

JORJİ AMADU

MÜASİR DÜNYA ƏDƏBİYYATI

Seçilmiş əsərləri

**Jorji
Amadu**

MÜASİR DÜNYA ƏDƏBİYYATI

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
İlham Əliyevin
“Dünya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin
əsərlərinin Azərbaycan dilində nəşr edilməsi
haqqında” 2007-ci il 24 avqust tarixli
sərəncamı ilə nəşr olunur.

“Şərq-Qərb”
Bakı – 2009

Jorge Amado

A24-263852

Jorji Amadu

SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

MÜASİR DÜNYA ƏDƏBİYYATI
M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

"Şərq-Qərb"

Bakı - 2009

AMADUNUN BAIYASI

Braziliyanın bəxti gətirib ki, Baiyası var. Baiyanın bəxti gətirib ki, Jorji Amadu kimi yazıçısı var. Məhz onun yazıçı təcəyyülünün qüdrətindən, məhz onun istedadından, məhz onun sevgisindən bu gün Baiya şəhəri və Braziliyanın özü milyonlarla oxucu üçün doğma, isti, əzizdir.

"Balzakın Parisi", "Dikkensin Londonu", "Dostoyevskinin Peterburqu" ifadələrini tez-tez işlədirik və qətiyyənlə yanılırmıq. Bu şəhəri söz ustaları yer üzünün ən məşhur şəhərlərini, orada adi həyatını yaşayan xalqı öz əsərlərində elə bir rəqəsdən təsvir edə bilirlər ki, həmin yaşayış məskənlərinin özlündə belə göz açib böyüsən də, bunları oxuyarkən, heyranlənir-sən. Əsl yazıçı göz önündə sərgilənən həqiqətləri belə siza yeni bir şey kimi təqdim edə bilər və təqdim etməlidir də. Mən bu sıraya "Amadunun Baiyası" ifadəsini də əlavə etmək istəyirəm. Bu, onun haqqıdır.

Jorji Amadu bu gün dünya bestsellerləri ilə bir sırada duran bənzərsiz əsərlərində öz doğma Baiyasını yaradıb, şəhərin dar-dolanbac küçə və dalanlarına, kilsə və meydanlarına, ən başlıcası isə, sadə bəyazlılara məhəbbət nəğmələri qoşub, adi məişət səhnələrini, real həyat mənzərələrini insanı səhrə salan ecazkar bir mif səviyyəsinə qaldırıb. Mən inanmıram ki, təbiəti kimi insanları da qızmar olan, divarlarında, yollarında, cığırlarında canlı və maraqlı tarixini yaşadın bu şəhəri ölməz Amadunun kitablarından sevrək, ona ürəkdən bağlanan oxucular günlərin birində Baiyaya ayaq bassalar, aşıq olduqları həmin şəhəri tapa bilərlər. Çünki bu böyük humanistin əsərlərindəki Baiya bizim deyil, onun öz Baiyasıdır.

Braziliyanın görkəmli yazıçısı və ictimai-siyasi xadimi Jorji Amadu 1912-ci il avqustun 10-da Baiya

Tərcümə edən və
ön sözün müəllifi:

İlqar Əlfiyloğlu

Redaktor:

Mahir Qarayev

Korrektor:

Yegəna Mehdiyeva

Bədii tərtibat və
dizaynın müəllifi:

Tərhan Qorçu

Kompüter düzümü:

Hikmət Aydınoglu
Mehman Musabəyli
Həsən Yaqubov

Jorji Amadu. Seçilmiş əsərləri.

Bakı: "Şərq-Qərb", 2009, 672 səh.

Jorji Amadu "Qum deryasının kapitanları", "Möcüzələr dükanı", "Pusqu" və s. əsərləri ilə ədəbiyyat tarixində qalmış yazıçıdır. O, öz bestsellerləri ilə müxtəlif ölkələrin milyonlarla oxucusuna Braziliyanı sevdire bilmişdir. Yazıçının qələmindən çıxan əsərlərin hər sətrindən qaynar həyat çağlayır, cənub temperamentindən qidalanan oynaq, bənzərsiz yumor süzülür.

Mətn: Bakı Slayvan Universiteti, "Kitab aləmi" NPM, 2009

Bədii tərtibat, səhifələnmə: "Tutu" nəşriyyatı, 2009

© "Şərq-Qərb" ASC, 2009

ştatının İtabuna qəsəbəsinə, kakao plantatorunun ailəsində anadan olub.

Braziliya Kommunist Partiyasının aparıcı simalarından biri kimi tanınıb. Siyasi fəaliyyətinə görə dəfələrlə təqiblərə məruz qalıb.

1946-cı ildə Braziliya Milli Konqresinin üzvü seçilib. Ölkədə mütərəqqi qüvvələrə qarşı başlanan geniş miqyaslı repressiyalar nəticəsində 1948–1952-ci illər arasında Fransa və Çexoslovakiyada mühacir həyatı yaşamağa məcbur olub.

Dünya Sülh Şurasının üzvü, "Xalqlar arasında sülhün möhkəmləndirilməsinə görə" Beynəlxalq Stalin mükafatı laureatı" adına layiq görülüb (1951).

2001-ci il avqust ayının 6-da Baiya ştatının Salvador şəhərində ürək tutmasından vəfat edib.

Jorji Amadu bədii yaradıcılığa 14 yaşından başlayıb. Mətbuatda imzası 1931-ci ildən tanınır. Onun ilk romanlarında ictimai mövzular üstünlük təşkil edirdi. Bu əsərlər sırasında "Karnavallar ölkəsi" (1932), "Kakao" (1933), "Jubiaba" (1935), "Ölü dəniz" (1936), "Qum dəryasının kapitanları" (1937) xatırlamaq olar.

İkinci Dünya müharibəsindən sonra "Qırmızı pöhrələr" (1946) və "Gizli azadlıq" (1952) adlı ideoloji romanlarını nəşr etdirib. 1950-ci illərin axırlarından etibarən öz əsərlərinə mistik-fantastika elementlərini daxil edərək, sürrealizm ədəbi cərəyanının ən parlaq nümayəndələrindən birinə çevrilib.

O, "Nəhayətsiz torpaqlar" (1942), "Qabriela, darçın və mixək" (1958), "Gecə keşisləri" (1964), "Dona Flor və onun ikiəri" (1966), "Möcüzələr dükanı" (1969), "Müharibə etməkdən yorulmuş Tereza Batista" (1972), "Pusqu" (1984) və bir çox başqa əsərlərin müəllifidir. Romanları dünyanın bir çox dillərinə tərcümə edilərək, işıq üzü görüb, dəfələrlə ekranlaşdırılıb. Azərbaycan tamaşaçısına Amadunun "Qum dəryasının kapitanları" romanının kino variantı yaxşı tanışdır ("Qum karxanalarının generalları", 1971).

Jorji Amadu bütöv bir külliyyat yaratmaq xoşbəxtliyi nəşib olmuş çox məhsuldar yazıçılardan. Elə bu səbəbdən də onun seçilmiş əsərlərindən ibarət

bu cildi tərtib edərkən qarşımızda həm də bu böyük söz ustasının yaradıcılığının bütün dövrlərini, çalarlarını və rənglərini əks etdirmək, oxucumuzda Amadu barədə, mümkün qədər, tam təsəvvür yaratmaq kimi çətin bir vəzifə dururdu. Ümidvarıq ki, bu kitaba daxil etdiyimiz iki roman, bir povest və bir hekayə neçə-neçə əsərin arasında məhz yuxarıda xatırladığımız meyarlar baxımından seçildiyi üçün tələbkar Azərbaycan oxucusunu qane edə biləcək.

Braziliyanı anlamaq üçün onun özəlliklərini bilmək gərəkdir. Onları bilmədən Jorji Amadunun öz əzəli və əbədi mövzularını haradan tapdığını anlamaq da çətindir. Əslində, onun bütün yazdıqları doğma xalqının gündəlik məişətindən doğur. Lakin yazıcının toxunduğu mövzuları, araşdırdığı problemləri anlamaq üçün Braziliyanın özü, onun ecazkar Baiya ştatı və bu ştatın dünyada heç bir xalqa bənzəməyən qərribə sakinləri, bu ölkənin qərribə tarixi barədə bəzi ilkin məlumatları oxucularımıza çatdırmaq istərdik.

Braziliyanın şimal-şərqində, çox gözəl bir körfəzin sahillərində bənzərsiz bir şəhər var – onun adı Baiya-dır. Bir zamanlar bu şəhərin təməlini qoymuş portuqaliyalılar ona San-Salvador-da-Baiya adı vermişdilər. Şəhər dünyanın bir çox liman şəhərləri kimi, qızıl qumlu, çimərlikli sahillərdən başlanıb, ətraf təpələrin yamaclarına dırmanır.

Baiya təzadlar şəhəridir, bu ad ona daha çox yaraşır. Qədim malikanələr, parklar, daş döşənmis yollar, XVII əsrin barokko üslubunda ucaldılmış kilsələrlə müasir bankların, ticarət və aylanca mərkəzlərinin göydələnləri iç-içədir, onların lap yanında isə uçuq-sökük zənci komaları, elementar yaşam mühitinin olmadığı kasıb məhəllələri... Bütün tropik liman şəhərlərində olduğu kimi, Baiyanın da rəng-bərəng insanlar qaynaşan küçələrində daim həyat çağlayır: səs-küylü bazarlar, küçə və meydanlarda sərgilənən tamaşalar, mərasimlər, karnavallar, mübahisələr, dava-dalaş, dost söhbətləri... Yeməyi də küçədə

veyirlər, içkini orada içirlər. Adamda elə təsəvvür yaranır ki, Baiyanın bənzərsiz həyatı yalnız elə küçələrdə cərəyan edir. Amadunun sevdiyi bu şəhərin iç dünyasını dərk etmək, ona məhrəm olmaq istəyirsənsə, mütləq gərək onun tarixinə də nəzər salasan.

Baiya həm də Braziliyada okeanın o tayından gəlmiş müstəmləkəçilərin ilk qədəm basdığı yerdir. Portuqaliya müstəmləkəçiləri hələ qədimlərdən bu şəhərin ətrafındakı münbit torpaqlarda plantasiyalar salır, şəkər qamışı, tütün, pambıq, kakao əkirdilər. Hindulardan ibarət yerli əhalini özlərinə qətiyyənlə tabe edə bilmədiklərindən, Afrikadan, xüsusilə də, müasir Anqolanın ərazisindən zənci-qullar gətirməyə, onlardan öz tarlalarında ucuz işçi qüvvəsi kimi istifadə etməyə üstünlük verirdilər. Tamamilə başqa irqin, başqa mədəniyyətin nümayəndələri olan zəncilər isə gəmilərdə özləriylə birlikdə ibtidai, qərribə inanclarını, bəsit, lakin bənzərsiz mədəniyyətlərini də yeni torpaqlara gətirirdilər: bir tərəfdən, ortodoks Avropanın katolik roman mədəniyyəti, digər tərəfdən, Qaralar Afrikasının təbiət qüvvələrinə söykənən inanc və mərasimlər, üçüncü tərəfdən də, Braziliyanın yerli əhalisi olan Cənubi Amerika hindularının ecəzkar mədəni irsi, qərribə inancları. Bu üç mədəniyyətin qovşağında idi Baiya və onun öhdəsinə tamamilə yeni xalq, tamamilə yeni mədəniyyət yaratmaq düşürdü.

Təbii ki, XVII yüzillikdən başlayaraq, bu üç mədəniyyət hələ xeyli müddət bir-birinə qarışmadan yanaşı yaşadı. Lakin ailələrini, övladlarını Avropada qoyub gəlmiş portuqallar həm yerli hindu qəbilələrindən, həm də zəncilərdən özlərinə kəniz götürür, hətta bəzən onlarla ailə də qururdular. Bu minvalla təkcə Baiyanın yox, həm də Braziliyanın bütün şimal-şərqinin əhalisi getdikcə mulat və metislərdən ibarət olmağa başladı. Beləliklə, Braziliyanın indiki əhalisi, əslində, üç irqin qarışmasından yaranmışdır. Bu etnik qarışmanın məntiqi nəticəsi olaraq, hazırda Braziliyada bənzərsiz zəngin bir mədəniyyət mövcuddur. Bir faktı da oxucularımıza xatırladaq: Braziliyada zəncilər və hindular tam hüquq bərabərliyinə hələ

1888-ci ildə nail olublar. Bu faktın özü də ölkədə irqlərin və mədəniyyətlərin qarışmasından doğan liberal mühitə dəlalət edir. Bu gün bütün dünyanın heyranlıqla seyr etdiyi Braziliya karnavallarına diqqət yetirənsiz, həmin üç mədəniyyətin elementlərini görərsən və bu gözəlliyin məhz mədəniyyətlər qovşağında yaranan biləcəyini etiraf edərsiniz.

Fərqli mədəniyyətlərin qarşılıqlı zənginləşməsi və bir məcrada birləşməsi prosesi heç də həmişə rəvan getməyib, Braziliyanın tarixində bundan qaynaqlanan çoxsaylı problemlər yaşanıb. Əgər Amadunun romanlarında yaşananların bir qismi cəmiyyətdə siniflər arasındakı ziddiyyətlərdən doğursa, bir qismi irqlərin, xalqların, mədəniyyətlərin qarışmasından qaynaqlanır.

Amadu yazır: "Elə bilməyin ki, Baiyada xalqın həyatı asan keçir. Qətiyyənlə belə deyil. Əksinə, şəhərimiz bütün təbii sərvətlərinə rəğmən çox kasıb, miskin bir ştatın bir parçasıdır. Burada xalq üçün, məsələn, Rio-de-Janeyro, yaxud San Pauluda olduğundan xeyli az imkanlar var. Fərq təkcə həyatın qəddarlığını, sərtliyini azaldan, onu daha humanist edən xalq mədəniyyətindədir. Bəli, xalqın yaratdığı və öz məişətini zənginləşdirdiyi incəsənət yoxsulluğa, ictimai ədalətsizliyə dözməkdə yardımçı olmaqla yanaşı, həm də həyatsevərlik, nikbinlik, ümid qaynağıdır" ("Baiya, mehriban Baiya" kitabından). "Baiya küçələrində, limanda, bazar və yarmarkalarda, xalq bayramlarında və ya kapoeyra yarışlarında, şəhri kandombledə və ya yüzillik kilsələrin səkilərində keçirdiyim yeni-yetməlik çağların mənim ən gözəl universitetimdir. Poeziyanın çörəyi burada verilib mənə, xalqımın ağrı-acısını, sevincini burada anlamışam" (Braziliya Ədəbiyyat Akademiyasına seçilərkən söylədiyi nitqdən).

Məhz belə bir həyat təcrübəsi və bu mühit kitabı sizə təqdim olunan ilk romanın ana xəttini təşkil edir. "Qum dəryasının kapitanları" baiyalı yeniyetmələrin ağır həyatından söz açır. Acı həqiqətlərin zərgər dəqiqliyi ilə təsviri bu romanın fərqli cəhətidir. Yazıçı

bizi həyatın axarına buraxılmış bu uşaqların güzəranının ən xırda incəliklərini belə yaşamağa sövq edir. Həm məzəli, həm də bəzən son dərəcə iyrənc təfərrüatlarla tanış olub sarsılırq. Gözlərimiz önündə personajlar sərgilənir – bir-birindən fərqli, bir-birinə bənzəməyən talelər üzə çıxır. Bu uşaqların hərəsi öz həyatını yaşayır, amma hamısı birlikdə ağır, acı bir qisməti – qeyri-bərabər, ədalətsiz, ikiüzlü cəmiyyətdə yaşamaq yükünü öz zəif çiyinlərində daşıyır. Amadu öz personajlarını təqdim edərkən, bir tərəfdən, onların düşüncə tərzini dəqiqliyi ilə çatdırmağa çalışırsa, digər tərəfdən, dillərini, jarqonlarını dəqiqliklə işləyir. Belə amansız gerçəklik, sərt həyat həqiqəti fonunda isə yeniyetmələrin zəngin, poetik iç dünyası açılır. Əhatə etdiyi dövrün dəqiq təsviri olan, həyat həqiqətlərinin acısını dadan, mübhəm bir nisgil doğuran, amma bununla yanaşı, sonluğunda sabaha bir ümid də oyadan bu romanın mütaliəsini bitirib-başa çıxan hər oxucunun içində vicdanının etirazı inamla səslənir: “Bütün bunlar, həqiqətən, olub, lakin bir də olmayacaq!”

“Möcüzələr dükanı”nda isə, həqiqətən, möcüzəli bir aləmə düşürsən. Hər dəqiqə möcüzə, hər addımda möcüzə... Amadunun bir çox romanlarında olduğu kimi, “Möcüzələr dükanı”nda da ədalətsevər azadlığa can atan xalqın natamamlıq kompleksi azad təbiəti burjua mühitinə və burjua dünyagörüşünə qarşı qoyulur. Lakin başqa əsərlərindən fərqli olaraq, yazıcının bu romanında həmin qarşıdurma öz zirvəsinə çatır. Adama elə gəlir ki, böyük sənətkar “Möcüzələr dükanı”nı öz içindəki bəzi mətləbləri aydınlaşdırmaq üçün yazıb. Əsərdə hər şey dəqiq və realdır, bu reallığa oxucunu daha çox inandırmaq üçün Amadu həqiqi müasirlərinin, həmvətənlərinin adlarını çəkir. Təbii ki, həm əsərin baş qəhrəmanı Pedro Arşanjo, həm də etnoqrafik əsərlərində özünün gecikmiş etirafı yazıçı tənəyyülünün məhsuludur. Romana sənədilik donu geydirmək isə Amaduya baş qəhrəmanın apardığı mübarizənin vacibliyini vurğulamaq üçün gərəkdir. Adamda elə təəssürat yaranır ki, Pedro Arşanjo obrazı elə müəllifin özüdür, təbii ki,

həyata münasibəti, insani mövqeyi baxımından. Qəhrəman öz şəxsi həyatını da opponentləriylə mübahisədə argumentə çevirir. Bu mübahisənin də bircə məqsədi var – *mestre*¹ Pedro üçün doğma, son dərəcə əziz və qiymətli olan nəsələrin qorunması. Arşanjonun əsərləri həyatın özündən doğur. O sübut etməyə çalışır ki, Braziliya xalq həyatının hər dəqiqəsi, hər anı bənzərsiz mədəniyyətin qiymətli nümunələrini yaradır.

Romanda qəhrəmanın təsdiqləməyə çalışdığı həqiqətlər Jorji Amadunun bütün yaradıcılığının leytmotividir. Amadu da Arşanjo kimi, bir zamanlar Baiya kandomblələrinin birində “oba”, yəni ağsaqqal seçilmişdi, bütün mərasimlərdə baş kahin qadının sağındakı kürsüdə əyləşirdi. Arşanjo da, Amadu kimi, bu qənaətdədir ki, zəncilər, hindular və ağlar Braziliyanın dəmirçi sobasına öz ənənələrini gətiriblər. Və eyni sobada əriyib qarışan bu nəsələr yeni, daha canlı və daha oynaq bir mədəniyyətin əsasını, təməlini qoyublar. Pedro Arşanjonun da ideali, elə Amadunun - ku kimi, heç nədən çəkinmədən, bütün məhrumiyyət və acılara məhəl qoymadan həm həyatda, həm də əsərlərində demokratik idealları müdafiə etməkdir. Yazıçı öz qəhrəmanını böyük məhəbbətlə, sonsuz həvəslə təsvir edir, onu epizoddan-epizoda cılalayaraq yetkinləşdirir. Hərdən adama elə gəlir ki, Jorji Amadu öz qəhrəmanı Pedro Arşanjo Ojúbaya nə qədər bənzəsə də, nə qədər yaxın olsa da, hər halda, ona müəyyən mənada həsəd aparır. Arşanjo azaddır, sərbəstdir, o, ideoloji qəliblərə, şərtiliklərə sığmır. Arşanjo həyatın özüdür. Yəqin, Jorji Amadu da elə Arşanjo kimi olmaq istədi...

Kitaba daxil edilmiş üçüncü əsər isə nağıldır – “Zolaqlı Pişiklə Göycə Qaranquşun məhəbbət tarixçəsi”. Amadunun dəfələrlə işlədiyi bu povest özünün qüdrətli, sözlün əsl mənasında ecazkar dili ilə fərqlənir. Nağlın nə qəliz süjet xətti, nə cərəyan edən hadisələrin gözlənilməz həlolu var, oxucu isə gah məmnuniyyətlə gülümsünür, gah da qüssəyə qərq olur. Hadisənin nağılvari təqdimatı əslində Braziliya folklo -

¹ Mestre – müəllim.

rundan gəlir və Amadu özünün bu povestində nağılcılıq ənənələrinə tamamilə sadıq qalsa da, bütün alleqorik elementlərə baxmayaraq, yenə real həyatdan, real məişət problemlərindən, cəmiyyətin gerçək bəlalərindən söz açır. Adama elə gəlir ki, "Zolaqlı Pişiklə Göycə Qaranquşun məhəbbət tarixçəsi" uşaqlar üçün olduğu qədər də böyüklər üçündür.

Jorji Amadunun kitabdakı sonuncu əsəri isə məzəli hekayədir – "Piranyansda möcüzə". Onun qələmindən çıxan bu nümunənin də hər bir sətrindən qaynar həyat çağlayır, cənub temperamentindən qidalanan oxunaq, bənzərsiz yumor süzülür. Oxucu elə ilk cümlələrdən məzəli oyun elementlərinin seyrinə düşür. Hekayəni oxuyanda Braziliyanın istənilən şəhərinin istənilən yarmarka və bazarında satılan xırda, məzəli kitabçalar düşür yada. Həqiqətən də, Amadu irsi üçün oyun məfhumu çox səciyyəvidir. Müəllifin qəhrəmanları da oynayır, onun özü də. Qəhrəmanları əsərlərində düşdükləri vəziyyətlərdə oynayır, yazıcının özü isə – oxucusuna çox gülməli şeyləri tam ciddiyyətlə anladanda.

Baiyanın, baiyahlının bəxti, həqiqətən, gətirib, çünki onların böyük mütəfəkkir oğlu Jorji Amaduya bu gözəl yerlərə, bu gözəl insanlara ikinci həyat – əsl sənət həyatı bəxş edərək, dünya ədəbiyyatının çox dəyərli nümunələrini yaratmaq qismət olub. Elə buna görə Baiya da xoşbəxtdir, Amadu da...

İlqar Əlfiyloğlu

Qum deryasının kapitanları

roman

QUM DƏRYASININ KAPİTANLARI

(roman)

REDAKSİYAYA MƏKTUBLAR

BALACA QARƏTÇİLƏR

"Qum deryasının kapitanları" kimi tanınan və qaretlə məşğul olan uşaqların həyasız əməlləri bütün şəhər əhalisini qorxu içində saxlayır – Yeniyeşmələrlə iş üzrə Müfəttişliyin və polis rəisinin təxirəsalınmaz müdaxiləsi vacibdir – dünən daha bir basqın faktı qeydə alınmışdır.

14

Baiya vətəndaşlarının qanuni hüquqlarının keşiyində müntəzəm dayanan qəzetimiz, bütün şəhəri təhdid edən quldur dəstəsinin, özlərinin təbircə desək, "Qum deryasının kapitanları"nın cinayətkar fəaliyyəti barədə artıq dəfələrlə məlumat vermişdir. Uşaq vaxtlarından cinayət yoluna qədəm qoymuş bu yeniyeşmələrin daimi yaşayış yerləri, çox güman ki, yoxdur. Çünki onların gecələdiyi ünvanı aşkara çıxarmaq, eləcə də qaretlə ələ keçirdikləri qənimətləri harada gizlətdiklərini aydınlaşdırmaq hələlik heç kəsə nəşib olmamışdır. Son zamanlar belə basqınlar hər gün baş verdiyindən, Yeniyeşmələrlə iş üzrə Müfəttişliyin və Polis idarəsinin təcili müdaxiləsi tələb olunur.

Məlum olmuşdur ki, quldur dəstəsinin 8 yaşından 16 yaşınadək, yüzdən artıq üzvü vardır. Bütün bu uşaqlar o səbəbdən cinayət yoluna qədəm qoymuşlar ki, onların valideynləri Tanrı qarşısında borclarını unudaraq, övladlarını tərbiyəsi ilə qətiyyən məşğul olmamışlar. Azyaşlı cinayətkarlar özlərini ona görə "Qum deryasının kapitanları" adlandırırlar ki, Baiya limanının qumsal sahillərini özlərinə iqamətgah seçmişlər. Bu dəstəyə barəsində çox pis sözsöhbət gedən 14 yaşlı bir yeniyeşmə başçılıq edir. Bu oğlanın yalnız qaretlə deyil, həm də ağır bədən xəsarətləri yetirməklə bitən dava-dalaşlarda iştirakı müəyyənləşdirilmişdir. Təəssüf ki, hələlik dəstə başçısının şəxsiyyətiini dəqiqləşdirmək mümkün olmamışdır.

Bələliklə, şəhərimizin əhalisinə dincilik verməyən quldur dəstəsinin cinayətkar fəaliyyətinə son qoymaq, caniləri

əmək-islax koloniyalarına və yaxud həbsxanaya göndərmək üçün, Yeniyeşmələrlə iş üzrə Müfəttişliyin və şəhər polisinin təxirəsalınmaz müdaxiləsi vacibdir. Bu xəbərin aşağısında isə hörmətli bir kommersantın evinə edilmiş, nəticədə ev yiyəsinin əmlakına bir milyon reys¹ ziyan vurmuş dünənki basqın barədə reportajımızı təqdim edirik. Xatırladaq ki, azyaşlı canılardan ibarət bu dəstənin başçısını yaxalamaq cəhdi bağbanın yaralanması ilə nəticələnmişdir.

KOMENDADOR² JOZE FERREYRANIN EVİNDƏ

Şəhərimizin bahalı məhəllələrindən biri olan Korredor-da-Vitorianın tən ortasında, Baiyanın ən etibarlı, tanınmış iş adamı, komendador Joze Ferreyranın malikanəsi yerləşir. Onun mağazası isə Portuqaliya küçəsindədir. Müstəmləkə dövrünün üslubunda inşa edilmiş, dörd bir tərəfi bağ olan bina, qeyri-ixtiyari diqqəti özünə çəkir, görünüşü ilə göz oxşayır. Dünən axşam Joze Ferreyranın dinclik, sakitlik və halal əməyin rəminə çevrilmiş evi "Qum deryasının kapitanları" tərəfindən basqına məruz qaldı və oralarda düz bir saat ərzində əsl narahatlıq yaşandı.

Şəhərin istidən inlədiyi günorta saat üçdə bağban Ramironun gözləri darvazanın qabağında dayanmış bir neçə üst-başı cırıq yeniyeşməyə sataşdı və o, çağırılmamış qonaqları qovandan sonra öz xidməti vəzifəsinin icrasına davam etdi. Az sonra başlandı...

BASQIN

Təxminən, beş dəqiqə sonra Ramiro evdən dənəşətli qışqırıqlar eşitdi. Bu cür səsi yalnız ölüm təhlükəsinə məruz qalan insanlar çıxara bilirdilər. Oraqla silahlanmış Ramiro özünü evə yetirəndə pəncərələrdən, öz təbircə desək, "cin kimi" həyətə tullanaraq, qonaq otağından oğurladığı şeylər də qucağına qaçmağa çalışan oğlanları gördü. Dənəşət içində qışqıran qulluqçu komendadorun bu cür vəziyyətdə təbii qorxudan huşunu itirmiş xanımının yanında

¹ Reys – Braziliya pul vahidi

² Komendador – ordenlə təltif olunmuş şəxs; Braziliyada komendador adı, əsasən, mülkədarlar tərəfindən ya özbaşına mənimsənilir, ya da pulla alınır.

əl-ayaq eləyirdi. Ramiro bağçaya yüyürdü, əsas hadisələr də elə orada cərəyan etdi.

Əlbəyaxa

Bağçada isə elə həmin an, komendadorun, babasına qonaq gəlmiş on bir yaşlı gözəl nəvəsi Raul cinayətkarlarından biri, dəstə başçısı ilə (bu, caninin üzündəki çapıqdan bəlli olurdu) söhbət edirdi.

Heç bir şeydən şübhələnməyən günahsız uşaq cani ilə şirin-şirin söhbət edərkən quldurlar onun babasını qarət edirdilər. Bağban soyğunçunun üstünə cumur və heç ağılına da gəlmir ki, oğlan ona müqavimət göstərərək belə qeyri-adi güc və cəldlik nümayiş etdirəcək. Oğlanı möhkəm tutan Ramiro elə həmin dəqiqə əvvəlcə çiyindən, sonra da qolundan bıçaq zərbəsi aldığından canini buraxmağa məcbur olur.

Baş verənlər barədə polis təcili məlumatlandırılrsa da, indiyədək quldur dəstəsinin izinə düşə bilməyib. Komendador bizim reportyora məlumat verib ki, ona dəymiş ziyan bir milyon reysdən artıqdır və təkcə xanımının oğurlanmış saatının qiyməti 900 kruzeyrodur¹.

Mütləq təcili tədbirlər görülməlidir

Zadəganların yaşadığı Korredor-da-Vitoriyanın sakinləri quldurların növbəti qurbanına çevriləcəkləri ehtimalından bərk həyəcanlanmışlar, axı komendador Joze Ferreyranın malikanəsinə başqın bu bandanın ilk cinayəti deyil. Təcili tədbirlər görülməsi vacibdir ki, yaramazlar, görk üçün, layiqli cəzalarını alsınlar, Baiyanın ən tanınmış ailələrinin sakitliyi isə bir daha pozulmasın. Ümidvarəm ki, polis rəisi və Yetkinlik yaşına çatmayanlarla iş üzrə müfəttiş azyaşlı, amma təcürbəli cinayətkarları ram etməyə müvəffəq olacaqlar.

"Körpənin dilindən"

Müxbirimiz Raul Ferreyra ilə də söhbətləşməyə müvəffəq olub. Yuxarıda xatırladığımız kimi, onun 11 yaşı var və

¹ Kruzeyro – Braziliya pul vahidi

Antonio Vieyra kollecinin ən yaxşı müdavimlərindəndir. Əsl mətinlik nümunəsi göstərən Raul, quldurbaşı ilə söhbəti barədə bizə aşağıdakıları söylədi:

– O, mənə dedi ki, mən səfəhəm və heç xəbərim də yoxdur ki, dünyada nə qədər maraqlı oyunlar olur. Mən cavab verəndə ki velosipedim və çoxlu başqa oyuncağım var, gülərək dedi ki, əvəzində küçə də, liman da onunkudur. O, mənim xoşuma gəldi, lap elə kinodakı oğlan kimi – macərə axtarmaq üçün evlərindən qaçan oğlan vardı ha, yadıңызdadır?

Onun sözləri kinematoqrafın balacaların kövrək ruhuna pozucu təsiri kimi mürəkkəb və həssas bir problem üzərində düşünməyə vadar etdi bizi. Elə bu problem də yeniyetmələrlə iş cavabdeh olan cənab müfəttişin diqqətini cəlb etməyə layiqdir. Biz də bu mövzuya bir daha qayıtmaq niyyətindəyik.

("Jornal da-Tarde" qəzetinin "polis xronikası" rubrikasında, Joze Ferreyranın malikanəsinin şəkli, komendadorun ordenlə təltif olunması münasibətilə keçirilən tantanada onun özünün fotoşəkilləri ilə bir yerdə dərc olunmuş reportaj)

POLİS RƏİSİNİN KATİBİ TƏRƏFİNDƏN "JORNAL DA-TARDE" QƏZETİ REDAKSIYASINA ÜNVANLANMIŞ MƏKTUB

Möhtərəm cənab redaktor!

Qəzetinizin dünənki axşam buraxılışında, "Qum dər-yasının kapitanları" bandasının cinayətkar fəaliyyəti və eləcə də onların komendador Joze Ferreyranın malikanəsinə başqını ilə əlaqədar polis rəisi Sizi təxirə salmadan məlumatlandırmağı özünə borc bilərək xatırladır ki, bu problemin həlli ilk növbədə, Yeniyetmələrlə iş üzrə Müfəttişlikdən asılıdır, polis isə yalnız Müfəttişlikdən ona müraciət daxil olduğu təqdirdə hər hansı addımlar ata bilər. Bütün bunlara baxmayaraq, gələcəkdə belə hadisələrin qarşısını almaq, olaylarda günahkar olanların aşkar edilməsi, həbs olunaraq layiqli cəza alması üçün bütün zəruri tədbirlər görülməkdir.

Amma özümü də borc bilirlik ki, polisin qınaq obyektinə çevrilməsi üçün ən kiçik bir səbəbin belə olmadığını birbaşa bəyan eləyərkən, ehtimal əsasıyla qoruyulan Yeniyetmələrlə

Azərbaycan Milli
Kitabxanası

iş üzrə Müfəttişlikdən icazə alınmadığı üçün kifayət qədər təsirli tədbirlər həyata keçirə bilməmişlər.

Hörmətlə, Polis rəisinin katibi.

("Jornal da-Tarde"nin birinci sahifəsində polis rəisinin fotosakli və onun ünvanına mədlnamələrlə bir yerdə dərc olunmuş məktub)

YENİYETMƏLƏRLƏ İŞ ÜZRƏ MÜFƏTTİŞ TƏRƏFİNDƏN "JORNAL DA-TARDE" QƏZETİ REDAKSİYASINA ÜNVANLANMIŞ MƏKTUB

Cənab baş redaktor həzrətlərinə
Salvador şəhəri, Baiya ştatı

Əziz həmyerlimiz!

Çətin vəzifəmin öhdəsindən layiqincə gəlmək yolunda boynuma düşən çoxşəxli və çoxsaylı mükəlləfiyyətlərin mənə verdiyi nadir istirahət dəqiqələrində Sizin gözəl qəzetinizi nəzərdən keçirərkən şəhərimizin yorulmaz polis rəisinin, ictimaiyyəti terrora məruz qoyan azyaşlı cinayətkarlarla son dərəcə vacib mübarizəni hüquq mühafizə orqanlarının indiyədək hansı səbəbdən gücləndirə bilməməsinin motivləri barədə məktubuna diqqət yetirdim. Cənab polis rəisi bəyan edir ki, guya, indiyədək Yeniyetmələrlə iş üzrə Müfəttişlikdən onları azyaşlı cinayətkarlara qarşı daha fəal tədbirlərə sövq edən lazımi sərəncamlar almayıb. Şəhər polisinin səmərəli fəaliyyətinə əsla kölgə salmaq istəməsəm belə, bütün həyat yoluma düzgün istiqamət verərək, onu mayak kimi nura qərç edən həqiqətə naminə özümü borclu bilirəm bəyan edirəm ki, gətirilən səbəbləri inandırıcı saya bilmərəm. Azyaşlı cinayətkarların axtarışı Müfəttişliyin səlahiyyəti dairəsinə daxil deyildir və biz yalnız onların öz cəzasını hansı müəssisədə cəzəcəyini müəyyənləşdirir, onlara qarşı qaldırılmış cinayət işinin araşdırıldığı məhkəmədə iştirak üçün nümayəndəmizi təyin edirik. Təkrar edirəm, azyaşlı cinayətkarların axtarışı və tutulması bizim səlahiyyət dairəmizə aid deyildir. Müfəttişlik onların sonrakı taleyi ilə məşğuldur. Çox möhtərəm polis rəisi əmin ola bilər ki, öz vəzifə borcunu gələcəkdə də, eynilə əlli illik qüsursuz xidmət dövrü ərzində olduğu kimi, layiqincə yerinə yetirəcəyəm.

Son aylar ərzində mən qanunlarımızı pozmuş, valideynləri tərəfindən taleyin axarına buraxılmış xeyli yeniyetməni islah müəssisələrinə yollamışam və qətiyyətlə mənim günahım deyil ki, onları işləyib alın təri tökməkdən imtina edərək qaçır, onları qağı və diqqətlə əhatə edərək, quruculuğa yönəlmiş təmiz həyata alışıdırmaq istəyən müəssisələri tərk edirlər. Koloniyalardan çıxan kimi onlar daha təhlükəli cinayətkarlara çevrilirlər, sanki, aldıkları cəza onlara xeyir yox, əksinə, ziyan gətirir. Niyə belə olur? Cavabını yalnız peşəkar psixoloqlar verə bilərlər, mənim kimi diletant-filosofu isə bu sual lap çıxılmaz vəziyyətdə qoyur.

Cənab redaktor, istəyirəm açıq bəyan edəm ki, polis rəisi azyaşlı canilərlə mübarizədə Yeniyetmələrlə iş üzrə Müfəttişliyə həmişə belə bağlaya bilər.

Cənab redaktor, Sizə olan ehtiram və sədaqətimi bir daha bəyan edirəm.

Yeniyetmələrlə iş üzrə müfəttiş.

("Jornal da-Tarde"də müfəttişin şəkli və qısa, lakin tərif ruhunda olan redaksiya şərhilə birgə dərc olunub.)

"JORNAL DA-TARDE" QƏZETİNƏ KASIB TİKİŞÇİ, BİR AİLƏNİN ANASININ MƏKTUBU

Möhtərəm cənab redaktor!

Yazdığım səhvlərimə və xəttimin bərbadlığına görə üzr istəyirəm, axı məktub yazmağa adət etməmişəm, gərək bağışlayasınız, bu məktubu da ona görə yazdım ki, hər şey aydın olsun. Sizin qəzetinizdə oxudum ki, "Qum deryasının kapitanları" necə oğurluq edirlər, sonra da polis dedi ki, onların hamısını damlayacaqlar, uşaqlara baxan senyor müfəttiş isə dedi ki, onları koloniyaya göndərirlər, amma uşaqlar düzəlmirlər. Mən yaxşı yaza bilməsəm də, elə o koloniyalardan yazmaq istəyirəm sizə. Nə aləm olardı, bir nəfər göndəraydınız o koloniyalara, gedib görəydiniz ki, bədbəxtlikdən koloniyaya düşmüş, kasıb ailələrdən olan yazıq uşaqların başına oradakı daşürəkli nəzarətçilər nə oyun açırlar. Mənim oğlum Alonso orada yarım il qaldı, bir Tann bilir ki, mən onu koloniyadan çıxara bilməsəydim, axıra qədər sağ qalacaqdı, yoxsa yox. Uşaqların orada gündə iki

dəfə, üç dəfə kötəkləyirlər, hələ bu harasıdır, rəis bütün günü sərxoşdur, əlində şallağı, sağa-sola budayır. Mən özüm bunu neçə dəfə görmüşəm, bir söz də deyəndə vəclərinə deyil, deyirlər ki, belə lazımdır, qoy o biriləri də qorxsunlar. Elə ona görə də oğlumu çıxardım oradan. Senyor redaktor, bir nəfəri də göndərin, qoy baxsın ki, uşaqlara orada nə yedirdirlər, nə iş gördürürlər. Tanrı haqqı, heç böyük də yeri gəldi-gəlmədi qapazlanmağa tab eləməz. Amma qoy qəzetdən olmağını deməsin, yoxsa aldadarlar onu. Elə bu koloniyalara görə dəstə düzəldib oğurluq edirlər, qoy mənim oğlum ora düşməkdənsə, quldurluq eləsin. Gedin baxın, sənior, Rəbbimizə and olsun ki, damarınızda qan donar. Müqəddəs ata Joze Pedrodan xəbər alın, o, orada kapellan idi, hər şeyi özü görüb. O, sizə hər şeyi danışar, lap məndən də yaxşı.

Mariya Rikardinya, tikişçi.

("Jornal da-Tarde"-nin beşinci səhifəsində, elanların arasında şəkil və şərhşiz dərc olunub.)

PADRE JOZE PEDRONUN "JORNAL DA-TARDE" QƏZETİ REDAKSIYASINA MƏKTUBU

Tənninin xeyir-duası üstünüzdən əskik olmasın.

Möhtərəm cənab redaktor!

Hörmətli qəzetinizin ötən saylarından birində Mariya Rikardinyanın məktubunu – islah müəssisələrinə düşən uşaqların vəziyyətinə aydınlıq gətirə bilən bir şəxs kimi mənə istinad edən məktubunu oxudum və bu səbəbdən Sizi öz məktubumla narahət etməli oldum, çünki dərin təəssüf hissilə bildirmək istəyirəm ki, Mariya Rikardinyanın bütün yazdıqları həqiqətdir. Yuxarıda adı çəkilən koloniyaların sakinləri orada eynən vəhşi heyvan kimi saxlanılırlar. Koloniyaların rəhbərliyi güzaştə etmək, bağışlamaq, insanı sevmək kimi nəsihətləri unudaraq, nəinki uşaqların qəlbini mərhəmət və mehribanlıqla ələ almağa can atmır, əksinə, ardi-arası kəsilməyən cəzalarla insanlıqdan kənar işgəncələrlə onları qəddarlaşdırır. Bir müqəddəs ata kimi mənim vəzifəm yolunu azmış bu uşaqları ovundurmaq, onlara həqiqi inamın nurunu göstərmək idi, amma gördüm ki, bu

zavallıların qəlbində toplanmış nifrət mənim sözlərimi inamla qavramalarına imkan vermir. Koloniyada hər gün gördüklərim barədə bütöv bir kitab yazı bilərdim. Diqqətinizə görə təşəkkür edirəm.

Padre Joze Pedro, Tənninin müti qulu.

("Jornal da-Tarde"-nin üçüncü səhifəsində "Yəni bu, həqiqətdir?" başlığı altında, şərhşiz dərc edilmişdir.)

ISLAH MÜƏSSISƏSİ RƏİSİNİN "JORNAL DA-TARDE" QƏZETİ REDAKSIYASINA MƏKTUBU

Çox hörmətli cənab redaktor!

Başa mətbuatının ən parlaq nümunələrindən biri olan "Jornal da-Tarde" qəzetinin şəhərimizi terrora məruz qoyan, onun sakinlərinin rahatlığını pozan "Qum dəryasının kapitanları" bandası ilə Sizin müdrik rəhbərliyiniz altında mübarizə kampaniyasını azaltmaq bilməyən maraqlı hissi ilə izləyirəm.

Bu mövzuya aid yazılar arasında mənim rəhbərlik etdiyim müəssisənin ünvanına ittihamlar olan iki məktubla tanış oldum. Təvazökarlıq – yalnız təvazökarlıq! – mənə imkan vermir ki, müəssisəmizi nümunəvi adlandıram.

Mən o dərəcədə alçalmaram ki, Sizin qəzet vasitəsilə cəmiyyətin ən aşağı təbəqələrinin nümayəndəsi olan bu qadını təkzib etmək fikrinə düşəm, heç şübhəsiz ki, bu qadın haqq yolundan sapmış uşaqların islah edilməsi kimi müqəddəs bir vəzifənin icrasına mane olanlardan biridir. Küçə tərbiyəsi almış, gözləri önündə daim valideynlərinin ləyaqətdən uzaq davranışları sərgilənən bu uşaqlar bizim əlimizə düşəndə və biz onları normal həyata qayıtmağa məcbur edəndə övladlarını cəmiyyətin faydalı üzvünə çevirmək uğrunda səylərini əsirgəməyən insanların əllərini gözlərindən axan minnətdarlıq yaşları içərisində öpmək əvəzinə, onlar şikayətə başlayırlar. Lakin mən yuxarıda artıq qeyd etdim ki, bu məktuba fikir vermək niyyətində deyiləm. Mənim rəhbərlik etdiyim müəssisənin qarşısında duran uca amalları bəsvad bir fəhlənin dərk edəcəyini gözləmək gülməli olardı.

Fəqət ikinci məktub məni ürəyimin dərinliklərinə qədər sarsıtdı. Titulu və vəzifəsinin onun boyuna bığdığı

mükəlləfiyyəti unudan bu keşiş bizə qarşı ağır ittihamlar yürüdür. Bu müqəddəs ata – əslində ona “şeytanın oğlu” demək daha ədalətli olardı (ümidvaram ki, cənab redaktor mənim bu kinayəmi bağışlayar) – özünün yüksək statusundan, daxili rejimə əsasən, qadağan olunmuş saatlarda internata girib, dövlət tərəfindən mənə tapşırılmış uşaqları aşkar itaətsizliyə, hətta qiyama təhrik edirdi. Onun bizim müəssisədə peyda olduğu gündən intizamın pozulması və mövcud qaydaların tapdalanması halları daha tez-tez baş verir. Padre Joze Pedro artıq çoxdan son dərəcə korlanmış uşaqlara mənfi təsir göstərən bir təhrikçidir. Bu gündən etibarən bizim internatın qapıları onun üzünə həmişəlik bağlanır.

Lakin buna baxmayaraq, cənab redaktor, mən Mariya Rikardinyanın xahişinə qoşulub, israrla təmənna edirəm ki, qəzetinizin əməkdaşını bizə göndərsiniz, qoy həm Siz, həm də oxucular Baiyanın islah müəssisəsində azyaşlı cinayətkarların necə islah olunması barədə həqiqi və qərəzsiz təsvəvürə malik olsunlar.

Bazar ertəsi Sizin əməkdaşı gözləyəcəyəm: daxili qaydalar əsasən, başqa günlər görüş qadağandır, mən də çalışıram onlara tam riayət eləyim. Yalnız bu səbəbdən mən də Sizin əməkdaşı məhz bazar ertəsi görmək arzusunudayam.

Bu arzumu gerçəkləşdirəcəyinizə və məktubumu dərc edəcəyinizə görə qabaqcadan Sizə təşəkkür edirəm. Ümidvaram ki, o ləyaqətsiz keşiş biabır olacaq.

Baiyanın azyaşlı cinayətkarlar və atılmış uşaqları üçün islahetmə müəssisəsinin rəisi.

(“Jornal da-Tarde”nin üçüncü sahifəsində koloniyanın şəkilləri və bazar ertəsi bu müəssisəyə reportyor göndəriləcəyi barədə xəbərlə birlikdə dərc olunmuşdur.)

Əmin-amanlıq və əməyin hakim olduğu nümunəvi müəssisə – rəis yox, dost – əla mətbəx – tərbiyə edilənlər həm çalışır, həm əylənirlər – azyaşlı cinayətkarlar dünyaya yenidən gəlirlər – əsasız ittihamlar rədd edilir – yalnız bir islahat olunmaz öz iradlarını bildirdi – Baiya koloniyası bir məhrəban ailə kimi yaşayır – “Qum deryasının kapitanları” burada olmalıdır.

(“Jornal da-Tarde”nin çərşənbə axşamı, axşam buraxılışının ilk sahifəsinin birinci sütununda koloniyanın və rəisin şəkilləri ilə birlikdə çap olunmuş reportajdan yarımbaşlıqlar)

TƏRK EDİLMİŞ PAKHAUZ, AY İŞIĞI ALTINDA

PAKHAUZ¹

Tərk olunmuş pakhauzda, ay işığında uşaqlar yatır.

Əvvəllər dəniz lap yaxında idi. Ayın sarımtıl işığından nurlanan ləpələr pakhauzun bünövrəsini nəvazişlə sığallayır, körpünün altına – düz indi uşaqların yatdığı yerə çatırdı. Ağır yüklü qayıqlar da buradan yola çıxır, təhlükəli dəniz marşrutları ilə çətin səfərə yollanan əzəmətli, rəngbərəng gəmilər də buradan tərpənir. Artıq çoxdan duzlu suyun aşındırdığı bu körpüyə qabaqlar gəmilər yan alardı ki, anbarlarını ağzınadək yüklə doldursun. O vaxtlar pakhauzun qarşısında sirli okeanın ənginlikləri göz işlədikcə uzanıb gedər, üzərinə çökən gecə isə lap tünd yaşıl – dənizin gecəsinə uyşan rəngdə olardı.

İndi isə gecə ağarıb, elə bil, pakhauzun qarşısında da limanın qumsalları görünür. Körpünün altında daha dalgalar uğuldamır: ətrafı çənginə alan qum yavaş-yavaş, amma inamla pakhauzun üstünə yeriyir, odur ki daha körpüyə yan alıb, yük altında dayanan gəmiləri görə bilməzsən.

Əzəlləri şişmiş, quldarlıq dövrünü xatırladan zənci hamballar da gözə dəymir. Körpüdə oturub doğma vətəninin həsrətindən nisgilli bir səslə oxuyan yadelli dənizçi də artıq yoxdur. Daha heç vaxt kisələr, çuvalar və yeşillərlə dolu olmayacaq pakhauzun önündə ağırmtıl qumsallıq uzanıb gedir. Qumların bəyaz ağuşunda tənha qaraltıdır o.

İllər uzunlu buraların tamhüquqlu sahibləri yalnız siçovullar idi: onlar bitib-qurtarmayan divarlar boyunca bir-biriylə ötüşə-ötüşə şütüyür, ağır taxta qapıları gəmirib didirdilər. Sonra yağış və küləkəndə qorunmaq istəyən bir sərgərdan it gəldi ora. İlk gecə heç yatmadı – səhərə kimi düz burnunu dibində ora-bura yüyürüşən siçovulları tutub parçalayırdı. Bir neçə gecə də sərəsər aya uladı: ay işığı yanıcuq

¹ Pakhauz – limanda gəmilərə yüklənən malların qablaşdırılması məqsədilə tikilən anbar

dəmdən maneəsiz keçərək, qalın taxtalarla örtülmüş döşəməni nura qərş edirdi. Amma bu it sərgərdan olduğundan günlərin birində özünə başqa sığınacaq – insan yuvasına aparan bir qaranlıq qapı dəliyi, tağ kimi əyilmiş bir körpü altı, bir qancıqın bədəninin istisini axtarmağa getdi. Pakhauz yenə də siçovulların əlinə keçdi. Bu vəziyyət ev-eşiylə olmayan balaca oğlanlar gəlib buraya çıxana kimi davam elədi.

Ona artıq darvazə çöküb əylərlək taybatay açılmışdı və öz ərazisini nəzərdən keçirən “kapitanlardan” biri (bütün liman, bütün Baiya şəhəri, əslində, onların idi) pakhauza girdi.

Oğlan o dəqiqə anladı ki, bura nəm qumun üstündən, yaxud başqa anbarların yanındakı körpülərdən daha əlverişlidir; körpünün altında bir də gördün okean qabanıb hər şeyi yuyaraq apardı. Elə həmin gecədən, demək olar ki, bütün “kapitanlar” tərk edilmiş pakhauza köçdülər və ayın sarımtıl işığı altında siçovulların qonşusuna çevrildilər. Gözləri önündə qum səhrası uzanıb gedirdi. Dəniz uzaqdakı körpülərin üstünə yürüyür, körfəzə daxil olan, yaxud dənizin ağuşuna çıxan gəmilərin signal işıqları yanaqıq qapıdan içəri dolurdu. Yəni uçuq tavanın taxtaları arasında ulduzları sayrısan səma və ay görünürdü.

Sonralar oğlanlar öz qənimətlərini də pakhauzda gizlətməyə başladılar və orada çox maraqlı şeylər tapmaq olardı.

Amma kənar müşahidəçiləri daha qəribə təsir göstərən, onun diqqətini daha çox cəlb edən doqquz-on altı yaşlı və hər rəngdən olan oğlanların özləri idi: onlar gecə düşən kimi ağına-bozuna baxmadan ya quru döşəmənin üstünə, ya da körpünün altına sərələlib nə pakhauzun böyürbaşında yığılı qoparan küləyə, nə də onları iliyinəcən isladan yağışa məhəl qoymadan gəmilərin xəbərdarlıq işıqlarına mantlayar, qulaqları da göyörtələrdən ətrafa yayılan mahnı sədalarını göydə tutardı...

Bu dəstənin başcısı Güllə Pedro da orada qalırdı. Bu ləqəbi ona lap uşaq çağlarından, təxminən, beş yaşından vermişdilər, indi isə artıq on beşi haqlamışdı və ömrünün on ilini səfil kimi keçirmişdi. Anasını heç tanımırdı, atasını isə çoxdan güllələnmişdi. Pedro bütün dünyada tək-tənha qalandan sonra, şəhəri öyrənməyə başlamışdı, artıq elə bir küçə, döngə, dalan, dükan, aşxana, taxta gecəqondu yox idi ki, ona tanış olmasın. Onun “kapitanlara” qoşulduğu il (o vaxt

yenidən inşa edilmiş liman Baiyanın bütün yurdsuz uşaqlarının diqqətini özünə cəlb etmişdi) dəstəyə Raymundo, dərisi qırmızıya çalan möhkəm bədənli kaboklo¹ rəhbərlik edirdi.

Pedronun gəlişi ilə hakimiyyət Raymondunun əlindən çıxmağa başladı. Güllə Pedro onu bütün göstəricilərdə üstələyirdi: o həm fəal, həm də zirik idi, hər şeyi qabaqcadan düşünüb-daşınır, hər kəsə gücü çatın, ürəyi istəyən iş tapşırır, özünə hörmət qazana bilirdi, səndə və gözələrinin ifadəsində isə elə bir şey vardı ki, hamı onun sözlünə qeyd-şərtsiz baxırdı. Gün gəldi ki, Raymundo ilə Pedro toqquşdular. Raymundo öz başına bələ açaraq, bıçağı qapdı və rəqibinin üzünə çəkərək, onun yanağında ömürlük bir çapıq qoydu. Pedro silahsız idi deyə, dəstənin qalan üzvləri işə müdaxilə edərək, davanı dayandırın, qisas dəmini gözləməyə başladılar. Pedronun qisası çox gözlətmədi onları. Bir gecə Raymundo zənci balası Barandani döyməyə hazırlaşanda qarşısını Pedro kəsdi. Sahil qumları hələ belə dava görməmişdi. Raymondunun yaşı da çox, boyu da uca idi, sarışın saçları küləkdə oynayan, yanağında alışıq al rəngli çapığı hələ sağalmamış Güllə Pedro isə onu cəldliyi ilə üstələyirdi. Raymundo həm dəstə, həm də qumsallıqlar üzərində hakimiyyətini tam itirdi. Az sonra isə hansısa gəmiyə matros düzələrək, dənizə çıxdı.

Yeni atamanı bütün dəstə yekdilliklə qəbul etdi və tezliklə “kapitanların” – quldurluqla məşğul olan səfil uşaqların soracağı şəhərə yayıldı. Onların sayını dəqiq bilən yox idi, amma yüz nəfərə yaxın idilər. Onlardan qırx nəfəri, bəlkə də, daha çoxu, yəni uçuq pakhauzda yaşayırdı.

Şəhərin əsl sahibləri və əsl şairləri onlar idi – üst-başlı cırıq, yeddimərtəbə söyüşlər söyən, səkilərdən yığıdıqları siqar kötüklerini tüstülədən oğlanlar: bu balacalar doğma şəhərlərini mükəmməl tanıyırdı, ürəkdan sevidilər.

“KAPİTANLAR”IN GECƏSİ

Qaranlıq gecə dəniz tərəfdən aramla Baiya üzərinə yürüyərək, qədim qalanı, balıqçı barkaslarını, dambanı ağuşuna alır, dar küçələrlə sürünüb, kiləs qüllələrinin üstünə enir. “Müqəddəs Ana”nın şəhinə çalınan kiləs zənglərinin səsi

¹ Kaboklo – hindu ilə zəncinin qarışığı

çoxdan kəsilib – artıq saat altıdan xeyli ötüb. Göy üzü sayrışan ulduzlarla doludur, ay hələ çıxmasa da, gecə aydınlıqdır. Pakhauzun əzəmətli qaraltısını ağuşuna almış qumlar yalın ayaqların izlərini hələ saxlayır: “kapitanlar” bu saatda bir yere toplaşır. “Dərya qapılan” adlı liman yeməkanasının girişindəki fənər, indi sönməmiş kimi, zorla közər. Qarşıdan soyuq külək əsərək, qum dənəciklərini düz adamın üzünə çırpır və külək güc gələndə Böyük Joan balıqçı qayığının dor ağacı kimi əylir. Onun cəmi on üç yaşı var, amma boyu qalın uşaqlarınkindən ucadır, əzələləri də dəmir, elə bil. Dörd ildir ki, dəstənin tərkibində o, Baiyanın küçələrində doluşur, dörd ildir ki, külək kimi azaddır, heç kəsdən icazə almır, heç kəsə təbə olmur. Böyük Joan təpənin başındakı kiçik evlərinə atasını – pəhləvan cüssəli arabaçını – dar küçədə qəflətən döngədən çıxmış yük maşını basan gündən getmir. Böyük və sirli şəhər onun ayaqları altına sərilmişdi, zənci balası da kilsələrlə, məbədlərlə dolu, az qala, dənizin özü kimi sirli və qara şəhəri fəth etmək qərarına gəlmişdi. Və bir daha evlərinə qayıtmadı. Doqquz yaşında dəstəyə qoşuldu, o vaxt risk etməyi sevməyən Raymundonun atamanlığı etdiyi dövr idi deyə, sanırdı ki, şöhrət tapacağı günlər hələ qabaqdadır.

Tezliklə Böyük Joan başçılardan birinə çevrildi və onu yeni-yeni basqınların planlaşdırıldığı şuranın yığıncaqlarına dəvət etməyi heç vaxt yaddan çıxarmırdılar, hərçənd ki ağılların itiliyi ilə elə də çox fərqlənirdi və hər dəfə beyninə güc vermək lazım gələndə başından ağrı qopurdu. Onun gözü qabağında balacalar inciden olanda da özündən çıxırdı; bütün vücudu sim kimi gərilir, başını itirib davaya cumurdu. Amma ondan çəkinirdilər, axı gücünə bələd idilər. Çolaq deyirdi:

– Bizim zənci qatırla dəmirçi presinin cütləşməsindən törəyib.

Bandaya düşmüş azyaşlılar isə ilk günlərdə hər şeydən qorxub çəkinsələr də, onun müdafiəsinə arxayın ola bilirdilər. Güllə Pedro da onu çox istəyirdi: Böyük Joan bilirdi ki, ataman onunla, qətiyyə, gücünə görə dostluq eləmir. Pedro zəncinin mərhəmətini görən andan tez-tez təkrarlayardı:

– Məhriban qəlbin var, Joan. Sən bizim ən yaxşımızsan. Səndən xoşum gəlir, – sonra da əlini tərifdən utanan oğlanın dizinə şappıldadı.

Böyük Joan pakhauza tərəf addımlayırdı; külək düz qarşıdan əsir, qumu gözlərinə çırpır, Joan da qabağa əylərək yoluna davam edirdi. O, yolüstü “Darvazaya” baş çəkib, cənub dənizlərindən, balıq ovundan elə bu gün qayıtmış Boqumilla bir qədəh kəşasə¹ vurmuşdu. Boqumil Baiyanın ən məşhur kapoeyra ustası idi, onu hamı tanıyır, hörmət edirdi. Anqola kapoeyrasında ona çatan yox idi. O hətta şöhrəti Rio-de-Janeyroya çatmış Balaca Zeni də üstələmişdi. Boqumil Joana təzə xəbərlərdən danışmış, söz verdi ki, ertəsi gün pakhauza gələrək, ona, Güllə Pedroya və Pişiya yeni fəndlər öyrədəcək. Böyük Joan siqaretini yandıraraq yoluna davam eləyir, qumun üstündə isə onun iri pəncələrinin ləpirləri qalır. Külək də onun ayaq izlərini birçə anda doldurur. “Belə gecədə adam dənizə çıxmasa, yaxşıdır”, – deyə zənci düşünür.

Topuğuna kimi quma bataraq, yerdə yatanları tapdamamaq üçün körpünün altından ehtiyatla keçir. Pakhauza girir. Bir an çaşqınlıq içində donub-qalır, sonra gözüne şam işığı dəyir. Hə, elədir ki var, bu, Professordur, pakhauzun uzaq küncündə rahat bir yer tapıb şamın zəif işığında kitab oxuyur. “Gözlərinə lap xarabələyəcək, – deyə Böyük Joan düşünür, bu zülmətdə bapbalaca hərfləri seçmək olmaz: şam qıngı tavernanın fənərindən də zəif yanır, şöləsi oynaya-raq, işığını o tərəf-bu tərəfə səpələyir”. Böyük Joan həmişə bıçağını ehtiyat üçün başının altına qoyub qapının ağzında qarovul iti kimi yatsa da, bu dəfə yatanların üstündən, qonşusu ilə pıçıldaşanların yanından keçərək, Professora yaxınlaşır, yanında çömbəlib, səhifələri bir-birinin dalınca ağcözlüklə udmasına tamaşa eləyir.

Professor ləqəbli Joan Jozenin Barras küçəsindəki mağazanın açıq vitrinindəki ilk kitabı oğurlamasının üstündən bir-neçə il keçirdi artıq. Amma o, qənimətini heç vaxt satmazdı, kitablarını öz küncündə, kərpiclərin altında gizlədirdi ki, siçovullar yeməsin və dayanmadan oxuyardı. Onu dünyada hər şey maraqlandırır, gecələr tez-tez dostlarına macera axtaranlardan, məşhur dəniz səyyahlarından, əfsanəvi qəhrəmanlardan və tarixi şəxsiyyətlərdən maraqlı hadisələr danışardı və belə söhbətlərdən sonra “kapitanlar” dənizin ənginliklərinə, yaxud Baiyanın sirli dalanlarına daha

¹ Kəşasə – şəkər qamışından çəkilən araq.

dıqqətlə baxardılar, cəngavərlik arzusu, macərə istəyi onların qəlbini didərdi. Joan Joze cəmi il yarım məktəb üzü görsə də, dəstədə sərbəst oxuyub-yaza bilən yeganə şəxs idi. Zil qara saçları daim bu çəlisiz, üzü çilli oğlanın korusluqdan qıyılmış gözlərinə girirdi, amma geniş məlumatı və nağıllıq bacarığı ona bütün bandanın qeyd-şərtsiz hörmətini qazandırmışdı. Professor adını bu oğlana onunçün verməmişdilər ki, sikkələrlə, burun dəsmalları ilə ələ fokuslar göstərirdi; oxuduğu, yaxud əlüstü uydurduğu əhvalatları danışa-danışa Joan Joze möhtəşəm, ecəzkar bir bacarıq nümayiş etdirirdi: o, öz dinləyicilərini tamam başqa ələmlərə, uzaq, yad diyarlara aparır və oğlanların gözləri həmin anlarda Baiya səmasındakı ulduzu təki alışıb-yanırdı. Hər növbəti əməliyyatı planlaşdıranda Güllə Pedro mütləq Professorla məsləhətləşərdi: ən ürəkli başqınlar onun zəngin təxəyyülü, tapıntılar nəticəsində uçuqla başa çatırdı. Onda heç kəsənin ağlına belə gəlməzdi ki, bir-neçə ildən sonra o, gözəl tablolar çəkərək, öz yoldaşlarının, elə onlar kimi əziyyət çəkən başqalarının həyat və qəhrəmanlıq tarixçəsini canlandıracaq və bu əsərlər bütün Braziliyanı yerindən oynadacaq. Bunu heç kəs bilməzdi – bilsə-bilsə yalnız "müqəddəsin anası"¹ donna Aninya bilərdi, çünki terreyroda² ortaya çıxıb ovsuna başlayanda, ilahə İa³ gülmüşə tutulmuş qoç buynuzunu üfürərək, dünyada nə varsa, hamısı ona əyan edirdi.

Böyük Joan Professorun kitab oxumasına uzun-uzadı tamaşa elədi: axı bu kiçik həflər onun özüne bir şey söyləməzdi. Nəzərləri vərəqin üzərindən sürüşüb şamın titrək işığına, sonra da Joan Jozenin dağınıq saçlarına keçirdi. Nəhayət, zəncinin hövsələsi tükəndi və onun təmiz, yumşaq səsi ətrafın sükutunu ehtiyatla pozdu:

– Yaxşı kitabdı?

Professor nəzərlərini vərəqdən ayırıb, ən böyük heyranlarından birini – Böyük Joani gördü və əlini onun çiyinənə vurdu:

– Qıyamətdi!

Gözləri parıldıyırdı.

– Dənizçilərdəndi?

¹ *Müqəddəsin anası* – kandombledə baş kahin qadın

² *Terreyro* – Afro-brazil kultu olan kandomblenin keçirildiyi məkan

³ *İa* – Afro-brazil kultunun əsas ilahələrindən biri

– Sənin kimi bir zəncidəndi. Əsl kişi haqqındadı.

– Sonra danışarsan, yaxşı?

– Oxuyub qurtaran kimi. Bilirsən, bu zənci...

Sözünü bitirməyərək, yenə oxumağa girişdi. Joan ucuz siqaretin birini damağına qoydu, Professoru da qonaq elədi və sanki, mütaliəsinə mane olmasınlar deyə, keşiyini çəkirmiş kimi çömbəlib uzun müddət onun yanında qaldı. Bütün pakhaus qəhqəhədən, səs-küydən, mübahisədən uğuldayırdı. Böyük Joan hətta Çolağın cingiltili, xoruzvari səsinə də eşidirdi: o, həmişə ucadan danışır, boğazını qəh-qəhədən yırtırdı. Çolaq, "kapitanların" kəşfiyyatçısı idi: özünü böyük şəhərin qarışıq küçələrində itmiş, yaxşı ailədən çıxan bir oğlan kimi qələmə verərək, ürəyində mərhəmət olan birisini tapıb, bir həftəliyə evinə dürtülürdü. Ləqəbini də möhkəm əxsadığına görə almışdı. Onun əxsaması imkanlı ailələrin analarını müttəəssir edirdi: axı kimin dili gələrdi ki, kandannın ağzında boynunu büküb məzlum bir səslə yeməyə nəse istəyən və yaxud yatmağa yeri olmadığını söyləyən əxsaq uşağa "yox" cavabı versin. İndi Çolaq. Pişiyi məsxərəyə qoyurdu, – o, bütün gününü qırmızı şərab rəngli qaşı olan bir üzüyü oğurlamağa sərf eləmişdi, qas da tərs kimi beş quruşa dəyməyən şüşə çıxmışdı.

Pişik hələ bir həftə qabaqdan hamının baş-beynini aparmışdı:

– Bir üzük gözəlti eləmişəm ki, yepiskop da taxsa, utanmaz. Özü də lap mənə yaraşandı. Belə işdə əsas məsələ özünü itirməkdir. Görəsiniz, çırpışdıracağam onu...

– Vitrindədi?

– Vitrində deyil, hər səhər Bayşa-dos-Sapateyroda tramvaya minən həmin o gonbul kişi var ha, onun barmağındadı!

Pişik rahatlıq tapa bilmirdi, həmin o ana kimi ki, tramvayın basabasında gonbulun barmağından üzüyü çəkdi, kişi duyqu düşəndə də, aradan çıxdı. Pişik üzüyü orta barmağına taxaraq, hamının qarşısında lovğalanırdı ki, Çolaq ona illişdi:

– Heç olmasa, risk etməyinə dəyəydi! Hamı gedər quş gətirər, bizimki bayquş!

– Səsinə kəs, Çolaq, illişmə!

– Məstən pişik, nə sarsaqsan! Lombardda bu şüşə qıngına heç pul verməzlər ki...

– Onu lombarda qoyan kimdi... Mənim xoşuma gəlir. Bu üzüyün işığına bir gözəlçə tutacağam...

Oğlanlardan ən böyüyünün on altı yaşı yenicə tamam olsa da, qadınlar barədə çox sərbəst, bu işin biliciləri kimi danışdılar: məhəbbət sirləri artıq çoxdan onlar üçün sirr deyildi.

İçəri girən Güllə Pedro başlamaqda olan davanı yatırdı. Çolaq dodaqaltı gülüşünə davam edərək, Pişiyin qanımətini hələ də lağa qoyurdu. Pedro onu səslədi və Böyük Joanla birlikdə Professorun yanında aylaşdı. Qalanları da döşəməyə oturdular. Çolaq bahalı siqar kötüyünü ağzına qoyub, ləzzətli bir qullab aldı. Böyük Joan gözlərini açıq qapıdan görünən, qumsallıq bitən yerdən başlanan dənizə zilləmişdi.

– Bu gün Qonsales gəlmişdi yanıma...

– Nə lazımdı ona? – Çolaq soruşdu. – Yenə qızıl boyunbağı? Birini də istəyir?

– Yox, boyunbağı istəmir. Şlyapa lazımdı. Özü də mütləq gərək keçədən olsun. Düyü samanından istəmir, deyir onlara tələbat yoxdur. Bir də ki...

– Başqa nə? – Çolaq onun sözünü yenə kəsdi.

– Deyir ki, işlənmiş lazımdı deyil. Yalnız təzəsini istəyir.

– Bah, nə bərk gedir bu... Ban, pulunu vicdanla verəydi...

– Bilirsən də, ay Çolaq, onun ağzı qıfıllıdı. Pul verməyə ürəkli olmasa da, adamı heç vaxt satmaz, ondan kəlbətinlə də söz ala bilməzsən.

– Əşşi, simicin biridi. O ki qaldı susmağına, öz işinin xətrinə susur da. Diliuzunluq eləsə, damlayarlar onu axı.

– Bura bax, Çolaq, iş görmək istəmərsən, çıx, get, mane olma. Qoy fikirləşək.

– Nuş olsun, fikirləş nə qədər istəyirsən. Mən, sadəcə olaraq, düşünürəm ki, bu ispan fırıldaqçısı ilə iş görmək lazım deyil. Necə bilirsən, elə də elə...

– O dedi ki, pulunu artıqlaması ilə verəcək. Tər tökməyə dəyər. Amma mütləq keçə olmalıdır, özü də təptəzə. Bu işi çək boynuna, ay Çolaq, uşaqları topla, gör ələ keçirə bilərsən? Sabah axşam tərəfi Qonsales pulu kiminləse yollayacaq ki, malı aparsın.

– Kinoda cəhd etmək olar. – Professor üzünü Çolağa tutub diləndi.

– Ən yaxşısı Vitoriyadı, – deyə Çolaq saymazyana cavab verdi. – Orada hərənin cibində zirpi bir pulqabı var. Get, hansı şlyapanı istəyirsən, seç.

– Vitoriyada polis əlindən ayaq basmağa yer var?

– Nadir, qorxdun? Ordakılar polis agentləri deyillər ki, post xidmətidir. Professor, gedərsən mənimlə?

– Gedərəm, mənim özümə də şlyapa lazımdı.

– Söhbətə Güllə Pedro müdaxilə elədi:

– Çolaq, kimi istəyirsən, götür, sənə tam sərbəstlik verirəm, necə istəyirsən, elə də hərəkət elə. Amma Pişiklə Böyük Joanı tərpətmə: onlar mənə başqa iş üçün lazımdır.

– O, Joana baxdı: – Boqumillə işimiz var.

– Hə, dedi mənə. Bu axşam gələcək. Bir kapoeyra yaradanq özümüzçün.

Pedro şlyapa məsələsini tam həll etmək üçün Şirniquşun yanına gedən Çolağın dalınca qışqırdı:

– Çolaq, eşit, özünükülərə de ki, dallarınca düşən olsa, bura gəlməsinlər.

O, Böyük Joandan siqaret aldı. Çolaq uzaqdan Şirniquşu işarəylə çağırırdı. Güllə Pedro Pişiyi axtarmağa getdi, onunla işi vardı. Sonra da qayıdıb, yenidən kitab oxumağa girişmiş Professorun yanında, döşəməyə uzandı. Amma şam çırtıdayıb söndü, pakhauz zülmətə qərq oldu. Böyük Joan ayaqlarını yerə ehtiyatla basaraq, qapıya sarı getdi, elə kandardaca tırtap uzandı. Kəmərinə sancılmış bıçağın-dan heç yatanda da əl çəkirdi.

Şirniquş anq və ucaboy idi, üzünün sanımtıl dərisi yanaqlarına tarım çəkilmişdi, çuxura düşmüş gözləri dıbsız idi, nazik dodaqları nadir hallarda təbəssümdən dartılardı. Çolaq onunla söhbətinə giriş vermək üçün əvvəlcə axşam duasına macal tapıb-tapmadığı ilə maraqlandı, sonra isə şlyapa barədə danışdı. Onlar bu işin dalınca gedəcək adamları diqqətlə seçdilər, kimin harada işləyəcəyini müəyyənləşdirib, ayırdılar. Şirniquş həmişə yatdığı küncə yollandı, bütün əşyalarını səliqəylə, lap məhəbbətlə düzdü: köhnə yorğanını, hotelə bir turistin çamadanlarını daşıyanda zirək tərpənərək çırpışdırdığı balaca balıqını, iki salvarını və qeyri-müəyyən rəngdə olan, amma kifayət qədər təzə köynəyini – bütün bunları o bazar günləri geyindirirdi. Divara xırda mismarla ki, dənə rəngli şəkil vurulmuşdu:

birində qucağında körpə İsa olan müqəddəs Antoni (Şirniquş xaq suyuna çəkildəndə Antonio adını almışdı), o birisində Yeddi Kədərlə oxlanmış Pak Qız təsvir olunmuşdu. Şəkilin çərçivəsinə isə solmuş çiçək taxılmışdı. Şirniquş çiçəyi qoxladı, qoxusunu çoxdan itirdiyini görüb yerindən çıxardı və sinəsində gəzdirdiyi buxurdana sancdı, nimdəş penceyinin cibindən isə dünyanın axşamçağı, hava qaralanda qarovulçunun lap qulağının dibindən üzdüyü al qərənfil çıxaraq çərçivəyə taxdı və Pak Quza nəsr saldı.

Sonra dızləri üstə çökdü. Əvvəllər yoldaşları onun dinçərlərinə gülərdilər, indi artıq adət etmişdilər deyər, daha fikir vermirdilər. Dua etməyə başladı: onun uşaq simasında nurlu bir diqqət ifadəsi yarandı, uzun, arıq əlləri iltimas bildirən itaətkar bir hərəkətlə Pak Quza sarı uzandı və o, guşənişin bir möminə bənzəməyə başladı. Gözləri alışıb-yanırdı, tanınmaz dərəcədə dəyişmiş səsi dəstənin digər üzvləri üçün naməlum olan bir hissiyyatın gücündən titrəyirdi. Belə dəqiqələrdə harada olduğunu bilməmə unudurdu, ona elə gəlirdi ki, bu köhnə pakhauzdan çox-çox uzaqlardadır, yanında da Pak Qızın özü durub. Duası çox sadə idi, bu duaya heç bir kitabda rast gələ bilməzdin: Şirniquş Məryəm Anadan xahiş edirdi ki, Sodredəki kollecə daxil olmasına yardım eləsin; o məktəbdə ruhani yetişdirildilər.

Çolaq sabahkı işin hansısa təfərrüatını dəqiqləşdirmək üçün geri dönəndə Şirniquşa deməyə hazırlaşdığı və oğlanı təbədən çıxaracaq tikanlı sözlərinə özünün də gülməyi tuturdu. Yaxınlaşanda və görəndə ki, oğlanın əlləri səmaya uzanlı qalıb, gözləri məchul bir nöqtəyə zillənib, üzündə isə heyranlıq var, dodaqlarındakı təbəssüm elə donub qaldı, bütün vücudunu çulğamış qərribə bir hissiyyat içində – bu hissiyyatda qorxu da vardı, qibtə də, çılmalıq da – ayaq saxlayıb, dua edən oğlanın bir xeyli tamaşasına durdu.

Şirniquş hərəkətsiz idi, yalnız dodaqları aramla tərpənirdi. Çolaq ona tez-tez ilışırdı, əslində tək ona yox, elə hamıya, hətta çox sevdiyi Professora, hədsiz hörmət bəslədiyi Güllə Pedronun özünə də. Dəstəyə bir təzəsi ayaq basan kimi Çolağın ağılına təzəgələnin başına açacağı oyun gəlirdi. Oğlan nəşə bir yöndəmsiz hərəkət eləyəndə və yaxud nəşə bir nataraz cavab verəndə Çolaq onu məsxərəyə qoyub ələ salır, boynunun dalına ləqəbini yapışdırırdı. O, yer üzündə

olan hər şeyi lağa qoyur, hamıya ilışırdı, dəstədə davakarlığı ilə ad çıxarmışdı. Qəddarlığına görə də tək idi: bir dəfə pakhauzda tutduğu pişiyə o qədər əziyyət verdi, gəl görəsən. Hər dəfə də təzə bir işgəncə tapırdı. Bir dəfə isə cəmi bir pay qızartma toyuğa görə restoranda ofisiyantın üzünü bıçaqla cızmışdı. Ayağına cibən çıxanda tükü də tərpənməmişdi, bıçağının tiyəsi ilə yaranı gülə-gülə kəsərək, elə gülə-gülə də irinini sıxıb çıxarmışdı. Dəstədə çoxunun ondan xoşu gəlmirdi, lakin xasiyyətinə alışaraq, dostuna çevrilə bilməmiş uşaqlar deyirdilər ki, Çolaq "bizim adamdır". Qəlbinin dərinliklərində hamıya yazığı gəlirdi, çünki ətrafındakıların hamısı elə əslində yazıq idi, o da bütün bu bədbəxtliklərdən güllüşə, zarafatla qorunmaq istəyirdi – bu, dərman idi onunçun. O, xeyli durub gözlədi; ibadətində uyumuş Şirniquşa tamaşa elədi. Əvvəlcə Çolaq elə bildi ki, oğlan nəşə möhkəm sevinir; çox bəxtiyar bir görünüşü vardı axı, amma sonra anladı ki, bu, sevinc deyil, nəşə tamam başqa bir şeydir. Dostunun üzündəki nurlu heyranlıq ifadəsini necə adlandırardı axı, bunu tapa bilmədi. Elə həmin an Çolaq anladı ki, niyə heç vaxt dua etməyib, niyə padre Jozep Pedronun ona tez-tez söhbət açdığı uca göylər barədə heç düşünməyib; o, həmişə şənəlmək, şadyanalıq arzulayıb, dörd bir tərəfdən üstünə tökülən mislikdən, bədbəxtlik və bələdan qaçmaq istəyib. Düzdür, xoşbəxtliyin əvəzində o, Baiya küçələrini və azadlığını qazanıb, amma öz qanadının altına çəkərək onu əzizləyəcək, xoş sözlə dindirəcək bir kəsi yox idi dünyada. Bax, Şirniquş bütün bunları göylərdə, öz ikonalarında, Müqəddəs Anaya gətirdiyi – varlı məhəllələrdən olan romantik məşuqun öz nişanlığına, sevgilisinə təqdim etmiş kimi gətirdiyi solğun çiçəklərində axtarırdı... Yox, Çolaq üçün bu, azdır. Ona lap elə bu dəqiqə elə bir şey gərəkirdi ki, üzündə lağlağı istehza deyil, şən təbəssüm yaransın, daha uzun qış gecələrində adamı ağlamaq dərəcəsinə çatdıran xiffəti, nisgili qovmaq üçün kiməsə ilişməyə, hamını ələ salmağa ehtiyac qalmasın. Şirniquşun simasında işarən heyranlığı isə ona gərək deyil. O, xoşbəxtlik istəyir, ona lazımdı ki, kiminsə sevən əli onu əzizləyərək, yaralarının acısını və küçələrdə keçirdiyi illəri unutsun. Bəlkə də, onun küçə həyatı heç illər uzununu yox, cəmi bir neçə həftə və yaxud ay çəkmişdi,

amma Çolağa elə gəlirdi ki, yoldan ötənlərin onu qəzəblə dümsükləyib qovduğu, qarovulçuların yaxaladığı, özündən böyük oğlan uşaqlarının əziyyət verdiyi bu küçələrdə neçə illərdir sürünür. Onun ailəsi heç vaxt olmayıb. "Dayı" çağırdığı bir çörəkçinin evində yaşayırdı, o isə elə hey kötləyirdi uşağı. Döyülməkdən qurtarmağın yeganə yolunun qaçmaq olduğunu anladığı gün aradan çıxdı. Ac qaldı, şaxtada dondu, qazamata düşdü. İlahi, necə istəyib. Kimsə onu əzizləyib, sərxoş əsgərlərin rezin dəyənəklə qovaraq, ayağı şikəst uşağı mizin ətrafında qaçmağa məcbur elədikləri həmin o həbsxanaya düşdüyi günü unutdursun. Kürəyindəki qançırılar tez sağaldı, amma o əzabların yarası ruhunda əbədi qaldı. O daha iri, daha vəhşi heyvanlar tərəfindən təqib edilən balaca bir canlı kimi qaçırdı. Ayaq saxlayıb nəfəsini dərmək istəyəndə isə, dəyənək vıyılı ilə düz kürəyinə enirdi. Əvvəlcə ağlayırdı, sonra isə birdən necə oldusa, göz yaşları qurudu və elə bir an yetişdi ki, o qanaxmadan huşunu itirib, yerə sərilirdi. Əsgərlərin və ağzındakı siqan çıxarmayan boz jiletli bir kişinin qəhqəhələri hələ də qulaqlarında cingildəyirdi. Sonra Çolaq dəstəyə gəldi: bağdakı skamyada tanış olduğu Professor onu pakhausa otatdı. Bəyəndi və qalası oldu. Tezliklə qabağa getdi, çünki otaqların quruluşu, qiymətli şeylərinin harada gizlədilməsi barədə tam məlumatı olan balaca quldurların sonradan evlərinə basqın etdikləri yumşaqqəbli senyoralarda heç kim onun qədər mərhəmət hissi oyada bilmirdi. Onu fəqir, yetim bir uşaq sayan həmin o senyoraların oğurluqdan sonra Çolağı necə lənətlədiklərini təsəvvür edən kimi, qəlbi sevincdən dağa dönürdü. O, intiqamını bu cür alırdı, daxilindəki nifrətin əvəzini belə çıxırdı. Bir vaxtlar Professorun, haqqında danışdığı çox güclü bir bomba barədə düşünürdü. Elə bir bomba ki, bütün şəhəri darmadağın eləyib, göyə sovursun; bu partlayışı təsəvvür eləyəndə şənlenirdi bir az. Bəlkə də, kiməsə – həmin o şəxs qismində, adətən, ağarmış saçları və yumşaq əlləri olan bir qadın obrazı canlanırdı gözleri önündə – onu sinəsinə sıxaraq, sıgallayib əzizləsə, layla çalıb, hər gecə onu yatmağa qoymayan həbsxana yuxularını qovaraq ovundur-sa, eynən Şirniquş kimi şən və xoşbəxt olardı. Bəli, onda mütləq şən və xoşbəxt olardı, ürəyindəki nifrət də yoxa çıxardı; orada daha nə paxılığa yer qalardı, nə də əllərini göyə

qaldıraraq, gözüni bir nöqtəyə zilləyib bu dərd-bəla dünyasından, yalnız padre Joze Pedronun söhbətlərindən tanıdığı ayrı bir dünyaya qaçan Şirniquşdan acıq çıxmaq həvəsi...

Səsəlir gəlir. Pakhauzun yuxulu, sakit fəzasına dörd nəfər daxil olur. Çolaq diksinərək, ibadətini hələ də davam etdirən Şirniquşun kürəyinə gülüb, çiyinlərini çəkir, "şlyapa məsələsini" sabaha saxlamaq qərarına gəlir. Yuxularından qorxur, odur ki içəri girənlərə tərəf gedib siqaret istəyir və onların lovğa söhbətlərinə kobud bir tərzdə son qoyur:

– Kim inanar ki, sizin təki balaca küçüklər arvadla bacara bilə?! Yəqin, başqa adamın işidir...

Dördü birdən qızırsın:

– Nədir ki, doğrudan, inanmırsan, yoxsa özünü sarsaqlığa vurmusan? İstəyirsən, sabah bir yerdə gedək! Sən heç belələrini görməmişən!

– Yox, yox, – Çolaq onların cavabında istehza ilə gülür.

– O, siz dəyənlər mənə qətiyyəni maraqlandırmır.

O, bunu deyib aralanır.

Pişik yatağına girməyib hələ. Axşam on birdən sonra o, həmişə şəhərə çıxır. Təmizkardır, sıq geyinməyi də sevir, dərisi çəhrayıya çalan bəyaz rəngdə olduğundan, dəstəyə gələn kimi Doldon onu öz əlinə keçirmək istədi. Lakin Pişik hələ o zamanlardan ağlasığmaz cəldliyi ilə fərqlənirdi, qətiyyəni, yaxşı ailədən çıxmış "ana uşağı" deyildi. Doldon yaman yanılmışdı. Pişik Baiyaya, "kapitanların" yanına, "Malokeyro hindiləri" adlandırılan və Arakaju limanlarını öz oyaqlarına çevirmiş, başqa bir bandadan yük qatarnın əyləc meydançasında gəlmişdi. Onun artıq on dörd yaşı vardı, səfil uşaqlar arasında hakim olan əhvali-ruhiyyəyə gözəl bələd idi və yaxşı bilirdi ki, alçaqboy, dolubədənli, eybəcər mulat sifətli Doldon onun başına nədən belə fırlanır: siqareta qonaq eləyir, şam yeməyini bölüşür, şəhəri gəzdirəcəyinə söz verirdi. Şəhərdə onlar Bayşa-dos-Sapateyrosun vitrinlərindən bir cüt təzə ayaqqabı çırpışdırırdılar.

– Mən bilərəm bunları kimə satmaq olar, – Doldon dillənmişdi onda.

Pişik ayağındakı ayaqqabılara nəzər salmışdı – köhnə idi, timsah kimi ağız açmışdı.

– Yaxşısı budur, özümə saxlayım. Çoxdan təzələməliyədim ayağımdakıları.

– Sən elə öz ayaqqabılarında da gözəlsən, – deyərək, əsasən, ayaqyalın gəzən Doldon öz heyranlığını büruzə vermirdi.

– Sənin payına düşəni pulla ödəyərəm. Neçə olar bunların qiyməti?

Doldon onu diqqətlə süzdü. Pişik yamaqlı pencək geysə də, qalstuk, əlcəkləri vardı, yaman qəşəng görünürdü.

– Fors eləyirsən, hə? – deyə gülümsündü.

– Mən bu cür həyat üçün yaranmamışam. Mən böyük dünya üçün doğulmuşam – Pişik Arakajudakı kabaredə rastlaşdığı bir xırda kommersantın dilindən eşitdiyi ifadəni təkrarladı.

Doldona elə gəlirdi ki, təzə tanış çox gözəldir. Pişik, həqiqətən, gözəgəlimli idi, onun görkəmində, qətiyyən, qadına xas bir şey olmasa da, Doldonu özünə yaman cəzb edirdi. Üstəlik də bu yazıq uşağın qadınlar sandan heç bəxti gətirmirdi: on üç yaşından da kiçik görünürdü, boyu balaca, üzü xoşagəlməli deyildi. Pişik isə on dörd yaşına baxmayaraq, əməlli-başlı boy atmışdı, bığ yeri tüklənmişdi, artıq gələcək bıqlarının kölgəsi bəlli idi. Bu dəqiqələrdə Doldon ona ürəkdən vurulduğu üçün dilləndi:

– Yaxşı, götür, öz payımı da sənə verirəm.

– Ay sağ ol. Borclu qalmıram.

Doldon təzə dostunun içindəki minnətdarlıq hissindən fürsəti fəvta vermədən, istifadə etmək qərarına gəldi və əlini, sanki, təsadüfən Pişiyin buduna çəkdi. Pişik cəld aralandı, yüngülcə gülümsünüb, daha dinmədi. Doldon isə oğlanı qorxutmaq üçün qət elədi tələsməsin: ağılına belə gəlməzdi ki, Pişik onun nə düşündüyünü artıq çoxdan anlayıb. Axsam onlar Baiyanın bayram çıraqbanlığına baxa-baxa avaralandılar (Pişik gördüklərindən heyratə gəlmişdi), saat on birdə isə pakhauza qayıtdılar. Doldon yeni tanışını Güllə Pedroya təqdim edib, sonrə da onu gecələdiyi künce apardı.

– Bu mələfə ikimindi.

Pişik uzandı, Doldon da yerini onun yanında rahatladı. Təzə oğlanın yuxuya getdiyini güman eləyib, onu sakitcə qucaqladı. Pişik yerindən ilan vurmuş kimi atıldı:

– Bir balaca yanlışlıq olub. Mən kişiyəm.

Lakin Doldon artıq özünə nəzarəti itirmişdi və gözləri bu bəyaz bədən, qara saçlar və oynaq əzələlərdən başqa

heç nə görmürdü. O, Pişiyi yerə yıxıb, qucaqlamaq üçün üstünə atıldı. Pişik cəld kənara sıçrayaraq oğlana badalaq vurdu və Doldon zərblə yerə dəyib burnunu partlatdı. Ayağa qalxmış uşaqlar artıq onları dövrəyə almışdılar.

– Görünür, elə başa düşüb ki, mən də onlardanam... – deyən Pişik mələfini də götürüb uzaqlaşdı.

Onlar bir müddət düşmənçilik elədilər, amma sonra bərsildilər, indi isə növbəti rəfiqəsi Pişiyin zəhləsini tökən kimi onu Doldona ötürür.

Bir axşam Pişik fahişələrin toplaşdığı küçələrdə gəzirdi. Qalstukunu saymazıyana bağlamışdı, saçları ucuz brialindən par-par yanırdı, özü isə ömrünü kef-damağa sərf eləyənlər sayaq fit çalır, qadınlarsa gülərək, onu səsləyirdilər:

– Ey, cavan oğlan! Nə itirmisən burda?

Pişik onların cavabında gülümsünür, yoluna davam eləyirdi. Gözləyirdi ki, qadınlardan hansısa onu yanına çağırı, amma bu məhəbbətə görə pul vermək fikrində deyildi, özü də ona görə yox ki, cibində siçan oynayırdı bu saat: yox, "kapitanlar" qadına pul verməzlər, "kapitanlar" ehtiyatsızlıqdan axşam vaxtı limana ayaq basan o qədər on altı yaşlı zənci qızı görüblər ki...

Qadınlar oğlanın gözəl bədən quruluşunu məmnuniyyətlə süzür, onun artıq sürülmüş, amma yenə də uşaq olduğu duyulan sifətinə heyran-heyran baxırdılar. Bu qəşəng oğlanla yatmağa çoxları razılaşardı, amma həmin an onlar əsl müştəri tutmağa can atırdılar – ertəsi gün yeməyi hansı pula alacaqları, mənzil haqqını necə verəcəkləri düşündürürdü onları. Odu ki yalnız gülüsməklə, sataşmaqla kifayətlənirdilər. İlk baxışdan aydın idi ki, Pişik böyüyüb əsl sutenyor olacaq – qadının ürəyinə sabunsuz girən, sonra onu döyərək əlindən bütün var-yoxunu alan, amma məhəbbətini də əsirgəməyən sutenyor. Çoxları bu yoldan ötən oğlanın ilki olmaq istədilər, amma saat on radələrinə yaxınlaşdığından, pullu müştərilərin zamanı başlayırdı və Pişik nəhaq yerə bu küçələri indi ölçürdü. Alatoranın boğucu bürküsünə baxmayaraq, xəz jaketə bürünmüş Dalvanı da elə həmin axşam gördü. Onun yanından fikir vermədən ötüb-keçmişdi bu qadın. Bu hündürboylu qəşəng simalı qadının, zahirən, otuz beş yaşları, yaqın. Pişik isə elə həmin andan onun əsirinə çevrilərək, qarabaqara izləməyə

başladı. Qadın binalardan birinə girdi. Pişik isə pusqusunu tində qurmuşdu. Bir neçə dəqiqədən sonra o, pəncərədə göründü. Pişik küçə boyu var-gəl eləsə də, qadın o səmtə heç baxmadı da. Amma bir qoca kişi peyda olan kimi dərhal onu səslədi, kişi də, razılıq əlaməti olaraq, başını tərpətib, həmin qapıya girdi. Qoca ətrafdakıların diqqətini özünə cəlb etməmək üçün sakitcə sivişib gedəndən sonra belə, Pişik yerindən tərpənmədi. Amma qadın pəncərəyə bir də yaxınlaşmadı.

Həmin axşamdan bəri Pişik onu görmək üçün hər gün o tində durur, ayağının birini götürüb o birini qoyurdu. Əlinə düşən bütün pulları nimdəsə kostyumlara almağa xərcləyirdi: Pişik onu gözəl qiyafəsilə ələ almaq istəyirdi. Düşük səviyyəli gözəllik hissi onun qanında idi: axı məsələ heç geyimdə deyildi, həm yerisin daxil vardı, həm də şlyapanı necə qoymağın, qalstukunu necə bağlamağın. Pişik Dalvanın həsrətini çəkirdi, eynən ac adamın çörək, yuxusuzun yatmaq həsrəti çəkdiyi kimi. Qarındolusu yemək və yatacaq pulunu təmin etdiyindən, bayaqkı qəşəng oğlanın üzünə gəl-gəl deyə-deyə gülümsünən başqa qadınların yanından sükutla ötürdü Pişik. Bu çağınşlara yalnız birçə dəfə cavab vermişdi, o da ancaq Dalva barədə bir şey öyrənmək məqsədilə. Qadın ona danışmışdı ki, Dalvanın sevgilisi var, hansısa kafedə fleyta çalır və onun əlindən pullarını son qəpiyinə kimi tutub alır, içki məclisləri düzəldir, başqa yaramaz işlərlə məşğul olaraq, məhəlləyə gələn qonaqları qorxudur.

Pişik hər gün həmin tinə çıxırdı. Dalva bir dəfə də olsa ona sarı baxmırdı deyə, oğlan bu qadını getdikcə daha alovlu məhəbbətlə sevirirdi. Acı bir intizar içində o ana kimi dayanırdı ki, gecəyandan sonra həmin fleytaçıdan görünür, Dalvanın açıq pəncərəsinə öpüş göndərərək, qaranlıq qapıya girmədən, yoluna davam edirdi. Pişik yalnız bundan sonra ağır addımlarla pakhauza yollanırdı və daim eyni şey barədə düşüncəyə düşürdü: kaş o gədə qayıtmayırdı bir gün... öləydi... Fleytaçıdan cüssəli deyildi, on dörd yaşlı Pişik, yaqın, öhdəsindən gələrdi onun. Bu fikirlərin aqışında cibindəki bıçağın dəstəyini bərk-bərk sıxaraq, yoluna davam edirdi.

Günlərin birində fleytaçıdan gəlmədi. Həmin gecə özünü lap itirmiş Dalva bütün şəhəri əldən-ayaqdan saldı, evə gecəyandan ötmüş, özü də tək qayıtdı və çox gec

olmasına baxmayaraq, pəncərənin qabağında donub qaldı. Tezliklə küçə tamam boşaldı: yalnız tində durmuş Pişik qaldı küçədə. Növbənin, deyəsən, ona çatdığını dərk etdiyindən, yaman sevinirdi. Dalva isə çaşbıq qalmışdı. Pişik onun pəncərəsinin qabağında irəli-geri o qədər var-gəl elədi ki, nəhayət, qadın da ona diqqət yetirib işarəylə yanına çağırırdı. Pişik gülümsünüb cəld yaxınlaşdı.

– Bu, sənə, ay burnufırtlı, hər gecə durursan tində?

– Hər gecə. Amma mən burnufırtlı deyiləm...

Qadının dodaqları zorla qaçdı:

– Bir yaxşı iş gör... Səndən bir xahişim var... – Bu yerdə o ani olaraq fikrə gedib başını yellədi: – Amma yox. Sən, yaqın, burda boş yerə durmamısan: kimisə güdürsən, avarılanmağa vaxtın olmaz, hə?

– Niyə ki, vaxtım var. Mənim gözlədiyim adam bu gün daha gələsi deyil.

– Onda, əzizim, xahiş edirəm, Ruya Barboza küçəsindəki otuz dörd nömrəli evə get. Qastonu soruşarsan. Birinci mərtəbədədir. Deyərsən ki, mən onu gözləyirəm.

Pişik özünü bərk alçalmış hiss elədi. Əvvəlcə qərara aldı ki, heç yera getməyəcək və çalışacaq ki, Dalva ilə, ümumiyyətlə, bir də görüşməsin. Sonra isə birdən yaman maraqlandı: görəsən, bu fleytaçıdan kimdir ki, bu cür gözəli atmağa cürəti çatıb? O qara, çoxmərtəbəli binaya yaxınlaşdı, pillələrlə qalxıb, dahlizdə mürgüləyən oğlandan soruşdu ki, senyor Qaston harada yaşayır? Oğlan dahlizin lap axırını göstərdi, Pişik qapını tiqıldatdı. Qapını fleytaçıdanın özü açdı. Əynində qısa tuman vardı, otaqdakı carpayıda isə anıq bir qadın uzanmışdı. İkisi də vurmuşdu deyəsən.

– Məni Dalva göndərib, – deyə Pişik dilləndi.

– O fahişəyə də ki, boş yerə çalışmasın. O, mənim buramdadı artıq... – deyib, əlini boğazına çəkdi.

Otağın içindən qadın səsi gəldi:

– Bu mələksimaya nə lazımdı bizdən?

– Sənə daxil yoxdur, – fleytaçıdan cavab verdi, amma elə o dəqiqə də izah elədi: – Dalva göndərib onu. Dərindən qabıqdan çıxır ki, onun yanına qayıdım.

Sərxoş qadın sırtq-sırtq güldü:

– Sənə isə artıq məndən başqa heç kəs gərəkdir deyil, ələmi, əzizim? Öp məni.

Fleytaçalan da qəhqəhə çəkdi:

– Balaca, gördün işlər nə yerdədir? Get, Dalvaya elə beləcə də çatdır.

– Mən hələ burda o sür-sümük torbasından başqa heç nə görməmişəm. Hansı qəbiristanlıqdan tapmısan onu? Çox axtarmısan deyəsən, hə?

Fleytaçalan ciddiləşdi:

– Bu mənim nişanlımdır, zəhmət olmasa, özünü ədəbli apar, – elə o dəqiqə də əlavə elədi: – Vurmaq istəyirsən? Əla kaşasamız var.

Pişik otağa girdi. Qadın yorğanını çənəsinə qədər çəkdi.

– Ondan utanmaya bilsən, uşağı hələ, – fleytaçalan güldü.

– Sür-sümük mənlilik deyil onsuz da, – deyə Pişik cavab verdi.

Bir qədər kaşasa içdi. Ev yiyəsi artıq yatağa girib, rəfi-qəsini öpürdü. Nə kişi, nə də qadın Pişiyin stulun üstündə qalaqlanmış paltarların üstündən əl çantasını götürüb pencəyinin qoltuğunda necə gizlədiyini görmədilər. Evdən çıxan kimi çantadakı pulları saydı: yetmiş səkkiz milreys idi. Çantanı pilləkənin altına tullayıb pulları cibinə dürtdü və fit çala-çala Dalvagilə yollandı.

Dalva elə bayaqkı kimi, pəncərənin önündə dayanmışdı. Pişik diqqətlə onun üzünə baxdı:

– Olar, mən yuxarı qalxım? – və cavab gözləmədən, pillələrlə ildırım kimi yuxarı qalxdı.

Dalva onu pilləkəndə qarşıladı.

– Hə, nə oldu, nə dedi sənə?

– Qoy bir içəri girim də. Hara – sağa, yoxsa sola?

Otaqda Pişiyin ilk gördüyü Qastonun divardakı şəkli oldu: əynində smoking, ağzında da fleytası. Gözünü şəkildən çəkməyən Pişik çarpayıya oturdu. Dalva ona ürkək bir nəzər salıb, qorxa-qorxa dedi:

– Nə cavab verdi sənə?

– Otur, – deyə Pişik öz yanında ona yer göstərdi.

– Ay səni, körpə... – qadın pıçıldadı.

– O indi başqasıyla başını qatır, anladın? Mən onların ikisinə də yaxşı sözlər dedim, o arvadın da çantasını çirpşirdim. – Əlini cibinə salıb pulları çıxartdı. – Gəl bölək!

– Başqası ilə? Nə olar, Bonfino Xilaskarı onun da cəzasını verəcək, elə yanındakı mürdün də. Xilaskar məni ümid-siz qoymaz.

O kiçik ikona asılmış divarın önünə keçdi, dodaqaltı bir neçə kəlmə pıçıldayıb – görünür ki, and içdi – geri döndü.

– Pulları götürə bilsən. Qazanmısan.

– Bura otur, – Pişik təkrar elədi.

Bu dəfə qadın tabe oldu və Pişik onu qucaqlayıb çarpayıya yıxdı. Onu inildəməyə və axırda, hər şey bitəndən sonra, pıçılıyla bu sözləri deməyə məcbur elədi:

– Burnufırtılıqımız kişi çıxdı...

Pişik ayağa qalxdı, şalvarını çəkib, Qastonun divardakı şəklini qaparaq, tika-tikə elədi.

– Sənə öz şəklimi gətirərim. Çərçivəyə salarsan.

Qadın gülüb cavab verdi:

– Yaman şey olacaqsan, səndən elə bir əclaf yetişəcək ki, gəl görəsən... Sənə hər şeyi öyrədəcəm, mənim balaca köpəyim...

Qadın yerindən qalxıb qapını içəridən kilidlədi. Pişik paltarlarını soyundu.

Elə buna görə də o heç vaxt pakhauzda gecəlmir, saat on ikidən sonra Dalvanın yanında olur. Səhər qayıdan da, qalan uşaqlarla birlikdə iş dalınca gedir.

Çolaq ona yaxınlaşıb tikanlı-tikanlı soruşdu:

– Hə, üzüyünü göstərməyə gedəcəksən?

– Sənə nə var? – Deyə siqaretini alışırdan Pişik cavab verdi. – Ay axsaq, sənə tamah salan olmayacaq.

– Çox elə lazımdı mənə sənənin fahişələrin. Qəşəng qızların yerini özüm də bilirəm.

Pişik isə söz güləsdirmək fikrində deyildi, Çolaq taytıya-taytıya uzaqlaşdı.

Divara çatanda dayanıb çömbəldi ki, bəlkə, yuxu onu apara. Pişik on ikinin yanında getdi. Çolaq onun dalınca baxıb istehza ilə gülümsündü: o çimmişdi, saçlarını brialinlə darayıb, sutenyorlarla matrosların yerini təqlid edir, ləngər vura-vura addımlayırdı. Çolaq divarın dibində uzun müddət dayanaraq pakhauzda yatmış uşaqları nəzərdən keçirdi: əli nəfər olardılar... Yer üzündə bu balacaların nə atası, nə anası, nə müəllimləri vardı, olan bircə hədsiz azadlıqlarıydı;

ürəyin istəyən qədər yüyür bu şəhərin küçələriylə, yeməyinlə pal-paltarını hardan tapırsan, tap, özün bilərsən. Onlar gəlmələrin çamadanlarını daşıyır, pulqabılarını çəkir, papaqlarını qaçırdılar, hərdən dilənir, hərdən yoldan ötənləri soyurdular. Cəmi yüz nəfər olardılar: çoxu pakhauzda deyil, göydələnlərin dahlizlərində, limanlarda, körfəzdə, ağzi üstə çevrilmiş qayıqların altında gecələyirdi. Şikayətlənmək dəb deyildi. Hərdən hansı uşağa xəstələnib öldürdü: kim idi onları müalicə eləyən?.. Əgər həmin günlər ya padre Joze Pedro, ya "müqəddəs anası" dona Aninya, ya da kapoeyroçu Boqumil pakhauza gəlsəydi, xəstə dərman alacaqdı, amma ona qulluq göstərməyə, onsuz da, bir kimsə tapılmayacaqdı: bura ev deyil axı. Çolaq bütün bunlar barədə düşüncəyə düşüb, bu qənaətə gəlirdi ki, azadlıq sevinci, belə həyat tərzinin əzablarını və miskinliyini qətiyyənlə üstəyə bilər.

Şıqıltı səsi eşidildi, üzünü həmin səmtə çevirdi. Zənci balası Barandan səssiz çıxarmamağa çalışaraq, qapiya tərəf gedirdi. Çolaq o saat anladı: görünür, nəse oğurlayıb, indi də uşaqlardan gizlətməyə çalışır ki, bölüşəsi olmasın. Dəstənin qanunları bu cür hərəkətləri ciddi cəzalandırırdı. Çolaq yatmış uşaqların arasından sakitcə keçərək, onun dalınca düşdü. Zənci balası artıq çöldə idi, sol tərəfdən hərələnib pakhauzun arxasına keçirdi. Başlarının üstündə ulduzlu səmanın göz işlədikcə uzanan ənginlikləri açılırdı. Barandan addımlarını yeyinlətdi. Çolaq anladı ki, oğlan pakhauzun qarşı cinahına, qumsallığın yumşaq yerinə yolların, rahat mövqe seçdi və tezliklə Barandana yaxınlaşan başqa birisinin siluetini gördü. Çolaq onu tanıdı: bu, on iki yaşlı gənc Almiro idi... Çolaq gerilədi, ürəyini dözülməz bir nisgil bürüdü. Hər kəs nəvəsi seçəndən, onu bu həyatdan giclədəcək bir şey gəzir: Professor gecələr səhərə kimi kitab oxuyur. Pişik küçə qadını ilə yaşayıb ondan pul qoparıb, Şirni-quş dua eləyəndə tamam dəyişir, Barandanla Almiro isə gecələr xəlvəti görüşürlər. Yox, bu gün yata bilməyəcək, içindəki nisgil qoymaz ki, gözünü yuma. Yuxuya getsə belə, mütləq həbsxanaya gələcək. Heç olmasa, ilişməyə bir adam gələydi... Ya da dalaşmağa... Bəlkə, gedib kiminsə ayaq barmaqlarının arasına yanan kibrit çöpü saxım – qoy velosiped sürsün. Qapıdan içəri boylanmış qalbinə elə bir nisgil çökdü ki, baş götürüb dəlicəsinə hara gəlirdi qaçmaq,

burdan uzaqlaşmaq istədi; hara getdiyinin fərqi nə varmadan içini bürümüş kədərindən qurtulmaq üçün düz qumsallığın qoynuna yüyürdü.

Güllə Pedronu tiqilti oyatdı. Ağzi üstə yatmışdı, oyananda azca başını qaldırdı. Bir oğlan oğrun-oğrun Şirni-quşun yatdığı səmtə gedirdi. Güllə Pedro elə yuxulu-yuxulu düşündü ki, yaqın, onun yatağına girmək istəyir, o dəqiqə diqqət kəsildi: bu cür işlər üstündə tutulanları dəstədən qovurdular. Yuxusu tamam qaçdı: Şirni-quş belə iş tutmaz. Deməli, bu balaca ondan nəse oğurlamaq istəyir. Səhv eləməmişdi, – oğlan artıq çamadanın qapağını açmışdı. Güllə Pedro onun üstünə tullanıb yerə yxıdı. Süpürləmələri o qədər qısa çəkdi ki, Şirni-quşdan savayı kimsə oyanmadı.

– Özünlüküləri soyursan?

Oğlan partlamış çənəsini əyləltib tutub durmuşdu.

– Şəhər səni buralarda görməyim. İşin yoxdu burda. Bir-birlərini Ezekiyanın bandasında soyurlar, səninçün ora yaxşıdır.

– Mən ancaq baxmaq istəyirdim...

– Əlbəttə. Ona görə də özgənin şey-şüyünü eşələyirdin?

– Yalan deyirəmsə, qoy lap ölüm, ancaq medalıyona baxmaq istəyirdim.

– Nə medalıyon? Yalan danışma!

Söhbətin bu yerində Şirni-quş müdaxilə elədi:

– Bəsdir, Pedro. Bəlkə, o, doğrudan da, elə padrenin məne bağışladığı medalıyona baxmaq istəyirmiş.

– Allah haqqı, oğurluq eləmərdim, – deyər qorxudan titrəyən oğlan dilləndi. – Məgər bilmirəm ki, "kapitanların" qovduğu uşaqlar orada necə yaşayırlar?! Hara getsinlər? Ya Ezekiyanın hər gün qazamata düşən uşaqlarının yanındır, ya da ki, koloniyada...

Güllə Pedro yatmış Professorun yanına getdi. Oğlan Şirni-quşa titrək səslə dedi:

– Yaxşı, hər şeyi necə var, danışacağam. Dünən Sidade-da-Palyada bir qızla rastlaşdım. Dükana girmişdim, istəyirdim pencek çırpışdırım. Qız məni gördü, soruşdu ki, nə lazımdı. Söz sözü çəkdi... Qısa, dedim ki, sabah səne hədiyyə gətirəcəyəm... Mehriban qızıdır, başa düşdün, mənimlə adam kimi danışırdı! – Qəflətən coşmuş oğlan artıq səsinə başına atmışdı, az qala qışqırırdı.

Şirniqış ovcundakı ladankanı bir də yaxşı-yaxşı süzərək, birdən oğlana uzatdı.

– Al. Verəsən ona. Amma Gülləyə demə.

Dan yeri söküləndə Fırıra gəlib çıxdı, əslən sertanadan¹ olan dağınq saçlı bu mulatın üzü gülməzdi, həmişə qaşqabaqlı olardı, ayaqlarında hindu alparqatı vardı, sanki, kaatinqadan indicə gəlmişdi. Yatmış Böyük Joanın üstündən adlayıb keçdi, yerə tüpürüb ayaqqabısının altı ilə yaydı. Əlində qəzet vardı. O, pakhauzu başdan-ayağa süzdü: elə bil, kimisə axtarırdı, nəhayət, Professoru gördü, qəzeti də işləməkdən döyanək olmuş iri əlinə alıb yaxınlaşdı, hələ çox tez olmasına baxmayaraq, onun yuxudan oyatmağa başladı:

– Professor... Professor...

– Nədi, nolub? – kal səslə, yuxulu-yuxulu dilləndi.

– İş var.

Professor dikəlib yerində aylaşdı. Qaranlıqda Fıriranın ciddi siması zorla seçilirdi.

– Fırıra, sənşən? Nə lazımdır?

– Al, “Diario” gətirmişəm, Lampian² barədə oxu. Məqalə də var, şəkli də.

– Nə olub, yağındır bəyəm? Səhər oxuyaram.

– Yox, indi oxu, mən də əvəzində sənə bülbül kimi fit çalmağ öyrədərəm.

Professor qaranlıqda şam qırğını birtəhər tapıb yandırdı və oxumağa başladı. Lampian Baiya ştatının hansısa kiçik şəhərinə başqın edib, səkkiz əsgəri öldürmüş, qızları zorlamış, şəhər xəzinəsini talamışdı. Fıriranın qırışıqı yavaş-yavaş açıldı, sıxılmış dodaqları boşaldı, təbəssümünün göstərdi. Professor axıra kimi oxuyub, şamı üfürdü, xoşbəxt Fırıra isə öz küncünə getdi ki, qəzetdən Lampianın və yoldaşlarının şəklini kəsib götürsün. İndi onun qəlbina bir bahar coşğunluğu hakim idi.

¹ Sertana – Braziliyanın şimal-şərqində, quraqlıq və son dərəcə kasıb rayonlar.

² Lampian – Məşhur quldur-kanqaseyro Virqulino Ferreyra da Silva (1898-1938); bir müddət torpaqsız kəndlilərin kərtəbli hərəkətinə başçılıq edib, hökumət qüvvələri ilə döyüşdə həlak olub.

TRAMVAY DAYANACAĞINDA

Bu polis nə vaxt gedəcək? Gah göyə baxır, gah da bu saatda kimsəsiz olan küçəni süzürdü. Sonuncu tramvay da artıq tini buruldu. Polis nəfəri siqaret çıxarı: küləkdir, yalnız üçüncü kibritdən alışdırı bilir. Külək manqo ağaclannın gövdəsini və sapotizeyronu yellədir, özü ilə soyuq rütubət gətirir, polis plaşının yaxalığını qaldırır. Onun çıxıb getməsinə isə üç oğlan uşağı gözləyir: onlar daş döşənmış küçədən cəld keçib, torpaq döngəyə girməlidilər; Boqumil gələ bilmədi, bütün axşamı tavernada müştərinə gözləmişdi, o isə gəlib çıxmıdı. Amma gəlsəydi, hər şey lap asan olardı, tərslik etməzdi, çünki kapoeyracının çox minnəti vardı boynunda. Gəlmədi – ya yalan demişdilər ona, ya da ki, səhv eləmişdilər, Boqumil isə bu gecə İtaparıkdə olaydı gərək. Günorta “Dərya qapılan” tavernasının dalındakı düzənlikdə təzə kapoeyra fəndləri göstərirdi. Pişik böyük ümidlər verirdi: belə davam eləsəydi, lap Boqumilin özüylə də dartışa bilərdi. Güllə Pedro da hər şeyi göydə qapırdı. Böyük Joanın işləri hamıdan pis gedirdi, baxmayaraq ki, hədsiz gücünü işə saldığı adi küçə davasında onun heç əvəzi yox idi. Buna baxmayaraq, o da özündən güclü rəqibi üstələmək üçün, nə lazımdısa, artıq bilirdi. Onlar əldən düşmüş halda tavernaya girib, hərəyə bir stəkan şərab sifariş etdilər, Pişik isə cibindən işləməkdən yağlanaraq, didilmiş kart çıxardı. Boqumil dedi ki, ondakı məlumat mötəbərdir və gözlədikləri adam mütləq gələcək. Bu işdən böyük xeyir gözlənilir və Boqumil də liman avaralarını çağırmaqda, “kapitanlara” deməyə üstünlük verib. Onların yaşları az olsa da, istənilən adamı ciblərində gəzdirərlər, həm də ağızdan bütövdürlər. Taverna, demək olar ki, boş idi: yalnız lap aralıdakı masanın arxasında yelkənli kabotaj qayığının iki matrosu pivə içə-çə, xudmani söhbət edirdilər.

Pişik kartı mizin üstünə atıb dilləndi:

– Oynayaq?

– Nişanlanmış kartlardan da pis gündədi ki bunlar, – Boqumil – dedi. Azı yüz yaş olar...

– Vəndisə, özününküləri çıxart. Mənimçün fərqi yoxdur.

– Yaxşı da, oynayaq.

Oyuna başladılar. Əvvəlcə bəxt Güllə Pedro ilə Boqumilin üzünə güldü. Boqumil deyəndə ki onun müqəddəs

Şanqo¹ günündə yüz faiz bəxti yar olacaq, Pişiyin kartlarına yaxşı bələd olduğundan, oynamayan Böyük Joan ağappaq dişlərini panldatdı. Böyük Joan bilirdi ki, onun əlinin gətirməsi müvəqqətidir: Pişik tərəf-müqabilini yolmağa başlayanda, əl saxlayan deyil. Bir azdan yavaş-yavaş Pişiyin naxışı tutdu. O ilk dəfə udanda, qəmli-qəmli dilləndi:

– Vaxtdır, çoxdan vaxtdır. Yoxsa bayaqdan xal mən-dən yan keçir.

Böyük Joan dodaqlarını bir az da geniş açıb gülüm-sədi. Pişik bankı bir də vurdu, Güllə Pedro ayağa qalxıb udduğunu süpürlədi. Pişik ona şübhəli bir nəzər saldı:

– Nədir, daha oynamırsan?

– Hələ ki yox. Gedim bir yüngülləşim, – deyib barın içərisinə keçdi.

Boqumil uduza-uduza durmuşdu. Böyük Joan gülür, kapoeyraçı dılox olurdu. Qayıdandan sonra Güllə Pedro daha oynamadı, Joanla yanaşı oturub, gülməyə başladı: Boqumil bayaqdan bəri udduqlarının hamısını artıq itirmişdi.

– İndicə ehtiyatlarına əl atacaq, – Joan pıçıldadı.

– Hə, bitdi, indi uduzacağam, – Pişik dilləndi.

O, birdən gördü ki, Pedro qayıdıb.

– Yəni risk etməyəcəksən? Sən damaya qoy.

– Əşşi, bezdim, – deyər cavab verib, Pişiyə göz vurdu: yəni, bəsdir, Boqumili ütmə daha.

Kapoeyraçı oyuna hər əl beş milreys qoydu, amma ikicə dəfə uda bildi. Artıq ürayinə nəşə dammışdı. Pişik kartlarını açdı: kral, bir də yeddilik.

– Hə, dillənin görək, – dedi.

Dillənən olmadı – həтта Boqumil də... Oğlanın əlindəki kart dəsti indi ona daha şübhəli görünürdü.

– Bəlkə, elə bilirsen, mən kələk gəlirəm? – Pişik dilləndi.

– Yoxlaya bilərsən, tərtəmiz oyundur.

Böyük Joan bu dəfə lap qəhqəhə çəkdi. Güllə Pedro ilə Boqumil də gülüşdülər. Pişik Joana acıqlı bir nəzər saldı:

– Nə hırıldayırsan, zırrama? Yoxsa tutmusan məni nə vaxtsa?..

Sözünü bitirə bilmədi, çünki bayaqdan onlara göz qo-yan dənizçilər ayağa qalxıb, yaxınlaşdılar. Matroslardan bəstəboyu və deyərsən, daha sərxoşu Boqumilə müraciət elədi:

– Biz də oynaya bilərik sizinlə?..

– Bankir odur, – deyər Pişiyi göstərdi.

Matroslar qarşılarındakı yeniyetməyə inamsız baxdılar, sonra həmin o bəstəboy dırsəylə dostunu dümsükləyib, qulağına nəşə pıçıldadı. İçində gülən Pişik bilirdi ki, matros dostuna, təxminən, bu sözləri deyir: razılaş, bu körpəni lütləmək yanıma saatın işidir. Dənizçilər oturdular və Boqumili təəccübləndirən o oldu ki, Güllə Pedro da oynamaq istədi birdən. Böyük Joan isə, əksinə, nəinki təəccüblənmədi, hətta bir az da yaxın oturdu; o bilirdi: hər şeyin inandırıcı görünməsi üçün özününkülərdən də kimsə uduzmalıdır. Eynən Boqumilə oyundakı kimi. Əvvəlcə xal matroslara gəlməyə başladı, amma bu, çox davam eləmədi, Pişik onların dördünü də uddu. Güllə Pedro hər oyundan sonra eyni sözləri təkrarlayırdı:

– Ay bu Pişiyin bəxti gətirir ha!..

– Əli dönəndə də bütün gecəni uduzur, – Böyük Joan cavab verdi və onun bu sözlərindən sonra matroslar arxayınlaşdılar ki, təmiz oyun gedir, məsələ yalnız bəxt məsələsidir. Onlar oyuna davam edir, dalbadal uduzurdular. Bəstəboyu isə elə hey deyirdi:

– Eybi yox, heç eybi yox, bizimki də gətirir!

O biri, bıqlı dənizçi danışmır, ancaq bankı şişirdirdi. Güllə Pedro da arabir ikiqat atırdı. Bir müddətdən sonra matros Pişiyə sarı çöndü:

– Bank beş milreys qəbul edər?

Pişik qətiyyətsizlik və tərəddüd nümayiş etdirərək – yoldaşları yaxşı bilirdilər ki, onda nə birincisi, nə də ikincisi vardı – peysərini qaşıyıb, briallı saçlarını qabartdı.

– Yaxşı. Mən razı. Sənə şans verim, bəxtini sına.

Bıqlı beş milreys qoydu, bəstəboy – üç. Hər ikisi tuzdan başladı. Pedro ilə Joan da. Pişik kart verdi. Birinci doqquzluq çıxdı. Bəstəboy masanı döyəcləməyə başladı, ikinci matros isə bıqlarını yoluşdururdu. Sonra ikilik çıxdı.

– Tuzdur! İkiden sonra mütləq tuz gəlir, – deyib əlini masaya daha bərk vurmağa başladı.

Amma Pişik yeddilik atdı, dalınca da onluq, bir dəne də valet. Uduşu qabağına süpürlədi, Güllə Pedro isə möhkəm dılox olduğunu göstərmək üçün dilləndi:

– Heç eybi yox, sabah yoluma səni...

¹ Şanqo – Afro-brazil inancının baş ilahəsi.

Bəstəboy matros elan elədi ki, daha pulu yoxdur. Bıqlı-sı ciblərini eşdi:

– Elə budur. Pivəmizin pulu eləyir. Bu oğlanın bəxti yaman gətirdi ha...

Ayağa qalxdılar, sağollaşaraq başlarını yelləyib, pivənin pulunu verdilər. Pişik onları asudə vaxtlarında tavernaya dəvət elədi, alçaqboy cavab verdi ki, gəmiləri bu gecə lövbərinə qaldırıb yola düşür, Karavelasa gedəcəklər. "Qismət olsa, geri dönəndə gəlib əvəzini çıxacağ", – dedi, sonra da bir-birinə söykək duraraq, bəxtlərini söyə-söyə tavernadan çıxdılar.

Pişik uduşunu hesabladı: Pedro ilə Joanin uduzduğunu saymasaq, otuz səkkiz milreys. Yoldaşlarının pulunu qaytar-dı, sonra bir anlıq nə düşündü, əlini yenə cibinə saldı, daha beş milreys çıxaraq, Boqumilə uzatdı:

– Al, oyunçu...Səndən qazanmaq istəmirəm: mən fıl-daq eləyirdim...

Boqumil pulu öpüb, Pişiyin kürəyinə dostyana bir şapalaq ilişdirdi:

– Uzağa gedəcəksən, oğlan. Barmaq deyil e, qızıldır: barmaqların sənə xoşbəxtlik gətirəcək.

Günəş batırdı, görüşəcəkləri adam isə gəlib çıxmaq bil-mirdi. Hərəyə daha bir qədəh sifariş etdilər. Şər qovuşan-da dənizdən əsən külək lap gücləndi. Boqumilin hövsələsi açıq-aşkar daralmışdı, siqareti bir-birinə calayırdı. Güllə Pedro gözlərini qapıdan çəkirdi.

Pişik uduşu üç bərabər paya böldü.

– Maraqlıdır, görəsən, Çolaq şlyapa məsələsini həll edə bildi? – deyə Böyük Joan soruşdu. Heç kəs cavab vermədi. Aydın idi ki, müştəri daha gələsi deyil. Kimsə ya yalan demiş-di, ya da nəyəsə səhv salmışdı. Dənizdən eşidilən mahnı da kəsildi. Taverna boşaldı, piştaxta arxasında oturmuş seu¹ Felipe mürgülüyüydü. Bir azdan bütün şəhər töküləcəkdə bura, ağız deyənə qulaq eşitməyəcəkdə: intizarında olduqları qonaq da tünlükdən qaçırdı, qorxurdu ki, tanıyalar onu. Nə işi vardı görəsən onlarla? "Kapitanların" nəyinə lazım idi bu görüş? Pişik söhbətin nədən gedəcəyini bilmirdi, Pedro ilə Joan isə yalnız Boqumilin onlara dediyindən xəbərdar idilər: bu işi ona təklif eləmişdilər, o da məsələyə "kapitanları" qatmaq qəra-rına gəlmişdi, bütün təfərrüatı isə onlara "Qapılarda" görüş

vermiş müştərinin özü açacaqdı. Saat altı olmuşdu, hələ gələn yox idi. Oğlanlar artıq getmək üçün qabxanda müştə-rinin yerinə vasitəçi gəldi. Dedi ki, müştərinin başı qarışıq olub, bura gəlməyə vaxt tapa bilməyib, Boqumilə saat birdə gözləyir. Boqumil isə cavab verdi ki, birdə başqa işi var və onun yerinə həmin görüşə bu oğlanlar gələcəklər. Vasitəçi oğlanların üçünü də inamsız nəzərlərlə süzdü.

– Yoxsa "qum dəryasının kapitanları" haqqında heç eşitməmişən? – Boqumil soruşdu.

– Eşitməyinə eşitməmişəm...

– Onsuz da iş onlarıqlıdır. Qoy elə özləri də görüşsünlər...

Vasitəçi, deyəsən, bu izahə qane oldu. Görüş vaxtını təyin eləyib dağılışdılar: Boqumil gəmiyə yollandı, "kapitan-lar" – pakhouza getdi, vasitəçi isə sahildə gözəndən itdi. Çolaq hələ qayıtmamışdı. Pakhouz boş idi: görünür, uşaqlar şəhərə dağılıbmışdılar, özlərinə şam yeməyi gəzirdilər. Üç dost onları gözləməyib, bazardakı ucuz yeməxanaya getdilər. Qapının ağzında, bayaqkı uduşdan kefi kökəlmiş Pişik Pedroya badalaq vurub yıxmaq istədi, o isə cəld bir fəndlə hücumun qarşısını alaraq, onu yerə yıxdı:

– Ay sarsaq, bu ki mənim fəndimdir!

Kiçik restorana səs-küylə girdilər. Qoca ofisiant ehtiyat-la onlara yaxınlaşdı: əmin idi ki, bu müştərilər yeməyin pulunu verməyib, aradan çıxıb bilərlər, üzündə çapığı olan oğlan isə hamısından bətəridir. Bütün mizlərin üstü yemək-lə dolu olsa da, qoca dedi:

– Yeməyə bir şeyimiz yoxdur. Qurtanb.

– Gopa basma, dayday. Yemək istəyirik, – deyə Pedro cavab verdi.

Böyük Joan yumruğunu mizin üstünə vurdu:

– Bu dəqiqə sənə xarabanda daş üsta daş qoymaram hal! Ofisiant tərəddüd edirdi. Onda Pişik pulları mizin üstü-nə tulladı:

– Bu gün pul verən günümüzdür.

Pulun görüşünü öz təsirini göstərdi. Qoca onlara sara-patel¹, sonra da freyjoadou² gətirdi. Hesabı Pişik verdi. Yeməkdən sonra Joan dedi ki, artıq Brotasa getmək vax-tıdır: piyada yaxın yol deyil.

¹ Seu – Portuqal dilində senyor

¹ Sarapatel – Donuz qanı və ciyərdən bişən xörək.

² Freyjoadou – Noxud və ət soyutmasından xörək.

– Hə, bu gün “kolbasaya” minməyəcəyik, – deyə Pedro razılaşıdı. – Gözə görünməmək, yaxşıdır.

Pişik dedi ki, bir az gec gəlib, onları tapacaq: Dalvanı xəbərdar etmək istəyirdi ki, bu gün gələ bilməyəcək.

İndi isə darvazanın tağına sıxılıb, nəfəslərini içlərinə salmışdılar, polis nəfərinin nə vaxt yerindən tərpənəcəyini gözləyirdilər. Yarasaların qanadlarıyla havanı necə yarması eşilirdi: qurbağa ovuna çıxmışdılar. Polis, nəhayət ki, tərpənir və “kapitanlar” onu tindən burulana kimi baxışları ilə müşayiət edirlər. Sonra da qaçaraq küçədən ötür, evlərin arasındakı dar keçidə girir, qapının ağzında divara qısılaraq, səssizcə donub qalır. Elə bu an maşın görünür və yolunu gözlədikləri adam gəlib çıxır. O, sürücünün pulunu verib döngə ilə üzüyuxan burulur: eşildilən birca onun addımlarının və bir də küləkdən tərpənən yarpaqların səsidir. Pedro onunla üzbəüz çıxır, yoldaşları da, onun cəngüdənləri kimi, oğlandan yarım addım arxada gəlirdilər. Kişi yol vermək üçün divara sıxılır, Pedro isə düz onun üstünə yeriyib, barmaqları arasında tutduğu sönmüş şıqara işarə ilə soruşur:

– Kibritiniz varmı ki?

Kişi dinmədən cibindən bir qutu kibrit çıxarıb Pedroya uzadır. Pedro şıqarını yandırır və kibrit çöpünün alovunda onun sifətini nəzərdən keçirir. Sonra kibriti qaytarır.

– Sizin adınız Joeldir?

– Mənim adım sənə nəyinə lazımdır?

– Bizi Boqumil göndərib.

Böyük Joan və Pişik də yaxınlaşırlar. Kişi onlara həyəcanlı bir nəzər salır:

– Belə iş üçün, deyəsən, balacasınız axı. Mənə böyük adamlar lazımdır...

– Hər şey yaxşı olacaq. Sizin tapşırığınız necə lazımdır, yerinə yetiriləcək. Nə etməliyik? – Pedro soruşdu.

– Bu işin öhdəsindən heç hər böyük də... – Bu yerdə, artıq bir söz deməkdən ehtiyatlanan adam kimi, qeyri-ixtiyari ağzını əliylə qapayır.

– Biz sirr saxlaya bilirik. “Kapitanlar” bir işi boyunlarına çəkdilərsə, qurtardı, üreyiniz buz kimi olsun...

– “Kapitanlar”? Qəzetlər sizdən yazır, eləmi? Səfil yeni-yetmələr sizsiniz?

– Özüdür ki var, senyor. Biz o dəstənin başçılarınıq.

Kişi fikrə getdi, düşündü.

– Əlbəttə ki, mən yaşlı adamlarla iş görmək istədim, – deyə, nəhayət, dilləndi. – Vaxt yoxdur: hər şeyi bu gecə qurtarmaq lazımdır. Yaxşı...

– Görsəniz bizim bacarığımızı. Narahat olmayın.

– Oldu. Mənim dalımcə gəlin, amma bir-iki addım geridə.

Hər üçü onun dediyi kimi etdi. Kişi hansısa darvazanın qarşısında dayanıb, qılıf açaraq, içəri girir. Həyətdə onun üstünə tullanan iri bir köpək sevincək əllərini yalayır. Kişi “kapitanlar” içəri buraxıb çoxlu ağac əkilmiş həyətdən keçirərək, evə tərəf aparır. Onlar otağa girirlər, kişi plaşını və şlyapasını stulun üstünə atıb yayxandı. Hər üçü otağın ortasında ayaq üstə qalırlar. Kişi əlinin hərəkətiylə onlara da oturmağı təklif eləyir, lakin Pedro və Joan rahat, geniş oturmaqlara inamsız baxırlar. Pişik isə kresloya yayılır. Təkrar dəvətdən sonra, o biri ikisi də əyləşir; Joan oturaacağı çirkəndirəcəyindən ehtiyatlanmış kimi, kreslonun lap qırağında oturur. Ev sahibi gülüşünü zorla saxlayıb, onlara tamaşa edir. Sonra birdən ayağa qalxaraq, üzünü dəstəbaşı olduğunu artıq anladığı Pedroya tutur:

– Sizə tapşıracağım iş həm asandır, həm də çətin. Ən əsası, dilinizi dinməz saxlamaqdır.

– Bizdən söz çıxmaz, – Pedro cavab verir.

Kişi cib saatına baxır:

– İkiyə on beş dəqiqə işləyib. O, saat üçün yarısından tez qayıtmayacaq... – Oğlanları bir də nəzərdən keçirir, baxışlarında hələ də yüngül bir narahatlıq var.

– Vaxt azdır, – Güllə Pedro deyir. – Çatdırmaq üçün elə indi çıxmalıyıq.

Kişi, nəhayət, ürəklənir:

– Buradan üçüncü küçə. Sağ tərəfdə, axırdan ikinci ev. Ehtiyatlı olun, gecələr iti açıb çölə buraxırlar, yaman köpəkdir...

– Sizdə bir-iki tikə ət olmaz ki? – Böyük Joan onun sözünü kəsir.

– Nəyinə lazımdır?

– Mənə yox, itə lazımdır. Bir az olsa, bəsdir.

– İndi baxaram, – deyib, sanki, bu uşaqlara ürək qızdırmaqda səhv etmədiyinə inanmaq üçün üçlüyü bir də yaxşı-yaxşı nəzərdən keçirir. – Girisiniz içəri. Qarajın üstündə mətbəxdir, onun yanında isə nökrin otağıdır. Özü orda

olmamalıdır: o, adətən, sahibini evin içində gözləyir. Bax, siz onun otağına girməlisiniz. Orada belə bir bağlama tapmısınız, eynilə bu cür. – Plaşının cibindən çəhrayı lentlə bağlanmış bir paket çıxarır. – Bax, eynilə bu cür. – Mümkündür ki, həmin bağlama otaqda olmasın, bəlkə də, nökrə onu yanında gəzdirir. Belə alınsa, daha nə etmək olar... – Onun üzü bir anlıq çıxmazlıq ifadə edən mimikadan əyilir. – Eh, kaş bu işi özüm görə biləydim... Yox, əşi, mütləq otaqda olar... Birdən olmadı?! – Üzünü əlləri ilə örtür.

– Paket nökrənin cibində olsa belə, gətirmək mümkündür... – Pedro deyir.

– Yox. Ən başlıcası, oğurluqdan heç kəs xəbər tutmamalıdır. Sizin işiniz paketi dəyişməkdir.

– Birdən otaqda tapa bilmədik onu?

– Onda... – Kişinin sifəti yenə əyilir. Joana elə gəlir ki, onun dodaqlarından nəsə bir ad çıxdı, "Eliza" idi deyəsən. Amma, bəlkə də, yox: Joan hərdən kimsənin görüb-əşitmədiyini də eşidir. Zənci balasının gopla arası sazır.

– Fərqi yoxdur, onda biz yenə də paketi dəyişəcəyik, arxayın olun. Siz hələ "kapitanları" tanımırınsınız!

Kişi hansı sarsıntılar içində olmasına baxmayaraq, Pedronun özünə arxayınlığı onu gülümsəməyə vadar etdi.

– Onda tərpənin. Çalışın ki, saat ikiyədək işinizi qurtarasınız. Bura qoyarsız, amma elə eləyin ki, sizi görən olmasın. Mən gözləyəcəm. Qayıdanda hesablaşarıq. Görün, sizə nə deyirəm: ilişəniz, məni bu haqq-hesaba qatmayın. Sizə bir köməyim dəyməyəcək, adıma da çəkməyin. Tutulsanız – paketi məhv eləyin, məni də unudun. Mən dəhşətli dərəcədə risk edirəm.

– Onda gəlin, – Pedro deyir, – işimizin qiyməti barədə indidən danışaq. Bizə nə qədər verirsiniz?

– Bir dəne yüzlük. Hərənizə otuz düşür, on da sənin özünə əlavə qalır.

Pişik kreslosunda qurcalanır, Pedro isə onu dillənməyə qoymur.

– Yox, senyor. Hərəməzə əlli verəcəksiniz. Siz, onsuz da, qazanc götürürsünüz. Yüz əlli verməsəniz, söhbətimiz alınmayacaq.

Kişi çox tərəddüd etmədi. Cib saatının siferblatına nəzər saldı – saniyə əqrəbi durmadan qaçırdı – və razılaşdı.

– Oldu.

Bu yerdə Pişik müdaxilə eləyir:

– Məsələ belədir, senyor... Elə bilməyin ki, sizə inanmırıq, amma işlə bilirik axı, özünüz dediz ki, kömək eləməyəcəksiniz bizə...

– Hə, dedim. Nə olsun ki?

– Bəlkə, bir beh verəsiniz? Bu məsələnin vicdanlı həlli olardı.

Böyük Joan, razılıq əlaməti olaraq, Pişiyə başını tərpədir.

– Hə, bu lap düzgün olardı. Kim bilir, başımıza nə gələcək? Sonra sizi harada axtaraq? – Pedro deyir.

– Düzdür. – Kişi pulqabısından yüz milreyslik əsginası çıxarıb Pedroya uzadır.

– Artıq vaxtdır, tərpənin.

– Narahat olmayın, yarım saatdan sonra paket sizdə olacaq.

Evin önündə (küçə bomboşdur, pəncərələrin birində işıq yanır və bir qadın silueti var-gəl eləyir). Böyük Joan qəflədən şapalağını alnına çəkir:

– Vay səni, əti götürmədim!

Pedro işıq gələn pəncərəyə nəzər salıb, üzünü dostlarına çevirərək, deyir:

– Mən başa düşdüm hər şeyi. Burada məhəbbət məsələsidir deyəsən. Bizim müştəri buralı bir qızı yoldan çıxarıb, nökrə isə onların bir-birinə məktublarını ələ keçirib. İndi də aqıb-ağartmaq istəyir. Paketdən ətir iyi gəlir, deməli, o birisindən də eyni qoxu gəlməlidir.

Pedro Joanla Pişiyə o biri səkidə gözləməyi işarə eləyib, özü deyilən evin darvazasına yaxınlaşır. Əlini qapının dəstəsinə uzatmağa macal tapmamış, zırpı bir köpək hürürə o üzdə peyda olur. Pedro qapının çəltisinə qaytan bağlayır, köpək isə mırıldayaraq, darvazanın dalında, o yan-bu yana qaçır. Pedro dostlarının çağırır.

– Sən, – üzünü Pişiyə tutur, – burda dur, göz-qulaqda ol. Joan, mənimlə gedirsən.

Onlar barmaqlıqlı hasara dırmaşırlar, Pedro qaytanı çəkir, qapı açılır. Pişik tinin arxasına keçir. Köpək özünü açıq qapıdan çölə tullayır, yerdə tapdığı boş konserv qutusunu dambadurumblə, sürüməyə başlayır, Pedro ilə Joan isə

cəld hasardan həyəətə enib, qapını bağlayırlar ki, köpək geri qayıd bilməsin, sonra da bağdan keçib, evə sarı gedirlər. Pəncərə önündəki qadın isə hələ də var-gəl eləyir.

– Yazığım gəlir ona, – Joan pıçıldadı.

– Onu məcbur eləyən vardı arınə xain çıxsın?!

Evə çatanda zənci dayanır: Pişik həyəcan sənəli versəydi, o, evin arxasına burulub, mətbəxə yaxınlaşan Pedronu xəbərdar edəcəkdi. Mətbəxin də, qulluqçu otağının da qapıları açıqdı, amma yuxarı qalxmamışdan, ehtiyat üçün, mətbəxə bir nəzər salır. Mizin arxasında oturmış bir kişi kartla pasyans düzürdü. “Bu elə, yaqin, həmin nökr olacaq,” – Pedro fikirləşir və pillələri dörd-dörd qalxıb, özünü otağa salır. Otaq qaranlıqdır. İçəri keçib qapını örtür və kibrit yandırır. Çarpayı, divarda asılan. Kibrit yanib qurtanır, Pedro isə mələfələrin arasını eşələyir. Yoxdur! Çamadani götürüb, qapağını qaldırır, dişində saxladığı kibrit çöplərinin birini də alışıdır, nökrin əşyalarını ehtiyatla eşələməkdə davam eləyir. Burada da bir şey tapılmadı. Birdən fikirləşir ki, nökr, bəlkə, heç siqaretçəkən deyil, iyi hiss eləyər, tez kibriti söndürüb, cibinə qoyur. Asılıqandakı paltarın da cibləri boşdur. Daha bir kibrit alışıdır, otağı gözəndən keçirir.

– Yüz faiz yanında gəzdirir, daha harada olacaq ki...

Otaqdan çıxıb, pillələrlə aşağı enir. Mətbəxin qapısına çatanda, yerində hənərtisiz donub qalır – kişi elə bayaqki kimi, miz arxasında oturmışdu. Pedro yalnız indi görür ki, yerdə, kişinin ayaqları altında paket var. “Zayı çıxdı”, – düşündür. Məktubları necə aparır? Böyük Joana tərəf qaydır. Nökrə hücum eləsin? Ara qarışacaq, səs-küy qopacaq, hamı oğurluqdan xəbər tutacaq. Yox, olmaz. Elə bu yerdə ağına bir fikir gəlir: fitlə Joani yanına çağırır. Oğlan özünü yetirir.

– Qulaq as, – Pedro boğuc səslə deyir, – nökr bizim paketin üstündə oturub. Tez qaç, qapının zəngini bas, o açmağa gedəndə paketi götürəcəyəm. Amma zəngi basan kimi aradan elə çıxırsan ki, sən görməsən, elə bilsin ki, zəngin səsi qulağına gəlib. Amma azacıq səbir elə, mən mətbəxə qayıdım.

Pedro geri dönür. Bir dəqiqədən sonra qapının zəngi çalınır. Nökr cəld ayağa qalxıb, pəncəyini düyməliyə, yoltıştı bütün otaqların işıqlarını yandıraraq, qapını açmağa yüyür. Pedro mətbəxə cümub paketləri dəyişir, hasardan tul-

lanıb, Pişiklə Joani fitlə yanına çağırır. Pişik o dəqiqə peyda olur, Joan isə yoxdur. Ətrafa nə qədər göz gəzdirsələr də, zəncini tapa bilmirlər. Artıq Pedro nigaran qalmağa başlayır: Bəlkə, nökr Joani yaxalaya bilib, indi də bir şey öyrənmək üçün başına oyun açır? Amma bir səs-küy yoxdu axı...

– Gəl bir az da gözəlyək. Gəlməsə, qayıdanc içəri.

Yenə də fitləyirlər, cavab yoxdur. Güllə Pedro qərara gəlir:

– Qayıtdıq evə.

Elə həmin an fit səsi eşidilir, az sonra Joanın uca qamətli gözələri önündə peyda olur.

– Harda itib-batmısan? – Pedro soruşur.

Pişik köpəyin xaltasından tutub həyəətə itələyir. Cəftədəki qaytani da açib küçənin axırında gözəndən itirlər. Bu yerdə Joan başlayır danışmağa:

– Elə ki zəngə əlim dəydi, həmin o yuxarıdakı senyora elə qorxdı ki. Pəncərəni açib aşağı boylandı, fikirləşdim ki, özünü atacaq. Gözlərinin də yaşı kəsmək bilmirdi. Yazığım gəldi ona, navalçayla dırmaşdım ona deyəm ki, daha ağılasına ehtiyac yoxdur, məktubları çırpışdırmışıq. Amma ikicə sözlə bu boyda mətləbi necə anladasan? Odur ki, gecikdim bir az.

Pişik təbii bir maraqla xəbər aldı:

– Qaşəng idi?

– Hə, qaşəng idi. Başımı sıgallayıb dedi ki, Tann köməyin olsun...

– Sən nə axmaqsan, ay Joan? Mən soruşuram ki, o iş üçün yaranan idi, ayaqları-zadı necəydi...

Zənci cavab vermədi. Küçəyə maşın gəldi. Güllə Pedro əlini Joanın çiyinə vurdu, zənci bilirdi ki, ataman onun hərəkətini bəyanib. Geniş bir təbəssümdən dişləri göründü.

– Sahibi paketi açanda bu portuqaliyalının sifətinə baxmaq üçün nə pullar verərdim... Açacaq, orada da heç nə yox!..

Ancaq tini burulandan sonra, üçü də birdən qəhqəhə çəkdi – “kapitanların” ucadan, azad və bitmək bilməyən qəhqəhəsi Baiya xalqının himni kimi səslənirdi.

KARUSELİN İŞIQLARI

Onun adı “Böyük Yapon Karuseli” idi, hərçənd ki nə ölçülərilə adamı heyran qoyurdu, nə də yaponlardan bir

əsər-ələməti vardı. Adi karusel idi: sürəkli yağışlar yağan, adamı milad bayramının heç vaxt gəlməyəcəyini fikirləşməyə vadar eləyən qış aylarında, Baiya əyalətlərində şəhərdən-şəhərə gəzdirilirdi bu karuseli. Çox-çox əvvəllər onu iki parlaq rəngə boyamışdılar – qırmızıya və göyə, amma indi karuselin qırmızısı açıq çəhrayıya, göyü isə kirli ağa dönmüşdü, üstündəki at fiqurlarının bəzisi başını, bəzisi ayağını, digərləri isə quyruqlarını itirmişdi. Elə bu səbəbdən də Fransa dayı Baiyanın mərkəzindəki meydanların birində deyil, İtapajipdə (oranın camaatı kasıb idi, küçələrində yalnız fəhlə evləri idi) qərar tutur; bu yerlərin balacaları başlarını qatan, lap köhnəlib rəngi piltə-piltə tökülmüş karuselə də sevinirdilər. Onun brezent damı lap süzlüb xəlbirə dönmüşdü deyə, yağış yağanda işləmirdi. Karuselin hələ gözəl, saz olduğu zamanlar, Maseyonun bütün balacalarının onunla fəxr elədiyi dövrən çoxdan keçmişdi. Meydançada bu karuselin “Kölge teatri” ilə “Şeytan təkəri” arasında daimi yeri olduğu vaxtlar, bazar günləri ayınlarına kiçik matros forması geymiş oğlanlar, ya dama-dama şal, ya da nazik ipək geymiş qızlar gəlirdilər bura – bir az böyükləri atların belinə qalxar, kiçikləri isə analarıyla birlikdə qayıqlarda oturardılar. Atalar isə ya “Şeytan təkəri” nə minər, ya da basabasda tamaşaya hayıl-mayıl olmuş qadınları asanlıqla çimdikləyib ləzzət almağa imkan verən “Kölge teatri” na gedərdilər.

O zamanlar Fransa dayının şən attraksionu, doğrudan, bütün şəhəri sevindirir, rəngbərəng işıqlarının parıltısıyla göz oxşayan karusel durmadan dövrə vuraraq, öz sahibinə xeyli gəlir gətirirdi. Həyat gözəl, qadınlar cazibədar, kişilər gülərlər idi, birca qədəh vuran kimi, qadınlar bir az da qəşəngləşir, kişilərsə daha mehriban olurdular. Odur ki, Fransa dayı, əvvəl “Şeytan təkərini”, sonra da “Kölge teatri” nı itirdi. Sevimli peşəsindən isə əl çəkmək fikrində deyildi. Gecələrin birində, dostlarının köməyi ilə, karuseli söküb, Alaqaos¹ və Serjipe şəhərlərini dolaşmağa başladı, kreditör-ləri onu ağılagəlməz söyüşlərlə yad eləyirdilər. Daha haralarda olmadı – iki qonşu ştatın bütün yollarından ötdü, bütün şəhərlərinə baş çəkdi, Baiyanın sərhədlərini keçənə-dək, bütün bar və tavalnarlarda qədərsiz kaşasa vurdu. Ser-

tananın kiçik bir şəhərində onun karuseli məşhur Lampia-nın quldurlarını əyləndirəsi oldu. Fransa dayı bu şəhərdə yaman ilişdi – yol üçün pulu yox idi, təkcə yolpulundan getmirdi söhbət: şəhərciyin yeganə mehmenxanasındakı miskin otağa da, bir qədəh kaşasa, ya da, heç olmasa, pivə içməyə də pulu yox idi. Yeri gəlmişkən, oralarda pivəni həmişə ilıq verirdilər, amma indi heç ilıq pivədən də imtina eləməzdi. Fransa dayı şənbə gününü gözləyirdi ki, işlərini balaca düzəldib, bir az gur yerə köçsün, amma bir cümə günü Lampian özünün iyirmi iki qulduru ilə qəflətən şəhər-ciyə gəldi. Həmin dəqiqədən karusel daha boş dayanmadı. Üzü üzlər görmüş quldurlar – hər birinin vicdanında iyirmi-otuz insan həyatı vardı – karuselə lap uşaq kimi sevinilər və başa düşdülər ki, dünyada işıqların sayışmasından, köhnə pianolanın cırıltılı sədası altında sınıq-salxaq taxta atların belinə dırmaşmaqdan gözəl heç nə ola bilməz. Fransa dayının karuseli şəhəri qarətdən, qızları şəfərsizlikdən, kişiləri isə ölümdən qurtardı. O ki qaldı qarovul otağının qapısında çəkmələrini təmizləyərkən qətlə yetirilən iki polis nəfərinə, axı quldurlar onları karuseldən əvvəl görmüşdülər. Bəlkə də, Lampianın gözüne bir az sonra görünəydilər, öz cavan banditlərinin bəxtiyarlığına xəl gətirməmək üçün, yazığı gələrdi onlara. Ucqar kəndlərdə böyümüş, heç vaxt karusel görməmiş quldurlar körpə, təmiz uşaq sevincini elə inandırıcı yaşayırdılar ki, pianolanın musiqisi və rəngbərəng – göy, sarı, moruğu və al-qırmızı, eynən güllə dəlmüş sinə-dən fəvvarə vuran qan rəngində – işıqların altında, taxta atla-rın belindən heç bir vəchlə düşmək istəmirdilər...

Bax, Fransa dayı “Dərya qapıları” meyhanasında Fırıra (onun lap xoşuna gəlmişdi bu əhvalat) və Çolaqla tanış olan-da bu hadisəni onlara danışmış və soruşmuşdu ki, Baiya-da, İtapajipdə qalacağı bir neçə gün ərzində ona kömək edə bilərlərmi? Sabit məvacibdən, təbii ki, söhbət gedə bilməzdi, amma işlər yaxşı olsa, gündə beş milreysə söz vermişdi. Amma Fırıra ona müxtəlif heyvanları necə yamsıladığını göstərəndə Fransa dayı həvəslənib daha bir qrafın pivə sifarişi eləyərək, birbaşa vəzifə bölgüsünə başlamışdı. Fırıra camaatı çağıracaq, Çolaq isə ona maşını idarə etməkdə, pianolaya qulluq göstərməkdə kömək edəcəkdiki. O, həm də fasilələrdə bilet satışı ilə məşğul olacaqdı, Fırıra

¹ Alaqaos – Braziliyanın şimal-şərqində ştat.

isə həmin işi karusel gedə-gedə görəcəydi. "Biri bir qədəh vurmağa getsə, digəri iki nəfərin yerinə çalışmalıdır, – Fransa dayı göz vurub, əlavə elədi, – sonra da əksinə".

Fıfırayla Çolaq hələ heç bir ideyadan belə ürəkə yapışmamışdılar. Onlar, təbii ki, çox karusel görmüşdülər, amma o karusellər həmişə bir sirr pərdəsilə örtülü olurdu onlar üçün, çünki ancaq "ana uşaqları" – tər-təmiz və mütləq ağlağan uşaqlar minirdi o karusellərə. Çolağa cəmi birçə dəfə Paseio-Publikoda luna-parka girmək nəşib olmuşdu, o hətta karuselə bilet də almışdı, amma üst-başı cıq olduğundan, qarovulcuq onu görən kimi qovmuşdu. Biletsatan pulu geri qaytarmaq istəmədi deyə, Çolaq iki əlini birdən ağzıaçıq pul yeşiyinə salaraq ovcu tutan qədər qamarlayıb "tutun oğrunu!" qışqırıqları altında var gücüylə götürülmüşdü. Aləm qarışmışdı bir-birinə, Çolaq isə Qamboa-de-Sima ilə sakitcə enərək, cibində biletin qiymətindən azı beş dəfə artıq qənimət aparmışdı. Hərçənd ki, o, karuseldəki bütün möcüzələrin ən əsası saydığı, əjdaha başlı ata minməyə daha çox üstünlük verərdi. Elə həmin gündən o, qarovlulara nifrət eləməyə, əlçatmaz karuseli isə daha çox sevməyə başlamışdı. İndi isə, kim bilir, hardan gəlib, onların pivəyə qonaq eləyən birisi, neçə gün əsl karuselin yanında olmaq, ürəyin istəyən atın belinə minib nə qədər istəsən hərələnmək, rəngbərəng işıqlara kefin istəyən qədər tamaşa etmək təklifini irəli sürür. Artıq Çolağın gözündə Fransa dayı meyxana mizi arxasında oturmaş içki düşgünü deyil, Şirniquşun ibadət elədiyi Tanrının özü kimi, yaxud Boqumillə Böyük Joanın etiqad göstərdikləri Şanqo kimi, hər şeyə qadir bir varlıq idi. Nə padre Joze Pedro, nə "müqəddəsin anası" dona Aninya belə möcüzəyə qadir deyildilər. Baiyanın qaranlıq gecələrindən birində İtapajipe meydanında Çolağın istəyi, onun əlinin birçə hərəkətiylə rəngbərəng işıqlar dəli bir rəqsə başlayacaq. Bəlkə, bu yuxu idi? Amma qaranlıq gecələr uzununu görməyə artıq çoxdan adət etdiyi yuxulara, necə də bənzəmir!.. Gözləri yaşardı və ömründə ilk dəfə idi ki, o, ağrıdan, qəzəbdən ağlamır və gözüünə çəkilən pərdənin dalından Fransa dayıya sitayiş edirmiş kimi baxırdı. Onun birçə kəlmə sözüünə görə, indi Çolaq köhnə pencəyinin altında, kəmərinə sancdığı bıçağı ilə, kimin desən, bağırsaqlarını yerə tökdürdi...

– Gözəldir, – Güllə Pedro karuselə baxıb dilləndi. Böyük Joan da gözlərini geniş açıb tamaşa edirdi. Göy, sarı, qırmızı çiraqlar artıq asılmışdı. Bəli, Fransa dayının köhnə, bozarmış karuseli hələ də qəşəng idi, rəngbərəng işıqların da, çoxdan unudulmuş valsar çalan pianoların da, taxta atların, lap balacalar üçün olan ördək qayıqların da öz ləzzəti vardı. Kimə daxil vardı ki, onun rəngləri solub, özü də tez-tez qınılr? Karusel sevinc götürir.

Çolaq axşam pakhauza qayıdıb, Fıfıra ilə karuseldə işləyəcəyini bəyan eləyəndə, təəccübdən hamı yerində donub qaldı. Çoxları Çolağın, adəti üzrə, onları lağa qoyduqlarını güman eləyərək, inanmadılar. Həmişəki oğrı, sakitcə içəri girib öz yerinə keçən və silah mağazasından oğurladığı revolverə tamaşa eləyən Fıfıradan soruşdular. O, təsdiq əlaməti olaraq, başını tərpətib dedi:

– O karuselə Ləmpian minib. Ləmpian mənim kirmədi.

Çolaq hamını elə sabah axşam, karuseli tarazlayandan sonra, gəlib ona tamaşa eləməyə çağırırdı. Sonra da çıxıb getdi: axşam Fransa dayı ilə görüşü vardı. Oğlanların içində eləsi yox idi ki, o dəqiqələrdə ürəyi qıbtə hissindən tappatarap döyünməsin. Çolağın xoşbəxtliyinə hamı qıbtə edirdi – bütün divanı müqəddəslərin şəkilləri ilə bəzəmiş Şirniquş da, hətta Boqumilin Matataya, Prokopio kəndomblesinə aparmağa söz verdiyi Böyük Joan da, həyatını kitabsız təsəvvür etməyən Professor da, "kapitanların" ömründə heç vaxt, heç kəsin paxıllığını çəkməmiş başçısı Güllə Pedro da. Həm Çolağa paxıllıq edirdilər, həm də seyrək qıvrım saçları dağıniq, dodağını dişləyib gözüün birini qıyaraq sifətinə vəhşi ifadə verən, əlindəki revolveri gah qonşularına, gah yanından şüttüyən siçovula, gah da min-min ulduzu parlayan səməyə tuşlamaqla başını qatan Fıfıraya.

Ertəsi günün axşamı Çolaqla Fıfıranın rəhbərliyi altında (onlar bütün günü karuseli qurmaqla məşğul olmuşdular) hamı meydana yollandı. Bu möcüzəni görən "kapitanların" heyranlıqdan ağızları açıla qaldı. Çolaq izahat verirdi. Fıfıra hamıya kirməsi Virqulino Ferreyra Ləmpianın bir zamanlar mindiyi taxta atı göstərirdi. Yüz oğlan birdən karuselə tamaşa eləyir, Fransa dayı isə elə həmin vaxt tavernada baş tutan yemək-ichmək mərasimində əsaslı iştirak edirdi.

Çolaq, buralara yiyəlik edən bir adam görkəmilə, mühərrikin quruluşunu (düzünə qalsa, karuselin mühərriki zəif və çox köhnə idi) anladır. Fıfıra isə Lampiani gəzdirən atdan aralanmırdı. Çolaq ciddi nəzarət edirdi ki, heç kim heç nəyə əl vurmaşın.

– Mühərriki işlədə bilirsən? – Professor qəfildən soruşdu.
– Hələ yox, – deyə təəssüfünü gizlədərək, cavab verdi.
– Sabah Fransa dayı göstərəcək.

– Onda elə sabah, işinizi bitirəndən sonra, hamımızı gəzdirərsən.

Güllə Pedro da onun fikrinə şərik oldu. Qalan uşaqlar isə həyəcanla cavab gözləyirdilər. Çolaq razılaşıdı, uşaqlar isə sevincdən əl çalaraq, birağızdan uğıldadılar. Nəhayət ki, Fıfıra da Lampianın atından aralandı:

– İstəyirsiniz bir şey göstərim sizə?

O, karuselə dırmaşıb, pianolanın ipini çəkdi və ətrafa qədim valsın melodiyası axdı. Sertanalının qaraqabaq sifəti təbəssümdən nurlandı. O gah pianolaya, gah da karuselin lap bətnindən yayılan musiqini heyranlıqla dinləyən yoldaşlarına baxırdı. Bu ecəzkar Baiya gecəsində musiqi yalnız onlar üçün – yoxsul və cəsur “kapitanlar” üçün səslənirdi. Heç kəs cıqırını belə çıxarmırdı. Yaxınlıqdan ötən bir fəhlə, meydanda uşaqları görüb yaxınlaşdı və donub qaldı – o da musiqini dinləyirdi. Ay süzə-süzə göyün üzünə çıxıb hamını öz nuruna qərq elədi, ulduzların parıltısı birə-min artdı, dənizin uğultusu sakitləşdi, sanki İmanja¹ da bu musiqini maneəsiz dinləmək istəyirdi. Həmin dəqiqələrdə şəhər “kapitanlara” bir əzəmətli karusel kimi görünürdü, elə bir karusel ki, gözəgörülməz atlarının bəllərinə sıçrayıb, onların qoynunda dördnala çapırırdılar. Həmin o dəqiqələrdə Baiya tək onların idi və onlar bir-birlərinə qardaş mərhəməti duyurdular: musiqi heç vaxt ev-eşik, doğma ocaq tanınamış, nəvəziş görməmiş bu balacaların hamısını yüzqat mükəfətləndirmişdi. Fıfıra öz Lampianını unutdu; Güllə Pedro Baiyanın bütün oğru bəndalarına başçılıq etmək arzusunı yaddan çıxardı; Çolaq ağır yuxuların çəngindən qurtulmaq üçün daha dənizə atılmaq istəyirdi. Karuselin içindən axan musiqi – hamının unutduğu qədim və kədərli vals – indi yalnız Baiyanın səfil uşaqlarına məxsus

¹ İmanja – Afro-brazil kultunun əsas ilahələrindən biri.

idi, yalnız onlara və bir də təsadüfən burdan ötən tanıma-dıqları fəhləyə.

Meydana dörd tərəfdən insan axırdı. Bu gün şənbədir, sabah iş yoxdur, nə qədər istəsən, küçədə qala bilərsən. Çoxlan bara baş çəkmək, meyxanada oturmaq istəyərdilər, ancaq övladları onları nisbətən zəif işıqlandırılmış meydana dartırdı. Karuselin rəngbərəng çiraqları parlaq yanırdı. Uşaqlar işıqlara baxıb əl çalırdılar. Fıfıra kassanın qabağında özünü müxtəlif heyvanlara bənzədən, gah nəriləyir, gah da ulayıb camaatı çağırır. Sertana – adətində uyğun olaraq, sinəsindən patrondaş asılıb: Fransa dayı bu yolla camaatın diqqətini cəlb edəcəyini düşünür. Fıfıra əsl kanqaseyroya oxşayır: başında dəri şlyapa, sinəsində çarpaz patrondaş. O, heyvan səsi çıxarıb, bir dəstə kişini, qadın və uşağı başına yığır. Biletləri od kimi satır, qaphaqapdı lap. Şadyanalıq havası bütün meydanı çulğayıb, karuselin rəngbərəng işıqlarından adamın qəlbində bayram ovqatı oyanır. Çolaq çömbələrək, Fransa dayıya mühərriki işə salmaqda kömək edir. Uşaqların milçək kimi üstünə qonduğu karusel, aramla sürətlənir, pianola qədim valsı çalır. Fıfıra bilet satır.

Meydanda cavanlar qol-qola gəzişir, analar dondurma, peşmək alır; dənizə tərəf enmiş şair isə karuselin işıqlarına, uşaqların sevincinə şəir qoşur. Rəngbərəng çiraqların işığı meydanı aydınlatıb, ürəkləri nurlandırır. Küçə və döngələrdən daha çox adam meydana tərəf üz tutur. Kanqaseyro geyimli Fıfıra heyvan səsləri çıxır. Karusel hər dəfə dayananda, bir dəstə uşaq bilet üçün cumur. Kiməsə yer çatmayanda ağlamağını zorla saxlayaraq, səbirsizliklə öz növbəsini gözləyir. Hər dəfə karuselə minmiş uşaqların hansısa, dövrə vuran dan sonra da düşmək istəmir, elə bu vaxt Çolaq peyda olur:

– Bas bayıra görüm! Düş! İkinci dəfə istəyirsənsə, bilet al!

Yalnız bundan sonra uşaqlar, yorulmaq bilməyən qoca atların yəhərindən enirlər. Onların yerini başqaları tutur, cıdır yenidən başlanır, dövrə vuran rəngbərəng işıqlar qərbi bir nur hələsi yaradır, pianola öz qədim melodiylarını səsləndirir. Sevgililər qayıqlara əyləşib, bir-birinin qulağına mehrəbən sözlər pıçıldayırlar, mühərrik xarab olub işıqlar sönməndə xəlvətə salıb öpüşürlər. Fransa dayı ilə Çolaq əyləşib mühərriki ovsunlayır, təmir edirlər və karusel qayıqlarda

oturanların etiraz çığırtılanna rəğmən, yenidən hərhlənməyə başlayır. Çolaq "karusel elmini" tam öyrənib. Vaxtaşın Fransa dayı Fırfıranı onunla əvəz edir ki, karuseldə o da hərhləne bilsin. Fırfıra özünə mütləq Lampiana xidmət eləmiş atı seçir, onu gədə-gədə, altındə əsl kəhər imiş kimi, mahmızlayır, qarşısındakı "süvariləri" uzanmış əlində tutduğı xəyalı revolverlə nişangahına alıb tətیی çəkir və sərrast atəş altındə onların al qan içində yəhərdən necə yıxıldıklarını "görür"... At getdikcə daha bərk qaçır, Fırfıra hamını öldürür, çünki ətrafındakılar ya "əsgərlərdi", ya da varlı fazendeyrolar. O, əlində tufəng, at belində şəhərləri və kəndləri "talayır", qadınları "qaçırır", qatarları "dayandırır".

Sonra yenə Çolaq peyda olur. O susur, anlaşılmaz bir həyəcan bütün vücudunu çulğayır. Mömin ibadətə, aşiq öz məşuqu ilə görüşə, intiharçı ölümün qucağına necə can atırsa, o da eləcə, bənizi ağarmış halda, həmişəkindən daha bərk axsaya-axsaya, karusələ yaxınlaşır... Çolaq, yanbızında rəngli ulduzları olan göy ata minir, dodaqları bir-birinə kilidlənib elə bil. O, musiqini eşitmir; yalnız sayrışan işıqları görür. Ona elə gəlir ki, başqa uşaqlar kimi, karuseldə əylənir, onun da ata-anası var, doğma evləri var, onu da öpür, onu da sevirlər, o da başqa uşaqlar kimidir və bu inamı itirməmək üçün gözlərini daha bərk-bərk yumur, qəddar əsgərlər də, jiletli adam da izsiz-soraqsız yoxa çıxır: Fırfıra artıq onların hamısını güllələyib. Çolaq yəhərdə qəddini dikəldib, dalğaların üstündən ulduzlara uçur və belə qərībā səfəri heç Professor da nə uydura, nə də ki kitabdan oxuya bilər. Ürəyi elə çırpınır ki, əlini qeyri-ixtiyari sinəsinə sıxır.

O gecə "kapitanlar" karusələ gəlmədilər. Əvvəla, karusel öz işini çox gec qurtardı (gecə saat ikidə hələ müştərişi vardı), ikincisi, uşaqların çoxunun, o cümlədən də Güllə Pedronun, Doldonun, Barandanın və Professorun təcili işi çıxmışdı. Qərara aldılar ki, ertəsi gün, saat üçdə-dördə getsinlər. Pedro Çolaqdan soruşdu ki, karuseli işlətməyi artıq öyrənib, yoxsa yox.

– Birdən nəyisə sındırıb-eləyərsən... Sahibin yazıqdır.

– Əşi, mən o mexanizmi beş barmağım kimi bilirəm... Onu işə salmaq su içmək kimi bir şeydir.

– Bəlkə, elə orda nəse keçdi girimizə, hə? – Professor soruşdu.

– Əlbəttə, – Pedro cavab verdi. – Amma mənəcə, dəstə ilə getməsək yaxşıdır: bu boyda sürünü görsələr, zayı çıxar.

Pişik dedi ki, gündüz onu gözləməsinlər: başı qarışıq olacaq, amma axşama boşalacaq.

– Sən də birçə gün öz yabını görməsən, ölərsən. Canı-na yazığın gəlsin, – deyə Çolaq ona sataşdı.

Pişik onu cavabı ilə mükəfatlandırmadı. Böyük Joan da imtina elədi: Boqumillə o, dona Aninyanın yanına, feyjoada gedəcəkdilər. Nəhayət, belə razılaşdılar ki, günorta meydanda bir-neçə nəfər "işləyəcək", qalanlar şəhərin başqa yerlərinə çıxacaqlar. Axşama isə hamı birlikdə karusələ gedəcək.

Çolaq xəbərdarlıq elədi:

– Amma mütləq benzin tapmaq lazımdır.

Böyük Joani üç dəfə dalbadal damada udmuş Professor papağını yoldaşlarına ötürdü. İki litr almaq üçün pul yığıldı.

Lakin bazar günü padre Joze Pedro – "kapitanların" yerini bilən çox nadir adamlardan biri – pakhouza gəldi. Padre artıq çoxdan onlarla dostluq edirdi, amma hər şey Doldondan başlanmışdı. Bir dəfə messadan sonra o, padre Joze Pedronun qulluq etdiyi kilsənin cübbəxanasına girmişdi. Doldon ora müəyyən bir məqsədi olmadan, sadəcə, maraqlandığından girmişdi: o həmişə axınla üzür, heç bir hərəkətinin məsuliyyətini dərk etmirdi. Dəstədə o, demək olar ki, havayıyeyənlik edirdi: hərdən bəxti də gətirəndə, ya bir yoldan ötənün qolundan saatını açanda, ya da kiminsə evindən qiymətli bir şey çırpışdıranda oğurluq mal alanların xidmətindən istifadə eləməirdi, əlinə keçən dəyərli əşyanı gətirib, Güllə Pedroya verirdi. Bu, Doldonun, bir növ, ortağına payı idi. Onun liman fəhlələri arasında, Sidədə-də Palyanın kasıb məhəllələrində, lap elə şəhərin özündə də çoxlu tanışları vardı – ordan-burdan nəse keçirirdi girinə, özündənrazı deyildi qətiyyən, sən deyən, tələbkərligi də yox idi: Pişiyin ürəyini vurmuş qadınlarla kifayətlənirdi, Baiyanı da çox gözəl tanıyırdı – bütün küçə və döngələrini, tarixi abidələrini, harda, nə vaxt bayram, qonaqlıq olacağından, havayı yemək-ıçmək, rəqs eləmək məkanlarından həmişə xəbərdar idi. Hərdən ayılırdı ki, çoxdan bəri dəstəyə pul gətirmir, ölüm-zülmə tənbəlliyinə üstün gəlib nəse tapır,

satıb, pulunu Güllə Pedroya təqdim edirdi. Lakin bütün qalan işlər kimi, oğurluqdan da zəhləsi gedirdi: körfəzə daxil olan gəmilərə tamaşa eləyə-eləyə, qumun üstündə uzanmaq xoşuna gəlirdi, liman anbarlarının qapıları ağzında saatlarla çömbəltmə oturaraq, cürbəcür əhvalatlara qulaq asa bilirdi. Daim cır-cındırda gəzir, yalnız köhnələri əynində süzülüb paralanandan sonra təzə paltar eşqinə düşürdü. Bir də damağında siqaret, daş döşənməmiş küçələrlə veyillən-məyi, şəhər parklarının skamyalarında oturmağı, kilsələrə girməyi, qədim qızıl şeylərə tamaşa etməyi xoşlayırdı.

Elə həmin səhər də messadan sonra ibadətə gələnlərin dağılıdığını görüb, heç bir konkret fikri olmadan, kilsəyə girdi, içərinin görünüşünə, mehriba, müqəddəslərin heykəllərinə tamaşa elədi, heykəltərəşin zənci kimi təsvir elədiyi Müqəddəs Benediktə güldü, sonra da kübbəxanaya girdi. İçəridə bir kimsə yox idi və Doldonun gözüne qızıldan olan bir əşya dəydi: yaqin, xeyli qiyməti vardı. Əlini uzadıb götür-müşdü ki, kimsə çiyinə toxundu. Bu bircə dəqiqə qabaq içəri girmiş padre Joze Pedro idi.

– Sən niyə bu hərəkəti elədin, oğlum mənim? – Təbəssümlə soruşaraq, Doldonun barmaqlarını araladı, qızıl nəzir qabını alıb yerinə qoydu.

– Tanrı haqqı, baxmağa götürürdüm, Müqəddəs ata, xaç haqqı, düz deyirəm, – vəziyyətdən ağılı bir şey kəsməyən Doldon zərdi. – Yəni siz düşünürsünüz ki, oğurlamaq istəyirdim? Baxıb, yerinə qoyacaqdım... Mən yaxşı ailədənəm.

Padre onun əynindəki cır-cındıra nəzər salıb gülüm-sündü.

– Atam vəfat eləyib... Nə qədər ki o, sağ idi, mən məktəbə də gedirdim... Düz deyirəm. Mən heç bu cür şeyi oğurlayaram?... Özü də kilsədə. Nadir, kafər-zadam?

Padre yenə güldü; gözəl bilirdi ki, Doldon yalan deyir. O, çoxdan bəri səfil uşaqlarla tanışlıq üçün vasitə axtarırdı. Bu biçarələrin qayğısına qalmaqı Padre özünə müqəddəs borc bilirdi. O, yeniyetmələr üçün koloniyada da olmuşdu, amma orada qabağını yaman kəsirdilər: rəisin "yolunu azanları yalnız gündə döyməklə haqq yoluna qaytarmaq mümkündür" əqidəsi ilə qətiyyətlə şərik deyildi. Elə "yolunu azanlar" ifadəsinin özü necə başa düşülməlidir? Bu məsələdə də onun fikri rəisin fikrindən tamamilə fərqli idi. "Kapi-

tanların" şücaəti barədə, yetərincə eşitmiş Joze Pedro onları tapmaq, etibarlarını qazanaraq, qəlblərini Tanrıya sən çevirmək, düzgün yola qayıtmalarına cəhd göstərmək istəyirdi. Elə bu səbəbdən də Doldonla çox mülayim davranırdı ki, bəlkə, onun əliylə dəstəyə yol tapa bilə. Hər şey elə onun istədiyi kimi alındı. Ruhani dairələrində belə hesab edirdilər ki, padre Joze Pedro ağıllı adam deyil. Baiyanın din adamları arasında onun yeri, bəlkə də, lap axır sıralarda olardı. Dini seminariyaya girməmişdən o, beş il toxuculuq fabrikinə işləmişdi. Bir dəfə necə olmuşdusa, həmin fabriyə yepiskop gəlmişdi. Fabrikin sahibi ilə söhbət əsnasında, şikayətlənmişdi ki, özündə ruhani olmağa daxili tələbat hiss edən insanlar durmadan azalır. Fabrikant səxavətini nümayiş etdirərək, bəyan eləmişdi ki, ruhani olmaq istəyənlərsə, onun təhsil haqqını ödəməyə hazırdır. Dərgah arxasında dayanaraq, onların söhbətini əvvəldən axıra kimi eşidən Joze Pedro yaxınlaşıb demişdi ki, seminariyada oxumaq istəyir. Sahibkar da, yepiskop da təəccüblənmişdilər: Joze Pedronun yaşı az deyildi, heç bir savadı da yox idi. Fabrik sahibi yepiskopun yanında sözünü heç cür dəbbələyə bilməzdi. Joze Pedro seminariyaya belə girmişdi. Dərslər ona yaman ağır gəlirdi, azyaşlı müdavimlər daim onu ələ salırdılar.

İstedadı heç ortabab da deyildi, yalnız çalışqanlıq və səbir, bir də Tanrıya səmimi inam və məhəbbətinin bahasına dərslərin öhdəsindən gəlirdi. Seminariyada hakim olan adətlər ürayınca deyildi, yoldaşları onu möhkəm incidirdilər, teologiyanın, fəlsəfə və latın dilinin sirlərinə yiyələnmək ona heç vaxt nəsib olmadı. Əvəzində Joze Pedro mərhəmətli bir ürəyə sahib idi. O, uşaqları ibadətə dəvət edəcəyi, bütpərəst hinduların haqqı qaçıracağı günün yetişməsinə arzulayırdı. Həyatı ağır keçirdi, xüsusilə də ikinci ildən – fabrikant onun təhsilinə ayırdığı vəsaiti kəsəndən sonra. Eyni zamanda həm oxumalı, həm də seminariyada nəzarətçi – pedel vəzifəsini icra etməli olmuşdu. Buna baxmayaraq, o, təhsilin tam kursunu başa vura bildi və əyalətə, kilsə icmasına başçı təyin olunacağı günün intizarında, paytaxtdakı kilsələrdən birində keşiş kimi fəaliyyətə başladı. Lakin ən böyük arzusu elə baxımsız uşaqları – müxtəlif pis əməllərə qursanmış, qanlarını oğurluqla doyuran yeniyetmələri haqqın dərgahına dəvət etmək idi. Padre Joze Pedro onların qəlblərini həqiqi

imanın nuru ilə işıqlandırmaq istəyirdi. Yeniyetmələr üçün islah koloniyasına da elə bu məqsədlə ayaq açdı. İlk günlər oranın rəisi əməlli-başlı mehribanlıq göstərirdi, amma padre balacaların döyülməsinə, neçə gün dalbadal ac saxlanmasına etiraz səsinə ucaldanda ona qarşı münasibət tam dəyişmişdi. Üstəlik bütün gördüklərini qəzetə yolladığı məktubda yazandan sonra rəis onu öz müəssisəsinə buraxmağı qadağan edərək, yepiskopa şikayət ünvanlamışdı. Bax, bütün bunların ucbatından onu təyinatla işə göndərməyə tələsmirdilər. Amma "kapitanları" tapmaq arzusundan hələ də vaz keçməmişdi. Nəzarətsiz yaşayan, haqq yolundan sapmış, dünyada heç kəsə lazım olmayan uşaqların qayğısını çəkmək onun üçün ən vacib iş idi. Uşaqlarla yalnız onları kilsənin əğuşuna qaytarmaq üçün yaxınlaşmaq istəmədi, — padre Joze Pedro bu balacaların vəziyyətini, az da olsa, yüngülləşdirmək arzusunda idi. Heç bir ruhani onların gözündə nüfuz sahibi deyildi — əvvəl-əvvəl heç bilmirdi ki, uşaqlara necə yanaşsın, etibarlarını necə qazansın. Əvəzində gözəl bilirdi ki, onlar tez-tez ac qalırlar, kömək gözlədikləri, dərdlərinə şərik olası bir kimsə də yoxdur, nəvəziş görmədən yaşayırlar və bu yaşayış büsbütün əzab və məhrumiyyətlərdən ibarətdir. Padrenin onlara verəsi heç nəyi yox idi — nə canlarını qızdırası paltarı, nə qarınlarnı doyurmaq üçün yeməyi, nə insan kimi yatırımağa çarpayısı — bircə mehriban sözləri vardı və bir də qəlbində dağ boyda məhəbbəti. Amma uşaqlara təklif edəndə ki bəs azadlıq və sərbəstliklərini başlanının üstündəki tavana və yeməyə dəyişsinslər, hər halda, səhvə yol vermişdi. Yox, əlbəttə ki, söhbət koloniyadan getmirdi, ordakı daxili qaydalar və divarlar arasında hökm sürən yazılmamış qanunlar ona yaxşı tanış idi deyə, bu cür islah müəssisələrinin xroniki xuliqanlar əməksevər insanlara çevirmək imkanına əsla inana bilməzdi. Padre Tanrıdan qorxan qarımsız qızların əli ilə iş görmək qərarına gəlmişdi: onlar "kapitanlardan" bəzilərini tərbiyələndirmək, ya da, heç olmasa, doyuncu yedirtmək üçün yanlarına ala bilərdilər. Amma belə olsa, oğlanlar öz mənasız həyatlarının yeganə gözəlliyi — yer üzünün ən sirli və ən qəşeng şəhəri olan Baiya küçələri və onun Bütün Müqəddəslər buxtasında qeyri-ixtiyari yaşadıkları nizamsız macərə zəncirini qurban verəsi olacaqdılar. Lakin padre Doldonun köməyi ilə "kapitanların"

inamını qazanan kimi anladı ki, yaxşısı budur, heç bu barədə danışmasın, yoxsa oğlanlar pakhaudan da qaçar və bir daha gözə görünməzlər. Bir də ki, bütün günü vaxtlarını kilsədə keçirən, messa və litanianın¹ arasında yorulmaq bilmədən öz yaxınlığının qeybətini qıran o qarımsız qızlar onun üçün keşişin nəzərdə tutduğu rola qətiyyətlə uyğun deyildilər. Padrenin yadına, kilsədə ilk moizəsindən sonra, bir neçə qarımsız mömin qızın onun dalınca cübbəxanaya girərək, paltarını çıxarmağa kömək etmələri, heyran-heyran baxaraq, köks ötürüb onu tərifləmələri düşdü:

— Müqəddəs ata, siz nə qədər gözəlsiniz, lap baş mələk Qavriil kimi.

Onlardan ən əngi isə, dua edirmiş kimi, əllərini sinəsinə qoyub rıçqətlə pıçıldayırdı:

— Balaca İsa...

Bu heyranlıqdan necə əsəbiləşdiyini də xatırladı. Hərçənd ki, bütün bunlar adı şeylərdir və bir çox din xadimləri bu cür şeylərə etiraz etmək barədə qətiyyətlə düşünməyərək, öz dindarlarından hədiyyə kimi cüce də, hinduşka da, üstü tikməli yaylıq da, nəsilədən-nəslə keçən ailə mirası — qədim qızıl saat da qəbul edirlər. Lakin Joze Pedronun ruhani missiyasına başqa baxışları vardı və elə bu səbəbdən də özünü haqlı bilərək, onları möhkəm danlamışdı:

— Sizin başqa peşəniz yoxdur məgər? Ev işləri azlıq edir sizə? Mən nə balaca İsayam, nə də ki Qavriil! Gedin evinizə! İş görün! Xörək bişirin! Tikiş tikin!

Qarımsız qızlar ona dəhşət içində baxırdılar — lap şeytana baxan kimi, padre isə sözüna davam edirdi:

— Siz, cübbəxanalarda itələməkdənsə, evdə oturub, bir işin qulpundan yapışsanız, Tanrıya daha yaxşı qulluq etməsi olarsınız. Çıxın gedin burdan!

Qadınlar gedəndən sonra isə qəzəblə yox, kədər hissilə pıçıldamışdı:

— "Balaca İsa"... Tanrının adını yerli-yersiz çəkirlər.

Mömin qadınlar oradan birbaşa yanında daim tövbə etdikləri keçəl, gonbul və həmişə mehribandan padre Klovisin yanına cummşudular, başlarına gələnləri ah-ufda danışib ürəklərini boşaltmışdılar. Padre Klovis də onların dərdinə şərik olaraq təsəlli vermişdi:

¹ *Messa, litanıya* — kilsədə keçirilən mərasimlər

– Əvvəl-əvvəl hamının başına gəlir... Keçib gedər. Tezliklə o anlayacaq ki, siz günahsız möminlərsiniz, Tanrının əsl sevimli qızlarınsınız. Kədərlənməyin. Keçib gedər. “Müqəddəs Ata” duasını oxuyun və bir də axşam ibadətində gəlməyi unutmayın. – O, qadınların dalınca gülüb, dodaqaltı pıçıldamışdı: – həftəsi tamam olmamış bu cavanlarla müsi-bətdir də... Nə özləri yaşayırlar, nə də başqasını qoyurlar.

Bir müddət keçdi, mömin qadınlar onunla ilk görüşlə-rindəki qorxularını unudub, padre Joze Pedrodan uzaq gəzməyi tərgitdilər, amma onların arasında həqiqi qəlb yaxınlığı heç vaxt yaranmadı. O, çox ciddi idi və mehriban-lığını yalnız buna, həqiqətən, ehtiyac yarananda bürüzə verirdi, kilsə şurasının mütləq gerçəkliyi olan intriqalardan lap oddan qaçan kimi qaçdı. Elə buna görə də sevmək-dən çox, hörmət bəsləyirdilər ona. Amma ər sandan bəxti gətirməmiş və yaxud ərləri dünyasını dəyişmiş bəzi mömin qadınlar onunla dostlaşırdılar. Padrenin ruhunu incədən daha bir şey vardı: Tanrı ona qətiyyənlə moizə istedadı ver-məmişdi. Cəhənnəm əzablarını Padre Klovis kimi canlı təs-vir etmək əlindən gəlmirdi. Onun nitqi nahamar və bəsit idi, amma əvəzində əsl mömin olması dərhal sevilirdi. Padre Klovisi dinləyəndə isə anlaya bilməzdin ki, heç olmasa, o, dünyaya inanır, yoxsa yox.

Beləliklə, Joze Pedro əvvəl bir oxla iki dovşan vurmaq arzusuyla (uşaqlar tox və təmiz olacaqdılar, qadınların isə yeknəsəq həyatları bir mənə kəsb edəcəkdii) düşündüyü addım – “kapitanları” həmin qadınlarla yaxınlaşdırmaq fikri kökündən səhv idi. Padre Joze Pedro ümid edirdi ki, onlar uşaqların da qayğısını gənbul ruhanilərin çəkdiqləri kimi – cidd-cəhdlə və yorulmaq bilmədən çəkəcəklər. O təxmin eləyirdi ki, boş-boş söhbətlər və padre Klovis üçün yaylqlara naxış salmaq məşğuliyyəti vaxt öldürmək üsuludur; bu vaxtı sərf etməyə nə bir yerləri vardı, nə də bir kimsələri: həddindən ziyadə uzanmış qızlıq dövrləri onları ərden, uşaqlardan məhrum eləmişdi. Bax, onlara ovladı da elə Joze Pedro verəcəkdii. Padre bu planını bir xeyli içində gəzdirdi, nəhayət, günlərin birində öz sadıq möminlərindən hansı-nınsa yanına koloniyadan qaçmış bir oğlan uşağı gətirdi; bu hələ onun Doldonla tanışlığınadək olmuşdu. İlk təcrübə çox acınacaqlı nəticə verdi: oğlan tezliklə qadına miras

qalmış gümüş əşyaları götürüb evdən qaçdı. Onun düşün-cəsinə görə bu, cır-cındır geyinib, ac qalmaq və külək kimi azad olmaq əynində qəşəng kostyum, ucadan dua oxuya-raq, gündə üç dəfə kilsəyə getməkdən yaxşı idi. Tezliklə padre Joze Pedro anladı ki, bu sınaq qadının ucbatundan puça çıxıb: küçə oğrusu olan bir uşağı kilsə mömininə çevirmək mümkün deyildi. Amma onu normal adama çevirmək yüz faiz olar... Padre öz söylərindən əl çəkmə-yərək, daha bir cəhd göstərmək qərarına gəldi, amma bu dəfə hər şeyi bir az da dərindən düşünməliydi.

Doldon onu pakhauza gətirdi, o isə yavaş-yavaş “kapi-tanların” etibarını qazandı və tezliklə başa düşdü ki, azyaşlı cinayətkarlarla Tanrıdan qorxan qanların qeyri-təbii ittifaqı barədə heç fikirləşməyə də dəyməz. Axı bu balacaların qəl-bində azadlıq istəyindən güclü heç nə yoxdur. Başqa yollar aramaq lazımdır – padrenin qərarı belə idi.

Əvvəlcə “kapitanlar” keşişə bir az inamsız yanaşırdılar: onların hər biri azı min dəfə eşitmişdi ki, ruhani olmaq istəyən adam yüngül həyat axtarır və bu heç də kişi işi deyil. Lakin padre Joze Pedro nəhaq yerə fəhləlik eləməmişdi ki: o, “kapi-tanlarla” yaşca böyük bir dost kimi davranaraq, ümumi dil tapdı və tədricən onların hamısı, hətta, dua eləməkdən ürəyi bulanar Güllə Pedro və Professor kimiləri də ona ürəkdən bağlandılar. Ən çətinisi isə Çolağı ələ almaq idi. Pedro, Profes-sor və Pişik keşişin sözlərini, sadəcə olaraq, qulaqardına vurur - dular (amma Professoru, oxumaq üçün kitab gətirməklə cəlb etmişdi özünə); Şimiquş, Fırıra və Böyük Joan (ələküsüs də birincisi) isə ona diqqət kəsilirdilər; təkə Çolaq heç cür yaxın buraxmırdı onu. Axırda padre bütün dəstənin etibarını qazandı, Şimiquşu isə lap gələcəyin ruhanisi gözündə görür-dü. Amma bu gün pakhauzda onun gəlişinə nədənsə sevin-mədilər. Şimiquş, həmişəki kimi, padrenin əlini öpdü, onun dalınca Fırıra, sonra da qalanları yaxınlaşaraq baş əydilər.

– Bu gün sizi bir yerə dəvət eləmək istəyirəm, – Joze Pedro dilləndi.

Oğlanlar qulaqlarını şəkəldilər. Çolaq dodaqaltı mızıldandı:

– Yəqin, axşam ibadətində. Sarsaq tapıb... – Amma Güllə Pedronun acıqlı nəzərlərinə tuş gəlib susdu.

Padre mehribanlıqla, nəvazişlə gülümsünərək, ağzı üstə çevrilmiş yeşiyin üstündə oturdu. Cübbəsinin nimdaş,

kirli, bir neçə yerdən qara sapla yamanmış olduğu Böyük Joanın gözündən yayınmadı, əyninə də bir az böyük idi. Zənci keşişin geyiminə diqqətlə tamaşa eləyən Pedronu dirsəylə dümsüklədi və o dilləndi:

– Uşaqlar, dostumuz padre Joze Pedro bizə nəşə gətirib. Ura!

Böyük Joan bilirdi ki, Güllə bu şərəfi ruhaninin anq çiyinlərindən sallanan köhnə, yamaqlı cübbəsinə görə göstərir. Hamı “ura!” qışqırdı, Joze Pedro gülümsəyərək, “kapitanlara” əlini yellədi, Böyük Joan isə gözələrini heç cür cubadən çəkə bilmirdi: gör Güllə Pedro necə insandır, hər şeyi anlayır, hər işi bacarır. Əgər lazım olsaydı, Böyük Joan onun yolunda bıçaq üstünə atılardı, lap məşhur quldur Barbozanı canı ilə qoruyan lileuslu zənci kimi... Padre cibindən qara cildli dua kitabını çıxarıb, içindən bir neçə onluq götürdü və pulu uşaqlara uzatdı:

– Alın. Bu gün İtajipedə karuselə minərsiniz. Hamını dəvət edirəm!

O gözəlirdi ki, uşaqlar pulu görəndə canlanacaqlar və pakhauzda misli görünməmiş şadanalıq olacaq. O, bu sevincin intizarında idi: bu sevinc onu Mükəddəs Ana mərhəbəsinə şam almaq üçün dona Gilyermينو Silvanın verdiyi beş yüz milreysdən əllisini götürməklə Tanrının xoşuna gələn bir iş tutduğuna inandırmaqlı idi. Lakin oğlanların simasında sevinc şölələri parlamadı, padre əsginasları əlində sıxıb, şaşqın nəzərlərlə onlara baxırdı. Güllə Pedro peysərini qaşıyıb, gözələrinin üstünə tökülən uzun saçlarını qarışdırırdı, amma deməyə bir söz tapmayıb, kömək istəyirmiş kimi, Professora baxdı. O özünü qabağa verdi.

– Siz yaxşı adamsınız, Padre... – O həтта demək istəyirdi ki, padre Joze Böyük Joan kimi mərhəmətlidir, amma onu zənci ilə müqayisə etməsindən inciyə biləcəyini fikirləşib sardı. – Məsələ burasındadır ki, Çolaqla Fırıra indi karuselə işləyirlər və bizim hamımızı artıq ora dəvət edəblər, – azacıq duruxdu, – bizi uşaqlarla dostlaşmış karusel sahibi dəvət eləyib ki, ürəyimiz istəyən qədər əylənək. Amma biz sizin dəvətinizi heç vaxt unutmaıq, padre, – Professor sözləri seçə-seçə lap aramla danışır, anlayırdı ki, belə vəziyyətdə həssaslıq lazımdır. Güllə Pedro razılıq əlaməti olaraq başını tərpətdi. – Sizin dəvətinizi nə vaxtsa qəbul edərik. Amma inciməyin

bizdən. İnciməyin, yaxşı? – O, başını qaldırıb, gözələrini padreyə dikdi və onun üzündə həmişəki şən təbəssümü gördü.

– Yaxşı. Bəlkə, elə belə yaxşıdır... Axı bu pullar... – pulları haradan aldığıni deməyin düzgün olub-olmadığını bilmədiyindən, sözünü yarımcıq kəsdi. Bəlkə də, Tanrının məsləhəti beləymiş? Bəlkə, pulları götürməkdə düzgün iş tutmayıb? Onun simasında uşaqların heç vaxt görmədiyi elə bir ifadə peyda oldu ki, hamısı lap diqqət kəsildi.

Güllə Pedro, həmişə çətin anlarda olduğu kimi, alnını qırışdırmışdı. Professor nəşə mızıldadı və yalnız key bildikləri Böyük Joan hər şeyi anladı:

– Kilsənin pullarıdır, hə? – Susa bilmədiyindən əsəbiləşib, öz ağzına möhkəm bir şapalaq ilişirdi. Bu yerdə məsələ hamıya ayan oldu. Şirniqış fikirləşdi ki, padre günah iş tutub, amma mərhəməti bu günahı üstələyər. Çolaq həmişəkindən bərk axsayaaraq, özünə güc gəlirdi, padreyə lap yaxınlaşıb qışqırdı:

– Biz o pulları... – Birdən ayılıb, fikrinin davamını pıçılıyla çatdırdı, – qaytarıb, yerinə qoya bilərik. Asan işdir, nə var ki. Özünü dərd eləməyin, Padre, – deyər gülməsündü.

Çolağın təbəssümü, “kapitanların” gözələrində barq vuran səmimiyyət (Böyük Joanın kirpiklərində yaş idi işıldayan?), padreyə həmişəki sakitliyini, düzgün bir iş tutduğuna və Tanrının onu cəzalandırmayacağına inamını qaytardı.

– Hörmətli bir dul qadın mənə beş yüz milreys şampulu vermişdi. Əllisini götürdüm ki, siz karuselə əylənə bilərsiniz. Tanrı özü qərar verəcək kimin haqlı olduğuna. Eybi yox, bu dəfə şamı bir qədər az alaram.

Güllə Pedro birdən özünü padrenin qarşısında borclu hiss elədi və fikirləşdi ki, bu borcu mütləq indi qaytarmaq lazımdır. Qoy görsün ki, “kapitanlar” onu necə qiymətləndirirlər. Nəylə çıxaydı onun xəcalətindən? Ancaq və ancaq bu gün üçün nəzərdə tutduqları qazancdan imtina etməklə. Pedro keşiş də dəvət elədi:

– İndi biz Fırıra ilə Çolağa tamaşa eləməyə gedirik. Gedək bizimlə?

Padre Joze Pedro razılıqda, çünki yaxşı anlayırdı: bu hərəkəti “kapitanları” ona daha bir addım yaxınlaşdıracaq. Amma uşaqların hamısı gedə bilmədi; bəziləri, o cümlədən

Dalva ilə görüşə hazırlaşan Pişik də qalası oldu. Lakin İta-pajipe meydanına gedənlərin hamısı kilsədəki moizədən elə indicə qayıdan tərtibəli uşaqlara bənzəyirdi. O qədər sahmanlı gedirdilər ki, bircə geyimləri də təzə olsaydı, gəzinti-yə çıxmış kollec şagirdlərindən fərqlənəməzdilər.

Meydanda padredən bir addım da aralanmır, kanqaseyro geyimli Fırınarın necə nəriləyib ulayaraq, müstəri səsləməsini, Çolağın təkbaşına – Fransa dayı barda pivə içirdi, – karuseli idarə etməsini ona qürurla göstərdilər. Yalnız ona təəssüfləndirildilər ki, çıraqlar hələ yandırılmamışdı və rəngbəbəng işıqlarsız karusel o qədər də cazibədar görünmürdü. Əvəzində uşaqlar biletdən Fırına ilə, gah karuseli saxlayan, gah da yenidən mühərriki işə salan, düşənləri endirib, onların yerinə təzə müstərləri oturdan Çolaqla necə də fəxr edirdilər. Professor bir karandaş qıngını əlinə alıb, taxta lövhə üzərində dəri şlyapalı Fırınarın çiyni patrondaşlı şəklini çəkdi. Onun əməlli istedadı vardı, hərdən elə küçədəcə yoldan ötənlərin, adaxlısının qoluna girib gəzişən gənc senyoritaların şəklini çəkərək pul da qazanırdı. İnsanlar onun yanından ötürkən ayaq saxlayıb, hələ natamam şəkllə baxaraq gülümsəyir, cavan qadınlarsa deyirdilər:

– Yaman oxşayır ha! – Professor isə onların atdığı xırda pulları götürüb, liman fəhlələrinin, fahişə qadınlının şəkllərini yan-yanıya düzüb, onların xırdalıqları üzərində işləməyə başlayırdı, ta o vaxtancan ki, bir polis gəlirib onun qovurdu. Bir dəfə başına yenə xeyli adam yığışmışdı. Kimsə dedi:

– Bu oğlanın istedadı var. Amma heyif ki, bizim hökumət belələrinə fikir vermir... – digərləri isə o dəqiqə bir zamanlar mərhəmətli insanların yardım etdiyi bu cür küçə uşaqlarının sonradan tanınmış müğənni, şair, rəssam olduqlarından dəm vurmağa başladılar.

Professor karuselin və babat vermüş Fransa dayının da şəklini ümumi mənzərəyə əlavə elədi, sonra da taxta parçasını padre Joze Pedroya uzatdı. Hamı rəsmın başına toplaşib keşişin Professoru necə təriflədiyinə qulaq asırdı ki, bir qadın səsi eşidildi:

– Bu ki müqəddəs atadır... – və arıq bir qarı öz lornetini naməlum bir silahın lüləsi kimi düz onların üstünə yönəltdi.

Padre Joze Pedro utanan kimi oldu, oğlanlar isə nəzərlərini qarının günəş şüaları altında bərq vuran bahalı boyunbağı ilə bəzənmiş sümükləri çıxmış boynuna dikdilər. Orta-yə çökmüş sükutunu padre pozdu, özünü ələ alıb, salamladı: – Xoş gördük, dona Marqarida.

Lakin dul qarı – Marqarida Santos yenə də lornetini qaldırdı:

– Siz necə də xəcalət çəkmirsiniz, müqəddəs ata? Tanrı qulluqçusuna da belələrinin arasında olmaq yaraşar? Özü-nüz düzgün adamsınız, amma dərənin avaralarıyla oturdurursunuz...

– Onlar uşaqlardır, xanım.

Qarı padreni özündənrazı baxışlarla süzüb, ikrahla dodaqlarını büzdü:

– Uşağa bax bir, – deyər donquldandı.

– Ülu tanınmış deyirdi bize: "...buraxın uşaqları, yanıma gəlsinlər və danlamayın onları, çünki Tanrı dərgahında da belədir..." – deyər cavab verən Padre səsinı ucaltdı, sanki dul qarının səsindeki nifrəti üstələmək istəyirdi.

– Yox, onlar uşaq deyillər, oğrudurlar. Əclaf, alçaq və oğru. Uşaq deyil onlar. Bəlkə, elə həmin o "kapitanlar" bunlardır?.. Quldurlar! – deyər ikrahla təkrar etdi.

Oğlanlar qarını tamamilə kin-küdurətsiz bir maraqla süzürdülər, yalnız indicə yaxınlaşan (Fransa dayı artıq onu əvəz eləmişdi) Çolağın gözlərində nifrət alovu parladı. Güllə Pedro irəli yerihib qarını anlatmağa çalışdı:

– Müqəddəs ata kömək etmək istəyirdi...

Qarı isə ona sözünü bitirməyə imkan vermədən cəld bir addım geri çəkilib qışqırdı:

– Yaxın gəlmə! Mənə yaxınlaşmağa cürət eləmə, alçaq! Bizim keşiş burda olmasaydı, çoxdan polis çağırmışdım!

Güllə Pedro duz qarının gözlərinin içinə baxıb ucadan qəhqəhə çəkdi, keşiş burda olmasaydı, bu qarı artıq çoxdan öz boyunbağısını, hələ, üstəlik lornetini də itirərdi.

Dona Marqarida özündənrazı bir görkəmlə oradan uzaqlaşanda padre Joze Pedroya müraciətlə diləndi:

– Özü-nüzü gözləyin ki, bu cür tanışlannız gələcək tələyinə pis təsir göstərməsin...

Güllə Pedro daha ucadan güldü; padre də güldü, hərçənd ki, ürəyindən qara qarlar axırdı: qarının kinli

ağıldankəmliyi onun qanını bərk qaraltmışdı. Qəşəng paltarlar geymiş uşaqlarla dolu karusel isə fırlanmadığına idi və "kapitanlar" onun rəngbəreng işıqlarına, atlarına baxıb yəhərə qalxacaqları anın intizarında bayaqçı xoşagəlməz görüştü yavaş-yavaş unudurdular. "Hər halda, onlar hələ uşaqlardırlar!" – padre Joze Pedro düşündü.

Axşam yağış yağdı. Amma bir azdan külək buludları qovdu, səmada bədirlənmiş ay göründü, ulduzlar parladi. Səhər açılana yaxın "kapitanlar" meydana bir də gəldilər. Çolaq mühərriki işə saldı və uşaqlar bir andaca başqalarından fərqləndiklərini, ata-anasız olduqlarını, böyüklər kimi öz qanlarının hayına qalaraq, çörək pulunu oğurluqdan çıxardıqlarını, dəstələrinin bütün şəhəri həyəcan içində saxladığını unutdular. Rəngarəng işıqlar altında dövrə vura-raq sıgıyan atların belinə minən kimi, dünyada hər şeyi yaddan çıxardılar. Ay parlaq işıq saçır, ulduzlar sayrırdı, amma gözəllikdə onların heç biri Böyük Yapon Karuselinin göy, sarı, qırmızı fənlərinə çata bilməzdi...

KÖRPÜLƏR

Güllə Pedro dörd yüz reyslik sikkəni atdı, pul gömrüyün divanna dəyib, Doldonun ayağının yanına düşdü. Şirniquşun atdığı mis sikkə isə Doldonla Pedronun pullarının düz arasında durdu. Çömbəltmə oturmş Doldon sikkənin uçuşuna diqqətlə göz qoyurdu. Ağzındakı siqareti çıxarıb dedi: – Hə, bu dəfə mənlkdir. Əvvəldə bəxtim gətirməyəndə xoşuma gəlir.

Onlar oyunlarına davam etdilər, amma tezliklə Doldon da, Şirniquşun da sikkələri Pedronun cibinə köç elədi.

Onların düz qabağında lövbər salmış balıqçı barkasları ləngər vururdu. Bazanın darvazasından dəstə-dəstə adamlar çıxırdı. Üç "kapitan" Boqumili gözleyirdi: onun barkası lap indicə sahile yan almalıydı. Kapoeyracı balıqda idi: dolanıdığı, hər halda, dənizdən çıxırdı axı. Divaradöymə oyunu Güllə Pedro rəqiblərini darmadağın eləyəne kimi uzandı. Üzündəki çapıq parıldayıb daha aydın bəlli oldu. O, Şirniquş kimi güclü rəqiblə uzun zaman bu oyunda özünə tay gərməmişdi – Doldon kimi oyunçuyla qarşılaşmağı xoşlayırdı. Oyun bitəndə Doldon ciblərini tərsinə çevirdi:

– Bir az borc ver, görürsən, qara qəpiyim də qalmadı, – sonra da yelkənli qayıqlara baxıb, əlavə elədi: – Boqumil bir az gec çatacaq. Gedək körpülərə baxmağa.

Şirniquş dedi ki, burda qalib onları gözələcək, Güllə Pedro razılaşdı. Onlar sahil boyu irəliləyir, ayaqları nann quma batırdı. Üstündə fəhlələrin qaynaşdığı beşinci körpüdən bir gəmi aralanırdı. Güllə Pedro Doldondan soruşdu:

– Dənizçi olmaq istəməzdin ki?

– Onu gələcək göstərsən... Mənimçin elə bura da pis deyil. Soğan olsun, nağd olsun.

– Amma mən matrosluğa gedərdim. Dor ağaclarının başına dırmanmaq ləzzətdi!.. Hələ tufan qopanda!.. Yadımdadı o əhvalat, Professor oxuyanı deyirəm? O ki fırtınaya düşənlər vardı ha?.. Qiyamətdir!

– Hə, elədi...

Pedro Professorun danışdıqlarını yadına salmağa başladı. Doldon isə fikirləşdi: "Gərək, axmaq olasan ki, Baiyadan özxoşuna çıxıb gedəsən. Qoy bir az böyüsün, bax, liman cavanının əsl həyatı onda başlanacaq: kəmərinə bıçaq, kürəyində gitara, çimərlikdə gözəlcə... Adama daha nə lazımdır ki...? Əsl kişiyyə yaraşan həyat belə olmalıdır."

Onlar yeddinci pakhauzun çapılarına yaxınlaşdılar. Əzəlləri az qala köynəyini yırtıb çıxan pəhləvan cüssəli, qaradərili hambal yeşiyin üstündə oturub, qəlyanını tüstülədir, – bu, bütün tətillərin iştirakçısı, liman dokerlərinin həm qeyri-rəsmi başçısı, həm də güvənc yeri olan Joan de Adan idi.

– Mən kimi görürəm?! Doldon! Kapitan Pedro!

O, həmişə Pedronu kapitan çağırır və onunla söhbətləşməyi xoşlayırdı. Joan de Adan Gülləyə yeşiyinin bir qırağında yer elədi, Doldon çömbəlib oturdu. Yaxınlıqda çit ətklik geymiş, aynında döşlərinin yaşına uyğun olmayan tarımlığını nümayiş etdirən dördkünc yanqlı güllü köynək olan qoca zənci qadın portağalla kokadu¹ satırdı. Doldon portağalın qabığını soya-soya ona çəpəki bir nəzər saldı:

– Xalacan, hələ babatsan ha...

Satıcı gülümsündü:

– Joan kirvə, indiki uşaqlara bax! Böyüyə heç hörmət eləmirlər. Harada görünüb ki, şapalaq boyda uşaq qoca arvadla mazaqlaşsın?

¹ Kokadu – Braziliyada bitən subtropik meyvə

– Özünə şər atma, ay xala. Sənin haran qocadı? Hələ işə yarayarsan...

Zənci qadın bu dəfə lap ürəkdən güldü:

– Mən kitabımı çoxdan bağlamışam, Doldon. Yaşım o yaş deyil. İnənmirsən, ondan soruş – hambala işarə elədi. – Mən onu sən boyda bir uşaq olandan tanıyıram, birinci liman tətilini elə sən yaşda başlamışdı. O vaxtlar hələ heç kəs bilmirdi ki, bu tətil nə olan şeydir, yeməli, yoxsa içməli? Yadındadı, kirmə?..

Joan de Adan başını tərpətdi və gözlərini yumub liman işçilərinin ilk tətilinə başçılıq etdiyi o uzaq illəri xatırladı. Limanın ən yaşlı dokerlərindən biri idi, amma xarici görünüşündən qətiyyəni deməzdin ki, yaşı ötüb.

– Bizim Joan ayrı aləmdə, heç qocalmaqla işi yoxdur, – Pedro dedi.

Satıcı qadın baş yaylığını açdı: saçları bəmbəyaz idi.

– Mən də deyirəm, bu cındır parçasını başına niyə bağlayır, – Doldon yenə sataşdı ona.

– Luiza xala, Raymundo yadımdadır? – Joan soruşdu.

– Hansı? Sansaç? O tətildə öləni deyirsən də?.. Əlbəttə, yadımdadır! Hər gün mənimlə laqçırtı vurmağa gəlirdi... Ay dilli oğlan idi, ha!..

– Onu burda öldürdülər, düz burda, dayandığımız yerdə, süvari polislər üstümüzdə hücum çəkəndə. – Joan de Adan Pedroya baxdı. – Yəni sən onun bərsində heç vaxt eşitməmişən?

– Heç vaxt.

– Sənin onda dörd yaşın vardı. Düz bir il sən qapıları gəzdin, sonra birdən harasa yoxa çıxdın, bir də xəbər tutduq ki, “kapitanların” başçısısan. Mən sənin itib-batan olmadığına heç vaxt şübhə etməmişəm. İndi neçə yaşın var sənin?

Pedro hesablamğa başladı, Joan isə öz sualına özü cavab verdi:

– On beş olar. Düz deyirəm, ay arvad?

Luiza başını tərpətdi.

– Nə vaxt istəsən, gəlib limanda işləyə bilərsən. Sənin yerin həmişə yolunu gözləyir – zənci davam elədi.

– Hansı yer? – Doldon soruşdu, çünki Pedro təəccüb-dən nitqini itirmişdi.

– Atası Raymundonun yeri, xalqın hüquqları uğrunda mübarizə aparıb, canından keçən Raymundonun. Əsl insan idi. İndikilərin onuna dəyər...

– Raymundo mənim atamdır? – Pedro dilləndi; belə bir söhbəti nə zamansa eşitdiyini dumanlı şəkildə xatırlayırdı, elə bil.

– Bəli, sənin atan odur. Limanda onu “Ağbənz” çağırırdılar. Kaş görəydin ki, tətildən qabaq necə nitqlər söyləyirdi, – ömründə inanmazdın ki, adi fəhlədir. O həlak oldu – polislər güllələdilər. Sən onun yerini tuta bilərsən.

Pedro fıkırı-fıkırı ağac parçası ilə asfaltın üstündə nəşə cızdırdı.

– Bəs sən mənə bu barədə niyə heç vaxt heç nə deməmişən? – Gözlərini qocanın üzünə zilləyərək, nəhayət ki, soruşdu.

– Uşaq idin onda. İndi isə əməlli-başlı kişi olursan... – deyib saqqanaq çəkdi qoca.

Pedro da güldü: atasının cəsarəti və gücü ilə ad qoymuşu eşitmək çox xoş idi ona.

– Bəs anamı necə, tanıyırdın ki? – deyər tərəddüdlə soruşdu.

Joan cavabı ləngitdi:

– Yox. Mən Ağbənzlə tanış olanda evli deyildi, amma oğlu artıq vardı.

– Mən tanıyırdım onu, – satıcı qadının səsi çıxdı. – Qadın deyildi e, hayıl-mayıl olurdu baxanda. Gözəl idi! Deyirdilər ki, o məhəllələrin (əli ilə Yuxarı şəhərə işarə elədi) varlı ailələrindəndir. Bir də deyirdilər ki, sənin atan onu qaçırmışdı. O öləndə sənin heç altı ayın tamam deyildi. Raymundo hələ o vaxtlar İtapajipedəki tütün fabrikində işləyirdi. Lima-na sonralar keçdi.

– Nə vaxt könlündən keçsə, mənə bircə kəlmə de... – qoca hambal bir də təkrarladı.

Pedro əvvəl başını tərpətdi, sonra soruşdu:

– Tətil yaman şeydi, deyəsən, hə?.. – Joan danışıdı, oğlan isə onun söhbətinə diqqətlə bir xeyli qulaq asıb, dilləndi: – Mən də belə bir şey təşkil etmək istərdim. Qiyamət işidir.

Körpüyə gəmi yaxınlaşırdı, Joan de Adan ayağa qalxdı: – İndi gedəcəyik holland gəmisini yükləməyə.

Gəmi fit çala-çala körpüyə yan aldı. Dörd bir yandan fəhlələr pakhausa tərəf gəlirdilər. Güllə Pedro onlara məhəbbətlə baxırdı: atası da bu insanlara bənəyirdi, elə onların yolunda da canından keçmişdi. Əksəriyyəti zənci olsa da, aralarında ağdərililər, mulatlar da gözə dəyirdi. Onlar indi gəminin anbarlarını kakao kisələri, tütün bağları, şəkər tozu çuvalı və onların ştatına şöhrət gətirən başqa şeylərlə dolduracaqdılar, gəmi bütün bu malları uzaq ölkələrə daşıyacaq, həmin o ölkələrdə isə elə bu cür fəhlələr – bəlkə, onların içində də həndürboy, san – saç cavanlar tapılacaq, – gəmi anbarlarına düşüb, malları boşaldacaqdılar. Pedronun atası da liman fəhlələrindən biri olub, oğlan bunu elə indicə öyrənmişdi. Atası bax belə bir yeşiyin üstünə çıxaraq, niqət söyləyirmiş, polislə vuruşmuş və süvarilər camaatın üstünə hücum edəyəndə, aldığı güllə yarasından ölmüşdü. Kim bilir, bəlkə, atasının qanı onun elə bu dəqiqə durduğu yerdə axmışdı? Pedro ayağının altındakı asfalta diqqətlə baxdı, – bəlkə, bu asfaltın altından hələ də atasının qanı axır? Bircə sözü kifayətdir ki, onun yerini tutsun, fəhlə olub altmış kiloluq yeşikləri, kisələri daşısın. Onlar pulu asan qazanmırdılar. Nə olar, o da tətıl təşkil eləyib polislə vuruşar, yoldaşlarının yolunda canından keçərdi. Bax, atasının intiqamını da elə onda alardı (Pedro söhbətin nədən getdiyini əslində çox dumanlı şəkildə təsəvvür edirdi). O, gözləri önündə tətili, polislə davanı təsəvvür elədi; dodaqlarına bir təbəssüm qondu, baxışları canlandı.

Artıq üçüncü portağalı yeyən Doldon onu realığa qaytardı:

– Nə barədə fikirləşirsən? Bunlar hamısı lap çoxdan olub, qardaş.

Zənci arvad Pedroya məhriban bir nəzər saldı:

– Eynən atasıdır. Bircə buruq saçlarından anasına çəkib. Yanağındakı çapıq olmasaydı, Raymundoya iki damla su kimi bənəyirdi. Gözəl oğlan idi...

Doldon səsinə boğub hırıldadı. Sonra arvadın önündəki taxtanın üstünə iki yüz reys qoydu, döşlərinə bir də çəpəki baxıb soruşdu:

– Xalacan, bəs sənin qızın yoxdur?

– Sənə nə var, ay həyasız?

– Onunla sevişərdim, – deyib güldü və qarı ayaqqabısıyla onu vurmaq üçün dartinanda çəvik tərənib, zərbədən yayındı.

– Mənim qızım yoxdur, amma olsaydı belə, sənlik deyildi, ay avara.

– Sən Qantoisə getməyə hazırlamırsan? Bu gün orda kef olacaq: batida¹ da, fandanqo da. Omolu² bayramıdır, – azacıq fasilədən sonra dilləndi.

– Deməli, yemək də verəcəklər? Alua³ da olacaq?

– Tapılar... – arvad Pedroya baxdı. Sən də gəl. Nə olar ağdərililə olanda. Omolu təkcə zəncilərin müqəddəsi deyil ki, o, bütün yoxsullara kömək eləyir, hamısına.

O, qara çiçək ilahəsi Omolunun adını çəkəndə Doldon əlini, zənci ayinine uyğun, yuxarı qaldırdı. Axşam düşürdü. Piştaxtaya yaxınlaşan bir kişi bir pay kokadu aldı. Küçə işıqlarını yandırdılar. Şirniqüş uzaqda Boqumilin qayığını görüb ona əl elədi. Güllə Pedro kisa və çuvalı daşıyan fəhlələrə sonuncu dəfə baxdı. Enli, qara, qəhvəyi, ağ kürəklər tərdən parıldayırdı. Əzələli boyunlar yükün ağırlığından yay kimi gərilmişdi. Körpülü kranların oxları səs-küylə hərlənirdi. Atası kimi tətıl eləmək... Ədalət naminə çarpışmaq... və nə zamansa Joan kimi bir qoca, balaca oğlanlara onun tarixçəsini danışacaq, necə ki, indi atasından danışır. Alatoranda onun gözləri bayağından da bərk parladı.

Onlar Boqumilə ovunu boşaltmaqda kömək elədilər. Xeyli tutmuşdu, İmanja kömək olmuşdu ona. Bazardan gəlmiş alverçi balığın hamısını topdan aldı. Sonra dördü birlikdə restorana getdi, oradan Şirniqüş padre Joze Pedronun yanına yollandı – keşiş axşamlar ona yazıb-oxumaq öyrədirdi. Yolüstü bir dəqiqəliyə pakhausa girdi ki, səhər yazı ləvazimatı dükanında, piştaxta üstündən çırpışdırdığı bir qutu qələm ucluqlarını da özüyə götürsün. Güllə Pedro, Boqumil və Doldon isə Qantoisdəki kandombleyə yollandılar – axı, Boqumil oqan⁴ idi, – onların qarşısına al geyimli ilahə Omolu çıxdı və övladlarının ən yoxsullarını gözəl nəğmələrlə salamladı. İlahə öz nəğməsində tezliklə kasıblığın

¹ Batida – zəncilərin rəqsi

² Omolu – qara ospa ilahəsi

³ Alua – braqa tipli alkoqollu içki

⁴ Oqan – afro-brazil inancında dəmir və müharibə Allahı

daşını atacaqlarından, qara ospanın yalnız dövlətliləri tutacağından, yoxsalların isə daim tox və xoşbəxt olacaqlarından müjdə verirdi. İlahə Omolunun şərifinə keçirilən gecədə atabake – tabillər guruldadı, ilahə kasıbların öz intiqamını alacaqları qiyamət gününün mütləq gələcəyini vəd elədi. Zənci qızlar rəqs edir, bütün makumba iştirakçıları şənləndirdilər. İntiqam anı yaxın idi.

Doldonla Boqumil terreyroda qaldılar və Güllə Pedro indi şəhərin küçələrində tək idi. O, Aşağı şəhərə aparən eniş küçələrlə elə aramla gedirdi ki, elə bil, çiyinlərində onu basıb əyən ağır bir yük daşıyırdı. O, bu gün körpüdə eşidənləri barədə düşündür, düşündükcə də ürəyi dağa dönürdü, çünki atası möhkəm iradəli bir insan kimi, limanda onu hələ uzun müddət yaşadacaq bir şöhrət qoyub getmişdi. Lakin gənci yuxdaşıyan Joan həm də fəhlələrin hüquqlarından danışdırdı axı. Onun atası da elə bu hüquqların müdafiəsi yolunda canından keçmişdi. Pedro qabaqlar bu barədə heç nə eşitməmişdi. Sonra da makumbədə al geyimli Omolu dedi ki, yoxsalların varlılardan hər şeyə görə intiqam alacaqları vaxt yaxınlaşır. Bütün bunlar Pedronun qəlbinə ağır bir yük kimi çökdü – altmış kiloluq kəsə yuxdaşıyanın çiyinlərinə necə çökürsə, bax, eləcə.

Aşağı enib, çimərliklə pakhauza sarı yönəldi: kaş yuxuya gedə biləydi. Yanından ötdüyü bir küçük ehtiyat üçün mırıldadı, qorxurdu ki, sümüyünü əlindən alar. Uzaqda kiminsə silueti göründü. Deyəsən, qadın idi. Pedro, elə bil, silkələnib ayıldı, sanki, yaxınlıqdakı kişinin iyini almış cavan, vəhşi bir heyvan idi. Addımlarını yeyinlədib özünü tələsən qadına yetirməyə çalışdı. Ayağının altındakı qumun xışiltısından qadın arxasınca kiminsə gəldiyini duydu. O, işiq dirəklərinin altından keçəndə Pedro gördü ki, bu zənci qızın on beş yaşı ancaq olar – yaşıd idilər. Döşlərinin sıvı ucu dar köynəyinin altından bəlli idi, yançaqları isə sağa-sola elə ləngələyirdi ki, gəl görəsən; zənci yerişidir də, onların küçə ilə adi yerişləri də kənardan əsl rəqsə bənzəyir. Qəlbini içindən yeyən ağrıyı əzmək, boğmaq arzusundan doğan istək Pedronun bütün vücudunu çulğadı. Paltarın altında oynayan budları sezəndə tətillərin hüquqları uğrunda həlak olmuş atasını da, qisasın yaxınlığını vəd eləyən ilahə Omolunu da unutdu. İndi o, zənci qıza çatmaq, onu yumşaq

qumun üstünə yığıb, barmaqları altında top kimi bərk qız döşlərini duymaq, qaradərili qaynar bədənini ram etmək istəyirdi. O, addımlarını bir az da yeyinlətdi; zənci qız nisbətən işıqlı döngədən burularaq, artıq çimərliyin içiləyirəli-ləyirdi. Lakin Pedronun anbaan yaxınlaşdığını duyan kimi, az qala, qaçaraq getməyə başladı. Oğlan o dəqiqə anladı ki, qız dənizlə təpələrin arasından uzanıb gedən küçələrə can atır, kəsə yolla gedib, onun əlindən qurtulmaq istəyir. Pedro qızı səsləmədi, sakitliyi pozan yalnız ayaqların altında xışıldayaraq, qızın ürəyini qorxudan sıxılmağa məcbur edən qum idi. O, qızdan xəyli iti gedirdi və elə indicə haqlayacaqdı. Dışlərini bərk-bərk sıxıb gülümsündü – səhrada öz qurbanını güdüb tutan vəhşi heyvan kimi dışləri ağardı. Artıq əlini irəli uzatmışdı ki, qızın çiyindən yapışib üzünü bəri çevirsin, amma qız qəflətan qəçməyə başladı. Pedro da cəld onun dalınca cumdu və əl üstü çatdı da, amma öz sürətinə nəzarət edə bilməyərək, qıza dəydi, yerə yığılıb, qumun üstü ilə yumalandılar. Bir sıcağıyla ayaq üstə qalxan Pedro gülümsünərək, yerdən qalxmaq istəyən qıza bir də yaxınlaşdı.

– Hara belə? Uzan, gör nə gözəldi bura.

Qızın sifəti dəhşətdən əylmişdi, amma görəndə ki, bayaqdan onun dalınca düşən elə özü yaşlarında oğlandır, bir az ürəkəlib acıqla qışqırdı:

– Nə istəyirsən?

– Yaxşı, naz eləmə, ay mənim qara çiçəyim. Gəl qumluqda uzanaq bir az.

O, qızın əlindən tutub bir də yerə yıxdı. Qız yenə qorxuya düşdü, dəhşətli qorxu ağlını tamam çaşdırdı. O, babasıgildən evlərinə, anasının, bacılarının yanına qayıdırdı. Niyə belə gec? Niyə yolunu çimərlikdən saldı? Məgər bilmirdi ki, körpülərin yanındakı çimərlik zolağı liman avaralarının, fırladıcıların, pozğun matrosaların, “qum kapitanlarının”, qadına pulu çatmayan, Baiyanın müqəddəs küçələrlə şəhərdən alışı-alışa dolaşan yüz cür əclafın oylağıdır? Əlbəttə ki, bilmirdi, axı, onun cəmi on beş yaşı vardı və yetkinliyinə lap bu yaxınlarda çatmışdı. Güllə Pedronun da on beşi yenicə tamam idi, amma körpülərin o yanındakı qumsallıqların da, burada yaşanan məhəbbət macəralarının da sirrinə bələd idi. Məhz bu səbəbdən, zənci qızından əl

çəkmək fikrində deyildi və kişi istəyinin, eşq nəvazişlərinin nə olduğunu da çoxdan bilirdi. Qız isə ona tabe olmaq fikrində deyildi, çünki öz bəkarətini günlərin birində onun qəlbini ovlayacaq hansısa mulat üçün saxlayırdı. Burda, çimərlikdə rastlaşdığı ilk kişiye verəydi qızlığını? Zənci qızının gözləri qorxudan görməz olmuşdu.

Pedro ovuncu onun qıvrım saçlarına çəkdi:

– Şirinsən. Bizim uşaqlarımız da gözəl olacaq...

– Əl çək məndən, lənəta gəlmiş! – qız müqavimət göstərər və gözlərini ətrafa dolandırır ki, görsün, yaxınlıqda onu eşidib köməyinə yetişəcək və ən böyük sərvətini – bəkarətini qorumasına yardım göstərəcək kimsə varmı. Lakin Baiya limanının qumsallıqlarında gecələr yalnız qucaqlaşan kölgələr görünür, məhəbbət iniltiləri eşidilir.

Pedro onun döşlərini sıgallayırdı, birdən qızın içindəki qorxunun bətnindən bir istək cücərməyə başladı – qayalarının arasında özünə yol tapan və getdikcə bolsulu çaya çevriləcək sısqı bulaq kimi. Amma qorxu da buxarlanıb getmədi, əksinə, bir az da gücləndi. Qız anladı ki, bu istəyini boğmasa, batacaq, məhv olacaq, qumun üstündə qanının damlaları qalacaq – səhər liman yükdaşıyanlarının baxıb-bic hınldayacağı qan damlaları... Zəifliyini dərk etməklə güc gəldi ona. Başını yana əyib, döşlərini sıxcalayan əli var gücüylə dişlərinə keçirdi. Pedro ağrıdan çıxıb əlini çəkdi, qız isə yerindən sıçrayıb qaçmağa başladı. Lakin oğlan bir də çatdı ona, indi artıq onun qəlbindəki istəyə qəzab da qarışmışdı.

– Niyə vaxtımızı yelə veririk, – deyər pıçıldayaraq zənci qızını bir də yerə yıxmağa cəhd etdi.

– Burax məni, həyasız, burax! Məhv olmaq istəyirsən məni, əclaf?! Burax məni, çıx get yolunla, mən heç səni tanımıram da!

Pedro cavab vermirdi, şəxsi təcrübəsindən bilirdi ki, belələri həmişə əvvəl özlərini əlçatmaz kimi göstərirlər: bunun da, yəqin, oğlanı vardı. Pedronun ağına da gəlmirdi ki, əlinə düşmüş zənci qız bakirədir hələ. Qız müqavimət göstərməyindəydi: dişləyib-dalaşır, ona zor gələn oğlanın sinəsini yumruğuyla döyəcləyirdi.

– Nə çapalayırısan, ay sarsaq? Onsuz da buraxmayacam. Yaxşısı budur, xoşluqla tabe ol. Dostun xəbər tutmaz, qorxma... Heç kəs bilməz... Üvəzlən, yada salmağa nəşə olar...

O, qızı ehtirasa gətirmək, eyni zamanda da iradəsini qırmaq istəyirdi, odur ki, nəvazişindən, sıgallamağından qalmırdı, əlləri qızın bədənində gəzərək, onu güc bahasına yerə sıxdı.

– Burax, burax, burax... – deyər qız təkrarlayırdı.

Pedro nimdaş çit ətayin balağını yuxarı çəkdi, gözəl biçimli tarım budları görüb qızın dizlərini aralamağa çalışdı. Bu yerdə qız dartındı, amma, sanki, oğlanın ısrarlı hərəkətlərindən gücünü qafil itirib yazıq-yazıq dilləndi:

– Burax məni, mən hələ heç kəsə... Yazığın gəlsin...

Başqasını taparsan... Mən qorxuram...

Pedro onun üzünə baxdı. Qız qorxudan və həyatında ilk dəfə yaşadığı, döşlərinin giləsini daş kimi eləmiş naməlum hisslərdən ağlayırdı.

– Sən, doğrudan, qızısan?

– Tanrıma və Pak Qıza and olsun, – deyər barmaqlarını çarpazlayıb, and içmək üçün dodaqlarına yaxınlaşdırdı.

Pedro tərəddüd içindəydi. Əlinin altında – daş kimi bər-kimiş sinə. İsti budlar...

– Yalan demirsən ki? – qızı sıgallamaqdan bir an da əl çəkməyərək, bir də soruşdu.

– Tanrı haqqı, yalan demirəm! Burax məni, anam çoxdan gözləyir.

Bunu deyib ağladı və Pedronun qıza yazdığı gəldi. Amma içindəki mərhəmət şəhəvlə mübarizədə idi hələ. Qızın qulağını dodaqları ilə qıdıqlayaraq, pıçıldadı:

– Narahat olma, mən lap yavaşca...

– Yox! Yox!

– Elə gəldiyin kimi də gedəcəksən, söz verirəm!

– Yox! Ağrıdacaq, mən qorxuram!

Oğlan elə hey sıgallayırdı onu və qarışqa kimi vic-vicə salan ilıq bir dalğa qızın kürəyindən keçdi. Anladı ki, bununla da razılaşmasa, oğlan onu zorlayacaq və onda əlvida bəkarət...

Sonra, Pedro ona bir də toxunanda, ilan vurmuş kimi yerindən sıçradı:

– Sənə azlıq elədi, əclaf! Axırma çıxmaq istəyirsən?

O bərkdən hönkürməyə başlayıb, ağılını itirmiş kimi əllərini göylərə qaldırdı: Pedrodan qorunmaq üçün qızın qışqı - nıq, göz yaşı və söyişdən savayı heç nəyi yox idi. Amma onu

hər şeydən yaxşı qoruyan dəhşətlə dolu gözləri oldu – daha böyük vəhşinin pəncəsindən heç cür qurtula bilməyən bala-cə vəhşininikini xatırladan gözləri. Pedronun istəyi söndü, axşamdan bəri ürəyini didən nisgili qayıtdı və o soruşdu:

– Səni buraxsam, sabah gələrsən?

– Gələm.

– Sabah da yalandan eləyərək, bugünkü kimi...

Qız cavabında yalnız başını tərpətdi. Gözləri lap dəli gözüne oxşayırdı, ağrı və dəhşətdən savayı, heç bir şey duymur və çıxıb getmək istəyirdi, buradan getmək, tez qaçıb qurtulmaq istəyirdi. İndi, artıq Pedronun onu öpmədiyi, əl vurmədiyi bu dəqiqələrdə yavaş-yavaş sakitləşirdi, bir az özünə gələrək, yalnız o barədə düşündürdü ki, şükür, bəkirəliyini qoruya bildi və Pedro deyəndə ki “get, amma sabah gəlməsən, özündən küs, sonra tutsam, daha canını belə asan qurtara bilməyəcəksən”, – sinədolusu nəfəs aldı.

Qız heç nə deməyib, qumun üstüylə getməyə başladı. Pedra da onunla yanaşı yeridi:

– Gərək, ötürüm də səni... Yolda başqası da iləş.

O, qızın əlindən tutdu. Qız isə ağlayırdı və onun hıçqırıqları Pedroya azab verir, oğlanın yadına, səhərdən bəri ona rahatlıq verməyən hər şeyi salırdı: polislə toqquşmada ölmüş atasını, qisas saatını vəd eləyən ilahə Omolunu. Fikrində bu görüşü lənətləyərək, addımlarını sürətləndirib, tez küçəyə çıxmaq istəyirdi. Qız isə hönkürüb ağlayırdı və Pedro hirsənib onun üstünə qışqırırdı:

– Nə zınladırsın?! Xəncərinin qaşını düşdü?!

Qız cavab yerinə yalnız onun üzünə baxdı, hələ də oğlanın əlində olmasına baxmayaraq, Pedro qızın gözlərindən bu dəfə qəzəb və nifrət oxudu. O, başını aşağı dikdi: qızın bədənindəki cazibə də yoxa çıxdı, içindəki qəzəb də; qalan tək-cə azabı oldu. Küçədə kişi səsiylə oxunan samba eşidirdi. Zənci qız bir az da ucadan hönkürdü. Pedro ayaqqabısının ucuyla qum təpəciklərini dağıdırdı. Birdən özünü bu qızdan zəif hiss etdi: ovcunun içində sıxdığı əl, bir göz qırpımında qurğuşun kimi ağırlaşdı. O, barmaqlarını boşaltdı və qız o dəqiqə əlini qaçırdı. Pedro dınmadı. O, istəməzdi ki, bu qızla bir daha qarşılaşsın – ömrü boyu; indi qoca hambal Joan de Adanı da görmək, Qantoisə də getmək istəməzdi. Küçənin başlanğıcına çatanda mızıldadı:

– Di get, burada sənə daha heç kim dəyməz...

Qız bir də ona nifrət dolu baxışlarla nəzər salıb qəflətən başılovlu götürüldü. Amma tənə çatanda dayandı, Pedroya tərəf (oğlan hələ də onun dalınca baxırdı) çönüb əl qışqırdı ki, onun bədənini soyuq tər basdı:

– Taun tutsun səni, ay lənətə gəlmiş, müharibə, aclıq! Tanrı cəzanı versin! Gördüm səni dünya durduqca, lənətlənəsən! Lənət sənə! Lənət!

Onun səsi boş küçənin sükutunda xüsusilə ucadan səslənir, hər sözü Pedronu güllə kimi dəlırdı.

Tini burulmamışdan, zənci qız sonsuz nifrətinin ifadəsi kimi, ona tərəf tüpürüb, bir də təkrar elədi:

– Səni lənətə gələsən!

Pedro əvvəlcə yerində dondu, sonra çönüb, qumsallığa sənə elə yüyürdü, sanki, külək onu qamçıləyaraq qovur, onun özü isə qaçıb bu lənətlərdən canını qurtarmaq istəyirdi. İstəyirdi ki, suya atılsın, dənizin dalğaları bütün bədənini çulğamış bu murdar günah hissini də, atasının qatillərindən qisas almaq arzusunı da, buxta sahilində uzanan bu tox, harın şəhərə bəslədiyi nifrət duyğusunu da, çıxılmazlıq hissini də – qovularaq, küncə sıxılan ev-eşiksiz uşağın çıxılmazlığı – o vüqarlı zənci qıza mərhəmət hissini də – axı, o da hələ uşaq idi... – birdəfəlik yuyub aparsın.

Külək qulaqlarında vınyıdayırdı: “O hələ uşaqdır, hələ uşaqdır”, sambanın melodiyası da təsdiqləyirdi: “o, uşaqdır, uşaqdır hələ”, bir də içindən qalxan naməlum bir səs “uşaqdır, o hələ uşaqdır”, – deyirdi...

OQUNUN MACƏRALARI

Bir gecə, balıqçıların dənizə çıxmağa cürət etmədikləri, İmanja və Şanqonun insanlara əməlli-başlı acıqları tutduğu, üzünü alçaq, qara buludlar almış səmanın, yalnız şimşək parıltılarıyla işıqlandıqı qaranlıq qış gecələrinin birində Güllə Pedro, Çolaq və Böyük Joan Aninya ananı evlərinə ötürürdülər. Kahin qadın pakhouza hələ gündüz gəlmişdi, amma “kapitanlardan” xahişinin nədən ibarət olduğunu anladana kimi, ildınlı, adamı ürpədən gecə düşdü. – Oqun qəzəblənib, – deyə dona Aninya izah elədi. Elə “kapitanların” yanına da Oqun gətiribmiş onu. Polis özünün

növbəti reydi zamanı Aninya anaya aidiyyəti olmayan, amma himayə elədiyi bir terreyroya – onun özününkünə heç bir polis burunu soxa bilməzdi – gələrək, bütpərəstliyi isbat edən əşyayı-dəlil kimi, Oqunun oyma təsvirini götürüb aparmışdı. Kahin qadın müqəddəsi yerinə qaytarmaq üçün əlindən gələni eləmişdi. O, ilk növbədə, tibb fakültəsində dərs deyən dostlarından birinin yanına getmişdi, – həmin adam zəncilərin inanclarını tədqiq etdiyindən, tez-tez kandombleyə gəlirdi, – ondan kömək istəmişdi. O, söz vermişdi ki, nəyin bahasına olursa-olsun, Oqunu polisdən xilas edəcək, amma onu terreyroya qaytarmaq üçün yox, özünün Afrika bütleri kolleksiyasına əlavə etmək üçün. Oqun polisdə qaldığı müddətdə, Şanqo qəzəblənərək, yer üzünə ildırımlar yağdırdı.

Müəllimdən bir kömək görməyən Aninya ana çoxdan bəri dostlaşdığı “kapitanların” yanına gəlmişdi: Baiyanın bütün zənciləri və yoxsulları bu kahin qadının dostu idi və onların hər biri üçün onun xoş sözləri, ana kimi məhəbbəti vardı. Aninya ana onlar nasazlayanda müalicələriylə məşğul olur, sevgililəri qovuşdurur, pis adama cadu eləyərək, dünyanın canını ondan qurtarmağı bacarırdı. Dona Aninya Güllə Pedroya hər şeyi danışdı. O, kandombledə gec-gec olurdu, padre Jozenin nəsihətlərini də nadir hallarda dinləyirdi, amma buna baxmayaraq, həm kahin qadını, həm də padreni özünə dost sayırdı, “kapitanlar” isə çətinə düşmüş dostlarını heç vaxt darda qoymurdular.

İndi isə dostlar “müqəddəslər anasını” evinə ötürürlər. İldırımların tügəyən etdiyi bir gecə idi. Yağış onları dona Aninyanın böyük, ağ çətinin altına qovurdu, qadın isə yana-yana deyirdi:

– Kasıbları yaşamağa qoymurlar... Özümüzədən də əl çəkmirlər, ilahilərimizdən də. Kasıba hər şey qadağandır: rəqs etmək olmaz, ilahiləri vəsf etmək olmaz, heç onlardan mərhəmət diləmək də olmaz. – Səsi çox qəzəbli idi, heç öz səsində oxşamırdı. – Acından ölməyimiz bəs ələmiz onlara, hələ bir ilahilərimizi də əlimizdən almaq qərarına gəliblər!.. – O, yumruğunu irəli ataraq ələ bil kimsə hədələdi.

Pedronun sanki isti dalğa vurdu. Yoxsulların heç nəyi yoxdur. Padre Joze deyirdi ki, nə vaxtsa hamımız Tanının dərgahına gedəcəyik və orada İlahi hər kəsin payını özünə verəcək.

Bu necə ədalətdir: Tanrı dərgahında hamı bərabər olacaq, burada isə yox. Deməli, payı da tən bölmək düzgün deyil.

Aninya ananın lənət və nifrətlərinin səsi kandombledə aqoqo və atabakenin gurultusundan uca çıxdı – onlar Oqunun qaytarılmasını tələb edirdilər. Dona Aninya hündürboylu, anqabadanlı, şaxçamətli idi: bu yerlərin zənci qadınlarından heç biri Baiya libaslarını onun məğrur incəliyiylə geyinə bilmirdi. Üzü həmişə nurlu, səmimi, şən olsa da, bircə dəfə insana baxmağı bəs eləyərdi ki, ona sonsuz hörmətlə yanaşınlardı. Bu cəhətdən padre Jozeyə oxşayırdı. Amma indi görkəmi dəhşətli idi, varlıların, polisin ünvanına yağırdığı lənətlər Baiya gecəsinin bağrını yarıb, Güllə Pedronun ürəyini üşüdüdü...

Qadını kahinlərə – “müqəddəsin qızlarına” (onlar həmin dəqiqə qadını dövrəyə alıb, əllərindən öpməyə başladılar) təhvil verib geriə dönmərkən sağollaşanda Pedro söz verdi:

– Bir az səbir elə, Oqunu gətirəcəyəm sənə.

Qadın təbəssümlə onun saçlarını qarışdırdı. Böyük Joanla Çolaq da onun əllərini öpüb, üzünüşə apararı küçələrlə düşməyə başladılar. Oqunun qaytarılmasını tələb eləyən təbillerin gurultusu hələ də eşidilirdi.

Nə Tanrıya, nə şeytana inanmayan, lakin Aninya anaya xidmət göstərmək istəyən Çolaq soruşdu:

– İndi biz nə edək? Bu andır axı polisdədir...

Böyük Joan, hər ehtimala qarşı, çiyinin üstündən tüpürüb, narahət halda dümsüklədi onu:

– Oqun haqqında belə danışmaq olmaz... Qəzəblənilb cəzalandırar.

– Əsi, onu içəri salıblar, ağzını da qıfılayıblar, qorxmı, – deyə Çolaq güldü.

Joan söhbəti davam etdirmək istəmədi: əzəmətli Oqun üçün kafəri ələ kamerada cəzalandırmağa nə var ki... Pedro fikirli-fikirli peysərini qaşıyıb, siqaret istədi:

– Gərək beynimizi işlədək. Aninyaya söz verməyiksə, ölsək də, eləməliyik. Bir işi boynuna çəkdin, qurtardı getdi...

Onlar artıq pakhauza çatdılar. Dəlmə-deşik damdan sel axırdı üzünəşəgi. “Kapitanlar” islanmamaq üçün künc-bucağa təpilməmişdilər. Professor kitab götürmüşdü oxumağa, amma külək ona sataşmış kimi, dəqiqəbaşı şamını söndürüb, oxumasına imkan vermədiyindən oyuna göz qoymağa

başladı: küncdə Pişiklə Doldon "yeddi yarım" oynayırdılar. Pişik bankir idi, daş döşəməyə atılan mis sikkələr ara-sıra cingildəyə də, Şirniqəşu işindən yayındırmırdı: o, diqqətini cəmləyib, Pak Qıza və Müqəddəs Atoniyə dua eləyirdi.

Bələ gecələr də "kapitanlar" yata bilmirdilər. Şimşək tez-tez içərini işıqlandırır, onda, ani olaraq, uşaqların kirlə və ovurdları batmış üzləri görünürdü...

Balacalar hələ də əfsanəvi əjdahalardan və digər bəd-heybət məxluqlardan qorxur, şimşək çaxanda nisbətən yaşlıların böyrünə sıxılırdılar, amma heç böyüklərin də yeri rahat deyildi. Zəncilər şimşək gurultusunda Şanqonun səsinə eşidirdilər. Hər halda, ağır gecə idi hamı üçün, hətta başını qoymağa sinəsi olan Pişik üçün də ağır gecəydi. Amma hava belə olanda lap yaşlı kişilər də özlərinə sığınacaq gəzir, qadın axtarırlar ki, onun qucağında qızın hər şeyi unutsunlar: elə buna görə də Dalvanın pulunu səxavətlə verirdilər ki, yanında səhərə kimi qala bilsinlər. Odur ki, Pişik də belə günlərdə pakhauza gecələyib, nişanəli kartlarını qarışdırır, bank qurub Doldonun köməyi ilə rəqiblərinin son pulunu da udmalı olurdu. Hamıya gizli bir həyəcan əzab verir, uşaqlar bir-birinə yaxın olmağa can atır, amma yenə də özlərini tənha hiss edirdilər. Hamı nəyinsə çatışmadığını duyurdu – söhbət təkcə başları üstündəki tavandan isti yorğanlı yatacaqdan getmirdi, söhbət həm də ana, bacı dilindən səslənib, qorxunu uzaqlaşdırın mehriban-casına sözlərdən gedirdi. Uşaqlar bir-birinin qolтуғuna sığınaraq Tanrı xatirinə dilənib tapdıqları köynəklərdə tiritir əsirdilər. Bəzələrinin əyində kimdənsə oğurlanmış və ya zibillikdən tapılmış pencək də vardı; onlar bu pencəyə paltolu kimi bürünürdülər. Professor isə əsl paltolu geyirdi, o qədər uzun idi ki, ətəyi yerlə sürünürdü. Bir dəfə, – hadisə yayda baş vermişdi, – kafeyə paltolu birisi daxil oldu, görkəmindən bəlli idi ki, buralı deyil. Yayda günortadan sonra, adətən, dözülməz isti olur, amma yadelli, sanki, bu istini heç duymurdu və o, nədənsə, Professorun diqqətini çəkmişdi. "Görünür, pulu var", – düşünüb, səkinin üstündə təbəsirrə onun şəklini çəkməyə başlamışdı; nəticədə şəkil elə çəkilməmişdi ki, ona paltolu adam yox, adamlı paltolu adamı verərdin. O, kişinin şəklini çəkə-çəkə, özündənrazi bir görkəmlə gülürdü, düşünürdü ki, belə portretə görə müş-

tərisindən azı min reys alacaq. Şəkil hazır vəziyyətə çatanda kişi qəfildən üzünü ona tərəf çevirmişdi və Professor bir az da ucadan gülmüşdü – axı, şəkil yaxşı alınmışdı, nəticədən razı idi – adam bapbalaca, paltolu yepyekə. Di gəl, qonaq öz şəkildən qətiyyənlə xoşlanmamış, dərhal özündən çıxmış və sıçrayıb balaca rəssama möhkəm bir təpik ilişdirmişdi. Zərbə böyründən tutmuşdu, özü də çox pis tutmuşdu və Professor inildəyərək, yerdə qıvrılırdı. Pörtüb qıpqırmızı olmuş paltolu adam isə hikkəsindən boğula-boğula onun sifətinə də təpik ilişdirib bağırırmışdı:

– Al payını, it oğlu, indi bilərsən, adama sataşmaq necə olur! – Sonra da şəkli ayaqlarıyla pozub əlindəki sikkələri oynada-oynada çıxıb getmişdi. Kafenin pəncərəsindən hadisəni görən ofisiyent qadın Professora ayağa durmağa kömək edərək, belini tutub zanlıdayan oğlana baxıb, demişdi:

– Heyvana bax da! Portret oxşayır ki... Qanmaz!

Qadın əlini müştərilərdən qalan artıq pulu qoduğu balaca cibinə salaraq, min reyslik gümüş pul çıxarıb ona uzatmışdı. Lakin Professor qəbul etməmişdi: bilirdi ki, ofisiyent hər quruşu zülümlə qazanır. Əzilmiş böyründən yapışıb, yarıpozulmuş şəkli gözəndən keçirərək çıxıb getmişdi. Qəhərdən boğularaq, hara getdiyinin fərqinə varmırdı. Axı, o istəyirdi ki, paltolu adamı sevindirsin və özünə də qəpiq-quruş qazansın... Əvəzində bir-iki təpik yeyib söyülmüşdü. Qəribədir. Görəsən, niyə bizləri görən gözləri yoxdur onların? Axı, biz Tanrının yazdığıyıq, nə atamız var, nə anamız. Görəsən, niyə yaxşı geyinmiş adamlar bizə bu qədər nifrət eləyirlər? Böyürü yaman ağrıyırdı, amma bir neçə dəqiqədən sonra pakhauza gedən yolun üstündə, günəş şüalarına qarışmış qumsal sahildə, həmin paltolu adamı görmüşdü. Hava bir az da isindiyindən, paltosunu qolunun üstünə ataraq, körpüyə yan almış gəmilərin hansınasa gedirdi. Professor cibindən nadir hallarda istifadə etdiyi bıçağını çıxarıb, özünü ona yetirmişdi. Çimərlikdə kimsə yox idi: istidən hamı qaçıb gizlənmişdi, paltolu adam isə, görünür, yolunu qısaltmaq üçün sahil qumlarından kəsə keçmək qərarına gəlmişdi. Professor əlində bıçaq, cıncığını da çıxarmadan onu qarabaqara izləyərək, əlverişli anda qabağını kəsmişdi. Yadellinin sir-sifətinə baxan kimi, ağır-acısı yox olmuşdu və onların yerini yalnız qisas yangısı tutmuşdu.

Paltolu kişi Professora dəhşətlə baxırdı, – bayaqkı oğlan əlində açıq bıçaq, qabağını kəsmişdi.

– İtil burdan, küçük, – deyə dişlərini sıxıb fısıldamışdı.

Professor isə bir addım irəliləmişdi və paltolu adamın rəngi qaçmışdı.

– Nə olub? Sənə nə lazımdır? – deyə təkrar edir, ətrafa göz gəzdirərək, diqqəti cəlb etmək istəyirdi. Amma ətrafda bir kimsə yox idi: yalnız pakhauzların yaxınlığında fəhlələr gözə dəyirdi. O, qaçmağa cəhd eləmişdi, lakin Professor bircə sıçrayışla qarşısını kəsərək, əlindəki bıçağı onun qoluna çəkmişdi. Paltosu əlindən düşmüşdü, qolundan axan qan quma töküldü. Professor qaçmaq istəmiş, amma çaşqınlığından yerində donub qalmışdı. Düşünmüşdü ki, elə bu dəqiqə bir polis peyda olacaq, dalınca da yoldaşları, qovhaqov başlanacaq. Bu əclafın gəmişi indi tərpənsə heç, bəs əgər qalsa? Qalsa, əlbəttə ki, onu axtaracaqlar, tutub qoduqluğa salana kimi axtaracaqlar. Həmin an Professor ofisiant qadını xatırlamış və kafeyə tərəf yüyürmüşdü. Qadın oğlanın əlində paltonu görən kimi hər şeyi anlamışdı.

– Qolunda yadigar qoydum, – deyə Professor ədalət naminə bəri başdan onu xəbərdar eləmişdi.

– Əvəz-əvəz oldu, hə? – Qadın demişdi və çaşqın halda paltonu qapıb, içəri aparmışdı.

Professor həmin gəmi reysə çıxanadək gizlənmişdi. Amma gizləndiyi yerdən çimərliyi, yaxınlıqdakı küçələri ələk-ələk eləyən polisləri yaxşı görürdü. Beləliklə, oğlana həmin palto bu hadisədən yadigar qalmışdı. O eyni zamanda həm palto qazanmışdı, həm də nifrət etməyi öyrənmişdi. Çox illər sonra onun şəkilləri, – bu şəkillərdə evsiz uşaqlar, qoca dilənçilər, fəhlələr, məhbəs divarlarını uçuran liman dokerləri təsvir olunmuşdu, – bütün Braziliya üçün itfixar mənbəyinə çevriləndə, kimsə diqqət yetirmişdi ki, tabloların hamısında əyninə yekə palto geymiş bir burjuv çəkilib və rəssam paltoya da elə onun sahibi kimi parlaq xarakter verməyə müvəffəq olmuşdu.

...Pedro, Böyük Joan və Çolaq pakhauza daxil oldular.

Oyun bir dəqiqəliyə dayandırıldı, Pişik onlara baxdı:

– “Yeddi yarım” oynamağı meylli çəkən varmı?

– Hərif gəzirsən soymağa? – Çolaq cavab verdi.

Böyük Joan oyuna göz qoymağa başladı, Pedro isə Professoru uzaq küncə çəkdi: Oqunun şəklini polis idarəsindən necə oğurlayacaqlarını fikirləşirdi. Xeyli mübahisə elədilər, verilən təklifləri müzakirəyə qoydular. Nəhayət, axşam saat on birə yaxın Pedro hazırlaşmağa başladı.

– Məsələ belədir, uşaqlar, – üzünü hamıya tutub diləndi, – Boynuma çətin bir iş düşüb. Əgər səhərədək qayıtmasam, deməli, ilişdim. Polisdə çox saxlamazlar, keçirəcəklər koloniyaya, orda saxlayacaqlar məni, düz qaçana kimi. Aradan çıxma bilməsəm, onda gərək sizin köməyinizi gözləyəm...

Bu sözləri deyib getdi. Böyük Joan onu darvazayadək ötürdü. Professor yenə kart oynayanların yanında əyləşdi. Təzə gələnlər başçıların gedişini nigaran-nigaran izləyirdilər: ona nəhayətsiz inamları vardı və indi nə edəcəklərini də bilmirdilər. Şirniquş duasını yarımçıq saxlayıb, öz küncündən çıxdı:

– Nə var, nə olub burada?

– Pedro bir çətin işə getdi. Səhərədək gəlməsə, deməli, tutublar.

– Biz onu hardan desən, çıxarıq, – deyə Şirniquş o qədər sakit və özüne arxayın bir tərzdə diləndi ki, elə bil, bircə dəqiqə qabaq Pak Qızdan öz günahkar ruhunun nəcətini diləyən heç bir deyilməmiş. Sonra yenə ikonalarının önünə keçdi, amma indi artıq Güllə Pedro üçün dua edirdi.

Oyun təzədən başlandı. Leysan, göz gurultusu, şimşək, qapqara səma və bir də soyuq. Yağış damları artıq həvəsdən düşmüş oyunçuların üstünə damırdı, hətta Pişik belə, uduşa sevinmirdi. Hamı ruhdan düşmüşdü. Nəhayət, Professor dözə bilmədi:

– Gedim görüm, nə var-nə yox orda...

Böyük Joanla Pişik də onunla birlikdə getdilər, kandar-da isə bıçağını bu gecəlik başı altına qoymuş Şirniquş uzandı. Fıfıra onun yanında oturub, gözlərini qaranlığa dikmişdi, fikirləşirdi ki, görəsən, belə tutqun havada Lampionun dəstəsi harda daldalanır, kaatinqanın¹ nəhayətsiz ənginliklərində özlərini necə hiss edir? Bəlkə, elə bu an onlar da Güllə Pedro kimi polislerle çarpışırlar? Fıfıra bir də o barədə düşündükdə ki, Pedro böyüyəndə casurluqda heç

¹ Kaatinqa – alçaqboy ağac və kollardan ibarət meşə

də Lampiandan geri qalmayacaq. Lampian sertananın, kaatınanın göz işlədikcə uzanan ənginliklərinə sahibdir, – Pedro isə Baiyanın, onun bütün küçələrinin, sahil və həyətlərinin yiyəsi olacaq. Sertanalı Fırına isə həm burda, həm də orda olacaq, çünki Lampian onun kivrəsi, Pedro isə dostudur. Bunu fikirləşib, ucadan banladı: bu həmişə o demək idi ki, Fırınanın kefi əladır.

Montanye ilə qalxarkən Pedro planını götür-qoy eləyirdi. Hələ indiyəcən belə təhlükəli işlərə başını soxmamışdı. Amma Aninya ananın xətrinə risk etmək vacib idi: məgər Pedro azarlayanda dəfələrlə onu müalicə eləyən, dərman otları tapıb gətirən, qulluq göstərüb ayaq üstə qaldıran o deyildimi? “Kapitanlardan” hansısa onun terreyrosunda görünəndə onu böyüklərə layiq bir hörmətlə qarşılayıb, içki süzən, tikənin dadısını verən də bu qadın idi. Hə, çox ciddi bir işə gedir və ola bilər ki, həbsxanada taxtabitlərinin yeyəsi, sonra da insanla itdən də pis rəftar edildiylə koloniyada can çürüdəsi olsun. Amma, hər halda, ümid vardı... Pedro Teatr meydanına çıxdı. Yağış kəsmir, polislər üşüyərək, plaşlarına bürünürdülər. O, San-Bento ilə yavaş-yavaş yuxarı qalxıb, San-Pedroya döndü, Larqo-da-Pyedadı və Rozarionu keçib, polis idarəsinin qabağında dayanaraq, binanın pəncərələrinə nəzər saldı, binaya girib-çıxan polis nəfərlərinə, mülki geyimdə olan agentlərə göz qoydu. Relslərin üstüylə ötüb keçən tramvay guruldadı, özünün işıqlarıyla, onsuz da gur işıqlı meydana bir az da aydınlandı. Aninya ananın möhkəm dostu olan bir polis nəfəri xəbər vermişdi ki, Oqunu reydlə zamanı müsadirə edilmiş digər şeylərlə birlikdə şkafin üstünə qoyublar, şkafin özü isə müvəqqəti saxlanılanların qaldıqları kamerada idi: bu adamları sonra komissar və yaxud növbəti müfəttiş sorğu-suala tutaraq, müəyyənləşdirəcəkdi ki, kimi içəri salmaq, kimi bayıra buraxmaq lazımdır. Şkaftəmin o kamerada idi və xüsusi qiymət kəsb etməyən nə varsa, hamısını onun içinə yığdırlar, şkaftə dolanda da əşyalar onun dalında qalaqlanırdı. Pedro da bu kameraya girməli, orda müəyyən qədər vaxt keçirərək, Oqunu da götürüb bayıra çıxmalı idi. Yaxşı ki, polis idarəsində hələ onu tanımırdılar: bəlkə də, post-patru xidmətindən kiməsə tanış gələ bilərdi, nə olsun, məgər Baiyada bir-birinə oxşayan oğlan uşaqları azdır? Təbii ki,

şəhər polisi məşhur dəstənin başçısını necə tutmaq barədə yuxusunda da fikirləşir, onun üzündə xüsusi əlamət – çapıq da var (Pedro əlini qeyri-ixtiyari çapığına toxundurdu). Polislər elə zənn edirdilər ki, “kapitanların” başçısı həm yaşca, həm də boyca böyükdür, özü də mulatdır. Təbii ki, qarşılarında dayanan oğlanın kimliyini bilsəydilər, söhbət artıq koloniyadan yox, həbsxanadan gedəcəkdi. Koloniyadan, heç olmasa, qaçmaq olardı, amma gəl həbsxanadan qaç görüm... Pedro artıq Kampo-Qrande ilə addımlayırdı – özü də küçə uşağının sərgərdan yerisi ilə yox, dənizçi oğluna xas ləngərli addımlarla gedirdi: bereti qaşının üstünə basıb, qara pəncəsinin, – onun keçmiş sahibi, görünür ki, enlikürək, ucaboy adam idi, – yaxalığını qaldırıb irəliləyirdi.

Polis nəfəri leysandan ağacın altında gələnmişdi. Pedro tərəddüdlə, qorxa-qorxa yaxınlaşdı ona, ağzını açıb danışanda da səsi ildırımdan qorxmış uşağın kimi çıxdı:

– Senyor...

Polis nəfəri ona baxdı:

– Nədir?

– Mən buralı deyiləm, Mar-Qrandedən gəmi ilə gəlmişəm, atamla birlikdə...

– Hə, nə olsun ki? – polis onun sözünü kəsdi.

– Qalmağa yerim yoxdur... Kömək eləyin mənə, aparın polislə, göydən yağış sel kimi tökür...

– Əcəb mehmanxana tapmısın! Yeri, yeri işinin dalınca!

Pedro bir istədi ona qəmiş olsun, amma polis dəyənəyini tərpətdi:

– Tərpən burdan, eşitmədin?! Get, o bağda gecələ!

Pedro gözünün yaşını kirli sifətinə yayıb, tramvay dayanağına yollandı. Polis nəfəri onu baxışları ilə müşayiət edirdi. Tramvay gəldi. İkinci vaqondan bir kişiylə qadın çıxdı. Pedro qadının çantasını qapmaq istədi, lakin yanındakı kişi qolundan yapışdı. Bu qarət o qədər vecsiz icra edilmişdi ki, “kapitanlardan” hansısa görsəydi, yoldaşlarının fərsətsizliyindən utanıb qızardı. Bütün bu hadisəni başdan-ayağa izləyən polis, tez özünü yetirdi.

– Hə, deməli, bu cür işlərin də varmı?! Oğru!

O, Pedronu dartıb öziylə apardı. Oğlan müqavimət göstərmirdi, üzündə eyni anda həm qorxu, həm də sevinc vardı:

– Yalandan elədim ki, məni apararsınız...

– Nə-ə?

– Tanrı haqqı. Mən düzünü deyirdim sizə. Mar-Grande-də yaşayıq, atam dənizçidir, barkasda üzür. Məni burda qoyub, işə getmişdi, dənizdə də tufan başlandı, gəlib çıxmadı. Getməyə yerim yoxdur, sizdən xahiş elədim ki, məni polisə aparasınız. Dediniz ki, olmaz. Mən də özümü oğru kimi göstərdim ki, tutasınız... İndi, heç olmasa, dam altına girəcəyəm...

– Özü də bir gecəlik yox...

Polis bunu deyib, Pedronu idarəyə dartdı, dəhlizlə sürüyərək, ibtidai həbs kamerasına, – içəridə artıq beş-altı nəfər vardı, – atıb dedi:

– Gecən xeyrə qalsın, kiçük! Komissar gələndə həbs-xana carpaysında nə qədər yatmalı olduğunu biləcəksən...

Pedro dinmədi. Kamerada ona fikir verən olmadı: dustaqlar içəridəki qərribə görkəmli, Mariazinya adlı birisiylə lağ-lağı ələyirdilər. Pedro küncdə həmin şkaflı gördü: Oqunun şəkli zibil yeşiyinin yanında. Şkafa yaxınlaşıb, pencəyini çıxardı, Oqunun balaca şəklini, – qəzəbli İlahinin böyük şəkilləri də olurdu, – pencəyinə büktdü, sonra da yerə uzanaraq, boğçasını da başının altına qoydu və özünü yuxuluğa vurdu. Mariazinya ilə məzələnən dustaqlar heç nə görmədilər. Yalnız küncdə oturmuş bir qoca onlara qanışmırdı. O, qızdırmalı kimi, əsim-əsim əsirdi və Pedro başa düşə bilmirdi ki, soyuqdan əsir, yoxsa qorxudan.

Cavan bir zənci deyirdi:

– Yaxşı, bəs sən kim üzdənirəq elədi?

– Qəmişini çək, – deyə müsahibi cavab verdi.

– Danış görək. Danış, – qalanları ağız-ağıza verib böyüldədilər.

– Bir dəfə nə təhər oldusa, Leopoldonu gördüm!.. Ah, Leopoldo...

Qoca hələ də tir-tir əsirdi. Vərəmlədiyi sifətindən bəlli birisi qocanı gördü.

– Sənə, bax, bununla dostlaşmaq lazımdır, – Mariazinyaya dedi.

– Nəyimə lazımdır, hay-hayı gedib, vay-vayı qalmış, qəmişini çək dedim...

Qapının ağzında durmuş polis nəfəri istehzayla gülümsündü. Vərəmli qocaya yaxınlaşdı.

– Ay kişi, nə deyirsən? Bəyənirsən onu?

– Mən qoca kişiyəm, heç bir günahım yoxdur, – zorla eşidilən zəif bir səslə dəlilləndi. – Heç bir günahım yoxdur, qızım gözləyir məni...

Gözləri yumulu uzanmış Pedroya çatdı ki, qoca ağlayır, amma yenə özünü oyaq göstərmədi, hərçənd ki, Oqun yavaşca lap deşirdi.

Dustaqlar sakitləşmək bilmir, qocanın ünvanına şit zarafatlarından qalmırdılar, nəhayət, daha bir polis nəfəri peyda olub, qocaya dalınca gəlməsini buyurdu.

– Mənim axı heç bir günahım yoxdur, – deyə qoca hamıya müraciət elədi. – Məni qızım gözləyir... – elə əsirdi ki, həminin ona yazığı gəldi, hətta vərəmli cavan başını aşağı dikdi ki, baxışları toqquşmasın. Təkcə Mariazinya gülümsünürdü.

Qoca geri qayıtmadı. Onun ardınca üzdənirəqi aparıldılar.

Üzdənirəq yox ikən vərəmli danışdı ki, o, varlı bir ailəndir və bura düşəndə müfəttiş mütləq onun atasına zəng çalır ki, gəlib oğlunu aparsın, həbs eləməyə ehtiyac qalmırsın. Hər dəfə kokain iyləyəndə küçədə dava salır, tutub gətirirlər bura... Bu yerdə şlyapasının dalınca qayıdan Mariazinya Pedronu gördü:

– Bu təzəsi lap sütöldü ki, özü də qəşəngdi...

Pedro gözlərini açmadan tüpürdü:

– Vızqırd burdan, nə qədər ki sir-sifətin dağılmayıb.

Məhbuslar oğlanı hələ indi görüb, qəhqəhə çəkdilər.

– Səni nə üstə tutublar, dovşan?

– Sənə qalmayıb, ay quyruqsuz meymun, – deyə, düz vərəmlinin almacıq sümükkləri çıxmış xəstəhal sifətinə baxdı.

Polis nəfəri gülüb, Pedronun əhvalatını danışdı. Amma birdən cavan zəncini çağırırlar və həminin səsi kəşildi. Məlum idi ki, bu oğlan davada öz rəqibinə bir neçə yerdən bıçaq soxmuşdu. O, kameraya qayıdanda əlləri qıpqırmızı şış idi, görünür, yaxşıca çırpmışdılar.

– Məhkəməyə verəcəklər, – dedi. – Sən demə, mən "onun bədəninə xəsarətlər yetirmişəm". Hələlik isə, iki düjün ilişdirdilər...

O susub, bir küncdə oturdu. Kameraya sükut çökdü. Məhbusları bir-birinin dalınca komissarın yanına sorğu-

suala aparırdılar, kimini buraxır, kimini kovboy qabağına qatıb qazamata yollayır, bir başqasını isə döyüb qaytarırdılar. Göy guruldamırdı artıq. Səhər yaxınlaşırdı. Sonuncu Pedronu apardılar. Uzaqqövrənlik eləyib, pencəyini kamedə qoydu.

Komissar cavan bir hüquqşünas idi: barmağında yaqut qaşlı üzük barq vurur, dişlərində sıxdığı siqarın közü işıldaırdı. Pedro kabinetə girəndə komissar kiməsə qışqırırdı ki, qəhvə gətirsin. Oğlan yazı masasının önündə dayandı.

– Qarət cəhdi, Kampo-Qrandədə saxlanılıb, – deyə polis nəfəri raport verdi.

– Mənə qəhvə verəcəklər, yoxsa yox?! Get tələsdir onları! – deyə komissar əmr elədi.

Polis nəfəri çıxdı. Komissar Pedronu gətirən post xidməti nəfərinin raportunu oxudu, başını qaldırdı:

– Dillən görüm, nə deyəcəksən? Amma yalan danışmaq ağılına belə gəlməsin!

Pedro titrək səslə başına gələnləri nəql etməyə başladı. Onun atası Mar-Qrandədə yaşayır, şəhərə səhər-səhər gəmiylə gəlirlər, atası isə öz barkasında geri dönüb ki, malın ikinci yarısını da gətirsin, onu da burda Baiyanı gəzməyə qoyub, çünki tez idi, gedib-qayıda bilərdi. Tərs kimi, tufan başladı, onun isə şəhərdə heç bir tanış yoxdur, göydən yağış töküldü, daldalanası bir yer də yox idi. Yoldan keçənlərin birindən soruşdu ki, görəsən, harda gecələmək olar, o da dedi ki, polisdə. Bir polis nəfəri durmuşdu orda, ona dedim ki, mənə səhərə kimi apar polisə, o isə acıqlanıb söyüş söydü. Onda məcbur olub, özümü elə göstərdim ki, guya, bir qadının çantasını qaçırmışam, əslində heç vaxt oğurluq bilməmişəm, özümü oğru kimi göstərdim ki, belə havada başımın üstündə tavanım olsun...

– Mən heç nə oğurlamamışam, – deyə öz hekayətini bitirdi.

Kiçik qurtumlarla qəhvəsini içən komissar öz-özünə danışmış kimi dodaqaltı mızıldadı:

– Üskük boyda uşaq belə nağıl uydura bilməz... – ədəbiyyat həvəskarı olduğundan, – hazır novelladır, – deyərək, mehriban bir təbəssümlə soruşdu: – Atanın adı nədir?

– Auqusto Sezar. – Pedro Mar-Qrandeli bir balıqçının adını dedi.

– Yoxlayacağam. Yalan deməmişənsə, buraxacam. Amma mənə barmağına dolamaq istəyirsənsə, işlərin fındır.

Polis nəfərini çağırmaq üçün zəng çaldı. Pedronun əsəbləri sim kimi gərilmişdi. Komissar tapşırırdı ki, bazanın yanındakı körpüyə yan alan Mar-Qrandeli balıqçıların qeydiyyatını yoxlasınlar.

– Qeydiyyatları var, senyor komissar.

– Bax gör, Auqusto Sezar varmı aralarında! Bir az cəld, mənim növbəm qurtarır!

Pedro saata baxdı: səhər altının yarısı idi. Polis nəfəri gəlmək bilmirdi, komissar isə, sanki, masasının önündə duran oğlanı tamam unutmuşdu.

Polis nəfəri kabinetə girərək, məlumat verdi:

– Var elə birisi! Bu gün səhər gəlib, sonra qayıdıb.

Komissar yalnız indi əmr elədi:

– Oğlanı burax.

Pedro pencəyini kameradan götürmək üçün icazə aldı və içəridə onu qoltuğunun altına elə vurdu ki, Oqunu görən olmadı. Polis onu dəhlizin axırından aparıb qapıdan bayıra buraxdı. Pedro meydana çıxdı, köhnə kazarma binasının yanından Qamboade-Simaya burulanda, sürətini artırdı, sonra da qaçdı. Arxasınca kiminsə addım səslərini eşidirdi. Yəni, xəbər tutdular, indi də dalımcə gəlirlər? Çönüb baxdı. Arxasınca gələnlər Professor, Böyük Joan və Pişik idi.

– Burda nə veyillənirsiniz? – maraqlandı.

Professor peysərini qaşdı.

– Biz bayaqdan gəzirik. Səni belə tez gözləmədik. Sən də güllə kimi çıxıb qoydun üstünə, elə bil, dalına düşən vardı. Pedro pencəyini açıb, Oqunu çıxardı.

– Onları sarsaq yerinə necə qoya bildin? – Böyük Joan sevincindən gülərək soruşdu.

Gecənin yağışından hələ də sürüşkən olan küçə ilə gedirdilər və Pedro dostlarına öz macərələrindən danışdı.

– Yəni heç qorxmadın? – Pişik maraqlandı.

Pedro əvvəl gopa basmaq istədi, amma həqiqəti dedi:

– Düzünü desəm, az qalmışdı özümü batıram...

Və Böyük Joanın təbəssümdən işıqlanmış sifətinə baxıb güldü. Gömgöy səmada birçə dənə də bulud yox idi, günəş parlayır, bazar körpülərindən balıqçı barkasları aralanırdı.

TANRI ZƏNCİ BALASI KİMİ GÜLÜMSÜNÜR

Adam lap həvəsələnirdi. Və heç deməzdin ki, qış gününün günortasıdır. Günəş küçələrə ipək kimi yumşaq işıq seli axıdır, şüaları adamın dərisini heç yandırmır, əksinə, incə, əsl qadın əli kimi sığallayır. Bağçada marqarita, qızıl-gül və qərənfillər, georgin və bənövşələr özlərinin rəngarəngliylə barq vurur və Şirniquşun başını azacıq gicəlləndirən incə, zorla sezilən rəyihe hətta lap uzaqdan duyulurdu. Onu bu gün varlı portaqizlər doyurublar – naharlarından qalan nə varsa, çıxarıb verdilər, şahlara layiq ziyafət oldu. Qulluqçu onun qabağına ağzına kimi dolu boşqabı qoyub, küçəyə nəzər saldı, qış günəsinə, baharsayağı geyinmiş yoldan ötənlərə baxıb dedi:

– Nə qiyamət gündür...

Bu sözlər Şirniquşun qulağında hələ də səslənir. Qiyamət gündür və oğlan Boqumilin öyrətdiyi sambanı fitlə çala-çala, padre Joze Pedronun onu mütləq seminariyaya düzəldəcəyi barədə vədini xatırlayaraq küçə ilə addımlayır. Padre bir də demişdi ki, yer üzünün və insanların gözəlliyi Tannın hədiyyəsidir və bunun üçün ona minnətdar olmalıyıq. Şirniquş gözlərini göy səmaya, Ulu Tannının yaşadığı ənginliklərə qaldırır və düşünür: Tann, həqiqətən də, səxavətli dir. Tannı barədə fikirləşən kimi, yoldaşları yadına düşür. Onlar oğurluq edir, daləşir, elə söylərlər ki, adamın, az qala, qulağı büzüşür, gecələr çimərlikdə zənci qızlarını pusurlar, yeri gələndə lap polisi də bıçaqlaya bilərlər, amma, hər halda, mərhəmətlidirlər, bir-birlərinə sadıqdırlar. Ona görə günah işlədirlər ki, nə evləri, nə ata-anaları var, heç vaxt bilmirlər ki, bu gün qarınlarını doyura biləcəklərmi, tavanı xəlbirə dönmüş, rütubətli, kərpic bir xarabada yaşayırlar. Oğurlamasalar, acından ölərlər, – onlara yemək, köhnə paltar verən mərhəmətli insanlara nadir hallarda rast gələrsən. Yaxşı, tutalım, birini geyindirənlər, o birisinə yemək verdilər, bəs qalanlar neynəsən? Ölsün? Nəticədə isə belə çıxır ki, bütün “kapitanları” cəhənnəm alovu gözləyir. Güllə Pedro o dünyanın varlığına inanmır. Professor bu barədə danışanda güldür. Böyük Joan Şanqo və Omoluya – Braziliyaya Afrikadan gəlmiş ilahələrə inanır. Daimi günahkar və tay-

bərabəri olmayan kapoeyracı Boqumil də onlara ibadət eləyib, Avropadan gələn ilahilərlə səhv salır. Padre Joze Pedro deyir ki, bu, xurafat və yanlışlıqdır, onların günahı yoxdur. Gün elə bayaqkı kimi gözəldir, amma Şirniquşun qanı qaralır. Yəni onların hamısı cəhənnəmlidir? Orda bütün günahkarları cəhənnəm alovu gözləyir: alov onları o dünyadakı bütün həyatları boyu yandıracaq, o həyat isə nəhayətsizdir. Ordakı əzablar polisdə, koloniyadakilərdən də dəhşətlidir. Bir neçə gün qabaq Şirniquş Pyedade kilsəsində Almaniyadan gəlmiş bir rahibin moizasını dinləyirdi. Onun badımcən rəngli sifətində tər damlaları parıldayırdı. O, portaqiz dilində pis danışdı və ağzından çıxan sözlər möminlərin üstünə qamçı kimi enir, cəhənnəm alovunun dilləri bu dünyadakı həyatında gözəl olub zina işlədən, ya bıçağını işə salanların hamısını yandırıb-yaxırdı. Alman rahibinin Tannı haqq məhkəməsinin dəhşətli və qisasçı hakimi idi və Padre Jozenin insanlara bu cür gözəl günlər bağışlayan məhraban Tannına heç oxşamırdı. Yalnız sonralar Şirniquşa izah etdilər ki, Tann ali mərhəmət, ali ədalətdir və oğlan artıq ilahini sevməklə yanaşı, həm də ondan qorxurdu, – bu iki hiss qəlbində yanaşı yuva salmışdı. O, heç kəsə gərək deyildi və elə bu səbəbdən, az qala, hər gün oğurluq etməli, varlı evlərinin qapısında sədəqə dilənərkən, yalan danışmalı olurdu. Və göy üzünü nə qədər təmiz olsa da, indi Şirniquş səmələrə qorxudan geniş açılmış gözləriylə baxır, Tannı (mərhəmətli, lakin adil) yalvarır ki, onun günahlarını, bütün “kapitanların” suçlarını bağışlasın – ona görə bağışlasın ki, günah onlarınki deyil. Günahkar həyatın özüdür...

Günahın həyatda olduğunu padre Joze Pedro deyirdi və bu həyatı yüngülləşdirmək üçün bütün mümkün yollara əl atırdı, çünki bilirdi: uşaqlar doğru yola yalnız o qaytara bilər. Amma bir dəfə qoca fəhlə Joan de Adan dedi ki, günah həyatda deyil, düzgün qurulmamış cəmiyyətdədir, varlılardır... O həm də demişdi ki, hər şey elə beləcə qalaraq dəyişməyə, bu uşaqlar heç vaxt düzgün adam olmayacaqlar. Bir də onu demişdi ki, padre bu uşaqlar üçün heç bir şey edə bilməyəcək – varlılar imkan verməz. Padre bunu eşidəndə çox kədərlənmişdi, Şirniquş onu sakitləşdirmək istəyərək deyəndə ki bu qoca hambalın sözlərinə fikir verməyə dəyməz, o başını yelləyərək cavab verdi:

– Hərdən mən özüm də fikirləşirəm ki, həqiqət elə onun dedikləridir: bizim cəmiyyətimizdə heç bir şey düzgün deyil... Amma Tanrı mərhəmətlidir, anladır.

Padre belə düşünürdü ki, Tannı “kapitanları” bağışlayacaq, elə buna görə nə etmək lazım olduğunu bilməsə də, uşaqlara yardım əlini uzatmaq istəyirdi. Əvəzində ona yaxşı məlum idi ki, əksəriyyət onlara cinayətkar kimi münasibət göstərir, bəziləri isə səfil uşaqlarla valideyni, ev-eşiyi olanlar arasında heç bir fərq qoymurdu. Naümid olmağa dəyərdi. Lakin padre inanırdı ki, nə vaxtsa Tanrı ona bu uşaqların azmış ruhunu xilas etmək üçün düzgün yol göstərəcək, o zamana qədər isə çalışacaqdı ki, onların həyatındakı mənfiyyətləri, gücü və imkanı çatan qədər, aradan qaldırsın. Məhz padre Joze Pedro dəstədə oğlanlar arasında günah sayılan cinsi münasibətlərə son qoya bilmişdi və eyni zamanda, özü də anlamışdı ki, müvəffəqiyyət qazanmaq üçün nə etmək lazımdır. Nə qədər ki uşaqlara uşaqlıqdan murdar və Tanrının nifrətini qazanmış bir günah olduğunu təlqin etməyə çalışırdı, “kapitanlar” güllür və üzünü o yana çevirən kimi, uşaqlardan ən gözəgəlmililərinə girişməyə cumurdular. Lakin günlərin birində, padre bayan edəndə ki (o, Boqumili köməyə çağırırdı ki, sözlərini təsdiq eləsin), bu cür əməllər kişi üçün biabırçılıqdır. Güllə Pedro o daqiqə sərt tədbirlər görərək, elan etmişdi ki, bu andan etibarən, kimi tutsa, dəstədən qovacaq. Obrazlı desək, padre bu mürdərçılığı közərməmiş dəmirlə kökündən yandırmışdı. Hər şeydən müşkül isə ziddiyyətləri ortaq məxrəcə gətirmək idi, hərdən alınırdı və onda öz əməlinin bəhrəsinə baxaraq, xoşhal bir tərdə gülümsünürdü. Bütün bunlara baxmayaraq, yükdaşıyan Joan de Adan onun səylərinə gülərək, deyirdi ki, yalnız inqilab hər şeyi sahmana salacaq. Orda, Yuxarı həşərdə, varlı məhəllələrinin sakinləri bütün “kapitanları” ya həbsxanaya, ya da ki, daha pisi – koloniyaya yollamaq istərdilər. Aşağıda – limanda isə Joan de Adan dövlətilərin kökünü kəsib hamını bərabərləşdirmək, uşaqları isə savadlandırmaq arzusunda idi. Padre də uşaqların məktəbə getməsinə istəyirdi; istəyirdi ki, onların evi olsun, qayğılarını çəkən, onları sevən olsun. Bunun üçün vacib deyil ki, inqilab eləyib varlıları qırısan. O, bu cür düşünürdü. Amma addımbaşı keçilməz sədlərlə qarşılaşırdı. Hərdən padre ümidini itirib Tanrıya sidiq-ürəkdən dua edərək,

yalvarırdı ki, ona düz yol göstərsin. Lakin bütün bunlar barədə nə qədər çox düşünsündü, qoca yükdaşıyanın sözlərindəki həqiqətin inkaredilməzliyinə bir o qədər çox inanası olur və bu inam onu çox qorxudurdu. Padre dəhşətə gəlirdi: seminariyada ona lazımlı şeyləri öyrətməmişdilər. Və yenə də saatlar uzunluğunu Tanrıdan məsləhət və kömək istəyirdi.

Şirniqş onun əsl iftixar mənbəyi idi. Əvvəllər bu oğlan “kapitanlar” arasında ən qarşıpoşu kimi ad çıxarmışdı: danışırdılar ki, bir dəfə kimsə ona pul verməkdən imtina eləyəndə, bıçağını çıxarıb boğazına dirəyərək, yavaş-yavaş dəstəsini basmağa başlamışdı, düz qan çıxanacan. Bir də pakhauda siçovulları tutan pişiyə əziyyət vermiş Gombul Şikonu necə bıçaqladığı da dillərdə gəzirdi. Padre Tanrıdan, göylərdən, İsa Məsihdən, mərhəmət və səxavətdən ilk dəfə söz açan gündən, Şirniqş dəyişməyə başlamışdı. Tannı onu səsləmişdi: oğlan onun səsinə açıq-aydın eşitmişdi. Tannı onun yuxularına gəlirdi; bu, elə padrenin dediyi vəhy idi. Və oğlan bütün varlığı ilə ona tərəf can ataraq, ruhani Atanın bağışladığı kiçik ikonaların qarşısında dua etməyə başlamışdı. Yoldaşları elə həmin daqiqə onun hərəkətlərini ələ salmağa, səylərini lağa qoymağa cummuşdular, amma Şirniqş bunun üstündə uşaqlardan birini möhkəm əzizləndirəndən sonra, qalanları payını götürmüşdü. Davanın səhərişi günü padre Joze Şirniqşa demişdi ki, onun bu hərəkəti təqdir olunası deyil və Tanrı naminə bütün əzablara dözmək nəinki lazımdır, hətta vacibdir də. O da döyüldü oğlana özünün təzə bıçağını bağışlamışdı. Daha daləşmədi, heç kəsi döymürdü, oğurluğun daşını isə yalnız ona görə atmırdı ki, acıdan ölərdi, – oğurluq həm onun özü, həm də yoldaşları üçün yeganə həyat mənbəyi idi. Şirniqş Tanrının israrlı çağırışlarını dinləyir, onun yolunda əzab çəkmək istəyirdi. Saatlarla dizi üstə qalır, quru döşəmədə yatır, gözləri yuxudan bağlansa da, dua edirdi, ona məhəbbətini təklif eləyən zənci qızlarından qaçırdı. Həmin anlar Tannı onun üçün nəhayətsiz məhəmət təmsilı idi və o, İsa Məsihin yerdə çəkdiyi əzabların günahını yumaq üçün cismi öldürür, yox edirdi. Sonra Tanrının ədaləti (onun üçün – intiqam) də əyan oldu oğlana və onun ruhuna Tanrı xofu – məhəbbətlə birləşmiş qorxu – hakim kəsildi. Duaları getdikcə daha uzun çəkirdi və cəhənnəmin dəhşəti əcazkar ilahi obrazla qarıba bir tərdə

çulğalaşırdı. Tutduğu orucunların günü-saati uzanırdı; yanaqları inzivaya çəkilmiş abidinki kimi batıq, baxışları sönük, görməz olmuşdu. O istəyirdi ki, Tanrı yuxularına gəlsin və bu səbəbdən də Baiyanın kasıb məhəllələrində hərdən qabağına çıxan, yancaqlarını rəqs edirmiş kimi əsdirərək yeriyən zənci qızlarına gözlerini qaldırıb baxmağa cəsarət etmirdi.

Şirniqusun yeganə arzusu Tanrı qulluqçusu olmaq, onun üçün və onun adı ilə yaşamaq idi. Tanrının rəhmətliyi ona ümid verir, günahlarına görə alacağı labüd cəza isə, çılılmazlıq duyğusu aşılırdı.

Şirniqusun bu gözəl, günəşli gündə vitrinin qabağında dayanaraq təəddüd keçirməsinin də səbəbi bu məhəbbət, bu qorxu idi. Günəşin şüaları yandırmır – yavaşca isidir, bağçada güllər açıb, Baiya üzünə göyden bir dinclik və sakitlik enib. Amma hamısından gözəl qucağında körpəsini tutmuş Müqəddəs Ananın kiçik taxta heykəlidir ki, tək çıxış qapısı olan balaca dükanada eləcə durub. Vitrinde kiçik ikonalar, dua qabları, bahalı cildləri olan dua kitabları, qızl təsbehlər, gümüş qayıqlar vardı, qapının lap ağzındakı rəfdə isə Pak Qız Şirniqusun özü kimi yazıq və lüt körpə – körpə İsanı kiməsə uzadır. Heykəltəraşın istəyindən İsa arıq, onu varlı və şişman insanların gözü qabağında qucağına almış Qız isə qəmli dir. Bax, elə buna görə də, heykəli alan yoxdur: həmişə, hər yerdə körpə Məsih imkanlı ailənin balası kimi tox, gombul olur – bu, varlıların Tanrısıdır. Bu isə Şirniqusun özüne, daha dəqiqi, dəstənin ən balaca üzvlərinə, xüsusilə də Böyük Joanın küçədə tapıb pakhauza gətirdiyi – görünür, anası ölübmüş – üç-dörd aylıq körpəyə bənzəyirdi. Onda həmin körpə “kapitanları” yaman sevindirmişdi: Joanla Professoru araya qoyub gülmək üçün bəhanə tapılmışdı axı, o yazıqlar isə çağaya süd tapana qədər əldən-ayaqdan düşmüşdülər. Sonra da Anıya ona uşağı götürüb aparmışdı. “Kapitanları” körpəsi zənci idi – körpə İsa ağ... Amma belə baxanda, yaman oxşayırdılar. Pak qızın sinəsi üstündə uzanmış İsanın sifəti elə o körpənininki kimi arıq və qəmli dir. Məryəm Ana, sanki, körpəni Şirniqusa uzadır, balasını onun əllərinə, onun məhəbbətinə tapşır. Gözəl gün, parlaq günəş, çiçəklər və yalnız körpə İsa acdır, üşüyür. Bəlkə, onu özüylə pakhauza aparsın? Qayğısını çəkər, əzizləyər, sevərdi onu... Bu İsanın digərlərindən fərqi bir də o idi ki, Anası onu qucağında möh-

kəm tutmamışdı, sanki, körpəsini Şirniqusa verməyə artıq hazır idi. O, bir addım qabağa gəlir. Dükanda cəmi bir satıcı var: hələ alıcılar yoxdur deyə, o da dodaqlarını boyamaqla məşğuldur. Oyma lövhəni çırpışdırmaq bir udum su içmək qədər asandır. Şirniqus artıq bir addım da qabağa gəlmək istəyir. Amma Tanrı xofu onu dayandırır.

O nə zamansa and içmişdi ki, oğurluğu yalnız acından ölmək və ya dəstənin qanunlarını pozmaq üçün – Güllə Pedronun əmrilə edəcəkdə: axı bu yazılmamış, lakin sərt qanunları da pozmaq günah idi. İndi isə körpə İsanı yalnız özü üçün oğurlamaq istəyirdi. Ona görə oğurlamaq istəyirdi ki, həmişə yanında olsun, onun qayğısını çəksin, sevmə bilsin. Əgər aclıqdan, soyuqdan ölmək üçün oğurluq etməsənsə, böyük günah işlətmis olursan və cəhənnam alovunun zəbanisində mütləq yanacaqsan, Şirniqus. Alov sənin cismində idəcək, Tanrının obrazını bu rəfdən götürmüş əllərini yandıracaq, əzabların dünya durduqca bitmək bilməyəcək. Körpə İsa bu dükanın sahibinə məxsusdur. Amma bir az götür-qoy eləyəndə, baxırsan ki, onun hələ gör nəçə dənə başqa – gombul, qırmızıyanaq – körpə İsanı var və çox güman ki, bu körpələrdən ən bədbəxtinin, ən üşüyəninin yoxluğunu heç duymayacaq da. O biri körpələri həmişə bahalı, incə əl işindən olan parçalarla bükürlər və bu parçalar nədənsə, həmişə mavi olur. Bu isə tamam lütdür, yaqın, soyuqdan donub, heç bu heykəlciyi düzəldən ustanın da ona yazığı gəlməyib. Müqəddəs Ana isə oğlunu Şirniqusa uzadır, körpəsini ona vermək istəyir. Gör bu tacirin nə qədər başqa Məsihi var. Heç xəbər də tutmayacaq, tutsa belə, sevinəcək ki, heç kəsini almaq istəmədiyi, anasının qucağından, sanki, elə indicə yuxıacaq bu körpəni oğurlayıblar, çünki mömin alıcılar həmişə onu görəndə, qorxu içində pıcladaşırdılar:

– Yox, birca onu yox... Nə eybəcədi bu, Tanrı keçsin günahımdan... Düşüb sinəsə, necə olardı? Yox, onu almaram.

Həmişə belə olur deyə, İsa satılmamış qalıb. Məryəm Ana isə elə hey onu yoldanötənlərə uzadırdı ki, kimsə götürüb sevsin, qayğısını çəksin, lakin götürən olmurdu. Möminlər onu evlərindəki mehrabada qızıl səndəlli, qızıl tacılı körpələrlə yanaşı qoymaq istəmirdilər. Təkcə Şirniqus onun üşüdüyünü, acımasını duymuşdu, yalnız Şirniqus onu özüylə aparmaq istəyirdi. Amma pulu yox idi, özü də o, heç

vaxt, heç nəyi pulla almırdı. Əgər o, körpəni qaçırırsa, Tanrıya sevgisi onu həm yedirdər, həm içirdər, həm də canını qızdırdı. Amma necə qaçırırsan ki, cəhənnam alovu bu günahkar fikrin doğduğu kəlləni, bu əməli törətməsi əlləri yandıraq kül edəcək?! Bu yerdə xatırlayır ki, günahkar fikirlər özü də artıq günahdır. Alman rahibi deyirdi ki, bir çoxları düşüncələrində günah işlədərək, bunu heç anlamırlar da. Şirniqüş isə günah işlətdiyini anlayır və cəzadan qorxaraq qaçıb gedir. Amma çox uzağa da qaçmır: tinə çatanda dayanır, çünki körpə Məsihdən başqa satıcılar da gələcək – bax, fikrini yayındırmaq üçün başqa vitrinlərə tamaşa eləyir; əllərini cibinə soxur ki, nəfisiylə bacara bilsin, bu fikirləri beynindən qovsun. Ətrafında nahar eləyib iş başına tələsən adamlardır, tezliklə dükanə başqa satıcılar da gələcək – bax, onda yüz faiz heç nə alınası deyil daha...Yenə də vitrinin önündə donub qalır. Yenə də Pak Qız körpəsini ona uzadır. Günortaüstü, saat birdir artıq. Bir neçə dəqiqəyə satıcılar gələcək. Neçə nəfərdirlər görəsən? Dükan balacadır, bir nəfər də bəs eləyər ki, heykəli oğurlamaq mümkün olmasın. Oğlana elə gəldi ki, bu sözləri Müqəddəs Ananın özü dedi: indi aparmasan, heç vaxt apara bilməyəcəksən. Əlbəttə ki, satıcı qadının bu dəqiqələrdə dükanın lap uzaq küncünə getməsinin də səbəbkan o idi...

Müqəddəs Ana özü övladını ona uzadırdı. Həlim bir səs eşitdi:

– Götür onu. Sənin himayənə verirəm balamı. Yaxşı bax ona...

Rəfə yaxınlaşır. Tanrının onu əbədlilik atacağı cəhənnam alovunun zəbanəsini əyani olaraq, gözləri önündə görür. Lakin gözləri qabağında açılmış mənzərəni qovurmuş kimi başını silkələyib, Qızın ona uzatdığı körpəni götürür, sinəsinə sıxaraq, küçədə yox olur.

O, Məsihin üzünə heç baxmasa da, bilir ki, indi onun sinəsinə sıxılaraq, nə soyuqdan, nə aclıqdan, nə susuzluqdan əziyyət çəkmir. Məsih gülümsünürdü. Eynilə o körpə zənci balası pakhauzda gözlərini açıb başını azacıq qaldırarkən Böyük Joanın süd şüşəsini iri əlində sıxaraq, onu qaşıqla yedirtməsinə, Professorun isə onu qucağına alıb, bədəninin hərəkətilə qızdırmasını görəndə, gülümsündüyü kimi. Balaca Məsih də eynən, onun kimi gülümsünürdü.

AİLƏ

Qrasa küçəsindəki evlərin birində kalan qızıl olduğunu Güllə Pedroya Doldon xəbər vermişdi – ev sahibi, deyəsən, kolleksiya həvəskarı idi və Doldon limandakı bir oğlandan eşitmişdi ki, guya, həmin evin otaqlarından biri ağzınacan qızıl-gümüş şeylərlə doludur, lombardda onlara bir aləm pul verərdilər. Günorta Pedro Doldonu götürüb həmin evə baxmağa getdi: təzə tikiliydi, bağ, qaraj – imkanı insanların geniş və gözəl evi. Doldon dişlərinin arasından yerə tüpürüb, ayaqqabısıyla yaydı – asfaltın üstündə qarıbə, hansısa çiçəyi xatırladan bir ləkə qaldı.

– Bir də deyirlər ki, burda ikicə nəfər qoca yaşayır – o dedi.

– Qoca olsalar yaxşıdır... – Pedro diləndi.

Malikanənin qapısı açıldı, qulluqçu bağa çıxdı. Dostlar geniş salonu, divarlardakı şəkilləri, mizin üstündəki kiçik heykəlləri nəzərdən keçirə bildilər.

– Nə Professorun yeridi, – Pedro güldü, – bu qədər şəkli, kitabı görəndə lap dəli olardı.

– O, mənim şəklimi, bax, bu boyda çəkərdi. – Doldon əllərini geniş açdı.

Pedro uzaqdan bir də evi süzüb, fit çala-çala bağcanın çəpərinə yaxınlaşdı. Qulluqçu gül koluna sarı ayılıb, gül dəridir: paltannın yangından iri döşləri görünürdü. Pedro bir az da diqqətlə baxdı. Çəhrayı giləli ağ döşlər. Doldon dərinədən bir nəfəs buraxdı:

– O-o-f, qiyamət...

– Səsinə kəs.

Lakin qulluqçu artıq onları görmüşdü, sual dolu nəzərlərlə süzürdü – yəni, “nə gəzirsiniz burda?” Pedro beretini başından çıxardı:

– Sizdən su rica edə bilərəmmi? İsti lap əldən salıb bizi...

Sifəti pörtərək qızarmış açıq-sarı rəngli dalğalı saçları qulaqlarını örtən oğlan gülümsünürdü deyə, qulluqçu da ona mehriban baxdı. Doldon bir ayağını bağcanın çəpərinə qoyub, siqaret çəkirdi.

– Ayağını çək, hara qaldırmısan, – deyə acı bir tərzdə dilləndi və yenə də Pedroya gülümsünüb: – Bu saat gətirərəm – dedi.

Bir dəqiqədən sonra əlində iki stəkan su qayıtdı, – oğlanlar ömründə bu qəşənglikdə stəkan görməmişdilər. Suyu içib, Pedro təşəkkürünü bildirdi:

– Çox sağ ol, – sonra da pıçiltıyla əlavə elədi: – Sən nə gözləsən...

– Tərbiyəsiz, – qız da alçaqdan onun cavabını verdi.

– Sən işini saat neçədə qurtarırsan?

– Bərk getmə! Mənim ərim var. Hər gün saat doqquzda məni, bax, o tində qarşılayır.

– Bu gün isə mən səni bu tində gözləyəcəm...

Dostlar tərpəndilər. Doldon siqaretini bitirmək üzrəydi, şapkasını əlinə alıb, yellədi.

– Məndə nəyə var, deyəsən, – Pedro dilləndi. – bu da artıq hazırdır, vuruldu.

Doldon bir də tüpürdü:

– Sən gəl birçayını da uzat, arvadlar kimi, onsuz da saçların qız saçı kimi buruq-buruqdu...

– Kəs səsin, zırrama, bu içindəki paxılıqdır, danışır!

Bir müddət dinməzəcə getdilər, sonra Doldon soruşdu:

– Yaxşı, bəs qızıl işi necə olacaq?

– Əvvəl Çolağı göndərerik. Qoy sabah evə girib, bir-iki gün yaşasın. Nə vaxt ki bahalı şeylərin yerini öyrəndi, beş-altı nəfər gəlib aparacaq...

– Bəs qız necə, əlindən çıxdı?

– Səhvən var. Elə bu gün mənim olacaq. Doqquz üçün qayıdacam.

O, qanlıb geri çöndü. Qulluqçu qız çəpərin üstündən əyilib onların dalınca baxırdı.

Doldon üçüncü dəfə tüpürdü:

– Ay bəxtin var ha, adamın lap zəhləsi gedir!

Ertəsi gün saat on ikiyə yaxın həmin malikanənin qabağında Çolaq peyda oldu. Pedro ilə Qarsiya küçəsində keçirdiyi dünənki gecenin təfərrüatı başını qatdığından, qulluqçu qapının zəngini eşidə bilmədi. Çolaq zəngi bir də basdı və birinci mərtəbənin pəncərəsində ağ saçlı baş göründü. Ahıl bir qadının qıyılmış gözləri Çolağa baxırdı.

– Sənə nə lazımdır, ay oğlan?

– Senyora, mən kimsəsiz bir yetiməm...

Qadın əlinin hərəkəti ilə ona “gözlə” işarəsi verdi və bir neçə dəqiqədən sonra artıq qapının ağzında dayanmışdı, özünü yetirən qulluqçusu, zəngi eşitmədiyinə görə ondan üzr istəyirdi, ev sahibəsi isə əyləylə ona “get” deyə işarə verib üzünü yenə oğlana tutdu:

– Hə, oğlum, eşidirəm səni, – deyib, iti nəzərlərlə əynin-dəki cır-cındır süzdü.

– Senyora, mən atasız böyümüşəm, bir neçə gün qabaq isə, Tannı mənim əziz anamı da öz yanına səslədi. – O, barmağıyla pəncəyinin qolundakı qara yas sarğısına işarə elədi (sarğıni Pişiyin təzə şlyapasının üstündən qoparmışdılar və o xəbər tutanda coşub özündən çıxmışdı). – Bu dünyada mənim daha heç kimim yoxdur... Mən şikəstəm, çox işləyə bilmirəm, iki gündür ki, dilimə heç nə dəyməyib, gecə yatmağa da yerim yoxdur...

Adama elə gəlirdi ki, indicə ağlayacaq. Qadın açıq-aşkar mütəəssir olmuşdu:

– Dedin ki, şikəstənsən?

O, xəstə ayağını azca qaldırdı, sonra da həmişəkindən daha bərk axsaya-axsaya bir-neçə addım atdı. Qadın ona ürəyi yana-yana baxırdı.

– Bəs anan nədən öldü?

– Heç bilmədim... Nəyə, xəstəlik tutdu onu, qara qızdırmaydı, nəydi, beşcə günə əlimdən getdi. Məni təkcə qoyub getdi. Heç olmasa iş tapa bilsəydim... Amma kimdir axsağı işə götürən? Ancaq mehriban insanlar ola bilər... Mən bazara gedə bilərəm, ev işinə kömək edəərəm... Götürün də məni, nə olar?..

Qadının tərəddüd elədiyini düşünüb, həyasızcasına ağlamsınaraq, əlavə elədi:

– Əlbəttə, gedib oğurluq etmək də olar, qoşularsan “qum dəryasının kapitanları” kimi bir quldur dəstəsinə, yaqin, eşitmisiniz onlar haqda? Neyləyim ki, mənim bu cür işlərdən xoşum gəlmir, mən çörək pulumu öz zəhmətimlə qazanmaq istəyirəm. Amma ağır işə dözə bilmərəm. Mənə yazığınız gəlsin, ac yetimə mərhəmət göstərin, senyora...

Ev sahibəsi isə tərəddüd içində deyildi, sadəcə olaraq, elə bu yetimin yaşlarında olan oğlunu xatırladığından susurdu, – onun ölümü bu evdən sevinci əbədlilik qovmuşdu.

Əri, heç olmasa, öz kolleksiyasına qatırdı başını, qadına isə yalnız, onları çox tez tərk etmiş oğlunun xatirələriylə yaşamaq qalırdı. Bax, elə bu səbəbdən o, Çolağa mehriban nəzərlərlə baxır, nəvazişlə dindirir. Səsində hətta şən notlar da sezilirdi və bu, qulluqçunu çox təəccübləndirdi.

– Keç içəri, oğlum. Səninçün nə edə biləcəyimi fikirləşəm gerek. – O, zərif əlini (barmağındakı üzüyün iri brilyant qası parladı) Çolağın kirli başına qoyub üzünü qulluqçuya tutdu: Mariya, onun üçün qarajın üstündəki otağı hazırlayın. Vanna otağına aparın, Raulun xalətini verin və yedirdin.

– Baş üstə, dona Ester. Naharı sonra ələyəcəksiniz?

– Hə, sonra. Əvvəl bununla məşğul ol. Yazıq iki gündür dilinə bir şey vurmayıb.

Çolaq yalançı göz yaşlarını üzünə yayıb, susurdu.

– Ağlama, – dona Ester dilləndi və əliylə onun yanağını sıgalladı.

– Tanrı sizə dəyməsin, senyora... Siz necə mərhəmət-lisiniz...

Sonra qadın onun adı ilə maraqlandı, Çolaq da ağlına gələn ilk adı dedi:

– Auqusto.

O, ürəyində bu adı tez-tez təkrar edirdi ki, möhkəm əzbərləsin, odur ki, cavabının ev sahibəsinə necə təsir elədiyinə heç fikir vermədi.

– Sənin də adın Auqustodur? – deyə əvvəl pıçıldadı, sonra isə bir az ucadan dedi: – Aman, İlahim, Auqusto... Auqusto, – və Çolaq nəzərlərini qaldıraraq, onun həyəcədən dəyişmiş sifətini gördü. – Mənim oğlunun da adı elə idi. Sənin boyda olanda öldü... Yaxşı, get yuyun, sənə yemək versinlər.

Mütəəssir olmuş dona Ester onun dalınca gedib, hər şeyə özü göz qoydu. Qulluqçu onu hamama ötürdü, xalətini verib, qarajın üstündəki otağı (sürücü işdən çıxmışdı deyə, otaq boş idi) hazırlamağa getdi. Dona Ester vanna otağının kənarında durmuş Çolağa yanaşdı.

– Pal-paltarını ata bilərsən. Mariya sənə mənim Auqustomun şeylərindən verəcək.

O getdi, Çolaq isə qadının arxasınca baxıb, hirsindən partlayırdı və bilmirdi ki, ona hirsələnir, yoxsa özünə...

Dona Ester öz bəzək mizinin arxasında əyləşərək, göz-lərini güzgüyə zilləmişdi, amma gözləri yol çəkirdi. Üzünün

ifadəsi elə idi, sanki, göyün üzündə aramla süzən buludlara tamaşa ələyirdi. Amma əslində heç nəyə baxmır, heç nə görmürdü. Gözləri önündə matros paltarı geymiş oğlu durmuşdu – Çolağın yaşıdı. O, əvvəllər yaşadığı evin həyə-tində necə qaçıb oynadığını xatırladı, həmin evdən oğlu ölənin kimi köçmüşdülər. Həmişə şən, qıvrıq, yorulmaq bilməyən oğlu!.. Həyətdəki pişiyi qovmaq, yelləncək, hava qaralana kimi futbol oynamaqdan bezəndə də onun yanına gəlib, boynunu qucaqlayıb, üzündən öpərək ayaqlarının yanında oturur, yazıb-oxumaq öyrəndiyi şəkilli kitabları vərəqləyirdi. Dona Esterlə əri oğlanlarını gözədən qoymamaq üçün, təhsili ona evdə vermək qərarına gəlmişdilər. Amma günlərin birində (onun gözləri yaşla doldu) qızdırma tutdu, sonra da kiçik tabutunu darvazadan çıxardılar. O, tabutun dalınca qorxu qarışıq bir təəccüb hissilə baxır, oğlunun öldüyünə inanmağa ürək eləmədi. Onun böyüdülmüş şəklini öz otağına vurub; amma qabağındakı pərdəni nadir hallarda çəkirlər: yaranın qaysağını qoparmaq nəyə lazımdır ki? Onun paltarları bir çamadanı yığılıb, düz dəfn günündən ona heç kəs əlini də vurmayıb. Amma indi dona Ester daş-qasını yığdığı sandıqçanı açıb açarları çıxarıb.

Yavaşca, çox yavaşca uşaq otağına daxil olur. Stula əyləşir. Titrək barmaqlarıyla çamadanı açıb qapağını qal-dırır, şalvarlara, gödəkçələrə, matros paltarlarına, kiçik pijama və gecə köynəklərinə uzun-uzadı tamaşa ələyir. Matros paltarını, oğlunu qucaqlayırmış kimi, sinəsinə sıxır. Ağlayır.

Zavallı bir yetim onun qapısını döydü. Auqusto öləndən sonra, o, uşaq istəmədi daha, onları görmək də istəmirdi – dəhşətli itkisini xatırladırdılar ona. Amma onun oğluy-la eyni adı daşıyan, dilənçi kökündə, qəmgin bir uşaq bu gün onun qapısını döyərək yemək və sığınacaq istədi. Məhz elə buna görə oğlunun əşyaları olan çamadanı açıb, onun sev-di-yi matros paltarını götürür: dona Esterin yanına, bu şikəst və miskin dilənçinin obrazında, onun Auqustosunu qayıtmış-dı. İndi onun göz yaşları yalnız dərdlərindən deyildi; oğlu onun yanına ac-yalavac, şikəst, üst-başı cıncı, kirli gəlmişdi, amma bir azdan o yenə qabaqkı kimi – şən, xoşbəxt olacaq və boynunu qucaqlayıb ayaqlarının yanında oturacaq, əlif-ba kitabını vərəqləyəcək.

O qalxdı, matros kostyumunu da özüylə götürüb otaqdan çıxdı. Bu paltarda Çolağa həyatının ən gözəl naharını yemək nəsib olacaqdı.

Matros kostyumunu düz boyuna biçilmişdi və Çolaq güzgüyə baxanda özünü tanımadı. O, tərtəmiz çimmişdi, qulluqçu saçlarına brialin çəkərək daramış, ətir vurmuşdu. Çolaq güzgüyə baxdı, matros paltarını sığallayıb gülümsündü. Pişik düşdü yadına, indi nə desən verərdi ki, bu geyimdə özünü ona göstərsin. Ayaqlarında təzə ayaqqabılar vardı, amma onlara baxanda yaman dıxor olmuşdu, üstündə bantları vardı, lap arvad ayaqqabısı kimi. "Bu nədir belə, – fikirləşdi, – matros paltarıyla arvad ayaqqabısı, əcəb işdir". Həyatə çıxdı, – siqaret istəyirdi, nahardan sonra siqaret – vacib məsələdir. Hərdən yeməyi olmurdu, amma siqaret, ya da siqar kötüylü mütləq tapardı. Amma burada göz-qulaqda olmaq lazım idi, aşkarda çəke bilməzdi. Əgər onu mətbəxə keçirib qulluqçularla bir yerdə yedirtsaydılar, onda başqa məsələ: ləzzətlə siqaret də çəkmək olardı, ağzından çıxan ifadələrə elə ciddi nəzarət etmədən söhbətləşmək də. Lakin burada onu çimdirib, təptəzə geyindirmişdilər, sonra da ətirləyib qonaq otağına keçirmişdilər, nahar vaxtı ev sahibəsi onunla bərabər səviyyəli adam kimi söhbət edirdi. Yeməkdən sonra da bağçada gəzməyə icazə verdi, Medalyon adlı san pişik də orda, günəşin altında uzanıb canını qızdırırdı... Çolaq skamyanın üstünə oturur, cibindən bir qutu ucuz siqaret – uzaqgörənlik eləyib, siqaretini təzə kostyumunun cibinə qoymuşdu – çıxarıb alışırdı, dərinədən bir qullab alıb, yaşadığı son tale dönüşü barədə fikirləşməyə başlayır. İlk dəfə deyildi ki, "şikəst, bədbəxt bir yetim" obrazına girirdi. Bu obrazı düşdüylə evin bütün yol-yolağasına, qiymətli əşyaların saxlandığı yeri, bütün giriş və çıxışları öyrənənə kimi qoruyurdu. Gecələrin birində də "kapitanlar" göz qoyduqları malikanəyə baş çəkərək, qiymətli nə varsa daşıyar, bir neçə saatdan sonra isə, Çolaq özü də içində qara sevinc, pakhausa qayıdardı. Bu hiss onun qəlbində mütləq baş qaldırmadı, çünki ona yemək verdikləri və gecələməyə buraxdıqları evin sahibləri bu mərhəməti ağır bir mükəlləfiyyət kimi yerinə yetirirdilər: kirlənməkdən qorxurmuş kimi, ondan uzaq gəzməyə çalışır, çəp-çəp baxaraq, sanki, "nə vaxt gedəcəksən?" soruşurdular, tez-tez şahidi olurdu ki, qəmli hekayətindən mütləq

olub gözləri yaşaran ev sahibəsi, az sonra bu mərhəmətinə peşman olmağa başlayırdı. Çolaq əmin idi ki, onların hamısı yalnız çəkdikləri vıddan əzabını yüngülləşdirmək üçün onu evlərinə buraxır, yedinib-ıçırdılar. O əmin idi ki, ev-əşiksiz uşaqların qabağında hamı günahkardır və bu səbəbdən də qəlbində ev yiyələrinə dərin nifrət bəsləyirdi. Ən böyük və bəlkə də, yeganə sevinci o idi ki, evləri oğurlanan insanlar yedirdib sığınacaq verdikləri həmin o ac uşağın, elə özü kimi aclardan ibarət bandanı onların evinə yönəltməsini, qiymətli şeylərin harda gizlədildiyini göstərməsini biləndə hansı vəziyyətə düşdüklərini təsəvvür eləyib, kef çəksin.

Bu dəfə hər şey fərqli idi. Bu dəfə onu mətbəxdə yedirdib, həyatdə yatırtmadılar. Bu dəfə ona otaq verdilər, təzə paltar geyindirib qonaq salonunda yedirdirdilər. Onu əziz, çoxdan intizarını çəkdikləri qonaq kimi qarşıladılar. Və Çolaq ovcunda gizlədiyi siqaretdən (bu hərəkətinə özü də təəcüb qalırdı) hər dəfə qullab vurduqca, bu dəfə niyə hər şeyin bu dərəcədə fərqli olduğunu səbəbini tapmağa çalışır, amma tapa bilmirdi. Çolaq gərginlikdən alınırı qınşındıb fikirləşirdi. Həbsxanada keçirdiyi günlər düşür yadına, ona verilən əzabları xatırlayır və bir də yuxularını – rahatlıq verməyən yuxularını. Qəflətən ona bu dərəcədə mehriban yanaşan insanlar qarşısında qorxu baş qaldırır içində, – dözülməz bir qorxu. Bilmir ki, bu qorxu hardan qaynaqlanırsın, amma bu hisslə bacarmaq iqtidarında olmaması ona tam aydındır. O, ayağa durur və ağzındakı siqarı çıxarmayıb, düz dona Esterin pəncərəsi önünə gəlir: qoy görsün ki, o tamamilə başqa adamdır, ayrıca otağa, yaxşı yeməyə, bu matros kostyumuna layiq deyil. Qoy onu mətbəxə yollasın – beləsinə, ən çoxu, mətbəx yaraşır və orda qəlbindəki qisas istəyi, kin-küdurət mütləq bir də baş qaldırar. Onu yaşadan bu hisslər yoxa çıxsın, ölər, əsla yaşaya bilməz. Gözləri qabağından əsgərlər onu cırpanda ürəkdən hırıldayan jiletli kişinin obrazı keçir. Mərhəmətli dona Ester ona nəvəsi göstərəndə də, padre Jozenin qolları onu qucaqlayıb müdafiə edəndə də, böyründə tatlıcı Joan de Adanın qüdrətli çiynini hiss edəndə də jiletli kişinin obrazı mütləq peyda olur: o qoymaq kimi, oğlan na mərhəmətə, nə qardaşlığa inansın. Çolaq həmişə tək qalacaq, içindəki nifrəti – həm ağlara, həm zəncilərə, həm kişilərə, həm qadınlara,

həm yoxsullara, həm varlılara bəslədiyi nifrəti ilə. Elə buna görə də istəmir ki, kimsədən xoş münasibət görsün.

Axşam ev yiyəsi – Baiyada yaxşı tanınan, uğurlu məhkəmə proseslərində varlanmış vəkil, hüquq fakültəsinin professoru, hər şeydən başlıcası isə – məşhur kolleksiyaçı, gözəl şəkillər, qədim sikkələr və nadir antiq əşyalar sahibi senyor Raul gəldi. Çolaq uşağ kitabındakı qravürlərə tamaşa edərək, meymunun aldatdığı filə gülürdü. Raul oğlanı görmədi, pillələrlə yuxarı qalxdı. Lakin birçə dəqiqədən sonra xadimə gəlib Çolağı dona Esterin otağına apardı. Raul artıq penceyini çıxarmışdı, ağzında siqan, oğlana xeyirxah bir maraqla baxdı, Çolaq isə özünü son dərəcə çaşqın göstərərək, qapının ağzında durdu.

– Keç.

Axsaya-axsaya içəri girdi, əllərini qoymağa yer tapmırdı. Dona Ester nəvəsiylə dedi:

– Otur, oğlum, qorxma.

Çolaq yanını stulun lap qırağına qoydu. Vəkil onu diqqətlə, amma mehriban-mehriban süzürdü və oğlan labüdü suallara cavab verməyə hazırlaşdı. Yenidən səhər danışdıqlarını təkrarladı, amma lazım olan yerdə zır-zır ağlamaq istəyəndə Raul saxladı onu, yerindən durub pəncərəyə tərəf keçdi. Çolaq başa düşdü ki, ev sahibini də mütəəssir eləyib, fikrən aktyor məharətinə görə öz-özünə alqış dedi. Amma burda vəkil çönlüb, dona Esterə tərəf getdi, əvvəl onun alnından, sonra da dodaqlarından öpdü. Çolaq key-key baxırdı. Vəkil əlini onun çiyninə qoydu:

– Sən bir də heç vaxt ac qalmayacaqsan. İndi isə... İndi, get oynaya, ya da kitablara bax... Axşam kinoya gedərik. Sənin kinodan xoşun gəlir?

– Bəli, senyor.

Vəkil jestlə ona "get" dedi, Çolaq otaqdan çıxanda kişi arvadını qucaqlayaraq dedi:

– Sən müqəddəssən. Nə deyirəm, gəl götürək onu. Böyüdərik.

Axşam düşürdü, şəhər qarışanda küçə işıqlarını yandırdılar və Çolaq fikirləşdi ki, yaqın, indi dəstə şəhərin canına düşüb, çörək dalınca.

...Heyif ki, filmin qəhrəmanı o əclafı yaman günə salanda sevincdən qışqırmaq olmazdı. Çolaq anıyırdı ki, bura

nə "Olimpiya"nın amfiteatrı, nə də İtapajipedəki biletsiz girdiyi cındır kinoteatr deyil, – burada, "Quarani"nin yumşaq kreslosunda kinoya sakit baxmaq lazım idi. Özünü birçə dəfə saxlaya bilməyib, fit çalanda da Raul çəpəki baxdı ona. Düzdür, gülümsünərək, barmağını dodaqlarına yapışdırdı: yəni ki, olmaz, aybıdır.

Sonra isə onu kinoteatrla üzbəüzdəki bara aparıb, dondurma aldılar. Çolaq yeyə-yeyə fikirləşirdi ki, az qalmışdı dəhşətli bir səhva yol verə: vəkil soruşanda ki, ürəyindən nə keçir, deyəcəkdə: "Soyuq pivə pis olmazdı", amma vaxtında dilini dişlədi.

Maşını vəkil sürürdü, dona Esterlə Çolaq isə arxada oturmuşdular. Suallara cavab vermək dəhşətli bir əzab idi, gerek daim diqqətli olaydın ki, ağzından "kapitanların" ləkəsinə aid yaramaz bir söz çıxmasın. Dona Ester ondan, rəhmətlik anası barədə soruşurdu və Çolaq dəridən-qabıqdan çıxırdı ki, çaşmasın, səhərdən bəri gopladıqlarına uyğun gəlməyən bir şey çıxarmasın dilindən, yoxsa tamam dolaşardı. Evə çatdılar və dona Ester oğlanı otağına ötürdü.

– Sən tək qorxmıyacaqsan ki?

– Yox, senyora.

– Bir müddət burda qalarsan, sonra yuxarı qalxacaqsan, Auqustonun otağına.

– Dona Ester, nəyə lazımdır ki, mənə elə burda da rahatdır...

Qadın əyilib onun yanağından öpdü:

– Gecən xeyrə qalsın, oğlum, – deyib, otaqdan çıxarkən qapını çəkdi.

Çolaq isə otağın ortasında donub qalmışdı, nə yerindən tərpənməyə, nə də "xeyrə qarşı" deyib cavab verməyə heyi yoxdu. O, əlini yanağının dona Esterin dodaqları toxunan yerinə sıxdı. Fikirləri qarışırdı. Gözləri qaraldı, bu zərif təmasdan, indiyədək ona tanış olmayan ana nəvəsişindən, bir də öpüşdən başqa, heç nə duymurdu. Ona elə gəlirdi ki, yer kürəsi bir anlıq öz hərəkətini dayandırdı: birçə öpüş hər şeyi dəyişmişdi. Yanağında alışan ana öpüşündən savayı, dünyada başqa heç nə yox idi.

Sonra qorxulu yuxuların adı dəhşəti başladı: jiletli kişi əsgərlərin otağın bu küncündən o küncünə, o küncündən bu küncünə qovduqları Çolağa baxıb gülürdü. Amma

birdən hardansa dona Ester peyda oldu, Çolaq isə əlindəki qamçının – filmdəki oğlan kimi, – dəstəyini bərk-bərk sıxırdı və az sonra jiletli adam da, əsgərlər də dəhşətli əzablar içində öldülər...

Bir həftə keçdi. Güllə Pedro artıq malikanənin yanına bir neçə dəfə gəlmişdi ki, Çolaqdan bir xəbər alsın, çünki oğlan özü pakhauza baş çəkmirdi, hərçənd ki, bu zaman ərzində qiymətli şeylərin harda gizlədildiyini, təhlükə vaxtı hansı istiqamətdə qaçmaq lazım olduğunu iyirmi dəfə aydınlaşdırmaq olardı. Amma Pedro, Çolağın əvəzinə qulluqçu ilə görüşürdü: qız elə bilirdi ki, oğlan vəkilin malikanəsinin yanına, onunla görüşmək üçün gəlir. Bir dəfə Pedro qızdan sanki, elə-bela, əhəmiyyətsiz bir şey kimi soruşdu:

- Sizdə peyda olmuş təzə oğlan kimdir?
- Sahibəm onu oğulluğa götürüb. Yaxşı uşaqdır.

Pedro istehlalı təbəssümünü boğdu: bilirdi ki, Çolaq istəsə, özünü lap ana uşağı kimi də göstərər.

– Yaşda sənə bir az böyük olar, – qız sözlünə davam elədi, – amma lap uşaqdır. O, yaqın, qız-zad görməyib hələ, sənənin tayın deyil...

- Mənə sən özün pozdun da, yoxsa düz demirəm?!
- Bəsdir gopladın!
- Tanrıma and olsun.

Bu sözlərin həqiqətinə inanmamaq üçün qızın möhkəm dəlilləri olsa da, yəna Pedroya inanmağa üstünlük verdi: söz qıza ləzzət eləmişdi. Həmin andan onun oğlana nisbət-də davranışı, mehriban himayədarlığı bənzəməyə başladı.

- Yaxşı. Bu gün sənə təzə şeylər öyrədəcəm...
- Tində görüşərik, həmişəki kimi... Mənə bir şey de, onunla necə, hələ yatmırsan ki?

– O hələ axmaqdır, belə işləri bilməz. Nədir, ay səfeh, yoxsa qısanmaq fikrindəsən? Görmürsən ki, mənə heç kəs lazım deyil?..

Növbəti dəfə Pedro, nəhayət ki, Çolağı gördü. Dostu bağda, otun üstündə uzanmışdı, əlindəki şəkili kitabı vərəqləyirdi, yanında da pişik vardı. Pedro oğlanın boz kaşemir şalvarına, ipək köynəyinə və saçının səliqəsinə heyran qaldı. Yerində quruyub dostuna o dəqiqə işarə eləyə bilmədi, amma özünə gələn kimi tez fildə və Çolaq bir anda yerindən sıçrayaraq, üzbəüz səkidə onu gördü. "Gözlə" – deyə

işarə eləyib, ətrafına göz gəzdirdi, yaxınlıqda kimsənin olmadığını görəndən sonra əlaqapıdan çıxdı. Pedro küçəyə addımlayırdı, Çolaq isə onun bir neçə addımında gedirdi. Ona az sonra yaxınlaşdı və Pedro yenə məəttəl qaldı:

– Səni görüm!.. Ətir iyinə bax e-e!

Çolaq üzünə bezikmiş ifadə versə də, Pedro sakitləşə bilmirdi:

– Əcəb bəzənmişən ha! Pişik paxıllıqdan gəbərəcək! Bu paltarda "yuwaya" gələndə (öz pakhauzlarını uşaqlar belə adlandırırdılar) – hamı ləş olacaq. Bir də gördün, kimsə aşıq oldu sənə, onda gərək...

– Yaxşı da, şitini çıxarma. Hələlik göz qoyuram, anladın? Nə vaxt gəlmək lazım olduğunu tezliklə deyəcəm.

– Amma nəsə, heç tez başa gətirənə oxşamırsan, ha...

– Ən bahalı şeylər qifal altındadır.

– Yaxşı, özün bax da... – Pedro dedi və sonra əlavə elədi: – Bizim Qrinqo da hələ tam düzəlməyib, birtəhər sürünür. Qızdırması elə otuz yeddidir. Sağ olsun dona Aninya, dəmləmə verdi ona, xeyli yüngülləşdi. Yoxsa onu bir də görməyəcəkdin. Yaman anqlayıb: sür-sümüyü görünür.

Elə bu sözlərdən sonra da çıxıb getdi, vidalaşanda Çolağı bir daha tələsdirdi.

Çolaq isə yenə otluğa qayıtdı, kitabını götürdü, amma şakillərin yerinə Qrinqonu gördü. Şaykada heç kəsi bu oğlan qədər ələ salmamışdı: o, arəb idi, danışanda sözləri it gününə salırdı və bununla da Çolağın lağlağına, ilişməsinə dəimə əsas verirdi. Qrinqo güclü deyildi, ona görə də dəstədə xüsusi bir mövqə tutmaq iddiasında ola bilməzdi, hərçənd ki, Güllə Pedro ilə Professor çox istəyirdilər başçılardan biri xarici, ya da, heç olmasa, yarı xarici olsun. Qrinqo isə az qanə idi: xırda oğurluq eləyir, çalışırdı ki, risk tələb edən işlərə girişməsin. Onun ən böyük arzusu isə bir yeşik muncuqdan-zaddan yığıb, varlı evlərində işləyən qulluqçu qızlara satmaq idi. Çolaq onun yaxasından əl çəkmir, qəddarcasına ilişirdi: qərribə tələffüzünə, qorxaqlığına görə oğlanı lap bezdirirdi. İndi isə o, gözəl və təmiz geyinib, saçlarına siqal çəkərək atərləyib, sıx, yumşaq otlu çəmənləkdə uzanıb şəkili kitabə baxır, Qrinqo isə pakhauzda zülm çəkir. Özü də təkcə o deyil zülm çəkən. Çolaq bütün bu həftəni kefdəydi, yumşaq yatacaq, dadlı yemək, dona Ester də ona "oqlum" deyib öpür,

"kapitanlar" isə elə əvvəlki kimi cır-cındır içində gəzir, ac qalır, ya dəlmə-deşik pakhauzda, ya da körpünün altında yatırlar. Çolaq özünü satqın gözündə gördü. O, Joan de Adanın, heç barəsində danışmaq istəmədiyi – ondan söz düşəndə ancaq yerə түpürür, sonra da ayaqqabısının altıyla түpürçəyini yayırdı – ümumi tətıl vaxtı düşmənin tərəfinə keçərək, satqına çevrilən, gəmiləri yükləməkdən imtina edən fəhlələrin yerinə başqalarını çağırın həmin o yükdaşıyandan (o vaxtdan bəri limanda işləyənlərdən heç biri ona tərəf baxmır, əl verib salamlamırdı...) heç də yaxşı deyildi. Külli-ələmə nifrət bəsləyən Çolaq ancaq bir dəstədə toplaşib, adlarını "qum dərşasinin kapitanları" qoyan uşaqları istisna sayırdı: onlar doğ, yoldaş idilər və elə onun özü kimi, qalan adamların qurbanına çevrilmişdilər. İndi isə ona elə gəlirdi ki, dostlarını atıb, satqınlıq edib, üzüdönük çıxıb. Bu fikrindən elə sarsıldı ki, qalxıb yerində oturdu. Yox, satmayıb onları. Onların qanunu var: buna məhəl qoymayanları dəstədən qovurlar, bax, onda işlər yaman olur. Amma hələ heç kəs bu qanunu, Çolağın etmək istədiyi kimi pozmamışdı: yəni o, doğrudan, varlı balası, ana uşağı olmaq istəyirdi? Elə uşaqları ondan çox ələ salan vardı məgər? Yox, o, satqın deyil. Evdə olan qiymətli şeylərin yerini öyrənmək üçün üçcə gün bəs idi. Amma dadlı yemək, təmiz paltar, şəxsi otaq və onların hamısından daha qiymətli – dona Esterin nəvəsi – onu burda düz səkkiz gün saxladı. Deməli, Çolaq nəvəşə satıldı? Həmin o tətillik fəhlə xəzeyinlərin puluna satılan kimi? Yox, o, öz dostlarını satmayacaq. Bəs dona Esteri necə? Axı o inanır, inanır və etibar edir. Onların da evində, eynən limandakı pakhauz kimi, qanun hər şeydən ucadır: günahə görə – cəza, mərhəmətə görə – mərhəmət. İndi isə Çolaq bu qanunu pozacaq, mərhəmətə cavab olaraq, pislik edəcək. Yadına "kapitanların" soymalı olduğu evləri tərk edərkən, həmişə necə sevindiği düşdü. İndi isə onu kədər boğur. O, elə əvvəlki kimi, öz yoldaşlarından savayı hamıya nifrət eləyir, amma bu gündən etibarən, bu evin sakinləri də istisnadır, çünki dona Ester onu öpəndə "mənim oğlum" demişdi Çolağa. Çolaq özü ilə mübarizədə idi. Belə həyata artıq öyrəşmişdi. Bəs "kapitanlar" necə olsun? Axı o da həmin uşaqlardan biridir və həmişə olacaq, çünki yenə də əsgərlərin ona işgəncə verdiyi gün gələcək,

jiletli adam isə yenə də qəhqəhə çəkib güləcək... Və Çolaq öz qərarını verdi. Sonra da dona Esterin pəncərəsinə məhəbbətlə baxaraq, ağladı. Qadın bunu gördü:

– Sənə nə olub, Auqusto? – deyərək, pəncərədən çəkildi və bir an sonra artıq bağçada idi. Yalnız indi Çolaq hiss elədi ki, göz yaşlarından üzü tamam ıslanıb. Acıyla üzünü silərək, sakitləşmək üçün əlini dişlədi. Dona Ester onun lap yanına gəldi:

– Sən ağlayırsan, Auqusto? Nə olub?

– Yox, senyora, hər şey qaydasındadır. Ağlamıram, yox...

– Oğlum, niyə məni aldadırsan? Görmürəm məgər? Nə baş verib? Anan düşüb yadına?

Qadın oğlanı özünə sarı çəkərək, skamyada yanında oturtdu, başını ana nəvəşisiylə öz sinəsinə qoydu.

– Ağlama. Mən axı səni çox, lap çox istəyirəm və əlimdən gələni eləyəcəm ki, sən bu itkini hiss etməyəsən, – deyirdi, Çolaq isə onun sözlərindən başqa şey eşitdi: "mən bu itkini hiss etməyim". Dona Ester onun uşq yanağından öpdü.

– Ağlama, qanını qaraltma ananın.

Oğlanın sıxılmış dodaqları boşaldı və o, qadının köksünə sığınıb hönkür-hönkür ağladı. O, qadını qucaqlayıb, öpüşlərinə müqavimət göstərmir və acı-acı ağlayırdı, çünki elə günü sabah, onu atıb getməliydə, – özü də təkcə atıb yox, həm də qarət edib gedəcəkdə. Qadın heç vaxt bilmədi ki, Çolaq həm də öz-özünü qarət etdi. O heç vaxt bilmədi ki, oğlanın göz yaşları bağışlanmaq üçün təməna idi...

Raulun Rio-de-Janeyroya səfəri, – o nəşə vacib bir iş üçün getmişdi, – hadisələri sürətləndirdi. Çolaq fikirləşdi ki, basqın üçün, bundan əlverişli fürsət ələ düşməyəcək.

Həmin gün o, bütün evi gəzdirdi, pişiyi sığalladı, qulluqucu ilə söhbət elədi, şəkili kitabları vərəqlədi. Sonra dona Esterin qapısını döyüb dedi ki, yaxına, Kampo-Grandeye gəzməyə gedəcək. Qadın da dedi ki, Raul ona paytaxtdan velosiped gətirəcəyinə söz verib, daha piyada gəzəsi olmayacaq və velosiped minəcək. Çolaq başını aşağı dikdi, sonra birdən dona Esterə yaxınlaşaraq onu öpdü. Qadın bəxtiyar idi: axı onun bu cür davranışını hələ görməmişdi. Sonra oğlan çətinliklə, hər sözü içindən zorla qovurmuş kimi dedi:

– Siz çox yaxşısiniz. Mən sizi heç vaxt yaddan çıxarmayacağam.

Sonra da evdən çıxıb, bir də geri dönmədi. Gecəni pak-hauzdakı küncündə keçirdi. Güllə Pedro dostları ilə vəkili evinə yollandılar, qalan uşaqlar isə Çolağın ətrafına yığılıb, qəşəng kostyumuna, sıqallı saçlarına, ətirin incə qoxusuna valeh olurdular. Çolaq uşaqların birini itələdi, digərini vurdurdu və dodaqaltı qəzəblə donquldanıb öz küncünə girdi. Elə orda da, dırnaqlarını çeynəyər-çeynəyər oturub qaldı və düz Pedro ilə yoldaşları qayıdana kimi, özünü yuxuya verməyə cəhd belə göstərmədi. Onlar danışdılar ki, hər şey çox sakit keçib, evdə heç yuxusundan oyanan belə olmayıb. Yəqin, bir də səhər xəbər tutacaqdılar. Pedro ona qızıl, gümüş şeyləri göstərdi:

– Bilirsən, Qonsales bunlara nə qədər pul verəcək?!

Çolaq gözlərini yumdu ki, heç nə görməsin. Hamı yatmağa gedəndən sonra Pişiyi dümsüklədi:

– Gəl dəyişək?

– Nəyi nəyə?

– Mən sənə öz paltarımı verim, sən də mənə.

Pişik ona təəccüblə baxdı. Əlbəttə, o, dəstədə hamıdan yaxşı geyinirdi, amma paltarları artıq köhnəlmişdi, Çolağın kaşemir kostyumu ilə qətiyyən müqayisə olunmazdı. “Başı xarab olub”, – düşündü Pişik, amma dili durmadı:

– Gəl.

Paltarlarını dəyişdilər və Çolaq yenə öz küncünə təpildi.

...Doktor Raul küçədə iki polis nəfəri ilə gedir. Bu polislər Çolağı həbsxanada döyənlərdir. Çolaq qaçmaq istəyir, lakin Raul onu həmin o iki nəfərə göstərir və oğlanı tutub kameraya salırlar. Hər şey təkrarlanır: əsgərlər onu rezin dəyənəklərlə cırıb, küncdən-küncə qovurlar, jiletli adam isə gülməkdən qəşş edir. Amma bu dəfə dona Ester də həmin otaqdadır, durub, kədərli gözlərlə ona baxır və deyir ki, sən daha mənim oğlum deyilsən, sən oğrusan. Qadının gözlərindəki nısgıl onu dəyənək zərbələrindən də, istehzal gülüşdən də çox ağrıdır...

O, yuxudan tə içində oyandı, pak-hauzdan gecenin qaranlığına atılaraq, dan yeri sökülənə kimi qumlu çimərlikdə dolaşdı. Axşam Güllə Pedro ona düşən payı gətirdi, lakin Çolaq heç bir şeyi izah etmədən, puldan imtina elədi. Sonra pak-hauzda, əlində qəzeti olan Fıfıra peyda oldu, yenə Lampiandan yazmışdılar. Professor məqaləni avazla

oxudu, başqa yazıları gözdən keçirməyə başladı və birdən qışqırdı:

– Çolaq! Çolaq!

O yaxınlaşdı. Dalınca da qalanları. Dövrə vurub durdular.

– Səndən yazırlar, – Professor dedi və oxumağa başladı:

Çolaq dodağını dişləyib kırımsıca durmuşdu.

– Belə çıxır ki, onlar hələ oğurluqdan xəbər tutmayıblar,

– Professor dilləndi.

Çolaq cavabında yalnız başını tərpətdi. Biləndə daha ev sahibinin oğlu kimi axtarmayacaqdılar... Zənci balası Barandan üzünə eybəcər bir ifadə verib qışqırdı:

– Qohumların səninçün darıxıb, ay Çolaq! Mamanın yanına niyə getmirsən? Get, sənə məməş versin...

Sözünü bitirə bilmədi, – Çolaq onu basmarlayaraq, bıçağını çəkdi. Əgər Böyük Joanla Fıfıra uşağı Çolağın əlindən almasaydılar, sağ qurtarmayacaqdı. Çox qorxmuş Barandan aradan çıxdı. Çolaq nifrət dolu baxışlarıyla hamını süzüb, taytıya-taytıya yerinə keçdi. Pedro özünü ona çatdırıb, çiyindən yapışdı.

– Bəlkə, heç ümumiyyətlə, xəbərləri olmayacaq. Səndən görməzlər. Bəsdir, dərd eləmə özünə...

– Doktor Raul qayıdan kimi, hər şey açılacaq...

Və elə ağıladı ki, hamı yerində dondu. Yalnız Pedro ilə Professor işin nə yerdə olduğunu anladılar, – biri bu vəziyyətdə nə kömək edə biləcəyini anlamadığından çiyinlərini çəkərək, əllərini yana açdı, ikincisi isə çarəsizlikdən köhnə bir basqından söz saldı. Pak-hauzun divarları arasında külək uzun-uzun ulayır, elə bil, şikayətlənirdi nədənsə.

ŞƏKİLDƏKİNƏ BƏNZƏYƏN SƏHƏR

Güllə Pedro Montanye ilə eniş aşağı gedə-gedə fikirləşir ki, dünyada hara getdiyini bilmədən, konkret bir işin olmadan, Baiya küçələriylə – bəzisinə asfalt, amma çoxuna daş döşənmişdir – bax beləcə, hara gəldi getməkdən yaxşı heç nə ola bilməz. Qızlar dirsəklənib, açıq pəncərələrdən küçəyə baxırlar, bilmək çətindir ki, romantik bir dərz qız varlı adaxlı həsrətindədir, yoxsa fahişə qadın özünün məmırla

örtülmüş eyvanından müştəri gəzir. Qaraörtüklü qadınlar kilsələrin tağları altından keçib içəri girirlər. Günəş küçələri isidib kirəmitli damları qızdırır. Evlərdən birinin eyvanında paslı dəmir qablarda çoxlu gül var: günəş onlara birgünlük nur payını verir. Konsensan-da-Praya kilsəsinin qülləsindən zəng səsləri ətrafa yayılır və qaraörtüklü qadınlar addımlarını yeyinlədirlər. Düz yolun ortasında iki nəfərin – biri zənci, biri mulat – başı oyuna qanşib: zənci zərləri ilə indicə stəkandan atdı, hər ikisi baxmağa əylidi. Güllə Pedro yanlarından ötəndə, zəncini salamladı:

– Salam, Bayquş!

– Hə-ə, Güllə, sənəni?! İşlər necədir?

O dəqiqə də üzünü çevirir: mulatın zər atmaq növbəsidir. Pedro yoluna davam eləyir. Yanında isə, anıq can-cəsədini var gücüylə qabağa əyib, dik yoxuşu qalxan Professor addımlayır. O da bu gözəl günün üzünə gülür. Ayaq saxlamadan arxaya qarılan Pedro, onun üzündəki təbəssümü görür. Bütün şəhər günəşin ağuşundadır, küçələrinə sevinc seli dolub. “Bizim Baiyada hər gün elə bayram kimidir”, – Pedro fikirləşir və öz qəlbinin də sevincə necə dolmasını hiss edir. Bir fit çalıb, əlini Professorun çiyninə şappıldadır. Əvvəl gülüşür, dalınca da sinədoluşu qəhqəhə çəkirlər. Ciblərində qapık-quruşları cingildəyir, hər ikisinin əynində köhnə pal-paltar var və bu gün yeməyə bir şey tapacaqlarına qətiyyən əmin deyillər, amma əvəzində bu günün gözəlliyi onlara məxsusdur, bu oğlanları Baiyanın küçələriylə gəz-dikcə gəz. Onlar da gəzirlər, nəyə güldüklərini bilmədən. Pedronun əli Professorun çiynindədir. Buradan bazar da görünür, yanında barkasların ləngər vurduğu körpü də, hətta gecələdikləri köhnə pakhauz da. Kürəyini divara söykəmiş Pedro Professora deyir:

– Bax, bunu çəkməlisən e-ə... Gözəlliyə bax...

Professor tutulur:

– Heç vaxt çəkə bilmərəm.

– Niyə?

– Mən bütün bunlara baxanda... – O, əyləli ayaqları altında sərilmiş körfəzə işarə eləyir: yelkənli qayıqlar buradan oynucağa, kürəklərindəki kişilərlə ora-bura tələsən yükdaşıyanlar isə lap qanşqaya oxşayırdılar. – İstəyirəm çəkəm, çox istəyirəm... – kimdənsə incimiş adam kimi danışdı.

– Sənin istedadın var axı! Bir az öyrənə biləydin kaş... – ...amma anlayıram ki, bu sevinci heç cür təsvir edə bilmərəm.

Professor, sanki, dostunun sözlərini eşitmirdi; baxışları lap uzaqlara yönəlib, özü isə həmişəkindən də zəif, anıq görünür.

– Niyə? – Pedro heyrlənir.

– Görürsən necə gözəldir, sevinclə doludur hər şey? Hamı sevinir...

– Göy qurşağından da parlaqdır, – Pedro dillənir və Aşağı şəhərin rəngbəreng damlarına işarə edir.

– Elədir. Amma adamlar həmişə qəmgindirilər. Mən varlıları demirəm, başa düşürsən də. Mən limandakıları, körpüdəkiləri deyirəm. Sifətləri elə anıqdır ki, bütün sevinc o dəqiqə solur.

Güllə Pedro dostunun nə demək istədiyini gözəl başa düşür.

– Bax, elə buna görə də Joan de Adan tətilləyir. O deyir ki, haçansa hər şeyin altı üstünə çönəcək, baş-ayaq olacaq.

– Mən bu barədə oxumuşam... Joan kitab vermişdi... Dərs almaq gözəl olardı, əlbəttə. Mən onda elə qiyamət şəkil çəkərdim... Başa düşürsən, lap elə bugünkü günün özü kimi bir gün: şən adamlar yoldan keçirlər, hər yerdə gülüş, təbəssüm, sevgililər Nazaretdəki kimi öpüşür, yadındadır? Amma harda oxuyum mən? Həmişə istəyirəm ki, şəkillərdə də hər şey şənlə olsun, amma adamların qəmli çıxır. Mən xoşbəxtliyi çəkmək istəyirəm, alınmır ki, alınmır...

– Bəlkə, elə sənin çəkdiqlərin də yaxşıdır? Necə alınır, elə də çək. Bəlkə, heç ondan qəşəng lazım deyil?

– Hardan bilirsən? Mən hardan bilərəm? Bizə, axı, heç vaxt heç nə öyrətməyiblər. Mən insanların üzünü, bu küçələri çəkmək istəyirəm, amma o qədər bilmədiyim, anladığım şeylər var ki...

O, diqqətlə qulaq asan Pedroya baxıb susdu.

– “Belas-Artes” məktəbi barədə eşitmisən? Bir dəfə girmişdim içəri. Əladır ora! Hamı belə uzun köynəkdə... Mənə heç fikir verən də olmadı. Lüt qadın şəkli çəkildilər, naturadan... Mən də...

Pedro nə barədə möhkəm fikrə getdi, sonra diqqətlə Professorla baxıb, çox ciddi dedi:

- Neçəyədir?
- Nə “neçəyədir”?
- Orda oxumağı deyirəm, neçəyə olar?
- Sənin nəyinə lazımdır?
- Atışb verərdik, oxuyardın...

Professor güldü:

– Boş-boş danışma, Pedro. Bilirsən nə çatındır ora girmək? Heç nə alınmaz...

– Joan dedi ki, gün gələcək, biz hamımız oxuyacağıq.

Onlar yollarına davam etdilər, lakin artıq bu par-par yanan gün Professoru sevindirmirdi, fikirləri haradasa, çox uzaqlarda dolayırdı. Onda Pedro yüngülcə dümsüklədi dostunu:

– Mərc eləyirəm: sənin şəkillərin Çili küçəsində sərgilənəcək, nə olsun ki, heç yerdə oxumamısan. Məsələ oxumaqda deyil, istedaddır, sənin istedadın isə – müsibətdir!

Gülüşdülər və Pedro davam elədi:

– Mənim də portretimi çəkərsən, yaxşı? Çəkərsən, altından da yazarsan: “Güllə Pedro, güclü və cəsur”.

O, qollarını dirsəkdən büküb, güləşçi vəziyyəti aldı. Professor bir də güldü, Pedro da onun səsinə səs verdi. Get-gedə daha şən, daha ucadan gülürdülər, ta ki, bir küçə gitarçasını dövrəyə almış bir dəstə bıkar adama rast gəlincə. Gitarçı simlərdə gəzişərək oxuyurdu:

Gedərkən “əlvida” dedin,
Ruhum cismimdən ayrıldı...

Dostlar əvvəlcə ayaq saxladılar, sonra mahniyə qoşuldular. İndi musiqiçilərlə birgə balıqçılar, fəhlələr, liman uşaqları, gəzəyən qız da oxuyurdular. Bütün vücudu ilə melodiyanın içində olan gitarçı isə, ətrafında heç kəsi görmürdü.

Beləcə, dayanıb oxuyacaqdılar, əgər musiqiçi çala-çala oradan uzaqlaşmasaydı. Getdi və musiqisini də özü ilə apardı. Tamaşaçılar dağılıdılar; qəzətsatan oğlan qaça-qaça keçdi. Professorla Pedro Yuxarı şəhər istiqamətində addımladılar. Teatr meydanından keçib, Çili küçəsinə qaldılar və burda Professor cibindən mumlu təbəşir çıxarıb,

səkidə yerini rahatladı. Pedro da yanında oturdu. Yaxınlıqda iki sevgili görünəndə Professor var gücüylə tələsərək, onların şəklini çəkməyə başladı. Onlar yaxınlaşırdılar, o isə artıq üznlərini işləyirdi. Qız gülümsünürdü. Nişanlı olduqları belli idi. Amma söhbətə başları elə qarışmışdı ki, az qala, şəklə baxmadan ötüb keçəcəkdi. Pedro müdaxilə eləyəsi oldu:

– Nişanınızı tapdalamayın, senyor...

Kavaler artıq ona gəliş gəlmək istəyirdi ki, qız ayaqlarının altına baxdı:

– Oy, nə qəşəngdir! – və gəlincik bağışlanan balaca uşaq kimi, əl çalib sevinməyə başladı.

Oğlan da şəkllə baxdı. Gülümsünüb, üzünü Pedroya tutdu:

– Bunu sən çəkmişən?

– Yox, o, – Professor adlı məşhur rəssam çəkib.

Məşhur rəssam isə həmin an cavanın burma bıqlarını işləyirdi, sonra da rəfiqəsinin siluetini dəqiqləşdirməyə keçdi. O, kavalərinin qoluna söykəlib poza verirdi, hər ikisi gülürdü. Cavan oğlan pulqabısını çıxarıb oğlanlara iki mil-reyslik gümüş sikkə tullaıdı. Pedro pulu göydə tutdu. Sevgililər uzaqlaşdılar. Qoşa portret asfaltın üstündə qaldı. Şəkli uzaqdan görən bir neçə qız çığırışa-çığırışa özünü yetirdi:

– Bu, yaqın, Berrimorun oynadıqı təzə filmin reklamıdır! Deyirlər qıyamətdir! Bəs Berrimorun özü necə, gözəldir!..

Pedro ilə Professor gülüşdülər və qucaqlaşb, Baiya küçələriylə yenə qayğısız addımlamağa başladılar. Bu dəfə onlar, demək olar ki, düz Hökumət sarayının qabağında dayandılar. Professor mumlu təbəşirini hazır tutub, tramvaydan yaxşı bir modelin – öz dillərində “qaz”ın düşməsinə gözləyirdi. Pedro yaxınlıqda gəzərək, fitlə pəsdən nəsə çalırdı. Tezliklə onlar babat bir naharın pulunu topladılar, bu hələ Klaraya – Boqumilin sevgilisinə hədiyyə üçün də bəs eləyərdi, onun doğum günüydü.

Bir qan öz portretinə görə onlara on tostan verdi. Yaman kifr idi, Professor da, necə vardisa, eləcə də çəkmişdi.

– Onu azacıq qəşəng, bir az da cavan çəksəydin, səxavət kisəsinə açardı...

Şəhərləri belə keçdi: Professor yoldan ötənlərin portretlərini çəkir, Pedro pulları yığırdı, hərdən gümüş sikkələr də

düşürdü paylarına. Günortaya yaxın küçədə bir kişi görünürdü, damağında uzun bir müstüyə taxılmış bahalı siqar vardı. Onu görən Pedro, rəssamı xəbərdar eləməyə tələsdı:

– Ona bax, ona bax, buna deyərəm “qaz”! Yəqın, puldan cibləri yırtılır.

Professor kişinin arıq fıqurunu, uzun müstüyünü, şlyapasının altından görünən qıvrılmış saçlarını təsvir eləməyə başladı. Qoltuğunun altında kitab aparırdı, Professor da öz içində onu məhz kitab oxuyarkən təsvir etməyə qarşısı alınmaz bir meyl duydu. Siqaret çəkən kişi artıq keçib getmişdi ki, Pedro onu səslədi:

– Portretinizə bir nəzər salın, senyor!

– Nə? – kişi müstüyünü ağzından çıxararaq soruşdu.

Pedro ona şəkli göstərdi, Professor hələ üstündə işləyirdi: kişi oturan vəziyyətdə təsvir olunmuşdu, amma altında hələ stul yox idi deyə, havada uçurmuş kimi görünürdü, şlyapanın kənarları altından çıxan buruq saçlar, damağında siqaret, əlində kitab. Kişi özünü diqqətlə nəzərdən keçirir, başını gah bu, gah o ciyininə əyərək baxır və susurdu. Professor işini bitmiş sayıb, belini dikəldəndə kişi soruşdu:

– Əzizim, şəkil çəkməyi harda öyrənmişən?

– Heç yerdə...

– Necə yəni “heç yerdə”?

– Belədir də...

– Bəs şəkli necə çəkirsən?

– Çəkirəm də, elə-belə. Həvəsim gələndə çəkirəm.

Kişi ona inamsız baxırdı, amma bu yerdə yadına bənzər hadisələr düşdü:

– Deməli, sən heç vaxt heç yerdə oxumamısan?

– O, yalan demir, – söhbətə Pedro qarışdı. – Biz bir yerdə yaşayırıq, onun barəsində hər şeyi bilərəm.

– Tənn vergisidir lap... – kişi pıçıldadı.

O, gözlerini yenə portretə zillədi. Dərin bir qullab vurub, tüstüsünü buraxdı. Oğlanlar onun müstüyündən göz çəke bilmirdilər. Nəhayət, sükutu pozdu:

– Niyə mənı kitab oxuyan yerdə çəkding?

Nə cavab verəcəyini bilməyən Professor peysərini qaşdı. Pedro ağzını açdı ki, nəse desin, amma deyə bilmədi; çəşib qalmışdı.

– Fikirləşdim ki, belə yaxşı olar, – peysərini bir də qaşıyan Professorun, nəhayət ki, səsi çıxdı. – Tənn haqqı bilmirəm...

– Vergidir, əsl Tənn vergisidir... – müştüklü kişi pıçıldadı; itirdiyini tapmış sevincək adama bənzəyirdi.

Pedro kişinin pulqabını çıxarmaqçün əlini cibinə salmasını gözləyirdi, tındəki polis bayaqdan bəri onlara yaman şübhəli baxırdı. Professor heyran baxışlarını müştükdən çəkmirdi: əsl möcüzə idi, möcüzələr möcüzəsi. Kişi isə getmək bilmirdi.

– Harda yaşayırsan?

Pedro Professora imkan vermədi ki, ağzını açsın:

– Sidadde-da-Palyada.

Kişi cibindən vizit kartını çıxardı...

– Oxuya bilirsən?

– Bəli, senyor.

– Bax, burda mənım ünvanım göstərilib. Tap mənı. Bəlkə, sənın üçün nəse ələyə bildim.

Professor kartı götürdü. Polis nəfəri artıq onlara yaxınlaşırdı. Pedro sağollaşmağa başladı:

– Sağlıqla qalın, senyor doktor!

Kişi əlini pulqabıya atırdı ki, Professorun baxışlarını göydə tutdu, siqaretini tullayıb, müstüyü oğlana uzatdı:

– Bu da zəhmətinin əvəzi. Gözləyəcəyəm sənı.

Oğlanları, sanki, külək apardı, polis artıq iki addımlıqda idi. Kişi onların dalınca çaşqın nəzərlərlə baxdı.

– Nəse itirmisiniz, senyor? – qulağının dibində polis nəfərinin səsi gəldi.

– Yox. Niyə soruşursunuz ki?

– O avaralar sizin yanınızda idi axı...

– Onlar uşaq idi. Biri də qeyri-adi istedad sahibiydi, şəkil çəkirdi.

– Banditdirlər! – polis nəfəri qətiyyətlə dedi. – Onlar “qum dəryasının kapitanları” bandasındadırlar.

– “Kapitanlar”? – alını qınışdırdı. – Dayanın, mən onların barəsində haradasa oxumuşam. Deyəsən, söhbət həyatın axanna buraxılmış küçə uşaqlarından gedir, elə deyil?

– Sizə deyirəm ki, oğrudurlar, quldurdurlar! Onlar sizə yaxınlaşanda, bir az ehtiyatlı olmalısınız. Baxın, görün pulqabınız, saatınız yerindədirmi.

Kişi əlini yelləyib küçəyə nəzər saldı, bir kimsə dəymədi gözüne. O, bir də polis nəfərini arxayın elədi ki, heç bir şey itirməyib, enişsaşqı yola düşdü, dodaqaltı deyirdi:

– Belə olur ki, istedadlar məhv olur da... Nə rəssam çıxardı ondan!..

Polis nəfəri baxışı ilə onu ötürüb dilləndi:

– Düz deyirlər ki, şairlərin ağılı başında olmur.

Professor müstütyü gözdən keçirirdi. İndi Pedro ilə o, göydələndə yerləşən bahalı bir restoranın arxa qapısının yanında oturmuşdular. Pedro aşpazdan yemək qalıqları almağın yolunu yaxşı bilirdi, indi də oturub gözləyirdilər ki, yeməyi nə vaxt gətirəcək. Ziyafətlərini bitirib siqaret çıxardılar və Professor ona bağışlanmış müstütyü yoxlamaq istədi, amma əvvəlcə onu yaxşıca təmizlədi:

– O qəribə kişi yaman anıq idi, skelet kimi... Bəlkə, elə vərəmdir?

Əlinin altında kara gələn bir şey tapmayıb, kişinin vizit kartını buraraq, biz kimi bir şey düzəltdi, müstütyün dəşiyinə soxub, hərlədi, sonra da çıxarıb atdı.

– Niyə atdın? – Pedro soruşdu.

– Nəyimə lazımdır? – Professor güldü. Pedronun da gülməyi gəldi və bomboş küçədə bir müddət onların qəh-qəhəsi eşidildi. Elə-belə güldürdülər, boş-boşuna – xoşları gəlirdi gülməkdən.

– Amma o kişi sənə kömək eləyə bilərdi ha, – deyə Pedro gülüşünün birdən kəsdi. Yerdən vizit kartını götürüb üstündə yazılmış adı oxudu. – Yaxşısı budur, al, gizlət. Lazım olar.

– Yaxşı da, boş-boş danışma, Pedro... – deyə Professor boğuc səslə cavab verdi. – Guya, özün bilmirsən ki, hamımızın yolu birdir – cibə girib, ev yarmaq... Kimə lazımqı biz? Kimə, səndən soruşuram? Oğru olacağıq, anladın, ancaq oğru! – Səsində sonsuz bir qəzəb sezişirdi.

Pedro başını tərpəyib, barmaqlarını açdı. Kapt yerə düşdü. Daha onlar gülmürdülər, hərçənd ki, günəşdən doymuş səhər elə bayaqkı kimi şən, gözəl idi.

Səhər, “Belas-Artes” məktəbinin məzunlarından hansınsa tablosundakı kimi idi. Nəhərdən qayıdan fəhlələr yanlarından keçirdilər: iki dostun həmin şəhər gördüyü bu idi, həmin səhər onlar yalnız bunları görə bilmişdilər.

ÇİÇƏK XƏSTƏLİYİ

İlahə Omolu Baiyanı qara çiçək xəstəliyi ilə vurdu. Lakin Yuxarı şəhərin məhəllələrində yaşayan varlılar özlərini peyvənd elətdirdilər, Omolu isə əslən Afrikanın keçilməz cəngəlliklərindən olduğu üçün, peyvənd kimi tibbi incəliklərdən xəbərdar deyildi. Xəstəlik də üz qoydu kasıblar yaşayan məhəllələrə, onları əldən saldı, bədənəri yarayla örtüldü. Sonra da sanitarlar peyda oldular, xəstələri tutub kişələrə soxaraq, uzaq xəstəxanalara apardılar. Qadınlar ağlayırdılar, arələrinin üzünü bir daha görməyəcəklərini bildiklərindən ağlayırdılar.

Hə, ilahə qara çiçəyi varlılar üçün göndərmişdi: Afrika meşələrinin vəhşi ilahəsi hardan biləydi ki, peyvənd var, elmin başqa nailiyyətləri var?! Ölan oldu, qara ölüm zəncirini qınb, şəhəri gəzməyə başladı və Omolu çiçəyə öz işini görmək üçün icazə verməkdən savayı, yol tapmadı. Amma axırda Omolunun öz kasıb balalarına yazığı gəldi və o qara ospanı – suçiçəyini, axmaq və ziyanlı, qızıldan təhlükəli olmayan bir xəstəliyə çevirdi. Sanitarlar isə yenə də kasıbların evlərinə soxulub xəstələri şəhərdən kənarda yerləşən lazaretlərə daşımaqdaydılar. Onlara baş çəkmək olmazdı, xəstələr bütün günün heç kimi görmürdülər. Onlar öləndə də, heç kimə xəbər vermişdilər, kimsə möcüzə nəticəsində evlərinə dönəndə ona xortlamış meyit kimi baxırdılar. Qəzetlər epidemiyadan yazır, çiçək əleyhinə kütləvi peyvənd edilməsini vacib sayırdılar. Kandombledə gecə-gündüz təbiller guruldayırdı – qəzəbli ilahədən mərhəmət istəmək, qəzəbini yumşaltmaq lazım idi. Lakin Omolu qətiyyətli idi, Omolu peyvəndə təbə olmurdu.

Kasıbların miskin evlərində qadınlar xəstəlik qorxusundan, xəstəxana qorxusundan ağlayırdılar.

Dəstədə birinci Almiro xəstələndi. Bir gecə Güllə Pedronun qəti qadağına baxmayaraq, zənci balası Barandan Almironun yanına keçəndə o şikayətləndi:

– Bədənim yaman qaşınır, – yaralarla örtülmüş əllərini ona göstərdi. – Deyəsən, qızdırmam var.

Barandan qorxaq uşağ deyildi, bunu hamı bilirdi. Lakin bir neçə nəsil afrikalı əcdadlarından miras qalmış çiçək

xofu, Omolunun xəstəliyindən qorxu onun qanında idi. Elə bu səbəbdən Almiro ilə münasibətlərindən hamının xəbər tuta biləcəyini də unudub, kənara atıldı, yatanları tapdalaya-tapdalaya qışqırdı:

– Almiro çiçəkdir! Almiro çiçəkdir!

Hamı ayağa qalxdı, ehtiyatla xəstəyə yaxınlaşdılar. Almiro hönkürdü. Güllə Pedro hələ qayıtmamışdı. Nə Professor, nə Pişik, nə Böyük Joan vardı. Rəhbərliyi Çolaq öz üzərinə götürdü. Son zamanlar o yaman qaraqabaq olmuşdu, demək olar ki, heç kimlə danışmır, ağzını açanda da ancaq kiməsə ilişmək, kiminsə dalaşmaq məqsədi güdərirdi. Təkcə Pedro ilə münasibəti istisna idi. Şirniquş, başqalarına nisbətən, onun üçün daha tez-tez dua eləyirdi və hərdən dəhşət içində düşündürdü ki, Çolağın içində şeytan grib. Padre Joze Pedro onunla, elə qabaqkı kimi, sakit və hövsələli davranırdı, lakin Çolaq ondan gen gəzirdi: heç kəsi tanımaq istəmirdi, kiminsə söhbətinə qarışanda da əlüstü dava düşürdü.

O, Almiroya yaxınlaşanda hamı tələsik kənara çəkildi: uşaqlar Çolaqdan heç də çiçəkdən qorxduqlarından az qorxmurdular. Bir neçə gün qabaq pakhauza bir ac küçük qaçıb gəlmişdi: əvvəlcə Çolaq ona əziyyət verirdi, amma sonra öyrəşdi, sevdi və indi daim qayğısına qalırdı, sanki, küçük həyatının yeganə mənası idi. İndi də iti Almirodan uzaqlaşdırıb özü xəstənin yanına qayıtdı. “Kapitanlar” yaxın gəlməməyə çalışaraq, oğlanın sinəsindəki yaralara uzaqdan baxırdılar. Əvvəlcə Çolaq qərribə səslə Barandana dedi:

– Aha, sarsaq zənci, onunla qucaqlaşdınsa, yüz faiz sən də onun kimi səpəcəksən. Barandan ona dəhşətlə baxdı. Sonra Çolaq üzünü bütün uşaqlara tutub dilləndi:

– İndi nə deyirsiniz, bu quşbalanın ucbatıdan, biz də xəstələnek?

Heç kəs dinmədi. Almiro üzünü əlləri ilə örtüb, divara qısılaraq, hönkürürdü. Çolaq davam elədi:

– O elə bu dəqiqə çıxıb gedəcək. Başa düşdün, Almiro? Pakhauzdan çıxıb küçədə oturaçaqsan, yolun qırağında, o pişiktən sanitarlar qoy səni götürüb aparsınlar xəstəxanaya.

– Yox! Yox! – Almiro dəhşət içində qışqırdı.

– Hə, Almiro, hə! Sanitarları bura çağırmayacağıq, niyə

tanısınlar yuvamızı?! Sən isə şələ-küləni yığıdırıb, tərpen burdan cəhənnəmə; nə qədər ki hamımız xəstələnməmişik.

Almiro ara vermədən “yox, yox!” deyərək, bayaqkıdan daha bərk ağlayırdı. Zənci balası Barandan tır-tır əsirdi, Şirniquş deyəndə ki bu, günahlanımıza görə Tanrının verdiyi bəladır, uşaqlar çaşqınlıq içində donub qaldılar. Çolaq artıq Almironu zorla çıxarıb, bayıra atmaq istəyirdi ki, Şirniquş Pak Qızın balaca surətini bərk-bərk sinəsinə sıxaraq qışqırdı:

– Dua etmək lazımdır! Tanrı bizi günahlanımıza görə cəzalandırır! Biz günah girdabındaydıq, Tanrı da cəzamızı verdi. Dua edin! Bağışladığınızı diləyin! Onun güclü səsi daha dəhşətli balalardan müjdə verirdi, sanki. Uşaqlardan bəziləri əllərini dua edirmiş kimi tutdular və Şirniquş “Müqəddəs Ata” duasını oxumağa başladı. Lakin Çolaq onu bir qırağa itələdi:

– İtil burdan, bala keşiş!

O isə duasını ucadan oxumaqda davam edirdi. Almiro ağlayaraq, “Yox! Yox!” deyirdi, qalan uşaqlar isə çaşqın halda yerlərində donub qalmışdılar. Barandan, artıq xəstəliyə yoluxduğunu güman edərək, tır-tır əsirdi.

– Bura bax, qurtar. – Çolaq yenə dilləndi. – Xoşluqla getməsən, zorla çıxarıb atacağıq. Yoxsa hamımız qırılacaq! Qanmırsınız? Onu burdan yığışdırmaq lazımdır, küçədə sanitarlar görüb aparacaqlar xəstəxanaya.

– Yox, yox. And verirəm Tanrıya, yox, – Almiro hicqırırdı.

– Bu cəzadır... – Şirniquş təkrarlayırdı.

– Kəs səsin! – Çolaq qışqırdı. – Götürün onu, uşaqlar. Özü getmək istəmirsə, zorla çıxaraq.

“Kapitanların” tərəddüd etdiklərini görüb, Almiroya yaxınlaşdı ki, ona bir təpik vursun:

– Mən kimə deyirəm? Rədd ol burdan, qoturunla bir yerdə!

Almiro büzüşdü:

– Yox! İxtiyarın yoxdur, Çolaq! Mən də “kapitanam”. Qoy, Pedro gəlsin...

– Bu cəzadır, Tanrı cəzası... – Şirniquş durmadan təkrarlayırdı. Çolaq Almirounun sözlərindən son dərəcə əsib-ləşib, ona bir təpik vurdu:

– Rədd ol buradan! Rədd ol!

Amma birdən kimsə onun çiyindən yapışaraq, kənara tulladı.

Bu, əlində revolver tutmuş Fıfıra idi. O, öz bədənini ilə Almironun önünü kəsmişdi, gözləri şimşək kimi parıldaırdı.

– Kim yaxın gəlsə, güllələyəcəyəm! – deyərək, qarşısında dayanan uşaqlara qəzəblə nəzarət saldı.

– Sən nə düşmüşsən ortaya? – Çolaq işlərin gedişini öz xeyrinə dəyişmək ümidini hələ üzəməmişdi.

– Almiro dastənin üzvüdür. Bizimkidir. Düz deyir. Onu çölə tullamağa qoymayacağam. Nədir, o, əsgərdir, yoxsa polis? Pedronu gözləyək, o qərar versin. Pedro gələndə kimi heç kəsi qoymaram Almiroya əlini vura, it kimi güllələyəm.

“Kapitanlar” dağılırdılar. Çolaq hirsindən tüpürdü:

– Sizin hamınız qorxaq zibillərsiz... – deyib cəkildi, öz itinin yanında yerə uzandı, yaxınlıqdakı uşaqların onun dodaqaltı deyindiğini eşidirdilər: “Qorxaqlar, qorxaqlar”. Fıfıra tapançasını əlindən yerə qoymayaraq, Almironun qabağında durmuşdu, o isə bütün bədənini örtmüş yaralara baxıb ağlamağında idi. Şirniqş dua edirdi, Tanrıdan ədalət yox, mərhəmət diləyirdi. Sonra birdən padre Joze Pedronu yadına salıb götürüldü. Lakin padrenin evinə aparın yolu başa vurmağa çox tələssə də, duasını dayandırmırdı və Tannının qəzəbinin xofu onun gözlərini tuturdu.

Bir azdan Güllə Pedro Professor və Böyük Joanla birlikdə qayıtdı. İşləri uğurlu alınmışdı deyə, gülə-gülə hadisənin təfərruatını müzakirə edirdilər, Pişik də onlarla getmişdi, amma qayıdanda Dalvagilə dönmüşdü. Üçlük pakhauza giren kimi birinci əlində revolver tutmuş Fıfıranı gördü.

– Bu nədir belə? – deyə Pedro soruşdu.

Çolaq ayağa qalxıb, iti də yanında, ona yaxınlaşdı.

– Bu sərtañalı səfəh – Fıfıra qoymur ki, qəranımızı yerinə yetirək. – O, Almiroya işarə elədi. – Bizim balaca mələyimiz çiçəyə yoluxub.

Böyük Joanın canından üşütmə keçdi. Pedro Almiroya baxdı. Professor Fıfıraya tərəf getdi.

– Danış görüm, necə olub, – Pedro dedi.

– Bu balaca o lənətgəlmis xəstəliyə tutulub. – Fıfıra hələ də ağlayan Almiroya işarə elədi. – Əclaf Çolaq isə lap polisdən də pisdir, istəyirdi atсын onu bayıra ki, sanitarlar götürüb aparsınlar. Mən əvvəl qarışmadım. Bu da getmək

istəməirdi. Uşaqlar isə – hirsələ yerə tüpürdü – onu qovmağı qərara aldılar. O isə deyirdi ki, gözləyin, Pedro gəlsin, özü qərar versin. Mən fikirləşdim ki, düz deyir, ona qahmar çıxıdim. Adam özününkülərə belə münasibət göstərməz, nədir o, polis-zaddır məgər?..

– Sən düz eləmişən, Fıfıra, – Pedro əlini onun kürəyinə vurdu. – Deməli, sən çiçəyə yoluxmusan? – deyə üzünü Almiroya tutub soruşdu.

Almiro hiçqıncıq içində boğularaq, yalnız başını tərpətdi.

– Bizim əlimizdən nə gələr? – Çolaq qışqırdı. – Bura sanitar çağırma bilmərik: günü sabah bütün Baiya biləcək ki, “kapitanların” oylağı haradır. Onu şəhərə aparmaq lazımdır. İstəsən də, istəməsən də, belədir...

– Qərar vermək sənəin işin deyil! – Pedro dedi. – Nə əmr verirsen burada? Əlim-ayağım dəyməmiş tərpan buradan!

Çolaq burnunun altında deyənə-deyənə aralandı. Küçük ayaqlarına doladı, o itə bir təkik vurdu, amma o dəqiqə də yazığı gəldi heyvana, yanına çağırıb, sıgallayaraq, ətrafında baş verənlərə göz qoymağa başladı.

Güllə Pedro isə Almiroya yaxınlaşdı. Böyük Joan da yaxınlaşmaq istəyirdi, amma özünü cəmləyə bilmədi: onun ruhunda yaşayan çiçək qorxusu həttə içindəki mərhəməti belə üstələyirdi. Pedronun yanında bircə Professor vardı.

– Göstər görüm, – Almiroya dedi.

O, yara tökmüş qollarını irəli uzatdı.

– Boş şeydir, – Professor yüngülləşmiş kimi, dərindən nəfəs aldı. – Əsl çiçək olanda yaralar o saat qaralır...

Pedro fikirləşirdi. Pakhauza gəzişdi. Böyük Joan, nəhayət ki, qorxusuna güc gələ bilib, sanki, hər addımını böyük iradə bahasına ataraq Almiroya yanaşdı. Elə həmin dəqiqə Şirniqş, hövlnak Pakhauza tapıldı, dalınca da padre. Şirniqş Almironu göstərdi və padre uşağın yanında dözəməyə enib, əlini əlinə aldı, diqqətlə baxdı. Sonra Pedroya dedi:

– Hospitala getməlidir.

– Xəstəxanaya?

– Hə.

– Olmaz, – Pedro cavab verdi.

Çolaq yenə də ona yaxınlaşdı.

– Baş mən bayaqdan nə deyirəm?! Xəstəxanaya, xəstəxanaya getməlidir!

– O heç yerə getməyəcək, – Pedro təkrar elədi.
 – Niyə axı, oğlum? – padre soruşdu.
 – Ona görə ki, Müqəddəs ata, xəstəxanadan hələ qayıd-
 an olmayıb. Heç kəs qayıtmayıb, başa düşürsünüz? Almiro
 bizlərdən biridir. Biz belə hərəkət edə bilmərik.

– Qanun-qayda var axı...

– Ölmək üçün, eləmi?

Padre "kapitanların" başçısına gözlərini bələldib baxırdı. Bu kimsəsiz uşaqlar, elə bil, qarşılarına məqsəd qoymuş-
 dular ki, hər dəfə onu heyrətləndirsinlər: bu balacalar
 görüldüklərindən çox ağıllıdılar. Qəlbini dərinliklərində
 isə bilirdi ki, oğlan düz deyir.

– O heç yana getməyəcək, – Pedro dedi.

– Yaxşı, bəs nə etmək istəyirsən?

– Özümüz sağaldırıq.

– Necə?

– Anıya ananı çağıracağam.

– O, çiçəyi müalicə eləyə bilmir...

Pedro özünü itirdi və bir xeyli sükutdan sonra dilləndi:
 – Eybi yox... Burada ölməyi lazıqda gəbərməyindən
 yaxşıdır.

– O, bizim hamımızı yoluxduracaq axı! – Çolaq yenə
 müdaxilə elədi. – Hamımız xəstələnəcəyik... – deyər dəstə-
 nin qalan üzvlərinə müraciətlə qışqırdı. – Onu burda qoy-
 maq olmaz!

– Səsinə kəs, əclaf! – Pedro coşdu.

– O düz deyir, – padre sakitcə dilləndi

– Biz onu xəstəxanaya qoymayacağıq. Siz axı mərhə-
 mətli adamsınız, padre, niyə başa düşürsünüz ki, orda
 yüz faiz öləcək. O baraklardan sağ çıxan olmur.

Padre bu sözlərin həqiqət olduğunu bildiyindən susurdu.

Bu yerdə Böyük Joan səsinə ucaldı:

– Qohumları varmı görəsən?

– Kimin?

– Almironun. Var, yadıma düşdü!

– Evə getməyəcəyəm, – yenə ağıladı. – Mən ordan qaç-
 mışam!

Pedro başını ona tərəf əyib nəvəzislə dilləndi:

– Sakit ol, Almiro. Əvvəl gedib, bir sənin ananla danı-
 şım. Səni sonra aparırıq. Orda sağaldılar səni, heç xəstə-

xanaya da ehtiyac qalmaz. Padre isə həkim çağırır, düz
 deyirəm, Müqəddəs ata?

– Hə, düz deyirsən. – Joze Pedro cavab verdi.

Bir qanun vardı ki, ona əsasən, vətəndaşlar çiçəyə
 yoluxma halları barədə səhiyyə orqanlarına məlumat ver-
 məliydilər: xəstələrin tez təcrid olunması üçün. Padre Joze
 Pedro bu qanunu bilirdi, amma "kapitanların" tərəfində
 duraraq, onu pozmalı oldu.

Almironun anası öz əşnasıyla bir yerdə, Sidade-da-
 Palyada yaşayırdı: paltaryuyan idi, aşnası isə bir parça torpaq-
 da eşələnirdi. Pedro onu tapanda, qadın az qaldı sevindi-
 yindən ağılı itirə. Almironu elə o dəqiqə pakhauzdan apar-
 dılar, tezliklə padre də həkim gətirdi. Amma bədbəxtlikdən,
 bu həkim şəhər sanitariya idarəsində pullu bir vəzifə həsrə-
 tindəydi deyər, xəstə barədə əlaqədar orqanları məlumat-
 landırdı. Almironu xəstəxanaya apardılar, padrenin başının
 üstündə isə qara buludlar dolaşmağa başladı: həkim (o özü-
 nü hamıya azadfikiri bir adam kimi təqdim etsə də, əslində
 əsl qaragüruhçu idi) padreni də satdı – onu çiçəkli xəstəni
 gizlətməkdə ittiham edirdilər. Hökumət işi arxiyepiskopun
 dəftərxanasına yolladı. Tezliklə padreni bu hörmətli idarəyə
 başçılıq edən kanonikin yanına dəvət etdilər və ora gələndə
 padre artıq özü üçün yaxşı heç nə gözləmədi.

Qalın pərdələr, hündür arxalı kreslolar, bir divarda İqnatı
 Layolanın portreti, digərində çarxıxa çəkilmiş Məsih. Uzun
 masa, bahalı xallılar. Padre Joze Pedro bu otağa girəndə
 ürəyi yaman döyünürdü. Çağırışın səbəbi ona tam aydın
 deyildi və əvvəlcə elə bildi ki, yepiskopun sarayına, iki ildən
 artıq gözləməkdən gözlərinin kökünü saraltmış həmin
 o təyinatı almaq üçün çağırıblar. "Yəni mənə ayrıca kilsə
 verəcəklər?" – düşündü və dodaqlarında bəxtəvər bir təbə-
 süm oynadı. Bax, nəhayət ki, o əsl din xadimi olacaq və
 müminlərin ruhu tam olaraq, onun himayəsinə və dini rəh-
 bərliyinə etibar ediləcək. Bax, onda Tanrıya qulluq etmək
 hüququnu tam qazanacaq. "Bəs uşaqlar necə olsunlar – ev-
 eşiksiz, baxımsız Baiya uşaqları?" – fikirləşir və sevincinə
 yüngül bir qüssə qatılırdı. Axı o, bu balacaların tək-tük
 dostlarından biridir. Onun yerini tutacaq padre uşaqların
 nazı ilə oynayaşı deyil. Koloniyada nəhəng qabaq öz
 mölasını oxuyub, işini bitmiş hesab edəcək, uşaqlarınsa,

onsuz da, ruhanilərlə o qədər araları olmur deyə, cinlən-
cəklər ki, bu moizanın ucbatından yeməkləri düz bir saat
gecikdi. Padre Joze Pedro qəbulu gözləmədə yetim uşa-
qlar barədə kədərli fikirlərə qərq oldu. Əlbəttə, böyük uğurlar
qazandığını deyə bilməzdi, amma nəzərə almaq lazım idi
ki, bu işləri sıfırdan başlamışdı və tez-tez dayanaraq, geri
qayıtmağa, təzədən başlamaq üçün məqam gözləməyə
məcbur olurdu. “Kapitanların” tam inamını qazanmaq ona
lap bu yaxınlarda nəsib olmuşdu: nə olsun ki, onun dini
rütbəsinə uşaqlar heç ciddi qəbul etməlir, – əsas məsələ,
uşaqların onu bir dost kimi qəbul etmələridir. Bunun üçün
də padre öz prinsiplərindən dəfələrlə geri durmalı olmuş-
du... Eybi yox: heç olmasa, Şirniquş onun ümidlərini
doğrultsa, mütləq bağışlanacaq. Hərdən padre seminariya-
da öyrəndiklərinə zidd addımlar da atası olurdu, hətta
kilsənin bəyənmədiyi iş də tuturdu. Axi başqa əlac yox idi...
Bax, elə bu yerdə anladı ki, çox güman, elə uşaqlara görə
çağnılıb bura. Əlbəttə, onlara görə! Mömin qadınlar çoxdan
onun azyaşlı xuliqanlarla qəribə dostluğundan çənə döyür-
lər... Bir tərəfdən də Almironun əhvalatı. Daha bu dəvətin
səbəbini axtarıb, fal açmaq gerek deyil – hər şey aydındır.
Bunu anlayan padre Joze Pedro bərk qorxdu. Onu ciddi
cəzalandıracaqlar və təbii ki, ayrıca icma fikrini gerek bey-
nindən tamam çıxara. Amma bu kiləsə ona necə lazım idi!
Axi qoca anası vardı, pedaqoji institutda oxuyan bacısı var-
dı, onlara da kömək etməliydi... Elə o daqiqə düşündü ki,
bəlkə, gördüyü işlər heç düz deyilmiş və arxiyepiskop da
ondan buna görə narazıdır. Seminariyada isə itaət etmək
öyrədirlər... və yenə də yadına səfil Baiya uşaqları düşdü,
Şirniqusun, Professorun, Pedronun, Çolağın, Doldonun,
Pişiyin surəti gözləri önündən keçdi. Onları xilas etmək
lazımdır, hələ uşaqlardır... İsa Məsih də uşaqların fikrini
daha çox çəkirdi. Nəyin bahasına olursa-olsun, onları xilas
etmək gərəkdir! Öz xislətlərindən qalmır günahları...

Kanonik otağa daxil oldu. Padre o qədər dərin fikirdə idi ki, vaxtı tamam unutmuşdu və bilirdi ki, nə vaxtdan bəri burada oturub. Səssiz addımlarla irəliləyən kanonik o dəqiqə görmədi. O, hündürboy, anq bir kişi idi, təmiz əbəsi vardı, seyrək saçları səliqə ilə darənmiş, dodaqları bir-birinə sıxılmışdı. Təşəbbi boynundan asılmışdı. Bütün görkəminin

dən müqəddəslik yağırdı, amma bu heç də onun sərt baxışı, üzünün iti cizgiləri ilə ziddiyyət təşkil etmirdi. Kanonikə suyuşirir deməzdi; qüsurusuz onun bütün dünyadan bir ziret kimi tam ayırdı. Deyirdilər ki, o, dərin zəka və ciddi qaydalar adamı, misilsiz vaiz idi, onun ləkəsiz şöhrətinə qıbta edirdilər. O, ayaq saxlayıb, padrenin bəstəbəy qamətini, kirlə, iki yerdən yamanqış paltarını gözənd keçirdi, onun ürək duruşuna, üzündəki daimi mərhəmətli sadəlik ifadəsinə diqqət yetirdi. Bu dəqiqələr ərzində kanonik padrenin səmimi batinindən özünə lazım olan nə vardisa, hamısını asanlıqla oxudu. Sonra yüngüləc öskürdü. Padre Jozə Pedro kanoniki qürub yerindən dik atıldı və onun əlini öpdü.

– Əyləşin. Sizinlə söhbətim var.

Padrenin üzündə heç nə ifadə etməyən bir baxış gəzdi. Kanonik olurdu və diqqət elədi ki, qonağın kirli şutanası onun təmiz, ütlü paltarına toxunmasın, əllərini sinəsinə çarpazladı. Onun səsi bütün simasına çox qəribə bir tərzdə uyşmurdu: az qala, qadına xas bir yumşaqlıq vardı sənsində; amma hər sözündə sarsılmaq iradə seçilirdi. Padre başını asdıqı dikib onun söza başlamasını gözləyirdi. Və o başladı:

– Sizdən ciddi şikayətlər daxil olub.

Padre Joze Pedro üzünə bir anlamazlıq ifadəsi vermək istədi, amma öhdəsindən gələ biləcəyi bir iş deyildi, axı hələ də “kapitanlar” haqda düşünürdü. Kanonikin dodaqlarına yüngül bir təbəssüm qondu:

– Düşünürəm ki, söhbətin nədən getdiyini bilirsiniz...

Padre ona geniş açılmış gözləriylə baxırdı, birdən özünə qəlib baxışlarındakı mənanı gizlətməyə çalışdı.

– Yəqin, uşaqlardan...

– Günahkar öz günahını gizləyə bilməz, bu günah həmişə onun gözləri önündədir... – kanonik dilləndi və bu sözləri deyərək səsidəki səmimiyyəti xatırladan ahəng də voxa çıxdı.

Joze Pedronun ürəyi əsdi. Ən çox qorxduğu şey baş verirdi: tabe olduğu və Tannının həqiqi iradəsini dərk etmək imkanı olan ruhanilər belə hesab edirdilər ki, o, özünü düzgün aparmayıb. Kanonikin qarşısında əsirdi və səbəb yepiskopun qazabından qorxması deyildi: padre Joze Pedro Tannınıncı incədə biləcəyindən çox qorxurdu. Hətta əlləri də əsməyə başladı.

Kanonikin səsi yenə yumşaldı, səsi indi yenə qadın kimi mülayim və zərif çıxdı – kişiye “mən heç vaxt sənəin olmayacağam” deyən qadın kimi:

– Bəli, padre, sizdən neçə şikayət daxil olub bura, amma hörmətli yepiskop bu səhvədən özünüzdən nəticə çıxarıb islah olunacağınız ümid edərək, onlara göz yumurdu...

Baxışı yenə sərt idi. Padre Joze Pedro başını yenə aşağı dikdi.

– Az əvvəl, biz dul qadın Santosun şikayət ərizəsini almışdıq. Siz bir dəstə pozğun uşağın ona sataşaraq, ələ salmasının qarşısını almamısınız. Daha dəqiq desək, həmin xuliqanları hətta təhrik də eləmişiniz. Bu ittihamə necə cavab verəcəksiniz, padre?

– Bu, həqiqət deyil, senyor kanonik.

– Siz demək istəyirsiniz ki, xanım Santos yalan deyir?

Kanonik onu baxışlarıyla dəlib keçirdi, amma bu dəfə padre bu baxışlara tab gətirib təkrar elədi:

– Bu həqiqət deyil.

– Yəqin, sizə məlumdur ki, xanım Santos içində Tanrı xofu olan möminlərin ən fədakarı, vicdan və imanının müdafiəçisidir. Sizə məlumdur ki, o dul qadın necə səxavətlə inanələr verir?..

– Mən indi həmin hadisəni izah edərdəm...

– Sözümlü kəsməyin. Məgər sizə seminariyada öyrətməyiblər ki, din yolunda sizə rəhbərlik etməli olanların hörmət və səbirlə dinləməlisiniz? Amma mənə elə gəlir ki, siz orda da birincilər sırasında deyildiniz...

Padre Joze Pedro bunu bilirdi və indi qətiyyət ehtiyacı yox idi ki, seminariyada sonuncu olduğunu ona xatırladılar. Məhz elə buna görə səhvə yol verib, Tanrını incitməkdən qorxurdu. Yəqin, kanonik düz deyir: axı o, çox ağıllı və Tanrıya çox yaxındır, Tanrıya yaxınlıq isə ağıldan da üstündür; bu, ali müdriklik nümunəsidir.

Kanonik etinasız bir hərəkət elədi, yəni həmin o dul qadın söhbətini bir kənara atırmış kimi səsi yenə yumşaq, təsirləndirici oldu:

– İndi keçək daha ciddi məsələyə. Sizin ucbatınızdan, padre, şəhər rəhbərliyi ilə ziddiyyətlərimiz yaranıb. Nə törətdiyinizi bilirsiniz?

Padre heç danmaq fikrində də deyildi:

– Suççayaınə yoluxmuş oğlanın məsələsini deyirsiniz?
– Çiçəyə yoluxmuş, padre, çiçəyə. Siz onu sanitariya orqanlarından gizlətmisiniz...

Padre Joze Pedronun Tanrı mərhəmətinə inamı nəhayətsiz idi. O, tez-tez fikirləşirdi ki, ilahi onu əməllərinə görə günahlandırmaz. İndi də bu inam ona güc verdi ki, qəddini dikəldib, kanonikin gözüünün içinə şax baxsın.

– Siz leprozori nədir, bilirsiniz? – Kanonik cavab vermədi. – Ordan tək-tük adam qayıdır. Bu işə uşaqdır... Onu baraklara yollamaq, elə qətlinə fərman vermək kimi bir şeydir!

– Bu, bizim işimiz deyil, – kanonik boz, hissiyyətsiz, amma inamlı bir səslə dilləndi. – Bu, sanitariya idarəsinin səlahiyyətindədir. Biz isə qanuna hörmət etməliyik.

– Hətta bu qanun Tanrı mərhəmətinin ziddinə olsa da?

– Siz Tanrı mərhəməti barədə nə bilirsiniz axı? Ulu Tanrının qismət payından söz açarkən, öz şüurunuzun imkanlarını şişirtmirsəniz ki? Siz xudpəsəndliyə düşər olmusunuz.

– Mən kim olduğumu yaxşı bilirəm, mən Tanrıya qulluq etməyə layiq olmayan bir bisavadam, – padre Joze fikrini izah etməyə çalışırdı. – Amma bu uşaqlar ot kimi, çayır kimi özbaşına böyüyürlər, onlara diqqət eləyən kimsə yoxdur, ona görə də mən istəyirdim...

– Xoş niyyət pis əməlin bəraəti ola bilməz, – kanonik onun sözünü kəsdi, onun ahəngindəki yumşaq sözlərinin ehtiva etdiyi güzəştizliklə uyuşmurdu.

Padre yenə ruhi tərəddüd yaşadı, amma bütün fikirlərini Tanrıya yönəldib özünü ələ ala bildi:

– Mənim hərəkətlərimdə pis nə var? Bu oğlanlarla heç kəs heç vaxt ciddi şəkildə Tanrıdan danışmayıb. Onların iman barədə təsəvvürləri yoxdur, müqəddəsliyimiz də, zənci bütəllərini də bir yerə qatırlar. Mən yolundan azanları xilas etmək istəyirdim...

– Mən artıq dedim sizə: nəcib niyyətiniz olub, amma əməlləriniz əks təsir göstərib...

– Siz axı bu oğlanları tanımırırsınız! – padre səsinə azca ucaldı və həmin an da kanonikin sərt baxışını duydu. – Onlar yaşca uşaq, həyat tərzinə görə isə böyükdürlər. Özlərini kişi kimi apanırlar, məişətin bütün çirkinliyini, mürdarlığını dadıblar artıq... Onları qorxudaraq, özümüzə uzaqlaşdırmaq üçün, hərdən vicdanımın ziddinə də getməli olurdu.

– Siz onların təsiri altına düşmüşsünüz.
 – Bəli, kiçik məsələlərdə güzəştə getmişəm, amma böyük mənadə uğur qazanmaq üçün.
 – Siz o nadürlərin cinayətlərinə göz yumaraq, onlara haqq qazandırmış olurdunuz.
 – Onların günahı nədir axı?! – Padre birdən Joan de Adanın sözlərini xatırladı. – Kim qalır onların qayğısına? Kim öyrədir onları, kim düz yol göstərir? Kim kömək edir? Onlara demək üçün birçə mehriban kəlməni kim tapar? – Padre elə coşmuşdu ki, kanonik baxışlarıyla onu dəşməyinə davam eləsə də, bir az uzağa çəkildi. – Onlar oğurlayır ki, acından ölməsinlər, varlı insanlar isə pulu göyə sovurmağı, kilsələrə iana verməyi daha vacib sayırlar və heç düşünmürlər ki, onlarla yanaşı ac uşaqlar var! Nədir onların günahı?

– Xahiş edirəm ki, söhbəti kəsəsiniz, – kanonik amirana dilləndi. – Sizi tanımasaydım, elə bilərdim ki, kommunistdir danışan. Bir də ki, o avaraların içində dolaşib, boş-boş söhbətlərinə qulaq assan, kommunist olarsan da... Siz, həqiqətən də, kommunistsiniz, padre, siz kilsənin düşmənisiniz.
 Joze Pedro ona dəhşətlə baxırdı. Kanonik ayağa qalaraq, əlini ona uzatdı.

– İnanmaq istədim ki, Tanrı özünün nəhayətsiz mərhəmətinə görə sizin sözlərinizi və əməllərinizi bağışlayacaq. Siz Tanrını və kilsəni təhqir etdiniz! Siz ruhani geyimini din xadiminin şərəfsizliylə ləkələmişsiniz. Siz dövlət və kilsənin qanunlarını tapdalamısınız. Siz kommunist kimi hərəkət etmişsiniz. Və bu səbəbdən sizə kilsə etibar edə bilmərik. Gedin, – bu yerdə onun səsi heç bir etiraza yer qoymayan amirana ahəngini itirmədən, yenə yumşaq çıxdı, – gedin, günahlarınız üçün tövbə edin, özünüzi sona kimi kilsənin əsl katoliklərinə həsr edin, başınızdan bu kommunist sayıqlamalarnı çıxarın – əks-təqdirdə, biz daha sərt tədbirlərə əl atmalı olacağıq. Yəni siz elə düşünersünüz ki, Tanrı bu əməllərinizi bağışlar? Özünüze bir ayıq gözlə baxın: İlahimizin dediklərinin gizli məfhumuna varmaq, məgər sizin işinizdir?..

O, Joze Pedroya kürəyini çevirib, qapıya tərəf getdi. Padre çəşqin halda onun dalıncı iki addım atıb, boğuq səslə, boğulmuş kimi dedi:

– Onların içində bir oğlan da var, ruhani olmaq istəyir...
 – Söhbətimiz bitdi, padre. Azadsınız. Tanrı sizi hidayət etsin.

Padre Joze hələ bir-neçə dəqiqə yerində hərəkətsiz qaldı, sanki, nəse demək istəyirdi, amma dəyə bilmədi, yalnız kanonikin çıxdığı qapıya baxa-baxa durdu. O, heç bir şey barədə düşüncə bilmirdi və özünün kirli, yamaqlı sutanasında azacıq qabağa əylirərək, əllərini bayaqdan getmiş insanın dalınca uzadıb, qorxmuş gözlərini geniş açıb, titrəyən dodaqlarını səssizcə tərpədənək durmuşdu. Qalın pərdələr otağa gün işığını buraxmırdı. Joze Pedronu hər tərəfdən zülmət çulğalayır.

Kommunist... Küçə musiqiçiləri hansısa qədim bir valsın melodiyasını təəccüb doğuran bir ahəngdarlıqla ifa edirdilər:

“Ruhum yaman sıxılır, Tanrım, məni hifz etlə...”

Padre Joze Pedro divara söykəndi. Kanonik deyirdi ki, Tanrının iradəsinə dərək can atmaq oluq deyil, deyirdi ki, o, axmaqdır və kommunistlərin sözləriylə danışır. “Kommunist” sözü padreyə rahatlıq vermirdi. Ruhanilər bütün minbərlərdən bu adı daşıyanlara nifrət yağdırdılar. İndi isə onu da belə adlandırdılar... Kanonik isə ağıllı, savadlıdır və elə buna görə də Tanrıya yaxındır: o, İlahi səsi də asan eşidər. Bəli, padre Joze Pedro səhvə yol verib, düz iki ilini boş-boşuna sərf edib. Ən ağır iki ilini... O, yolundan azmış uşaqlara kömək eləmək istəyirdi. Yəni, doğrudan da, onlar başlarına gələn bütün bəlalara görə özləri günahkardılar? İsa Məsih... Nurlu, daim cavan obraz... Eşitmişdi ki, İsanı da inqilabçı sayırdılar və o da uşaqları sevirdi. Uşağa dərd gətirən dərd çəkəcək. Bəs Santosun müqəddəs dinimizin keşikçi olan dul qansı?... Deməli, o da göylərin sədasını eşidir? İki il boş-boşuna... Düzdür, o güzəştə getməyə məcbur olurdu, yoxsa uşaqların etibarını qazana bilərdi? Onlar başqa uşaqlara bənzəmirilər, onlar dünyada hər şeyi, həyatın bütün çirkini-irini, tərs üzünü tanıyırlar. Bununla belə, yenə uşaq olaraq qalırlar. Məgər onlarla da yezuit kollecinə oxuyan uşaqlar kimi davranmaq olar? Bunların həm atası, həm anası, həm bacısı, həm müəllimi, həm tövbələrini qəbul edən keşikçiləri, yeməkləri, geyimləri, bir sözlə, hər şeyləri var... Bəs onun kanoniklə, xəyalən belə olsa, mübahisə

etməyə cürəti çatarmı? Kanonik həm ağıllı, həm savadlıdır, İlahinin səsinə aydın eşidir. O, Tanrıya yaxındır. Bəs padre Joze Pedro necə?.. "Siz öndə gedən tələbələrden deyildiniz"... O, zəif oxuyurdu, İlahi ona istedad payını az vermişdi... Tanrı həqiqəti savadsızları açacaq? Bəli, o, yükdaşıyan Joanın nitqinə qulaq asmışdı... Belə çıxır ki, o da elə Joanın tayıdır?.. O, kommunistdir? Axı kommunistlər pis adamlardır, ölkəni məhv etmək istəyirlər. Amma yükdaşıyan Joan təmiz adamdır, mehriban olsa da, hər halda, kommunistdir. Bəs İsa Məsih? Yox, bu barədə düşünmək də dəhşətdir... Kanonik bu məsələlərdən, yamaqlı paltar geymiş savadsız padredən daha yaxşı baş çıxarır. Kanonik zəkəlidir, Tanrı isə ali zəkədir... Şirniqşə də ruhani olmaq istəyir... Bu, əslində elə onun boyuna biçilib. Bəs o da günahların girdabındadır axı, oğurluq eləyir, cibə girir, nə gördü, çırpışdırır... Onun günahı deyil bu... O, kommunist kimi danışır... Bəs o, yanımızdan keçən niyə avtomobilə oturub, bahalı siqar tüstülüdür?.. O, kommunist kimi danışır, – bunu kanonik dedi. Tanrı bağışlayacaq onu görəsən?..

Padre Joze Pedro divara söykənərək, dayanıb. Musiqinin son notları da səslənib bitir, orkestr gədir. Onun gözləri geniş açılıb.

...Bəli, Tanrı hərdən öz övladlarının ən anlayışsızı ilə də danışır. Ən bisavadı ilə... Qoy mən savadsız olum. Dinlə məni, ulu Tanrım! Axı onlar uşaqdirlər, bədbəxt uşaq!

Onlar xeyir və şəər barədə nə bilirlər, əgər heç kəs, heç vaxt onlara bunu izah eləməyibse? Anaları heç vaxt onların başını sığallamayıb, ataları heç vaxt onlarla söhbət eləməyib. İlahi, axı onlar, doğrudan da, nə etdiklərini bilmirlər. Bax, buna görə mən onların yanında, buna görə onların istədiyi kimi davranıram...

Padre əllərini göylərə açır.

Yəni bu bədbəxtlərin həyatını azacıq bəzəmək istəyirsənse, deməli, artıq kommunist olmusan? Qabaq onlardan yalnız fırılacaq, cibgir, ən yaxşı halda liman avarası, sutenyor çıxırdı. Mən istəyirəm ki, onlar halal yolla qazanılmış çörəyin dadını bilsinlər, təmiz adam olsunlar... Koloniyadan isə azadlığa əvvəlkindən də pis, korlanmış halda çıxırlar. Ulu Tanrı, anla məni: vəhşiliklə, kətləkləməklə onlarla münasibət qura bilməzsən. Yalnız səbir, yalnız mərhəmət... Axı

İsanın bizə vəsiyyəti belədir. Bəs onda niyə mən kommunist oldum? Tanrı öz sözünü bisavadı da göndərə bilər, məsələ alimlikdə deyil... Nə edim, "kapitanları" həyatın axarına buraxım? Mənimki daha ayrıca kilsədən keçdi... Xəbər tutanda, anam ağlayacaq... Bacım da institutunu bitirə bilməyəcək... O da uşaqları öyrətmək istəyir, amma başqalarını – ata-anaları, kitabları olanları... Bu oğlanlar isə küçələrdə veyillənir, açıq səma, ya da körpü altında, damı dəlik-deşik soyuq pakhauzda yatırlar... Yox, mən onları tərk qoymayacam. Tanrı kiminlədir – mənimlə, yoxsa kanoniklə? Santos – dul qarı... Yox, haqq mənim tərəfimdədir, onların yox! Bəli, mən bisavadam, İlahinin səsinə eşidə bilmirəm, amma Tanrı hərdən mənim kimilərə də müraciət eləyir. (Padre Joze hansısa bir kilsəyə girir.) Mən onlarla qalacağam! (O, kilsədən çıxır və əsərin dibiyə asta-asta gədir.) Mən yolumdan dönməyəcəm. Əgər bu yol ora aparmırsa, Tanrı məni bağışlasın. "Niyyətin təmizliyi pis əməllərə bəraət qazandırmaz"... Bəs, Tanrı axı rəhmdildir. Mən başladığım işi davam etdirəcəyəm! Bəlkə, heç onların hamısı oğru olmayacaq, – gör Məsih onda necə sevinər... Bax, o, mənə gülümsünür! Gör necə işiq gəlir! Mənim üzümə gülümsünür! Minnətdaram səna, İlahi!..

Padre göylərə qaldırdığı əllərini endirmədən, düz küçənin ortasında dizüstü çökür. Yoldan ötən adamlar ona qərribə bir təbəssümlə baxırlar, o da utanaraq ayağa durur, tramvayın pilləsində atılıb uzaqlaşır.

– Gör nə qədər vurub e-e, abırsız, bu hələ padredir, – kiməsə dilənlir.

Dayanacaqda toplaşmış adamlar gülüslər.

Doldon kirli dırnaqları ilə əlindəki yaranı qopardı. Elədir ki, var – qaradır! Odur ki, qızdırma əldən salıb da, ayaqları zindana dönüb lap. Çiçəkdir. Yoxsul məhəllələr tamam yoluxub. Həkimlər bəyan edirlər ki, epidemiyə zəifləyir, amma yenə hər gün kiməsə xəstələnir, hər gün adamları baraklara aparılır. Geriyə heç kəs qaytmır. Bax, o boyda zippiltının səbəbkarı Almiro da xəstəxanaya düşdü, daha qayıtmadı. Yaxşı oğlan idi, lap mələk kimi. Danışdırlar ki, onunla Barandan, o məsələ... nə olsun ki? O ki heç kimə bir pislik eləməirdi, üzüyəlo uşaq idi... Onda Çolaq ay sas-küy

qopartdı ha... Amma indi, eşidəndə ki Almiro ölüb, hər şeydə özünü günahlandırır, heç kəsə kəlmə də kəsmir, iti də yanında, oturub, elə bil, başına hava gəlib...

Doldon siqaretini yandırıb pakhaüzda gəzişməyə başladı. Təkcə Professor öz küncündəydi. Bu saatlarda "yuva-da" az adam taparsan. Professor onu hələ qapının ağzında görmüşdü.

– Bir siqaret tulla, Doldon.

Doldon ona siqaret verdi, sonra öz yerinə qayıdıb şeysiyünü boğçaya yıgdi.

– Nədir, gedirsən?

Qoltuğunda boğçası olan Doldon onun yanında ayaq saxladı.

– Çıxıram aradan, Professor. Heç kəsə demə ha. Birca Gülləni xəbərdar elə.

– Hara belə?

Mulat güldü:

– Xəstəxanaya!

Professor onun yara tökmüş əllərinə, sinəsinə baxdı.

– Getmə, Doldon.

– Niyə getməyim ki?

– Məgər bilmirsən?.. Baraka düşən, bitdi...

– Burda qalıb, hamınızı yoluxdursam yaxşıdır?

– Müalicə eləyərdik birtəhər...

– Yox. Hamımız qırılarıq. Almironun hələ getməyə bir yeri vardı, – o heç. Mənim isə heç kəsim yoxdur, tək-tənhayam.

Professor susurdu, hərçənd ki, başının üstündə durmuş, yara tökən qolu ilə boğçasını qoltuğuna sıxmış Doldona deyəsi çox sözü vardı...

– Pedroya deyərsən, qalanı vacib deyil, – dedi.

– Deməli, gedirsən? – Professor bu sözləri dilindən zorla sıxıb çıxardı.

Doldon başını tərpədiq qapıya tərəf üz qoydu. Şəhərin göz önündə açılan mənzərəsinə nəzər salıb, vidalaşmış kimi, əlini qaldırdı, – o, zirək liman uşağı idi, Baiyanı isə onlardan çox kim sevé bilər, – sonra da Professora sarı göndü:

– Mənim şəklimi çəkəndə... Çəkəcəksən də portretimi, elədir?

– Çəkəcəyəm, Doldon, – deyə Professor pıçıldadı. Könlündən ona zərif, gözəl sözlər söyləmək keçirdi; elə bil, lap doğma qardaşıyla vidalaşırdı.

– Elə çək ki, yaralanım görünməsin. Yaxşı?

Onun silueti zülmətdə əridi. Professor bir kəlmə də dinə bilmədi, qəhər onu boğurdu. Amma bilirdi ki, heç kəsi yoluxdurmasın deyə, təkbəsinə ölməyə gedən Doldon – gözəldir. İnsanlar üreyinin başında ulduz yanında belə olurlar. Elə ki öldülər, həmin ulduz göylərdə parlayır. Bunu Boqumil deyirdi. Doldon hələ uşaq idi, amma sinəsində ulduz yanırdı. O, yox oldu, qumsallıqda gizləndi və həmin an Professor anladı ki, dostunu bir də görməyəcək. O ölməyə getdi.

Kandombledə, Baiyanın bədənlərində çiçək izi gəzdiren qaradərili sakinləri ilahə Omolunun şərəfinə kantigi oxuyurdular.

Baiyaya çiçəyi Omolu göndərmişdi. O, varlılardan qisas alırdı. Lakin varlıların dərmanı, peyvəndi vardı – Afrika meşələrinin ilahəsi, zəncilərin inandığı ilahə bunu haradan biləydi? Ospa da yoxsul məhəllələrinə üz qoydu, ilahə Omolunun xalqına cumdu. Onda ilahə qara çiçəyi suççıyınə, ölümsaçan azarı zişansız, axmaq bir xəstəliyə çevirdi. Amma onsuz da kasıblar, zəncilər öldürdü. Omolu izah elədi: bunun günahı xəstəlik yox, xəstəxana idi. O, qaradərili övladlarına öz damğasını vurmaq istəyirdi. Onları öldürən isə xəstəxana olurdu... Kandombledə insanlar ilahəyə yalvarırdılar ki, çiçəyi şəhərdən aparsın, xəstəliyi sertainalardakı varlı fazendeyroların canına salsın. Onların pulu, torpaqları vardı, amma peyvənd barədə bir şey eşitməmişdilər. Omolu dedi ki, sertainaya gedəcək, kandombledə də kahinlər onu vəsf eləyib, razılıqlarını bildirdirdilər. Omolu söz verdi ki, gedəcək, amma uşaqların yadından çıxmasın deyə, vida mahnısında na vaxtsa bir də gələcəyini söylədi.

Sirli bir Baiya gecəsi, Omolu atabake təbillərinin gurultusu altında "Şərqi ekspres" in vaqonuna atılaraq Joazeyroya – sertainanın başlandığı yerə yollandı. Çiçək də onun dalınca getdi.

Doldon xəstəxanadan arıqlayıb çöpə dönmüş halda qayıtdı: paltannın içində itib-batmışdı. Üzü çopur-çopur idi.

Pakhauza daxil olanda, çoxları ona şübhəli baxdılar. Amma Professor onu görəncə, irəli atıldı.

– Sağaldın?

Doldon cavabında gülümsündü. Onun əlini sıxır, kürə-yini şappıldadırdılar. Güllə Pedro onu qucaqladı.

– Aferin! Mən bilirdim ki, itib-batan deyilsən! Əjdaha-san!

Hətta Çolaq da yaxınlaşdı, Böyük Joan isə Doldondan heç aralanmırdı: o, dostlarına göz gəzdirdi, siqaret istədi. Qolları nam-nazik qamçıya oxşayırdı, üzünün dərisi alma-cıqlarının üstünə tərini çəkilmiş, ordları batmışdı. O, köhnə pakhauzu, ətrafındakı uşaqları, Çolağın dizləri üstündə oturmuş küçüyü məhəbbətlə süzərək, susurdu.

– Hə, danış görək, xəstəxana necədir? – Böyük Joan soruşdu.

Doldon iti bir hərəkətlə, üzünü ona çevirdi. Sifəti dəhşətli bir ifadədən əyilib tanınmaz oldu. Cavabı ləngidirdi, sözləri birər-birər seçirmiş kimi, çətinliklə dedi, sanki, dili sözü-nə baxmırdı:

– Danışmaq da olmaz... Çox qorxuludur... Ora düşmək, qəbrə diri girmək kimidir.

O, sözlərindən sarsılmış oğlanların üzünə baxdı və yan-ğıyla təkrar elədi:

– Diri-diri qəbir... Dəqiq belədir... – və daha nə deyə-cəyini bilmədiyindən susdu.

– Hə? – Güllə Pedro söhbətin ardını gözləyirdi.

– Nə hə?! Bacarmıram mən, bacarmıram! Sizi and ver-
rəm İsa Məsihə, heç nə soruşmayın! – başı halsız sinəsinə
düşdü, səsi zorla eşidilirdi:

– Ora qəbir kimidir... Sağ adam yoxdur.

O, nəzarətlərini yoldaşlarının üzünə zillədi, sanki, ondan heç nə soruşmasınlar deyə, yalvarırdı. Böyük Joan dedi:

– Bəsdır, əziyyət verməyin ona.

Doldon əlini yelləyib, zorla eşidiləcək bir səslə dedi:

– Bacarmıram... Çox qorxuludur...

Professor ona nəzar saldı. Doldonun sinəsi dərin çopur-larla dolu idi, amma ürəyində Professor ulduz gördü. Dol-donun ürəyində ulduz parlaırdı.

TALE

Onlar küncdəki mizi tutdular. Pişik kartlarını çıxardı, amma nə Pedro, nə Böyük Joan, nə Professor, nə də Doldon oyuna maraq göstərmədilər. Burada, "Dərya qapılarında" onlar Boqumili gözləyirdilər. Meyxana ağzına kimi doluydu, axı neçə ay idi ki, bura gələn yox idi. Çiçək azarı qoymurdu. Artıq qara ölüm çəkilib getmişdi və insanlar onun apardığı yoldaşlarını xatırlayırdılar. Kimsə xəstəxanadan danışdı. "Kasib doğulmaq yaman bələdir", – bunu da bir matros dedi.

Qonşu mizə kaşasa sifariş etdilər. Piştaxtanın üstündə stəkanlar cingildədi.

– Taleyi dəyişə bilməzsən, – bir qoca dedi. – Taleyin, bax, orda həll olunur. O, barmağıyla harasa yuxarıya işarə etdi.

Joan de Adan ona etiraz elədi:

– Gün gələcək, taleyimizi öz əlimizlə dəyişəcəyik...

Güllə Pedro başını qaldırdı, Professor gülümsündü. Lakin Böyük Joanla Doldon, görünür, qocanın sözlərilə razılaşmağa hazır idilər. O öz fikrində israrlıydı:

– Taleyi heç kəsin gücü çatmaz dəyişməyə. Göylərdə səninçin nə hazırlanıbsa, dinmədən qəbul elə, vəssalam.

– Gün gələcək, biz öz taleyimizi dəyişəcəyik! – birdən Pedro dilləndi və hamı ona baxdı.

– Ay uşaq, sən axı nə bilirsən hələ?.. – qoca köksünü ötürdü.

– Bu, Ağbənin oğludur, atasının səsidir, içindən qabır, – Joan de Adan cavab verdi. – Bizim həyatımız dəyişsin deyə, onun atası öz həyatından keçdi...

O, baxışlarıyla meyxanada oturanların hamısını süzdü. Qoca susaraq, Pedroya hörmətlə baxdı. Həmin o dəqiqə-lərdə insanların ürəyinə bir ümid qayıtdı. Bayırdan gitara səsi gəlirdi, simlərdə gəzişən vardı.

Bu sükut gözlərində
Uyuyur Baiyanın.
Gecənin qaranlığı
Sükutumun rəngidir...

YETİM

Təpədə yenə musiqi səslənirdi. Liman uşaqları gitara çalıb mahnı oxuyur, Yuxarı Şəhərdən olan bəstəkarlardan pul verib həvəslə aldıqları sambalar qoşurdular. Axsamlar yenə camaat Deoklesionun balaca restoranına yığılırdı. Bəla sovuşdu, təpədən yalnız ağlaşma səslərinin, ağılların eşidildi, qaradınmaz kişilərin evdən işə, işdən evə getdiyi, eniş-yoxuşlu küçələrlə yaşilları qara, bakırı qızların ağ, uşaqların rəngbəreng tabutlarının daşındığı günlər arxada qaldı.

Tabuta nə var ki, bu hələ yaxşıdır, küçədə hələ diri, ölməmiş insanların soxulduğu tərpənən kişilərlə rastlaşmaq dəhşət idi: bu kişilərdə xəstələri xəstəxanaya aparırdılar və qohumları sağ adama artıq ölü kimi ağlaşma qururdular, çünki bilirdilər: ora gedən qayıtmır. Həmin o günlər nə gitaranın sədası, nə zəncinin mahnısı təpədə hakim olan hüznü sükuta xələf gətirmirdi. Yalnız mühasirə halqasında duranların ucadan səsləşməsi, bir də ki qadınların hönkür-tüsü pozurdu bu sükutu.

Estevanı da məhz belə günlərin birində xəstəxanaya apardılar və tezliklə onun arvadı, paltaryuyan Marqarida ərinin ölüm xəbərini aldı. Həmin axşam arvad özü də qızdırmadan yatağa düşdü. Amma bəxti gətirdi ki, azar onunla yüngül davrandı, arvad da dərini hamıdan gizlədə bildi, sanitar kisəsinə, ordan da xəstəxanaya giresi olmadı. Yavaş-yavaş sağalmağa başlayırdı. Ev işlərini hələlik iki övladı görürdü. Yeddi yaşlı olmayan, elə küçə adıyla çağırıldıqları Ze-Qlistdən, əlbəttə ki, bir fayda yox idi, əvəzində on üç yaşlı Dora lap balaca arvad idi, sanki, (artıq paltarının altından döşləri də belli idi) özünü yaşına uyğun olmayan ciddiliklə aparır, həm anasına qulluq eləyir, həm də evlərinin işini görürdü. Marqarida öz yatağından təpədə musiqi sədalarının yenidən eşidilməyə başladığı günlərdə qalxdı. Özünü hələ çox yaxşı hiss eləməsə də, daimi müştərilərinə baş çəkdi. Epidemiya artıq bitmişdi, gecələr təpənin üstündə eşidilən gitara səsləri də əvvəlki ahənginə qayıtmışdı. Marqarida özüylə evə dartıb gətirdiyi yekə paltar bağlamasını çayın kənarına sürüdü, bütün günü işlədi, günün altında tə axşamacan paltar yudu, tərs kimi də axşamüstü bərk yağıdı

yağıdı. Ertəsi gün daha paltar yumağa halı qalmamışdı və bu işlər çox pis qurtardı. İkicə gündən sonra epidemiyanın son qurbanını – Marqaridəni qəbiristanına apardılar. Ağlaya-ağlaya onun dalınca gedən Dora birca onu fikirləşirdi ki, görəsən, indən belə nə olacaq, qardaşı ondan yemək istəyəndə nə cavab verəcək. Balaca Ze isə həm dərddən, həm də acından ağlayırdı. O, hələ çox balaca idi və ağılı kəsmirdi ki, bu boyda şəhərdə bacısı Dora ilə tək-tənha qalılar.

Qonşular axşam kimsəsiz qalmış uşaqları yedirdilər, ertəsi gün şəhər tezdən isə təpədəki bütün daxmalının sahibi olan ərəb onların evinin döşəmə və divarlarını dezinfeksiya üçün spirtlə silməyi tapşırırdı. Evin yeri yaxşı idi – düz təpənin başında – odor ki, elə həmin gün təzə müştəri tapdılar. Qonşular bığara yetimlərin nə edəcəklərini fikirləşirdilər ki, Dora qardaşının əlindən tutub şəhərə endi. Heç kəsə vidalaşmadı, sakitcə çıxıb getdi. Ze isə heç bir şey soruşmurdu, itaətkar bir tərdəd bacısının yanına düşüb addımlayırdı. Dora arxayın idi: bilirdi ki, orda, aşağıda onlara yemək verəcəklər, ya da, heç olmasa, qardaşına göz qoyacaq mərhəmətli bir adam tapılmalıdır. Özü isə yaxşı evlərin birinə qulluqçu düzəlmək niyyətindəydi. Nə olsun yaşı azdır, çoxları elə balaca qız uşaqlarına üstünlük verirlər ki, xərcləri az çıxsın. Anası da deyirdi ki, pal-paltarlarını yuduğu ailələrin biri qulluqçu axtarır. Dora ünvani yadında saxlamışdı və indi ora gedirdi. Təpə, gitaralar, hansısa zəncinin oxuduğu samba arxada qalmışdı, qızmar asfalt yalnız ayaqlarını yandırdı. Ze sevincək baxışlarıyla ətrafa göz gəzdirdi, tanış olmayan şəhərə, yanlarından gurultu ilə ötən dolu tramvaylara, siqnal verən maşınlara, dəstə-dəstə adamlara maraqla tamaşa edirdi. Anası bir dəfə həmin evə Doranı da aparmışdı, – ev hardasa Barradaydı, qız xatırlayırdı ki, onda əllərində təzə yuyulmuş paltar dolu paketlər, tramvaya minmişdilər. Ev sahibəsi gülürüz adam idi, Doradan soruşmuşdu ki, bizdə işləmək istəmərsən? “Qoyun bir az böyüsün hələ”, – anası cavab vermişdi. Yoldan ötənlərdən soruşa-soruşa, nəhayət ki, Barraya çıxdı. Hələ xeyli yol qalırdı, asfalt isə ayaqlarını yaman yandırdı. Ze narahatlıq yaradırdı: həm yorulmuş, həm də acmışdı. Dora dedi ki, az qalib, tezliklə mənzil başına çatacaqlar, amma oğlan Kampo-Grandədə iki ayağını bir

başmağa dirəyib durdu. Bu boyda yolu altı yaşlı uşaq, doğrudan, gedə bilməzdi. Onda Dora çörək dükanına girib sonuncu beş yüz reysi xırdalayaq iki dənə çörək aldı və Zeni skamyaya oturdu.

– Sən çörəyini ye və məni gözlə, indi gəlirəm. Amma heç yana getmə ha, itərsən.

Özünü də unudub, boyat çörəyi cidd-cəhdlə çeynəyən Ze başını tərpətdi. Dora onu öpüb getdi.

Hara getmək lazım olduğunu izah eləyən polis nəfəri onun yenicə ətə-qana dolmuş döşlərini gözləriylə yeyirdi. Qızın dağınıq saçları külekə dalgalanır, yanıq dabanları göynəyir, bütün bədənini yorğunluqdan zoqquldayırdı. Amma çarə yox idi – bütün məhəllədən ötür, 611 nömrəli evə yetişmək lazım idi. 53 nömrəli evə çatanda dincəlmək üçün ayaq saxladı və həm də gətirdiyi yerdə ev sahibsinə nə deyəcəyini götür-qoy elədi. Yoluna davam etdi. İndi ona yalnız yorğunluq deyil, həm də aclıq əziyyət verirdi: qamı deyirdi ki, elə bu dəqiqə məni doyurmalısən. Dora ağlamaq istəyirdi, istəyirdi ki, özünü yolun ortasına, qızmar günəşin şüaları altına sərib yerindən tərpənməsin. Yorğunluq və ruhuunu qəflətən basmarlamış ata-ana nisgili onu əldən salırdı. Amma yenə də bütün qüvvəsini toparlayıb, yoluna davam elədi.

611 nömrəli ev əməlli-başlı saray imiş. Manqo palmasından asılmış yelləncəkdə elə onunla yaşıd bir qız oturmuşdu, on yeddi yaşlarında bir oğlan isə onu yelləldirdi. İkisi də güldürdü. Ev sahiblərinin uşaqlarındı deyəsən. Dora onlara qibtə hissi ilə baxdı və qapı zənginin düyməsini basdı. Oğlan öz məşğuliyyətini dayandırmadan ona nəzər saldı. Dora zəngi bir də basdı, qulluqçu çıxdı. Qız dona Lauranı görmək istədiyini söylədi. Qulluqçu onu bir az inamsız süzdü, elə bu an oğlan yelləncəkdən əl çəkib onlara yaxınlaşdı. Doranın sinəsinə, paltarının balağından görünən dizlərinə diqqətlə baxıb soruşdu:

– Nə lazımdır?

– Mən dona Lauranı görmək istərdim. Marqaridanın qızıyam, o, sizin paltarları yuyurdu... Dona Laura onun öldüyünü bilmir...

Oğlan gözlərini onun sinəsindən çəkmirdi. Dora gözəl idi: irigözlü, saçları qızılı. Nənəsi mulat, babası italyan idi. Marqarida deyirdi ki, babasına yaman oxşayır, elə onun

kimi ağbənəzdir... Oğlanın diqqətli, aramsız baxışlarından Dora qızarıb gözlərini yerə dikdi. O da yüngülvari utanıb qulluqçuya əmr elədi:

– Anamı çağırın.

– Bu dəqiqə.

Oğlan siqaret yandırdı, dodaqlarını büzüüb tüstüsünü buraxdı, sonra yenə onun sinəsinə nəzər saldı.

– İş axtarırsan?

– Bəli, senyor.

Qəfil külek qızın paltarının balağını qaldırdı, budunun bir parçası göründü və oğlanın beynində o dəqiqə şimikləndirici fikirlər oyandı: təsəvvür elədi ki, Dora səhərlər onun yatağına qəhvə gətirəcək, sonra nələr baş verəcək...

– Mən anamdan xahiş edərdəm, bizdə sənə bir iş tapsın...

Dora təşəkkür elədi, hərçənd ki, oğlanın baxışlarından həm utanır, həm də qorxurdu. Bu yerdə ağsaçlı dona Laura, dalınca da Doranı başdan-ayağa süzən, üzü çilli, suyuşirin qızı yaxınlaşdı.

– Mənim anam öldü... Yadıncıdadır, xanım, məni işə götürmək istəyirsiniz?

– Zavallı Marqarida nədən öldü bəs?

– Çiçəkdən, – Dora cavab verdi və dərk eləmədi ki, bu sözlərlə elə bu evə yolunu da bağlayır.

– Çiçəyə yoluxmuşdu?

Qızı qorxu içində qapıdan çəkildi. Oğlan qeyri-ixtiyari çəkilib, Doranın sinəsində çopurları təsəvvür edərək, yerə tüpürdü.

– Sənə təklif elədiyim yer artıq tutulub, – dona Laura hüzünlü səslə diləndi.

Doranın qardaşı düşdü yadına.

– Senyora, bəlkə, sizə oğlan uşağı lazımdır, dükana-zada qaçmağa, iş görməyə? Mənim qardaşım da var...

– Yox, əzizim, lazım deyil.

– Bəlkə, tanışlarınızdan kiminsə ehtiyacı var?..

– Bilmirəm. Əgər eşitsəm, sənə məsləhət görərəm...

– Aydın idi ki, qadın onu başından eləmək istəyir. Oğluna tərəf döndü: – Emanuel, yanında pulun var?

– Var. Neynirsən ki?

– Mənə iki milreys ver, – pulu alıb, çəpərin tiri üstünə qoydu: Doraya toxunmaqdan belə qorxurdu, istəyirdi, tez

getsin, evdəkilərdən kimisə yoluxdurmasın. – Al, götür, Tanrı köməyin olsun.

Dora getdi. Oğlan isə onun bir az dar paltarının altında oynayan siluetli yançaqlarına baxdı, lakin dona Lauranın səsi onu ayıtlıdı:

– Dos Reys, qapını spirtlə, zəngi də silib-təmizləyin. Qara çiçək zarafat sevmir.

Oğlan bacısını oynatmağa qayıtdı və zavallı qızın necə gözəl döşləri olduğunu xatırlayaraq, köksünü ötürdü.

Ze skamyada tapılmadı. Dora dəhşət içində təsəvvür elədi ki, qardaşı küçəyə gedərək azıb, itib. Onu harada axtarsın? Axı şəhəri heç tanımır... Yorgunluqdan, çıxılmazlıqdan, anasının nisgindən ayaqları sözüne baxmırdı. Möhkəm də acmışdı. Düşündü ki, bəlkə, çörək əlsin (indi artıq iki min dörd yüz reysi vardı), amma bu fikrindən vaz keçib qardaşını axtarmağa getdi. Tezliklə onu gördü: Ze yaxınlıqdakı bağda ağacların altı ilə sürünərək, kal gavalı yığış yeyirdi. Dora onun əllərini şapalaqladı:

- Bilmirsən ki, bu sənin qarnını sancılıdır?
- Acam, yemək istəyirəm...

Dora çörək aldı, gözələrinin qurdunu öldürdülər... Bütün günü evdən-evə dolaşdılar, hər yerdə də əlləri boş çıxdı: çiçək qorxusu hər cür mərhəmətdən güclü idi. Axşam yetişəndə, Ze yorgunluqdan ayaq üstə dura bilmirdi. Naümid qalan Dora, artıq məhəllələrinə qayıtmaq barədə fikirləşirdi, amma yoxsul qonşularına yük olmaq, qapısından anasının tabutunu, hələ diri olan atasının kişəsi çıxmış evə dönmək istəmirdi. O, Zeni yenə bağcadakı skamyada qoyub, dükənlər bağlanmamış, çörək almağa tələsdı. Daha pulu qalmamışdı... Küçə işıqları yananda, əvvəlcə bu mənzərədən valeh oldu, amma sonra ona heç cür yardım etmək istəməyən, dabanlarını yandıraraq onu yanımcın vəziyyətə salan şəhərə içində bir düşmən münasibəti duydu. Bu gözəl evlərin hamısında onlardan üz çevirmişdilər. Boynunu büküb, göz yaşlarını silə-silə, qardaşını qoyduğu yərə yaxınlaşdı. O, yenə yox idi. Qardaşını tapana kimi qaça-qaça bütün bağçanı dolaşdı, nəhayət, tapdı: Ze iki oğlan uşağının – ucaqamətli zənci və anq, çəlisiz ağdərilinin “qud” oynamasına tamaşa edirdi. Qız skamyaya çöküb qardaşını çağırırdı. Onu gören oğlanlar da ayağa qalxdılar. Dora paketi

açıb, çörəklərdən birini qardaşına uzatdı. Uşaqlar ona baxırdılar, görkəmindən bəlli idi ki, zənci yüz faiz acdır. Qız onları da qonaq elədi və dördü birdən cıncının çıxarmadan boyat (boyatını ucuz satırdılar) çörəyə girdi. Sonra zənci əlini əlinə vurub diləndi:

- Uşaq dedi, ananız çiçəkdən ölüb?
- Anam da, atam da...
- Bizdə də elə həmin bədlkdir...
- Atandır?
- Yox, atam yox. Bizim bir uşaq, Almiro idi adı.
- Bir yərə düzələ bildin? – bayaqdan bəri dillənməyən

ağdərilı danışdı.

- Yox. Elə çiçək deyən kimi qovurlar...

Bax, Dora göz yaşlarını ancaq indi sərbəst buraxdı. Ze oğlanların yerdə qoyduğu kiçik topla oynayırdı. Zənci balası peysərini qaşdı. Zəifi əvvəlcə ona, sonra da Doraya baxdı.

- Yatmağa yerin var?
- Yoxdur, heç bir yerim yoxdur.
- Onda üzünü yoldaşına çevirib dedi:
- Gəl, onu “yuvaya” aparacağ...
- Qızı?... Güllə Pedro nə deyər?
- Görmürsən, necə ağlayır... – anq oğlan zorla eşidilə-

cək bir səslə diləndi.

Zənci ona çaşqın nəzərlərlə baxdı. Ağ oğlan boynunda ki milçəyi qovdu, ehtiyatla, yanmaqdən qorxurmuş kimi, əlini Doranın çiyninə qoydu:

- Gedək bizimlə. Pakhauzda gecələyəsən...

Zənci özünü gülümsəməyə məcbur elədi:

– Saray deyil qaldığım yer, amma, hər halda, küçədə gecələməkdən yaxşıdır...

Böyük Joanla Professor qabaqda gedirdilər. Söhbət eləmək istəyirdilər, amma heç özləri də bilmirdilər ki, nə barədə: bu cür işə heç biri düşməmişdi hələ, yaman utanırdılar. Küçə işıqlarının altında Doranın saçları qızıl kimi parlıdaydı.

- Nə gözəl qızıdır, – zənci diləndi.
- Gözəldir... – Professor təsdiqlədi.

Heç biri qıza pis gözlə baxmırdı – onlar yalnız küçə işığında qızın rəngdən-rəngə düşən saçlarına tamaşa edirdilər.

Çimərliyə çatanda Ze lap əldən düşdü. Böyük Joan uşağı (guya, özü çox yaşlı idi) əllərinə aldı, belində oturub aparmağa başladı. Professor Dora ilə yanaşı gedirdi, amma hər ikisi susmuşdu.

Pakhauza bir az ehtiyatla girdilər. Joan oğlanı yere qoyub Dora ilə Professoru qabağa buraxdı, qonaqlarını tələsik öz küncünə ötürərək, şam yandırdı. "Kapitanlar" onlara təccüblə baxırdılar. Çolağın iti hüddü.

– Təzələrdir! – deyərək, artıq getməyə hazırlaşan Pişik onlara yaxınlaşdı.

– Kimdir gətirdiyin, Professor?

– Onların atası da, anası da çiçəkdən ölüb. Kükədə qalmışdılar, yatmağa yerləri yox idi.

Pişik Doraya baxıb, sifətində bütün həyatının ən işıqlı təbəssümünü ifadə edərək, hansısa filmin qəhrəmanı kimi, baş əydi və hardansa eşitdiyi bu sözləri dedi:

– Gözümüz üstə yeriniz var, madam, bizim...

Sözünün dalını unudtu, yüngülvari utanıb, öz Dalvasının yanına yollandı. Əvəzində, qalan uşaqların hamısı təzə gələnlərə yaxınlaşdı. Lap qabaqda da Çolaqla Doldon. Dora qorxu içində baxırdı. Böyük Joan onun qabağında oturdu. Şamın titrək işığı qızın açıq-sarı saçlarında şölələnərək, sinəsinin cizgilərini məlum edirdi. Damdakı sınıqlar-dan pakhauza ay doğdu.

Doldon onların yanında dayandı, sonra Çolaq axsaya-axsaya yaxınlaşdı, onun dalınca da qalanları.

– Bu nə gözəldir, qəfil peyda olub? – Doldon soruşdu. Professor qabağa durdu.

– Bu qızla qardaşı yetim qalıblar... Acdırlar...

Doldon bərkdən gülüb çiyinlərini dikəltirdi:

– Qız qiyamətdir, ha...

Çolaq da həmişəki istəhzali təbəssümüylə, arxasında toplaşan oğlanlara işarə elədi:

– Onlara bax, qarğa-quzğun kimi, leş iynə gəliblər.

Dora qardaşını qucaqladı, o artıq yuxudan oyanmışdı, indi də qorxudan tir-tir əsirdi.

– Professor, bəlkə, sən elə bilirsən ki, ancaq Joanla sənə qalacaq bu? Ümid eləmə. Biz də adamıq... – dəstədən kiminsə səsi gəldi.

– Biz də istəyirik! – başqası dilləndi, hamı gülüşdü.

– Joan, bilirsən mənimki necə gicişir?! – deyə üçüncü oğlan irəli atıldı.

Böyük Joan isə Doranın qabağını, elə bayaqkı kimi, kəsmişdi. O, bircə kəlmə də danışmadan kəmərinəki bıçağını çıxardı.

– At onu qırağa! Bizdə hər şeyi tən bölürlər!

– Korsuz, görmürsüz ki, o hələ uşaqdır?... – Professor mızıldandı.

– Əcəb uşaq tapmısan, – kimsə qışqırdı. – Onun döşünə bir bax!

Çolaqla Fıfıra çıxdı. Gözləri par-par yanırdı, qaraqabaq təbəssümü dodaqlarını əymişdi:

– Kimin neçə yaşı olması Lampianın vecinə də deyil! Onu bizə ver, Joan!...

Hamı bilirdi ki, zəif Professor dalaşmağı nə bacarı, nə də xoşlayır: onu hesaba almamaq da olardı. Uşaqlar yaman qızıxmışdılar və daha qətiyyətli addımların qarşısı yalnız Böyük Joanın dönməzliyi bahasına alınırı. Fıfıraya indi elə gəlirdi ki, o, Lampianın quldurları arasındadır, malikanəni artıq tutublar və indicə hamısı birdən cümaraq, fazendeyronun qızının namusuna təcavüz edəcəkdir. Doranın saçları şam işığında qızıliya çalır. Üzində donub qalmış dəhşət vardı. Böyük Joan dinmirdi. Professor da bıçağını açaraq onun yanına durmuşdu. Onda Fıfıra da bıçağını qapıb irəli yerdi. Qalan oğlanlar dəstəylə onun dalınca tərpəndilər. İt hüddü.

– Çəkil, Joan, xoşluqla deyirəm... – Fıfıra yenə dilləndi.

"Kaş Pişik burada olaydı, – Professorun fikrindən keçdi, – kömək ələyardı: onun qadını vardı..."

Dora görürdü ki, oğlanlar lap divar kimi onun üstünə yeriylər və qorxu bugünkü yorğunluğu da, uğursuzluğu da unutturdu. Ze ağladı. Dora gözünü Fıfıradan çəkmirdi: bu mulat balasının üzü əsəbi təbəssümdən əyilir, sirsifətindən aşkar səhəvət oxunurdu. Şamın şöləsi Doldonun üzünü işıqlandıranda, Dora gördü ki, onun alında çiçək yaraları var və anlaşıb ucadan ağladı. "Kapitanlar" bir anlıq yerlərində dondular.

– Görürsünüz, ağlayır... – Professor dedi.

– Nə olsun ki? İslanacaq? – Fıfıra cavab verdi.

Oğlanlar gah Doraya, gah da Böyük Joanın əlindəki tiyəyə baxaraq yenə irəlilədilər, əvvəlcə yavaş-yavaş, sonra isə inamla. Bu an, nəhayət ki, zəncinin səsi çıxdı:

– Canından bezən gəlsin...

Doldon güldü. Fıfıra bıçağı əlində rahatladı. Ze ağlayır, Dora dəhşətdən bərelmiş gözləriylə onlara baxırdı. Joan vurub, Doldonu yerə yıxdı. Qan töküləcəyi artıq labüdi idi ki, Güllə Pedronun səsi eşidildi:

– Nə var, nə olub burda?!

Fıfıra macal tapıb, qolunu yaraladığı Professoru buraxdı, o ayağa qalxdı. Doldon yerə yığılıb qalmışdı – onun da üzündə bıçaq yarası vardı. Böyük Joan Doranı qorumaqda idi.

– Sizdən soruşuram, nə olub burda? – Pedro bir də təkrar elədi.

– Bu ikisi qız gətirib özləriyçün, yoldaşlarıyla bölüşmək istəmir... Bu düzgün hərəkət deyil, – Doldon yerindən qalxmadan cavab verdi.

– Məlum məsələdir! – Çolaq çığırdı. – Mən bu gün payıma düşəni, onsuz da, alacam.

Pedro Doraya, qızın sinəsinə, sarışın saçlarına baxdı.

– Onlar düz deyir, – dilləndi. – Yoldan çəkilib, Böyük.

Zənci onun üzünə məəttəl-məəttəl baxdı. Artıq başçısı qayıtmış "kapitanlar" qıza lap yaxınlaşdılar.

– Güllə! – zənci bıçağını irəli uzadıb çığırdı. – And içirəm, birinci yaxınlaşanın qarnını yırtacağam!

– Çəkilib, Böyük! – Pedro irəli bir addım da atdı.

– Balaca qızıdır axı! Sən də korsan?!

Pedro ayaq saxladı, onun ardınca gələnlər də yerlərində dondular. İndi o Doraya – qızın qorxudan qanı qaçmış üzünə, yanaqlarından axan göz yaşlarına tamamilə başqa nəzərlə baxırdı. Birdən uşağın hiçqırtıllarını eşitdi.

– Mən həmişə sənə tərəfini tutmuşam, Pedro, – Joan yenə dilləndi. – Mən sənə dostunam. O, hələ lap uşaqdır. Professorla mən onu bura gətirdik... Mən sənə dostunam, amma ona əl vursan, öldürərəm səni. Onun xətrinə heç kəs dəyməyəcək.

– Pah, qorxdum! – Fıfıra çığırdı. – Sənə işini bitirib, sonra girişirək ona!

– Sən mumla! – Pedro ona çımxırdı.

– Onun ata-anası çiçəkdən ölüb. – Joan sözünə davam elədi: – Gecələməyə yeri yoxdur, odur ki, gətirdik bura. Küçə qadını deyil, məgər görmürsən? O, qız uşağıdır, Pedro. Qoymaram toxunasınız.

– Qız uşağı... – Pedro zorla eşidiləcək bir tərzdə təkrarlayaraq, Professor və Joana sarı bir addım da atdı və iti bir hərəkətlə arxasını onlara, üzünü qalanlarına çevirib dedi: – Hə, kim ürəklidir?..

– Belə iş tutmazlar, Güllə! – əlini qanlı sifətinə sıxan Doldon qışqırdı. – Onunla Böyükdən, Professorordan sonra sən yatmaq istəyirsən?!

– Söz verirəm ki, ona nə mənim, nə bunların barmağı da dəyməyəcək! O hələ uşaqdır, əl çəkin ondan! Həminə xəbərdarlıq edirəm: ondan qəmşinizi çəkin!

Yaşı az olanlar və qorxaqlar gerilədilər. Doldon, nəhayət ki, yerindən qalxdı, qanını üzünə yayaraq, öz küncünə getdi. Fıfıra sakitcə dedi:

– Güllə, elə bilmə ki, qorxdum. Sadəcə olaraq, sən düz deyirsən: yazıqdır.

Pedro Doraya sarı döndü:

– Qorxma. Səni heç kəs incitməyəcək.

Qız ətəyinin balağından bir parça cınb Professorun qolunu sarıdı. Sonra da Doldonun yanında oturdu (o tamamilə büzüşmüşdü), yarasını yuyub bağladı. Qorxusu da, yorğunluğu da artıq keçib getmişdi. O, Pedronun sözlərinə tam inanmışdı.

– Sən də yaralanmısan? – deyə Fıfıradan soruşdu.

– Yox, – çəşqin halda "yox" dedi və öz küncünə keçdi. Hiss olunurdu ki, Doradan çəkinir.

Çolaq bütün bu mənzərəyə göz qoyurdu. İt onun dizi üstündən yerə atılıb, Doraya yaxınlaşdı və qızın yalın dabanını yaladı. Qız küçüyü sığallayıb Çolaqdan soruşdu:

– Səninkidir?

– Hə. Amma istəyirsənsə, götürə bilərsən.

Dora gülümsündü. Pedro pakhauzun tən ortasına çıxıb həminin eşidə biləcəyi bir səslə dedi:

– Sabah o gedəcək. Bizə burda qız lazım deyil.

– Heç yerə getməyəcəm! Burda qalacam, sizə lazım olaram! Xörək bişirə bilirəm, paltar yuyuram, tikiş tikirəm...

– Qoy qalsın, – Fıfıra dilləndi.

– hər şeyi unudur. Onun cəmi on dörd yaşı var, anası cırılmış köynəyini tikir. İndi layla eşidəydi kaş, ya da ki qorxulu, amma gözəl sonluqlu bir nəğil...

Dora sapı qırır, qızılı saçları Pişiyin çiyinlərinə əlçim-əlçim tökülür. Amma o, qətiyyə, həyəcan hissi keçirmir – yalnız bəxtiyarlıq duyur: kaş özünü bir az da bu qızın oğlu kimi duyardı. Qəlbini çulğalamış bu səadət o qədər qəribə görünür ki, elə bil, anasının ölümü gündündən keçən həmin o neçə il heç olmayıbmiş, elə bil, o özü də balaca qalıb, başqa uşaqlardan heç nəylə fərqlənmiş. Bu gecə onun yetimliyi bitdi. Məhz elə bu səbəbdən Doranın mehriban təmasları onun hissiyatını oyatmış, yalnız bəxtəvərliyini gücləndirir. Qız “Bu da belə, hazırdır” deyəndə səsi elə incə, elə şirin çıxdı, sanki, anasıydı, ona layla çağırırdı...

Gözlerini qaldırıb, Doraya minnətdarlıqla baxır:

– Çox çağ ol. Sən daha bizə ana kimisən... – və utanaraq susur, fikirləşir ki, Dora onu anlamaz, lakin qız-qadının ciddi sifatində geniş bir təbəssüm doğulur. Professor isə hər şeyi anılayır və bütün bu səhnə onun yaddaşına qeyri-adi dəqiqliklə həkk olunur: Pişik Doranın qarşısında duraraq, ona qətiyyə şəhət əlaməti olmayan bir məhəbbətlə baxır, qız isə ona ana təbəssümüylə cavab verir.

Pişik pəncəyini çiyinə ataraq ləngərlənə-ləngərlənə çıxıb gedir. Onların “yuvasında” nəse qeyri-adi şey baş vermişdi: onlar ana tapmışdılar, ana nəvəsi tapmışdılar, artıq onların qayğısını çəkən kimsələri vardı... O, Dalvagilə gələndə, qadın hiss elədi ki, nəse baş verib, təəccübləndi və məsələnin nə yerdə olduğunu öyrənməyə ha çalışsa da, Pişik bu sirri müqəddəs bir şey kimi qorudu. Dalva anlamazdı onsz da, nə biləydi ki, çoxdan ölmüş anayla görüşmək necə olur.

...Professor oxumağa başladı və Böyük Joan keçib onun yanında əyləşdi. Gecə yağışlı idi. Professorun öz yoldaşlarına oxuduğu kitabda da bax, elə bu cür gecədə fəlakətə düşər olan böyük bir gəmidən söhbət açılırdı. Kapitan qəddar idi, öz matroslarını qamçı ilə döydürdü. Yelkənli gəmi istənilən an çevrilə bilərdi, zabitlərin qamçıları matrosların çılpaq kürəklərini aravermədən alışırdı... Böyük Joanın üzündə əzəblı bir ifadə peyda oldu. Fırfıra əlində Lampiandan növbəti məqalənin çap olunduğu qəzeti tutmuşdu,

amma Professoru kitabdan ayırmağa ürək eləməirdi, özü də dinləyirdi onu... Con adlı bir matros göyərtədə sürüşüb yıxıldığından kapitanın yaman qəzəbinə gəlmişdi.

– Lampian orda olsaydı, o kapitanı... – Fırfıra içində kükrəyən həyəcana sərbəstlik verdi.

Amma kapitandan qisası igid Ceyms aldı. O, ekipajı üsyana qaldırdı. Bayırda yağış yağırdı. Üsyən etmiş gəminin göyərtəsini də yağış qamçılayırdı. Zabidlərdən biri matrosların tərəfinə keçdi.

– Afərin! – Böyük Joan qışqırdı.

Onlar igidlik nə olduğunu bilirdilər. Fırfıra Doraya göz qoydu. Qızın gözləri alışıb-yanırdı – o da üsyancıların igidliyinin əsiri olmuşdu, bu, mulatın xoşuna gəlirdi. Ceyms cəsərlə döyüşə atılaraq, matrosları da öz arxasına apardı. Fırfıra sevindiyyindən sertənə quşlarının hansısına təqlid edərək, fit çaldı; çox məmnun görünən Dora da güldü. Əvvəlcə onların ikisi başladı gülməyə, sonra Professorla Joan da qoşuldu. Əhvalatın sonunu dinləmək üçün qalan uşaqlar da yaxınlaşdılar. Onlar Doranın – qız-qadının ciddi sifatına nəzər salır, o isə cavabında uşaqlara ana məhəbbətiylə baxırdı. Lakin Ceyms kapitanı xilasetmə qayğına atıb, “ılanın zəhərli dişi qınıldı!” deyər qışqıranda uşaqların hamısı Doraya sevincək baxaraq gülmüşdü – uşaqlar öz analarına belə baxırlar. Professor sona kimi oxudu və “kapitanlar” dağılışıb, təəssüratlarını bölüşə-bölüşə, hərəsi öz küncünə getdi.

– Müsibət əhvalatdır...

– Bəs o Ceyms? Əsl kişidir...

– Aləmdi...

– O kapitana bax ha...

Fırfıra öz qəzetini utuna-utana Professoru uzatdı, Doranın sual dolu baxışlarının cavabında gülümsündü:

– Lampiandan yazırlar. – Onun qaraqabaq siması, sanki, təbəssümdən nurlandı. – O, mənim kirməmdir, bilirsən?

– Kirmən?

– Hə. Anam belə istəmişdi, çünki Lampian böyük qəhrəmandır, onunla bacaran olmaz... Mənim anam isə özü də yaman arvad idi, tufəngi heç də kişilərdən pis atmırdı. Təkbaşına iki əsgərin qabağına çıxmışdı. Anam cavan oğlanların dizlərini qatlayırdı...

Dora ovsunlanmış kimi dinləyir, gözlerini mulatın qaraqabaq sifətindən çəkmiydi. Fıfıra, sözləri seçirmiş kimi, dayandı, sonra da əlavə etdi:

– Elə sən də az aşın duzu deyilsən... Mənim anam çox hündür idi, bax, bu boyda. Saçları da sənkinki kimi qızılı yox, zil qara idi, buruq-buruq – zorla daranardı. Yaşı da az deyildi, sənə nəne ola bilərdi... Amma sən ona çox oxşayırsan! – O Doranı bir də nəzərdən keçirib, utana-utana diləndi: – İstəyirsən inan, istəyirsən yox, sən mənə onu xatırladırsan! Tanı haqqı, sən ona bənzəyirsən!

Professor korusu gözələri oğlana zillədi. Fıfıra, az qala, qışqırırdı, onun daim qaraqabaq siması bəxtiyarlıqdan tamam dəyişmişdi. "Bu da tapdı anasını", – Professor düşündü. Dora sertainalı oğlana ciddi və mehriban baxırdı. Fıfıra qəhqəhə çəkdi, Dora da onunla səs-səmə verdi, bu dəfə Professor onlara qoşulmadı. O, Lampian barədə məqaləni tələsik oxumağa başladı.

Sən demə, bir kəndə tərəf gedən məşhur qulduru bir yük maşınının sürücüsü görür. O, kənd əhalisinə xəbər verməyə macal tapır, onlar da qonşularından kömək istəyirlər, bu dəm süvari polislər özlərini yetirirlər, Lampian kəndə girəndə onu gülləbaranla qarşılayırlar, o da söyə-söyə kaatinqaya çəkilir, ora Lampian üçün döşmə yerlərdi. Onun adamlarından birini öldürüb, başını kəsib, yollayırlar Bayaya, hərbi qənimət kimi. Qəzetdə şəklini də vermişdilər: bir nəfər əlində kəsik baş tutmuşdu, kəllənin gözələri çıxmışdı, ağzı da açıq idi.

– Yazıq... – Dora pıçıldadı. – Gör nə günə salıblar...

Fıfıra ona razılıqla baxdı. Sonra onun gözələri birçə anda qanla doldu, üzü həmişəkəndin daha artıq tutuldu, indi onun üzündə əzəb ifadəsi vardı.

– Satqın sürücü, satqın... – yavaşca diləndi. – Keçərsən əlimə, satqın...

Məqələdə həm də deyilirdi ki, Lampianın təcili geri çəkilməsi, belə güman etməyə əsas verir ki, bandanın bir neçə üzvü döyüşdə həlak olub.

– Mənim də getmək vaxtıdır... – Fıfıra öz-özünə deyirmiş kimi, yavaşca diləndi.

– Hara? – Dora soruşdu.

– Kırwəmin yanına. İndi ona lazım olaram.

Qız oğlana kədərle baxdı.

– Doğrudan, gedəcəksən?

– Gedəcəyəm.

– Bəs polis tutsa səni, incitsələr, başını kəsələr?..

– And içirəm ki, diri keçmərəm əllərinə. O dünyaya da onlardan birini özümle aparacağam... Mənim üçün narahat olma.

O, anasına – sertainalı mulat qadına – güclü, cəsur, əsgərlərlə çarpışmaqdan çəkinməyən, qorxulu quldur Lampianın qohumu və sevgilisi olan anasına and içdi ki, arxayın ola bilər: düşmənlərin əlinə diri keçməyəcək, ömrünü çox baha satacaq. Dora qürur hissi keçirdi.

Professor isə gözələri yumub, Doranın yerinə boy-buxunlu mulat qadını gördü – quldurların köməyi ilə bir qanş torpağını acgöz fazendeyro – polkovnikdən¹ qoruyan igid qadını gördü. O, Fıfıranın anasını gördü. Fıfıra da anasını gördü. Qızılı saçlar itərək, sərt qıvrım tellərlə, zərif gözərlər sertainalı hindi gözərlərlə, ciddi qız sifəti əziyyət görmüş kəndli arvadın qaraqabaq üzü ilə əvəz olundu. Yalnız təbəssüm dəyişmədi: övladı ilə fəxr edən ananın təbəssümü.

Şirniqış əvvəl-əvvəl Doranın dəstəyə gəlişini narahatlıqla qarşılamışdı. Dora onun üçün günahın təcəssümü idi. O, çoxdandı üzügüclər zənci qızlarından gen gəzir, qollar arasında qaradərili qaynar bədənləri sıxcalamırdı. O, bütün günahlardan yaxa qurtarmaq istəyirdi ki, Tannın gözündə pak və ləkəsiz olsun, onun mərhəmətinə layiq görülsün, ruhani paltan geyməyə haqqı çılsın. O, hətta jurnalist olub, fahişəlik kimi günah mənbəyinin kökünü kəsmək barədə düşünürdü.

Doradan ehtiyatlanırdı: qadın şeytanın müttəfiqidir, – amma qarşısında, elə özləri kimi ev-əşiksiz, hamı tərəfindən unudulmuş bir qızıcığaz görürdü. Həmin o zənci qızlar kimi, sıxılmış dişlərin arasından çıxan həyasız, təhrikedicə gülüşü yox idi. Onun üzü həmişə ciddi idi: mehriban, düzgün bir qadın üzü. Lakin paltannın yaxasını tər döşləri tanıma çəkir, ətayəndən yumru dişləri görünürdü. Şirniqış qorxurdu. Yox, Doranın onu yoldan çıxaraçağından qorxmurdu – bu qız elələrindən deyildi, üstəlik, yaşı da çox azdı. O, özündən qorxurdu, qorxurdu ki, onu istəyər və İblisin çoxdan qurduğu

¹ Braziliyada polkovnik varlı mülkədarlara deyilir.

tora düşmüş olar. Ona görə də Dora yaxınlaşan kimi dodaqaltı dua oxumağa başlayırdı. Dora isə divardakı təsvirləri uzun-uzadı nəzərdən keçirir, arxasında durmuş Professor da şəkildəki müqəddəslərə baxırdı. Körpə Məsihin kiçik heykəli – Şirniquşun oğurladığı heykəl çiçəklərlə bəzədilmişdi. Dora lap yaxına gəlirdi.

– Nə gözlədir...

Bu sözlərdən Şirniquşun ürəyindəki xof yavaş-yavaş əriməyə başlayırdı. Onun müqəddəsləri ilə yalnız Dora maraqlanırmışdı, – pakhauzda heç kəs hələ onlara diqqət verməmişdi.

– Bunların hamısı səndir? – Dora soruşdu.

O, başını tərpədir, gülümsündü. İrəli yeriyib, hamısını – bütün var-dövlətini bir-bir göstərməyə başladı – litoqrafiyalrı, katexizisi, təsbehlərini. Doranın xoşuna gəlirdi, o da gülümsündü. Professor isə özünün qoruş gözləriylə, elə hey qıza baxırdı. Şirniquş ona müqəddəs Antoninin əhvalatını – eyni anda iki yerdə olması, nahaq məhkum olunmuş atasını xilas etməsini danışdı. Professor cəsarət və üsyankar matros barədə kitabları necə həvəslə oxuyurdusa, Şirniquş da rəvayətləri elə ləzzətlə danışdı. Dora ona da elə həmin diqqət və həvəslə qulaq asırdı. Onlar danışdırlar, Professor isə susurdu. Şirniquş dindən, möcüzələr yaradan müqəddəslərdən, padre Joze Pedronun mərhəmətindən danışdı.

– O, sənin də xoşuna gələcək.

– Əlbəttə, gələcək, – qız cavab verdi.

Artıq qız döşlərindən, yumru budlardan, qızılı saçlardan ibarət nəfis mənbəyini unutmuşdu, onunla elə danışdı, sanki, qabağında yaşlı, hətta ahıl, bir əməlisaleh qadın idi duran. Onunla öz anası kimi danışdı. Bunu o vaxt hiss elədi ki, özü üçün ən vacib olan bir məsələni – ruhani olmaq arzusunı, Tanrının səsinə eşitdiyini və onun dediklərinə riayət etməli olduğunu qıza danışmaq istədi. Bunları yalnız anasına danışa bildirdi və həmin an, sanki, elə anası idi qarşısında dayanan.

– Bilirsən, mən padre olmaq istəyirəm, – deyər dilləndi.

– Bu ki elədir, – Dora cavab verdi.

Şirniquş ürəklandı. Qızın gözlərinin içinə baxıb həyəcanla soruşdu:

– Necə bilirsən, layiqəm? Tanrı rəhmətdir, amma o cəzalandıra da bilər...

– Səni niyə cəzalandırmalıdır ki? – səsinin ahəngində təbii bir təəccüb sezilirdi.

– Bizim yaşadığımız həyat günahlarla doludur. Biz hər gün günah işlədirik.

– Bunun günahı sizdə deyil axı, – Dora izah elədi. – Sizin axı dünyada heç kəsiniz yoxdur.

Artıq bu şeylənlərin ona bir aidiyyəti yox idi, artıq onun anası vardı. Oğlan qalib kimi güldü:

– Padre Joze Pedro da mənə belə deyir. Bir də onu dedi ki... – Bəxtəvər bir gülüş sözünü bitirməsinə imkan vermədi, Dora da gülümsündü, – ...dedi ki, mən nə vaxtsa dini rütbə qəbul edəcəyəm.

– Əlbəttə, edəcəksən.

– İstəyirsən, onu sənə bağışlayım? – Şirniquş özü də gözləmədən balaca Məsihi göstərər soruşdu.

O, bu dəqiqələrdə anasından şirniquş almaq üçün əvvəlcə pul istəyib, sonra da şirnisini elə anasıyla bölüşən uşağa bənzəyirdi. Dora da oğlunu sevindirmək üçün, onun uzatdığı konfeti alan ana kimi, razılıq əlaməti olaraq başını tərpətdi.

Professor Şirniquşun anasını heç vaxt görməmişdi, necə idi, nə təhər idi, bilmirdi. Amma bu dəqiqə Doranın yerində məhz o qadın durmuşdu, – heç bir şübhə ola bilməzdi, – və o, dostunun xoşbəxtliyinə həsəd apardı.

Onlar Pedronu çimərlikdə tapdılar. Bu gecəni o, pakhauzda deyil, ılıq və mehriban qumun üstündə, aya baxa – baxa, keçirmişdi. Yağış kəşmişdi, isti külək əsirdi. Professor onun yanında uzandı, Dora aralarında oturdu. Pedro ona çəpəki baxıb, beretini bir az da gözüünün üstünə basdı.

– Dünən qardeşimlə mənə çox kömək elədilər... – qız dedi.

– Sən gərək gedəsən, – Pedro cavab verdi.

Dora dillənmədi, amma bərk dıxır oldu. Onda Professor danışdı:

– Yox, Pedro. Qoy getməsin. O, bizə ana kimidir. Düz sözümdür, hamıya ana əvəzidir.

Sonra sözünü bir də təkrar elədi: – Ana kimidir... Ana kimidir...

Güllə onları süzdü, beretini çıxardı və qalxıb oturdu. Dora ona nəvəzişlə baxırdı. Dora uşaqlara ana əvəzi idi, ona

isə həm ana, həm bacı, həm arvad idi. Bir az sıxılaraq, qızın üzünə gülümsündü:

– Mən fikirləşdim ki, sənə görə cırmaqlaşmağa başlayınc... – qız başını narazılıq əlaməti olaraq, qətiyyətlə yellədi, o isə sözüne davam etdi: – Professorla mən olmayanda fürsət tapıb...

Hər üçü güldü, Professor isə bir də dedi:

– İndi artıq qorxmamaq olar. O, bizə ana kimidir.

– Yaxşı, qal, – Pedro qərara gəldi və Dora gülümsündü: oğlan artıq onun qəhrəmanına çevrilmişdi, hərçənd ki, qız heç vaxt belə şeylər barədə düşünməmişdi – hələ vaxtı deyildi. Onu məhəbbət və qayğıdan məhrum olan oğlu kimi sevirdi, həmişə köməyə hazır böyük qardaş kimi sevirdi, yer üzündə tay-bərabəri olmayan istəklili kimi sevirdi.

Lakin Professor onların bir-birinə necə gülümsəməsinə göz yetirəndə, ciddiləşərək bir daha təkrar elədi:

– O, bizə ana kimidir!

Ciddiləşdi, o səbəbdən ki, qız onun üçün də ana deyildi, – Dora onun üçün sevgili idi.

DORA – BACI VƏ NİŞANLI

Paltarda qaçmaq olmur, heç çəpərin üstündən də tullan bilməzsən, Dora isə “kapitanlardan”, qətiyyətlə, fərqlənmək istəmədi. Barandana yalvarıb, varlı evlərinin hansıdasına ona bağışladıqları şalvarı aldı. Şalvar zənci balasına çox böyük idi deyə, razılaşırdı. Qız şalvarın balaqlarını qısaltıb “kapitanlar” tək belinə bir kəndir bağladı, paltarını isə köynək kimi, şalvarın içinə saldı. Uzun qızılı saçları və bir də döşləri olmasaydı, deyərdin yüz faiz oğlandı.

Təzə paltarını geyib Pedronun qarşısına çıxan gün, oğlan elə güldü ki, ayaq üstə dura bilməyib yerdə digirlandı. Bir xeyli güləndən sonra özünü birtəhər ələ alıb dilləndi:

– Öldürdün məni gülməkdən, ay qız...

Dora dıxor oldu və Pedro da gülüşünü kəsdi.

– Mən sizə yük olmaq istəmirəm. Bundan sonra hər yərə birlikdə gedəcəyik.

Pedro yaman təəccübləndi:

– Bu o deməkdir ki...

Dora sakitcə ona baxaraq, gözəldirdi ki, sözünü bitirsin.

– ...sən bizimlə işə çıxacaqsan?

– Düz anlamısan, – qız qətiyyətlə dilləndi.

– Sənin başın xarab olub, deyəsən!

– Qətiyyətlə.

– Yəni özün anlamırsan ki bu, qız işi deyil? Biz kişilər...

– Pah! Mənim kişimə bax! Siz oğlansınız, kişi yox!

– Biz, heç olmasa, şalvar geyirik... – etiraz üçün bundan kəsərli söz tapmadı.

– Mən də geyirəm o şalvarı! – qız sevincək qışqırdı.

Pedro çaşqın halda ona baxdı, artıq gülməyi gəlmirdi. Bir qədər fikirləşəndən sonra dedi:

– Polis bizi tutsa, birtəhər canımızı qurtaranq, bəs sən nə edəcəksən?

– Mən də qurtararam canımı!

– Səni yetimxanaya göndərəcəklər. Sən heç bilmirsən ki, yetimxana nədir...

– Heç bilmək də istəmirəm. Sizə nə olacaqsız, qoy mənə də olsun.

Pedro çiyinlərini çəkdi; sanki, deyirdi: bu təslə bacarmaq olar? Onun işi xəbərdarlıq etməkdi, dalısını özü bilər. Lakin Dora gördü ki, oğlan yaman qəzgılıdır, dilləndi:

– Görərsən, öhdəsindən gələcəyəm.

– Axı harada görünüb ki, qız uşağı bu cür işlərə girişsin?! Bəs araya dava düşsə necə, vuruşacaqsan?!

– Vacibdir ki, vuruşum? Başqa iş tapa bilmərəm məgər?

Pedro razılaşdı. Qəlbinin dərinliklərində Doranın qətiyyətindən razı qalırdı, hərçənd ki, bütün bunların nəylə nəticələncəyini bilmirdi.

Beləliklə, “kapitanlardan” fərqlənməyən Dora, dəstənin tamhüquqlu üzvü kimi, Baiya küçələrində oğlanlarla çiyin-çiyinə addımlayırdı. Artıq şəhər də ona düşmən deyildi: qız doğma şəhərini sevmiş, onun bütün küçə və döngələrini əzbərləmişdi, gedən tramvayın pilləkəninə tullanmağı, maşınların arasıyla qaçmağı öyrənmişdi. O, pişik kimi cəld, ceyran kimi sürətli idi. Adətən, iş dalınca dördü bir yerdə gedirdi: Dora, Pedro, Böyük Joan, bir də Professor. Nəhəng zənci balası onu heç yana tak buraxmır, kölgə kimi izləyirdi, Dora ona müraciət edəndə, üzünə bəxtəvər bir təbəssüm qonurdu. Qıza it kimi sədəqətli idi, onun fərasətinə heyran qalmaqdan yorulmurdu və bəzən fikirləşirdi ki, Dora igidlikdə Pedrodan heç dala qalmaz.

– Hamıdan cəsurdur bu qız! – Heyranlığını gizlətmədən, Professora tez-tez deyirdi.

Ona isə bu, əslində, heç xoş deyildi. Professor istəyirdi ki, Dora ona nəvazişlə baxsın, amma Fıfırıyla Şirniquşa baxdığı ana nəvazişi ilə yox, Böyük Joana, Pişiyə, Çolağa və elə onun özünə baxdığı bacı nəvazişlə də yox. Professor istəyirdi ki, qız ona məhəbbətlə baxsın, – Pedro polisın əlindən çıxıb yel kimi küçə aşağı qaçanda arxasınca hansısa dükən yiyəsinin tükürpərdici bir səslə “Oğrunu tutun! Tutun oğrunu! Ay aman, soydular dükanı!” – deyər vəy-şivən qoparanda Dora Pedroya necə baxırdısa, ona da elə baxsın.

Amma qızın bu cür baxışları yalnız Pedro üçün idi və yalnız ona ünvanlanmışdı, hərçənd ki, oğlan heç bunu sezmirdi də.

Bax, buna görə də Böyük Joan Doranın igidliyindən söz açanda Professor susub dururdu.

Gecələrin birində Güllə Pedro pakhauza gözünün altı göyərmiş, dodaqları partlamış halda gəldi. O, yaranlarını

başqa bir dəstənin başçısı Ezekiellə davada almışdı. Ezekiellin bandası sayca “kapitanlardan” xeyli az olsa da, vəhşiliklə ad çıxarmışdılar. Ezekiəl yanındakı üç nəfərlə – onların biri özününkülərdən oğurluq etməsinə görə Pedro tərəfindən dəstədən qovulan oğlan idi – Pedronu pusub qabağını kəsmişdi. Həmin gün Pedro Dora ilə qardaşını Ladeyrade-Tabuana kimi – oradan pakhauza beş addım idi – ötürmüşdü. Joanın başı nəyəsə qarışığı deyər, onlarla gedə bilməmişdi. Pedro əvvəlcə qızla qardaşını lap “yuvaya” kimi ötürmək istəyirdi, amma sonra fikirləşdi ki, günün günortası çəgi ən sırtıq zənci belə qızın dalınca düşməz. Özü isə Qonsalesin yanına tələsirdi, bir varlı ərəbdən oğurladıqları qızıl şey-süyə görə “kapitanların” payına düşəni almalydı.

Dəlləlin yanına gedəndə yolboyu Dora barədə fikirləşirdi, – kürəyinə tökülən qızıl saçlarını, çiyinlərini, gözələrini xatırlayırdı... Qəşəngdi, lap vurulmaq da olar. Sevmək...O, özünə bu barədə düşünməyi belə qadağan eləmişdi. İstəmərdi ki, onun dəstəsindən kimsə Doraya münasibətdə natəmiz şeylər düşünsün, amma əgər dəstənin atamanı qıza sevgili gözüylə baxsa, niyə o birilər də başqa fikrə düşməliydilər?

Başı öz fikirlərinə elə qarışmışdı ki, az qaldı, üç yoldaşı ilə birlikdə onun qabağını kəsən Ezekiəlin düz üstünə çıxsın. Ücəboyu mulat siqar çəkirdi:

– Hara soxulursan? Korsan? – deyib, yana tüpürdü.

– Sənə nə lazımdır?

– Burnufırtlıqların necədir? – dəstədən qovulan oğlan soruşdu.

– Deyəsən, yadından çıxıb səni çırpdıqların?.. Yox, unutmazsan hələ, yeri qalıb.

Oğlan dişlərini qıcaıyb, Pedronun üstünə yeridi, amma Ezekiəl onun qabağını kəsdi:

– Bu yaxınlarda qonaq gələcəyik sizə.

– Xeyirdimi?

– Deyirlər, bir dəne bala fahişə tapmışız, hamınız birdən yatırsız onunla...

– Dilini dönmək saxla, alçaq! – Pedro qışqırdı və elə həmin an da Ezekiellə möhkəm tutuzdurdu, oğlan yıxıldı. Yoldaşları isə Pedrodan yapışaraq, yera yıxdılar və Ezekiəl onun düz sıfatından bir təpik vurdu. Əvvəllər “kapitan” olmuş oğlan, yoldaşlarına əmr elədi:

– Onu möhkəm tutun! – və dala çəkilərək, var gücü ilə Pedronun ağzına bir yumruq endirdi.

Ezekiel ona iki təpik də vurdu. Vurur və deyirdi:

– İndi bilərsən, bilərsən ki, kimin üstünə xoruzlanırsan!

– Dörd nəfər... – Pedro xınladı, lakin daha bir zərbə sözünü bitirməsinə imkan vermədi.

Polis nəfərinin yaxınlaşdığını görəndə, oğlanlar qaçdılar. Pedro yerdən qalxıb, beretini götürdü. Hirsindən yanaqları boyunca qan qarışıq göz yaşları axırdı – gücsüzlüyündən, qəzəbindən daman damcılar. Yumruğunu artıq tını burulan dördlüyün dalınca oynadaraq hədələdi.

– Nə qədər ki səni tutub aparmamışam, sürüş burdan, – polis dedi.

Pedro ağzında yığılan qanı yerə tüpürdü. Qonsalesi unudaraq, üzünəşığı yollandı.

O gedir, gedə-gedə də burnunun altında deyirdi: “Dörd nəfər tökülüb, birini döyür... Heç eybi yox... Qalsın qulluğunuzda”.

Pakhauzda, Dora ilə Zedən başqa, kimsə yox idi. Uşaq yatmışdı artıq. Qürubə gedən günəşin şüalanı damın yanlarından keçib, içərini qərribə bir tərzdə aydınlatmışdı. Dora içəri girən Pedronu görcək soruşdu:

– Necə oldu, Qonsalesi silkələyə bildin? Və eyni anda da gözü oğlanın qaralmış gözüne, qanı axan dodaqlarına sataşdı.

– Nə olub sənə?

– Ezekilə yoldaşlarıydı. Dördü birdən soxuldu...

– Səni bu kökə o salıb?

– Dedim axı, dörd nəfər idilər. Mən axmaq da elə bilərəm, təkbətəkə çıxacaq...

Dora onu oturdub su gətirdi və təmiz əsgə ilə yaraslarını, qançıklarını yudu. Pedro isə beynində qıas planları qururdu. Dora onun könlünü almağa çalışdı:

– Heç eybi yox, biz onlara göstərərik!

– Sən də gedəcəksən? – Pedro güldü.

– Əlbəttə! – deyib, oğlanın dodaqlarında laxtalanmış qanı astaca yudu. Qız ona tərəf əylidi, üzəri lap yanaşı idi, Doranın saçları Pedronunkuna qarışmışdı.

– Dava nə üstə düşdü?

– Elə-belə...

– Yaxşı da, denən...

– Ağzının zibilini dağıtdı...

– Mənim bəməndə dedi nəse?

Pedro başını tərpətdi. Onda qız cəld bir hərəkətlə dodaqlarının onun dodaqlarına sıxdı, sonra da dik atılaraq qaçıb getdi. Oğlan onun dalınca yüyürdü, amma Dora hədəsə gizlənməmişdi, qızı tapanda isə, artıq “kapitanlar” pakhauza qaçırdılar. Dora uzaqdan Pedroya gülümsündü – bu təbəssümdə nə istehza, nə bəclik vardı. Qız ona başqalarına baxdığı kimi baxmırdı: bu, qəfil sevmiş bir qızın baxışları idi – pak və oğrun. Bəlkə də, onların heç biri bunun məhəbbət olduğunu bilmirdi hələ. Qədim, hələ müstəmləkə dövründən qalmış pakhauzda məhəbbətlərin ən romantiki çiçəkləndi, hərçənd ki, o gecə heç ay da yox idi göy üzündə. Dora gülümsünərək, baxışlarını gizlədirdi, bəzən də gözlərini qıyıb uzaqlara baxırdı, fikirləşirdi ki, yaqın, sevən çə özünü belə aparar. Oğlanın isə gözləri qıza sataşan kimi ürəyi çırpınmağa başlayırdı. Lakin Dora bilmirdi ki, bu elə məhəbbətin özüdür. Nəhayət, ay çıxdı, çıxmağıyla da özünün sanımtıl işığını bütün pakhauza yaydı. Pedro gözlərini yumub qumun üstündə uzanaraq, qarşısında Doranı görürdü. Qız gəlib onun yanında oturanda da hiss elədi.

– İndi sən mənim nişanlımsan. Mən sənənlə evlənəcəyəm, – gözlərini heç açmadan dedi.

– Sən mənim nişanlımsan, – Dora da, az qala, pıçiltı ilə illəndi.

Heç biri bilmirdi ki, bu elə məhəbbətin özüdür; bildikləri yalnız o idi ki, indi duyduqları hər nədirsə, çox gözəl bir şeydir.

Çolaqla Böyük Joan pakhauza qaçıdanda Pedro ayağa durub onlara qoşuldu. Professorun şamının işığında əyləşdilər. Dora Joanla Doldonun arasında idi. Doldon siqaretini yandırıb dedi:

– Bir samba öyrənmişəm, müsibət...

– Sən gitaranı çox əla çalırsan, – qız cavab verdi.

– Bir gəl, çalmayım! Bütün bayramlarda birinci qonağam!

Pedro onların söhbətini kəsdi. Bu yerdə hamı onun əzilmiş sifətini gördü və başına nə gəldiyini soruşdu, o da danışdı.

– Bunu belə qoymaq olmaz... – Çolaq güldü. – Öz işindir ha, amma mən dözməzdim.

Əməliyyat planı hazırlandı və gecəyarısı, təxminən, otuz nəfər pakhauzdan çıxaraq, Porto-da-Lenya istiqamətində hərəkətə başladı, – Ezekiəlinin dəstəsi, adətən, orada, körpünün altında, ağız üstə çevrilmiş qayıqlarda gecələyirdi. Pedro ilə yanaşı Dora gedirdi, hardansa özünə bıçaq da tapmışdı.

– Sən lap Roza Palmeyra kimisən... – deyən Çolaq, onunla fəxr etdiyini göstərdi.

Yer üzündə Roza Palmeyraodan cəsur qadın yox idi. O, təkbaşına altı əsgərin öhdəsindən gəlmişdi. Limanda bu əhvalatı bilməyən yox idi deyə, oğlanın sözü Doraya yaman ləzzət elədi, o dedi:

– Sağ ol, qardaş.

Qardaş... Necə gözəl, mehriban sözdür. Onlar Doranı bacı çağırmağa adət eləmişdilər, qız isə onlara ya “qaqas”, ya da “qardaş” deyirdi. Ən balacaları üçün o zərif və qayğıkeş ana əvəziydi, bir az böyükklər üçünsə – bacı; hamısını əzizləyə də bilirdi, onlarla oynaya da, deyib-gülə də, bu çətin həyatın ağrı-acısını bölüşə də bilirdi. Amma hələlik heç kəs bilmirdi ki, Güllə Pedro ona “nişanlım” demişdi, – heç kim, hətta Professor belə. Və Professor da ona öz ələmində “nişanlım” deyirdi.

Çolağın iti hürdü, Fırfıra onun səsinə elə yamsıladı ki, heç ayıra bilməzdin. Hamı güllüşdü. Böyük Joan fitlə samba çalmağa başladı, Doldon isə səsinə ucaltdı:

– Mulat qızı atdı məni...

Onlar davaya şad-xürrəm gedirdilər. Özləriylə bıçaq da götürmüşdülər, amma onu işə birinci salmayacaqdılar: bu səfillərin mənəviyyəti da vardı, dəstə qanunlarına hörmətli də, şəxsi mənlili də.

– Burdadırlar! – qəflətən Böyük Joan qışqırdı.

Səsi eşidən Ezekiəl, başını qayıqın altından çıxardı:

– Kimdir gələn?

– “Qum deryasının kapitanları”, biz borcumuzu qaytarmağa adət eləmişik! – dedi Pedro və hücumu keçdilər...

Geriyə qələbəylə addımlayırdılar. Bircə bıçaq yarası almış Çolaqla qoluna girib apardıqları Barandandan başqa (onun payına bir zırpsı düşmüşdü və əgər Fırfıra olmasaydı, zənci balasının axırına çıxacaqdı) hamının kefi saz idi, bayaqkı davanın təfərrüatını xatırlayıb şənləndirililər. Pak-

hauzda onları sevinc qışqırıqları ilə qarşıladılar və bir xeyli oturub, Ezekiəlin məğlubiyyətini hər üzünə müzakirə etdilər. Heç bir oğlandan pis vuruşmayan Doranın cəsarətinə heyran qalmışdılar. “Əsl kişidir”, – Joan onun barəsində belə deyirdi. O, hamısının bacısı, oğlanlar isə onun qardaşlarıydı.

“O, mənim nişanlımdır”, – qumun üstündə uzanmış Güllə Pedro fikirləşirdi. Çimərlik ayın sanımtıl işığına qərq olmuşdu, körfəzin göy sularında ulduzlar əks olunurdu. Onlar danışdılar – dünyada hər şeydən danışdılar, iki nişanlı kimi danışdılar. Öpüşmərdülər, o, qızı qucaqlamırdı, ona barmağını da vurmurdu, səhvət hələ toxunmamışdı onlara. Qızın sən uzun saçları Pedronun alınına tökülmüşdü.

Dora güldü:

– Bax, bizim saçımız eyni rəngdədir!..

Güllüşdülər – sevincək və ucadan, əsl “kapitanlar” kimi. Qız ona təpədə yaşamağından, valideynlərindən, qonşularından danışdı, oğlan isə öz sərgüzəştlərindən:

– Mən bura düşəndə beş yaşım vardı. Sənin qardaşından da kiçik...

Ona görə güllüşdülər ki, sevincləri təmiz idi: bir yerdə onlar üçün xoş idi və yuxu onları aparanda da yan-yana uyudular, bacı-qardaş kimi bir-birinin əlindən tutub yatdılar.

KOLONİYA

“Jornal da Tarde” qəzeti öz manşetinə maraqlı xəbər çıxardı:

“‘Qum deryasının kapitanları’ dəstəsinin başçısı həbs olundu!”

Sonra məqalə başlıqları gedirdi:

Bandada qız – “kapitanların” qız yoldaşı yetimxanaya göndərildi; quldurbaşı tətillərinin oğlu imiş; onun yoldaşları qaça bilməmişlər. İslah müəssisəsinin rəisi bəyan edir: biz onu haqq yoluna qaytaracağıq.

Aşağıda Pedro, Dora, Böyük Joan, Çolaq və Pişiyin polis nəfərləri və mülki geyimli agentlərin əhatəsində şəklil verilmişdi, altıyazısı belə idi:

Bu fotosəkil çəkiləndən sonra dəstə başçısı polislin fikrini yayındıraraq, yoldaşlarının qaçmasına şərait yaratmışdır.

Nəhayət, reportaj gəlirdi:

Bizim polislin dəqiq əməliyyat hərəkətləri hər cür təqdirə layiqdir. Dünən özlərini "Qum deryasının kapitanları" adlandırın azyaşlı cinayətkarların başçısını yaxalamaq mümkün olmuşdur. Qəzetimizin səhifələrində oğurluqla məşğul olan baxımsız uşaqlar probleminə dəfələrlə müraciət etmişik.

Biz artıq bir neçə dəfə hadisə yerlərindən reportajlar və basqınlar zamanı zərərçəkən şəxslərin müəhəblərini dərc etmişik. Baiya yeniyyəlmələrdən ibarət bu dəstə tərəfindən terrora məruz qalırdı. Lakin quldurların harada yaşadıklarını, başçıların şəxsiyyətini müəyyənləşdirmək uzun müddət mümkün olmurdur. Bu yaxınlarda qəzetimizdə şəhərin polis rəisi, yeniyyəlmələrlə iş üzrə müfəttişliyin rəisi və islah müəssisəsi rəisinin bu probleme münasibətlərini açıqlayan məktublarını dərc etmişdik, səlahiyyətli orqanların başçıları, ümumiyyətlə, uşaq cinayətkarlığına və o cümlədən "kapitanların" cinayətkar fəaliyyətinə son qoymaq üçün, daha qəti addımlar atılacağına söz vermişdilər.

Nəhayət, dünən ictimai asayışı qorumağa borclu olan orqanlar müvəffəqiyyət əldə etmişlər. Dəstənin bir neçə üzvü, aralarında bir qız olmaq şərtilə, polis tərəfindən cinayət yerində ələ keçirilmişdir. Lakin təəssüf ki, dəstənin başçısı Güllə Pedro, polis agentləri ilə dava salaraq, onların diqqətini yayındırmış və öz yoldaşlarının qaçmasına şərait yaratmışdır. Buna baxmayaraq, dəstə başçısının və heç şübhəsiz, onu qanun pozuntularına ruhlandırılmış romantik sevgilisinin həbsini bizim polislin böyük qələbəsi kimi qiymətləndirmək lazımdır. İndi isə hadisənin məlum faktları barədə.

QARƏT CƏHDI

Dünən günortadan sonra beş cinayətkar doktor Alsebiades Menezesin San-Bento küçəsindəki malikanəsinə daxil olmuşdur. Lakin qarətçilər ev sahibinin oğlu, tibb fakültəsinin tələbəsi tərəfindən aşkar edilmişdir: o, quldurları otaqda kilidləyərək, polis çağırmışdır. Qəzetimizin hadisə barədə vaxtında xəbərdar edilmiş reportyoru olay yerinə çatanda canilərin Polis İdarəsinə göndərilməsi üçün

hazırlıq görüldü. Reportyor fotosəkil çəkmək məqsədilə icazə istəmiş və əlaqədar şəxslərdən razılıq almışdır. Lakin o, şəkil çəkmək üçün maqnezium çırağını alışıdıranda dəstə başçısı, yuxarıda adı çəkilən Güllə Pedro öz yoldaşlarının qaçmasına kömək etmişdir.

QAÇIŞ

Cani qeyri-adi cəldliklə polis agentinin əlindən çıxaraq, onu kapoeyra fəndi ilə yerə yıxmışdır. Təbii ki, polis nəfərləri onun qaçışının qabağını almaq üçün üstünə atlanda cani yerində qalmışdır. Onun planı yalnız həmin an açılmışdır: o qalan məhbuslara müraciətlə qışqırmışdır: "Qaçın!", quldurlar isə yalnız bir agent tərəfindən qorunduqlarına görə onu yuxmağa müvəffəq olaraq, qaçıb Ladeyra-da-Montanyanın döngələrində gözəndən itmişlər.

POLİS İDARƏSİNDƏ

Biz Güllə Pedro ilə söhbət etmək istəsək də, o imtina etmişdir. Dəstənin yerini müəyyənləşdirmək məqsədi ilə aparılan dindirmə heç bir nəticə verməmişdir. O yalnız öz adı və ləqəbini söyləyərək, xəbər vermişdir ki, 191... ilin məşhur liman tətili zamanı öldürülən tanınmış bir qiyamçının oğludur və heç bir yaxını, qohumu yoxdur. Onun rəfiqəsi Doranın anası isə şəhərimizi vıran qoyan dəhşətli çiçək epidemiyasında ölmüş paltarıyan qadındır. Bu qızın dəstəyə cəmi dörd ay əvvəl düşməsinə baxmayaraq, artıq bir çox basqınların iştirakçısı olmuş və o bununla fəxr etdiyini bildirmişdir.

NİŞANLILAR

Dora demişdir ki, Güllə Pedronun nişanlısıdır və onlar kilsədə nikah kəsdirməyə hazırlaşır. Cəzadan çox, rəhmə layiq olan bu təcrübəsiz məxlud, öz nişanlısı barədə mütəəssir və basit bir heyranlıqla danışdı. Qızın cəmi on dörd yaşı var, Pedro isə on yeddi yaşın içindədir. Qız yetimxanaya göndərilmişdir və orada təbii ki, həm romantik məhəbbət macərəsini, həm də cinayətkar fəaliyyətini

unutmalı olacaqdır. O ki qaldı Gullə Pedroya, dəstəsinin harada gizləndiyini söyləyən kimi onu azyaşlı cinayətkarlar üçün islah koloniyasına keçirəcəklər. Polis elə bu gün etiraf ərizəsini alacağına ümid edir.

SÖZ VERİLİR İSLAH MÜƏSSİSƏSİ RƏİSİNƏ

Bajya islah koloniyasının rəisi qəzetimizin köhnə dostudur. Bir müddət qabaq dərc etdiyimiz məqalə koloniyanın əla reputasiyasına, onun rəisinə xələl gətirə biləcək şərböhtanlı fikirləri ifşa etmişdir. Hal-hazırda o, polis idarəsinədir və Güllə Pedro ifadə verəndən sonra onu özü ilə koloniyaya aparacaq.

Bizim suallarımıza rəis belə cavab vermişdir:

– O, həyata yenidən gələcək, söz verirəm! Bizim koloniyanın adında "islah" sözü nəhaq yerə yazılmayıb. Biz onu da islah edəcəyik" deyən rəis reportyorumuzun səsləndirmədiyi şübhələri qabaqlayaraq, gülümsündü: – Qaçacaq? Məndən qaçmaq o qədər də asan deyil. Sizə söz verirəm ki, bu ona nəşib olmayacaq.

Professor bütün bunları ucadan oxudu.

– O artıq koloniyadadır, – Çolaq dedi, – onu polis idarəsindən çıxaranda özüm gördüm.

– Biz onu çıxaracağıq ordan, – Professor qətiyyətlə dedi.

– O qaydana kimi ataman sən olacaqsan, Çolaq.

Böyük Joan əliylə "kapitanlara" işarə elədi:

– Uşaqlar, Pedronun yerini hələlik Çolaq tutacaq. Aydındır?

– O, polisin əlində qaldı ki, biz qaça bilək. İndi də onun aradan çıxmasına, gərək, biz kömək edək. Elədir?

Uşaqlar yekdilliklə razılaşıdılar.

Pedro bu otaqda onu gözləyən balalan təsəvvür edirdi. Onunla birlikdə iki polis nəfəri, müstəntiq və koloniya rəisi içəri girdilər. Qapını bağladılar. Sonra o, müstəntiqin istehza dolu səsinə eşitdi:

– Reportyorlar yoxdur burda, kiçik. İstəsən də, istəməsən də suallarınıza cavab verməli olacaqsan.

– İndi hər şeyi danışacaq... – koloniya rəisi güldü.

– Beləliklə, harada gecələyirsiniz? – müstəntiq soruşdu.

Pedro onun üzünə nifrətlə baxdı:

– Elə bilirsiniz, deyəcəyəm?

– Əlbəttə.

– Çox gözləməli olacaqsınız!

O, üzünü çevirdi. Müstəntiqin işarəsi ilə polislərin ikisi də eyni anda qamçıları işə saldılar, o özü isə tullanıb oğlanın sifətinə bir təpik vurdu. Pedro yıxıldı, yerdə qıvrılaraq söydü.

– Nə oldu, demək istəmişsən hələ? – müstəntiq soruşdu. – Bu halə hazırlıqdır... Deyəcəksən?

– Yox! – Pedro qışqırdı.

Vəziyyəti belə görəndə əməlli-başlı girişdilər ona. Qamçı zərbələri, şillə-şapalaq hər tərəfdən yağdı. Rəis də ayağa qalxıb, ona elə bir təpik illidirdi ki, Pedro otağın küncünə düşərək, daha dura bilmədi. Polislər qamçıları göydə oynadırdılar. Pedro gözləri önündə Professoru, Fıfıranı, Böyük Joani, Çolağı, Pişiyi gördü. Onların hamısı indi Pedrodan asılı idi, onların azadlığı Pedronun əlindəydi. O, başcılar, sata bilməz. Bu gün, San-Bentoda uşaqları tutanda da, lap əli-qolu bağlı olsa belə, kömək eləyə bildi onlara, qaçırdı. İçində bir qürur duydu. Həç nə deməyəcək bunlara, koloniyadan da qaçacaq, Doranı da xilas edəcək. Və intiqamını alacaq... Dəhşətli bir intiqam...

O, ağndan çıxır, amma dilindən birçə kəlmə də qoparmaq onlara nəşib olmur. Gözlərinə qaranlıq çökür, ağn keçib gedir. Polislər onu qamçılamada davam edirlər, müstəntiq zərbələr yağdırır, lakin Pedro artıq həç nə hiss etmir.

– Bitdi. Özündən gedib, – müstəntiq deyindi.

– Qoyun onunla mən məşğul olum, – rəis təklif elədi. – Aparım onu özümlə. Bizdə bir göz qırpımında danışacaq, zəmin dururam. Sizə xəbər verərəm.

O biri razılaşdı. Koloniya rəisi məhbusların dalınca səhər öz adamlarını göndərəcəyini vəd edib getdi.

Dan yeri sökülənə yaxın Pedro özünə gələndə eşitdi ki, kameradakı məhbuslar qəmli bir mahnı oxuyurlar – küçələri işıqlandıran günəşdən, azadlığın necə gözəl bir nemət olmasından.

Səhər onun dalınca gözətçi Ranulfo gəldi və onu koloniyaya apardı. Pedronun bütün bədənini aldığı yaralardan göynəyirdi, amma ruhu şad idi: həç nə demədi onlara, həç

kəsi satmadı. Dan yeri söküləndə, eşitdiyi mahnını xatırladı: dünyada azadlıqdan yaxşı heç nə yoxdur, küçədə günəşdir, kameralarda isə daimi zülmət, çünki burada azadlıq yoxdur, – mahnıda belə deyilirdi. Azadlıq! Günəş dolu küçələrdə addımlayan fəhlə Joan de Adan da ondan danışır, – deyirdi ki, tətilləri yalnız məvacibin azlığından təşkil etməyib, o həmişə azadlıq uğrunda mübarizə aparıb, axı dokərlər də azad deyillər. Bu azadlıq naminə Pedronun atası da başını qoymuşdu. Pedronu da dünən polisdə yoldaşlarının azadlığı yolunda qəddarcasına döydülər. Bədəni zoqquldayı, dizləri qatlandı, qulaqlarında isə məbusların mahnısı səslənirdi. Orada, məhbəs divarları arxasında – günəş, həyat, azadlıq vardı... Pəncərədən geniş küçə görünür, koloniyaların qapılarında uzaqlara qaçan küçə. Burada heç vaxt günəş görməyən zırməni qaranlıq var. Orada – azadlıq və həyat. Bir də qisas! – öz içində əlavə ələyir.

Rəis daxil olur. Gözətçi Ranulfo onun qabağında mil duraraq, Pedronu göstərir. Rəis təbəssümlə əllərini ovuşdurub, böyük yazı masasının arxasına keçir. Oğlanı uzun-uzadı süzür.

– Nəhayət ki, gəldin... Səni çoxdan gözləyirik, elə deyil, Ranulfo?

Tərbiyəçi rəzilik işarəsi olaraq başını tərpədir.

– Bilirsən, bu kimdir? Həmin o "Kapitanların" başçısidir. Anadangəlmə cinayətkardır – bircə dəfə baxan kimi görünür. Sən, yaqin ki, Lombrozonu oxumamısan, yoxsa bilərdin ki, nə deyirəm. O, dünyaya gələndən günah möhürü daşıyır... Hələ uşaqdır, amma sifətindəki çapığa bax. Bəs gözləri, gözlərinə bax... Əziz qonağa xüsusi hörmət.

Pedro ona baxır, gözləri qan çanağına dönüb. Əldən düşüb, yuxu üçün lap ölü.

– Aparın onu uşaqların yanına? – Ranulfo soruşmağa cürət edir.

– Nə? Uşaqların yanına? Yox. Başlangıç üçün – karsərdə. Orda tez qanar hara düşdüyünü, yumşalar.

Gözətçi Pedronu qapıya san aparır. Rəis arxadan qışqırır:

– Rejim nömrə üç.

– Deməli su, bir də noxud... – gözətçi mızıldanır. Sonra isə Pedroya baxıb başını bulayır: – Belə yeməkdən kökləməzsən...

Orada, divarlar arxasında azadlıq və günəş qaldı. Məbusxana, məbuslar, bədəninin yaralan Pedroya anladı ki, azadlıqdan yaxşı dünyada heç nə yoxdur. İndi o bilir: atası onun üçün ölməyib ki, bazarda, körpülərdə, meyxanalarda ondan danışsınlar, o, həyatını azadlıq naminə verib. Azadlıq günəş kimidir. Dünyada ondan güclü və gözəl heç nə yoxdur.

Qılın dəmir cırıltısını eşitdi. Onu karsərə atdılar – pilləkənin altındakı bəpbalaca otağa: nə hündürüylü adama boy verirdi, nə də ayağını uzatmaq olardı. Ya gərək oturaydın, ya da ayaqlarını narahat vəziyyətdə qatlayıb, uzalı qalaydın. Pedro ikincisini seçdi. Uzananda bədəni qeyri-təbii bir şəkildə əzilib-büzüldü və o fikirləşdi ki, bu qutu ancaq sirkdəki "ilan-adama" yarayardı, – bu sirk nömrəsini bir dəfə görmüşdü. Qapı kip örtülmüşdü, zülmət idi, içəriyə hava yalnız pillələrin arasındakı yarıqlardan girə bilirdi. Heç tərpənmək də mümkün deyildi: hərəkət eləyən kimi, ya ayağı dəyirdi divara, ya da əli. Hər yeri ağrıyırdı, altına qatladığı ayaqları uyuydu. Sifəti qaysaqlamış yaralardan ibarət idi – polis idarəsində dünənki "söhbətin" əyani şahidlərindən, amma indi Dora gəlib yaralarını təmiz soyuq su ilə yumayacaq... Azadlıq həm də Dora deməkdi. Azad olmaq heç də təkcə Günəşi görmək, küçədə gəzmək, ucadan qəhqəhə çəkmək deyil. Azad olmaq üzünə Doranın qızılı saçlarının necə toxunduğunu hiss etmək, onun təpədəki həyatından söhbətlərini dinləmək, dodağını partlamış dodaqlarında duymaqdır. İndi onun da azadlığı əlindən alınıb... Pedronun gicgahlarından ağrı qopdu. Doranı da günəş və azadlıqdan məhrum ediblər, yetimxanaya göndəriblər. Nişanlı... Qabaqlar o bu sözün mənası barədə heç düşünməmişdi. Çimərliyə gəlib çıxan zənci qızlarla yatmaqdan xoşlanırdı, amma heç ağına da gəlməzdi ki, qızla yanaşı qumun üstündə uzanıb, ondan-bundan danışaraq gülmək də olar. "Bu, nəşə, ayrı bir məhəbbətdir", – çaşqınlıq içində ftkirləşdi. Pedro məhəbbətin nə olduğunu heç vaxt əməlli-başlı bilməyib, axı bu səfil, ev-eşiksiz, yalnız öz gücü, cəldliyi, cəsarəti bahasına ən böyük dəstənin başçısına çevrilmiş oğlan haradan biləydi ki, məhəbbət nədir. Arxayın idi ki, "məhəbbət" sözü onun bir zənci, ya mulat qızı qolları arasında sıxarkən elədiklərinin adıdır. O da bu məhəbbəti tez, hələ heç on üç yaşı tamam olmamışdan dadmışdı, bir də kim bilirdi axı onun dadını?

Hətta qadınla nə etmək lazım olduğunu qanmayan balacalar da, nə vaxtsa əllərinə düşəcək bu fürsəti sevinc dolu səbirsizliklə gözləyirdilər... Baş daha məhkəmə ağıryı, bütün sümükləri sızıldayırdı. Su istəyirdi – gün ərzində dilinə bir damcı da su dəyməmişdi... Dora ilə onda tamam başqa cür olmuşdu. O pakhauza gəlib çıxanda hamı, elə onun özü də, bu qəşəng qızı ələ keçirərək, onunla "məhəbbət" adlandırılan işi – məhəbbət bərsədə onlara bəlli olan yeganə işi görmək istəyirdilər. Lakin qızın halına acıyıb, ona qahmar çıxmışdı. Sonra isə qız hamı üçün ana əvəzi oldu. Həm də bacı – Böyük Joan düz deyirdi. Amma Pedro üçün o lap ilk dəqiqələrdən nəşə başqa şey idi. Yox, o həm sevimli bacı, həm "əsl oğlan" idi, ancaq onunla üz-üzə gələndə, keçirdiyi hisslər, bacısı ilə rastlaşan qardaşın sevinci deyildi. Nişanlı... Hə, onunla yatmaq istərdi, lakin heç, bəlkə, özü də etiraf etməzdi bunu. Yalnız söhbətlə, onun səsinə eşitməklə, hər-dən də sıxılaraq, əlini əlinə almaqla kifayətlənə bilərdimi? Yox. Ona yiyələnmək istəyirdi, lakin çimərlikdəki oyunbaz zənci qızlara yiyələndiyi kimi yox: gecə bitdimi, hər şey yaddan çıxdı. Hər gecə, ömrünün bütün gecələrini onunla olmaq istəyirdi. Başqalarının da arvadları var... Arvad – ana, arvad – dost, arvad – bacı. O bütün "kapitanların" anası, bacısı, dostu idi, Pedro üçünşə nişanlı oldu və mütləq nə vaxtsa evlənəcək onunla. Onu yetimxanada saxlamağa heç kəsin ixtiyarı yoxdur, – o, yetim deyil! Onun nişanlısı var, bir aləm qardaşı var, qayğısını çəkdiyi balaları var... Yorgunluq harasa yox oldu, o sıçrayıb ayağa qalxmıq, elə bu dəqiqə Doraya azadlığını qaytarmaq üçün nəşə etmək istəyirdi. Amma əlindən nə gələrdi, özü də bağlı qapı dalındaydı. Düz ayağının altından sıçan qaçdı. Onlara pakhauzda öyrəşmişdi deyə, əhəmiyyət vermədi. Dora, yaqın, yaman qorxur. Belə yerdə, "kapitanların" başçısından savayı, kim desən qorxar. Gör indi yazıq qız necədir... Əlbəttə, o, igidləriylə həmişə ad çıxarmış Baiyanın ən cəsur qadınıdır, altı əsgərin öhdəsindən gələn Roza Palmeyraodan, lap elə Lampianın rəfiqəsi, silahla əsl kanqaseyro kimi davranan Mariya Kabasudan da cəsə-rətlidir. Bəli, cəsurdur! Axı o, hələ balaca qızdır, yaşamağa təzə başlayır. Bütün dərдинə, yorgunluğuna, artıq dözülməz susuzluğuna baxmayaraq, Pedro qıvrıqla gülümsündü. İndi bir stəkan su üçün hər şeyindən keçərdi. Pakhauzu

qoynuna almış qumsallığın o üzündə dəniz ləpələrin – bitib-tükənməyən, göz işlədikcə uzanan, sinəsini böyük kapoeyraçı Boqumilin öz kiçik barkası ilə şırımladıqı dəniz. Yaşxı oğlan-dır. Əgər Pedroya Anqola kapoeyrasının – döyüş rəqsinin, dünyadakı bütün əlbəyaxa döyüş növlərindən ən gözəlinin fəndlərini öyrətməşəydi, yoldaşlarının qaçmasına kömək edə bilməzdi. Burada, tərpanmək mümkün olmayan karserdə isə kapoeyra da gərək deyil ona. Kaş su olaydı... Görəsən, Dora da indi susuzluqdan əziyyət çəkirmi? Bəlkə, onu da başlanğıc üçün karserə atıblar? Pedro öz təxəyyülündə yetimxanani canlandırdı, yetimxana da ona eynən koloniya kimi gəlirdi. Tann haqqı, susuzluq çıxəkdən də dəhşətlidir, adamı ilan zəhərindən tez yxar. Birca qurtum olaydı!.. Bar, işiq düşəydi bir az!.. İşiq olsaydı, Doranın gülümsəz üzünü görərdi, qaranlıqda isə onun gözləri önündə yorğun və əzab-keş bir sima görünürdü. Gücsüz, kor qəzəb qəlbində tüğyan edirdi. O, yerindən qalxmıq istəyir, amma başı üstəki pillə-lərə dəyirdi. Qəzəbdən karserin qapısını yumruqlamağa baş-layır. Bayırdan heç bir şəs gəlmirdi. Rəisin tikanlı baxışın düşür yadına. Of, bir ləzzətlə bıçağını düz qəbzəsinə kimi soxardı onun ürəyinə, nə əli əsərdi, nə vıdını ağınyardı. Bıçağı da yoxdur, alıblar... Eybi yox, Fıfıra ona özününkünü verər, tapançanı isə saxlayar. Fıfıra əsgərləri, camaata əzi-yət verən kim varsa, hamısını gəbərdən kivrəsi Lampianın bandasına düşmək istəyir. Bu dəqiqələrdə quldur onun gözü-nə qısaşçı qəhrəman kimi görünür. Lampian sertənə yoxsulların cəza qılıncıdır. Bəlkə, elə Pedro da nə vaxtsa onun dəstəsinə düşəcək, bəlkə, birlikdə Baiyaya hücum edə-cəklər, bax onda bu rəisin başını üzəcək. Pedronun rəhbərlik etdiyi kanqaseyrol onun kabinetinə girəndə nə sifətə düş-çək görəsən?! Sato-Amarolu dostunun bağışladığı şərab şüşəsi də, yaqın, əlindən düşüb qnılar... Pedro isə bıçağı düz onun boğazına soxacaq. Yox, əvvəlcə elə bu karserin özü-nə salacaq onu, aqlıqla, susuzluqla incidəcək. Ah, necə su istə-yir... Doranın qaranlıqda gözü-nə görünən əzabkeş sifətinin də səbəbkən susuzluqdur. Nədənsə, amin idi ki, o da indi əzab çəkir. Gözlərini yumaraq, Professor, Pişik, Çolaq, Dol-don və Böyük Joan barədə fikirləşib, beynini didən düşün-cələri dağıtmaq istədi. Fikirləşdi ki, bütün dəstə Doranı xilas etmək üçün yetimxanaya necə hücum çəkəcək. Amma bir

şey çıxmır: gözləri önündə, elə bayaqkı kimi, qızın susuzluqdan əzab çəkən surəti durmuşdu. Yenə qapını döyəcləyir.

Qapını əlləri ilə, ayaqları ilə vurur, qışqırıraq ən dəhşətli söylüşlər söylürdü. Heç kəs cavab vermir, heç kəs eşitmir. Yəqin, cəhənnəm də elə bu karsər kimidir, nahaq yərə Şirniqş ondan belə qorxmur ki... Həqiqətən də, dəhşətdir bu əzablara dözmək... Həbsxanadakı dustaqlar məhmlərində oxuyurdular ki, bu divarların dalında azadlıq və Günəş var. Bir də su! Çoxlu su: çaylar axır, şələlələr sıldırım qayalardan tökülür, nəhəng sirli dəniz uğuldayır. Çoxbilmiş, dünyada hər şeydən xəbərdar – çünki oğurladığı kitabları gecələr şam işığında oxuyur ("Professor, gözlərini xarab edərsən") – Professor ona demişdi ki, yer üzündə su qurudan çoxdur hardasa oxumuşdu bunu. Burada, kəpersdə isə bir dəmci də su yoxdur. Doranın indi əzab çekdiyi yerdə də su yoxdur. Qapını niyə döyür? Heç kəs onu eşidəsi deyil, əlləri isə yaman ağrıyır. Dünən onu polisdə döydülər: kürəyi qapqara qançırdı, sinəsi yalalır, üzü şişib. Rəis elə buna görə deyirdi ki, guya, o, anadangəlmə cinayətkardır. Yox, qətiyyətlə yox! Ona azadlıqdan başqa heç bir şey lazım deyil. Meyxanadakı qoca deyirdi ki, taleyi dəyişə bilməzsən heç vaxt, Joan de Adan da ona cavab verdi: "Gün gələcək, biz özümüz tələymizi yazacağıq" və o da razıdır dokerin bu sözləri ilə. Onun atası liman dokerlərinin taleyini dəyişmək naminə həlak olub. Pedro da böyüyəndə doker olacaq, azadlıq, günəş, yemək və suyun hamıya məxsus olması uğrunda mübarizə aparacaq... Pedro qupquru ağzında yığılmış qanlı tüpürcüyü zorla yərə tüpürdü. Susuzluq get-gedə daha artıq əzab verirdi. Şirniqş ruhani olmaq istəyir ki, cəhənnəmdən nicat tapsın. Padre Joze Pedro bilir ki, koloniyada nələr baş verir, o çalışır ki, uşaqları bura salmasınlar, amma heç kəs ininmadığı bir keşiş təkbəsinə hamıya qarşı nə eləyə bilər? Ona görə hamıya qarşı ki, səfil uşaqlara hamı nifrət eləyir... Bircə burdan çıxma biləydin... Anıya anadan xahiş edərdim ki, rəisə cadu ələsin... Oqun kömək edəcək ona, axı polisdən onun şəklini Pedro oğurlamışdı... O, özünün on beş yaşı üçün çox iş görmüşdü. Elə Dora da, dəstəyə lap bu yaxınlarda gəlməsinə baxmıyaraq... İndi isə onların hər ikisi susuzluqdan ölürdü... Pedro yenə qapını döyür. Xeyri yoxdur. Yanğı onun içini quduz

şıçovul kimi, bir sürü şıçovul kimi gəmirirdi. Dizi üstə düşür, gücü tərkləyirdi onu. Yuxu aparır, amma yanğı yuxuda da əziyyət verir ona, yuxusunda görür ki, şıçovullar dişlərini qıcaıyb, Doranın gözəl çöhrəsinə cumublar.

Kimsə pilləkənin pillələrini yüngülcə döyəcləyir. Pedro elə bu səsdən özünə gəlir. Belini əyərək ayağa durur, qəddini ayrı pilləkənə görə tam dikəldə bilir.

– Ey, kimdir orda? – astadan səslənir.

– Bəs sən kimsən? – cavab eşidir və içində divanə bir sevinc baş qaldırır.

– Güllə Pedro.

– "Kapitanların" böyüyü sənənsən?

– Hə, mənəm.

Fit səsi eşidilir və həmsöhbəti tələsik deyir:

– Bu gün sizinkilərdən biri gəlmişdi, sənə bir şey gətirib...

– Hə?..

– Bura gələn var... Sonra! – Addım səsləri uzaqlaşır.

Artıq ürəyi rahatdır. Bəlkə, Doradır, özündən xəbər yolaıyb? Amma özü də bağlı qapı dalındadır, necə göndərə bilər? "Kapitanlardır" yəqin ki. İndi baş çatladılar, onu burdan çıxarmaq istəyirlər. Bu saat ən vacibi karserdən çıxmaqdır, burdan qaçmaq olmaz. Bu şıcan tələsindən çıxsa, bir şey fikirləşər... Təki burdan çıxaydı... Pedro oturub düşünməyə başlayır. Görəsən, nə qədər olar bura düşdü-yü, neçə gün olar? Gün... Burada gün yoxdur ki, başdan-ayağa qurtarmayan zülmət gecədir. O, səbirsizliklə bayaqkı oğlanın qayıtmasını gözləyir, amma oğlan, nədənsə, ləngiyir və Pedro narahat olmağa başlayır. Maraqlıdır, görəsən, dəstədə onsuz vəziyyət necədir? Professor, yəqin ki, onun qaçması üçün bir şey fikirləşib. Amma çətin məsələdir. Nə qədər ki o, koloniyadadır, Dora yetimxanada qalası olacaq... Birdən qapı açılır, Pedro onu buraxacaqlarını güman eləyib, yerindən sıçrayır, lakin kiminsə əli onu geri itələyir.

Qapıda gözetçi Ranulfo durub, əlində də dəmir parç. Pedro parçı onun əlindən qapıb iki-üç qurtuma içir. Az oldu! Yanğısını azıdırmaq ancaq bəs eləyər... Gözetçi ona içində bir-neçə noxud üzən gil kasa uzadır.

– Yenə su olar? – Pedro soruşur.

– Su sabah olacaq, – o, istehza ilə cavab verir.

– Heç olmasa, bircə qurtum...

– Dedim axı: sabah! Qapını döyəcləsən, bir həftənin yerinə iki həftə qalacaqsan burada. – Qapı düz onun burnunun gabağında çırpılır.

Kilidin içində açar yenə şaqqıldayır. Pedro qaranlıqda kasanı birtəhər tapıb bulanıq suyu acgözlüklə içir, onun necə duzlu olmasının fərqinə də varmır. Sonra da yarçıq noxudun udur. Duzlu noxud lap yağı gətirir. Bir parçə nədir? İndi bir vedrə su içədi... Pedro yenidən döşəməyə uzanır, çalışır ki, heç nə barədə düşünməsin. Saatlar keçir. Gözləri önünə Doranın qəmli sifeti gəlir. Bütün bədənini ağrıyır.

Bir müddətdən sonra yenə tiqqıltı səsi eşidir. Səsini çıxarır.

– Tapşırdılar sənə deyim ki, burnunu sallamayasan. Kərserdən çıxan kimi səni qaçıracaqlar...

– İndi gecədir? – Pedro soruşdu.

— Axsam.

– Ölürəm su üçün...

Cavabında – sükut. Pedro dilxor olur, elə bilir ki, oğlan artıq qedib. Yaxşı, bəs ayaq səsləri niyə eşidilmədi?

– Döz. Parçı ora heç cür soxmaq olmaz, – gözləmədən onun səsinə yenə əsdir. – Siqaret istəmirsən?

– İstəyirsən də sözdür!

– Bir dəqiqə dayan.

Bir dəqiqdən sonra qapını zorla eşidiləcək tərzdə döyürlər və hardasa aşağıdan səs gəlir:

– Sığareti itələdim içəri. Ortada axtar.

Pedro qapının altındakı yarıqdan əzilmiş siqaret, bir dənə kibrit çöpü və qutunun bir tikəsini çıxarır.

– Çox sağ ol, – deyə pıçıldayır.

Qapının dalından səslər gəlir, şapalağın şappıltısı eşidilir, kimsə yerə yığılır və naməlum bir səs deyir:

– Bir də tutsam, müddətin artacaq!

Pedro büzüşür. Bu yazıq oğlan, yəqin, öz mərhəmətinə görə cəzalanacaq. Buradan çıxanda onu mütləq öz yanına götürəcəm. Günəşin, azadlığın bol olduğu yərə. Tək kibrin çöpünü itirməmək üçün son dərəcə ehtiyatla siqareti yandır-
dı, onu ovcunun içində tutdu ki, işığını bayırdan görən olmasın. Yənə də sükutun girdabına yuxarıları, beyninə cəsxıxı fikirlər dolur, gözləri öndən üstə keçir.

Siqaretini çəkib, dizi üstə küncə söykənir. Kaş yata biləydi... Doranın kədərli baxışları da yox olardı.

Burada neçə saat keçirib görsən? Neçə gün? Zülmət yənə də boğucu, yarıq amansızdır. Üç dəfə ona su və noxud gətirilib. O, artıq anlayıb ki, noxudun bədiyi duzlu suyu içmək olmaz – adamın yarığını daha da artırır. Zəifləyib, ayaqları, elə bil, özgəninkidir. Küncdəki paraşadan üfünət yayılır, neçə gündür çıxarıb atan yoxdur. Qarnı yaman ağrıyır, elə bil, bağırıqlarının hamısı bir-birinə dolayıb. Ayaqları sözüne baxmır. Onu saxlayan yalnız nifrətdir – ruhunu əsir edən nifrət.

– Əclaflar... İt uşağı...

Yalnız bunu deyə bildi, onu da pıçılı ilə. Qışqırmağa, qapını yumruqlamağa daha gücü qalmayıb. Aydındır ki, elə burada da öləsindir: O, yərə sərilmiş, susuzluqdan ölən Dorani, yanında isə qızdan barmaqıqlarla aynılmış Böyük Joani görür. Elə ordaca ağlayan Professorla Şirniquşu. Su ilə noxudu döndürdün dəfə getirdilər. Suyu içdi, yeməkdən vaz keçdi. Zəif səslə dedi:

– Əclaflar...Əclaflar...

Lakin həmin gün (günlərin hamısı Pedronun gözündə bitib-tükənməz zülmət bir gecəyə çevrilmişdi) hələ yeməyi (ona yemək demək mümkündürsə) ona gətirməmişdən həmin tanış səssə onu çağırırdı. O isə ayağa durmadan həy vermişdi:

– Neçə gündür buradayam?

- Bes.

– Sigaret ver.

Siqaret bir az kefini açdı, fikirləri aydınlaşdı və başa düşdü ki, beş gündən sonra öləcək. Bu işgəncəyə heç kislər də dözə bilməzdilər. Nifrəti də son həddinə çatmışdı, bundan o tərəfə daha heç nə voxdu.

Yenə gecədir. Dora onun gözləri qabağında ölü. Yanında, barmaqlıqlar arxasında Böyük Joan. Şirniqş ağlayır, Professor ağlayır. Bu yuxudur, yoxsa realıq? Ay aman, qarnı necə ağırır...

Bu zülmət nə qədər sürəcək? Dora ölənə kimi nə qədər əziyyət çəkəcək? Küncdəki çəlləyin iyi baş çatladır. Dora qurtuldu, öldü artıq. Bəlkə, elə o da son dəqiqələrini yaşayır?

Doranın yanında birdən raisin sifəti görünür. Gəlib ki, ölümqabağı əziyyət versin ona. Niyə bu qədər çəkir ölməyi? Kaş tez ələydi... Rəis gəlib ki, onun ölümünü də dözülməz eləsin...

– Dur, – deyən bir səs eşidir. Rəis onu tapıqlayır.

Pedro gözlərini geniş açır. Dora yoxdur. Qarşısında koloniya raisinin istehza yağan sifətini görür:

– Hə, ağıllandın?

Yıxılarda macal tapıb düşünür: “İşığa bax, adamı kor eləyir! Dora sağdır, görəsən?”

Yenə raisin kabinetindədir. O ara vermədən qımışır.

– Bizdə qonaq qalmaq necədir, xoşuna gəlir? Daha oğurluq etmək istəməzsən, yaqın? O qədər səndən də betərini sındırmışam ki!

Pedro tanımmaz dərəcədə arıqlamışdı: bir dəri idi, bir sümük. Sifəti heç ağ da deyildi, yaşıla çalırdı – mədəsi pozulmuşdu. Yanında gözetçi Fausto durmuşdu – karserin zülmətində onun səsinə eşitmişdi. Gözetçi zirpi bir şey idi, deyirdilər ki, qəddarlıqda ona, koloniya raisindən başqa, çatan olmazdı.

– Hara aparım? – soruşdu. – Dəmirçixanaya?

– Yox, yaxşısı budur, şəkər qamışı plantasiyasına apar. Qoy bir az torpaqda işləsin, – rəis gülür.

Fausto başını tərpədir.

– Gözdən qoyma onu. Yaman azgın vəhşidir. Eyib etməz, onu tez adam eləyirik... Başa düşdün, yaramaz?

Pedro duz onun gözlərinə baxır. Gözetçi onu qapıya itələyir. Koloniyanın binasını bütövlükdə yalnız indi görür. Həyət-də dəllək onun saçlarını dibindən qırır, uzun, saşsın saçları yerə tökülür. Ona ucuz parçadan şalvar və gödəkçə verirlər, paltarlarını dəyişir. Sonra Fausto onu emalatxanaya aparır:

– Maçete, oraq tapılar?

O, maçeteni və orağı Pedroya verib, onu koloniyadakı uşaqlar işləyən şəkər qamışı plantasiyasına göndərir. Pedro o qədər zəifləyib ki, maçeteni əlində zorla saxlayır. Gözetçilər hərdən bir ilişdirirlər ona, amma cinqini də çıxarmır.

Axşam onları sıraya düzüb koloniyaya qaytarırlar. Pedro ona siqaret gətirən oğlanı fəhmlə tapmağa çalışırdı. Onlar pillələrlə qalxıb, üçüncü mərtəbədə yerləşən yataqxanaya daxil olurlar. Nahaq yerə üçüncü mərtəbə seçilməmişdi

– buradan tullan görüm, necə tullanırsan! Qapı bağlanır. Fausto əmr eləyir:

– Qrassa, dual!

Qırmızısifət oğlan irəli çıxaraq, “İman rəmzi” duasını oxumağa başlayır. Onun ardınca hamı duanın sözlərini təkrarlayaraq xaç çəkir. Sonra “Müqəddəs ata” və “Müqəddəs ana” duaları gəlir – uşaqların səsi ucadan, aydın çıxır, hərçənd ki yorğunluqdan lap ölürlər.

Nəhayət ki, uzanmaq olar... Çarpayılardan üstünə kirli örtük salınıb. Örtüyü və daş kimi balşın üzlüyünü iki həftədən bir dəyişirlər. Yuxu aparanda Pedro çiyində kiminsə əlini hiss edir.

– Sən Güllə Pedrosan?

– Hə.

– Orada mən idim sənə xəbər gətirən...

Pedro bu mulat oğlanı diqqətlə süzür. Görkəmindən on yaşı ancaq olar.

– Yenə gəlmişdilər?

– Hər gün. Elə hey maraqlanırlar ki, səni karserdən nə vaxt buraxacaqlar.

– Onlara de ki, mən plantasiyadayam.

– Deyərəm.

– Nə qədər qaldım orada?

– Səkkiz gün. Hər adam dözməzdi. Bir oğlanın karserdən meyiti çıxdı...

Oğlan gedir. Pedro onun adını da soruşmağa macal tapmadı. İndi ancaq bir şey istəyirdi – yatmaq. Amma yenə səs-küy gəlir, taxta arakəsmənin o üzündən gözetçi Fausto çıxır.

– Nə olub?

Cavabında – sükut.

– Qalx! – tez-tez əl çalır.

Nəzərlərini oğlanların üzündə gəzdirir:

– Belə. Deməli, heç kas bilmir?

Sükut. Gözetçi gözlərini ovuşdurub çarpayılardan arasını gəzir. Divardakı zirpi saatın əqrəbləri 10:00-ı göstərir.

– Heç kim danışmaq istəmir?

Sükut. Gözetçi dişlərini qıcıdır:

– Məl çəkib duracaqsınız. Saat on birə qədər. Kim uzansa, karserə gedəcək. Ora təzə boşalıb...

Sükutu bir uşaq səsi kəsir:

– Senyor gözetçi...

Səs rəngi qaçmış, saralmış balaca bir oğlana məxsus idi.

– Hə, Enrike, danış.

– Mən niyə səs olduğunu bilirəm.

Həm gözünü çəkmədən, satqına baxır. Fausto oğlanı həvəsləndirir:

– Danış, Enrike, nə bilirsən de.

– Jeremias, senyor gözetçi, Bertonun yatağına girmişdi.

Onlar, senyor gözetçi, istəyirdilər öz murdar işlərini gör-sünlər...

– Jeremias! Berto!

Adları çəkilən uşaqlar irəli çıxırlar.

– Qapı ağzına! Saat on ikiyə qədər dayanırsınız! Qalan-ları – yatağa! – və Fausto uşaqları bir də nəzərdən keçirir. Gözetçi öz yerinə gedəndən sonra Jeremias Enrikeyə yumruq göstərir. Pedro uşaqların uğultusu altında yuxu-ya gedir.

Səhər yeməxanada duru qəhvə içə-içə quru çörək yeyirlər. Pedronun masa qonşusu səsinə içinə salıb ondan soruşur:

– “Kapitanların” başcısı sənsən?

– Hə.

– Sənin şəklini qəzetdə görmüşəm... Əjdahasan! Amma yaman günə salıblar səni... – o, Pedronun anqlamış sifətinə acıyrmış kimi baxır, ağzındakı tikəni udaraq sözünə davam edir:

– Burda çox qalacaqsan?

– Yox. Tezliklə aradan çıxacağam.

– Mən də. Artıq yolunu da fikirləşmişəm... Məni öz yanına götürərsən?

– Götürərəm.

– Bəs “yuvanız” hardadı?

– Kampo-Qrandedə bizimkilərdən birini mütləq tapacaqsan, – deyə Pedro ehtiyatı əldən vermir.

– Elə bilirsen sataram? – oğlan inciyir.

Gözetçi Kampo bərkəndə al çalır. Həmi yerindən qalxıb sıra ilə ya emalatxanalara, ya da plantasiyalara yollanır. Günorta Pedro yolda Çolağı görür. Lakin gözetçi o dəqiqə qovur onu.

Çəza. Koloniyada bu söz daha tez-tez səslənir. Ən kiçik günaha görə oğlanları döyür, qamçılayır, karsərə salırlar. Onların qəlbində nifrət üst-üstə qalaqlanır.

Plantasiyanın kənanına özünü birtəhər yeritib, Çolağa məktub ötürür və ertəsi gün şəkər qamışlarının arasında bir top ip tapır – nazik, amma çox möhkəm, təptəzə ip. Yəqin, uşaqlardan hansısa gecə gətirib atmışdı. İpin içindən bıçaq tapıb cibinə qoyur. Yaxşı, bəs ipi yataqxanaya necə keçirsin? Köynəyin altında gizlədə bilməzsən: o dəqiqə bilinər. Gündüz qaçmaq olmaz, gözetçilər bir an da gözəndən qoymurlar.

Gözlənilmədən dava düşür. Jeremias əlində maçete Faustunun üstünə atılır. O biri gözetçilər də əllərindəki qam-çıları yelləyə-yelləyə, yoldaşlarının hayına yüyürürlər. Jeremia-sı yaxalayır. Aranın qanşmasından istiyadə eləyən Pedro ipi köynəyinin altına soxub yataqxanaya qaçır. Az qalır pilləkən-də əlində revolver köməyə tələsən gözetçi ilə üz-üzə gəlsin, amma cəld tərpənib, bir an öncə özünü açıq qapıya təpir, gözetçi onu görmür. Pedro ipi döşəyinin altında gizlədib təzə-dən plantasiyaya qaçır. Jeremiası karsərə sürüyürlər. Gözet-çilər uşaqları sayır. Ranulfo ilə Kampo ara qanşanda qaçma-ğa macal tapmış Aqostinyonun arxasınca cumurlar. Fausto isə yaralı əlini o birisi ilə ehtiyatla tutub lazaretə yollanır.

Rəisin gözləri qəzəblə parlayır, özü isə otağında əsəbi halda var-gəl eləyir. Uşaqları bir də sayırlar, gözetçilərdən biri Pedrodan soruşur:

– Sən haradaydın?

– Çəkilmişdim bir qırağa, istəmirəm məni bu məsələyə qatsınlar.

Gözetçi ona şübhəli baxsa da, daha qəmiş olmur.

Aradan çıxmış Aqostinyonu gətirirlər, onu elə burdaca, uşaqların gözləri önündə döyürlər.

Sonra rəis ömrə eləyir:

– Atın karsərə!

– Jeremias ordadır axı... – Ranulfo xatırladır.

– Qoy iki nəfər olsunlar, danxmazlar!..

Bu sözlərdən Pedronun bədani uçunur. Bir nəfər ora zorla yerləşirsə, bu qutuya iki nəfər necə sığacaq?

Həmin gecə qaçmaq fikrindən daşınır, çünki hadisə olmuşdu, bütün gözetçilər həmişəkəndən daha ayıq-sayıq idilər. Oğlanlar aciz qəzəbdən dişlərini bir-birinə sıxmışdılar.

Lakin iki gün sonra, Fausto arakəsmə arxasındakı otağına keçəndən, uşaqların hamısı yuxuya gedəndən sonra, Pedro yatağından qalxaraq döşəyinin altındakı ipi götürür. Onun çarpayısı düz pəncərənin qabağında idi. Pəncərəni astaca açaraq, ipin bir ucunu divardan çıxan dəmir parçasına bağlayır, o biri ucunu isə bayıra atır. İp qısa gəlmişdi, ucu yerdən xeyli hündürdə sallanırdı. Səs çıxarmasın deyə, son dərəcə ehtiyatla ipi yenidən yuxarı çəkir. Elə həmin an qonşusu başını balıqdan qaldırır:

– Aradan çıxırsan?

Bu oğlan xəbərci kimi ad çıxarmışdı buralarda. Onu təzə gələnin yanında məhz bu səbəbdən yatırırdılar. Pedro bıçağını çıxardı:

– Bunu görürsən? Çalış ki yatasan. Cinqirini çıxarsan, boğazını üzərəm, Güllə Pedro kimi söz verirəm. Lap sonra da ağzından qaçırsan... Eşitmisən də "kapitanlar" barədə?

– Eşitmişəm...

– Onlar səni dənizin dibindən də çəkiş çıxararlar.

Pedro bıçağı yanına qoyub ipi yuxarı çəkir, mələfəsinə dənizci düyünü ilə ucuna möhkəm bağlayır – bunu da nə vaxtsa Boqumil öyrətmişdi ona. Oğlanı bir də hədələyir, ipi bayıra atır və ayağını pəncərənin altlığına qoyub düşməyə başlayır. Məsafənin yarısını qət etməmiş, yuxarıda qışqırıq qopur: oğlan xəbər vermişdi artıq. Pedro iplə sürüşür, sonra da əlini buraxıb, aşağı tullanır. İçində elə bil nəşə qırılır, lakin o artıq yerlə diğirlənir və gecələr zəncirdən buraxılan gözətçi itlərindən can qurtarmaq üçün cəld hasan aşib yola çıxır. Onun ehtiyatda hələ bir neçə dəqiqəsi var – gözətçilər geyinib aşağı düşərək, itləri onun dalınca buraxana kimi. Pedro paltarını çıxarıb atır ki, itlər iyini ala bilməsinlər, sonra da bıçağı dişlərində tutub sübh çığının soyuq alatoranında günəşə, azadlığa sarı çıpaq qaçır.

Professor "Jornal da Tarde"nin məqalə başlığını oxuyur: "Qum deryasının kapitanları" bandasının başçısı islah koloniyasından qaça bildi.

Sonra da qəzəblənmiş rəisin müəhibəsi gedirdi. Bütün pakhauz qəhqəhədən partlayır. Hətta padre Joze Pedro da qəhqəhə çəkir – elə bir qəhqəhə ki, guya, onun özü də dəstənin üzvüdür.

YETİMXANA

Yetimxanada cəmi bir ay bəs elədi ki, Doranın qəlbindən sevinc, cismindən güc, qüvvə uçub getsin. O, təpədə doğulmuşdu, uşaqlığını onun əyri-dolanbac küçələrində keçirmişdi. Sonra isə dəstədə macəralarla dolu həyat! Dora dibçək güllü deyildi. Dora günəşi, küçəni, azadlığı sevirdi.

Yetimxanada onun saçlarını iki möhkəm hörüyə yığdılar, hörüklərini çəhraylı bantla bağladılar. Mavi çit paltar, göy önlük verdilər. Beş-altı yaşlı qızlarla bir partanın arxasına oturdular. Yemək az idi. Cəzalandırıldılar. Nahar vermir, gəzməyə buraxmırdılar. Sonra qızdırma tutdu onu – yetimxananın lazaretinə qoydular. Oardan çıxanda yanımcın idi. Qızdırması hələ də düşmürdü, amma bu barədə heç kəsə demirdi, çünki darıxdırıcı xəstəxana palatasını görən gözü yox idi – ora günəş heç vaxt qonaq gəlmir, elə bil, daim üzücü qurub çəgirdir – günün ahəstə ölümü. Qismət olan da darvazaya yaxınlaşıb, yetimxananın yaxınlığında dolaşan Professoru, ya da Böyük Joani görürdü. Bir dəfə ona məktub da ötürə bilmişdilər. Pedro koloniyadan qaçıb və tezliklə onu da qaçıracaq. Sevinc onun ürəyinə təpər gətirdi.

İkinci məktubda deyilirdi ki, yenidən lazaretə düşməyə çalışsın. Amma çalışmağa heç ehtiyac olmadı: Doranın qızarmış sifətini görən rəhbə əlini alına qoydu:

– Sən od tutub yanırsan ki!..

Yenə də palatanın alaqlanlığı. Ora qəbir kimidir: qalın pərdələr günəş şüalarını buraxmır. Həkim onu müayinə eləyib, qəmgin bir görkəmlə başını buladı.

Lakin "kapitanların" gəlişi lazaretə nura qərq elədi, sanki. "Vay, necə anqlayb", – Pedronu qarşısında görən Dora düşündü. Onun yanında Professor, Böyük Joan, Pişik də vardı. Professor xadiməni bıçaqla qorxutdu. Qonşu çarpayıda yatan suçıqayı tutmuş qız örtüyün altında tir-tir əsirdi. Qızdırma Doranı qovururdu, ayağa zorla dura bildi.

– Hara gedirsiniz? Onun vəziyyəti çox pisdir! – xadimə pıçıldadı.

– Eybi yox, Pedro, gedərəm... – Dora dedi.

Onlar çıxdılar. Darvazanın ağzında Fırfa nəhəng bir itin xaltasından tutaraq dayanmışdı – it hələ də onun verdiyi

iri ət parçasını çeynəyirdi. Pişik alaqağını açıb yoldaşlarını qabağa buraxdı və dedi:

– Yağ kimi getdi işimin.

– Tez olun, tez! Səs-küy düşməmiş aralanaq, – Professor onları tələsdirdi.

Onlar küçə ilə getməyə başladılar. Dora artıq qızdırmasını hiss etməirdi: o, indi Pedro ilə yanaşı, əl-ələ tutub addımlayırdı.

Fırfıra isə ehtiyat üçün darvazanın ağzında qaldı, qaraqabaq üzünə parlaq təbəssüm qonmuşdu, əlindəki bıçağı oynadırdı.

SAKİT GECƏ

“Kapitanlar” onlara bacı, ana olan insana baxırdılar. Professor – öz sevgilisinə. Pedro – nişanlisinə. Hamı susub. “Müqəddəs anası” dona Aninya dualar oxuyur. Oxuyur ki, Doranı yandıran qızdırma düşsün, əlindəki budaqla titrətməni qovmağa çalışır. Doranın hərərətdən yanan gözləri gülümsərdi. Adama elə gəlir ki, gecələr Baiyanı ağuşuna alan sakitlik indi onun da ruhuna hakim kəsilib.

“Kapitanların” hər biri tam sükut içində anasına, bacısına, nişanlisinə baxır. Qızdırma onun axınna çıxıb. Keçmiş şəhər əhvalı hara uçub, görəsən, niyə öz övladlarıyla oynamır, niyə gecələr öz zənci, mulat, ağ qardaşlarıyla oğurluğa getmir? Niyə gözlərindən sevinc oxunmur? İndi bu gözlərdə yalnız sükut – Baiya gecəsinin süst sakitliyi var; Güllə Pedro onun əlini sıxır.

“Kapitanlar” həyəcan keçirirlər, “kapitanlar” Doranı itirməkdən qorxurlar. Amma onun gözlərində yalnız sükut, Baiya gecəsinin sakitliyi var və bu gözlər Aninya ananın əlindəki ağac budağı qızdırmanı qovmaq üçün hər dəfə enəndə mütcəsinə qapanır.

Gecənin sükutu pakhauza enir.

DORA – ARVAD

İt aya ulayır. Çolaq Aninya ananı qumsallıqda ötürür. Kahin qadın dedi ki, qızdırma tezliklə düşəcək. Fırfıra padrenin arxasınca qaçdı – bəlkə, o, təsirli dərman bilir?

Pakhauzda sakitlikdir. Dora “kapitanlardan” xahiş elədi ki, gedib yatsınlar, onlar da döşəmənin üstünə uzandılar, amma yuxuya getmək çox azına nəşib oldu: Doranın xəstəlməsi barədə fikirləşirdilər. O isə qardaşını öpərək, yatmağa göndərdi. O, hələ balacadır, ağılı çox şeyi kəsmir, bilir ki, bacısı xəstədir, lakin onu həmişəlik itirə biləcəyini ağına belə getirmir. “Kapitanlar” isə yalnız bu barədə fikirləşir, yalnız bundan qorxurlar. Yəni onlar təzədən anasız, bacısız, nişanlısız qalacaqlar?

Doranın yanında yalnız Pedro ilə Böyük Joan qaldılar. Zənci gülümsünür, amma Dora görür ki, oğlan onun əhvali-ruhiyyəsini qaldırmaq üçün zorla gülümsünür, içini didən nisgilə baxmıyaraq. Pedro Doranın əlini sıxır. Bir az aralıda Professor başını ovucuna qoyub, büzüşərək oturub.

– Pedro... – Dora çağırır.

– Mən burdayam.

– Yaxın otur.

Pedro bir az da yaxına gəlir. Onun səsi zorla eşidilir.

– Nəse istəyirsən? – məhrəbancasına səslə soruşur?

– Sən məni sevirsən?

– Bilmirsən məgər?..

– Yanımda uzan.

Pedro onun böyründə uzanır.

Böyük Joan Professorun yanına çəkilib, hər ikisi susub, hər ikisi qüssəlidir. Sakit gecə pakhauzun qonağıdır, Doranın qeyri-təbii pərləndən gözlərində isə bu sakitliyin əks-sədəsi oxunur.

– Yaxına gəl...

Pedro bir az da yaxınlaşır, indi onlar bir-birinə sıxılaraq uzanıblar. Dora onun əlini sinəsinə qoyur. Bədəni qızdırmadan kürə kimi alov püskürür. Pedronun əli qız sinəsinin üstündə donub. Dora onun əlini tutub, döşlərində gəzdirir və soruşur:

– Bilirsən ki, mən artıq böyümüşəm?

Onun əli qızın döşündədir, bədənəri bir-birinə yapışib. Gözlərində nəhayətə qüssə.

– Bu, orada, yetimxanada baş verdi... İndi mən sənə arvadın ola bilərəm...

Pedro ona nigarən baxır:

– Sən hələ xəstəsen axı...

– Qucaqla məni, nə qədər ki ölməmişəm...

- Sən ölməyəcəksən!
- Qucaqlasan, ölmərəm.

Bədənleri bir-birinə sarılır. İçində oyanmış istək Pedronun özünü də qorxudur. O, Doranı ağrıtmıqdan qorxur, amma qız, deyəsən, heç ağrı da hiss eləmir...

– Sən artıq mənimdən, – oğlan nəfəsi kəsilə-kəsilə deyir. Qızın qızdırmadan od tutan sifətinə bir bəxtəvərlik qonur. Sakitlik və sükunət yerini sevinçə verir. Pedro astaca çəkilir.

– Nə gözəldir, – Dora pıçıldayır. – Mən sənin arvadınam.

Pedro onu öpür və bayaqkı sakitlik Doranın üzündə yenə görünür. Qız ona məhəbbət dolu nəzərlərlə baxır.

– İndi mən yatacağam... – deyir.

Pedro onun yanından uzanıb, od kimi qaynar əlini sıxır. Bu, onun arvadıdır.

Yeni evlənlərin üstünə göydən sakitlik enir. Məhəbbət həmişə şirin və məhrəbandır, hətta ölümlə yanaşı dursa belə. Bədənleri hərəkətsizdir, lakin uşağ qəlbələrində daha qorxu yoxdur. Yalnız sakitlik var – Baiya gecəsinin sakitliyi.

Dan yeri söküləndə Pedro əlini Doranın alına toxundurur. Buz kimidir. Ürəyi də vurmur daha. Onun çıxırtısı bütün pakhauzu titrədir, qəfil oyanmış "kapitanlar" yerlərdən dik atılırlar. Böyük Joan Doraya geniş açılmış gözləriylə baxır, sonra da üzünü Pedroya çevirir:

– Sən gərək, belə eləməyəydin...

– O özü mani çağırırdı, – cavab verib, tələsik pakhauzdan çıxır: həminin gözü qabağında hönkürmək istəmirdi.

Professor Doranın başı üstündə dayanıb, əlini vurmağa cürət eləmir. O, indi birca şeyi aydın dərk eləyir: burada qalmasının daha heç bir mənası yoxdur, artıq onun dəstədəki həyatı bitmişdi. Fırına ilə padre Joze pakhauza daxil olurlar. Ruhani ata Doranın əlini əlinə alır, alına toxunur.

– Ölüb.

Dua oxumağa başlayır və uşaqların, demək olar ki, hamısı onun dalınca "Müqəddəs Ata" duasının sözlərini təkrar edirlər:

– Ey göylərdəki atamız...

Pedro koloniyada uşaqların xorla dua etməsini xatırlayır. Çiyinləri səssiz hönkürtüdən titrəməyə başlayır, qulaqlarını tutur. Çönüb ölmüş Doraya baxır – Şimniqş onun əlinə gömgöy çiçək qoymuşdu – və ucadan hönkürür.

Aninya ana ilə Boqumil gəldilər. Pedro bir kənardə, sükut içində oturub. Kahin qadın deyir:

– O, bu dünyadan kölgəgətək çəkildi, o dünyada isə müqəddəsə çevriləcək. Palmaresin kralı Birinci Zumbi müqəddəs oldu və biz onun şənina kandomble düzəldirik. Roza Palmeirao da müqəddəs oldu... Sağlığında qorxu nədir bilməyənlər bizim müqəddəsələrimizə çevrilirlər.

– Kölgəgətək çəkildi... – Böyük Joan təkrarlayır. Kölgəgətək gəldi və kölgə kimi də çəkildi. Bunu heç kəs nə anlaya, nə də izah edə bilər, hətta onun əri olan Pedro belə, hətta onu sevən Professor belə.

– Tanrı onun ruhunu qəbul elədi, – padre dilləndi.

– O, günahsız idi, o, günah nə olduğunu bilmirdi...

Şimniqş dua eləyir. Boqumil bilir ki, ondan nə gözləyirlər. Doranın cəsədini barkasa alıb, dənizdə, köhnə fortun yanında dəfn etmək lazım idi. Başqa çıxış yolu yox idi. Bəs bunu padre Joze Pedroya necə başa salaydılar? Çolaq vəziyyəti tələsə-tələsə, çaşa-çaşa padreyə izah eləyir. Əvvəlcə padre dəhşətə gəlir: günahdır və bu günahla heç cür razılaşa bilməz. Sonra isə başa düşür ki, Doranı kilsə qaydalanı ilə dəfn etmək, "kapitanları" hökumətin əlinə verməkdir. Güllə Pedro yenə susur.

Ətrafda isə sakit bir gecədir. Doranın – ana, bacı, nişanlı, arvad – cansız gözlərində də sükut var. Kimlərsə səsinə içinə salıb ağlayır. Cəsədi Fırına ilə Böyük Joan aparacaq. Fırınanın əlləri, sanki, taxtadandır, Böyük Joan isə qadın kimi hönkürür. Aninya ana Doranın cəsədi üstünə ağ, tikməli örtük salır.

– İmanja onu qəbul edəcək. Dora da müqəddəs olacaq.

Güllə Pedro son anda Doranın cansız cəsədini qucaqlayıb aparmağa qoymur. Professor ona yaxınlaşır:

– Burax. Onu mən də sevirəm. Neyləmək olar...

Doranı gecənin sükutuna çıxarıb, göz işlədikcə gedib zülmətə qovuşan sirli dənizə san aparırlar. Padre dualar oxuyur və qərribə dəfn mərasimi zıl qararıqda Boqumilin barkasına tərəf yönəlir. Sahildə dayanmış Pedro yelkənli qayığın torpaqdan qoparaq, uzaqlaşmasına baxır. Əllərini barkasın dalınca dənizə uzadır.

"Kapitanlar" evə dönlürlər. Uzaqdakı ağ yelkən əriyib görünməz olur. Ay çimərliyin qumuna işıq salmağa başlayır, dənizin üzündəki ulduzların sayı elə göydəki qədərdir. Gecə Doranın üzü kimi sakit və atramdır.

QIZILSAÇLI ULDUZ

Baiya körfəzində bir inanc var: qorxmaz adam öləndə göydə təzə ulduz yanır. Zumbi, Lukas da Feyra, Bezouro, bütün cəsur zəncilər öləndə də belə olub. Əgər qadın ölsə, qoy lap dünyanın ən igid qadını olsun, yeni ulduz yaranmır. Roza Palmeyrao, Mariya Kabasu afrikanların kandomblesində müqəddəsə çevriliblər, amma onların heç biri ölmündən sonra ulduza dönməyib.

Güllə Pedro suya atılır. Daha pakhauzda oturub ağlaşmaya qulaq asa bilmir. O, Doranın dalınca İmanjanın səltənətinə gedəcək və onlar yenə də birlikdə olacaqlar. Barkasın dalınca üzür. Görür ki, Dora göyertədən əllərini ona açır. Artıq Pedro üçün dünyada heç nə yoxdur və əbədlilik olmayacaq. Qüvvəsi tükənmək üzrədir. O, ulduzlara, sanımtıl aya baxaraq üzür. Sevgilinin axtarışında ölmək, məgər qorxuludur? Məgər məhəbbətə qarşı üzərək batmaq qorxuludur?

Nə əhəmiyyəti var ki, bu gecə astronomlar Baiya üzərində təzə kometa – qızılsaçlı ulduz görüblər? Pedro Doranın ulduza dönərək, göylərə uçmasını özü görüb. Dora hamıdan igid çıxdı, Roza Palmeyraodan da, Mariya Kabasudan da: yetkinliyə təzəcə çatan bu qız, ölüm saatında ona öz məhəbbətini bağışladı. Bax elə bu səbəbdən Baiya səmasında təzə ulduz – uzun, qızılsaçlı ulduz parladi. Elə bir ulduz ki, hələ heç kəsin şərəfinə alışırmışdı.

Güllə Pedro bəxtiyardır. Sakitlik və hüzur, nəhayət, onun da ruhunu çulğayır. O artıq bilir ki, misilsiz Baiya göylərində yanan min-min ulduzun arasında ona öz ulduzu nur saçacaq...

...Boqumilin barkası oğlanı sahilədən çox-çox uzaqlarda göyertəsinə aldı.

BAIYA MAHNISI, AZADLIQ NƏĞMƏSİ.

YOLLAR

Dora ölən gündən çox vaxt ötməyib və "kapitanlar" hələ qızın onlara qonaq olduğu o qısa, lakin yaddaşlarına möhkəm həkk olmuş günləri unutmamağa macal tapmamışdılar, onun xəstələnməsi, ölümü də unudulmamışdı və bəziləri hələ də içəri girəndə, adətləri üzrə, onun Professor və Böyük Joanla birlikdə aylaşmayı xoşladığı küncə elə baxırlar, sanki, onu bir də həmin yerdə görəceklərinə ümid eləyirlər. Heç kəs başa düşmür: necə oldu ki, heç gözləmədikləri halda, qəflətən ana, bacı tapıldı onlara, bəlkə də, elə bu səbəbdən gözləri hələ də onu gəzir, hərçənd ki Boqumilin barkası Doranı dənizin ənginliklərində dəfn etmək üçün sahilədən aralananda özləri baxırdı. Onu pakhauzda yalnız Güllə Pedro axtarmır, elə hey göylərə baxır, o arzuyla ki, saysız-hesabsız ulduzlar içində uzun, qızıl saçlısını görsün.

Professor isə bir axşam "yuvaya" dönəndə, kitabını da açmadı, şam da yandırmadı, bir kimsəylə kəlmə də kəsmədi. Doranı qızdırma aparən gündən onun keçmiş həyatı, bir də geri dönmək ehtimalı olmadan, həmişəlik bitmişdi. O qızın varlığı hər şeyə məzmun, yeni mənə verirdi. O günlər pakhauz hələ çəkilməmiş tabloların çərçivəsi kimi görünürdü oğlana: budur, Dora bir ana kimi Pişiyyə san əyilib və san saçları oğlanın sinəsinə tökülür. İndi isə o, balaca qardaşını öpərək "gecən xeyrə" deyir. Bax kiməsə layla çalır, burada isə sərtañalı cəsur mulat qızı kimi Fıfırının üzünə qürurla gülümsünüb onun igidliyinə şahidlik edir, burda isə Baiya küçələrində keçirilən bütöv bir gündən – macərə, qaçaqov, tuthatut dolu gündən sonra qızılı telləri dalğalana-dalğalana qaçıb pakhauza girir. İndi də qızdırmadan alışıraq, əllərini sevgilisina açır, ilk və son dəfə onu öz ağışına almaq üçün...

Artıq pakhauz onun üçün kətanı kəsilmiş çərçivə idi; onun üçün hər şey öz mənasını itirmişdi. Bəlkə də, yeni mənə kəsb etmişdi, amma dəhşətli və ikrahdoğurucu. Doranın öldüyü gündən bəri Professor çox dəyişmişdi: qara-dinməz, qaraqabaq olmuşdu, daim fikirlidi və haradansa,

bir zamanlar Çili küçəsində ona vizit kartını vermiş həmin o adamı tapmışdı.

Beləliklə, Professorun kitabını açmadığı, şamını yandırmadığı və düz yanında otursa da, Böyük Joanla danışmadığı o axşam yetşdi. Əksəriyyətini kitablar təşkil edən əşyalarını yığışdınrdı. Böyük Joan ona sükut içində baxırdı. Dəstədə onu kütbeyin saysalar da, hər şeyi anladı. Pedro da gəlib oturdu, onu siqaretə qonaq edəndə Professor dilləndi:

– Bilirsən, Güllə, mən gedirəm...

– Hara?

Professor pakhauza göz gəzdirdi, yarıqaranlıqda ayaqları altında oynayan şıçovulların fərqiə varmadan gülüşərək oyan-buyana gedən uşaqlara nəzər saldı.

– Nəyimiz var axı? Qarşıda bizi nələr gözləyir? Polisdə döyülmək? Hamı deyir ki, nə vaxtsa hər şey dəyişəcək, – padre Joze Pedro da, Joan de Adan da, elə sən də... Mən qərara aldım ki, öz həyatımı özüm dəyişəcəyəm.

Pedro cavabında bir kəlmə də danışmadı, amma gözlərində lal bir sual donmuşdu; Böyük Joan yenə hər şeyi anladı.

– Mən Rio...da bir rəssamın yanında dərs alacağam... Doktor Dantası xatırlayırsan – müştüklü kişini? Harasa məktub yazıb, mənim çəkdiyim şəkilləri yollayıb... İndi də cavab gəlib: istəyir ki, ora gedim. Mən nə vaxtsa öz həyatımızı da, öz dünyamızı da çəkəcəyəm... Yadındadı, deyirdim sənə?... İndi alınar, indi çəke bilərəm...

Pedronun səsi çox mehribanana çıxdı:

– Sən bizim həyatımızı yalnız təsvir eləməyəcəksən, həm də onu dəyişməyimizə kömək edəcəksən...

– Bu, necə olur? – Böyük Joan soruşdu.

Professor da başa düşmədi, Pedro isə bunu izah etmək üçün, onsuz da, söz tapa bilməzdi. Amma Professora inanırdı və bilirdi ki, çəkəcəyi tablolarla onun qəlbində kükrəyən nifrət alovunun şöləsi, azadlıq və ədalətə məhəbbətinin nuru mütləq olacaq. Bütün bunları o, özü ilə ömrü boyu daşıyacaq, başqa cür ola da bilməz. Əbəs yerə uşaqlığını "kapitanların" dəsətində keçirməyib ki; böyüyüb oğru, canı, liman avarası deyil, rəssam olsa belə, həmişə "kapitan" olaraq qalacaq.

Pedro bütün bunları sözlə ifadə eləyə bilmədi deyə, dilləndi:

– Biz səni heç vaxt yaddan çıxarmayacağıq. Sən biza kitab oxuyurdun, aramızda ən ağıllımız, ən savadlımız sən idin...

Professor başını aşağı saldı. Böyük Joan yerindən sıçradı, və pakhauzu onun qışqırtısından – çağırış və vida nərəsindən lərzəyə gəldi:

– Hamı bura gəlsin!

Oğlanlar onların ətrafına topladı. Zənci əlini ölçə-ölçə dedi:

– Professor bizdən ayrılır. O, Rio-de-Janeyroda rəssam olacaq! Professora ural!

Bir ağızdan çıxırmış kimi ahəngdar səslənən "ura" sədasından Professorun ürəyi əsdi. O, pakhauza bir də göz gəzdirdi: yox, boş çərçivə deyildi, gözləri qabağında kino lentinin kadrları kimi sayrısan neçə-neçə tablo üçün fon idi pakhauz. Səfilik. Cəsarət. Mübarizə. Bir anlıq qalmaq istədi, amma elə o an da bu fikirləri qovub uzaqlaşdırdı özündən. Nə mənası var?! Bu, nəyi dəyişəcək?! Zamanı yetişəndə bu uşaqlara əməlli-başlı kömək edəcək... Bütün dünyaya göstərəcək onların həyatını... Professoru qucaqlayıb, əllərini sıxır. Fırfıra qəmgindir, sanki, Lampianın dəstəsindən olan kanqaseyronu gözləri baxa-baxa güllələyiblər.

Axşam limanda doktor Dantas – o, şair imiş – Professora məktub və pul verdi.

– Mən ona teleqram göndərmişəm. Səni qarşılayacağ. İnanıram ki, ümidlərimi doğruldacaqsan.

Hələ heç vaxt üçüncü dərəcəli kayuta gedəcək sərnisi bu qədər adam yola salmamışdı. Fırfıra vidalaşanda Professora öz bıçağını bağışladı. Pedro gülür, dəridən-qabıqdan çıxırdı ki, hamı sevin. Təkcə Böyük Joan kədərini gizlətmirdi.

Pedro uzaqlaşan gəmiyə uzun müddət əl elədi. Professor da onun beretini lap uzaqdan görürdü. Tanımadığı adamların arasına düşmüşdü, bəzəkli mundir geymiş zabıtların, varlı cənabların və bəzək-düzəkli xanımların əhatəsində çəkinərək, özünü itirdi. Bütün cəsarəti sahilə qalmışdı, amma qəlbində azadlıq istəyi alışmış-yanırdı. Məhz bu alov müəlliminin ona öyrətdiyi akademik kanonları unudaraq, tablolar yaratmasına səbəb olacaqdı. O tablolar ki, bütün ölkəni heyrləndirəcək və sarsıdacaqdı.

Qış da keçdi, yay da. Yenə qış gəldi – özünün bitib-tükənməyən yaşıqlarıyla. Hər gecə pakhauzun divarları arxasında külək viyldayırdı.

İndi Şirniquş külçələrdə qəzet satır, ayaqqabı təmizləyir, turistlərin baqajını daşıyır. Nəşə qazana bilir: oğurluğun daşını atıb. Daha başqa uşaqlarla bir yerdə “əməliyyata” getmir. Pedro onun pakhauzda qalmasına icazə verib, hərçənd ki Şirniquşun qəlbində baş verənləri o qədər də anlamır: yalnız ruhani olmaq istədiyini, onun üçün yazılmış taleyi dəyişmək istədiyini bilir. Nə olsun ki? Bu, onların həyatında heç nəyi dəyişə bilməz, heç bir şeyi düzəldə bilməz. Padre Joze gör necə çalışır ki, onlar adam olsunlar, amma o təkdir, qalanlar isə onun bu hərəkətini heç düzgün də saymırlar. Uğur qazanmaq ancaq hamı birdən say göstərəndə mümkündür, qoca doker Joan de Adanın dediği kimi.

Şirniquşu isə Tanrı çağırırdı. Gecələr oğlan onun səsinə aydın hiss edirdi – bu səs haradansa, içindən gəlirdi, dənizin, küləyin səsi kimi əzəmətli idi və ağılından, zəkasından yan keçərək, birbaşa qəlbinə yetişirdi. Səs onu çağırırdı, xoşbəxtlik vəd edir, dəhşətə gətirirdi. Səs onu bütövlükdə, tam şəkildə tələb ələyirdi və bunun əvəzində səadət söz verirdi. Səs ona Tanrıya qulluq etməyi tapşırırdı və dənizin gurultusu, küləyin viyılması qədər əzəmətli idi. Şirniquş özünü İlahiyə həsr edəcək, həyatda cəlbədedici nə varsa hamısından imtina edəcək, günahlarını yuyacaq və bunun əvəzində Tanrı öz mübarək üzünü ona göstərəcək. Şirniquş ruhunu xilas edəcək, günahlarına tövbə deyəcək, dünya daha heç bir nemətilə onu cəlb eləməyəcək: onun gözləri kor olacaq və yalnız bu halda Tanrını görə biləcək. Təmizlənməyə nail olmayanlarsa İlahinin firtınalı dənizi xatırladan sərt üzünü görəcəklər. Niyəti təmizlər, gözləri tanrıya xoş gəlməyən şeylərə tamaşa etməkdən bulanmayanların qarşısında günəşli, sakit günün dənizi kimi aram və mehriban-mehriban cıvələncək.

Şirniquşu Tanrı seçib. Lakin dəstədəki həyatı da ona öz möhürünü vurub. O, azadlığından imtina edir, həyatı eşidib görməkdən vaz keçir, qəlbindən bütün günahkarana düşüncələri qovur – Tanrının səsi onu çağırır və bu çağırışın gücü heç nəylə müqayisəyə gəlmir. Şirniquş tərk-i-dünya olub

yalvaracaq, “kapitanların” bağışlanması üçün yalvaracaq. Onu çağıran səs dalınca getməlidir. Qış küləyinin ulartısı içində bu səsi eşidərkən onun üzü, lap yaz gəlibmiş kimi dəyişir.

Padre Joze Pedronu yenidən arxiyepiskopun dəftərxanasına çağırırdılar. Bu dəfə kanonik tək deyildi, onunla kapusinlər monastırının baş rahibi də vardı. Padre yenə təzə qınaqlar gözləyir, əsım-əsım əsirdi. O, həqiqətən də, səfil uşaqlara kömək edərkən qanunu tez-tez pozurdu və görünür, istədiyini həyata keçirə bilməmişdi: onların həyatını yaxşılaşdırası, yüngülləşdirəsi heç bir iş görə bilməmişdi. Amma hər halda, bəzən bu uşaqların narahat ruhlarına sakitlik bəxş edə bilirdi. Bundan savayı, Şirniquşu da qazanmışdı – Tanrı onun bu qələbəsinə mütləq qiymətləndirəcək. Əlbəttə, onun qələbələri çox xırda, çox cüzi idi, əlbəttə, o, uşaqların taleyini dəyişə bilməmişdi, amma bu döyüşünü hələ bitmiş saymaq olmazdı. Padre eyni zamanda həm kədərlənir, həm də sevindir: sevindirir onun üçün ki, bütün söyləri boşə çıxmamışdı, kədərlənirdi ona görə ki, çox az uğur qazana bilməmişdi. “Kapitanlar” ona doğma olmuşdular, o, bu uşaqların həm atası, həm anası idi. İndi onun lap uşaq ikən tanıdığı oğlanlar artıq böyümüşdülər. Professor çıxıb getmişdi, qalanları da tezliklə oyan-buyana dağılısacaqdı. Onlar günah girdabına yuvarlanaraq oğurluq, quldurluq edəcəkdilər, amma padreyə bəzən nəşib olurdu ki, bu oğlanları öz nəvəsiyi, mərhəmətilə ovundursun, onlara bütün insanların qardaşı olduğunu təlqin eləsin...

Kanonik, gözlədiyiynin əksinə olaraq, danlamır onu. Xəbər verir ki, arxiyepiskop ona müstəqil icma vermək qərarına gəlib:

– Siz təbiyyə barədə öz sayıqlamalarnızla bizə az problem yaratmamısınız... Ümidvar olmaq istərdim ki, bu böyük şəxsiyyətin mərhəmətini qiymətləndirəcək, ruhani ata kimi boynunuza düşən vəzifənin yerinə yetirilməsi üçün say göstərəcək və ziyanlı sovet ideyalarını unudacaqsınız...

Arxiyepiskopun ona verdiyi icmada indiyədək hələ keşiş olmamışdı: quldurlar oylağı olan sertananın lap dərnlklərindəki əldən-ayaqdan uzaq kəndə heç kəs getmirdi. Buna baxmayaraq, padre Joze Pedro həmin yerin adını eşidəndə sevindi. O, quldur kanqaseyroların yanına gedəcək: onlar

da elə həmin uşaqlardır – özləri böyüyüblər, ağillan yox. O təşəkkür edərək, getməyə hazırlaşdı ki, birdən baş rahib soruşdu:

– Sənyor kanonik mənə dedi ki, sizin himayə etdiyiniz uşaqlardan biri özündə ruhaniyyətə meyil duyur?

– Mən elə sizə onun barəsində demək istəyirdim, – padre cavab verdi. Mən indiye kimi belə yangının, belə səyin şahidi olmamışam.

Rahib gülümsündü:

– Bizim missiyaya belələri gərəkdir. Təbii ki, kapusin tam olaraq keşif deyil, amma yenə çox yaxın məfhumlardır. Əgər onun qabiliyyəti, həqiqətən də, varsa, bizim orden onu seminariyaya da göndərə bilər. Sonra isə o, rahibliyi qəbul edərdi.

– O, sevindiyindən dəli olacaq!

– Ona zəmin durursunuz, padre?

Şirniqüş kapusinlərin kiçiyi oldu. Bəlkə, nə zamansa rahiblik rütbasını da qəbul edəcək. Padre Joze Pedro dəf-tərxanadan çıxır, ulu Tanrıya minnətdarlıq duyğularının ifadəçisi olan sözlər ünvanlayır.

Padreni yola salmağa, az qala, bütün dəstə toplaşmışdı. Parovozun fiti, şikayətlənirmiş kimi səslənir. Joze Pedro oğlanların üzünə məhəbbətlə baxır.

– Biz sizi unutmaq, padre, – Pedro deyir. – Siz bizə insan kimi münasibət göstərirsiniz. Siz mərhəmətlisiniz...

“Kapitanlar” rahib geyimində, belinə uzun kəndir bağlamış Şirniqüşu o dəqiqə tanıya bilmirlər.

– Sizə mərhəmət Ailə monastirindən Fransisko qardaşı təqdim edirəm.

Keçmiş dostlar onu sıxla-sıxla nəzərdən keçirirlər. Şirniqüş isə gülümsünür. O, bir az da anıqlayıb, lap quruyub – əsl tərkidünyaya bənzəyir. Uzun sutanada boyu da hündür görünür.

– Fransisko qardaş sizin üçün dua edəcək... – padre deyir.

O, “kapitanlarla” vidalaşıb, vaqonun pilləkəninə atılır. Parovoz sonuncu fitini verdi. Padre pəncərədən oğlanların ona necə əl elədiklərini, şapka, köhnə şlyapa, burun dəsmalını əvəz eləyən cır-cındır yellədiklərini görür. Vaqonda qonşusu olan, söhbət eləmək üçün qatarnın tərpənməsini

gözləyən qoca arvad padrenin gözlərindən axan yaşları görəndə yaman təəccüblənir.

Doldon pakhauza indi hərdənbir gəlir. O böyüyüb, kürəkləri enlənib, sambalar qəsəbə gitaranın müşayiətilə oxuyur. Baiya küçələrində belələri o qədərdir ki: ya limanda, ya da bazarda səhərdən axşamada avaralənir, axşamlar isə ya bir şənliyə, ya da ki, Sidade-da-Palyaya, təpəyə qonaqlığa gedir. Həç bir makumba onsuz olmur: o, hər yerdə əziz qonaqdır, onu hər yerdə xirtdəyə kimi yedirdib, yıxılana kimi içirdirlər. O, gitara çalır, musiqisindən vəcdə gələn mulat qızlar ilə eşq macəraları yaşayır. Davada da əli var, polis onu lap bərk sıxanda isə pakhauza gəlib, bir müddət şəhərdən itir.

O, öz köhnə dostlarına gitara çalır, onlarla birlikdə gülür. Adama elə gəlir ki, Doldon yenə bu uşaqlardan biridir. Amma nə qədər çox böyüyürsə, “kapitanlardan” bir o qədər uzaqlaşır. O, Baiyanı dünyada və həyatda hamıdan çox sevən, öz həyatını küçəsiz, döngə-dalansız təsəvvür edə bilməyən həmin o avaralardan birinə çevriləcək. O, vər-dövlətə də, zəhmətlə dolanmağa da eynən nifrət bəsləyir. O, musiqini, yeyib-icməyi, bayramları sevir. Qızlar ondan ötrü ölürlər. O, davakadirdi, yetənə yetib – yetməyəndə dəş atandırı. O, kapoeyra bilicisi, biçəç oynatmağın ustadıdır. Əgər çox ehtiyac olsa, oğurluq da eləyə bilər. Onun mərhəmət dolu qəlbi var – Doldonun elə özünə oxşayan bir dostuna həsr etdiyi balladada bunların hamısı vardı. O, sevgilərinə daim an içəcək ki, tezliklə sakitləşib ağillanacaq, gedib iş tapacaq, amma həmişə elə bu cür də qalacaq – məsuliyyətsiz, avara baiyalı. “Kapitanların” yeni nəslini onu sevəcək, onunla fəxr edəcək, necə ki indikilər Boqumilla fəxr edirlər.

Zaman keçdi. Bir dəfə Pedro ilə Çolaq qır-qızıla tamaşa etməyə, əgər bəxtləri gətirsə, başı ibadətə qarşmış qarıların çantasını kəsmək üçün Pyedade kilsəsinə baş çəkdi. Lakin həmin vaxt kilsədə bir dəstə uşağıdan və onlara katexizisin nə olduğunu anlayan kapusin-rahibdən savayı kimsə yox idi.

– Ona bax, Şirniqüşdür ki bu! – Çolaq içini çəkdi.

Pedro rahibə diqqətlə baxıb çiyini çəkdi:

– Niyyətin hara – mənzilin də ora...
– Amma kilsə çörəyindən heç kökəlməyib ha, – Çolaq dilləndi.

– Gün gələcək, o da padre olacaq. Əvvəldən bəlliydi...
– Mərhəmətin cana xeyri azdır, – Çolaq dedi və bir qədər susaraq əlavə elədi:

– Dünyada ancaq nifrətlə nəyəsə nail ola bilərsən.

Şimiquş onları görmürdü. Yerində sakit durmayan şuluq uşaqlara imanın əlifbasını səbirlə, hövsələylə izah edirdi. Dostlar başlarını bulayaraq, kilsədən çıxdılar. Pedro əlini Çolağın çiyninə qoydu:

– Məsələ mərhəmətdə deyil. Heç nifrətdə də deyil. Mübarizə aparmaq lazımdır.

Şimiquşun səsinə mütillik vardı. Çolağın səsinə nifrət cingildədi. Lakin Pedro nə onu eşidirdi, nə bunu – onların hər ikisinin səsinə qoca yükdaşıyan Joan de Adanın, mübarizədə həlak olmuş atasının səsi batırdı.

QARIMIŞ QIZLA MƏHƏBBƏT MACƏRASI

Pişik dedi ki, yaxşı iş tapıb. Bir yaşlı qız var, qırx beş yaşında, həyasızın, yaxacırının biridir, özü də ki eybəcər. Amma pulunu balta kəsmir, bütün otaqları qızıl-gümüş şeylərlə doludur, ona miras qalmış daş-qəşin, brilyantların sayını itirib. Pedro fikirləşdi ki, oradan babat tikə qoparmaq olar. Lombard sahibi Qonsales, yaqın, açardı kisəsinin ağzını...

– Birtəhər girişə bilərsən ona? – Pedro Çolaqdan soruşdu.

– Əlbəttə!

– Özünə yer elə, sonra xəbər verərsən bizə.

Pakhauzda şaqqanaq qopdu. Pişik Dalvanın yanına getdi.

– Sabah səhər ora bir baş çəkərəm, – Çolaq söz verdi.

Qapını ev sahibəsinin özü açdı. Tək bircə qulluqçusu vardı – bu evdə əlli il yaşamış və indiki sahibəyə miras qalmış zənci qarı. Sahibə Çolağı özündənrazı bir görkəmlə süzdü:

– Nə lazımdır?

– Mən bədbəxt, şikəst bir yetiməm, – axsaq ayağını irəli uzatdı. – Oğurluq eləməyə vicdanım yol vermir, əl açib dilənməyə – utancaqlığım... Sizdə mənim üçün bir iş tapılmaz? Dükən-bazara gedərdim...

Qadın ondan gözlərini çəkmirdi. Yeniyetmə oğlandı... Bəlkə, götürürəm onu? Qadının içində mərhəməti deyil, səhvəti danışdı. Tezliklə, lap tezliklə orqanizmi öz təbii tələblərindən əl çəkəcək, onda əsəbləri də qaydasına düşəcək – bunu həkimlər demişdi ona... Çox illər qabaq – onda hələ cavan idi – evlərində dükən-bazara qaçan bir oğlan uşağı işləyirdi... Nə yaxşı idi onda... Lakin böyük qardaşı bir dəfə gəlib üstlərinə çıxdı və oğlanı iti qovan kimi qovdu. Qardaşı artıq çoxdan bu dünyadan köç edib, amma qapının kənarında indi başqa bir oğlan durub...

– Nə olar ki...

O, Çolağı içəri buraxdı, tapşırırdı ki, çimsin. Sonra alış-veriş və əynindəki paltardan bir az babatını almaq üçün ona pul verdi, bir az da nisbətən təzə və təmiz pal-paltar üçün. Çolaq zirək tərpənib min iki yüz reys qazanc elədi.

"Burada, az-çox pul da yığmaq olar", – deyə düşündü.

Mətbəxdə zənci qarı bu ailənin tarixçəsindən nəfəs dərmədən danışdı. Çolaq dinləyir, özünü diqqətli, maraqlanan kimi göstərüb ah-uf edir, həttə sual da verirdi; hə, qarı ilə mehriban münasibətlər yaratmaq vacib idi. Amma ondan qır-qızl barədə yüngülvəri soruşanda, qulluqçu cavab vermədi. Çolaq da heç ısrar eləmədi: hər şeyin öz vaxtı var. Bu cür işlərdə əsas məsələ hövsələni basmaq, səbirlə olmaq, gözləməyi bacarmaqdır. Qonaq otağının qapısı açıq idi: ev sahibəsi krujeva toxuyur, hərdənbir də oğlana nəzar salırdı. Üzdən yaman çirkin idi, amma boşalmağa təzəcə başlayan bədənini adamı hələ cəlb edirdi. Sahibə Çolağı yanına çağırırdı – əl işini göstərmək üçün. O yaxınlaşanda qadın elə əyildi ki, paltarının yağından ağır döşləri göründü. Çolaq bunun təsadüf olduğunu güman eləyib, krujevanı tərifləməyə başladı:

– Əla alınır sizdə, senyora...

"Nə tərbiyəli oğlandı", – qadın fikirləşdi. Oğlan qəşəng olmasa da və bərk axsasa da, qadının gözüne suyuşürin deydi. Əlbəttə, kaş yaşı bir qədər az olaydı... Amma nə etmək olar... O, bir də əyildi, döşləri bir də yığılandı. Çolaq

tez gözlərini çəkdi, qoy fikirləşməsin ki, lazım olmayan yerə baxır, amma krujevanı tərifləməyə davam edirdi və ev sahibəsi onun yanağını sıgallayıb dedi:

– Çox sağ ol, mənim oğlanım.

Qulluqçu otağa bir döşək sürüyüb gətirdi, üstündən mələfə saldı, balıq qoydu. Ev sahibəsi elə bu küçədə yaşayan rəfiqəsi ilə gəlmişdi. Qayıdanda, Çolaq artıq yatağında idi. O qadının kiminlə sağollaşdığını eşitdi:

– Siz bağışlayın ki, qanmış bir qızı evinədək ötürəsi oldunuz...

– Tanrıdan qorxun, dona Joana, bu nə sözdür!..

Çolaq, qadının dəhlizə girdiyini, qapını çırparaq örtüyünü, açarla bağladığını eşitdi. Zənci qarı artıq mətbəxin yanındakı balaca otağında yatmışdı. Qonaq otağının yanından yataq otağına keçəndə, sahibə ayaq saxlayıb Çolağı bir xeyli süzdü. O, özünü yatmış kimi göstərdi. Qadın köksünü ötürüb öz otağına getdi.

İşıq söndü. Çolaq yatağa belə tez girməyə öyrəşməsə də, tezliklə yuxuya getdi.

Ev sahibəsi onun yatağına yaxınlaşanda, saatın neçə olduğunu bilmirdi. Elə bildi ki, kimsə onun başını yuxuda sıgallayır. Qadının əli onun sinəsinin üstünə sürüşdü, sonra da qarnına. Çolaq artıq tamam ayılmışdı, amma gözünə bağlı uzanmaqda davam edirdi. Dona Joana ona lap yaxınlaşıb, gecə köynəyinin ətkələrini qaldırdı. Çolaq nədə demək istəyəndə qadın onun ağzını qapayaraq mətbəx tərəfə işarə elədi:

– Eşidərlər.

Sonra pıçıldadı:

– Sığallayarsan məni, hə? – Və oğlana sıxılaraq, yanından uzandı. Çolaq onunla olmaq istəyəndə isə çəkilərək dedi:

– Yox... Belə istəmirəm...

Bu uşaq oyunları Çolağı lap özündən çıxardı.

Sahibə zorla eşidiləcək bir səsle ufuldayırdı. İri döşlərinin üstünə isə oğlan başını qoymuşdu, qadın onun saçlarını oynadırdı.

Səhərlər Çolaq yaman əzgin durur yuxudan. Bütün bədəni ağrıyır. Artıq hər gecə ev sahibəsi ilə müharibəyə çıxır, amma heç cür qələbə çala bilmir ki, bilmir. Yaşı ötmüş qız

məhəbbətin qırıntıları ilə, onun miskin parodiyası ilə kifayətlənir: hamılə qalmaqdan qorxur, söz-söhbətdən çəkinir. Bədəni isə öz payını tələb eləyərək, ən kiçik zövqdən belə həzz alır. Çolaq onunla yatmaq istəyir; dona Joananın müqaviməti onu yalnız qəzəbləndirir. O, qadına nifrət eləməyə hazırdır, amma nəvəzislərinə artıq adət-kədərdədir, bədəni onu cəzb eləyir, hərçənd ki, hər səhər yuxudan oyananda Joana ilə nifrət duyur ki, gücsüz qəzəbindən lap boğmaq istəyir onu. Gecələr isə, yanında onun iri döşlərini, ətli yançaqlarını hiss eləyəndə başlayırdı məqsədinə çatmaq üçün yollar axtarmağa. Ev sahibəsi isə həmişə ayıq-sayıq idi: son anda pıçıltı ilə söyərək itələyirdi. Çolağı qəzəb boğur, lakin Joananın əlləri bir də ona san uzanır və o müqavimət göstərə bilmir. Yenə də nəticəsiz mübarizə, bu mübarizədən sonra yuxudan mütləq əzgin, döyülmüş kimi duracaq.

Gündüz Joananın sözlərinə diqlərini qıcaıb cavab verir, kobudluq edir, hətta söyüş də söyərək, ağlayana kimi incidir, lap ona "qoca arvad" deyərək, günü sabah çıxıb gedəcəyilə hədələyə də bilər. Qadın isə qalması üçün yalvarır, ona pul verir. Çolaq da qalır, amma pula görə yox: oğlanı onun bədəni cəlb edir, maqnit kimi özünə çəkir. O artıq bilir ki, Joananın daş-qaşlarını saxladığı yataq otağının qapısı hansı açarla kilidlənir, bilir ki, bu açarı necə oğurlayıb "kapitanlara" ötürmək olar. Lakin sahibənin bədəni – onun döşləri, yançaqları, əlləri buradan çıxıb getməsinə imkan vermir.

Qadın sandan onun bəxti heç vaxt gətirmirdi. Heç kəs heç vaxt ona "gəl-gəl" deyirmiş kimi, mehribanana baxmırdı, çimərlikdə zənci qızları pusub tutanda da, yalnız gücü hesabına istəyinə çatırdı. O biri oğlanlar da elə onun kimi kifir idilər, lakin ayağını yengəc kimi çəkən Çolaq, qadınlarda xüsusi ikrah doğururdu. Əvvəllər bundan çox kədərlənirdi, sonra isə qəzəbi onu bərkıtdi və oğlan başına dörd-beş dostunu toplayıb, istəyinə zor bahasına nail olmağa başladı. İndi isə onun həyatında bir ağ qadın peyda olmuşdu – yaşı çoxdu, ona qəşəng deməzdin, amma hələ də cazibədar idi. Qadın onun yatağına girir, ona nəvəzi göstərir, başını gen sinəsinə sıxır və Çolaq günbəgün daha qəzəbli, daha sabırsız olur, amma atıb gedə bilmir. O, Joana tam yiyələnək istəyir, qadına isə məhəbbətə bənzər bir şey, onun miskin tör-töküntüsü də bəs eləyir.

Çolaq həm ona, həm özünə, həm də bütün aləmə nifrət edir. Günlər bax beləcə ötüb-keçir.

Güllə Pedro da onu tələsdirir, axı oğlan istəsəydi, bu evin bütün sirlərini çoxdan öyrənə bilərdi. Çolaq isə deyir ki, tezliklə onlara otaqların quruluşu barədə məlumat verəcək. Sonuncu gecə ev sahibisi ilə müharibə lap qəddar oldu. Qadın onun qolları arasında inildəyir, amma özünü təslim etməyin istəmir. Onda Çolaq qərarnı verdi – acaqları götürərək yox oldu.

Dona Joana onun yolunu gözləyir. Dona Joana özünü aldadılmış, atılmış hiss edir. O ağlayır, qarışıq yağdır. Pəncərəsindən gördüyü səliqəli, qəşəng qızlar kimi ona da məhəbbət lazımdır.

Daş-qayının itməsindən xəbər tutanda isə qəzəbdən alışır və fikirləşir ki, Çolaq onunla bütün gecələrini yalnız soyub-talamaq üçün keçirmiş. O alçaldılıb, onun məhəbbət yanğını murdarlayıblar. Üzünə tüpürərək deyiblər: "Sənə bu da azdır, ay eybəcər!" O ağlayaraq inildəyir, amma bu, aldığı ləzzətin iniltisi deyildi. Çolaq indi əlinə düşsəydi, onu öz əlləriylə boğardı: bu oğlan onun məhəbbətini lağa qoymuşdu, murdarlamışdı. Və onun bədbəxtliyi ikiqat böyük idi, çünki bütün bu həftəni tam xoşbəxt yaşamışdı. Özündən elə çıxdı ki, az qala, yerə yıxılıb döşəmənin üstüylə dizin-dizin sürünəcəkdi.

Çolaq isə pakhauzda öz macərəsindən gülə-gülə danışdı. Amma ürayinin dərinliklərində hiss edirdi ki, bu qız ikən qarıyan qadın onu əvvəlkindən də pis günə salıb, çünki özünün günahkar meylləri ilə onun içində uyuyan böyük nifrəti oyatmışdı. Gerçəkləşməmiş arzusu ona gecələr əziyyət verir, bu arzu yuxusunu ərsəyə çəkdirib, onu quduz heyvana döndərir.

YÜK VAQONUNDA

Baiyadan, Arakajudan, Resifedən, lap elə Rio-de-Janeyronun özündən İlyeusa qadın dolu gəmilər gəlir. Şişman polkovniklər limanda dayanaraq, özlərinə kefləri istəyən qarasac, şanşın, mulat qadınlar seçirlər. Kakao bumu bütün ölkəni çulğayıb: nisbətən kiçik şəhər olan İlyeusda dörd kabare birdən açılıb, polkovniklər gecələrini kart

oynamaq, şampan içməklə keçirir, beşyüzlük əskinaslarla siqar yandırır, səhərlər isə küçələrə tökülüşərək gəzməyə başlayırlar. Bu xəbərlər Baiyanın qırmızı fənərlər məhəlləsini yel kimi dolaşdı, hər yerə burunlarını soxan səyyar ticarətlər yorulmadan danışdı ki, Arakajuda Bramanın kabaresindən bütün qadınlar İlyeusa – "Eldorado" kabaresinə köçüblər, Resifenin üzügülər, şəhər qızlarının hamısı isə artıq "Braziliya Lloyd"u şirkətinin gəmilərinə mindi, Pernambukoda birçə dənə də fahişə qalmayıb, indi onların hamısı tələbələrini "Məktəb" adlandırdığı "Bataklan" kabaresindədir. Hətta Piodan belə fahişələr gəlib və onlar kakao paytaxtının ən şıq gecə klubunu – əvvəllər "Vezuvi" adını daşıyan "Trianon"u tutublar. Hətta dalının ölçüsü və tanrılığı ilə ad çıxarmış Qarısqadal Rita belə, hökumət etdiyi və hakimi-mütləq olduğu, onu arzulayan hər bir kəsə məhəbbətini səxavətlə bağışladığı Estansianın sakit kərfəzini ataraq, İlyeusa, Sapu küçəsindəki "Uzaq Qərb" kabaresinə köçüb, – orada öpüş səsləri və açılan şampan şüşələrinin partlıtı tapança gurultusuna, qışqırıq və çığırlara qarışırdı. "Uzaq Qərb" qəflətən varlanmış onbaşıların, şirkət idarəçilərinin, xırda mülkədarların sevimli oylağına çevrilmişdi.

Baiyanın gəzəyən qızlar yaşayan məhəllələri kimsəsiz, onların evləri boş qaldı. Dalvanın rəfiqələri İlyeusa cumdular – "Bataklan"a, "Eldorado"ya, "Uzaq Qərb"ə. Bəziləri hətta "Trianon"a da düşə bildilər, indi onlar polkovniklərlə rəqs ələyirlər. "Bataklan" kabaresində Pernambuko və Serjipedən olan qadınlar o qədər pul qazanırdılar ki, qazancılarını alovlu aşıqlarıyla – tələbələrə də bölüşə bildirdilər. "Eldorado" müştəri əlindən partlayırdı, hətta "Uzaq Qərb"də belə fahişələr öz əməklərinə görə brilyant daş-qaşlar alırdılar. Düzdür, hərdən güllə də düşürdü paylarına; sinələri üstə qarıbə bir sancaq kimi qan ləkəsi peyda olurdu. Qarısqadal Rita masanın üstündə çarlston oynayır, – açılmış şampanların köpüyü kükrəyir, güllələr guruldayırdı. Bütün bunlar çox illər qabaq, hələ "kakao qızdırması" özünün zirvəsində olanda baş verirdi.

Dalva eşidəndə ki, rəfiqəsi İzabel özü üçün bir-iki boyunbağı və brilyant üzük ələ keçirib, özü də hələ "Trianon"da yox, "Bataklan"da – ürayi dözmədi. Çamadanlarını yığmağa başladı. O başa düşdü ki, Baiya fahişələrindən ən

gözəlinin yolu "Trianon" kabaresinədir. Pişik üçün gözəl kəşmiri kostyum tikdirdi, oğlan onu geyinəndə tamam dəyişdi: adi oğlan idi – əsl frant oldu; frant olmağına indi frant idi, amma lap cavanırdı...

Axşam bütün gözəlliyi ilə – təzə kostyum, qara lak ayaqqabılar, kəpənək qalstuk, düyü samanından toxunma şlyapa – pakhauzda peyda olanda Böyük Joan onu görüb ağzıaçıq qaldı:

– Pişik, yəni bu sənsən?

Pişiyin isə hələ on səkkiz yaşı tamam olmasa da, artıq dörd il idi ki, Dalva ilə oturub-dururdu.

– Əla! İndi yaşayacağıqlı!.. – qışqırdı.

Bahalı portsiqarını açdı, yoldaşlarını siqarete qonaq elədi, dəblə vurulmuş saçlarını sıgallayıb, əlini Pedronun kürəyinə vurdu:

– İlyeusa gedirəm, salamat qalın! Mənim rəfiqəmlə itib-
batmazsan. Bir aləm pul qazanacağam, fazəndeyro olaca-
ğam, sonra da sizə xəbər eləyəcəyəm ki, yanıma gələsiniz
– bax onda əməlli kef eləyərik!

Pedro cavabında gülümsündü. Bu da gedir... Uşaqlar böyüyür, pakhauzdan çıxmağa can atırlar... Bilirdi ki, onların hamısı heç əvvəl də öz yaşdılarına bənzəmərdilər: gündəlik risk, küçə həyatı tez böyütmüşdü uşaqları. Onlar əsl kişilərdən fərqlənmişdilər – bəlkə, yalnız boyları ilə. Belədə heç bir fərq yox idi: "kapitanlar" lap kiçik yaşlarından çimərlikdə ehtiyatsız zənci qızları güdüb tutur, oğurluq, qərəçlik edib, qanlarını doyururdular. Polisdə də onları yaşlarının azlığına heç bir güzəşt eləmədən döyürdülər. Hər dəfə silahlı basqınlar da olurdu, oğlanlar silahlə Baiyanın ən qatı cinayətkarlarından heç də pis davranmırdılar. Söhbətləri də qətiyyəli uşaq söhbəti deyildi, həyatı da başqa cür qavrayırdılar. Yaşadları əylənir, hecalayaraq oxumaq öyrənirdilər, bunlar isə ələ problemlər həll edirdilər ki, öhdəsindən yalnız böyüklər, təcrübəlilər gələ bilərdi. Yaşadıqları qaynar və dilənç həyatı onlara uşaq kimi qalmaq imkanı vermirdi. Uşağın evi olar, uşağı sevən insanlar – ata, ana əhatə edər, uşaq heç bir şey üçün məsuliyyət daşımaz. "Kapitanların" isə heç vaxt valideynləri olmayıb, küçədə yaşayıblar, özləri öz qayğılarını çəkiblər, öz əməllərinə görə isə əl özləri cavab veriblər. Onlar həmişə əl böyük olublar. İndi isə dəstədə

ən böyüklərin, başçıların öz təleyini seçmək, yolunu müəyyənləşdirmək zamanı gəlib. Professor getdi – indi Rio-de-Janeyroda tablolar çəkir. Doldon da getdikcə "yuvada" lap gec-gec görünür: bayramlarda, qonaqlıqlarda gitara çalır, kandombleyə gedir, yarmarkalarda dava salır, saysız-hesabsız şən Baiya avaralarına qoşulub. Onun adı artıq qəzet səhifələrində də görünüb. Polis bu avaraları gözəndə qoymur. Şirniquş monastırda, onu Tanrının səsi çağırırdı və ehtimal yoxdur ki, onunla "kapitanların" yolları kəsişə. Pişik də gedir: o, İlyeusun polkovniklərini yolacaq. Boqumil bir dəfə deyirdi ki, Pişik nə vaxtsa mütləq varlanacaq. Yetim həyatı onu kart fırıladaqlarına da öyrədib, əl əsl fırıladaqlıqın özünə də, Jiqlə sənətinə də. Tezliklə, lap tezliklə qalanları da dağılıb gedəcək... Yalnız o, bütün bu uşaqların rəhbəri, atamanı Güllə Pedro bilmir ki, nə etsin. O artıq böyükdür, özünə əvəz seçməyin zamanı gəlib. Qarşıda onu nə gözləyir? O, şəkil çəkmək, yarı yazmaq üçün yaranmış Professor kimi istedadlı deyil. Heç adamların bir qanını çörək naminə gündəlik mücadiləsini görmək istəməyən, ancaq Baiya küçələrləylə dolmağı, yoldaşlarıyla əngə verməyi, içki içməyi, bir də havayı yeməyi yaxşı bacaran Doldon kimi avara da yaranmayıb... Pedroya bunlar azlıq edir: qəlbində yaşayan azadlıq yangısını bu dalğalar qətiyyəli söndürə bilməz. Tanrı da onu, Şirniquşu çağırırdı kimi, səsləmir: onun üçün padre Jozu Pedronun bütün moizələri adi sözlərdən başqa bir şey deyil, hərçənd ki o, bu keşişi mərhəməti və düzlüyünə görə sevir. Və yalnız qoca fəhlə Joan de Adanın sözləri onun ürəyinə yol tapa bilər. Amma o da çox az bilir hər şeyi... Nəyi var onun? Güclü qolları, bir də ki gur səsi. Bu səsdə, əgər növbəti tətilə ehtiyac varsa, lap incə də çıxa bilər... Bircə şey aydındır: Pişiklə onun yolu bir deyil, Pedro İlyeusa, polkovnikləri yolmağa getməyəcək. O heç özü də hələ bilmir ki, nə istəyir və köhnə pakhauzu tərk etməyə qoymayan da əl budur.

"Kapitanlar" isə şən çığırtılarla Pişiyi yola salırlar və lap şəkildəki kimi gözəl görünən oğlan saçını düzəldib, barmağında isə tramvayda oğurladıqı qırmızı şərab rəngində qaşı olan həmin o üzüklə var...

Pedro körpüdə duraraq, uzaqlaşan Pişiyə əl eləyir. Onlar bir-birindən nə qədər uzaqlarırlar: əlində beret tutmuş

nimdaş geyimli oğlan və Dalva ilə yanaşı dayanmış təzə kəşmiri kostyumlu Pişik. Yarıncıdan çox böyük görünür. Pedronun ürayında bir həyəcan, bir narahatlıq var: harasa qaçmaq, çıxıb getmək istəyir, hansısa gəminin göyertəsinə qalmaq, ya da bir qatının pilləkəninə tullanıb, hara gedəcəyinin fərqi nə də varmadan buradan uzaqlaşmaq istəyir...

Amma gedən o yox, Fırıra oldu. Bir axşam polis onu cinayət başında yaxaladı – bir kommertsantın pulqabısını çəkəndə. Fırıranı polisə gətirib, möhkəm döydülər, çünki polis müfəttişlərini də, agentləri də yeddimərtəbə söyüşlərlə yağlayırdı, əsl sertonə saktini kimi onlara öz nifrətini nümayişkarənə göstərirdi. Onun on altı yaşı vardı, elə bu səbəbdən də barmaqlıqlar arxasında birçə həftə saxlayıb buraxdılar. Fırıra azadlığa çıxdı. Demək olar ki, artıq xoşbəxt idi. Həyatda məqsədini tapmışdı: polisləri öldürmək – nə qədər çox polis öldürülsə, bir o qədər yaxşıdır.

Bir neçə gün pakhauzda oturub, nə barədəsə fikirləşirdi – sertonə, azad quldur həyatı səsləyirdi onu, sonra isə Pedroya dedi:

– Deyirəm “Malokeyro hindularına” qoşulum.

Arakajuda bu dəstə ilə Baiyanın “kapitanları” kimidir. Onun da üzvləri körpü altında yatır, küçələrdə oğurluq edir, cibə girirdilər. Yetkinliyə çatmayanlar üzrə müfəttiş Olimpico Mendosa da ürayıyımşa və vicdanlı olduğundan, əlinə yetişən işləri araşdırmağa çalışır, hər dəfə də uşaqların cəsurluğuna və bəcliyinə heyran qalaraq, çıxılmaz vəziyyətə düşüb anlayırdı ki, bu problemi həll etmək mümkün deyil. O, başına gələnləri yazıqlara danışırdı, hətta həmin uşaqları sevirdi də (hərçənd ki bunu heç özünə də etiraf eləməzdi) və onlar üçün heç bir şey edə bilmədiyindən çox pərişan olurdu. Dəstədə təzə adam peyda olan kimi müfəttiş bilirdi ki, həmin uşaq Baiyadan, çox güman ki, sonuncu vaqonun əyləc meydançasında gəlib. Arakajuda yoxa çıxan oldumu, müfəttiş bilirdi ki, həmin “hindu” Baiyaya gedərək, “kapitan” olub.

...Səhər tezdən Kalsada stansiyasında Serjipedən gələn qatının parovozu fit verdi. Heç kəs bilmirdi ki, bu qatar Fırıranı gətirib: bir müddət o, Arakajuda yaşadı ki, Baiya polisi onu yaddan çıxarsın, indi isə, gizlicə ağır kisələr yüklənmiş vaqona təcili. Tezliklə qatar tərpendi.

Fırıra sertonanın qoynunu ilə irəliləyir. Çiy kərpicdən tikilmiş evlərin yanında qadınlar işləyir, uşaqlar oynayırlar. Yançılpaq kişilər torpaqda eşələnirlər. Dəmiryol ilə paralel uzanan torpaq yolla isə mal-qara sürülərini qovurlar: çobanvakeyrolar öküzləri tələsdirərək çıxırırlar. Stansiyalarda şirni satırlar. Fırıra sertonanın rənglərini və qoxulannı acgözlüklə ciyərələrinə çəkir. Piştaxtaların üstündə pendir tikələri, rapadura adlanan qamış şəkəri qalaqlanıb. Onun gözləri önündə yenə yabarı təbiətin mənzərələri görünür. O, bu diyarı unutmayıb. Şəhərdə keçirdiyi illər belə bu kasıb, lakin gözəl torpağa məhəbbətini qəlbindən silə bilmədi. Fırıra Pedro, Doldon, Pişik kimi şəhərli ola bilmədi, şəhərin basabasında da sertonalı qaldı, özünün məxsusi ləhcəsi, quşların, heyvanların səsinə yamsılamaq məharəti ilə. Həmiyə və hər kəsə öz kirsəsi – məşhur quldur Lampiandan danışdı. Nə zamansa anası ilə onun bir qanş torpağı vardı, fazendeyro-polkovniklər dənşətli quldurun kirsəsinə girişməyə cürət eləmədilər. Sonra isə Lampianı Pernambuko ştatına keçdi və Fırıranın da anası var-yoxunu itirdi. Qadın şəhərə, ədalət axtarmağa yollandı və elə yolda da öldü, qaraqabaq oğlan olan Fırıra Baiyaya tək çatdı. O, “kapitanlar”ın dəstəsinə düşərək çox şeyi öyrəndi, çox şeyi anladı. Məlum oldu ki, elə şəhərdə də kasıb-kusubun son tikəsini əlindən alan alçaqlar nə qədər desən var, evsiz-eşiksiz, dilənçi uşaqlar, onları incidən dövlətilər var... Fırıranın simasında hərdən təbəssüm də görünürdü, amma nifrətini unuda bilmədi. O, padre Joze Pedro ilə tanış oldu və anladı ki, Lampian niyə ruhanilərə toxunmurdu. Fırıra qabaqlar da Lampianın heyranı idi, amma şəhərdə yaşayandan və nifrəti dərinləşəndən sonra ona lap sitayiş etməyə başladı. O, Lampiani heç Güllə Pedro ilə də müqayisə eləmədi.

Budur, artıq o sertonadadır. Sertonə çiçəklərinin rəyihəsinə sinəsinə çəkir. Burada hər quş, hər ot ona əzizdir, sevimlidir, tanışdır. Evlərin kəndərində anq itlər uzanıb. Qocalar hindu kasiklərinə¹ bənzəyir, zəncilər isə boyunlarında uzun təsbehlər gəzdirirlər. Həvadan təzə bismiş qarğıdalı çörəyi və manioka çilovunun nə gözəl qoxusu gəlir! Anq insanlar quru torpaqda əlləşirlər ki, bu torpağın sahiblərindən qəpik-quruş alalar. Yalnız kaatinqa həmiyə

¹ Kasik – Braziliya hindularında qəbilə başçısı.

məxsusdur – hamıya və heç kəsə. Lampian onu azad elədi, varlıları ordan qovdu, bu torpaqları mülkədarlarla döyüşən insanlara verdi. Beş qonşu ştatın bitişik ərazisini sertana təşkil edir və hər yerdə qəhrəmana və azadlıq elçisi Lampiana alqış deyirlər. Qoy onun barəsində cani, adam öldürən, təcavüzkar, qatil, quldur desinlər. Sertananın bütün sakinləri kimi, Fıfıra da onun simasında daha bir Palmaresli Zumbini – azadlıq hərəkatının başçısı, yeni, misilsiz bir qoşunun sərkərdəsini görür. Azadlıq günəş kimidir, dünyada azadlıqdan yaxşı heç nə yoxdur. Lampian da azadlıq naminə döyüşür, onun naminə zor işlədir, quldurluq edir. O, beş qonşu ştatın ərazisini əhatə edən – Paraiba, Alaçoasa, Pernambuko, Seripe, Baiya – sertananın sakinləri üçün azadlıq və ədalət tapmaq istəyir.

Fıfıra ətrafa həyəcanlı bir mütəəssirliklə baxır. Qatar çöllərin yaşıl bağrını sınımlayaraq, aramla irəliləyir. Buraların hər şeyində poeziya var, hər şey adidir, hər şey gözəldir. Yalnız bu yerlərin sakinlərini əzən yoxsulluq insanı dəhşətə gətirir. Amma bu yerlərin insanları boş xəmərdən yoxsul olmayıb, onlar belə yoxsulluğun içində də gözəllik yarada bilirlər və yaradacaqlar da – Lampian bu torpaqları azad edən kimi, kaatinqada ədalət və azadlıq bərqərar olan kimi.

Fıfıra vaqonun tam örtülməmiş qapısından səyyar musiqiçiləri, öküzlərini qovan vaqeyroları, qarğıdalı və manioka bitən bapbalaca torpağında rast tökən kəndliləri görür. Qatar dayanan kimi yanından iri revolverlər sallamış polkovniklər oturmaqdan uyusmuş ayaqlarını açmaq üçün yerə enirlər. Kor gitaraçılar onların qulaqlarını romanslarla oxşayır, əvəzində qəpik-quruş gözləyirlər. Boynundan iri muncuqlar asmış bir zənci platforma ilə yüyürür, anlaşılmaz sözlər qışqırır: əvvəllər o, qul olub, sonra isə ağılını itirmişdi, elə burdaca – stansiyada tapdığından yeyərək dolanırdı. Ondan hamı çəkinir – xüsusilə də öncəgörmələrini söyləyərək, bəla vad edəndə. Baş az çəkməmişdi – nəzarətinin qamçıları küreklərində doyunca gəzməmişdi. Bəs Fıfıranı qamçılayan kim idi? Polis – varlıların nəzarətçisi. Gün gələcək, ondan da, lap elə bu zəncinin özü kimi qorxacaqlar.

Relslərin qovşaqında aramla taqıldayan qatar irəliləyir; naməlum sertana çiçəkləri başgicəlləndirən ətir saçır; adam-

lar ayaqlarına səndəl geyir, gön şlyapa qoyurlar. Sonradan kanqaseyro – quldur olacaq uşaqlar özlərinin ilk miskinlik, məzlumluq dərsini burada alırlar.

Qəflətən qatar dayanır. Fıfıra vaqondan başını çıxarıb ətrafa boylanır: quldurlar silahlarını səmşinlərə tuşlayıblar; dəmir yolunun düz kənarında onların yük maşını durub. Dirəklərdən kəsilmiş teleqraf simləri ölü kimi sallanıb. Ətrafda göz işlədikcə vəhşi kaatinqa uzanıb gedir. Kupelərin birində bir xanım huşunu itirir. Səyyar alverçi pulqabısını gizlədir. Gombul polkovnik vaqondan çıxır:

– Kapitan Virqulino...

Eynəkli quldur karabinini qaldırır:

– Geriyə!

Fıfıraya elə gəlir ki, sevindiyyindən ürəyi bu saat yerindən tullanıb uçaçaq. O göz kırınsına, bütün sertana oğlanlarının qəhrəmanına rast gəlmişdi, Virqulino Ferreyra Lampianı tapmışdı. O, yaxınlaşmağa çalışır, banditlərdən hansısa onu sinəsindən itələmək istəyir, o isə qışqırır:

– Kırvə!

– Sən kimsən? – Lampian soruşur.

– Mən Fıfırayam, kırıvəmsən mənim.

Lampian oğlanı tanıyıb gülümsünür. Onun adamları isə – çox deyillər, bir düjün ancaq olarlar – birinci dərəcəli vaqonu ələk-vələk edirlər.

– Kırvə, mənə də özünə apar. Tüfəng ver mənə!

– Hələ uşaqsan, – eynəyin tünd şüşəsinin dalından diqqətlə ona baxaraq, cavab verir.

– Mən artıq böyüyəm! Əsgərlərlə də vuruşmuşam...

Lampian gülür:

– Ze, karabini ona ver görüm, – deyərək düz oğlanın gözüne baxır: – Bu qapıya göz ol. Qaçmaq istəyən olsa, vur.

Vaqonun pilləsinə atılaraq gözəndən itir. İçəndən qışqırıqlar, çığırtılar gəlir. Güllə səsi eşidilir. İki polisi çölə sürüyürlər. Lampian quldurların hər birinə qənimətdən pay verir, Fıfıranı da unutmur. Vaqonun pillələrindən torpağa qan axır. Sertananın şirin qoxusundan Fıfıranın burun pərələri bir az da geniş açılır. Polisləri aparıb ağaca söykəyirlər, bəyalı Ze tüfəngi qaldıranda, yalvarış dolu sas eşidir:

– Kırvə, mənə olar?.. Lap balaca olanda, elə onlar kimi, polislər mənə yaman döydürdülər...

Əlindəki karabini cəld qaldırır – sertanalıların lap kör-pəlikdən iti gözləri və möhkəm əlləri olur.

Qaraqabaq sifətində sevincək təbəssüm. Sevinc içini doldurub. Polislərdən biri yxılır, ikincisi qaçır, amma güllə onun kürəyinin düz ortasından dəyir, o da yerə yxılır. Fırfıra bıçağını əlinə alaraq cəsədlərin üstünə əylir: onları eybəcər hala salıb qisasdan doyur.

– Bu oğlan pis deyil, bizə yararlar... – Baiyalı Ze dillənir.

– Onun anası kirvəmin arvadıydı, yaman zirək arvad idi... – Lampian qürurla xatırlayır.

“Balaca qaniçen!” – alverçi düşünür. Konduktorlar qatırı saxlamaq üçün relslərin üstünə quldurların tökdüyü tirləri kənara atırlar. Qatar tərpənir. Lampianla dəstəsi kaatinqanın kolluğunda gözəndən itirlər. Fırfıra sertananın havasını sinə dolusu içinə çəkib, bıçağının ucu ilə karabininin qundağında iki şırım açır. İlk iki şırım... Uzaqdan parovozun cansıxıcı fiti eşidilir...

SALTO-MORTALE¹

Hə, Ruya Barbozadakı bu evi qarət etmək misilsiz sarsaqılıq idi: lap yaxında, meydanda polis əlindən, agent, müfəttiş əlindən nəfəs çəkmək olmurdur. Amma “kapitanlar” sürətlə böyüyür, daha qətiyyətlilərlər: macəra arzusu onlara rahatlıq vermirdi. Evdə adamlar varmış, onlar səsküyü qopardılar, polis özünü yetirdi. Güllə Pedro ilə Böyük Joan aradan çıxı bildilər və Prasa enişləylə qaçmağa başladılar. Barandan əks istiqamətə gəldi və yalnız agentlərin diqqətini özünə cəlb etmək istəyən Çolaq, adam əlindən tərpənmək mümkün olmayan küçəyə çıxdı. Polis nəfərləri onun dalınca düşdülər, düşündürdülər ki, bu axsağı lap dəqiq tutacaqlar. Çolaq ziqzaqlarla, ilan kimi burularaq qaçırdı, lakin onun dalınca yüyürənlər də geri qalmamağa çalışırdılar. Oğlan özünü elə göstərdi ki, guya, küçənin o biri başından çıxmağa istəyir, sonra isə birdən dayandı (sürətlə qaçan agent özünü saxlaya bilməyərək, ötüb-keçdi), döngəyə buruldu, oradan isə Bayşa-dos-Sapatetyrosa çıxaraq, üzünəşığı getməyib, başıyuxarı qalxaraq Prasa-do-Palasio tərəfə üz qoydu: bilirdi ki, belə eləməsə, polislər onu

mütləq tutacaqlar – ayaqları uzun idi. Axsaya-axsaya hara kimi qaçacaqdı ki?.. Onların əlinə keçməyəcək. Polis məntəqəsində başına gətirilənləri hələ yaxşı xatırlayır, orada baş verənlər indi də dəhşət dolu yuxularından çəkilmir. “Yox, onlar daha mənə tuta bilməzlər,” – indi beynində dolayan yeganə fikir bu idi. Polislər ondan aralanmırlar. Çolaq bilir ki, onu ələ keçirmək üçün dəridən-qabıqdan çıxacaqlar, “kapitanın” tutulması zərərli iş deyil, bundan mükafat iyi də gəlir, vəzifənin artmasına da güman var.

“Siz deyən olmayacaq! Tuta bilməyəcəksiniz. Heç barmağınız da toxunmayacaq mənə”. O, intiqamını alacaq. Onlara nifrət eləyir, elə dünyanın özünə də, çünki dünya da ona qarşı qəddardır. İnsanlar ona mərhəmət, nəvaziş göstərəndə də onlardan qaçmalı olur, çünki artıq murdar həyat onu günah girdabına salıb. Çolaq uşaqlıq görməyib. On yaşında artıq böyük olaydı gerek, yoxsa yaşam üçün – səfil uşağın çətin yaşamı üçün – yorucu, sərt mücadiləyə dözə bilməzdi. O, həyatı boyu heç vaxt heç bir canlıni sevməmişdi, indi onunla birlikdə qaçan bu balaca itdən savayı. Uşaqların ruhu təmizdir, onun ruhu isə nifrətdən eybəcərləşib. O, bu şəhərə, bu insanlara, bu həyata nifrət eləyir. O yalnız içindəki nifrəti sevir – bu nifrətdir ona cəsəret və güc verən, ağrıları unuduran. Ömrü boyu bir dəfə bir qadın onunla ana kimi mehriban oldu, o da ölmüş oğlunu xatırladığına görə: Çolağın simasında əbədlilik itirdiyi Augustosunu sevirdi o qadın. O birisi isə onunla yatağa uzanır, nəvaziş göstərir, taleyinin ondan əsirgədiyi məhəbbətə bənzəyən nəşə qoparırdı özü üçün. Heç kas heç vaxt Çolağı necə vardısı eləcə, olduğu kimi – evsiz, şikəst, bədbəxt – sevməmişdi. Həyatda rast gəldiyi bütün adamlar ona nifrət edirdilər. O da həmya nifrət eləyirdi. Bir dəfə polisə düşdü, döyüldü orada, boz jiletli, ağzında siqaret olan adam isə onun əzablarına tamaşa eləyərək gülürdü... İndi Çolağa elə gəlir ki, dalınca yüyürən elə həmin kişidir, polis patrulları deyil... Onu tutsalar, yenə qəhqəhə çəkəcək... Yox, tuta bilməyəcəklər onu! Onların tangiyən nəfəslərini qulağının dibində eşidir, amma tuta bilməyəcəklər, yox! Yüz il qala! Onlar elə bilirlər ki, o, qaldırıya çatanda dayanacaq. Yox. Çolaq alçaq daş məhəccərin üstünə tullanır, ona yetişməkdə olan, yaxalamağa hazırlaşan

¹ Salto-mortale – ölüm saltosu (ital.)

polis nəfərlərinin ən qabaqda gələninin sifətinə tüpürür və bu tüpürçəyinə bütün nifrətini tökür. Sonra da əsl sirk akrobatı kimi aşağı tullandır.

Meydan bir anlıq nəfəsini içinə çəkir. "Öldü", – bənizi o andaca ağarmış bir qadın deyir. Çolaq damın altındakı trapesiyanın nikelli dəstəyini tuta bilməyən əsl sirk akrobatı kimi, daş döşənmiş yolun ortasına düşür. Məhəccərin arasından burnunu çıxaran sevimli iti isə yanıqlı səslə zingildəyir.

QƏZET XRONİKASI

"Jornal da-Tarde" qəzeti öz paytaxt müxbirinin teleqramını dərc edir. Telegramda gənc, bu vaxtdakı heç kəsin tanımadığı, əsərlərini ilk dəfə sərgiləyən bir rəngkann qismətinə düşmüş misilsiz müvəffəqiyyət təsvir olunur. Bir neçə gündən sonra "Jornal da-Tarde" həmin sərgi barədə mərkəzi qəzetlərin birində getmiş tənqidçi rəyini öz səhifələrində dərc edir. Gənc rəssamın Baiyada doğulması, doğma ştatının şöhrətini qışqarıqla izləyən redaktorun vətənpərvər hisslərini yerindən oynatmışdı. Tənqidçi öz yazısında rəssamın üstün və çatışmayan cəhətləri – "işiq", "hava", "kolorit", "ılıq rənglər qamması", "təsviri həll" və sairə barədə mühakimə yürüdükdü.

Sonra isə yenə də az adamın anladığı sənətsünas sayıqlamaları gəlirdi. Bir neçə aydan sonra isə qəzetdə belə bir başlıqlı məqalə yer aldı:

"Danayılırlardan qorxun..."

Belmonte şəhərinin polisi Pişik adı ilə tanınan fırıldaqçını Baiya orqanlarına təhvil verir.

Görünür, Belmonte polisi ilyeuslu həmkarlarının ucbatından troyalıların rolunda çıxış etməli olmuşdu: gəncliyinə baxmayaraq, bədnam şöhrət qazanmış dələduz bir sıra fırıldaqçılara əl ataraq, ilyeusun iri mülkədarları və kommersantları hesabına külli miqdarda vəsait ələ keçirib Belmonteyə köçmüş, öz cinayətlərini orada da davam etdirmişdir. O, "kakao yetişdirmək üçün əlverişli" olduğunu bəyan edərək, torpaq sahələri satmışdır. Həmin sahələri almış

insanlar gələcək plantasiyalarının yerinə baxmaq üçün gedəndə bəlli olmuşdur ki, bu sahələrin hamısı Kaşoeyra çayının məcrasında yerləşir. Belmontenin polis orqanları Pişiyi həbs edərək, şəhərdən çıxarmışlar.

İlyeus əhalisi, heç şübhəsiz, bizim əhalidən varlıdır, bu cür tələbkər və eleqant görkəmi olan qonağa layiqli rahatlığı gözəl Belmontenin sakinlərindən daha asan təmin edə bilər, çünki bizim şəhərə cənub mirvarisi deyirlərsə, İlyeusu çox haqlı olaraq, əsl brilyant adlandırırlar".

Polis xronikasında sadalanan hadisələr arasında xüsusi diqqətə layiq olmayan bir xəbər də vardı; yazırdılar ki, polis, yarmarka şənlikləri zamanı dava salaraq, pivə şüşəsi ilə çadırlardan birinin yiyəsinin başını partlatmış Doldon adlı şəxsı axtarır.

Milada az qalmış "Jornal da-Tarde"nin səhifələri iri başlıqlarla çıxmağa başladı. Bu sensasiyanı ancaq bir zamanlar Lampianın bütün basqınlarında dəstənin kişiləri ilə çiyin-çiyinə iştirak edən sevgilisi barədə məqalə ilə müqayisə etmək olardı. Oxucuların marağını başa düşmək olardı: beş ştatın – Baiya, Serjipe, Alaçoasa, Paraiba və Pernambukonun əhalisi nəfəsini dərmədən, təhlükəli quldurun macərələrini izləyirdilər. Bəziləri ona nifrət edir, digərləri sevirdi, biganə qalan isə əsla ola bilməzdi. Qəzetin çox iri şifrlərlə yığılmış manşeti belə idi:

Lampianın silahdaşı 16 yaşlı yeniyetmədir

Başlıqlar bir qədər kiçik şifrlərlə verildirdi:

Ən dəhşətli canılardan biri

- onun karabininin qundağında otuz beş şırım vardı
- evvələr "Qum deryasının kapitanları" bandasında imiş
- Maşadan onun ucbatından həlak oldu

Daha sonra uzun-uzadı nəql edilirdi ki, Lampianın hücumuna məruz qalmış kəndlərin sakinləri quldurların yanında artıq çoxdan on altı yaşında, Fırfıra ləqəbli bir oğlanı görürdülər. Yeniyetmə olmasına baxmayaraq, o, sertasnanı dəhşət içində saxlayır, öz azgınlığı ilə seçilirdi. Onun karabininin qundağında otuz beş çapıq – hər qurban üçün biri – aşkar edilib. Bunun ardınca qəzet Lampianın

ən köhnə silahdaşlarından olan Maşadanın ölümü haqqında əhvalatdan söz açırdı.

Bir dəfə quldurlar şosədə yaşlı bir polis serjantını yaxalayrlar Lampian Fırıraya onu güllələməyi tapşırı və oğlan aşkar ləzzət alaraq, öz qurbanına əzab verməyə başlayır, serjantin bədəninə bıçağı asta-asta və üzdən yeridir. Bu qəddarlıqdan dəhşətə gələn Maşadan Fırıranı vurmaq üçün tüfəngini qaldıranda Lampian atəş açmağa macal taparaq, Maşadanı qətlə yetirir. Fırıra isə işgəncəsini davam etdirir.

Məqalədə on altı yaşlı banditin başqa cinayətlərindən də söz açılırdı. Sonra səfil uşaqlardan ibarət "Qum deryasının kapitanları" dəstəsində Fırıra adlı bir uşağın olduğunu xatırlayan jurnalist sual verirdi ki, görəsən, Lampianın Fırırası ilə "kapitanların" Fırırası eyni şəxsdimi? Bunun da ardınca o, mənəviyyatın aşınması barədə fikirlər yürüdü.

Qəzetin bütün tirajı bir göz qırpmında satıldı. Bir neçə aydan sonra "Jornal da-Tarde" oxucularına daha bir sensasiya təqdim edərək, Fırıranın həbsi barədə məlumat yaydı. Lampianın axtarışlarında sertanada reydlər keçirən süvari polis dəstələri Fırıranı yatmış vəziyyətdə yaxalamağa nail olmuşdular. Qəzet yazırdı ki, sabah yeniyetmə qulduru Baiyaya gətirəcəklər. Quldurun fotosəklini dərc etmişdilər: qəzet səhifəsindən oxuculara Fırıranın zəhmli sifəti baxırdı – "anadangəlmə cani sifəti", – bunu qəzet yazırdı.

Zaman keçdi və qəzet Fırıranın məhkəmə prosesini (məhkəmə on beş nəfərin qətlini şahid ifadələrində və məhkəmə araşdırmalarında sübuta yetirilmiş sayaraq, ona otuz il iş kəsdi) işıqlandıran xüsusi buraxılışlarında "onun kəbinin qundağında otuz beş yox, altmış sırım var, – onların hər biri öldürülmüş bir insan deməkdir" – yazmaqla, özünün "anadangəlmə cani" tezisini də təkrar edirdi. Qəzet ədalət və düzlüyü ilə şöhrət tapmış bir məhkəmə-tibbi ekspertin – o eyni zamanda Braziliyanın ən görkəmli sosioloqu və etnoqrafı idi – yekun rəyindən parçalar dərc etdi. Ekspert sübut edirdi ki, Fırıranın psixikasında heç bir patologiya yoxdur və onun bu qədər insanı qəddarlıqla qətlə yetirən bir quldura çevrilməsini zorakılığa anadangəlmə

meyli ilə qətiyyətlə bağlamır. Ekspert bunu cinayət mühitinin təsiri ilə izah edirdi...Daha sonra mövzu ətrafında elmi fikirlər yürüdü.

Lakin onun gəldiyi qənaətlər oxucularda cənab prokurorun nitqi qədər maraqlı deyildi. O, özünün emosional, parlaq, bəlağətli nitqində gənc qaniçənin öz qurbanlarına verdiyi işgəncələri, təcavüzə məruz qalan bıçaqların əzablarını canlı boyalarla təsvir edirdi; məhkəmə salonundakı insanlar hönkürdülər, hakimin də gözləri dolmuşdu.

İctimai fikirdə narazılıq doğuran məqamlardan biri də müttəhimin məhkəmə zamanı ağlamaması idi. Onun üzündə qəribə bir sakitlik vardı.

YOLDAŞLAR

Şəhərdə təzə hadisələr baş verir. Güllə Pedro Böyük Joan və Barandanla bir yerdə pakhauzdan çıxır. Liman boşalıb: böyük anbarları qoruyan polis nəfərlərindən savayı, heç kəs yoxdur. Gəmilər yüklərini boşaltmaq üçün körpülərə yan almır: Joan de Adanın başçılıq etdiyi dokerlər tramvay şirkətində çalışanların tətillə həmrəylik nümayiş etdirirlər. Adama elə gəlir ki, şəhərdə bayramdır, amma başqa bayramlara oxşamayan, qeyri-adi bayram: insanlar dəstə-dəstə toplaşib nəyisə qızgın müzakirə eləyir, avtomobillər oyan-buyana şütlüyür, mağazaların qapıları ağzında satıcıların gülümsənmiş üzləri görünür; bütün Ladeyrad-Montanyada iynə atsan, yərə düşməz: kimi üzüaşağı, kimi üzüyuxarı gedir, amma piyada, çünki kanatlı qaldırıcı da işləmir. Tətilçilər sükut içində həmkarlar təşkilatının binasına tərəf gedirlər ki, öz manifestlərini elan eləsinlər – ağ vərəq yükdaşıyan Joan de Adanın nəhəng əlindədir. Əsgərlərin qoruduğu qapının ağzında, həyəcanla söhbət edən adamlar dayanmışlar.

– Pis deyil ha... – bütün bunlara tamaşa edən Pedro deyir.

Böyük Joan gülümsünür, zənci balası Barandan isə cavab verir:

– Deyəsən, bu gün ara qarışacaq.

– Mən ömrümdə konduktor, ya da qatar bələdcisi işləməyə getmədim. Lap qəpik-quruş alırlar. Tətil keçirməkdə düz eləyiblər, – Böyük Joan dillənir.

– Tamaşa eləyək? – Pedro deyir.

Onlar adamların arasında birtəhər keçib, qapıya yaxınlaşırlar. Binarın qabagına cürbəcür insanlar – ağdərili, zənci, mulat, ispan, portuqal – toplaşmışlar. Joan de Adanın rəhbərliyi altında dokerlər gələndə tramvayçılar onları alqışlarla salamlayırlar. Üç dost da "ura!" qışqırır: Joan və Barandan ona görə ki, qoca dokeri çox istəyirlər, Pedro isə həm də ona görə ki, bütün bu mənzərədən xoşlanırlar: tətil "kapitanların" cəsarətli, qətiyyətli işlərinə bənzərdirdi.

Yaxşı geyinmiş bir qrup kişi həmkarlar ittifaqı mərkəzinin binasına daxil olur. Qapının ağzında dayanmış uşaqlar

kiminsə uzun nitqini dinləyirlər, çıxış ararib "Sanlar! Satqın murdarlar! Ştrekbrexerlər!" qışqırıqları ilə kəsilir.

– Qiyamətdir... – Pedro təkrar edir.

O, içəri girib, tətilçilərə qoşulmaq istəyirdi, qışqıqlarını təkrarlamaq, onlarla birlikdə, onların uğrunda mübarizə aparmaq istəyirdi.

Şəhər tez yuxulayır. Ay süzərək göyün üzünə qalxır, barqasın göyərtəsindən kədərli bir səs eşidilir: yaqın, hansısa zəncidir, həyatının dözülməzliyindən, sevgilisinin onu atıb getməsindən oxuyur. Pakhauzdakı balacalar artıq çoxdan yatıblar, Böyük Joan isə biçağını da yanına qoyub, döşəmədə xoruldayır. Yalnız qumun üstündə uzanmış Pedroya tamaşa edərək, sevgili qaçan oğlanın şikayətlərini dinləyir. Külək onun sözlərini qınc-qınc gətirir. Pedronun gözləri göylərdə, ulduzlar arasında Doranı axtırır – qızılsaçlı qarıbə ulduza çevrilmiş Doranı. Qorxubilməz insanların qəlbində ulduz yanır. Amma heç kəs eşitməmişdi ki, bu ulduz qarıbə bir çiçək kimi qadın sinəsində doğsun. Baiyanın cəsur qadınları – onun torpağında gəzməmiş, dənizində üzmüş qadınlar – ölümdən sonra müqəddəsleşirlər, onların şərəfinə kandomble düzəlir: Roza Palmeyrao da – onun barəsində naqo dilində mahnı da oxunur – bələlərindən idi, cəsurluğunu İtabuna məhəlləsində sübuta yetirən Mariya Kabasu da; indi onun da şərəfinə kantigi səslənir. Roza da, Mariya da ucaqəmətli, möhkəm bədənli idilər, qollarının əzələsi lap Pedronun bu gün həmkarlar ittifaqı mərkəzinin qabağında gördüyü tətilçi fəhlələrimki kimi idi. Roza Palmeyrao qəşəng idi, ayaqları altında Baiya buxtasının köksünü şınmlayan barkasının göyərtəsindəymiş kimi, daim ləngərləyə-ləngərləyə gedirdi. Zənci ilə hindunun qaradərili övladı Mariya Kabasu isə kök, bədheybət, davakar idi, hirsli olanda təsadüfən əlinin altına düşmüş kişiləri də əzizdirə bilirdi. Amma o da – anq, zəif, dərisi sanyə çalan bir oğlana aşiq olmuşdu, lakin oğlanın gözü Mariyanın qəşəng bədənində və odlu baxışlarında idi, elə buna görə onu sevmişdi. Onların hər ikisi cəsurluğuyla şöhrət tapmışdı, hər ikisinin şəninə mulatların kandomblesində (zəncilərinkindən fərqi ondadır ki, orada yeni müqəddəslər yaranır) alqışlar səslənirdi. Dora

¹ Ştrekbrexer – tətil etmiş fəhlələrin yerinə muzdlı işləməyə hazırlanan şəxs

isə Rozadan da, Mariyadan da cəsur idi: o, hələ balaca qız ikən, "kapitanlarla" təhlükələri, çətinlikləri tən bölüşürdü, hərçənd ki hamı bilir: onların qismətinə düşən sınağın öhdəsindən ancaq güclü və cəsur kişilər gələ bilirdi. Dora onların dəstəsində yaşayırdı, Dora onların hamısına ana idi.

Həm ana, həm bacı: onlarla birgə Baiya küçələrini dolaşır, varlı malikanələrinin pəncərəsinə soxulur, yoldan keçənlərin pulqabısını çırpışdırırdı. Oğlanlarla çiyin-çiyinə Ezekeilə və onun yoldaşlarına qarşı vuruşurdu. Sonra isə Pedro üçün nişanlı, arvad oldu. Bu, həmin gecə baş verdi: Doranın qızdırmadan aldığı, ölümün onunla nəfəs-nəfəsə durduğu gecə. Gözlərindəki sakitlik anlaşılmaz bir tərzdə onları öz ağuşuna almış gecəyə hopmuşdu... Doranın ölüm-qabağı "kapitanlarla" – övladlarına, qardaşlarına, dostlarına və əri Güllə Pedroya təskinlik verməyə də qüdrətli çatdı. Anıya ana onu müqəddəslərin şəninə toxunmuş kimi görünən ağ, tikməli örtüyə büküldü: balıqçı Boqumil onu öz barkasına qaldırdı və dıbsız dəryanın dərinliyində – ilahə İmanjanın məmləkətində dəfn elədi; padre Joze Pedro onun ruhunun sükunəti naminə dualar oxudu. Onu sevməyən bir kimsə yox idi, lakin təkcə Pedro onun dalınca gedər-gəlməyə yollanmaq istəyirdi. Dora köçəndən sonra Professor da pakhauzu tərk elədi – artıq dözə bilmirdi. Lakin təkcə Pedro dənizə atıldı ki, Doranın qismətini bölüşsün, İmanjanın cəsur ürəkli insanları dənizin mavi nəhayətsizliyinə apardığı naməlum yolda onu tək qoymasın. Elə buna görə də ona, yalnız ona nəsih olmuşdu ki, Doranın qızılsaqlı ulduza çevrilərək, göy qübbəsiylə uçuşmasının şahidi olsun; o, Pedronun, yalnız Pedronun gözləri önünə gəlmişdi. Tamam gücdən düşüb ölümü qarşılamağa hazırlaşanda da başının üstündə, səmada parlayan həmin ulduz ona yeni güc vermişdi və sonra da barkasda körfəzə qayıdan Boqumil onu xilas etmişdi. İndi Pedro göylərdə uzun, qızılsaqlı ulduzu axtarır, – dünyada heç bir kəsə bənzəməyən Doranın özü kimi – bir başqa ulduza bənzəməyən həmin o tək ulduzu. Yer üzündə bu qıza bənzəyən qadın yox idi... Göy üzli ulduzlarla doludur, ulduzlar dənizin ləpələrində çimşir, və adama elə gəlir ki, itmiş məhəbbəti üçün ağlayan müğənninin nisgilli səsi ulduzlara ünvanlanıb, onlara şikayətləri və deyəsən, bir Baiya gecəsi yoxa çıxmış məhəbbətini o da tapır.

Pedro düşünür ki, Doranın çevrildiği ulduz indi Baiya küçələrinin, döngələrinin üstüylə uçaraq onu tapır, "kapitanların" növbəti əməliyyatının nədən ibarət olduğunu ondan öyrənmək istəyir. Yox, indi şəhərdə baş verənlər balaca səfillərin fikirləşdikləri deyil: bu, tramvay konduktorları, vaqon bələdçiləri – kim bilir, haralardan, nə vaxt bura gəlib çıxan cümləli zəncilər, şən mulatlar, ispanlar, portuqallardır, yumruqlarını göyə qaldıraraq, səfil Baiya uşaqları kimi ucadan və şən səslə qışqırırlar.

Tətil şəhəri dolaşır! Qiyamət şəyir tətil, macərələrin ən əlasıdır. Pedro da tətildə iştirak etmək istəyir, qışqırmaq, nətiqlərin sözünü kəsmək istəyir. Onun atası da tətilçi idi: onu da nitq söyləyərkən güllələmişdilər və Pedronun damarlarında əsl üsyankar qanı axırdı. Küçələrdəki sərbast həyatı ona azadlığı sevməyi öyrətmişdi. Məhbəsdəki dustaqlar oxuyurdular ki, azadlıq günəş kimidir – yer üzündə yaşayan bütün insanlar üçün böyük nemətdir. Tətilçilər azadlıq uğrunda mübarizə aparırlar ki, bir qədər qarınları doysun, azad nəfəs alsınlar. Onların mübarizəsi lap bayrama oxşayır.

Qumsallıqda kimlərinə silueti görünür, Pedro cəld yerindən qalxır və elə həmin anda Joan da Adanın əzəmətli qamətini tanıyır. Yanında yaxşı geyimli, lakin saçları dağınıq bir cavan oğlan da var. Pedro papağını başından çıxarır.

– Joan, sənə "ura" qışqırmağımızı eşidirdin?

Qoca doker gülmür. Əzələli çiyinləri köynəyini tanıma çəkir, üzündə təbəssüm aparır.

– Kapitan Pedro, tanış ol. Bu yoldaş Albertodur.

Pedro əvvəlcə əlini süzülmiş pencyayının atəyinə silir və yalnız sonra oğlanın ona sarı uzanmış əlini sıxır.

– Tələbədər, universitetdə oxuyur, amma bizimlədir. – Joan izah eləyir.

Pedro təzə tanışına diqqətlə baxır. Tələbə gülümsünür.

– Eşitmişik, həm sənin barəndə, həm də uşaqların barəsində. Afərin siza.

– Hə. Qorxmaqla işimiz yoxdur... – Pedro cavab verir.

Qoca doker ona lap yaxınlaşır:

– Belədir, Pedro, söhbətləşmək lazımdır... İşimiz var səninlə, ciddi iş. Yoldaş Alberto...

– "Yuvaya" gedək, – Pedro təklif edir.

Onlar pakhauza girəndə qapının ağzında yatmış Böyük Joan oyanır, yaxşı geyimli, tanımadığı oğlanı agent sayaraq, bir göz qırpmında bıçağını qapır, amma Pedro onu saxlamağa macal tapır:

– Özümüzünküdür. Joanın dostudur. Gedək bizimlə.

Dördü birlikdə pakhauzun bir küncünə çəkilir. Oğlanlardan bəziləri yuxudan oyanaraq onlara baxır. Tələbə gözlerini pakhauzda, yerdə yatmış uşaqların süzdürərək, soyuq küləkdən üşüyürmüş kimi, boynunu çiyinlərinə qısır.

– Dəhşətə bax!

Pedro onu heç eşitmir də, qoca dokerə həvəslə deyir:

– Tətil nə gözəl şeydir! Bundan yaxşı nə ola bilər?! Elə bil bayramdır...

– Bu elə, həqiqətən də, bayramdır, – tələbə deyir. – Kəsiblərin bayramı.

Səsi yumşaq, xeyrixah çıxır, lap barkasdan ucalan həmin o mahnı kimi Pedronu ovsunlayır.

– Mənim atamı da tətil vaxtı öldürüblər. Joandan soruşun, o, sizə danışar...

– Gözəl ölümdür, – tələbə dillənir. – O, özünün sinfi işi naminə canından keçib. Elə deyil məgər?

Sən demə, atasının adını da bilirmiş bu oğlan. Hamı onu tanıyırmış. O, dokerlərin başçısıymış. Kəsiblərin bayramı olan tətil vaxtı öz sinfi mənafeyi naminə qəhrəmancasına həlak olub.

– Deməli, sən belə hesab edirsən ki, tətil yaxşı işdir? – Pedro tələbənin məhrəm səsinə eşidir.

– Bilmirsən bunlar necə qızıl kimi oğlanlardır! – Joan de Adan heyranlıqla deyir. – Pedroya isə heç söz ola bilməz! O əsl yoldaşdır!

Yoldaş... Yoldaş... Pedroya elə gəlir ki, yer üzündə bundan gözəl kəlmə yoxdur. Doranın dilində “qardaş” sözü də elə bu cür səslənirdi.

– Məsələ belədir, yoldaş Pedro, sənəin köməyinə ehtiyacımız var – şəxsən sənəin və bütün “kapitanların”, – tələbə deyir.

– Nə etmək lazımdır? – zənci maraqla soruşur.

Pedro onu da tələbəyə təqdim edir:

– Tanış olun. Böyük Joan. Qiyamət oğlandır, bundan yaxşısı olmur.

Tələbə əlini zənciyə uzadır və o, bir anlıq duruxaraq, utancaq bir görkəmlə oğlanın əlini sıxır: əl-ələ görüşməyə adət etməmişdi.

– Sizə afərin... – tələbə bir də deyir, sonra isə təbii bir maraqla soruşur: – Düz deyirlər ki, Fıfır qabaqlar sizinlə imiş? – Düz deyirlər – Pedro cavab verir. – Biz onu qazamatdan çıxaraçağıq, arxayın olun.

Tələbə onun üzünə heyranlıqla baxır. Sonra pakhauzda nəzərlərini yenə gəzdirir. Joan de Adan əllərini özünəməxsus bir tərzdə yana açır, yəni ki, “mən sənə nə deyirdim?”

– Kömək tətilçilərə lazımdır? – Pedro bir qədər səbirsiz soruşur.

– Tətilim, elədir ki var...

– Onda biz hazır. Arxayın ola bilərsiniz. – dik ayağa qalxır: daha oğlan deyil, mübarizəyə əməlli-başlı hazır bir gəncdir.

– Bilirsən, məsələ necədir... – qoca doker izah etmək istəyir, amma tələbə onun sözünü kəsir:

– Tətil ən ciddi qayda-qanunla keçirilməlidir. Əgər buna nail olsa, qələbə qazanaraq, məvaciblərin artırılmasına nail olarıq. Biz göstərməliyik ki, fəhlələr intizamlı insanlardır, gərəkdir heç bir dava-şava olmasın... (“Hayf”, davayla arası saz olan Pedronun beynindən keçir.) Vəziyyət belədir ki, şirkətin direktorları ştrekbrexerlər tutublar: sabah onlar işə çıxaraq tətilimizi pozacaqlar. Fəhlələr onlarla dalaşmağa girişsə, polisin əlinə fürsət keçəcək. Hər şey alt-üst olacaq. Odur ki Joan yoldaş sizi yada saldı...

– “Sanları” qovalamaq lazımdır?! – Pedro sevincək olur. – Bu, bizim boynumuz!

Tələbənin yadına dünən axşam tətil komitəsindəki mübahisə düşür: Joan de Adan “kapitanları” köməyə çağırmağı təklif eləyəndə, çoxları istehzayla, inamsız gülümsünərək, narazılıqlarını bildirirdilər, lakin qoca doker əl çəkmirdi:

– Siz bu uşaqları tanımırırsınız. – Onun sarsılmaz inamı Albertonu da, başqalarını da fikrindən döndərdi. Qərara aldılar ki, sınısınlar, kim bilir, bəlkə də, bacaracaqlar. İndi o, pakhauza gəldiyinə sevinir və “kapitanlardan” necə istifadə etməyin daha səmərəli ola biləcəyi barədə fikirləşirdi. Bu üst-başlı cırıq, yanac uşaqlar nə lazım olsa, edəcəklər. Onun yadına İtaliyada faşistlərlə davada elə bunlar yaşda

olan uşaqların elədikləri düşdü, Lussonu xatırladı və gülüm-sünərək, Pedroya öz planını açıqlamağa başladı: dan yeri söküləndə ştrekbrexerləri üç tramvay deposuna paylaşıd-racaqlar. "Kapitanlar" da üç dəstəyə bölünüb, satqınların qatarları xəttə çıxarmasına nəyin bahasına olursa olsun, maneçilik törətməlidirlər. Pedro onu dinləyib başını tərpə-dir, sonra Joana sarı döndü:

– Kaş Çolaq sağ olaydı... Kaş Pişik İlyeusa getməyəy-di... Professor da yoxdur... İkicə dəqiqəyə tapardı nə etmək lazım olduğunu... Sonra da tablo çəkərdi bizim davadan. O, indi Rioda yaşayır, – izah elədi.

– Kim? – Alberto soruşur.

– Ona biz Professor adı qoymuşduq, əsl adı Joan Jozedi. Rəssam olub, Rioda şəkillər çəkir.

– Yəni dəqiq həmin adamdır?

– Özüdür ki var.

– Amma mən elə bilirdim ki, boş söhbətlərdir, inanmır-dım, fikirləşirdim ki, bu əhvalatı qəzetlər uyudub. Sən bilir-sən ki, o da bizim yoldaşdır, əsl yoldaş?

– O elə həmişə əsl yoldaş olub! – Pedro vüqarla dedi.

Tələbə ucadan götür-qoy ələyir, Pedro isə uşaqları oyadaraq, qarşıdakı iş barədə məlumat verir. Onun sözləri Albortoda sabahkı tədbirin əla keçəcəyinə inam yaradır.

– Qısa, məsələ belədir, – Pedro yekunlaşdırır. – Tətil – kasıbların bayramıdır, bütün kasıblar isə bir-birinə yoldaş-dır. Deməli, onlar bizim də yoldaşımızdır.

– Afərin! – tələbə ürəkdən sevir.

– Görəsiniz, satqınların başına nə oyun açacağıq! – Ped-ro cavab verir. – Mən birinci dəstəyə gedəcəyəm, Böyük Joan – ikinci, Barandan üçüncü dəstəyə başçılıq edəcək. Depoya milçək də girə bilməz. Biz öz işimizi yaxşı bilirik. Görəcəksiniz...

– Görəcəyəm, – tələbə dilləndi. – Mən özüm də orada olacağam. Deməli, səhər saat dördə?

– Yüz faiz.

– Səhərədək, yoldaşlar! – Alberto hamıya əl elədi.

"Yoldaşlar..." Nə gözəl sözdür, – Pedro düşünür. Bu gecə daha heç kəs yatmır. "Kapitanlar" sabahkı döyüşə silah-larını sazlayırlar.

Səhərə yaxındır, ulduzlar solur, sönür. Pedronunsa gözüne göydə elə hey qızılı saçlı ulduz – Doranın ulduzu

görünür və kefi kökəlir. Dora sağ olsaydı, o da yoldaş olardı, əsl yoldaş... Bu kəlmə – dünyanın ən gözəl kəlməsi – dodaqlarına qonur. Doldondan xahiş edəcək bu barədə bir samba bəstələsin və hansısa bir zənci də gecələrin birində öz barkasının göyərtilərində oturub onu oxuyacaq. "Kapitanlar", bayrama gətirmiş kimi, addımlayırlar, hər-çənd ki xəncər, bıçaq, dəyənəklə silahlanıblar. "Kapitanlar" bayrama gedirlər, Pedro öz-özünə təkrarlayır, çünki tətil kasıbların bayramıdır, deməli, elə onları da...

Ladeyra-da-Montanyanın tinində üç istiqamətə bölün-ür. Böyük Joan dəstələrdən birinə, Barandan ikincisi-nə rəhbərlik edir, üçüncü, ən çoxsaylı dəstə isə Güllə Pedronun başçılığı altındadır. Onlar bayrama gedirlər – həyatları boyu qismətlərinə düşən ilk bayrama, öhdə-lərinə düşən bu iş qətiyyəni uşaq oyunu olmasa da, gedir-lər. Hər halda, bayramdır, kasıbların bayramı, deməli, elə onları da.

Günəş hələ torpağı qızdırmağa macal tapmayıb. Depo-nun yanında onları Alberto gözləyir və Pedro təbəssümlə ona tərəf çönür.

– Gəlirlər, – tələbə həyəcanla dillənir.

– Qoy bir az da yaxınlaşınsınlar, – deyə Pedro cavab verir və Albortonun üzündə cavab təbəssümü görün.

Tələbə isə, həqiqətən, bu oğlanlara valeh olub. Xahiş edəcək ki, komitə onun bu uşaqlarla işləməsinə razılıq versin. Birlikdə onlar dağı aşırırlar!

Ştrekbrexerlər sıx cərgəyə lilləyirlər. Qabaqda bir qara-qabaq amerikalı gedir. Onlar deponun qapılarına yaxınla-şirlar və birdən dalanlardan, döngələrdən, dəlmə-deşikdən üst-başı cırıq bir xeyli uşaq qarğa-quzğun kimi tökülüşür. Onlar yolu kasırlar və ştrekbrexerlər dayanırlar. Oğlanlar bir andaca qar uçqunu kimi irəli atılıb, onları kapoeyra fəndi ilə yerə yixaraq, dəyənəkləməyə başlayırlar, artıq bu təhlükə-dən qurtarmaq üçün qaçanlar da var. Pedro da amerikalını yerə sərib yumruğuyla düz sifətinə bir neçə zərbə endirir. Oğlanlar hər tərəfdən sıxışdırır onları – onlar cəldidirlər, zirekidirlər, çoxdurlar və cəhənnəmdən qaçmış şeytanlar kimi qəzəblidirlər.

Səhərin alatoranında azad, bitmək bilməyən qəhqəhə xoru guruldayır. Tətili pozmaq mümkün olmadı.

Joanla Barandan da qələbəylə döndülər. Tələbə Alberto da elə "kapitanlar" kimi ucadan və sevincək gülür, sonra isə oğlanların hamısının kefini kəlləcarxa qaldıran sözlər deyir:

- Afərin sizə! Hamınıza alqış!
- Əsl yoldaşlardır! – qoca doker əlavə eləyir.

Küləyin səsinə, ürayının çırpıntısında Pedro bu sözü eşidir, qulaqlarında səslənən musiqi də bu sözü təkrarlayır.

- Yoldaşlar.

TƏBİLLƏR DÖYÜŞƏ SƏSLƏYİR

Tətil fəhlələrin qələbəsi ilə başa çatdı, amma tələbə Alberto tez-tez pakhauza gəlir, Pedro ilə uzun söhbətlər aparır. Oğru-quldur dəstəsini yavaş-yavaş zərbə dəstəsinə çevirir.

Bir dəfə Pedro beretini gözlərinin üstünə basıb Çili küçəsiylə tənəbl-tənəbl gəzişəndə onu kimsə səsləyir;

- Güllə!

O çənərək, qarşısında Pişiyi görür, yenə gözəl geyimdə, yenə şıq: qalstukunda mirvari sancaq, çeçələ barmağında üzük, mavi kostyum, kənarı dəbə uyğun əyilmiş keçə şlyapa.

- Pişik! Yəni bu, sənsən?
- Gəl buradan gedək, tapdalayarlar...

Onlar sakit döngəyə burulurlar. Pişik izah eləyir ki, İlyeysdan lap bu yaxınlarda qaşdıb, babat da pul tutub.

– Səni tanımaq olmaz, balam, – Pedro qəşəng geyimli, atırlanmış cənabı gözəndən keçirərək deyir. – Bas Dalva necədir?

– Bir polkovnikə girişib: kişi saxlayır onu. Mən çoxdan onunla yaşamıram. Özümə təzəsini tapmışam...

– Bəs üzüyün haradadı? Yadındadı, Çolaq elə hey ilişirdi sənə...

Pişik gülür:

– İtlədim onu bir polkovnikə: təsəvvür eləyirsən, beş dənə yüzlük verdi, heç tükü də tərpənmədi.

Onlar söhbət eləyir, keçmiş yada salıb gülüşürlər. Pişik "kapitanların" taleylə maraqlanır, vidalaşanda da deyir ki, səhər Arakajuya yola düşür, şəhərin qiyməti qalxır, bir iş qurmaq olar. Pedro bu bəzakli cavanın dalınca baxaraq fikirləşir ki, əgər Pişik pakhauzda bir az da ləngisəydi, bu yolun yolçusu, fırılacaqçı olmazdı... Tələbə Alberto oğlan-

lara elə şeyləri başa salırdı ki, onunla tanış olana kimi heç kəs deməmişdi. Bütün bunları, bəlkə də, yalnız Professor ucundan-qulağından bilirdi.

Pedronu inqilab çağırır, bir zamanlar, gecələr Şimiquşu Tanrı çağırın kimi. Qəlbindəki bu səs dənizin gurultusundan da, küləyin vıyıltsından da güclüdür, o, dünyada hər şeydən güclüdür.

Yoldaşlar, vaxt yetişdi...

İnqilabın səsi Pedronu çağırır, ürayını tez-tez vurmağa məcbur eləyir, qəlbinə sevinc doldurur. O, yoxsullara öz talelərini dəyişmək üçün kömək edəcək. İnqilabın sədası Baiya üzərində yayılır, lap yasaq edilmiş zənci mərasimlərinin atabake-təbəllərinin gurultusu kimi. Onun sədası sahibkarlarına tətildə qalıb gəlmiş nəqliyyatçıların idarə etdikləri tramvayın gurultusundadır. Onun sədası liman körpülərinin, dokların üzərindən uçuş, dokerlərin səsləşməsində, Joan de Adanın qulaqbataşan çısqınqlarında, mitinqdə güllələnmiş atasının nitqində, matrosların, qayıqçıların, balıqçıların səsinə də duyulur. Onun səsi Anqola kapoeyrasında – Boqumilin tələbələrinin apardığı döyüş-oyundadır, "kapitanların" acı taleyini dəhşət dolu heyranlıqla düşünən kasıb ruhani padre Joze Pedronun sözlərindədir. Bu səs Aninya ananın terreyrosunda, həmin o məşum gecə – kandombleyə basqın edən polislərin Oqunun oyma şəklini müsadirə edərkən aparıcıları terreyroda ucaldı. Onun səsi pakhauzda, koloniyada, yetimxanada, polisin əlinə keçməmək üçün özünü qayadan atan Çolağın ölümqabağı xınlısında; yoxsulların hüquqlarını qorumaq üçün Lampionla dəstəsinin dolaşdıqları sertananın sinəsini sınımlayıb gedən "Şərq ekspresinin" fitidə; xalq üçün məktəb, mədəniyyət üçün azadlıq istəyən tələbə Albertonun inamında; Professorun, nəhayət ki, Çili küçəsində sərgiyə çıxmış tablolarındakı cır-cındır geyimli uşaqların gülüşündə, gitara simlərinin cingiltisində, avara Doldonla dostlarının oxuduğu qəmli sambalardadır. Onun səsi bütün kasıbların səsidir. Onun səsi "yoldaş" kimi gözəl sözə – birlik, dostluq ifadə edən sözdədir. Onun səsi mübarizə bayramına çağırır. Bu səs qorxmaz və şən Doranı xatırladır. İnqilabın səsi Pedronu çağırır. Şimiquşu Tannının səsi, Çolağı nifrətinin səsi çağırın tək, Fırfıranı sertananın genişliyi və Lampionun ürəkli basqınları çağırın tək. Bu səsi heç nə

boğa bilməz, çünki bu səs haminin, istisnasız olaraq, hamının daha yaxşı yaşaması uğrunda mübarizəyə çağırır. Bundan güclü çağırış ola bilməz. İnqilabın səsi Baiya üzərindən keçərək bayram və ilk bahar müjdəsi gətirir. Mübarizə baharı yetişməkdədir. İnqilabın səsi bütün acların, miskinlərin sinəsindən qoparaq, azadlıqla həyatda ən qiymətli nemət olan Günəşin belə azadlıqla müqayisəyə gəlməyəcəyini bəyan edir. Şəhər bu bahar günü insanın gözlerini qamaşdıracaq dərəcədə gözəldir! Bu, nə qadın səsidir, haradan gəlir belə? O, Baiya haqqında – qədim qara şəhər, onun zəng qüllələri, daş döşənmiş küçələri barədə oxuyur. Qadın səsi Baiyanın gözəlliyini vəsf edir və Baiya nəğməsi azadlıq himninə qovuşur. Güclü bir səs Pedronu çağırır – bu Baiya yoxsullarının səsi, azadlığın səsidir. İnqilab Güllə Pedronu çağırır.

...O, partiya Böyük Joan Lloydun gəmisinə matros düzəldiyi gün qəbul edildi. Pedro körpüdə dayanaraq, özünün ilk reysinə çıxan yoldaşına əl əyləyir, amma bu, əlvida jesti deyil, salam yollamaqdır:

– Görüşənədək, yoldaş!

İndi Pedro öz uşaqlarından təşkil olunmuş zərbə dəstəsinə başçılıq edir.

“Kapitanların” taleyi dəyişib, indi hər şey başqa cürdür. Onlar tətilərdə iştirak edir, mitinqlərə gedir, fəhlələrlə birlikdə mübarizə aparırlar. Mübarizə onlar üçün yazılmış taleyi dəyişib.

Partiyanın rəhbərləri əmr etdikləri ki, “kapitanlarla” Alberto qalsın, Pedro isə Arakajuya gedərək, “Malokeyro hindularından” Bahiyadakı dəstə kimi bir qurum yaratsın. Sonra isə onun öhdəsinə bütün Braziliyadakı səfil uşaqların taleyini dəyişmək düşəcəkdir.

Pedro pakhauza daxil olur. Gecə artıq şəhərin üzərinə çöküb. Barkasın gəyərətəsindən mahnı eşidilir. Dünyada misli-bərabəri olmayan Baiya göylərində Ayın işığını batıran Dora ulduzu – qızılşaçı ulduz. Pedro pakhauza girib, yoldaşlarını nəzərdən keçirir. Yanında zənci balası Barandanı görür – onun artıq on beş yaşı tamamdır.

Pedro yoldaşlarına baxır. Kimisi artıq yatıb, kimisi söhbət edir, kimisi də siqaret çəkir. Ordan-burdan gülüş səsləri eşidilir. Pedro onları yanına səsləyir, sonra da Barandanı qabağa itələyir:

– Hə, uşaqlar, mənimlə də sağollaşmağın vaxtı çatdı. Mən gedirəm, siz qalırınsınız. Alberto da tez-tez baş çəkəcək bura, ona qulaq asın. Hamı eşitdimi? Bu gündən “Qum deryasının kapitanları”nın başçısı Barandan olacaq.

– Pedro ilə vidalaşmaq, – zənci balası deyir. – Güllə Pedronun şərfinə, ura!

“Kapitanlar” düyünlənmiş yumruqlarını çiyniləri bəbərinə qaldırırlar.

– Ura! – Pedro onların vida qışqığını – gecənin bağrını dələn, barkasdakı zəncinin səsinə batıran, üstünə ulduzlar səpələnmiş göy qübbəsinə titrədən qışqığı eşidir və ürəyi əsir. “Kapitanlar”ın çiyni bərabərində düyünlənmiş yumruqları – onlar öz atamanı ilə vidalaşır, onun adını ucadan söyləyirlər.

Hamıdan qabaqda onların təzə başçısı – zənci balası Barandan tək durub, lakin Pedronun gözlərinə onun yanında Fıriranın, Çolağın, Pişiyin, Professorun, Şimiquşun, Doldonun, Böyük Joanın, Doranın simaları görünür – yoldaşları da onunla qalırlar və o, yenə tək deyil.

Tale donu yenidən biçilib. Onları tamam başqa yollar gözləyir. Bapkasdakı zənci Doldonun bəstələdiyi sambanı oxuyur:

Biz sizinlə gedirik,
Qarşıdakı döyüşə...

Oğlanlar yumruqlarını qaldırıb, onlardan ayrılan Güllə Pedronu salamlayırlar. O gedir ki, Braziliyanın bütün uşaqlarının taleyini dəyişsin, qabaqda isə dəstənin təzə başçısı – zənci balası Barandan durub.

Pedro uzaqdan onların siluetlərini görür. Ay işığı altında, köhnə pakhauzun qarşısında dayanıb əl əyləyirlər ona. “Kapitanlar” ayaq üstədirlər artıq, onların taleyi dəyişib.

Bu sirli gecədə makumbalarda guruldayan atabakə-təbillər döyüşə çağırır.

...VƏTƏN VƏ AİLƏ

İllər ötdü, proletar qəzetləri – onların çoxu hökumət tərəfindən qadağan edilmişdi və gizli mətbəələrdə nəşr olunurdu – fabriklərdə zavodlarda əldən-ələ keçərək hisli yağ

çıraqının işığında oxunan kiçik qəzetlər hərdənbir yoldaş Güllə Pedronun həyatı və mübarizəsindən də yazırdı: beş ştatın polisi onun ovuna çıxmışdı, tətil təşkilatçısı, gizli komitə rəhbəri, mövcud quruluşun başımaş düşməninə axtarırdılar.

Həmin il, həminin ağzını qapadıqları, şəfəq nə olduğu-nu bilmədən acı bağırsağı kimi uzanıb gedən terror və dəhşət gecəsinin oğlan çağı bu qəzetlər – yalnız onlar bütün yasaqlara tūpürdülər – fəhlələrin rəhbəri Güllə Pedronun həbsxanadan azad olunmasını tələb edirdilər.

Onun məhəbdən qaçdığı gün isə öz ocaqlarının kəna-rında kasıb şam yeməyinə toplaşmış minlərlə insanın cəh-rəsini sevinc təbəssümü bəzədi və terrora baxmayaraq, bu insanların hər biri öz evinin qapısını Güllə Pedroya açmağa, ona sığınacaq verərək, polisdən gizlətməyə hazır idi, çünki inqilab vətəndir, inqilab ailədir.

Möcüzələr dükanı

roman

MÖCÜZƏLƏR DÜKANI

(roman)

*Braziliyalı, Baiya sakini, yoxsul. Özü haqqında
yüksek fikirdə olması və dikbaşlığı ilə fərqlənir.*

*(Pedro Arsanjo barədə polis
məlumatından, 1926-cı il).*

İaba – quyrqsuz iblis. Karibe¹

(“İaba” kinofilminin ssenarisi)

234

Pelourinyonun gen sinəsində kişilər, qadınlar həm özləri öyrənir, həm də başqalarını öyrədirlər. Bu universitet çox böyük bir ərazini tutur: sürünərək, Tabuan, Portas-de Karmo, San Antonio Alendo Karmo, Bayşa dos Sapateyros, bazarlar, Masiel və Lapinye, Larqo da Se, Tororo, Barrokinya, Sete Portas və Rio Vemelyoyacan uzanır; kişi və qadınların metaldan, taxtadan nəşə düzəltmələri, ot, bitki kökü qaynatdıqları, addımlarını, mahnıların ritmlərini və qanlarını qarışdırdıqları yerlərin hamısına yetişir. Bütün bunların qarışmasından isə yeni rəng, yeni səs, əvvəllər görünməmiş, heç nəyə bənzəməyən plastika yaranır. Orada atabake və aqoqo təbirləri güruldəyir, zıncırovlu və sadə dəflər, kabasanın içi oyulmuş balqabağı guppuldəyir, bu bəsit alətlərdən qəliz ritmlər, zəngin melodiyalar doğur. Orada Baiya xalqı yaşayır, orada musiqi doğulur, orada rəqs başlanır:

Əziz dostum, dostciyaz,
Əziz dostum, dostciğaz.

Orada, Rozario dos Pretos kilsəsinin yanında bir zamanlar Budian özünün Anqola kapoeyrası² məktəbinin əsasını qoymuşdu. Bu tərəfə, Larqo da Seyə baxan, beş pəncərəsinin beşi də həmişə açıq olan bu evə axtışmaqçı, işdən sonra onun tələbələri gəlirlər: onlar ağır iş günündən sonra yorgundurlar, amma yenə də zarafatlaşır, gülüşürlər. Berimbaunun³

¹ Karibe – görkəmli bəyalı rəssam, J.Amadunun “Zolaqlı Pişik və Göycə Qaranquş” nəqlinə illüstrasiyaların müəllifi

² Kapoeyra – atletik rəqs oyunu

³ Berimbau – Afrika musiqi aləti

səsi altında zərbələr həm endirilir, həm də dəf edilir, fəndlər işə salınır, onların sayı-hesabı yoxdur və hər biri dəhşətli, hər biri qarşısalınmazdır: bax, bu, – “dəyirman”, bu, – bada-laq, bu, – kəsmə, bu, – qifil, bu, – tutma, bu da kəllə... Oğlanlar oyundadırlar. Həmin zərbələr, fəndlər, tullamalar daha haralardan gətirilməyib bu yerlərə – adamın başı şişər: Böyük San Bento və Kiçik San Bentodan, Santa Mariya və Kavalariyadan, Amazonka və Anqoladan – daha haralardan, aman, Xudaya! Burada, Baiyada Anqola kapoeyra sənəti zənginləşib, dəyişib: kapoeyra hələ də döyüş növüdür, amma artıq o həm də rəqsdir.

Mestre¹ Budian isə vəhşi pişik kimi yüngüldür, çəvikdir, cəlddir və nə gücdə, nə də sürətdə onun qarşısında duruş gətirən tapılmaz, o qədər zirəkdir ki, heç kimin zərbəsi onu tutmaz. Zalda öz sənətkarlığını göstərən, istedadını isbatlayan böyük ustalar vardır: Tannsevan, Qayıqçı, Ling Şiko, Bəxtiçin Antonio, Böyük Zaxariya, Qotur Peyşoto, Yeddi-ölüm, İpəkbiğ və Qıvrımbaş, Qəmiş Visente, Düşün, Tibursinyo, Ver Şiko, Araqatan və Barrokinya... həmin o Barrokinya ki, haqqında hələ mahnı da oxuyurlar:

Kimdir sənə öyrədən?
Deməram, tapın görüm:
Saqqalını qırxmayan,
Polisi qapazlayan,
Dostumuzla dost olan,
Düşməninə pazlayan...

Bir dəfə isə xoreoqraflar gəlib, kapoeyrada balet “pa”ları tapmışdılar. Onların dalınca da cürbəcür bəstəkarlar gəldilər – yaxşı adamlar da vardı aralarında, əclafan da, – bizim oyunlarımız hamısına bəs elədi, hələ bir özüməzə də qaldı. Burada, Pelourinyodakı azad universitetdə xalq öz incə-sənətini yaradır. Onun beşiyidir bura. Üstəlik mahnılar da gecədən sübhəcən burada oxunur...

Ay, Ay, Ayde,
Öyrət mənə rəqsini,
Ay, ay, Ayde!

¹ Mestre – xalq arasında böyüklərə və öz peşəsinin ustası olanlara verilən ad

Bu incəsənətin professor və müəllim heyəti isə hər evdə, hər dükanda, hər emalatxanadadır. Elə mestre Budianın həmin məktəbində – amma onun iç həyatında – “Baiyanın övladları” afoş¹ dəstəsinin və başqa karnaval qruplarının uşaqları toplaşib məşq edirlər – bax, karnaval və pastorillərin² təşkilində tayı-bərabəri olmayan gənc Valdeyroun səltənəti buradır. O, kapoeyra sənətini də dərinən bilir: Tororoda öz məktəbini açanda, şəxsən özünün düşündüyü fəndləri, atışları göstərirdi şagirdlərinə. Böyük patioda isə şənbə və bazar samba günləridir: burada birinci yer zənci Ajayinindi. Afoşədə onun birinciliyini Lidio Korro hələ şübhə altına ala bilirdi, amma sambanın vahid və şəxsiz bilicisi məhz Ajayi idi – sambanın bilici və ritmlərinin xalığı, onun baş baletmeysteri. Elə həmin yerlərin yaxınlığında “möcüzə” çəkirlər; yağlı boya, akvarel, kömürə. Ya ulu Tanrıma, ya Bonfim xilaskarına, kandedyalı Müqəddəs qıza, ya elə başqa müqəddəslərə nəzir deyib, niyyəti çin olanlar rəssamın yanına gələrək, şəkil sifariş ələyir və onu hədiyyə kimi kilsədən asırlar. Müstəqil öyrənmiş bu rəssamların adları belədir: Joan Duarte, mestre Lidio Lopes, mestre Keyroz, Aqrippiniano Barros, Raymundo Fraça. Mestre Lisidio ağac üzərində qravürələr qazır, müxtəlif kitab və kitabçalara şəkillər çəkir. Burada səyyar müğənnilər, sərgördən şairlər, gitarada improvizə ustaları, yazıçılar qaynaşırlar – Lidio Korronun mətbəəsində, ya da elə ondan yaxşı vəziyyətdə olmayan başqa birində yığılmış, səhifələnmiş və çap olunmuş kitabların (bela kitabları əlli reysə – su qiymətinə satırlar və poeziya ilə nəsr Pelourinyonun azad torpaqlarına yayılır) müəllifləri. Budur onlar – şairlər, pəmfletçilər, salnaməçilər, nəsihətçilər. Onlar Baiyanın hayatını bütün təfərrüatıyla təsvir edirlər, onlar əvəli misralara, sətirlərə həm həqiqi, həm də uydurma əhvalatlar düzlülər, hər ikisində də adanın gözləri lap kəlləsinə çıxır. Bax, məsələn, “Baroalyolu bakira” və yaxud deyək ki, “Şahzadə Marikruza Uçan cəngavərin əhvalatı”. Onlar etiraz edir, lağa qoyur, nəsihət verir, əyləndirirlər və hərdən maraqlı şairlər çıxır qələmlərindən. Aqnalidonun dükanında isə qiymətli ağaclar – qaraçaq, qırmızı səndəl,

¹ Afoşə – karnaval qrupu
² Pastoril – xalq tamaşası

peroba, massaranduba, palsandr – Şanqo¹, İmanji² və Oqunun³ heykəllərinə, güdrətlı əllərində par-par yanan qılınclar tutmuş nağıl qəhrəmanlarının fiqurlarına dönür. Mestre Aqnalidonun elə öz əlləri də güdrətlidir: xəstəlik azabından (o vaxtlar bu ələcsiz dərddə ad verməmişdilər hələ, amma bu xəstəlik o zamanlar da öz qurbanlarına elə indiki kimi labüd və əzablı ölüm vəd edirdi) ürəyi bezəndə onun yorulmaz usta əlləri oriş ilahilərinin⁴ fiqurlarını düzəltməyində idi. Bu fiqurlar sirrin özü idi və adama elə gəlirdi ki, yarımcı Aqnaldo onlara əbədi həyat verir. Onun əsərləri qəlbə işləyir, həyəcanlandırı, çünki eyni zamanda həm əfsanəvi məxluqlara, həm də hamıya tanış olan insanlara bənzəyir. Bir dəfə “müqəddəsin atası”, Maraçoqipidən⁵ olan bir kahin ustaya Oşossinin⁶ nəhəng fiqurunu sifariş etmişdi və bu məqsədlə əzəmətli jakeyra ağacının gövdəsini göndərmişdi – altı kişi lazım olmuşdu onu qaldırmağa. Azar gücdən salmış, nəfəsi kəsilən Aqnaldo ağacı görəndə gülümsünmüşdü. Bu nəhənglikdə fiqur üzərində işləyəcəyinə sevinirdi və ilhamla gəlib, çox qısa bir zamanda ağacdan böyük ovçu Oşossinin nəhəng fiqurunu yondu, amma əlinə həmişəki kimi kamanla ox deyil, tüfəng verdi. Qeyri-adi bir Oşossi alınmışdı: baxanların hamısı bu heykəldə Ketu hökmdarını və meşələr şahını tanımışdı, amma o eyni zamanda Lukas de Feyroya – sertenal⁷ quldur-kanqaseyro və muzdlu qatıl Bezoyro Qızıl Simə də bənzəyirdi:

Bezoyro ölümündən bir an öncə oğluna vəsiyyət etdi: “İmkan vermə səni incitsinlər, atana oxşa”.

Mestre Aqnaldo Oşossini necə görmüşdüsə, elə də yaratmışdı – ulduzlu dəri papaqda, əlində tüfəng, kəmərinə bıçaq. Kahin isə özünə bənzəmədiyindən təhqir olunmuş sandığı ilahinin heykəlini götürməkdən imtina etmişdi və bu

¹ Şanqo – zənci büt-pərəst mifologiyasının baş allahı, tufan, qasırğa, ildırım hökmdarı

² İmanja – dəniz ilahə

³ Oqun – dəmir allahı

⁴ Orışa – Afrika-Braziliya mifologiyasının personajı

⁵ Maraçoqipi – Baiya ştatında dənizdən çox uzaqda yerləşən şəhər

⁶ Oşossi – ov allahı

⁷ Sertan – Braziliyanın daxili quraq rayonları

heykəl neçə ay keşik çəkirmiş kimi emalatxanada qaldı, axırda bir yadelli fransız onu görüb babat pula aldı. Söz gəzir ki, indi həmin Oşossi Paris muzeyindədir... Əşi, azad Pelourinyo torpaqlarında daha nələr danışmırlar... Ağdərli mulat Mario Proensanın nazik, zəif əllərində tənəkə, sink, mis Oqunun qılıncına, İmanjanın yelpincinə, Oşalanın¹ əsasına çevrilir. Proensanın emalatxanasının – “Sular Anasının dükanı”nın səmtini misdən düzəldilmiş nəmişə İmanja hamıya uzaqdan nişan verir. Qaraqabaq və üzü daim hissə bulaşmış pəhləvan, qaradınmaz və sərt mestre Mamu dəmirçi körüyündə Eşunun² üçdiş yabasını, Oqunun silahını, Oşossinin tarım kəməninə, Oşumarenin³ ilanını dəmirçi körüyündə o üz-bu üzə çevirir. Körüyün alovunda və dəmirçinin qəzəbli əllərində orış ilahiləri özlərinin bütün atributları ilə doğurlar. Bisavad xalıqların əlləri əsl incəsənət yaradır. Özünə Portas do Karmonun yaxınlığında yer ələmiş mestre Didi rəza muncuqlar və saman çöpləriylə, dəri və at tükü ilə əllaşır, fətişlər, amuletlər düzəldir. Onun qonşusu, hamışə qəhqəhayla gülən Deodoro cürbəcür xalqların, tayfaların təbəlləri: naqə və jeje, anqola və konqo, işəşə qəbiləsinin sevdii ilus üzrə mütxəssisdir. Liseu küçəsində isə, çoxdanışan və şən santeyro Migel oturur – o, gildən mələklərin, baş mələklərin, müqəddəslərin fiqurlarını düzəldərək, rəngbərgəng boyayır. Onun müqəddəsləri katolik, Roma apostol kilsəsinin sitayış etdiyi müqəddəslərdir – bakirə İkan hamilə olmuş Müqəddəs qız, Lissabonun hamisi müqəddəs Antoni, baş mələk Qavril, körpə İsadır, görəsən, onların mestre Aqnaldonun afrikano-riş ilahiləriylə nə əlaqəsi var? Onların ümumi cəhətləri hansılardır? Onları birləşdirən, yaxınlaşdırən səhələri budur ki, qanları qanşıqdır. Bax elə Aqnaldonun yonduğu Oşossi əsl sertainalı quldura bənzəyir. Migelin düzəlttdiyi müqəddəs Georgi necə, o da kanqaseyroya oxşamır məgər? Dəbilqəsi daha çox dəri papağa bənzəyir, əjdaha isə ya timsahı, ya da ki Tannın zühuru bayramında göstərilən kayporu⁴ xatırladır. Hərdən boş vaxtlarında, kefi kök olanda santeyro⁵ Migel ləzzət almaq üçün məğlubedilməz cazibəli çılpaq zənci qızın

¹ Oşala – büt-pərəstlərin ikicinsli allahı

² Eşu – Afrika-Braziliya mifologiyasının personajı

³ Oşumare – göy qurşağı allahı

⁴ Kayporu – fantastik varlıq, folklor personajı

⁵ Santeyro – müqəddəslərin fiqurunu düzəldən usta

fiqurunu yonub, dostlarına bağışlayır. Hər belə heykəl Doroteyanın özüdür elə bil: həmin dik döşlər, şəstlə arxaya verdiyi həmin gözəl yarpaqlar, həmin dümdüz ayaqlar və qarın – təzə açmış çiçəyi xatırladan qarın... Bu gözələ ancaq Pedro Arşanjo yaraşardı. Amma bax, Roza de Oşala heç cür alınmırdı ustadda: “Onun sirrini tapa bilmədim”, – deyirdi. Zərgərlər nəcib metallar üzərində cəduğərlik edirdilər: gülmüş də, mis də dəyişərək, məğrur bir gözəllik kəsb edib, Baiyada bayramlarda taxılan bəzək-düzək şeylərinə – meyvələrə, balıqlara, talismanlara çevrilir. Larqo da Se, Bayşa dos Sapateyrosdan qızıl cingiltisi eşidilir, tezliklə o, qolbağa, boyunbağıya dönəcək. Zərgərlərin ən məşhuru mestre lusio Reysdir: portuqal atası öz sənətni oğluna miras qoyub, amma o, incə naxışlardansa kaju¹, abakaşi², pitanqi³, cürbəcür meyvə və qozalara – ən müxtəlif quruluşda və ölçülərdə olan amuletlərə üstünlük verir. Anası – zənci qız Prediletadan ona qalan miras isə zəngin təxəyyüldür və usta yorulmadan sancmaqlar, üzüklər, başqa bəzək şeyləri düzəldir; həmin əşyalar indi əntiqfırışda bir ətək pula gedir. Zərgərin düz yanında isə səhri otlar satılan, dəmləmələrlə müalicə aparılan çadırlar var. Söyüşçül içki düşkünü Dona Adelaida Tostes hər otu, hər yarpağı tanıyır, bilir ki, xeyri var, yoxsa ziyanı. O, bitki köklərinin, qabıqlarının müalicəvi xüsusiyyətlərinə tam bələddir: bax, aluma qara ciyər üçündür; lumu nanəsi – qorxunu götürür; çeynənmiş tiririka – içki içənlərin dadına səhər tezdən çatır; qızılçətir otu böyrəyə dərmandır; müqəddəs ot – qannağnsına yaxşıdır; “keçisaqqal” adamın həmə əhvali-ruhiyyəsinə qaldırır, həm də başqa şeylərini. Yaxınlıqda “məşhurlardan” biri də alver eləyir – dona Filomena; xahiş elə, pulunu ver, dua oxuyub, səni bəd nəzərdən qorusun, xroniki katardan sağaltsın, xəstə sinədən zəifdirsə, kress, bal, süd, lumu və bir də, allah bilir, daha nələri qatıb cövhər düzəldər, ən dəhşətli öskürəyi də xırp kəsər! Bir həkim ondan qanı təmizləməyi öyrəndi, sonra da San Pauloya gedib, orada siflisi müalicə etməyə başladı və tez də varlandı. Bu xalq universitetinin rektorluğu Möcüzələr dükanındadır: Ladeyra do Tabuan

¹ Kaju – eyni adı Braziliya ağacının meyvəsi

² Abakaşi – ananas növü

³ Pitanga – pitangeya ağacının meyvəsi

küçəsindəki 60 nömrəli evdə. Mestre Lidio Korro orada oturur, sifarişlə "möcüzələr" yaradır, sehirli fənlərlə kölgələri göstərir, ağac üzərində kobud qravürlər oyur. Bəlkə, elə rektorun özünü, mestre Pedro Arşanjonu da gördünüz orada? Çox ola bilər ki, o, dostuyla birlikdə indi literlərin üzərinə, qadım və nasaz çap dəzgahının üzərinə əylib. Bəlkə də, onlar indi həmin bu yoxsul, köhnə emalatxanada Baiyada insanların necə yaşaması barəsində təzə kitab çap edirlər. Lap yaxında, İsus Terreyrosunda, tibb fakültəsinin binası ucalır: orada da müalicə aparmağı, xəstələrə qulluq etməyi və bir çox başqa ağıllı şeylər öyrədirlər adama: ritorikadan qafiyəpardazlığa kimi. Elə oradaca çox riskli nəzəriyyələr irəli sürülür.

240

**ŞAİR VƏ SOSİOLOGİYA BAKALAVRI FAUSTO PENEYƏ
VERİLƏN TAPŞIRIQ VƏ ONUN BU TAPŞIRIĞIN
ÖHDƏSİNDƏN NECƏ GƏLMƏSİ BARƏDƏ**

Aşağıdakı səhifələrdə oxucu Pedro Arşanjonun həyat və yaradıcılığı barədə mənim araşdırmalarıma rast gələcək. Bu əsər mənə böyük Ceyms D. Levenson tərəfindən sifariş edilmiş, qonorarı da dollarla ödənməşdir. Qabaqcadan bəzi məsələləri diqqətinizə yetirməliyəm, çünki Pedro Arşanjonun həyatı əvvəldən axıradək bir çox əsassız şayiələr, yalan və səhv qənaətlərin yaranmasına səbəb olub. Qeydlərimi vərəqləyərkən mən inandım ki, çox səmimi və çox böyük söylərimə baxmayaraq – oxucudan təmənna edirəm ki, buna inansın! – onun bioqrafiyasının bəzi dövrləri ziddiyyətli və həqiqətə bənzəməyən bir tərzdə nəql edildiyindən, mənim əsərim o qədər də inandırıcı təsir göstərmir. Qeyri-dəqiqlik və qeyri-müəyyənliklərdən, şübhəli faktlar və şəxsi yalanlardan danışarkən mən yalnız baiyalı mestrenin təkə bioqrafiyasını deyil, həm də onun barəsində bütün məlumatlar məcmusunu nəzərdə tuturam: uzaq keçmişdəki hadisələrdən tutmuş ta bizim günlərəncə – onların ən başlıcası Ceyms D. Levensonun sensasiyalı mətbuat konfransında açıqlanan məqamlar idi: Arşanjonun əllilliyi münasibətilə təşkil edilmiş misilsiz içki və kef məclislərindən tutmuş anadan olmasının yüzilliyinə həsr edilmiş təntənəli gecəyə

kimi. Onun bioqrafiyasının bütün təfərrüatının bərpası mənim niyyətim deyildi, özü də bunu heç Kolumbiya universitetinin alimi də məndən tələb etmirdi: onu maraqlandıran Arşanjoya belə canlı, bənzərsiz əsərlər yaratmağa imkan verməmiş iş metodu və şərait idi. Alim məndən yalnız ona Arşanjonun şəxsiyyətini tam təsvir etmək, onun əsərlərinin Amerika nəşrinə ön söz kimi bir şey yazmaq imkanını verən faktların sadələnməsini tələb edirdi. Lakin Pedro Arşanjonun bioqrafiyasının nəinki kiçik təfərrüatını, hətta tədqiqatçı üçün çox vacib, vəzəçilənməz olan əhəmiyyətli faktlarını bərpa etmək mənə nəşib olmadı. Mən tez-tez boşluqla üzbəüz qalırdım, zaman və məkan qınlığının şahidi olurdum və yaxud izaholunmaz hadisələrlə, müxtəlif versiyalarla, ağılaşımaz yozumlarla, bir-birinə zidd şahidlərin bir-birinə zidd ifadələriylə rastlaşırdım. Toplanmış material heç sahmana yatmırdı. Məsələn, mən aydınlaşdırma bilmədim ki, zənci qız Roza de Oşala cadugərdən əmələ gəlmiş mulat qadın Rizoleta ilə, yaxud İblislə ittifaqa girmiş Doroteya ilə eyni adamdır? Bəziləri onu Muritibada anadan olmuş Rozenda Batista dos Reyslə, digərləri Pedro Arşanjonun nəzakətlə "mələklərin ən qəşəngi", adlandırdığı gözəl Sabina dos Anjosla¹ eyni şəxs hesab edirdilər. Hər halda, görəsən, söhbət eyni baiyalı qadındandır, yoxsa müxtəlif qadınlardır bunlar? Mən bunu müəyyənləşdirə bilmədim və qorxuram ki, heç kəs buna müvəffəq olmaya. Etiraf etməliyəm: şahidlərin məlumatlarına elə qatmaq anlaşıqlıq, elə anlaşılmazlıq var ki, hərdən mənim bu və ya digər fərziyyəni yoxlamağa, bu sirli işə işıq sala biləcək xirdalıqları aydınlaşdırmağa səbir-qərarım çatmırdı. Mən daim faktların dəqiqliyi və etibarlılığı baxımından şübhələrlə üzbəüz qalırdım, tez-tez "görünür", "yəqin ki", "ola bilər ki", "çox güman ki" ifadələri ilə qarşılaşırdım, sanki, bu insanlar mərhum Pedro Arşanjonun simasında iliyi, qanı olan bir adam deyil, bir ləşkər qəhrəmanı və sehirbaz görürdülər; onun ayağına yazılan çoxsaylı igidlilər belə düşünməyə əsas verir. Həqiqətə təxəyyülün, olanları fantaziyanın arasındakı sərhədi müəyyənləşdirə bilmədim. Təbii ki, mən Pedro Arşanjonun bütün kitablarını ilk səhifəsindən sonuncusuna kimi oxudum; bu heç də çətin bir şey deyildi axı, cəmi dörd kitabı vardı, ən

¹ Anjos – mələklərin ən qəşəngi deməkdir (port.)

qalını isə heç iki yüz səhifə də olmaz (sanpaulolu bir kitab-satan Arşanjonun əsərlərindən ibarət bircildlik çap etmək istəyir, onun kulinariyaya dair kitabı ora daxil olmayacaq, çünki bu kitab özünəməxsus cəhətlərinə görə, onsuz da, alıcıların diqqətini cəlb edəcək). Mən Arşanjonun yaradıcılığı barədə fikirlərimi bölüşməyəcəyəm: bu gün onun heç bir tənqiddən qorxusu yoxdur və heç kəs onun əsərlərinin dünya miqyasında uğurunu danmağa cəsarət etməz, xüsusilə də indi, bu əsərlər bir çox dillərə tərcümə ediləndən və Levenson onları qeyd-şərtsiz bəyəndikdən sonra. Dünyəni elə özüm qəzetdə oxudum: "Arşanjo Moskvada nəşr edilib. "Pravda" qəzeti onu göylərə qaldırır". Mən yalnız öz əsəmi bu heyərlənmiş insanların xoruna qata bilərəm. Deyərdim ki, onun əsərlərinin mütaliəsindən zövq aldım: Arşanjonun yazdıqlarının bir çoxu indi də bizim həyatımızın bir parçası, bizim şəhərin gündəlik məişətinin bir parçasıdır. Məni daha çox onun dörd kitabından üçüncüsü sevindirdi (deyirlər ki, ölümündən qabaq dahiyənə bir kitab hazırlamış nəsərə), həmin o kitab ki, müəllifinə bu qədər kədər, bu qədər bəla gətirdi və mən özünün ali irqi, nəsil-şəcərəsi gerbi, əsilzadə babaları ilə qürrelənən insanlarla rastlaşıb, onların adlarını öyrənəndə, əgər istəsəm həmin adları öz yaradıcılığında həqiqətə ciddi-cəhdlə can atan Arşanjonun diqqət və dəqiqliklə tərtib elədiyi siyahısına həmişə taparam. İndi isə mənə Levensonla hansı şəraitdə tanış olduğum barədə, öz seçimini hansı səbəbdən mənim üzərimdə dayandırması haqqında bir izahat vermək qalır. Bu amerikalı alimin adının heç bir şərhə ehtiyacı yoxdur, bu ad, tam istisnasız olaraq, həmişə tanışdır və bu çətin vəzifəni məhz mənə həvalə etməsi qəlbimi minnətdarlıq hissi ilə doldurur. Hərçənd ki bizim əməkdaşlığımız uzun sürmədi və bəzi qanqaraldan hadisələr ucbatından soyudu, karikaturaçıların işlənməkdən sürtülmüş və zəhlətökən pedant-alim obrazını bütün varlığı ilə təkzib edən bu sadə, şən, mehriban və zərif insan barədə xoş xatirələrimi həmişə qəlbimdə yaşada-çağam. Fürsətdən istifadə edərək, Kolumbiya Universitetinin bu məşhur professoru ilə əməkdaşlığımızın bir cəhətinə də aydınlıq gətirmək istəyirəm. Sözbaz paxıllar və bəd-xahlar mənim şəxsi həyatıma müdaxilə etməklə, ömürləri boyu içində ağıdaqlıqları çirkəbi Ana Mercedesin adına da

yaşamaqla sakitləşməyərək, özümü və Pedro Arşanjonun nurlu xatirəsini Amerika imperiaizminə bir ovuc dollara yerli-dibli satmağımdan dəm vurub, məni cəmiyyətimizin solçu kəsimi ilə küsüşdürmək cəhdində bulundular. Bir mənə deyir göüm, Levensonla Dövlət Departamenti və yaxud Pentaqon arasında nə bağlılıq var?! Heç bir! Əksinə! Levensonun mövqeyini, onun müharibə əleyhinə çıxışlarını, mütərəqqi hərəkətlərlə əlaqəsini irticaçılar və mühafizəkarlar dövlətin rəsmi mövqeyindən çox uzaq bir şey kimi qiymətləndirirlər. Ona ictimai və humanitar elmlərin inkişafında xidmətlərinə görə Nobel mükafatı verildə bütün Avropa mətbuatı laureatın cavanlığını – o zamanlar alimin hələ qırx yaşı yox idi! – müəyyən dairələrdə onu şübhə obyektinə çevirən siyasi görüşlərinin müstəqilliyini də xüsusi vurğulayırdı. Yeri gəlmişkən, Levensonun kim tərəfindənsə "ədalətsiz və yalnız dünyaya faciəvi etiraz yayqırtı" adlandırılmış kitabları hər yerdə tapılır, onları oxuyan hər bir kəs özü də ibtidai və inkişaf yoluna qədəm qoymuş xalqların həyatının geniş panoramına nəzər sala bilər. Mən Birləşmiş Ştatlarda Arşanjonun kitablarının yayılmasına heç bir şeylə yardımçı olmamışam, əsas belə düşünürəm ki, əgər yayılırsa, bu, tərəqqinin qələbəsidir, çünki bu baiyalı, dəqiq ifadə edilmiş bir proqramı olmayan anarxistdirsə də, onun simasında irqçilik, ayrı-seçkilik, dilənçilik və miskinlik əleyhinə mübarizə bayrağını gören xalqın misilsiz məhəbbətini qazanmışdı. Levenson məni, bizim gənc poeziyamızın istedadlı nümayəndəsi və şəhər qəzetlərindən birinin müxbiri Ana Mercedesin – o, indi artıq özünü tam olaraq Braziliyanın xalq musiqisinə həsr edib – vasitəsi ilə tapmışdı. Bizim şəhərdə qısa səfərdə olarkən Levensonun qayğısını çəkmək bu qadına tapşınılmışdı və o, alimin bələdçisinə, tərcüməçisinə çevrilərək, öz redaktorunun tapşırığını elə sayla yerinə yetirmişdi ki, amerikalıdan nə gündüz, nə də gecə ayrı durmurdu. Təbii ki, onun təqdimatı Levensonun seçimini mənim üzərimdə dayandırmasının əsas səbəblərindən idi, amma müxtəlif alçaqların bu təqdimatın, guya, açıqlanmayan səbəbləri barədə dedikləri həyasızcasına atılan şər və böhtandan savayı, başqa bir şey deyil: Levenson məni işdə sinayaraq, lazımı qiymət verdi. Biz üçümüz birlikdə Alaketa İnsan Bayramında olduq və mən orada amerikalıya

öz biliyimi, savadımı və peşəkarlıq mədəniyyətimi nümayiş etdirdim. İspan diliylə portuqal dilini birtəhər çalışdıraraq, hərdənbir də Ana Mercedesin yardımı ilə araya ingilis sözləri qatırdım. Yeri gəlmişkən, onun ingilis dilində danışığı heç də mənimkindən yaxşı deyildi. Levenson mərasimin mənasını izah edir, əsas və ikinci dərəcəli ilahilərin adlarını deyir, müxtəlif hərəkətlərin, vəziyyətlərin və pozaların mənasını şərh etməyə çalışır, məhni və rəqslərdən, kostyumların rənglərindən söhbət açırdım – daha nə qaldı ki, danışmamış olam! Kefim kök olanda dilim ələ işləyir! Bilmədiklərimi də ələ yerindəcə uydururdum – mənə boyun olduğu dollarları əldən buraxmaq istəmirdim axı. Bir müddətdən sonra mehmanxananın hollunda Levensonla və Ana Mercedeslə öz istəyimə rəğmənlə vidalaşmalı olanda mənə məhz dollar – bizim qiymətdən düşmüş kruzeyro yox! – ödəndi...

Hə, beləliklə, mən hər şeyi izah elədim, deməyə başqa bir sözüm qalmadı. Sözlərimi yekunlaşdırarkən, yüngül bir kədər hissilə qeyd etməliyəm ki, mənim əməyim böyük amerikalı tərəfindən layiqincə qiymətləndirilmədi. İş başa çatdıran kimi, müqaviləmə uyğun olaraq, onun çap mənasından çıxmış bir nüsxəsini ona yolladım, əlyazmamı tapa bildiyim iki fotosəkildən birini də əlavə etdim: onlardan rəngi tamam bozarmış birində qara kostyumda cavan, qarabuğdayı, möhkəm əzələli bir mulat görmək olardı – bu Baiyanın tibb fakültəsinə yenice tərbiyəçi düzəlmiş Pedro Arşanjonun özü idi. İkinci fotosəkildə qocalmış və pinti görkəmli Arşanjo şübhəli bir məclisdə, naməlum qadınlar arasında şərab dolu stəkani qaldırırdı; qərara aldım ki, bu şəkli göndərməyim. İki həftədən sonra poçtla Levensonun katibəsinin imzaladığı bir məktub aldım. O, əlyazmanın yetişdiyini təsdiqləyərək, mənə dollarla müəyyən bir məbləğ üçün – qonoranın ikinci hissəsi, araşdırmalar zamanı artıq etdiyim və bundan sonra edə biləcəyim məsrəflər də daxil olmaqla – bir bank çeki yollamışdı. Razılaşdığımız məbləğ heç bir danışıqsız, son sentinədək ödənməmişdi, – əlbəttə, iddiamda bu dərəcədə təvəzökar, hesabatlan tərtib edərkən bu qədər ürəksiz olmasaydım, təbii ki, daha çox pul verərdilər. Göndərdiyim materiallar əsasında Levenson özünün zamanəmizin ən böyük alimləri tərəfindən çapa hazırlanmış, Afrika, Asiya və Latin Amerikası xalqlarının həyatına həsr olunan monumental

ensiklopediyasına ("Encyclopedia of life in tropical and underdeveloped countries")¹ Arşanjonun əsərlərinin əhəmiyyətli bir hissəsinin ingilis dilinə tərcüməsini və həmin fotosəkli daxil etmişdi. Ön sözündə baiyalının kitablarının təhlili ilə kifayətlənərək, yazıcının şəxsiyyətindən heç danışmırdı. Əslində təkcə bu kifayət edirdi ki, başa düşüm: mənim əlyazmamı o heç nəzər də salmamışdı. Məsələn, Levenson Arşanjonu professor, elmi şüranın üzvü kimi qələmə verirdi, guya, bütün araşdırmalarının bu şüranın tapşırığına əsasən aparıb, bütün kitablarını da şura nəşr elətdirib. (Yenə ingiliscə bir cümlə gedir!) Necədir?! Mən bilmirdim ki, Levenson bu uydurma məlumatları haradan əldə edib, amma kifayət edərdi ki, bircə dəfə mənim əlyazmamı vərəqləsin, onda belə bir səhvə də yol verməzdilər! Tərbiyəçi hara, professor hara! Ah, mənim yazıq mestrem! Birca saqqal darağın çatmırdı! Ceyms D. Levensonun kitabında nə mənim araşdırmama, nə adıma birca işarə belə görmədim və özümü bütün öhdəliklərdən azad sayaraq, mənim bəsit yazılarımı çap etmək barədə hal-hazırda uğurlu kitab taciri, lap bu yaxınlarda isə Ajuda küçəsindən olan nəşir senyor Dmeval Şavesin təklifini həvəslə qəbul etdim. Mən onun qarşısında cəmi bir, lakin çox vacib şərt qoqdum: müqavilə bütün qaydalara uyğun tərtib edilməlidir, çünki Şaves zəngin olsa da, müəlliflərə qonoranı zorla verirdi. Bəlkə, ələ bütün nəşirlərin ənənəsidir bu? Axı bizim Arşanjo da çox qabaqlar Larqo da Sədən olan kitabsatan Bonfantinin qurbanına çevrilmişdi. Amma bu barədə söhbət hələ qabaqdadır.

AMERİKA ALİMİ CEYMS D. LEVENSONUN BRAZİLİYAYA SƏFƏRİ VƏ BU SƏFƏRİN NƏTİCƏLƏRİ BARƏDƏ

1

– Ay, nə şirindi bu! – tropik palma kimi şax qamətli Ana Mercedes həmin bu sözlərlə jurnalistlər, professorlar, tələbələr, yüksək təbəqənin xanımları, ədəbiyyatçılar və ələ-belə

¹ "Tropik və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə həyat" (ing.)

maraqlananlardan ibarət dəstəyə qoşuldu. Mehmanxananın geniş hollunda toplaşanlar Ceyms D. Levensonun mətbuat konfransına gəlişini gözləyirdilər. Mikrofonlar, televiziya kameraları, yupiterlər, fotoqraflar, linaları xatırladan elektrik naqilləri – şəhər qəzeti "Diario da Manyà"nın gənc müxbiri isə şəhər rəhbərliyinin bu böyük şəxsiyyətin qarşılanmasının və salamlanmasının məhz ona həvalə olunduğunu sərgiləyən bir görkəmlə gülərək, burcda-burcda irəli soxulurdu. "Burcutmaq?" Məgər bu qeyri-dəqiq, kobud ifadə Ana Mercedesin samba ritmində ehmalca əsən döşlərinin və yancaqlarının necə süzməsini oxucuya yetirməyə qabiliyyəti? O, adamın ağılına bəşindən çıxarırdı, əsl seks-bomba idi: minisi, sanki, yonulmuş qarabuğdayı qıclarını aşkar göstərər, gözləri alışıb yanır, yarıaçıq, azca şişkin dodaqlarında bir təbəssüm oynayırdı... Bəs gözəl dişləri, hamı üçün açıq göbəyi? Başdan-ayağa qızıldan idi, elə bil. Yox, o yeriyə-yeriyə yüngülvəri rəqs eləmədi əsla: o elə rəqs-in özüydü, çağırış idi, dəvət idi. Budur, amerikalı liftdən çıxıb ayaq saxladı, toplaşanları süzdü və imkan verdi ki, onu da əməllicə süzsünlər. Bir doxsan boyu, atlet bədən, aktyor incəliyi, açıq sarı saçları, səma mavisii gözləri, damağında qəlyan – Ceyms D. Levenson bax, beləydi! Kim ona qırx beş yaş verərdi? Onun şəkillərini qoşa səhifələrində dərc etmiş Rio-de-Janeyro və San Paulo qəzetlərinin günahıydı ki, mehmanxananın holluna bu qədar qadın dolmuşdu... İştirakçıların yekdil rəyi belə oldu ki, orijinal şəkillərlə əsla müqayisəyə gəlməz; o daha təsirlidir. Bax, kişi belə olar! – Abırsız qız! – quş döşünə bənəzər donqar sinəli bir qadın dilləndi və bu söz Ana Mercedesə aid idi. Alim bu qıza heyran-heyran baxırdı; o isə açıq göbəyini hamıya nümayiş etdirərək, qətiyyətlə ona tərəf irəliləyirdi. Heç kəs, heç vaxt bu cür rəqs edən yerləş, belə oynaq bədən, həm günahsız, həm də bəic sifət, bu dərəcədə cazibədar mulat gözəli görməmişdi. Yaxınlaşıb, Levensonun düz qarşısında durdu və dedi – yox, demədi, nəgmə kimi oxudu: – Salam! – Salam! – amerikalı dillənib, qəlyanını ağzından çıxararaq, onun əlini öpdü. Mayus olmuş və qorxmşu qadınlar əsim-əsim əsib, hamısı birdən köksünü ötürdü. Lənətdə gəlmiş Ana Mercedes! Cındır fahişə, beş qəpiklik jurnalist, zibil şairə – şeirlərini onun yerinə Fausto Penanın yazdığını kim bilər ki?!

Papağını yerə soxacaq, xəyanət eləyəcək ona! "Baiya qadınlarının cazibədarlığı, incə zövqü və intellekti dahi Levensonun mətbuat konfransında comme il faut¹ tam təmsil olunmuşdu. Bizim gözəllər etnoqrafiya oynayırdı, sosiologiya ilə bağlarını qatırdı" – özünün gündəlik köşə sütununda parlaq şərhçi Silvinyo belə yazırdı. Gözəllik, zəriflik, parıqların səliqəsi, zəngin seksual təcrübədən savayı, onların əksəriyyəti həm də başqa üstünlüklərlə: turist agentliklərinin, ya da teatr məktəblərinin nəzdindəki kursları bitirməkləriylə – o kursları ki, onlarda "Folklor adətləri və geyimləri", yaxud "Baiyanın abidələri, tarixi, ənənələri", yaxud "Konkret poeziya", "Din, seks və psixanaliz" tədris edilir – qürrelənə bilirdilər. Lakin həmin dəqiqələrdə onların hamısı, həm diplomlu mütəxəssislər, həm də diletantlar, həm özündənmüştəbəh qızlar, həm də ikinci, üçüncü plastik əməliyyat ərəfində olan yenilməz xanımlar anladılar ki, ədalətli mübarizə tam istisna olunur və artıq məqsədə çatmaq yolunda bütün səylər əbədsir. Sırtıq və abırsız Ana Mercedes irəli keçərək, elmin kişi ulduzunu zəbt eləyib, özəlləşdirdi. Oh, Ana Mercedes, "quduz və acgöz qancıq, seks ulduzu" – lirik və əzbək şeir Fausto Pena onun bərsində öz şeirlərində belə yazırdı. Bitdi! O, öz ovunu heç kəsə bölüşməyəcək, bütün ümidlər puç oldu, rəqəbatın sonu yetdi. Kolumbiya Universitetinin professoru jurnalist və şairinin qoluna girərək, zalın ortasına, qabaqcadan hazırlanmış kreslosuna keçdi. Foto blitsləri dalbadal partladı, rəngbərəng işıqlar çiçək kimi sayrırdı. Bu dəqiqələrdə toy marşı səslənsəydi, əynində mini etək, mini köynək olan Ana Mercedes və mavi "tropikal" geymiş Ceyms D. Levenson mehrab qabağında durmuş təzə evlənlərə bənəzər-dilər. "Adaxlılar", – Silvinyo pıçıldadı. Onlar əllərini bir-birindən yalnız amerikalı kreslosuna çökəndə buraxdılar. Ana düz onun yanında, qarovulda durdu – onu bir belə həris, ağılı itirmiş çilgün qancıqı arasında təzə buraxacaq dərəcədə sarsaq deyildi. Mədyanlar! Bir-birindən ucuz, bir-birindən gülcünc! Tanıyıram siz! Ana Mercedes güldü ki, onları daha çox yandırır-yaxsın. Fotoqraflar qızıqış tullandı üstünə, masalara dırmaşdılar, döşəməyə sərilədik ki, çəkiliş üçün aqlasığmaz rakurslar tapsınlar. Ofisiyentlər inzibatçının

¹ Lazımı səviyyədə (fran.)

gözəgörünməz işarəsiylə salona içkilər gətirdilər. Mətbuat konfransı başlandı. Budur, "Jornal da Sidade"nin ötkəm və özündənrazi baş redaktoru, ədəbiyyat tənqidçisi Julio Markos əlindəki stəkani masanın üstünə qoyub, öz vacibliyindən və zəkasından, az qala, çatlayaraq, yerindən qalxır. Fəzaya ibadət vaxtıymış kimi, sükut hakim olur. Xanımların oturduğu tərəfdən kimə köksünü ötürür: ağbəniz alimə, sirli əcnəbiyə alim yetmədi, qoy, heç olmasa, öz sarışın mulatımız, özündənrazi Markos olsun. "Jornal da Sidade" və ən parlaq intellektualların adından ilk sualı, ilk və sarsıdıcı sualı o verdi: Hörmətli professor Markuze¹, onun əsərləri və bu əsərlərin cəmiyyətə təsiri barədə fikirlərini bölüşə bilərmə? Ona elə gəlmiş ki, Markuzdan sonra Marksın nəzəriyyəsi lap köhnəlmiş görünür? – Bunu deyib, rektorluğun təyin etdiyi tərcüməçi – tələffüzü ideal idi, arxayın ola bilərsiniz! – deyilənləri ingilis dilinə çevirərək və bildiyini atasına da verməyən, üç plastik əməliyyat – ikisi üzündə, biri sinəsində keçirmiş, amma hələ də qız obrazından çıxmaq fikri olmayan Mariuşa Palanqa hamının eşidəcəyi bir pıçıltıyla: "Dahiyanə sualdır!" – dediyi müddətdə salonu qalib nəzərlərlə süzdü. Ceyms D. Levenson qəlyanından dərin bir qullab alıb, Ana Mercedesin göbəyinə – içində dərin sirr dünyası bəsləyən, yalnız yuxuların cəməniyində boy atan ecəzkar bir çiçək kimi görünən göbəyinə şirindirən nəzər saldı və alimlərə, bir də artistlərə yaraşan utanmazlıqla ispanca dedi: – Sarsaq sualdır! Yalnız yelbeyin çərənçi və bir də zır dəli Markuz barədə düşüncəsini, marksizmin aktuallığı haqda fikirlərini mətbuat konfransında dilinə gətirə bilər. Əgər mənim bu məsələlər barədə müəhazirə deməyə vaxtım olsaydı, bu, başqa məsələ. Baiyaya onun üçün gəlməmişəm ki, Markuzdan danışım. Mən bura gəlmişəm ki, gözəl bir insanın, dərin və nəcib müfəkkirin, görkəmli humanistin, sizin həmyerliniz Pedro Arşanjonun yaşayb-yaratdığı şəhəri öz gözələrimlə görüm. Mən buna görə gəlmişəm, yalnız buna görə. – O daha bir burum tüstü buraxıb, qayğısız görkəmlə və tipik amerikansayağı bir səmimiyyətlə bütün auditoriyaya güllümsündü, xudpəsəndlik örtüyünə kəfən kimi bürünmüş, aldığı zərbədən

¹ Herbert Markuze – (1898-1980), Amerika sosioloqu, filosofu, sol ifrat mədəniyyət tərəfdarı

ölümcül sarsılmış Markosa heç nəzər də salmadı, Ana Mercedesə sarı çönlüb onu yuxandan aşağı – çiyinə tökdüyü qara saçlarından tutmuş ayaq dirnaqlarının ağ rənginə kimi diqqətlə süzdü – bəlli idi ki, bu qız onun ürəyinə anbaan daha çox yadırdı. Kitablarından birində Arşanjo yazırdı: "Qadınların, xalq içindən çıxan sadə qadınların gözəlliyi müxtəlif irqlər arasında məhəbbətin meyvəsidir, şərtlilərə bulaşmamış aydın səhərdir – qanları qarışmış insanların yaşadığı şəhərin simvoludur". Levenson bir daha çiçək göbəyə, aləm göbəyə baxdı və Amerika universitetlərində tədris edilən düzgün ispan dilində dedi: "Bilirsiniz, mən Pedro Arşanjonun yaradıcılığını nəylə müqayisə edərdim? Bax, bu senyorita ilə. Bu xanım birbaşa mister Arşanjonun kitablarından qopub düşüb. Həqiqi sözümdür."

Bir aprel şəhəri Baiyaya Pedro Arşanjonun şöhrəti belə gəldi.

2

Bəli, tanınma, məşhurluq, xiridarların heyranlığı, müvəfəqiyyət, dünya şöhrəti, qəzetlərin hallandığı ad-san, cəlbədicə, gözəl, səxavətli qadınların istirik alqışları – bütün bunlar Pedro Arşanjoya ölümündən sonra, artıq ona heç nə, heç bir şey, hətta sağlığında çox sevdiyi və görüşərkən sevindiği qadınlar belə gərək olmayanda gəldi. Bir tanınmış jurnalist ilin axırında ölkənin mədəni həyatına yekun vurarkən yazırdı: "Bu il Pedro Arşanjo ili oldu". Həqiqət idi bu, intellektual elita arasında heç kəsədən Arşanjo haqqında olduğu qədər söhbət getmirdi, heç bir kitabı onun dörd əsəri – onillik unudulmadan, yox, onillik tanınmazlıqdan (axı, nəinki geniş oxucu kütləsi, hətta mütəxəssislər belə, onun yaradıcılığında xəbərdar deyildilər və indi o, özünün ziyanlı vərdisləri və nəcib çatışmazlıqlarıyla bir yerdə aşkara çıxmışdı), ölümündən on il sonra tələsik nəşr edilmiş dörd cildliyi qədər təriflənmirdi. Hər şey "Britaniya ensiklopediyası"nın "bizim əsrin beş dahisindən biri" adlandırdığı Ceyms D. Levensonun: filosof, riyaziyyatçı, sosioloq, antropoloq, etnoqraf və sair... və ilaxir, bundan savayı, Kolumbiya Universitetinin professoru, elm üzrə Nobel mükafatı laureatı və bütün bu sadalananlar azmış kimi, hələ üstəlik

Amerika Birləşmiş Ştatlarının vətəndaşı olan məşhur Levensonun Braziliyaya gelişindən başlandı. Onun görüşləri müasir elmə inqilab etmişdi: bu cəsur polemika ustası başariyyətin inkişaf tarixini ən gözənilməz rəqurlardan arşadınb izah edərək, çox gözənilməz nəticələrə gəlir, bütün köhnə konsepsiya və nəzəriyyələri baş-ayaq çevirirdi. Mühafizəkarlar üçün o lənətlənmiş və təhlükəli dinsiz; öz tələbələri və tərəfdarları üçün ilahi; reportyorlar üçün rahat müsahib idi, çünki söze xəsislik etmir, fikirlərini gizlətmirdi. Rio-de-Janeyroya o, Braziliya Universitetinin dəvəti ilə filologiya fakültəsində beş müəhazirədən ibarət kurs üçün gəlmişdi. Həmiyə məlum olduğu kimi, bu müəhazirələr misilsiz uğur qazanmışdı: o qədər adam toplaşmışdı ki, müəhazirənin yerini kiçik fakültə auditoriyasından rektorluğun akt zalına keçməyə vadar olmuşdular, lakin bununla belə, dinləyicilər dahlizlərdə, pilləkənlərdə dayanmaq məcburiyyətində qalmışdılar. Jurnal və qəzetlərin, reportyor və fotoqrafların bəxti yaman gətirmişdi: Levenson elə dahi olduğu qədər də fotogenik idi. Başa çatandan sonra suallar doğuran, diskussiya və polemikalarla gətirib çıxaran, hərdən lap qızgın, təhlükəli mübahisələrlə nəticələnən bu müəhazirələr kortəbii tələbə çıxışlarına səbəb oldu: gənclər həm Levensona heyranlıqlarını, həm də diktaturaya nifrətlərini ifadə edirdilər. Tələbələr dəfələrlə yerlərindən sıçrayaraq, Levensonu sürəkli və gurultulu alqışlarla salamlayırdılar. Onun bəzi ifadələri, bəzi fikirləri isə dinləyicilərin lap xoşuna gələrək, ölkəni başdan-başa dolayırdı: "On il arasıkəsilmədən beynəlxalq konfrans keçirməyin əhəmiyyəti birgünlük müharibədən çox, qiyməti isə əzdir...". "Məhbəslər və polislər hər yerdə eyndir və istisnasız olaraq, hansı rejimdə olursa olsunlar, eyni dərəcədə nifrətləyirdirlər...", "Dünyanı o vaxt sivil saymaq olar ki, sonuncu mundur muzey ekspozatına çevrilsin..." Çimərlik tumanı geymiş Levensonun hər birini fotoqraflar və kinoluduzlarla bir yerdə dəniz kənarında keçirirdi. O bütün akademiya, institutların, assosiasiyaların, elmi cəmiyyətlərin və professorların dəvətlərini rədd edirdi – indiyədək Nyu-Yorkda görükləri xirtəyə kimi bəsidir, kim bilir, Braziliya günəşinə sevinmək ona bir də nə vaxt nəsim olacaqdı... O hətta çimərlikdə futbol da oynayırdı – fotosəklini elə bir məqamda çəkmişdilər ki, dəqiq zərbə ilə topu qapıya gön-

dərirdi, lakin dahi alimin ən böyük idman marağı qadınlarla idi. Çimərlikdə, gecə barlarında o artıq bizim Braziliya millətinin seçmə xanım nümayəndələriylə tanış olmuşdu. Ceyms D. arvadından lap bu yaxınlarda ayrılmişdi və elit təbəqənin xronikası ilə məşğul olan jurnalistlər onun qələbələrini usanmadan sayır, növbəti həmdəminin kim olacağı barədə fərziyyələr yürütməyə çalışırdılar. Qalmaqaallar üzrə ixtisaslaşmış bir ağıldankəm cəmiyyətin ali təbəqəsinə məxsus bir ailənin tezliklə dağılacağını yazmışdı, amma səhv etmişdi: bu diqqətdən qürrələnmiş ər, amerikalı alim aygının ən yaxın dostuna çevrilmişdi. Və xronika yazarı Zul bu bəd proqnozla təkzib etmişdi: "Dünən Kopakabana çimərliyində Kann şəhərindən aldığı bikinisini geymiş Ket Sikeyra Prado əri Bebiyə və son zamanlar onunla ayrılmaz dost olan dahi Ceyms D.-yə məhəbbətlə baxırdı". Populyar bir jurnal üz qabığında Nobel mükafatı laureatının əzəllərini istedadlı, lakin bu istedadı hələlik nə teatr səhnəsində, nə də kino ekranlarında göstərməyə naməlum səbəblərdən nail olmamış aktrisa Nadya Silvanin cəlbədiici bədəni ilə yanaşı vermişdi. Nədiyanın özü isə reportyorun suallarına cavab verərkən yalnız gülməklə kifayətlənmiş, heç nəyi etiraf etməsə də, eyni zamanda, nə istəyini, nə də aralarında məhəbbət romanını təkzib etmək fikrinə də düşməmişdi. "Levenson dünyanın altıncı tanınmış adamıdır ki, Nadya Silvanin ucbatından aqlını itirir", – yazan həftəlik jurnal öz məqaləsini tam ciddi bir tərzdə yekunlaşdıraraq, Ceyms D.-dən əvvəlki beş nəfərin adlarını sadalayır: Con Kennedi, Riçard Barton, Ağə Xan, işveçrəli bankir və ingilis lordu, bu hələ kişiyə oxşayan bir italiyalı qadın və bir milyonçu qrafıyanı çıxmaq şərtilə. "Cəzibədar Elena fon Klosterə vurulmuş dahi Levenson dünün yəna "Le Bato" restoranının dansinqinə gedib", – "Kronika da Noyte"də Giza yazırdı. "Dahi alim samba oynamaq öyrənmişdir və daha heç bir başqa ritmi yaxın buraxmır", – Robert Sabad on səkkiz qəzet və bütün televiziya kanallarında Braziliya xalqını xəbərdar edirdi ki, "dünyanın ən əla otaqlar və mətbəxi olan" otelin sahibəsi gözəl Brankinya do Val Bürnə deyir: "Əgər Ceyms Nobel mükafatı laureatı olmasaydı, dolanacaq xərclərinin peşəkar rəqqas kimi çıxışlardan çıxardı". Bir sözlə, qəzet və jurnallar amerikalıdan şikayətlənə bilməzdilər – o, həmiyə bəs

elədi. Amma heç bir sensasiya Levensonun Baiyaya yola düşməsi ərafəsində Rio aeroportunda bomba kimi partlayan sensasiya ilə müqayisəyə gəlməzdi. Yeri gəlmişkən, Pedro Arşanjo haqqında amerikalı hələ Nyu-Yorkdan gələn gün demişdi: "Mən xoşbəxtəm ki, Pedro Arşanjonun vətəninəyəm". Onda reportyorlar ya onun sözlərini anlamamışdılar, ya da ki, ona əhəmiyyət verməmişdilər. Müxbirlərin bütün kartlarını qarşıdan bu səfər ərafəsində isə Nobel mükafatı laureatı bəyan etdi: "Braziliyaya qısa səfərinin iki gününü Salvador¹ səyahəyə həsr etmək istəyir ki, kitablarındakı elmin özü də poetik olan, Braziliya mədəniyyətini çox ucalara qaldıran parlaq Pedro Arşanjo üçün tədqiqat obyektı olmuş şəhəri və onun insanlarını görsün." Əsl qarışıqlıq da elə onda başlandı. "Bu Pedro Arşanjo kimdir, axı?! Biz belə adam barədə eşitməmişik!" – deyənlər jurnalistlərin ağızları açıldı. Onlardan biri Levensonu tələyə salmaq niyyətilə maraqlandı ki, amerikalı bu braziliyalı yazıçı barədə haradan eşidib. "Mən onun kitablarını oxumuşam, – deyə Ceyms D. cavab vermişdi, – mən onun bütün ölməz əsərlərini oxumuşam". Bu provakasiyalı sualı səhər qəzetlərindən birinin elm, ədəbiyyat və incəsənət şöbəsinin rəhbəri, məlumatlı, çılğın və üzlü Apio Korreya vermişdi. O, sualına cavab alandan sonra da blefindən əl çəkməyərək dedi ki, onda Arşanjonun əsərlərinin ingilis dilinə tərcüməsi barədə heç bir məlumat yoxdur. "Mən bu kitabları ingilis dilində oxumuşam, – deyə insafsız amerikalı cavab verdi, – portuqal dilində oxumuşam" – və əlavə elədi: sizin dili zəif bilsəm də, ispan və latın dillərini kəmil bildiyim üçün kitabları oxumaq o qədər də çətin olmadı. "Əlavə olaraq bildirdi ki, Arşanjonun əsərlərini Kolumbiya Universitetinin kitabxanasında tropik ölkələrin xalqları barədə materiallar axtararkən aşkar edib. İndi isə "sizin dahi həmvətəninizin" kitablarını ingilis dilinə çevirərək, Amerika Birləşmiş Ştatlarında nəşr etdirmək niyyətindədir. "Hərəkət etmək lazımdır!" – Apio Korreya düşündü və taksi axtarmağa cumdu ki, özünü Milli kitabxanaya çatdırsın. Jurnalistlər professor Ramosun² varlığından xəbər tutunca, neçə elmi dərəcəyə və fəxri titula

¹ Salvador – Baiya ştatının paytaxtı

² Tanınmış romançı *Qrasiliano Ramos* (1892-1953) nəzərdə tutulur.

layiq görülmüş bu şəxsin yeri barədə məlumat əldə edincə lap əldən düşdülər; məlum oldu ki, professor Ramosun əsas xidməti Arşanjonun əsərləri ilə tanışlığı və bu kitabları öz məqalələrində göylərə qaldırmasıdır, amma, təəssüf ki, bu məqalələr çox kiçik tirajlı elmi jurnallarda dərc olunduğundan heç kəs onları oxumayıbmış. "Mən artıq neçə ildir ki, – professor jurnalistlərə məlumat verir, – nəşirdən nəşirə xac yürüşü edərək, Arşanjonun kitablarının yenidən nəşrinə nail olmaq istəyirəm. Mən bu yeni nəşrə ön söz də yazmışam, sətiraltı izahlar, şərhlər hazırlamışam, amma heç kəs bununla maraqlanmır. Fəlsəfə fakültəsinin dekani, professor Viana ilə görüşmüşəm ki, onun vasitəsilə universiteti maraqlandırım. Professor Viana dedi ki, guya, mən "içki düşkünlü olan bir zəncinin, bir ayaş və qıyamçının sayıqlamalarıyla məşğul olaraq, boş yerə vaxt itirirəm". Bəlkə, indi, Levensonun Arşanjonun kitablarına layiqli qiymət verməsindən sonra bizdə də bu əsərlərin böyük əhəmiyyətini, nəhayət, anlayanlar. Bir də onu qeyd etmək istəyirəm ki, Levensonun əsərləri Braziliyada qətiyyənlə tanınmır və onun şöhrətindən dəm vuranların heç biri bu vasitənin üzünü də açmamışdır, alimin fundamental işləri ilə tanış deyildir və dünyagörüşünün mahiyyətindən bixəbərdir". Müsahibə, qeyd etmək lazımdır ki, kifayət qədər kədərli alınmışdı, onu da etiraf edək ki, kədərəlməyə əsas da vardı: yazıq Arşanjo üçün günəş altında bir yer uğrunda neçə il mübarizə aparasan, heç bir şeyə də nail ola bilməyəsən, nəşirlər kitabdan imtina eləyə, Viananın təhdid və qatıqlamalarına qulaq asasan... Amma bir nəfər xarici gəlir, bircə nəfər müsahibə verir – buyur: qəzetçilər əldən-ayaqdan düşüblər, bütün ziyalı qardaşlığı, müxtəlif rəngdə, müxtəlif istiqamət, əqidə və temperamentdə olan ziyalılar Arşanjonun kitablarını gəzirilər, heç kəsə bəlli olmayan bayalını tanıyan adamların yerini öyrənməkdən burunlarıyla havadan iy də çəkirlər, bəs necə: Pedro Arşanjo dəbə minib, onun yaradıcılığı ilə tanış olmayanlar, əsərlərinin adını bilməyənlər, ona istinad etməyənlər artıq müasir, qabaqcıl adam sayıla bilməzlər axı... Apio Korreyanın üç həftə sonra dərc olunmuş "Pedro Arşanjo, etnoqrafiya şairi" məqaləsi əsl sensasiyaya çevrildi. Məqalədə ən maraqlı məqam aeroportda Levensonla erudit Korreya arasındakı dialoqun parlaq versiyası idi; hər iki

müəssisə Arşanjo əsərlərinin dərin bilicisi qismində görünürdü. Tamamilə təbii ki, tənqidçinin bu sahədə bilikləri Levensonunkundan daha geniş, daha köhnədir – söhbət axı Braziliya yazıçısından gəlirdi.

3

254

Arşanjonun vətəni, onun tədqiqatının mövzusunda və stimuluna, müşahidə obyektinə, əsərlərinin mayasına çevrilmiş Baiyada isə elə bir vur-çatlasın düşdü ki, heç yerdə misli görünməmişdi. Levensonun bu dərəcədə yüksək qiymətləndirdiyi alimin adını burada Rio və San-Pauluya nisbətən daha yaxşı bildirdilər. Xatırlatmaq lazımdır ki, San-Pauluda jurnalistlər Arşanjo barədə cəmi birçə, amma çox mühüm bir mənbə aşkarlamışdılar: Serjio Milyenin 1929-cu ildə "San-Paulu Ştati" kitabı üçün yazılmış məqaləsi. Arşanjonun kitabı ("Baiya mətbəxi – onun mənsəyi və reseptləri") barədə müsbət fikrini qələmə alan, onu kifayət qədər tərifləyən böyük tənqidçi-modernist yazırdı ki, kitabın müəllifinin simasında "Oswaldo de Andrade və Raul Bopp¹ tərəfindən əsası qoyulmuş antropofagiya – elmin yeni, inqilabi və mübahisəli istiqamətinin ən böyük nümayəndəsini və əsl liderini görür. Həm məzmunu, həm də qələmə alındığı dil baxımından fərqlənən bu "gözəl kitabı" məqalə müəllifi "antropofagiya üzrə əsl oçerkin əla nümunəsi" sayırdı. Məqaləsinin axırında Milye təəssüflənirdi ki, barəsində heç nə eşitmədiyi və San-Paulu antropofaqlarını çox qabaqlamış bu məlumatsız müəllifin başqa əsərləri ilə tanış deyil. Qəzetlərin məlumatına əsasən, Baiyada Pedro Arşanjonu şəxsən tanıyan və onunla təmasda olan insanlar aşkar edildi. Belələri az idi və onların söhbətlərinə tək-tük adam inandı. Pedro Arşanjonun Baiya xalqının həyatını təsvir edən, böyük çətinliklər bahasına, kiçik tirajlarla, Ladeyra do Tabuandakı dostu Lidio Korronun emalatxanasında, əllə işlənən mətbəə dəzgahında nəşr olunmuş, elmi dəyəri baxımından amerikalı alimi bu dərəcədə valeh edən dörd kiçik kitabı Baiyanın özündə də, elə bütün ölkədəki kimi, tanınmırdı. Əgər Arşanjo kitablarının nüsxələrini assosiasiyalara, univer-

¹ Joze Oswaldo de Andrade (1880-1954) və Raul Bopp (1898-?) – Braziliyanın modernist yazıçıları

sitetlərə, milli və xarici kitabxanalara göndərməsəydi, heç vaxt bu əsərlər barədə söhbət getməyəcəkdi, çünki Levenson bu kitabları tapmayacaqdı. Salvadorda bu əsərlərdən yalnız bir neçə etnoqraf və antropoloq xəbərdar idi, onlar da ağızdan-ağıza eşitmişdilər. İndi isə təkcə jurnalistlər yox, həm də hakimiyyət dairələri, universitetlər, şairlər və professorlar, tələbələr və teatr məktəblərinin müdavimləri, antropoloq və etnoqraflardan ibarət bütöv bir ordu, sayızsız hesabsız turist agentlikləri, Folklor araşdırma mərkəzi və bu qəbildən olan digər avaralar əl-ayağa düşmüşdülər – birdən hamı anlamışdı ki, bizim aramızda haqqında heç vaxt bir kəlmə də danışmadığımız və bununla da mütləq ümitsizlik içində naməlum qalmağa məhkum etdiyimiz böyük insan, gözəl yazıçı yaşayıb. Bax elə onda, Levensonun müəssisədən sonra, Arşanjo və onun əsərləri ətrafında vur-çatlasın başladı. Haqsız olaraq unudulmuş səhifələrin oxunaraq təhlil, şərh edilməsinə, öyrənilməsinə və təriflənməsinə o qədər mürəkkəb işləndi, o qədər qəzet səhifəsi sərf olundu ki... Fövte verilmiş fürsəti yaxalamaq, səhvi düzəltmək, çoxillik sükutun unudulmuş gərəki idi. Arşanjonun kitabları, nəhayət ki, layiq olduğu şöhrətə çatdı və öz mənafeyi naminə çalışmaq üçün rahatca fürsət tapan növbəti əclafın məqalələri arasında pul, mənfəət, şöhrət haqqında düşünmədən qələm işlətməsinə bu böyük insanın xatirəsinə layiq ciddi araşdırmalar da görünməyə başladı. Müasirlərinin, Arşanjonu şəxsən tanıyan bəzi adamların xatirələri həyəcan və səmimiyyətlə dolu idi: bu insanın əsl siması açıldı. Sən demə, əvvəllər ehtimal olunduğu kimi, Arşanjo bizlərdən o qədər də uzaq deyilmiş: o, 1943-cü ildə, cəmi iyirmi beş il qabaq, yetmiş beş yaşında, qeyri-adi şəraitdə dünyasını dəyişmişdi: gecədən xeyli keçmiş onun meyitini arın içində aşkar etmişdilər. Ciblərində bloknot və qələm qırıqından savayı, heç bir sənəd və yaxud başqa bir şey yox idi. Sənəd onun nəyinə lazım idi axı? O, köhnə şəhərin yoxsul və çirkli məhəlləsində yaşayırdı və onu burada hamı tanıyırdı, hamı ona hörmət bəsləyirdi.

255

PEDRO ARSANJO OJUBANIN ÖLÜMÜ VƏ ONUN
KINTAS QƏBİRİSTANLIĞINDA DƏFİNİ BARƏDƏ

1

Küçə yuxarı, miskin evciklərin divarlarından yapışa-yapışa, bir qoca zorla addımlayır. Onunla üz-üzə gələn istənilən adam, xüsusilə də taniyanlar elə bilərdilər ki, sərxoşdur. Zülmətdir, göz gözü görmür, bircə fənar də yanmır, evlərin pəncərələrindən də işıq düşmür: müharibədir, Braziliya sahillərini alman sualtı qayıqları eşir, dinc gəmiləri – həm yük, həm də sərsişin gəmilərini batırırlar... Qoca sinəsində bıçaq kimi kəskin ağrının getdikcə gücləndiyini hiss edir, addımlarını yeyinlətməyə cəhd göstərir. Elə gələydi, işığı yandırardı, bayaqkı söhbətin bir tikəsini dəftərinə yazaydı, çox dəqiq dedi ha, yaddaşı o yaddaş deyil: qabaqlar olurdu ki, heç bir qeyd götürmədən, söhbətləri, sifətləri, hadisələri illər boyu bütün xirdalıqlarıyla hafızasında saxlayırdı... Bax əvvəl bu mübahisədən yazacaq, sonra dincələcək, əgri isə kəsəcək, necə gəlmişdisə, elə də gedəcək – birinci dəfə deyil ki, hərçənd düzünə qalsa, belə möhkəm tutduğu hələ olmamışdı. Kaş, bir az da yaşaya biləydi, heç olmasa, bir neçə ay, yazlarını bitirəydi, sırasını düzəydi, sonra da əlyazmasını aparıb mətbəədəki o yaxşı oğlana verəydi. Heç olmasa, bir neçə ay... Qoca divardan tutub, ətrafa göz gəzdirir – gözələrinin lap zayıf çuxab, gözlük almağa pul yox, heç bir qədəh kaşasaya pul da yoxdur. Ağrıdan ikiqat olub divara söykənir. Evə bir şey qalmayıb, üç-dörd tin – bir də görəcək ki, Esterin yanındakı otağındadır. O gələcək, işığını yandıracaq, özünün xırd xətlilə yazacaq... Kaş kəsəydi!... Birdən kirvəsi Lidio Korronun necə öləmsi düşdüyünə yadına: başı növbəti "möcüzəni" təsvir edən yarımqıç şəklın üstünə düşdü, ağzından qan axdı. Bir yerdə nə qədər oyunlardan çıxmışdılar, bu eniş-yoxuşlu küçələrlə yuxarı-şağı nə qədər yürümüşdülər, nə qədər mulat qızları xəlvətə salıb, öpmüş, sıx-calamışdılar. Lidio öləndən neçə il keçib? On beş? Daha çox? On səkkiz? İyirmi? Hə, yaddaşı lap zayılayıb artıq, amma dəmirçinin sözləri beyninə həkk olub, dediklərinin heç birini unutmayıb. Qoca həmin o ifadəni təkrarlamaq istəyir, divara

256

söykənir, unutmaq olmaz, yazmaq lazımdır, yazmaq... İki tin qaldı, neçə yüz metr... Dəmirçinin sözlərini güclə mızıldanır – sözünü bitirib, iri yumruğunu – elə öz güzünə oxşayan qapqara yumruğunu piştəxtaya endirdi, elə bil, dediklərinin nöqtəsini qoyurdu... Qoca radioya qulaq asmağa gedirdi, xarici stansiyalara – Bi-Bi-Si, Moskva radiosu, "Amerikanın səsi": türk dostu Maluf özünə bir dəne radio tapmışdı ki, bütün dünyanı tuturdu. Bu gün yaxşı xəbərlər gözlənilirdi: "arılərin" əngini, deyəsən, babat dağıtmışdılar. Bütün dünya almanları söylür, alman faşistlərini pisləyir, onların vəhşiliklərindən danışırdı, qoca isə onlara yalnız "arı" deməklə kifayətlənirdi. Ax, bu "arilər" – yəhudi, zənci, ərəb qatilləri. O, yaxşı almanlar da tanıyırdı – məsələn, seu Gilyermo Knodleri götürək... Zənci qızla evlənmişdi, səkkiz uşaq təmirmişdirlər dünyaya... Bir dəfə onun yanına gəlib irqin təmizliyindən, arilərin saf qanından danışmağa başlayanda, o, şalvarının qabağını açıb demişdi ki, özünün axta-ılanmasına daha asan razılaşar, nəinki zənci qızından əl çək-məyə... Maluf qələbəni qeyd etmək üçün hamıya içki alanda mübahisə düşdü: bax əgər Hitler müharibəni udsa, qalanların işini bitirəndən sonra qanı təmiz olmayanları qıra bilər? Ay söz güləşdirdilər ha – "bilər, bilməz", dəmirçi isə ağzını elə açdı ki, söhbəti "xırp" kəsdi: "Heç bizi xəلق eləmiş Tanrı da hamımızı birdən öldürə bilməz, bizi bir-bir aparır yanına və nə qədər çox adam öldürürsə, o qədər də çox doğulur. Dünya durduqca da belə olacaq: insanlar doğula-cıq, doğacaq, qanlan qarışacaq və heç bir köpək oğlu bunun qabağını ala bilməz!" – dedi və yumruğunu piştəxtaya çırpıb stəkanı aşdı. Sağ olsun, türk Malufu, qızıdır, kafeni bağlayana yaxın bir şüşə də qoydu ortaya. Qoca dəmirçinin sözlərini içində təkrarlayır: "...doğula-cıqlar, doğula-cıqlar, qanlan qarışacaq, irqlər nə qədər çox qarışsa, bir o qədər yaxşıdır;" səntirləyə-səntirləyə bir az da gedir. Hətta gülüm-sünməyə də cəhd eləyir, hərçənd ki ağrı həyat yükü kimi çiyinlərindən basıb onu yerə əyir. Gülümsündü ona görə ki, nəvəsi Roza düşdü yadına: nəsinə yaman oxşayır – həm oxşayır, həm də tamam fərqlidir... Qoca onun necə mavi gözləri, qarabuğdayı dərisi, ipək kimi saçları olduğunu, boy-buxununu xatırlayır. Neçə irqin qanı qarışib, mükəmməl bir gözəl yaranıb. Ah, Roza, Roza, Roza de Oşala, onun məşum

257

məhəbbətli! Neçəsini sevib həyatı boyu, nə qədər qadını olub, amma Rozanı heç kəsle yanaşı tutmaz!.. Onun xiffətini necə çəkirdi – dillə söylənəsi deyil! Ömrü boyu hansı sarsaqlığı eləməmişdi daha, ölmək istəyirdi, öldürmək istəyirdi... Dünyada hər şeyindən keçərdi ki, Rozanın nəvəsini bir də görsün, Rozanın gülüşünü eşitsin, Rozanın vüqarlı duruşunu seyr etsin və bir də mavi gözlerini. Gözlərinin mavisini kimə çəkib, görəsən? Dostlarını da görmək istərdi, terreyroya gedib, müqəddəsi vəsf etmək, oxumaq, oynamaq, toyuq şin-şini¹, bir də balıq mokekasi² etmək, masa arxasında Esterlə, onun qızlarıyla əyləşmək də istərdi. Yox, ölmək istərdi! Ölmək nəyə lazımdı, axı? Heç nəyə! Dəmirçi necə dedi?... Yazmaq lazım idi, yazmaq lazım idi ki, unutmayasan, o isə unuttu... Kitab da yarımçıqdır, bitirmək lazımdır, əhvalatları, hadisələri seçmək, sərrast sözləri... Hələ məkrli iaba barədə də yazmaq lazımdır, onun bir arvadı bəzə cəzalandırmaq istəməsindən, sonra da özünün ona vurulub, mum kimi yumşalmasından, üzüyola olmasından...

Bu qərībā əhvalatı ondan yaxşı kim bilir ki? Ah, Doroteya! Ah, Tadeu! Ağrı isə bədənini didib-parçalayır, sinəsini ikiye bölürdü, deməli, Esterin yanına çata bilməyəcək, dəmirçinin gözəl, düzgün sözlərinə heyif, əlvida, ey Rozanın nəvəsi, səni görə bilmədim. O, yola yıxıldı və aramla arxın içinə sarı sürüldü. Zülmətə bürünmüş bədəni orada xeyli uzana qaldı, sonra isə dan yeri çırtladı və qocaya işıqdan don biçdi.

2

Ayaq üstə zorla dayanan santeyro yerə sərilmiş bədəni göstərib güldü və belə bir bəyanat verdi: – Bizim adamdır! Amma üçümüzün bir yerdə içdiyindən də artıq hortuldadı! Ayaqları göydə qalıb yazığın! Qusub-batınb, yəqin!.. – Bir də hırıldayıb, yerində ləngətlədi, lap priuet eləyirmiş kimi. Lakin mayor Damian de Souza özünü ələ aldı – ya az vurdu – gundan, ya da çoxlu ölü gördüyündən, o axı məhkəmədə müdafiəçi, diplomsuz vəkil idi, gündə cəsəd görürdü, meyit-

¹ Şin-şin – tərəvəz qatılmış toyuq ətinədən etmək

² Mokeka – istiot və palma yağı ilə balıq, xərçəng və krevetka yeməkləri

xanaya da adətərkərdə olmuşdu artıq. O şübhələndi, yaxına gəldi, qan gördü, ayaqqabısının ucuyla kirdən yağlanmış pencəyə toxunub dedi: "Həzirdir! Bundan o yanısı olmur. Götür görək!" "Çox maraqlıdır, mayor nə qədər vurmalıdır ki, damlaşsın?" – santeyro öz-özündən soruşur. Bu sual bu yerlərin bütün alçalmış və sirt dolu müəmmalı sualın qarşısında ças-baş qalan ayaqlarına çoxdan rahatlıq vermirdi. Hələlik bu suala cavab tapmaq üçün heç bir içki ehtiyatı bəs eləməmişdi, Mane Lima isə belə düşünür ki, mayor lap dünyanın bütün şərab ehtiyatını sümürsə də, qaz kimi ayıq qalacaq. Santeyro ilə Mane Lima gülüşərək, ayaqları dolaşadolaş mayorun köməyinə gedirlər və üçü bir yerdə meyiti çevirirlər. Mayor isə, heç mərhumun sifətinə baxmamış, artıq başa düşmüşdü ki, qarşısındakı kimdir: pencəyi tanış gəlmişdi, bəlkə?.. Mane Lima ilk anlarda nitqini itirsə də, sonra özünə gəlib çıxır: – Bu ki Pedro Arşanjodur! Lakin mayor Damian de Souza ayaq üstə möhkəm durmuşdu, birca mis rəngli sifəti boğuldu. Səhv etməmişdi: bu, Pedro Arşanjo idi və arxasında qırx doqquz illik düz-əməlli yaşamış ömür qoyan mayor birdən özünü düz-dünyada ata-anası qalmış yetim kimi duydu. Pedro Arşanjodur – bədbəxtliyə bax bir! Niyə axı, arxadan bir başqasını, heç tanımadıqları adamı deyil, məhz onu çıxarmaq düşdü qismətlərinə?.. Yer üzündə o qədər əclaf var, nə qədər murdar yaşayıb kef eləyir, qoca Arşanjo isə öldü, özü də necə öldü: gecə, küçənin ortasında, heç kəsə heç nə demədən... Bu nə işdir, ilahi?! Bu nə dərd-dir, nə müsibətdir belə! İcdayı bütün kaşasa santeyronun ayaqlarına axır ələ bil və o gücdən düşərək, əvvəlcə dönmək istəyir, sonra isə birdən yerə çökür. Qlüvəsi bir ona çatır ki, gölməçədən mərhumun əlini qaldırıb ovucunda sıxsın. Həftədə bir dəfə – çərşənbə günləri – istəyir gün çıxsın, istəyir yağış töksün göydən – Arşanjo mütləq onun müqəddəslərin heykəlləri satılan kiçik dükanına baş çəkərdi. Əvvəlcə onlar Osmarionun bərnə buz kimi pivə içməyə yollanardılar, sonra da "Ağ evə" – kandombleyə¹. Ordan-burdan sakit söhbətləri hər dəfə eyni şeydən başlanırdı: Hə, əzizim, de görüm, nə var, nə yox? – Salamətlıqdır, mestre Pedro, təzə bir şey yoxdur. – Pah, inanımdı sənə! Dünyada hər dəqiqə təzə nəşə baş verir: birinə gülməyin tutar, o birisinə ağlamağın.

¹ Kandomble, yaxud makumba – zənci mərasimləri

Dünyada çoxlu maraqlı şeylər olur. Dilinə qıfıl vurma, dostum, – dil adama söhbət eləmək üçün verilib. Hardan idi onda bu nemət, bu hökm – adamların özünü açmaq istədi? İnsanlar niyə ürəklerini açırdılar ona? Hətta ciddi, mühafizəkar kahin qadınlar – Senyora xala, dona Meniniya, Masi ana özlərini nə qədər ələctirməz göstərsələr belə, bu qocadan heç bir sirləri yox idi: o istəyə kimi danışdırlar. Əslində ilahilər də belə buyurur: “Ojuoba üçün bağlı qapılar olmasın!” İndi isə Ojuoba, Şanqonun gözü, yolun ortasında tir-tap uzanmış meyitdir. “Bizim sizinlə piva məclisimiz də bitdi, mestre Arşanjo, çərşənbələr içdiyimiz üç-dörd şüşə də daha olmayacaq. Həftənin birində pivənin pulunu santeyro verirdi, o birisində – qoca, hərçənd ki son zamanlar qara qəpiyi də almazdı... Əvəzində, cibindən mis sikkələrin cingiltisi eşidiləndə necə qürurlu, bəxtiyar olurdu – əlini bərkədən masaya vurub ofisiantı çağırır: – Özümiz, bizim hesabı gətir görüm... – Siz pulunuzu saxlayın, mestre Arşanjo, icazə ilə bu gün mən verim. – Xətrinə hansı hərəkətimlə dedim ki, mənə bəslədiyin hörmətdən məhrum oldum, hə? Mənim pulum olmayanda hesabı sən verirsən, mən kirimişcə səsimi kəsib otururam, çünki danışmaqla cibimdə pul peyda olmayacaq ki. Lakin bu gün mən varlıyam! Niyə pulu mən verməyim? Məni nə borcumdan, nə hüququmdan məhrum eləmə! Qoca Arşanjonu alçaltdı, qoy necə varsa, eləcə də qalsın!” Belə deyirdi, adətən və gülürək ağ dişlərini göstərirdi – bütün dişləri lap qocalana kimi özününkü idi – qamış da çəynəyirdi, qaxac da yeyirdi. – Mən axı bu pulları oğurlamamışam, zəhmətlə qazanmışam! Neçə il idi ki, bordeldə işləyirdi, lakin həmişə şən, hər şeydən razı idi – heç kəsini ağlına gəlməzdi ki, necə ağır ehtiyac içində yaşayır, necə çətindir ona və nə qədər yoxsuldur... Həmin o çərşənbə sevincindən yerə-göyə sığmırdı: Esterin yanında tale onu hansısa mətbəənin şarikərindən biri olan cavan tələbəyə tuş gətirmişdi, oğlan da onun sonuncu kitabını çap etmək istədiyini bildirmişdi: əvvəlki kitablarını oxumuşdu deyə ucadan demişdi: Arşanjo fakültələrindəki şarlatanlar dəstəsini ifşa edən dahidir. Axsam düşəndə və göydə ulduzlar görünəndə, dənizdən isə yüngül meh əsəndə mestre Arşanjo təpəlikdə, “Ağ ev” yerləşən Rio Vermelyo da Baysaya gedən tramvayda oturub yeni kitabından danışır, gözləri isə bic-bic parıl-

dayırdı. Özünün sonuncu kitabı üçün dəftərinə o qədər cürbəcür hadisələr, xalq hikmətləri yığmışdı ki! – Sən heç təsəvvür eləyə bilməzsən ki, mən fahişəxanada daha nələr eşitməmişəm! Sənə deyim ki, filosof üçün gəzəyən qızların yanından yaxşı yer ola bilməz! – Siz elə filosofsunuz, mestre Arşanjo, bütün gördüklərimin arasında əsl filosof sizsiniz. Başqa heç kəs həyatla belə fəlsəfi münasibət bəsləyə bilməz. Hər çərşənbə günü onlar mütləq Şanqo şərafinə kandombleyə gedərdilər. Masi xala mehrabın önünə qurbanlar, nəzirələr yığardı, təbiller guruldayar, kahin qadınlar – “vəzəhlər” nəğmə oxuyardılar, sonra da hamı böyük bir masanın daldında əyləşər, növbə karuru və abaraya, akaraje və ya tıbağa qızartmasına yetişərdi. Mestre Arşanjo yeməkdən əla baş çıxarı, içki içməyi həm sevirdi, həm də bacarırdı. Və bütün gecəni səhərə kimi şən, dostyana həərətə qızışmış əsl ürək söhbəti gedərdi və Baiya yoxsullarının başqalarından birca üstünlüyü vardı – mestre Arşanjoya qulaq asmaq imkanı. Budur, artıq kitab da bitdi, kaşasa da içildi, hər şeyi təzədən kəşf etdiyim günlər də sona çatdı, daha tramvayda da bir yerdə gedəsi deyilik. Qoca yolun hər qanşına bələd idi, yaşlı ağaclar, evləri min ildə tanıyırdı, onların keçmişini də, indisini də – kiminki olub, indi kimindir; qoca oğlunu da tanıyırdı, atasını da, atasının atasını da, atasının babasını da və bilirdi ki, kim öz qanını kiminki ilə qanşıdır. O, Afrikadan qul kimi gətirilmiş zəncini də tanıyırdı, kral fərmanı ilə paytaxtdan sürgün olunmuş portuqalı da, xristianlığı qəbul etmiş yəhudini də, inkvizisiyadan qaçmış “yeni xristianları” da. Amma daha heç kəs ondan heç bir şey öyrənməyəcək, Arşanjonun gülüşünü, onun zarafatları eşitməyəcək. İlahi Şanqonun dünyaya baxan gözləri əbədlilik yumuldu, Ojuobanın yolu indi qəbiristandan keçir... Yoxsullaşmış, yetimləmiş santeyro hönkürtüylə ağlayır. Mayor isə sərxoş deyil, əgər sərxoş deyilsə, deməli, ağlaya da bilmir: onun göz yaşları ya məhkəmədə, ya da yas məclislərində axır, o vaxt ki dinləyiciləri mütəəssir eləyib, özünə tərəf çəkərsən, işin getməz. İndi, içini əsl ağrı gəmirəndə isə üzünə baxsan, heç deməzsən. Mane Lima qocanın ölümünü Pelourinyonun ortasında – carçı üçün bundan gözəl yer ola bilməz – duraraq, hamıya xəbər verdi – lakin səhərə az qalmış onu yalnız yekə siçovullar, bir də anq küçük eşitdi. Mayor baxışlarını bu dəhşətli mənərədən

ayrılıq tələsik gedir, Esterin yanına gedir, çiyinləri isə qara xəbərin ağırlığından əyilib. Ester vurmağa mütləq bir şey verəcək, indi içki yaman lazımdı ona!

Qəflətən Tabuan dirildi. Hər tərəfdən – Larqo da Se, Bayşa dos Sapateyros, Karmodan tələsən həyəcanlı kişilər, qadınlar görünməyə başladılar. Onları həyəcanlandıran alim və irqlərin qarışması barədə kitablar yazan, lap bu kitablar çox qiymətli olsa belə, Pedro Arşanjonun ölümü barədə xəbər deyildi – onlar Şanqonun görünən gözünün, bu xalqın atasının, Ojuobanın dünyasını dəyişməsindən pərişan olaraq tələsirdilər. Onun ölümü xəbəri dodaqdan-dodağa, evdən-evə ötürülürək, küçə və döngələri dolayır, pillələrlə üzüyuxarı dırmanır, dalanlarla enirdi və ilk tramvaylar, avtobuslar gedəndə Larqo da Seyə də çatdı. Xəbəri yuxuda və ya gecikmiş müştərinin qucağında eşidən qadınlar ağlayıb-hönkürdülər. Cədvəllə yaşayan əməkçilər, zamanı duymayan qayğısız avaralar, içki düşkünləri, dilənçilər, ağzına kimi yoxsul adamlarla dolu kirli zirzəmi və çardaqların sakinləri, səyyar ticarətlə məşğul olan ərəblər, qoca və cavanlar, sekta üzvləri və İsus Terreyrodan olan tacirlər, arabalı arabacı və bir də lüt bədənlə kimono geymiş Ester – bax, ürəyin istəyən qədər... Lakin heç kəs bu imkandan istifadə etmədi, çünki Ester saçlarını yulub sinəsinə döyərək qışqırırdı: Ay Arşanjo, axı niyə mənə demədin ki, xəstəsən?! Mən hardan bilaydım, axı?! İndi biz nə edəcəyik sənsiz, Ojuobasız?! Sənin gözələrlə baxırdıq, sənin dodaqlarımla danışırıdım, başınla düşünürdük! Sən bizim cəsarətimiz, şüurumuz idin! Sən dünəni də, sabahı da bilirdin! Kim əvəz edəcək səni?! Ay Arşanjo! Kim verəcək sənin yerini?! Həmin o saatda – dəhşət və heyrat saatında – insanlar ölümü bütün çıpaqlığı və rəзалətiylə gördülər, onları ovunduracaq bir şey də yox idi. Ölmüş Pedro Arşanjo Ojuoba arxı içində uzanmışdı, amma hələ xətiərələrə çevrilməyə macal tapmamışdı, hələ ki adı mərhum, adı ölü idi, vəssalam. Qapılar, pəncərələr açıldı, kilsədən ponomar əlində yanan şamla gəldi. Esterlə qucaqlaşaraq ağlaşdılar. Meyitin ətrafı qələbəlik idi, düz yanında isə hərbi polis əsgəri durmuşdu: o, xidməti borcunu

yerinə yetirirdi, silahlı idi. Ester santeyronun yanında yerə oturub, Arşanjonun başını dizləri üstə qoydu, kimonosunun atəylə dodaqlarının qanını sildi. Onun lüt döşlərinə baxmamağa çalışın – bunun üçün heç münasib vaxt deyildi – mayor: maraqlıdır, ay Arşanjo, görəsən, sən özün nə deyədin bu barədə, həmişə təkrarlayardın ki, "cismim əylənməsi üçün bütün fərsətlər qiymətlidir?" O təklif elədi: – Ester, gəl onu sənin yanına aparaq. – Mənim? – Ester ağlamağını kəsdi və mayora elə baxdı, sanki, birinci dəfəydi göürdü. – Ağlını tamam itirmisən? Başa düşürsən ki, bu mümkün deyil? Ojuobanı bordeldən götürəcəyik? Ojuobanı! Bu fahişə-zad deyil ki! – Mən demirəm ki, oradan aparaq qəbiristan! Paltarını dəyişmək lazımdır? Adamı belə çirkli şalvarda, bu kökdə pencəkdə dəfn eləməzlər! – Özü də qalsuksuz! – Rozaliya əlavə elədi, Esterin qızlarından ən yaşlısı: keçmiş zamanlarda Arşanjo onunla sevişirdi. – O, götürdüm də, bayramlara qalstuksuz gəlməzdi heç vaxt... – Başqa paltarı yoxdur axı. – Eybi yox! Mən öz göy kəşmiri kostyumumu verərəm ona! Toyuma tikdirmişdim, amma hələ də təptəzədi! – Joan dos Prazeras – yaxınlıqda yaşayan xərət – qışqırdı və getdi kostyumun dalınca. – Bəs sonra hara aparacağıq? – Rozaliya soruşdu. – Of, Tanrı xatirinə, heç nə soruşma mənə! İndi mən heç nə bilmirəm, başım işləmir! Mayordan soruş! Məndən əl çəkin! Qoyun kişiylə sakit qalım! – Ester çıxmırdı. Arşanjonun yanağı onun ilıq sinəsinə sıxılmışdı. Mayor çaşmışdı. Doğrudan, sonra hara aparınılar? Əşi, indi yeri deyil, əsas Arşanjonu küçənin ortasından götürüb aparmaqdır, dalını sonra fikirləşərik... Bu yerdə Arşanjonun köhnə tanışları və daimi içki yoldaşları, Rozario dos Pretos kilsəsinin ponomarı xatırladı ki, mərhum İlahi ehtiraslar qardaşlığının layiqli üzvü idi, deməli, kilsədən götürülməsi, cənazə duasının orada oxunması, yeddisi günü messa və Kintas qəbiristanında daimi mənzil onun qanuni haqqıdır. – Əgər belədirsə, onda getdik! – mayor əmr elədi! İstəyirdilər Arşanjonun meyitini yerdən qaldıralar, gözənilmədən əsgər məsləhətə müdaxilə elədi: polisə həkim gəlməyəni kimi meyitə əl vurmaq olmaz. Lakin mayor istədi bir də cəhd eləsin: – Oğlan, sən buralısan? Ya sərtañdan – san? Sən bilirsən ki, bu yerdəki kimdir, hə? Bilirsiniz? Onda qoy mən deyim... – Bilmirəm və bilmək də istəmirəm.

Polis gələndəki meyitə əl vurmayacaqsınız. Bu yerdə mayor özündən çıxdı. Pedro Arşanjo heç vaxt adı bir cani kimi yolun ortasında qalmayacaq! Onun nəşi yanında yaxınları durmalıdır! Mayor Damian de Souza'nı şəxsiyyətə görə ələ keçirən adlandırmamışdılar ki – bunun üçün əsaslı dəlillər vardı. Onun xidmətləri hamıya bəllidir. Xeyli qabaq ona mayor rütbəsi vermişdilər, hərçənd ki nə poqonu, nə ələn, nə mundiri, nə komandiri, nə də ki tabeliyində əsgərləri vardı... Qiyamət mayor idi... Budur, o, pilləyə qalxıb, səsinə titrəyərkən, qəzəblə başladı: – Yəni sən, ey Baiya xalqı, imkan verəcəksən ki, Pedro Arşanjonun cəsədi, bizim Ojuobanın nəşi küçənin ortasında, arşın içində, bizim prefektin görmək istəmədiyi palçıqın içində qalsın?! Yəni polisən həkimə bura gələndəki o, elə burada qalmalıdır?! Nə vaxta kimi? Güntortaya kimi? Axsama kimi? Ey Baiyanın nəcib xalqı, hollandıların qovan, yaramaz luzitanların darmadağın eləyən xalqım, yəni sən atamızın – Ojuobanın cəsədinin küçədə, murdar suların içində çürüməsinə imkan verəcəksən?! Ey şərafli bayıllar! – Bu yerdə şərafli bayıllardan, təxminən, bir otuz nəfər, əgər Ladeyra do Tabuanın hər iki səmtindən toplaşanları saymasaq, ucadan ağlaşmağa başladı. Yumruqlar göydə oynadı. Qadınlar qışqıra-qışqıra cəsur əsgərin üstünə yeridilər. Çox gərgin, təhlükəli an idi: əsgər, mayorun təxmin etdiyi kimi, “öldü var, döndü yox” deyirdi. Dərrəkəsiz və küt oğlan qətiyyətli idi, bunun səbəbi, əvvəllən, onun cavanlığı idi, ikincisi, hakimiyyətin ünvanına təhqirlərə heç bir vəchlə yol verə bilməz axı. O, qılınıncı qınından çəkdi: “Ayağını irəli atanı öldürərəm!” Ayağını irəli atmağa Ester hazırlaşdı. Amma bu yerdə fit səsi eşidildi – gecə qarovulçusu Gəzəyən Everaldo xidməti borcunu yerinə yetirəndən sonra bir-iki qədəh vurub evə qayıdırdı: – Şəhər təzədən bu nə basabasdı? Əliqılıncı əsgəri və az qala, lüt-madərşad Esteri gördü. – “Yəqin, yenə qızlar dalaşmış”, – öz-özünə düşündü, amma Esterə onun hörməti vardı. – Farağat! – nərilədi. Beləliklə, daş qayaya tuş gəlmişdi: iki hökumət nümayəndəsi qarşı-qarşıya: gecə gözetçisi Gəzəyən Everaldo özünün düz bir kilometrlikdən qulduru təhlükədən xəbərdar edən fityə, mundirli adamların ən sonuncusu, hiyləgərlik, zirəklik, ayıqlıqla silahlanmış birisi və əsl qəddar, kobud əsgər: qılıncı, revolyeri, nizamnə-

mələriylə. Bu dəm Everaldo Arşanjonun cəsədini gördü: – O neyləyir burda? Vurub? – Yox, vurmayıb... Mayor vəziyyəti izah etməyə başladı: onlar ölmüş Arşanjonun meyitini arşın içində tapıblar, bu zırrama isə qoymur ki, mərhum Esterin evinə aparsınlar. Üzü üzlər görmüş Everaldo problemi bir göz qırıpımında həll elədi. – Bura bax, əsgər, sən tez tərpən buradan! – dedi. – Başın üstündə deyil? Sənə mayor əmr edir, təbə olursan! – Nə mayor! Kimdi burda mayor? – Budur, sənin qarşında durub! Mayor Damian de Souza! Heç eşitməmişən onun haqqında?! Hətta orduya lap təzə gələn cavan əsgərlər də hər gün kazarmada bu adı eşidirlər. – Bu adam mayor imiş? Bəs niyə elə o dəqiqə demədiniz mənə? Əsgər özünün yeganə silahı – qranit sərtliyini bir anda əldən verdi, o dəqiqə ağıllandı və mayorun əmrlərini yerinə yetirməyə birinci cümdü. Arşanjonun cəsədini arabaya qoyaraq, hamı birlikdə Esterin evinə sən tərpəndi. Mestre Pedro Arşanjo öz həyatından razı idi – indi isə ölümündən də razı qalardı, yəqin. Bütün bu dəfn mərasimi – boynundan zınqırovluq asılmış uzunqulağın dardığı açıq arabanın üstündə mərhum, gecə gözetçisi Everaldonun fit verə-verə başçılıq etdiyi, ayyaşlar, gecə yuxusunun ləzzətini bilməyənlər, fahişə qadınlar, dost-tanışılardan ibarət böyük bir dəstə, axırda isə fəxri marşla addımlayan əsgər – bütün bu qışa səyahət lap onun özünün uydurduğu, dəftərinə yazdığı, bu çərsənibə, Şanqo günü ziyafət masasının arxasında oturmış dostlarını əyləndirmək üçün danışdığı hadisəyə bənzəyirdi.

Dəfn üçün pulun çoxunu gəzəyən qadınlar yığdılar – avtobus, şamlar, güllər, tabut pulu. Rozaliya mərhumun keçmiş sevgilisi kimi, qara geyinib, pərkisdən yanımsı seyrək saçlarına bir qara şal saldı və Pelourinyoya çıxaraq könüllü ianələr yığmağa başladı, heç kəs də köməkdən imtina etmədi. Heç kəs, hətta xəsislikdə ad çıxarmış, ömründə bir adama bir qədəh kaşasa almamış Markes belə, öz payını verərək dərdə şərik olub mərhum barədə xoş sözlər dedi. Rozaliya ilə yalnız pullarını bölüşmədilər:

o hər yerdə xatirələr, əhvalatlar, məsəllər eşidirdi, – Pedro Arşanjo olduğu hər yerdə özündən bir xatirə, varlığından bir iz qoyub getmişdi. Çəlimsiz, uşaq vaxtı bir az raxit keçirdiyi ballı olan Kiki – onun on beş yaşı yenicə tamam olmuşdu – Dedenin ümumxanasında hörmətli daimi müştərilər üçün ləzzət tikə kimi qorunurdu – iri gözlərini bərəldib, yaşı içində boğularaq, Arşanjonun nə zamansa ona bağışladığı kuklanı gətirdi. Üzü qırıq-qırıq olan fahişəbaşı Dedenin özü isə mərhumi bütün ömrü boyu tanıyırdı və əli bütün ömrü boyu da quş kimi azad, bir az da dəlisov idi. Hələ lap cavan çağlarında bütün Yeni il bayramlarında, bütün novena və trezenalarda¹, kapnaval qruplarının məşqlərində, karnaval-ların özündə Arşanjonun sevimli partnyoru olmuşdu... Həmişə dəlisov idi... Onunla kim dil tapa bilirdi?... O qədər qız korlamışdı ki. Hər il takca Məşinin zühuru bayramındakı çoban qızları bir yerə yığsan, o qədər olar... Dede xatırladıqca həm güllər, həm də ağlayırdı... “Mən onda cavan, qəşəng idim, o isə ay avaraydı ha!” – Sənin ilkin də o olub? Sual cavabsız qaldı. Dede sözlərinə daha heç bir şey əlavə eləmədi və Rozaliya tərəddüddə qalaraq yoluna davam etdi. Onun özünün də yada salası o qədər anları var ki, amma ağlamır, sıtqamır, gedib ianə toplayır... – Səməmi-qəlbədən verirəm. Olsaydı, bir az da artıq verərdim. – Roke cibini çevirib, son çəpiklərini çıxardı. Emalatxanadakı beş nəfərin hamısı nəşə verdi, Roke izah elədi. – Təxminən, on beş il qabaq idi, deyəsən. Çoxdan deyildi... Dur bir, dayan, yadıma salım... Hə, otuz dördüncü ildə, düz doqquz il qabaq idi. Nəqliyyatçıların tətili vaxtı, belə şey yaddan çıxar?! Əvvəlcə tramvayçılar tətil elədilər, orada bu qocanın əslində burnunu soxası bir işi də yox idi... “Mən heç bilmirdim ki, o da nəqliyyatda işləyib. Az işlədi. İşiq pulu hesablarını aparırdı. Bu işi zorla tapmışdı, uzun zülmədən sonra. Yaman pis idi vəziyyəti onda”. – “Hə, bütün bunlara baxmayaraq, qanşdı həmin bu tətilə, sonra məhbəsdən canını zorla qurtara bildi, amma işdən o dəqiqə qovdular... O vaxtdan tramvayda gedəndə pul almırdılar ondan. Qızıl kişi ydi. Kilsənin yanında kapoeyra məktəbində mestre Budian skamyada oturmuşdu, anq idi – bir dəri, bir sümük, tək-

¹ Novena və trezena – doqquz, yaxud on üç gün oxunan dua və bu dualar zamanı keçirilən bayram

tənha oturmuşdu, düz qabağa baxır, dörd tərəfdən gələn səslərə qulaq verirdi. Gözlərinin tutulması hələ azmış kimi, ömrünün səksən üçüncü ilində iflic də vurmuşdu onu, amma elə indi də zal şagirdlərlə dolu olanda berimbau göstərirdi. Rozaliya nə üçün gəldiyini söylədi. – “Mən artıq bilirəm hər şeyi. Arvadı yollamışam, bir az pul aparsın. O qayıdanda özüm də gedib kilsədə Pedroya baş çəkəcəyəm.” “Əmican, lazımdı deyil, zəhmət etməyin...” – “Kəs səsin! Mən necə getməyə bilərəm! Yaşım onunkundan xeyli artıqdır, ona kapoeyra öyrətmişəm, amma nə bilirəm-sə, buna görə Pedroya borcluyam. Çox ciddi adam idi.” – “Ciddi? Ondan böyük cüvəllağın, bəlkə, heç dünya görməyib hələ!” – “Mən demək istəyirəm ki, çox düzgün, saf adam idi. Gözlərini heç vaxt gizlətməzdi. Dünyası zülmət içində olan mestre Budian, ayaqları sözüna baxmayan mestre Budian yanında gənc Arşanjonu görürdü – daim qoltuğunda kitab, o, kitabdən ayrılmazdı, müəllim görməmişdi, öz-özünə öyrənmişdi. “Ona heç bir müəllim gerek deyildi...” Mestre Budianın arvadı, əlli yaşlarında möhkəm qadın, pillələri qabır və səsi otağı doldurur: – Qəşəng görünür, uzanib özüyün, əyindəki hər şey təptəzə, bəş güllər, aman tanrım, bilirsən, nə qədər gül var orada! ... Kalan adam toplaşsın. Üçdə başlayacaqlar. – Pulu verdin? – Hə, santeyro Migelin öz əlinə, bu məsələlərlə o məşğuldur. Bax Rozaliya beləcə evdən-evə, bardan-bara, dükandan-dükana gəzdi. Portas do Karmonu kəsib, Tabuanla endi. Qabaqlar Lidio Korronun emalatxanası olan, indi isə cürbəcür xırdavə satılan yerə çatanda addımlarını yavaşıtıdı. Bu, iyirmi, iyirmi beş il, ya da, bəlkə, otuz il qabaq olmuşdu... Dəqiq vaxtının nə əhəmiyyəti var indiki? Fərqi nədir? Rozaliya da o zamanlar cavan, qəşəng idi – qadın olmuşdu, çiçək kimi açmışdı, çoxları arzulayırdı onu, əsl yeməli çağırıdı... Arşanjonun yaşı isə əllini haqlayırdı. Necə sevirdi onu, ilahi, necə dəli, çılgın bir məhəbbət idi! Lidio Korronun emalatxanasında vaxtlarını çox keçirirdilər. Arşanjo, Lidio və onların cavan köməkçisi horufçin yeşiyində əllaşır, hərdən də bir qədəh vururdular ki, iş irəli getsin. Rozaliya ocaq qalayıb, dadlı xörək bişirirdi, axşam isə dostları gəlir, kəşasə gətirirdilər... Bir zamanlar, bax, o tində ev vardı, indi daha yoxdur... Yuxardan, mansardin pəncərəsindən görürdülər ki,

körfəzin üstündə, gəmilərin, balıqçı qayıqlarının üstündə dan yeri sökülür. Sınıq şüşələrdən yağış damcları düşürdü içəri, dənizdən külək əsir, sarımtıl ay boylanır, ulduzlar parlayırdı. İndi nə o ev, nə mäsərd var, heç dənizə baxan o pəncərə də yoxdur. Rozaliya yoluna davam edir. Amma indi, nədənsə, kədərlı deyil, özüni tənha hiss etmir daha. İki kişı tələsik yanından ötür. – “Mən onun oğlunu tanıyırdım, dokda əlimin altında işləyirdi, sonra hansı gəmiyəsə matrosluğa getdi. – “Bəs o heç evli olmayıb axı?!” – “Nə olsun ki? İyirmidən çox uşağı var e, ay aygır idi ha, beləsi ələ düşməz...” Güllüşlrlr: əşi qoca deyildi, cin idi, cin... Bəs yanımızda gülən kimdir belə. “Rozaliya onlardan da şən, onlardan da şaqraq güllr. “Yəni cəmi iyirmi? Qorxma, dostum, qorxma və heç özüni boğub eləmə: qız ovçusu, ərlı qadınların beləsi, fahişələrin patriarxi Pedro Arşanjonun gücü bütün dünyanı öz uşaqları ilə doldurmağa çatardı. Belə-belə işlər, əzizim...”

5

Bir zamanlar nifrət dirəyinin ucaldığı, falaqqalar qurulduğu yerdə indi kilsə günbəzi görünür – zənci qulların kilsəsi. Günəş şüasıdır mı onun daşlarında bərq vuran, yoxsa qanmıdır? Bu daşların üstünə çox qanlar axıb, bu səmaya çox iniltilər ucalıb, çox yalvarışlar və lənətlər göylərə yüksələrkən Rozario dos Pretos kilsəsinin divarlarında əks-səda verib. Pelourinyoda belə izdiham çoxdan görünməmişdi: insanlar kilsəni də, onun həyətini də, bayırını da, qonşu küçələri də doldurmuşdular. İki avtobus bəs edəcək məgər? Onları tapmaq heç də asan deyildi – benzinə norma vardı və mayor yaman əlləşəsi olmuşdu, bütün dost-tanışlarını qatmışdı bu işə. Elə bu qədər də adam, hələ, bəlkə, bir az da çox, Kintas meydanında, qəbiristanın darvazaları önündəydi. Çoxları kilsəyə girib, mestre Arşanjonun sakit simasına baxır, bəziləri onun əlindən öpür, sonra da Bayşa dos Sapateyrosda tramvaya oturaraq, Kintasa çatıb dəfn mərasimini gözləyirdilər. Karnaval zamanı afoşə toplaşan meydanın ortasına çox böyük qara parça salınıb. Mayor səkida durub ucuz siqar çəkir, tanışlarıyla ağızucu, birçə kəlmə salamlaşır – bu gün boş söhbətlərin yeri deyil. Kilsədə isə çimib təmizlənmiş,

səliqəli Pedro Arşanjo uzanıb, öz dəfnini gözləyir. Bax, beləcə qəşəng, səliqəli geyinib kandombleyə, bayramlara, ad günlərinə, vida, yas mərasimlərinə gedərdi. Ömrünün lap axırlarında geyimi sarıdan yaman pinti, səliqəsiz olmuşdu – səbəbi yoxsulluğun son həddi idi – amma şən xasiyyətini son günlərinədək itirmədi. Onun, təxminən, otuz yaşı olanda hər səhər Qızılı Bazara, kivrəsi Terensiyanın – zənci balası Damianın anasının – yanına gəlir, orada qəhvə içir, suda isladılmış maniokadan kuskus yeyirdi. Yeməyi də, içməyi də havayı idi – kim idi ondan pul istəyən? Pedro Arşanjo hələ lap çoxdan bəzi məsələlərinə görə pul ödəməməyə öyrəşmişdi, daha dəqiq desək – öz güllüşü, öz söhbətləri, öz elmi, öz şən təbiəti ilə ödəyirdi borcunu. Xəsislikdən deyildi – o, təbiətin səxavətli idi – sadəcə olaraq, ondan pul almırdılar və əslində çox vaxt heç pulu da olmurdu; pul-para Pedro Arşanjonun cibində ilişib qalmazdı: “Pul, əzizim, ona görədir ki, onu xərcləyəsən!” Balaca Damian elə ki, qonağın şaqraq güllüşünü eşidirdi, dünyada hər şeyi unudurdu, hətta ən vacib davasını belə, – qaçıb evə gəlir, yerə oturub, onun danışacağı əhvalatları gözləməyə başlayırdı: Arşanjo orış ilahilərinin və digər qəhrəmanların – Herakl və Persey, Axill və Ulliss – cikinə də bilirdi, bikiyi də. Arşanjo olmasaydı, davakar, nadinc, qonşuların qənimi, bu ətrafdakı bütün oğlanların atamanı, zır xulıqan və mərdimazar olan Damian yüz il qala oxumağı öyrənməyəcəkdi. Heç bir məktəb onunla bacara bilmirdi, xətkeşlə nə qədər çırpsan da faydası yox idi, düz üç dəfə koloniyadan qaçmışdı. Amma Arşanjonun verdiyi kitablar – “Qədim Yunanıstan mifləri”, Tövrat, “Üç müşkətor”, “Qulliverin səyahəti”, “Don Kixot” – və bir də onun səmimi güllüşü, mehriban qardaşyana səsi (“...gəl otur görüm burada, bir az kitab oxuyaq...”)) vəciz Damianı mütaliəyə həvəsləndirdi, ona savad öyrətdi. Arşanjo əzbərdən çoxlu şeir bilirdi, lap əsl aktyor kimi oxuyurdu şeirləri. Kastro Alvesdən¹ də oxuyurdu, Qonsalves Diasdan² da: “Ağlama, oğlum, həyat sərt mübarizədir; həyat bitməz döyüşdür” və hamı ağzını açıb qulaq asırdı ona, ovsunlanmış uşaq kimi... Terensiyanın ağır dəqiqələrində onu atıb, başqa arvadın

¹ Antonio de Castro Alves – (1847-1871), Braziliyanın romantik şairi

² Antonio Qonsalves Dias – (1823-1864), Braziliya şairi, tarixçisi, etnoqrafı

yanına getmiş, sonra da, kim bilir, dünyanın harasında yoxa çıxmış ərini yadına salanda, kivrəsi Arşanjo onun kefini açıb qəşəng dodaqlarına təbəssüm qondura bilirdi, ona məhəbbət şeirləri oxuyurdu: "...sənin al dodaqların qırmızı quşa bənzər, təbəssüm cəh-cəhədi ağzından çıxan sözlər..." və yer üzündə yalnız oğlu Damian üçün yaşayan Terensiya, Pedro-nu fikrli-fikrli süzərdi – insanda vergiyə bax: gülümsündümü, kədər yox olub itəcək... Mironun dükanında tələskən İvona şeirə qulaq asanda aldığıları yaddan çıxararaq, orada qoyub gedərdi: "Gecələrin birində – yaxşı qalib yadımda – qaməkda yatmışdın sən... hörüklərin sallanır, döşlərin görünürdü". Terensiyanın baxışları fikrli olurdu. Elə orada, Qızılı Bazanın özündə, tutqun səhərlərin birində, səma boğulub, külək qopanda Pedro Arşanjonun isveç qızı Kirsi ilə görüşü baş tutmuşdu. Mayorun gözləri qabağında yenə gözəl mənzərələr canlanır: yağışın döydüyü, əynindəki paltarın bədəninə yapışmış, kandan heyran nəzərlərlə, maraqlı içində baxaraq kırımışca durmuş qız... Mayor hələ ömrü boyu belə açıq rəngli dümdüz saçlar, belə ağ dəri və belə göy – dıbsız, nəhayətə qəy, Rozario dos Pretos kilsəsi kimi göy gözlər görməmişdi. Kilsədən isə səssiz yayılır hər tərəfə, adamlar içəri-bayıra gir-çıxdadılar. Bəziləri içəri girir, bəziləri çıxırlar, amma tabutun yanında daimi bir dəstə var. Düzdür, bunu birinci dərəcəli dəfn adlandırma bilməzsən, adi tabutdur – pul az yığılmışdı – amma utanası bir şey də yoxdur, necə lazımdısa, düzəldiblər: zər-bafta, bənövşəyi örtük, metal dəstəklər, mərhumun üstünə də qırmızı örtük salıblar, sağlamlıqda mənsub olduğu qardaşlığın örtüyünü.

Ətrafda bütün hörmətli qadın kahnələr oturub – hamısı gəlib, istisnasız olaraq. Bir az əvvəl, Arşanjonu Esterin evində uzadanda, çəp tavanlı arxa otaqda Pulkeriya ana Ojuoba aşəşesinin¹ ilk mərasimlərini icra elədi. Kilsə də, meydan da bütün icmalardan olan adamlarla doludur: bütün terreyrolardan gəlmişdilər, hörmətli oqanlar² da buradaydı, iavolar³ da. Bənövşəyi güllər, sən güllər, göy güllər; Arşanjonun qarabığdayı əlində isə – al-qırmızı qızılgül. Öz arzusunu idi, belə istəmişdi. Ponomar və santeyro mayorun dalınca get-

¹ Aşəşe – Afrika dəfn mərasimi

² Oqan – büt-pərəst sektasının üzvü

³ İavo – mərasimdə kahnələr

dilər: üçə beş dəqiqə qalib. Katafalk və ağzına kimi dolu avtobuslar Kintas qəbiristanına yola düşür – Ojuoba, Şanqonun gözü orada, öz katolik icmasının torpağında əbədi rahatlığa qovuşacaq. Avtobusların dalınca bir avtomobil də gedir, içində isə professor Azevedo və şair Simoens – bu iki nəfər tamam başqa səbəbdən buradaydı. Ona görə gəlmişdilər ki, mərhum dörd kitab yazaraq, öz nəzəriyyələrini müdafiə eləyir, tanınmış alimlərlə bəhsə girir, rəsmi, lakin yalançı elmi inkar edir, onunla mübarizə aparır, onu məhv etmək istəyirdi. Bütün qalan adamların da həərasi bir səbəbdən gəlmişdi, kimi qonşusunu yola salırdı son mənzilə, kimi də təcrübəli və savadlı, daim yaxşı məsləhət verməyə hazır qoca əmisini, əla nağılçı və tanınmış içki düşkününü, çoxsaylı uşaqları olan ehtiraslı arvadı, orijinal ilahilərinin sevimlisini, bütün sirlərin etibar etdiyi adamı, az qala, ecakar bir sehbəzi – Ojuobanı. Qəbiristan təpənin başında yerləşir, adətə xilaf olaraq, katafalk da, avtobuslar da qəbiristanın darvazalarından qalxmır. Bu, adi dəfn deyil: tabutu təpənin ayağında alırlar çiyinlərinə, kilsədəki camaat qəbiristandakılara qanşır. İnsan dənizi! Belə dəfn yalnız Aninya anaya nəşib olmuşdu, düz dörd il qabaq. Nə nazir, nə milyonçu, nə general, nə yepiskop ümid eləyə bilməz ki, onunla vidalaşmağa bu qədər adam gələcək. Yaşadıqları illərin yükündən, az qala, yəre kimi əylmiş oqanlar, uzun yolun yorduğu qocalar, mayor və santeyro Migel adət-ənənəyə uyğun olaraq tabutu üç dəfə kütlənin başı üzərinə qaldırıb yerə qoyurlar. Kəhin Nəzinyo yoruba dilində dəfn ağısını oxumağa başlayır:

Aşəşe, aşəşe Omorode!

Xor təkrarlayır, insan səsləri bir az da ucalıb, vida ağsında birləşir: "Aşəşe, aşəşe! ..." İnsan dənizi təpə yuxarı axır: üç addım irəli, iki addım geri – müqəddəs himnin sədalan altında rəqs edən addımlar, qocaların çiyində üzən tabut...

İku lonan ta eve şe
İku lonan ta eve şe
İku lonan ta eve şe
İku lonan...

Haradasa, yolun yanında professor Azevede tabutun dəstəyindən yapışib asanlıqla ritmə düşür, çünki onun da damarlarında qanşıq qan axır. Bütün pəncərələrdən adamlar boylanır, xalq hər tərəfdən axışaraq, geyri-adi mənzərənin tamaşasına yığışıb. Belə dəfnlər yalnız Baiyada olur, o da nadir hallarda. Pedro Arşanjo, təmiz, səliqəli, təzə kostyumda, qalstukda özünün qırmızı kafəniylə kütlənin başı üstündə üzür və son rəqsini əyləyir. Müxtəlif səslərdən ibarət güclü xor evlərə girir, şəhərin başı üstündəki səmanı iki parça əyləyir, ticarəti dayandırır, yol keçənləri ovsunlayır: küçə rəqsini hökmranlığındadır – üç addım irəli, iki addım geri, – mərhum da oynayı, onu aparənlər da, bütün xalq da.

Ara ara la insu
İku o iku o ainsu berere.

272

Bu da qəbiristanlığın darvazaları. Oqanlar, adətə uyğun olaraq, arxalarını darvazaya çevirib tabutu içəri salırlar. Məzarın yanında, çiçəklərin arasında, hönkürtülərin arasında atabake təbiller susur, mahnı kəsilir, rəqs donur. "Bizim ikimizdən savayı, bunu heç kəs eşitməyəcək", – şair Simoens ondan – "Arşanjonun kitabları barədə, görəsən, kimsə bilirmi burada? Məzarın üstündəki çıxışda onları xatırlatmaq lazımdır?" – deyər həyəcanla soruşan professor Azevedoya cavab verir. Lakin professor nitq söyləməyə ürək eləmir. Hamı ağ geyib, matəm rəngi... Bir saniyə tabut yerində durur: qoy Pedro Arşanjo əbədlilik qəbirə enməmişdən, özünü küllərin arasında qalsın azacıq. Kədər içində olan mərasim iştirakçıları arasından hərdən hönkürtlər eşidilməkdədir. Fəzanı mütləq sükut fəth edəndən sonra məzarçılar tabutun dəstəklərindən yapışırlar və kiminsə tənha, titrək, kədərlə səsi ruhları sarsıdıb ürəklərə nəstər kimi bataraq, kütlənin başı üzərində ucalır. Bu, mestre Budiandır, ağappaq geyinib, matəmdədir Mestre Budian; arvadının və Mane Limanın qolundan yapışdığı, kor və ayaqları heydən düşmüş mestre Budian mərhumla vidalaşır – məhəbbətlə, kədərlə vidalaşır. O, məzarın başında durub... Ata oğulla danışır, qardaş qardaşla danışır... Əlvida, qardaş, həmişəlik əlvida, mən səni sevirəm, iku o iku o labo rajo ma boyo... "Mən öləndə isə əlimin içinə qırmızı qızılgül – roza qoyun..."

Alovun rozasını, misin rozasını, rəqsin rozasını, nəğmənin rozasını, Roza de Oşalanı, aşəşe...

BİZİM TƏDQIQATÇI ŞAİRİN BUYNUZLU AŞIQƏ NECƏ ÇEVİRLMƏSİ VƏ ONUN POEZİYASI BARƏDƏ

1

Dahi Levensonun öz qeydlərini səliqəyə salmaq üçün elə həmin gecə Ana Mercedesin yardımına ehtiyacı yarandığında və mənim orada qalmağımın bu işin uğurla başa çatdırılmasına xeyri dəyə bilməyəcəyindən, bu köməyə əslində heç bir ehtiyac olmadığından amerikalı ilə mehmanxananın hollunda vidalaşdım. O, mənə çox məhrəmanə bir tərzdə müvəffəqiyyət arzuladı, lakin Ceyms D. Levensonun bu sözlərində mən müəyyən bir ədəbsizlik duydum. Onun təzə əməkdaşını bir kənara çağıraraq xahiş elədim ki, ağər qonaq sırası arvadbaz çıxsa və elmə ithaf edilmiş bu oyaq gecələri ləyaqətsiz və yaramaz bir şeyə çevirmək istəsə, bir az ehtiyatlı və qətiyyətli olsun, lakin bu sözlərimlə qəlbinə dəydiyim əməkdaş bütün həyəcan və şübhələrimə bir anda son qoyaraq, içində dəhşətli bir hədə ehtiva eləyən bir sual verdi mənə. O soruşdu ki, onun tərbiyəsinə və düzlüyünə inanırammı, ağər inanmıramsa, onda yaxşısı budur, indidən... Mən axmaq da imkan vermədim sözünü bitirsən, elə həmin andaca özümün ona qarşı dərin inamıma and içdim və bağışladım, bir tələsik öpüş, bir sirli təbəssüm aldım əvəzində. Sonra da bir kafe, ya bar axtarmağa getdim. Məqsədim belə idi: mümkün olduqca tez vuraraq, nə Levensonun dollarlarının, nə də ki Ana Mercedesin dəlillərinin susdura bilmədiyi qışqanclığıma kaşasada boğum. Bəli, mən onu qışqanırdım, hər saniyə qışqanırdım, gecə-gündüz – xüsusilə Ana Mercedesin mənimlə olmadığı gecələrdə – mən ölüb-dirilirdim, dava salırdım, döyür, döyülürdüm, geyri-insani əzablar çəkirdim, alçaldılır, gizli paxıllıq və kin girdabına yuvarlanmış ədəbi və ədəbiyyata yaxın dairələrdə gülüş hədəfinə, miskin, karsız bir adama çevrilmişdim – hamısı da onun – Ana Mercedesin ucbatından... Amma nahaq deyildi, heç nahaq deyildi! Belə qadının yolunda nə

273

desən eləmək, nəyə desən dözmək olardı! Ana Mercedes ilham pərisi və bizim poeziyanın ən yeni dalğasının dirəyi sayılan "Kommunikasiyanı izolyasiya vasitəsilə dərk etmək!" hərəkatının iştirakçısıdır. Dahiyanə deyilib! Bu şüarın ortaya vaxtında atıldığını yalnız zır kütlər və paxillər dana bilər. Deməliyəm ki, bu böyük ordunun sıralarında mən heç də sonuncu yeri tutmurdum: mənim adım guruldaydı, "Gəyirmə"nin müəllifi Fausto Pena – müasir poeziyamızın tanınmış lideri – "Yaşasın nəcis" poemasının müəllifi Zino Batel mənim bəməmdə "Jornal da Sidade" nəşrində belə yazırdı: "Zinonun özü də elə həmin poetik təmayülün mənim kimi tanınmış lideridir." Ana Mercedes fakültəmizin jurnalistika bölməsində oxuyurdu (iki il qabaq mən elə orada almışdım sosioloq diplomumu) və çox kiçik bir məvacibə "Diario da Manyá" qəzetinin redaksiyasını öz ağıllının işığıyla bəzəyirdi (məhz bu mətbu orqanın müxbiri kimi, Levensonla tanış olub, onunla əməkdaşlığa başlamışdı) və mən sətilərin müəllifinə, saqqallı və işsiz şairə öz ilahi bədəninin gözəlliklərini təmənnasız seyr etmək hüququ vermişdi. Aman, ilahi! Sözləri haradan tapım! O, qızıl idi – başdan-ayağa qızıldan idi, təmiz qızıldan olan bu varlığı necə təsvir edim? – qızıldan tökülmüş mulat qızı, xalqın mükəmməl əsərin, rozmarin iyi verən o bədəni, o büllür gülüşü, çağırış və hiylənin sintezini – yalana bitib-tükənməz həvəsi necə anladım?! O, "Diario da Manyá"nın tufanlı dənizindən – redaksiyalarından, nəşriyyatından, mətbəəsindən keçəndə bir qayıq kimi üzürdü – qəzetin sahiblərindən tutmuş kuryerlərə qədər – onu görən əclafların hamısının içində birca arzu yaranırdı və elə bir adam yox idi ki, bu qayıqı haradasa ya şefin otağında, qəzetin təməlini qoyan gözəl insanın portreti altındakı yumşaq divanın üstündə, ya redaksiyadakı laqqaçar masanın, ya qədim rotaprint dəzgahının üstündə, ya kağız qalaqlarının, lap elə yağlı döşəmənin üstündə abordaja götürmək istəməsin və heç bir şübhə ola bilməzdi ki, əgər Ana Mercedes burada uzansaydı, bu murdar döşəmə bir andaca gül-çiçəklə bəzənmiş yatağa dönər və göylərin səxavətinə sığınardı! Mən inanmıram ki, o, bu çoxsaylı dəstədən kiməsə özünü təslim etmiş ola. Amma qabaqlar... Onu baş redaktor doktor Brito ilə hansısa madam Elzanın himayəsində olan dəbdəbəli "Görüş evi"nin şübhəli dərə-

cədə yaxınlığında görmüşdülər, – həmin vaxt onun ştata götürülməsi məsələsi həll olunurdu. Ana Mercedes mənə and-aman eləyirdi ki, göyərçin kimi təmizdir: patronla görüşünün məqsədi isə yalnız bir reportyor kimi işə yaradığını sübuta yetirmək olub... Əslində məsələ belə deyildi, amma mən bu olaya məxsusi diqqət yetirmək istəmirəm və bu hadisənin haqqında bəhs etməli olduğum hekayətə heç aidiyyəti də yoxdur. Mən bu söhbətləri həqiqət kimi qəbul edərək inandım, sonralar da onun bütün nağıllarına, o cümlədən də elmi maraqlar barədə sonuncusuna inandığımı kimi inandım, bu barədə məhz həmin o gecə bəndənizə xəbər verdi ki, mən artıq Pedro Arşanjonun izlərini Baiyanın kor dalanlarında, döngələrində tapmaq öhdəliyini öz üzərimə götürmüşdüm; çilgin, qəzəbli, öldürücü və intihara vadar edə bilən qısqancılıq onun sevgi andları içində bir andaca əriyib itirdi, bəs idi ki, bu ilan əynindəki bütün miniləri çıxarıb, altında nə varsa, mənə göstərsin, əllərini, ayaqlarını uzatsın, bütün bu mis, qızıl suyuna çəkilmiş, lap elə qızıl ləndşafutun bütün ayrıntılarını incəliklərinədək əyani nümayiş etdirsins... Ah, istedadlı pozğun! "Fahişələr sənənin yanında öyrənib, ustalığa yiyələnirdilər" – ona həsr etdiyim çoxsaylı şeirlərimdən birində belə yazırdım, çoxsaylı və nə qədər təvazödən uzaq olsa da, gözəl şeirlərimdə. Ədəbiyyat bizi bir-birimizə bağlayan tellərdən birincisi idi: Ana Mercedes hələ xeyli qabaqlar, hələ mənimki olmamışdan, əynində "Lee" cinsi olan saqqallı şairin, yəni mənim kobud şeirlərimin heyranı idi. Mənə "üzütlüklü barbar" deyirdilər. Təvazökarlıqdan uzaq olmasın, bu adı mənə şair qızlar vermişdilər. Öz ilk cizmaqaralarını yazdığı şagird dəftərini tərəddüdlə, qorxa-qorxa mənə uzatdığı dəqiqələri heç vaxt unutmaram. Ana Mercedesin gözəlliyi kimi desən həyəcanlandırıla bilərdi; dodaqlarında yalvacı, yazıq bir təbəssüm titrəyirdi... İlk və sonuncu dəfə idi ki, bu qadını ayaqlarına düşmüş göürdüm, ilk və sonuncu dəfə idi ki, mənə yalvarırdı! Məsələ burasında idi ki, həmin o Zino Batel "Diario da Manyá"nın bazar əlavəsində sütunun dördüdə birini öz ixtiyarına götürmüşdü və mənə də əməkdaşlığa dəvət edirdi: özü günün səkkiz saatını hansı banka isə satılmışdı, gecələr isə redaksiyada oturub işini görürdü, şeirlər seçməyə daha vaxtı qalmırdı. İsim ağır olacaqdı – özü də pul verən də yox

idi mənə – amma gördüyüm işin önəmliyi və məsuliyyəti bütün çətinlikləri üstləyirdi. Mən bir şəkil qalereyasının kiçik, yarıqaranlıq barında otururdum və tezliklə ətrafıma hər iki cinsdən olan bir dəstə cavan toplaşdı – əvvəllər heç ağılıma da gəlməzdi ki, bızda bu qəder gənc və istedadsız şair var: biri o birindən ilhamlı, biri o birindən məhsuldar, hamısı da bizim səhifəyə dürtülməyə can atır, özünə, heç olmasa, üç-dörd santimetrlik yer qoparmaq istəyirdi. İlham hədsiz idi, istedad isə az... Namizədlər mənə lumulu kokteyllə qonaq edirdilər, daha ağıllılar isə viski alırdılar. Fərsətdən istifadə edərək, bir də deyim ki, içkinin nə kəmiyyəti, nə keyfiyyəti qiymətləndirməmin qərəzsizliyinə və seçiminin obyektivliyinə qətiyyəni təsir göstərmirdi. Hətta yorulmaq bilməyən, dizlərini mənim qabağımda, guya, təsadüfən aralayan şairələr belə məşhur tələbkərlığımə qətiyyəni tam qələbə çala bilmədilər – bəlkə, lap azacıq təsir etmiş olalar, bu ola bilər. Ana Mercedes isə mənim qərəzsizliyimi və qətiyyətimi bir göz qırpmında məhv elədi. Elə gözlərimi sətirin üzəriylə yüngülcə sürüşdürməyim bas idi ki, onun poeziya üçün doğulmadığını anlayım. İlahi, nə qədər qon-darma idi yazdıqları! Amma necə dizləri, necə qaçaqları vardı – tam mükəmməllik nümunəsi... Bir də qorxmuş gözləri... “Sizin istedadınız var, bunu deməliyəm!” O, minnətdarlıqla gülümsündü, mən isə sözümlə davam edirdim: “Böyük, çox böyük bir istedad!..” “Siz bunu çap edəcəksiniz?” – tələsik soruşdu. Ağzını açıb dilinin ucuyla dodaqlarını yaladı... Aman, ilahi! “Ola bilər, ola bilər... Sizdən asılıdır...” – çoxmənalı bir söz dedim, ehtiyatla. Düzünü deyim ki, onda hələ bu situasiyadan ziyanlı çıxacağıma ümidvar idim: şairəylə yatıb, sayıqlamalarını çap etməyəcəkdim! Amma yaman səhv etmişdim! Elə növbəti həftə onun şeirləri “Gənclərin poeziyası”nın bütün sütununu tutdu, özü də, məsələn, bu qəbildən olan ifadələrin əhatəsində: “Ana Mercedesin şeirləri çağdaş dövrümüzün ən böyük poetik həqiqətdir”, özüm isə ondan, öpüşlərdən, yüngülcə siqallamaqlardan, vədlərdən başqa, hələ bir şey görməmişdim. Bu da həqiqətdir, elə onun imzası ilə çıxmış şeirlərdən üçü mənim yazdıqlarım təşkil edirdi. Şeirlərin birində ona təklif bir cə söz məxsus idi – “sublatör”; bu çox gözəl və hələ indiye kimi heç yerdə rast gəlmədiyim bir söz – “arxa dəlik”

deməkdir. Bəli! Ana Mercedesin poetik yaradıcılığı mənim əlimin məhsulu idi – əvvəlcə mənim əlimin məhsulu idi, amma bu nəticə qısqancılığımın, çıxardığım oyunlardan bezərək, çarpayımdan uçub, poetik inkişafın yeni fazasına qədəm qoyandan sonra isə, illazio Taveyra adlı birisinin. Bir müddət ötdü, o, xalq musiqisi ilə maraqlanmağa başladı, Taveyradan da uzaqlaşdı, bəstəkar Toninyo Linslə əməkdaşlığa başladı. Bu əməkdaşlıq, məncə, royal arxasından çox yataqda davam edirdi. Levensonun Baiyaya gəlişi ərəfində mənim Ana Mercedeslə romanım özünün kulminasiya nöqtəsinə çatmışdı. Faciəvi ehtiras, əbədi məhəbbət və sair və ilaxir. Çox uzun müddət mən heç başqa qadınlara baxmırdım da – baxmağın heç mənası da yox idi: artıq güc qalmamışdı onlar üçün... Ana Mercedes öz andını pozurdusa da, mən hələ onun bir cə yalanının üstünü belə açma bilməmişdim – bəlkə, o səbəbdən ki, çox elə də istəmədim. Nəyə nail olacağdım axı? Münasibətlərin birdəfəlik kəsilməsi? Yox, yox, bir cə bu olmasın! Ya ən ağır dəqi-qələrdə vəziyyətim nisbətən yüngülləşdirsən tərəddüdü bir dəfəlik əlimdən çıxmasına nail olacağdım?... Həmin gecə məhəbbət həsrətindən əzab çəkərək, qısqancılıqdan doğan şübhələrdən bezib nicat tapmaq, möhkəm vurmaq üçün heç kəsini tanımadığı, heç kəsini getmədiyi, lövhəsinin üstündə “Mələk piş-piş” yazılmış bir qəlyanaltıxanaya getdim. Qarşındırılmamış kaşasanın ilk qədəhini içməyə macal tapmamışdım ki, yaxınlıqda eybəcər bir qadınla – fahişə idimi, yoxsa qarımsı qız – bir sözlə, bədheybət bir zadla intim söhbətlər aparın... kimi görsəm, yaxşıdır? Akademik Luis Batistani, ailə və mənaviyyətin dirəyi, ikiüzlü insan, hökmdarın sədaqət əyanı və saf mənaviyyətin müdafiəçisi. O, mənə görəndə tir-tir əsdi, amma əlindən nə gələrdi ki? Məcbur oldu, yaxınlaşıb səmimi görüşün mənimlə və vəziyyətimə izah etmək üçün anlaşılmaz şeylər mızıldasın – dedikləri dumanlı, qarışıq zadlar idi, elə Ana Mercedesin həmişə mənə yedirdiklərindən. Professor Batistadan – onun dərindən mühazirələrindən, nəhayətsiz irticaçılığın, pafoslu nitqlərindən, ürəkbulandırın köhnəfikirilliyindən, ağzından gələn pis qoxudan hələ universitetdə oxuyarkən bezmışdim: nə onda, nə də ki sonra, nadir hallarda görüşəndə belə, nə o, nə də mən xüsusi səvinc hissi keçirməzdik. Amma

bu dəfə, qısqanclıq alovunun içimi dağıtdığı, aldadılmış aşiqin yandırıncı əzablarından bezdiyim bir vaxtda akademik onuncu dərəcəli bir qəlyanaltıxanada, nələyi insanların əhatəsində görəndə, aramızda bir yaxınlıq, qarşılıqlı marağa bənzər nəşə vardı. Bunun səbəbi düşmənimizin eyni şəxs olması idi: Amerika alimi Levenson – və onun braziliyalı analoqu, heç kəsini tanımadığı Pedro Arşanjo. Çox möhtə-rəm akademik mənə Levensonun Baiya səfəri barədə şübhələrini, tərəddüdlərini şərh etdi; mən isə şübhələrim məhrəm, son dərəcə dərin intim səciyyə daşıdığından, susmağa üstünlük verdim. Batistanı hər şeydən qabaq ictimai fikir və dövlət təhlükəsizliyi məsələləri narahat edirdi. “Bizdə, dahiylər və qəhrəmanlar vətəni Baiyada o qədər görkəmli şəxsiyyətlər var... – lap elə bizim Haaqa qartalı Ruyu! götürək – bu xarici isə onu qoyub, gör kimi təriflər yağdırır? Gör kimi ucaldır? Mənəviyyatsız bir zənci əyyaş! Narazılıq onu içindən boğurdu, bir anda nətiq obrazına girib, Alaketu bayramındakı kahin kimi cəzb olurdu, gah mənə, gah əziz rəfiqəsinə, gah da əlindəki çöplə dişlərini qurdalayan ofisianta müraciətlə sözlünə davam edirdi: məsləyə bir az darından baxın, onda mədəniyyətin öyrənilməsi örtüyü altında adi kommunist qəsdı görərsiniz, bizim cəmiyyətin dayaqlarına qarşı yönəlmiş bir qəsd!” Bu yerdə o, səsinin tonunu şübhəli bir tərzdə lap aşağı saldı. “Mən haradasa oxumuşam ki, sizin bu Levensonun bir dəfə dindirmək üçün antiamerika fəaliyyətini araşdıran xüsusi komissiyaya dəvət ediblər! Möhtəbər bir mənbədən mənə məlumdur ki, Federal Təhqiqat Bürosu onunla maraqlanıır.” Onun barmağı yuxarı qalxıb, möhtəşəm görkəmi və yer üzündə hər şeyə biganə olan ofisianta yönəldi, o isə, görünür, sərxoş müştə-rilərin ən ağlasığmaz çıxışlarına da adətərdə idi. “Bu amerikalının bizə elmi fikrin zirvəsi adıyla sındığı nədir?! Sadə xalqın adət-ənənəsi barədə savadsız sayıqlama. Axı, bu Pedro Arşanjo kimdir?! Görkəmli şəxsiyyət? Professor? Doktor? Elm xadimi? Görkəmli siyasətçi? Ya, heç olmasa, tanınmış iş adamı? Yox! Bir daha yox! Tərbiyəçi, tibb fakültəsinin tərbiyəçisi, diləncinin bir! Proletar! Məşhur elm adamı nəhaq yerə qızmamışdı: belə bir qəzəb üçün onun

¹ *Ruy Barboza* – (1849-1923), Braziliya ictimai xadimi, hüquqşünas, yazıçı

köklü əsasları vardı. O, bütün ömrünü pornoqrafiya, mənə-viyyatın aşınması, çimərlik paltarları, portuqal dilinin korlan-masına qarşı mübarizəyə sərf etmişdi – sual olunur: yaxşı, bəs nəyə nail olmuşdu? Heç bir şeyə: indi pornoqrafiya kitablarda, teatrda, kinoda və həyatda hakimdir; mənəviyyatın aşınması normaya çevrilib; qızlar yanlarında, təsbeh-lərlə yanaşı, hamiləlik əleyhinə dərman gəzdirlirlər; çimərlik paltarları bikiniyə çevrilib; ruhanilərin əksəriyyəti daha çox şeytana qulluq edir... O ki qaldı kitablar və portuqal dili məsləsinə, burada işlər lap fırıqdır: bu görkəmli akademi-kin Kamoensin¹ qusursuz dilində yazdığı və müəllifinin şəxsi vəsaiti hesabına çap olunmuş əsərlərini kitab mağazaları-nın rəflərində toz basmışdır, eyni zamanda isə qrammatika qaydalarına nifrət eləyən, klassiklərin dilini afrika dialektlə-rindən birinə çevirən cizmaqaraçıların minlərlə kitabçası isə əlüstü alınır.”

Bu yerdə mən qorxdum ki, akademik coşub ya mənə, ya da ofisianti dişləyər. Amma yox: rəfiqəsinin qoluna girdi, öz “folksvagen”inə otularaq sürüb getdi. Yəqin, mənəviyyatın keşikçisi və millətin atası getdi ki, xəlvət, həqiqətən, xəlvət bir yer tapıb, ömründə ilk dəfə öz qanuni arvadı ilə deyil, başqa bir qadınla cinsi əlaqə üçün zəruri olan ilkin danışıqları başa çatdırsın və orada akademikin şirin məş-guliyəti ədəbiyyat vəcsizlərinin, mənəviyyatsız əclafların gözüne görünməsin! O haqlı idi! Mən özüm də onlardan biri olmasaydım, öz qısqanclığımyı kaşasanın münbət mühi-tində yetmişdirədimmi, dəyəri şübhə doğuran şəirlərimi yazar-dımı?! Yox! Mən mehmanxana otağına hücum çəkib zinakarları cinayət başında yaxalayar, bir əlimlə amerikalı-nın sifətinə onun verdiyi dollarları çırpıb, o biri əlimdəki xəzinəsi dolu revolverdən beş güllə çaxardım, xəyanətkar qadının düz o pozğun, satqın, şəhəvət püskürdən yerinə, altıncı gülləni isə öz gicgahıma!... Mən axı deyirəm, qısqanclıq adamı qətlə, intihara çatdıra bilər...

Ah, murdarlanmış ulduz, ah, əcnəbi yatağı,

Ah, latın dilində cinsi əlaqə.

Ah, mənə artığı çatacaq murdarlanmış ulduz,

¹ *Kamoens Luis Vas* – (1525-1580), böyük portuqal şairi, “Luziada” eposunun yaradıcısı

yorgunluğun artığı gecə pusqudadır,
ellər atası – dünyanın kədəri,
sənin sosiologiyanın artığından lavanda qoxusu gəlir,
rozmarin, sabun, viski, vanna, qəlyan tənəkəsi,
oh yes, mən layiqəm buna!

Nə güllə, nə bıçaq, nə ülgüc, nə tüpürçək,
dəyər in yox, ağlamıram, hədələmirəm,
lənətləmirəm, mən çıxırmıram heç,
tək bir məhəbbət qalıb, artığı da yetəcək mənə.
Buynuzlular şahı!

Buynuz bağlarında alında buynuz, ayaqda buynuz,
bel sütununda buynuz,
subilatoriyasında buynuz,
ətində buynuz yeridim.

Ah, mürdarlanmış pak ulduz.

Fausta Pena

"Mələk piş-pişi", sübhçağı. 1968

TANINMIŞ, İNCƏ ZÖVQLÜ VƏ BİR QAYDA OLARAQ, MƏLUMATLI İNSANLAR – YÜKSƏK İNTELLEKTUALLAR HAQQINDA

1

Levensonun bəyanatından sonra qəzetçilərin qələmləri, radio reportyorlarının mikrofonları, teleoperatorların kameraları indiyədək heç kəsə tanış olmayan, amma birdən bütün dünya miqyasında şöhrət tapmış baiyalının şəxsiyyətinin və yaradıcılığının təbliğinə başladılar. Reportajlar, müsahibələr, mədəniyyətimizin tanınmış simalarının çıxışları, bazar əlavələrində məqalələr, bitib-tükənməz xronikalar və radio-televiziyanın ən populyar proqramlarındakı "dəyirmi masalar" yağış kimi yağdı göydən. Bizim intellektuallar dünyaya sübut etməyə çalışdılar ki, artıq çoxdan, lap çoxdan tanışdılar Pedro Arşanjonun yaradıcılığıyla. Gördüyünüz kimi, bizim ziyalılarla onların Rio-de-Janeyro, San-Pauludakı həmkarları arasında böyük bir fərq yoxdur: tərəqqi əyaləti çəkib paytaxt səviyyəsinə qaldırır, məsafələri yaxınlaşdırır, mədəni səviyyə -

dəki fərqləri yox edir. Bu gün biz elə ölkəmizin cənubundakı iri mərkəzlərin sakinləri kimi qabaqcıl, savadlı və istedadlıyıq, istedadlı gənclərimiz isə Apio Korreya və yaxud "İpanema", "Leblon" barlarının daimi sakinləri olan başqa bir əzəmətli şəxsləri, hətta ən zərək, ən dildən pərgənni belə cibində gəzdirər. Yeganə və çox əhəmiyyətli fərq bundadır ki, bizim əyalətlərdə qonorər çox aşağı, az qala, dilənçi payı səviyyə-sindədir – həqiqətən də, əsl əyalət qonorəndir. Əsla gözəlilmədən aydınlaşdı ki, bizim dahilərdən hər biri "professor Pedronun" dəyərli kitablarına alqış şeypürünü çoxdan üfləyir (onu hətta tərbiyəçidən professor kimi yüksəltdilər), bütün imkanlardan istifadə edərək, özlərinin xəcalətli dərəcədə biganə həmkarlarına onun əsərlərinin əbədi əhəmiyyət daşıdığını isbat etməyə çalışır. Belə bəlli oldu ki, amerikalı Levensonun Arşanjo adını, onun kitablarını unudulma və tanınmazlıq zülmətindən çəkib çıxmasına heç ehtiyac yox imiş, baiyalının yaradıcılığı – həm onun nəzəriyyələri, həm də şəxsiyyəti – mühazirə və məruzələrdə, disput və konfranslarda "Baiya xalqının adət və ənənələri" kitabını yazmış müəllifin neçə-neçə davamçısı tərəfindən bir neçə rəkrusdan davamlı təbliğ olunurmuş. Necə rəqətgətərin bir həmrəylik, necə həyəcanlandırıcı hadisə: Pedro Arşanjonun düz bir legion tələbəsi varmış – kim güman eləyə bilərdi?! Özü də harada? Baiya kimi etnoqrafların, sosioloqların, antropoloqların, folklorçuların və bu qəbildən digər qrafoloqların yaşadığı məkanda, özü də onların hamısı, bir nəfər kimi, o dərəcədə savadlı, maariflənməmiş və məlumatlı idi ki, tanı göstərməsin heç... Saysız-hesabsız, həddindən ziyadə qəliz və gülməli qəzet materiallarından iki-üç ciddi, adı çəkilməyə layiq olanı fərqləndirmək istərdim. Bax, məsələn, professor Azevedonun "Tarde" adlı axşam qəzetində dərc olunmuş geniş müsahibəsi. Professor sosiologiyadan dərş deyirdi; bizim intellektuallar ordusundakı tükənməz şöhrət yangısı ona yad idi. O, Arşanjonun yaradıcılığını, doğrudan da, yaxşı bilirdi, Rio-de-Janeyrolu professor Ramosla bir yerdə işləyərək, əhatələrində olanlara Arşanjo irsinin qiymətini çatdırmağa çalışır, onun əsərlərini müasir nəzəriyyəyə uyğunlaşdırmaq istəyirdilər; o, bütün sayələrini əsirgəmirədi ki, bu dörd kitabça ilə gənc alimləri maraqlandırsın, gənc alimlər isə özlərindən və

¹ İpanema, Leblon – Rio-de-Janeyronun rayonları

biliklərindən tam razı idilər, bildikləri onlara bəş edirdi. Nobel mükafatı laureatı Ceyms D. Levensonun ölkəyə səfəri gərəkdir idi ki, onlar silklənib aysınsınlar, gec də olsa, Pedro Arşanjonun təbliğinə başlasınlar. Qəzet və jurnallardakı parlaq məqalələrin müəllifləri üçün əsas məlumat mənbəyi professor Azevedonun müsahibəsi oldu, çünki Arşanjonun lap çoxdan, kiçik tirajlarla çap olunmuş kitablarını tapmaq asan deyildi. Azevedo "Baiyanın xalq adətlərində Afrika təsiri" kitabını yazan insanın yaradıcılığını ciddi və diqqətlə araşdırmışdı, Arşanjonun müstəqil savad alması faktını xüsusilə diqqətə çatdıran alim onun öz dövrü üçün müstəsna elmi cəsarətini və fundamentallığını sübuta yetirirdi. Azevedo onun kitablarından çoxlu sitat gətirir, insan, yer adlarını, tarixləri sadalayır, buna əlavə olaraq, qısa bir müddət ərzində şəxsən tanıdığı və dəfəndə iştirak etdiyi bu insanın özü barədə də nələrsə yazırdı. Bu müsahibədən iyirmidən artıq oçerk, məqalə, reportaj doğdu, onların bəziləri öz müəlliflərinə şöhrət də gətirdi; amma bu yazıların heç birində sosioloq Azevedonun adı çəkilirdi, əvəzində Levenson, başqa Amerika və Avropa alimlərinin dediklərindən sayız-hesabsız sitatlar gətirilirdi. Özünün avanqard görüşləriylə xüsusilə fərqlənən bir jurnalist "Arşanjonun irsini" "Mao təfəkkürünün retroaktiv məhsulu" kimi qiymətləndirirdi, digəri, daha qabaqcıl olan birisi isə öz məqaləsində "Sartre və Arşanjo – insan kamilliyinin iki vahidi" ifadəsini işlədirdi... Beyin deyil e, qatıqdır, qatıq! Bu sərsəmləmə dənizində Gerri adlı bir şərhçinin – özünü etnoloq kimi, Arşanjonun tələbəsi kimi qələmə verməyən çox nadir müəlliflərdən birinin maraqlı materialı diqqəti çəkirdi. Gerranın acı dili vardı (dil də ki sümüksüz olur, bilirsiniz), bu diskussiyaya yalnız ona görə qoşulmuşdu ki, plagiatla məşğul olaraq, mərhum mestrenin kitabındakı – həmin o kitab ki, otuz il qabaq kitab mağazalarının vitrinlərinə qoyulmuşdu və bu səbəbdən müəyyən dərəcədə tanınmışdı – fikirləri dəfələrlə oğurlamış insanları ifşa etsin. Professor Azevedo öz müsahibəsində gizlətməmişdi ki, bizim mestre öz kitablarını nəşr etdirmək üçün hansı məhrumiyətlərə gedirdi: məvacibi cüzi idi, əvəzində kaşasaya meyli bitib-tükənməzdi. Onun dostu və kirsəsi, qravüra ustası, fleytaçalan və kefcil insan Lidio Korro Ladeyro do Tabuanda kiçik mətbəə düzəltmişdi: orada məhəllənin bütün dükənləri, Bayşa dos Sapateyrosun

kinoteatrların üçün reklam vərəqələri, sərgərdan şairlərin şeirləri və bu qəbildən olan yarmarka və bazar məmulatı çap edirdi. (Lidio Korro barədə oçerk yazan Valadores "Arşanjo, Korro və Tabuan universiteti" adlı maraqlı bir kitab da yazmışdı.) Məhz orada – o miskin emalatxanada heç kəsə bəlli olmayan müəllifin dörd kitabından üçü yığılmış, səhifələnməmiş çap edilmişdi: hər üçü çox aşağı çap keyfiyyətiylə fərqlənirdi. Yeri gəlmişkən, Arşanjonun bir əsəri isə əsl nəşir sayəsində işıq üzü görmüşdü, tirajı min nüsxə idi, yəni o zamanlar üçün, ümumiyyətlə, pis deyildi, amma bu, o vaxtdakı əsərləri üç yüz nüsxədən artıq tirajla çap olunmamış Arşanjo üçün çox möhtəşəm idi, sonuncu və ən mühüm əsəri oalın "Baiya ailələrində irqlərin qarışması barədə qeydlər" yüz qırx iki nüsxə tirajla çıxmışdı, qalanına isə kağız çatmamışdı. Buna baxmayaraq, bu yüz qırx iki nüsxə tamamilə bəş elədi ki, həyəcan, qalmaqal yaratsın, ciddi təhlükəsizlik tədbirləri görülsün: Korro kağız tapıb kitabın çapını davam etdirmək istəyəndə polislər mətbəəyə töküldülər. "Baiya mətbəxi – onun mənsəyi və reseptləri" kitabının isə bəxti daha çox gətirdi. Bonfanti adlı qaranlıq keçmişli olan və bədnam şöhrət qazanmış birisi Prasa de Se küçəsində tələbələr və şagirdlər üçün məxsusi bukinist mağazası açmışdı, onlara lazım olan kitabları – müntəxabatları, loqarifm cədvəllərini, lüğətləri, tibb, hüquq dərsliklərini su qiymətinə alıb, üç qat bahasına satırdı. Arşanjo bu mafiozun yanına gedib-gəlir, söhbətləşirdilər və hətta ona kiçik bir məbləğdə borcu da vardı – Duma təkrar ata qələmindən çıxan "Həkimin qeydləri" əsərinin, amma tam nəqlərinə görə. Bu fakt sübut edir ki, heç kimə inanmayaraq, nisbətən mal verməyən bu kitab alverçisi bizim mestreyə dərin hörmət bəsləyirdi. Bonfanti şəhər gimnaziyasının və xüsusi liseyinin daimi alıcılarına kömək etmək üçün bir neçə kitab buraxmışdı: Fedrin təmsillərinin tərcüməsi – latın dilindən yazılı imtahana mütləq düşən vacib kitab – cəbr və həndəsədən məsələlər həlli, qrammatikaya dair şparqalkalar, "Luzia"nın təhlili bu qəbildən idi. Bu kiçik kitabların formatı elə idi ki, onları gizlicə içəri keçirib, partanın altında vərəqləmək olardı. Bonfantinin xüsusi diqqətində olan cavanların savadını artırmaq üçün o həm də pornoqrafik kitabçalar çap edərək satırdı və bu kitabçalar onun mağazasının daimi müştəriləri olan bəzi vacib cənabların da

diqqətini çəkirdi. Baiyalı mulatı və bu italyan vələdüzzinasını, kitablardan savayı, həm də yemək-ıçməyə maraqları yaxınlaşdırırdı: hər ikisinin nəhayətsiz iştahası və incə kulinar zövqü vardı, elə aspaş kimi də tayı-bərabərləri yox idi. Arşanjo baiyalıların mətbəxindən nümunələr hazırlamaqda təkrarolunmaz idi: skat balığından mokekasının əvəzi yoxdu, ilahi bir şey alınırdı... Bonfanti isə heyratamiz "pasta scuita ai funghiseccia"¹ düzəldib təəssüflənirdi ki, Baiyada bu ləzzət tam üçün vacib olan tərkibat tapılmır. Bazar günləri onlar birlikdə nahar edib söhbətləşirdilər və beləliklə, baiyalıların kulinariya dərslik kitabını yazmaq, əvvəllər yalnız ağızdan-ağıza ötürülən, qadınların dəftər düzəldərək ora qeyd elədikləri reseptləri toplayıb bir yerə yığmaq ideyası belə yaranırdı. Gələcək kitabın müzakirəsi qızgın keçirdi: Bonfanti, sadəcə, reseptlər toplusu istəyirdi, belə fikirləşirdi ki, ön söz yarım səhifədən artıq olmamalıdır – hələ yarım səhifə də çoxdur; Arşanjo isə müfəssəl araşdırmalar aparılmasını və şərhlər verilməsini vacib sayırdı – bir sözlə, əvvəl elmi əsaslandırma, sonra reseptlər. Axırda Arşanjo öz dediyinin üstündə durdu, kitab ixtisarsız çıxdı, amma onu alan yox idi: ya ona görə ki, "kulinar sorğuları kitabı evdar qadınlar üçün nəzərdə tutulduğundan ədəbiyyata və elmə heç bir dəxli olmamalıdır" deyərək, ona dəymiş ziyandan şikayətlənən Bonfanti səbəbi bunda görə, qonorar verməkdən imtina eləyirdi, ya da ki, "bu italyan fırıldaqçısı min nüsxədən qat-qat artıq çap olmışdı kitabı". Beləliklə, bu kitab oxucularda maraq doğurmuşdu. Arşanjonun ölümündən sonra Bonfantidə bu kitabın bir neçə satılmamış nüsxəsi hələ dururdu. Lakin çox illər sonra – bizim şəhərimiz böyüyəndən, sənaye-zad yaranandan, inkişafın digər təmayüllərinin ardınca turizm agentlikləri də bura ayaq açandan sonra Baiya mətbəxi ümummilli maraq kəsb edərək, bütün Braziliyada şöhrətləndi. Oxucuların keçmiş biganəliyi hara getmişdi?! Rio və San-Pauluda bir neçə resept toplusu çap etdilər – bəziləri gözəl nəşr olunmuşdu, əla tərtibatı, içərisində rəngli şəkilləri vardı. Jurnalistlər, yuxarı təbəqənin xanımları, Vitoriya küçəsindəki fransız restoranının sahibi – bütün bu yeni peyda olmuş müəlliflər və onların nəşirləri "Baiya mətbəxi"ndən, "Baiya xörəkləri və şirni-

lərindən yüz resept", "Palma yağı, hind qozu və istiot"dan, "Afro-brazil mətbəxi", "İlyanın nemətləri"ndən və sairə və ilaxırdan az pul qazanmadılar... İndi yorulmaz Gerra bu qənaətə gəlirdi ki, bütün bunlar Arşanjonun kitabından həyasızcasına, aşkar köçürüldü və heç bir yeni, yaxud orijinal məqamlara malik deyil. Plagiatçılar ("İdiotlar!" – əsəbləşmiş jurnalist qışqırırdı) nəinki kitabı heç bir şey əlavə etməmişdilər, əksinə, nəzəriyyəni, nəticələri lazımsız bir şey kimi çıxarıb atmış, yalnız reseptləri saxlamışdılar. Yaxud Riordan olan bir zirək, abırsız cizmaqaraçı Baiyada birçə həftə oturub, hər şeyi oğurlamışdı: Arşanjonun yazdıqlarını satırbasətir köçürmüşdü və sonluqda həyasızlığın son həddinə çataraq, müəllifin fikirlərini də təhrif eləmişdi. Ürəkli Gerra – "nəzərə alın ki, mən nə etnoqrafam, nə folklorçu" – həmin o cizmaqaraçıni ləyaqətsiz davranışda ittiham eləmişdi. Məhkəmə araşdırmalarının sonunmuş döyüşçüsü və bir çox səssiz-küylü proseslərin bilavasitə iştirakçısı mayor Damian de Souza'nın müəhəbbəsi isə ayrıca bir fəslə layiqdir. Bu müəhəbbənin nəticələri fəvqəladə əhəmiyyətli və tamamilə gözəllənməz oldu.

2

Çox az, lap tək-tük adam cəsarət edərdi ki, şəhərin ən tanınmış şəxslərindən biri, tək oturub, öz işləri və layihələri barədə düşündə doktor Zezinyo Pintonun – "Jornal da Sidade" qəzetinin baş redaktoru (və sahibi) – kabinetinə birbaşa girsin. Onun fikirləşmək üçün başqa yeri də yox idi: bankın kontorunda – mümkün deyil, "Petrokimikin" ofisində – orada da olmaz, "Industrias Reunidas"da – heç danışmağa dəyməz. Burada, kənar şəxslərin daxil olması yasaqlanmış bu kabinetdə hələ saat iki olmayıbsa və redaksiyada qaynaşma başlamayıbsa, sakitlik təpə bilər: burda heç kəs onun düşüncələrinin zəncirini qırmaq, qısa, lakin şirin mürgüsünə xələl gətirməzdi. Lakin mayor Damian de Souza üçün hər yerə giriş azaddır, elə buna görə də sümüklü əlilə qapının çəftasını burub açdı və kabinetə bu sözlərlə daxil oldu: – Tənn sizi qorusun, çox möhtərəm doktor Zezinyo, bir də gözəl xanımınız! Evinizdə vəziyyət necədir, hər şey yaxşıdır mı? Səhhətiniz necədir? Yaxşı?! Ümidvaram ki,

¹ Makaron və qurudulmuş göbələkdən bişirilmiş xörək (ital.)

işləriniz də səhətiniz kimidir. Çox gözəl! Mən sizin yanınıza Pedro Arşanjoya görə gəlmişəm. Görün məsələ necə alınır? Sizin qəzetdəki uşaq-quşaq qabağına çıxanı dinləyib, cürbəcür avaraların portretlərini dərc eləyir, bəndəniz isə – Baiyada Arşanjo barədə hər şeyi bilən yeganə adam kənara atılıb, ona əhəmiyyət verilmir, unudulub! Bu, necə olur? Mayor daha sizə gerek deyil? – Mayor özü də bilmədən lap ağırlı yerinə toxunur, hələ qanı axan yarasına dəyirdi: doktor Zezinyo Pinto elə indicə nahardan gəlirdi – ayda bir dəfə Baiya mətbuatının üç kralı, Salvador şəhərinin üç qəzetinin sahibi bir yere toplaşaraq, birgə fəaliyyət planlarını müəyyənləşdirirdi. Onlar çoxdan dostluq edirdilər və zərif şərabdan, qaçaq viskidən bazayı olan nahar, adətən, çox şən keçirdi: dostlar təkcə yenilikləri, siyasət və iqtisadiyyat barədə düşüncələrini bölüşmürdülər, həm də doyunca gülür, qeybət edir, hamkarlarının səhvlərini, yanlışlıqlarını lağa qoyurdular. Bu gün isə söhbətin qurbanına doktor Zezinyo çevrilmişdi, hamısı da ona görə ki, başçılıq etdiyi “Jornal da Sidade” mövsümün baş sensasiyasını – Pedro Arşanjo mövzusunu demək olar ki, işıqlandırmamışdı. Öz redaksiyasında bir dəstə intellektuali, bütün istedadlı jurnalistləri toplamışdı – nəticəsi nə oldu bəs? Professor Azevedonun mü sahibəsini dərc eləmiş “Tarde”dən biabırcasına geri qaldı – bu hələ bir nümunədir. Bəs “Diario da Manyá”?! Xüsusi buraxılış hazırladılar: “Arşanjo Baiyada”! Mən hələ Ana Mercedesin Levensondan aldığı qiyamət etirafını demirəm! Onları Rioda da dərc elədilər, San-Pauluda da, Porto Aleqredə də, Resifidə də... – Əzizim Brito, əgər belə metodlardan istifadə eləsən... Mənə elə bir adam göstərin ki, Ana Mercedesə təkbətək müsahibə verməkdən imtina eləsin! Elə mən özüm də məmnuniyyətlə... Sizcə, bu təmiz rəqabətdir, ədalətli yarış deyirsiz buna? Bilirsiniz onu redaksiyalarda necə adlandırırlar? Qızıl Yançaq! – Brito, onun yançağı, doğrudan, qızıldandı? Deyirlər ki, sizin hər şeydən xəbəriniz var axı... – Kardim ilişdi. Hər üçü güldü, əla alman şərabı içdilər, amma öz qəzetinin patriotu olan, onun hörmətinin üstündə əsən doktor Zezinyonun ürəyindən qara qanlar axırdı... O, özünün diplomlu, elmi dərəcəli uşaqlarına bir aləm pul verir, ürəkləri istəyən hər şeyi çap eləyirdilər – hamısı da yalnız ona görə ki, “Jornal

da Sidade” mədəniyyətin carçısı, müjdəçisi olsun – amma onları beş qəpiklik, bisavad reportyorlar geridə qoydular! Belə imkanı əldən verəsən!... Eybi yox: bu gün letuçkada – bir azca mürgüləyim, sərinər – bu məsuliyyətsiz tənbellərə göstərəm... Şadlıqlarına şitlik eləyirlər! O imkan verməz ki, “Jornal da Sidade” rəqiblərindən daldə sürünsün! “Arşanjo? Mayor, siz Arşanjonu tanıyırdınız?! Düz deyirsiniz?” “Arşanjonu tanıyırdım? Bəs mənə savadı kim verib? Bəs mestrenin cəsədini Ladeyra do Tabuandakı arxdan kim tapıb? Yalnız o səbəbdən Arşanjo mənim atam olmadı ki, o, anamla ilk dəfə görüşənə qədər təkgöz Souza özü öz nəslini artırmagın qayğısına qalmışdı artıq. Anam Qızıllı Bazarda yer götürəndə Arşanjo hər səhər qəhvə içməyə biza gəlirdi... O, təkbəşinə bir sirkə əvəz eləyə bilirdi, düz deyirəm: nə qədər şeir, əhvalat, məsəl-zad deyirdi. Mən indiye qədər şübhələnmirdim ki, Terensiya ona heç biganə deyildi: Arşanjonun, sadəcə, vaxtı çatmadı ona... Arşanjonu tanıyırdım? Bəs mənim ilk müəllimim kim olub? Kim öyrədib mənə yazıb-oxumağı? Xeyirin, şərin nə olduğunu kim başa salıb mənə?...” “Kaşasa içib qadınlar səvməyi kim öyrədib mənə?” – mayor bunu da əlavə edə bilirdi, lakin redaktor artıq onu dinləmirdi: o, zəngin düyməsini basır, eyni zamanda da var gücüylə qışqıra-qışqıra kuryeri çağırırdı. – Kim-sə gəlib çıxıb? Kim? An? Tez onu mənim yanıma çağır, tez! – Və həmsöhbətina tərəf çönüb işlərini ağardaraq, özünün məşhur təbəssümünü nümayiş etdirdi: “Mayor, siz qiyamət-siz”. Doktor Zezinyonun bu sözlərində həqiqət payı da vardı: Baiyada yetmişyaşılı mayordan diqqətəlayiq və tanınmış adam yox idi. Onu hörmətlə “xalq vəkili”, “yoxsulların havadan”, “bədbəxtlərin pənəhi” adlandırırdılar, məhkəmələrdə yaməsrilik fəaliyyəti ərzində müdafiə etdiyi insanların günahsız olduğunu isbatə yetirərək, udduğu işlərin sayına görə bütün rekordları çoxdan arxada qoymuşdu; bə insanlar, adətən, çox kasıb olduqlarından qonorarı barədə, həmşəkə kimi, heç söhbət də olmazdı. O, bütün qəzetlərlə əməkdaşlıq edirdi və qəzetlər ara-sıra onun ədalətsizlik və qədarlığa qarşı çıxan, yoxsulluq, bisavədlilik, aclıq əleyhinə sarıydı: “İki sətir”lərindəki etiraz və şikayətləri dərc edirdilər. O, bələdiyyə məclisinin deputatı seçilmişdi və onun böyük şöhrəti iki vicdansız, doymaq bilməyən iki mürdar siçovulu

sədr və birinci katib kreslosunda əyləşdirmişdi; o, bələdiyyəni kasıbların pənah yerinə çevirmişdi, bələdiyyənin müşavirləri ilə mübarizə apararaq, camaatın boş qalmış torpaqları zəbt etməsinə kömək göstərirdi, həmin torpaqlarda sonradan bütöv məhəllələr salındı, amma ikinci müddətə onu bir də seçməkdən çəkindilər. Anadangəlmə və hərtərəfli natiq kimi yalnız andlılar qarşısında və apellyasiya məhkəməsinə də çıxış etmirdi, o həm də bütün bayramlarda, bütün təntənələrdə – harada olsa – mülki mərasimlərdə də, toy şənliklərində də, ad günləri və xaç suyuna çəkmə mərasimlərində də; yeni məktəbin, ya xəstəxananın, dükanın, mağazanın, çörəkçixananın, ya da barın açılışında; görkəmli bir şəxsin dəfn mərasimində və siyasi mitinqlərdə (o illər hələ siyasi mitinqlər keçirməyə icazə vardı) nitq söyləyərdi. Özü də onu qətiyyətlə maraqlandırmazdı ki, mitinqi hansı partiya keçirir. O, belə hesab edirdi ki, xalqın qarşısını qorumaq, yoxsulluğu, işsizliyi, məktəblərin azlığını damğalamaq istənilən kürsüdən, istənilən qəzetdən mümkündür, qalan məsələlərin isə ona heç bir aidiyyəti yox idi. Onun nitqlərini dinləməyə dəyərdi – heç olmasa, hər il iyunun 2-də Prasa da Sədə, İstiqlal müharibəsinin qəhrəmanlarına qoyulan abidənin önündə; onun nitqi pafoslu vətəndəş ritorikasının parlaq nümunəsi idi. Heyran qalmış kütlə neçə dəfə onu əlləri üstündə aparmışdı meydanlarda!.. Tənəki və alkoqoldan səsi batmış mayor, çeynənmiş təşbehlər və cəsarətli metaforalarla gurlayırdı, görkəmli braziliyalıların aforizmlərini səpələyir – üstünlük, adətən, İsa Məsihiə, Ruya Barbozaya və Klemansoya verilir – kütdən alxış qoparırdı. Mayorun nitqlərində sağ, ölmüş və heç vaxt yaşamamış məşhurların deyimləri, qanadlı sözləri, sentensiyaları parlayır, sayınırdı; məhkəmədə o, bu cür ifadələrlə opponentlərini tarazlıqdan çıxarı, mayorun sarsılmaz inamı, təşəxxüsü prokurorları çaşdırırdı. Bir dəfə çox şübhəli “icazə verilən özünümdəfio” versiyasını əsaslandırmaq üçün mayor “İtaliya və bütün romantik ölkələrin iftixarı Barnabo”ya istinad eləyəndə özündənrazı və qəzəblənmiş kiçük prokuror natiqi yalan söyləməkdə, yalançılıqda ittiham etmək qərarına gəlirdi: “Günahkaram, amma cənab vəkili indi xatırladığı kriminalist barədə mən bir şey eşitməmişəm. Ümumiyyətlə, belə bir kriminalist olubmu?” Mayor özünə arxayın

bu cavana acıyaraq baxdı. “Cənab prokuror hələ çox gəncdir və az kitab oxuyub. Təbiidir ki, o, Bernabonun klassik əsərləri ilə tanış deyil və heç kəs cənab prokurordan belə məlumatlı olmağı tələb eləyə bilməz! Bu cür bisavədlilik mən yaşda olan, kitab oxumaqdan gözünün nurunu itirən insanlar üçün bağışlanmaz olardı, cənab prokurorunsa bunda günahı yoxdur!” Yeri gəlmişkən, mayorun gözləri müstəsna idi, əla görürdü: o heç eynək də taxmırdı. Adamların aksariyyətinin bir ayağı gorda olan, daha yaxşı dünyaya köçmək intizarında yaşadığı bir yaşda mayor şax qamətli, boybuxunludur – “spirt hopmuş hər şey ələ qalır”, gecəyarısından sonra San Joakində, Sete Portasda, Rampa do Merkado sarapatel yeyir, qadınlarla yatır – “yuxusuzluğun ən yaxşı dərmanı”, çürük dişlərinin arasından ucuz siqan heç vaxt əskik olmurdu... Yekə, damarlı əlləri var, hündür yaxalıqlı köynəklər, ağ kostyum geyirdi həmişə – “Oşalaya inanc bəsləyənlər yalnız ağ geyərlər” – qollarının ağzı və yaxası azacıq sürtülərək yağlanmış kostyum. Onun kontoru bu dəqiqə özü haradadırsa, elə orada olur. Heç vaxt tək gəzmir: ayaqlarına mütləq üç-dörd nəfər bədbəxt dolaşır və isti havada sərinləməyə, soyuqda qızışmağa kömək eləyən ecəzkar kaşasadan bir qurtum almaq üçün hansısa barın piştaxtası önündə oturan kimi həmin o adamlar başlayırlar şikayətlərini, etirazlarını, xahişlərini söyləməyə. O, bütün məlumatı kağız parçalarına yazır, sonra da penceyinin cibinə dürtür. Amma onun daimi kontoru da var: hər səhər müştərilərini Liseu küçəsində, əvvəllər santeyro Migelin emalatxanası yerləşən mansardda qəbul edib, məsləhətlərini verir. Santeyro çoxdan ölüb, indi orada adamayovuşmaz bir çəkməçi öz qəliblərini, alətlərini düzüb, mayorun masası isə elə qabaqkı yerindədir və emalatxananın təzə sahibi, güləruz, ağbəniz, üzü çilli mulat vəkilədən nə kaşasa, nə də ki xoş sözlərini əsirməyir. Qapının ağzında isə lap səhər tezdən xahiş gələnlər toplaşırlar. Daha kim yoxdur burada: dustaq arvadlar, bəzən hətta, çolma-çocuqlarıyla bir yerdə; uşaqlar məktəb yaşına çatmış analar – məktəbə verməyə pulları yoxdur; işsizlər, fahişələr, səfillər, xəstələr – onlara xəstəxana, həkim, dərman lazımdır; girovla azadlığa çıxmış fırıldaqçılar; ölüsünü basdırmağa pulu olmayan qohumlar; ərlərin atıb getdiyi arvadlar, aldanıb hamilə

qalmış cavan qızlar – aldadanlar evlənmək istəmirlər onlara; kimləri görməzsən burada – hamısını da ədalət məhkəməsi, polis, bu dünyanın güclüləri qorxudurlar; başqa birisi isə, sadəcə, içki düşkünüdür, deyir ki, bəlkə, obaşdandan bir yüz süzdülər ona... Hamısı narahat, aclıqdan, susuzluqdan əziyyət çəkənlərdir... Mayor onları dalbada qəbul eləyib dinləyir. Evi isə üç dənədir onun: Liberadadda, Kosme de Fariada, İtapajipedə, hər birində də səbir və hövsələylə – lap sübhədən yolumu gözləyən mehriban qadın var. Liberadadda evdə – Emerensiya, gənc, sakit zənci qızıdır, qırxdan bir az artıq yaşı, iri döşləri, yekə yançaqları var. O, varlı ailələr üçün Baiya yeməkləri bişirir, öz evində də bir neçə daimi, hörmətli müştəri qəbul edir. Bu, mayorun indiki sevgililərindən ən köhnəsidir: mayor onu evlərindən azı iyirmi beş il qabaq aparıb. Kosma de Fariadakı evdə isə tikis tikib, satış çıxaran mehriban Dolina yaşayır: üzü qara çiçəkdən çopur-çopurdur, otuz yaşı var, ağbəniz, incədir. Dolina, çox sərt adam olan atası, hamilə olduğunu bilərək onu evdən qovandan sonra mayorla tanış olmuşdu. Onun bədbəxtliyinin səbəbləri olan kapral isə artıq evli idi; uşaq söhbətinin esidən kimi içi yerini canuba dəyişib oradan çıxmışdı. Mayor Dolinanı doğum evinə düzəltdi, həkimin pulunu ödədi, amma heç sonra da uşaqlı qadını taleyin ümidinə buraxmadı. İtapajipedəki cəhərayı pəncərəli yaşıl evdə isə yənhind qızı Mara yaşayır: on səkkiz yaşı, ağzında iki dənə qızıl dişi var, Avenide 7 ünvanındakı mağaza üçün parçadan güllər düzəldir – nə qədər düzəltse, o qədər də satır. Mağazanın sahibi neçə dəfə ona təklif eləyib ki, daha sərfəli bir işlə məşğul olsun, qəşəng rəssam oğlan Floriano Koelyo da onu öz himayəsinə məmnuniyyətlə götürərdi, amma Mara öz güllərinə və sevgilisinə sədaqətini qoruyub saxlayır. Mayor gələndə qız onun qolları arasında rahatlanacaq, onun nəfəsinə duyacaq, yuxusuz gecələrdən xınlayan səsinə eşidəcək: “Necə keçir həyatın, mənim quşcuğazım?” Üç doğma ev, üç ailə, üç sevgili? “Yalandır! Bu ola bilməz!” – mayorun qadınları barədə eşidənlər inanmır, onların təbii həyatını və inamsızlığını anlamamaq olarmı?! Belə vəziyyətlərdə mayor üzr istəyir və xahiş edir ki, yaşının çoxluğunu, işinin ağırlığını nəzərə alsınlar: əlbəttə, qabaqlar, o hələ cavan və sərbəst olanda, daimi münasibətlərini və öləri

əlaqələrini sadalayanda mütləq hesabını itirər, sonadək saya bilməzdi. “Arşanjo həmişə insanların çevrəsində idi, qızların isə ondan ötrü lap ürəkləri oxudirdi,” – mayor tələsmədən danışır, redaktor Ari isə oxunmaz bir xətlə onun dediklərini qeyd edirdi. Doktor Zezinyo mayorun söhbətlərinə maraqla qulaq asır. İnsanlar, hadisələr, küçələr və tarixlər sayınır: mayorun yaddaşı dıbsız çəllək kimidir. “Möcüzələr dükanı”, Lidio Korro, Kirs, Terensiya ananın çadını, İvona, Roza, Rozaliya, Ester, qadınlar, qadınlar, qadınlar, “Baiya övladları” afoşesi, Prokopionun əziyyətləri, polis komissarı vəhşi Gonbul Pedrito, otuz dördüncü ilin tətili (“Yox, bu barədə indi lazım deyil: Ari, zəhmət olmasa, bunu qeyd etməyin” – doktor Zezinyo öz redaktoruna məsləhət verir: reportyorun beyni qandır hələ, diqqəti tətilə yönəldər, sonra qalarsan senzuranın əlində), santeyro Migel... Çox zəngin məlumatdır, buna heç bir şübhə ola bilməz, amma qəzetin redaktoru narahat dəyir gözü: bütün bu sicilləmələrin elmə heç bir aidiyyəti yoxdur. “O, dilənçi kökündə ölüb, hə?” – Ari soruşur. “Ürəyiaçıq adam idi, sadə, amma qürurlu və tərs idi, lap keçir kimi, heç kəs bacarmazdı onunla. Mayor (özü də təkcə o yox) neçə dəfə təklif eləmişdi ki, onun evinə yığışsın: o vaxtlar qoca artıq işini də itirmişdi. Siz razlaşarsınız? Amma o ipə-sapa yatmadı: “Özüm də itib-batmam: hələlik sədaqəyə ehtiyacım yoxdur!” – vəssalam, elə birca kəlmə bunu dedi. Yaman qocaydı... – Düz iyirmi beş il qabaq öldü. Dekabrın on səkkizində, milad bayramlarına düz bir həftə qalmış, anadan olmasının yüz yaşı tamamıdır”. Bir nida eşidildi: nəhayət ki, doktor Zezinyo axtardığını tapdı, məqsədinə çatdı. “Siz nə dediniz, mayor? Yüz yaş? Təkrar eləyin bir də!” “Arşanjonun yüz yaşı olacaqdı. O, öz əlli-illiyini səli-küylü qeyd eləmişdi – düz bir həftə yeyib-ichmək oldu... Ay doktor, o nə həftə idi, ilahi!.. – Həyəcanlanmış Zezinyo yerindən dik qalxdı. – Dediniz ki, bir həftə qalmış, elədir? Pedro Arşanjonun yüzilliyinə həsr olunmuş tədbirlər düz bir il davam edəcək! Və günü sabah onun startını verəcəyik! “Jornal da Sidade” ölməz Pedro Arşanjonun yüzillik yubileyi münasibətlə onun adının əbədləşdirilməsi kampaniyasına başlayır! Aydırınız? Fikrimi təsə bildiniz? Bax onda güləcəyəm!.. Britoyla Kardimin sifətlərindəki ifadəni görmək istərdim! Ari, Ferreyrinyo ilə Qoldmana

xəbər verin hər şeyi. Elə bu gün hamını yığın bura! Hamını yığın, lap yüksək səviyyədə! Belə bir şey çoxdan olmayıb... Hökumətdən də birini çağırıraq, sonra universitet, başda tibb fakültəsi olmaqla, Tarix institutunun, Dil və ədəbiyyat akademiyasının, Folklor araşdırmaları mərkəzinin, bankların nümayəndələrini, ticarət və sənaye dairələrini! Yubiley komitəsi yaradaraq, Riordan adamlarımızı cəlb edərik!.. Biz o, boş-boş guruldanlara göstərərək, qoy görsünlər qəzet çıxarmaq nədir!..” Ari şefinin bütün sözləriylə razı idi: “Jornal da Sidade”nin əsl kampaniyaya çoxdan ehtiyacı var. “Hökumətin tənqidinə qadağa qoyulana qəzetin satışı yaman düşmüşdü. Doktor Zezinyo Pinto mayora tərəf çöndü. Mayor, biza elə bir ideya verdiniz ki, düz bir il bəsimizdir! Pedro Arşanjonun yüzilliyi! Bilmirəm, siza necə təşəkkür eləyim! Xacələtinizdən necə çıxacağam?! “O gülümsündü. Sanki, görkəmli bir şəxsin təbəssümündən uca, ondan qiymətli mükafat yox idi, amma mayor Damian de Souza bir təbəssümlə ələ ala bilməzsən.” Boş şeydir, doktor – dedi. – Burada, elə sizinlə üzbatüz bir bar var, gedək! Mənə bir qədər konyak süzərsiniz, iki qədər olsa, lap yaxşı, özünü də vurarsınız. Birincisini mənim sağlığımıza, ikincisini də Arşanjonun şərəfinə (qocanın konyakdan ötrü ürəyi gedirdi). Gedək, sonraya qalmasın, indi əsl dəmidir.” Görkəmli şəxsiyyət isə yerli konyakı üçüncü dərəcəli bir kafenin pıxtası önündə qətiyyətlə vurmaq istəyirdi, özü də günortanın qızmannda. Odur ki səxavətini nümayiş etdirib əmr verdi ki, mayora kaşasa üçün bir az pul versinlər. Bizim günlərdə hər şeyə görə gərək pul verəsən: ağır zamanədir.

3

Dahi Levensonun mayor Damian de Souza'nın müsahibəsi barədə təsəvvürü yox idi – material amerikalının Baiyanı tərk etməsindən sonra qəzetdə çıxdı – lakin bir neçə aydan sonra onun katibəsi “Jornal da Sidade”nin redaktor-naşiri doktor Zezinyo Pentoya bir məktub yazıb məlum etdi ki, Levenson bu kütləvi informasiya orqanının ölməz Pedro Arşanjonun in memoria¹ xatirəsinə həsr olunmuş yubiley təntənələrinin son iclasında nitq söyləmək barədə təklifini

¹ İthaf (lat.)

qəbul edə bilməyəcək. “Professor Levenson baiyalı mestrenin xatirəsini əziz tutmaq naminə atılan bütün addımları dəstəkləyir. Onun üçün Braziliya xalqının bu görkəmli alimin əsərlərinə layiqli qiymət verdiyinin şahidi olmaq xoşbəxtlikdir”. Lakin Levenson lap istəsəydi belə, gələ bilməzdi, çünki Uzaq Şərqi, Yaponiya və Çinə çoxdan planlaşdırılmış və təxirə salınması mümkün olmayan səfəri vardı. Postskriptumda alim öz əllə bir neçə sətir əlavə edərək, mənasını qoymuşdu və bununla da makinada çap edilmiş və katibəsinin imzaladığı məktub çox qiymətli afroqrafa çevrilmişdi. Həmin o bir-iki sətirdə deyirdi: “P.S. Yuxanda adı çəkilən Çin, Çin Xalq Respublikasıdır, çünki o biri Çin, ya da Formosa adası militaristlərin axmaq və təhlükəli uydurmasından savayı, başqa bir şey deyil”. “Nobel mükafatı laureatı “Jornal da Sidade”nin təşəbbüsünə heyran qalıb” – bu başlıq altında bir məqalə dərc olundu, məqalədə deyirdi: ki “Birləşmiş Ştatlardan olan böyük alim bizim qəzetin sayələrini ruh yüksəkliyi ilə qarşıladı”, hərçənd bu təntənələrdə özü iştirak edə bilməyəcək. Doktor Zezinyo təəssüfünü gizlətmirdi: o, Levensonun gələcəyinə tam əmin idi, indi isə yalnız milli dahilərle və əyalətin görkəmliləriylə kifayətlənməli olacaqdı. Levensonun gələcəyini qabaqcıdan rəsmi – “O, Şimali Amerika nəhənginin ərazisindən bura tələsir” – elan etmişdilər, həm də bu səhəbat ağızdan-ağıza dolayırdı, indi isə o dahi insanı zəif birisi – Rio-de-Janeyrolu alim, professor Ramos əvəz etməliydi. Tanınmış baiyalı redaktor-naşirin heç ağlına da gəlməzdi ki, Nobel mükafatı laureatı az qalmışdı Tokio Universitetindəki mühazirələrinə, Pekinin dövlətləriylə birlikdə, tüpürüb, mavi çalarlı yaşıl dənizi və balıqçı qayıqlarının ağ yelkənlərini, dağın ətəklərinə sərələnmiş şəhəri, onun qəraba sakinlərini və o hündür qızı – nəydi onun adı? – palma kimi qamətli qızı, onun dodaqlarını, döşlərini, yançaqlarını, qarnını görmək üçün bura bir də gəlsin, çünki bütün bunları unutmaq iqtidarında deyildi və sanki, Arşanjonun – sakitliyin qənimti, ayaq izləri sirli Baiya şəhərində zorla seziqlən Arşanjonun kitablarının hansı vərəqindənsə enmiş o mulat qızı bir də görmək istəyirdi. Levenson orada planlaşdırılmış iki gün əvəzinə üç gün qalmışdı – üç gün üç gecə – bu qısa səfərdən sonra beyninə poetik və sərsəm bir fikir gəlmişdi: Arşanjo, sadəcə olaraq,

cadugərdir, bu qızı da yaradıb ki, amerikalı onun bütün yazdıqlarının həqiqət olduğuna inansın... Yaxşı, doğrudan, bəs o qızın adı nəydi? Enn, ha, ha, Enn, səmimi və cəsur Enn – bir də onun əbləh adaxlısı, düşmüşdü dalına, quyruq kimi... – Qulaq as, bu qaraqabaq tip kimdir, düşüb dalıma, əl çəkmir? Heyranlardandır, yoxsa agentdir, güdükçülük eləyir? – deyə Ceyms D. qızdan soruşmuş (inkışaf etməkdə olan ölkələrin vəziyyəti, onlardakı rejimlər barədə kifayət qədər məlumatlı idi) və dallarınca kəlgə kimi sürünən şair Fausto Penanı ona göstərmişdi. "Kim? Bunu deyirsən?" – Ana Mercedes cavabında qayğısızcasına gülmüşdü. "Bu, mənim nişanlımdır. Söhbət ondan düşmüşkən... Yadındadır, sən Pedro Arşanjo barədə materialları toplamaq üçün işə adam cəlb etmək istəyirdin? O, sənin işinə yarar. Sosioloqdur, şairdir və nə qədər desən, boş vaxtı da var". "Əgər o ləngimədən işə başlamağa və bizdən qəmişini çəkməyə söz versə, elə hesab etmək olar ki, kontraktı artıq imzalanıb. Günlər ağzına kimi dolu idi, yorulmaz Levenson Ana Mercedeslə bir yerdə bütün şəhəri əldən-ayaqdan saldı, onun bütün künc-bucağına, küçə və döngələrinə baş çəkdi, təmtəraqlı göyümtül-qızıllı kilsələrinə dəydi. Daha kimlərlə tanış olmadı: Kamfau de Oşossi ilə, Eduarde de İjeşa, mestre Pastinya ilə, Maezinya və Menininya ilə, Migel de Santano Obə Are ilə. Amerikalı məşhurlardan gizlənirdi və onun şərlinə düzənlənən nahaqlardan, özünü pis hiss etməsinə bəhanə gətirərək, boyun qaçırdı. O, zərif təamlardan dadmırdı və məşhur akademik Luis Batistanın nit-qını dinləmirdi, amma əvəzində Modelo bazarındakı rəhmətlik Mariya de San Pedronun balaca restoranında vatapa¹, karuru, efo, yengəc mokekasi, kokadu² və abakaşi yeyirdi, pəncərədən isə körfəzin hamar sinasıyla sürüşərək gedən balıqçı qayıqlarının ağ yelkənləri, dəniz kənanında qalaqalmış rəngbə-rəng meyvə təpələri görünürdü... O, Alaketuda, Loko və İnsanın qızı Olqanın kandomblesində oldu və mestre Arşanjonun təsvir etdiyi oriş³ öz gözləriylə gördü və Ana Mercedesin nişanlısının izahlarına qəti əhəmiyyət verməyərək, onları sevincək, səmimi salamladı. Oşala özünün parıldayan əl ağacına söykənə-söykənə rəqsin arasında

¹ Balıq, ot, un və s.-dən püre

² Kokada – kokos qozundan şirin etmək

Levensona yaxınlaşıb, onu qucaqladı. Olqa isə ona məhrabı göstərdi – pejinini. Əynində Baiya paltarı və zinət əşyaları olan Olqa, iavo və kahin qadınların əhatəsində əsl kraliça kimi görünürdü. "Arşanjo necə yazırdı?... "Onlar küçədə, meyvə və şirni piştaxtalarının arxasında dayananda artıq kraliçadılar, kandombleyə çıxanda isə lap ikiqat kraliça olurlar..." Qısa Baiya gecəsi düşündə isə – onun cəmi üç gecəsi olmuşdu – amerikalı ilə Ana Mercedes sevişirdilər... Üzun ayaqlar, qarabuğdayı sinə, tropik rayihə, onun cəsarətli, onun abırsız gülüşü! ... Elə birinci gecə "Qrinco, indi görərək sən bir şeyə yarayırsan, yoxsa zahirən belə görünürsən," – əynindəki qısa geyimini çıxarıb atdı. – Mən sənə baiyalı mulat qızının nə olduğunu göstərəm. Misli-bərabəri olmayan bayram, gülüş bayramı, inilti bayramı... Daha burada deyiləsi bir söz də qalmır?! Bunu bilin, əziz doktor Zezinyo, bilin ki, amerikalı alim Levenson Yaponiyanı da, Çini də – Çin Xalq Respublikası nəzərdə tutulur – unudub sizin dəvəti qəbul etməyə hazır idi ki, Pedro Arşanjonun ecəzkar, sirli Baiyasını bir də görsün. Lakin doktor Zezinyo bu barədə heç nə bilmir, əgər bilsəydi, mütləq tapşırırdı ki, öz qəzeti -nin səhifələrində, təxminən, belə bir başlıq versinlər: "Böyük Levenson Baiya üçün çox, lap çox danxır".

4

Pedro Arşanjonun, reportyorların təsadüfən deyil, planlı axtarışlar nəticəsində tapılan müasirləri utancaq qocalar, sadə, lap sadə adamlar çıxdı və öz məhraban, bir az da sərsəm və yolunu azmış qonşuları barədə bunları danışdırlar: nə gördü, nə eşitdi, dəftərcəsinə qeyd etmək onun şəkəriydi, adam danışanda çox diqqətlə qulaq asır və özü də yaman həvəslə danışdı, gözəl gitara və kavakinyo¹ çalırdı – berimbaudan, atabəkədən ki, heç danışmağa dəyməz: onların dilini hələ lap uşaqlıqdan, küçələrdə, terreyrolarda bayramlar təşkil olunan vaxtlardan bilirdi. Şahidlər tez-tez çasır, jurnalistlərin dəhşətli axınının görüş çəkinirdilər, onlar isə sensasiyalı təfərrüatları olan açıqlamalar, bəsit, təhrif olunmuş erotika, qəddarlıq, güc, zor axtarırdılar – qocaların keçmiş dövrədən xatirələri bizim vəhşiləşmiş dünyanın

¹ Kavakinyo – kiçik dördsimli gitara

reportyorlarına heç gerek deyildi. Zahirən onları bir-birindən elə böyük zaman kəsiyi də ayırmırdı, lakin düşüncə və həyat tərzləri, duyum həssaslığı cəhətdən bir-birindən o qədər uzaq idilər ki, reportyor Pesanya özünün hər iki cinsdən olan həmkarlarına belə dedi: Uşaqlar, mən xirtdəyə kimi zibilin içindəyəm! Yazmağa heç nə yoxdur! İyirmi beş il qabaq ölmüş və basdırılmış bir colored¹ qoca barədə ağzlarına gələni sayıqlayırlar, onun "Möcüzələr dükanı"ndan danışirlar! Bu da fis çıxdı! Bəli, reportyor Pesanya, sən zibilə düşməsən, sən də, sənin yoldaşların da, rəfiqələrin də, hamınız düşməsünüz zibilə, düz qulaqlarınıza kimi zibilin içindəsiniz, bunu hələ dərk etməyənlərsə üstəlik həm də zırramadırlar. "Bu da fis çıxdı, uşaqlar! Biz sizinlə əməlli bir şey yarada bilmədik! Qocalar o dükandan danışirlar – zəhlətökən Arşanjonun özünü artistliyə qoyub seir oxuduğu dükandan. Çürük fındıqdır hamısı! Yazmağa heç nə yoxdur! Bilirsiniz, bu Arşanjo lap tələyin biriymiş!"

KARNAVALLAR, KÜÇƏ DAVALARI VƏ DİGƏR QƏRİBƏ ŞEYLƏR, ZƏNCİLƏR, MULATLAR VƏ İSVEÇ (ƏSLİNDƏ FİN İMİS) QIZI BARƏDƏ

1

Kütlə tam heyranlıq içində əl çala-çala, itələşərək, oynaya-oynaya küçə ilə axırdı. Karnaval! Daha nə cür kostyumlara rast gəlməzdin: "domino", hindilər, afrikalılar, təlxəklər, təbilçilər, idillik kəndlilər və piratlar, cındırli dilənçilər, heyvanlar, quşlar!.. Mərasim Politeama yetişəndə çəpik çalmağa başladılar və bir ağızdan alqış sədalan yüksəldi: ura! ura! uraaa! Lakin heyranlıq hissinə bir təəccüb də qarışmışdı: məgər polis rəisinin vəzifəsini müvəqqəti icra edən doktor Fransisko Antonio de Kastro Loureiro hələ 1904-cü ildə "mənevியatın, qayda-qanunun, ailə və ictimai asayişin mühafizəsi məqsədilə, cinayətkarlıq və xuliqanlıqlara son qoymaq məqsədilə" afoşeni, harada və hansı ad altında keçirilməsindən asılı olmayaraq, yasaq elan etməmişdi? Etməmişdi. Yaxşı, bəs kim cürət etdi buna? Bu cürət

"Baiya övladları" göstərmişdi və hələ indiyədək bu boyda mərasimin küçələrə çıxmasını, bu qədər adamı, rənglərin, kostyumların bu dərəcə kamilliyini, bəla asayişini, bu qədər yorulmaz batuke¹ və belə əzəmətli Zumbini² hələ heç kim görməmişdi. "Baiya övladları" yalnız ofoşə təşkil etməyə cürət göstərməmişdilər, həm də küçələrə "Palmares Respublikasını" və onun qəhrəman müdafiəçilərini çıxarmışdılar. Kral və sərkərdə, döyüşçülərin ən böyüyü, üç ordunu darmadağın etmiş, imperiya və imperatoru təhdid altında saxlayan Zumbinin özü döyüş zamanı təsvir olunurdu: o, alovlu Azadlıq dağının zirvəsində qalib kimi durmuşdu. Əlində nizasını sıxmışdı, özü isə tamam lüt idi, belində təkca yaquar dərisi vardı. Zəncilər döyüş çağının ritminə uyğun rəqs edirdilər: onlar işlədikləri plantasiyalardan qeyri-insani davranışa gətirib çıxarılan, nəzarətçilərin, plantatorların qamçısı ucbatından qaçmışdılar: onlar daha qul deyildilər, onlar insan və döyüşçü idilər. Sol cinahda yançılpaq zəncilər, sağda isə quldarlığın müdafiəçisi, müharibədə insafmürüvvət, qanun-qayda, vəd nə olduğunu bilməyən Dominqos Jorji Velyonun müzdluları idi. "Diri-diri tutun onları, sağ tutun, tutun və qul ələyin!" – indi karnavalda baiyalılara çağırır o. Üzün saqqalı var, əynində gödəkə, çəpəki kəmərlər və bandeyranta³ şlyapası var, əlində isə üçuclu qırmancı. Xalq bu itaətsizliyi, hakimiyyətə qarşı çıxmağı qızgın alqışlaydı: deyin, doktor Fransisko Antonio de Kastro Loureiro, de, ey polis rəisi, – sənin dərin ağdır, əvəzində qəlbin qaradır – yoxsulların məşğuliyyəti, yoxsulların teatrı, yoxsulların balı – afoşesiz karnaval olar? Yəni sənə kasıbcılıq, aqlıq, işsizlik, xəstəliklər, çəpək, o zəhrimər qaraxızdırma, südəmər çağaları aparan dizenteriya azlıq ələyirmi ki, sən, zəncidöyən doktor Fransisko Antonio, xalqın əlindən bunu da almaq istəyirsən?! Polis rəisini fitə basın, sataşın, gülün ona! Eşq olsun cəsur afoşə iştirakçılarna, ura! Ura! Ura-aaa! Bütün karnaval "Baiya övladları"nı, "Palmares Respublikası"nın döyüşçülərini alqışlamağa başladı. Bu cür uğur heç 1895-ci ildə Oşalanın sehrli sarayını göstərən, üç ildən sonra isə küçələrə ayan-aşrəfilə bir yerə, Daqomeyanın sonuncu

¹ Batuke – Baiya zəncilərinin rəqsi

² Zumbi – qondarma "Palmares Respublikası"nın rəhbəri

³ Bandeyrant – XVI-XVII əsrlərdə Braziliyanın daxili rayonlarını işğal edən

¹ Rəngli (ing.)

kralı – əlahəzrət Aqo Li Aqbonu çıxaran “Afrika səfirliyi” afoşesinin də qismətinə düşməmişdi. Başçı Lobossinin rəhbərlik etdiyi Anqola mərasimini təsvir edən “Afrika zarafatçıları”na da belə əl çalınmamışdı. “Kənd uşaqları” afoşesinə də belə sevinməmişdilər, hərçənd ki bu parlaq tapıntı 1898-ci ildə çox təriflənmiş, çox alqışlanmışdı. Uzun sözün qisası, afoşə qadağan edilən ildə “Baiya övdlərləri”nin müvəffəqiyyətini onların heç biriylə müqayisə etmək olmazdı. Bu yerdə piyada və atlı polis dəstələri mərasim iştirakçılarına hücum elədi. Xalq “Baiya övdlərləri”nin müdafiəsinə qalxdı – rədd olsun əclaf Şiko, rədd olsun özbaşınalıq və qadağalar! Döyüş başladı, süvarilər qılınclarını siyirdilər, insanları vurmağa, atların ayaqları altında tapdamağa başladılar və afoşə iştirakçıları kütlənin içində əridilər... Qışqırıqlar, iniltilər, “ura!” və “rədd olsun!”, döyülmüş insanlar, çaşqınlıq, qarışıqlıq, kimsə büdrədi, kimsə yuxıldı, bax, xəfiyyələr döyüşçülərdən hansınısa tutub aparır, xalq, həm bayramlann, həm də davanın dadını bilən xalq isə döyüşərk, geri qayıtdı tutulunu... Bax, belə, “Baiya övdlərləri” kral Zumbini və “Palmares Respublikası”nın məğlubedilməz döyüşçülərini birinci və axıncı dəfə şəhərin küçələriylə keçirdilər. “Tutun, bax o mulatı tutun! Mayeyi-fəsad odur!” – agent qışqırdı. Lakin mayeyi-fəsad olan mulat – Pedro Arşanjo – bir göz qırpmında döngəyə girib eniş aşağı qaçmağa başladı, dalınca da daha iki nəfər. Onların biri Zumbinin yanında katiblik eləyəne oxşayırdı, çünki belindəki sərgidən başqa, qələmi, bir vərəq perqamenti və kəməridən əsdiyi mürəkkəbəbəsi də vardı. Bu, katib Lidio Korrodan başqa, kim ola bilərdi ki? İkinci qaçqının ağ dərisindən və gödəkçəsindən Dominqos Jorji Velyo olduğu bəlliydi, intəhası basabəsda saqqalını və bəndeyranta şlyapasını itirmişdi: bu dünyada onun adı Pako Munyos idi – qalisiyalı, “Karmo çiçəyi” meyxanasını saxlayırdı. Üçü də dabanına tüpürüb, lap qaçış üzrə çempion kimi gedirdi, birdən “Palmares Respublikasının” sadə döyüşçüsü və bütün bu haqq-hesabın əsas təşkilatçısı ayaq saxlayıb qəhqəhə çəkdi – ucadan, sevincək, şən: nəhayət, ədalətsiz əmrə pozmuşdular, onlara da bayram nasib olmuşdu!.. Rədd olsun despotizm, yaşasın xalq! – onun təmiz, bitib-tükənmək bilməyən, sevincək gülüşü çağlayırdı – atdıq bütün rəislərə, atdıq e-e... ura, ura, ura-a-a-!!!

“Baiyanın övdlərləri” onun sonuncu karnaval məşğuliyyəti idi: 1918-ci ildə, qadağadan on beş il sonra afoşeyə yenidən icazə verdilər, amma Arşanjonun marağı artıq itmişdi, heç vaxt da yox idi. Yeri gəlmişkən, bir dəfə də Aninya ananın xahişiylə “Afrika zarafatçıları” afoşesinin hazırlığında iştirak elədi, onda onların məşhur bayrağı Oqunun kəndomblesində baş kahin olan Bibian Kupimanın əlində dalgalanaraq, karnaval dəstəsinin başı üzərində yüksəlirdi. Afoşə sehrdir, ona görə də Pedro Arşanjo baş kahin qadının, qəzəbli Maje Bassanın yanına gəldi ki, ondan xeyir-dua, məsləhət alsın. Ona danışdı ki, Lidio Korro, Joze Aussa, Manuel de Praşedes; Budian, Sabina və o özü Tororonun şən əhalisi ilə birlikdə “Afrika səfirliyi” afoşesini çıxarmaq qərarına gəliblər, istəyirlər hamıya göstərsinlər ki, Braziliya zəncilər və mulatlar haradan gəliblər. Maje Bassan ana balıqçılardan atdı ki, görsün orış ilahələrindən və eşu cinlərindən hansı onları öz himayəsinə götürəcək. Məlum oldu ki, İmanja, Dənizlər Kraliçası və bir də eşu Aksan. Sonra da gümüşlə işlənmiş, qablanmış qoç buynuzunu gətirdi. Dünyanın mehvari də, bünövrəsi də bu buynuzdadır. Bu buynuz olmasa, heç bir mərasim küçəyə çıxmaz deyil. “Afoşə belə bir şeydir,” – təkrar elədi və talismanı Arşanjoya verdi. “Afrika səfirliyi” ilk afoşə idi ki, digər qrupların – qüvvətli “Qırmızı Xaç”, monumental “Vulkan Konqresi”, “Evterpanın növərləri” və başqalarının alqışlarını, uğurunu əlindən almaq üçün 1895-ci ildə karnavala çıxdı. “Səfir”, mərasim başçısı və bənzərsiz xoreoqraf Lidio Korro idi. Onun işarəsiylə terrorlu oğlan Valdeloyr amuleti silkə-ləyərək, oxumağa başladı:

Afoşə Ioni E
loni Afoşə e Ioni e.

Hamı birsəslə avazını ucaltdı, rəqs edə-edə yollarına davam etdi:

İ Ioni o imale şe.

"Bu gün sehrli gündür, bu gün sehrli gündür", – deyə oxuyurdular. "Oşalanın sarayı" – mərasimin baş mövzusu seçilmişdi, – elə bir uğur qazanmışdı ki, növbəti il Santo Antonio Alen do Karmoda, anqolalılarnı yaratdığı afoşe – "Afrika zarafatçıları" da ona birləşdi. Düz bir il beş müxtəlif qrup zənci və mulatların mahnılarını, o vaxtdək ancaq məkəmbada oxunan mahnılarını aşkar ifa etdi. Samba Baiya küçələrinə çıxdı. Afoşeni necə qadağan etməyədilər ki, zənci mahnıları, onların dairəvi sambaları, rəqsləri, batukaları və digər sehrli mərasimləri xalqın xoşuna gəlmişdi?! Qəzetlər bunun əleyhinə çıxış etdilər, çünki "karnaval bayramına, bizim sivilizasiyanın bayramına getdikcə daha artıq Afrika cizgiləri sirayət edir". Yeni əsrin ilk illərində qəzəbli qəzet kampaniyası mütləq hər dəfə "afrikan qrupları" antik Yunanıstan, XIV Lüdovik üzərində, Yekaterina Medici üzərində, bir sözlə, imkanlı və təhsilli adamları rıqqətə gətirən şeylər üzərində qələbə çalanda başlanırdı. "Hökumət karnaval günləri küçələri dolduraraq, qulaqbatıncı və bədəb səs-küy yaradıb, şəhərimizi yanlışpaq kütlənin murdar sam-ba oynadığı Kintas das Beatas və ya Enjenyo Velyoya döndərən bütün bu kandomble və batukaları qadağan etməyə borcludur. Afoşe bizim çatdığımız sivilizasiya səviyyəsiylə bir araya sığa bilməz!" – deyə "Jornal de Notisiya" – mühafizəkar dairələrin nüfuzlu orqanı səsinə başına atmışdı. Lakin afoşe elə əvvəlki kimi küçə və meydanları doldurub, sam-banın dəli ritmində alleqorik arabaları, həmin o Lüdovik dövrünün paltarlarını unudan xalqı qızıqsındırı. Aristokrat klublarının təşkil etdiyi nümayişlərin tamaşaçı diqqətini özünə çəkən və heyran hissi doğuran dövrəni keçmişdi artıq. Redaksiya məqaləsinin müəllifi isə radikal addımlar tələb edirdi: "Əgər polis şəhərimizin küçələrinin afrikan fətişlərinin şahlıq etdiyi, oqan kəhinlərinin mərasim keçirdiyi, qanza və kandeyroların¹ guruldadığı torreyroya çevrilməsinə mane olmasa, 1902-ci ilin karnavalı nəyə dönəcək?" Lakin afoşe getdikcə daha böyük müvəffəqiyyət qazanır, iştirakçıların kostyumları daha rəngarəng olur, samba və batukanın səsi "Politeam" teatrının qabağında, Kampo Qrandede, Bayşo küçəsində, Teatr meydanında daha ucadan səslənirdi. Afoşe qələbəsinə bayram edirdi: iştirakçıları salamlayır,

¹ Qanza və kandeiro – şaxşaxların müxtəlif formaları

alqışlara layiq görür, hətta, onlara mükafatlar da verirdilər. Afoşe və samba Baiyada epidemiyə kimi yayılırdı. Bax sət tədbirlər də elə onda görüldü. 1903-cü ildə küçələrdə zənci və mulatların on üç afoşesi misilsiz bir mərasimlə başladı ("Fəzanı musiqi alətlərimizin güclü səsiylə yararaq, rəqiblərimizi məğlub edəcək və böhtançılara sübut edəcəyik ki, Qaralar qitəsinin mədəniyyəti əsla uydurma deyil" – manifestlərdən biri məhz bu sözlərlə başlanırdı) və karnaval bitdi, jurnalistlərin başına kül olmuşdu, xəcalətdən qıpqırmızı idilər: "Əgər kiməsə Baiya barədə təsəvvürlərini yalnız karnavalla məhdudlaşdırsa, heç şübhəsiz, düşünər ki, bir Afrika şəhərindədir. Bizim üçün utanc yeridir ki, elə indi burada Avstriyadan olan alimlər heyəti qonaqdır və təbii ki, onlar bütün gördüklərini sivil Avropanın qəzetlərində yazmadan var keçməyəcəklər – onlar elə bunu gözləyirlər". Bəs polis hara baxır? "Baiyanın sivil şəhər olduğunu sübut etmək üçün" o, hansı tədbirlər görüb? Bütün bu Afrika eybəcərlikləri insanın gözüne soxulur, atabake guruldəyir, rəng-bərəng dərilə insanlardan ibarət dəstələr – şahənə kreol qızlarından tutmuş incə mulat qızlarından hamı sükunət nə olduğunu bilməyən dəli samba oynayır.

Bu abırsızlıq, bu cadugərlik, bu şamanlıq çoxmu davam edəcək? Bizim latın mədəniyyətimiz taleyi necə olacaq? Bəli, biz latın mədəniyyətinin varisləriyik və bunu qoy hamı yadda saxlasın, unudanlar üçünsə polisin dəyəniyi, şallağı var. Nəhayət, polis də sivilizasiyanın, mədəniyyətin və ailə dayaqlarının, qanun və qanunsevərliyin müdafiəsinə qalxdı, təhlükəyə məruz qalmış cəmiyyəti və seçilmişlərin alleqorik arabalı mərasimlərini qorudu. Afoşe, samba, batuke və "afrikan ənənəli qrupların çıxışı" qadağan edildi. Gec olsun, güc olsun! Ey avstriyalı alimlər, gəlin, almanlar, belçikalılar, fransızlar, ya da Albionun ağbəniz sakinləri, gəlin! İndi daha gələ bilərsiniz! Amma Kirsı gəldi, isveç qızı – yeri gəlmişkən, elə burada demək lazımdır: hamının düşündüyü kimi isveçli qız deyildi – fin qızıydı – buğda rəngli saçları olan, burada hər şeyə təəccüblənən fin qızı. Böyük pəhrizin ilk günü, iliyindəki islamı və son dərcə təəccüblənmiş bir halda Qızılı Bazanın darvazaları ağzında peyda olan qızın qorxudan dodaqları da əsirdi. Gözləri isə nəhayətsiz, dilsiz maviilikdəydi... Pedro Arşanjo üstündə kuskus və batata

olan masanın arxasından qalxdı, geniş bir təbəssümlə – bunu yaxşı bacarırdı – inamlı addımlarla birbaşa qonağa tərəf yeridi, sanki, onu qəbul etmək buna tapşırılmışdı və əlini qıza uzatdı: Buyurun, qəhvə için. Sonadək aydın olmadı ki, şəhər yeməyinə dəvət olunduğunu anlamadı qız, yoxsa yox, lap anlamasa belə, dəvəti qəbul eləyib, Terensiya ananın masası kənarına əyləşərək, kuskus, batata, şirin manioka və elə həmin maniokanın işlağa qoyulmuşundan bişən piroqa cımdı. Mironun dükənində tez özündən çıxan İvona qışqıncılıqdan alışıb yanır, elə hey donquldanırdı, “ay səni, iyənmiş cındır”, Terensiya ana qəmli gözlərini qeyri-müəyyən bir nöqtəyə dikib durmuşdu və kim bilir, bəlkə də, həmin an onun gözləri daha qəmli görünürdü, qonaq isə qarnını doyurub, öz dilində nəsə deyərək, hamıya gülümsündü. Zənci balası Damian bayaqdan kırımsıca tamaşa eləyirdi, amma indi özünü saxlaya bilməyib, qızın sözlərinin cavabında güldü: – Ay aman, bu na ağdır belə! Elə bil, lap əhəngləmişən! – O, İşveçdəndir, – Terensiyanın yanına qəhvədən-filandan içməyə gəlmiş Manuel de Praşedes izah elədi. – İşveç gəmisindəndir, indi ağac, şəkər yükləyirlər ona. Biz onunla eyni qayıqda gəldik. – Manuel de Praşedes limanda yükdaşıyan idi. – Tez-tez olur belə şeylər, ağıldanseyrək varlı xanım dünyanı görmək istəyib də, gəmiyə minərək, dənizə çıxıb... Amma Kirsini nə varlıya, nə də ağıldanseyrəyə oxşayırdı, burada, Terensiyanın çadırında qonaqdır: paltan hələ qurumamışdı, yaş saçları isə alına yapışmışdı... Nə xanım, əşi, qız uşağıdır, xanım yox, günahsız, kövrək, zərif uşaq... – İşveçlilər üçdə qaldırır lövbəri, o gərəkdir bir az da tez olaydı göyrtədə, özü bilir, düşmüşəndən kapitan xəbərdarlıq eləyib ona. “Kirsini”, – o əlini sinəsinə qoyub dilləndi və sonra da heca ilə təkrar etdi: “Kirsini”. – Onun adı Kirsidir, – Arşanjo beynini işlətdi və dedi: “Kirsini”. İşveç qızı sevincək əl çalıb təsdiqlədi, sonra Arşanjonun çiyinə toxunub öz dilində nəsə soruşdu. “Hə, ay alim, bu tapmacanı da tap görüm”, – Manuel Arşanjoya satışdı. “Əzizim, burada tapmalı nə var ki”, – qıza tərəf çöndü – artıq başa düşmüşdü ki, qız ondan nə soruşur, barməğni sinəsinə dirəyib, təkrarladi: “Pedro, Pedro, Pedro Arşanjo Ojuoba”. – “Oju... Oju...” – qız dilləndi. Bu, böyük orucun ilk günüyüdü. Həmin ərəfədə, çərşənbə axşamı polis “Baiynın övladları” afoşesini

qovmuş, dağıtmış, tapdalamışdı, həmin o afoşeni ki, “Politeama” teatrının qarşısında xalqın samba və azadlıq hüququnu müdafiə etmək istəyirdi. Damian da polislərdən birini atdan yıxmağa müvəffəq olmuş və evlərinə qanımat kimi onun papağını gətirmişdi, amma alacağı cəzanın qorxusundan heç Terensiyanın özünə də göstərməmişdi. O, gizlətdiyi sərvətin dalınca getdi, əlidlolu qayıdanda artıq nə Arşanjo vardı, nə işveçli qız.

Əvəzində, həmin ərəfədə “Palmares Respublikasının” kralı Zumbi olmuş, iki metrlik boyu, şaqqalı bədənliylə fərqlənən nəhəng Manuelə polis papağı yaman ləzzət elədi. Dünən axşam o, əlində nizəsi afoşədə durmuşdu, polislərlə dalaşırdı; dan yeri söküləndə yükləri qayıqdan gecədən buxtada lövbər salmış İşveç gəmisinə daşıyırdı, Manuel son hadisələrə Arşanjo, Korro, Valdeleyr və Aussa ilə mizakirə eləməyə fürsət tapmamışdı: axı, davanı da birinci o başlamış, neçə polis nəfərini döymüşdü, dəqiq neçə nəfər olduğunu heç özü də bilmirdi, sonra isə yüklənəcək gəmini gözləyərkən ürəkdan şaqqanaq çəkib güldürdü. Qüdrətli əlləriylə Damianın başını sığalladı: “Böyüya-böyüya yaman igid oğlan olur!” – “Mən ona göstərəm igidliyi”, – Terensiya həmin naməlum nöqtədən gözünü çəkməyərkən, astaca və çox ciddi xəbərdarlıq elədi. “Yaxşı da, Terensiya ana, dünən necə dalaşmamıq olardı?! Axı haqq bizim tərəfimizdəydi, onların yox! Elə deyil məgər?” – “Onun hələ ağılı kəsmir, burnunu bu cür işlərə soxması gərəkdir”. “Ağılı kəsmir? Zumbi qoşununun ən cavan, ən ürəkli döyüşçüsü – budur, polis papağı sübutdur – bunun ağılı kəsmir?!” Manuel elə güldü ki, bütün bazar titrədi. Yağışın altında, üzü Tabuana sanı isə əl-ələ tutmuş Arşanjo ilə işveçli qız gedirdilər, bir kəlmə də danışmadan gedirdilər, yalnız güldürdülər. Çadırın içində qərribə bir sakitlik hakim idi. Səbəb nə idi, görəsən? Manuel söhbəti davam etdirmək istədi: “Bəs siz, Terensiya ana, dünən karnavalda deyildiniz?” – “Mənim nə işim var karnavalda? Bayramlarla, karnavallarla aram yoxdur, seu Manuel...” – “Necə yəni, nə işim var? Bizə tamaşa eləyirsiniz, afoşəyə baxardınız: mən kral Zumbi idim, oğlunuz isə döyüşçülərimdən biriylə Mestre Pedro da sevinərdi, gəlsəydiniz.” – “Mən heç kəsə lazım deyiləm, kirməyə isə lap

dünəndən... Onun nə qədər desən baxıb sevinməyə adamı var, məni heç görmür də... İndi də bu peyda oldu, gəmi-dən düşən qız... Yaxşısı budur, seu Manuel, bir künədə sakit oturum, onsuz da iş-gücüm başımdan asır..." Külək uzaqdan gülüş səsləri gətirdi: əl-ələ tutmuş Arşanjo ilə isveçli qız qumlu sahillə addımlayırdılar.

3

304

Onlar bir-birini sözsüz anlayırdılar: işarələrlə, gülüşlə anlaşırdılar bir-birini; müqəddəs Fransiskın qızılı kilsəsinə girdilər, bir də ki Largo da Sedəki boz kilsəyə və axırda göy rəngli Rozario dos Pretos kilsəsinə. Matəm kabusları – qoca, mömin qadınlar, karnavalın büt-pərəst günlərinin yükü altında ikiqat olub aman olmaı, tövbə edirdilər. İlahimizin mərhəmətinə kim layiq olacaq, görəsən? İsveçli qız, gözəl-kilsəyə keçərək, getdikcə daha çox təəccüblənir, göz-lərini daha geniş açır və Arşanjonun əlindən daha möhkəm tuturdu. Onlar küçə və döngələrlə irəliləyirdilər; Arşanjo ona "Möcüzələr dükanı"nın bağlı qapılarını göstərdi. Həmin ə-rəfədə Lidio Korro bayram münasibətilə bir çəllək vurmuşdu və təbii ki, axşamçağından tez yuxudan durası deyildi. Kirs-i jestlərlə – əy gülməliyi ha – Pedrodan harada yaşadığını soruşdu. Elə burada, lap bu yaxınlıqda: onun mansardının pəncərəsi dənizə baxırdı, gecələr isə o pəncərədən Ay, ulduz-lar boylanır. Beş il qabaq o, bu çardağı ispan Servinodan kirayələmişdi, qismətində orada daha otuz il yaşamaq vardı hələ. Qaranlıq, dik pilləkənlə sıçovullar qaçırdı və onlardan biri lap ağırı çıxarıb, Kirsinin üstünə atılana isveçli qız elə qorxdu və yaxud əlinə düşmüş bu bəhanədən elə sevindi ki, göz qırpmıya macal tapmamış artıq Arşanjonun qollar arasındaydı və o, qızın düz, dəniz qoxusu verən dodaqlarından öpdü, sonra isə uşaq kimi qucağına alıb, pillələrlə yuxarı qal-dırdı. Mansardadan pitaqça yarpaqlarının rəyihəsi gəlirdi, köhnə palıd ağacının qoxusunu yayan bir çəllək yetişmiş kaşasa da otağın küncündə durmuşdu. O biri künədə isə Arşanjo mehrab kimi bir şey düzəltdi, amma mehrab deyildi: müqəddəslərin təsvirləri yerinə orada Eşu "aydınlan-nın" atributları, əşyaları dururdu, burada kaşasanın ilk qədəhi də həmişə Eşunun şərafət qaldırıldı. Bəziləri deyirdilər ki,

Arşanjo – Oqunun oğludur, digərləri isə onu Şanqonun oğlu sayırdılar, danışdırlar ki, o, Şanqonun sarayında nə vaxtsa yüksək vəzifə, ali titul daşıyıb... Sehrbazlıq başlayanda isə həmişə hamıdan qabaq kefil Eşu cavab verərdi – yer üzün-də hər cür hərəkətin hökmdarı Şanqo yalnız sonra öz Ojuo-basına diqqət yetirər, onun dalınca da – Oqun və sular kralıçası lemanja da yaxınlaşırdı. Birinci isə həmişə güləyən Eşu, kifir Eşu, gəzəyən Eşu olardı. Arşanjo yüz faiz onun himayəsindəydi. Kirs-i mehrabın önündə dayandı, sonra da pəncərədən İsveç gəmisini göstərdi. Borusundan burum-burum tüstü qalırdı. "Bu, mənim gəmidir", – o, öz dilində dedi, Arşanjo anlayıb saatına baxdı: günorta idi, kilsə zəngləri də bunu təsdiq elədi. Qız zənglərin sədası altında, heç utan-madan, adı bir şeymiş kimi, soyundu, təbii və sadə, gülmə-sündü və fin dilində nəşə pıçıldadı – bəlkə də, dua idi pıçıl-dadığı, bəlkə, tamam başqa bir şey, kimi bilir?.. Onlar kilsə zənglərinin sədası altında yatağa uzandılar; günəş quruba enirdi, lakin onlar duymadı bunu. Budur, zənglər də susdu, əvəzində gəminin tələkkar fiti eşidildi, tezliklə dənizə çıxa-cğını deyirdi, liman pritonlarında veyllənən matrosları göyər-təsinə səsləyirdi gəmi. Borusundan çıxan tüstü burumları qalınlaşdı. Sirena çalındı – gəmidə səmşin qızın yoxluğun-dan duyuc düşmüşdülər. Çardaqda isə iki can bir vücuda çevrilmişdi, ikisi də eyni yuxunun cəngindəydi. Arşanjo ona Braziliya mahnılarını öyrətdi, özü isə yad dilin qarıba, melodik səsləri altında, şimal ölkəsinin naməlum nəvazişləri içində layla çalınmış kimi, uyudu, Kirs-i də yatdı. Sonra ikisi də bir-dən oyandı: həyəcanlı, tələkkar gəmi sirenası oyatmışdı onla-rı. Saat dördün yansıyı göstərdi. Şəhərin zövqündən rəngi avazımsı, içindəki kədərli çarpışan Arşanjo – axı niyə belə tez, niyə belə az! – hər şey bitdimi yəni?! – dik ayaq üstə sıç-rayıb, şalvarını əyninə çəkdi. Dəniz, gəmi, kapitan Kirsini geri tələb edirdi. O isə güldü. Sonra çarpayından qalxaraq, pəncə-rəyə elə lüt yaxınlaşıb, gəmiyə əl elədi, əlvida dedi. Əlini Arşanjonun sinəsinə qoydu, barmaqları onun məxmər kimi mulat dərisində oynadı, belinə nə sürüşdü – niyə geyinsin, axı? Sarsaqlıqdır bu... Yəni nəşə deyirdi, öz anlaşılmaz dilin-də, lakin Arşanjo anladı ki bu məhəbbət sözləridir. "Qırıqqa, – ona belə cavab verirdi, – bu gün təməlini qoyduğumuz uşaq oğlan olsa, dünyanın ən ağıllı, ən güclü kişisi olacaq,

o ya Skandinaviyanın kralı, ya da Braziliyanın prezidenti olacaq, mütləq. Əgər qız olsa... Əgər qız olsa, heç kəs gözəllikdə, boy-buxunda ona tay ola bilməyəcək. Gəl yaxına, gəl". Gəminin fiti hələ uzun müddət də, itmiş səmişinin çağırırdı... Polisə xəbər verdilər. Çox təəddüddən sonra kapitan gəminin lövbərini qaldırmaq qərarına gəldi: daha gözləmək olmazdı. Gəminin sahibi səyahətə çıxan bu qız ilk dəfə görün kimi haqiqəti demişdi: "Bu sərsəmlə başınız çəkəcək! Kapitan, əgər bu qız elə birinci limandaca yoxa çıxsın, xahiş edirəm, gözləməyin!" Kişinin dedikləri Baiya körfəzində çin olmuşdu. "Tez-tez, qırnqa, tez, indi isə tələsmə. Heç tələsmə..." Sarmaşdılar bir-birinə, Arşanjo ilə Kirsinin sözləri də qarışdı bir-birinə və bütün bu sözlər məhəbbət kəlmələri idi.

Alatoran günəşin işığını söndürür: demək olar ki, xəlvət Ladeyra do Tabuan hələ dünənkı karnavaldan özünə gəlməyə macal tapmamışdı. Mestre Lidio Korro bir kağızın üzərinə əylələr, qələmlə nəşə çəkir, rəngləyir, "möcüzə" yaradır. Hələ bayramdan qabaq başlayıb, bu gün isə qurtarmalıdır və onun üzündə, yorğunluq və tənballığına baxmayaraq, təbəssüm peyda olur. Böyük möcüzə idi, söz verməyinə də dəyirdi, alqışlanmağa da, bax elə bu alqış və minnətdarlıq sözlərinə görə rəssam və qravüra ustası Lidio Korro nə rəngləri, nə özünü əsirgəyirdi. Əslində o, göylərin neməti barədə, möcüzə barədə, ilahi mərhəmət barədə az düşünürdü: ona görə razı idi və gülümsünürdü ki, işin özündən xoşlanırdı – aydın, çoxrəngli, çoxfənlı kompozisiyası olan bir iş idi. Atlar qaçırdı, xilaskar durmuşdu, qalın meşə vardı. Hər şeydən çox isə yaqvan bayanırdı. Fırça kağızın gah bu, gah da o tərəfinə toxunur, meşə yaşılların, gecə səması qaralır və insanlıq onun fonunda daha aydın görünürdülər. Lidionun təsvir etdiyi səhnə pafoslu idi və usta artıq işini yekunlaşdırırdı. Bəlkə, zülmətin bağrını yaran bir-iki dənə şimşək də əlavə eləsin – dramatisiz artırardı şimşək? Qırıx yaşlı, dolu bədənli, bəstəboy mulat Lidio Korro, mütəhərrik və kefcil insan, masasının arxasına keçəndə əli qələm tutmurdu hələ. Axsam yaman vurmışdu: Budianla o, Sabinanın evindəki batukada içdiklərinin qədarını itirmişdilər.

Hənsisa andan etibarən Lidionun heç nə qalmamışdı yanında, bilmirdi ki, bayram necə qurtardı, "Dükana" necə gəldi, ona kim kömək elədi – günorta saat ikidə ayılıb gördü ki, paltarlarını da soyunmadan, ayaqqabısı da ayağında, taxtın üstündədir, həmin o taxt ki, emalatxananın küncünə qoyulmuşdu və həmişə ya tək yatardı onun üstündə, ya da növbəti rəfiqəsiylə. Emalatxanası həm də ev idi onun üçün: kiçik mətbəxi də vardı, lap çimib, kef eləməyə yeri də, arxada isə iki barmaq torpaqda Roza gül əkib becərirdi... Əgər Roza istəsəydi, əllərinin hərəkətindən, bilirsən, necə gül bağı yaradardı orada?! ... Lidio özünə tünd qəhvə dəmlədi. Dünənki karnavalda Roza de Oşalanı görən olmamışdı... Rəssamın bu dəqiqə ən çox istədiyi təzədən yatağa girib, axşama kimi yatmaq idi, yalnız bundan sonra qapısını açıb, dostlarını qəbul eləyər, söhbətləşərdi. Danışmalı o qədər şey vardı ki: dünənki hadisələr, yaqın, artıq aqlaşığız detal-larla, şayələrə, söz-söhbətlə zənginləşmişdi. Dünən Sabinağla kimsə maraqlı bir xəbər gəlmişdi: polis rəisi, doktor Fransisko Antonio de Kastro Loureiro xəbər tutanda ki, zəncilərlə mulatlar onun qadağısını pozarsa, küçələrə afoşə çıxarmağa cəsarət ediblər, qəflətən xəstələnmişdi. Tanınmış, məşhur nəsiləndən olan doktor Fransisko Antonio çox hökm-lü, qəzəbli və tərs adam idi: onun əmrləri sözsüz yerinə yetirilməliyi, dəqiq və vaxtında. Heç cür təsəvvür edə bilməzdi ki, sözüne baxmazlar, onun iştirakı ilə hazırlanmış qərarı qulaqardına vururlar və afoşə iştirakçıları birləşib küçələrdə mərasim keçirirlər, özü də elə-belə yox, onun şəxsiyyəti üçün təhqirəmiz olan dava-dalaşla bitən bir mərasim. Bu misilsiz həyasızlıq, bu gözəllənməz hərəkət, təbii ki, əməlli hazırlıq işi tələb edirdi, bu sirri ciddi qorumaq lazım idi, vaxt, vəsait – bir sözə, bütöv bir təşkilat lazım idi bunun üçün. Doktor heç cür inana bilmirdi ki, bir dəstə bu cür rəngbə-rəng dərilili cəsarət sahibi olsund, burada mütləq ya alçaq monarxistləri axtarmat lazımındı, ya da müxəlifətlərinin qəsdini – onların barmağı duyulurdu bu işdə. Yox əgər bu boyda işi metislərlə qaralar təşkil eləyiblərə, doktorun ölməkdən, ya da ölümdən betər – istefa verməkdən savayı, başqa çarəsi qalmırdı. Cəsarəti və qəddarlığı ilə seçilən doktor Fransisko Antonionun qabağında ən qorxulu quldurlar belə əzəmətlərini itirir, ən pəşəkər canilər belə dəhşətdən

az qalırdı özlərini batıralar. İndi isə, budur, polisın qəhrəman rəisi, “zəncilərin qanımı” bütün şəhərin gülüş hədəfinə çevrilib, cəmiyyət içində biabır olub, fitə basılıb, lağa qoyulub – özü də kim tərəfindən? Avara-sərgərdanlar, küçə uşaqları tərəfindən. Doktor Fransisko Antonio nifrətdən, qəzəbdən, qürurunun sınımasından boğularaq, hər dəqiqə istefaya göndiriləcəyini gözləyərək, yatağa düşdü, hakimləri çağırıb dava-dərman qəbul elədi. Sifariş edilib və çox uğurlu alınan şəkli çəkərkən, Lidio Korro təxəyyülünə güc verdi: bəlkə, elə bu dəqiqələrdə polis raisinin ailəsi Bonfim xilas-karına yalvarır ki, doktorun həyatını qoruyub, işdən çıxarılmasının qarşısını alsın və çox ola bilər ki, kral Zumbinin katibi, afoşenin mərasim başçısı, rəqslərin rəhbəri yataqda uzanmış, vəczi qəzəbindən yamyaşıl olmuş Fransisko Antonionun da şəklini çəkəcək, bu polisın qəlbi isə samba və naço dilində nəğmələrdən inildəyəcək, doktorun qəlbində şöhrətpərəstlik, özündənrazılıq və sadə xalqa nifrətdən savayı heç nə yox idi... Bundan gözəl bir tədbir o zamanadək hələ onlara nasib olmamışdı, bu xalq deyilən toplum hələ heç vaxt varılarsın qoyduğu qanun və qadağalara belə cəsəret və nəcibliklə cavab verə bilməmişdi. Arsanjo qəzetdə afoşenin, samba və batukanın yasaqlanmasını oxuyan kimi, ona bu əyləncəni təklif edəndə, hətta, Korro belə demişdi: “Bu mümkün olan bir şey deyil”. Lakin Arsanjo kimi dildən pərgarla mübahisə ələyib, udmaq mümkündür məgər, bir dəqiqəyə bir qalaq – yox, bir qalaq yox, lap dağ boyda – dəlil-sübut gətirib, dediyini isbat edəcək onsuz da! Amma baş verənlərə görə Lidio da cavabdehdir: o, Budian, Valdeyoyr və Aussa, bütün bu işlərin mayası Pedro Arsanjodansa heç danışmağa dəyməz – bu işin əsas təşkilatçıları onlar özü idi. Bu dəfə firçanı əlinə könülsüz, tənbəl-tənbəl almışdı: bir karnaval iştirakçısı böyük orucun birinci günü, istirahət günü necə işləyə bilirdi?! Amma ləngitmək olmazdı: sifariş cümə axşamı bitirmək lazım idi, özü də səhər saat doqquzdan gec olmamaq şərtilə, çünki saat on birdə müştəri – Assiz adlı bir varlı əyalət adamı, tütün və şəkər plantasiyalının sahibi, – artıq padreni də dəvət eləmişdi ki, messa keçirib, moiza oxusun. Plantator əməlli-başlı əhd eləmişdi, yalandan yox: xərci də çox çıxacaqdı bu messaya – tütünün bir illik məhsulu dəyərində: elə təkcə iyirmi dənəbir metrlik

şam sifariş eləmişdi... Bəs atəşfəşanlıq, bəs seu Korro? Bəs mənim ailəmin bir həftədir ki yaşadığı mehmanxana, bilirsiniz neçə nəfərdirlər? Sizi də dəvət edirəm, messadan sonra, Tanrı izin versə, bayram da edəcəyik... – Mənim əzim, cümə axşamına heç cür çatdıra bilmərəm. Karnavalın da lap qızgın çağıdır, karnaval vaxtı da mənə heç ümid eləmək olmaz, özü də ki builki karnaval ola! İsiniz belə tələsikdirsə, “mücüzəni” bir başqasına sifariş ələyin... lakin plantator başqa rəssam barədə söhbətlərə qulaq asmaq belə istəməirdi, mütləq Lidio Korro olmalıdır, vassalam; rəssamın adı sertanadan cənuba kimi guruldayırdı: İlyeusdan, Kaşoeyradan, Belmonte və Feyra Santa Anadan, Lensois və hətta Arakaju və Maseyodan da sifarişlər gəlirdi ona. Assiz tərslik ələyirdi: “Seu Korro, yalnız siz! Mənə deyiblər ki, bu işi sizdən yaxşı heç kəs görə bilməz, mən isə, əziz dostum, istəyirəm ki, hər şey ən yüksək səviyyədə olsun! Axı belə bir möcüzə yaratmaq, seu Korro, boş şey deyil! Bu, yaqur deyildi, dəhşət idi! Gözlərinə bax! Alışır yanır lap!” Amma sertanalıya inansaq, xilaskar keçən dəfə qiyamət çıxmışdı... Tutqun, bəlalər vəd eləyən göyün altında, vəhşi qara-sarı heyvan sıx yaşıl meşədən çıxaraq, durub sıçramağa hazırlaşır – o, göylə yerin arasındadır, mestre Korronun tablouna da o hakim kəsilib: onun əzəmətli bədəni fonunda adamlar çırdına, meşə ağacları kollara bənzəyir. Gözləri atəş ışırtısı kimi od tutub yanır və bütün tablounu yalnız bu gözlər işıqlandırır, çünki rəssam bir az düşüncə, şimşəkdən imtina eləmək qərarına gəlmiş, onsuz da bəs deyincə qorxulu idi: heyvanın dondurucu baxışları zülmətin sinasını yırtır, yolçuları yerinə mıxlayırdı. Nəhəng pişiyin nərlisindən oyananda dörd nəfər yaşlı adam və üç uşaq meşə kənarındakı talada yatmışdılar. Lidio dəhşətdən donmuş insanları təsvir eləmişdi. Atlar kişnəyərkən qaçmışdılar artıq – şəkildə onların yalnız dal ayaqları görünürdü... Əsl möcüzəni, heyratəmiz möcüzəni təsvir eləmək çətindir – məhz elə buna görə də Lidio Korro yorğunluğuna və tənbəlliyinə qələbə çalib, işin qulpundan yapışdı, ona görə ki, həqiqətən, çətindir... Asan olanda heç maraqla da qalmır, ilham da olmur... Lidio Korro rəssamdır: qüruru da var, şöhrətpərəstliyi də. Nədir, məgər ancaq Fransisko Antonioya qalib özünəvərgünlük və qürur? Belə şəkli hər gün çəkmirsən ki, hər sifarişə də bu cür can

qoya bilməzsən. Şəklin aşağısında söylə bu sözləri yazır: "Yanvarın on beşinci günü, 1904-cü ilin yayında, Ramiro Assiz Amarqozadan Morro Pretoya səfər zamanı, arvadı, ələ getməmiş bacısı, üç uşağı və daye ilə gecələmək üçün dayananda, yaqarın məhləsinə məruz qalarkən Bonfim xilaskarının göstərdiyi böyük möcüzə. Onlar xilaskara dua etdilər və yaqar yerində donub qaldı və sonra da yoxa çıxdı". Bir neçə sətirde yerləşmiş bir əhvalat adı görünür. Amma mestre Korro, sən çək, həyəcan, çıxılmazlıq, dəhşəti çək, az qala, ağılı itirmiş ananı və əlində tütün doğrayan kiçik bıçaqdan savayı, heç bir şey olmayan – karabini atın yəhərində qalmışdı – Ramiro Assizin özünü çək!.. Eşidilməz addımlarla məşənin dərinliyindən çıxaraq, senyor Assizin kiçik oğluna tərəf gedən – uşaq isə hələ heç yerimirdi də və belə böyük pişiyi görəndə ürəkdən gülümsünürdü... – yaqarın çək! Bax, onda Joakina, Ramiro Assizin arvadı, uşaqlarının anası, dəhşətlə çığırdı: "İlahi, mənim balamı xilas et!" Tənni onu eşidib, bir göz qırpmında özünü yetirdi. Uşağın iki addımlığında donub qaldı heyvan, sanki, gözəgörməzsin əli idi onu saxlayan. Onda böyük uşaqlar da – hamısı, bircə əni kiciyindən, hələ xəç suyuna çəkilməmiş çağadan başqa – o heç nədən şübhələnməyərək gülümsəməyində idi – hamısı bir ağızdan üzünü göylərə tutaraq qışqır: "Bizi xilas et!" Ramiro Assiz rəssama bolluca qonorrar və eləyirdi. "Bunu görməyən, mestre Korro, qəti inanmaz! Yaqar döndü, aramla məşəyə qayıdıb, kollarının arasında gözəndi idi! Biz qucaqlaşdıq! Hamı deyir ki, Baiyada sizdən yaxşı rəssam yoxdur. Çəkin, mən sizə nə danışmışamsa, hamısını çəkin!" – "Sizə həqiqəti deyiblər, se Assiz! Baiyada çox rəssam "möcüzə" çəkir; Pelourinyo ilə Tabuan arasındakı tək bir məhəllədə, mestre Korronu saymasan, daha üç rəssam yaşayır, ona bərabər sənətkarı isə bütün Braziliyada tapa bilməzsən – xalq ona "yaxşılardan yaxşısı" adını verib, Lidionun öz-özünü tərifləməklə arası yoxdur və bunu heç bacarmır da." "Bir az başımı işlədim görək, müqəddəsini yolunda çalışacağam, o, buna layıqdır". Mestre Korro Xilaskarın fiquru üzərində xüsusi dəqiqliklə işləyirdi: o, çərmixə çəkilib, lakin bir əli yaquara və Assizin ailəsinə tərəf uzanıb. Şəklin yuxarı hissəsində, harada ki, ilahi öz möcüzəsini göstərir – işıq zülmətə güc gəlir, qaranlıqda,

sanki, yaxınlaşan şəfəq görünür. Sonra Lidio ən çox ürəyincə olan, amma heç cür ipə-sapa yatmayan personajla məşğul olmağa başlayır: yaqar çox böyük idi, xal-xal, azgün – hər şey necə lazımdır, elə idi, gözləri də yanırdı, ağzı isə – gülümsünürdü, elə bil!

Rəssam bu incə təbəssümü yığışdırmaq üçün daha nə etmədi – sərtaanın adı yaqarını pələng boyda böyütdü, əjdaha kimi dəhşətli çəkdi – heç nə kömək etmədi, bu onun imkanı xaricindəydi, yaqar, rəssamın bütün söylərinə baxmayaraq, elə hey gülümsünür, gülümsünürdü və yavaş-yavaş bəlli olurdu ki, meşələrin şahı ilə körpə uşaq arasında, sanki, gizli bir razılaşma var, bir-birini çoxdan tanıyır və elə bil, dostdurlar. Axırda Lidio tabe olub, şəklin kənarına imzasını qoydu. Şəkl qırmızı xətlə çərçivəyə aldı, ağ rənglə adını və ünvanını yazdı: "Mestre Lidio Korro, "Möcüzələr dükanı", Tabuan, ev №60". Aşağaçağının boğulan işığında, yaxınlaşmaqda olan qürubun bənövşəyi çalarlı işartısında mestre Korro yaratdığına səmimi bir həyəcanla baxdı: yaxşı çıxıb, gözəldir. Onun emalatxanasında daha bir şədeyr yazılı, "Möcüzələr dükanı"nda (əgər Roza razılaşsaydı, emalatxananın adı "Roza və möcüzələr dükanı" olacaqdı) sadə, amma öz sənətinə mükəmməl vəqif olan bir usta can qoyur. Onun sənəti isə əhd eləyənlər üçün "möcüzə" çəkməkdən ibarət deyil təkcə: ürəyiniz kimdən istəyir, soruşun, Lidio Korro kimdir, nə qədər şeylər düşünür, düzəldib, ortaya çıxarır. Təkbəşinə yox: onlar iki nəfərdir, Lidio Korro və Pedro Arşanjo – ayrılmaz dostlar, demək olar ki, həmişə bir yerdədir, bir yerdə olanda da heç kəsin gücü çatmaz onlara. Qohum, qardaşdılar, lap qardaşdan da artıqdılar: əkizdirlər onlar, bitişik əkizlər, iki eşu kimi şəhəri birlikdə əldən-ayaqdan salırlar. İnanmırsınızsa, polisə gedin, doktor Fransisko Antoniondan soruşun, o təsdiqləyər! Lidio dal-dala gedib, şəkildən aralanır ki, bir az uzaqdan baxsın. İşıq azlıq edir, axşam düşür daha... "Gözəldir, – birdən Arşanjonun səsi eşidilir, – mən varlı olsaydım, hər həftə özümə belə bir "möcüzə" sifariş eləyərdim. Asardım divardan, hər ürəyim istəyəndə da baxardım". Rəssam çöndü, qaranlıqda gülümsündü və qızı gördü, sanki, çinidən idi, üzünün bəyazlığı nur saçır. Lap uşaq idi hələ! – Kirs, – Arşanjo onu təqdim elədi, özünü xoşbəxt hiss etdiyi görkəmindən bəlli idi.

"Çox şadam, – Korro cavab verib, əlini irəli uzatdı, – keçin içəri, özünü evinizdəki kimi hiss edin. Ona da ki, əyləşsin, özün də işığı yandır." O, qəfil xarici gonağa təəccüblənmədi. Şəkin yönünü işığa çevirib bir xeyli tamaşa elədi, sanki, həmişəlik yadda saxlamaq istəyirdi. Onun arxasından isə təsvirə hündür, şax qamətli qırıqca baxır, heyrlənir, sevinir, əl çalır, öz anlaşılmaz dilində nəse deyirdi. İndi hamı buradadır – birca köçəri quş Roza çatmır... Kim bilir, birdən o da gəldi? "Möcüzələr dükanı"nda nə desən, ola bilər və olur da.

5

Günorta orada daim basabasdır, axşam tərəfi isə adamlar bir az da çoxalır və tamaşanın başlamasına işarə olaraq işıqlar sönəndə toplaşanların hamısına bir səbirsizlik üz verir. Sonra isə yalnız ən yaxın dostlar qalır və burada dünyada hər şeydən sərbəst açılır. Hətta karnavaldan sonra, pasxa ərfəsindəki cümə axşamı belə, mətbəxdəki səhri fənərə baxmaq istəyənlərin əlindən rahatlıq yox idi. Bu primitiv kinematoqrafi kim fikirləşib. Lidio ya Arşanjo? Məlum deyil, amma qalın kartondan olan yastı fiqurları yüz faiz Lidio kəsib, Pedro isə, yaqın ki, onları hərəkətə gətirib, duzlu-məzali bir mətn yazıb. Işıq sönür, üstü qara mahudla örtülmüş lampanın zəif şöləsi kənardan zorla duyulur və əhənglənmiş divarda məzali, sadə personajlar görünürdü. Hər şey çox basit və yoxsuldur, adambaşına iyirmi reys də tamaşanın qiymətiydi. Bura qocalar və cavanlar, kasıblar və dövlətlər, günümüzə işləyənlər, matrosalar, satıcılar gəlir, hətta evdar qadınlar da qaranlıqda oğrun-oğrun gəlib baxırdılar. Budur, ağ divarda iki ayrılmaz dost – Gonbul və Keçəl bir-birinə sədaqət andı içir, öpüşüb qucaqlaşır, amma səhnəyə qonşuları, səsi-küylü Əmzik Lili çıxanda əbədi dostluqları, kim bilir, hara qeyb olur. Onların hər ikisi qadın ələ keçirmək üçün bəhə girir, bir-birini şillə-yumruqla, təpiklə döyəcləyir və bu dava tamaşaçılara xüsusi ləzzət verir. Sonra hadisələr bir az da qızışır: rəqibinə qələbə çalan Keçəl Lilinin üstünə atılıb onu yerə yıxır və artıq məqsədinə çatmağa azıncı qalmış... Tamaşaçılar kefdədirlər: Keçəlin bütün söylərinin məntiqi nəticəsi sürətlə yaxınlaşır. Amma bu heç də əyləncənin sonu deyil, əsas hadisələr hələ qabaqdadır – nəhaq yerə camaatdan iyirmi reys pul

almırlar ki... Məhəbbət macərasının lap oğlan çağında Gonbul məruz qaldığı məğlubiyyətdən yavaş-yavaş özünə gəlir və qisas almaq arzusu ilə yenə səhnəyə çıxır, Keçəlinə başı məhəbbət oyunlarına əl qanışır ki, onu heç görmür də. Gonbul arxadan ona yaxınlaşır, hazırlaşır və... Keçəl öz dalında bərk bir şey hiss eləyib, duyuc düşəndə, artıq gec idi, iş işdən keçmişdi... Tamaşa bitir, camaat şən əhvali-ruhiyyə ilə dağılır, bir müddətdən sonra isə başqaları gələcək. Səhri fənər saat altıdan ona kimi işləyir. Giriş üçün iyirmi reys heç də çox deyil.

6

Tez-tez Lidio Korro aldığı sifarişləri əl bacarıqla, əl gözəl yerinə yetirir ki, sonradan onu müştəriyə təhvil vermək istəmir, özündə saxlayıb, divardan asmaq keçir ürəyindən. Bütün işlərini yox, ən uğurlularını... Lakin "Möcüzələr dükanı"nda yalnız bir şəkil asılıb. Şəkildə qupquru, rəngi avazımı, vərəmin son mərhələsini yaşayan anıq bir adam təsvir olunub. Ölümündən isə canını belə qurtarıb ki, onun sinəsindən qan gələndə, müasir tibbə qəbulun inanmayan, amma Pak qıza möhkəm etiqad bəsləyən doğma xalası Kandeya müqəddəs Anaya dua edərək, artıq qanaxmadan ölmək üzrə olan bacısı oğlunun taleyini ona tapşır. Xəstənin anası şəxsən emalatxanaya gəlmişdi ki, sifarişini versin. O, dolu əndamlı qadın idi, yaman çox danışdı – Assiz özünün yaqarıyla toya getməli idi onun yanında! – amma kifayət qədər gözə-gəlimliydi. Sifarişçinin rəssamla görüşündə iştirak eləyən Manuel de Praşedəs gözünü yaman zilləmişdi arvada – kök qadınlarla arası saz idi onun. "Mənim ətdən xoşum gəlir! Sür-sümüyü qoy itlər gəmirsin, amma itə bir yaxşı parça donuz budu, ya məsələn, rostbif ver, gör nə görərsən!..." Göylərin mərhəmətinə layiq görülmüş xala rastlaşdığı möcüzə ilə çox fəxr edirdi, o pak qızın tibb elmiylə müqayisədə üstünlüyünü sübut etməyə çalışır və müqəddəs Anadan gördüyü xoş münasibətlə yaman qürrelənirdi, Manuel de Praşedəs dedi ki, o da Maryəm anaya inanır və havanın necəliyindən asılı olmayaraq, hər il bayramlarda Kandeyasa yollanır. Pak qız adamı heç vaxt naümid qoymaz! Sifarişçi qadın Manuellə bir xeyli söhbətləşib, rəssama beh kimi

313

şəklın dəyərinin yarısını ödədi – burada Lidionun bəxti yaman gətirdi, çünki həmin o müştəri bir də emalatxanaya gəlmədi. Deyirdilər ki, xəstənin növbəti qanaxmasını Pak qız daha dayandırmayıb, niyəsi belə deyil: görünür, bunun üçün ciddi səbəbləri varmış. Lidionun bu əhvalatı danışdığı Rozenda Batista dos Reysin fikri belə idi ki, Pak qız özünü təhqir olunmuş sayıb, çünki gonbul arvadla yükdaşıyan daim onun adını çəkə-çəkə mazaqlaşmışlar, elə buna görə də yelbeyin xalanın vərəmli bacioğlusunu taleyin axarına buraxaraq, onları cəzalandırır. Rozendanın qənaətləri həmişə çox məntiqli olurdu, o, boş söz danışmaz, möcüzə və əhd məsələlərindən yaxşı bəş çıxardı.

Şəkildə boğuc təntənəli tonlarda dörd bir tərəfi qana bulamış yoxsul və dar otaq təsvir olunurdu. Ölümçül xəstə – zəifləmiş, damarlarında qanı qalmamış – özünün təkadamlıq subay carpaysında yarınamış vəziyyətdədir: canlı meyit, sanki, mum çəkilmiş sifət və artıq aydındır ki, onun bu vəziyyəti çox davam edə bilməz. Yanında şən və mömin xalası durub – güllü əmək, qırmızı şal – Müqəddəs qıza baxıb dua ələyir ki, xəstənin dərində şərik olsun. Qan bütün yatağı, mələfəni bulayıb, döşəməyə axıb, göyləri qızardıb, azacıq aralıda qan gölməçəsinin içində üstü yaşıl, cəhrayı və qırmızı çiçəklərə bəzənmiş – eynəli qadının ətakliyi və carpayının hər iki kürəkliyi kimi – kaşidan “gecə vazası” durur. Görünür, mestre Korro şəklın hamıda ümidsizlik və ölümün yaxınlığı duyğusu yaradan, həddindən ziyadə boğuc koloni - tini yumşaltmaq məqsədi güdürdü... “Ah, əziz xanım, tab - loya baxın, bu əzəbəşin sifətinə baxın və siz anlayarsınız ki, ona daha heç bir müqəddəsın köməyi dəyməz...” Möcüzə, həqiqətən, baş vermədi, Pak qız mərhəmət göstərmədi, şəkil isə elə bu divardan – ağ atın belində oturub, od püskürən əjdahanı nizələyən müqəddəs Georginin oleografiyası ilə, “Mulen Ruj” un afişası arasında asıla qaldı – afişanın üstündə Tuluz Lotrekin imzası vardı və fransız qızlar ətaklərini qaldırıb, budlarını, corabbağı və krıjevalarını göstərərək, kankan oynayırdılar... Lidionun emalatxanasına bu afişanı hansı külək gətirmişdi? Ah, necə istərdi ki, heç olmasa, bəzi işlərini – ən gözəllərini, üzərində tər tökülmiş, səylə işlənmiş, əzab bahasına başa gəlmişlərini – özünə saxlaya biləydi! Amma necə saxlayaydı, pul da lazım idi, axı, Pul,

çoxlu pul, özü də təcili! Korro pul yığır, gündəlik qazancını Aşağı Şəhərdə seu Ervalanın bankına aparırdı: mətbəə almaq, lap ən ucuz belə olsa, bir əmək pul istəyir... Özünə şəxsi mətbəə düzəltmək onun yeganə arzusu idi və tezliklə də bu arzu gerçəkləşəcəkdı... Bəli, yeganə arzusu idi, çünki Roza de Oşalanın məhəbbətini heç bir pul, heç bir əziyyət bahasına almaq olmazdı – bu qadın elə ələqətməz bir arzu kimi həmişə qalacaktı... Bu arzusunun gerçəkləşməsi üçün, sə, Bonfim xilaskarı və Kandeyanın Müqəddəs qızı səylərini birləşdirib, möcüzələrin ən böyüyünü göstərməliydilər, bundan başqa, gərək yəqin, Oşolufana və ilahələrin başçısı ağbırçək Oşalaya da əhd ələyib nəzir deyəydin.

7

Bax, möcüzə budur, mənim məhəbbətim: Roza de Oşala rəqs ələyir – enli, lap enli üst ətaklik və yeddi dənə altdakılar, lüt qollar və krujeva altında çiyinlər, sinəbəndlər, qolbağlar, xırda muncuqlar – rəqs edir və özünün vəhşi qəhqəhəsiylə fəzanı titrədir. Rozadan, Roza de Oşaladan, zənci qız Rozadan danışmaq üçün, ondan gələn gecə rəyihəsini, diş qoxusunu təsvir etmək üçün, gül ləçəyini xatırladan ipək kimi zərif, göyümtül qaraya çalan dərisinin necə parıldamasını, gümsü qolbaqlarının necə cingildəməsinə təsvir etmək üçün, vücudunun lap dərinliklərində yuva tapmış vüqarlı gücü və gözəlliyi, ovsuncu gözələrinin süzgün-süzgün parıldamasını – bütün bunları təsvir etmək üçün mütləq gərək böyük şair olan, uzunsaçlı rapsod olan, qonşu küçədəki sərsəri gitaraçı isə yeddihecalı kupletlərini ələ qoşsa da, burada əlindən bir şey gəlməz, onun işi deyil, qətiyyən bacarmaz!.. Bir dəfə bayram üçün bəzənmiş Roza küçəylə gedirdi, “Ağ evə” gedirdi, cümə günüyü dəyə ağ çəpisi də almışdı ki, Oşolufan ataya qurban versin. Varlı bir malikanənin pəncərəsindən isə tamaşa edirdilər ki, Roza ilahiyyə qurbanını necə aparır, özünün şahənə əzəmətli gözəlliyilə – əynindəki hər şeyi təzə idi, çəkmələrinin dik dabanları isə, elə bil, melodiya ritmini təqəqlidərdi və bu təqəqlı onun dalınca düşmüşdü sanki, addımlayırdı, saçında isə bir dənə qızıl gül, yancaqları okeanın qabarma dəmindəki ləpələrlə tək yırğalanır, günəş yancaq sinəsində əks olunaraq bərk vururdu – pəncərədən

ona iki hörmətli senyor baxırdı: biri çox yaşlı idi, o birisi isə lap cavan. Hər ikisi dərinədən bir ah çəkirlər və həmin o cavanı – ərköyün zadəgan oğlu, özündənrazı raxit – belələri, yaqin, cinsi korlamamaq üçün əmiyiə ilə əmioğlu yatanda doğulur – dillənir: “Bax, polkovnik, buna deyərləm qadın! Həyatda hər şeyimi verərdim ki, o, mənim olsun!” Qoca fazendeyro – bir zamanlar şaxlı-budaqlı ağac kimiymi, dağ çayı kimi qarşısalınmaz, yəhər altına girməyən aygır kimi qızgın idi – uzaqlaşan zənci qızından gözlərini çəkib, incə, anq, qan azlığı üzündən səzilən və cansıxıcı oğlana, ölməkdə olan nəslin nümayəndəsinə baxaraq, belə deyir: “Eh, doktor! Belə qadın güc, bacarıq istəyir: nə sənin oyuncaq susəpənini, nə də mənim çürümüş budağım onun öhdəsindən gəlməyə imkan verər! Mən onun üçün çox qocayam, sən isə çox zəif...” Lidio Korro fleytasını götürüb, melodiyasıyla ulduzları oyadı, gitaranın simlərində gəzişən Arşanjo göylərdə ayı axtarıb, qopanb ona, Rozaya verir – onun üçün heç nəyə qızırqanmaz, onun üçün heç nə əsirgəməz və “Möcüzələr dükanı”nda Roza haqqında samba yaranır və fleyta məhəbbətdən söz açaraq, fəryad edir... Roza həmişə gözlənilmədən gəlir və elə də gedir – bir də gördün, həftələrlə, aylarla yoxa çıxdı və bir kəs də bilmir ki, hara gedib. O yalnız kandomble mərasimlərini icra eləyəndə daqiq olur – düzdür, bütün mərasimlərdə yox – Əşala “Ağ Ev”də qəbul edəndə, ora Oqunun qayıq yan alanda. O, həmişə və hər yerdə gözlənilməzdir və onu yalnız böyük bayramlarda, kahin qadınların əhatəsində mütləq görə bilərsiniz. Bir də baxdın ki, düz bir həftə görüldü gözə – bazar ertəsidən şənbəyə kimi hamıdan tez gəlib, hamıdan gec, dan yeri söküləndə getdi, sənləndi, güldü, nəğmələr oxudu, Korro ilə zarafatlaşdı, onun qoluna girdi, başını çiyinə qoydu – zərif sevgili kimi, ev sahibəsi kimi yır-yığış elədi, onda Lidio da fikirləşir ki, nəhayət, qərarnı verdi, yaqin, həmişəlik gəlib; budur o – sevgili, rəfiqə, qanuni arvad, budur o, onun qadını. Lakin bütün bunların həmişəlik olduğunu, etibarlı olduğunu düşünən kimi, o, yenə qeyb olur, yoxa çıxır, özü barədə bir ay, lap iki ay heç bir məlumat vermir və onda səvincə də Lidionun həyatından bilmərrə çəkirlər... Bir ildən artıq keçib üstündən, bir dəfə də, kim bilir nədən, növbəti möcüzə baş verəndə – o, qəflətən gəlib çoxdan bəri özünü yığışdın, qəti addım atmaq istəyən

Lidio Korro, münasibətlərini təcili olaraq rəsmiləşdirmək qərarına gələndə, Rozaya birbaşa, girişsiz-zadsız dedi: “Şələküləni yığışdır, kəf mənim yanıma!” Birlikdə hansısa bazarımdan gəlirdilər, Lidio təklif elədi ki, ötürsün onu: yolları kimsəsiz, təhlükəli yerlərdən keçirdi, qadın isə xahiş elədi ki, səhrlı fənəri göstərsin ona, bu barədə o qədər eşitməmişdi ki, oradan-buradan... Baxdı və Keçəl Zeyə gözü yaşarana kimi güldü və bir stəkan alua¹ içib, könüllü, özü girdi qomuna, görünməmiş bir ehtirasla bədənini Lidioya tapşırdı – görünürdü ki, məhəbbətinə ehtiyacı vardı. Üç gün üç gecə Roza emalatxananı tərk eləmədi, orada bir səliqə-sahman, təmizlik yaradı, mahnılar oxuyurdu, Lidio isə bəxtəvərliyindən güllürdü... Amma bura həmişəlik köçməsinə ona təklif edəndə buz tək soyudu, sərt oldu və bax belə bir acı hədə çıxdı dilindən: “Heç vaxt bu barədə danışma, heç vaxt, yoxsa mənə bir daha görməyəcəksən! Əgər səvirsən səni, əgər sənin ürəyincəyəmsə, etiraz eləmə, razılaş ki, nə vaxt istəsəm, nə vaxt özüm arzulasam sənin yanına gəlim. Səndən başqa bir xahişim yoxdur, birəcə bunu deyirəm: mənim həyatıma müdaxilə etmə, izləmə məni, dalıma gəlmə. Bu xahişimi yerinə yetirməsən, and içirəm ki, bir də görməyəcəksən məni!” Bu sözlər elə deyilmişdi ki, mübahisəyə yer yox idi və Lidio razılaşdı: “Səni sevmək üçün, sənə baxmaq üçün, mən qurbağa yeyərək, üstündən də qamını lap ılanla doyurmağa belə razıyam...” O verdiyi vədə əməl elədi: heç bir şey barədə soruşmadı, nə dedi-qoduya qulaq asdı, nə şayiələrə, nə eyhamlara, əşi Roza barədə, yaqin ki, heç kəs heç nə bilmirdi əslində. O, Barris küçəsindəki zəngin bir evdə yaşayırdı: qabağında bağçası, bağcadan zəncilənməmiş köpək, pəncərələrdə pərdələr, bu ev haqqında pis bir şey danışan da yox idi. Gül-çiçək arasında qəşəng geyimli bir qız uşağı gəzir, itlə oynayırdı; gözəl qız idi, mulat qızı, lap mələklərə bənzəyirdi, Rozanın qarabugdayı, düz saçlı qız. Rozanın həyatı barədə hər şeyi yalnız Maje Bassan bilirdi, amma bu sirri özünün gen sinəsində möhkəm qoruyurdu. Kahin qadının, “müqəddəslər anasının” elə onunku kimi gen sinəsi, iri döşləri olmalıdır ki, oğulları və qızlarını, gəlmə və yadellilərin bütün dərdlərini, təlaşları sığa bilsin içinə: bu döşlər mücrü kimidir, içində ümidlər və arzular, kədərlər və incikliklər gizləyir, məhəbbət

¹ Alua – Braziliyanın şimal-şərqində yayılmış içki

və nifrət də, sandıq kimi, onlarda qıfıllanıb. Təkcə Maje Bassan, sərt və zərif ana, Roza haqqında, onun həyatı barədə hər şeyi bilir, qalanlarının danışdıqları isə uydurmadır, nağıldır. "...O, bir varlı, əsilzadə ağdərililə yaşayır, ya qrafdır, ya baron, ya da ki hersoq – qızın atası da həmin adamdır..." "O, kilsədə portuqaliyalı bir tacirlə nikah kəsdirib, kilsə kitabında da qeyd olunub, qızı ondandır..." – bütün bunlar qadın qeybətindən, uydurma, sayıqlamadan savayı, başqa bir şey deyildi, bir sözle, şənbətanı idi. Lidio heç nə soruşmur və heç soruşmaq da istəmirdi. Şən, oyunbaz Roza gəl-dimi yanına, ona daha heç nə gerek deyil, qalan məsələlərlə onun nə işi var axı! Onunla danışacaq, onun üçün mahnı oxuyacaq Roza, rəqs edəcək... Roza oxuyur, onun bəm səsi gecənin sədasıdır. Roza özü də alatoran içindədir və yanqaranlığın zəif işığı "Möcüzələr dükanı"nı zorla aydınlandır – orada isə Lidionun fleytası ağlamaqdan doymur ki, doymur. Kiminçün rəqs eləyir o? Bədəni kiminçün əyilib, budları kiminçün əsir, gözləri kiminçün parlayır? Lidio üçün, çoxillik və təsadüfi sevgilisi üçünmü? Yoxsa, o birisi üçün, burada olmayan o dövlətli əsilzadə üçün, heç kəsin tanımadığı əri, sevgilisi, uşağının atası üçün? Bəlkə, Arşanjo üçün? Bax əsl möcüzə budur, mənim məhəbbətim, – Roza qədim bir mahnı oxuyur və onda həm vədlər, həm zarafat, həm kinayə var:

Gedək, gedək Prasa da Seyə,
Tete ananın evinə... Kayumba.

Mestre Lidio Korro ehtirasdan ölərek, öz fleytasını çalır, qəlbi də əzablardan yorulub artıq. Hə, Roza, hə! Səni lap gec-gec də olsa, ağuşuna almaq üçün qurbağa da yeyərdi, kərtənkələ də, zıncırovlu ilan da... Roza isə onların qarşısında rəqs edir, rəqs edir və oxuyur, gah yaxınlaşıb, tabe olur elə bil, gah da itələyib aralanır, onun qarşısında oynayı, amma o tək deyil axı: Pedro Arşanjo da yanındadır, lakin onun qəlbinə yandırıb kül eləyən alovdan kimsə xəbər tutmamalıdır, Lidio qətiyyən bilməməlidir, Rozadansa heç danışmağa belə dəyməz... Qaşları çatılıb onun, üzü, sanki, daşdan yonulub, heç bir şey oxuya bilməzsən cizgilərindən. Bu tapmacadan Maje Bassan da baş çıxarmaz. Bu qıfılın açan yoxdur. Gözəlçələr musiqinin taktına uyğun əl çalırlar,

samba hərlənilir, fleyta inləyir, gitaranın səsi daha zılə qalır. Hər kəsin öz sirri var, öz intizarı, öz əzabı. Pedro Arşanjonun ayaqlarının yanında ona sıxlaaraq ağdərililə, açıq şənşin saçlı içveçli qız Kirsit oturub. Yanında isə Sabina dos Anjes durub, mestre Pedro onun barəsində deyir ki, bütün mələklərin ən gözəlidir, qarnı ətəkliliyinin altına sığmır, tezliklə doğasıdır, amma hamiləliyinə baxmayaraq, həmin əfəfədə yorulmadan rəqs edirdi, elə indi də çevrənin içinə girir, orada isə sehrbaz və cadugər, muritibalı Rozenda Batista dos Reys hərlənilir artıq. Oşossi bayramında o, Ojuobanın ayaqları altına sərilirdi, o isə əyilib, qızı qaldıranda barmaqlarının ucları şux döşlərinin gilələri toxundu. Pedronun stulunun yanında isə bambuk kimi elastik və incə Rizoleta durub: onun damarlarında ağdərililə qanı musurumun qəbiləsinin qanıyla qarşıb, dodaqlarında bir təbəssüm çiçəklənir. Bir dəfə Larqo da Sedəki meydanda, kilsənin arxasında o, Pedro Arşanjo ilə görüşərək, onu tanıyırdı. Amma Pedronu okeanların arxasından gələn yadelli qıza qışqanan birca nəfər var – həmin şəxsi o heç vaxt qucmayıb, heç vaxt onun dodaqlarından öpməyib, heç vaxt... Yalnız bir nəfər qəlbinə nifrət alovu qarşır, yalnız bir nəfər ağbəniz qırqoşa və dərisinin rəngindən asılı olmayaraq, ona yaxınlaşan bütün qadınlara ölümlə arzulayır... Bu, Roza de Oşaladır – döşləri krujeva altında oynayı, budları yeddi ətəkliliyin içində dəli vücudu kimi əsir. Bu, Roza de Oşaladır, iki nəfərin qarşısında rəqs edən qadın. Lidio köksünü ötürüb gülümsünür: tezliklə, lap tezliklə qucaqlaya – caq onu. Pedro Arşanjo isə qaradınmazdır, fikirlidir. Bax möcüzə budur – Bəfim ilaskannın, Kandeia anasının, ilahə Oşalanın yaratdığı möcüzə – Roza, o Roza ki, bu kədərlili, sirli gecədə, "Möcüzələr dükanı"nda rəqs edib oxuyur.

Pedro pis bir yuxu, dəhşətli bir yuxu gördü. Limanın – od kimi közərmis və buz kimi soyuq bir yuxu – elə bil, qaraqızdırmadı – səhra qumşallığında özünü görür: ürəyi yanılıb, ovuc içi kimi hər kəsin gözü qabağındadır, o artıq məhəbbəti yolunda çarpışmağa hazır, amma o özü deyil daha, Kəçəl Zedir, lidio isə Gonbula çevrilib. Onlar gitara və fleytanın sədaları altında qucaqlaşır, bir-birinə sədaqət andı

icirlər. Və birdən Lili gəlir, əynində nə krujevalı köynəyi, nə üst ətkiliyi var, nə də dənə altındakı yeddi atəyi – yalnız boyun-bağılan, muncuqları, qolbağlarıdır. Roza de Oşala, qızılgül kimi zərif, göyümtül qara dərilə zənci qız qabaqlarında lüt dayanıb, bədəninin rəyihəsi güclü olduğu qədər də incə... Gecənin isə sonu görünür, bu gecə titrəmə salır canına və göylər o qədər ucadır ki, səsi də yetməz. Roza rəqs edir onların qabağında, utanmadan, heç nəyini gizlətmədən rəqs edir və budur, dostlar rəqibə bəzə düşməyə çevrilirlər: indi onlar büsbütün nifrətlə dolublar, savaşa qalxırlar, ölüm-dirim savaşına – gitarayla fleyta artıq süvari qılıncına çevrilib. Pakhauzun arxasında döyüşürlər onlar – Gonbul Lidionun cansız cəsədi dənizin ləpədiyəsinə sərilir. Qardaşı öləndə günəş gecənin bağrından qalxır, günəş bəmbəyaz və sopsoyuc – lap əhəng kimi – qumu qızdırır və fleyta da sonuncu dəfə nəse iləyir. Al indi Rozanı, qələbə payındır, al və yx qumların üstünə... Tərdən islanmış, qızdırma alovunu və sinəsini sıxan soyuğu aydın duyan Pedro Arşanjo kədər və çıxılmazlıq içində yuxusunu qovmaq istədi, amma gec idi artıq, bu şəhəvət pərisinin ayaqları altında böyük dostluq ölmüşdü. Roza! Mən nə varlıdın, nə əlilzadədən çəkinənəm! Zadəgana da, baqqala da böyük məmnuniyyətlə buynuz qoyaram. Amma sən məni gəl başa düş, başa düş və belə baxma: əgər Lidionu mənim anam doğsaydı, özü də atamdan doğsaydı belə, mənim üçün indikindən artıq qardaş ola bilməzdi, onsuz da, məndən heç indikindən artıq sədaqət də tələb olunmazdı. Yox, olmayacaq və heç ola da bilməz! Qoy mən məhəbbətdən ölüm, qoy üreyim partlasın, qoy fahişəxanadan-fahişəxanaya gəzim, qoy bir qadından o birisinin yanına gedərək sənin gecə dadını, gecə rəyihəni axtarım – həmişə də mənasızdır bu axtarışlar! – qoy sənin siririni tapmağa çalışım – çalışım və heç nəyə nail olmayım! Roza, axı biz kukla, səhrlə fənərin kölgələri deyilik! Axı bizim ayıb, xəcalət hissimiz və namusumuz var! Roza, biz axı günah girdabına girib, orada bata bilmərik! Biz heyvan deyilik, biz heyvandan da pis – canı deyilik. Hə, Roza, bir alim, tibb doktoru, professor bizim bərimizdə belə yazardı: "Günah girdabında batmış qarışıq qanlı metisler". Axı yalandır bu, Roza, heç nədən başı çıxmayan bu alim üstümüzə şər atır bizim! Arşanjo son gücünü toplayaraq, yuxu pərdəsini yırtır,

gözlərini açır. Dənizdə səhər doğulur, balıqçı barkasları sahilədən aralanır. İsveçli qız Kirs, sanki, jasmindən yaranıb və incə sübh rəyihəsi qopur ondan. Qarın üstündə qarabuğdayı bir oğlan qaçaacaq. Lüt Rozanın obrazı haradasa, uzaqlarda batır. Mən seni unudacağam, bu yadelli qızın qonunda unudacağam, Rozandanın, Sabinanın, Rizolettanın və daha kimlərin ağuşunda unudacağam, dərdədən, kədərədən azad olacağam. Azad olacağam? Ya unuda biləcəm, ya da onların hər birində səni, Roza de Oşalanı gəzəcəyəm? Jəsinin də, buğdanın da içində sənə qərarlığının xiffətini çəkəcəyəm? Onların hər birində, Roza de Oşala, sənə mübhəm qalmış sirrin, sənə əbədi, yasaq məhəbbətin olacaq.

Ladeyra de Tabuanın tinində qoca Emo Korronun dəlaxxanası yerləşirdi: orada müştərilərinin üzünü qırır, onları müxtəlif xəstəliklərdən sağaldır, dişlərini çəkirdi. Öz sənətini oğlanlarına – Lukasa və Lidioya da öyrətmişdi, lakin Lidio tezliklə ülgüclə qaçqını bir kənara tulladı. Onların kivrəsi, çapçı Kandido Maya, oğlanı incəsənət və peşə məktəbinə düzəltdi və oyaq beyinli Lidio təzə sənətiylə çox maraqlandı, tezliklə hər şeyi öyrəndi: çox qısa bir zamanda şagird köməkçisindən əsl ustaya çevrildi. Bax taleyi elə həmin günlərdə onu bir qərribə, qaraqabaq, tənha adamla rastlaşdırdı, həmin adamın adı isə Artur Ribeyro idi. Həbsxanadan təzə çıxmışdı və daimi bir iş tapmaq onun üçün çox çətin idi. Kandido və qədim dostlarından hansılasına ona imkan yaradırdılar ki, sənət məktəbində bir az pul qazansın: Artur taxta və metal üzərində qravüra ustasıydı, bütün şimalda onun tayıbərabəri yox idi. 1848-ci ildə onlar üçü birlikdə – o özü, bir livanlı və bir rus gizli emalatxana açmışırlar və Arturun düzəltdiyi saxta əskinasları İngiltərədə çap olunmuş həqiqisindən qətiyyənlə seçə bilməzdilər. İşləri yaxşı gedirdi, hətta çox yaxşı – Ribeyro saxta pulları çap edir, livanlı ilə rus isə satırdı, hər şey də əla idi, onların malına möhkəm tələbat vardı. Elə bu minvalla da yaşayacaqdılar, əgər livanlı sarı saqlamasaydı – bədxərlik eləməyə başladı, qadınlar, şampan şərəbi, şəxsi kareta... Qara günləri başladı – gizli çapxana ilə polis komissarlığı maraqlandı. Arturla livanlı Mahul

tutuldular, rus isə çamadanlarını hökumətin pulları ilə, əsl pullarla doldurub, vaxtında aradan çıxıb bildi və onu bir daha görən olmadı. Qaraqabaq, qaradınmaz adam olan Artur, başına gələn biabırılıqdan heç cür özüne gələ bil-mirdi, odur ki məktəbdə rastlaşdığı bu diribaş oğlana yaman bağlanır, özü də görür ki, əməlli-başlı şəkil çəkə bilir və ona "möcüzə" çəkməyi öyrədir – elə bu cür şəkillər Artur-un həyatının son illərini də bəzəyirdi – ağac üzərində qra-vüralar – yalnız ağac üzərində, metal yox: həbsxanada and içmişdi ki, əlinə bir də mis təbəqə almayacaq. Bir dəfə, azacıq vurub, dili açılmışdı, Lidioya danışdı ki, həyatda bircə arzusu qalıb onun: polisın niyyətindən əvvəlcədən hali olan, yoldaşlarını xəbərdar etmək əvəzinə, bütün pulları yığış- rıb, qaçan həmin o əclafı öz əlləriylə öldürmək. Qardaşının ölümü Lidionu məcbur elədi ki, yenə ülgüc, qayçı və diş kəlbətini alsın əlinə. Atası yaman xarab olmuşdu, artıq qocalmış, möhkəm içirdi: onu və onun üçünü arvadını, on səkkiz yaşlı qızı Zizinyonu kimsə saxlamalıydı axı. Atasının əlləri əsir, gözləri demək olar ki, heç görmürdü, qulaqları pis eşitməyə başlamışdı, amma əsas məsələdə hər şeyi hələ əla idi kişinin: "Mənimki ona da bəs eləyər", – cavan arvadını oğlu ilə tanış edərkən belə demişdi. Məktəbdə, Baiyanın küçələrində Lidio yalnız kitab çap etmək, "möcüzə" çəkmək və taxta üzərində qravürə oymaq öyrənməmişdi: o, rəqslə, musiqiylə məşğul oldu, əla dama, triklar, domino oynamaq öyrəndi. Hər şeydən çox isə fleytanı sevirdi. Lidio göylərdə uçmurdur, diribaş, cəld idi, ağıllıydı, səmərəli qururdu işini. Müəyyən bir müddət baş, üz qırıxdı, diş çəkdi, müxtəlif dərmanları satdı: ilan zəhəri, zınqırovlu ilanın üyüdülmüş zınqırovu, aqriyanın dəmləməsi (vərəm üçün ondan təsirli dərman yoxdur), sehirli ağac qabığı, kapuava cövhəri (kişiyi qaytarmaq üçün), üyüdülmüş kər-tənkələ (astma üçün) satdı. Sonra məktəb yoldaşı Arşan-jonu gördü, Pedro ondan səkkiz yaş kiçik olsa da, elə onun kimi uzaqgörən, hər şeylə maraqlanan idi. Arşanjonun da Lidio kimi əlləri qızıldandı: mətbəədə saat neçəyə kimi otu-rur, oxumaqda, yazmaqda yaman bacarıqlıydı, qrammati-ka, hesab, tarix və coğrafiyanı öyrənirdi, əla ərizə yazmağı vardı: həm xəttinə, həm də yaxşı sözlər tapıb yazmasına görə tərifləyirdilər onu. Bir dəfə o yoxa çıxdı, düz bir-neçə il heç

bir xəbər-əətər çıxmadı ondan. Həyatda yeganə doğma adamı – anası öldü, atasının üzünü isə heç görməmişdi: onu Paraqvayla müharibəyə aparanda anası Pedronu hələ qamında gəzdirdi, gəldi və Çako bataqlıqlarında öldü, heç oğlunun dünyaya gəlməsindən də xəbəri olmadı.

Ona görə bir xəbər-əətər yox idi ki, Arşanjo dünyanı dolaşmağa çıxmışdı: Daha haralarda olmadı, nələr öyrən-mədi. Hər işə baş vurdu: gəmidə yunqa oldu, barda ofi-siant, bənna köməkçisi işlədi, başiboş portuqallar üçün evlərinə təsirli məktublar yazdı. Çox şey gördü yer üzündə, hər yerdə də onun yanında bir qadınlar olardı, bir də kitablar. Qadınlar niyə sevirdilər onu? Ona görə ki, hələ uşaq vaxtından bir zəriflik vardı onda, zəriflik, bir də bələğətli nitq, bu isə qadınlara çox təsir eləyirdi – elə onun ağzını açması-na bənd idilər, danışmağa başlayan kimi, hamı səsinə kəsib, diqqətlə ona – bu uşağa qulaq asırdı. Riyoa döndəndə iyirmi iki yaşı vardı, qəşəng geyinməyi sevirdi, gitara, kavakinyo çalırdı. Mətbəədə işə düzəldi, Dos Frades mətbəəsində, bir-neçə aydan sonra isə Lidio Korro ilə tanış oldu: hər ikisi çoban rəqsini səylə məşq eləyirdi, asan iş deyildi. Elə o vaxt-dan da bir-birdən ayrılmadılar və tezliklə dəllək Korro bil-mərrə dəyişdi. Onların görüşündən üç il keçirdi artıq; Ladey-ra do Tabuan küçəsi №60-da evin alt mərtəbəsi boşaldı və Lidio onu kirayə elədi, hər hərfini xüsusi diqqətlə yaza-yaza – hərflərin hərəsi bir rəngdə idi – bir lövhə hazırladı: "Möcüzələr dükanı"; "möcüzə" çəkmək o vaxt artıq onun əsas qazanc mənbəyi idi. Adı isə Arşanjo seçmişdi. O artıq mətbəədən çıxmışdı və fərsiz məktəblilərə yazı-pozu, hesab öyrədirdi. Arşanjo ilə Lidio Korro o vaxtdan çiyin-çiyinə çalı-şdırdılar və əziyyətlərini də, əyləncələrini də tən böldürdülər. Lidio onsuz da az olan əmək haqqının əsas hissəsini toplə-yırdı, qarşısına məqsəd qoymuşdu ki, seu Estevan das Dores-dən müxtəlif əhvalatlar, nəğmələr, kupletlər və bazar-da gedən başqa şeylər toplayıb, yazılar çap etdirdiyi çapxa-nanı alsın. Qoca seu Estevan lap əldən düşmüşdü, ayaqla-rını zorla çəkirdi və razılaşdı ki, istirahətə getmək qərarına gələn kimi öz işini Lidioya, kreditlə satсын. Beləliklə, hələ ki nə mətbəə vardı, nə də çap sifarişləri, "Möcüzələr dükanı" isə həyat qaynayan bütün məhəllələr üçün bir mərkəzə çevrildi – Baiyanın Larqo da Se və Iisus Terreyrosundan

tutmuş Portas do Karmo və San Antonioyadək, Pelourinyo, Tabuan, Yuxarı Masiel və Aşağı Masiel, San Migel və Bayşa dos Sapateyros, İnsan bazarı (savadlıların dediyi kimi, müqəddəs Varvara bazarı) da daxil olmaqla. Mestre Lidio Korro pulu asanlıqla qazanmır: o, taxta üzərində qravüralar oyur, "möcüzə" çəkir, türkəçarə dərmanları satır, ağırdan zaryianların dişini çəkir, səhri fənlərə kölgələr göstərir. Lakin elə həmin otaqda həm də ən müxtəlif işlər müzakirə və həll olunurdu. Bax bir ideya yarandı, o, plana çevrilir, sonra da küçədə, bayram mərasimlərində, terreyroda həyata keçirilirdi. Mühüm hadisələr, kahninlərin iyerarxiyası, "ata"lar, "ana"lar, müqəddəslər, ritual mahnıları, bitkilərin səhri xüsusiyyətləri, dualar, əhdlər, səhrabazlıqlar burada müzakirə olunur. Elə buradaca karnaval afişaları hazırlanırdı, obrazlar bölünür, kapoeyra məktəbi yaranır, bayramların keçirilməsi qərarlaşdırılır, kiminsə ilinə dəvətlər edilir, kilsədə döşəmənin yuyulması üçün, Su anası – İemanjanın nəzir-siz qalmaması üçün tədbirlər görülür. "Möcüzələr dükanı"nda, lap senat kimi, cəmiyyətin seçilmişləri toplaşır – yoxsulların əsilzadələri. "Möcüzələr dükanı"nda öz işinin ustaları – müxtəlif ilahilərin kahniləri, savadlılar və santeyrolar, müğənnilər, rəqqaslar, kapoeyra ustaları, sənətkarlar görüşüb söhbətləşirlər. Bax, Arsanjo da elə həmin vaxtlar başladı. Onda yaşı iyirmidən bir az artıq idi. Başladı cürbəcür rəvayətləri, hadisələri, olayları, adları, tarixləri, zahirən heç kəsə maraqlı olmayan xırdalıqları – bir sözlə, sadə байынын həyatına aid olan hər bir şeyi dəfərcasına yazmağa. Niyə yazırdı bütün bunları? Kim bilir! Pedro Arsanjo hər şeydən başı çıxan bir adam idi – əbəz yerə deyildi ki, hələ lap yeniyetmə ikən ilahi Şanqonun terreyrasında yüksək məqam tutmuşdu, ucaldılmışdı, qocalanır, ağsaqqalların, hörmətli adamların çoxunu qabaqlayıb, Ojuoba olmuşdu. Bu çox hörmətli titula layiq görüləndə və bununla əlaqədar bütün hüquqları, vəzifələri öz boynuna cəkəndə hələ heç otuz yaşı yox idi. Əgər Arsanjonu Şanqo seçmişdisə, demək, belə də lazım idi: düzünü Şanqo bilirdi. Baiya küçələriylə bir şayiə dolaşmağa başladı: görünür, Şanqonun özü Pedroya buyurub ki, hər şeyi görsün, hər şeyi bilsin, hər şeyi yazsın. Elə bunun üçün də onu Ojuoba – özünün gördən gözü – eləmişdi. 1900-cü ildə Pedronun otuz

iki yaşı tamam oldu, o, tibb fakültəsinə pedel – tərbiyəçi təyin olundu və tələbələr arasında tez tanındı, onlara dar macalda elmin əlifbasını öyrədirdi həm də. Bu vəzifəyə onu əlindən hər iş gələn Maje Bassan, yüksək vəzifəli məmurların da cəkəndiyi zabitəli kahnin qadın təyin etlədirdi. Onun tanışları, əlaqələri çox geniş idi: tez-tez bu dünyanın güclülərindən – siyasi xadim, iş adamı, hətta katolik ruhanisi – hansınınsa adını eşidəndə, öz-özünə deyirmiş kimi, pıçıldayırdı: "Bu, mənim adamımdır..." Pedro Arsanjoya isə hamı ilə nisbətə böyük üstünlük verilirdi – istər cavanlar olsun, istər qocalar, istər varlılar olsun, istər yoxsullar; o, həmişə birinci idi, o əsas idi.

Yeni Dan Ulduzu doğdu, əsl və həqiqi: Kirs karnaval üçün rəqs hazırlayır. Ondan əvvəl bu rəqsi ifa edən İrena bir saatsaza ərə gedib, Rekonkavoya yola düşdü onunla, yaxşı da elədi, çünki əks təqdirdə Santo Amaro da Purifikason şəhərciyi özünün bütün şəkər zavodu ilə saatsız, dəqiqşəz qalardı: Baiyaya yölüstü gəlmiş saatsaz karnavalda İrenanı görəndə az qalmışdı, dəli ola.... Lundun¹ sədələri altında, mərasim rəhbəri Lidio Korronun komandalarını ciddi cəhdlə yerinə yetirən çoban qızlar zalda ahəngdar hərəkət edir. Hamıdan qabaqda Kirsidir və onun gözləri Arsanjonun baxışını gəzir, onun razi təbəssümünü axtırır. Pedro isə Kirsinin dalınca ikinci gedən gənc Dedenin körük kimi qalxıb-enən sinəsinə baxır. O lap uşaqdır və elə istəyir ki, öz bacarığını hamıya nümayiş etlədirsın!..

Dişi uzunqulağı Gecənin şəhindən qorul Məxmər çullu, Tafta qotazlı!

Parlaq Kirs, Kirs – Dan Ulduzu, ancaq elə məşqlərdə rəqs elədi, karnavalda isə yox idi, Baiya xalqı bayramda görməyəcək onu. Gəmi gəldi, onu alıb vətəninə qayıtdı. Baiya – da yarım il qaldı o. Onu isveçli qız sayırdılar, əslində fin qızı olduğunu çox az adam bilirdi. Kirsini hamı sevdi, özününkü kimi qəbul elədi. Gəmi körpüdən ayrılanda, o, Arsanjoya

¹ Lundun – Baiya zəncilərinin rəqsi

siniq-salxaq portuqal dilində, özü də dənizçi ləhcəsiylə dedi: "Vaxtım yetişdi. Köksümün altında balamız var. Yaxşı şeyin də sonu olur mütləq: xoşbəxtlik əbədi ola bilməz; əgər onu həmişiklik qorumaq istəyirsənə, gərək vaxtında əldə deməyi bacarasan. Mən özümle sənin günəşini, sənin musiqini, sənin qanını apanıram. Harada olacağamsa, sən də mənimlə həmin yerdə olacağsan, hər dəqiqə, hər an. Çox sağ ol, Oju". Manuel de Praşedes onu gəmiyə çatdırdı və gecəyansı "tacir" lövbərini qaldırdı. Pedro Arşanjo ulduz kölgəsində durub – üzü daşdan yonulub, sanki. Körfəzdən çıxanda, okean darvazalan önündə gəmi fit verdi: "Mən vidalaşmıram. Bürüncdərilil oğlan, baiyalı mulat, bizim qanın üstüylə yüyürəcək..." Düz ləpədən Dede həvəslə oxuyur:

Boğazım quruyub nə vaxtdan bəri,
Bir qurtum su ver mənə, ay gözəlçə.
Zəhər içib, qapadardım dəftəri,
Təki xoş gəlīm sənə, ay gözəlçə.

Orada, adaların arxasında, soyuq Şimala, duman-çən və solğun ulduzlar ölkəsi Suomiye boz rəngli bir yük gəmisi üz tutub, Dan ulduzunu aparır özüylə. Dede Pedronun kefini açmaq istəyir, istəyir ki, onun lal dodaqları gülüşdən oynasın, daş üzü canlansın. Dede olacaq yeni ulduz: onun, uçan kometa kimi, od rəngli saçları yoxdur, heç par-par yanan haləsi də yoxdur, əvəzində tropiklərin istisi var onda, solğun tünd rəngli dərisi var onun və lavana rayihəsi gəlir vücudundan. "Dünyada sizdən, Baiya camaatından yaxşı adamlar yoxdur – qanı qarışanların xalqından gözəl, səmimi xalq yoxdur" – isveçli qız Kirs "Möcüzələr dükanı"nda Lidio, Budian və Ausso ilə vidalaşarkən belə dedi. O, uzaqdan gəlmişdi, onların içində yaşayırdı, bu insanlar necə vardılarsa, eləcə də tanıdı: əgər belə deyirsə, deməli, bilir, deməli, heç bir tərəddüd yoxdur içində. Bəs onda məhkəmə təbabəti professoru, elmi cəmiyyətin sədri, gənclərin müəllimi, alim, kitab qurdu Baiya metisləri barədə bu dəhşətli sözləri, içindəkinin alovundan qıpqırmızı qırmızı sətiləri niyə yazmışdı? Elmi qurultayda oxunmuş və sonradan tibb jurnalında çap olunmuş mühazirənin adı da onun məzmunu barəsində fikir yürütməyə imkan verir. Adı belə idi: "Baiya qarışıq qanlı

xalqların psixosomatik degenerasiyasının nümunəsi kimi", ilahi, görəsən, professor, məsələn, ele bu cür birmənalı qənaətlərini haradan alıb: "Bizim inkişafın əsas tormozu, natamamlığımızın başlıca səbəbi qarışıq qanlı şəxslərdir – metislər heç bir şeyə yaramayan subırqdır". Zəncilər isə, Nilo Arqolonun fikirlərinə əsasən, ümumiyyətlə, insan səviyyəsinə çatmayıblar: "Harada, dünyanın hansı yerində onlar sivilizasiyanın ən ibtidai göstəricilərindən biri olan dövlət yarada bilərlər?" – deyə o, öz həmkarlarından – konqres iştirakçılarından soruşurdu. Bir səhər günəş parlıdayır və dənizdən yüngül meh əsiridi – Pedro Arşanjo, həmişəki kimi, ləngərləy-ləngərləy meydanla gedirdi. Fakültənin dekanı onu fransiskan monastırının başçısının yanına tapşırıqla göndərmişdi. Monastr başçısı – Prior – saqqallı, seyrəksaçlı holland səmimi və nəcib bir insan idi; aldığı ləzzəti gizlətmədən qəhvə sümürürdü, şən pedələ¹ də bir fincan süzdü. "Mən sizi tanıyıram, – yüngülvari bir ləhcəylə dedi. – Mən bütün günü burada, meydanda oluram." – "Yox, sizi burada görməmişəm, – rahib bic-bic və ürəkdən güldü. – Billirsiniz, harada görmüşəm? Kandombledə! Təbii ki, mən ruhani geyimində deyildim. Qaranlıq bir küncdə dayanmışdım, siz də qərībə bir kreslodə oturmuşdunuz, düz "Müqəddəs anası"nın yanında... – Padre kandombleyə gedir, bu məgər mümkün olan bir şeydir?" – "Gedirəm, hərdən gedirəm, amma heç kəsə deməyin! Dona Mazke mənim dostumdur. O, mənə dedi ki, siz makumbanın bütün incəliklərini bilirsiniz. Məni sevindirin, imkan verin bu günlərdə sizinlə bir söhbətləşək." Göy daşlar döşənmiş, dörd bir tərəfində qalın ağaclar və gül kolları əkilmiş bu monastr həyatında Arşanjo birdən dərk etdi ki, dünya əslində şüurlu şəkildə, tamamilə düzgün yaradılıb və rahibə oxşamayan həmin rahib onun bu tapırsını təsdiq edirdi. "Nə vaxt arzu etsəniz, padre, mən sizin qulluğunuzda hazıram." O, fakültəyə İsus Terreyrosundan qaçırdı. Kim düşünə bilirdi ki, katolik ruhanisi, monastr prioru kandombleyə gedir! Bunu yazmağa dəyər! Qərībədir! Bu yerdə onu tələbələr dövrəyə aldılar. Gələcəyin hakimləriylə Pedro Arşanjo gözəl münasibətdə idi. Bu mehriban, diqqətli və şən adam onların dərsdən qaçmasının üstünü basdırır, kitab-dəftərlərini,

¹ Pedel – keçmişdə ali məktəbdə nəzarətçi

konspektlərini saxlayırdı. Bax beləcə yaşayırdılar: kiçik yardımlar, uzun, dostyana söhbətlər hesabına. Birinci kurs tələbələri və məzunlar hərdən "Möcüzələr dükanı"na və ya mestre Budianın kapeoya məktəbinə gəlirdilər.

İkisi-üçü, hətta, makumbaya da gəlmişdi. Tələbələrle də, fakültənin yüksək rəhbərliylə də, professorlarla da Arşanjo eyni dərəcədə nəzakətli idi, amma heç vaxt yarımağa çalışmaz, yalmanmaz, yaltaqlıq eləməzdi – baiyalılara yaramaz belə şeylər: burada ən yoxsul adam belə, dərk edir ki, ən güclü, ən imkanlı, ən varlıdan heç nəyi ilə aşağı deyil, hələ, bəlkə, yuxarıdır da. Təvazökar tərbiyyəyə tələbələrin hüsn-rəğbəti, baş vermiş bir hadisədən sonra daha da artıdı. Pedro Arşanjo institutdan qovulmaq üzrə olan bir altıncı kurs tələbəsini xilas elədi: onda bir privat-dosentin ailə şərafinə toxunan nəşə qarışıq iş olmuşdu. Araşdırmalar vaxtı həmin gün fakültədə növbəti olmuş Arşanjonun şahidliyi cavan oğlanı qəzəblənmiş müəllimin əlindən qurtardı. Tələbələr öz yoldaşlarının müdafiəsinə qalxdılar, amma bu işin uğurla başa çatacağına çox az adam inanırdı. Arşanjo lap bu yaxınlarda tərbiyyə kimi işləməyə başlasa da, onu qorxutmalarına, çaşdırmalarına imkan verməmişdi... Bu hadisədən sonra tələbələr ona lap çox hörmət eləməyə başlamışdılar, ilin ortasında bu qrupdakı mühazirələrini yarıncıq kəsməyə məcbur olan həmin privat-dosent işə hadisədən sonra ona nifrət bəsləməyə başlamışdı. Meydanın ortasındakı fəvvarənin yanında tələbələr onu dövrəyə aldılar, onların biri, dördüncü kursda oxuyan, bayramları və zarafatlaşmağı sevan, Pedronun gitara və kavanıno çalmaq bacardığını layiqincə qiymətləndirən – o özü də violanı məmnuniyyətlə dinqildədi – tərbiyyəyə bir kitabça göstərdi: "Mestre Pedro, baxın, nə deyirsiniz buna?" Qalan tələbələr isə bu səliqəli və yaxşı geyinməyi sevan mulatın alacağı ləzzətli qabaqcadan görürək, gülürdülər. Professor sizi söküb e, burada, bir dənə sağ yer qoymayıb", – dördüncü kursda oxuyan dedi. "Qatillərdən və quldurlardan da pisdir! Şüursuz məxluqlarla yanaşı duranlar! Mulatlar isə zəncilərdən də betərdir – görürsünüz, nə yazır? Bu vəhşi, mestre Pedro, sizin də axınıza çıxacaq, irqinizin də." Arşanjo gözlərini kitabın sətirələrinə zilləyib, durmuşdu, gözləri qıyılıb qan çanağına döndü. Doktor Nilo Arqolo belə hesab edirdi ki,

Braziliyanın bütün balalarının səbəbi – qaradərililər, irqlərin murdar qarışmasıdır. Pedro, nəhayət ki, özünə gəldi, sanki, haradansa lap uzaqlardan qayıtdı. "Deyirsiniz mənim axırma qəzaqlar?" – Onun diqqətli baxışları tələbənin saçları, dodaqları, burnu üzərində gəzdi. – "Təkcə mənim yox. Hamımızın: burada biz hamımız metis balasıyıq da. Mənim də axırma çıxacaqlar, sizin də, – bu yerdə o biri tələbələr də gözəndən keçir, – burada dayananlardan biri də canını qurtara bilməyəcək." Uşaqların inamsız pıqıltıları eşidildi, iki-üç tələbə isə əməlli-başlı güldü. Dördüncü kursda oxuyan oğlan səmimiyyətlə diləndi: "Sizə batmaq olmaz, mestre Pedro, bu bir, bir də gördün nəsil ağacımızı kökündən baltaladınız, – bu iki. Tələbələrin içindən özündənrazi görkəmi olan həyasız birisi bir addım qabağa çıxdı: – "Mənimkini kəsə bilməz." – Bu sarsaq qürrələrindi ki, daşdığı dörd ad onun əsil-nəcəbətinin sübutudur." Bizim ailənin qanı təmizdir və Tanrıya çox şükür ki, zəncilərlə murdarlanmayıb. Arşanjo artıq qəzəbini ram etmişdi deyə, içində ancaq güldürdü: o bildirdi ki, sübutları təkbizidilməzdir, doktor Nilo – onun tezisləri isə boş-boş sayıqlama, zibil, böhtan, xudpəsənlikdən və bisavədlilikdən doğan səhvədən başqa bir şey deyil. O, oğlana baxdı. "Siz buna əminsiz? Axı siz anadan olanda nəninizin nənesi artıq çoxdan yox idi dünyada. Bilirsiniz, onun adı nəydi? Mariya labası – onların qəbiləsi belə adlanırdı. Sizin ulu babanız düzgün adam idi və onunla evlənmişdi. – "Sən necə buna cürət edirsən, həyasız! Sənin qara səfəti vurub partladaram!" – "Nə deyirəm, bir cəhd elə..." – "Ehtiyatlı ol, Armando, o kapeoya ustasıdır!" – tələbələrdən biri yoldaşını xəbərdar elədi. Amma qalanları özündənrazi oğlana ləğ eləməyə başladılar: "Armando, göstər görək, sənin mavi qanının bir şeyə deyir, yoxsa yox! Qorxma!" – "Əlimi bulamaq istəmirəm," – əsil-nəcəbətlə oğlan donquldanıb, döyüş meydanını tərk elədi. Diskussiya elə burada da başa çatdı. "Bizim sanşın oğlan ona görə belə qızdı ki, babası İmperiya dönəmində nazir olmuşdu. Axmaq..." – dördüncü kursda oxuyan əlavə elədi. "Mənim nənəm mulat qızı idi, mən heç ondan gözəl insan görməmişəm," – eynəkli və saman şlyapa qoymuş tələbə dedi. Arşanjo tələbələrle vidalaşdı. "Bu kitabı müvəqqəti olaraq verin mənə, əgər mümkünsə. – "Buyurun." O vaxtdan bəri

heç kim – hətta Qobinonun¹ kölgəsi İsus Terreyrasının üstünü alanda və ari mənşə barədə nəzəriyyə tibb fakültəsinin rəsmi doktrinasına çevriləndə belə – Arşanjoya dəyib-dolaşmağa cürət eləmədi. İyirmi beş ildən sonra daha bir qalmaqal cücərəndə tələbələrin yeni nəslə pedeli müdafiə edərək, öz professorlarına qarşı çıxdı. Karnavalda, “Dan Ulduzu” qrupunda isə ağlar, zəncilər, mulatlar yanaşı rəqs ələyirdilər və elm adamlarının nəzəriyyəsinin onlara qətiyyəni dəxli yoxdur.

Xalq Kirsini də, Dedeni də heyranlıqla alqışlayacaq – bayramda hamı ulduz ola bilər: orada nə birinci, nə ikinci, nə ali, nə də aşağı irq yoxdur. Gəmi isə artıq gecənin zül-mətində əridi, okeanda yox oldu. Dede susdu, onun oynaq, mütəhərrik, gözəl bədənə vüqarla cəmun üstünə sərilir. Pedro Arşanjo dalgaların, küləyin, nəhayətsiz ənginliklərin səsinə eşidir. “Dünyada sizdən yaxşı insanlar yoxdur” və soyuq Suomi ölkəsində qarlı günəşdən yaranmış bürünc-dərilili bir oğlan oynayacaq və Skandinaviya kralı sağ əlində mütəlq Oşalanın əsasını tutacaq.

**İSLAHOLUNMAZ VƏZİFƏBAZ FAUSTO PENANIN
ÇEK (KİÇİK BİR MƏBLƏĞ ÜÇÜN), DƏRS
VƏ TƏKLİF ALMASI BARƏDƏ**

Təəssüf hissilə qeyd etməliyəm ki, hətta bizim ən yaxşı ziyalı dairələrinin nümayəndələri arasında paxıllıq və şübhə özünə möhkəm yer ələyib. Mən bu kədərli haqiqəti oxucudan gizlədə bilmərəm, çünki həm onu, həm də bunu özümə nisbətə tam sinamişəm. Sizin qarşınızdakı insan bəzi intriqabazların və hər şeydən şübhələnən axmaqların özləri üçün sevimli qurbana çevirdikləri bir şəxsdir. Bu acı qisməti mən böyük Levensonun seçiminə layiq görülərək, onunla Arşanjonun həyatını qələmə almaq barədə müqavilə (şifahi) bağladıqdan sonra daddım: həmkarlarım mən və Ana Mercedes haqqında dəhşətli bəyənlər yayır, üstümüzdə çirkab atırlar və mən bu çirkab bəşəriyyətdən artıq boğulmaq üzrəyəm. Siyasi intriqalar barədə – məni Amerika imperalizmi tərəfindən bəslənərək, Braziliya mədəniyyəti sferasına gön-

dərilmiş bir adam kimi təqdim etdiklərimdən; cəmiyyətimizin sol təmayüllü insanlarıyla məni necə küsdürmək istədiklərindən (yeri gəlmişkən, bu niyyət, əgər indiki mühiti nəzərə alsaq, mənə müəyyən dividendlər vəd edir); özünə karyera və şan-şöhrət əldə etmək istəyən – bu, mənim ən böyük arzumdur! – hər hansı bir şəxs üçün cəlbədedici olan tutduğum mövqedən – o mövqedən ki, orada hər kəs təriflənməyə və kiminsə himayəsinə ehtiyac duyar – məni kənarlaşdırmaq planlarından artıq söyləmişdim sizə. Mən bu iyrənc planın üstünü vaxtında açdım və əlimdəki faktları heç nəyi gizlətmədən ona görə açıqlamıram ki, mən tədqiqatçıyam, ruhi xəstə və ya kimisə ifşa etmək arzusunda olan, lakin əvəzində həbsxana qazanan avantürist deyiləm. Mən öz güclü poetik silahımdan – qapalı olmağına rəğmən təsiri azalmayan silahımdan istifadə etməyə üstünlük verirəm. Vəcdansızlar yalnız solçu dairələrdə adımla ləkələnməklə qane olmayaraq, bir az da irəlilədilər, redaksiyaların qapılarını üzümə bağladılar. Mən “Jornal da Sidade” ilə çoxillik, lakin bir çəpik də pul gətirməyən əməkdaşlığı davam etdirirdim (maraqlıdır, doktor Zezinyodan onun qəzetində dərc olunmuş şeirlərə görə qonoranı kim istəyə bilər ki? Yaxşı ki, qəzetində yer ayırdığı şeirlərə, bir-birimizi təriflədiyimiz yazılara görə hələ məndən və başqa şairlərdən ödəniş istəmək ağlına gəlməyib onun). Mən hər bazar günü söz sənətini yüksək qiymətləndirən bu sevimli mətbu orqanda dərc olunurdum: Pedro Arşanjonun yüzillik yubileyi münasibətilə təntənələri bu qəzet başlamadı mı? Mən Zino Batella bir yerdə bu qiymətli qəzetin ədəbi əlavəsində “Gənclərin poetizması” bölməsini apardım: əslində tək mən idim isləyən, lakin şairə qızların məhəbbətini və digər gözəl nemətləri tən bölürdük. Budur, bizim qabaqcıl səhər qəzetinin bu gözəl tədbirindən xəbər tutan kimi, mənim keçmiş “titullarıma” – “Jornal da Sidade”nin əməkdaşı, şair və tənqidçi – indiki əlavə edib – “beynəlxalq əhəmiyyət daşıyan, dünyada əks-səda doğuracaq bir tədqiqatla məşğul olan sosioloq” – tapıntı Silvinyoya məxsusdur – redaksiyaya üz qoydum. Xahiş edirəm, mənə bir deyin, məntiqlə deyin: bu kampa-niyada iştirak etməyə, lap ona, yerli gəlsə, rəhbərlik etməyə kimin məndən artıq haqqı çatır ki? Mən – Kolumbiya Uni-versitetindən olan dahinin bilavasitə köməkçisi, inanılmış

¹ Qraf Qobino İozef Artur – fransız alimi və siyasi xadimi

adamiyam: ölməz baiyalının həyatı və yaradıcılığını öyrənmək üçün o, başqasını yox, məhz məni seçmişdi! Məni dəvət etdilər, mənimlə müqavilə bağladılar və pul verdilər! PUL VERDİLƏR – icazə verin bu xeybəddəs, bu qiymətli sözü böyük hərfərlə yazaraq, paxıl və özündənmüşəbəh əclafının ağzını yumum! Bizim transkontinental dahi ciddi elmi araşdırmanı bu cür səxavətlə qiymətləndirib, mənə verdi o pulu – özü də dollarlarla – yoxsa sizə? Onlar hökumətin və universitetin sədaqətiylə yaşamağa öyrəniblər, səs-küy, təriflər – nə qədər desən... Məsələ konkret işə yetişəndə isə, lap quzu balasına dönürlər. Deyin mənə, cüzi maaşa baxmayaraq, “Jornal da Sidade”nin adına layiq bir işi təşkil etməyə məndən yaxşısı varmı? Məndən çox kimin haqqı çatır buna? Nəhayət, Pedro Arşanjo mənim tarlamdır, mənim bostanımdır; mən oradan çıxanram çörəkpulu mu. Baxın siz inanmayacağınız: redaksiyada məni, necə deyirlər, süngüylə qarşıladılar və doktor Zezinyonun qəbuluna düşmək üçün neçə dəfə ən müxtəlif maneələrdən keçməli oldum. Neçə dəfə cavab elədim boş-boşuna və neçə dəfə soyuqqanlı rədd edəbildim, artıq ruhdan düşmək üzrə idim. Bu məsuliyyəti tədbirin keçirilməsinə cavabdeh olan əclaf üçlük, daha doğrusu, onlardan biri mənim sözlərimi tələsik dinləyib, qulaqardına vuraraq, növbəti vədlərlə başlanırdan eləyirdilər: “Əzizim, indi bizə heç bir şey gerek deyil, amma mümkündür ki, kampaniyanın gedişində zəruriyyət yarasın... Müsahibədən-zaddan, ya kiçik bir reportaj...” , odur ki ağılim baş elədi, əsas sima kimi təklif eləmədim özümü, elə adi əməkdaşlıq istədim onlardan. Lakin mən ikinci dəfə də gəldim, bir gülləyə ölənlərdən deyiləm, özümə bəzi materiallar da gətirdim. Bu dəfə bütün dəstə toplanmışdı. Onlar mənə bu materiallar üçün gülməli bir məbləğ təklif etdilər və mənim adımın səs-küyü təntənələrlə hansı bir tərzdəsə bağlanmasına heç bir işıq ucu qoymadılar. Mən müqavimət göstərmək qərarına gəldim, “Jornal da Sidade”nin rəqiblərini işə qatmaqla; digər qəzetlərin redaksiyalarına yollandım, Ana Mercedes də işlədiyi “Diario da Manyá” qəzetində məni təqdim etmək üçün nəse söylədi... Hər şey əbəz idi! Mətbuat kralları ictimai fikri inhisarlaşdırırlar və onlar öz aralarında qətiyyəni küsüşmürlər. Çıxış yolu yox idi daha və mən bir də “Jornal da Sidade”yə

qayıtdım: mən onların murdar, lakin, təəssüf ki, yeganə təklifini qəbul edərək, ən gözəl materialımı qəpik-quruşa satmağa artıq hazır idim. Qurban getməyə hazır olan bir insanın qətiyyətilə doktor Zezinyonun qapısını döydüm və cəmiyyətimizin dirəyi bu dəfə yumşalıb, məni dinlədi. Amma qeydlərimi göstərən kimi onu bir isterika tutdu ki, gəl görəsən: “Bax bu lazım deyil qətiyyəni! Mən yüksək mənaəviyyət sahibi olan böyük həmyerlimizin xatirəsinə sayğısızlığa imkan verə bilmərəm! Mən bu şəxsiyyətin obrazını lağa qoymağa, Pedro Arşanjonun qiymətini endirməyə icazə vermərəm! Əgər biz bu mənfur dedi-qodunu alsaq belə, bunu yalnız ona görə edəcəyik ki, heç kəs bu materiallardan istifadə edib, Pedro Arşanjonun xatirəsinə murdarlamasın. Fausto, əzizim, parta arxasında oturan uşaqları düşünün bir!” Mən də parta dalındakı uşaqları düşünərək, susmağımı cüzi pula satdım. Doktor Zezinyo özünü hələ bir xeyli ələ ala bilmədi, axırda söhbəti belə yekunlaşdırdı: “Çoxarvadlı! Biabırçılığa bax! O heç evlənməyib də! Bu, sizə dərs olacaq, əziz şair: dahi insan mənaəvi cəhətdən mütləq ləkəsiz olmalıdır, əgər o büdrəyərək, hər hansı bir səhvə yol veribsə də, bizim vəzifəmiz onun obrazına ilkin təmizliyi qaytarmaqdır.

Görkəmli şəxsiyyət dövlətin sərvətidir, gələcək nəsillərə bir nümunədir: biz onu dahilik və xoşgörü məhrabında qoruyub saxlamalıyıq”. Pul çekini və dərsimi alaraq təşəkkür elədim və çıxdım ki, Ana Mercedesdən, bir də viski şüşəsindən təsəlli tapım. Beləliklə, Pedro Arşanjonun qəzet şöhrətindən mənə bir şey çatmadı, yubiley məqalələrində qəlbi-geniş Silvinyo və Reno, Jülü və Matinin yazdığı bir-iki sətirdən savayı. Bir də teatr məktəbinin müdavimləri tapdı məni, son dərəcə avanqard qrup – “Rədd olsun mətn və səhnə” – ad özü hər şeyi deyir. Onlar mənə təklif elədilər ki, Pedro Arşanjonun həyatından pyes yazım, daha doğrusu, pyes yox, bu ifadə onların xoşuna gəlmirdi – tamaşa üçün mətn. Nə etmək olar, fikirləşərdim və əgər ona quruluş verməyimə razılaşırlarsa, bu avantüraya mütləq girişəcəyəm.

**İSTEHLAKÇI CƏMİYYƏTİN PEDRO ARŞANJONUN
ŞÖHRƏTİNƏ MƏNA VƏ ƏHƏMİYYƏT VERƏRƏK,
QAZANC ƏLDƏ ETMƏSİ BARƏDƏ**

1

Pedro Arşanjonun yüzilliyi münasibətilə təntənələrin keçirilməsinə məsul olan təşkilat komitəsinin sədri vəzifəsinə professor Kalazans təyin edildi. Bu seçimi uğurlu saymaq gərəkdir. Tarixçi Kalazansın şöhrəti artıq çoxdan ştatın sərhədlərindən ötərək, az qala, bütün ölkəyə yayılıb. Onun Kanudos və Antonio Konseleyroya¹ həsr olunmuş ciddi və orijinal işləri Milli Tarix İnstitutunun ağsaqqalları tərəfindən qiymətləndirilərək, tərifi layiq görüldü və hətta, deyəsən, Braziliya Akademiyasının mükafatını da alıb (əgər indiyədək ala bilməyibsə, bu, misilsiz ədalətsizliyə yol vermiş cənaab "ölməzlər", səhvlərini düzəldərək, indi professorun başına dəfnə çəlgisi qoymaq üçün misilsiz və dəhiyanə bir fürsət tapdılar). Kalazans iki fakültənin bir neçə kursunda mühazirələr oxuyur, savadlı, təməizqəlbli insandır, səhərdən axşama kimi auditoriyadan auditoriyaya keçərək, tələbələrini üstünə bir qalaq tarixi lətifələr səpəlayir: o, öz çörək pulunu alın təriylə qazanır. Bundan savayı, Kalazansın boynundan – lap paltarasan kimi – bir yığın fəxri (hərdənbir), əziyyətli (həmişə) və pulla bağlı olmayan (heç vaxt) vəzifə və mükaləfəliyyətlər asılıb və onların da öhdəsindən məmnuniyyətlə gəlir. O hətta Baiya Akademiyasının katibidir, Tarix və Coğrafiya İnstitutunun xəzinədarıdır, həm də Folklor Araşdırmaları Mərkəzinin prezidentidir, hələ üstəlik, professor yaşadığı binanın da mənzil komitəsinin sədridir. Bütün bunların öhdəsindən necə gəlir, öz tədqiqatları, dərsləri və məqalələri üçün vaxtı hardan qoparıb və necə olur ki, bütün bunlarla yanaşı, sağlam, tərəvətli və şən qalır? Lakin professorun yaşadığı bu qovhaqovu yalnız o adamlar dəhşətli və qeyri-təbii sayı bilərlər ki, məsələnin bir cəhətindən qətiyyən xəbərdar deyillər. Kalazans əslən əfsanəvi Serjipeandır. Ona, feodal latifundist mülkədarın malikanəsində

doğulan bir adama – yaşamaq üçün heç bir vəsait olmayan, heç bir iş tapılmayan, mütləq yoxsulluq içində böyümüş və uşaq ölümünün labüd faizi arasına yalnız möcüzə sayəsində düşməmiş, qaraqızdırmadan çıxaya kimi bütün xəstəlikləri keçirmiş, ehtiyac və məhrumiyyətlər görmüş bu insana indi artıq heç nə qorxulu deyil, o, qəhrəmana çevrilib, o, zamana hökm eləyə bilər... Əgər professor Kalazans təntənələrə rəhbərliyi öz üzərinə götürübsə, bayramların müvəffəqiyyəti mütləq təmin olunacaq. Yeri gəlmişkən, Böyük yubiley komitəsi (qısa desək, BYK) elə təkcə öz heyətiylə Pedro Arşanjonun yüzilliyinə layiq olduğu əzəmət və miqyası verirdi. Onun sədri Baiya ştatı qubernatorunun özü idi, üzvləri isə kardinal primas, ali rütbəli hərbi çinlər, universitetin rektoru, prefekt, Baiyadakı bankların müdirləri və mədəniyyətlə, incəsənətlə əlaqədar cürbəcür müəssisələrin prezidentləri, "Banko do Brazil" in idarə heyətinin sədri, Aratu sənaye mərkəzinin baş direktoru, Ticarət assosiasiyasının prezidenti, gündəlik qəzetlərin baş redaktorları, təhsil və mədəniyyət idarəsinin rəisi, mayor Damian de Souza. İştirakları son dərəcə zəruri olan – çünki onların rəyi və razılığı olmadan istənilən təşəbbüs ya baş tutmaz, ya da ki qadağan edilərdi – bu şəxsləri nəzərə almasaq, digər BYK üzvləri qabaqcıl razılaşdırılmış plana əsasən hərəkət edərdilər və öhdələrinə düşən vəzifələr də fərqli idi. Budur, doktor Zezinyo Pinto katibi və "Jornal da Sida-de"nin müdiri ilə bir yerdə öz otağında azsaylı təşkilat komitəsinə toplaıyır: "Ona görə sayı az eləmişik ki, təcili və operativ fəaliyyət göstərə bileyk". Təşkilat komitəsi o qədər də azsaylı deyildi. Təbii ki, başçılıq doktor Zezinyonun öhdəsində idi və tərkibə sədr – professor Kalazansdan başqa, Tarix-Coğrafiya İnstitutunun direktoru, Ədəbiyyat və Dil Akademiyasının prezidenti, fəlsəfə fakültəsinin dekanı, tibb fakültəsinin dekanı, Folklor Araşdırmaları Mərkəzinin katibi, Turizm İdarəsinin rəisi və "Dopinq" səhmdar cəmiyyətinin Baiya filialının nümayəndəsi. İlk iclası hamı gəldi; şərait təntənəli-bayramsayığı idi, Ofisiant – bu rolda qəzetin gecə kuryeri çıxış edirdi – artıq süzülmiş viski stəkanlarını, buz, sodalı su və adi su, bir də qarana limonadı – kim hansını xoşlayır – gətirdi. "Özümlükdür..." – viskinin dadına baxan qaraqabaq Ferrenriyini, redaksiyanın katibi, dilləndi.

¹ Kanudos və Antonio Konseleyro – Braziliyanın ştatı və həmin ştatda XIX əsrlərin axırlarında baş verən üsyanın başçısı

"Jornal da Sidade"nin baş redaktoru doktor Zezinyo qəzetin redaksiyasına təşrif gətirməklə onu şərəfləndirən "görməli xadimləri" salamlayıb, özünün qısa, lakin parlaq çıxışında kampaniyanın əsas istiqamətlərini müəyyən edərək, BYK-in bütün üzvlərinə – qubernatordan tutmuş mayora – dək – təriflər yağdırdı. Eyni zamanda onların hər birinin öhdəsinə düşən vəzifəyə də işarə elədi: çox zəif insan olan prefekt Baiyanın təzə küçələrindən birinə Pedro Arşanjonun adını verməli idi, Təhsil və Mədəniyyət idarəsinin rəisi isə məktəblərdən birinə – hansındakı "böyük həmvətənimizin xatirəsi sabah müstəqil həyata qədəm qoyacaq, Braziliyanın gələcəyini özündə təcəssüm etdirən yeniyetmələr tərəfindən minnətdarlıqla qorunacaq, Pedro Arşanjonun adını qoymağı təklif etdi. Universitetin rektorundan bütün kampaniyanın intellektual və maddi dəstəyi gözlənilirdi, xüsusilə də, qabaqcadan hazırlanmış simpoziumun keçirilməsində. Turizm İdarəsinin rəisindən – ölkənin şimal və cənubundan gələn qonaqların qarşılınması. Qəzet redaktorlarından – "Rəqib yox, həmkarlarımız" – hadisələrin dərinədən işıqlandırılması, yalnız mətbu sözlə deyil, həm də onların nəzarətində olan radio-televiziya vasitəsilə. Bütün qalanları "Doping" şirkətinin zəif əməkdaşlarının söylərinə yardımçı olmalı idilər. Kimə yaddan çıxmadı ki? Hə, mayor Damian de Souza! Xalqın hüquqlarının müdafiəçisi, bizim şəhərin, az qala, simvolu! Əlbəttə, onsuz olarmı heç?! Pedro Arşanjonun yaxın dostu, BYK-də o, əsl xalq nümayəndəsidir – "unutmaq olmaz ki, Pedro Arşanjo özü də xalq içindən çıxıb, zəhmətkeş və istismar olunan kütlələrin təcəssümüdür, lakin bütün bunlara baxmayaraq, elmin və ədəbiyyatın zirvələrinə qalxa bilmişdir" (alqışlar).

Viski ilə qəhvə arasında ("Bunu heç ağıza almaq mümkün deyil ki, zibildi lap, Arşanjo daha yaxşı şeyə layiq idi, heç olmasa, babat qaşasa olaydı", – fikirləşən Maqalyaens Neto, görkəmli alim, institut direktoru əlindəki viski stəkanını kənara itələyib, bir fincan qəhvə götürdü) komissiya təntənələrin proqramını müəyyənləşdirərək, bütün diqqəti – meydana gələn başqa təkliflərə mane olmamaq şərtlə – üç əsas bənd üzərində cəmləşdirdi: a) "Jornal da Sidade"nin dörd xüsusi buraxılışı – dekabrın on səkkizində, bir ay ərzində hər bazar günü çapı nəzərdə tutuldu. Bu

xüsusi buraxılışlar, müstəsna olaraq, yalnız Pedro Arşanjo və onun yaradıcılığına aid olacaq; redaksiya əməkdaşlığı Braziliyanın bütün məşhur insanların dəvət edəcək. Hətta reklam da Pedro Arşanjonun ölməz şöhrətinə aid olmalıdır, bunu da "Doping"nin nümayəndəsi qeyd elədi. Ehtimalı müəllif və əməkdaşların siyahısı tutuldu. Bu bəndin yerinə yətinilməsində məsuliyyət Institut direktoru və Akademiyaya prezidenti, Folklor Araşdırma Mərkəzinin katibi və təbii ki, professor Kalazansın üzərinə qoyulur – onsuz bir addım da atılmaz... b) Fəlsəfə fakültəsində "Braziliyada irqi bərabərlik və humanizmin təntənəsi aparteidin təkzibi kimi" mövzusunda elmi simpozium keçirmək. Bu ideyanın müəllifi, riolu professor Ramos doktor Zezinyoya yazırdı: "Pedro Arşanjo – Braziliyada irqi problemin necə həll olunmasına əla nümunədir, müxtəlif irqləri qarışdıraraq bir yerdə əritmək. Xeyli müddətdən bəri unudulmuş görkəmli alimin xatirəsini yad etmək üçün ölkəmizin seçdiyi yolun məhsuldarlığını sübuta yetirmək üçün, aparteidin və irqçiliyin, insanın insana nifrətinin damğalanması üçün xüsusi forum çağırmaqdan gözəl imkan əla bilməz". Simpoziumun keçirilməsi üzrə məsuliyyət fəlsəfə və tibb fakültəsi dekanlarının, Turizm İdarəsi rəisinin və təbii ki, qüdrətli professor Kalazansın üzərinə qoyuldu – Serjipe ştatında nəhaq yərə düşmüş məgər?! c) Yubiley tədbirlərinin təntənəli qapanış mərasimini dekabrın 18-də axşam, Tarix-Coğrafiya Institutunun akt zalında təşkil etmək; bu salon bayramları üçün nəzərdə tutulub, o qədər böyük olmasa da, təntənəli görüşü var, lakin təcrübəli və dünyagörmüş doktor Zezinyo – nun dediyi kimi, "təməşəçilərin ağzındakı dolu olan kiçik otaq, böyük, lakin boş zaldan yaxşıdır". İslahedilməz optimist olan Turizm İdarəsinin rəisi, az qalmışdı tədbir üçün tibb fakültəsinin əzəmətli akt zalını təklif edəsin və ya daha yaxşı variant rektorluğun zalı idi, axı oraya daha böyük təməşəçi kütləsi sığardı. Lakin riolu professor Ramosun nitqini, Akademiyanın nümayəndəsinin nitqini, Folklor Araşdırma Mərkəzinin nümayəndəsinin nitqini, fəlsəfə fakültəsi nümayəndəsinin nitqini – beş yüksək dərəcədə elmi, cılalanaq parladılmış nitqi, ritorikanın beş şedevrini, beş uzun-uzadı və dərindən çıxış dinləmək üçün Baiyada bu salonları dolduracaq qədər fədakar adam tapılırdımı? Doktor Zezinyo

həyata yaxşı bələd idi və Turizm İdarəsinin yelbeyin rəisinin optimizmini heç bölüşmürdü. Təntənəli gecənin təşkili üzrə məsuliyyəti yalnız və yalnız professor Kalazans daşıyırdı – akt zalındakı iki yüz rahat kreslonu o da doldura bilməsə, demək, heç kəs doldura bilməzdi... Qərara aldılar ki, protokol yazılmasın, əvəzində doktor Zezinyo xahiş elədi ki, makinada proqramın əsas üç bəndi tam təfərrüatı ilə çap olunsun: adlar, çıxışların mövzuları və sairə; istəyirdi ki, "bu bəndləri xalqa çatdırmaqdan öncə bir daha nəzərdən keçirsin". Doktor həmsöhbətini təbrik edirmiş və yaxud ona pul mükafatı vermiş kimi, valehedici təbəssüm göstərərək, əlavə elədi: "Bütün bunları tədricən, kiçik paylarla dərc edəcəyik: hər gün nəşə təzə bir şey. Maraqları qızdıraraq və "suspense"¹ yaradanq. "İndi isə "nihil obstat"² istəyəcək," – qaraqabaq Ferreyriya üzünü şəhər Qoldmana tutaraq dedi, – Redaksiyada onu "yox cavabının kralı" çağırırlar: Kassada pul yoxdur, yoxdur pul..." – Senzurayı çağıracaq, yoxsa polis rəisini? – Elə bilərəm, hər ikisini bir yerdə. Səmimi və məhsuldar görüş fotoqraflar tərəfindən əbədləşdirildi – sabahkı nömrənin birinci səhifəsinə və gələcək nəşillərin işinə yarayardı. Televiziyanın gələnlər bu görüşü xəbərlərin axşam buraxılışı üçün çəkildilər: doktor Brito (düz deyirdi Zezinyo Pinto, çox düz!) "rəqib yox, xoş niyyətli həmkar" çıxdı. Növbəti iclasın günü müəyyən edildi: vidalaşarkən onların hər biri doktor Pinto, bu görkəmli təşkilatçı ilə əl-ələ görüşməyi layiq bildi. "Görəsən, o, qonaqlarına da viski yerinə bu zibili verir? – çox sarsılmış Maqalyaens hələ də düşünürdü. – Təbii ki, yox! Evinin zirzəmisində onun, yaqın, bir ələn şotland viskisi var... Ax, bu milyonçulara nə deyim!"

"Doping" səhmdar cəmiyyəti Baiya filialının müdiri, yaşına görə çox kök və keçəl olan, tərdən islanmış cənab Qaston Simas gonbul yanaqlı, irligüli sifətinə məqsədyönlü qətiyyət ifadəsi verdi, şəhər bir tərdə gülümsünüb niqılda yaraq, bir dəstə ən yaxın köməkçisinə – bu dəstə beş müd-

¹ Gərginlik (ing.)

² Mənasizlik (lat.)

rik şəxsədən, öz işinin beş əvəzsiz ustasından, beş misilsiz fırıldaqçıdan ibarət idi – Pedro Arşanjonun yüzillik yubileyi münasibətilə təşkilat komitəsinin keçirdiyi iclasın nəticələri haqqında məlumat verdi. İndi onlar – firmanın məvacibi şahanə olan bu beş əməkdaşı – yubiley kampaniyasını işgüzar məcraya yönəltməli, yəni reklam və elanlarla məşğul olmalıydılar: bax onda pullar axıb gələcək, hesab-fakturalar görünəcək... Qaston Simas bu gözəl sözü əgəzində elə oynadı, sanki, ya ambroziyanın, ya balıq kürüsünün, ya da çox bahalı bir şərabın dadına baxır. "Qəzetin hər bazar günü əlavəsində bizə beş sütun yer ayrılacaq. Dördüncü və sonuncu nömrədə isə on iki sütun olacaq, onların yeddisi, yeddi yarımı, ehtiyac yarasına, lap səkkizi bizlikdir. Amma, dostlar, biz yalnız təkliflərlə kifayətlənməməliyik! Yol açıqdır. Fantaziyanızı məhmizləyin, qurun, yaradın! İşə başlayın, balalar! Vaxt itirmək olmaz! Ən qısa zamanda sizdən konkret təkliflər gözləyirəm! Bizim devizimiz əsaslı və səmərəli fəaliyyətdir! Bunu yaddan çıxarmayın! – Nitqini bitirib, kabinetinə dönür, kresloya yayxanır. Qaston Simas özü əsaslı və səmərəli fəaliyyətin mücəssəməsidir: ağıllı, əməksevədir, zəngin fantaziya var, lakin özündən bədgümanlıq azan vücuduna dolanda, ona yüz faiz əyan olur ki, dünyaya reklam əməliyyatlarını həyata keçirmək üçün gəlməyib: Simas, əslində, öz peşəsindən razı deyil. Bu peşəni zəruriyyət üzündən, şöhrətpərəstliyi ucbatından seçib: bu peşə ona yaxşı məvacib və cəmiyyətdə əhəmiyyətli mövqe tutmaq imkanı verir. Öz iradəsindən asılı olsaydı, elə jurnalist qalardı: qəpik-quruş qazanar, lakin əvəzində özünü daim mühlüm bir sima kimi qələmə verməsinə heç ehtiyac da qalmazdı – indiki peşəsi onu şəhər bir arvadbaza bənzədən zahiri ilə həyatda ən böyük sevinci Modelo bazarnın darvazaları önündə domino oynayaaraq bir-iki qədəh vurmaqdan, yoldaşlarıyla oradan-buradan söhbətləşməkdən ibarət olan kefcil görünüşü ilə qətiyyəni uyusmurdu... "Bu sənət üçün mən həddindən ziyadə baiyalıyam, – bir dəfə bunu riolu qəşəng cavan, reklam biznesinin doğan ulduzu Amoya da etiraf eləmişdi. – Bəs nə edim?" – "Necə yəni nə edim? Barışmaq lazımdır, azizim Qaston; barışmaq; Baiya filialının rəisi postu həm böyük pullar, həm cəmiyyətdə əhəmiyyətli mövqe – necə deyirlər, sosial status deməkdir..."

Budur, Qaston Simas bütün hüquqlarını itirmiş bir qara qul kimi kabinetində oturaraq, dəniz kənarındakı qalaya, yaşıl adaya, suyun üzündə sütiyərək üzən barkaslara tamaşa edir... Kabinetində isə nə varsa hamısı öz sahibinin sərvətindən, gücündən dad çəkir: qaraağacdən mebel var orada, Jenaro xalısı var, kürən kitabəsi var... Nə deyərsən – de, amma bizim dövrə reklamdan yüksək incəsənət yoxdur. Reklam sənətinin ən mühüm, ən əhəmiyyətli bir sənət olmasını təkbiz eləməyə cürəti çatan bir kimsəni tapa bilməzsən: nə şeir, nə musiqi, nə təsviri sənət, nə teatr, hətta kino belə onunla müqayisəyə gələ bilməz. Televiziya və radio isə, ümumiyyətlə, ayrıca mövcud deyildi, onlar bütövlükdə reklamın orbitindədir. Reklam yaradıcılığı bədii zövq tələb edir və reklam agentliklərində o qədər cürbəcür Pikassolar var ki... Reklam mətni yazanlara heç yazıçılar arasında da tay yoxdur: indi neçə-neçə Heminqueylər bu cəbhədə yeni ədəbiyyat yaradır, onların tükənməz təxəyyülü realizm, sürrealizm üslublarında nəsr, poeziya nümunələri yaradır – istehlakçının qəlbinə yollar axtırır və tapır. Bəs onda həqiqəti niyə gizlədək? Onsuz da, günəş çıxacaq və dünya onu bütün parlaqlığı və gücü ilə görəcək! Lakin Pikasso və Heminquey də, öz növbəsində, tamamilə reklamdan asılıdırlar: onları – Pikasso və Heminqueyləri də reklam agentlikləri yaradır və məhz reklam agentliklərinə görə onlar bir göz qırpmında məşhur olur, uğur qazanırlar. Bir neçə ay ərzində ağziyaqçı heyranları onlara sitayiş eləyir. Sonra onlar birdən itir, unudulurlar – razılaş ki, yeni peyda olmuş dahiyləri şöhrət zirvəsində uzun müddət saxlayıb, onlardan məqalələr yazmaq olmaz! Axı reklam agentliklərinin sahibləri də insandırlar, Tanrı deyillər! Amma reklam olunanların hər birinin öz şansı, ulduz olduğu dəqiqələri var, pul nə qədər çox xərclənsə reklama, bu dəqiqələr də bir o qədər uzun sürür. Sonra isə bu daha sizin öz işinizdir, necə istəyirsiniz, elə də düzəldin işlərinizi. Onlar da düzəldirlər: bu şöhrətpərəstlik yarmarkasına bir nəzər salmaq kifayətdir ki, reklam agentliklərinin inkubatorlarında yetişdirilən neçə-neçə zirək fındıdaqçının öz bivecliyi və istedadsızlığından qətiyyən əziyyət çəkmədən, kefi kök, damağı çağ yaşadığını görəsən, anlayasan ki, iki fakültədə boğazını yırtmağı, bu marafon yürüşündə son gücünü itirməyi professor Kala-

zans kimi sarsaqlara həvalə edir onlar... Professor Kalazans heç vaxt özünə karyera düzəldə bilməyəcək, heç vaxt bizim zamanənin simvoluna, bizim nəcib, gözəl – nə qədər tərifləsən də azdır! – istehlak cəmiyyətinin mücəssməsinə çevrilməyəcək... Riordan gətirilmiş cinbala Arno, qələminin ucunu əsl şotland viskisinə isladib, Qaston Siması üçgünlük gərgin əməyinin, dərin araşdırmalarının nəticələriylə ilk sevindiren oldu – şefini öz cilovlanmaz fantaziyası ilə sarsıtdı. O, Simasın masası üstünə bir vərəq kağız qoydu, üzərində iri hərflərlə yazılmışdı: "İngilis, alman və rus dillərinə çevrilmiş PEDRO ARŞANJO, BRAZİLİYANI ŞÖHRƏTLƏNDİRƏRƏK, ONA VALYUTA GƏTİRİR. KAKAO İXRACI TRESTİ də eyni işi görür!"

– Dahiyanə! – Qaston heyranlıqla qışqırdı. – Afərin! Bu ilk təcübənin dalınca o birilər yürüdülər, bundan heç də pis deyildi onlarınki, amma üstünlük, tam şübhəsiz, reklam krallığının bu cavan vəliəhdində, yüksək istedad sahibi Arnoda idi – nəhaq yərə o, ayda təkcə canı ilə istənilən fakültənin bütün professorlarının bir yerdə qazandıqlarının yansından artıq qazanmırdı ki! Oxucunun mədəni səviyyəsini qaldırmaq kimi nəcib bir vəzifəni boynumuza çəkərək, daha uğurlu mətnlərdən bir neçəsini sizə təqdim edirik. Məsələn, bu: "Pedro Arşanjonun yüzilliyini "Qütb pivası"nın bir bokalı ilə bayram edin" "Pedro Arşanjo sağ olsaydı, öz kitablarını yalnız "Zolimpikus" elektrik çap məkinələrində yazdırardı". "Pedro Arşanjonun yüz yaşının bayram edildiyi il Sənaye mərkəzi yeni Baiya salacaq!" "1868-ci ildə Baiyanın iki nəhəngi doğulub: Pedro Arşanjo və "Məşəl" sığorta şirkəti". Arno dinc oturub müvəffəqiyyətinin kefini çəkmirdi, o daha bir möcüzəyə imza atdı. Tərifləməyə, özünü oxuyub görəcəksiniz:

"Daim, daim, daim alışı bizim "Ulduz"! Mələk xisləti! Arşanjo görkəmi! Bizim "Ulduz" ayağını kreditlə geyindirir!"

Arno özünün bu əsərindən o qədər razı idi ki, sifarişçiyə – "Ulduz" ayaqqabı şirkətinin sahibinə onu şəxsən apardı, o isə vəliəhd çox pis qarşıladı. Məhz elə həmin ərafədə o anqlamağa can atdı, pəhriz qədər də insanın xarakterinə

pis təsir edən başqa heç bir şey ola bilməz. Qalınqaşlı, əlliyaşlı, barmagında doktor üzüyü olan ayaqqabıçı, yanına gələn adamın səliqə-sahmanını, şübhəsiz özündən müstəbəhliyi ni qiymətləndirib, başını ümidsizcəsinə yellədi: "Mən əldən düşmüş, tökülüb itən, ac bir qocayam, amma siz cavansınız, qəşəng, səliqəli, özü də viski ilə akarae iyi verirsiniz, əla qoxudur, çox əla, amma icazə verin, söyləyim: reklamınız lap zibildir."

Süni özünükiçiltmə və qəfil kobudluq bu sözlərdə əla qəribə bir vəhdətdə idi ki, Arno inciməyib güldü. Sifarişçi öz fikirlərini açıqladı:

– Cənab, Baiyada "Üldüz" şirkətinin üç mağazası var, siz isə onların heç birinin ünvanını göstərmirsiniz. Bu birincisi. İkincisi isə, "Alışır bizim "Üldüz" nə deməkdir? Od tutub alışır, yoxsa parlayır? Düz sözümdür, mən özüm bu reklamı bundan həm daha yaxşı, həm də ki ucuz eləyərdim.

Şəffərlərin bir gün mütləq döyüləcəyini ümid edən şirkət işçilərinin arzusuna rəğmən, yenə dava düşmədi: Arno müştəriyə bir yerə mətni yenidən işlədi və günün axırında, dənizdən yüngül meh əsəndə hər ikisi küçəyə çıxdı. "Siz qədim şeyləri xoşlayırsınız?" – ayaqqabıçı soruşdu. – "Mən, ümumiyyətlə, müasirliyə üstünlük verirəm", – Arno etiraf elədi, lakin yenə də deyinən sifarişçinin dalına düşüb, dar küçə və döngələrlə getməyə başladı və birdən ömründə ilk dəfə olaraq "brik-a-brak" düşdü. O, qədim çıraqlar, gümüş qəndillər, üzükler, qəribə bəzək əşyaları, carpayı və taxtlar, büllür qozalar, London və Amsterdam qravuraları, üz qabığı əllə işlənmiş dua kitabı və hansısa müqəddəsin qədim oyma fiqurunu gördü. Arno qəflətən gözəlliyin ecəzkar gücünü duydu. Ertəsi gün redaktə olunmuş mətni Qastona göstərəndə son söz, təbii ki, Arnonun idi:

– Qoca, sən düz deyirmişsən! Burada, Baiyada bizim sənətlə məşğul olmaq çətindir, bu iqlimdə reklam heç alınmır nəse... Eh, kaş bütün bunları bir kənara ata biləydim!.. Küçələrlə gəzib-dolaşardım bütün günü... Ay Qaston, mənə də görüm, sən heç Ordem Terseyra kilsəsinin fasadını nə vaxtsa görmüsən?

– Əlbəttə, balaca, bir gəl görməmiş olum! Mən axı burada doğulmuşam!

– Təsəvvür eləyirsən, bir ildir ki, Baiyadayam, min dəfə yanından ötmüşəm, amma heç vaxt ağılıma də gəlməyib ki, bir ayaq saxlayıb dayanım, baxım! Eşşəyəm mən, Qaston, bədbəxt adamam, reklamçı köpəkoğluyam!

Bunun cavabında Qaston Simas yalnız dərinəndən köksünü ötürdü.

3

Təşkilat komitəsinin ikinci iclasına artıq xeyli az adam gəlmişdi. Həmişə belə olur: ikinci iclasın şəklini də çəkən olmur, ona birinci səhifədə yer ayrılır – arxa səhifələrin hansıdasına bir-iki sətir tapılsa, yaxşıdır. Həm Akademiyanın prezidentini, həm də institut direktorunu professor Kalazans təmsil edirdi. Tibb və fəlsəfə fakültələrinin dekanları, əla Turizm İdarəsinin rəisi kimi, qabaqcadan razılaşdırılmış görüşləri olduğunu bəhanə gətirərək, icazə almışdılar, lakin qəbul ediləcək istənilən qərara qoşulduqlarını, istənilən təşəbbüsü müdafiə etdiklərini də bildirmişdilər. Fəlsəfə fakültəsindən öz təşəbbüsü ilə professor Azevedo gəlmişdi: onu simpozium təşkil etmək planı maraqlandırmışdı deyə, bu işə həvəslə qoşulurdu. Professor Ramos ondan bu tədbirin gerçəkləşməsi üçün kömək istəyərək, Riordan aşağıdakıları yazırdı: "Elmi cəhətdən hazırlanmış ilk diskussiya Braziliya mədəniyyətinin inkişafında əhəmiyyətli mərhələ ola bilər. İrqi problem indi dəhşətli aktualıq kəsb edir, bir çox ölkələrdə bu artıq münəqişə səviyyəsinə yüksəlib: bu, ilk növbədə, "qaralar hakimiyyətinin" yeni, ciddi qüvvəyə çevrildi. Birləşmiş Ştatlara və hökumətləri, mənəcə, nasizmin varisi kimi davranan Cənubi Afrika dövlətlərinə aiddir". Professor Azevedo simpozium iştirakçılarının müzakirəyə çıxaraçaqları bu problemin "Braziliya variantında" həllinə Arşanjonun töhfəsini sənədlərlə isbat etmək istəyirdi. "Bu forumun devizi, – o, professor Ramosa yazırdı – mestre Pedronun bu sözləri ola bilər: "Dünya mədəniyyətini Braziliya, ilk növbədə, irqlərin qarışmasıyla zənginləşdirib. Bu humanizm xəzinəsinə bizim töhfəmizdir, bu, başəriyyəyə bizim töhfəmizdir". İclasda Folklor Araşdırma Mərkəzinin katibi də iştirak edirdi: o, yüksək vəzifələr tutan, xarici universitetlərdən və elmi cəmiyyətlərdən təqəüd və digər maliyyə vəsaitləri

¹ Öntiq mallar mağazası (fran.)

alan, bir assistentlər ordusuna rəhbərlik edən, çoxsaylı, etnoqraf, antropoloq, sosioloqlarla qəhrəmancasına, təkbaşına mübarizə şəraitində özünə Günəş altında bir yer tutmaq istəyirdi: o, qeyri-peşəkar idi, hər şeyə təkbaşına nail olmuşdu, tədqiqatlarını lap kustar üsulla, öz vəsaiti və həvəsi bahasına aparırdı və Pedro Arşanjonun yubileyi kimi bir şansı, qətiyyəni, əldən buraxa bilməzdi. Ucaboylu, möhkəm bədənli, şən qadın olan Edelveys Vieyra həmin o nadir insanlardan idi ki, baiyalı mestrenin əsərləriylə tanış idi; o idi, professor Azevedo idi, bir də təşkilat komitəsinin – “Bir işin qulpundan yapışanda onun üçün tam ciddi cavabdehlik daşımağa da hazıram” deyən sədri Kalazans. “Doping” şirkətinin də nümayəndəsi gəlmişdi – qoltuğunda dəri qovluğu, içində kağız-kuğaz, qrafiklər, sxemləri, məlumatları vardı. Qoldmanla o elə həmin dəqiqə baş redaktorun otağına keçdi, qapını da kilidlədilər. Doktor Zezinyo Kalazansdan və digərlərindən xahiş etdi ki, “birca dəqiqə gözləsinlər” və onlar da ordan-burdan söhbət eləyə-eləyə gözlədilər. Qarəqabaq Ferreyriyaya komitə sədrini pəncərənin önünə çəkərək, öz tərəddüdlərini onunla bölüşdü: “İşlər fərlı getmir, deyəsən, bizim şef lap mürdəşir sifətindədir...” Redaksiyanın katibi birinci küçü kimi ad çıxarmışdı və Kalazans ona çox elə inanmadı da: zamanə belədir də – şeyilər, dediqodular, bəd proqnozlar, ümumiyyətlə, həyat bir küll halında çox narahat keçir... Lakin kabinetin qapısı, nəhayət, açılanda və kəndarda Qaston Simasla doktor Zezinyo görüşəndə, onun diqqətini çəkdi ki, baş redaktor sifətinə şən və xoşhal bir ifadə verməyə nə qədər çalışsa da, gözlərindəki qorxu və həyəcan ifadəsini gizlədə bilmir. “Üz istəyirəm, cənablar, sizi gözlətdim, buyurun!” doktor Zezinyo dedi. Ayaq üstə qalmağa davam edən Kalazans məlumat verdi: “Professor Azevedo fəlsəfə fakültəsini təmsil edir. Mestro Neto gələ bilməyib, senator isə paytaxta uçub – Akademianın prezidenti respublika senatına seçilib. O, öz səlahiyyətlərini mənə verib. Tibb fakültəsinin dekanı və turizm...” “Onlar mənə zəng edərək, bildirdilər ki, gələ bilməyəcəklər,” – boss onun sözünü kəsdi. – “Bu, mühüm deyil, bəlkə də, elə gəlməməkləri yaxşıdır. Burada hamı özmümüzünküdür, en petit comite¹, necə deyərələr, sakit söhbət edib, bütün

¹ Dər cəvrədə (fran.)

problemlərimizi araşdırı bilərik... Dostlar, xahiş edirəm otursanız.” İlk sözü professor Azevedo aldı və əsl natiq ahəngi ilə sözüünə başladı: “İcazə verin, doktor Pinto, sizi hər cür tərifi layiq olan bu çox uğurlu təkliflər münasibətlə təbrik edirəm! Mən xüsusilə aparteid və irqlərin qarışması problemlərinə həsr olunacaq simpoziumun həyatı əhəmiyyətini qeyd etmək istəyirəm: bu simpozium elmimizdə son illərin ən əhəmiyyətli hadisəsi olacaq. Hamımıza bu münasibətlə eşq olsun, ilk növbədə isə doktor Pintoya!” Doktor Pinto həmsöhbətini vətən və Braziliya mədəniyyəti qarşısında adi borcunu verən, onun məhrabına istənilən qurbanlar qoymaq qətiyyətində olan sadə bir insanın təvəzökarlığı ilə dinləyirdi. “Sizə təşəkkür edirəm, hörmətli professor. Təsirləndirdiniz mənə. Lakin əgər simpoziumdan söhbət açırsız, mən də bu barədə bəzi düşüncələrimi bölüşmək istəyirəm. Qısa danışacağam: mən bu məsələni bütün dərinliyi və müşkülüylə ilə neçə dəfə araşdırdandan sonra gəldiyim müəyyən nəticələri diqqətinizə yetirmək istəyirəm və dostlar, sizin vətənpərvərliyinizə, sağlamlıq düşüncənizə arxalanıram. Hər şeydən öncə, istəyirəm professor Ramosun görkəmli elmi irsinə heyranlığımı dilə gətirəm. Mənim hisslərimin sübuta ehtiyacı yoxdur: axı professoru yubiley tədbirlərində iştiraka mən dəvət etmişəm. Onun təklif etdiyi simpozium, təbii ki, böyük elmi maraq doğurur, lakin indi elə zaman deyil ki, bu cür işlərə qol qoyasan... İndi vaxtı deyil!”

Professor Azevedonu soyuq tər basdı: hər dəfə bu dəhşətli “indi vaxtı deyil” sözləri səsləndə, nəsa bir murdar iş baş verirdi. Son illər onun və universitetdəki həmkarlarının həyatı acı, ağır idi və bu səbəbdən də Zezinyonun çıxışını sonadək dinləməyib, sözünü kəsdi:

– İndi əsl zamanıdır, doktor Pinto! İndi, ABŞ-dakı irqi toqquşmaların vətəndaş müharibəsi səviyyəsinə qalxdığı, gənc Afrika dövlətlərinin beynəlxalq siyasətdə getdikcə daha əhəmiyyətli rol oynadığı, digər...

– Bax, məsələ bundadır, əziz professor! Sizin fikrinizcə, simpoziumun vaxtında keçirilməsinə dəlalət edən həmin o hadisələr, mənim düşüncəmə görə, onu ciddi təhlükəyə çevirir...

– Təhlükəyə? – Söhbətə Kalazans qoşuldu. – Kimsə qarşı ciddi təhlükəyə çevirir?

– Belə təhlükəli bir mövzuda – “Apartheid və irqlərin qarışması” mövzusunda olan bir simpozium asanlıqla təbliğat ocağına çevrilə bilər və elə bir yangın qoparar ki, əzizlərim, nəticələrini heç cür təsəvvürə gətirmək olmaz. Gənclər barədə düşünlün, tələbələr barədə fikirləşin! Mən iddia eləmirəm ki, onların bütün tələbləri ədalətsiz, qanunsuzdur – bizim qəzetimiz bu barədə həmişə cəsarətlə çıxış edib – lakin biz indiki vəziyyətdə peşəkar araşdırıcıları, tələbə mühitinə kənardan daxil edilmiş təbliğatçılara və təşviqatçılara münbit şərait yaratmaqımı, bir dəstə dağıdıcı ünsürə fəaliyyət bəhanəsi vermərikmi?!

“Hər şey məhv oldu”, – professor Azevedo artıq anlamırdı vəziyyəti, amma yenə də müqavimət göstərməkdə idi: professor Ramosun təklifi buna dəyirdi.

– Tanrıdan qorxun, doktor Pinto! – sanki, son qüvvəsini cəmləyib qışqırdı. – Tələbələrini hamısı, hətta ən sol təmayüllülər belə bizim simpoziumu yekdilliklə müdafiə edəcəklər. Mən çoxları ilə söhbət etmişəm: gözəl münasibətdədirlər və hədsiz maraq göstərirlər! Bu axı sırf elmi bir tədbirdir!

– Görürsünüz, professor, sizin sözləriniz məni yalnız dediklərimin həqiqətinə bir daha inandırır və isbat üçün yeni-yeni arqumentlər verdi. Təhlükə elə məhz ondadır ki, tələbələr simpoziumu müdafiə edəcəklər. Axı onun mövzusu əsl dinamitdir! Bombadır! Elmi simpoziumu siyasi mitinqə çevirməkdən asan heç nə yoxdur. Nümayişlər başlanacaq, tələbələr Amerika zəncilərinin müdafiəsinə qalxacaqlar, ABŞ əleyhinə çıxışlar başlanacaq... Məsələ Amerika konsulluğunun yandırılması ilə də başa çatdı bilər! Siz axı özünüz dediniz: bu, sol təmayüllü simpoziumdur!

– Mən elə bir şey demədim! Elmdə nə sol var, nə sağ! Mən birca onu dedim ki, tələbələr...

– Bu da elə həmin şeydir də: həm solçu tələbələr, həm də qalanları simpoziumu dəstəkləyirlər. Təhlükə də elə bundadır, professor!

– Yox, bu daha ağ oldu lap... – Kalazans həmkarını müdafiə eləməyə çalışdı. Doktor Zezinyo narazılığını gizlətməyərək, çıxışları kasmək qərarına gəldi:

– Bağışlayın, Kalazans, sözünüzü kəsim: biz vaxtımızı boş-boşuna itiririk. Hətta siz məni inandırarsanız belə, məni əslində heç də çətin deyil inandırmaq... – o, birdən azca

duruxdu, – hətta bu halda belə, simpoziumu keçirmək mümkün olmayacaq. – qalanını zorla dedi, elə bil: – Ona görə ki... məni çağırdılar... imkan yarandı ki, bu məsələnin bütün aspektlərini müzakirə edəək...

– Çağırdılar? Sizi kim çağırmışdı? – bunu siyasətin incəliklərindən qətiyyəən baş çıxarmayan mərkəzin katibi soruşdu.

– Kimin buna ixtiyarı çatırsa... Professor, ümidvaram, sizə hər şey aydın oldu? Siz məni və mənim vəziyyətimə düzgün başa düşün... Mən sizdən xahiş edirəm: professor Ramosa vəziyyəti izah edin, mən istəməzdəm ki, hərəkətimi səhv yozsun...

Zezinyo pəncərədən baxdı: üzbəüzdəki kafedə onun əməkdaşları südlə qəhvə içir, buterbrod yeyirdilər.

– Biz bəzi detalları düşünməmişdik, məhz həmin detallar ilk baxışdan gözəl bir şey kimi görünən bu tədbiri müəyyən anda arzuolunmaz elədi. Sizə tam məxfi bir şəkildə söyləmək istəyirəm: bizim diplomatlar məhz elə bu günlərdə Cənubi Afrika Respublikası ilə geniş razılaşma hazırlayırlar. Biz bu sürətlə inkişaf edən qüdrətli dövlətlə əlaqələrin möhkəmlənməsində çox maraqlıyıq. Antikomunist alyansının da yaranmasını istisna etmək olmaz: hər halda, Birləşmiş Millətlər Təşkilatında biz artıq müttəfiq kimi çıxış edirik və eyni görüşləri dəstəkləyirik. Yaxın günlərdə Rio – İohannesburq birbaşa təyyarə reysi açılacaq. Siz anlayırsınız ki, bütün bunlar nə deməkdir? Burada isə brazilyalı alimlər toplaşır – toplaşır onun üçün ki, apartheid damğalasınlar, yəni Cənubi Afrika Respublikasını? Mən hələ ABŞ barədə, bu böyük xalq qarşısında götürdüyümüz öhdəliklər barədə danışmıram! Onun öz zənciləri ilə problem yaşadığı bir dövəmdə biz oda yağ tökəcəyik? İrqiçilikdən Vyetnam mövzusuna cəmi bir addımdır! Xırdaca bir addım! Bütün bunlar həddindən artıq ciddi arqumentlərdir, dostlar! Bizim bu tədbiri nə qədər müdafiə etmək istəsəm belə, mübahisə üçün heç bir zəmin yox idi.

– Uzun sözün qısaı, simpoziumu çəzdirirlər, he? – sakitləşmək fikri olmayan, qarıbə adətı ucbatından sadə və aydın xalq dilində sözləri çox elə seçməyən Edelveys dilləndi.

– Heç kəs heç nəyi çəzdirmədi, dona Edelveys, – artıq sakitləşmiş doktor Zezinyo əllərini göyə qaldırdı. – Biz

Braziliyada yaşayınq, demokratik ölkədə – burada heç bir şeyi qadağan etmək mümkün deyil! Biz, sadəcə olaraq, burada problemi yeni faktlar məcrasında hərtərəfli araşdırdıq. Biz, yəni bizim təşkilat komitəsi, başqa qərar qəbul elədik: simpoziumun keçirilməsini təxirə salaq. Bu, bizə Pedro Arşanjonun yüzillik yubileyini təntənəylə qeyd etməyə mane olmayacaq. Bazar buraxılışları tam sürətlə hazırlanır, Qaston mənə son dərəcə sevimli məlumatlar verdi. Gözəl perspektivlər açılr! Təntənəli yığıncaq yüksək elmi səviyyədə keçəcək, əla nitqlər olacaq! Bundan başqa, yenə nəse düşünə bilirik – amma rica edirəm, simpozium qədər təhlükəli olmasın...

Sakitlik çökdü, həmişə "indi vaxtı deyil" kəlməsi züھر edəndə əmələ gələn həmin o sakitlikdən və bu sükut içində doktor Zezinyo, feniks kimi yanmış simpoziumun külündən bir də doğuldu.

– Bax, məsələn, məktəblilər üçün böyük müsabiqə... Redaksiya aktual və vətənpərvər bir mövzu hazırlayır... Pedro Arşanjo adına bir böyük mükafat elan edirik... Müsəbiqənin qalibi və onunla daha kimsə bir həftəliyə Portuqaliyaya səfər edərlər. Necə ideyadır? Bir fikirləşin, dostlar. Diqqətinizə görə çox sağ olun.

Bu dəfə heç yerli viski də yox idi...

4

Həkim yazıçılar cəmiyyəti (Baiyada onun iqamətgahı yerləşirdi, şöbələri isə bir neçə ştatın şəhərlərinə səpələnmişdi) yubiley təntənələrini dəstəkləyən manifest dərc etmişdi: Pedro Arşanjo diplomlu həkim ola bilməsə də, tibb fakültəsinin göbəyi olan "qərribə bir çalışqanlıq və rıqqətləndirici sədaqətlə qulluq etdiyi" həkim təbəqəsi ilə sıx əlaqədə idi. Bu fəal təşkilatın sədri, görkəmli həkimlərin bioqrafiyalarını yazan, məşhur klinikada çalışan hörmətli bir rentgenoloq da təntənəli mərasimdə nitq söyləmək arzusunu bildirdi – altıncı! – və quru elmi çıxışda insani notlar səslənsin deyə, Pedro Arşanjonun məhz şəxsiyyəti barədə material toplamağa getdi. O, mayor Damianla neçə illərdən bəri axşamlar şikayətçiləri qəbul edirdi, Pelourinyonun əldən-ayaqdan uzaq guşələrindən birində yerləşən

"Bizarriya" barında görüşdü. Bu bar onun "gecə ofisi" idi. "Bizarriya" barı masa və stulları hələ sağ-salamat qalmış sonuncu barlardan idi ki, orada müştərilər söhbətləşməkdən həzz ala bilsəydilər. Bar əvvəllər Prasa da Senin gediş-gəlişində yerləşirdi, təxminən, əlli il bundan qabaq Pontevedradan gəlmiş yaxşı bir ispana məxsus idi. Onun oğulları isə həmin barın yerində amerikansayağı qalyanaltıxana açmışdılar: müştəri ucuz qiymətə içərisində yemək olan boşqab, bir də sərinləşdirici içkilərdən ürəyi istəyəni alıb, onları salonun bütün perimetri üzrə divarların dibində yerləşdirilmiş piştaxta kimi bir şeyin üstünə qoyaraq yeyirdi və cəmi on dəqiqədən sonra artıq tox və azad idi; beləliklə, müştəri pul qazanma prosesindən cəmi-cümlətəni on dəqiqəliyə ayrılırdı. Qoca ispan özünün daimi müştərilərini, iri şərab stakanını çox istəyirdi, kaşasa ilə də arası bəd deyildi, əgər babatından olsaydı; o tündəki sərfəli yerini inkişafın səbərsiz havadarları olan oğullarına güzəştə getdi, amma stol-stullu, canlı söhbətlərin getdiyi, heç kəsən saata baxmadığı bardan əl çəkmək istəmədi, elə bu səbəbdən də Pelourinyodakı dalanda yerləşdi, tərs içkibazlar – müştəriləri və dostları da onun dalınca gəldilər. Mayor Damian lap çoxdan həmin barın müştərisiydi və hər axşam ora gəlirdi ki, şam yeməyindən əvvəl iştahasını açsın: onun daimi yeri də vardı. Səliqəli, bir qədər də özündənrazi rentgenoloq isə "dünənə" ayaq basanda çaşdı, dili tutuldu; ona birdən elə gəldi ki, zaman tərsinə axır və artıq çoxdan olmayan bir şəhərə gəlib: döşəmənin qara daşları, boğuc işıq, yüzillik kirli divarlar, havadakı şərq rayihəsi... Həmin axşam Arşanjo barədə xatirələrini bölüşmək üçün mayoru yalnız o axtarmırdı: "Bizarriya"da Qaston Simasla onun agentliyindən olan bir frant da vardı. Onlar son dərəcə sərt bir içki içirdilər, bir zamanlar bu içki "çəpiş körpüsü" adı ilə tanınırdı, frant da – onun adı sonra belli oldu: Arno Melo – dur adı – akaraje yeyirdi.

Baiya yeməkləri satan qadın öz manqalı ilə bir yerdə düz yirmi il bu barın qabağında oturmuşdu, bar köçəndən sonra, o da yerini Prasa da Sedan bura dəyişmişdi. Həkim yazıçılar cəmiyyətinin sədri üçün hər şey yeni idi, hər şey onu həyəcanlandırırdı, çünki indiyədək onun dünyası Çili küçəsindəki klinika, tələbələr, rentgen kabineti, Qrasadakı

evi və ədəbi-elmi məclislərlə məhdudlaşdı. Hərdən bazar günləri çimərlik və feyjoada¹ da bu sərəyə əlavə olunurdu.

– Rentgenoq? – mayor onun vizit kartına nəzər salaraq soruşdu – bu, əla oldu. Doktor Natal məzuniyyətdədir, doktor Umberto səyahətə çıxıb, bilmirdim ki, nə edim. Oturun, özünüzi evinizdəki kimi hiss edin! Nə içəcəksiniz? Biz içəndən? Düzdür. İştaha üçün bundan yaxşı heç nə olmur. Pəko! – ispana müraciət elədi. – Biza yenə süz və bura yaxınlaş, bu gün bizi şərəfləndirən doktor Benito ilə tanış ol.

Doktor Benito belə şəraitdə əslində artıq sayılan nəzakətlə – qədəhini çəkənə-çəkənə əlinə götürüb, həmin o dəhşətli içikdən bir kiçik qurtum aldı. Əla şey imiş, sən demə! Simasla Arno mestre Arşanjonun bir zamanlar keçdiyi yolları öyrənə-öyrənə, artıq çox uzaqda idilər – ya dördüncü, ya da beşinci qədəhdə. Mayor ucuz siqarından heç tükü də tərpənmədən bir əməlli qullab aldı, tüstüsünü buraxdı: – Bir də danışır ki, bir dəne iaba, Pedro Arşanjonun necə arvadbaz olduğunu eşidib, onun dərsləri vermək, çirkəbə bulamaq qərarına gəlir və özünü Baiyada ən gözəl mulat qızına döndərir...

– İaba nədir? – Arno xəbər aldı.

– Quyuğunu gizlətməmiş diş iblisdir İaba.

Onların hamısı birlikdə elə bardaca şam etdi: zeytun yağında qızarmış balıqla və kimi pivə isə əladan da əla idi. Mayor kaşasa şüşəsinə iki dəfə ortalığa qoydu ki, “pivələri pardaqlansın”. Sonra da düzəldilər yola – “lap bu yaxına” – bir zamanlar Esterə məxsus olan, indi isə Bal Çəlləyi ayamalı Rutanın obyektinə baş çəkməyə getdilər. Orada hələ də Pedro Arşanjo zamanının məşhur konyakı satılırdı. Gecə yansı Qaston Simas səsinə həvəslə səs verən müştəriləri əyləndirmək üçün “Ulduzlu Səma” oxudu, Arno Melo isə istehlak cəmiyyətinə və ümumiyyətlə, kapitalizmə qarşı ideoloji cəhətdən bir az səbatsız, lakin son dərəcə qəzəbli bir nitq də söylədi. Gecə saat ikidə doktor Benito özünə əməlli-başlı zor eləyərək, oradan qopma bildi. Avtomobilini Terreyroda qoydu, evə isə taksidə qayıtdı: həyatı boyu, həttə tələbəlik illəri də daxil olmaqla, onun bu qədər içdiyi olmamışdı; hələ heç vaxt bu qədər düşünülənməmiş, sağlamlıq məntiqə bu qədər sığmayan hərəkətlər etməmişdi.

¹ Feyjoada – lobya, qaxac ət və donuz kolbasasında hazırlanmış yemək

– Bağışla, əzizim, – o, arvadına dedi, – mən qəribə bir dünyaya düşmüşdüm... Arşanjo barədə isə yalnız onu öyrənə bildim ki, bir müddət diş iblis onun sevgilisi olub...

– Dişi iblis? – arvadı soruşdu və məsələnin mahiyyətini o saat anladı.

Ertəsi gün səhər doktor kabinetinin qapısı ağzında mayorun üç elçisini aşkar etdi – hər birinin əlində mayorun naməsi vardı: “Mayor Damian de Souza çox möhtərəm hakim cənablarından xahiş edir ki, müalicə üçün maddi imkanı olmayan bu şəxsə kömək göstərsin, Tanrı isə bunun əvəzini yüz dəfə artıq qaytaracaq”. İkisinin çiynərini rentgenə salmaq lazımdır, üçüncüsünün böyrəyini. Amma bu hələ başlanğıcdır: əzabkeşlər seli hələ uzun müddət bitib-tükənməyəcəkdi...

Etiraf etmək lazımdır ki, Pedro Arşanjonun yüzillik yubileyinə Baiyanın tibb fakültəsi ən böyük ruh yüksəkliyi ilə cavab verdi. Kampaniyanın lap əvvəlində, onun hələ birinci mərhələsində, “Jornal da Sidade”nin səhifələrindəki bir müsahibədə aşağıdakılar bəyan edilirdi: “Pedro Arşanjo fakültəmizin oğludur, onun yaradıcılığı isə bizim bir zamanlar qədim İsus Terreyrosu meydanında, yezuitlərin məşhur kollecində yaranan, sonralar isə Braziliyada ilk təhsil ocağının uca kürsüsünə qaldırılan fakültəmizin qalib müəllimləri tərəfindən möhkəmləndirilən inkişaf etdirilən müqəddəs və qiymətli irsimizin bir hissəsidir. Pedro Arşanjonun hətta xaricdə belə, yüksək qiymətləndirilmiş işləri ona görə meydana gəlmişdi ki, onların ölməz müəllifi tibb fakültəsi idarəçiliyinin tərkibinə daxil olmaqla, ilk növbədə, tibb elminin inkişafına və eyni zamanda elmin tibblə qohum olan digər sahələrinə, xüsusilə ədəbiyyat və dilə diqqət yetirən bu müəssisənin nəcib və humanist ruhunu lazımcına əxz edə bilmişdi. Bizim fakültənin divarları arasında Braziliyanın böyük nətiqlərinin səsləri eşidilmiş, yazıçılar bu divarlar arasında özlərinə heyrətamiz üslub incəliyi və dilin təmizliyi baxımından havadarlar tapmışlar: elm və incəsənət, tibb və bəlağət auditoriyalarda çiyin-çiyinə irəliləmişdir. Bu yüksək mənəviyyət atmosferində Pedro Arşanjonun ruhu püxtələşmiş, elmin kolgisi altında onun qələmi itiləmişdir. Bu təntənəli gündə

biz qanuni bir qürurla səslənə bilərik: Pedro Arşanjonun yaradıcılığı Baiya tibb fakültəsinin övlədidir!”

Bax belə, hər nə cür olsa da, bu bəyanatda həqiqət payı da olmamış deyil.

**KİTABLAR, DOKTRİNALAR, NƏZƏRİYYƏLƏR,
PROFESSORLAR VƏ KÜÇƏ MÜĞƏNNİLƏRİ, SAV
ÇARIÇASI, QRAFİNYA, İABA; BİR SİRR VƏ BÜTÜN
BUNLARIN SONU KİMİ, RİSKLİ MÜLAHİZƏLƏR
BARƏDƏ**

1

352

Deyirlər ki, ey mənim məhəbbətim, Baiyaya bir dəfə iabanın də yolu düşüb və o qəzəblənərək, təhqir olunmuş sayıb özünü və mestre Pedro Arşanjonun çox bərk inciyib, çünki ipə-sapa yatmayan və özünü saxlamaq nə olduğunu bilməyən bu özündənmişbəh pozğun, qadınları ram edən və qəlbələrinin sultanı, çoxsaylı dişilərin erkəyi, sözəbəxan və məhraban sürünün baş çobanı, afrikalı çar kimi kənzilərinin əhatəsində yaşayırdı: bütün sevgililəri bir-birini tanıyır, bir-birinə qonaq gedir, ondan doğduqları uşaqları bir yerdə böyüdür, bacıları kimi dinc və məhraban şəraitdə bir yerə yığılıb şənələnir, söhbətləşir və ya öz sultanları üçün ləziz xörəklər bişirirdilər. O isə bu qadınların heç birindən öz qayğısını əsirgəməzdi, növbə ilə hamısına baş çəkirdi və diqqəti hamısına bəş edirdi: sanki, məhəbbət oyunlarından başqa bir məşğuliyyəti də yox idi və ləzzətli sevgili pəşəsindən savayı, başqa bir sənət də öyrənməmişdi... Yaşayırdı da öz kefi üçün, yeyib-ıçırır bol-bol, necə deyirlər, lord kimi qürurlu, paşa kimi vüqarlı – mestre Pedro daim təm-kinli və özünə əmin idi, qəti bilməzdi ki, məhəbbət əzabı nədir, sevgili itkisi nədir, bilməzdi ki, istəkdən yorulmaq nədir, çünki onun sevgililəri həya və heysiyyətlərini biryolluq itirərək, ona xoş gəlmək üçün təriflər yağdırır, ayaqları altında payəndaz olurdular. Onlardan heç biri, lap zərəfatla olsa belə, Arşanjonu atmaq, onun qışqıncılığını oymatmaq, ya da ona xəyanət etmək barədə düşüncə də bilməzdi – o qədər bacarıqlı və yorulmaz sevgiliydi ki... İba bütün qadın

cinsinə bu cür həqarəti şəxsən özü üçün dözülməz təhqir saydı və qərara aldı ki, mestre Pedronu ciddi cəzalandırıacaq, elə bir cəza ki, bu sərt və qəddar dərsi əbədlilik yadda saxlasın, yalvanş və intizar, xəyanət və biabırçılıq, cavabsız məhəbbət əzabının bütün ağrı-acısını duysun. Qadınları başdan eləyib, yoldan çıxaran arvadbaz Arşanjo məhəbbət əzabının nə olduğunu bilmirdi, yatağını istər pərkü döşəkdə qursun, ya quru taxtın üstündə, çimərlik qumlarında, ya meşə kənarında, dan yeri söküləndə, ya şər qarışanda. “Məhəbbət əzabı görməyib, indi görər, öz canında duyar bütün məhrumiyyəti, kədəri, qəmi, – bu hiddətləndirici qayğısızlığı görən İba qərara aldı və and içdi: “Səni bütün Baiyanın, bütün dünyanın gülüş və tənə hədəfinə çevirəcəyəm; qüvvən tükənəcə, damarların boşalacaq, ürəyin qan ağlayacaq, alnında buynuz bitəcək!” Bunu deyib, İba zənci qızına döndü, ondan gözəli nə bütün Afrika torpaqlarında, nə Kubada, nə Braziliyada ola bilməzdi: nağıllar qoşur adamlar belə qənirsiz gözəllərdən, məhəbbət oxuyurlar. Təzə açmış qızılgülün qoxusuyla boğdu canındakı kükürd iyini, keçir dirnaqlarını qəşəng ayaqqabıların içində gizlətdi, quyruğu isə misilsiz yançaqlara döndü: dik yançaqlara – yeriyəndə o yan-bu yana yırğalanan yançaqlara, sanki, öz-özüylə oynayan yançaqlara. Sizin bu gözəlliyi təxəyyülünüzdə canlandırma bilməyiniz üçün birca onu deyim ki, cəhənnəmdən “Möcüzələr dükanı” nadək İba altı mulatın, on iki ağdərilinin və iki zəncinin aqlını aldı əlindən. Onu görəndə dindarların mərasimi dağıldı, padre cübbəsini çıxarıb, dinindən döndü, müqəddəs Onufri isə kəcəvasindən ona sarı çöndü – çöndü və gülümsündü. İba nişəstəli, ütlü ətkliklərini xanladada-xanladada gəzdirdi, gedir və gülürdü: özünün qızması aygır şöhrəti, məğlubedilməz erkək şöhrəti özündənrazı Redroya çox bəha başa gələcəkdi. Mestres Arşanjonun yenilməz dəmir “əsa” cavan kokos ağacı kimi tezsınan, kövrək olacaq və ondan bir fayda gözləməyə də dəyməyəcək – bəlkə, ancaq muzeyə aparıb, altında da bu sözləri yazasan: “burada uyuyan Pedro Arşanjonun bir zamanlar böyük şöhrət qazanmış silahıdır” – Şöhrət vardı qabaqlar, uçub getdi, İba bu şöhrətə və cəsarətə son qoydu. Bu lənətgəlməmiş öz qələbəsinə arxayın idi, şəksiz inanırdı: axı hamıya məlumdur ki, İbalər qeyri-adi gözəlliyə

və məğlubedilməz cazibəyə malik qadınlara çevrilə bilirlər, qızgın və məharətli məşuqə ola bilirlər; amma orası da məlumdur ki, ləzzətin son həddini dadmaq onlara heç vaxt nəşib olmur, həmişə yanımcıq qalır və yenə, yenə də istəyirlər, ehtirasları isə get-gedə daha çox cusa gəlir.

İbə cənnət qapılarına çatıb nektardan dadana qədar, onun sevgilisi təslim olmalı, məğlubiyyət içində geri çəkilməlidir. Quduz, qaynar, lakin bihudə istəkdən yaranmış bu divan söbə bilən kimsə, iblis qızı "osanna" və "alliluyya" səslənən yerə çatdırmağa qadir kimsə hələ dünyaya gəlməyib. Amma İbə Arşanjo üçün bu şirin və qəddar döyüşdə gücsüzlükdən daha acı cəza, məğlubiyyətdən daha dəhşətli bir şey düşüncə: istəyirdi ki, onun qəlbi də əbədlilik yaralı qalsın, istəyirdi ki, Pedronu çirkəbə bulasın, onu mislin, yalvaran, bədbəxt, min dəfələrlə satılmış, şəərəfsiz qula çevirsin. İbə küçəyə gedir və öz fikirlərindən ləzzət alır. Öz ecəzkar bədənindən Pedronu mininci dəfə zövq almağa məcbur edəndən, onu özünə büsbütün əşiq edəndən, ram edəndən sonra, etinasızcasına çuxub gedəcək, gedəcək və heç vidalaşmayacaq da. Bunu özü də görəcək, bütün dünya da buna şahid olacaq – görəcəklər ki, onun ayaqları altında necə qıvrılır, getdiyi yolun tozunda qalmış izləri necə öpür və necə iltimas edir bir baxışını, ya bir cə təbəssümünü görmək üçün, necə yalvarır ki, heç olmasa, çəçələ barmağına dabanına, – ah, mənə yazığın gəlsin, yazığam mən! – döşlərinin şişməsi qara gilələri toxuna bilsin... Onu gücsüzlük və nifrət çirkəbəbələyib, daha dərinə tapdayacaq İbə – şəərəfsizliyə. Başlayacaq özünü açıq-aşkar hamıya, bütün dünyaya təklif etməyə, qarşısına çıxan hər kəsə mazaqlaşmağa, onları öz toruna salıb, ağıllarını başdan çıxarmağa. Qoy hamı görsün ki, qışqarıclıqdan necə sərəsəmləyir, bıçağı onun üstünə necə çəkir, ülgüncü havada necə oynadır: "Qayıt, yoxsa öldürərəm səni, lənəyə gəlmiş! Əgər bir başqasına imkan versən ki, çiçəyini dərsin, səni öldürəcəyəm – səni də, özümü də!" Nəhayət, elə bir gün gələcək ki, hamı təpəsində buynuz gəzdirən bu miskin varlığın necə ağlayıb, sıtqamasını, yalvarmasını şahidi olacaq, şəxsiyyətinin son qırıntılarını da itirməsini və qüruruyla əbədlilik vidalaşmasını görəcək və o özü bir də onda ayılacaq ki, çirkəb, biabırçılıq, ölüm və məhəbbət əzabının ağışundadır.

"Gəl! – deyə hayqıracaq. – Gəl və özünə hamısını gətir, bütün sənənin yatanları, bütün sevgililərini, bütün əşqlərini! Mənə nə qədər xəyanət eləyirsən elə, amma gəl! Mən çirkəbdə boğulan, mən öddə əriyən bıçarəyəm, yalvarıram sənə: gəl! Mən səni minnətdarlıqla qəbul edəram..." Hamıya məlum olduğu kimi, İbələrə cismani yaxınlıqdan ləzzət almaq qismət deyil, nə məhəbbət bilir onlar, nə məhəbbət əzabı, çünki – bu artıq sübut olunub – ürəkləri yoxdur onları: sinələrinin içi boşdur, ağac koğuşu kimi, burada daha nəyləmək olar... Təbiətin qarğıdığı, daim azad İbə yolla gedirdi, gedirdi, güldürdü və dim-dik yancaqları yırgalanmağında idi və onu gören kişilər özlərini güllələyirdilər. Yazıq, yazıq mestre Pedro Arşanjo! Mənim sevgilim, məsələ belə alındı ki, o, "Möcüzələr dükanı"nın qapısı ağızda uzanıb, qadın iblisi gözləyirdi, – gecə özünün ilk ulduzunu yandırandan, ay İtəparikidəki evlərin arxasından boylanıb, tünd yaşıl dənizin üstündə asılardan İbanı gözləyirdi. O gecə hər şey vardı: ay da, ulduzlar da, lal dəniz də. Mahnı da vardı hələ:

Nəzakətinizə görə ürəkdən,
Təşəkkür edirəm sizə, senyora!
Özünüzdən razıyımissız yaman,
Amma gözəlsiniz, ha! Aman, ay aman!

Arşanjo İbanın gəlişini səbrsizliklə gözləyirdi, istəyi, yanğısı o qədər güclüydü ki, bəlkə də, onun bu istəyindən dörd səmtdə, neçə kilometrlik məsafədə qızlar bəkarətini itirirdilər, bəziləri isə lap uşağa da qalırtdılar. Eşqim mənim, soruşacaqsan: "Bu, necə olur axı? Arşanjo haradan bildi İbanın gizlin, məkrli fikirlərini?" Bu tapmacanın cavabı çox asandır: məgər Arşanjo düz və kəşifin yollarını hökmdarı Eşunun sevimli oğlu deyildi? Məgər o, bundan savayı, Şanqonun gözü deyildi, Şanqonun gözü isə çox-çox uzaqları, çox-çox dərinləri görür. Eşu xəbər verdi ona İbanın gücündən və bu qəlbisiz, pozğun iblis qızının niyyətindən, xəbər verdi və öyrətdi ona nə etmək lazım olduğunu: "Yarpaqlardan dəmləyib, suyuyla yuyunarsan, amma yarpaqları bir-bir seçməlisən – əvvəlcə Ossaynın yanına get, ondan öyrən: ilahi bitkilərin gizli qüvvəsinə yalnız o bələddir. Sonra suya pitanqanın rəyihəsini hopdurarsan, elə ki gördün

hopdu, onu duz, bal və istiotla qarışdır və çək bədəninə; ağndacaq, amma sən döz bu ağrıya kişi kimi və görəcəksən nə olacaq. Nə bir qadın, nə də iaba sənə qalib gələ bilməz bir daha". Cadunun axırında da Eşu ona boyunbağıyla qolbağı verdi – topuğa taxılan qolbağı və belə dedi: "İaba yuxuya gedəndə, boynuna boyunbağını tax, qolbağını da ayağına və o, həmişəlik kündələncək, əsir olacaq. Qalanını isə sənə Şanqo anladacaq". Şanqo isə ona qara xoruz göndərdi on iki dənə və ağ xoruz da on iki dənə, bir dənə də göyərçin: lələklərində tərtəmiz ağdan başqa rəngi yox idi, sinəsi yumruydu, özü də qur-qur quruldayırdı, incəncə. Göyərçinin sevgi dolu qanlı ürəyindən Şanqo sehrli bir muncuq düzəltirdi – ağ, qırmızı və verdi onu Arşanjoya və göy gurultusuna bənzər səsiylə bu sözləri dedi: "Qulaq as, Ojuoba, dinlə və öyrən: iaba kündələndəndən sonra, yuxuya gedəndən və sənin qarşında köməksiz qalandan sonra bu muncuğu onun dalına sox və qorxmə, gözlə, gör nə olacaq. Nə olsa, qaçma, yerindən tərpənmə, gözlə". Arşanjo üzü üstə yerə yıxıldı və cavab verdi: "Aşe". Sonra Osaynın bircə-bircə seçdiyi yarpaqların dəmləndiyi suyla yuyundu. Bal və pitanqa, duz və acı istiot çəkdi bədəninə döyüşqabağı və sanki, yekə bir əsaya çevrildi onun silahı. Boyunbağını, qolbağını, göyərçinin ürəyini – Şanqonun ağ-qırmızı muncuğunu cibində gizlədib, "Möcüzələr dükanı"nın qabağında iabanı gözləməyə başladı. Elə tində görünən kimi, Arşanjo o dəqiqə onun üstünə atıldı, nə söhbətə vaxt itirdi, nə oyan-buyanına keçməyə, nə də qılığına girməyə. Onlar elə həmin dəqiqə döyüşə başladılar. Hə, məhəbbətim mənim, o, "Möcüzələr dükanı"nda görünən kimi Arşanjo onun qarşısına atıldı, ütüllü, nişastalı ətikliklərini çırmadı və ürəyindən harası keçirdisə, ora da çatdı. Ataş atası üstünə, bal bal üstünə, duz duz üstünə, istiot istiot üstünə qalandı. Ah, mənim məhəbbətim, iki barabər rəqibin bu döyüşünü, ayğırla vəhşi madyanın cütləşməsinə kim təsvir edə bilər. Ağlıni itirmiş pişiyin necə miiyoldamasını, canavarın necə ulamasını, vəhşi kəlin necə nərildəməsinə, bakirə qızın qadına çevrildiyi anda necə ağlamasını, göyərçinin qur-qurunu, dalgaların uğultusunu kim təsvir edə bilər?! Bir-birinə soxulub gecənin bağrını yararaq, eniş aşağı diyirləndilər və bir də yalnız limanın qumsallığında dayandılar. Qabarma onları

dənizə apardı, lakin dənizin nəhayətsiz qoynunda da bu dəli qaçısı, bu divanə oyunu saxlamadılar. İaba güman eləməzdi ki, bu cür rəqiblə üz-üzə gələcək və Arşanjonun hər hücumundan sonra o, lənətə gəlmiş çılgın bir qəzəblə fikirləşirdi: "Hə, indi mütləq zəifləyəcək o və təslim olacaq axırda!" Yox bir: alov və ehtiras içində dəmir yalnız bərkiiyir. İaba gözləməzdi ki, Arşanjonun qəribə, görünməmiş, bal, istiot, duzla sərtləşmiş silahından belə ləzzət alacaq. "Ah, – inildədi çulmazlıqdan, – ah, əgər bacarsaydım..." Amma yox, alınmadı.

Bu dəhşətli müharibə, bu misilsiz bayram üç gün üç gecə fasiləsiz davam elədi, Arşanjo iabanı on min dəfə odladı, hədsiz qəzəbin ağışında iaba o qədər əldən düşdü ki, axırda məğlub edilmiş sehrli qüvvəsi tükəndi, təslim oldu gözlənilmədən... Ləzzət və həzzin son nöqtəsində ehtirasla qışqırdı, sanki, ildırımli göylər yandı. Səhra su üzü gördü, quraqlıq məğlub oldu, lənətlər, qarışıqlar öz gücünü itirdi! Osanna və alliluyya! İndi artıq o yuxuya getdi, nəhayət, adi bir dişi kimi yuxuladı, hələ qadın kimi yox, yox, o, hələ qadın olmamışdı. Arşanjonun kölgə və rəyihələr bir-birinə qarışan otağında iaba ağzi üstə yatmışdı, onun nəfəs alması sakitləşəndə Arşanjo boynuna boyunbağı, topuğuna qolbağı taxdı və kündələdi onu. Sonra da özünün bütün bəyali incəliyiylə ilahi yançaqlarının arasına quş ürəyini, Şanqonun sehrli muncuğunu qoydu. Elə həmin an onun içindən bir nəre ucalıb ərşə dırendi – dəhşətli, qorxulu, qulaqbatıran səslər çıxdı və təmiz kükürdün öldürücü iyi fəzanı çulğadı. Dənizin üstündə şimşəklər parladı, göy gurultularının boğuc əks-sədasi hər tərəfi titrətdi, dəli qasırga tufanları yer kürəsini dolaşmağa başladı. Bir nəhəng göbələk torpaqdan qalxaraq, göylərin üzünü, günəşi tutdu. Amma birdən hər şey sakitləşdi: sükut çökdü, sevinc hakim oldu hər yana, göy qurşağı səmada parladı – ilahi Oşumare bildirirdi ki, əmin-amanlıq enmişdir yer üzünə, bayram başlanırdı. Qatı kükürd qoxusu açmış qızılgülün rəyihəsiylə əvəz olundu, iaba da artıq iaba deyildi, zənci qızı Doroteya idi, Şanqonun iradəsiylə onun sinəsində bütün ürəklərin ən zərif, ən yumşağı, ən məhəbbətliyi yarandı. İaba zənci qızı Doroteya oldu əbədlilik: alovlu ağışu, ipə-sapa yarmaz yançaqları olan göyərçin ürəkli qadın. Məhəbbətim mənim, bax

belə, əhvalat elə budur, əlavə eləyəsi bir şey qalmadı. Bu kənək qozu sındırdılar, nəhayət, sirri açıldı onun, məsələsi həll oldu. Doroteya isə lənsanın cəsur, sədaqətli qızı oldu. Bəzi sözbazlar and-aman eləyirlər ki, o, terreyroda rəqs başlayanda, haradansa açıq-aydın kükürd iyi gəlir – bu iy həmin o zamanlardan qalıb ki, onda hələ Doroteya iaba idi və Pedro Arşanjonun şaxını qırmaq istəyirdi. Mulatın şaxını qırmaq çətin şeydir yaman! Çoxları cəhd göstərüb buna – “Möcüzələr dükani”nin yerləşdiyi Tabuanın döngə-dalanlarında da, fəkültənin ucaldığı lissus Terreyrosunda da – çoxları çalışıb, amma əlləri boş çıxıb axırdı. Bircə Roza... Əgər mestre Pedronu məhəbbət azabına öyrədən, ona qələbə çalmağa müvəffəq olan bircə nəfər varsa dünyada, o da Rozadır, Roza də Oşala, başqa heç kəs – özünün bütün kin və qəzəbiylə bahəm, nə kömür kimi qara iaba, nə də əyni fərqli, forsundan cırlan professor.

2

İki kişi çap maşınının üzərinə əylimişdi, yeniyetmə şagirdləri isə istəmirdilər ki, yuxusunun necə möhkəm gəldiyini onlar da görsünlər. O, kitabın ilk səhifələrini öz gözləriylə görəcək – sərəsər neçə ay idi ki, bu dəqiqəni sevinc dolu bir həyəcan içində gözləyirdi; Arşanjo da onu gözləyirdi, Lidio Korro da; sonuncusu o qədər həyəcanlı, o qədər narahat idi ki, kənər bir şəxs elə bilirdi “Bəli xalqının mərasim və adətləri” kitabının – mestre Pedro Arşanjonun ilk kitabının müəllifi odur. Sonuncu avaralar da evlərinə dağılışıdı, sonuncu gitara da bəvaxt serenadasını yarımçıq kəsdi. Banlayan xoruzların səsi küçəyə yayılır, bir azdan şəhər yuxudan ayılıb canlanacaq. Şagird kitabın fəsilələrinə diqqət verir, birinci səhifələri oxuyaraq, yıqmağa kömək edirdi, indi isə əsnəməyinin qabağını almaq istəyir, qızarmış gözlərini oxvalayır, ağırlaşmış göz qaapaqlarını qırırdı – kənardan hiss olunmur yuxusunun gəlməyi, lakin Lidio Korro hər şeyi görür:

- Get yat.
- Hələ yatmaq istəmirəm, mestre Lidio, tezdir hələ!
- Ayaq üstə zorla dayanırsan axı, elə dura-dura yatırsan da. Get.

– Kırva, xahiş eləyirəm, – indi oğlanın ahəngində yalnız səmimi iltimas deyil, qətiyyət də oxundu, – mestre Lidiodan xahiş edin, mənə axıra kimi qalmağa icazə versin. Mən heç yatmaq istəmirəm.

Kitabın üzərində işləmək üçün onların yalnız gecələr vaxtı olurdu: səhərlər köhnə çap maşını özünü adi sifarişləri ilə məşğul idi – sayyar müənnilərin kitabçaları, dükən və mağazalar üçün reklam vərəqləri və təqdimat kitabçaları çap olunurdu. Ayın axırında da ki lap iki dünya bir ola! – gərək, Estevana mətbəə pulunun növbəti qismini verəydi Lidio. Odur ki müharibədəydilər, sanki, gecələr zamanla və balaca, mexaniki, ağzi-burnu qoca adamın sümükləri kimi əylimiş şiltaq dəzgahla vuruşurdular. Lidio Korro dəzgahı “bibi” adlandırır, ondan xeyir-dua və xoş niyyət, kömək və yardım istəyirdi və alırdı da həmişə, amma bu gün nəse “bibisi” yaman tərslik edirdi, vaxtın çoxunu onun təmirinə, tənzimlənməsinə sərf etmişdilər... Şagirdin adı Tadeu idi, çapçılıq peşəsini də bəyənirdi. Estevan das Dores, nəhayət, dincəlməyə gedəcəyini qətləşdirəndə və mətbəəsini satmaq qərarına gələndə Lidio Damiani çağırışdı şagirdliyə. Lakin nə mətbəə rəngi, nə qurğuşun hərflər o vəcisi maraqlandırmadı deyə, lap az işlədi burada. Damian hərəkətsiz, küçələrdəki basabassız yaşaya bilməzdi. Məhkəmədə işə düzəldi, protokollar, aktlar, mürciətlər, apelyasiyalar və xahişnamələrə, hakimlərdən vuruşurlar. Günbəgün, səhi-fəbəşəhifə Tadeu mestre Arşanjonun kitab üzərində işinə göz qoyurdu və heç özü də güman etməzdi ki, kırva adlandırdığı Arşanjonu yeni və çətin bir işə necə ilhamlandırır, o, qəti nəticələrə gəlmək və yüngül eyhamlar vurmaq, səmimiyyət sənətinə, həqiqəti yazmaq sənətinə onun iyiyələnməsində, söz və ehtiva etdiyi mənanı dərk etməsində nə qədər yardımçı olur. Arşanjo kitabını bu iki nəfər üçün yazırdı və

onlardır onun qələm tutan əlini idarə eləyən: budur onlar – kirvə, şərik, əkiz qardaş, ömür dostu və bu diribaş, çalışqan, incə və gözləri par-par alışıb-yanan oğlan, Doroteyanın oğlu. Budur, kitab artıq başa çatıb, Lidio kreditə kağız da tapıb hələ. Bütün bunları Valdeyrolu adlı bir torerolu oğlan fikirləşmişdi, kitab onun ideyası idi, amma Arşanjonu qələmə əl atmağa elə həmin ərəfədə baş vermiş bir hadisə məcbur eləmişdi. O, mütəaliyə çox sevirdi – əlinə düşən istənilən kitabı yeyirdi lap, oxuduğu cürbəcür hadisələri, əhvalatları, tarixçələri – Baiyada yaşayan xalqların adət-ənənəsinə dəxli olan hər nə vardısı, hamısını yadında saxlayır, qeydlər götürürdü, lakin öz kitabı barədə heç düşünmürdü də. Düzüldü, dəfələrlə ona elə gəlmişdi ki, götürdüyü bütün qeydlər bəzi-bəzi fakültə professorlarının bəzi nəzəriyyələrinə cavabdır: bu nəzəriyyələr o vaxtlar yaman dəbdə idi, onların nəticə və çıxarışları tibb fakültəsinin auditoriya və dahlizlərində hər üçünə mütakirə edilirdi. Həmin gecə də möhkəm vurmuşdular. Böyük bir kampaniya mestre Pedronun söhbətlərinə diqqətlə qulaq verirdi, əhvalatlar isə adi deyildi, hərsəsinin bir bictiyi, mübhəm mənası vardı, adamın beyninə fikirlər salır, onu düşündürməyə vadar edirdi...

Lidio Korro və Tadeu taza kitabı dəstəkləyirdilər, müəllifi Joan Kaldas idi, “xalqın müğənnisi və nökrü”, yeddimisralıq, güc-bələylə qafiyələnmiş şeirlərində padrenin yoldan çıxardığı, sonra da törətdiyi günahə görə başsız qatıra çevrilən, meşələrlə, yollarla çapıb ağzından alov püskürərək, bütün əyalet qorxudan bir ponomar arvadının mənzum povestini qələmə almışdı. Kitabın üz qabığını mestre Lidionun bir qavırması bəzayirdi – eyni zamanda həm sadə, həm də çox təsirli: yolların dəhşətini, yolçuların bəlasını – başsız qatın təsvir etmişdi, onun kəsilmiş, amma hələ canlı başı isə haramzadə padrenin dodaqlarından öpüş alaraq sallanırdı. Qısa, Manuel de Praşedesin diliylə desək, “şəkil öldü-qaldı idi lap!”

– Mestre Pedro dünyada hər şeyi bilir, o qədər əhvalatı yadında saxlayıb, o qədər ləzzətlə danışır ki, elə bunların hamısını yaza da bilərdi, Lidio isə çap eləyərdi onları, – bütün afoşələrin iştirakçısı, samba və kapoeyra ustası, şeir və nəsr həvəskarı Valdeyrolu birdən dilləndi. Bu söhbət emalatxananın arxasındakı bağçada qurulmuş taxta otaqda gedirdi. Əsas otaqda artıq çap maşını yerləşdirildiyindən

bütün söhbətlər mestre Lidionun düzəltdiyi tənəkə damlı bu otaqda baş verirdi. Elə sehrli fənər də indi burada qurulmuşdu. Lidio lap əldən salırdı özünü: səhifələyir və çap eləyir, üz qabıqları üçün quravırlar qazır və hərdən də diş çəkirdi. Estevanla ağır şərtləri olan ikillik bir müqavilə bağlanmışdı və hər ay pul ödəmək lazım idi. Bu otaq həm də ona görə vacib idi ki, sehrli fənərin, az da olsa, gəliri vardı, bundan başqa da, Pedro Arşanjo Kastro Alvesin, Qonsalves Diasın, Kazimiro de Abreunun¹ məhəbbəti tərənnüm edən, quldarlığı damğalayan şeirlərini oxumaya bilməzdi, dairəvi samba oynamağa, Lidio və Valdeyrolun qəliz ayaq hərəkətlərinə heyran-heyran tamaşa etməyə, Rizoletanın monoton səsinə dinləməyə, Roza de Oşalanın rəqsini seyr etməyə bilməzdi. Arşanjo tamaşalardan da vaz keçməyə razılaşmazdı, hətta onlar bir qəpik belə götürməsə də, odur ki cümə axşamıları “Möcüzələr dükanı”nın qapısında plakət, elə qabaqlar olduğu kimi, hamını xəbərdar edirdi: “Bu gün tamaşa var”. Yağış düz bir həftəydi ki, fasiləsiz tökürdü göydən – tufanlar ayı idi, rütubətli, adamın iliyinə işləyən, canını yınalayan, kədərli bir uğultu qoparan cənub küləyinin durmadan əsdiyi ay. İki balıqçı qayıqı batmışdı, həlak olan üç nəfəri heç tapa da bilmədilər, görünür, Ayokanın dünyanın qutaracağındakı torpaqlarının axtanışında əbədlilik üzmək onların qisməti imiş. Qalan dörd cəsədi isə bir neçə gündən sonra dalgalar sahilə atmışdı: gözləri duzlu sudan dağılmış, hər tərəfinə yengaclar yapışmış halda... Baxmaq dəhşət idi! İlliklərinə kimi islanmış, soyuqdan əsimsiz əsən dostlar “Möcüzələr dükanı”nın qapısını döydürdülər. Bax kaşasanın haqqıqı dəyəri belə qəmli, bitib-tükənmiş günlərdə bəlli olur. Həmin gecə, Valdeyrolun bəyanatından sonra sözü Manuel de Praşedes aldı:

– Mestre Pedro çox bilir: onun başında nələr yoxdu daha, öz kağızlarına daha nələrdən yazmayıb ki. Heyfdir ki, bütün bunlar, bu boyda iş dəyəri iki qəpik olmayan mahnılarla məhdudlaşsın! Adamlar çox şeydən xəbərdar deyillər, amma qulaq asmağa dəyərdi! Qoy mestre Pedro öz əhvalatlarını bir savadlı professora danışsın, fakültədə beləsi nə qədər desən var, o da hər şeyi səliqə-sahmanla

¹ Kazimiro Joze de Abreu – (1837-1880), Braziliyanın romantik şairi

yazardı, xalqa bir xeyri dəyərdi. Mərc eləyərdəm ki, professor bu işdən lap möhkəm yapışar.

Mestre Pedro fikirli-fikirli bu mehriban nəhəngə – Manuela baxırdı, baxdı və birdən yadına düşdü ki, elə son zamanlar burada, Tabuanda, onun yaxın ətrafında və İsus Terreyrasında nə qədər cürbəcür hadisələr baş verib. Şən bir təbəssüm üzündəki yad ifadəni – sərtliyi qovaraq, yavaşca onun surətini nurlandırdı, Arşanjonun nəzərləri qonaqların üzlərindən keçərək, kirvasinin – şuluqçu Damiannın anası gözəl Terensiyanın baxışlarıyla toqquşanda həmişəkindən daha geniş gülümsündü.

– Mən professoru neyinirəm? Elə özüm də yazaram. Ay Manuel, yəni sən elə fikirləşirsən ki, biz yoxsuluqsa, ayrı-ayrı kupletlərdən savayı, başqa fərlı bir şey yaratmağa gücümüz çatmaz? Mən sənə sübut eləyərdəm, əzizim, səhvin var! Mən özüm yazaram.

– Mən sənə heç şübhə eləmirəm, Pedro, dostum! Özün yazarsan, lap yaxşı. Amma professor, mənə, hər şeyi ölçüb-biçər, sonra yazır – yazdımı, daha heç kəs qəmiş qoya bilməz yazdıqlarına. Nə təhər olsa, alimdi axı... Onun üçün hər şey açıq kitab kimidir...

– Eh, Manuel, dünyada alimlər qədər yalan yazan yoxdur: onlar qaranı da ağ yerinə soxuşdururlar. Bax elə onlar – bu savadsız, vecsiz çoxbilmişləri ilk növbədə öyrətmək lazımdır! Sən bunu anlamazsan, Manuel de Praşedes, sən axı fakültədə olursan, onların söhbətlərini eşidib, yaddaşına yazmırsan. Sənə məlumdur ki, bəzi müdrik alimlərin fikrinə əsasən, “mulat” və “canı” sinonim sözlərdir, az qala, ey Manuel de Praşedes?!

– Dostum Pedro, mən bilmirəm ki, “sinonim” nə deməkdir, amma bunun ağ yalan olması tamamilə aydındır və bu barədə sən bir az geniş danışmalısan!

Usta şagirdi Tadeu özünü saxlaya bilməyib, şaqqaqnaq çəkərək əl çaldı, yəni Kırvəm onların həmsəfinin başına ağıl qoyacaq, buna şübhə eləyən sarsaqdır.

Pedro Arşanjo öz kitabını yazacaqımı, yoxsa adi günlərin burulğanında hərlənib, qadınlara, pastoril məşqlərinə, kapoeyraya, makumba ritualına başını qataraq, bu tufanlı, sərməst gecədə “Möcüzələr dükanı”nda verdiyi vədi unudacaq? Yəqin ki, unudardı, əgər həmin hadisədən bir

nəçə gün sonra onu Maje Bassan ana təcili söhbət üçün öz yanına çağırmasaydı. O, mehrabın yanında, özünün qoltuqlu kreslosunda əzəmətlə oturmuşdu və adi köhnə kreslo qəzəbli çarçarının taxtını xatırladırdı adama. O, Pedro Arşanjoya belə dedi:

– Qulağıma çatıb ki, sən kitab yazmağa söz veribəsən, amma onu da bilirəm ki, sən yazı yazan deyilsən, elə hey danışırısan, bir fərlı işin qulpundan yapışmırsan. Təkcə fikirləşmək azdır! Sən bütün şəhəri əldən-ayaqdan salıb hamıyla söhbət eləyirsən, qeydlər götürürsən, nəyinə lazımdır bu? Yəni sən bütün ömrün boyu bu həkimlərin əli altında istəyirsən? Sənin işin qarnını doyurur, amma bununla kifayətlənməyə haqqın yoxdur. Yazmamğa da haqqın yoxdur. Nahaq yerə Ojuoba kimi gəlməmişən ki dünyaya.

Bax, Arşanjo qələmdən elə həmin söhbətdən sonra lap möhkəm yapışdı. Lidio Korro ona hər şeydə kömək göstərdi: materialı seçir, öz ehtimalları bölüşürdü – ehtimalları demək olar ki, həmişə doğru olurdu – zərəfatyana, zorla sınırmadan öz fikirlərini dostuna çatdırırdı. Əgər Lidio onu tələsdirməsəydi, mətbəə rəngləri və kağız üçün pul tapmasaydı, bəlkə də, Pedro öz kitabını yarı yolda atardı, ya da qrammatik səhvlərə yol vermək qorxusundan, həyatın axarına tabe olmasından, ya da elə başını başqa şeylərə qatdığından işi o qədər uzadardı ki, gəl görəsən. Rəqs eləməyə, atılıb-düşməyə, bazar günləri kef məclislərinə, bir təzə sevgilinin məhəbbətinə vaxt qalmırdı və bütün bunların yeri yaman görünürdü onun üçün. Lidio isə Arşanjonu tələsdirir, şagird Tadeu həvəsləndirir, o, özü isə düşüncələrini kağız üzərinə köçürürdü, nəticədə Maje Bassan ananın buyruğu vaxtında yerinə yetirilirdi. İşin lap əvvəllərində fakültənin özündən bəy professorlarını heç cür unuda bilmirdi və irqçi nəzəriyyələrin əks-sədası onun da yazılarına bu və ya başqa şəkildə öz təsirini göstərirdi, əsərin həm əzadlığını, həm gücünü əlindən alır, yazılara zorla seziilən bəlli bir ahəng sırırdı. Lakin getdikcə, yeni-yeni fəsilər meydana gəldikcə, Pedro Arşanjo professorlar və nəzəriyyələr barədə daha az düşünməyə başladı, çünki məqsədi qətiyyətlə polemikaya girib, onları ifxə eləmək deyildi, bunun üçün heç lazımı hazırlığı da yox idi, o, sadəcə, bəyiaların həyatından, gündəlik miskin və yoxsul həyatın nəcib əzəmətindən yazmaq

istəyirdi – istəyirdi göstərə ki, bu təqiblərə məruz qalan və sıxılan xalq hər şeyə dözmək, hər maneədən keçmək əzmindədir və bununla yanaşı, öz mədəni irsini: rəqs, mahnı, dəmir, ağac – kilombo və senzala¹ öz mədəniyyətini, məşəqqətlərdə doğulmuş azadlığını qorumaq, artırmaq qətiyyətidədir. Bax onda başladı haqiqi, az qala, maddi bir ləzzətlə işləməyə, onda başladı öz əsərinə bütün boş vaxtını, hər saniyəsinə ayırmağa. O, quru, kobud və bədxah Nilo Arqolonu, nəcib, şən, istiqanlı adam olduğuna baxmayaraq, özünün ayrı-seçkilik toxumu səpən nəzəriyyələrini heç də Arqolodan də israrla müdafiə etməyən professor Fontesi və başqa qeyri-dostlarını xatırlamırdı daha. Müəllimlər və tələbələr, eruditlər və şərlətanlar onu narahat etmirdi. Pedro Arşanjonun əlini Baiya xalqına məhəbbəti idarə edirdi, qəzəb isə onun kitabına yalnız emosiya və poetika gətirə bilirdi və elə buna görə də onun qələmindən əsl sənəd çıxdı – təkzibedilməz gücə malik bir sənəd. Mətbəədə yuxusuz gecələr. Qollar ağır yük altında gərilir. Çap maşını yavaşca inildəyir. Tadeu üstündə yazılan olan bu kağız parçasını – kitabın ilk səhifəsi! – görən kimi, təzə mətbəə rənginin qoxusunu ciyərlərinə çəkən kimi, yuxunu da unudur, yorğunluğunu da. Kırvalər kağız çıxarır və Pedro Arşanjo oxuyur – bəlkə də, heç oxumur, əzbərdən deyir birinci cümləni – bu döyüş çağırışını, şüarı, tədqiqatlarının nəticəsini, inamının rəmzinə: “İrqlərin qarışması Braziliya xalqının simasıdır; irqlərin qarışması onun mədəniyyətidir”. Sentimental Lidio Korro ürayinin necə bərk sıxıldığını hiss edir, bircə bu çatmırdı, belə xoşbəxt bir anda həyəcədən öləsən... Pedro Arşanjo isə birdən ciddiləşir, təntənəli bir görkəm alır, sanki, fikri də haradasa lap uzaqlardadır. Lakin bircə dəqiqə sonra öz həmişəki durumuna qayıdır: mehriban, cingiltili, aydın gülüşü eşidilir, azad qəhqəhədən qulaq batır – həmin o müdriklər, elmin dayaqları, həyatı bilməyən bilicilər düşür yadına – professor Arqolo və professor Fontes. Ay sifət alacaqlar ha, bu kitabı görəndə! “Biz də, siz də – irqlərin qarışmasının bəhrəsiyik, lakin bizim mədəniyyət irqlərin qarışmasından yararlanıbsa, sizinki xaricdən gəlir – konservləşdirilmiş zirzibil kimi!” Hə, ikisini də qaşınma tutacaq lap! Pedro Arşanjonun gülüşü göydə şəfəq yandırır, Baiya torpağını nura qərş edir.

¹ Kilombo və senzala – qaçqın zənci kölələrin yaşadığı yer

Bu hadisədən bir neçə ay qabaq, gecələrin birində, terreyroda bayram özünün zirvəsinə çatanda, orilər öz qızları ilə atabake və çəpik sədəllərinin gurlutusu altında rəqs edəndə, Doroteya göründü orada, on dörd yaşlı yeniyetmə bir oğlanın əlindən tutmuşdu. İansa onu yanına çağırmağa hazırlaşanda, o üz istəyib, əvvəlcə Maje Bassanın qarşısında diz çökdü ki, özünə də, oğluna da xeyir-dua versin. Sonra isə uşağını Ojuobanın qarşısına gətirdi və dedi:

– Xeyir-dua üçün yaxınlaş. – Arşanjo oğlanın anı, lakin möhkəm bədənli olduğunu gördü, gördü ki, incə, açıq sifəti var, saçları qara, parlaq, dümdüzdür, gözləri diri, barmaqları uzun, dodaqları qəşəngdir. Yaxınlıqda dayanmış Oşossi kahini Joze Aussa, onların hər ikisini maraqla və cəld süzüb gülümsündü. “Bu kişi mənim nəyimdirmi?” – oğlan soruşdu, Doroteya da, Aussa kimi, gülümsündü, sirli və zorla sezişən bir təbəssümlə: “O, sənin kirvəndir. Kirvə, xeyir-dua verin oğluma.” – “Otur, dostum, – burda, mənim yanımda otur.” Doroteya isə səbirsiz-səbirsiz onu səsləyən İansanın yanına getməmişdən, sakit, lakin bir az amirənə tərzdə dedi: “Deyir ki, oxumaq istəyir – yatıb yuxusunda da bunu görür. İndiyə kimi özünə peşə də seçə bilməyib heç: nə dülgər olmaq istədi, nə bənna. Elə hesab dərsideyir başında: vurma cədvəlini müəllimindən yaxşı bilir! Mənə heç bir köməyi dəymir, ancaq xərc artırır. Nə edim? İstəmirəm həyatını sındırım – görürün də, heç mənə oxşamayıb, – istəmirəm ki, ürayindən olmayan bir işlə məşğul olsun. Mən axı onun doğma anasıyam, analığı yox. Həm anasıyam, həm atası, gücüm çatmır daha: özün bilirsən ki, kasıb yaşayıncı, küçələrdə alver ələyirəm, marqal dalında – bununla nə qazanmaq olar ki... Gətirdim onu sənin yanına, Ojuoba, sənə verirəm. Adam elə onu.” Oğlunun əlini əlinin içində alıb, öpdü. Sonra da Arşanjonun əlindən öpüb, hər ikisinə bir xeyli baxdı. İansa Doroteyanı çağırırdı və o¹ elə bir səs çıxardı ki, ölümlər də ürkərdi ondan və qısa əyri qılınc əlində, terreyroda rəqsə başladı. “Eparrey!” – Arşanjoyla Tadeu ikisi bir ağızdan qışqırdılar ona.

Mətbəədə, kitablarda, mestre Pedronun məlumatlarının da oğlan qısa ömrü boyu nəyi axtarırdısa, onu da tapdı.

Arşanjo kirvəsinə baxanda, özünü göürdü: hər şeylə maraqlanırdı, elə həmin narahatlıq, həmin zirəklik... Lakin Tadeunun konkret seçdiyi bir məqsədi vardı, o da qabaqcadan müəyyənləşdirdiyi yolla gedirdi: necə gəldi oxumurdu dərslərini, bilik almağa, elmə yiyələnməyə həvəsindən də deyildi oxumağı. Tadeu məqsədinə doğru irəliləyirdi. Tadeu çox şeyə nail olmaq istəyirdi. Bu məqsədyönlülük haradan idi onda, neçənci babasından miras qalmışdı? İnadkarlığı yüz faiz anasındandır, ipə-sapa yətməz gücü də elə ondan alıb – iblisvari qadından.

– Kırva, mən imtahanları vermək istəyirəm, – bir dəfə necə oldusa, gəzməkdən imtina eləyən oğlan Arşanjoya belə dedi. – Dərs oxumalıyam. Əgər siz mənə dil və coğrafiyadan kömək eləsəniz, bir özümü yoxlayardım. Riyazi-yata ehtiyac yoxdur, Braziliya tarixindən də bir tanışım hazırlayacaq məni.

– Sən dörd imtahanı birdən vermək istəyirsən, bir ildə?

– Mənə kömək eləsəniz, verə bilərəm.

– Nə deyirəm, əzizim, onda gəl, elə bu dəqiqə başlayaq.

...Amma Ribeyraya getməyə hazırlaşdılar. Budian qızlarla qabaqcadan getmişdi, yemək-icməyi də aparmışdılar. Bir kukla kimi qız da söz vermişdi ora gəlməyə – Durvalina... Pedro Arşanjo ona söz vermişdi ki, gitara çalıb mahını oxuyacaq onunçun, sonra da bayramın lap qızgın çağında onu qaçırıb qayıqda Plataformaya aparacaq... İncimə, Durvalina, bağışla, gələn dəfəyə qalsın, yaxşı?

4

Əksəriyyəti Lidio Korronun mətbəəsinin xidmətlərindən istifadə edən sərsəri şairlər Arşanjonun alimlərlə davası kimi mövzunu əldən buraxa bilməzdilər, odur ki bu hadisələr onların şeirlərinə də yol tapmışdı:

Terreyro lüsudə birdən,
Qopdu böyük mərkə...

Bir neçə il ərzində ya altı, ya yeddi kitab çap olunmuşdu bu mövzuda: şeirlərdə əsərin nəşrindən sonra baş verən hadisələr öz əksini tapırdı. Müəlliflərin hamısı Arşanjonun

tərəfində idi. Mestre Pedronun birinci kitabı bütün ad günü, xaç suyuna çəkilmə və toy mərasimlərinin vacib iştirakçısı, şeirlərini bədhəştən qoşan gözəl improvizə ustası Florisvaldo Matosun¹ heyranlıqla dilinə gətirdiyi kupletlərdə də vəsf olunmuşdu:

Hörmətli cənablara bir şey deyim bu gün mən:

Baiyanın adətini yerli-yataqlı tərzdə.

Çox dahi bir traktatla Arşanjo imzaladı,

Onu qanmaqçün gerek istedad olsun bizdə.

Onu yazmaq üçünsə igid olasan gerek.

Qandırmaqçün qanmazı, Pedroda var dəyənək!

Polis Prokopio kandomblesinə basqın eləyən kimi Pedro Arşanjo ünvanına təriflər yağdıran üç poemada bir-dən vəsf olundu. Şeirlər yayılan gündən bərlərdə, küçə və döngələrdə, emalatxana və dükanlarda – bir sözlə, yoxsul baiyaların toplaşdıqları bütün yerlərdə müzakirə mövzusu-na çevrildi. Hətta ona uğur qazandıran məhəbbət lirikasını bir kənara atan "romantik nəğməkar" Kordoziyo Bentevi də bir poema qələmə aldı, çox uzun və maraqlı adı vardı: "Müfəttiş Pedritonun Prokopionun terreyrosunda Pedro Arşanjo ilə görüşü barədə". Lüsino Formiqanın "Gonbul Pedritonun Pedro Arşanjoya necə məğlub olması barədə" kitabçasının üz qabığında qırmancını qorxu içərisində tullayıb qaçan müfəttiş və onun qarşısında qaya kimi sərt dayanmış silahsız mestre Pedro təsvir olunurdu. Lakin ən böyük uğur Durval Pimentanın qələminə məxsus mənzum romanın payına düşmüşdü. Onun adı "Pedro Arşanjo bədhəştətə polisə qarşı" idi və əməlli-başlı sensasiya doğurdu. İlhamlarını bilavasitə elmi diskussiyaların özünə sərf eləyən şairlər arasında isə qalibiyyət çələngini Joan Kaldas və Kae-tano Jilin başlarına qoydular. Onların birincisi səkkiz uşaq atası idi və sonralar uşaqlarının sayı on dördə çatmışdı və onlardan böyük nəvələr ordusu da törəmişdi – o, öz oxucularını "Pedel professoru dərş keçir" adlı şedevri ilə əməlli-başlı sevindirmişdi:

¹ Florisvaldo Matos – baiyalı şair, J.Amadu özünün "Bütün müqəddəslərin buxtası" kitabında onu "dahi" adlandırır.

...Bütün dəlillərini
Boş-boşuna xərcləyən
Opponentlər dedilər:
Şeytan imiş Arşanjo!

"Qeydlər" çapından sonra bütün norma və qaydalara öz nifrətini nümayiş etdirən cavan, cəsur və istedadlı Kaetano Jil səhnəyə çıxdı: o, gitara çalaraq həyat, məhəbbət və ümid nəğmələri oxuyur, samba və modinyalar bəstələyirdi. Budur onun əsəri:

Arşanjo cəsarətlə bunu bəyan eyləyir:
Artıq bizim zəncilər kitab oxuya bilir!

368

Qaradərili! Axı bir zamanlar deyilirdi ki, mulatın diplom ola bilməz! Amma Arşanjo deyir ki, indi metis də savadlıdır. Sən bir bəlayə bax! Bu cəsarətinə görə məhbəsə salın onu! Hökumət hara baxır?! Bu pulat niyə durub? Niyə ölçü götürmür? Bu ki düşməni fikridir! Belə sözlərə görə ciddi cəza verilməli onlara!

5

1904-cü ildə məhkəmə tibbi professoru Nilo Arqolo Rio-de-Janeyroda keçirilən elmi qurultaya özünün "Baiya – qan-lan qarışmış xalqların psixosomatik degenerasiyanın nümunəsi kimi" məruzəsini təqdim etdi. Məruzə əvvəlcə tibbi jurnalda, sonra da ayrıca kitabça kimi nəşr olundu. 1928-ci ildə isə Pedro Arşanjo "Baiya ailələrində irqlərin qarışması barədə qeydlər"ini yazdı; kitabın cəmi yüz qırx iki nüsxəsi işiq üzü gördü – bundan artığını çatdırma bilmədilər – onların da əllisini Lidio Korro yerli və xarici kitabxanalara, universitetlərə, professor və yazıçılara yolladı. Bu hadisələr arasındakı iyirmi illik müddət ərzində bütün tibb fakültəsi Braziliyada və dünyada irqçilik mövzusunda polemikaya qatılmışdı: doktrinalar irəliləyirdi, nəzəriyyələr müdafiə olunur, professorlar, bütöv kafedralar bir-birindən küsürdü. Mübahisədə həm nüfuzlu professorlar, həm də polis iştirak edirdi. Saysız-hesabsız kitab, məqalə, broşür yazıldı; qəzetlər Baiya həyatının müxtəlif cəhətlərini, o cümlədən də dini və mədəni aspektləri mizaki-

rəyə çıxaran qızgın kampaniyalar keçirirdi. Arşanjonun kitabları – xüsusilə də, ilk üçü – bu mübahisəyə birbaşa daxil olan əsərlər idi və inamla etmək olardı ki, iyirminci əsrin birinci rübündə Baiyada əsl müharibə gedirdi – ideya və prinsip müharibəsi – bir tərəfdə psixiatriya və məhkəmə tibbi kafedralarında səngərə yatan bəzi professorlar, digər tərəfdə isə, Pelourinyonun məişət universitetinin müəllimləri: onların da çoxu nələr baş verdiyini yalnız konfliktə polis qüvvələrinin müdaxiləsini tələb edən çağırışlardan sonra anlamışdı, heç onda da tam anladığını söyləmək olmazdı. Polisin müdaxiləsi tələb olundu və o da prosedura müdaxilə elədi. Əsrin əvvəllərində Baiyanın tibb fakültəsində irqçi nəzəriyyələrin yumurtadan çıxması üçün son dərəcə münbit bir mühit yaradılmışdı, çünki hələ Altıncı Joan dönəmində təməli qoyulmuş bu fakültə yavaş-yavaş, lakin dönmədən Braziliya elminin beşiyi, həm öz peşəsi, həm də real həyatdan yaxşı baş çıxaran alimlərin istinadgahı, güclü tibbi tədqiqatlar aparan bir müəssisə şöhrətini itirərək, köhnə, mənasız, pafoslu, mürəccə akademik ədəbiyyatın – ədəbiyyat sözünü əslində onlara çox çətin aid etmək olardı – yuvasına çevrilmişdi. Həmin o illər şöhrətli fakültənin başı üzərində qaragüruhçuluq, dözümsüzlük bayraqı dalğalanırdı. Həkim-ədəbiyyatçıların meydana gəldiyi kədərli bir dönmə başladı – onlar elmin qanunlarından çox, qrammatika qaydaları ilə maraqlanırdı, skulpelə nisbətən əvəzliliklə daha sərbəst davranırdılar. Orada xəstəliklərə deyil, fransızsayğı cümlələrə mübarizə aparırdılar; orada epidemiyalarla mübarizə yolları deyil, neologizmlər axtarırdılar və "qaloş" sözünü "yaştapda" ilə əvəz edirdilər. Orada hamar, düzgün, klassik nəsr yaradırdılar; orada mürəccə, yalançı elm çiçəklənirdi. İcazə verin, söyləyəm ki, məhz heç kimə tanış olmayan Pedro Arşanjonun kitabları bu rəsmi yalançı elmlə əsl mübarizəyə başladı, fakültənin acınacaqlı durğunluq erasına nöqtə qoydu. İrqi problem ətrafında diskussiyalar bu gözəl fakültəni ucuz ritorika və şübhəli nəzəriyyələrin boyunduruğundan qurtararaq, alimlərdə elmə maraq oyadı, onları düzgün və müstəqil baxış bucaqlarına həvəsləndirdi – bir sözlə, məcbur etdi ki, onlar yenidən əsl işlə məşğul olsunlar. Polemika son dərəcə diqqətəlayiq bir şərəitdə cərəyan edirdi. Əvvəllər, bu barədə heç bir arxiv materialı mövcud deyildi: nə qeydlər vardı, nə

məlumatlar, nə də bir xəbər-filan, hərçənd mübahisə tələbə nümayişlərinə və hökumətin sərt tədbirlərinə səbəb olmuşdu. Pedro Arşanjo barədə 1928-ci ildə yazılmış məlumat yalnız polis kartotekasında qalıb: "Tanınmış araşqışdırən görkəmli alimlərlə münaqişəyə girmişdir". Diskussiyada iştirak edən tanınmışlar, pedellə mübahisə həddinə enə bilməzdilər. Heç vaxt və heç yerdə – nə bir məqalə, nə bir məruzə, nə bir referatda, nə bir elmi iş və dissertasiyada tanınmış alimlər Pedro Arşanjonun əsərləri haqqında bir kəlmə də yazmamışlar: nə ondan sitatlar götürülmüş, nə polemika açılmış, nə də onu təkbiz etmişdilər. Mestre Pedronun özü isə yalnız "...Qeydlər"ində Nilo Arqolo və Osvaldo Fontesin (və bir də Almaniyadan həmin ərafədə gəlmiş gənc alim, professor Fraçanın – yüksək vəzifəli müdriklərin qənaətlərini təkbiz etməyə özündə cəsarət tapan yeganə elm adamının) əsərlərinə açıq şəkildə və birbaşa toxunmuşdu. O vaxtdək Arşanjo irqçilik nəzəriyyəsinin bu iki baiyalı nümayəndəsinə toxunmurdu, onların əsərlərindən söz açmır, onlara cavab vermirdi, irqçilik nəzəriyyəsilə dəqiq, şəxsiz faktlardan silah kimi istifadə edərək, fəal müdafiə ilə, irqlərin qarışmasının faydasını əyani göstərməklə mübarizəyə üstünlük verirdi. İkincisi isə, bu polemika bütün fakültədə əks-sədəyə səbəb olaraq, müəllim və tələbələrin hamısına, hətta polislərə də toxunmuşdu, tam biganə qalan tək cə ictimai rəy idi. Rəngbərəng ziyalılar bu mübahisədən, ümumiyyətlə, xəbərdar deyildilər: mübahisə tibb fakültəsindən kənara çıxmırdı. Bu polemikanın əks-sədasını tək cə o dövrün nüfuzlu jurnalisti Lulu Piroalanın epigramlarında tapmaq olardı: o, hər gün müxtəlif səhər qəzetlərində mənzum felyeton dərc etdirərək, olayları satirik tərzdə şərh edirdi. "...Qeydlərin" bir nüsxəsi onun da əlinə keçmişdi və jurnalist qəzəbli bir satıra ilə "qara mulatları" (o şəxslər ki, öz mənşəyini və qarışıq qanını gizlədir) zəhərli dillərlə lağa qoyur, onların özünəvərgünlüyünü və əsil-nəcabətləriylə qürurlanmasını damğalayır, "ağ mulatları" isə (o şəxslər ki, qarışıq nikahdan olduqlarını açıq və qürurla dillərinə gətirirlər) ucaldır.

Bələliklə, poeziya Arşanjonun tərəfində idi. Sayyar müğənnilər də, yarmarka ədəbiyyatının müəllifləri də, qəzetlər və ziyafət salonlarında şöhrət tapmış bardlar da onu müdafiə elədilər. Xəlf isə baş verənlərdən çox az xəbərdar

idi. Həyəcan yalnız Ojuobanın həbsi ilə əlaqədar doğdu, hərçənd ki insanlar artıq polis qanunsuzluğuna adət kərdəydilər. Pedro Arşanjo cürbəcür problemlərə və qalma qallı hadisələrə o qədər tez-tez düşürdü ki, sonuncusu elə bir səsküy yaratmadı və onun şöhrətinə bir şey atırmadı. Arşanjo məhz irqlərin qarışması ətrafında gedən diskussiya zamanı polis müfəttişi Pedrito ilə makumba iştirakçıları arasında mübarizəyə fəal müdaxilə etdi. İndiyədək terreyrolarda, bazarlarda və yarmarkalarda, limanda, hər künədə-bucaqda, hər küçə və dalanda Pedro Arşanjo ilə Gonbul Pedrito-nun görüşü haqqında hekayətin ən müxtəlif versiyalarının eşitmək mümkündür. Qəzəbli polis müfəttişi Prokopiodakı kandombleyə basqın edəndə, Arşanjonun bu bədhəybat, adı gələndə həminin tük saldığı şəxsə verdiyi cavabı hələ də təkrarlayırlar. Kandomble iştirakçılarının təqibi fakültədə başlanıb, bir neçə qəzet tərəfindən alınaraq döviyyəyə buraxılan irqçi polemikanın birbaşa nəticəsiydi. Gonbul Pedrito Nilo Arqolo və Osvaldo Fontesin ideyalarının həyata tətbiqi idi, onun hərəkətləri həmin nəzəriyyələrin məntiqi davamı idi. Bu ədalətsizcəsinə unudulmuş diskussiya haqqında, demək olar ki, danışan yox idi, onun nəticələri isə fəvqəladə əhəmiyyət daşıyırdı: irqçilik qeyri-elmi doktrina kimi damğalandı, onu şərhlətdi, mürteceliyn sinonimi – murdar sinonimi – elan etdilər, ölümə məhkum sinif və kastaların son istinad qahı kimi tanıdılar irqçiliyi. Pedro Arşanjo irqçilərin axırına çıxmadısa da, sarsaqlar və əclafalar həmişə olublar və istənilən zamanədə, istənilən cəmiyyətdə daim olacaqlar, – onların alına oldu damğa basıb, həminin qarşısında bəbir elədi: – "baxın, budur onlar – Braziliya xalqının düşmənləri!" – və irqlərin qarışmasını cəsarətlə vəsf elədi.

– Yox, əziz kolleqa, bu, o qədər də maraqsız deyil, – professor Nilo Arqolo dilləndi. – Təbii ki, bir mulatdan, fakültə pedelinin nəsə bir əsaslı şey yaradacağını gözləmək sarsaqlıq olardı, amma irqlərin qarışmasının mənasız və həyasızcasına müdafiəsini bir kənara atsaq, əlbəttə, bu, elmin beşiği başında durmuş biz ağlara yaraşmaz, lakin qanı qarışıq bir metisə tanrı özü buyurub metisləşmənin müdafiəsinə

qalxmıqı, beləliklə, əgər aşkar uyğunsuzluqlar və güllünə nəticələrə fikir verməsək, bu kitabı yalnız adət-ənənənin müfəssəl sadalanması kimi nəzərdən keçirsək, bunu etiraf etməliyəm: bu fırıldaqçının yazdığı şeylərin əksəriyyəti mənə məlum idi.

– Nə etməli, onda mən də cəsarətimi toplayıb onun sayıqlamasını oxuyam gərək, hərçənd ki bunun üçün nə həvəsim var, nə də ki vaxtım. Oduq, gəlir, mən də mühaziyyəyə getməliyəm, – professor Osvaldo Fontes cavab verdi və çıxdı. Bu həmkar, dost, davamçı və əldəqayırma intellektual Arqolodan azca çəkiniirdi: Nilo Arqolo de Araujo sadə nəzəriyyəçi deyildi – o, “peyğəmbər” və lider idi. Söhbət Pedro Arşanjonun kitabından gedirdi və professor Arqolo öz həmfikirini təəccübləndirərək dedi: “O kafuzu! mənə göstərir. Mən qulluqçuların sifətinə heç fikir vermirdim, yalnız çox çalışqanlarını, zəhmətkeşlərini tanıyıram, o da ancaq öz kafedramda işləyənləri. Qalanları mənim gözümdə elə bir-birinə oxşayırlar, hamısı da it iyi verir. Bizim evdə mənim xanımın dənə Augusta nökr-qulluqçuları məcbur eləyir ki, gündə çimsinlər. Üllahəzrat dənə Augusta Kavalanti dos Mendes Arqolo de Araujonun, məşhur alimin əsil-nəcəbətlisi və qəddar xanımının adı çəkildə professor Fontes baş aydı. Bu xanım köhnə dövrün məhsulu idi, İmperiya zamanının müflisləşmiş əyanlarından birinin törəməsiydi, təşəxxüslü və qisasçı bir qadın idi: onun qarşısında yalnız əməlləri deyil, hətta qorxubilməz siyasətçilər də əsirdilər. Professor Fontesin əqidəli irqçi olmasına və mulatları nətəmə subirq, zənciləri isə – sadəcə, danışan meymun saymasına baxmayaraq, Arqolo ailəsinin nökr-qulluqçularına yaman yazığı gəlirdi: bu ər-arvad hər biri ayrıqlıqda da adəm övladı üçün ağır sınaq idi, indi təsəvvür edin ki, onların ikisi birdən nə boyda müsibətə çevirildil! Pedro Arşanjo günəş şüalarında çimən günün gözəlliyini sevinərək, sambo taktunda addımlayıb, fakültənin divarlarına hörmətindən bu melodiyı fitlə yavaşca çalaraq, dahlizlə çıxışa tərəf gedirdi. Düz qapının ağzında fitinin səsinı ucaltdı, çünki meydanda hər kəs kefi istəyən qədər oxuyub küy qopara bilərdi, elə fit çalırdı ki, bir amirənə səs onu saxladı:

– Dayanın!

Mahnısını həvəssiz kəsən Arşanjo çöndü və professor Nilo Arqolonı tanıdı: məhkəmə tibbi professoru, tibb fakültəsinin bəzəyi və iftixarı, hündür, şax qamətli, anıq, başdan-ayağa qara geyimdə orta əsrlərin inkvizitoruna yaman bən-zəyirdi. Onun balaca fanatik-mistik gözələrində qəzəbli, qızılı bir alov parlayırdı.

– Bura gəlin!

Arşanjo özünün ləngərli, kapoeyracı yerisi ilə professorə yaxınlaşdı. Niyə çağırır onu? Yəni kitabını oxuyub? Bəd-xərc Lidio Korro bir neçə professorla da nüsxələr yollamışdı. Kağız da, mətbəə rəngləri də xeyli pul tuturdu və məsrəfləri doğrultmaq üçün kitabı mağazalarda, ya da elə küçədə də dəyərdən bir az baha satırdılar. Mestre Arşanjo Lidionu bədxərclikdə ittiham eləyərək, ona məsrəfləri xatırladanda yazığı az qalmışdı infarkt vura. “Bu özündən başqa heç kəsi bəyanməyənlərə göstərmək lazımdır – qışqırırdı, – bu nişasta yaxalılıq tutuqşulara göstərmək lazımdır ki, baiyalı mulat kimdir!” “Baiya xalqının mərasim və adətləri” – kirsəsi Arşanjonun yaratdığı, Lidionun mətbəəsində səhifələnilib çap edilmiş möcüzələr möcüzəsi idi onun gözündə, ona elə gəlirdi ki, dünyadakı kitabların ən əsası elə budur. Korro bu kitabın yolunda çox məhrumiyyətlərə dözmüşdü, amma indi gəlir dalınca qaçmırdı! Onun yeganə məqsədi – zənci və mulatları nətəmə məxlüq, heyvanla insan arasında bir zad sayan, havalı şər kimi şişmiş bu şarlatanların burnunu omaq idi. O, Arşanjoya bir söz demədən, kitabın nüsxələrini Rio-de-Janeyrodakı Milli kitabxanaya, Baiyanın ümumi kitabxanasına, cənub ştatlarının yazıçı və jurnalistlərinə, xaricə göndərirdi – tək ünvan biləydi. “Qulaq as, kirsə, bilirsən, bu gün hara yollamışam bizim kitabı? Amerika Birləşmiş Ştatlarına, Kolumbiya universitetinə, Nyu-Yorka. Ünvanını bir jurnalından tapdım; bir az əvvəl də Sorbonna və Koimbr universitetlərinə göndərmişdim.”

Nilo Arqolo və Osvaldo Fontesin nüsxələrini Arşanjo özü qoymuşdu dekanlıqda. İndi isə dahlizdə dayanıb, öz-özündən soruşurdu: yəni bu adamıyənə kirsə, aşağı səviyyədə çap olunmuş kitabı oxuyub? Çox istərdi ki, oxusun, çünki məhz Arqolonun əsərləri mestre Pedronun belə bir kitab yazmaq qərarına təsir eləmişdi: o, professorun yazılarını oxuyanda qəzəbindən az qalırdı, boğula. “Vəhşi!”

¹ Kafuz – zənci və mulat nikahından (qarışığından) doğulan

– tələbələr Nilo Arqolonu belə adlandırdılar: həm onun məşhur erudisiyası nəzərdə tutulurdu – “Vəhşidir ki, bu! Yeddi di bilirlər!” – həm də murdar xasiyyəti, quruluğu və soyuqluğu; professorun gülüşü, şənliyi, azadlığı görən gözü yox idi, o, imtahanlarda cavab verənlərə qəzəblə qəmiş qoyur, tələbələri kəsməkdən ləzzət alırdı: “Ay vəhşi! Adama bir dəne iki yapışdıranda qanad tapmır uçmağa!” Auditoriyalarda onun mühazirələri zamanı hökm sürən sakitlik, tələbələrin belə davranışına nail ola bilməyən digər müəllimlərin paxıllığına səbəb olurdu. Arqolo sözünü kəsməyə, ona etiraz etməyə imkan vermirdi: o, kafedraya qalxanda vəhy gəlmiş peyğəmbər kimi danışdı, cəvz olaraq, taleyi qabaqcadan söyləyən caduger kimi aparırdı özünü. Avropanın anarxist ideyalarından zəhərlənmiş cavan müəllimlər isə tələbələriylə debata girir, onların etirazlarını dinləyir, dəlilləri ilə razılaşdırırdılar – professor Arqolo de Araujo bunu “yolverilməz ədəbsizlik” sayırdı. Amma ən azı onun mühazirələri keçən auditoriyalar heç vaxt “araqarışdıranların çıxırışdığı, hər cür əvaranın toplaşdığı meyhanaya” çevrilməyəcəkdi. Beşinci kursda təhsil alan Ju adlı əlaçı tələbə “başqa professorların boşluğundan ərköyünlənərək” elə ki Arqolonun ideyasını mürtəce adlandırdı, professor onu dərslərdən kənarlaşdırdı və bu həyasız oğlanın hərəkətlərinə görə xüsusi araşdırma aparılmasını tələb elədi, çünki tələbə onun mühazirəsini oturduğu yerdən qışqırıqla kəsməyə cəsarət edərek, belə demişdi:

– Professor, siz əsl Savanvrolasınız! Siz Baiyanın tibb fakültəsinə birbaşa inkvizisiyadan gəlmisiniz!

Arqolo Junu buraxılış imtahanlarında kəsə bilmədi – komissiyaanın digər iki üzvü etiraz eləmişdi – amma ona “kafi” yazıb, əlaçı diplomunu əlindən almışdılar. Professorun irqçi nəzəriyyələrindən dəhşətə gələn cavanın qışqırığı fakültənin şifahi irsinin tərkib hissəsi kimi nəsilədən-nəslə ötürülərək, bütün şəhərə yayılır, dillərdə dolur. Arqolo, məsələn, professor Monteneqronun – fellərin və əvəzlilərin danışqıda istifadəsinə son dərəcə həssas yanaşmasından, arxaik terminologiya ilə bahəm neologizmlərin də vurğunu olmasından bəhs edən çoxsaylı və məzəli əhvalatların əsas personajının lətifəvəri şöhrətini də qazana bilməmişdi heç, amma buna baxmayaraq, məhkəmə tibbi-

nin bu qaraqabaq dayağı maraqlı olduğu qədər də acı və qəzəbli, hərdən də lap həya çərçivəsindən kənara çıxan, onun dünyagörüşü və zövqlərinin monarxist sümükqafalıqdan doğduğu haqqında zarafatlar üçün hədəfə çevrilmişdi.

Onun barəsində həqiqətə çox oxşayan belə bir lətifə danışdırırdılar. Səmimi dostluq professor Arqolo və hakim Markos Andradeni on ildən artıq idi ki, bir-birinə bağlayırdı; çoxdan sadıq qaldıqları ənənəyə əsasən, ayda bir dəfə Arqolo hakimə qonaq gəlirdi. Həmin o dözülməz dərəcədə bürkü olan isti axşamların birində professor, adətli üzrə, hörmətli hüquqşünasa qonaq gələndə Markos şam yeməyindən sonra ailəsinin çevrəsində dincələrkən özünə bir balaca sərbəstlik veribmiş: zolaqlı şalvarında, jiletə, nişastalı köynəkdə qalaraq pencyayını çıxarıbmış. Məşhur dostunun gəlməsinə və qonaq otağında gözləməsinə qulluqçudan eşidəndə professoru salamlamaq və onun elmi söhbətlərindən zövq almağa əl tələsir ki, pencyayını geyinməyi də unudur. Arqolo isə hakimi bu qədər biabırçı, yalnız yataq otağına yaraşan qıyafədə görün kimi ayağa qalxaraq deyir:

– Zati-aliləri, indiyədək əl bildirdim ki, siz mənə hörmət bəsləyirsiniz. İndi isə görürəm ki, yanılmışam – və bunu deyən kimi daha bir kəlmə də artıq danışmadan çıxıb gedir. O nə hakimin dəlillərinə qulaq asmaq, nə üzrxahlığını dinləmək istəməmişdi, onunla həmişəlik küsmüşdü, hətta salam da vermirdi görəndə. “Vəhşinin” imtahanda kəsdiyi Mundinyo Karvalyo isə, ondan qisas almaq qərarına gələrək, bütün şəhərə belə bir kobud, təhqiramiz və heç şüb-həsiz, başdan-ayağa yalan şeirlər yaymışdı:

Mənə qafiyə qurmaq nəse çətin gəlir yaman – son həftənin olayını qafiyəsiz şeirlə deyəcəyəm. Bizim professor, müdrik Arqolo qara rəngi o dərəcədə sevmir ki, hətta öz arvadının nəcib budlanındakı iki xalı qaşımığı tapşırıb. İki xal vardı, gözəl budlarda yerləşirdi, yaman da yaraşırdı, amma yaman qarayıdı, amma yaman qarayıdı...

Yaxınlaşanda Pedro Arşanjo fikir verdi ki, professor hər iki əlini arxasından çarpazlayıb ki, ona əl verməsin. Mulağın sifəti alışı. Professor çox böyük diqqətlə, nadir haşayırı və

ya naməlum bir əşyanı nəzərdən keçirirmiş kimi, pedeli ayağından başnadək süzdü və sifətindəki düşməni ifadə aşkar təəccüblə əvəzləndi: mulat çox səliqəli və təmiz geyinmişdi, qürurlu duruşu vardı. Professor bəzi metislər barədə düşünərək, hərdən deyirdi: "O, ağ olmağa layiqdir: damarlarındakı afrikan qanı onun bədbəxtliyidir".

– Bu kitabçanı siz yazmısınız, nəydi adı, "...mərasim və adətlər"? – "Baiya xalqının mərasim və adətləri". – Arşanjo aşkar həqarəti udub dinmədi və söhbətə hazırlaşdı.

– Mən dekanlıqda qoymuşdum sizin nüsxəni.

– Danışanda "senyor professor" əlavə eləyin, – görkəmli alim çox quru bir tərzdə ona düzəliş verdi. – Xahiş edərdim, bunu unutmayasınız. Mən bu rütbəni müsəbiqə əsasında qazanmışam, ona tam hüququm çatır və tələb edirəm ki, məni məhz bu cür çağırınsınlar. Aydındır?

– Bəli, senyor professor. – Pedro Arşanjonun indi yeganə arzusu çıxıb getmək idi və o səbəbdən səsi də soyuq, bığana çıxırdı.

– Deyin görüm, bütün bu adətlər, mərasimlər, bayramlar, fətişlər barədə topladığınız material həqiqətə uyğundur?

– Bəli, senyor professor.

– Üydurməmişsiniz ki onları?

– Xeyir, senyor professor.

– Mən sizin kitabçanızı oxudum... – Professor yenə də həmsöhbətini parıldayan gözlərindəki düşməni ifadə ilə süzdü. – Diqqətləyiqdir, xüsusilə də onu kimin yazdığını düşünəndə. Təbii ki, kitabçanın elmə heç bir dəxli yoxdur, sizin metisasiya haqqında gəldiyiniz nəticələr isə yalan və təhlükəli sayıqlamalardır. Lakin misal kimi təqdim etdiyiniz faktlar, bir də təkrar edirəm, diqqətləyiqdir. Onları nəzərə almaq lazımdır. Maraqlıdır.

Pedro Arşanjo onunla professoru ayıran səddi keçməyə daha bir cəhd elədi:

– Senyor professor, sizə elə gəlmirmiş ki, məhz bu faktlar gəldiyim qənaətlərin düzgünlüyünə sübutdur?

Professorun nazık dodaqlarında zorla seziən bir istehza duyuldu: Arqolo müstəsna hallarda gülərdi və əksərən də insanların sarsaqlığına və qəmzəliyinə.

– Məni güldürməyin. Siz öz sayıqlamınızda bir dəne də olsun dissertasiya, məqalə və ya kitaba istinad etmirsiniz,

nəticələrinizi bizim alimlərimizin və xaricilərin fikirləri ilə möhkəmləndirmirsiniz – belə olan təqdirdə onu elmi iş adlandırmaq mümkündürmü? Braziliyada irqi problemin həlli üçün irqilərin qarışması ideal çıxış yoludur – bu qənaətiniz nəyə əsaslanır? Siz nə cəsarətlə bizim latın mədəniyyətini mulatların mədəniyyəti adlandırırırsınız? Bu, dəhşətli bir təhrifdir!

– Mənim gəldiyim nəticələr faktlara əsaslanır, senyor professor.

– Sayıqlamadır! Sizin faktların nə dəyəri olacaq, əgər onlar fəlsəfə və elmə əsaslanmırsa? Siz bu mövzuda, ümumiyyətlə, bir şey oxumusunuz? – Arqolo aşkar istehza ilə güldü. – Qobinonun kitablarını məsləhət görürəm. Fransız diplomatı və alimi idi; o, Braziliyada yaşayıb, irqi məsələdə onun fikri həlledicidir. Onun əsərləri bizim kitabxanada var.

– Mən yalnız sizin bəzi kitablarınızı oxumuşam, senyor professor, sizin, bir də professor Fontesin.

– O kitablar sizi inandırma bilmədi?! Siz bütün bu sambaların və batukaların dəhşətli səslərini musiqi sayırsınız, siz estetikə barədə heç bir anlayış olmadan yapılan murdar bütlləri incəsənət əsəri kimi qələmə verirsiniz, siz iddia edirsiniz ki, kafırların ayin mərasimlərinin mədəniyyətə dəxli var. Biz əgər bu barbarlığın ölkəyə gəlməsinə imkan versək, əgər bu dəhşətlərin qabağında səbatlı duruş gətirməsək, ölkəmiz təhlükəyə məruz qalacaq! Görün sizə nə deyirəm: biz vətənimizin mədəniyyətini Afrikadan gətirilmiş murdarlıqdan təmizləyəcəyik, hətta bu yolda zor işlətməli olsaq belə!

– Artıq işlətmisiniz bu zoru, senyor professor...

– Deməli, az işlətmişik hələ, bir az da qətiyyəti almaq lazım idi! – Arqolonun boz səsi sərtləşdi, fanatizmin sarımtıl işığı onun insafsız gözlərində parladı – Xərçəng şişini mərhəmət nə olduğunu bilmədən kəsib atmaq lazımdır! Cərrahə müdaxilə yalnız zahirən qəddarlıq kimi gəlir adama; əslində isə o, zəruri və faydalıdır!

– Onda, senyor professor, bizim hamımızı bir-birinin dalınca qırmaq lazım gəlməyəcək ki?

Miskin pedel özündə kinayəyə də cəsarət tapır? Fakültənin bəzəyi və ictimai təhdidəddici və şübhəli nəzarətlə Arşanjoya baxdı, lakin mulatın sifəti sakit, duruşu hörmətli idi,

heç bir şeyi hörmətsizliyə dəlalət etmirdi. Professor sakitləşdi bir az, baxışları xəyalpərəst adamınkına bənzəməyə başladı. "Ari irqə mənsub olmayanların hamısını qırmaq? – deyə soruşdu və şən bir gülüş çıxdı ondan. Hə, dünya mükəmməl oldirdi! Əzəmətli, lakin gerçəkləşməyəcək bir arzu! Haradadır o cəsur dahi ki, bu cəsarətli plandan ilhamlanıb, onu həyata keçirə?! Bəlkə, məğlubedilməz hərbi ilə-hisi nə vaxtsa öz müqəddəs vəzifəsini yerinə yetirəcək?" Professor Arqolonun sərsəm gözələrini önündə həmin bu qəhrəman arılardan ibarət ordunun sərkərdəsi simasında canlandı. Parlaq sima bir saniyəlik, bəlkə də, lap bir anlıq görünüb yoxa çıxdı: professor miskin gerçəkliyə döndü.

– Məncə, bu artıqdır. Kifayətdir ki, qanışıq nikahları qadağan eləyən qanun qəbul olunsun. Nikahları tənzimləmək lazımdır: ağ adamlar bir-birilə, zəncilər isə ya zənci, ya da mulatla, bu qanunu pozanı isə həbsxanaya yollamaq.

– Senyor professor, çətin olar onları fərqləndirmək, ayırmaq. – Arqolo, sanki, mulatın bu sözlərində və yumşaq səsinə yenə bir kinayə hiss elədi. Ah, əgər bu professor kinayəni həqiqətən, aşkar etsəydi! ...

– Bu məsələdə çətin bir şey görmürəm, – dedi və söhbətin başa çatdığını anladaraq, amirənə tərzdə dilləndi: – Öz xidməti borcunuzun yerinə yetirilməsinə qayıdın, mən bundan artıq vaxt itirə bilmərəm. Hər necə olsa, cavan oğlan, sizin kitabınızda sayıqlamalardan içində əməli şeylər də var. – Professor Arqolo güzaşt eləyərək, əlinin iki barmağını mulata uzatdı. Lakin Pedro Arsanjo irəli uzanmış sümkülü əli görməzliyə vura bildi, sadəcə, başını tərpətməklə, düz elə söhbətin əvvəlində Nilo Arqolo Araujo ilə salamlaşdığı tərzdə sağollaşdı, amma ondan bir az, lap azacıq etinasız.

– Əclaf! – qəzəbdən rəngi ağaran professor nərildədi.

Pedro Arsanjo Tabuanın uşaqlar qaçısan döngələriylə fikirlilikli gedirdi: düşünməyə dəyirdi. Fakültədə xoşagəlməz söhbət. Burada, Mizerikordi küçəsində, ehtirasdan qurumuş Doroteya tamamilə başını itirmişdi. İblis tələb elədi ki, o, Baiyadan, azadlıqdan, oğlundan ayrılıb, onun dalınca getsin. Pedro ilə Doroteyanı artıq çoxdan heç nə bağla-

mırdı bir-birinə, hərdən təsadüfən görüşəndə də bu daha çox keçmiş qasırğaların, tufanların, sakit, küləksiz havaların xatırlanmasına bənzəyirdi. Lakin Tadeu da vardı hələ! Tadeu – Pedro Arsanjonun həyatının mənası! ...

Hələ kitab da çox xərc tələb elədi, Lidio Korro ayı aya zorla calayırdı. Estevan das Dores isə ağzında siqan, əlində çəliyi – çəlik da ki sadə deyildi, içində tiyəsi də vardı – "Möcüzələr dükanı" na hər ay daqiq pul almalı olduğu gün gəlir, qapının ağzında oturub, bütün axşamı tələsmədən, onunla-bununla söhbətləşirdi. Hərdən də Lidioda nəse alınmayanda çəliyini divara söykəyib, ayağa qalxır, qollarını çırmalayıb çap maşınına yaxınlaşırdı. Bu hay-hayı getmiş qoca öz işinin əsl ustası idi: onun maşın yağından qapqara əllərində iş qaynayır lap, qoca "bibi" isə şiltalıqlarını bir kənara qoyub, daha tez çap eləməyə başlayırdı. Borc barədə bir kəlmə deməşə belə, ("Oturmuşam evdə tək-tənha, bayquş kimi, adam bekarlıqdan yorulmuş kimi heç nədən yorulmur axı, odur ki gəldim dostlanıma kömək eləyəm..."), Lidio oturub gözələn kreditoru görəndə özünü artıq narahat hiss edirdi:

– Xeyli alacağım var, seu Estevan. Alan kimi verəcəyəm pulunuzu.

– Mən pulun dalınca gəlməmişəm heç! Amma icazə verin, sizə deyim, mestre Korro: siz çox tez-tez kreditə işləyirsiniz, ehtiyatlı olun.

Düz deyirdi kişi: sərsəri şair trubadurlar öz kitablarını nisvə çap elətdirir, borclarını tədricən, kitablarını sata-sata, xırda məbləğlərlə ödəyirdilər. Lidio yarmarka ədəbiyyatının əsas nəşrinə çevrilmişdi, amma bir deyin görüm, kimin ürəyi gələrdi ki, köhnə dost, səkkiz uşaq atası, yalnız ilhamı hesabına yaşayan Joan Kaldasa və ya iki gözədən kor, lakin təbiətin gözəlliklərini bənzərsiz vəsf edən İzidro Pororokeya yox desin?!

– Mənim məsləhətimə qulaq asın, mestre Korro: işin inkişaf etməsi üçün tez və yaxşı işləmək lazımdır, sifarişçilər isə mütləq nağd ödəməlidirlər pulu.

Pulu alan kimi onu üç dəfə sayaraq çıxıb gedirdi, özünün məsləhətləri, siqanların, revmatizmi və əsası ilə – Tadeu bu əsadan ötrü lap sinov gedirdi və arzulayırdı ki, kaş onun da nə vaxtsa belə dəhşətli silahı olaydı – içindən uzun tiyəsi çıxan əsa...

– Bir dəfə o, öz bıçağını çıxarıb, məni doğrayacaq, – hət-ta belə çətin vəziyyətdə də yaxşı əhvali-ruhiyyəsini saxla-mağı bacaran Lidio Korro deyirdi. Vəziyyət isə belə idi ki, tamaşanı daha tez-tez, bəzən həftədə üç dəfə verməli olur-dular. Onlara Budian özünün tələbələriylə, Valdeyoyr, Aussa və Lloyd dava-dalaşa, bıçaqlaşmaya görə gəmidən sahila çıxarılmış Mane Lima adlı bir dənizçi də kömək edirdilər. O, matçışe və lundunda özünə bərabər adam tanıdırdı, xarici limanlarda olanda isə həm Argentina tanqosu, həm rasadobl, həm qauço rəqslərini öyrənmişdi, elə bu səbəb-dən də deyirdi ki, onun “proqramı beynəlmiləldir”. O, gon-bul Fernando ilə tanış oldu – həqiqətən, çox kök, amma zirək, hərəkətli bir qadın idi – dənizçinin ağuşunda kəpənək kimi qanad çalırdı. Bu cütlük tez məşhurlaşdı: “Möcüzələr dükanı”ndan sonra kabaredə çıxış etməyə başladılar və “Monte Karlo”, “Eleqantə”də səli-küylü uğur qazandılar – düzdür, bu, çox sonralar olmuşdu. Vəls oynayan dənizçi adı almış Mane Lima isə bir də Baiyanı tərk etmədi – yalnız Arakaju, Maseyo və Resifiyə qastrollara gedirdi hərdən. Amma Pedro Arşanjo bu intensivləşən tamaşalara qabaqkı kimi sevinmirdi daha, onun vaxtı özünün öyrənməsinə və Tadeunu öyrətməyə zorla çatırdı.

– Mestre Pedro, siz onsuz da çox bilirsiniz, daha niyə oxuyursunuz?

– Mən oxuyuram ki bilim, gördüklərim və eşitdiklərim nədir.

Qadınlar da onun bir az, zorla seziləcək dərəcədə dəyiş-diyni sezməşdilər: onların daimi, sədaqətli, mehriban, həzzi hamısına eyni dərəcədə səxavətlə paylayan sevgilişi məhəb-bətdən savayı, başqa fikri-zikri olmayan yeniyetməyə oxşamırdı artıq. Əvvəllər onun həyatını bayramlar, karnavallar, samba, afoşə, kapoeyra, makumba ritualları, cürbəcür xəbərlər eşitdiyi və cürbəcür şeylərdən bəhs etdiyi xoş söhbətlər doldururdu, ən başlıcası isə qadınlar idi, şən məhəbbət elmiydi və o, bu elmə sayla, təmənnaşız qulluq edirdi. İndi isə onu kandomble mərasimlərinin keçirildiyi terreyroya, afoşeyə, rəqs qruplarının məşqinə, kapoeyra məktəbinə, çox şeylərdən xəbərdar olan qocaların evinə gətirən, ağbircək, hörmətli qarılarla uzun-uzadı söhbətə sövq edən yalnız təmənnaşız maraq deyildi. Bəli, Pedro

Arşanjoda zorla sezilən, amma əhəmiyyətli bir dəyişiklik baş vermişdi, o, sanki, qırx il ömür sürəndən sonra, qəflətən həyatı, dünyanı mükəmməl və sona kimi dərk etməyə baş-lamışdı. Sabina dos Anjesin evinin yanından keçəndə bir oğlan uşağı qaça-qaça ona yaxınlaşdı: “Xeyir-dua verin, kivrə!” Arşanjo onu qucağına aldı. Oğlan anasının gözəlli-yini, rəqs ilahəsi, qızgın vücudunda həyat və güc olan Sav çarçası Sabinanın gözəlliyini götürmüşdü. Bəli, çarçasan, mən isə çar Solomonam, sənin yataq səltənətinə gəlmi-şəm. Ona “Nəğmələr Nəğməsinə” oxuyurdu və sevgilisindən nard çiçəyinin rəyihəsi gəlirdi, ürəkləri rahatlayan nard çiçəyinin.

– Kivrə, pul ver mənə!

Bu da pulbazdı, lap anası kimi – Arşanjo cibindən xır-da pul çıxarıb, oğlanın-üzü geniş bir təbəssümdən dəyişir. Bu bic, sərbəst təbəssüm kimdən mirasdır, görəsən? Sabi-na qapıda görünüb, oğlunu çağırır. Arşanjo uşağın əlindən tutub anasının yanına aparır və qəfil görüşdən sevinən mulat qızı gülür:

– Bizə gəlirsən? Mən elə bildirdim daha heç vaxt gəlmə-yəcəksən. Səsi azca yorğun, amma mehriban, sakit idi...

– Yox, yol keçirdim. İşim çoxdur yaman.

– Pedro, nə vaxtdan sənin işin də olur?

– Nə bilim. Amma var artıq. İş də var, yerinə yetirməli olduğum vəzifələr də.

– Sən müqəddəsliyi nəzərdə tutursan, ya fakültəni deyirsən?

– Nə odur, nə də o birisi. Özüm özümə borcluyam, vəzifəm də bu borcu verməkdir.

– Nəşə, heç başa düşə bilmədim...

Qadın divara söykənərək dayanıb: dodaqları danışır, bədənı titrəyir, sinəsi də açıqdır. Belə bir axşam yoldan çıx-mamaq yaman çətin şeydir. Arşanjo bu çağıncı canının hər hüceyrəsində duyur, qarşısındakı gözəle baxıb bir addım qabağa, onun bədəninin xoş qoxusuna sarı gəlir. O, cibin-dən bir zərf çıxarıb, üstündə çoxlu qəşəng markalar var: məktub uzaqdan gəlib, dünyanın o başından, Şimal qütbün-dən – hər şeyin buzlarla örtülmüş olduğu, zülmətin bitib-tükənmədiyi yerlərdən. Kirsı buz səltənətində yaşayır? O, Helsinkidə yaşayır, Finlandiyada.

– Hə-ə, bildim! İsveçli qız – Kirs, qəşəng idi! Məktub yollayıb?

O, zərfin içindən fotosəki çıxarır, məktub isə yoxdur: təkcə şəkin arxasında fransız dilində bir-neçə cümle, portuqal dilində bir neçə kəlmə yazılıb. Sabina oğlanın şəklini götürür.

– Aman, ilahi, nə gözəldir!

Sabina gözünü şəkildən çəkib, öz oğluna nəzər salır, küçədə oynayan oğluna. – Gözəldir... (Görəsən, kimin barəsində deyirdi bunu?) Gülməlidir, tamam fərqlidirlər, amma yenə də oxşayırlar!

– Pedro, niyə səndən ancaq oğlan doğulur?

Arşanjo gülümsünür, Sabinanın həris dodaqları lap yaxındadır artıq.

– Gəl içəri...

– İşim çoxdur yaman.

– Nə vaxtdan sənin oğlan düzəltməyə vaxtın yoxdur?

– Qadın onun boynunu qucaqlayır. – Elə indicə çimmişəm. Görürsən, yaşam hələ...

Həmin gün Arşanjonun yolu Sabinanın gözəl bədənində, dərisinin şirin rəyihəsində azdı – bir də nə vaxt Lidio ilə Tadeunun onun yolunu gözlədikləri "Möcüzələr dükanı"na çatacaqdı? Ah, Sabina dos Anjos, mələklərin ən gözəli, ah, öz yataq məmləkətində Sav çarçası olan qadın! Hər birinin öz vaxtı var, amma hərdən gözlənilməz işlər də olur. Axı vaxt vardı, Pedro Arşanjo quş kimi azad idi və yalnız məhəbbət idi işi-peşəsi! Hə, vaxtı da vardı onda, vardı, indi yoxdur artıq, keçdi daha.

8

– Dostum, nəçəyədir bu? Mən təkcə yoxsul deyiləm e, lap müflis olmuşam, bilirsiniz, bu, nə deməkdir? Neçə illər dalbadal heç nəyə ehtiyacım olmurdu, ürəyim istəyəni ala bilirdim, bədxərclik edirdim, amma indi yaman xəsisləşmişəm. Xahiş eləyirəm, qoca qarının xətrinə dəyməyin, insafli bir qiymət deyini! Lidio Korrodan "möcüzə"ni dəyərdəyməzinə ala bilməzsən: o, yaxşılardan yaxşıdır, sifarişçilər də həmişə məmnun qalırlar ondan, elə müqəddəsini özü də və hələ olmayıb ki, gördüyü işi kimsə qaytara; Lidio Korro Bonfim Xilaskannın sevimlisidir. Sifarişlər yağış kimi

yağır göydən: elə aylar olur ki, "möcüzə" çəkdirməyə verilən əhdlər mətbəədən də çox gəlir gətirir. Onun yanına Resifedən də, Riordan da müştərilər gəlir, bir ingilis isə dörd tablunu birdən sifariş elədi. "Möcüzəni hansı müqəddəs eləyib və bu möcüzə nədən ibarət idi? Xahiş edirəm, hansı müqəddəsi istəyirsinizsə, onu da çəkin, elə möcüzəni də özünüzdə fikirləşin, özünüzdə bilən məsləhətdir."

Bax, rəssamın qarşısında durub, çətinini yelləyən bu qarı da həmin o sərsəm qırınq kimidir: saçları ağappaq, üzü də tamam qırışib artıq, qupquru, anıq. Yəqin, altmışdan keçər yaşı. Altmışdan, yoxsa otuzdan? O qədər həyat eşqi var, o qədər canlı, çoxdandışı, zirəkdir ki, lap çaş-baş qalarsan. O, öz qatır tutmuş pişiyindən söz açaraq deyir:

– Mən yoxsul, qoca xanımam, amma şikayətlənməklə heç aram yoxdur!

...Bir zamanlarsa heç şahzadədən pis yaşamırmış, dəbdəbə içində, zəngin həyat tərzini keçirirmiş, şəkər plantasiyalrı, şəkər zavodu varmış, Santo Amaroda, Kaşoeyrada, Salvadorda malikanələri, qulları varmış. Əsil-nacəbətlı kavalırlırlı vurularmış ona, dueldə atşarmışlar – bir zabit onun hüquq bakalavını olan nişanlısını da dueldə ölümcül yaralaybmış. Onun xoş münasibətini qazanmaq üçün bankirlırlı və baronlar müflis olurlmuş. Onun həyatında çox macaralar yaşamışdı, çoxdanlı sevmiş, dünyanı qarış-qarış dolaşmışdı, onu rütbələrlə də, titullarla da, pullarla da ələ almaq istəmişdilər, lakin pula tamam biganə idi, bir də ki məhəbbətdən ağılı itirib, ona daş-qaş, kareta, ev alanları saymırdı. Bu qadının qəlbinə sahib çıxmaq yalnız o halda mümkün olurdu ki, ürəyində bir məhəbbət alovu tüğyan etsin, heç olmasa, qısa müddətdə hər hansı bir pərəstişkanına başı qarışsın. Səbatlı deyildi, xasiyyəti şıltaq, cismi ac idi. Sonra da qırışlar gəldi, saçlar ağardı, dişlər töküldü və o, öz cavan aşıqlırlına şahənə hədiyyələr ala-ala var-yoxdan çıxdı, cavan vaxtı necə məsuliyyətsizcəsinə hədiyyələr qəbul edirdisə, qocalanda da elə həmin məsuliyyətsizliklə bəxşilər səpələyirdi sağ-soluna. Yaşam bayramı getdikcə daha çox bahalaşırdı onun üçün, lakin bircə an belə tərəddüd etmədən, hədsiz pullar xərcləyirdi bu yolda: dəyərdi! Ona vəsait gətirən işləri tamam dağıldı, özü də qocalıb əldən düşdü, pişiyi də və günlərin birində qaynar, lakin bir göz qırpmında

keçən cavanlığından qalan xatirələriylə bir yerdə Baiyaya qayıtdı. Niyə, görəsən, insana sevinc payı bu qədər xəsisliklə ayrılır? İndi isə gəlib ki, "mücüzənin" qiymətini, nə vaxta başa gələcəyini öyrənsin; əhd eləyib. Arqolo de Araujo adlı pişik, damları gəzə-gəzə hansı diş pişikdənə murdar qotur tutub və cəmi bir neçə günə tüklərini tamam töküb: pişiyini sıgallaya-sıgallaya qalıb, öz keçmiş məhəbbət macəralarını xatırladan zil qara saçları da artıq yoxdur. Qan həkimlərə də müraciət edib – "burada heç baytar da tapılmır!" – aptekləri əldən-ayaqdan salıb, bir aləm davadərman, məlhəm-zad alıb – amma düzəlmir ki, düzəlmir.

Pişiyi qanının duasından sonra müqəddəs Fransisk sağaldıb. Bir dəfə Venesiyada bir şairin ağuşunda tanrının bu dilənçi övladını sevməyi öyrənmişdi: şair yataqda tez-tez müqəddəs Fransiskın quşlara ünvanladığı moizəsini təkrarlıyadı, sonra isə birdən yoxa çıxmışdı, özü də bu əclaf gedəndə onun pulqabısını da çırpışdırmışdı.

Lidio Korro bu söz və gülüş fəvvarəsindən çayıb, bir qiymət dedi ("Ay səni, arvad! Lap komediyadır ki bu!). Ay çənə döyür ha, qiymət üstündə, amma nəşə bir qeyri-adi cazibəsi vardı bu qanının, hərdən lap yaşını da unudursan, elə bilirsən ki, həmin o cavan, kişiləri başdan eləyən gözəllik görünür gözlərinə; özündən ruşu, ötkəm Rekonkava çevrilib olmuşdu mərhəmətli və suyuşın, amma artıq qocalmış fahişə. Mübahisə davam edirdi; qarı tələsmədən alver eləməkcün əyləşdi və birdən divarda "Mulen Ruj" afişasını görüb, təəccübəndə donub qaldı: "On, mon Dieu, c'est le Moulan!"¹ – deyib, yenə də həyatından, gəzdirdi şəhərlərdən, gördüyü qəribə şeylərdən, musiqidən, şərablardan, pendirlərdən, sevgililərindən aramsız danışdı.

O, öz xatirələrindən həqiqi ləzzət alırdı və indi sevinci də ikiqat idi, çünki bu xatirələrdən savayı heç nəyi qalmamışdı dünyada və yazıq qarı özünün gözəl və sarsaq olduğu günləri xatırlıyrdı. Şəhzadə elə qızıxmışdı ki, fransız sözlərini portuqal kəlmələrinə qatır, bəzən də, ən təsirli yerlərdə ispan, italyan, ingilis dillərində nidalar buraxırdı havaya. Pedro Arşanjo isə Sav çarçasının yanından həmin an qayıtdı ki, əldən-ayaqdan düşmüş qarı artıq gəmi ilə dünya səyahətinə çıxmıqda hazırlanırdı və o da salam əvəzinə bir

¹ İlahi, bu Müləndir kil (fran.)

təbəssüm eləyib, qarı ilə birlikdə sahiləndə aralandı. Monmartrda lövbəri qaldırıb üzdükdülər, Paris və onun ətrafının, yəni ki, qalan dünyanın teatrının, kabarelərinin, restoran və muzeylərinin körfəzlərinə baş çəkirdilər. Dostlar, sizə deyim ki, dünyada bir Paris var, bir də qalan şəhərlər, o lya lya, c'est le banlieu.¹ Qarı danışmaq imkanı tapdığından çox şad idi: Lapa monastırıyla üzbəüz evdə pişiyi və deyir-gən qulluqçusu ilə gününü keçirən qoca arvada dəyməyə çox nadir hallarda yalnız qardaşı nəvələri gələrdilər, onların da hövsələsi çatmazdı ki, söhbətlərinə qulaq asalar. Bu tərs qanının tam adı belə idi: senyora İzabel Tereza Qonsalves Martini de Araujo ki Pinyo, qrafinya da Aqua Bruska. Yaxınlar üçünsə, sadəcə, Zabela. Pedro Arşanjo onun Helsinkidə olub-olmadığını xəbər aldı. Yox, Helsinkidə olmamışdı, amma Petroqradda, Stokholmda, Oslo, Kopenhagendə olmuşdu. Siz niyə Helsinki barədə belə hissiyyatla soruşursunuz? Yəqin, dənizçilik eləyəndə ora yolunuz düşüb, eləmi? Amma dənizçiylə də oxşamırsınız axı, bakalavra, professora-zadə bənzəyirsiniz. Arşanjo bacardığı kimi, ürəkdən güldü. Nə danışsınız, madam, mən nə bakalavram, nə də ki, professor, heç dənizçi də deyiləm! Fakültədə işləyirəm, bir az da yazıram hərdən, ədəbiyyatla maraqlanıram... Finlyandiya da isə mənim bir məhəbbətim var...

O, fotoşəklı çıxarıb, qrafinya oğlana ləzzətlə bir xeyli baxır: "Ah, nə gözəl uşaqlar!" Kirsinin səliqəli xətti ilə dənizlərin və zamanın üstündən aşib gələn əsas sözlər portuqal dilində yazılmışdı: məhəbbət, xiffət, Baiya. Fransız dilində isə, bir neçə cümle var, qarı onları tərcümə eləyir, hərçənd ki, Pedro bu sözləri artıq çoxdan əzbərləyib: "Bizim oğlu - muz böyüyür, qəşəngdir, güclüdür, onun da adı elə atasınınkı kimi Ojudu, Oju Kekkonen, bütün oğlanların başçısıdır, onu bütün qızlar sevir. O, balaca sehbəzdir".

– Sizin adınız Ojudur?

– Xaç suyuna çəkiləndə mən Pedro, Pedro Arşanjo adı almışam, amma naqə qəbiləsinin dilində adım Ojuobadır.

– Mən çox istədim ki, makumbəyə gedim. Heç vaxt görməmişəm.

– Təki əmr eləyin, mən sizi böyük məmnuniyyətlə apararam kandombleyə.

¹ Bu onun malikanəsidir (fran.)

– Yalan deməyin – “böyük məmnuniyyətlə”! Qoca göbələk kimə lazımdı? – O, bic-bic gültür və sevgilisi fin olan möhkəm bədənli, qəşəng mulata baxır. – Oğlan lap sizə oxşayır.

– Yox, həm də Kirsiyə oxşayır. O, Skandinaviyanın kralı olacaq. – Arşanjo cavabında şaqqanaq çəkir, qrafinya Aqua Bruska – yaxın adamlar üçünsə, sadəcə, Zabela – isə ləzzətlə onun gülüşünə qoşulur. – Seu Lidiodan xahiş edin... Güzəştə getsin bir az... Mən gözəl başa düşürəm ki, onun işi dediyi qiymətdən qat-qat bahadır, lakin mənim heç buna da imkanım çatmır. – Qrafinya nəzakətlidir, Arşanjo və Korro kimi, Baiyanın bütün sadə insanları kimi.

– Qiyməti özünüz deyin, madam, – Lidio o dəqiqə cavab verir.

– Yox, istəmirəm.

– Onda belə danışaq, narahat olmayın. Mən çəkərəm, sonra da siz bu “möcüzə” üçün nə qədər istəsəniz, o qədər də pul verərsiniz.

– Nə qədər istəsəm yox, nə qədər verə bilsəm.

Əlində dəftər-kitab olan Tadeu girir içəri. Zabela təbəssümünü gizlədərək, onu Arşanjo ilə müqayisə eləyir: usta şagirdi boy-buxunlu, incə bir yeniyetməyə çevilmişdi, gülüşü isə lap qıymət idi. “Mənim kirvəm Tadeu Kanyoto.” Kanyoto? Bu, familiyadır, yoxsa ləqəb?” – “Anası qoyub bu soyadını, anadan olanda.” Tadeu o biri otağa keçdi. Tələbədir?” – “Burda işləyir, Lidioya kömək eləyir mətbəədə, həm də oxuyur. Keçən il hazırlıq bölməsinin imtahanlarını verdi.” – Arşanjonun səsi qürurundan azca titrəyir.

– Bu il daha dörd imtahan verəcək, gələn il də hazırlığı bitirəcək. Universitetə girmək istəyir.

– Hansı ixtisas seçəcək?

– Mühəndis. Amma bilmirəm, bacaracağımı? Kasıb uşağın universitetdə oxuması asan deyil, madam. Xeyli pul gərəkdir.

Tadeu otağa qaydır, kitabını açır və birdən gözü şəkəle sataşır:

– Olar baxım? Bu kimdir?

– Heç, qohumumdur... uzaq, – bir gəl uzaq olmasın: dünyanın o biri başında yaşayır.

– İndiyədək gördüklərimin içində ən qəşəng oğlandır. – Tadeu bu sözləri deyib, dəftərlərindən yapışır: dərslərini eləməlidir.

Qrafinya de Aqua Bruska, dona İzabela Tereza Qonsaves Martine de Araujo i Pinyo, artıq Zabela olub. O, Tadeuya fransız fellərini izah eləyir, ona Paris jarqonunu öyrədir, Roza de Oşalanın hazırladığı ilahi içki – kakao liköründən bir qurtumu ələ alır, sanki, ən gözəl markalı şampən şərabıdır bu. O getməyə hazırlaşanda hamı birdən kədərləndi bir az.

– Yaxşı olar ki, seu Lidio, – qrafinya sağollaşarkən dedi, – siz bizə təşrif gətirib, Arqolo de Araujo ilə tanış olasınız, baxasınız nə ələmdir, O, Baiyanın ən gözəl pişiyidir, amma çox mürdar xarakteri var.

– Məmnuniyyətlə, madam. Sabah, əgər icazə versəniz. – Sizin pişiyiniz adı Arqolo de Araujodur? Çox maraqlıdır... Bu bir professorun adıdır, – Arşanjo dedi.

– Siz Nilo d Avil Arqolo Araujonu nəzərdə tutursunuz? Mən o rəzil insanı yaxşı tanıyıram, hətta lap yaxşı. Biz onunla Araujo xəttiylə qohumuq, mən onun əmisi Ernestonun nişanlısıydım, indi isə küçədə rastlaşanda özünü ələ aparır ki, guya, tanımır məni. Aristokrat küçüyü! Qoy öz əsil-nəcabətindən başqalarına goplasın! Mən onun da, o mürdar ailənin də iç üzünə bələdəm, bütün firlıdaqlarını, əclafıqlarını bilərəm, oh, mon cher, quelle famille! İstəsəniz, bir dəfə sizə də danışaram!

– Hələ bir gəl istəməyim, madam! Bu gün mübarək bir gündür: çərşənbə qünüdür, Şanqonun günü, mən Ojuoba isə Şanqonun gözüyəm; mən Baiyanın kasıbları barədə hər şeyi görməli, bilməliyəm, lazım olanda lap ələ varlıları barədə də.

– Məni məkumbaya aparın, mən də sizə baiyalı əsilzadələrdən danışaram.

Tadeu ona pillələrdən enməyə kömək elədi.

– Qocalmışam yaman, heç bir işə yarayası halım qalmayıb, amma ölmək də istəmirəm hələ. – O, Tadeunun çənəsinə nazla əlini çəkdi. – Bax, ələ bunun kimi bir qarabuğdayı oğlanın ucbatından mənim nənəm Virciniya Martine bizim əsilzadə qanımızı qanşdırdı. Qan adamın ağlına

¹ Ah, mənim əzizim, bu necə ailədir (fran.)

çaşdıran çətrini açıb, inamlı addımlarla Tabuanla üzüaşağı getməyə başladı, sanki, Paris küçələriylə, ya da Kapusinlər bulvarıyla gedirdi, cavan və gözəl zamanında olduğu kimi...

9

Bu hadisə barədə yaman yalanlar deyilirdi, amma bir məsələ qətiyyənlə şübhə doğurmur: terreyroda böyük möcüzə baş verəndə, Zabela da Oqun bayramında idi. Bu hadisəni nəql eləyən hər bir adam sözlərində ısrarlı idi: onların hamısı hadisəni öz gözləriylə görmüşdülər – “yalan deyirəmsə, başıma daş düşsün” – lakin hadisənin özünü tamamilə fərqli təsvir edirdilər, hamıdan bərk çıxarırlar da, həmişəki kimi, o saatda heç terreyroda olmayanlar, ümumiyyətlə, heç nə görməyənlər idi – belələri hər şeyi hamıdan yaxşı bilir həmişə və əsas şahid də onların özüdür. Lakin hamı yekdilliklə bəyan edirdi: İnanmırsansa, Lapadan olan senyordan soruş, o qoymaz yalan deyim. Belə əhəmiyyətli bir senyora idi, əsil-nəcəbətlə, başdan-ayağa brilyant içində. Əsil xanım! Bax o özü oradaydı, hər şeyi də gördü. Əsil-nəcəbətinə şübhə yox idi. Varlı-karlı olmasına da söz ola bilməz: nə vaxtlarsa, həqiqətən, dövlətli olub. Brilyantları isə saxta idi, geydirmə idi, düzdür, həddindən ziyadə taxmışdı üst-başına, üzükləri, qolbaqları göy qurşağının bütün rənglərində bərk vururdu, yalnız “müqəddəs anası”, baş qadın kahin bir belə muncuq taxardı üstünə.

Gedərkən (sonradan dəfələrlə geri dönmək üçün gedərkən) qrafına Aqua Bruska – elə onun hərəkətinə, həqiqətən də, bənzəyirdi – boynundan boyunbağısını çıxarıb, Maje Bassana uzatdı:

– Bunun elə bir dəyəri yoxdur, amma, hər halda, qəbul eləyin, rica edirəm.

Zabela hörmətli qonaqlar üçün ayrılan kreslodə oturmuşdu və mərasimin gedişini böyük maraqla izləyirdi, sonra isə ayağa qalxdı ki, daha yaxşı görsün hər şeyi. O həyəcanlanır, əllərini sinəsinə sıxır və qavalların sədası altında, orış ilahiləri yerə enəndə, Oqunun qıncıqları cingildəyəndə, Oşumare – yankişi, yanarvad, ikicinsli ilahi – rəqsinə başlayanda, fransız dilində “Nom de Dieu! Zut, alors!” deyirdi.

¹ Lənət şeytana! Hə, həl (fran.)

– Sizinlə söhbət eləyən, sonra da dəli kimi oynayan o gözəl qız necə oldu? O, qapının ağzında ayaq saxlayıb, yox oldu birdən. Niyə daha oynamır? O, hara getdi, Pedro?

Arşanjo bu sirri bilsə də, qoca, çoxdanışan arvada onu etibar eləmədi. “Mən bir şey görmədim, madam”. “Nədir, yoxsa mənə sarsaq yerinə qoymusunuz? Mən açıq-aydın gördüm axı: orada alovun arxasında onun yanında bir kişi peyda oldu, ağ idi, sarışın saçlı, əsəbi və hövsələsiz! Kim idi o, deyin də mənə?”

– O yox oldu, xanım, – Pedro Arşanjo bir də təkrar elədi və daha dillənmədi.

Əgər bütün şahid ifadələrini toplayıb, ən ağlaşılmazlarını bir kənara tullaşsaq, bunu müəyyənləşdirə bilərik: Doroteya kahin qadınların arasında idi, Roza de Oşala ilə gözəllik və zəriflik yarışına girmiş kimi, musiqi sədaları altında dövrə vururdu. Orada başqaları da vardı: Stella de Oşossi, Paula de Eua və başqa kahin qadınlar, vüqarlı, alqatmaz. At yalı ilə bəzənmiş Oşossi göydən enərək, Stellaya yiyələndi. Eşu Paulanın körfəz küləyi kimi gah əsib, gah dayanan, bulaq suyu kimi təmiz vücuduna girdi. Roza Oşolufan oldu, Oşala qocaya çevrildi. Üç Omolu, iki Oşumare, iki İmanja, Ossayn və Şanqo. Sonra birdən altı Oqun gəldi – iyun ayının on üçü, onun bayram günü idi: axı Baiyada Oqun – müqəddəs Antonidiydi və camaat da ayağa qalxıb, onu qışqırıqlarla salamlamağa başladı. İnsan uzun bir fitlə – lap parovoz, gəmi fiti kimi – Doroteyanı çağıranda o, tələsik Arşanjoya yaxınlaşıb, əlini öpdü.

– Bəs mənim oğlumu niyə gətirməmişən?

– Dərslərini oxuyur... İşləri yaman çoxdur.

– Mən gedirəm, Pedro. Bu gün gedirəm. Bu gün gecə.

– O gəldi sənin dalınca? Bu gün?

– Hə. Gəldi dalınca. Tadeuya heç nə demə, ağzına su alıbmışsan kimi sus. Sonra deyərsən ki, ölmüşəm: ürəyi ağnyacaq bir az, əvəzində birdəfəlik qurtaracaq hər şey: bir az dərd çəkib toxtayacaq və heç yada salmayacaq məni, tamam unudacaq.

O, dizləri üstə düşüb, başını yerə əydi. Arşanjo zənci qızının qıvrım saçlarına toxundu, sonra da yerdən qaldırıb, dikəltdi. Hələ qəddini dikəltməyə macal tapmamış, İnsan o dünyadakı ölümləri oyadan bir səslə onun vücuduna girdi.

Danışır ki, haradasa terreyronun lap içərilərindən oqun ruhları bu çığırta səs verdilər, şikayətli bir ahənglə qışqırışdılar. İnsanın zühurundan qabaq olanları çox az adam görmüşdü, amma bütün bu mərasimə ilk dəfə göz qoyduğundan, hər şeylə maraqlanan Zabela bu hadisələri əvvəlləndən sonuna kimi diqqətlə izləmişdi. Kiçik ekeke kahinlər "vəzehləri" geyinməyə apardılar, sonra da kantiqa oxuyub, mərasim rəqsinə başladılar. Hamıdan çox altı Oqunun əhatəsində lənsən oynayırdı. Bu, vida rəqsi idi, amma heç kəs bilmirdi bunu.

Geyimləri dəyişərkən qonşu otaqda Oqun ziyafəti hazır lanırdı. Zabela bütün yeməklərdən daddı – yaman xoşu gəldi palma yağı ilə hazırlanmış xörəklərdən, düzdür sonra çox təəssüf ki, qara ciyəri ağdı... İlahilərin qayıtmasına işarə olan fişənglər göyə qalxanda qarı, az qala, qaça-qaça çıxışa getmişdi ki, makumbada heç bir şey onun diqqətindən kənar qalmısa. Təntənəli mərasim başlandı, irəlində altı Oqundan biri, ilahinin qaydıçı Oqunu gedirdi. Atabakələr guruldadı, xalq ayağa qalxdı, əl çalmağa başladı, şəfəq göyləri işıqlandırdı, fişənglər partladı, alov dilimləri səmada oynadı: Baiyada iyun – qarğıdalı ayı, atəşfəşanlıq ayıdır. Gurultu sədələri və partlayışların işığı altında bir-birinin ardınca orışalar, hərəsi öz atributu, silahı, simvolu ilə baraka girirdilər. Maje Bassan ana kantiqa oxumağa başladı, Oşossi rəqsə durdu. Uzaqdan nədə bir səs, elə bil ki, əks-sədası eşidildi. Nə idi bu səs? Parovoz fiti idi? Gəmi sirenası idi? O vaxt adamlar Doroteyanı qapının ağzında sonuncu dəfə gördülər. Əynində lənsanın paltarları yox idi, hərçənd ki çoxlan and-aman eləyirlər ki, vardı; heç baiyalı qadınların geydiyi nişastalı ətəklilik və krujeva köynək də yox idi əynində; əsl senyora kimi, uzun, arxadan yerlə sürünən, krujeva bəzəkli paltar geymişdi. Köksü körük kimi qalxıb-enir, gözləri köz tək parıldayırdı. Hamı bir fikirdə yekdildir ki, Doroteyanın yanında durmuş kişinin başında xırda buynuzlan vardı, şeytanın kimi. Qalan məsələlərdə isə razılığa gəlmək mümkün olmadı: bəziləri ucunu qolunun üstünə atdığı quyruğunu görmüşdülər onun; digərləri keçdi dırnaqlarına oxşayan dırnaqlarını; əksəriyyət isə bu fikirdə idi ki, həmin o adam kömür kimi qara imiş, çox hörmətli ağsaqqal Evandrü Kafə isə söyləyir ki, iblis al qırıx rəngdə imiş həmin axşam.

Zabelanın hər şeylə maraqlanan və diqqətli gözləri isə ağdərili və açıq sarı saçları olan, alnına düşən iki qırıxmı telli bir qəşəng oğlan görmüşdü. Qrafinya da, keçmiş qul Kafə də ahlı adam idilər, dünyada çox şey görmüşdülər, odur ki onların hər ikisinə etibar etmək olardı. Bütün bunlar atəşfəşanlıq işığında, fişənglərin partılmasında, partlayışların göz çıxaran partılmasında, qulaqbataş səs-küyüdə baş vermişdi. Göy üzündə şəfəq qızırtısı birdən parlayanda, ildırım çaxıb göy gurdaldayanda Doroteya havada əriyib yox oldu. O, bircə an qabaq qapının ağzında dayanmışdı – budur, birdən buxarlandı elə bil, sanki heç yerli-dibli yox imiş: qapının ağzında heç kəs yox idi, yalnız kükürd qoxusu, işıq və göy gurultusu qalmışdı. Belkə, qeyri-adi, böyük bir fişəng partılması idi bu? Kim bu səsi eşidibse, mütləq deyəcək ki, nə fişəng idi, nə atəşfəşanlıq – tamam başqa bir şey idi... Doroteyanı həmin gündən bir də görmədi – na onu, nə də ki kabusunu. Zabela, elə bil, ayaq səsləri də eşitmişdi: yaqın, sevgililər uzaq ellərə qaçırdılar. Evandro Kafə isə keçdi ayaqlarının səsinə eşitmişdi: yaqın, iblis öz iabasını qaçırdı. Hər necə olsa, artıq Doroteya yoxdur. Onun Mizerikordiya küçəsindəki yeri bir-neçə gün boş qaldı, neçə il idi ki, abara, akaraje, kokada və digər Baiya yeməklərinin havaskarları burada lənsanın boyunbağısını taxmış və Şanqonun ağ-qırmızı muncuğunu gəzdirən bir zənci qızını görürdülər. Sonra isə bəzəkli piştaxtanın arxasına ağbəniz, məhrəban xasiyyətli, yaşıl gözlü Mikelina keçdi. "Möcüzələr dükanı"nda isə başını kitabların üstünə əymiş bir oğlan ağlayır, anası üçün ağlayır – anası artıq ölüb, onun üçün ölüb. Bəziləri isə belə düşünür ki, Doroteyanı ovsunla qaytardılar iblisin qul-luğuna. Hər kəsin bu olaylara öz izahı var və Arşanın və tapmacanın cavabını bilsə belə, heç kəsə heç nə demədi.

FAUSTO PENA DRAMATURGİYADA ÖZ GÜCÜNÜ SINAMASINDAN VƏ BAŞQA CƏTİNLİKLƏRDƏN SÖZ AÇIR

Dramaturgiyada mənim öz gücümü sinamağım acınacaqlı nəticələr verdi. Yox, yox, mən şişirtməm, acınacaqlı, faciəvi və dəhşətli. Hansı tərəfdən baxırsansa bax, ümidlərin

puç olması, əzab və ızdırandan savayı, başqa bir şey görməzsən. Qısqanclığın acı əzabları. Hələ mən ancaq teatrın kulisi arxasına qədim basmışam, səhnəyə yox; rampada dayanaraq, parterin qara çalısı qarşısında həyəcanın nə olduğunu dərk etmək, alışırlar dinləmək və qəzetlərdə tərifli yazılan görmək mənə nəşib olmadı. Mən pyes yazmaq eşqinə düşəndə, bütün bunlar barədə düşünür, xəyallar qururdum. Kastro Alves adına teatrın binası önündə mənim adım yazılmış iri, çox iri afişa, Rio və San-Paulu teatrlarının neon reklamlarında mənim adım Ana Mercedes – qarşısında bütün böyük ulduzların birçə-birçə söndüyü, parlaq, təkrar olunmaz, ilahi primadonna – adıyla yanaşıdır. Teatrlar ağzına kimi doludur, tamaşaçılar ağılını itirib, tənqidçilər heyranlıqdan boğulurlar, tamaşalardan böyük pullar yığılır, müəllif qonorani vaxtında verilir – bir sözlə, gənc dramaturqun başqicəlləndirici karyerasının başlanğıcı... Əslində isə tamam başqa cür alındı: na pul, na böyük şöhrət, nə afişalarda və reklam işıqlarında ad. Mənim adım polisində dəftərinə düşüb. Sonuncu qəpik-quruşum xərcləndi. Mənə məxsus olan yeganə qiymətli varlıq da əbədlilik çıxdı əlimdən. Təbii ki, nələrisə öyrəndim də və bu riskli işdə mənə yoldaşlıq edənlərə ürəyimdə heç bir kin də bəsləmirəm. Mən həтта İldazio Taveyanın da düşməninə çevrilmədim. Əslində əyri oturub, düz danışsaq, ona böyük nifrətim var və əlverişli şərait gözləyirəm ki, bütün eladıklarının əvəzini artıqlaması ilə çıxım, bizim də küçədə bayram olacaq, tələsən yerim yoxdur hələ. Hələlik isə bu satqınla münasibətlərimi heç cür kəsə bilmərəm: Milli kitab nəşri institutu ona tapşırıb ki, gənc bəyali şairlərin poeziya antologiyasını tərtib eləsin və o da mənə söz verib ki, şeirlərimi həmin antologiyaya salacaq. Əgər onunla salam-kəlamı kəsəmə, mən bu topludan çıxaracaq, qalacağam ədəbiyyatın döngə-dalanlarında. Nə etməli, onun üçün ən mehriban təbəssümümü qoruyub, saxlayıram. Addımbaşısı onun şeirlərinə valeh olduğumu nümayiş elətdirirəm. İncə söz sənətinin günəşi altında isti yer üçün qaraya da ağ deyərəm. Dörd nəfər idik, tamaşanın həmmüəllifləri. Qələm dostlanımlar üçü də yüksək səviyyəli intellektual, novator, dahi idi. Aramızda ən məşhuru İldazio Taveyra bəkenbard saxlayır, parlaq rəngli köynəklər geyirdi və artıq Rio və San-Pauluda,

həтта Lissabonda bir neçə şeirini çap elətdirmişdi, lakin teatrdə debütant idi. O biri iki nəfər hüquq fakültəsinin tələbələri idi. Toninyo Line, bəstəkar, üçüncü kursda idi, onun bir sambası vala yazılmışdı, yanın düjünü isə festivalda məşhurlaşmasını gözləyirdi. Estasio Mayya, birinci kurs tələbəsi, ən müxtəlif üstünlüklərə malik idi, və onların arasında ən əsaslan dəlisov xasiyyəti, düşüncəsinin dərinliyi və dayısının generallığı idi. Dar, xudmani-dostyana çevrədə o şikayətlənərək, qohumluqdan imtina eləyir, dayısını söyüb-bulayırdı. Qeyri-məhdud dünyagörüşünə malik ultramüasir ədəbiyyatçı, saysız-hesabsız uğursuzluqlardan bərkimiş, bu daim qaynayan və anlaşılmaz insan həmişə kimisə oynayırdı həyatda: gah güzəştin nə olduğunu bilməyən terrorçu, gah tannın sadiq qulu olurdu, amma aktyorluğu beş qəpiyə dəyməzdi, qəhrəman sevgili amplusına isə heç yaramırdı. Ana Mercedes Estasionu gördən kimi, bu gün hansı obrazda olduğunu tapırdı: “Bu gün o, qaçaqmalçıdır”. Bir gün qabaq isə Dostoyevskinin qəhrəmanı Raskolnikov idi, amma çox sadə interpretasiyada. Maraqlı oğlan idi. İşə ondan başladığı ki, Kastro Alves adına teatra müəllif təklifi verdik və Estasio Mayyanın – dayı bacıoğlusunun səyi nəticəsində, təklifimiz qəbul olundu. Sonra isə pyesin məzmunu ətrafında bitib-tükənməyən mübahisələr başlandı, biz qışqırıb-söyüşürdük, az qalardı ki, lap dalaşaq və işin bu mərhələsində təbii ki, kaşasa da sel kimi axırdı. Əsas mübahisə mövzuları pyesin istiqaməti və Pedro Arşanjo obrazı idi. Estasio Mayya özünü Şimali Amerika irqçiliyinin qara variantının dönməz tərəfindən elan elədi və ortaya tələb qoydu ki, Pedro Arşanjonu “Black Panther”¹ təşkilatının üzvü edək və onun obrazını səhnədən Karmayklın² şüarlarını səsləndirməyə məcbur eləyək, irqlərin barışmazlığına çağıraraq, əsrlər boyunca davam edəcək düşmənçiliyə çağıraraq. Bir sözlə, professor Nilo Arqolonun nəzəriyyələrinin tərs üzü. Qaralar özləriyçün, ağlar özləriyçün, heç bir ümumi cəhətlərdən, birgə yaşamaqdan, irqlərin qarışmasından söz ola bilməz, ölüm-dirim mübarizəsi, vəssalam. Mən sona kimi də aydınlaşdırı bilmədim ki, qaradərili braziliyalıların bu ipə-sapa yatmaq lideri mulatları nə edəcək. Hə, hələ sizə

¹ “Qara qaplan” (ing.)

² Karmaykl – həmin təşkilatın rəhbərlərindən biri

deməmişəm axı, Mayya özü mavi gözlü sarışın idi və nə mulat qızlarına, nə də ki zənci qızlarına xüsusi bir maraq da görməmişdik onda. Amma bir şeyə görə ona minnətdar olmalıyıq: aşkar fahişə olan səkkiz qadını çırmağa şərt ilə tamaşada bu və ya başqa şəkildə on doqquz kişi çalışırdı: rejissor, aktyorlar, işıqçılar, dekorçular, epizodlarda duranlar və sairə və bu on doqquz nəfərdən yalnız Mayya Ana Mercedesə girişirdi. Onun konsepsiyasını nə İldazio Taveyra, nə Toninyo Line qəbul etmirdi. Toninyo ciddi oğlan idi, tələbə çevrələrində hörməti vardı və Arşanjonu ilk növbədə tətilçi, sahibkarların, trestlərin, polisın başmız düşməni kimi göstərmək istəyirdi – qısa, tamaşanın ana xəttini sinfi mübarizə təşkil etməliyi. "İrqi məsələ, dostlar, siniflərin probleminə baxanda, ikinci dərəcəlidir, – deyə mötəbər mənbələrə istinad edərək, sakit və ağıllı bir tərzdə izah etməyə çalışırdı. – Başa düşürsünüz, bizim Braziliyada zəncilər və mulatlar o səbəbdən ayrı-seçkiliyə məruz qalırlar ki, proletarlardır: ağdərilili yoxsul da elə zənci kimi bir şeydir, varlı mulat isə ən aqı adamdan da aşağı durmur". Sinfi mübarizə üstəgəl folklor – onun bu tamaşa üçün formulu belə idi, mübariz və xalqı. O, xalq motivlərindən istifadə eləyərək, musiqi bəsləyərdi, amma bircə Arşanjonun dəfni səhnəsi üçün nəzərdə tutulan melodiyə az-çox bəyənilməmişdi. Toninyo həmin tutulni ilə bir müddət sonra Riodak tələbə festivalında çıxış edərək, ikinci mükafata layiq görülmüşdü. Lakin bir çoxlarının rəyinə əsasən, ona birinci yer də vermək olardı. O ki qaldı İldaziya, etiraf etmək lazımdır ki, onun konsepsiyası Arşanjonun həqiqi obrazına ən yaxını idi, əgər, ümumiyyətlə, bir Arşanjonun olduğunu qəbul etsək, bu yubiley günlərində o dəbə minəndən, növbənöv arşanjolar meydana gəlmişdi. Onlardan birini hətta binaların üstündə də görmək olardı, "koka-koko"nu reklam edirdi: "Təəssüf ki, bizim zamanədə hələ "koka-koko" içmirdilər". İldazio Taveyra sinfi ziddiyyətlərin irqçilər probleminə nisbətə birinciliyini inkar etmirdi, Estasio ilə bu zəmində razılaşdı ki, Braziliyada irqçilik ideologiyası və irqçilər nə qədər dəssən var, lakin Arşanjonun obrazını yadarkən nə bu, nə də o biri tərəfə meyil göstərməyi düzgün saymırdı, təklif edirdi ki, öz qüvvəsinə və xalqın gücünə inam bəsləyən, Braziliyada bu problemin həllinə irqçilərin

qarışması və birləşməsi yolu ilə nail olmağı düzgün sayan, metislərlə mulatların hüquqlarını müdafiə eləyən bir şəxsiyyət kimi göstərək onu... Burada İldazio Taveyra, hər şeydən öncə və xüsusi olaraq, hər fürsət düşəndə abırısı təkliflərlə müraciət etdiyi Ana Mercedesi nəzərdə tuturdu. Mübahisələrimizi kafe və tavernalarda, "Mələk piş-piş" gecə barında aparırıdık. İldazio mənim köməyimlə Arşanjo əsərlərindən sitatələr silahlanmışdı ki, onların əsasında dialoqlar qursun. Estasio Mayya onları qətiyyənlə qəbul etmirdi: "Belə getsə, biz ondan bir irticaçı düzəldəcəyik". Özü isə Arşanjonun dilindən bütün ağdərililər üçün və ümumiyyətlə, Qərbi dünyası üçün təhlükəli olan bəyanatlar səsləndirilməsini təklif edirdi: "Biz zəncilər rusları da, amerikalıları da əzəcəyik, onların hər ikisi ağdərilili qatillərdir!" Elə vəziyyət alınır ki, Toninyo Linslə mən müdaxilə eləyəsi olurduq, çünki tərəflər mübahisədə o qədər qızışdırılır ki, lap əlbəyaxaya da çıxı bilərdilər. Bir dəfə necə oldusa, İldazio əsəbiləşib, ağbəniz Mayyanı "Karmaykılın bit" adlandırdı – aman, ilahi, görəyiniz nə oyun çıxardılar! Onlar bir-birini təhqir eləyir, təzədən başşır, qucaqlaşib öpüşür, qəbir evinə kimi dostluq andı içir, təzədən mübahisəyə qalxır, söyüşür, içki içirdilər. Bir aylıq əməkdaşlığımız ərzində neçə bari bomboş, kor qoyduq. O ki qaldı mənə, yalnız çalışırdım ki, bu baxış bucaqlarını, niyyətləri, dialoqları, ehkamları, platformaları, ideologiyaları, yüksək avtoritetlərə istinadları bir müstəvidə birləşdirim. Mənə pyesin özü lazım idi, mən afişalarda görmək istəyirdim öz adımla Ana Mercedesin adıyla yanaşı – müəllif və primadonaa – ah, bizim ehtiraslı premyeramızı! Ana Roza de Osalanı oynayacaqdı, burada heç kim mübahisə eləməirdi daha, kim etiraz eləyə bilirdi ki... Həmin vaxtlar mən Pedro Arşanjonun ölümündən sonrakı səhnə tələyinə biganə idim: o, tətilçi fəhlələrin lideri olacaqdımı, ya "*Black Panther*" təşkilatından qanşqı nikahları inkar edən və aqlara qarşı müqəddəs müharibəyə qalxan bir irqçi olacaqdı, yoxsa özünəməxsus mədəniyyəti aşkar etmiş bir baiyalı mulat olaraq qalacaqdı – mənim üçün elə bir fərqi yox idi. Mənə premyeranın anonsu lazım idi. Nəhayətsiz hövsələ nümayiş etdirərək, mən bu anarxist xaosikliyi ilə fərqlənən bir-birinə zidd parçalardan, nəhayət ki, bütöv bir mətn düzəltdim və biz onu senzurağa təqdim

elədik. Əslində tamaşaya quruluş vermək üçün dəvət elədiyimiz qabaqcıl rejissor Alvaro Orlandonun qiymətli rəyinə əsasən – səhnədə mətn ikinci dərəcəli bir şeydir və əslində heç lazım da deyil. Deməli, məndəki ziddiyyətlərə heç fikir verməmək də olar. Estasio Mayya universitetə tələbələr üçün premyeranı almaq təklifini elədi və razılıq aldı. Belə işlərdə o, “bacioglu” qismində çıxış edirdi. Biz senzuranın razılığını gözləmədən məşqlərə başladıq, amma belə alındı ki, düz elə həmin həftə – nə ondan əvvəl, nə də sonra, güclü tələbə həyəcanları baş verdi. Hüquq fakültəsinin tələbələri öz aralarında provokatorlar aşkar etdilər və tətilə qalxdılar, digər fakültələr də onları müdafiə elədi. İlk nümayiş fəsadsız ötüşdü, ikincisini isə polis gözyaşardıcı qaz və güllələrlə dağıtdı. Kütləvi həbslər, yaralı tələbələr, bağlı mağazalar, zorakılıq hərəkətləri, Benediktin monastırına hücum – bir sözlə, əsl cəhənnəm. Toninyo Linsi Çili küçəsində həbs elədilər, o, əlində plakat apararaq, polisdən ağacla müdafiə olunurdu. Həbsxanada bir həftə yatdı, özünü yaxşı aparmışdı, əsl kişi kimi! Estasio Mayya həmin o həyəcanlı günlərdə oyundan çıxdı: nümayişlər, toqquşmalar, həbsxana – bütün bunlar onun üçün məqbul deyildi, o, nəzəriyyəçi idi. Amma adı təşviqatçılar arasında qəzetlərə düşmüşdü. O gizləndi, yoxa çıxdı. Sonradan öyrəndik ki, bizim həmmüəllifimiz əlləşərək, özünü Arakajuya çatdırmağa nail olmuşdu. İndi o, Serjipenin küçələrində gəzib dolaşır, mistisizmə meyil yaranıb onda. Senzura pyesi qadağan elədi və deyirlər ki, müəlliflərin adlarını da polisə ötürüblər, diqqət mərkəzində saxlamaq üçün. Bu da qazandığım şöhrət! Teatrla müqavilə batmasın deyə, İldazio ən qısa müddət ərzində uşaqlar üçün bir pyes yazıb, Ana Mercedesi Gözəl Kəpənək roluna dəvət elədi. Mən qəti olaraq etiraz eləyib, bir neçə kəlmə babat söz dedim ona. Baş tutmayan tamaşanın yerinə isə Ana Mercedesin könlünü almaq üçün onu Rio və San-Pauluya aylənməyə aparası oldum; bu gecikmiş bal ayına böyük Levensonun sonuncu dollarları getdi. Dollarlar bir-cə bir-cə Kopakabana və Augusto küçəsinin şirni dükanlarına, kafe və restoranlarına əridi, ədəbiyyat adamlarına qonaqlıq verməyə, əziz və əziz olduğu qədər də bahalı, çox bahalı dostlar qazanmağa sərf olundu. İndi dostbazlıq bazarı yaman qızıqıb: paytaxt qəzetinin

ədəbiyyat rubrikasında bir əyələt şairinin adının çəkilməsi üçün gerek Müasir incəsənət muzeyinin restoranında altı-nəfərlik naharın hesabını verəsən və sonra da gecə birə kimi hansısa barda bütün dəstəni şotland viskisinə qonaq edəsən. Beləliklə, mən yenə lüm-lütəm, bu qədər qurban nəyə gerek idi?

Ana Mercedes “Lais” firmasının paltarlarını geyəndən sonra ciddi və lap əlçatmaz olub. Necə oldusa, bir bazar “Diario da Manya”nın bazar günü çıxan ədəbi əlavəsini açanda onun imzası ilə iki şeir gördüm; mənə göstərməmişdi heç. Oxudum – nədən olmasa da, poeziyadan başım çıxır axı – elə birinci misradan İldazio Taveyranın dəst-xəttini tanıdım. Əlimi alnıma çəkdim, alnım həyəcədən və çıxmaqda olan buynuzlarımdan od tutub yanırdı. Aman, ilahi, onda necə azab çəkirdim, elə indi də çəkirəm: onu yuxuda görürəm, onun rozmarin qoxusunu hələ də özündə saxlayan balıqşırı dişləyirəm. Amma onların küçəyə qolboyun getməsinə görəndə heç bürüzə də vermədim ki, qısqanclıqdan azab çəkirəm. İldazio antologiyadan söz salıb məni tələsdirdi, guya, institut əlyazmalarını istəyir. O cindir isə ciddi idi, mənə biganəliyini nümayiş etdirdirdi. Həmin gün heç kaşasa da məni özümə gətirə bilmədi: səhərə yaxın, içkidən məst olmayaraq, yalnız keyiyib, Ana Mercedesə vida sonetim yazdım. Adamın həyatında elə əzablar olur ki, ya gerek alnına bir güllə çaxasan, ya da ki sonet yazasan. Kamoens üslubunda.

**PEDRO ARŞANJO ADINA MÜKAFAT HAQQINDA VƏ
ONUN ÖZÜNÜN ŞAIRLƏR, REKLAM AGENTLƏRİ,
CAVAN MÜƏLLİMƏLƏRİN VƏ ŞƏN TİMSAHIN
UCBATINDAN BU MÜKAFATIN MÖVZUSUNA
ÇEVİRİLMƏSİ BARƏDƏ**

1

– Yox da, siz tamam ağ elədiniz... – Professor Kalazans, deyəsən, az qalmışdı, özü üçün adi olan mehriban görkəm – dən çıxıb hirsindən partlasın. – Fernando Pessoa¹ – yox,

¹ Fernando Pessoa – (1888-1935), məşhur portuqal şairi

bağışlayın! Onlar "Doping" reklam agentliyinin Baiya şöbə-sində, Qaston Simasin kabinetində toplaşmışdılar ki, Pedro Arşanjo adına mükafatın iddiaçıları üçün əsərlərin mövzunu müəyyənləşdirələr. Sonralar, yüzillik yubiley keçib-gedəndən, xəyal qırıqlığı və qəzəb öz yerini istehsalı təbə-sümə verəndən sonra professor deyirdi ki, ilin ən mühüm tədbirinin müzakirəsi üçün başqa bir yerdə deyil, məhz reklam agentliyində toplaşmaq faktının özü zamanənin dəst-xəttidir. Bəs yığıncaqları, iclasları necə təsvir ələyirdi, eşitsəydiniz, lap ölərdiniz gülməkdən. – Fernando Pessoa – bu yüksək hissiyyatlı mövzudur, Pedro Arşanjo da müə-yən mənada şair idi, – reklam dünyasında poetik mühacir Almıro İpolito dərinə batmış gözlərini ipə-səpa yarmaz ser-jipeliyə zilləyərək, öz ideyasını izah etdi.

398

– Siz məgər "Diario da Manya"da Apio Korreyanın "Pedro Arşanjo – elmin şairi" məqaləsini oxumamısınız? Dahiyanədir!

– Nə var ki o məqalədə? Arşanjo ilə Pessoa arasında hansı ümumi cəhətlər tapıb sizin o dahi?

Professor "dahi" epitetinə heç cür dözə bilmirdi: öz qızının və onun rəfiqələrinin dilindən yeri gəldi-gəlmədi, xüsusilə də söhbət kavalirlərdən gələndə bu kəlməni o qədər eşitməmişdi ki...

– Bizə məlumdur ki, Pedro Arşanjo bir-iki qədəh vur-mağı da çox sevirdi, indi nə deyirsiniz, "Siriya" ya da "Tim-sah" firmasının mükafatını təsis ələyib, müsabiqənin möv-zusu kimi həmin araq markalarının təriflənməsini müə-yənləşdirməliyə?

– Gözəl ideyadır! – Qaston Simas şaqqanaq çəkdi. – Professor, əgər siz bizimlə əməkdaşlıq etsəydiniz, reklam işində ulduza çevrilərdiniz lap. Sizin əla ideyalarınız var. "Timsah" daki ispan, yaqın, bu ideya üçün pul əsirgəməzdi.

– "Koka-koko" reklamındakı biabırçılıq azlıq ələyir sizin üçün? Pedro Arşanjo sərinləşdirici içkilərin satış xidmətinin qulluğunda!

Bundan artıq nə olacaq ki! Komitənin baş katibinin xanı-mı dona Lüsüya deyirdi ki, onun əri ildə iki dəfədən artıq özündən çıxmır. Amma həmin min doqquz yüz altmış sək-kizinci ildə, Pedro Arşanjonun yüzillik yubileyi ilə əlaqədar təd-birlərlə bağlı, bu hala gündə əzi ki dəfə düşürdü; sarsaqlıqla

qarşılaşanda əsəbiləşib qışqırırdı. Yalnız sarsaqlıqlamı? Əclafıqlar da olurdu, özü də necəsi! Pedro Arşanjonun şəklini reklam lövhələrində çəkmək – hələ toya gedəsidi onların yanında, hərçənd ki professor bunda da sayğısızlıq görürdü. Zəhmətinə görə babat pul almış bir oçerk müəllifi isə Pedro Arşanjonun əsərlərini götürüb, onları tanınmaz dərəcədə təhrif ələyərək, müstəmləkəçiliyin vəsfinə uyğun-laşdırırmışdı – bax, buna deyərəm əsl əclafıqlı! Professor Kalazans bütün bu işlərə həvəslə tüpürərdi. Lakin verdiyi vədlərdən boyun qaçırmaq onun şakəri deyildi və bir də Pedro Arşanjonun obrazını kim müdafiə edərdi onda, onun bir ömür sərf etdiyi əzəmətli işin folklor toplamaq səvi-yəsinə endirilməsinin qarşısını alardı, onun əsərlərinin axta-lanmasına, onlardakı həyatı əhəmiyyət kəsb edən, bu gün üçün də aktual olan hər nə varsa hamısını aradan götürül-məsinə kim etiraz edərdi onda? Adət-ənənələrin, mərasim-lərin təsviri, folklorun öyrənilməsi çox mühüm işdir, buna şübhə ola bilməz, amma bundan da vacibi irqçiliyə cavab verməkdir, irqlərin bərabərliyini bəyan etməkdir. Kalazan-sın ürəyində Pedro Arşanjoya – nə kapitalı, nə babat maaşı, nə kifayət qədər təhsili olmayan, bütün sədlərdən aşılıb ortabab deyil, böyük alimə çevrilən, orijinal, dərin və nəcib bir mövzu düşünərək, geniş tədqiqat apara bilmiş və bai-yalı mulata nisbətə bir hüsn-rəğbət vardı. Onun həyatı gələcək nəsillər üçün ən müxtəlif çətinliklər, əlverişsiz şərait-də cəsarət və məqsədyönlülük nümunəsinə dönəcək. Pedro Arşanjoya bu məhəbbətə naminə professor öhdəsinə düşən vəzifələrin icrasını dayandırmayaraq, öz postunda qalırdı.

– Maraqlı bir iş alınır, – o, dostu və həmkarı Azevedoya etibar edərək, ürəyini açdı. – Arşanjonun yubileyi ətrafında bu qədər səs-küy, bir belə iş görülür, amma bununla belə, onun obrazı və fəaliyyətinin mənası təhrif edilir. Düzdür, ona heykəl ucaldırlar, lakin onlar bizim Arşanjoya yox, baş-qasına, hə, hə, başqasına, özünə qətiyyən bənzəməyən, adi insan olan birinə alqış yağdırırlar.

– Tamamilə düz buyurursunuz, – dəyə professor Aze-vedo razılaşdı. – Gör nəçə il onun özünü, əsərlərini tanıma-yıblar – tamam unudulmuşdu. Lakin, budur, Levenson pey-da olur, bunlar da məcbur qalıb, unudulmuş Arşanjoya diq-qət yetirməli olurlar. Onu aşkara çıxarırlar, öz maraqlarının

399

içinə dürtürlər, təzə paltar geyindirirlər, sosial pilləklərlə yuxarı dartmaq istəyirlər ki, istifadə üçün yararlı olsun. Amma, bilirsiniz, Kalazans, bütün bunlar o qədər də mühüm deyil: Arşanjonun əsərləri, prinsip olaraq, heç bir təhrifə uymur. Bütün bu səs-küy isə, bu və ya başqa şəkildə fayda gətirir, bizim tabuanlı mestre populyarlaşır.

– Mən hərdən çıxılmazlıqdan özümü itirirəm lap!

– Niyə belə deyirsiniz... Yubileyin keçirilməsində təkcə fırıldaqçılar deyil, yaxşı insanlar da az iştirak etməyib. Təşəbbüskarlar, daim axtanışda olanlar var, Arşanjonun əsərlərini tədqiq edirlər, öz fəaliyyətlərində onun ideyalarından bəhrələnilirlər, inkişafımız yeni üfüqlərini müəyyənləşdirirlər. Məsələn, professor Ramosun kitabı monumental bir əsərdir, Arşanjoya əsl abidədir. Bizim qadağan olunmuş seminarımız verdi ona bu stimulu. Bu seminar hələ beşikdə iken boğulsa da, öz məhsulunu kitablar, elmi araşdırmalar şəklində verir.

– Bəli, siz düz buyurursunuz. Hətta Pedro Arşanjo irsinin öyrənilməsi mükafatı üçün də vuruşmağa dəyər.

Amma müsabiqə işləri üçün mövzu seçilməsi prosesində professor əsəbiləşərək, özündən çıxdı, nəhayət: – Fernando Pessoa?! Bu, daha ağ oldu da! Əgər poetik bir mövzuya ehtiyac varsa, Kastro Alvesi götürmək lazımdır: o, braziliyalı və abolisyonist idi.

Almir İppolito, az qaldı, ortasından cırla, özünün bütün incə və elegant vücudu ilə jestləri və mimikalarının köməyinə əl atıb, içindəki dərin və qaynar etirazını bildirdi:

– Aman, ilahi, bəsdirin, rica edirəm, belə müqayisə yol verilməzdir! Əgər söhbət poeziyadan gedirsə, bu miskin qafiyəpərdaz Kastro Alvesin məsələyə nə dəxli var, o heç mənim Fernandoma, bütün dövr və zamanların ən görkəmli portuqaldilli şairinə çata bilər?!¹

Kastro Alves – arvadbaz, şöngöz – onun nifrət obyektidir. Bu dəfə professor Kalazans özünü ələ ala bildi, dilinin ucunda olan söyüşlərini udaraq, birca bunu dedi:

– Bəs belə! Ən görkəmli? Yazıq Kamoens! Lakin dediyiniz şair elə siz buyurduğunuz keyfiyyətlərdə olsaydı belə, bizim müsabiqə üçün mövzu seçilə bilməzdi.

– Amma bəlli bir faydası olardı, – “Jornal da Sidade”nin əməkdaşı diləndi. – Portuqaliyalı vətəndaşlarımızı məcbur edərdik, pul kisələrinin ağzını açsınlar.

– Mənə bir deyin görüm, biz Arşanjonun yubiley təntənələrini qeyd edirik, yoxsa portuqaliyalıların pulunu dartmaqla məşğulmuşuz? Siz yalnız gəlir barədə düşünürsünüz.

– Pedro Arşanjo, açardır – həmin anadək susmuş Arno diləndi, – seyf açarı. Professor Kalazans düz deyir.

– İppolitonun ideyası gözəldir, – Qaston Simas da müdafiəyə qalxdı, amma gəlin onu bilavasitə luzitan koloniyasına aid olan tədbirlər üçün saxlayaq. Nə bilim, Kabralın ildönümünə, ya Qaço Koutinyonun yüzilliyinə-zada: “Kamoensdən Fernando Pessoa, Kabraldan¹ Qaço Koutinyoyadək²”. Necədir, ha, səslənir? – Bu yerdə Qaston Simas bir az əzəmətli görkəm aldı. – Amma bu barədə sonra. İndi isə bu zəhrimar mükafatın məsələsini həll etməliyik. Müsabiqəni çoxdan elan etməliydik, artıq bir dəqiqə də itirə bilmərik. Hörmətli professor, siz konkret olaraq nə təklif edirsiniz?

Cibindən bir yığın kağız çıxaran Kalazans onların mizin üstünə düzdü, kağızların arasından Pedro Arşanjo adına mükafat barədə təlimatı çıxardı, bu sənədi Folklor mərkəzindən dona Vieyra ilə birgə hazırlamışdılar. Bir qalaq kağızı görən Arno fikirləşdi: “Yazığın bir dəne dəri “007” keysatçası da yoxdur, bu, necə işləyir keyssiz? Pencəyinin ciblərini kağız-kuğuzla doldurur – elə bil, keçən əsrdən qalıb. “007” alın professor, o dəqiqə başqa adam olacaqsınız: güclü, qətiyyətli, işgüzar, ideyalar irəli sürüb, inkişaf etdirəcəksiniz, öz xəttinizi dönmədən yeridəcəksiniz”. Bütün bunlardan uzaq olan professor isə öz xəttini “007” olmadan da yeritdi:

– Cənablar, ya siz müsabiqənin şərtlərini, işin mövzunu və münisiflər heyətinin tərkibini bu kağızda yazılan şəkildə təsdiq edirsiniz, ya da ki, bu müsabiqəylə mənsiz məşğul olaraq, Pedro Arşanjodan istəsəniz açar kimi, istəsəniz lap qfıl kimi istifadə edərsiniz.

Qaston Simas “Doping” səhmdar cəmiyyətinin Baiya filialının direktoru vəzifəsini, ilk növbədə, başsındırmaq, iti künc-ləri hamarlamaq, başqasını turşumuş sifətlər və problemlər

¹ Kabralo Qonsalo Vels – XV əsr portuqal dənizçisi

² Qaço Koutinyo Karlos Viegas – (1869-1959) portuqal coğrafiyaşünası, dənizçisi, tayyaraçısı

gözlədiyi yerdə təbəssüm və səmimi razılıq tapa bilmək bacarığından qazanmışdı. "O, misli-bərabəri olmayan bir sülhməramlıdır!" – onun böyük pərəstışkanı Arno tez-tez belə deyirdi. Reklam agentlərinin ləngliyindən özündən çıxmış, elanlarda təkrar səhvlərə görə dəli olmaq dərəcəsinə çatmış sifarişçi öz sifarişini geri götürmək istəyəndə, Qaston Simas özünün əzəmətli heykəliylə onun başının üstünü alır və qarşısızalmaz bir səmimiyyətlə onu mühasirəyə salırdı. Qaston Simas professoru sakitləşdirdi: "Hər şeyi sizin göstərişləriniz əsasında edəcəyik" və Pedro Arsanjo adına müsabiqənin şərtləri, nəhayət ki, tam olaraq təsdiq edildi. Doktor Zezinyo Pintonun ilkin layihəsinin iki-üç yeri dəyişdirildi. İştirakçıların cəvrası genişləndi: orta məktəb şagirdlərindən başqa, artıq universitet tələbələri də iştirak edə biləcəkdilər müsabiqədə. Bu, adı inşa deyil, baiya folklorunun istənilən janrında – seçim iddiaçının özündən asılı idi – on makina səhifəsi həcmində bir yazı olmalı idi: kapoeyra, kandomble, şareu¹, dairəvi samba, afoşe, pastoril, dənizçi mərasimi, İyemanja nemətləri, Lukas de Feyra haqqında ABS², kapoeyra ustası Bezoyro, rəssam Karibe, Bonfim xilaskarı və onun məbədinin təmizlənməsi, Konsey-san de Prayya və müqəddəs Vavara bayramları...

Birinci mükafat – xaricə səyahət idi. Təbii ki, Portuqaliyaya yox, Birləşmiş Ştatlara, çünki Şimali Amerika təyyarə şirkəti bütün marşrut boyu pulsuz bileti öz öhdəsinə götürmüşdü. Portuqaliyaya səyahəti Qaston Simas Pedro Alvaresin Kabralın Qaço Kautinyo ilə birləşməsi münasibətilə keçiriləcək tədbirlərə saxladı, bu tədbirlərə hazırlıq mərhələsi artıq təvəziyanın, Portuqaliya hava yollarının və turizm agentliyinin himayəsi altında hazırlanırdı. Daha bir neçə mükafat nəzərdə tutulurdu: Rio-de-Janeyroya səyahət, televizorlar, radiolar, val oxudanlar, "Yeniyetmələr üçün ensiklopediya"nın yeddi cildi və cürbəcür lüğətlər.

Professor Kalazans sarsaq çıxışlara qulaq asarkən itirdiyi vaxtın və çəkdiyi əziyyətin bir az əvəzini çıxmış kimi hiss etdi özünü. "Jornal de Sidade"nin müxbirinə verdiyi müsahibədə o bəyan etdi ki, "Pedro Arsanjo adına mükafat gənc nəsilə elmi marağın formalaşdırılmasına, folklor və Brazi-

liya mədəniyyətinin mənbələrinə diqqətin artırılmasına xidmət göstərəcək.

Öz müsahibəsini birinci sütunda oxuyan professor, razı bir görkəmlə gülməsündü və ələ həmin anda telefonu zəng çaldı: Qaston Simas ondan xahiş edirdi ki, bir neçə dəqiqəliyə "Doping" şirkətinin kontoruna gəlsin, işgüzar bir söhbəti vardı və mümkün qədər tez gəlsin, yaxşı xəbərlər verəcəkdə ona. Professor məcbur oldu ki, asudə vaxtında istirahətindən imtina eləsin və ayaqlarını kontor istiqamətində işlətsin.

Qaston Simas və əsəbləri sevincdən alışıb-yanırdılar, öz çörəklərini havayı yemədiklərini bir daha sübuta yetirən bir hadisə yaman şad eləmişdi onları.

– Hörmətli professor! Ya da, əlbəttə, icazə versəniz, əziz həmkarımız?! Axı bu ideya, ilkin olaraq, sizə məxsus idi!

– Hansı ideya? – Kalazans yerində laxladı. O, bu abırırsız reklam, satış və pulqoparma virtuozlarından yaman qorxurdu.

– Yadıncızdır, biz keçən həftənin çərşənbə günü Pedro Arsanjo mükafatı ilə əlaqədar bütün məsələləri həll etməyə hazırlaşırıdınız?

– Əlbəttə, yadımdadır.

– Bəs sizin araç markaları ilə əlaqədar atmacanızı da xatırlayırsınız?

– Qulaq asın, Qaston, demək istəyirsiniz ki, siz Pedro Arsanjo dan kaşasa təbliğatçısı düzəltmək istəyirsiniz! "Koka-koko" biabırçılığı bəs eləyər ona.

– Gəlin belə xırda şeylər ətrafında debatları qayıtma – yaq, əziz metr. Kaşasa reklamı barədə, xahiş edirəm, narahat olmayasınız, "Timsah"ın rəhbərliyi məhz "Koka-koko" tərəfindən istifadə olunduğundan bu ideyadan imtina elədi. Əvəzində ibtidai sinif şagirdləri arasında keçiriləcək müsabiqəyə vəsait ayırmaq niyyətlərini bildirdilər, özü də yalnız bələdiyyə məktəblərinin, bizi xüsusilə tədbirləri çərçivəsində onlar üçün ayrıca heç nə fikirləşməmişdik. Necədir?

– Bəs müsabiqə nədən ibarət olacaq?

– Hər şey çox sadə olacaq: hər uşaq Pedro Arsanjo haqqında bir neçə sətir yazacaq, sonra da müəllimlər ən yaxşı yazıları ayıracqlar, axırda da müəllim və ədəbiyyatçıları ibarət münisiflər heyəti beş laureatı seçəcək – "Şən Timsah" mükafatının laureatlarını.

– "Şən Timsah", əcəbdir!

¹ Şareu – balıq növü

² Braziliya xalq epusunun janrlarından biri

– Bilirsiniz, mükafat nədən ibarət olacaq, professor? Kolleclərdən birində təhsil almaq üçün təqaüd. “Timsah” firması beş qalibə pulsuz orta təhsil verəcək.

Kalazans yumşaldı: beş kasıb uşaq orta məktəbi bitirmək imkanı qazanacaq.

– Hə, ara, heç olmasa, sərinsləşdirici içkilərə baxanda, özünü daha yaxşı aparır. “Timsah” Pedro Arşanjonun adını götürür, əvəzində, heç olmasa, nəşə verir, onlar isə heç buna da qiymədlər. Amma bir şeyi başa düşmürəm, bu işin mənə nə daxli var?

– Sizdən Pedro Arşanjo barədə bir tarixi arayışın mətni lazımdır, göndərəcəyik müəllimlərə ki, nəşə bir məlumat olsun əllərində. Yarım səhifə, ən çoxu bir səhifə, bizim qəhrəmanın qısa bioqrafiyası, müəllimlər öyrənib, uşaqlara Pedro Arşanjonun kimliyi haqqında məlumat verə bilsinlər. Uşaqlar da sonra, hərəsi öz bildiyi kimi yazacaqlar. Əla deyil məgər? Bax belə bir qısa arayışı hazırlamağı sizdən xahiş etmək... daha doğrusu, sizə sifariş edirik.

– Bu, o qədər də asan bir iş deyil.

– Başa düşürük, professor, elə buna görə də məhz sizə müraciət edirik. Bir də ki araqlar barədə ideyanın özü də axı sizə məxsusdur. Yeri gəlmişkən, bir qurtum viski istəmirsiniz? Əsl şotland viskisi, hörmətli doktor Zezinyonunkundan yax.

– Bu, asan iş deyil, – serjipeli təkrar elədi. – Sessiyə gedir, vaxt haradan alım?

– Yarım səhifə, professor, lap azacıq, ancaq ən vacib şeyləri yazın. Aydınlaşdırmaq istəyirəm: bu sifarişdir, şirkət sizə qonorar verəcək.

Professor Kalazans səsinə ucaltdı, əməlli-başlı əsəbiləşmişdi və özünü, az qala, təhqir olunmuş sayırdı:

– Ola bilməz, yüz il qala! Mən bu işdə pul qazanmaq üçün yox, Pedro Arşanjonun xatirəsinə layiq olduğu qiyməti vermək üçün iştirak edirəm. Rica edirəm, mənimlə pul haqqında danışmayasanız.

Amo Melo başını buladı: bununla dil tapmaq olmaz, islah olunmazdır. Yaxşı, bəs niyə xoşum gəlir ondan, lənət şeytana? Qaston Simas üzrxahlıq eləməyə tələsdi:

– Pul barədə söhbəti qurtardıq. Bağışlayın. Mətnin dalınca sabah səhər adam göndərə bilərəm?

– Yox, Qaston, çatdırmaram. Bu günə bir yığın inşam var, sabah səkkizdən on ikiyə kimi isə fakültədə başım qarışıqdır. Nə vaxt məşğul olacağam bu arayışın mətni ilə?

– Ən vacib, ən əsas məlumatları, professor, bir də ki öz fikirlərinizi, vəssalam. Biz burada redaktəsini eləyirik.

– Məlumat, bir də ki öz düşüncələrim, hə? Eləyərim, eləyərim bunu. Sabah səhər evimə yollayın kimisə. Mən qeydlərimi Lusiyanın yanında qoyaram.

Kürən katibə viski ilə buz gətirdi. Tələsmədən, bir kəlmə də dinmədən hamının payını qabağına qoydu: bitib-tükənməyən təbəssümlər üçün yaranmış dodaqları danışla, baxanları sevindirmək və ləzzət bəxş etmək üçün yaranan bədəni artıq hərəkətlə yormağın nə mənası var?

PROFESSOR KALAZANSIN “DOPINQ” SƏHMDAR CƏMIYYƏTINƏ TƏQDIM ETDİYİ MƏLUMAT

Adı: Pedro Arşanjo. Anadan olduğu vaxt və məkan: 18 dekabr, 1868-ci il, San-Salvador, Baiya şəhəri. Mənşəyi: Antonio Arşanjo və daha çox Loqunədeli Noka ayaması ilə tanınan Noemiyanın övladı. Atası barədə yalnız o məlumdur ki, Paraqvayla müharibədə cəbhəyə getmiş və Çako üzərindən keçid zamanı həlak olaraq, hamilə arvadını tək qoymuşdur, qadın isə az sonra Pedro adlı ilk və yeganə oğlunu dünyaya gətirmişdir. Təhsili: ibtidai savada özü yiyələnmişdir, sonradan incəsənət və peşə məktəbində oxuyaraq, bir çox fənləri, o cümlədən çap işini öyrənmişdir. Xüsusi uğurlar: portuqal dili sahəsində olmuşdur, lap kiçik yaşlarından mütaliəyə böyük maraq göstərmişdir. Artıq yetkin çağlarında antropologiya, etnoqrafiya və sosiologiyaları dərindən öyrənmişdir. Bu məqsədlə fransız, ingilis, ispan dillərinə yiyələnmişdir. Onun baiya xalqlarının həyatı və adətləri barədə məlumatları praktik cəhətdən mükəmməl idi. Əsərləri (dörd kitab nəşr etdirmişdir) “Baiya xalqının mərasim və adətləri” (1907); “Baiya xalqının adətlərinə afrikan təsiri” (1918); “Baiya ailələrində irqin qarışması barədə qeydlər” (1928); “Baiya mətbəxi – onun mənşəyi və reseptləri” (1930). Bu əsərlər hal-hazırda folklor, ötən əsrin sonu, cari əsrin əvvəllərində

Braziliya məişətinin xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi və ən əsası isə – Braziliyada irqi problemin mahiyyətinin açılması sahəsində əsaslı mənbələr sayılır. İrqlərin qarşması və birləşməsinin qızgın tərəfdarı kimi çıxış edən Pedro Arşanjo, Amerika alimi, Nobel mükafatı laureatı Ceyms D. Levensonun qənaətinə görə, “müasir etnologiya elminin yaradıcılarındandır”. Pedro Arşanjonun əsərlərinin tam külliyyatı bu yaxınlarda San-Paulunun “Martine” nəşriyyatı tərəfindən “Braziliyanın böyük şəxsiyyətləri” silsiləsində ilk cildə, universitetin filologiya fakültəsinin professoru Artur Ramosun şərhli ilə çap olunmuşdur. Birinci cildə Pedro Arşanjonun ilk üç kitabı “Braziliya – metislər ölkəsi” ümumi başlığı altında (başlıq professor Ramos tərəfindən təklif olunmuşdur), Baiya mətbəxi barədə əsər isə ayrıca cildə işıq üzü görmüşdür. Pedro Arşanjonun uzun illər ərzində unudulmuş əsərləri indi beynəlmiləl şöhrət qazanmışdır. Bu kitablar Birləşmiş Ştatlarda ingilis dilinə tərcümə olunaraq, Kolumbiya Universitetinin (Nyu-York şəhəri) nəzarəti altında çap olunmuş “Tropik və inkişafda olan ölkələrin həyatı” ensiklopediyasına daxil edilmişdir. Cari, 1968-ci ildə Pedro Arşanjonun yüzillik yubileyi təntənələri ərəfəsində onun barəsində çox yazılmışdır. Xüsusi olaraq, professor Ramosun əsəri və Pedro Arşanjonun əsərlərinin ingilis dilində nəşrinə Ceyms D. Levensonun yazdığı və “Pedro Arşanjo – elmin banisi” adlandırdığı ön söz qeyd edilməlidir. Digər məlumatlar: mulat, yoxsul, müstəqil təhsil alıb. Uşaq ikən yük gəmisinə yunqa düzəlib. Bir neçə il Rio-de-Janeyroda yaşayıb. Baiyaya qayıdandan sonra mətbəədə işləyib, ibtidai məktəbdə dərs deyib, sonra tibb fakültəsində əmək fəaliyyətinə başlayaraq, orada otuz il çalışıb; onu təqiblərə məruz qoyan bir kitabının çapından sonra işdən çıxarılıb. Həvəskar musiqiçi, kavalinkino və altısimli gitarada ifa bacarığına malik idi. Xalq bayramlarında və mərasimlərdə iştirak edib. Evli olmayıb, onun bir çox məhəbbət macərələrinin iştirakçısı olduğu söyənilir, o cümlədən də skandinaviyalı – ya isveçli, ya fin olan bir gözəl xanımla, bu barədə dəqiq məlumat yoxdur. Ölüm tarixi: 1943-cü ildə, yetmiş beş yaşında dünyasını dəyişmişdir. Dəfn mərasimində çox adam iştirak etmişdir, o cümlədən də professor Azevedo və şair Elio Simoens. Pedro Arşanjo öz şəxsi həyatının nümunəsində göstərmişdir ki, yoxsulluq içində anadan olmuş, atasız

böyümüş, mədəni inkişafı üçün əlverişsiz şəraitə düşmüş, kiçik vəzifələr tutan bir insan bütün çətinlikləri arxada qoyaraq, biliyin zirvələrinə necə qalxıb, öz dövrünün ən məşhur insanları ilə yanaşı dayana və bəzi cəhətlərdə hətta onları geridə belə qoya bilər.

4

“DOPINO” SƏHMƏDAR CƏMİYYƏTİNİN
REKLAM VİRTUOZLARI TƏRƏFİNDƏN REDAKTƏ OLUNARAQ,
SALVADOR ŞƏHƏRİNİN İBTİDAİ SİNİF MÜƏLLİMLƏRİNƏ
GÖNDƏRİLMİŞ MƏTN

Bütün dünyada məşhur olan ölməz yazıçı və etnoloq, yüzillik yubileyini “Jornal de Sidade” və “Timsah arağı” şirkətinin rəhbərliyi altında bu il qeyd etdiyimiz, Baiyanın və bütün Braziliyanın şöhrəti Pedro Arşanjo 1868-ci il dekabrın 18-də Salvador şəhərində anadan olmuşdur. Paraqvay müharibəsi qəhrəmanının oğlu anadan yetim doğulmuşdur: onun atası, Antonio Arşanjo, vətənin çağırışına cavab olaraq, hamilə arvadı ilə vidalaşib cəbhəyə getdi ki, ölmünü Çakonun nəhayətsiz ənginliklərində, məkrli düşmənlə qeyri-bərabər döyüşdə tapsın. Atasının gözəl nümunəsindən dərs alan Pedro Arşanjo lap uşaq çağlarından anadan olduğu boz və miskin mühitdən çıxmaq üçün mübarizə aparmışdır. O, ədəbiyyat və musiqini öyrənməkdən başlamışdır və ilk cəhdlərdən onu digərlərindən fərqləndirən ədəbi istedadı həmişə bəlli olmuşdur. Bir neçə dila, o cümlədən də ingilis, fransız və ispan dillərinə çox qısa bir zamanda yiyələnmişdir. Yeniyyətə çağlarında macərə axtarırları onu gəmidə matros qismində dünya səyahətinə çıxarmışdır. Stokholm şəhərində bir gözəl skandinaviyalı qızla tanış olmuşdur və tale bu qadına Pedro Arşanjonun ən böyük məhəbbəti olmağı nəşib etmişdir. Baiyaya döndəndən sonra tibb fakültəsində otuz ildən də qısa bir müddətdə alim və yazıçı kimi şöhrət tapması üçün münbit mühitə düşmüşdür. Onun qələminə baiyalılardan adətləri və folkloruna, irqi problemin təhlilinə həsr edilmiş bir sıra kitablar məxsusdur. Bu kitablar digər dillərə tərcümə edildəndən sonra Pedro Arşanjo dünyanın bütün ölkələrində

məşhurlaşmışdır, xüsusilə də əsərlərinin hamı tərəfindən qəbul edildiyi və Nyu-York şəhərindəki Kolumbiya Universitetində tanınmış professor, Nobel mükafatı laureatı, özünü Pedro Arşanjonun tələbəsi sayan Ceyms D. Levensonun təşəbbüsü ilə çap olunduğu Birləşmiş Ştatlarda. Pedro Arşanjo elm aləmində hörmət və şöhrət qazanmış, 1943-cü ildə Salvador şəhərində yetmiş beş yaşında dünyasını dəyişmişdir. Hökumət nümayəndələri, universitet professorları, yazıçı və şairlər onun tabutunu arxasınca gedirdilər. Baiya və bütün Braziliyanın itfaxı, vətəninə xaricdə tanıtılmış Pedro Arşanjo şəxsi nümunəsilə bizə öyrədir ki, yoxsulluq mühitində, yad mədəniyyətin əhatəsində anadan olan bir insan biliyin zirvələrinə ucalaraq, cəmiyyətdə mühüm bir mövqeyi necə qazana bilər. Elmin və mədəniyyətin bu parlaq aristokratının anadan olmasının yüzilliyini bayram edərkən bir, Baiya sakinləri, bu mühüm tarixlə əlaqədar növbəti vətənpərvərlik aksiyası keçirən "Jornal da Sidade"-nin çağırışına qoşularaq, Pedro Arşanjonun əziz xatirəsini yad etməkdə hamı bir nəfər kimi yekdillik. "Timsah arası" firması bu böyük bayramdan kənarda qala bilməzdi, çünki o özü artıq çoxdan Baiya folklorunun ayrılmaz bir hissəsinə çevrilmişdir, o folklorun ki, dahi həmsəhərlimiz öz ömrünü ona sərf etmişdir. Məgər uşaqlarda radio və televiziya reklamlarından sevdikləri "Şən Timsah" obrazına valehliyi bu araq markası yaratmayıbmı? Məgər bu reklamlar, içərisində şeiri də, musiqisi də olan əsl müasir folklor sənəti nümunəsi deyilmi? "Şən Timsah" Salvadorun ibtidai məktəblərində böyük müsabiqə keçirir. Biz məhriban müəllim senyoralardan xahiş edirik ki, dərslərdə Pedro Arşanjonun həyat tarixçəsini danışsınlar və qoy birinci sınıfdan beşinci sinfə kimi bütün şagirdlər öz təəssürlərini qələmə alsınlar. Müsabiqə beş mükafat – ştatın paytaxtındakı xüsusi gimnaziyalardan birində təhsil almaq üçün beş təqaüd uğrunda keçiriləcək. Bu təqaüdləri "Timsah arası" firması ayracaq. "Şən Timsah" Salvadorun bələdiyyə məktəblərinin uşaqları ilə bir yerdə qışqırı: "Yaşasın ölməz Pedro Arşanjo!"

MÜƏLLİM DIDA KEYROZUN RIO VERMELYO RAYONUNDA
YERLƏŞƏN, JURNALIST COVANNİ GIMARAENS ADINA
BƏLƏDİYYƏ MƏKTƏBİNİN ÜÇÜNCÜ SINFİNDƏKİ
DƏRSDƏ GİRİŞ SÖZÜ

Pedro Arşanjo Baiyanın, Braziliyanın, bütün dünyanın fəxridir. O, yüz il bundan qabaq anadan olmuşdur və buna görə də "Jornal da Sidade" və araq satan "Timsah" firması onun yüzilliyini qeyd edərək, tələbələr və şagirdlər arasında müsabiqə keçirirlər. Qiymətli hədiyyələr ayrılıb, məsələn, Birləşmiş Ştatlara və Rio-de-Janeyroya səyahət, televizor, radio-qəbulədiçi, kitablar və sairə. İbtidai məktəblərdə oxuyan sizlər üçün də mükafatlar olacaq – şəhərimizin, ştatın paytaxtının gimnaziyalarından birində oxumaq üçün beş təqaüd ayrılacaq. Xüsusi məktəblərdə təhsilən indiki qiymətlərini nəzərə alsaq, çox böyük mükafatdır. Pedro Arşanjonun atası Paraqva ilə müharibədə general idi və qəddar Solan Pereslə mübarizədə həlak olmuşdur, o, bizim ölkəmizlə müharibə eləyirdi. Balaca Pedro yetim və pulsuz qalır, amma ruhdan düşmür. O, məktəbə gedə bilmir, gəmi ilə uzaq ölkələrə gedib, bir neçə xarici dil öyrənir, poliqlot olur – poliqlot elə bir adamdır ki, təkcə portuqal dilində deyil, həm də başqa dillərdə danışa bilər. Tibb fakültəsində qapıçı işləyir, sonra isə elmi dərəcə alaraq, otuz il dərs deyir. O, folklor haqqında çoxlu kitablar yazıb, onlarda heyvanlar, adamlar barədə əhvalatlar danışılır, amma bu kitabları uşaqlara oxumaq olmaz. Bu çox ciddi, mühüm kitablardır, onları alim-professorlar oxuyurlar. Pedro Arşanjo çox gəzib, Avropada və Birləşmiş Ştatlarda olub, mənə, dünyada ən yaxşı şey səyahət etməkdir. Avropada o, gözəl bir skandinaviyalı qızla tanış olub, ona evlənib və bütün ömrünü xoşbəxt yaşayıb. Birləşmiş Ştatlarda o, Kolumbiya Universitetində, Nyu-Yorkda mühazirələr oxuyurdu. Nyu-York dünyanın ən böyük şəhəridir. O, dərslərini ingilis dilində aparır. Onun şagirdləri arasında amerikalı alim Levenson da vardı və o, müəllimindən o qədər şey öyrənir ki, axırda Nobel mükafatını, dünyada ən böyük mükafatı alır; bu mükafatı alanlar birbaşa tarixə

düşürlər. Pedro Arşanjo 1943-cü ildə, qoca ikən ölüb və onun dəfni lap müqəddəslərin bayram mərasiminə bənzəyirdi, orada qubernator, prefekt və universitet professorları var idi. Pedro Arşanjo öz nümunəsində bizə öyrədir ki, kasıb oğlan da, əgər yaxşı oxusa, yüksək cəmiyyətə düşə bilər, universitetdə dərs deyə bilər, çoxlu pul qazanıb ürəyi istəyən qədər səyahət edə və Braziliyanın iftixarına çevrilə bilər. Bunun üçün gərək iradə olsun, bir də müəllimə yaxşı qulaq asasan. İndi siz Pedro Arşanjo barədə öyrəndiklərinizi yazacaqsınız, amma əvvəlcə gəlin təqatüdləri sizə verəcək "Şən Timsah"la bir yerdə qışırıq: "Yaşasın ölməz Pedro Arşanjo!"

6

JURNALİST COVANNI GIMARAENS ADINA
HƏMİN MƏKTƏBİN ÜÇÜNCÜ SİNİF ŞAĞIRDI
DOQQUZ YAŞLI RAYIN İNŞASI

Pedro Arşanjo çox kasıb yetim idi ki, bir xarici qızla matrosluğa qaçdı, mənim əmim Zuka kimi və Amerikaya getdi, çünki orada çoxlu pul var, sonra dedi, mən braziliyalıyam və Baiyaya gəldi, başladı heyvanlardan, adamlardan nağıllar danışdı və yaman ağıllı idi. Uşaqlara dərs öyrətmirdi, amma doktorlara bir də müəllimlərə öyrədirdi və sonra öldü, sonra da Braziliyanın fəxri oldu, qəzet də beş şüşə araq mükafat verdi ona. Yaşasın Pedro Arşanjo və "Şən Timsah"!

PEDRO ARŞANJO OJUBANIN VƏTƏNDAŞ MÜBARİZƏSİ
VƏ XALQIN MEYDANI TUTMASI BARƏDƏ

1

– Bizdə fransızca hamıdan yaxşı Nestor Souza danışır, heç bir ləhcə hiss olunmur onun danışdığına, – professor Aristides de Kayras hüquq fakültəsinin dekanı, görkəmli hüquqşünas, beynəlxalq təşkilatların üzvünü tərifləyirdi. O, şirin bir nemət dadırmış kimi, bir də təkrar elədi: – Nestor Souza – kəllədir! Nestorun, heç şübhəsiz, çox gözəl tələf-füzü var. Lakin nitq hissələrində, söz tərkiblərində Zinyo də

Karvalyo ilə çətin ki, ayaqlaşsın. Zinyo üçün fransız dilində heç bir sırr qalmayıb. O, Şatobrianın "Xristianlıq dahisi"ndən neçə səhifəni, Viktor Hügounun nə qədər şeirini, Rostanın "Sirano de Berjerak"ından bütün səhnələri əzbərdən bilir. – Professor Fonseka yazıcının adını fransızlar kimi "Viktor Yuqo" deyirdi ki, özünün də bu sahədə kifayət qədər məlumatlı olduğunu nümayiş etdirsin. – Siz onun necə şeir oxumasını eşitmisiniz? – Bəli, təbii ki, mən sizin təriflərə qoşuluram, lakin, hər halda, sizdən soruşuram: Zinyo Nestor Souza kimi fransız dilində nitq improvizə edə bilərmi? Əziz həmkarlarım, sizin yadınızdadır, keçən il parislə vəkil metr Denin şərəfinə verilən banket? Nestor salam nitqini fransız dilində tamamilə ekspromt söylədi! Dəhşətdir! Onu dinləyəndə mən həmyerli olduğumuzdan iftixar hissi keçirdim. – Ekspromt? Yox bir, – anıq və üz-gözümdən acıqlı yağan privat-dosent, tələbələr arasında populyarlığını məhz əfkəri-ümmumun qəbul etdiyi şəxsiyyətləri hörmətdən salmaqla və bir də imtahanlarda liberallığı ilə qazanmış İsayas Luna tikanlı-tikanlı dilləndi. – Mənim bildiyimə görə, o, öz mühazirələrini əzbərləyir, danışdığı mimikasını isə güzgü qabağında məşq eləyir.

Bəsdirin, siz niyə onun paxıllığını çəkənlərin şərhi dediyodulannı təkrar edirsiniz? – Bunları hamı danışır, bu, xalqın səsidir. Vox populi, vox Dei!

Zinyo... – professor Fonseka yenə öz namizədini müdafiəyə qalxdı. Dərslər arasındakı fasilədə tibb fakültəsində mühazirə oxuyanların hamısı müəllimlər otağına söhbətləşməyə yığışırdılar; onların hamısı biri-birindən məşhur və özündənrazı idi – hər biri özünün müstəsna olduğunu düşünərək, həmin mövqedən də çıxış edirdi. Onlar pedellərin gətirdiyi isti qəhvəni sümürə-sümürə dərslərdən və tələbələrə, ortaya atılan istənilən mövzuda – elmi problemlərdən tutmuş bir-birinin qeybətində – söhbət etmək dincəlirdilər. Hərdən də, az qala, pıçiltıyla danışılan lətifəyə altdan-altdan gülərək, bədənlərini əsdirirdilər. "Bizim fakültədə dəyərli bir şey yalnız müəllimlər otağına eşidərsən", – həmin günün mövzusu – fransız dilini kim daha yaxşı bilir – orta-ya atmış professor Aristides Kayres iddia eləyirdi. Ziyallığa iddialı olan hər bir kəs üçün fransız dili vacib idi, ali təhsilin

bəlli atributlarından sayılırdı. O illər istənilən fakültənin tədris proqramlarının mənimşənilməsi üçün zəruri olan əsas dərslər hələ portuqal dilinə tərcümə edilməmişdi. Tələbələrə təklif edilən bibliografiya, əksər müəllimlərdə fransızların idi, bəziləri, əlavə olaraq, ingilis dilində ədəbiyyatdan da istifadə edirdilər, alman dilini isə heç kəs bilmirdi. Düzgün fransız dilində ləhcəsiz danışmaq artıq çoxdan prestijli sayılır, qürur hədəfinə çevrilirdi. Başladılar bu dili kifayət qədər bilən digərlərini də axtarmağa: Politeknik məktəbin müəllimi Bernar – onun atası fransız idi, özü isə təhsilini Qrenoblda almışdı – dəfələrlə Avropaya getmiş və Parisin kabarelərində fransız dilinin tam kursuna yiyələnmiş jurnalist Enrike Damazonu, – “siz nə danışsınız, onun aktiv leksikonu ancaq yataq otağına aid olan kəlmələrdən ibarətdir”; on iki il Latin kvartalında avara həyatı yaşamış rəssam Florensio Valensani; yezuit kollecinəndə padre Kabralı – “o da hesabdan deyil, biz braziliyalıları nəzərdə tuturuq, o isə portuqaldır”. Yaxşı, bəs hamıdan düzgün danışan, tələffüzü təmiz olan kimdir? Kimin ləhcəsində əsl parisililər kimi qışıldayan “r”, burun saitləri var.

Hörmətli həmkarlar, bu qədər adamın adını çəkdiyiniz, amma unutdunuz ki, fakültəmizdə bu sahənin üç-dörd əjdahası var, – professor Ayres həmsöhbətlərini qınadı. Hamı çiyindən ağır yük götürülübmüş kimi, dəridən nəfəs aldı: yadları tərifləyirdilər bayaqdan və elə bu səbəbdən özlərini narahat hiss edirdilər, amma öz fakültələrinin ulduzlarından bir kəlmə də danışmamışdılar. Axı o zamanlar Baiyada tibb fakültəsinin professoru adından şərəfli rütbə yox idi. Bu rütbə təkcə bütün ömrün boyu kafedra müdiri olmaq imkanı vermirdi, həm də yaxşı maaş, hörmət və varlı pasiyentlər gətirirdi. Qəzətdə belə bir elan “Baiya tibb fakültəsində kafedra müdiri, Paris klinikalarında staj keçmiş professor, doktor filankas” oxuyanda adamlar hətta sertananın ucaqlarından belə gəlirdilər. Bu ad səhrli bir açar kimi insanın qarşısında ən müxtəlif sahələrdə geniş fəaliyyət imkanları açdı: ədəbiyyat, siyasət, mülkədarlıq və heyvandarlıq. Professorlar müxtəlif akademiyalara üzv seçilir, ştatın və yaxud ölkənin qanunverici orqanlarında deputat olur, fazendalar, minlərlə baş mal-qara, bütöv latifundiyalar alırdılar. Boş qalmış kafedra müdiriyyəinə seçilmiş ümummilli miqyasda hədi-

sayə çevrilirdi: Rio-de-Janeyronun və San-Paulunun həkimləri baiyalılara rəqib olmağa tələsir, ən müxtəlif güzəştlərlə bağlı olan bu vəzifə naminə onlarla bəhşə girirdilər. Təmaşaçılar bu disputlara, dissertasiya müdafiələrinə, namizədlərin açıq mühazirələrinə dəstə-dəstə gəlir, sual və cavabları diqqətlə izləyir, diribaş cavablara və kobud hücumlara səs-küylə reaksiya verirdilər. Fikirlər haçaləşir, jürinin fikri mübahisə və etirazlar doğururdu, hətta elə epizodlar da olurdu ki, qarşı tərəfi fiziki məhvlə, ölümlə hədələyirdilər. Belə bir şəraitdə fransız dili bilicilərini sadalayarkən tibb fakültəsinin aristokratlarını necə unutmaq olardı! Xüsusi utanc yeri bu idi ki, müəllimlər otağında bu mübahisəni sakitcə dinləyənlər arasında professor, korifey, poliqlot “yeddidilli möcüzə” Nilo Arqolo da vardı. O nəinki fransız dilində nitq söyləmək, söhbət aparmaq, həm də məqalələr, rezyumələr yazmaq bacarığına malik idi. Bu yaxınlarda Brüssel konqresinə mühüm bir əsərini göndərmişdi: “Zənci və metislərdə paranoyya”. “Tam fransız dilində bir əsər, içində portuqal dilində birçə sətir də, bir kəlmə də yox idi!” – deyə, professor Osvaldo Fontes qələbə çələngini öz müəllimi və dostuna verməyə tələsdi.

Hamının hörmət elədiyi professor, tibb elminin ən böyük ulduzlarından biri, tədqiqatın tədqiqatçısı Silva Viraja kiçik qurtumlarla qəhvə içə-içə, Ayres və Fontesin replikalarından sonra həmkarı Nilo de Avila Arqolo de Arajuanın sifətinin dəyişməsinə göz qoyaraq, kef edirdi: əvvəlcə qarabaq, lal-dinməz, dalınca həyəcanlı, sonra isə birdən lap sevincək, bir an sonra alındakı özünəvurgunluq aydın seçilən süni təvəzö pərdəsi. Tanınmış alim insan sarsaqlığına dözümlü idi, amma təşəxxüsdən zəhləsi gedirdi. Yekdil tərif xoru susan kimi, professor Arqolo ürəyi genişlik nümayiş etdirərək, diləndi:

– Professor Nestor Qomes də Kornelin dilini mükəmməl bilir. – Qalanlarının isə heç adını da çəkməyi lazım bilmədi. Belə aşkar özünəvurgunluğa dözə bilməyən Silva Viraja fəncanın masanın üstünə qoyaraq diləndi: Mən burada adı çəkilənlərin hamısını tanıyıram və fransız dilində necə danışmaqlarından da xəbərdaram. Lakin diqqətinizə yetirəm ki, bizim şəhərdə fransızca tam mükəmməl,

¹ Paranoya – ruhi xəstəlik (lat.)

idisə, hamısını oxudu. Saysız-hesabsız traktat, kitab, dissertasiya, elmi xəbər, məqalə arasdırdı, bir yığın qəzet və jurnal mütlaliyə etdi, bir sözlə, əsl kitabxana, arxiv siçovuluna çevrildi. Bununla yanaşı, xalqın bütöv bir ömür yaşadığı şəhərdə, plantasiyalarda xalq məişətinə göz qoyaraq, öyrənməyinə davam edirdi. Amma indi onun məlumat mənbələri arasında kitablar da vardı və əsas problemin həllinə aparən yolda bilik ağacının bir çox budaqlarını gəzəsi oldu, erudita çevrildi. Bütün bu illər ərzində elədiklərinin hamısının bir məqsədi, mənası vardı və hər şey bütöv bir halqa kimi ümumi zəncirə daxil olurdu. Mestre Lidio Korro onu tələsdirirdi. Qəzetlərdə iri başlıqlar altında qəzəbli hücumları və təhdidləri oxuyaraq qəzəblənirdi: "Nə vaxtdək biz Baiyanın böyük, murdar bir çalaya çevrilməsinə dözəcəyik?"

– Kırva, deyəsən, sənin qələmin qırılıb, mürəkəbin də yerə tökülüb. Hani ikinci kitab? Sən elə onun bəsinədə ancaq danışsən, amma heç yazdığını görmədim.

– Tələsdirmə məni, dostum, hələ hazır deyiləm.

Dostunu qızıdırmaq üçün Lidio ona məqalələri, xəbərləri oxuyurdu: polisın kandombleyə basqını, taxta bütərin müsadirə olunması, bayramların yasaqlanması, İyemanjaya hədiyyələrin yığıldırılıb aparılması, kapoeyaçılarnın polis məntəqəsində qılinc qınları ilə vəhşicəsinə döyülməsi...

– Onlar həmişə bizi var gücləriylə döyməyə hazırdılar. Bütün bunlardan başı çıxarmaq üçün bu cızmaqaraları oxumağa ehtiyac yoxdur.

Lidio əli ilə Pedro Arşanjonun masasının üstündə qalaqlanmış kitabçalara, kitablara, tibbi jurnallara işarə elədi.

– Qəzeti aç, o dəqiqə görəcəksən: biri dairəvi sambanı yasaqlamağı tələb eləyir, başqası – kapoeyrani, üçüncüsü – kandombleni. Xəbərlərin biri o birindən dəhşətlidir. Biz bir tədbir görməsək, axırımıza çıxacaqlar.

– Sən düz deyirsən, əzizim. Bizim məsələmizi birdəfəlik həll eləmək istəyirlər.

– Bəs sən – savadlı, hər şeyi bilən bir şəxs, nə edirsən?

– Dostum, bütün günahlar da elə professorlarda, onların nəzəriyyələrindədir. İlk səbəblərlə mübarizə aparmaq lazımdır. Qəzetə etiraz yazmaq faydalı işdir, amma heç nəyi dəyişməyəcək.

– Yaxşı, qoy sən deyən olsun. Bəs onda kitabını niyə yazmırsan, deyə bilərsənmi mənə?

– Hazırlaşım hələ. Bilirsən, kırva, mən kor idim, bisa-vad idim. Bunu başa düş, dostum. Elə bilirdim ki, çox bilirəm, amma heç bir şey bilmirdim.

– Heç bir şey? Mən də elə bilirdim ki, sənin burada, Tabuanda, "Mücüzələr dükanı"nda öyrəndiklərin sizin fakültənin alim söhbətlərindən artıq şeylərdir, Pedro kırva.

– Fakültədəki elmi söhbətlərin mənə daxil yoxdur və xalq hikmətinə də qətiyyənlə təkbiz eləmirəm. Amma mən bir şeyi anladım ki, təkcə xalq hikməti ilə çox şeyə nail ola bilməsən. Dayan, dostum, bu dəqiqə anladım səni.

Tadeu arxası onlara durub kitab cıldlayırdı və kırvasının dediklərindən birçə kəlməni də qulağından yan buraxmırdı.

– Mənim aziz kırvəm, – Arşanjo Lidioya izah edirdi, – mən professor Arqoloya çox borcluyam, zənciləri və mulatları axtalamaq istəyən, polisi kandombleyə yönəldən bu adama, tələbələrimiz demiş, bu "əcinna ovçusu"na borcluyam. Bir zamanlar mənə açaqlımaq üçün savadsızlığımı göstərib buna müvəffəq olmuşdu. Əvvəlcə ancaq hirsələndim: dünya başıma daraldı. Sonra başa düşdüm ki, düz deyir, həqiqətən, piyadayam mən. Necə izah edim bunu, çox şeyi görürdüm, amma başa düşmürdüm, çox şeyi bilirdim, lakin bilmirdim ki, "bilmək" özü nə olan şeydir.

– Kırva, bir azdan sən tibb professorlarından da qəliz danışacaqsan ha. "Bilirdim, amma bilmirdim ki, "bilmək" nədir" – nədir bu, tapmaca-zaddır?

– Uşaq da bir meyvəni dişləyən kimi dadını bilir, amma bilmir ki, niyə bu meyvənin dadı məhz belədir. Mən vəziyyətin necə olduğunu görürəm və istəyirəm bunun səbəbini tapım, bax indi bununla məşğulam. Tapacağam, dostum, sözümə inan.

Nə qədər ki Pedro Arşanjo öyrənirdi, qəzet redaksiyalarına məktublar yazır, qədim adətlər üzərinə hücumlara, polis repressiyasını gücləndirmək tələblərinə qarşı etiraz eləyirdi. Kimse öz üzərinə bu əziyyəti götürüb, onun öz imzası ilə, yaxud Qəzəblənmiş Oxucu, Zumbinin davamçısı, Male, Braziliyalı Mulat təxəllüsləri altında dərc olunmuş həmin o məktubları oxusa, Pedro Arşanjonun uzun illər ərzində inkişafının şahidi olar. Onun fikirləri ölkə və xarici

alimlərin yazdıqlarına istinad edərək, getdikcə daha inamlı səslənir, təkzibedilməz olurdu.

Özünün "Redaksiyaya məktublar"ında mestre Arşanjo qələmini itlədi, diyi aydın, fədaları dəqiq oldu, bununla yanaşı, bütün yazlarına xas olan poetik ruhunu da əldən vermədi. O, təkbaşına həmin dövrün, demək olar ki, bütün Baiya mətbuatı ilə qeyri-bərabər savaşa qalxdı. Növbəti məktubunu redaksiyaya göndərməzdən əvvəl "Möcüzələr dükanı"nda onu mütləq dostlarına oxuyurdu. Manuel de Prasedes qızısaaraq, "bu əclafların əngini dağıtmağı" təklif eləyirdi. Budian hər bir tezisi bəyənəndə başının hərəkəti ilə təsdiq edir, Valdeloyr əl çalır, Lidio Korro gülümsünürdü. Sonra Tadeu məktubu redaksiyaya aparırdı.

"Redaksiyaya məktublar" onlarca idi, amma yalnız bəzilərinə ya tam, ya da ki ciddi itxarla qəzet sütunlarında yerləşdirilirdi, əksəriyyəti isə zibil səbəllərinə atılırdı və yalnız ikisi "xüsusi diqqətə layiq görülmüşdü". Onlardan birincisi çox geniş idi, demək olar ki, bütöv bir məqalə boyda və kəndombleyə ən qəzəbli və ısrarlı hücumlar edən bir qəzetə göndərilmişdi. Həmin məktubda Pedro Arşanjo sakit bir tərzdə və faktoloji mötəbərliklə Braziliyada bütperəst inancın təhlil edir, onlar üçün "katolik və protestant kilsələrinə olduğu kimi, vicdan əzadlığı, ehtiram və güzəştlər tələb edirdi, çünki afro-brazil kultları da – inanc, din başqalarından heç də əskik olmayan minlərlə vətəndaş üçün ruhi qidadır".

Bu qəzetçik məktubun cavabında bir məqalə partlatdı, onun müəllifi ifadələrini seçmək fikrində deyildi, öz qəzəbini birinci səhifədə böyük hərflərlə yığılmış "Dəşətli iddialar" başlığı altında oxucuların üstünə tökükdü. Müəllif Pedro Arşanjonun arqumentlərindən sitat gətirməyərək, polemika girmir, onları yalnız xatırladır və öz vəzifəsini bunda görürdü ki, "hakimiyyət orqanlarına, ruhanilərə və ictimaiyyətə xəbər versin: bütperəstlər redaksiyaya yazdıqları məktubda tələb edirlər (TƏLƏB EDİRLƏR!) ki, biabırçı şaman rituaları da ali katolik dininə, müqəddəs Məsih kilsəsinə və həmçinin razlaşmadığımız protestant kilsəsinə, kalvinizmə və lüteranlığa verilən güzəştlərə, göstərilən hörmətə layiq görülsün və mənəvi baxımdan eyni məqamda tanınсын". Məqalənin sonunda redaksiya Baiya vətəndaşlarını əmin edirdi ki, bundan sonra da "mənfur bütperəstliklə,

makumbanın baiyalıların qulaqlarını batıran, onların estetik zövqünü korlayan vəhşi təbil gurultulan ilə bənşməz mübarizəsini davam etdirəcək". Digər məktubdan isə yenice açılan bir liberal təmayüllü qəzeti, öz populyarlıq və tiraj yürüşündə istifadə etmişdi.

Pedro Arşanjo bu məktubu professor Osvaldo Fontesin bir mühafizəkar qəzetdə "Həyəcan təbili" başlığı altında gedən həvcinə cavab kimi yazmışdı. Psixiatriya professoru yerli elitani və hökuməti ölkənin gələcəyi üçün onun nöqteynəzərindən təhlükə ola biləcək bir fakta diqqət yetirməyə çağırırdı: ştatın ali təhsil ocaqları rəngbərənglərin əsl təhlükəli hücumuna məruz qalmışdır. "Getdikcə daha çox rəngbərənglər təmizqanlı, yaxşı ailədən çıxmış cavanlar üçün qorunması zəruri olan boş iş yerlərini tuturlar". Artıq qəti tədbirlərə əl atmaq vaxtıdır – "sadəcə olaraq, degenerasiyaya uğramış elementlərin yolu qanunvericiliklə qapanmalıdır". Professor metis və zəncilərin zabıt rütbəsi almasına qadağa qoymuş hərbi dəniz qüvvələrini misal gətirir, "nəcib diplomatik kadrlar sırasını rəngli qanışıklardan" nəzakətlə və eyni zamanda inamlı qoruyan xarici işlər nazirliyinə tərifnamələr yağdırırdı. Pedro Arşanjonun cavab məktubu isə belə imzalanmışdı: "Hörmətlə: Braziliya Mulatı".

Zənci və mulatların yüksək intellektual bacarığını isbat edən ciddi əsaslandırma, tanınmış antropoloqlara istinad, məşhur metislərin, o cümlədən də Braziliyanın müxtəlif ölkələrdəki səfirlərinin adları çəkilir, professor Fontesin kimliyindən söhbət açılırdı. "Professor Fontes təmizqanlı doktorlar uğrunda mübarizə aparı. Əslində, təmizqanlı yalnız cıdır atlan olur. Bu professoru İsus Terreyrosu ilə addım-layan görəndə tələbələr zarafatla deyirlər ki, Nilo Arqolo de Arajuanın qayğısı ilə psixiatriya professoru rütbəsinə alan doktor Fontes Kaliquanın atına bənəyir: bir zamanlar Kaliqua Roma senatında öz atına kürsü ayırmışdı – professor Nilo Arqolo de Araujo isə Osvaldo Fontesə tibb fakültəsində kafedra müdiri kürsüsünü ayırıb. Elə bu səbəbdən də professor fakültədə cinsin təmizliyini qorumaq uğrunda çıxış edir. Təmiz və nəəc qan isə cıdır atlarında olur. Görəsən, professorun özünün qanı təmiz və nəəcdirmi?" Məktubunun birinci hissəsini həmin təza qəzetin baş məqaləsində görəndə Arşanjonun heyranini təsəvvür edə bilərsiniz,

yəqin: arqumentlər, sitatlar, ifadələr, abzaslar, bütöv paraqraflar sözbəsöz təkrar olunurdu.

Professor Fontesa həsr olunmuş hissədən redaktor, demək olar ki, heç istifadə etməmişdi, qanın təmizliyi və atın mənşəyi barədə söz oyununu da bir kənara ataraq quru satirlərlə kifayətlənmişdi: "Bu görkəmli alimin erudisiyasını şübhə altına almaq kimi bir fikrimiz olmasa da, onun tələbələr arasında məhz müdafiə etdiyi köhnə nəzəriyyələrə görə zərəfat obyektinə çevrilməsi faktıdır". Nə Braziliya Mülkündən, nə də ki onun hörmətindən bir kəlmə də yox idi yazıda. Bütün uğur qəzetin payına düşdü, məqalə yaman əks-səda doğurmuşdu. Həmin gün Arşanjo tələbələrin bu qəzeti tibb fakültəsinin divarlarından asmasını məmnuniyyətlə izlədi. Professor Fontes öz kafedrasının pedeline tapşırırdı ki, qəzeti divarlardan qopararaq məhv eləsin. O, hirsindən lap vəhşiləşmişdi, zahiri ölümlüyündən, həmişə göstərdiyi nəzakətindən, tələbələri bir iş törədərkən, adətən, nümayiş etdirdiyi təbəssümündən əsər-ələmət qalmamışdı.

3

Pedro Arşanjo professor Silva Virajadan müxtəlif fikirlər, ifadə tərzlərinin dəqiq təhlilini öyrəndi, sanki, onları mikroskop altında öz-üzünə çevirərək baxır, ən əhəmiyyətsiz, ən xırda cəhətlərini belə hərtərəfli öyrənirdi. O, Qobinonun həyatını və əsərlərini, dəhşətli nəzəriyyəsini artıq əzbər bilirdi. Onun Braziliyada Fransa səfiri olarkən göstərdiyi fəaliyyəti az qala dəqiqbədəqəqlə izləmiş, araşdırmışdı: yalnız mütləq mənadla tanışlıq insanı alovlu kin və qəzəbdən soyuq nifrətə çatdırmağa qadirdir. Beləliklə, fransız səfirinin imperator sarayındakı fəaliyyətini günbəgün izləyərək, müsyö Jozef Artürlə combe de Gobineau¹ bir yerdə, onun əlahəzrət ikinci Pedro ilə ədəbiyyat və digər elmlər barədə söhbətlər etdiyi San-Kristovandakı saray bağçalına yetişdi və təsəvvür eləyin ki, həmin bu söhbətlər o zaman aparılırdı ki, Pedro Arşanjonun anası Loquenedeli Noka ilk doğuş tutmalarını hiss eləyərək, bir zənci balasını o yerlərin ən yaxşı mamaçası olan Uzunqulaq Ritanın arxasına yollamışdı. 1868-ci ildə, Pedro lap yeni doğulanda artıq Qobinonun

¹ Qraf de Qobino (fran.)

əlli iki yaşı vardı və "*Essai sur l'inegalite des races humaines*"²-i nəşr etdirdiyi zamanlar düz on beş il ötürdü. O, parkda gəzərək, monarxla söhbət edirdi, Noka isə həmin vaxt doğuş ağrılarından qovrularaq, düşüncələrini meşələrdən, çaylardan və dağlardan o yana, Paraqwayın insan yaşamayan pampasına, bənnalığı tamam başqa, salamat qayıtmağa heç bir ümid yeri qoymayan bu sonsuz müharibədə mahiyyəti öldürmək və yalnız öldürmək, sənin özünü öldürənəkdə öldürmək olan bir peşəyə dəyişmiş ərinin arxasınca yollayırdı. O çox istəyirdi uşağı olsun, amma indi görə bilməyəcək körpəsini. Noka hələ kapral Antonio Arşanjanın Çakodan keçərkən həlak olmasından xəbərdar deyildi. Təcürbəli bənnə məktəbin divarını tikəndə patrulun əlinə keçmişdi. O zorən, dəyənək altında könüllü oldu, hətta evlərinə də buraxmadılar ki, vidaləşə bilsin. Gəmi yola düşəndə Noka körpüdən yalnız əl eləyə bildi ona. Malası ilə şaqulu əlindən alınmış bədbəxt bənnə başını aşağı dikib "Baiya zuavları" batalyonu ilə birlikdə addımlayırdı və ona elə gəlirdi ki, əyninə geydiyi, üstündə ölüm gətirən və ölmə aparan yeni peşəsinin atributları olan əsgər mundirində yaman qəşəng görünür. Əsgərliyə gedəndən üç həftə qabaq, ona hamilə olduğunu söyləmişdi və sevgilisini sevinməyindən az qalmışdı dəli ola. Bilmirdi ki, nə etsin, qızın könüllü almaq üçün, ona demişdi ki, gəl kəbin kəsdirək, uşaq doğulana qədər də işləmə, qoymayacağam. Noka isə lap doğuşa qədər işlədi – paltar yuyur, ütüləyirdi.

"Budur, indi uşağımızı gəlir dünyaya, içimi didə-didə, bu Rita niyə gəlib çıxmır axı! Haradasan, mənim Antoniom, niyə gəlmirsən? Ah, Antonio, mənim gözələrimin işığı, at, tufəngi at, poqonlarını çıxar, indi biz ikimiz bir yerdə gözəl-yirik səni, ehtiyac içində, darıxınq səninçün".

Müharibəyə zorla göndərilmiş sırası Antonio, geriyyə yol olmadığını anlayaraq, öldürmək əmrini bacanaqla yerinə yetirirdi və elə bu səbəbdən kapral rütbəsinə layiq görüldü. "Həmişə qulluq etdiyi hərbi hissələrdə kəşfiyyat dəstələrinə, ön postlara təyin olunurdu", – bunları vətən naminə kimin – əgənilələrin, zəncilərin, yoxsa hindulərin daha çox qan axıtdığını, daha çox can verdiyini tapmaq istəyən Pedro Arşanjo Paraqway müharibəsinin sənədində atası barədə oxumuşdu.

² "İnsan irqinin qeyri-bərabərliyi barədə esse" (fran.)

Beləliklə, indi artıq çürümüş meyit olan və urubu quzğunların ovuna çevrilmiş Antonio Arşanjo oğlunu görməyəcək, oğlu isə öz həyatına onunla başlamışdı ki, mamaçanı gözləmədən, özü çıxmışdı işıqlı dünyaya. Elə həmin saatda ağacların sərin kölgəsində *Monsieur le comte de Gobineau* və imperator həzrətləri, daha doğrusu, irqçiliyin nəzəriyyəçisi ilə sonet şairi dərin məzmunlu, incə məqamlara toxunan söhbətlərini aparırdılar, məhz: raffine¹. Uzunqulaq Rita Loqunedeli Nokenin yanına yetişəndə, çağa ciddi-cəhdlə ciyərlərini genişləndirməkdə idi. Təxminən, əlli yaşlarında olan, bəstəboy, dolu qadın əllərini belinə qoyub, şaqqaq cəkdi: bu ki lap Eşudu, İlahi bizə nicat verib qorusun, ancaq it balaları mamaçanı gözləmədən dünya işığına çıxırlar. Az aşın duzu olmayacaq bu...

4

Kapralla çevrilmiş bənnadan Pedro Arşanjoya hərbi bülletəndə xüsusi qeyd olunmuş həmin o ağıl və cəsarət miras qədi. Nokadan isə özünün incə cizgilərini və inadkarlığını götürdü. Anası tars idi: oğlunu böyütdü, ev qurdu ona, yemək-içməyini, məktəbdə oxumasını təmin elədi, heç kəsdən kömək ummadan, bir kişi əli dəymədən – kimsəni yaxına buraxmadı, kiməsə məhəbbətini birçə saatlığa olsa belə, vermədi, hərçənd ki çoxlan məhrini ona salıb, qulluğunda durmaq istəyirdilər. Anası ilə ehtiyac içində yaşayan oğlan əməyə alışdı, həyatda geri çəkilməmək, ruhdan düşməmək, irəliləmək öyrəndi. Pedro Arşanjo oxuyub öyrəndiyi bu on ağır, lakin səmərəli illərdə öz anasını çox xatırlayıb. O, dünyasını hələ çox cavan ikən dəyişdi, qara çiçəyin toxumları şəhərin küçələrində, onun üçün yoxsulluğun xüsusilə münbət zəmin yaratdığı yerlərdə bol-bol ölüm məhsulu verirdi həmin o dəhşətli ildə. Yaman ölüm bolluğuydu onda, lənətə gəlmiş xəstəlik öz qurbanlarını hətta varlı evlərində də haqlayırdı hərdən. Loqunedeli Nokanı elə birinci dalğa apardı, Omolu ona köməyə gəlmədi. Əllərinin gücünü yaralar yedi, onun gözəlliyi üfunətili irin çaylarının bol-bol axdığı kasıblar məhəlləsində çürüdü. Hər dəfə çıxılmaz vəziyyətə düşüb, ruhi tənəsübu sarsılında anasını xatırlayırdı Pedro

¹ İncə, zərif (fran.)

Arşanjo: səhərdən düz axşama kimi, lap qollan keyiyənədək işləyir, çıxılmazlıq içindən çıxmağa can atır, qətiyyət göstərib, dul paltarını dəyişmir, incə və zəif əlləriylə oğlunu da, özünü də dolandırır anası. Qalan şeyləri isə oğlan özü öyrənmişdi həyatda, hərçənd ki, dost yardımı sandan bir çatışmazlıq görməmiş və özünü heç vaxt tənha hiss etməmişdi. Onun vücudunu anasının xətrəsi qızdırır, Tadeu, kirvəsi Lidio, Maje Bassan yanında idi, professor Silva Viraja onu düzgün istiqamətə yönəldir, fransiskanlar monastırının abbatı Timoteo həvəsləndirirdi, mərhəmətli Zabela – qiymətli və sədaqətli dostu – öz yardımını heç vaxt əsirgəməirdi ondan. Həmin illər Tadeu onun üçün həm şagird, həm tələbəlik dostu, həm də müəllim idi. Politexnik məktəbdə indi də tələbə Tadeu Kanotonun xətrəsi canlıdır: on misralıq yamb janrında qələmə aldığı məşhur inşasını, onu professor Bernarın sevimli tələbəsinə çevirmiş fitri riyazi istedadını, düz beş il dostlarına rəhbərlik etmək imkanı verən – I Dünya müharibəsində müttəfiqlərin dəstəyi üçün keçirilən tələbə nümayişlərində, "San Joan" və "Politema" teatrlarının ya yekdil alqışlar, ya da ki qulaqbatırıcı fitri səsləri ucalan amfi-teatrında – anadangəlmə liderlik bacardığını hələ də xatırlayırlar. Zabela isə Arşanjoya xarici dilləri tam mənimsəməkdə kömək eləyirdi. Bu qadınla şirin söhbətlərdə müstəqil öyrəndiyi fransız, ingilis, ispan və italyan dilləri canlanaraq ona yaxınlaşıb, lap özününküləşirdi. İlahidən ona bəxş edilmiş incə musiqi duyumu fransız dilində qraf, ingiliscə lord kimi danışmasına yardımçı oldu. "Mestre Pedro, siz anadangəlmə poliqlotsunuz. Mən hələ həyatda sizin kimi hər şeyi tez götüren bir adama rast gəlməmişəm", – deyərək onu tərifləyirdi sabiq şahzadə Rekonkavo. Eyni fonetik və ya qrammatik səhvi iki dəfə tutmaq mümkün deyildi onda: Pedro Arşanjo həmişə diqqətli, çalışqan idi. Qarı özünün sevimli Avstriya kreslo-yellənciyində oturub, gözəlləri yumaraq, mestre Pedronun onun sevdiyi şairlərdən – Bodler, Verlen, Rembo – oxuduqlarına qulaq verirdi. Kitabların dəb-dəbəli cildləri keçmiş əzəmətdən söz açıb, şeirlər isə ötən günlərin macarə və ehtiraslarını canlandırırdı. Zabela hərdən köksünü ötürür, onun tələffüzündəki qüsurlara düzəliş verirdi, Arşanjonun yumşaq səsi sanki layla çalırdı bu qadına. "Dayanın, mestre Pedro, sizə bir gözəl əhvalat danışım..."

Müflis olmuş, qohumlarının üz çevirdiyi aristokrat qadın iki kirvə və Tadeunun simasında təzə qohumlar tapmışdı özünə, odur ki pişiyi Arqolo de Arauja qocalıb öldüyü vaxt, onu bağçada basdıranda, daha təq qalmadı. Professor Silva Viraja Pedro Arşanjoja məsləhət görmüşdü ki, alman dili ilə də məşğul olsun və Maje Bassanın dostu, Fransiskan monastırının abbatı Timoteo onunla məmnuniyyətlə məşğul olacağını bildirmişdi. Abbat Pedro Arşanjonun xahişi ilə alman dilindəki kitablardan, məqalələrdən tərcümə elayə-elayə axırda özü də Braziliyada irqi problemlə maraqlanmağa başlamışdı, hərçənd ki bu məsələyə münasibətdə özünün bəlli mövqeyi vardı: dini sinkretizm. Amma hər şeyə vaxt gərək idi, vaxt da az olurdu, təxirəsalınmaz işlər çıxırdı qarşıya, odur ki alman dilini axıra kimi tam mənimsəyə bilmədi. O, professor Silva Virajaya çox şeyi ilə borclu idi, "Baiya xalqının mərasim və adətləri" kitabını oxuyandan sonra Pedro Arşanjoja universitetin katibliyində tutduğu, boş vaxtının heç qalmadığı pedel vəzifəsini öz kafedrasındakı eyni yerə dəyişməyi təklif etmişdi professor. Kafedrasının laborantı zənci Evaristonun xidmətliylə tam kifayətlənən professor öz pedelinə fakültə və mərkəzi kitabxanada, bələdiyyə arxivində gərəklə ədəbiyyat tapıb oxuyaraq, konspektləşdirmək üçün vaxt ayıra bildi. Bundan savayı, Silva Viraja Pedro Arşanjonu müəllimliyində düzgün səmtə yönəldirdi, bu və ya başqa müəllifləri təklif edir, Arşanjonu antropologiya və etnologiya elminin yeniliklərinə istiqamətləndirirdi. Bir neçə kitabı isə ona frey Timoteo vermişdi, onların arasında Baiyada heç kəsə, hətta konkret bu sahə ilə məşğul olanlara belə tanış olmayan müəlliflər də vardı. Frey Timoteo vasitəsilə Pedro Arşanjo Frans Boasın¹ əsərləri ilə də tanış olmuşdu və çox güman ki, Braziliyada bu müəllif barədə təsəvvürü olan yeganə adam idi. Lidio Korrodon isə heç danışmağa da dəyməzdi. Kirvə, qardaş, yaxından yaxın, əkiz... Çox tez-tez kəmərinə möhkəm çəkib, Pedroya Rio-de-Janeyrodan, lap elə Avropadan kitab almaq üçün borc – nə borc e, hər şeyi öz adıyla çağırmaq lazımdır, borc yox, pul – verirdi. Təzə komplekt şifrlər almaq, çap maşınını əsaslı təmir elətdirmək xeyli vəsait aparmışdı, – bütün bunlar nəminə nəminə edilirdi? Yalnız və yalnız Pedro Arşanjonun yeni kitablarını nəşr etmək naminə.

¹ Boas Frans – (1858-1942) Amerika antropoloqu və etnoqrafi

– Kirvə, sən dünyada hər şeyi bilmək istəyirsən! Məgər bildiklərin baş eləmir? Bir kitab yazmağa çatmaz yanı?

Pedro Arşanjo kirvəsinin hövsələsizliyinə gülürdü:

– Hələlik az bilirəm, mənə elə gəlir ki, nə qədər çox oxuyuramsa, oxunası və öyrəniləsi şeylər də arta-artı gedir.

Bu uzun onillik ərzində Pedro Arşanjo özünün və özgələrinin pulunu qəpik-qəpik yığaraq, antropologiya, etnoqrafiya və sosiologiya üzrə Baiyada tapdığı, poçt vasitəsilə başqa yerlərdən sifariş edə bildiyi bütün ədəbiyyatı oxudu.

Bir dəfə necə oldusa, Maje Bassan Şanqonun sandığına açıb, bir qədər qabaq Largo da Senin tinində dükan açmış italyan Bonfantinin hardansa tapdığı Spiks və Martiusun "Reise in Brasilinen" kitabını almaq üçün çatmayan məbləği əlavə elədi. Mestre Arşanjonun oxuyub qeydlər götürdüyü müəllif və əsərlərin natamam sadalanması belə çətin bir iş olardı, odur ki, ən yaxşısı, onu etirazdan aydınlığa aparan yolun bəzi mühüm mərhələlərini xatırlatmaqdır.

Əvvəllər özünü aşkar irqçilərin, ya da onlardan daha pisi, utancaq irqçilərin qələminə məxsus satırları oxumağa yalnız dişlərini bir-birinə sıxıb məcbur edə bilirdi. Yumruqları qeyri-ixtiyari düyünəlirdi: tezis və ideyalar təhqirəmiz əsərləri, adamı şapalaq kimi yandırır, ya da qəmçi kimi zol-zol edirdi. Qobinonun, Medison Qrəntin, Otto Ammonun, Hyüston Çemberlənin traktatlarını oxuyanda dəfələrlə qəhər yumruq kimi xirtdəynə yığılıb, boğurdunu onu. Lakin italyan kriminalistik antropologiyasının əsaslarını qoyan Lambrozo, Ferri və Qarofalonu oxuyanda Pedro Arşanjo, sadəcə olaraq, gülməkdən qəşş ələyirdi, çünki artıq zaman keçmişdi, top-ladığı biliklər ona sakitlik, inam vermişdi və əvvəllər təhqir saydığı şeylər indi ona yalnız sarsaqlıq kimi gəlirdi. O həm dostları, həm də düşmənləri oxuyurdu: fransızlar, ingilislər, almanlar, italyanlar, amerikalı Boas... özü üçün Volterin acı gülüşünü kəşf elədi və bu gülüşə heyran qaldı.

Braziliyalılar, o cümlədən də baiyalılar oxuyurdu, Alberto Torresdən, Manuel Bernardo Kalmon du Pindən, Almeydodan və Joan Batista de Sa Oliveyradan tutmuş Evaristo de Morais və Aurelino Leala kimi və sayı-hesabı bəlli olmayan digərlərini. Kitablın səvməyə başlayandan sonra həyat sevgisi də tükənmədi onun; traktatları öyrənə-öyrənə, insanları da öyrənməkdə davam edirdi.

O yalnız mütləli və düşüncələri üçün deyil, həm də şənlənmək, bayram, məhəbbət üçün, ona nəyisə öyrənməyə kömək edən hər bir şey üçün vaxt tapırdı. Alim olandan sonra belə, xalq içindən çıxmış insan mahiyyətini özündə yaşadırdı: özünü ikiye bölərək, hər iki yansı üçün ayrıca vaxt ayırmırdı. O, müvəffəqiyyət pilləkənində azacıq qalxandan sonra da anadan olduğu yarımmirzəmidən, döngə-dalanlar dünyasından, dükən, emalatxana, terreyrodan, bir sözlə, sadə insanların qəlbi döyünən hər bir yerdən qətiyyənl uzaqlaşmaq istəmədi.

O, yüksəklərə deyil, irəliləyə gedirdi, yalnız belə edə bilərdi mestre Pedro Arşanjo Ojuoba – bütöv, tam adam. Ömrünün son gününədək xalqdan öyrənə-öyrənə neçə dəftər yazıb doldurmuşdu.

Ölümündən azacıq qabaq Pedro Arşanjo mətbəələrdən birinin payçısı olan tələbə Oliva ilə özünün yeni kitabının nəşri haqqında razılaşmışdı və Pelourinyo ilə addımlayarkən bir dəmirçidən eşitdiyi sözləri təkrarlayırdı: "Xalqla heç Tannı da bacarmaz". Lakin, təəssüf ki, kitabxanasını, demək olar tamam itirmişdi. Bu kitabxana onun israrlı səyləri bahasına, nəsibi ağır zəhmət və kaşasa olan kasıb və bisavad adamların köməyi nəticəsində xırda-xırda toplanmışdı. Kitabların çoxu mətbəəyə basqın zamanı məhv olmuşdu, qalanları isə köçhəkökdə it-bata düşmüş, bir qismi da bərk sıxıntıda yaşadığı günlər kitabxanadan Bonfantinin əlinə keçmişdi. Pedro Arşanjo lap az, yalnız ən fundamental əsərləri qoruya bilmişdi. O hətta oxumadan belə, kitabı əlinə götürüb, vərəqləyərək, diqqətini cəlb edən hansısa səhifəsində dayanıb, hansısa bir fikri, ifadəni, sözü öz yaddaşından dilinə gətirməyi xoşlayırdı. Esterin arxadakı balaca otağında, dəmir kerosin yeyində saxladığı kitabları arasında Qobinonun esselərinin qədim nəşri və professor Nilo Arqolonun ilk kitabçası da vardı. Bax Arşanjo nifrətdən elmə belə gəlib çıxmışdı.

Min doqquz yüz on səkkizinci ildə Pedro Arşanjo özünə eynək aldı və ikinci kitabını nəşr etdirdi. Ancaq gözləri yorulmağa başlamışdı, bütün qalan məsələlərdə isə özünü heç vaxt belə yaxşı hiss etməmiş, bu qədər ruh yüksəkliyi keçirməmiş, özünə inam hissi yaşamamışdı; tam xoşbəxt olardı, əgər Tadeu da yanında olsaydı. "Baiya xalqının adətlərinə afrikə təsiri"nin ilk nüsxələri onun əlli illiyi ərəfəsində işıq

üzü görmüşdü. Bayram əhvali-ruhiyyəsi və səs-küy düz bir həftə sürdü, kaşasa çay kimi axır, sambanın təbülləri güruldı, pastoril və afoşələr məşq edildirdi, mestre Budianın kapoeyra məktəbi başdan-ayağa bayraqlara bəzənmişdi, orışalar terreyroda atabakələrin ritmi altında rəqs edir, Rozaliya mansardakı çarpayıda bəxtiyar bir qəhqəhayla gülüb, özündən gedirdi.

5

Bax möcüzə budur, mənim məhəbbətim, "Möcüzələr dükanı"nda təzə mühəndis Tadeunun şərəfinə bayramda nənələr rəqs ələyirlər. Əsl nənələr ha, qiyamət idi lap, bir-birindən qocaydı nənələr: Maje Bassan ana və qrafinya İzabel Tereza Qonsalves Martina de Araujo i Pinyo, dostlar üçünsə, sadəcə, Zabela. Tadeu xüsusilə aziz qonaqlar üçün olan hündür arxalıqlı kresloda, baş tutmamış möcüzəni təsvir edən şəklın altında əyləşib, təbrikləri qəbul edirdi, o, təntənənin əsas səbəbkəri idi. Əynində zolaqlı şalvar, melanj pencək, hündür yaxalıqlı köynək, lak ayaqqabılar, barmağında da mühəndislər korporasiyasının rəmzi – göy sapfır qaşlı üzük vardı. O, hamını birdən qucaqlamağa hazır idi; zil qara saçlarılla tamamlanan bürünc rəngli üzündə səadət və həyəcan, təbəssüs və göz yaşlarının izi oxunurdu; əsl rəssamın fırçasından çıxan bir obraz – bizim təzə mühəndisimiz Tadeu Kanoto budur.

Bu gün onun böyük bayramıdır, bu bayram hələ Politexnik məktəbin akt zalında mühəndis üzüyü və doktor diplomu alması ilə başlamışdı, hələ qarşıda dövlətlərin "Qırmızı xaç" klubunda buraxılış balı da var. Hələlik isə "Möcüzələr dükanı"nda təntənə və sevinc yaşanır, indi onu əsl dost hərarəti ağışına alıb, əsl nənələr rəqs ələyirlər. Cavan oğlan burdakıların bərbəbir hamısına borcludur. Uzun illər ərzində buradakı adamlar bu bayramın gerçəkləşməsinə öz paylarını veriblər. Söhbət yalnız bu insanların qəpiyi qəpik üstünə qoyaraq verdiyi kostyum, lak ayaqqabı, buraxılış vinjetkəsi və tək çəkirdiyi fotoportretin pulundan getmir. Tadeu dostların yardımı ilə doktor rütbəsinə yüksəlmişdi, onlar bunun namına çox qurbanlar vermiş, özəl-rini çox şeydən məhrum etmişdilər. Bu barədə xatırladan

yoxdur, lakin cavan mühəndis qırışlarla dolu üzlərə baxanda, qabarlı əlləri sıxanda, hətta belə şən və sevincli anlarda belə onillik təhsilini kimlərin hesabına başa vura bildiyini tamam aydın təsəvvür edir.

Amma əzblərə dəyərdir, bu gün bu insanların hamısı öz qələbələrini təbilləri gurultusu, gitarın cingiltisi altında bayram edir. Təbillər başlayır. Pedro Arşanjo rume, Lidio Korro rumpi, Valdeyoyr le çalır. Batuke ritmi səsləri və qoca Maje Bassan orış ilahilərinə ithaf olunmuş alqış mahnısında cavanlaşır. Qadınlar dövrə vururlar: qocalar da, özlərini necə lazımli təqdim eləyə bilən yetkin gəlinlər də, nə mərasimin icrasında, nə də naz satmaqda təcürbəli olmayan cavan iavolar da. Həmsindən gözəli – bənzerini tapmaq mümkün olmayan, misilsiz Roza de Oşaladır, zaman onun gözəlliyinə toxunmayıb, yalnız qəmətinə bir nəciblik verib. Mərasim mahnısına kişi səsləri də qoşulur. Budur, Maje Bassan ayaga qalxır, həmi da onun dalınca. Onu əl çalaraq alqışlayırlar. O, Dənizlər Hökmdan İyemanjanın sevimli qızıdır, elə buna görə də onun səhrbaz qadınlar üçün nəzərdə tutulmuş alqış kəlmələrini təkrar edirlər: odoyya, İyya olo oyon oruba! Yaşasın döşü südlü Ana! O, ətəklilikləri səliqəyə salaraq gülümsünür, tələsmədən bütün salonu adlayaraq, "odoyya odoyya, İyya!" sədaları altında yuxarı tərəfdə oturmuş Tadeuya yaxınlaşıb baş ayır, onu təbrik edir. Atabakələr guruldayır, Maje Bassan rəqəş başlayır və tərif tərənsi oxuyur. Nəvəsini kəntqanın sözləriylə tərifləyir, onun yorulmaq bilməyən ayaqlar musiqinin ahənginə uyğun hərəkətdədir. O, – Anadır, İyyadır, əbədi, ilkin, başlanğıc – Ayyoka ellərindən gəlib, tufanlardan, dəli qasırgılardan, vəhşi küləklərdən, ölü sularndan, İyemanjanın qurbanlarının – batmış gəmilərin və boğulmuş dənizçilərin üstündən keçərək, ən kiçik oğlunu, nəvəsini, nəticəsini, kütukcasını, onun nəslindən olan və döyüşdən qələbəyə dönən birisini təbrik etmək üçün gəlib. Yaşasın Tadeu Kanoto, o, bütün təhdidlərdən, maneələrdən, çətinliklərdən, xəstəliklərdən ucada duraraq, doktor diplomu almağa nail olub, odoyya! Qocalmaq bilməyən məhrəban və zəhmli Bassan ana, rəqşin qəliz və zəngin fiqurlarında necə dəqiqdir, necə yüngül, necə cəlddir, necə gəncdir – lap iavo kimi! Bu, ilkin həyat rəqsidir, içində qorxu, naməlumluq, təhlükə, döyüş, qələbə və ilahilərlə ünsiyyət,

tamas var. İnsana ruh yüksəkliyi bəxş edən ecəzkar bir rəqs: şəf qüvvələrlə mübarizəyə qalxıb, qələbə çalan insanın rəqsi. Bax "Möcüzələr dükanı"nda Məje Bassan ana Tadeu üçün belə rəqs edirdi. Qoca nənə öz nəvəsi üçün – doktor və diplomlu mühəndis üçün oynayırdı. Tentənəli və sadə, əzəmətli və ərkyana bir tərzdə yaxınlaşıb Tadeunun qarşısında dayandı və qucağını açdı, hamı da qollarını yuxarı qaldırıb əl çalırdı. O, oğlanın başını gen sinəsinə qoydu və onun bütün həyəcanını, alovunu, təəddüdü, təşəxxüsünü, qürurunu, acısını, məhəbbətini, xeyr və şəri, cavab ürayının titrəyişini, Tadeunun taleyinin özünü sinəsində gizlətdi: sərhədsiz ana sinəsində hər şey yerləşdi – elə bunun üçün də Ananın sinəsi gen idi ki, dünyanın bütün sevincini və kədərini öz içinə siqşdıra bilsin...

İbtidai dövrün sehrbaz ayinini icra eləyən qoca qarı, elmin gəmisinə ayaq basaraq, azadlığını qazanmış gənci qucaqladı. Sonra qalanları da bir-bir ona yaxınlaşdı, onun üçün rəqs etdilər: qədim qadın əvəz edirdi, qadını kişi. Lidio Korro Tadeunu qucaqlayanda hiss elədi ki, ürəyi necə çırpındı – “bax günlərin birində beləcə öləcəyəm sevindiyimdən”. Terensiya xala uzun illər boyu Tadeunun səhər çörəyini, günortasını, axşamını pulsuz verirdi. Damian həyata vəsiqəsini Tadeudan xeyli qabaq almışdı, vəkil olmuşdu və indi də yoxsulları həbsxanadan, qoduqluqdan qurtarırdı. “Rozenda Batista dos Reys, mənə xeyir-dua ver, xalacın, sənin caduların, otların, islatmaların hesabına qara çıxdırma tutmadı məni və indi də barmığıma mühəndis üzüyü taxmışam”. Mestre Budian kapoeya dərslərində ona tava - zökar və sakit olmağı, həyasızlıq və özünəvurgunluğa nifrət etməyi öyrətmişdi. Balaca De, badamı göznlərini süzdürüb, onu titrayan əlləriylə qucaqlayır, sinəsi kürək kimi qabxənir – “bayram süfrəsində bir qurtum şərbət kimiyəm, niyə dadıma baxmırsan, niyə çiçəyimin zərif ləçəklərini dərmirsən?” Yelkənli qayığın skiperi əzəmətli Manuel de Praşedes ona dənizin və gəminin nə olduğunu anlatmışdı. Qəribə xalası Roza de Oşala – o, “Möctüzələr dükanı”nda həm sahibədir, həm də birçə dəqiqəliyə baş çəkməyə gələn qonaq, bütün xalaların ən vacibi. Qalanlar da yaxınlaşdılar: Valdeloyr təbildə özünün qoşduğu bir ritmi çaldı, Aussa oxudu, Mane Lima qulaqbatıran bir qəhqəhəylə güldü, hər

biri bir-iki rəqs hərəkəti göstərib, Tadeunu qucaqlayaraq, hələ dünən qətiyyətlə, ısrarlı qərarətili bir oğlan olan bugünkü doktorun sevincinə şarik çıxdılar. Sonuncu yaxınlaşan Pedro Arsanjo oldu, hamı ayağa qalxıb, əllərini ona sarı uzadaraq, əl çaldı; Ojuobanı salamlayırdılar. Onun üzündə qəribə və sirli bir ifadə vardı: gah mehriban bir təbəssüm görünürdü dodaqlarında, gah da dərin düşüncələrdən gözləri dumanlanırdı, ruhu bir-birini əvaz edən obrazlar görür, xatirlər yaşayırdı. Doroteyanın sonuncu günü, kitabların üstünə əyilmiş oğlan... Şanqonun gözü və qulağı Ojuoba Tadeunun üzündəki həyəcan və sevinci vücuduna hopdurur. Saman rəngli qıvrım telləri yada salır, qızın zorla gizlədə bildiyi həyəcanı xatırlayır. Bu tapmacanın açan kimdədir? Pedro Arsanjo rəqs edərkən həyatını bir də yaşayır və hansı andasa salonda lənsanın qışqığını eşidir. Hər bir sualın çoxlu səhv cavabı olur, düzü isə – birca nədədir... Pedro Arsanjo, lap qısa saniyələr ərzində olsa belə, Tadeunu ürəyinin yanında saxlayır. Hə, deyərsən, bu sonudur, vaxtdır artıq, cavan doktor, gözələrindən süzülən minnətdarlıq yaşlarının qabağını alıb qonaqlara təşəkkür etməlidir, ona hamilik edən oriş ilahiləri üçün, bu təntənəni çoxdan bəri gözləyən dostları üçün, ataları və qardaşları üçün, xalaları və bacıları üçün, bu böyük ailənin bütün üzvləri üçün rəqs etməlidir. Bax qaralıqdan işığın altına elə həmin an çıxdı qrafinya Aqua Bruska, Zabela nənə, sanki, "Mulen Ruj"ün afişasından düşdü bura, ortaya çıxdı ki, Tadeu üçün rəqs ələsin. Yox, mərasim rəqsi yox, bu, onun işi deyildi. Ətəkliliyi əliylə tutaraq, ayaqqabılarını, corablarını, dizdən aşağı krujevalı darbalağını göstərə-göstərə "Möcüzələr dükanı"nda Paris kankanını oynayır və yaşını unutmuş bu qarı indi lap gəncdir, yetkinliyinə təzəcə yetişmiş De ilə yaşıddır. Tuluz Lotrekin afişası canlanır, Tabuan qərarətili fransız qızlarıyla dolur: dövrə vurmuş qadınlar da bir göz qırpımında bu xarici rəqsin "pa"larını götürərək, rəqsə başlayır, adət etmədikləri bir ritmə düşürlər. Kişilər qrafinya İzabel Terezanın ayaq üstə, əllərinin hərəkətləriylə, baş əyməklə, orışanın qadın ilahiləri üçün nəzərdə tutulan qışqırıqla salamlayırlar: "Ora Yeyevol", çünki hərəkətlərinin zərifiyindən o dəqiqə bəlli olur ki, Zabela Oşunun qızıdır, kişilərin aqlını alan qızı. Zabela Paris kankanını "Möcüzələr

dükani"nda nəvəsinin şərəfinə belə oynadı. Sonra da onun hər iki yanağından bir öpüş aldı. Bax möcüzə budur, mənim məhəbbətim: nənələr – iki ixtiyar nənə, öz nəvələri üçün, doktor üçün oynayır, hər birinin də öz rəqsi var...

6

– Gəlirlər... – Valdeyoy ucadan elan elədi, Aussa, Mane Lima və Budian ataslaşanlığ fışəngləri gətirdilər, kapoeyra ustasının tüstülənən siqarı fitili odladı. Göyün üzünə bir dənə odlu ox milləndi, sonra da bu kiçik dəstənin başı üzərində min-min qıvcılma dönüb, yerə səpələndi. Əyinlərində qara bayram kostyumları olan, qadınların qoluna girmiş altı kişi küçə ilə aramla gedərək, adımlarını qrafinya İzabel Terezanın nümayiş etdirdiyi kotilyona uyğunlaşdırmağa çalışırdı. O, Tadeu ilə dəstənin başında gedirdi: ağdərəli nənə və qaraşın nəvə. Fışənglər qalxır, partlayırdı, səmada göy qurşağı yaranır, gümüş yağışı yağırdı. "Möcüzələr dükanı"nda toplaşan dostlar mühəndis tituluyla Politeknik məktəbin akt zalında yenicə almış Tadeu Kanotonun yolunu işıqlandırınırdılar. Bu möcüzəli axşam lap gündüz kimi aydınlıq idi. Çəliyinə söykənən Maje Bassan ana dəstəni qarşılamaq üçün çıxır. Ona köməyə yüyürürlər – yox, lazım deyil, özü gələcək. Hələ iki il qabaq, Bassan anaya baxan həkimlər demişdilər ki, artıq dincəlmək vaxtı çatıb. Yaş daha o yaş deyil, baş qadın kahin olduğu daha bəsidir, vəzifəsini bir az cavan adama ötürsə, yaxşı olar. Gəzməyə çıxanda tinin ucundan o yana keçmək olmaz, oynamaq da ki qəti qadağandır, ürəyi gücdən düşüb, genişləniib, mahniyə başlamamaq macal tapmamış, kitabı bağlanacaq. Yaşamaq istəyirsə hələ, qoy kreslosunda otub rəhbərlik etsin. Qətiyyən hirsənmək, yorulmaq, bezmək olmaz. O razılaşmışdı: "Oldu, doktor, məgər mən başa düşmürəm, necə deyirsinizsə, elə də elə yəcəyəm, bu nə sözdür..." Amma həkimlərin üzü o yana çevrilən kimi əvvəlki işini davam etlədirdi: ülgüc, balıqqulaqları, əsa, iavo qayığı, dairəvi samba, mərasimlər, bayramlar... Həkimlərin qadağasından yalnız müxtəlif dəvətlərdən boyun qaçırmaq üçün istifadə elədi, öz terreyrosundan o yana getmirdi daha. O elan eləyəndə ki, nəvəsini təbrik

üçün gedəcək, cavan iavolar qabağını kəsməyə cəhd göstərdilər: ürəyi zəif idi axı, həkimlər icazə vermirdilər... İki ayağını bir başmağa dirədi ki, gedəcəyəm, vassalam, gedəcəyəm də, mahnı oxuyub rəqs də eləyəcəyəm, indi isə budur, onun ikinci nənəsi gəlirdi yanına, əl ağacına söykənə-söykənə, amma özü gəlirdi, heç kəsini köməyi olmadan. Tadeu əlini uzadıb, onun qolundan yapışır və iki nənəsi ilə qol-qola mətbəənin qapısına yaxınlaşır. Fişənglər hələ də gurultu ilə partlayır. Bu tədbirə çox say-seçmə adamlar dəvətnamə almışdılar və mühəndis adının verilməsinə həsr olunmuş bu təntənəli mərasimə gələrək, çıxışlara qulaq asır və hərə də öz bildiyi kimi reaksiya verirdi deyilənlərə. Pedro Arşanjo qamətli bədəninə kip oturan təzə kostyumunda idi, qayğısız bir sevinc ifadəsi nurlanırdı sifətində. Natiqlər (professorlar və məzunlar) bisavədligi, geridəqalmışlığı pisləyəndə Lidio Korro "Bravo!" deyə qışqırırdı. O, gözlərini Tadeudan çəkmir, cavan doktorlar arasında "Möcüzələr dükanı"nda böyümüş, təhsil haqqını əslində elə özünün ödədiyi bu gənci gördüyündən çox bəxtiyar idi. Gözəl ağ kostyum geymiş, universitet diplomu almadan vəkillik fəaliyyətinə başlamış Damian de Souza: eh, ona söz verəydilər və görəydilər ki, necə qızıqdır buraları! Sevincindən bir az da şişib yoğunlayan əzəmətli bədəni üçün çox dar olan bayır-bacaq kostyumunu geymiş Manuel de Praşedes. Qadınlardan yalnız Zabela idi, qərribə, qədimi bir geyimi vardı əyində: Paris paltarı, əlcəklər, daşqas, ətir iyi, gözləri də bic-bic parıldaırdı. Professorlar, varlılar, hökumət adamları bir-bir yaxınlaşıb, onun əlindən öpərək, maraqlanırdılar:

– Qrafinya, sizin qohumlardan kimsə diplom alır?
– Bəli, bax, o oğlan, bir baxın. Düzdürmü, hamıdan qəşəngdir o?

– Hansı? O...qarabuğdayını deyirsiniz? – həmsöhbəti çaşqın bir tərzdə soruşdu. – O, sizin qohumunuzdur?

– Bəli, özü də yaxın qohumdur. Nəvəmdir mənim. – Qrafinya elə güllürdü ki, onun çevrəsinə bu bayram əhvali-ruhiyyəsi təntənəli mərasim bitəndən xeyli əvvəl gəlirdi.

Tadeu diplomun arxasınca səhnəyə tərəf Zabela ilə qol-qola gedəndə, çoxları dəhşətə gəldilər, bəziləri isə yaman əsəbiləşdilər ("Bu yaramaz qadının heç abır-həyası

yoxdur!" – dona Augusta dos Medes Arqolo de Araujo hirsindən boğularaq, xındıdı) və Tadeunun nə anası, nə nişanlısı olmadığından, mühəndis peşəsinin rəmzi olan sapfır qaşlı üzüyü onun barmağına qoca Zabela taxdı.

Pedro Arşanjo içində anbaan güclənən həyəcana baxmayaraq, zahirən tamamilə sakit görünürdü, Tadeunu nəzərləriylə müşayiət edirdi və birdən gördü ki, oğlan gedə-gedə yerdən bir qərənfil götürüb yaxasına taxdı, başını qıvrıqla dik qaldırdı, dodaqlarına təntənəli bir təbəssüm qondu. Hansısa bir qızın əlindən təsadüfən düşmüşdümü o çiçək, yoxsa bu qəşəng oğlan yanından keçəndə bilə-bilə yerə atılmışdı? Açıq rəngli burma telləri yanaqlarından sallanmış, çox iri gözlər, – ikinci bu boyda gözü Baiyada tapa bilməzsən, – ağappaq dəri, az qala lap maviyə calan bir bəyazlıqda. Pedro Arşanjo qızı maraqla süzür. O, kreslosundan qalxaraq əl çalır, uzun və nazik barmaqları var, üzündə çaşqınlıq, dodaqları bir-birinə sıxılıb. Budur, Tadeu artıq doktordur! Fakültə dekanı ona diplom və fərqlənmə nişanını verəndə, ştatın qubernatoru əlini sıxanda Zabelanın yanında durub. Gözləriylə qızı gəzir, ona bir alovlu baxış yollayır, sonra da "Möcüzələr dükanı"ndan olan dostlarına tərəf baxır. "Aman, ilahi! Mənim oğlum hələ lap uşaqdır!" Pedro Arşanjo əl çala-çala fikrə gedir, onun sevincinə bir qayğı, həyəcan qatılır, sanki. "Hər halda, sənin seçimini bəyəniməm, Tadeu, tam bəyəniməm. Necə olsa da, nələr baş versə də, tutduğun yoldan çəkinmə. Biz yaxşı cinsdənlik, bizim qarışıq qanımızda bəs deyincə istiot var, qorxan deyilik heç bir şeydən, biz öz hüquqlarımızdan imtina etməyəcəyik, onlarsız həyat yoxdur bizim üçün".

Az sonra tribunaya kurator qalxır, professor Tarkinio. O, tələbələrə öz fəaliyyətlərində uğur, həyatlarında səadət diləyir. Bizim qarşımızda Braziliyadır, onu savadlandıрмаq, qurmaq lazımdır, onu çoxəsrlilik gerilikdən, ayrı-seçkilikdən, siyasətbazların əlindən qurtarmaq lazımdır. Mühəribədən sarsılmış dünyanın bütün yaralarını sağaltmaq lazımdır. Bu böyük və nəcib vəzifinə cavanlar, ilk növbədə isə mühəndislər yerinə yetirməlidirlər: biz maşın əsrində, sənaye, texnika, elm, yaradıcı düşüncə əsrində yaşayırıq. Gənc mühəndis Asterio Qomes isə bütün məzunlar adından bu nəcib çağınşa cavab verir.

– Bəli, müharibədən qalan xarabalıqlar üzərində biz yeni dünya quracağıq, biz Braziliyanı yuvalandırdıq çoxəsrlik gerilikdən çəkib çıxacağıq. Bis inkişaf və azadlıq dünyası yaradacağıq və bizim dünyamızı ilə xəstəliyə, nə ayrışdırılıya, nə istismara, nə də ki ədalətsizliyə yer qalacaq. Braziliyamız şose yolları, fabrik və zavodlar, maşınlar ölkəsi olacaq, oyanaraq irəliləyəcək. Biz elə bir dünya yaradacağıq ki, elm və texnikanın köməyi ilə hamıya eyni imkanlar təmin olunsun. Uzaq və tanımadığımız Rusiyada fəhlələr artıq mütləqiyyətin qalalarını uçururlar!

Politexnik məktəbin akt zalında imkanlı ailənin, iri fəzəndeyronun övladı olan bir məzunun dilindən səslənən “Sosializm” və “Vladimir İliç Lenin” sözləri alqışlarla qarşılanır. Oktyabr inqilabı dünyanı iki yerə – keçmişə və gələcəyə lap təzəcə ayırırmışdı, amma onda hələ heç kəs bu dəyişikliyin mahiyyətini başa düşmür, hələ Lenin müccərəsi siyasət xadim, “sosializm” isə heç bir mənə kəsb etməyən yeni söz idi. Natiqin özü də xatırlatdığı hadisələrin nə qədər mühüm olduğunu dərk eləmirydi hələ. Bir anlıq Pedro Arşanjo onları – Tadeu ilə qızı – yanaşı gördü, qız tribunadan ənənəli Astero Gomesə – öz qardaşına sarı qaçıb, onu öpəndə. Yoldaşları da natiqə yaxınlaşdılar ki, onların adından danışan dostlarını qucaqlasınlar. Yanaşı dayanmışdılar – qızın işıqlı, şəffaf gözəlliyi və əsl kişi qəmətinin qarabığdayılığı. “Möcüzələr dükanı”nda ənənəvi salamlama ayın rəqsi, təbəllərin gurultusu dayandıqdan sonra şərab şüşələrinin mantar partitiləməsi davam etdi. Kitabların səhifələndiyi mizin üstündə yemək qalqanmışdı, cürbəcür istəhtətiyə yeməklər: mokeka, xərcəng omleti, qızardılmış şinşina, abara, akaraje, vatapa və karuru, yarpaq efosu. Neçə-neçə qayğıkeş əllər kokos qozasının içini palma yağı dende ilə ovmuş, duz, istiot, zəncəfil çəkib, qablara yığıbmışdı lazım olan qədər. Lap səhər ertədən müxtəlif terreyrolardan, müxtəlif qəbilələrdən olan insanlar qurbanlıq çəpiz, quzu, xoruz, tısbığa gətirirdilər bura. Maje Bassan balıqçılarda fəal idi, üç dəfə də eyni şey gəlirdi: əziyyət, uzaq yol və xiffət. Göydə fişənglər parlayaraq, hər tərəfə xəbər yayırdı: bu gündən etibarən Ladeyra do Tabuanda papaqlı və mantiyalı, əsl doktor yaşayır, Politexnik məktəbi bitirmiş ilk mulat. Mətbəxin divanında, möcüzəni təsvir edən şəkillə Tuluz Lotrekin

afişasının reproduksiyası arasında Lidio Korro son buraxılışın şəklini asmışdı: əynində mantiya olan Tadeu yoldaşlarının arasında. “Möcüzələr dükanı”nda hələ heç vaxt bu qədər adam toplaşmamışdı.

Damian de Souza, əlində kaşasa qədəhi, ayağa qalxır, öskürüb üz istəyir, sakitlik tələb eləyir – sağlıq deyəcək. “Bir dəqiqə!” – onu qrafına İzabel Tereza dayandırır. Onun üçün hansısa bayramda əhəmiyyətli bir münasibətlə deyilən hər hansı bir tost, şampan şərabı, daha dəqiqi – fransız şampanı olmadan mümkünəzdir, əsl dostun sağlığına təkcə bu şərabı içmək olar. Yeni il üçün professor Silva Viraja ona öz zirzəmisindən üç şüşə şampan göndərmişdi, onun birini Tadeunun bayramına saxlamışdı qadın. Maje Bassan qədəhindəki bu nəcib içkidən xırda bir qurtum alır: etik davranış normaları ona yaxşı tanışdır. Lidio ilə Arşanjo da ondan nümunə götürürlər – Zabela onları zərif şərablara heç cür öyrədə bilməmişdi, onlar həmişəki kimi kaşasa və pivələrinə sadıqdirlər. Axar çay kimi ağzından tökülən rəvan nitqinin atəşin zənginliyini nümayiş etdirən Damian de Souza bədəsinin axırına birməfəsə çıxır – acəb şeydir, ala gedir! Nəticədə şampanın qalanını səxavət göstərən qadının özü içəsi olur. Tadeu ilə Damian qucaqlaşsınlar, onlar bir yerdə böyüyüb, bu döngə və çimərlikləri bir yerdə əldən-ayaqdan salıblar, indi isə ayrılırlar, hərəsinin öz yolu var. Pedro Arşanjo onların hər ikisinə Ojuobanın gözləri ilə baxır, o da əmin-dir: yollar ayrılacaq. Damianın məsələsi ayındır, ovuc içi kimi ayındır: institutda doktor adı ala bilməyib, amma bütün titl və diplomları xalq verib ona. Taleyi necə gətirsə də, o, dəyişən deyil, elə beləcə də qalacaq – ayaqları üstə möhkəm duracaq həmişə. Tadeu isə hələ fakültədə dostları arasında fərqlənərək, ictimai pilləkənlə yüksəlməyə başlamışdır. Bütün pillələri qalxaraq, yuxarıda yer tutmağa can atır. “Mən gərək bir mövqe qazanam, kirvə”, – o gün səhər belə deyirdi: hə, bu oğlan şöhrət həvəsindədir. Çətin ki daha “Möcüzələr dükanı”nda çox ləngiyə. Lidio Korro fleytəni götürüb, Pedro Arşanjo gitaranı uzadır, rəqqaslar dairə qururlar, samba başlanır. Hardasınız, Kirsə və Doroteya, Rizoleta və Dede? Sabina dos Anjos Rio-de-Janeyroya, oğlunun yanına köçüb, o, dənizçidir. İvona da yelkənli qayığın şkiperinə arə gedib, Muritibədə yaşayır. Burdakılar lap

cavan qızlardır və çox nəhaq yerə doktor Tadeunu gözə-riylə yeyirlər. Şənlik gecə yansıdan keçənə kimi uzandı, lakin bayramın sahibi, tantənənin səbəbləri, bütün təbrik-lərin ünvanı, doktor Tadeu Kanoto, mülki tikinti mühən-disi, mexanik, coğrafiyası, memar, astronom, körpü və kanal, dəmir yolu və şoselər mühəndisi, politexnik mühən-disi qonaqlardan üzr istəyib çox tez getdi.

Yerli aristokratiyanın "Qırmızı xaç" klubunda tanınmış və varlı professor Tarkinyo yenicə mühəndis olmuş gənclər üçün bal təşkil etmişdi.

– Kırva, mən getməliyəm. Orada bal çoxdan başlanıb.

– Hələ gec deyil ki! Bəlkə, bir az da qalasan? Burada hamı səni çox istəyir, onlar sənə görə gəliblər bura. – Arşan - jo bunları demək istəmədi heç, bəs niyə dedi?

– Mən çox istədim ki, qalım, lakin...

Zabela yelpincini Arşanjonun qoluna ərkəyə vurur:

– Əl çəkin oğlandan, qoca deyəngən.

Bu bic qurusu, deyəsən, Tadeunun sirrini bilir axı. Bəlkə, bu qız elə var-dövlətlin çoxluğundan gözələri ayaqlarının altını görməyən Qomeslərə qohumdur?

– Siz, mestro Pedro, pozğun insansınız, zinakarsınız. Siz məhəbbət nə olduğunu bilmirsiniz, sizin üçün təkəli qadın olsun, nə fərqi. – Bu yerdə sabiq şahzadə Rekonkavo və sabiq kankan kraliçası köksünü ötürdü. – Elə mənim özüm kimi, nə qədər kişilər olub həyatımda, amma məhəbbətin nə olduğunu bilmisəmmi? – O, qapıya sarı gedən Tadeunu baxışlarıyla izlədi. – Onun adı Ernesto Arqolo de Araujo idi, əmioğlum, mən isə hələ ağılı bir şey kəsməyən sarsaq bir qız uşağı idim və onu sevirdim, elə sevirdim ki, bir davakanın əlində ölümünə səbəb oldum: ağıla bax, istəyirdim onda qışqancılıq hissi oyadım, istəyirdim yoxlayım ki, mənə çoxmu sevir.

Tadeu qaranlıqda görünməz oldu, amma addım səsləri hələ də eşidilirdi.

– İndi daha onu saxlamaq mümkün deyil. Heç belə bir fikrim də yoxdur, saxlamayacağam onu, Zabela. O, pillələri qalxmaldır, bərbər, vaxt isə yaman azdır. Əlvida, Tadeu Kanoto, biz sənə gedişini bayram edirik...

Zəkəsi və düzgünlüyünü, həyatı tanımasını və güclü yumor hissini hamının etiraf etdiyi hakim Santos Krus kabinətində oturub, məhkəmə iclasının təyin olunmuş vaxtını gözləyərkən katibin onun yanına gələrək, iclasda ex officio¹ müdafiəçinin olmayacağını deyəndə, hakim əməlli-başlı dil-xor oldu. İşdə çıxış eləməli olan vəkil, bir parça kağızda tələsik bir-iki sətir cizmaqara eləyərək, üzr istəyirdi: "Xəstələnmişəm... qrip..." Kim bilir, hansı qəlyanaltıxanada sərxoşdur indi. Adı məşğuliyyətdir də onun. Yox, belə olmaz. Yazığı nəçə dəfədir gətirirlər bura, elə o dəqiqə də təzədən qaytarası olurlar, heç kameradan dincəlməyə də vaxtı olmur...

Katib masanın yanında dayanıb, tapşırıq gözləyirdi.

– Dəhlizdə vəkillərdən kimsə varmı? – hakim soruşdu.

– Mən bura gələndə, heç kəs yox idi. Amma, deyəsən, doktor Artur Sapayonu gördüm, qapıya sarı gedirdi.

– Bəlkə, tələbələrdən kimsə?

– Yalnız Kostinyadır, dördüncü kursda oxuyan oğlan...

– Yox, o, yaramaz, ondansa, müttəhim tamam müdafiəçisi qalsa yaxşıdır. Kostinya lap müqəddəs Qızın da müdafiəsini təşkil eləsə, tutdurar onu. Deməli, bu bədbəxtin işini boynuna çəkəsi heç kəs yoxdur? İclası bir də təxirə salaq? Yox, belə olmaz.

Elə bu an hakimın kabinetinə ağ kostyum və hündür - yaxa köynəkdə bir cavan oğlan girdi – Damian de Souza, işi məhkəmələrdən keçən hər bir kəs tanıyırdı onu: hakimlər, vəkillər, katiblər, məhkəmə icraçıları. O, hamı üçün kömək - çi kimi bir şey idi. Nəçə dəfə vəkillər kollegiyasına katib düzəlmişdi, amma çox çəkməmişdi, Ədalət sarayında normal gəlir gətirən müxtəlif xırda tapşırıqların qulpundan yapışmağa daha çox üstünlük verirdi. Bu cavan oğlan dəhlizlərdə və dəftərxanalarda, məhkəmə iclaslarında, həbsxanalarda, polis məntəqələrində hüquq pozuntuları və cinayətkarlar, məhkəmə icraatı və məhkəmə qərarları, xəhişlər, kəs - sasiyalarla əlaqədar hər şeyi öyrənmişdi. On doqquz yaşlı bu oğlan tələbə skamyası arxasından yenicə durmuş, real həyatda qətiyyətlə bəla gəlməyən nəzəriyyə ilə ağzına kimi

¹ Rəsmi (lat.)

dolu cavan vəkillərin əvəzəldilməz köməkçisinə çevrilmişdi. Onu, sözün əsl mənasında, yaman ora-bura dartırdılar. Damian təbəssümlə içəri girdi, hakimə bir kağız uzatdı:

– Senyor doktor Santos Krus, siz doktor Marinyonun bu xahişnaməsini icraata götürə bilərsiniz?

Hakim müqəddəs İvan günün ərəfəsində onun qəbuluna gələn bu cavan oğlanla söhbətini xatırladı.

– Qoyun qalsın, sonra baxaram. Damian, sizin neçə yaşınız var?

– On doqquz tamam olub, senyor doktor.

– Siz universitetsiz vəkillik praktikası ilə məşğul olmaq niyyətinizdə qətisiniz?

– Bəli, senyor, möhkəm durmuşam bu yolda, lap qaya kimi. Və ümidvaram ki, Tanrının köməyi ilə öhdəsindən gələcəyəm.

– Necə bilirsiniz, tribunaya qalxıb, müttəhimi müdafiə etməyə hazırsınız?

– Hazırammı? Sizə böyük hörmətim var, senyor doktor, icazə verin, deyim ki, mən bu işi, müttəhimi həbsxanaya göndərməkdən savayı, başqa bir şey bacarmayan istənilən hüquqşünas tələbədən yaxşı görərdim. Hələ bir az da artığını deyim: vəkillərin də çoxundan yaxşı çıxış eləyərdim.

– Bu gün dinləmələrə çıxanlacaq işlə tanışsınız? Heç olmasa, ümumi şəkildə?

– Düzünü desəm, bu iş barədə təsəvvürüm yoxdur, amma cinayətin tərkibi haqqında qulağıma nəşə çatıb. Lakin siz əgər müdafiənin təşkilini mənə tapşırmaq istəyirsinizsə, qərar çıxarın, mənə işlə tanış olmaq üçün yarım saat vaxt verin, bir də müttəhimlə görüşüm təmin edin və mən sizə and içirəm ki, onun bəraətinə nail olacağam. Sözlərimi yoxlamaq istəyirsinizsə, risk edin.

Onun qətiyyəti maraq doğurmuşdu, hakim katibə sən çöndü:

– Teyşeyra, müvafiq qaydalar əsasında, başqa imkan olmadığından, Damianın ex officio vəkili təyin edilməsi barədə sənəddə hazırlayın. İş verin ona, qoyun tanış olsun və andlıları düz bir saatdan sonraya toplayın, mən hələlik başqa işlərlə məşğul olaram. Deyin, mənə bir fincan isti qəhvə gətirsinlər. Damian, əgər bu işi udsanız, elə hesab eləyin ki, diplomsuz vəkili vəsiqəsi artıq cibinizdədir.

Müttəhim Ze də İnasiya ağır cinayət törətmiş və ilk araşdırmada qəsdən adam öldürməyə görə otuz il həbs cəzası almışdı. Apellyasiya şurası isə günahı yüngülləşdirən məqamlar tapmamış, kassasiya şikayəti verən şəxsin cinayət törənməyə qətiyyətli davranışını nəzərə almamışdı. Ze də İnasiya suriyalı bir alverçinin mal dolu çamadənini daşıyıb qəpik-quruş qazanmış və qazancı o qədər az imiş ki, neçə illərdən bəri birlikdə yaşadığı rəfiqəsi Kasulanı da normal təmin eləyə bilmirmiş; bazar günləri isə lap aşana kimi vuraraq, evə zorla gəlirmiş. Bazar ertəsi də yenidən öz işinin qulpundan yapışıb, seu İbrahimin arxasınca ev-ev dinməz gəzir, heç nəyə etiraz eləmir, mübahisə açmırdı – istər göydən yağış töksün, istər lap gün çıxsın. Bir dəfə necə olursa, meyhanada Söyüşçü Alfonso deyilən birisiylə tanış olur, ikisinə bir şüşə ağ vururlar. Qərara alırlar ki, ikinci şüşəni də Ze də İnasiyanın evində, Kasula ilə birlikdə içsinlər.

İlk baxışdan yaxşı adama oxşayan Söyüşçü, əslində davakar, kobud adam imiş və Ze birdən özüne gələndə görür ki, dostu möhkəm söyür onu: ananı belə-belə eləyim, indi əngini dağıdacağam... Polisdə soruşanda ki, dava nəyin üstündə düşmüşdü, Ze heç nə deyə bilməmişdi. Kaşasa davanın səbəbini də unutdurmuşdu, amma Zenin əlinə hardansa mətbəx bıçağı keçmişdi, iti bıçaq idi, rəqibi də dartırmış ki, əlindəki odun parçası ilə onu vura: "Bu dəqiqə meydın qalacaq, it oğul!" Nə isə, bir tərəfə aldığı bıçaq yarasından ölmüş Söyüşçü yıxılır, o biri tərəfə isə başına dəyən ağac zərbəsindən, içdiyi kaşasanın təsirinə huşunu itirən Ze. Özüne gələndə artıq cinayət başında yaxalanmış bir qatil idi, polis idarəsində də başlanğıc üçün möhkəm döymüşdülər onu.

Düz bir il həbsxanada saxlayanandan sonra keçirilən ilk prosesdə prokuror Lambrozoya istinad edərək, müttəhimin cinayətə anadangəlmə meyilli olduğunu demişdi. "Müttəhimin kəlləsinin quruluşuna fikir verin, möhtərəm cənab andlılar: əsl qatil xətti aydın görünür. Mən hələ onun dərisinin rəngindən danışmıram: bizim şöhrətli tibb fakültəsinin məşhur professoru, bu sahənin danılmaz avtoriteti Nilo Apqolo de Araujonun yeni nəzəriyyəsi metislər arasında cinayət faizinin yüksək olmasına istinad eləyir. Siz bu gün

müttəhimlər kürsüsündə bu postulatın dəqiqliyinə daha bir sübut görürsünüz". Qətlə yetirilməyi Alfonso Konseysanı isə prokuror heç bir kəsə zərər yetirməyə qadır olmayan, qorşanların hörmət elədiyi sadə bir zəhmətkeş kimi qələmə verirdi. "Alfonso müttəhimin evinə bir dəqiqliyə söhbət üçün gəlmişdi, lakin qarşınızda oturmaş bu manyakın qurbanı oldu. Onun üzünə baxın: təəssüf, peşmançılıq işartısı da görə bilməzsiz bu sifətdə". Prokuror ən yüksək cəza – otuz il həbs cəzası tələb etmişdi.

Biçərə Zenin vəkil tutmağa da gücü çatmırdı. Həbsxanada buynuzdan daraq-zad düzəldir, aldığı qəpik-quruşa siqaret pulunu zorla çıxarırdı. Kasula da doğulub boya-başa çatdığı malikanəyə, rəhmətlik mayor Pestananın qardaşı qızlarının yanına işə düzəlmişdi. Mayor onun üçün mərhəmət və ürəyigenişlik rəmi idi: "Nə qədər ki mayor sağ idi, mənim heç bir şeydə çətinliyim olmurdu, o dərəcə də gözəl bir insan idi!" Görünür, heç Ze İnasiya da pis adam deyilmiş, axı Kasula onu atmamışdı, bazar günləri həbsxanaya görüşünə gedib, ruhlandırır onu, ümid verirdi: "Görərsən, bu dəfə məhkəmə olanda, Tanrının köməyi ilə çıxacaqsan azadlığa". – "Yaxşı, bəs vəkilin pulunu hardan tapacağıq?" – "Hakim mənə dedi ki, sənin vəkili özünü təyin edəcək, odur ki narahat olmaya bilərsən".

Ex officio vəkil doktor Alberto Alves, müdafiə masası arxasında oturub, səbirsizlikdən dırnaqlarını gəmirirdi. Məhkəmə işinin heç üzünü də açmamışdı. Bütün fikri-zikri naz-qəmzəli arvadı Odetanin yanında idi; onu açıq-aydın mazaqlaşdığı Feliks Bordalo kimi bir heyvanın yanında qoyub gəlmişdi. İndi, yaqin ki, artıq bərk maç-quca başla-yıblar, bu da ki xaraba məhkəmədə ilişib, cinayətkar müdafiə eləyir, belə getsə, çox keçməz, bir buynuz da qoyarlar başına. Özü də bu caninin elə sifətinə, kəllə quruluşuna baxmaq kifayət eləyir ki, prokurorun dediyi ilə razılaşsan: belə bir vəhşinin azadlıqda qalması cəmiyyət üçün əməlli-başlı təhlükədir. Yəni Odeta belə iş tutar?... Əlbəttə tutar, birinci dəfə deyil ki, lap mayor Diltonu götür. Bu qadının sədaqət andlarının dəyəri elə günaahsızlığından dəm vuran, başını aşağı dikib oturmuş bu cinayətkarın sözlərindən artıq deyil: nə bu, nə də o birisi öz təbiəti ilə bacarmıq iqtidarda deyil. Dağıl səni, belə dünya!

Müdafiə tam mənada ölü idi, ortaya bir dənə də fakt qoymadı. Doktor Alves heç bir şeyi inkar etmir, mübahisə açmır, yalnız cəza təyin edilərkən məhkəmədən mərhəmət diləyirdi. "Elə bil, prokuror köməkçisidir, zalım oğlu", – hakim öz-özünə düşündü. Doktor Lobato otuz il iş kəsdi; andlılar da ən yüksək cəza istəmişdilər.

– Siz apellyasiya şikayəti vermək fikrində deyilsiniz? – vəkilin biganəliyindən qəzəblənən hakim ondan soruşmuşdu. – Məncə, bu, sizin vəzifənizdir axı...

– Apellyasiya şikayəti? Bəli, əlbəttə. – Hakimin iradi olmasaydı, vəkilin heç yadına da düşməyəcəkdi bu. – Mən hökmdən Ali Məhkəməyə şikayət verəcəyəm.

İndi isə, budur, vəkilin məhkəmə iclasına gəlməməsi ucbatından düz üç dəfə təxirə salınmış proses, nəhayət ki, baş tutdu. Müdafiə masası arxasında – Damian de Souza'dır. Prokuror da dəyişmişdi. Bakalavr Augusto Leyvas, elə birinci prosesdə iştirak edən doktor Alves kimi, ittiham kürsüsünə qalxarkən qadın barədə düşündürdü, amma kəlləsində buynuz gəzdirən birisi kimi yox, xoşbəxt sevgili kimi. Mariliya, nəhayət ki, tərsliyindən əl çəkmişdi və prokuror bütün dünyanı çəhrayı rəngdə görürdü indi. Ze İnasiyanın tünd rəngli dərisinin cinayətə anadangəlmə meyilliyinə dəlalət edən bir cəhət olduğu onun əqlinə gəlməmişdi, prokuror Lambrozonun sistemində əsasən, heç müttəhimin kəlləsini də ölçmək fikrində deyildi. İttihamçı vəzifəsini yerinə yetirirdi, amma bütün bu müddət ərzində tamamilə başqa şeylər – Mariliyanın gözəlliyi barədə düşündürdü: o, özünün bütün abırsızlığı ilə gözəl idi, ələxüsus da qarpayıda lümlüt oturanda!

Tələsik təyin olunmuş rəsmi vəkilin bacarığına o qədər də belə bağlamayan hakim, ittihamçı tərəfin zəif çıxışını eşidəndə bir qədər yüngülləşərək, dərinə nəfəs aldı və düşündü ki, bu biçərənin cəza müddətini on səkkiz, on iki, işlər yaxşı getsə, lap altı ilə də salmaq olar, heç vəkil kəsərlə çıxış eləyə bilməsə belə. Lakin işlər elə alındı ki, Damian de Souza'nın müdafiə kürsüsündə debütü ilin ən böyük sensasiyasına çevrildi, bu hadisə sonralar hələ uzun müddət hüquq dairələrində müzakirə olundu, ertəsi gün isə qəzet səhifələrinə çıxdı.

Həmin o hadisədən sonra qəzet yazıları düz ömrünün sonuna kimi Damian de Souza'nın çıxışlarını müşayiət elədi.

Həmin vaxt Manuel de Praşedes Ədalət sarayının yanından keçirdi, bir dəstə adam gördü, soruşdu ki, nə var, nə olub burda, dedilər ki, təzə bir vəkil çıxış eləyir, lap cavan uşaqdır, amma tribunaya qalxanda elə danışır ki, lap qoca qurdları da diri-diri udar! Manuel də girdi içəri ki, bir az qulaq asa. Damianın çıxışı isə özünün kulminasiyaya nöqtəsinə lap yaxın idi. Ürəyiyuxa pəhləvan özünü axıra kimi saxlaya bilmədi, yerindən qalxıb, alqış yağdıraraq, "Bravo!" qışqırırdı onu məhkəmə salonundan çıxardılar. Elə hakim də dəfələrlə öz zıqırovuna əl atası olmuşdu, zalda sakitlik tələb eləyirdi, hədə-qorxu gəlirdi ki, salonu boşaldacaq, amma elə özü də gülümsünürdü. Belə səslə-küylü məhkəmə iclası lap çoxdan olmamışdı.

442

Damianın Ze da İnsiyanın müdafiəsinə söylədiyi nitq barədə nə demək olar? Bu çıxışda hər şey vardı: ürəkparçalayan roman, yunan faciəsi, komiks və İncil; lazımı yerdə vəkil "hörmətli hakim, hüquq korifeyi doktor Santa Kрусun" bir qərarını da misal gətirdi. Çıxışın məzmunu ona yönəlmişdi ki, mehriban və səmimi insan Ze da İnsiya ailəsinin namusunu və öz həyatını Söyüşcül Alfonso adlı bir qəddar şəxsə xilas etmək üçün çıxmaz vəziyyətdə qalaraq, cinayət törətməyə məcbur edilib. Günlərin bir günü bu namuslu və nəcib vətəndaş öz qəlbinin və evinin qapılarını Söyüşcül Alfonso kimi tanınan əfi ilana açır – yeri gəlmişkən, ləqəbi onun haqqında artıq hər şeyi söyləyir, möhtərəm andlılar, kimin dili söyüşlüdürsə, onun qəlbi də qaradır. Bu yirtici gərəşən, rəzil içki düşkünlü, pozğun və zorakılığa qadın insan bu evin təmiz ocağını ləkələməyək, Ze da İnsiyanın arvadının məhəbbətini oğurlamaq istəyir. Bunun antik yunan faciəsindən nəyi əskikdir, cənablar, bir təsəvvür eləyin: ağır işdən sonra – o həтта bazar günləri də işləyirdi – evə döndən Ze da İnsiya Dantenin qələminə yaraşan bir səhnənin şahidi olur: yazıq Kasula əlinə mətbəx bıçağı alaraq, onu zorlamaq istəyən bu vəhşinin çəngindən qurtarmaq üçün müqavimət göstərir, çünki ləyaqətli qadın bu vəhşinin murdar istəyini qəzəblə rədd edirdi. Ze da İnsiya arvadının köməyinə tələsir. Dava düşür və Ze da İnsiya ailəsinin namusunu və öz həyatını qoruyaraq, zəhərli ilanı öldürür. Damian əllərini yana açaraq soruşur:

– Möhtərəm kassasiya şurasının üzvləri, siz özünüz də ər və atasınız, namuslu insansınız, deyin mənə: hansınız

evə gəlib görsə ki, arvadınız bir vəhşinin qolları arasında çırpınır, buna biganə qala bilər? Kim? Mən əminəm – heç kəs! – bu yerdə o, zalda əyləşmiş Kasulanı göstərir – Budur o, cənab andlılar, hadisənin əsas qurbanı! Bu bədbəxt qadın həssas ürəyə malikdir və bu gün məhkəmə iclasına gələrkən bir-iki qədəh kaşasa içməyə məcbur olub ki, ərinin ünvanına səslənəcək təhqirlərə döyə bilsin, axı birinci proses onun üçün dəhşətli bir kabusə çevrilmişdi. Budur o, cənab andlılar, acı göz yaşları axıdan bədbəxt və müqəddəs qadın, o, sizdən yalnız ədalət istəyir. Mən isə müdafiəçisi olduğum şəxsə azadlıq istəyirəm. Azadlıq!

Bax Manuel de Praşedes öz "Bravo!"-sunu burada qışqırırmışdı. Prokuror möhkəm zərbə almış xudbinliyi ucbatından və zorla qazandığı hörmətinin əldən getməsi qorxusundan məhkəmənin katibindən işin materiallarını alaraq, tərəflərin çıxışı bölməsində danışmaq üçün hazırlaşmağa məcbur oldu. Qanunun bəndlərinə, hüquqşünaslıq elminə və istintaq materiallarına istinad edərək, öz ittihamından möhkəm yapışmaq qərarına gəldi – bu uşağa məğlub ola bilməzdi, axı o heç hüquq fakültəsinin tələbəsi də deyildi, məhkəmə nəzarətçilərinin buyruqqulu, katiblərin məktubdaşıyanı, nə bilim, daha kim idi! İndi prokuror bu uşağın ağılsızlığa iddialarını rədd edərək, həqiqəti aşkarlamaq istəyirdi, amma çox gec idi. Bütün andlı iclasçılar artıq Damianın çıxışının təsiri altında idilər, aptekçi Filomeno Jakob höknürtüylə ağlayırdı.

Ertəsi gün "Qarde" qəzeti yazırdı ki, zal göz yaşı dənə-zinə dönmüşdü. Kassasiya şurası yekdilliklə qərara aldı ki, müttəhim azad edilsin. Hakim Santa Kрус isə yalnız qərarın mətnini hazırlayıb, müttəhimi azadlığa buraxmaq qaldı. "Mən özüm də az qaldım ağlayam, hələ başıma belə bir iş gəlməmişdi, – möhtərəm hakim heyran qalmış prokurora bunu dedi. – Mən ona universitetisiz vəkillik üçün sənəd verəcəyəm, kasıbların da həmişə vəkilli olacaq".

Bax Damian rütbəsini beləcə aldı. Nə üzüyü, nə diplomu, nə vinyetkəsi, nə portreti, nə mantiyası, nə papığı, nə kuratoru, nə həmkursları vardı – təki idi, sərbəst və təki.

Məhkəmə iclası bağlı elan ediləndə, bu zaman ərzində çox əziyyət çəkmiş, heç nəyə baxmayaraq ərinə sevin və onu bir daha azadlıqda görəcəyinə ümid bəsləməyən

Kasula hələ bığı çıxmamış vəkilinə yaxınlaşıb, təşəkkür elədi:

– Tənni sizi qorusun, seu mayor!

Niyə “mayor”? Onu ancaq özü bilirdi, amma həmin o vaxtdan bu titul ona yaman yapışdı – mayor Damian de Souza.

8

– Kırva, gəlmək olar?

Tanış səs eşidən Pedro Arşanjo mətbəə qrankalarını kitabın altına soxdu.

– Sənsən, Tadeu? Gəl içəri. – Bayırda bitib-tükənmiş bilməyən, adamın ürəyini sıxan xırda yağış tökürdü. – Nə əcəb səndən? Nəyə olub?

Tadeu təhsilini bitirən kimi Jaquakuarda – Jekö dəmiryol xəttinin tikintisində işə düzəlmişdi, kiçik mühəndis kimi. Kiçik məvacib, ağır iş. Lakin oğlan texniki idarədə şalvarını sürtüb-yırmaq, ştatın bələdiyyəsində isti bir yer tapacağı zamanı gözləmək əvəzinə, ucqarlara gedib, əsl işlə məşqul olmağa üstünlük verdi. Ona görə oxumamışdı ki, avaraçılıq eləyə.

– Sizinlə söhbətim var, kırva.

Çarpayıdan Rozaliyanın necə aramla nəfəs alması eşidildi. Arşanjo stuldan qalxaraq, cavan, kopmuş qadının lüt bədənini örtməyə getdi. O, hər kəsin arzuladığı incə, zərif, mehriban sözlərin hərarətində, dodaqlarında təbəssüm yuxulmuşdu. On ildən də bir az çox qabaqlar, on yeddi yaş yenicə tamam olanda, polkovnik Loureylonun sirtıq oğlu Roberto onun çənəsindən tutaraq demişdi: “Gözəlçə, sən artıq yataq üçün yarayarsan”. Oğlandan sonra, atası gəlmişdi. Polkovnik ona paltar aldı, bir az pul verdi ki, dinməsin. Sonralar Alaçoqnyansda, pansionda yerləşərək, əldən-ələ düşdü. Baiyaya bir xırda tacirlə gəlmişdi, Pedro Arşanjo onunla ilk dəfə lissus Terreyrosunda rastlaşmışdı, portağal almışdı. Onunla rastlaşan gündən Rozaliya başa düşmüşdü ki, Pedro əsl insandır, ayaqaltı deyil.

– Kırva, söhbətim var sizinlə, – Tadeu təkrar elədi. – Gəldim sizdən məsləhət alım.

– Gedək gözək bir az.

Arşanjo ürəyində bir ağırlıq hiss elədi. Tadeunun məktəbi bitirdiyi gün açıqları fal düşdü yadına: əziyyət, uzaq yol və xiffət. Onlar asta addımlarla “Möcüzələr dükanı”nın yanından, döngəylə üzüyuxan yollandılar, təza şagirdinə nəyisə başa salan Lidio Korronu da ötürü gördülər. Tadeu danışır, Arşanjo başını aşağı salıb, dinləyirdi.

– Məsləhət? Hər şeyi artıq qət eləmişənsə, hətta gamiyə biletinə də sifariş vermişənsə, daha nə məsləhət?

– Sənə bir məsləhət verməyəcəyəm, heç sən özün də məsləhət arxasınca gəlməmişən. Amma mənə belə gəlir ki, düz eləyirsən. Yerini görüncək mənimçün. Çox görüncək. Lakin saxlaya bilmərəm səni.

Tadeu dəmir yolundan işdən çıxıb, Rio-de-Janeyroya gedərək, Paulo de Frontinin rəhbərliyi altında, paytaxtın yenidən qunularaq, müasir şəhərə çevrilməsi üzərində işləyən mühəndislər qrupuna daxil olmaq qərarına gəlmişdi. O, bu dəvətə görə Frontinin dostu, professor Bernara borclu idi. Rioda olarkən professor demişdi ki, onun bir gənc mühəndisi var, çox istedadlıdır, çalışqandır, inkişaf etmək istəyir və məşhur mühəndisin yanında işləsə, az xeyir gətirməz. “Oğlanı göndərin yanıma, mənə cavab, bacarıqlı işçilər lazımdır”.

– Bu, mənim üçün bir şansıdır, kırva. Rioda çox iş var. Burda isə ha səy eləsən, yol tikintisi idarəsindən o yana heç nə yoxdur. Mən axı ona görə oxumamışam ki, məmur olub, az məvacibə mənə arxasında ömrümü çürüdəm, rahat bir yer arzulayam. Cənubda vəziyyət tamam başqadır, orda əsl karyera qurmaq olar, özü də Frontin kimi bir adamla işləyəndə. Təleyi hər adamın üzünə belə gülmür. Professor Bernar sübut elədi ki, əsl dostdur.

– Tadeu, sözün elə bu idi? Danışmaq istədiyini, bölüşmək istədiyini başqa bir şey yoxdur ki? – Mestro Arşanjo bilirdi ki, əsas mətləb hələ deyilməyib. Tadeu isə fikrini çatdırmaq üçün lazımı sözlər, lazımı ahəng axtarırdı hələ. – De, oğlum.

Pedro Arşanjo, demək olar, həmişə Tadeunu adı ilə çağırırdı, hətta bəzən soyadını da qoşurdu yanına: Tadeu Kanoto. Onunla danışarkən, çox sevdiyi sözlərdən istifadə etməyə adət edərdi deyildi: “mənim əzizim”, “dostum”. Nadir hallarda, çox nadir hallarda ona “oğlum” deyə müraciət edərdi.

– Kirvə, mən qrup yoldaşımın bacısını sevirəm. Siz onu tanıyırsınız, mən bir dəfə tanış eləmişəm sizi, Asterio, yadıңызdadır, tələbələr adından danışan oğlan? İndi o, Birləşmiş Ştatlardadır, ikillik staj dönməsinə gedib, hansısa universitetə. Çox zəngin ailədir.

– Ağbənz qızıdır, sən buruq telləri var, dərisi, sanki, lap şəffafdır, çox iri gözləri də var...

– Kirvə, siz onu tanıyırsınız?

– Bəs sizin bu məhəbbətinizə onun ağdərili, varlı ailəsi necə baxır?

– Hələ heç kəs, heç nə bilmir: bir mən bilirəm, bir də özü, bir də ki siz...

– Bir də Zabela...

– Sizə o deyib?

– Narahət olma, o, mənə heç nə deməyib. Zabela onların qohumudur?

– Yox, qohum deyillər, tanışdırlar. Qisası, Lunun – onun adı Luizadır, amma hamı Lu çağırır – nənəsi cavanlıqda Zabelanın rəfiqəsi olub və indi hərdən görüşüb, gənclik illərini yada salırlar. Lu da Zabelanı elə nənəsinin vasitəsilə tanıyır, hərdən ona baş da çəkir. Amma ailənin içində bu məsələni bilən yoxdur və mən heç istəməzdim ki, xəbər tutalar, hələlik.

– Bəs niyə istəmirsən? Qorxursan ki, valideynləri razılaşmazlar?

– Mənim mulat olduğuma görə? Onun qohumlarından nə desən, gözləmək olar, heç bilmirəm məsələ açılanda necə olacaq. Hələlik mənə münasibətləri çox yaxşıdır. Sonrası necə olacaq, bilmirəm. Lunun anası əsil-nəcabətiylə yaman qürrələri, nənəsi, Zabelanın rəfiqəsi ondan da bəşbətər. Hərdən yaman gülməli çıxır, Lunun anası dona Emiliya qulluqçusunu danılayanda ona "qara qaban" deyir, o dəqiqə də mən tərəfə baxır ki, yəni bu dediyimin sənə daxil yoxdur. Amma mən öz niyyətimi buna görə gizlin saxlamıram, siz mənə dərimin rəngi ilə iftixar etməyi öyrətmisəniz. Sadəcə olaraq, bu varlı adamların evinə əliboş gedib, qızlarını istəmək çətin bir işdir. Əgər mən mulat olduğuma görə rədd eləsələr, bilirəm nə etmək lazım olduğunu. Lakin əgər mənə ailəmi normal təmin edə bilməyəcəyimi səbəb gətirərək etiraz eləsələr, hansı əsasla razılaşmaya bilərəm? Heç bir əsasım yoxdur, düz deyirəmmi?

– Düz deyirsən.

– Gedəcəyəm Rioya, başlayacağam işləməyə. Kütbe-yin deyiləm və mütləq yaxşı mütəxəssis olacağam. Məni ölkənin ən yaxşı mühəndislərindən ibarət qrupa götürürlər. Elə bilirəm, iki ildən, maksimum üç ildən sonra əhəmiyyətli mövqe tutacağam. Bax onların qapısını o vaxt döyə bilərəm, əliboş olmayanda, nəse təklif eləyə biləndə. O zaman üçün Asterio da Birləşmiş Ştatlardan qayıdacaq, o, mənə yaxşı müttəfiq ola bilər bu işdə, lazımı anda müdafiə eləyə bilər mənə. Siz bilirsiniz axı, mən tez-tez gedib, onunla məşğul olurdu. Asterio həmişə deyir ki, mənim köməyim olmadan kursu bitirə bilməzdi. O, mənim dostumdur.

– Qızın neçə yaşı var?

– Bu yaxınlarda on səkkiz olacaq. Mən birinci kursda Asterio ilə tanış olub, onların evinə ilk dəfə gələndə, Lunun cəmi on iki yaşı vardı, təsəvvür eləyirsiniz? Bir-birimizi çoxdan sevirik, amma yalnız keçən il söhbət eləyib, anlaşıdıq, and içdik.

– And içdiniz?

– Hə, kirvə! Gün gələcək, biz evlənəcəyik. Mütləq! – oğlan bu son kəlmələrini az qala hədələyirmiş kimi dedi, dişlərini bir-birinə sıxaraq.

– Sən nə bilirsən ki, o, sənin yolunu gözləyəcək?

– Gözləyəcək, çünki sevir mənə, təsdir, belə insanlar bir şey istədimi, tutduğunu buraxmaz daha. Lu atasına oxşayıb, yolundan dönməz deyil. Bilirsiniz, polkovnik Qomes mənə sizi xatırladır. Siz çox şeydə bir-birinizə bənzəmirsiniz, amma oxşar cəhətləriniz də var. Nə vaxtsa tanış eləyərim sizi.

– Sən özün hazırsan ki, bütün vəziyyətlərdə, istənilən hadisə baş verəcəyi təqdirdə dediyində israrlı olasan? Sənin işin, bəlkə də, çox çətin başa gələcək, Tadeu Kanoto, bəlkə, hələ təhlükələr də olacaq.

– Məgər mənə siz təbii etməmisiniz, siz və Lidio əmi?

– Nə vaxt gedirsən?

– Elə bu gün. Gəmi axşam tərpənir, biletimi də almışam.

Axşam Pedro Arşano və Lidio Korro limana gəldilər ki, Tadeunu yola salınsın. Oğlan Qomeslərlə vidalaşmaq üçün onlara getmişdi, nahara saxlamışdılar onu. Sonra da bütün dostlarına baş çəkmişdi. Maje Bassan ona hamar muncuq – lardan düzəlmiş bir boyunbağı, bir də amulet – Şanqonun

balaca fiqurunu bağışlamışdı. Revmatizmin lap əldən saldığı Zabela zorla yerisə də, limana gəlib onu yola salmaqdan vaz keçmirdi. Tadeu etiraz elədi:

– Yataqdan qalxmayın, təzə şairlərin kitablarından oxuyun.

Zabela üzünə narazı bir ifadə verdi: bütün Paris ayaqları altında olan bir qadın gör ömrünü necə başa vurmağa məcbur qalıb. Lap son dəqiqədə Manuel de Praşedes və Mane Lima da yetirdilər özlərini; onlar Tadeunun səfərindən təzəcə xəbər tutmuşdular. İkinci fit səsi səfərə çıxanlardan artıq tələsdirirdi. Vida mərasimi təntənəli idi – uzaq, çətin səfərə qıxdırı axı, Rio-de-Janeyro Allah bilir haradadır. Arşanjo özünü saxlaya bilməyib, sirrini açır ona:

– Sənə demirdim, istəyirdim sürpriz olsun. Kitabın çapı, demək olar tam bitib, lap yaxınlarda çıxacaq.

Oğlanın həyəcanlı səfərinə bir sevinc ifadəsi yayılır, on il qabaq, hələ şagird olanda gördüyü həmin o işıqlı sevinc ifadəsi, üzdəki bütün kölgələr yox olur.

– Bax buna deyərəm gözəl xəbər! Çıxan kimi mənə bir neçə nüsxə göndərin, Rioda yayım onları.

Üçüncü fit, stüard zəngini çalır: yola salanlar – sahilə, müsafirilər – gəmidə yerlərini tutsunlar; gəmi ağır-ağır tərpənmək istəyir. Qucaqlaşma və göz yaşı, küləkdə əsən yayıqlıq dağıqası. Dörd döst körpüyə enib, kiçik dəstə kimi əzəmətli kranların altında durub. Birdən onlar görürlər ki, Tadeu gəminin trapı ilə sürətlə aşağı enir.

Yanaqlarından şənşin burma telləri sallanan kədərli bir qız göyortədə narahat baxışları ilə kimisə axtırır, amma necə görsün, əgər iri gözləri yaşla dolubsa və ətrafda bu qədər adam varsa? “Tadeu!” – deyər qız şikayətlə çağırır, səsi sağollaşanların hay-harayında əriyir. Oğlan ona çatanda, nəfəsi az qala kəsildirdi. Bir ömür sürən saniyə ərzində bir-birinə sükut içində baxırlar, sonra onun alından öpüb gəmiyə san bir addım atır. “Tadeu!” – qız kədər içində çağırır və ətrafdakıları unudub oğlanın sinəsinə sığınır. Qızın boynunu qucan qollarını zorla açıb trapa atılır Tadeu – əlvida!

Gəmi qumlu dayazlıqdan ağır-ağır keçən kimi, ağ buxar buraxır səmaya – sonuncu vida fiti. Qızın yayıqlı küləkdə pınlı dayır: əlvida, sevgilim, unutma mənə! Körpü yavaş-yavaş boşalır, qəfil çökən qaranlığın kölgəsində – yalnız Arşanjo və Lu.

– Pedro Arşanjo? – Qız nazik, göyümtül damarları görünən uzun barmaqlı əlini ona uzadır. – Mən Luyam, Tadeunun nişanlısı.

– Nişanlısı? – Pedro Arşanjo gülümsünür.

– Bu hələ sirdir. Amma o dedi ki, siz hər şeyi bilirsiniz.

– Siz ki hələ lap uşaqsınız.

– Anam hər gün mənə cavan oğlanlar təqdim eləyir, deyir ki, ələ getmək vaxtdır.

Gülür. Qız gülüşü – ehtiraslı arzu, cilovlanmaz atası, onun gülüşü dağ çaytək cingildəyir, şəffaf, təmiz.

– Mən anama nişanlımı təqdim eləyəndə, ürəyi elə gedəcək ki, gəl görəsən. – Qız gözlərini bir az da geniş açıb, Pedronun gözüne zilləyir. – Elə bilməyin ki, mən nə dərəcədə çətin olacağımı dərk eləmirəm. Ailə bizimkidir, bunu məndən yaxşı kim dərk eləyə bilər, amma siz qorxmayın.

– Mən belə işlərdən heç vaxt qorxmamışam.

– Mən demək istəyirdim ki, mənim üçün qorxmayın.

Arşanjo da öz növbəsində qızın gözü üçün dıq baxır:

– Qorxmuram. Nə sizin üçün, nə onun üçün, nə də ikiniz üçün bir yerdə... – Burada onun qayğılı sifətində gen bir təbəssüm işıqlır. – Qorxmaram, mənim çiçəyim, qorxmaram.

– Sabah mən malikanəmizə gedirəm, qayıdanda sizinlə görüşə bilərəm?

– Əlbəttə, nə vaxt istəsəniz. Zabelaya deyin...

– Siz bunu da bilirsiniz? Mən eşitməmişəm ki, siz sehrbaz, cadugərsiniz, eləmi? Tadeu sizdən o qədər möcüzələr danışır ki...

Salamat qalın və inciməyin məndən. Qız boynunu uzadıb, onun yanağından öpdü, üfqudə isə günbatan tərəf qızılı-bürüncü rəngdəydi. “Səni əsl cəhənnəm gözəyləyir, mənim balam, hazırlaş. Sən sinir kələfisen, alovlanan tonqalsan, gözəlim”.

Larqo da Se ilə don Leon Estebanın ispan kitab mağazasının və Cüzeppe Bonfantinin təşəxxüslə “Dante Aligyeri” adlandırdığı dükanının vitrinləri önündən keçəndə, Pedro Arşanjo gözüünün qırağıyla don Leonun Braziliya və xarici ədəbiyyatın təzə nümunələri arasında qoyduğu “Baiyanın

450 xalq adətlərində afrikan təsiri"nin cildlərinə nəzər saldı. İki yüz səhifəyə yaxın bir kitab idi, adı üz qabığının tən ortasında, onun üstündə müəllifin adı, kursiv şriftlərlə, sanki, öz əliylə yazılıb, mestre Lidio bu şriftə kursiv ekstrapəstlik hissi çay kimi axıb gələn xatirələrdə boğulur və mestre Arşanjo fikirlərinin ağışında yoluna davam edir: bu kitab ona onillik zəhmət və oxumaq bahasına başa gəlib; bu kitabı yazmaq üçün mütləq gərəkdir başqa bir adama çevriləydi və çevrildi də, indi daha həmin adam deyil. Don Leon pullarını küləyə sovura-raq, lap bədxərclik eləyib, kitabın beş nüsxəsini maya dəyərinə almışdı, ikisini "*Para ellos lo mas importante es ver el libro en la vidriera*"¹ vitrininə yerləşdirib, – bir nüsxəsini antropologiya öyrənən bir dostuna, İspaniyaya göndərüb. Elə-belə göndərmişdi, kolleksiya üçün, elmi dəyərindən söz gedə bilməzdi, hansı elmi dəyər, əgər bu kitabı alimlik müəllifinə mübtəla olmuş bir pedel yazıbsa. Divanəliyin bu növü, ilk baxışda, duyulduğundan qat-qat artıq yayılıb, Baiya şəhəri şair və filosoflarla doludur, don Leonun bu qəbil müəlliflərlə ünsiyyətdə zəngin təcrübəsi var. Onlar mağazasına hər gün gəlirlər, rəngi ağarmış, davakar əhvali-ruhiyyə ilə, üzləri tük-lü, qoltuqlarında da əlyazmalar: sonetlər və poemalar, hekayələr və romanlar, ləhinin varlığından bəhs edən, insanın dünyada roluna həsr olunmuş fəlsəfi traktatlar. Çox nadir hallarda bu və ya başqa dahi hardansa pul tapıb, özünün "ölməz əsərini" çap etdirmək üçün yollar axtarıb, tapan kimi də don Leona gətirir ki, satışa qoysun. Ədəbiyyatçılıq və alimlik virusuna yoluxanlar arasında don Leon şairlərə daha çox üstünlük verirdi, onlar, adətən, sakit, xəyalpərvər olurlar, amma filosoflar tez qızıqır, dünyanı və bəşəriyyəti özlərinin orijinal, təkzibedilməz nəzəriyyələriylə xilas etməyə cumurlar. Arşanjo ağılını alim adamlarla söhbətlərində əldən vermiş, antropologiya və etnologiya dalisinə çevrilmişdi, amma onda şairdən də nəşə vardı, üstəlik, hələ o, qərībā şair cinsinin ən xoşagələn, ürayəyatan nümayəndələrindən biri ydi və daha yaxşı qismətə layiq idi. Don Leon savadlı, oxumuş, ünsiyyətdə əla nəzakətli və mehriban bir insan kimi, ədəbiyyat həvəskarlarına və tələbələrə lazımi kitabları təklif eləyə bilirdi. Blasko İbanyes, Varqas Vila, argentinəli

¹ Onlar üçün başlıcası şüə arxasında kitab görməkdir (isp.)

İnxyeros, uruqvaylı Xose Enrike Rodo kimi müəlliflər onun səyləri sayəsində dəbə minmişdilər. İnxyeros və Rodo professorlar üçün, Varqas Vila tələbələr üçün – bu müəllif tələbələr arasında xüsusilə populyar idi, Blasko İbanyes – lap əsilzadə ailələri üçün. Don Leonun müştəriləri ən müxtəlif zümrlərdən idilər, elə onun zövqünün eklektikliyi də bundan qaynaqlanırdı. Hakimlər, yüksəkrütbəli məmurlar, müxtəlif fakültələrin professorları, tanınmış jurnalistlər – bir sözlə, yerli ziyalıların qaymağı kitab, arayıb arxasında onun yanına gəlirdilər: don Leon Argentinadan, Birləşmiş Ştatlar-dan, bütün Avropa ölkələrindən kataloqlar alırdı. O, Braziliyada olmayan kitabları da alınmasında vasitəçilik eləyir, sifarişlər qəbul edirdi. Pedro Arşanjo da Fransa, İngiltərə, İtaliya, Argentinadan kitablar almaq üçün onun xidmətlərindən istifadə edirdi. Dəfələrlə olmuşdu ki, sifariş olunmuş kitab bizim mulat üçün adı olan maddi çətinlik dövründə gəlib çıxmışdı və don Leon belə vaxtlarda kitabı Pedroya ləngitmədən verir, pulunu da tələsdirmirdi: "*Quede con los libros, pague cuando le sea mas comodo*"¹ – "Narahət olmayın, don Leon, şənbə gününədək gətirərim pulunuzu". Don Leon mulata pulu ödəməkdə dəqiq olduğuna, səliqəli geyindiyinə, təmizkarlığına, ünsiyyətdə nəzakətinə görə hörmət edirdi – bütün bunlar onun ev qazanının suyunda bişmiş primitiv filosoflardan, səsi-küyü, pinti geyinmiş, kirlə və qəmiş, qətiyyəndə üzü görməmiş müfəkkirlərdən əhəmiyyətli dərəcədə fərqləndirirdi. "Səsini ucaltmadan danışır, görkəmi də yaxşıdır, nə olsun ki, bu da elmlə məşğuldur, əvəzində bir ələm pul xərcləyir, xərcləyir ki, xaricdən heç bizim tibb fakültəsinin professorlarına da tanış olmayan kitabları alsın", – Pedro Arşanjo öz kitabını onun yanına gətirəndə, don Leon düşündü. "Mua bien, mis felicitaciones"². Ürayigenişlik dalgasının ağışuna düşüb, birdən beş nüsxə aldı, ikisini vitrinə qoydu, amma kitabı vərəqləmək belə istəmədi, çünki buna nə vaxtı vardı, nə də ki gülmək xətrinə də olsa, bu cür sayqlamalana oxuyası əhvali-ruhiyyəsi.

İspan mağazasındakı səliqə-sahmanın – kitablar rəf-lərə fənlər və müəlliflər üzrə, müəlliflər isə əlifba sırasıyla düzülmüşdü, zəlin orta qismində hörmətli müştərilər üçün

¹ Kitabı götürün, pulunu imkan olanda verərsiniz (isp.)

² Çox yaxşı, təbrik edirəm (isp.)

toxunma kreslo, satıcı nişastalı yaxalıqda və qalstukda, – tam əksinə olaraq, Bonfantinin dükanında aləm qarışmışdı bir-birinə: döşəmədə qalaq-qalaq kitab, piştaxtanın üstündə barmaq basmağa yer yoxdur, otaq səs-küylü tələbələr üçün, qarıba geyimli ədəbiyyat həvəskarları üçün, açıq-saçıq kitabların bazı olan qocalar üçün darlıq edir. İki nəfər üzlü, zahirindən acı oxşayan mulat, müştəriyə malı verəndə şit zarafatlar eləyir. Kassa arxasında Bonfantinin özü oturub, əynində sürtülməkdən parıldayan göy kaşmiri kostyum var, o həm alır, həm də satır, qulaqbatırıcı cınlılı səsi var:

– On tostan, əgər sizə əl verərsə.

– Amma, seu Bonfanti, mən axı sizdən bu “Həndəsə” kitabını ötən bazar ertəsi almışam, beş milreys¹ də pul vermişəm, – deyər tələbə ona xatırladır.

– Siz təzə kitab almışdınız, indi isə işlənmişini satırsınız.

– İşlənmişini? Mən heç onun üzünü də açmamışam, sizdən necə götürmüşəmsə, eləcə də qaytarıram. Heç olmasa, iki milreys verin.

– Piştaxtadan aralanan kitab, artıq işlənmiş sayılır. On tostan, heç bir vintem² də artıq olmaz.

Bonfanti Arşanjondan nağıd pula bir dənə də kitab almadı, onların arasındakı dost münasibəti o həddə dərin deyildi. İyirmi kitab götürmüşdü satmağa, onlardan beşini təzə kitablar üçün olan vitrinə düzmüşdü. Böyük vitrini özünün əsas alver predmeti olan köhnə kitablar üçün saxlayırdı. Arşanjo ilə onu kulinariya yaxınlaşdırmışdı, onlar bazar günləri nahar eladıkları “Möcüzələr dükanı”nda, ya da bu İtalyanın gəvənli və çoxdanışan arvadı, makaron bişirmək ustası dona Asuntanın şəhərdəlik elədiyi İtəpajipedəki evində bir-birinə xörək reseptləri verirdilər. Söhbət yeməkdən düşəndə, Bonfanti tamam dəyişirdi, mehriban, səxavətli, düzçörəkli olurdu. Yemək onun incə yeriidi. Özünün təzə kitabını mağazanın vitrinində seyr etmək kimi şöhrətpərəst məşğuliyyəti çox davam eləmədi Pedro Arşanjonun, onu bu məşğuliyyətdən əlli illik yubileyi münasibətilə qaçaqaq ayırdı: bitib-tükənməz karurular (“Dona Fernanda və seu Mane Lima sizi bazar günü seu Arşanjonun şərafinə karuruya dəvət edirlər”), təbillerin gurultusu altında dairəvi sam-

balar, görüşlər, yığıncaqlar, qonaqlıqlar və sırf içki məclisləri, – onun yubileyini hamı bayram etmək istəyirdi. Mestre Arşanjo da bir bayram əhvalı-ruhiyyəsinə baş vuraraq, rəqs eləyən qadınların içində kaşasa dənizində qərç olurdu. Adama elə gəlirdi ki, elm öyrənməyə, kitabını yazmağa sərf elədiyi zamanın əvəzini birdən çıxmaq istəyir. Canında bir zəfəri enerji hiss edib, şadanalığa ac kimi cumdu, bütün dəvətləri qəbul edirdi, cavandırmaq bəri ayaq basmadığı oyaqlara da gedir, tanış yerləri təzədən kəşf edirdi, bir zamanlar tapdığı cığırğa yeni izlər salırdı. O, yenə də azad və kefcil oldu, adamı güldürən güllüüylə gülür, vurmaqdan qətiyyəni imtina eləmir, qadınların çevrəsində vurmuxur, eyni zamanda da balaca qara kitabında qələmlə nələrsə qeyd eləyirdi. Çalışırdı ki, ətrafında na varsa, süngər kimi vücuduna çəksin, tələsik və ağcözlükdə. Kitab onun üçün yalnız onillik ciddi əmək və məhrumiyyət demək deyildi, o, bəzi inancın, fikirləri, düşüncələri, adətlərindən də imtina eləməsi olmuşdu, artıq çox şeyə tamam başqa cür baxırdı, o cümlədən də elə öz hərəkətlərinə, – bir sözlə, tamam başqa adam olmuşdu, əvvəlki Pedro deyildi daha. Bunu hiss eləyəndə, artıq, elə bil, tərs üzünə çevirmişdilər onu, dəyərlərin yenidən qiymətləndirilməsi prosesi baş verirdi.

– Pedro kirva, sən indi daha çox əhəmiyyətli əgərdilərə oxşayırsan, – Lidio Korro Arşanjonun qoltuğunda kitab tıbb fakültəsinə tərəf gedərkən görəndə belə demişdi özünə.

– Nəyin və kimin ağasına, ey mənim qızıldan qiymətli dostum? Əzizim, mənim nə vaxtsa nəyimsə olub ki?

Kirvəsinin, əkiz qaradışının sözləri Pedro Arşanjonun düşünməyə məcbur elədi. Lidio Korro qorxurdu ki, onlardan uzaqlaşar, çıxıb gedər. Başını qatmağa, şəraitini dəyişməyə yox, həmişəlik, birdəfəlik gedər və hamı onsuz qalar. Onda dəyişikliyi yalnız Lidio Korro hiss etmişdi, keçmiş Pedro Arşanjonun içindən başqa birisi, yenisi cücərmişdi. Keçmiş Arşanjo qətiyyətli, heç bir məsuliyyət hissi daşımayan, cəsarətli, səbətsiz bir qiyamçı idi, çünki geniş dünyagörüşünə malik deyildi. Tabuanın, Pelourinyonun sadə insanları üçün, pastoril və qafeyra, inanc ayinləri üçün, kapoeyra və kandomble üçün o elə köhnə mestre Pedro idi, elə həmin şərafət, elə həmin hörmətli əhatə olunmuşdu: onunla heç

¹ Milreys – Köhnə Braziliya və Portuqaliya pulu

² Vintem – Köhnə Braziliya və Portuqaliya mis pulu

kəs müqayisəyə gəlməz, hətta kitab da yazır, istənilən diplomlu doktordan çox bilir və ən əsası da özümüzünküdür.

"Xeyir-dua verin, əmican", – oqanlar xahiş edir. "Xeyir-dua verin, Ojuoba ata, – kahin qadınların səsi eşidilir. – Xeyir-dua verin!" Maje Bassan necə, ondakı dəyişikliyi hiss edibmi, görəsən? Əgər görübsə də, bundan heç kəsin xəbəri olmayıb, heç Arşanjonun özünün də. Əlli yaşlı Pedro Arşanjo həyatın burulğanına, bir oğlan uşağı kimi, gözləri bağlı düşüb indi. Bəlkə hər şeydən savayı, həm də Tadeunun yoxluğunu duymaq istəmir deyə.

Kitabla Lidio Korro özünün bütün inam və sədaqətiylə məşğul olurdu: onun üçün kirkəsinin kitabı təzə İncil kimi bir şey idi. Möcüzəçi rəssam Arşanjonun əsərlərinin əhəmiyyətini hiss edirdi, çünki orada deyilənlərin həqiqətini öz canında sınamışdı – təzyiqlər və mübarizə, nahaq və haqq, şəər və xeyir. Kitabların yayılması, satışı üçün yorulmaq bil-mədən canını qoyurdu.

Tənqidçilərə, professorlara, qəzet və jurnal redaksiyalara, cənubda və şimalda, xaricdə yerləşən universitetlərə nüsxələr göndərmişdi, iki dəfə də Rio-de-Janeyroya yollamışdı ki, Tadeu yazsın. "Diario da Baiya" kitabın işıq üzünə görməsinə bir neçə söz həsr etmiş, Pedro Arşanjonu "hörmətli müəllif" adlandırmışdı, "Tarde" bu kitabı "bizim adətlərin xəzinəsi" sayırdı. Lidio isə bu təriflərdən vəcdə gəlir, yazılan qabağına kim çıxa, göstərir. İki-üç tənqidçi məqalələrində kitabı xatırladaraq, çox ehtiyatlı ifadələrlə tərifləyirdi. Ürəyi Yunanıstan və Fransa ilə döyünən bu klassika həvəskarlarını, Anatol Fransın bu intellektual oxucularını "Baiyanın ibtidai mərasimləri" və xüsusilə də "irqi məsələ barədə cəsarətli, lakin mübahisə doğuran tezislər" cəlb etmirdi: irqin qarışmasına müsbət münasibət çox sürüşkən bir mövzudur. Lakin bəzi, xüsusilə əhəmiyyətli faktlar da vardı. Əvvəlcə kitab mağazalarından əsərin bir-iki nüsxəsinin satılması barədə məlumatlar gəlməyə başladı, özü də təkəcə Baiyada yox, həm də Rioda. Paytaxtdan bir cavan kitab taciri Tadeunun təklifi ilə beş nüsxə nağd pula və əlli nüsxə də Rio-de-Janeyronun kitab dükanlarına yaymaq məqsədilə istədiyini bildirdi, "əgər naşir ona əlli faiz güzəştə gedərsə". Naşir titulu möhkəm ləzzət eləmiş Lidio Korro sevindiyindən iki dəfə çox – yüz nüsxə göndərdi və ölkənin bütün cənu-

bunda yayım hüququnu ona verdi. Neçə nüsxə satıldığını Lidio Korro bilmirdi, çünki oradan bu barədə heç bir məlumat gəlməmişdi. Əvəzində həmin o cavan kitab taciri Tadeunun yaxın dostuna çevrilmişdi və oğlan kirkəsinə məktublarında onun adını tez-tez çəkirdi: "Karlos Ribeyro ilə, mənim kitabımla dostumla müntəzəm görüşürük. Sizin kitablarınızı çox uğurla yayır". Tibb fakültəsində də kitab diqqətsiz ötürmədi. Arşanjonun dostları – tələbələr heç – Lidio Korro onlara kitabın nüsxələrini, alıcının imkanlarına müvafiq, sərbəst qiymətlərlə verirdi, heç olmasa, kağızın pulunu çıxarmaq lazım idi axı, – müəllimlər otağında da mübahisələr yaranmışdı bu zəmində. Parazitologiya kafedrasının pedeli Armindo Arşanjoya professor Arqolo ilə acıdlı İsayas Luna arasındakı qızgın söz gürüşməsindən danışmışdı. İş az qalmışdı albayaxaya çıxma. Professor Luna özünə dərdə şərik bir ifadə verib, məhkəmə tibbi kafedrasının müdürindən soruşmuşdu ki, tələbələrin terreyroda danışdıqları məsələlər həqiqətə uyğundurmu. Tələbələr danışır? Nə barədə? Yəqin, nəşə sarsaq bir şeydir, boş söhbətdir, yəqin. Professor Arqolonun boş-boş şeylərlə tam hörmətsizlik nümayiş etdirərək, götürüb mövcud olmayan orijini, İlanı, Dan qbi, onun mehrabını, ilahilər arasında yerini, geyim və nişanlarını müfəssəl təsvir edir, Terreyro Boqoda onun şərafinə bir dəstə kahin qadının rəqs etdiyi bayramın gününü dəqiq deyir. Bəs kukumbi məsələsi? Tələbələr deyirlər ki, bu məsələ mulatın hələ birinci kitabında da işıqlandırılırdı və o hələ o zamanlar Arqolonun nəzəriyyəsi ətrafında mübahisə açmışdı, indi isə bu mübahisəyə birdəfəlik nöqtə qoyur, o qədər fakt gətirir ki... Yox, irqi məsələyə gəndirli baiyalı İsayas Luna heç qarışmaq istəmir, özünü odun ağzına atmayacaq ki, dəli deyil hələ, amma deyirlər ki, seu Arqolo, bu pedel özünün ideyalarında ən yüksək avtoritetlərə istinad edir, yüksək erudisiya

nümunəsi göstərir... Professor Nilo Arqolo badımcın rəngi aldı, baxmayaraq ki həmişə qədim, ali ünsiyyət dilindən dəm vururdu, qəzəbindən özünü itirərək, biabırçı bir jarqonla qışqırdı: "Siz sözgəzdiran, boşboğaz və həm də arvadbazsınız!" O, İsayas Lunanın həmiyə bəlli olan zəif cəhətinə – zənci qızlarına həvəsinə – "onlar odlu və məhribandırılar, seu Arqolo, misli-bərabəri yoxdur onların!" – işarə vururdu. Kitabın taleyinə inamsız yanaşan don Leon qısa müddət ərzində iki dəfə çaşqınlığa məruz qalmışdı. Birinci dəfə bu, dahilik maniyasına mübtəla olmuş pedelin kitabını vitrində yerləşdirən kimi baş vermişdi. Onun ən adlı-sanlı müştərilərindən biri olan doktor Silva Viraja, işdən evə gedərkən, adəti üzrə, kitab mağazasına baş çəkərək, maraqlanmışdı: "Məhriban don Leon təzə bir şey almayıb ki" və rəfdə Arşanjonun kitabını görənin kimi cildi əlinə götürüb demişdi:

– Bax, bu kitabın qismətinə, don Leon, antropologiya üzrə klassik əsər olmaq düşəcək. Nə vaxtsa bu sahənin bütün korifeyləri ona istinad edəcək, ondan sitat gətirəcəklər, bu kitab dünya şöhrəti qazanacaq.

– *De que libro habla usted, Maestro?*¹

– Bəli, elə bu kitab, mənim kafedramın pedeli, böyük alim Pedro Arşanjonun kitabı.

– Alım? *Usted bramea*².

– Siz qulaq asın, don Leon.

Professor kitabı açaraq oxudu: "Qanışıq bir mədəniyyət formalaşacaq, o mədəniyyət mütləq mənada tam, canlı və hər bir brazilyalıya məhrəm olacaq, milli şüurumuzun ayrılmaz hissəsinə çevriləcək və hətta immiqrantların uşaqları, birinci nəsilə brazilyalı olanlar da afro-brazil mədəniyyətinin daşıyıcıları kimi böyüyəcəklər".

Təxminən bir dörd həftə sonra isə don Leon öz antropologiya ilə məşğul olan öz həmvətəninə bir məktub almışdı. O, Pedro Arşanjonun kitabını göndərdiyinə görə dostuna təşəkkür eləyirdi: "Bu gözəl əsər tədqiqatçılar üçün yeni üfüqlər açır, indiyədək mövcud olan boşluqlarda maraqlı mövzular aşkarlayır. Görünür, bu Baiya gözəl bir şəhərdir, mən onun kolonitini, rayihəsini hər səhifədə duyurdum".

¹ Hansı kitab barədə danışırınsınız, ustad (*isp.*)

² Zarafat edirsiniz (*isp.*)

Xahiş edirdi ki, həmin müəllifin kitabda istinad elədiyi birinci əsərini də ona yollasın. Həmin o kitabın çıxdığını isə don Leon heç eşitməmişdi və təmiz niyyətli, sözüna düzgün bir adam kimi əl-ayağa düşüb, Pedro Arşanjonu axtarmağa başlamışdı. Fakültədə yox idi, iş günü qurtarmışdı. Don Leon axtarışlarını Pelourinyoda davam etdirdi, məhəllənin küçələri, döngələriylə çox dolaşdı. Soruşmağa başladı və hər yerdə bu mulatın gözgörünməz mövcudluğunu duydu, o, buraların müqəddəs atası, patriarxi idi. Hə, bu da səniçün biçarə adlandırdığın, sərsəm filosof dediyin adam, heç bu boyda səhv eləmək olar insana qiymət verəndə? Küçə fənləri yandı və don Leon anladı ki, 18:10-da onun yaşadığı Barrise yola düşən tramvaya ömründə birinci dəfə gecikib. O, Aussenin evini əvvəllər girməyə cəsarət eləmədiyi dar, çirkli küçələrdə, nəhayət ki, tapanda, axşam düşdü və kururunun¹ lap dəmində olduğunu, möhkəm kaşasa, piva və zeytun yağlı iyi gələn həmin evin üstündən ay qalxırdı. Don Leon kəndə ayaq saxladı, otağı nəzərdən keçirdi və həmkarı Bonfantini gördü: o, cidd-cəhdlə nəyisə çeynəyirdi, bıqları dendedən saralmışdı. Rozaliya ilə Roza de Oşalanın arasında oturmuş Pedro Arşanjo, xörəyi əlləriylə götürürdü.

– Bundan gözəl nə ola bilər! – üzü qayğısızlıq, səmimiyyət, məhribanlıq təbəssümündən nur saçırdı. – Xoş gəlmisiniz, don Leon. Buyurun, əyləşin masa arxasına.

Aussa bir parç piva verdi, gözəl mulat qızı boşqabda karuru və yengəc mokekusu gətirdi.

Pedro Arşanjo iki il qabaq, Tadeu diplom alanda tikdir – diyi qəşəng kostyumda kilsənin qabağında durmuşdu, onu gözəyəndə həmişə həyəcanını zorla boğurdu: bu bir neçə dəqiqə ərzində beynində ötən illərin xatirələri, obrazları sayrırdı. Nəhayət, o, meydanı görünüb abırırsız baxışlar, heyran nidalər altında kilsəyə tərəf gəldi. "İyirmi il keçib təxminən, lap dəqiqi on yeddi il, – Pedro Arşanjo düşünür, – ilbail də Roza de Oşalanın gözəlliyi yetkinləşirdi, yeni cazibə tapırdı. Bir zamanlar – əlçatmaz sirr, qarşısızalmaz meyl, amirana çağırış, indi isə – sadəcə, qadın, Roza de Oşala,

¹ Məhni ilə dairəvi rəqs

təşbehsiz-filansız". O, adi geyimində, baiyalı qadınların sevdidiyi ağ köynək və kahin qadınlar geyinən qat-qat bəyaz ətklikdə deyildi. Roza meydanı keçib, Pedro Arşanjoya yaxınlaşaraq onun qoluna girəndə, əsil-nəcəbətlı xanım görkəmində idi: ən yaxşı dərzinin tikdiyi paltar, daş-qaş, qızıl, gümüş boyunbağı və qamətin anadangəlmə şahzadə nəcibliyi. Elə geyinmişdi ki, sanki, düz haqqı çatan yerdə, gəlinin atasının yanında, keşişin solunda dayanacaqdı.

– Sən çoxdan gözləyirsən? Miminya indicə qurtardı işlərini, mən də bibilərigildən gəlirəm, özü də indilərdə çatacaq. Eh, Pedro, mənim qızım qiyamətdir!

Onlar kilsəyə daxil oldular, içəridə hələ alaqaaranlıq hakim idi, ikicə şam yanırdı, sayrışaraq. Axsamın alatoranı mehrabı qucağına almış gülləri bozuntul pərdəyə bələyirdi: zanbaq, xrizantem, georgin, palma budaqları. Qapıdan mehraba ensiz, qırmızı xalça salınmışdı, əyində arxa tərəfdən uzunətəklı paltar, başda çələng və duvaq, sevincdən ürəyi əsən gəlin atasının qoluna girərək, bu xalçanın üstüylə gedəcək. Sükut və yanqaranlıqdan ötən Roza şikayətlənir:

– Mənim daha çox Bonfim kilsəsi ürəyimdən idi, amma heç ağzımı da açmadım ki, bu barədə söyləyəm, bu toyda göstərişi mən vermərəm. Susdum, təki qızıma yaxşı olsun.

Roza dizləri üstə düşüb "Müqəddəs Ata" duasını oxuyarkən, Pedro Arşanjo Anisyonu – cübbəxana baxıcısını axtarmağa gedir, onunla neçə ildir tanışdırlar, İsus Terrey-rosunda tez-tez görüşürdülər. Bu şəxs zəncilərin Pak qız kilsəsindəki Jonas kimi, onun kururu, samba dostu deyildi, amma Pedro bir həftə qabaq Anisiyoya kömək üçün müraciət eləyəndə, o, anlayış və mərhəmətini göstərərək, tərəddüdsüz razılaşmışdı. Bir işə bax ha, necə insanlar var dünyada! Necə razılışıb bununla, İlahi!

Anisio onları mehrabın arxasındakı pilləkənə tərəf aparır və onlar xora qalxaraq, xəlvət bir güşədə əyləşdilər, burdan bütün kilsədə baş verənləri gözə çarpmadan, rahatca izləyə bilərdin. Gedib şamları yandırmamış ağdərilı mulat – cübbəxana baxıcısı özünü saxlaya bilməyib dilləndi:

– Ananın güzəştə getməyi yenə də anlaşılandır, bəs qız necə getdi buna?

Rozanın üzündə təntənəli bir təbəssüm göründü:

– Hə, bunu tapa bilmədiniz: mən özüm çox əziyyətdən sonra razı sala bildim onu. Özü istəyirdi ki, mən daim yanında olum, hətta, o deyən kimi olmasa, nikah bağlamağa gəlməyəcəyiylə hədələyirdi.

– Bəs onda niyə gizlənirsiniz?

– Sizə bir şey deyim: burdan, bax, bu siçan dəşiyindən mən, hər halda, öz Miminyamın nikahını sizin səbəbinizə görə biləcəyəm. O isə kilsəyə atası ilə qol-qola girəcək, əsl qızı və qanuni varisi kimi, arvadının dünyaya gətirdiyi o biri iki qızı kimi. Əgər bir ana buna qərar verirsə, kim deyə bilər ki, bu, düzgün hərəkət deyil?

– Ailə məsələlərində hələ özünün ağasıdır, senyora. Məni bağışlayın.

– Bəsdir, Tann xatirinə, mən onsuz da burda olmağıma görə sizə minnətdaram.

Cübbəxana gözetçisi çıxıb getdi. Hönkürtüsünü zorla saxlayan Roza krujevalı batist yaylığıyla ağzını tutdu. Pedro Arşanjo isə dişlərini bir-birinə sıxıb, düz qabağa baxırdı. Mehrablarla müqəddəslərin fiqurları arasında görünən insan kölgələri getdikcə sıxlaşırdı.

– Görürəm ki, sən də məni başa düşmürsən, – Roza özünü birtəhər ələ alandan sonra dedi. – Sən ki bilirən, mən seçimimi çoxdan eləmişəm. O özü demişdi ki, "Miminya mənim sevimli qızımdır və mən istəyirəm ki, o biri iki qızım kimi, mənim varisim olsun. Mən artıq bu barədə evdəkilərə elan eləmişəm, Mariya Ameliyaya da..." Arvadının adı belədir... "Hər şeyi notariusda qaydasına qoymuşam artıq, amma bir vacib şərt var..." Mən həmin o şərtin nədən ibarət olduğunu soruşmadım, yalnız arvadının bu məsələyə nə dediyi ilə maraqlandım. Çox aydın cavab verdi. O dedi ki, "Miminyaya qarşı heç bir kin yoxdur içində, yazıq uşağın nə günahı var, amma əli çatsa, səni parça-parça eləyərdi". Mən bu qadının necə kinli olmasına güldüm, o isə həmin dəqiqə mənim üstümə buz kimi su səpdi elə bil: "Miminyanı rəsmən qızlığa götürməyimizin şərti belədir: o, mənim bacılarımla yaşayacaq, səninlə yox". – "Necə yanı, mən öz qızımı bir də görməyəcəyəm?" – "Ürəyin istəyən qədər görəcəksən, amma yaşadıqı yer bacılarının yanı olacaq, sizə ancaq qonaq kimi baş çəkə bilər. Hə, razısan, ya öz qızının xoşbəxtliyini arzulamırsan?" Bax müqaviləmizi də elə onda

bağladıq, düzdür, sözdə idi bu müqavilə, amma o, sözlünə xilaf çıxmadı, bəs mən niyə indi xilaf çıxım vədimə? Nə olsun ki, zənciyəm, bu heç də o demək deyil ki şəərəfsizəm, sözlümə əməl etmirəm. İndi başa düşürsən mənə? Mən belə eləyirəm ki, Miminyə üçün yaxşı olsun, yalnız onun xoşbəxtliyi naminə. Yox, sən heç anlamırsan məni. Sən elə hesab edirsən ki, mən dava-dalaş salmalıyım, hə, düz deyirəm?

Aşağıda cübbəxana gözətçisi artıq bütün şamları yandırmışdı, işıq və gül-çiçək gözəlliyində parlayan kilsəyə ilk qonaqlar girirdilər. Pedro Arşanjo bircə bunu dedi:

– Sən hardan bilirsən ki, mən nə fikirləşirəm?

– Sənin haqqında, Pedro, mən hər şeyi bilirəm, özüm barədə bildiyimdən də çox... Bütün ömrüm boyu kiminçün oynamışam? Hə, de görüm! Yalnız iki nəfər üçün: atam Oşala üçün, bir də sənin üçün – məni istəməyən bir insan üçün.

– Sən Miminyonun atasını, bir də Lidio kirvəni unudursan...

– Niyə belə deyirsən axı? Sənə neyləmişəm mən? Jeronimo məni düşdüyüm girdabdan çıxarıb. O, mənə təklif eləyəndə ki gəl birlikdə gedək burdan, mən əldən-ələ düşürdüm, get-gedə həyatın dibinə yuvarlanırdım... O, mənə başımın üstündə tavan verdi, qarnımı doyurdu, geyindirib, əzizlədi. Çox mehriban idi mənimlə, Pedro. Ondan hamı çəkinir, xüsusilə də qadınlar, lap arvadı da qorxur. Amma mənim həmişə hörmətimni saxlayıb, vicdanla davranıb: küçələrdən yığıdı məni, hər şeylə təmin elədi, bircə dəfə də əl qaldırmadı üstümə. Miminyanı qızığa gətirdi, açıq bəyan elədi hamıya: "O, mənim qızımdır, o biri ki uşaq kimi".

– Amma bu qızın anası yoxdur, hə? – Pedro Arşanjo -nun səsi qəndillərin işığından qaçan kölgədən gəldi, sanki.

– Neyləyir mənim kimi ananı: kimə lazımdır utanc gətirən qohum, zənci, keçmiş fahişə, batuka oynamaq ustası, sambada daş atırsan, mənim kimilərə deyir, neynir məni? Miminyanı aparanda dedim ona: "Öz müqəddəsimdən əl çəkməyəcəyəm, ona qulluq eləməli olanda azadam, məni gözləmə". Məgər mən bütün ömrüm boyu belə olmamışam? – Olmusan. Elə kəndəmdə də, "Möcüzələr dükanı"nda da, kirvə Lidionun yanında da. – Bax, görürsən, düz deyirəm. O, qızımı aparıb, əgər getməmiş bacılarının yanında yerləşirdi, həftədə bir dəfə buraxırdı yanıma. Miminyə

üçün belə yaxşı idi, mən də razılaşdım bununla, amma içimdə bir yanıq vardı: onun üçün yataqda yaxşıyam mən, amma uşağımi təbiiyə eləyə bilmərəm. Qızımı aparanda, ələ bil, ağılımı itirdim, Pedro, gözəlrim qaraldı, fikrim qarışdı. Həminin acığına küçəyə qayıtdım yenə, təsəlli axtırırdım. Lidio ilə onda rastlaşdım...

Onun səsi çox yavaşdan çıxdı, səsi ortadan çatlamışdı, elə bil, kilsəyə yayılmış – o elə qaranlıq hücrədə doğulur, Arşanjonun qulağına zorla yetişib, elə hücrədə də ölürdü.

– Lidio mənim tanıdığım adamların içində ən yaxşısidir! Sən onun yanında həyasız bir quldursan, Pedro. Amma, hər halda, bir şeydə yanlışdım mən: həmin axşam Lidio ilə yox, səninlə görüşəydim görək. Bütün ömrüm boyu kiminçün oynamışam mən? And içirəm ki, bir Oşala, bir də sənin üçün, mənim Pedrom. Bu həqiqətdir, özün bilirsən və əgər hər şey elə rəqslə bitdisə də, yalnız ona görə ki, sən belə istədin.

– Yenə Lidio yox, bir başqaç olsaydı... Səbəbini sən özün dedin.

Qonaqlar dəstə-dəstə gəlirdilər, kilsə aramla dolurdu. Bu mövsümün ən dəbdəbəli toy mərasimi münasibətilə gözəl geyinmiş qadınlar ipəklərini xışıldada-xışıldada skamyalara əyləşirdilər. Sakit gülüş eşidilirdi. Kişilər künc-bucaqda toplaşaraq, səslərini içlərinə salıb, söhbətləşirdilər. Şahidlər, nikah kəsdirlənlər qohumları, hökumət nümayəndələri baş məhrabin yanında ilk sıraları tuturdular, bu yerlər, adətən, ruhənilər heyəti üçün nəzərdə tutulurdu. Roza gah bunu, gah da onu tanıyıb, Pedronun diqqətini həmin adamlara cəlb eləyirdi:

– Ora bax, Altamironun valideynləridir! İndi onlar mənim də qohumlarındır daha, bir sürü ağ qohumum var.

Roza gülürdü, amma bu gülüşdə bir kədər də vardı. Oğlanın anası mehriban sifəti, dolubədənli bir qadın idi, tələskənliklə arası yox idi, deyəsən. Atası polkovnik idi, kakao plantasiyaları vardı, açıq rəngli saçları olan anıq və əsəbi bir kişiydi, bircə atıyla qırmancı çatmırdı. O, başını dik qaldırıb, gedirdi, buğda rəngli bağlarının altında dodaqları özündən-rəzi bir təbəssüm nümayiş etdirirdi, yüz faiz xarici idi.

– Qrinqodur? – Arşanjo soruşdu.

– Özü yox, atası, deyəsən, fransız idi, soyadı Lavindir. Yaxşı adamdır, Pedro. Görkəmindən xariciyə oxşasa da, çox varlı olsa da, mənim yanıma gələndə, arvadını da gətirmişdi.

"Dona Roza, — dedi, — qızınız oğlunun arvadı olacaq, mənəm də gəlinim. Mənəm evim sizin evinizdir, biz artıq qohumuq". Əgər ondan bir şey asılı olsaydı, mən bu gün aşağıda, minbərin yanında olardım. Elə oğlu da özü kimidir.

— Kürəkanin?

— Hə, Altamiro. Çox yaxşı adamdırlar, Pedro. Amma mən qəmşil olsaydım, Miminyonun atasının qohumları gəl-məyəcəkdilər, bibiləri də ata-anasını əvəz eləyəcəkdilər. Məgər mən səs-küy qoparmamaqda ağıllı iş tutmamışam? Burdan da görürəm hər şeyi.

Kilsə canlanırı, səs-küylə, bayram həyəcanı ilə dolurdu. Pedro Arşanjo dona Augusto ilə qol-qola gələn professor Nilo Arqolonu tanıdı. Bütün mərasim ərzində ilk dəfə gülmə-sündü. Roza onun əlini bərkədən sıxdı:

— Bibiləri də burdadır. Onlar gəliblərsə, demək, Miminy-a da çatıb artıq.

İki ağbaş qadın, ciddi bir tərzdə, minbərin lap yanında kreslolarda əyləşdi, düz oğlanın qohumları ilə üzbəüz. Camaat yuxarıya, xor dayanan yerə də qalxmağa başladı, kimsə orqanı yoxlayırdı.

— Odur Altamiro, senatorun arvadı ilə gəldi.

Cavan oğlan Pedroya xoş gəldi: saçlarının və dərisinin rəngi ilə atasına çəkmişdi, amma sifətindəki sadələşmiş ifadə-dən anasını xatırladırdı.

Kilsəyə Salvadorun bütün yüksək cəmiyyəti gəlmişdi, İlyeusdan və İtabunadan qonaqlar da vardı; Lavin minlərlə arrob kakao yığırdı, oğlu isə, pulları azlıq edirmiş kimi, hələ vəkilliklə də məşğul olurdu. Qızın atası tütün yetişdirib xaricə satırdı, qaynar təbiətli, nəcib, odluluqlu, qətiyyətli bir adam idi, qazanıb, özünə varidat toplayır, sonra itirir və bir də qazanırdı. Qızın anası isə zənciydi, arvadlar pıçıladaşdı bu bərədə, əyin-başı qır-qızıl içində, kişi də onu əməlli-başlı sevirdi, cadugərliyi də vardı, onu iyirmi il qabaq salmışdı öz toruna, heç cadunun qarşısında da tab gətirmək olar! Deyirlər ki, kişi dürrüst arvadbaz olsa da, bütün ömrü boyu yalnız bir nəfəri, həmin bu zənci qızını, gəlinin anasını sevib. Qızın özü isə qiyamət idi lap, adam gözünü çəke bilmirdi...

Orqanın təntənəli melodiyası hər tərəfə yayılır, səs artır, xor toy marşını oxumağa başlayır. Roza da Oşala Pedro Arşanjonun dırsayını sıxır, sinəsi körkük kimi qalxıb-enir,

gözlərində yaş gilələri görünür. Atasının qoluna girmiş Miminy qırmızı xalçaya çıxır, başdan-ayağa bəyaz krujeva köpüyündədir paltarı, Baiyanın ən gözəl zənci qızının və Rekonkavonun sonuncu hökmdarının övladı. Ata bu xalça-nın üstü ilə mehrabadək olan gül-çiçəkli və nurlu yolu artıq iki dəfə keçib — o biri iki qızını arə verəndə. Onları da sevirdi, çünki qanı qanından, canı canından idi. Lakin sonuncu qızına yalnız qan deyildi onu bağlayan — bu balasının vücudunda onun məhəbbəti cücərərək, tamam təzə bir həyat qazanmışdı. Doktor Jeronimo de Alkante Paşekoya məxsus olmuş qadınların sayı-hesabı yox idi; onların arasında arvad kimi saxladıkları da vardı, qaçırdığı bakirələr də, başqa kişilərin arvadları da. Amma rəsmi ailəsini təmiz kökdən olan, nəcib qanlı bir nəslin qızıyla qurmuşdu.

Sevdiyi isə təkəcə zənci qızı Roza idi. Hətta onları bir-birinə qızlarından savayı, artıq heç bir şey bağlamayanda, ölümcül ayrılıq əzabından qovrulən Roza başlı-başına qalan-da da, hərdən axşamlar dəli ehtirasdan ağlıni itirərək, qəfil gəlirdi ki, onun bənzərsiz bədəninə bir daha sahiblənsin və əgər qabağını kəsən olsaydı, belə anlarda hər şeyə hazır idi, hətta ölüb-öldürməyə də. Roza heç vaxt onun rədd etməirdi və ömrünün sonuna kimi onun istəyini haqlı sayırdı. O, yaylığını dişləyib, cırıq-cırıq eləyirdi, təkli ağlamağını eşitməyədilər, üzünü Pedro Arşanjonun sinəsində gizlədirdi: "Ah, qızım mənimi!"

Ruhani ata dua oxuyur, sonra da odluluqlu bir moizə söyləyir, oğlanın istedadı, qızın gözəlliyindən danışır, nika-hın qırılmaz telləri ilə bağlanan bu iki ailənin namusundan, heysiyyətindən danışır və Roza de Oşala üçün yəni bir həlledici an yetişir. Yavaş-yavaş kilsə boşalır, Miminy öz əri ilə gedir, bibilər, oğlanın valideynləri, qonaqlar, dəvətilər, qürurlu Alkantara da çıxıb gedirlər. Cübbəxana gözətçisi işıqları söndürür: əvvəlcə şamları, sonra da lampaları. Kölgələr qatılaşır və budur, artıq müqəddəslərin tənha fiqurlarını zülmətdən ikicə şam qoparı.

— Lidio dedi sənə?

— Nəyi?

— Mənim "Dükan"a bir də gəlməyəcəyimi: nə gecələməyə gələcəyəm, nə də birca dəqiqəliyə baş çəkmək üçün. Qurtardıq bununla, Pedro. Həmişəlik qurtardıq.

O, bu addımın səbəbini hiss eləyir, amma yenə də soruşur:

– Niyə axı?

– Mən artıq ərlı qadının anasıyam – doktor Altamironun arvadının, mən Lavinlərin qohumuyam. İstəyirəm qızım ilə görüşmək, onun evinə baş çəkmək, orada dostları, rəfiqələri ilə görüşmək imkanım olsun. Mən nəvələrimin nəzini çəkmək, onları böyütmək istəyirəm, Pedro. – Onun səsi ətrafdakı sükutun içində sərt, inamlı səslənir: – Mən, qızım hələ balaca olanda, imkan verdim ki, bizi ayırsınlar. Onda həyatda tək-tənha qalmışdım və ürayim istəyən cür yaşamaq haqqım idi. İndi isə bunun da sonu yetişdi, artıq Roza de Oşala yoxdur.

O, Pedro Arşanjonun əlini tutub ovuclarının içində saxladı.

– Bəs sənin ilahın, Oşala necə olacaq?

– Onu apardım evimizə, Maje Bassan icazə verdi. Özü yataqdan qalxıb, hər nə lazımdırsa, elədi. – Roza Pedroya baxdı, başını aşağı salıb, oturmuşdu, gözləri qaranlığa zillənmişdi. – Sən də məni istəmədin heç, ha təklif elədim, bir şey çıxmadı...

Artıq gecdir. Pillələrdən ayaq səsləri eşidilir, bu, cübbə-xana gözetçiləri, onların arxasınca gəlir. Qucaqlaşır, tək bir öpüş, həm ilk, həm də son öpüşləri.

Gecdir artıq, mestre Pedro, gecdir, daha heç bir şey eləmək olmaz. Roza de Oşala kilsənin əlaqədarlığında ariyib, yox oldu. Necə gəlmişdisə, eləcə də getdi. Bütöv bir ömür – tək birəcə an.

11

Nəhayət, Pedro Arşanjo gəlib çıxanda oqanlar, iavolar gözyaşlı onun qabağına yüyürdülər:

– Tez, tez olun, elə hey sizi çağırır, soruşur ki, Ojuoba hanı? Gəldimi Ojuoba?

Addım səslərini eşidən Maje Bassan gözlərini açır:

– Bu sənən, mənim oğlum?

Quqpuru qurumuş, payız yarpağı kimi əsən əlinin işarəsi ilə stulu göstərir. Pedro Arşanjo oturub, onun əlini ovcunun içinə alır, öpür. Qarı son gücünü səfərbər eləyib, danış-

mağa başlayır. Səsi lap zorla çıxır, sözləri çaş salır, yoruba dili ilə qarışdırıb, son tapşırıqlarını verir, vəsiyyətlərini eləyir.

– Ümbre oşire fon ipako to ljenan, ljenan torreyrosunda bayram vardı. Böyük bayram, Oqunun bayramı və çoxlu, lap çoxlu adam gəlmişdi ki, Oqunun rəqsinə tamaşa ələsin. Oqun Ayaka bacardığı qədər yaxşı rəqs eləyirdi ki, əzablardan yorulan camaatını sevindirsin. Rəqsin lap qızgın çağında bir sarapabe – çapar yaxınlaşdı ona ki, bəs əsgərlər gördüm, qılınclı-tüfəngli, istəyirlər bayrama gəlmiş camaatı dağıtsınlar, terreyronu da yerlə yeksan ələsinlər, onlar at belində çapa-çapa gəlirlər, hamımızı qırmaq istəyirlər. Oqun çapan dinləyir – onu Oşossi xəbərdar eləyirdi, – gedir yaxınlıqdakı qamışlığa, fitlə iki ilan çağırır, bir-birindən bədheybət, dəhşətli. Gətirib, ikisini də otağın ortasına qoyur, onlar da qıvrılıb, zəhərli dişlərini göstərə-göstərə, başlayırlar qapıya baxmağa. Sonra da yenə rəqsinə davam eləyir, düz qapının ağzında. Əsgərlər bir azdan çatırlar, atdan düşən kimi, əl atırlar qılıncları ki, xalqı qırıb-çatsınlar. Onda Oqun qapının ağzından onlara deyir: “Sühlə gəlmisinizsə, keçin terreyroya, mənim bayramımda siz də rəqs eləyin. Dostlar üçün mənim ürayim baldır, düşmənlərsə qoy qorxsunlar, onlara ölümcül zəhərdir”. Və o, yerdə qıvrılmış, ağzını açıb fıslıdayan iki ilanı göstərir. Əsgərlər qorxurlar, amma artıq onlara əmr verilib də, istər hərbi əmr olsun, istər polisinki, əmr çox ciddi şeydir, poza bilməzlər heç cür. Əsgərlər tüfənglərini qaldırıb Oqunun üstünə yeriyirlər. Oqun kape dan meji, dan pelu oniban. Oqun da ilanları səsləyir, ilanlar da qalxırlar əsgərlərin üstünə. Oqun belə deyir: kim küsmək istəyirsə, küsdürəcəyik, müharibə istəyən müharibə alacaq, ilanlar dişləyə-cəklər, çalacaqlar, zəhərləyib öldürəcəklər, bir əsgər də burdan sağ çıxmıyacaq. İlanlar zəhərli dişlərini göstərən kimi, əsgərlər qorxudan çığırıb, tez atlama minirlər, başlayırlar qaçmağa, tezliklə izləri-tozları da qalmır orda, çünki Oqun öz rəqsini kəsmədən, iki ilanı çağırırmışdı, Oqun kape dan meji, dan pelu oniban”. Pedro Arşanjo təkrar eləyir: “Oqun kape dan meji, dan pelu oniban”. Qədim qarğışdır, dəhşətli təhlükələr vəd eləyən, bütün xəstəlikləri çəkib gətirən cadudur, qəddar sehdirdi, ilahə lyanın sonuncu hədiyyəsidir bu.

Şəhər polisinin komissarı Gonbul Pedrito caza dəstələrinə tam azadlıq verir: bayram vaxtı terreyrolara soxulub,

minbərnləri dağıda, baş və kiçik kahnlnrləri döyö, kandomble-də iştirak edənlnrlən hamısını tutub həbsxanaya apara bilrlrlr. O, bununla demək istəyir ki, mənım gücüm çatar Baiyanı bu biabırçılıqdan qurtarmağa. O, polis qüvvələrinə ciddi tapşırıq verib, onlara kömək üçün əsl banditnlrləri səfərbər eləyib – bir sözlə, səlib yürüşü başlanıb...

Mehriban və qəzəbli, ehtiyatlı və müdrik Maje Bassan gözlərini yumdu. Uzaqlardan oqunları aparan İnsanın qışqırığı eşidildi, terreyroya rəqs eləyən Şanqo girdi, Pedro Arşanjo sinəsində ağrı duyub, dedi: "Bizim Anamız öldü."

12

466

Pedrito hələ kandanadan özünün yaratdığı məşhur "bandit eskortu"ndan olan – bu dəstə barədə müxəlifət qəzətləri belə yazırdılar: "Ştatin indiki rəhbərliyi tərəfindən polis agentləri rütbasına ucaldılan bu qatillər bandası bizim redaksiyanı tar-mar edəcəkləriylə hədələyirlər" – dörd qoluzorlu agentinin üzündə qorxu gördü. Hamının zəhləsi getdiyi Gonbul Pedrito ingilis kəşmirisindən jiletli kostyum geyib panama qoymuş, qalstukunu mirvari sancaqla bəzəmiş, uzun müştüklü siqaret çəkən, dirnaqlarını boyayan və həmişə də üzü tərtəmiz, göyümtül rəngə çalana kimi qırılmış – lap dendi kimi – azacıq şişman və o qədər də cavan olmayan, lakin hələ də yelbeyinliyi ilə fərqlənən hüquq bakalavın siqaretinin köttüyünü tullaıyb, müştüyünü üfürdü: qorxurlar əclafılar! Otağın ortasında şəhərin ağası, lotereya kralı, müxəlifət tərəfə keçərək, rəsmilərin mərhəmətini itirmiş Göyərçin Eneas əlindəki revolverin dəstəsini möhkəm sıxıb, təkrar-təkrar deyirdi:

– Kim birçə addım irəli atsa, yerində gəbərdəcəyəm!

Agentlər çaşqın-çaşqın bir-birlərinə baxdılar: Fənər Kandinyo, İlan Samuel, Zakarias da Qomeya və Mirandolino, Lensoisli vəhşi. Mahir atıcı, uzun illərdən bəri dəfn bürolarını işlə müntəzəm təmin edən Göyərçin Eneasın qanlı əməllərinin siyahısı və onun cəsurluğu barədə dillərdə doluşan əfsanələr polis agentlərini xeyli aralıda saxlamışdı.

– Qorxaqlar! – Pedrito bunu deyib, əlində yalnız nazik və möhkəm bambuq çəlik, irəli yeridi. Göyərçin revolverini qaldırıb, xəbərdarlıq etdi:

– Yaxın gəlməyin, doktor Pedrito, vuraram!

Çəlik qırıncı kimi havada vıyladı, lotereya padşahının üzündə qıpqırmızı zolaq göründü, daha bir zərbə – qan sıçradı ətrafa. Yandırıcı ağrıdan gözləri düz-əməlli görməyən Göyərçin, onun səmtinə bir güllə atdı, amma komissar cəld tərpanı. Hec boydan da uca deyildi, hələ bir kök, qanlı idi, amma bu başkəsənlə bacara bilmışdı. Qanı gören agentlər özlərinə gəldilər, yenidən gözdülər qorxu bilməyən döyüşçülərə və Göyərçinin üstünə atıldılar.

– Basın onu qoduqluğa! – Pedrito əmr elədi.

İlan Samuel üstündə lotereya biletləri və pul olan yazı masasına yaxınlaşdı. O biri üçü isə lotereya şahını dümsüklə, təpiklə apardılar. Komissar nifrətlə dilləndi:

– Dovşan ürəyi var sizdə, qorxaq arvadlar, şalvarınızı batırdınız qorxudan, tful!

Gonbul Pedrito küçüyə çıxdı, qapının ağzına toplaşan bir dəstə bekar adam aralanıb, yol verdi ona. O, küçənin qarşı tərəfindəki kafedə işləyən ofisiant qadına göz vurub, maşına oturmağa və sürətlə yerdən götürüldü – deyirlər ki, Baiyada sükan arxasında ona tay-bərabər kimə yoxdur.

Polis idarəsinin kuluarlarında başqının dörd qəhrəmanına elə onlar kimi nəcib peşə dostları da qoşuldular – Dəli Ferreyra, Mama Uşağı, Ölüm İnosensio, Kötük Rikardo və Qəlbigeniş Ze, – Göyərçinin həbsi, onun səhləşinin sonu müzakirə olunurdu. İndi sarayda hərracdır, onun taxtını çıxanblar hərraca. Kim daha çox verəcək? Bu dörd başkəsən özünü çox elə rahat hiss eləmir: doktor Pedrito açıq dedi sözünü, o da heç havayı danışan deyil. Əfsanəvi Göyərçin Eneası kürsüsündən tək çubuqla endirdi, nə revolverindən qorxdı, nə sərrast gözündən, nə qanıçən şöhrətindən, onlar isə dümdüz durmuşdular. "Yoluq toyuqlar!" – Qəlbigeniş Ze hirsindən tüpürüb, getdi polislin verdiyi tapşırığı yerinə yetirməyə, – qubernatorla doktor Pedritonu müşayiət etməliydı. Qəhrəmanlar susdular, heç biri başını da qaldırmadı: revolverli Göyərçin Eneas silahsız Qəlbigeniş Zedən yaxşıdır. Ze rəisinin tapşırıqlarını müzakirə eləməirdi, onları tələddüsdü yerinə yetirirdi. Hələ elə bir adam görünməmişdi ki, tapança ilə, yaxud hədə-qorxu ilə ona Pedritonun əmrini yerinə yetirməyə mane olsun. Döymək, vurmaq, öldürmək onun üçün adi bir işə çevrilmişdi. O özü də elə belə oləcək,

467

vaxtı çatanda. Pedritonun inanılmış adamı, boyu tavana çatan bu zənci üçün qorxu hissi, lap belə qorxunun kölgəsi də mövcud deyildi. Dörd həmkar xəcalətdən ölüb yerə girirdi, onlara rəislərinin qəzəbli sözləri rahatlıq vermirdi, hələ üstəlik, yoldaşları da danladılar, indi yalnız bir qayğılan vardı: nə etsinlər ki, şefin münasibətini müsbətə doğru dəyişə bilsinlər. Gonbul Pedrito ilə zarafat etmək yaramaz, kiməsə inamı qırıldımı, məhkəməsi tez və qəti olacaq: diri-diri basdıracaq torpağa, üstündə də nə xaç qoyacaq, nə də adını yazacaq, quldurun nazi ilə oynamayacaq ki... Məgər indiyədək ad adamı göndərüb ulu babalarının yanına? Justo de Seabra, İzaltino, Krispina da Boyya, Bıçaq Fuljensio və onların nisbətən az tanışıqları daha nə qədər adamı yollayıb o dünyaya. Axı onlar da qabaqlar şəhərdə ürəkləri istəyəni ələyirdilər, istər qanun naminə, istərsə də qanuna zidd; yeyib-içib pul vermirdilər, ispanların əlindən pullarını alırdılar, lazım oldu-olmadı, kimi istəsələr tutub döydürdülər, indi isə özləri ölünənin daş döşəməsində uzana qalmışdılar, "xidməti borclarını yerinə yetirərək həlak olmuşlar" – rəsmi qəzetlərdə, polis idarəsinin bülletenində, adətən, belə yazırdılar.

Polis rəisinin güclü müavininin, nədənsə, onları görəngözü yox idi. Gərək təxirə salmadan xidməti səylərini nümayiş etdirəydilər, tapançanın nişangahı altında laxlamış hörmətlərini birtəhər bərpa ələyəydilər. Nəse fikirləşmək lazım idi... Amma nə?

– Gəlin bir-iki dənə kandombleni dağıdaq, – Fənər Kandinyo təklif elədi.

– Hə, əla. Doktor Pedritonun da ürəyindən olar, – Mirandolino onun fikrini müdafiə elədi. – Bu gün Şanqo günüdür, terreyroların çoxunda camaat toplaşacaq.

Məlumat tam mötəbər idi, Zakarias da Qomeya xəbər verirdi, onun da belə şeylərdən yaxşı başı çıxdı. Bu tip üzünü eybəcər hala salmış və əslində, bir fahişədən tutduğu xəstəliyi makumbadakı cadugərlə bağlayırdı. Beləliklə, polis komissarının yüksək elmi və ideoloji əsaslandırmasından savaşı, göründüyü kimi, Zakarias da Qomeyanın şəxsi səbəbləri də vardı kandombləyə qarşı başsız müharibə aparmağa.

Gonbul Pedritonun kabinetindəki rəfdə kitablar, kitabçalar dururdu. Onların bəziləri tələbəlik vaxtından qalmışdı, başqalarını isə universiteti bitirəndən sonra, səhifələrində

qırmızı qələmlə diqqətləyiş saydığı yerləri cızıqlayaraq, oxumuşdu. Orda lap bu yaxın zamanların kitabları da var idi: italyan antropologiya məktəbinin tərəfdarı Antonio Monizo Sodre de Araçonun "Kriminalistikanın üç məktəbi: klassik, antropoloji və tənqidi"; Manuel Kalmon du Pini Almeydanın "Degeneratlar və canilər"; Joan Batista de Sa Oliveyranın "Bayıya yaşayan müxtəlif irqin təkamülü və məhkəmə tibbi baxımdan kraniometrik göstəricilərinin müqayisəli təhlili"; Aurelino Realin "Cinayətin toxumları". Tələbə Gonbul Pedrito fahişəxanaları gəzməkdən başı ayıldanda bu kitablardan, həmçinin Pino Rodriges və Oskar Freyranın əsərlərindən öyrənmişdi ki, zəncilər, mulatlar cinayətə anadangəlmə meyilləri ilə fərqlənirlər və bu meyillər anadan oğru, fındıqçı, qatil doğulan insanların təkmilləşdirilməsi üçün nəzərdə tutulan kandomble, dairəvi samba, kapoeyra kimi vəhşi oyunlarla qızışdırılır. Ağdərli, ağırtil küren saçılan bəzi komissar Pedrito bu ayınları normal aləmlərin, ziyallıqların, siyasi xadimlərin, kommersant və fəzəndeyroların ünvanına təhqir, bir sözlə, bütün seçilmişlərin fəxr etdikləri roman mədəniyyətinə və irqinə meydan oxumaq kimi qiymətləndirirdi. Bu sahədə yeni işlər sırasında professorlar Nilo Arqolonun və Osvaldo Fontesin kitabları da var idi: "Zəncilər arasında cinayətkarlıq", "Metisləşdirmə, degenerasiya və cinayətkarlıq", "Tropik ölkələrdə metislərin psixi və əqli degenerasiyası", "Braziliyada cinayətkarlıq və irqi mənsubiyyət", "Metislər – patoloji antropologiya". Nə vaxt ki kütlənin, qara camaatın qəlbinə yol tapmaq istəyərək, polisin atabake, Qanza, berimbau, aqoqo və kaşişi, cazb olan kahinlərin rəqsi, kapoeyraya qarşı mübarizədə xalq ənənələrinin qarşısının alınmasından, kobud güc tətbiqindən dəm vuran növbəöv demaqoqlar fəaliyyətə başlayırdılar, polis rəisinin köməkçisi Gonbul Pedrito da özünün kitab rafından hazır şəkildə əxz etdiyi antropoloji və hüquqi bilikləri ilə parlayırdı: "Mən yox, görkəmli elm xadimləri vəhşi zənci adətlərinin cəmiyyətə gətirdiyi təhlükələrdən yazırlar; mən yox, elmin özü onlara qarşı müharibə aparır". Sonra da təvazökar bir ahənglə əlavə edirdi: "Mən isə, sadəcə, bu balanın kökünü kəsmək, xəstəliyin yayılmasının qarşısını almaq istəyirəm. Bütün bu mürdərliqlərə son qoysaq, Salvadorda cinayətkarlığın səviyyəsi misilsiz dərəcədə aşağı düşəcək və yalnız onda biz deyə

biləcəyik ki, sivil bir şəhərdə yaşayırıq". Əgər müxalifət qəzetləri polis komissarını irqi ayrı-seçkilikdə, irqlər arasındakı münasibətlərin qızışdırılmasında ittiham edirdilərsə, Pedrito elə həmin qəzetlərdə dərc olunmuş, kəndəmbə və afoşə, kapoeyra və İyemanji bayramlarına qarşı qətiyyəti tədbirlərə çağıran məqalələri misal gətirir və deyirdi ki, indi müxalifətə keçmiş və ştatın rəhbərlərinə, polisə hücumlar eləyən bu "yaddaşı gödək cizmaqaraçılar aşkar və potensial cinayətkarlarla əlbir olublar". Hökumət qəzetinin müxbirinə müsahibə verən professor Nilo Arqolo təriflərə qızırğınmadan bu polis repressiyaları kampaniyasını layiqincə qiymətləndirirdi: "Bu, bizim təhqir olunmuş torpağımızda sivilizasiyanın dayaqlarını qorumaq uğrunda səlib yürüşü, müqəddəs müharibədir". Heyranlığının lap zirvəsi anında alim Gonbul Pedritonu Şirürəklə Riçardla müqayisə edirdi. Müqəddəs müharibə: Şanqonun şərafinə təbəllərin gurulduğu həmin o axşam səlibçilər kafirlərə qarşı çıxış etdilər. Roman sivilizasiyasının müdafiəçiləri arasında, lotereyaçının həbsində iştirak etmiş qorxmaz dörlükdən savayı, "nəcib cəngavərlər" də vardı: ləqəbini anasını tez-tez döyməyinə görə almış Mama Uşağı və ağır qılıncı ilə çəpəki zərbələr endirmək ustası Dəli Ferreyra da oradaydı, özü də polis rəisi müavininin can-dildən qoruduğu roman sivilizasiyasının səlahiyyətli nümayəndələrinin də payına babat düşdü həmin o gün. Bir az ertədən çıxmışdılar, hərsi də özüylə bir ağır dəyənək götürmüşdü – basabasda əvəzəlməz silah, müsasir səlibçilərin nizamı. Əməlli-başlı çalışdılar. Basqın elədikləri ilk üç "müqəddəs evində" iş az idi: kiçik terreyrolar idi, adam az gəlmişdi, bayram da ki yenica başlanırdı hələ. Dəyənəklər göydə oynadı, qadınlar və qocalar duran tərəfdən qışqırıqlar, iniltilər ucaldı, bu qəbil musiqini məxsusi səvən bizim cəsur döyüşçülər sivilizasiyanın qorunması namına yeni-yeni qələbələrə ruhlandılar. Döyməyə adam qalmayanda da atabakələrlə, pej və bu qəbildən olan digər mərasim atributları ilə əylənməyə, onları döyəcləməyə başladılar – tikə-tikə elədilər hər nə varsa. Agentlərin çalışqanlılığı və sayı barədə xəbər artıq bir an sonra onların gəlişini qabaqlamağa başladı: təbəllər susur, kahin qadınlar və iavolar dağılır, alovlar söndürülür, hərəkət durur, bayram donurdu. Başlarını aşağı dikmiş kişi və qadınlar evlərinə dağılır, orış ilahiləri dağlara, meşələrə,

dənizlərə – terreyroya rəqs etmək üçün hardan gəlmişdilər, elə gəldikləri yerlərə də çəkildilər.

Xaç cəngavərləri birdən gördülər ki, döyməyə daha adam qalmayıb, məcbur oldular ki, onları son dərəcə xoşlandıran bu işə son qoysunlar. Qələbələrədən ləzzət alan və qəzəbli rəislərinin xoş münasibətini qaytarmaq ümidini təzədən dirildən bu qoçaqlar meyxanalardan pulsuz içki ilə yanaşı, həmin axşam kəndəmbənin də harada olacağı barədə məlumat da tələb ələyirdilər. "Tez de götürüm! Dinməsən, dəyənəyimizdən dadacaqsan, ha! Amma desən, xələləti qalmaq".

Şəhərdən kənarda, Sabaji terreyrosunda böyük bayram keçiriləcəyindən beləcə xəbər tutdular. Zalda azı on iki orışa rəqs ələyirdi, hamısı da zəngin geyimlərdə. Dairənin ortasında Şanqo bir yekə atın belində əyləmişdi, onu Nəhəng Felipe təsvir ələyirdi. Rəqs lap qiyamət idi. Nəhəng Felipenin Şanqosu bu əyalətin ən yaxşısından sayılırdı. Zalda ki qayda-qanuna nəzarət eləyən oqan Manuel de Praşedes bayırdan kobud söyüş səslərini və sirtıq hırıltıları eşidəndə o daqiçə başa düşdü ki, basqınçılar gəlirlər. Zakarias da Qomeyya içəridəkilərə öz eybəcər, çopur, burunsuz və qaşsız sifətini göstərərək, elə kəndərdən qışqırdı:

– İndi Zakarias da Qomeyya sizə səhrli dəyənəyin rəqsini nümayiş etdirəcək!

İlan Samuel, içdiyi kaşasadan səndələyə-səndələyə, özünü qapıdan içəri dürtüdü. Manuel de Praşedes bayram zamanı icra elədiyi vəzifəsini unutmayıb, gələnlərdən müqəddəsə hörmət göstərmələri tələb elədi. "İtil cəhənnəmə!" – deyə Samuel onı göydə oynadı. Ara qarışdı, bayrama toplaşmış əhali və şən orışalar başa düşdülər ki, onlara mane olmaq istəyirlər, onları hədələyirlər. Bir az cəsarətli kişilər Manuel de Praşedesin köməyinə tələsdilər. Bu dava barədə dillərdə indiye kimi əfsanələr dolur: Şanqo polis nəfərlərini gözgəgörməz şillələrlə ilə mat qoymuşdu, nəhəng Praşedes isə o dərəcədə böyümüşdü ki, artıq Oşossiyə oxşayırdı, onun dəyənəyi quldurları müqəddəs Georginin nizamı kimi yere

səirdi. Yərə yıxılmış Zakarias da Qomeyya revolverini çıxardı, ilk güllə səsi eşidildi. Nəhəng Felipenin ciynindən qan axdı, amma o qorxmayıb, rəqsini davam elətdirdi. Zakariasdan ibrət götürən digər səlibçilər də silahlarına əl atdılar. Yalnız açdıqları atəşin hesabına içəri daxil ola bildilər. Boşalmış zalda bir Şanqonun qan içində olan atı, bir də dəyənəyini hələ də fırlayan Manuel de Praşedes qalmışdı. Agentlər toparlanıb, hamısı birdən Manuelin üstünə yeridi: bu it oğlunu şöbəyə apararaq, orada payını da artıqlaması ilə verərik. İgidlərin başında Kinli İlan gəlirdi: "Polisdə onun dərisini soyacağam, nə davaya həvəsi qalacaq, nə makumbaya, mən səni, ay zibil, o qədər çırpacağam ki, bax, bu boyda olacaqsan, nəhəngdən liliputa çevrilənə kimi döyüləcəksən". Qeyri-adi bir sıçrayış eləyən – bu möcüzəni Şanqonun başqa kim göstərə bilirdi, – Manuel de Praşedes pəncərədən uçuşdu. Amma ondan qabaq macal tapıb, İlan Samuelə ağzının üstündən bir zərbə geydirə bildi və onu üç dişindən elədi, dişlərdən biri isə qızıl idi və polis agentinin onunla yaman lovgalanırdı. At belində şahənə oturmuş Şanqo da bir göz qırpmında kolluğa girib, özünün qırmanc rəqsini oynadı. Agentlər onların arxasınca cumdular. Amma Nəhəng Felipeni Şanqo ilə bir yerdə necə tutacaqdılar! Manuel de Praşedesi haradan tapacaqdılar? Kolluqlar dinmirdi, ancaq bayquşlar ilə ulayan. Ayınlar əldə aşılanırdı dağıdılması səlibçilərin müqəddəs qəzəbi ilə soyuda bilmədi. Etdikləri az idi hələ. Barakı yandırdılar və alov Sabaji terreyrosunu uddu. Qoy dars olsun hamıya. Bu müqəddəs müharibə, sivilizasiya naminə səlib yürüşü polis komissarı, dendi, hüquq bakalavri, kitab oxumuş, nəzəriyyələri silahlanmış Gonbul Pedritonun hakimiyyəti dövründə uzun illər davam elədi, zorakılıq hər gün baş verirdi, şikayət eləyən yer də yox idi. Doktor Pedrito öz üzünə sambanın, cadugər məclislərinin və bütün qaralının işini bitirmək missiyasını götürmüşdü. "Mən Baiya şəhərini təmizləyəcəyəm".

Bir neçə gündən sonra Manuel de Praşedes Borones döngəsindəki evində nahar eləyib bayıra çıxanda, İlan Samuelin revolverindən bir daraq güllə aldı kürəyinə. Bir-birinin

ardınca düz altı güllə. Üzü üstə düşüb, heç "uf" deməyə də macal tapmadı. Qatıl isə ətrafdan yürüyüşən insanlara belə dedi:

– İndi bilər kimə ilişdiyini. Yol verin görüm!

Amma yol verən olmadı. Onu mühasirəyə aldılar, qatılə layiq olduğu cəzanın verilməsini tələb eləyən səslər eşidildi, qəzab o qədər güclü idi ki, qatıl matadorun özündənrazılığı ölüm qorxusu ilə əvəzləndi. Birdən onu elə indi, burada, küçənin ortasında öldürərlər! Silahını yərə atıb, dizi üstə düşdü, aman istədi. Polislər gəldilər, camaatı aralayb qatılı apardılar. Şahidlərdən bəziləri onlarla polis idarəsinə getdilər. Həm canı, həm də silah qanun keşikçilərinə təhvil verildi, bundan sonra şahidləri bayıra ötürdülər. Onlardan biri, Bayşad dos Sapateyrostdakı kinoteatrın inzibatçısı komissara dedi:

– O, cinayət başında, qatıl törədənədən sonra yaxalanıb. – Biz araşdıraraq məsələni, narahat olmayın.

Həmin axşam saat altıya yaxın, polisin yardımçı xidmətinin agentini, cinayət yerində yaxalanaraq, məhkəmə üçün polisə təhvil verilmiş İlan Samuel ucadan güllər, söyüş-söyə-söyə həmkarları Zakarias da Qomeyya, Qəlbigeniş Ze, Ölüm İnosensio, Kötük Rikardo və Mirandolino ilə birlikdə Barones döngəsindən, Manuel de Praşedesin cəsədi üçün dəfn mərasimi hazırlayan dostlarının toplaşdığı evin düz qabağından keçdilər.

Komissar Gonbul Pedrito bircə sual vermişdi:

– Hadisə necə baş verdi?

– Bu tip mənim üstümə atıldı, senyor rəis, sizin ananızı söydürdü, məni də az qalır di allərlə boğa, mən də atəş açdım, qoymayacağdım ki, bu cadugər döysün məni.

"Müharibə elə müharibədir", – polis raisinin köməkçisi öz-özünə belə dedi. Polis agentlərindən ibarət dəstə döngə ilə otarəf-butərəfə getdi, sonra da bir qəlyanaltıxanaya döndülər, orada bir xeyli içib pul da vermədilər. Müharibə elə müharibədir, müqəddəs müharibənin əsgəri isə mütləq mükafatlandırılmalıdır.

Rəvmatizmin yaman günə saldığı Zabelaya bir tərəfdən ağrı, digər tərəfdən də narazılıqları əziyyət verirdi:

– Tadeu savadlı bir oğlandır, bu Qomeslər isə yonulmamış kəndçilər, sertana quldurlanırlar. Niyə razılıq verməyiblər ona? Ona görə ki, varlıdırlar?

– Ona görə ki, ağdırlar.

– Ağdırlar? Əsi, Baiyada məgər kimsə tam ciddiyyətlə ağdərli olmasını iddia eləyə bilər? Məni güldürməyin, mestre Arşanjo, ağnyıram güləndə. Mən sizə neçə dəfə demişəm ki, Baiyada ağ olmaq – şəkər zavodunda qənd olmaq kimi bir şeydir, ağ olmağına ağsan, amma mütləq nəşə bir qarışığın var. Elə Rekonkavoda da həmin vəziyyətdir, ser-tanadan isə heç danışmağa da dəyməz. Bu Qomeslərin Tadeu kimi kürəkənə ləyaqətləri çatmaz. Əgər arada Lu olmasaydı, Lu gözəl qızdır, mənə dəyməyə gəlir, saatlarla söhbətləşirik onunla... Əgər o olmasaydı, mən Tadeuya məsləhət görərdim ki, bir yaxşı ailə tapsın. Qomeslər, düzü-nü desək... Mən onları gözəl tanıyıram, bizim Lunun nənə-si, mon cher¹, qoca Eufraziya var ha, indi kilsədən çıxmaq bilməyən Eufraziya, bir zamanlar bir erkəyi buraxmazdı...

Pedro Arşanjo kədərini gizlətmirdi:

– Əsi, onların hamısı bir bezin qırağıdır. Ağılarında nə varsa, elə dillərindədir: zənci ilə mulatın yeri ya samanlıqdır, ya da nökrə otağı. Bir qismi də dildə liberaldır, hüquq bərabərliyindən-zaddan danışirlar, amma söhbət ki toydan düşür, bütün bu düzümlüklər harasa uçub gedir. Tadeunu öz evlərində necə üzlə, necə səmimi qarşılayırdılar! Tələbə olanda hər gün gedirdi onlara, nəhəni da, şamı da onlarda olurdu, gecə də öz dostunun otağında qalırdı, onu az qala oğulları sayırdılar. Lakin elə ki evlənməkdən söz saldı – hər şey bəndən dəyişdi. Səmimi deyini, Zabela, sizin qızınız olsaydı, onu zənciyə, mulata verərdiniz? Ancaq düzü-nü, qıca edirəm.

Qarı ağrısına güc gəlib ("sanki bir sürü köpək daraşib canıma, bütün sümüklərimi gəmirir"), kreslosunda dikəldi:

– Pedro Arşanjo, heç utanırsınız! Əgər mən öz həyatımı Santo Amaroda, Kaşoeyrada, ya da burada, Qonsalveslerin, Arqolo, Avila və başqalarının arasında keçirsəydim, bu sualı mənə verməyə haqqınız çatardı. Siz məgər unutmusunuz ki, mən həyatımın böyük bir hissəsini Parisdə yaşamışam? Əgər mənim qızım olsaydı, mestre Pedro, o kimə istəsə, ona da ərə gedə bilərdi: ağdərliyə, qaraya, çinliyə, müsəlman türkə,

¹ Mənim əzizim (fran.)

yəhudiyə – kimə ürəyi istəsə. Heç kəsi istəməsəydi də, lap qız qalardı, nə olar. – Zabela ağrıdan zanyıb, kreslosunun arxa-lığına söykəndi. – Sizə bir sirr açım, mestre Pedro, yataqda heç kəs yaxşı zənci ilə ayaqlaşa bilməz, bunu hələ mənim Virciniya nənəm deyirdi. – Zabela gözəlirni girdələdib, bic-bic göz vurdu. – Polkovnik Fortunato Araujo, Qara Araujoya ərə getmiş Virciniya Arqolo. Yaman dilli idi, Fortunato babanı üzü-nə su dəyməyən plantasiya baronessalarının gözələrinə soxurdu həmişə: "Mən öz zəncimi sizin ağ kişilərinizin on ikisinə də dəyişmərəm!" – Bu yerdə Zabela yenə odlandı: – Tadeuya yox demək, belə gözəl bir oğlana! Bu boyda sarsaqlıq olar!

– Mən Tadeuya yox deməmişəm və əgər Tanrının izni olsa, onun arvadı olacağam! – Lu dəhlizdən cavab verdi. Zabe-lanın heyranlıq ifadə edən nidaları – *ma chérie, ma pauvre fille, mon petit*¹, Arşanjonun kədərli sifətində təbəssüm.

– Bu sizsiniz, Lu?

– Salam, Zabela. Xeyir-dua verin, ata, ata!

Qız onu artıq çoxdan belə çağırıb. Bir dəfə rəfiqələriylə birlikdə, Arşanjo, Lidio və frey Timoteonun əhatəsində kəndombleyə getmişdi. Görmüşdü ki, kahin qızlar, iavolar, hə-tə kişilər də, özü də ağsaqqal, lap yaşlı kişilər, Arşanjonun əlindən öpürlər: "Xeyir-dua verin, ata!" "Ata" niyə?" – qız Lidio Korrodan soruşmuşdu. "Onlar Ojuobaya bəslədikləri hörmət və inamlaına görə ata deyirlər; bütün bu insanlar Pedro Arşanjonun balalarıdır, özü də təkə onlar yox". Həmin gündən Lu da ona "ata" deməyə başlamışdı və hər dəfə xeyir-dua istəyirdi – bəlkə, bir zarafat idi bu, bəlkə də, tam ciddi deyirdi. Tadeunu limanda hələ birinci dəfə ötü-rəndə, Lu sevgilisinin üz cizgilərini Pedro Arşanjonun cizgi-ləri ilə müqayisə eləmişdi: "Aman Allah, nə qədər oxşayır onlar – lap ata və oğul kimidirlər!" Tadeu öz ailələrindən həvəssiz danışdı, bu mövzuda söhbət düşəndə həyəcanla-nırdı, atasının adını isə heç çəkmirdi: o bilmirdi ki, soyadını ona bağışlamış bu sirli Kanoto kimdir. Anası barədə yadı-nda qalan isə yalnız onun çox gözəl olması idi. "Atam mən hələ lap balaca olanda ölüb, heç yadımda deyil; anam çox qəşəng idi; biləndə ki oxumaq istəyirəm, məni verdi kirvənə. O öləndə mən hələ məktəbə daxil olmağa hazırlaşırıdm."

¹ Əzizim, zavallım, körpəm (fran.)

Vəssalam. Lu çox maraqlandığından bir neçə dəfə də bu sirli Kanoto ailəsindən söz salmışdı. Amma tezliklə hiss etmişdi ki, bu söhbətlər Tadeunun heysiyyətinə toxunur. – “Əzizim, sən mənə gəlsən, yoxsa əcdadlarıma?” Və Lu bir daha bu mövzuya qayıtmadı, amma nə bilmək olar, bəlkə, birinci dəfə ona Ojuobaya “Ata” deyəndə, heç nəyə eyham eləmək istəmədi. Arşanjonun heç tükü də tərpənməmişdi, bu kitabı bəyəndiyi yalnız təbəssümündən bəlli olurdu.

Qıza xeyir-dua verdi və onun hörmət, məhəbbət dolu müraciətinə yanzarafat bir tonda dedi: “Mənim balaca qızım, Aşe”, sanki kandombley ilk dəfə gəlmiş bir qız uşağı ilə danışdı. Lu Zabelanın kreslosunun yanında dizi üstə yerə çöküb, danışmağa başladı:

– Bizim evdə hələ vəziyyət ağırdır. Bu gün atam harasa getdi, mən də çıxıb, bura gəldim ki, bir az sakitləşim. Tadeu Rioya gedəndən sonra, heç olmasa, anam daha mənim hər addıma göz qoymur, o bura olanda yaman qorxurdu ki, mən Tadeuya qoşulub qaçaram, gicizlə nikaha girərik.

– Eləmək lazım idi bunu, sizin tam ixtiyarınız var. Elə oğlanın da.

– Yaxşıdır hələ gözləməkdir, səkkiz ay qalıb cəmi, neçə illər gözləmiş adam üçün səkkiz ay nədir ki. İyirmi bir yaşım tamam olacaq, yetkinliyə çatacağam, onda mənə daha heç kəs mane ola bilməz.

Görəsən, gözləməyi hansı təklif eləmişdi: Tadeu, yoxsa Lu? Bilmək maraqlı olardı. Amma nə fərqi vardı ki?

– ...O vaxtdakı ailəmizdə də vəziyyət dəyişə bilər. Tadeu fikirləşir ki, bu ola bilər. Nə deyirsiniz-deyin, amma ən yaxşısı valideynlərin razılığı ilə ərə gedib, onlarla səmimi münasibəti qorumaqdır...

Bu müdrikliyi kim göstərir, görəsən, qız, yoxsa Tadeu? Ah, mühəndis Tadeu Kanoto, sən pillələrlə üzüyuxarı sürətlə qalxsan da, ayağını hara basdığını yaxşı bilirən, ehtiyatlısan. Tadeu karyerasını uğurla başlamışdı, yaxşı məvacib alırdı, hörməti vardı, raisinin ona münasibəti də xeyirxah idi, iş yoldaşlarıyla da möhkəm dostlaşmışdı. Bu üç ildə ilk dəfə idi məzuniyyətə çıxıb Baiyaya gəlmişdi və özüylə də Paulo de Frontinanın polkovnik Qomesə məktubunu gətirmişdi: “Çox möhtərəm səhəyor Qomes! Mənə doktor Tadeu Kanotonun sizin hörmətli qızınızla ailə qurmaq niyyəti bəlli oldu, bu

münasibətlə, xahiş edirəm, mənim ən səmimi təbriklərimi və gözəl arzularımı qabaqcıdan qəbul edəsiniz. Sizin qızın nişanlısı mənimlə artıq üç ildir bir yerdə işləyir, o, köhnə Rio-de-Janeyronun müasir şəhərə çevrilməsi üzərində çalışan mühəndislərdən ən bacarıqlısı və istedadlısıdır”. Bu sözlərin ardınca isə cavan oğlanın ünvanına təriflər yağdırdı, onun “yüksək mədəniyyəti, qətiyyətli xarakteri, parlaq istedadı” qeyd olunurdu; Tadeunun qarşısında bütün yollar açıqdır, onun müvəffəqiyyəti labüddür. Sonra məktub müəllifi Qomes ailəsini qarşıdakı nikah münasibətilə bir daha təbrik edərək, ümidvar olduğunu bildirirdi ki, polkovnik və onun hörmətli xanımı bu oğlandan yaxşı küvrəkən arzulaya bilməzlər. Amma məşhur mühəndisin də məktubundan bir xeyir gəlmədi. Tadeunu sevinclə qarşıladılar: “Görün bizə kim gəlib, tamam unutmusah bizi, hiyləgər!” Lakin Tadeu polkovniklə təkliddə söhbətləşmək üçün icazə istəyib, öz raisinin məktubunu ona təqdim eləyərək, Luya evlənmək niyyətini bölüşən kimi, ev sahiblərinin əhvalı tamam dəyişdi. Fazendeyro əvvəlcə elə çaşdı ki, heç məktubu da sona kimi oxuya bilmədi və gənc mühəndisin qısa izahatına onun sözünü heç kəsmədən qulaq asdı:

– ...sizin qızınız Lu ilə ailə qurmaq niyyətimi bildirirəm.

Polkovnikin üzündəki təbəssüm ancaq indi yoxa çıxdı.

– Sən Lu ilə evlənmək istəyirsən? – Səsi sakit idi, bir heyrat oxunurdu onda.

– Bəli, polkovnik, elədir ki var. Biz bir-birimizi sevirik və evlənmək istəyirik.

– Deməli, sən... – Bu yerdə gözlənilmədən səsinin ahəngi dəyişdi, indi onun səsinə, sanki, dəmir notlar guldıyırdı. – Deməli, siz demək istəyirsiniz ki, sizin bu ağıslığmaz niyyətinizi Lu da bölüşür?

– Mən sizə müraciət eləməyə cəsarət tapmazdım özüm - də, əgər onun razılığını almısaydım və biz bu niyyətimizi qətiyyənlə ağıslığmaz saymıyıq.

O, “biz” sözünü qəsdən vurğuladı. Qəflətən polkovnik Qomesin qışqırığı yarıları bir heyvanın qəzəbli nərsisini andıraraq evə yayıldı:

– Emiliya, bura gəl, te-ez! Lunu da gətir! Tez olun!

Polkovnik Tadeunu düşmənlə baxışlarla süzdürdü, sanki, ilk dəfəydi görüşükləri. Dona Emiliya əllərini önlüyünə

silə-silə içəri girdi, mətbəxdə əspaza Tadeunun sevimli pirojkilərini necə bişirmək lazım olduğunu başa salırdı, yəqin ki, onlarla şam yeməyinə qalacaq, öz dostunun, qrup yoldaşının evində çorək kəsəcəkdi mütləq. Anası ilə, demək olar ki, eyni anda Lu da içəri girdi, üzündə gərgin bir təbəssüm vardı. Fazendeyro ilk olaraq ona müraciət elədi:

– Qızım, gördüyün bu cənab məni ağlasığmaz bir xahişlə sarsıtdı və dedik ki, bunu sənin razılıqla eləyir. O, yalan söyləyir, eləmi?

– Əgər siz Tadeunun mənimlə ailə qurmaq üçün razılıq istəməsini nəzərdə tutursunuzsa, onun dediklərinin hamısı həqiqətdir. Mən Tadeunu sevirəm və onun arvadı olmaq istəyirəm.

Polkovnik özünü ələ almaq və qızını vurmamaq üçün aşkar bir şey göstərdi. Nə çırpardı onu!

– Yaxşı, get. Sonra danışmaq.

Lu sevgilisinə məmnunluq dolu bir təbəssüm göndərərək çıxdı. Dona Emiliya bu sarsıdıcı xəbəri eşidəndə zəif bir inilti çıxardığı ağızdan: “Aman Allah!”

– Sən bu barədə nəse bilirdin, Emiliya? Bilirdin və mənə deməmişən?

– Mən də elə sənə qədər bilirdim, yəni heç bir şeydən xəbərim yox idi. Mənim üçün də qəfil oldu bu xəbər. Heç nə deməyib mənə, bircə ehyam da vurmayıb.

Polkovnik arvadından düşdükləri vəziyyət barədə nə fikirləşdiyini heç soruşmadı da, ya o səbəbdən ki, cavabı qabaqcadan bəlli idi, ya da ki belə ciddi işlərdənsə, təsərrüfatla məşğul olmasını daha məqsəduyğun sayırdı. O, Tadeuya müraciət elədi:

– Siz bizim etimadımızdan sui-istifadə etmisiniz. Biz sizi öz evimizdə nə dərinizin rənginə, nə hansı ailədən çıxdığınıza fikir vermədən, oğlunun dostu kimi qəbul eləyirdik. Deyirlər ki, ağıllı adamsınız, bəs niyə başa düşmədiniz ki, biz qızımızı ona görə böyütməmişik ki, bir zənciyə verək? İndi isə gedin və bir də ayağınızı bu evin kənarından içəri basmayın, əks təqdirdə sizi pilləkənlərdən təkəsi üstə atacaqqlar aşağı.

– Hələ yaxşıdır ki, siz məni ancaq dərimin ağ olmamasında ittiham edirsiniz.

– Rədd olun burdan! İtilin!

Tadeu tələsmədən qapıya tərəf getdi, dona Emiliya isə haldan düşmüş vəziyyətdə kresloya yayxandı. Oğlan küçəyə çıxanda polkovnikin qəzəbli bağırıqlarını hələ də eşidirdi. Onun nişanlısı bu heyvani qəzəbin qarşısında duruş gətirməyə məcbur olacaq. Qız buna hazır idi, o, güclü idi. Həmin ərafədə Zabelanın yanında görüşərək, hər şeyi götür-qoy eləmişdilər, məsələnin hansı səmtə çönə biləcəyini, hansı vəziyyətdə nə qərarlar qəbul edəcəklərini danışmışdılar. Tadeu Kanoto əlində olan məlumatların təhlilindən doğan riyazi hesablamalara üstünlük verirdi. Pedro Arşanjo rədd cavabını gözləyə də, qəzəbləndi, özündən çıxdı, lap başını itirdi, o, belə vəziyyətə nadir hallarda düşürdü. Özü də bilirdi bunu: “Mən ağılımı ancaq qadınlarla görə itirirəm”.

– İkiüzlülər! Kütbeyin qanacaqsızlar! İrçqi zibillər!

Bu yerdə Tadeu sakitləşdirəsi oldu onu:

– Ay kırıvə, nə olub axı? Sakitləşin və mənim qohumlarımla təhqir eləməyin. Bu, bir varlı fazendeyro ailəsidir, ayrışdırılmalıdır. Polkovnik üçün qızını mulata vermək ağlasığmaz bir işdir, faciədir, o, bundansa, qızının evdə qalıb qanmasını, ölməsini istərdi. Amma bu heç də o demək deyil ki, onlar, ümumiyyətlə, pis adamlardır, mən elə başa düşürəm ki, bu ayrışdırılma onların içində çox dərin yer eləyib özünə, zaman keçər, bu hissləriylə də bacararlar.

– Sən onları hələ bir müdafiə də edirsən! Tadeu Kanoto, indi də, deyəsən, mənim heyrtlənmək vaxtımdır!

– Mən onları müdafiə etmirəm, hərəkətlərinə də haqq qazandırmıram, kırıvə. Mən əminəm ki, dünyada irqi ayrışdırılma pis, irqilərin qarışmasından yaxşı heç nə yoxdur, buna məni sizin kitablarınız, şəxsi nümunəniz inandırır. Lakin mən bir bu məsələyə görə Qomeslərdən həyula düzəltmək fikrindən uzaqam, onlar pis adam deyillər. Mən əminəm ki, Asterio bizi müdafiə edəcək, hələ ona bir şey yazmamışam, sürpriz etmək istəyirəm. O isə bütün məktublarında mənə “braziliyalılar üçün qəbul edilməz” olan Şimali Amerika irqçiliyindən yazır; bu, onun öz sözləridir: “Braziliyalılar üçün qəbul edilməz”.

– Amma iş gəlib bacısını, ya da qızını bir mulata, bir zənciyə vermək məsələsinə yetişəndə, bu insanlar özlərini lap Şimali Amerika irqçiləri kimi aparırlar.

– Kırva, siz məni təəccübləndirirsiniz. Siz demirdiniz ki, Amerikada və Braziliyada irqi məsələnin həlli yolları nəinki eyni deyil, hətta bir-birinə tamamilə ziddir, bizdə bütün çətinliklərə baxmayaraq, irqilərin qarışması tendensiyası mövcuddur? İndi nə oldu? Bircə problem yaranan kimi öz konsepsiyanızdan daşınırsınız?

– Mən əsəbiləşdim, Tadeu, gözlədiyimdən də bərk əsəbiləşdim. Yaxşı, indi nə edəcəksən bəs?

– Lu ilə evlənəcəyəm, təbii ki.

Onun bu sözləri kifayət elədi ki, Pedro Arşanjonun qəzəbi öz yerini işgüzar əhvali-ruhiyyəyə versin:

– Mən sənə qızı götürüb qaçmaq üçün plan cızaram, Nə var buna, asan şeydir.

– Götürüb qaçmaq? Bu, o qədər də asan iş deyil.

– Eh, o qədər bundan da çətin işlər görmüşük ki...

Arşanjonun gözləri önündə artıq romantik bir macərə səhnəsi canlanırdı: küçədə kapoeira ustaları növbə çəkirlər, Lu şəhərə az qalanda qara örtüyə bürünüb, evdən çıxır, balıqçı qayığı bütün yelkənlərini qaldırıb, sevgililəri Rekonkavo buxtasının gizli yerlərindən birinə tərəf aparır, sonra da xəlvəti nikah kəsilir, Qomeslər də qəzəbdən partlayırlar. Görünür, Pedro Arşanjo yalnız elmi traktatları deyil, macərə ədəbiyyatını, Aleksandr Dümanın romanlarını da oxuyurdu, “yeri gəlmişkən, əla Duma özü də mulat idi, atası fransız, anası zənci, əla calardır!”

– Yox, kırva, nə qaçıрмаq olacaq, nə qovhaqov. Biz artıq qərarımızı vermişik. Səkkiz aydan sonra Lu yetkinlik yaşına çatacaq, öz taleyinin sahibsinə çevriləcək. Əgər o zamana kimi qocaların müqaviməti qırılsasa, – mən bu məsələdə Asterioya möhkəm ümidliyəm, – Lu öz təvəllüd günündə atasının evini tərk edəcək ki, mənim arvadım olsun. Ən yaxşısı elə budur.

– Bunu sən deyirsən?

– Hər ikimiz deyirik bunu, Lu da, mən də. Hətta əgər polkovnik razılıq verməsə belə, bizim yetkinlik çağını gözləməyimiz faktın özünü gələcəkdə münasibətlərimizin düzəlməsinə yardımçı olacaq. Bu, mənim üçün də bir çox baxımdan rahatdır. Sabah mən Rioya yola düşürəm, səkkiz aydan sonra qayıdacağam.

Pedro Arşanjo nə “hə” dedi, nə “yox”, əslində, heç ondan soruşan da yox idi. “Möcüzələr dükanı”nda Lidio

Korro Tadeunun paytaxtdakı uğurlarından danışaraq, dostlarını heyrləndirirdi: Paulo de Frontin Rionun şəhərə çevrilməsinə dair əzəmətli planını qurarkən hətta ən xırda məsələləri də bu cavan mühəndisin fikrini öyrənmədən həll etmir və onu ən məsul işlərə rəhbər təyin eləyir. Yəni, əslində, paytaxtı elə Tadeu tikir. İndi isə Zabelanın evində Pedro Arşanjo əvvəlcə Tadeudan eşitdiyi sözlərin qız tərəfindən təkrarını dinləyirdi.

– Bəlkə də, bu aylar ərzində yola getirə bildim valideynlərimi.

– Necə fikirləşirsiniz, mümkündürmü belə bir şey?

– Məncə, anam artıq yankönül razılışıb. Dünən, məsələn, mənə deyirdi ki, Tadeu çox yaxşı oğlandır, amma kaş...

– Zənci olmayaydı?...

– Bilirsiniz, o, Tadeudan danışanda heç vaxt “zənci”, “qara” kəlmələrini işlətmir, bircə bunu deyir ki, “kaş bu dərəcədə qaraşın olmayaydı...”

Pedro Arşanjo, nəhayət ki, güldü. Belə olan təqdirdə öz fikrini təlqin etməyəcək onlara, Tadeu ilə Lu lazım bildikləri kimi hərəkət eləyirlər və istənilən vəziyyətdə onun köməyinə tam arxalana bilərlər. Qanuna riayət edərək, gözləmək onların qərarıdır, amma bu heç ürəyindən deyildi, – nə onun, nə də Aleksandr Duma atanın – mulatın, Bonapart generalı Martinikadan (ya, bəlkə, Qvadelupadan, Pedronun daqiqə yadında deyildi) olan zənci gözəlindən doğulmuş oğlanın. Həm o, həm də bu belə vəziyyətdə heç düşünmədən qaçmağa üstünlük verərdilər.

Zabela diqqətli dinləyicilərin yanında olmasından istifadə eləyərək, yenidən Arqolo de Arauja ailəsi barədə xatirələrinə başladı.

– Mənə bir qulaq asın görüm. İstiqlaliyyət savaşında polkovnik olmuş, Kabrito və Piraja ətrafındakı döyüşlərin qəhrəmanı Qara Araujo ləqəbli Fortunato de Araujo Viriniya Qonsalves Arqolo nənənin yataq otağından keçib, nəcib Arqolo ailəsinə girdi və onun başçısı oldu. Gözəl bir mulat kişi idi, məni də nəvələrinin hamısından çox istəyirdi, tez-tez yəhərinin üstündə oturub, dördnala çapırdı atını, dağlardan, dərələrdən keçirdik, mənə Şəhzadə Rekonkavo adını da o vermişdi. Mestre Pedro, siz tapmaca tapmaqda mahirsiniz, mənə deyın, niyə hörmətli professor Nilo d'Avila

Arqolo de Araujo, öz nəslilə, le grand con¹, bu qədər qür-
rələnən bu mikrob təmiz Araujo soyadından qətiyyənlə isti-
fadə etmək istəmir? Niyə o polkovnik Fortunatonun iyirmi
üçüncü il döyüşlərindəki igidliklərindən danışmır, niyə xatır-
lamır ki, Qara Araujo Braziliyanın müstəqilliyi uğrunda üç
dəfə yaralanıb? Bizim nəslidə Fortunatodan ləyaqətli bir kişi
olmayıb və bu gün əlimizdə nə varsa, həttə mənim bu cüzi
varidatım da daxil olmaqla, hər şeyə görə yalnız ona borc-
luyuq. Virciniya nənə baronessalara, qrafinyalara və *toutes
les autres garces*:² "Mənim qara Fortunatomun qiyməti
sizin *toute cette bande de cocus*³, ərləriniz və əşnələrinizin-
kından *les imbecils*⁴ on dəfə artıqdır.

15

Zabelanın xatirələri Pedro Arşanjoda nəcib ailələrin
məşəyinə maraq oyadı və tezliklə onun artıq bütün bu
əsilzadə Gimaraens, Kavalkanti, Avila və Arqolo ailələri
barədə məlumatları Braziliyaya əsir gəmilərinin anbarlarında
gələnlərin qohumluq əlaqələri haqqında bildiklərindən heç
də az deyildi. Bilirdi ki, həmin bu aristokratların babaları
kim olub, zənci qanı onların damarlarına nə vaxt və hara-
dan axaraq qarışıb. Altıncı onilliyinə qədəm basan Arşanjo
mütaliəsinə davam edirdi: öz mənşəsində, ya da "Möcüzə-
lər dükanı"nda (öz kitabxanasının əsas hissəsini orada,
Tadeunun otağında saxlayırdı) kitab oxuyaraq öyrənir, qay-
nar həyatını xalqın düz içində yaşayır. Açıqlıqla yaşayırdı,
heç kəs əlli yaş verməzdi ona. Kapoeyra ilə məşğul olur,
gecələrini yuxusuz keçirir, kefcillik eləyir, məhəbbət oyun-
larından bezmirdi. Rozaliyadan sonra, bəlkə də, elə onun-
la paralel on yeddi yaşlı Kelle üçün bir otaq tutmuşdu, tez-
liklə ondan bir oğlu da oldu. Yəni də həmişəki kimi, oğlan
uşağı. Arşanjonun, əgər terreyrodakı "müqəddəslərin qız-
larını" saymasaq, bir dənə də qızı yox idi.

Qadınlar ona "Möcüzələr dükanı"nda baş çəkirdilər,
orada Roza de Oşala gedəndən sonra artıq tamaşalar da

¹ Bu zibil (*fran.*)

² Bütün digər fahişələrə (*fran.*)

³ Bütün bu buynuzlular dəstəsi (*fran.*)

⁴ Qanmazlar (*fran.*)

dayanmışdı, bayramlar da. Ayrıqla barışa bilməyən Lidio
aməlli-başlı əzab çəkirdi. Bu ağrı çox gec, yavaş-yavaş
zəifləyirdi, amma lap axıra kimi də tam keçmədi. Roza ilə
on beş il yaşayan möcüzələr rəssamı qan ağlayan qəlbən-
dən Roza de Oşalanın obrazını qovub çıxaracaq bir qadın
tapa bilmədi. Onun yataq otağında duran, Damianın dost-
tu santeyro Migelinə yonduğu ağac heykəl Rozaya az bən-
zəyir, lüt bədəndir, dik döşlər, bir də qəşəng yançaqlar.
Onu paltarsız görəndə yeganə insan kimi Lidioya sevgilisinin
bədənini, bu möcüzələr möcüzəsini kətanda əbədləşdir-
mək nəşib olmamışdı, indi isə onun gözəlliyini yalnız
təxəyyülə söykənərək, ağac üzərində canlandırmağa cəhd
göstərmək belə, möcüzə rəssamı üçün həyasızlığın son
həddi olardı. Hani onun öpüş istəyən dodaqları? Hani
şəhvətin şiriniyindən alınan bədəni? Yuxusuz gecələrdə
ağac canları və Roza ay işığında rəqsinə başlayır.
Kırvələr həm "Möcüzələr dükanı"nda, həm küçədə, həm
eys-ışrət evlərində, həm başqa yerlərdə cavan qadınların
çevrəsində, rəqs axşamlarında və pastorildə, bayramlarda
və qonaqlıqlarda gülüb, mahını oxuyurdular, elə gitara da
əvvəlki kimi ayrılmaz dostları idi, fleyta da, təkə Roza yox
idi. Lidionun nazı ilə nə qədər oynasalar da, qüssə çıx-
mırdı canından: Rozaya yiyələnən onu heç vaxt nə dəyişə
bilər, nə də ki unuda. Pedro Arşanjo üçün bu məhəbbət
əzabı lap çoxdan başlanmışdı. "Sən bilmirsən, ey mənim
əziz kırvəm Lidio, bilmirsən ki, sənin dostluğunu qorumaq
üçün nələrimdən keçmişəm".

"Möcüzələr dükanı"nda çox şey dəyişmişdi. Mətbəə
böyüyərək, artıq bütün zalı və onun arxasında tikilən köh-
nə artırmanı tuturdu. İşin həcmi o qədər böyümüşdü ki,
Lidionun möcüzə çəkməyə də vaxtı qalmırdı. Sifariş alanda
yalnız bazar günləri şəkil çəkkə bilirdi, həftənin bütün qalan
günləri mətbəənin işlərinə sərf olunurdu. Amma, hər halda,
"Möcüzələr dükanı" hələ də özünün səslə-küylü məclislə-
rində camaatın fikirlərini, qayğılarını, işlərini bölüşdüüyü bir
məkan, xalq həyatının mərkəzi olaraq qalırdı. Burada
"müqəddəs ata və anaları" təqibdən gizlənir, burada
polisərin terreyroya basqınları zamanı xilas olunmuş sərvət
qorunur, burada polisin qırmanclarından sinəsi zol-zol
olmuş kahin Prokopio yaranlarını sağaldırırdı. "Möcüzələr

dükani"nın qapısında artıq deklamasiya və rəqs, samba və matçs axşamları barədə məlumat verən afişalar asılırdı. Mane Lima ilə gəncül Fernandə indi artıq başqa meydançalarda parlayırdılar. Kölgə teatrı da neçə illərdir yoxdur. Sonuncu dəfə Gəncüllə Keçəl Soska Lilinin üstündə şapalaqlaşdıqları Zabela "yalançı dostluq barədə ibrətəməz səhnəciyə" baxmaq istəyəndə olmuşdu.

– Quelle horreur!¹ Biabırçılıqdır, siz les sales cochons!² – deyərək həyasızlığa və abırısızlığa qarnından sancı tutana kimi gülmüş qarı etirazını da bildirdi.

– Biz uzun müddət elə bu kuklalara, onların ifrat həyasızlığına görə dolana bilmişik, – Arşanjo izah elədi. – Onlar bizi yedirdirdilər.

– Hər halda, sizin lap aşağılardan, xalq arasından çıxmağınız da öz təsirini göstərir, – qrafinya dilləndi.

– Yuxarılarda necə, elə bu cür deyil məgər? Bəlkə, orada bütün münasibətlər yalnız təmizdir, nəcisbdir hər şey?

Zabela çiyinlərini çəkdi: o düz deyirdi, – murdarlıq elə hər yerdə murdarlıq idi, dostluğun isə belə mühitdə heç şey qurux da qiyməti yox idi.

O özü isə nəinki beş quruşa, heç Roza de Oşalanın dünyanın bütün var-dövlətinə dəyən məhəbbətinə də satmadı dostluğunu. "Mən hansı prinsiplərlə yaşayırdımsa həyatda, bu gün də mənim üçün elə onlar qiymətlidir. Əgər mən müəyyən şeylərdə dəyişmişəmsə də, – bu, şübhəsiz ki, belədir, – deməli, nələrsə mənim üçün öz qiymətini itirib və onların yerini tamam başqa dəyərlər tutub, əgər öz keçmişimlə müqayisədə varlığımın müəyyən bir qismi ölübsə belə, öz əqidəmə qətiyyətlə xilaf çıxmamışam və keçmişimdə baş verənlərin heç birindən imtina etməyirəm. Hətta kölgə teatrında göstərilən murdarlıq və biabırçılıqdan da. Hər şey mənim sinəmə axaraq, orada qanşır bir-birinə. Mənə qulaq asın, Lidio, Tadeu, Zabela, Budian, Valdeyoyr, Damian de Souza – xalqın havadarı və mənim oğlum! Mən yalnız bir şey arzulayıram: yaşamaq, həyatı dərk etmək, insanları sevmək, hamısını birdən, bütün xalqı sevmək".

İllər ötür, hərdən bir ağ tük də dəyir gözüne, hamar üzündə qınış da görünür. Pedro Arşanjo əyninə qutu kimi otu-

ran ütülü kostyumunda, həmişəki – ləngərləyən yerisi ilə – Pelourinyo ilə lissus Terreyrosuna tərəf gedir. Tibb fakültəsinin parazitologiya laboratoriyasında professor Silva Viraja sistozomani tədqiq edərək, təsnifatını müəyyənləşdirməyə müvəffəq olmuş və buna görə də dünya şöhrəti qazanmışdır. Alim burada, bu zalda çalışaraq, dizenteriyanın, tuqumentar leysmaniozun, mikozların, tropik xəstəliklərin tədqiqatına öz payını verir. Pedro Arşanjo Silva Virajanın yanına gedir ki, onlara şərəf verməsini xahiş etsin: Politehnik məktəbdən professor Bernar ilə birlikdə Tadeunun nikahında şahidlik eləsin. Lunun ad günü, yetkinlik yaşı yaxınlaşır. Qız son bir neçə ayını sürgündə, anası ilə birgə qaldığı fazendalarında keçirdi. Sonra onu yenidən şəhərə qaytardılar, ümid eləyirdilər ki, layiq bildikləri namizədlərin hansısına qəbul eləyər. Arşanjo Lidio və Zabela ilə uzun-uzadı söhbətlərində özünün fəaliyyət planını həm küll halında, həm də bütün xırdalıqları ilə müzakirə etmişdi.

– Əgər onlar güzəştə getmək istəməzlərsə, onda daha başqa yol qalır.

– Əslində, birçə atamdır sonadək əməli-başlı müqavimət göstərən. Məsələnə anam həll eləyəsi olsaydı, onu çoxdan razı salardım, amma anam indi hər şeyə atamın gözləriylə baxır, bizim polkovnik Qomes isə dediyinin üstündə durmaqda məhirdir. – Lunun səsinə bir qürur, bir heyranlıq duyulurdu. – Bir də gördün Asterioya hər ay yoladığı pulu da kəsdi, çünki o da bizi müdafiə eləyir. Asterio atasına məktub yazıb ki, bu nikaha razıdır və əziz bir dostu kimi hörmət elədiyi, sevdiyi Tadeu barədə də müsbət fikirlərini açıqlayıb atasına. "Səndən soruşan var ayın neçəsidir? – əsəbiləşmiş fazendeyro özünün cavab məktubunda ondan soruşurdu. – Mənim qızım yalnız öz zövqümə uyğun seçdiyim bir şəxsə erə gedəcək".

Yeri gəlmişkən, deyəsən, artıq seçmişdi də, doktor Ruy Passarinyonu tez-tez ya nahara, ya da şama dəvət eləyirdilər. İri şirkətləri təmsil eləyən məşhur vəkili, tanınmış və mötəbər şəxs olan Ruy Passarinyo hələ tələbə skamyasından kağız-kuğaz, məhkəmə qəşmələrinə başını qatararaq, otuz altı yaşına kimi heç kəsə vurula bilməmişdi deyə, onu ümidsiz subay sayırdılar. Necə oldusa, müqəddəs Fransisk kilsəsindəki messada Lunun iri gözlərini və açıq-sarı rəngli

¹ Dəhşətdir (fran.)

² Murdar donuzlar (fran.)

burma tellərini gördü və bu obraz onun yuxulanna yol tapdı. Sonra qızı daha iki-üç dəfə yenə görmək ona nəsib oldu. Qız barədə dul anasına da danışdı. "Gomeslərin qızı? Hə, qəşəng qızıdır, amma o qədər də uşaq deyil, oğlum, iyirmi yaşı olub artıq, əsl vaxtdır, – dedi anası. – Pis ailə deyil, pullarını da balta kəsmir, böyük malikanələri, minlərlə mal-qarası, Kanela, Barbalyo, Lapinyada yaxşı gəlir gətirən mülkləri var – bir sözlə, əgər düşünsən, görərsən ki, Gomeslərin qızı bizim oğlan üçün ideal variantdır." Ruy Passarinyonun anası dona Emiliyaya oğlunun niyyəti barədə danışdı və onlar qərara gəldilər ki, bir şam yeməyi təşkil eləyib, cavanları görüşdürsünlər. Şam, nahar, bir də şam, bir də nahar – hörmətli xanımlar doktor Ruyu, özünün iştirakı olmadan, lap gətirib elçilik ərəfəsinə çıxardılar. Bəs Lu nə etdi? Nəzakətli, səmimi idi yalnız, bundan artıq heç nə.

Zabelanın kefini açmaq üçün qız onunla ailə qurmağa namizəd olan bu biçarənin son və qəti söhbətə necə hazırlaşdığını və qıza nə cür yaxınlaşacağını bilmədiyindən çəşqin qalmış görünüşünü, əsəbi hərəkətlərini təsvir eləyirdi. Yazığı necə zərbə gözləyirdi qarşısı! Tadeunun gəlişi ərəfəsindəki son həftədə bütün mümkün problemlər çözülmüş, qaytanlar bərk-bərk çəkilmişdi.

Pedro Arşanjo professor Bernara baş çəkib, onu dəvət elədi. Monastırın bağlı qalereyasında frey Timoteo ilə xeyli məsləhətləşdilər; onun saqqalı ağarmışdı artıq, amma gülüşü yenə əvvəlki kimi şux idi. Damianın, Damian de Souzaanın vasitəçiliyi ilə Arşanjo hakim Santos Kruşla görüşdü, hakim onu evinə dəvət eləmişdi. Çox söhbət elədilər. Bircə Silva Viraja ilə danışmaq qalırdı. Pedro Arşanjo dəftərxananın, kilsə arxivlərini gəzir, təvəllüd və xaç suyuna çəkilmə sənədlərini tapıb çıxarı, söhbət üçün gah bunun, gah onun yanına gedir, nikah haqqında qanunları öyrənir – toya hazırlaşdı. Valideynlərin rəyi olmayan, amma qanuna tam uyğun bir toya, heyif ki, nə romantik qacırma olacaqdı, nə sübh çağı yelkənli qayıq, nə taqib, nə də döyüş! Amma olsaydı, gözəl olardı, bu həm əyləncə olardı, həm də özündənrazı, tərs valideynlərə verilən yaxşı bir dərs. Pedro Arşanjo Budian və Valdeyoyrla məsləhətləşir, onlar bir yerdə etibarlı adamları, adları ən ürəkli polis nəfərini belə lərzəyə salan kapoeyra virtuozlarnı seçirlər. Ehtiyat üçün – kim bilir nə baş verəcəyini.

Professor Silva Virajanın yanında təxminən otuz yaşlı anq, kürən bığı və espanyollu bir kişi gördü; əsəbi barmaqlar, açıq sifət, sirayətədicə baxış.

– Salam, Pedro Arşanjo. İcazənizlə, sizə doktor Fraqa Netonu təqdim eləyim, mən gedəndən sonra kafedraya o başçılıq edəcək. Almaniya gəlib, mən isə ora gedirəm, həyat belədir də, nə etmək olar. – Professor həmkarına tərəf çöndü. – Bu, Pedro Arşanjodur, onun barəsində sizinlə söhbətimiz olub, mənim ona böyük hörmətim var, çox böyük. Bizim fakültədə o, parazitologiya kafedrasının pedeli sayılır, əslində isə antropologiya üzrə böyük mütəxəssisdir, Baiyanın xalq adətlərini isə onun kimi bilən ikinci şəxs yoxdur. Daha nə deyim, siz ki onun kitablarını oxumusunuz...

Pedro Arşanjo utana-utana mızıldandı:

– Professor mənə qarşı həddən ziyadə mərhəmətlidir, mən bu işin, sadəcə, həvəskarıyam...

– Hə, oxumuşam və çox xoşuma gəlib, xüsusilə də sonuncusu. Bizim baxışlarımız çox şeydə üst-üstə düşür. Əminəm ki, dost olacağıq.

– Bu, mənim üçün böyük şərəfdir, doktor Fraqa. Professor, bəs siz nə vaxt yola düşürsünüz?

– İki aya-zada. Əvvəlcə San-Pauluya, oradan da Almaniya.

– Nə qədər müddətə gedirsiniz?

– Orada qalacağam, Arşanjo. Yox, Almaniya yox. Almaniya təchizat almaq üçün gedirəm – San-Pauluda tikəyim laboratoriyanın təchizatını, elə orada da lövbərimi salacağam. Şəraiti əladır, bütün tədqiqatlarını davam etdirə biləcəyəm. Burda mümkün deyil, ən zəruri materiallara belə vəsait çatmır. Doktor Fraqa özünün vətənpərvərliyindən Almaniyaadakı gül kimi işini buraxaraq, dosent yerinə müsabiqədə iştirakı barədə təklifini qəbul elədi ki, işlərimiz yarınçıq qalmasın. Burada o, kafedramızın sizin kimi, Arlindo kimi əməkdaşlarına, bir də tələbələrə arxalana bilər.

– Təbii ki, əgər müsabiqəyə əsasən bu yeri tuta bilsəm.

Alim güldü:

– Tutacaqsınız, əzizim, hətta əlbəyaxa döyüşə çıxası olsa q belə, tutmalıyıq.

Privat-dosent vəzifəsi üçün müsabiqədə iddiaçılar arasında disput nəzərdə tutulmurdu və kafedra müdiri vəzifəsinə keçirilən müsabiqə qədər səş-küy, həyəcan doğurmurdu, adətən. Lakin bu dəfə tibb fakültəsinin akt zalı ağzına kimi dolu idi və bu vəzifə üstə əsl döyüş başlandı: qəzəbli etirazlar, alqışlar, fit səsləri, söyüş, basabas, anlaşılmazlıq və hətta dava. Məsələ burasındadır ki, gənc həkim və alim Fraqa Neto Avropadan gəlmiş burasındakı onun barəsində burada geniş söz-söhbət gedirdi. Çox böyük nüfuz sahibi olan professor Silva Virajanın özü Netonu müsabiqəyə və kafedrada onun yerini tutmağa dəvət eləmişdi. İmkanlı ailənin övladı olan Fraqa Neto universiteti bitirib Avropaya getmişdi. London və Parisdə bir neçə ay qaldıqdan sonra Almaniyada qərar tutmuşdu və Silva Virajanın sahəsində, elə onun tədqiqatları istiqamətində elmi araşdırmalara başlamışdı, “mən böyük müəllimin sırası şagirdiyəm” deyirdi həmişə. Müsabiqədə ehtiraslar coşdu, çoxdan idi burada privat-dosent yerinə belə cəsarətli, belə qətiyyətli namizəd görməmişdilər. Müsabiqə komissiyasının üzvləri iddiaçının, həqiqətən, gözənilməz təziz və postulatlarından çapış qaldılar. Təkcə bir nəfər şokda deyildi – parazitologiya kafedrasının müdiri professor Silva Viraja. O, davakar namizədin köhnəlməmiş ideyaları, adətərdə olduğumuz konsepsiyaları və hətta ictimai əsasları necə qətiyyətlə dağıtdığını əşidəndə ləzzətlə əlini əlinə sürürdü. Fraqa Neto küən saqqalını qıvrıqlı dik tutaraq, barmağını havada silkələyə-silkələyə danışdırdı və adama elə gəlirdi ki, cəhənnəmin tentənəsinə şahidlik edir. Səş-küy və qalmaqal tibbi məsələ ətrafında disputlarla ələ-qədar deyildi – burda söhbət tropik xəstəliklərdən gedirdi, – mübahisəni sosioloji və siyasi səciyyəli tezislər doğurmuşdu, dosentliyə namizəd bir-birindən tutarlı tezislərini komissiya üzvlərinin, bütün səhiyyə korporasiyasının üzünə şillə kimi çırpırdı. O, çıxışına özünü materialist, daha pis – dialektik materialist kimi, “zəmanəmizin ən böyük filosofları, bəşəriyyətin tarixində yeni era açmış” Karl Marks və Fridrix Engelsin davamçısı kimi təqdim etməklə başladı.

O, bu korifeylərə istinad edərək, tropik xəstəliklərin kökünü kəsilməsi üçün Braziliyanın iqtisadi, ictimai və

siyasi quruluşunda təcili olaraq radikal islahatların keçirilməsi tələbini irəli sürürdü. “Nə qədər ki biz latifundiyalara və monomadəniyyətə söykənən yarımfəodal, aqrar ölkə kimi qalacağıq, tropik xəstəliklərlə ciddi mübarizədən danışmağa dəyməz. Bizim əsas xəstəliyimiz gerillikdir və bütün qalan bəlalər da məhz onunndan doğur”. Professorların əksəriyyəti özlərini çox pis hiss elədi: axı onların hamısı elm aləminə qulluq göstərməklə yanaşı, mülkədarlıq edir, kakao yetişdirir, mal-qara saxlayırdı. Debatlar o vaxtdək görünməmiş bir gərginlikdə keçirdi, iş az qaldı təhqirlərə yetişə. Müsabiqə komissiyasının üzvlərindən birini əsəb tutması girinc elədi, ağılı başından çıxan alim isterika içində qışqırırdı: “Yalan deyirsiniz! Cəfəngiyatdır!” Tələbələr isə, təbii ki, iddiaçının tərəfini tutdular, zaldə səş-küy qopanb, an pətəyi kimi vızılı qaldırdılar, Fraqa Netonun cəsarətli hücumlarına alqış nidaları ilə dəstək verdilər: “İqtisadiyyatımızın geriliyi – başibələli ölkəmizdə qara çəpəyin də, tropik qızdırmanın da, bütün endemiyə və epidemiyaların da əsas mənbəyi budur. Quruluşun radikal şəkildə dəyişməsinə həyata keçirmədən, bir sıra xəstəliklərin kökünü kəsilməsindən, profilaktikasından, xalqa azab verən bəlalarla sistemə mübarizədən – ümumiyyətlə, səhiyyədən danışmaq olmaz. Bunları həyata keçirəcəyimizi müd eləmək çox axmaq işdir, hələ, bəlkə, adama sataşmaqdır, onu ələ salmaqdır. Nə qədər ki biz Braziliyanı yenidən qurmamışıq, bütün tədqiqat işlərimiz – onlar nə qədər orijinal və dərin olsa belə – elm naminə qurbanlar verməyə hazır olan ayrı-ayrı təşəbbüskar insanların pərakəndə söylərindən savayı, bir şey deyil. Bizim xoşumuza gəlsə də, gəlməyə də, – həqiqət budur”. Lakin tamaşaçılar üçün əsas sənəsiyə müsabiqəyə təqdim olunmuş əsərlərin müdafiəsi zamanı baş verdi. İddiaçiya qətiyyətli çıxışlarının doğurduğu səş-küy azlıq edirmiş kimi, o, fakültə pedellərindən görkəmli alim kimi qiymətləndirdiyi birisinin əsərlərinə istinad etməyə başladı. Onun “geniş sosioloji dünyagörüşünə malik erudit antropoloq” olduğunu söylədi, alimlər sırasına daxil olmaq istəyən həmin bu qara-dərili Pedro Arşanjonun yaxınlarda çap elətdirdiyi kitabçadan bütöv bir səhifəni oxudu: “Baiyada xalqın həyat şəraiti dəhşətlidir, yoxsulluq bəla həddinə çatıb, tibbi xidmət, sanitariya və gigiyena adlı bir şey yoxdur, nə hökumət,

nə yerli rəhbərlik buna qətiyyəni fikir vermir. Belə bir şəraitdən yalnız qeyri-adi gücə və dözümə malik olan bir xalq, möcüzə nəticəsində sağ çıxa bilər. Əgər bu belədirsə, onda mədəniyyətin zənginləşməsinə dəlalət edən adət-ənənələrin qorunması, cəmiyyətlərin təsisi, mərasim, rənsə, terno və afoşə məktəblərinin, yeni rəqs və mahnı ritmlərinin yaradılması əsl möcüzədir və bu möcüzə yalnız metisləşmə nəticəsində mümkün olmuşdur, bunun başqa səbəbi mövcud deyildir. Yoxsulluq və xəyal qırıqlığına qalib gəlməyə qadir, gündəlik gözəllik yaradaraq həyatı yaşada bilən istedadlı, dözümlü, güclü insanlar məhz irqlərin qarışmasından yaranır". Həkimlər korporasiyasının üzvləri üçün ayrılmiş kresloların hansıdansa qəzəbli bir nəriləti ucaldı: "Mən etiraz edirəm! – bu, qəzəbdən bədimcəni rəng almış professor Nilo Arqolo idi, ayağa qalxdı. – Bu sitat, hörmətli iştirakçılar, bütün fakültə üçün təhqirdir!" Professor Arqolo bu qısa bəyanatla kifayətlənmədi: müzakirələrdə o, nəcib qəzəb hissindən qaynaqlanan məhvedici bir çıxış da elədi. Amma belə burasında idi ki, ona qulaq asan yox idi: tələbələr Fraqa Netoya "Bravo!" qışqırır, professorlar bir-birinin sözünü kəsə-kəsə danışdılar, hərə öz dediyini yeritməyə çalışırdı, söyüşlər, fısıltılar, fit səsləri eşidilirdi – əsl cəhənnəm. Müsəbiqə namizədin qəti qələbəsi ilə başa çatdı – yalnız iki-üç professor ona aşağı bal verdi və tələbələr heyranlıqlarını onu əlləri üstünə qaldırmaqla göstərdilər...

Professor Silva Viraja Tadeunun müllü kəbin mərasimində şahidlik etməyə təəddüdsüz razılaşdı. O, gənc mühəndisi hələ uşaq vaxtlarından tanıyırdı – oğlan dəfələrlə parazitologiya kafedrasına gələrək, kivrəsini gözlemişdi – Tadeunun diplom almaq yolunda üzlaşdığı bütün çətinliklərindən də xəbərdar idi. Professor oğlana dəfələrlə tramvayda getmək, dondurma almaq, kinoya baxmaq üçün pul da vermişdi. Gomeslərin ailəsini də yaxşı tanıyırdı: "Rəndələnmiş, vəhşi və geridəqalmış sertana fazendeyroları, intellekt sarıdan da Tadeudan çox aşağıdır. Lakin əgər oğlanla qız bir-birlərini sevsin, qalan məsələlərin bir o qədər əhəmiyyəti yoxdur. Qoy evlənsinlər, doğub törəsinlər".

Qiyamət qalmaqal idi; bu olay barədə həftələr uzunluu Baiyada həmin məsələyə aidiyyəti olan da danışdı, olmayan da və hadisə diqqət mərkəzindən yalnız iyun ayında – Braziliyanın istiqlaliyyətinin yüzilliyi münasibətilə keçirilən təntənələr zamanı yayındı. Lap söyüşə, dava-dalaşa çatan qızgın mübahisələr gedirdi bu barədə, sanki ilk dəfəydi mulatla ağdərilə qızın kəbin kəsdirməyi. Qız ağdərilə baiyalı idi, yəni qanında mütləq zənci qanı da olmalıydı, bunu belə məsələlərdən yaxşı baş çıxaran, kəbin kəsdirən cavanların böyük dostu Zabela – qrafinya İzabel Tereza deyirdi. Oğlan isə qara mulat, dona Emiliyanın sakitləşdirici sözləriylə desək, "çox qaraşın brünet" idi. Bu cür nikahlar yavaş-yavaş adı bir şeyə çevrilirdi Braziliyada. Atalarının qoluna girib kəbin kəsdirmək üçün kilsəyə qədəm basan ağ-qara və qara-ağ cütüklər artıq rıqqət, mərhəmət hissindən savayı, bir şey doğurmurdu insanlarda. Lakin bu dəfə gəlinin qoluna atası girməmişdi, nə minbərin arxası, nə də ki özü çıraqlarla bəzədilməmişdi. Hər iki mərasim – müllü və dini – dostlarının evində, çox az qonağın iştirakı ilə baş tutdu, cavanların başı üzərində dolaşan təhlükə ab-havanı getdikcə ağırlaşdırırdı. Tadeu ilə Lunun toy mərasimi Baiyada mübahisələri və anlaşılmazlıqları yenidən qızışdırdı. Çox imkanlı ailə – sertainada iri latifundiya sahibləri, yerli elitanın görkəmli nümayəndələri olan Gomeslər Tadeunun elçiliyini özlərinə şəxsi təhqir kimi qiymətləndirərək, bu qaradərili və yoxsul oğlana qətiyyətlə "yox" cavabı vermişdilər. Əvvəllər çox qonaqpərvər olan evlərinin qapısını indi oğlanın üzünə bağlayaraq, qızları ilə görüşməyi ona qadağan etmişdilər, oğlanın heç bir keyfiyyətini diqqətləyiş saymırdılar: nə istedadlı və məqsədyönlü olmasını, nə poetik qabiliyyətini, nə çətin riyazi hesablamalarda fitri bacarığını, nə fərqlənmə diplomunu, nə Riudadı, onu Paulo Frontina kimi bir şəxsiyyətin sağ əlinə çevirmiş parlaq karyerasını. Bravo, polkovnik Gomes! Normal ailələr irqlərin cinayətkarlığına qarşısına, Braziliyada ağ irqin ölüb getməsinə artıq çoxdan yox deməliydilər, zənci tör-töküntüsünün burnunu ovmalıydılar!

Nilo Arqolo, Osvaldo Fontes və onların qarayaxa davamçıları polkovnikli alqışlayaraq bayram edirdilər.

Çox kədərli və tamamilə mənasız bir şey olan irqi nifrət toxumları Braziliya torpağında məhsul verəsi deyil. Bünövrəsi hər hansı bir ayrı-seçkilik üzərində qurulmuş istənilən divar həyatın təzyiqlərinə davam gətirməyərək uçulacaq – bunu isə Silva Viraja, Fraço Neto, professor Bernar kimi düşüncənlər deyirdilər. Bu qəbildən olan mübahisələr, bir də qızın gözəlliyi, oğlanın parlaq iş uğurları, onların bu yaşaqlanmış məhəbbətə sədaqətləri – bütün bunlar toyu həyəcanlı və romantik bir halə ilə çevrəyə almışdı. Bütün şəhər bu barədə danışdı. Tadeu bir qədər tez gəldi, amma demək olar ki, camaat içində görünmürdü, onun Baiyada olduğundan çox az adam xəbərdar idi. Nişanlısı ilə Zabelanın evində görüşdülər, bütün xırdalıqları birlikdə götür-qoy elədilər, “aralarında elə bir yekdillik vardı ki, adamın lap ürəyi gedirdi” – mestre Arşanjaya bunu getdikcə daha az hərəkət edən, amma əvəzinə daha çox danışan qoca qrafinya elan elədi. Lu atasının daimi qonağı və qulaq yoldaşı doktor Ruy Passarinyonun ona ısrarlı diqqətindən Tadeuya söz açdı. Vəkil özünü daim etik çərçivədə aparır, ona olan diqqətini ehtiyatlı bir tərzdə büruzə verirdi. Özünü zorla sınırmır, şəxsi söhbətlərə can atmır, yalnız xırda eyhamlarla və uzun-uzadı baxışlarla kifayətlənirdi. O, öz taleyini dona Emiliyaya etibar etmişdi, qadın da namizədi tərifləməkdən doymurdu: “Bir könüldən min könülə aşiq olub sənə, qızım, səndən bir işarə, bir söz, bir jest gözləyir ki, onu dinləmək istədiyindən xəbərdar olsun. Sənin işə iyirmi bir yaşın lap bu günlərdə olacaq. Bütün kollec rəfiqələrin çoxdan ərədlirlər, uşaqlarını böyüdülər, Marikota isə artıq ərindən boşanıb da, dəhşətə bax tənri keçsin günahımdan! Doktor Passarinyodan yaxşı ər tapa bilməzsən, bu, elə atanın da ürəyindədir, mənim də, xoşbəxtlik göydən düşüb qarşına, ağıllı ol, təslilik eləmə”. Hər gün eyni mahnı çalırdı, ana mahnısını, vəkilin gözlərindən isə sual ifadəsi çəkilmirdi. Lunun ad günü ərəfəsində doktor Passarinyo şamdan sonra gəldi və qonaq otağında yerini rahatlayıb polkovniklə siyasətdən, qiymətlərdən danışmaq əvəzinə, qızdan xahiş elədi ki, onunla təklidə bir-iki dəqiqə söhbət etməyinə şərait yaratsın. Onlar bağa çıxıb, qol-budaqlı manqo ağacının altındakı skamya-

da əyləşdilər. Göyün üzündə ulduzların dörd bir tərəfdən mühasirəyə aldığı ay, aşağıda körfəzin suları, köhnə qala, gəmilərin qaramtıl siluetləri. Əsl sevgililər gecəsi... Bakalavrin təsəvvürü yox idi ki, qıza öz təklifini hansı şəkildə eləməlidir, lakin qısa, narahat bir sükutdan sonra qətiyyətsizliyini birtəhər üstələdi:

– Bilmirəm, dona Emiliya sizə nəse deyibmi, söhbətimiz üçün ondan icazə istəmişdim. Mən çoxdan daha uşaq deyiləm...

– Anam mənimlə söhbət eləyib, doktor Ruy. Sizin kimi bir insanın diqqəti mənim üçün şərəfdir və sizə əsl səmimi dost münasibəti bəsləyirəm – özünüzi son dərəcə nəcib aparndınız. Məhz elə buna görə də xahiş edirəm ki, bu söhbətə davam etməyəsiniz. Mən artıq söz vermişəm, nişanlığım var və tezliklə, çox tezliklə toyumuz olacaq.

– Söz vermişsiniz? Nişanlığınız var? Dona Emiliya mənə bu barədə heç bir şey deməyib!

Sarsılmış vəkil, nəhayət ki, onun iri, bir az nəmlənmiş gözlərinə baxa bildi.

– Yəni heç kəs danışmayıb sizə? Atamla anam hesabdan deyillər, onlar bu barədə ağzılarını heç vaxt açmazlar. Amma bizim elçilikdən camaat arasında çoxlu söz-söhbət gəzir.

– Mən heç bir şey eşitməmişəm, sakit yaşayıram, el içində dolaşan söhbətlər mənimlə deyil.

– Onda sizə hər şeyi özüm danışım, bu, bir daha sizə bəslədiyim hörmətin göstəricisi olar. Amma deyəcəyim mətləblərin bəziləri sirdir.

– Mən vicdanlı adamam, senyorita və vəkiləm, sinəmdə çox sirlər qoruyuram.

– Təxminən bir il, daha dəqiqi, səkkiz ay qabaq, qardaşım Asterionun buraxılışından olan mühəndis, doktor Tadeu Kanoto mənimlə evlənmək istədiyini valideynlərimə söylədi. Biz bir-birimizi uşaqlıqdan sevirik.

– Tadeu Kanoto, eşitmişəm...

– Tadeuya rədd cavabı verildilər, özü də yalnız mulat olduğuna görə. Həm də kasıb ailədən idi, təhsil pulunu dostları toplayırdı. Atam onu rədd elədi, mən isə Tadeunu sevirəm və özümü onun nişanlısı sayıram. Sözümlü kəsməyin, rica edirəm, ardına qulaq asın. Sabah mənim iyirmi bir

yaşım tamam olacaq, elə günü sabah da, bax, bu qapıdan evimizi tərk ələyəcəyəm, gedib kəbinimizi kəsdirəcəyik. Elə düşünürəm ki, sizə tam həqiqəti açmaqla, mənə etdiyiniz təklifdən necə şərfəndiyimin müqabilində öz minnətdarlığımı anlada bildim. Xatırlatmaq artıqdır ki, bu söhbət öz aramızda qalmalıdır.

Vəkil ay işığı altında cıləvlənən dənizə baxdı. Hardansa samba ritmində təbiller guruldayır, kapoeyrada oxunan mahnı səslənirdi:

Dam, daram-daram,
Mən bu gün varam.
Sevgilim yoxsa burda,
Sizinlə də qalmaram.
Dam, daram-daram,
Sevgilimi araram.

– Bu həmin o Tadeu Kanotodur ki, riyaziyyatdan imtahan işinin hamısını şəirlə yazmışdı?

– Özüdür ki var.

– Onun barəsində çox eşitmişəm. Deyirlər ki, böyük istedad sahibidir, dostlarımdan da biri bu yaxınlarda Riordan qayıdanda danışdı ki, mühəndis Kanoto doktor Paulo de Frontinanın xüsusi rəğbətini qazanıb. – Vəkil bir anlıq ayaq saxladı, uzaqdan mahnı səsi eşidilirdi: “Sevgilim, yoxsa burda sizinlə də qalmaram”. – Deyə bilmərəm ki, mənə söylədiklərinizdən çox şad oldum, çünki sizinlə ailə qurmaq şərfinə nail olacağıma ümid edirdim, ümid edirdim ki, arvadım, rəfiqəm olacaqsınız. Yaxşısı budur, yenə də qayıdım öz sənədlərimin, kitablarımin, məsləhətlərimin dünyasına, mən subay həyatına alışıb adamam və heç bilmərəm ki, sizin üçün yaxşı ər ola biləcəydimmi. İcazə verin, sizi nikahınız münasibətilə qabaqcadan təbrik ələyərək, cəsarətinizə heyran qaldığımı bildirim. Güman eləmirəm ki, sizə və doktor Tadeuya nədəsə faydalı ola bilim. Amma əgər mənim xidmətimə ehtiyacınız olsa, qulluğunuzda həmişə hazıram.

– Çox sağ olun. Sizdən başqa bir şey də gözləməyirdim...

– Doktor, hər şey qaydasındadır? – deyə əsl centlmen kimi səmimi və nəzakətli olan vəkil vidalaşarkən, həmişəki kimi, onun əlini öpəndə dona Emiliya soruşdu.

– Hər şey qaydasındadır, dona Emiliya, hər şey əladır.

Vəkil dərin bir çəşqınlığa düşər olsa da, bununla yanaşı, bir yüngüllük də hiss edirdi içində: görünür, həqiqətən də, ömürlük subaylıq yazılıbmış alnına.

– Sabaha kimi, doktor. Sabah Lu ilə şam yeməyinə gələn.

– Təşəkkür edirəm davatə görə, sabahən xəyər qalsın...

Suallar Lunun təpəsindən tökülürdü, o isə dəqiq bir cavab verməkdən boyun qaçıır, əsəbi bir təbəssümlə gülümsünürdü. Emiliya hər şeyi polkovnikə məruzə ələdi:

– İşlər qaydasındadır, deyəsən, sabaha cavab gözləyirik.

Cavab isə özünü çox gözlətmədi – böyük, olduğu qədər də arzu edilməz bir cavab. Səhər tezdən artıq yetkinlik yaşına çatmış Lu özü özüne ağa oldu, evdən gedərək, bir daha geri dönmədi. Valideynlərinə son dərəcə lakonik bir məktub qoydu: “Mənə acığınız tutmasın, sevdiyim bir şəxsə ərə gedirəm, əlvida”.

Polkovnik Qomes bu kəbinin qabağını hər bir vəchlə almağa, qızını geri qaytarmağa, Tadeunu isə barmaqlıqlar arxasına saldırmağa qətiyyətli bir tərzdə doktor Passarinyonun kontoruna cumdu. Bakalavr polkovnikə cavab verdi ki, bu işin hər hansı bir məhkəmə perspektivindən söhbət belə gedə bilməz. Lu artıq yetkinlik yaşına çatıb və ağıl kəsən kimi hərəkət etmək onun haqqıdır, o cümlədən də ürayincə olan istənilən bir şəxsə ərə getmək hüququ var. Onun seçimi valideynlərin ürayından deyil? Buna ancaq təəssüf etmək olar, başqa heç nə, belə vəziyyətdə ən yaxşısı əhəmiyyətsiz narazılıqlara göz yumub, oğlanla barışmaqdır. “Yox, heç vaxt! – Polkovnik, qəfəsdəki vəhşi kimi, özünü otağın o küncünə-bu küncünə vururdu. – Murdar zənci! Onu Asterionun yoldaşı kimi evə buraxdığ, yedirib-ıçırdığ, o da bundan sui-istifadə ələyib, uşağı başdan çıxardı. Zati bilinməyən mulat, nə atası bəllidir, nə anası, təhsilini də onun-bunun dilənçi payına alıb, rəzil məxluq – bax Tadeu, əslində, budur!”

– Bağışlayın polkovnik, amma Tadeu Kanoto heç də əhəmiyyətsiz adam deyil. O, əla şöhrət qazanmış və böyük gələcəyi olan tanınmış bir mühəndisdir. Digər tərəfdən də, Lu özü də uşaq deyil, iyirmi bir yaşı var və əgər ata evini doktor Tadeu ilə ailə qurmaq üçün tərk ələyirsə, deməli, həqiqətən sevir onu.

– Metisi!

– Üzr istəyirəm, polkovnik, mən hələ dünənə kimi Lu ilə ailə qurmaq niyyətindəydim, bunu nə sizdən, nə dona Emiliyadan gizlətmirdim və hər ikinizin razılığını almağımla indi də fəxr eləyirəm. Amma, polkovnik, mən də metisəm axı...

– Metis? Siz?

– Sizi qorxudan irq deyil, dərinin rəngidir. Mənim ata tərəfdən nənəm mulat qızı idi, özü də lap qaraydı, polkovnik. Mən ağappaq doğuldum, amma San-Pauluda həkim işləyən qardaşım nənəmə çəkib – xoşagələm bir qarabağdayı dərisi var. Yeri gəlmişkən, çox varlı bir italiyalının qızını alıb. Baiyada, polkovnik, kiminsə metis olmadığını söyləmək çətin məsələdir.

– Bizim nəsil də...

– Polkovnik, qızınız doktor Tadeunu sevirsə, bu ayrı seçkilikdən əl çəkin və cavanlara xeyir-duanızı verin.

– Heç vaxt! Mənim qızım bu qaradərilinin arvadı olan gün mənim üçün ölmüş hesabındadır, həmişəlik.

– Nəvələr olacaq...

– Doktor, belə dəhşətli şeylər deməyin mənə. Mən toya mane olacağam, nəyin bahasına olursa-olsun! Mən gəlmişdim ki, bu əclafı tutdurmaq, Lunu isə monastıra göndərmək üçün vəkil kimi yardımçı olasınız.

– Mən artıq sizə dedim, polkovnik, heç bir şey eləmək mümkün deyil, qanun imkan vermir...

– Nə qanun bəzlikdir, canım! Siz ki vəkilsiniz, bilirsiniz ki, qanunlar hamı üçün deyil. Kimin pulu varsa, qanun da gücsüzdür onun qabağında. Mən sizə nə qədər desəniz vəsait ayıracığam.

– Bu, qeyri-mümkün bir şeydir, polkovnik. Qanun bu məsələdə tamamilə birmənalıdır. Lakin ən başlıcası, məsələnin elə cəhətləri var ki, siz ondan xəbərdar deyilsiniz. Bu gündən etibarən mən sizin qızınız Lunun vəkiliyəm, o, doktor Tadeu Kanoto ilə nikahına qarşı yönəli biləcək bütün məsələlərdə, yetkinlik yaşına çatmış və müstəqil qərar qəbul etmək hüququ olan bir vətəndaş kimi, qanuni haqqının qorunmasını mənə tapşırıb. Bundan belə bir nəticə hasil olur ki...

Polkovnik nüfuzlu dostlarına müraciət elədi, cavanları başlarına oyun açacaqları ilə hədələdi, hakimiyyət orqanlarına saysız-hesabsız şikayətlər yolladı. Agentlər ömrü aldılar

ki, Tadeunu tapıb, polis idarəsinə gətirsinlər. Onlar Tadeunu "Möcüzələr dükanı"nda vəkil Passarinyo ilə söhbət eləyərkən tapdılar, o, şəhərin yarısını əldən-ayaqdan salmışdı ki, onun fəzəndeyronun niyyətindən xəbərdar əlasın.

– Siz, səhv eləmirəmsə, mənim rəqibsiniz? – Tadeu onun əlini sıxarkən təbəssümlə dedi.

– Düşünürəm ki, indi artıq sizin müdafiəçinizəm. Sizi tapmaq asan məsələ deyilmiş, doktor.

Polis agentləri gələndə Tadeu onlarla getməkdən imtina elədi:

– Mən heç bir cinayət törətməmişəm, polislik də bir işim yoxdur.

– Xoşluqla getməsəniz, zorla aparacağım.

Vəkil vəziyyətin gərginliyini azalda bildi, polis rəisinin yanına özü gedəcəyini bildirdi: "Mən onu yaxşı tanıyıram, bir yerdə oxumuşuq və indi də dostluq münasibətlərimiz var". Rəisin kabinetinə girən doktor Ruy öncə polis aparatının vəzifəsi ilə maraqlandı:

– Polisin vəzifəsi qanunun icrasını təmin etməkdir, yoxsa qanunsuz hərəkətlərə, özbaşınalıqla havadarlıq göstərərək qanunu pozmaq?

– Əsəbiləşməyin, mənim əzizim. Mən düz on dənə ərizə almışam, polkovnik Qomes onu incidən bu şəxsi qoduqluğa salmağımızı və möhkəm tənbəh eləməyimizi tələb edir, mən isə həmin bu subyekti çağırırdım ki, sadəcə, izahatını alam. Axı söhbət çox hörmətli bir ailənin yetkinlik yaşına çatmamış qızının qaçırılmasından gedir.

– Qaçırma! Yetkinlik yaşına çatmamış qız! Lunun bu gün iyirmi bir yaşı tamam olub, hüquqi cəhətdən o da elə sizin kimi, mənim kimi yetkin insan sayılır. Evdən özü gedib, məktub da qoyub. Bu məsələ tam aydındır, indi isə sizdən soruşmaq istəyirəm: bu "subyekt" barədə məlumatınız varmı? Yox? Onda mən sizə deyim. Bu, Paulo de Frontinanın qrupundan olan mühəndis Tadeu Kanotodur, onun sağ əli. Politeknik məktəbin professoru Bernann cibində Paulo de Frontinanın xahişi var bu dəqiqə, o xahiş eləyir ki, Tadeu Kanotonun polkovnik Qomesin qızı ilə toyunda oğul atası vəzifəsini onun yerinə boynuna götürsün.

– Siz nə deyirsiniz! Mən də elə bildirdim ki, qızları başdan eləyən avaranın biridir.

Vəkil isə suallarını dalbadal töküdü:

– Bilirsiniz ki, qız indi haradadır? Professor Silva Virajanın evində. Adam göndərəcəksiniz ki, qızı oradan götürsünlər? Nədir, yoxsa polis rəisinə komissar Gonbul Pedritonun qanunsuz, özbaşına hərəkətləri ilə əlaqədar başağrısı və narazılıqlar azlıq ələyir? Yenə istəyirsiniz? O yəni Passarinyo – mühəndisin vəkilə öz hüquqlarının qorunmasını ona tapşırılmış şəxsə məsləhət görüb ki, polis təhdidinə məruz qalmayı barədə Paulo de Frontinaya teleqrafı xəbər versin.

– Mən heç də təhdid etmirdim onu. Sadəcə, adam yol almışdım ki, bura dəvət əlasınlar...

– İki başkasən göndərmişdiniz və əmr etmişdiniz ki, onu polisə götürsünlər, mən orada olmasaydım, onlar mühəndis Tadeu Kanotonu sürüyə-sürüyə gətirəcəkdilər bura. Siz bunun nəticələrini heç təsəvvür etləyirsinizmi? Sertalanı bir polkovnikin şiltaqlığına görə vəzifənizi riskə məruz qoyacaqsınız? Əgər Paulo de Frontina bir barmağıyla işarə əlasə, heç qubernator da köməyinizə çata bilməz. Bu işlərin başını buraxın, dostum...

Polis rəisi tapşırıldı polkovnikə çatdırınsınlar ki, təəssüflənir, amma əllərindən gələnlər bir şey yoxdur, bu problem polis orqanlarının səlahiyyəti çəvrəsinə daxil deyildir. Agentlərini geri çağırırdı. Vəzifəsinin üstündə əsirdi – lotereyadan payına düşən faizlərlə Qrasada bir ev də almışdı artıq. Polkovnik eşitdiyi cavabdan əsəbiləşərək bəyan əladı ki, özü hər şeyi yoluna qoyacaq və toyu yasa çevirəcək, “onun qara dərisini qırmançı ilə sınımlayacaq”. Amma bunun yerinə bələdiyyə və müqəddəs Fransisk kilsəsi qarşısındakı kəbin mərasimini elan edən günü şəhərdən çıxıb fazendasına getdi. Dedi-qodu, boş söz-söhbət, kirləyənlər istehzalı gülüşü oralara yetişmirdi. İş yaman böyümüş, dillərə düşmüşdü, Baiyada bundan başqa söhbət mövzusu yox idi. Gəlinin nənəsi, dona Emiliyanın anası, qoca, tamam əldən düşmüş Eufraziya qızı və kürəkəni ilə könüllü sürgünə – kəndə getməkdən imtina əladı. Onun malikanədə keçən həyata qətiyyəni dözülmü yoxdu, onun üçün sonuncu və yeganə zövq mənbəyi insanlarla ünsiyyət idi. Beləliklə, şəhərdəki evdə qulluqçu və sürücü ilə qaldı, onu kəndə zorla da apara bilmədilər.

Kəbin mərasimi bir neçə gündən sonra, çox məhdud bir çevrədə keçirildi. Əvvəldən nəzərdə tutulduğu kimi,

Zabelanın evində keçirmədilər mərasimi. Pedro Arsanjonun xahişi ilə Luya sığınacaq verən Viraja ailəsi toy mərasimi üçün də öz mülklərini və şərab anbarını təklif etdi. Lu qoca qrafıyanın xətrinə dəyməkdən qorxurdu, amma Tadeu onu inandırma bildi: “Əzizim, bu hər cəhətdən əlverişli olar”. Zabela isə əvəzində ələ geyinib-bəzənmişdi ki, on doqquzuncu əsrin sonlarının moda jurnalının səhifələrindəki şəkillərə bənzəyirdi. Cavanların nikahını frey Timoteo oxudu, həmin vaxtlar kəbinlərin qeydiyyatı ilə məşğul olan doktor Santos Krus isə onların ar-arvad münasibətini qanuni qüvvəyə mindirdi. Hər ikisi qısa nitq söylədi. Abbat portuqal dilində sözləri, lap daş yonurmuş kimi, sərt tələffüz edərək, sevən qəlbləri vəsf etdi, mədəniyyət və qan baxımından müxtəlif olan irqlərin qovuşmasına xeyir-dua verdi.

Parlaq nətiq, neçə-neçə jurnalda dərc edilmiş sonetlərin müəllifi olan hakim də ondan geri qalmadı: gözəllik və harmoniya dünyası qurmaq üçün irqi və sosial sədləri qıran uca məhəbbəti yüksək lirik notlarda tərənnüm əladı. Gözləri yaşarmış Zabela dedi ki, hakimin nitqi – “məhəbbət himnidir, poemadır, une merveille!”. Həmin anlarda isə, Silva Virajanın evinin həndəverində, tinlərdə, əlaqəpələnin ağzında Baiyanın ən yaxşı kapoeyra ustaları tam diqqətlə növbə çəkirdilər. Hər iki korifey – Budian və Valdeyör düz qapının ağzında durmuşdu, evin girişini qoruyurdular. Polkovnik sertanaya gətərsə də, Pedro Arsanjo vacib ehtiyat tədbirlərindən vaz keçməmişdi. Riskə getmək istəmirdi.

Toyda qeybatlı və xəbərcilərdən yalnız qızın nənəsi iştirak ələyirdi. Onun da lap ürəyi gədirdi ki, nəvəsinin sarsaqlığını müzakirə əlasın – “sarsaq qız, gül kimi ailəndən bir ac-yalavac qaradəriliyə görə imtina ələyəsən”, – dona Eufraziya gənclik illərinin rəfiqəsi – özü də necə rəfiqə! – Zabelanın evinə tərəf yollandı.

– Ah, dona Eufraziya, madam toya getdi. Mən qaldım, kaş gözümün ucuyula baxa bilaydım! – Qulluqçu həyəcanından az qalırkı durduğu yerdə onayna.

– Toya? Mənim nəvəm Lunun toyuna? Bu gündür toy? Harada? Silva Virajanın evində? Sürücü, bir az iti tərən, bəlkə, nəse görə bildim!

¹ Maraqlıdır (fran.)

O, içəri daxil olanda frey Timoteo cavanlara xeyir-dua verirdi, sonra da öpüşdülər. Zabela qapı ağzında tanış sifət gördü:

– Nom de Dieu¹, Eufraziya olmasın bu!

– Qulaq asın, *chers amis*², qohumu gəlib, la grande mere³, nəvəsinə xeyir-dua vermək istəyir. *Entrez*⁴. Eufraziya, *entrez!*

Qarı bircə saniyə tərəddüd keçirdi. Sonra ev sahibəsinə gülümsünüb, qonaq otağına keçdi və nəvəsinə baxdı: gəlin paltarı necə də yaraşırdı ona, İlahi, başında duvağı, sarı burma tellərində çiçəklər, dodaqları gülümsünür, iri gözləri gülümsünür, cavan əri də əyninə qutu kimi oturan frakda qiyamət idi lap, ciddi, düzdür, bir az qaraşındır, amma daha nə etmək olar! Cavanlara tərəf getdi – “Əşi, cəhənnəm olsun e, zəhlətökən kürəkənim! Tadeu məgər bizim nəslin qadınlarının yatağına girən ilk mulatdır? Bunu mənədən yaxşı kim bilər, düz demirəm, Zabela?” Qonaqların arxasından boylanan Pedro Arşanjo və Lidio Korro Tadeunun Eufraziya Mariya Leal da Payva Mendesin – nənin qolları arasında necə itdiyini gördülər.

18

Müqəddəs müharibəsinə komissar Gonbul Pedrito illər uzununu apardı və kahinlərin ciddi müqaviməti yavaş-yavaş zəifləməyə başladı. Bu öz əksini Baiyanın xalq həyatının xronikasında dairəvi sambanın kupletlərində, kapoeyra mahnılarında tapdı:

Kandombleyə getmərəm,
Cadugərlik dəb deyil.
Öyrənmək istəyirsən?
Orası məktəb deyil.

İlahilərin fiqurları şəhərin mərkəzindən, onun həndəvərindəki məhəllələrdən kənarlara, əldən-ayaqdan uzaq yerlərə

¹ Lənət şeytana (*fran.*)

² Öziz dostlar (*fran.*)

³ Nənəcan (*fran.*)

⁴ İçəri girin (*fran.*)

göndərilirdi. İnsanlar da musiqi alətlərini, geyimlərini, baticumlarını¹, ritmlərini, mahnılarını, rəqlərini alıb Rio-de-Janeyroya yollanırdılar, keçmiş paytaxta samba da bu yolla çatdı – Baiyadan gələn qaçqınların içində. Kiçik terreyrolar təqiblərə davam gətirməyərək fəaliyyətlərini dayandırdılar. Onların çox kiçik bir qismi isə hələ ölüm-dirim mübarizəsi aparırdı. Dəqiq tarixi bilinməyən keçmişlərdən gəlmiş adət-ənənəyə sədaqətini qoruyan iri terreyrolar il ərzində onlarca bayram təşkil edirdilər. Bu bayramlarda yenə də atabakələr guruldayaraq, orış ilahilərini səsləyirdi, lakin təntənələrin iştirakçıları hər an polis basqını, döyülmə, həbsxana təhlü-kəsinin hənirtisini duymaqdaydılar:

Rəqsini qurtar sən, gəl,
Pedrito bura gəlir.
Vuraçaq rəqsinə pəl,
Edəcək işini həll.

Polis agentləri, bəzən hətta Pedritonun özünün iştirakı ilə, şəhəri kandomble və batuke axtarışında səhərə kimi dolaşır, dəyənəklər bas deyincə havada oynayırdı.

Təbili çal, tez-tez çal,
Rəqs edək, dar macalda.
Pedritoya göstər dal,
Hələ ki qalma dalda.

1920-ci ildən 1926-cı ilədək, qüdrətli polis komissarının hakimiyyəti dövründə Afrika adət-ənənələrinin hamısı, Baiya yeməklərinin satışından tutmuş orış ilahilərinə sitayişədək daimi və getdikcə daha sərt təqiblərə məruz qalırdılar. Komissar xalq adətlərinə dəyənək, qılınc, hətta bəzən lap güllə ilə son qoymaq istəyirdi. Dairəvi sambanı kim bilir haralara sıxışdırırdılar – kor dalarlara, miskin daxmalar səltənətinə. Demək olar ki, bütün kapoeyra məktəbləri bağlandı. Budian bir xeyli müddət harasa yox oldu, Valdeloyr polisə qulluq eləyən murdar dəstənin əlinə keçərək möhkəm döyüldü. Kapoeyraçılarla, adətən, xüsusi, fərqli bir davranışla mübarizə aparırdılar, agentlər onların üstünə aşkar hücum eləyə

¹ Batikum – barabanın bir növü

bilmirdilər, kimin cürəti çatardı ki?! Ən yaxşısı – uzaqdan güllə ilə, özü də mütləq kürəyindən vurmaqdır. Səhərlər tez-tez küçələrdə kapeoyraçların güllədən deşik-deşik olmuş meyitləri tapılırdı, – başkəsənlərin dəst-xətti. Neko Dende, Donuz Qılı, Qırıcı Joan və Qapaq Kassianonun həyatına bu minvalla son qoyuldu. Həmin dönmənin terror qurbanları arasında başqaları ilə yanaşı, Baiyanın ən böyük terreyrolarından birinin kahini Prokopio Şayver de Souza da vardı. O, Pedritoya tabe olmurdu, komissar isə onu durmadan təqib edərək cəzalandırır, nəfəsini çəkməyə imkan vermirdi. Prokopionu dəfələrlə həbsxanaya da atmışdı, kürəyi al rəngli çapıqlarla doluydu – xam göndən düzələn qırmancın izləri. Onun iradəsini heç bir şey qıra bilməzdi, o, axıra kimi də tabe olmadı. Xalq isə küçələrdə belə oxuyurdu:

Prokopyo rəqsindədi yenə terreyromuzda,
Müqəddəsi çağırır bugünkü rəqsində də.
Müqəddəsin yerinə gələn Pedrito oldu,
Gedək mənimlə dedi, mənimsən əslində də!
Xoruz məhmızıyla bax, dəşər haranı desən,
Qatır şillaq atacaq, bəyənsən-bəyənməsən.
Prokopyonun bu gücü rəqsindədir, biləsən,
Pedritonun gücüsə dəyənkədir, dəyənek!

Prokopio atabakeni gizlətmədi, meşələrə və yaxud Rio-de-Janeyroya da qaçmadı. Bayramların çevrəsi daraldı, onlar təmtərağını, əzəmətini itirib kiçildi, getdikcə lap yığcamlaşdı, onqlar əlverişli zamanadək gözdən yayınıb gizləndilər. Prokopio isə inad eləyirdi:

– Mənə öz müqəddəsimin şəninə alqışlar yağdırmağı kimsə qadağan eləyə bilməz!

O, Gonbul Pedritonun qarşısında, polis komissarlığında, ağır-burnu qan içində, əynindəki paltarı cırıq-cırıq dayanan – da belə cəsarətlə deyirdi:

– Mən öz müqəddəsim, ilahi Oşossini alqışlayıram.

– Niyə tərslik eləyirsən, ay səfəh? Görmürsən ki, sənin ilahilərin bir quruşa dəyən deyil? Elə qırmanc altında ölmək istəyirsən?

– Mən öz orişlərimə sitayiş etməliyəm, onların bayramlarında atabake çalmalıyam, bu, mənim borcumdur.

Əgər mənə buna görə öldürsəniz belə, yolumdan dönmə deyiləm.

– Qulaq as, ay kütbeyin heyvan, mən səni bu dəfə də buraxıram, amma yadında saxla: təzədən özünə kandomble yaratsan, bu, sənin sonuncu şaman mərasimin olacaq, sonuncu!

– İlahinin mənim üçün təyin etdiyi vaxtdan tez ölə bilmərəm. Oşossi müdafiə edir məni.

– Demək, ölməzsən, hə? Bütün sizin müqəddəslərin bir çürük qoz qədər dəyəri yoxdur, elə olmasaydı, mən çoxdan öldürmüşdümlər. Mən onların hamısını qırmanclandıracağam, amma sağam, görürsən? Nə oldu, niyə sənin caduların öldürmür səni?

– Mənim cadularım xeyir nəminədir, mən şər üçün cadu eləməmişəm heç vaxt.

– Qulaq as, əclaf: kilsədəki müqəddəslər möcüzələr yaradırlar, elə ona görə də müqəddəslərdir. Sizin müqəddəslərin isə ancaq biabırçılıq gəlir əlindən, müqəddəs deyillər, zibildirlər, zibill!

Pedrito qəhqəhə çəkdi, qırmancının dəstəyi ilə zəncinin yarı sinəsini döyəclədi.

– Bu günlərdə altı il olacaq ki, mən kandomblələri dar-madağın eləyirəm, demək olar, hamısını dağıtmışam, qalanlarına da ikicə günə son qoyaram. Bütün bu müddət ərzində görməmişəm ki, orişlər bir möcüzə göstərsinlər. Boş söhbətdir hamısı.

Agentlər də rəislərinin hınlısına qoşuldular, “bu doktor möhkəm kişidir, bizim doktor heç nədən qorxmur”. Axırda Pedrito dedi:

– Mənim məsləhətimi dinlə: terreyronu bağla, təbillərini at getsin, öz müqəddəsini də murdarla – mən də səni polisə işə götürərəm. Bizimkilər əla yaşayır, inanmırsan, bunlardan soruş. Əgər bir də təbillinin səsinə eşitsəm, sənin ki bitdi. Mən sözlümü havaya atmıram, bunu bil.

– Mənim öz müqəddəsimə sitayiş eləməyimə heç kəs qadağa qoya bilməz.

– Sən bir də cəhd elə, onda görürsən. Mən sənə xəbərdarlıq elədim.

Tərslik və inadkarlığın pis nümunəsi gecə vaxtı baş vermiş təhlükəli, nəylə bitəcəyi bəlli olmayan yangın kimidir.

Prokopio yenilən deyil, belə ağacı əymək olmaz. Pedrito öz adamlarına – “polis komissarının qulluğunda duran başkəsənlər, qatillər bandasına” – nəzər saldı. Onlara rəhbərlik elədiyi yeddi il ərzində öyrənmişdi ki, bu şanlı koqortanın, müqəddəs mühəribənin hər bir səbəcisinin dəqiq dəyəri nədir. Bunların arasında yalnız bir nəfər əsl döyüşçüydü, qorxmaz, qaya kimi etibarlı, komissarın cəza qılıncı, onun üzüyola, sadıq köpəyi – Qəlbigeniş Ze.

19

504

Bir zamanlar özünün təmtəraqlı bayramları ilə şöhrət tapmış İle Oqunja terreyrosunda indi öz ilahilərinə sona kimi sədaqətli qalan təxminən altı nəfər qoca kahin, on nəfər də oqan vardı. Oşossi bayramında hətta alabe¹ də yox idi. Ojuoba ilə Prokopio olmasaydı, heç orkestri də idarə eləyən tapılmıyacaqdı. Danışdırlar ki, komissar Pedrito onu möhkəm hədələmişdi: əgər Prokopio bayramı açsa, şəxsən özü terreyroya gələcəkdi, bax onda başlı başını saxlasın, əlinə keçənin vay halına. Guya, kahinə şəxsən xəbərdarlıq eləmişdi: “Təbii cəlanda ələ hesab ələ ki, tabutunun qapağına mismar çalırsan”. Şəhər ətrafındakı bu nahiyyənin məhəllələrində ələ bildirilər ki, Prokopio itkin düşüb. Agentlər bu dəfə yüngülvani döyməklə, həbslərlə, ilahilərin atributlarını darmadağın etməklə kifayətlənəsi deyildilər. Onlara əmr verilmişdi ki, kahinin axınna çıxsınlar.

Bütün məsləhətlərə və xəbərdarlıqlara baxmayaraq, Prokopio terreyrosunu düz Məsihin xaç suyuna çəkildiyi tarixdə açaraq, Oşossi gününü bayram etmək, öz orşini yad etmək qərarına gəldi. “Mən öz müqəddəsimin gününü necə bayram eləməyə bilərəm axı? – O, Pedro Arşanjo “Möcüzələr dükani”nda dedi. – Hətta məni öldürsələr belə, bunu etməyə borcluyam, yoxsa skipetri niyə qəbul eləyirdim ki?” Pedro Arşanjo terreyronun mühafizəsini gününəyraqılının hesabına təşkil etmək təklifini irəli sürdü, onlar polis komissarının azğın əalətilərinin yolunu kəsə bilərdilər.

Bu amansız mühəribə illəri ərzində polis agentləri bir çox cəsur döyüşçünün həyatına son qoymuşdular, Manuel de Praşedes də ilk qurbanlardan idi. Bəziləri ruhdan düşərək

¹ Alabe – Kandomble ansamblının rəhbəri

qaçıb gizləndilər, digərləri sakitləşərək kapoeyranın daşını atdılar. Lakin həmin bu cəsurlardan hələ xeylisi qalmışdı və Pedro Arşanjo onları haradan tapmaq lazım olduğunu bilirdi. Prokopio gözetçilərdən imtina elədi. Əgər komissar gələsə belə, qoy terreyroda yalnız kahini, “müqəddəs qızlarını” və alabeni görsün. Adam nə qədər az olsa, bir o qədər yaxşıdır.

Bayram mərasimində adam, haqiqətən də, az idi, amma mərasim qiyamət kəcirdi. Müqəddəslər çox gözəlmədilər özlərini, hamısı birədən gəldi: Şanqo və İansan, Oşala və Nanan Buroko, Eua və Roko, İyemanja, Dəniz İlahisi, zəhmli ilan cildində Oşumare... Meydançanın ortasında Ketunun hökmdarı Oşossi durmuşdu, vəhşi heyvanların mahir ovçusu, sağ əlində oxla yayı, solda isə skipetri. Oke arb! – Ojuoba Pedro Arşanjo onu salamladı. Oşossi – Prokopio rəqs eləyərək, qapıya tərəf gedib orada öz döyüş nərsəni ucaltdı. Ojuoba və qızlar rəqqsənin hərəkətlərinin tempində oxuyurdular, hər şey necə lazımdır, dinc və sakit davam eləyirdi. Oke arb, Oşossi! Maşın mühərriklərinin yaxından eşidilən səsi rəqs edən Prokopionu ölüm anının yaxınlaşdığından xəbərdar etdi. Müəyyən səpkili tapşırıqların yerinə yetirilməsində polis komissarı yalnız Qəlbigeniş Zeyə etibar edirdi: onun əzəmətli bədənində qorxu və tərəddüd üçün yer yox idi, dodaqları isə sual vermək əziyyətini heç vaxt rəva bilmirdi özüne. Hər hansı bir araqanşdıranın əbədlilik susdurulmasına ehtiyac yarananda Qəlbigeniş Zenin əvəsi yox idi. Pedrito, bir qayda olaraq, Zedən silahsız adamların yatırılması kimi sadə əməliyyatlarda istifadə eləməirdi. Komissar özünün sadıq köməkçisini, qarovul köpəyini, cəza qılıncını yalnız ən təhlükəli yerlər üçün saxlayırdı. Hər dəfə iti gözü və titrəməz əli olan köhnə düşmənlə, qəddar qatillə və yaxud siyasi rəqiblə üz-üzə gələndə, Zesiz keçinmək mümkün deyildi. Ziqobarı tutanda da belə olmuşdu: Qəlbigeniş Ze qulduru bir şilləyə yıxmışdı. Kommersiya klubunda jurnalist Amerike Monteyro polis komissarına demək olar ki, iki addımlıqdan atəş açanda, tapançanı onun əlindən başqası yox, məhz Qəlbigeniş Ze vurub salmışdı və zavalını yalnız ona görə boğub öldürməmişdi ki, Pedrito düşməni bambuq çəliyi ilə çökdürmək istəyirdi. “Burax onu, Ze, qoy öz cəsarətini silahsız göstərsin!” Zeyə həm də Amaralında Visenzanın görüş evinin qapısında növbə çəkmək

505

tapşınırdı bəzən: istirahət axşamlarında Pedrito ərlil arvadları yoldan çıxarmaqla məşğul olurdu, buyunuz gəzdirənlər də hərdən çox təhlükəli olurlar axı – bunun sübutu polis komissarının qarındakı bıçaq yarısından qalan çapıqdır. Bütün bunlardan savayı, Qəlbigeniş Ze məxfi əmrləri, məsuliyyətli tapşırıqları da yerinə yetirirdi, onlara görə yaxşı pul verirdilər. Yol kənarındakı arxada səhər ya kəlləsi əzilmiş, ya da boynunda barmaq izləri olan meyit tapırdılar. Qəlbigeniş Ze zirpə əlini qaldıranda, istənilən igid oğlanın dizləri əsirdi. Quqa Marotonun beyni qan idi, döyüşkən şirə oxşadırdılar onu. Amma Zenin dəmir barmaqlarını boğazında duyanda, dizi üstə düşüb, aman diləmişdi. Kandomblenin dağıdılması əməliyyatına Pedrito onu ilk dəfə idi gətirirdi. Gerçəkləşmə ehtimalı az olan müqavimət göstəriləcəyi təqdirdə, qüvvəsindən istifadə etmək üçün, ilan Samuel və Zakarias da Qomeyya da gəlmişdilər, onların kandomble və orış ilahiləri ilə öz haqq-hesabları vardı. Əynində əla ingilis kostyumunu, başında panama, əlində həmişə gəzdirdiyi çəlik, dişlərinin arasında isə ucunda tüstülənən siqaretti uzun müştük tutmuş Pedrito, bir sözlə, əsl dendi olan Pedrito elə qapının ağzındanca qışırırdı:

– Prokopio, mən sənə xəbərdarlıq etmişdim!

Polis komissarının ahəngində Pedro Arşanjo da dostunun ölüm hökmünü eşitdi. Bakalavrn arxasında durmuş agentlərin arasında mestre Pedro neçə illərdən bəri görmədiyi Ze Oqunu tanıdı, Maje Bassan ilahilərin xoşuna gəlməyən bir əməl törətdiyinə – javonu öldürdüyünə görə bayramlarda rəqs etməyi, hətta terreyroya ayaq basmağı belə ona qadağan etmişdi. Zenin vücuduna müqəddəslər girəndə, onun gücü iki dəfə artırdı. Bir dəfə necə olmuşdusa, Konseysan da Praya terreyrosunda bir qızın tərsliyindən qəzəblənərək, cəzb olmuş və bələdiyyə qvardiyasının bütöv bir bölüyünü qaçmağa məcbur eləyib bayramı pozmuşdu. Onu yalnız ertəsi gün, bazanın altındakı tirədə mişıl-mişıl yatarkən həbs eləyə bilmişdilər. Komissar Pedrito da onu elə həmin hadisədən sonra həbsxanadan çıxararaq, özünə cəngüdən götürmüşdü. Agentlər ona Qəlbigeniş ləqəbini ünsiyyətə sadəliyinə, bir də adamları çox asan öldürdüyünə görə vermişdilər. Ze Oqunu tanıyan Ojuoba anladı ki, burada hər şey ola bilər.

– Qurtar, Prokopio, qurtar bu biabırçılığı! – komissar əmr elədi. – Təbə ol, qalan adamları buraxım.

– Mən – Oşossiyəm, heç kim öldürə bilməz mən!

– Bu dəqiqə görəsən başına gələni, murdar bütperəst! – deyər Pedrito Zeyə işarə elədi: – Tut onu! Ya ölüsünü, ya dirisini!

Qaradərili nəhəng irəli yeridi, amma Ojuoba Şanqonun gözüylə gördü ki, sirli dairənin içərisinə daxil olanda qatıl bir anlıq, sanki, duruxdu. Müqavimət göstərənlərin üstünə cummaq üçün ilan Samuel və Zakarias da Qomeyya meydanının iki yanında hazır durmuşdular.

Prokopio rəqsinə davam edirdi axı o Oşossi idi, ov ilahisi, selvanın sahibi, Ketunun hökmdarı. Deyirlər ki, Eşu da üföqlərin arxasından elə həmin an özünü yetirdi. Ojuoba dedi: “Laroye, Eşu!” Qalan hadisələr isə çox anı baş verdi. Qəlbigeniş Ze Oşossiyə tərəf daha bir addım atanda, qarşısında Pedro Arşanjonu gördü, Ojuoba Pedro Arşanjonu, amma əksəriyyət deyir ki, bu, Eşunun özü idi. Zabitəli bir səslə dəhşətli qarğışın səhrli sözlərini qışırırdı:

– *Oqun kape dan meji, dan pelu oniban!*

Cadunun sözlərini eşidən Qəlbigeniş Ze, boyu tavana dirənən, qorilla kimi uzun qollu və qanıcan qatiltək soyuq gözlü zənci dayanıb yerində dondu. Ze Oqun nəre çəkib yerində tullandı, ayaqcaqlarını çıxarıb uzağa atdı, fırfıra kimi yerində fırlanıb orışaya çevrildi, gücü ikiqat artı. “Oqunye!” – deyər dəhşətli bir səslə qışırırdı və bütün adamlar onun səsinə səs verdilər:

– *Oqunye, tamiz Oqun!*

– *Oqun kape dan meji, dan pelu oniban!* – Pedro Arşanjo bir də təkrar elədi. – Oqun iki ilan çağırırdı, onlar da başlarını dikəldib, əsgərlərin üstünə fişıldadırlar!

Orışın əlləri göydə oynadı, biləklərini qatlamışdı, sanki iki ilan idi qollan: Qəlbigeniş Ze – qızımsı Oqun Pedritonun üstünə yeridi.

– Başın xarab olub, Ze?

İlan Samuelə Zakarias da Qomeyya istəsələr də, istəməsələr də, qəzəbli baş ilahi ilə polis komissarının arasında durarsı oldular. Qəlbigeniş Ze özünün sağ əli ilə bir zamanlar Manuel de Praşedesi – safqəlbli nəhəngi, şkiperi və sadə fəhləni qatlı yetirən Samueldən yapışdı. Ze qatılı pişik

balası kimi havaya qaldınb başıaşağı çevirdi, elə təkəsi üstə də yera çırpdı. Agentin boyun fəqərələrinin şaqqlıltı eşidildi, başı sinəsinə girdi və Samuel bir an içində canını tapşırırdı. Zakarias da Qomeyya revolverinə əl atdı, lakin atəş açmağa macal tapmadı: qasıqına dayan təkətdən anqınb huşunu itirərək, ölü kimi yerə düşdü və kişiliyini həmişəlik itirdi.

Gonbul Pedrito ömrü boyu iki dəfə qorxmışdu və bu hadisələrin heç birini kimsə bilmirdi. Birinci hadisə lap gənc ikən baş vermişdi, hələ hüquq fakültəsinin birinci kursunda oxuyanda Pedrito təcürbəli fahişələrdən dərş alırdı. Bir dəfə də, növbəti orqiyə bitəndən sonra bu bədbəxt qadınlardan anq, vərəmli birisinin yatağında yuxuya getmişdi və gecənin bir ələmi bıçaq tiyisini boğazında hiss ələyib, hövlnək oyanmışdı. Bıçaq dərşisini kəşmişdi artıq, qanı axırdı, Pedritoya bu hadisədən yadıqar boğazındakı çapıqı qalmışdı. Lakin qadın bərk sərxoş idi deyə, cavan Pedrito tez özünə gəlib onun əlindən tutmuş, bıçağı qaparaq qadının üzünü kəsik-kəsik ələmişdi. Boğazında bıçaq tiyəsi hiss edərəkən keçirdiyi qorxunun, təbii ki, şahidi yox idi. İkinci dəfə isə artıq lap yetkin yaşlarında, universiteti bitirəndən sonra atasının yanında – fazendada qonaq qalanda qorxmışdu. Orada bir muzdurun arvadı ilə eşqbazlıq edirdi və günlərin birində, günün günorta çağı, hamı iş başında olanda, Pedrito isə bu pozğun qadının qucağında həzzinin yeddinci qatına qalxanda, kürəyinin ortasında bıçağın ucunu hiss etmiş və düz qulağının dibində qəzəbli bir qışırçı eşitmışdi: “Öldürə-cəyem, it oğlu iti!” Bax qorxudan donduğı ikinci an məhz elə həmin an idi. Onu xilas ələyən otağın pəncərəsi ağzından gələn bir səs olmuşdu, kimsə bayırdan həmin bu muzdurunu çağırırdı. Kişi bir anlıq özünü itirmişdi və həmin o bircə an bəs ələmişdi ki, Pedrito özünə gəlib başında buynuz gəzdiren bu bıçarənin əlindən bıçağı alsın və onu o ki var döysün. Onun bu qorxusundan da kimsə xəbər tutmamışdı, bəlkə, bircə həmin o qadın hiss edəydi ki, igid sevgilisinin ürəyi quş ürəyi kimi necə döyünür. Camaat tökülüşəndə, Pedrito özünü əsl kişi kimi aparmışdı: muzdurunu çırpır, başına ağıl qoyurdu.

Lakin bu dəfə, üçüncü dəfə camaatın qarşısında qorxdı, bu, dəhşətli, ağılaşdırən bir qorxu idi. Onun zəncirli köpəyi, bircə işarəsi ilə kimi desən qətlə yetirən sağ əli gəflədən Oqu-

na dönmüş və öz ağasının üstünə yerimışdi, Pedrito özünün bütün qeyrətini toplayaraq, çəliyini qaldırdı ki, agentinin ağılı başına qaytarmaq üçün sonuncu cəhdini göstərə, amma köməyi olmadı. Çəlik dəmir barmaqlar – bu səlib yürüşü başçısının, müqəddəs müharibə sərkərdəsinin başına tişlənmiş ilan dişləri arasında şaqqlıltıyla sındı. Gonbul Pedrito ucadan kömək istəyərək, dəhşət içində çığırdı və birbaşa öz avtomobilinə tərəf yüyürdü. Yüyürdü ki, qaçıb canını orışlərin möcüzə göstərməyə başladığı bu cəhənnəmdən qurtarsın. Lakin təəssüf ki, dörd təkərinin dördünü də kimsə deşmişdi və budur, izdihamlı küçələrlə, – asta qaçan namərddir – deyib, var gücüylə yüyürdü komissar Pedrito – mərhəmət nə olduğunu bilməyən bir vəhşi, dəhşətli başkəsənlər bandasının rəhbəri, müqəddəs müharibənin vuran əli, yoxsul məhəllələrinin bəlası qaçır, onun arxasınca isə orış, döyüşçü Oqun, əllərində iki qəzəbli ilan gəlirdi.

Bütün şəhər güldürdü, müxəlifət qəzetləri kefdəydi lap, Lulu Parola isə bu münasibətlə xalq kupletləri janrında bir şey də qoşmuşdu:

Mestre Arşanjo Pedritonun
Yelini-qozunu necə çıxardı...

20

Polis rəisi Gonbul Pedritonun istefa ərizəsini qətiyyənlə gızlatmadığı bir məmnuniyyətlə qəbul ələdi. Ştatin keçmiş rəhbərliyinin bu xoşagəlməz mirası, əmr gözləmədən və hesabat vermədən, ağılına necə batdı, ələcə də hərəkət ələyən, ipə-səpa yatmaz buyruqçu, onun – polis rəisinin bir sürü quldur, basqıncı və qatillə əhatə olunmuş müaviini Pedrito artıq çoxdan öz rəisinin gözündə tirə çevrilmişdi və yalnız qorxusu imkan vermirdi ki, ictimai asayışın bu çalışqan keşikçisini işdən çıxarsın. Pedrito Baiyadan neçə aylar uzun yoxa çıxdı, Avropaya getmişdi ki, “savadını artırsın”. O ki qaldı Qəlbigeniş Zeyə, polis onu tapana kimi bütün şəhəri əldən-ayaqdan saldı və qanıqan başkəsənlər bandası özünün son əməliyyatına çıxdı. Onu Kabula fazendasının arxasındakı kolluqlarda tapdılar və bir kəlmə də kəsmədən güllələrlə deşik-deşik ələdilər. Canını tapşırmamışdan

Qəlbigeniş Ze Ölümlə İnosensiyonun boğazından yapışa bilmişdi deyə, onu da özüylə apardı – o dünyada bütün qatillər üçün ayrılmış məxsusi yerə apardı. Rəhbərlik polis rəisindən sonra nominal olaraq ikinci sima sayılan, əslində isə, öhdəsinə icra funksiyası düşdüyündən, bütün işlərə rəhbərlik eləyən, Pedritonun daşdığı rəis muavini-komissar vəzifəsini ləğv eləyərək, yeni vəzifə – polis rəisinin köməkçisi vəzifəsini yaratdı. Bu vəzifənin icrasına başlayan bakalavr Fernando Qois də salib yürüşünü dayandırdı, gülüş və bayramlar üzərindəki yasaqları aradan qaldırdı. Zorakılıq özünü bankir karyerası üçün hazırlayan bu incə və nəzakətli cavan oğlanın heç üyrəyindən deyildi. Terreyroların qapısı yenə də kandomblə iştirakçılarının üzünə açıldı, afoşə yenə küçələrə çıxdı, samba karnavala qatıldı, ranşo, terno, bumba mey boy və pastoriil təzədən dirçəldi. Kapoeyracılar yenə də berimbaularını götürüb öz mahnılarına başladılar:

İlandan qorun, çalar,
 Senyor San Bento.
 İlan yay kimi uçar,
 Senyor San Bento.
 Kırve, gəl dinlə məni,
 Senyor San Bento.
 Mən aldatmamam səni!
 Senyor San Bento.

“Gör onunla mübahisəməz nə vaxtdan davam eləyir, kırve Arşanjo!” – Lidio Korro “Möcüzələr dükani”nda oturub, qəzetdən komissar Pedritonun istefası ilə əlaqədar yazını oxuya-oxuya fikirləşirdi. Polis, hökumət, nifrət əleyhinə mübarizəni onlar yirmi beş il qabaq, hələ ötən əsrin sonlarında başlamışdılar, ilk dəfə “Afrika səfirliyi” karnaval afoşesini düşünərək, hazırlayıb, küçələrə çıxaranda. Hadi-sələr Oşalanın sarayında cərəyan edirdi, Səfir isə Lidio idi, Valdeloyr da Rəqqas. Həmin o ilkin mərhələdə qələbə çaldılar onlar, polisə başçılıq edən, ranşo və afoşə, batuke və sambaya qadağa qoymuş doktor Fransisko Antonio da Kastro Soromenyonun istefasına nail oldular. “Gözəl vaxtlar idi ha, elə deyil, kırve? Cavan idik, beynimiz qandı, necə gedirdik afoşədə, polisə də yanığ verirdik: yaşasın xalq və

onun bayramı! Kırve, yadındadı? Nə qədər cəkdi bu mübahisə, heç sonu da bəlli deyildi. Mayor Damian de Souza onda hələ lap uşaq idi, əsgərin başından papağını qapmışdı, rəhmətlik Manuel de Praşedes də Zumbi rolundaydı. Nə qədər vuruşduq onlarla, küçədə, terreyrolarda, kitab və qəzetlərdə; qələmlə də vuruşurduq, daşla da; bayramda da dava idi, elə davanın özündə də. Uzun, lap uzun bir mübarizə, sonu görünməyən dava. Görəsən, nə vaxtsa bitəcəkmi bu davamız, ay kırve?”

“Əlbəttə, nə vaxtsa mütləq bitəcək, biz həmin o günü görməsək belə. Biz elə davada öləcəyik, indi ləzzət aldığımız davada. Kef deyil məgər: Pedrito küçəylə yüyürür, arxasında da Oqun, əlləri də ilan kimi... hara kimi desən, gülməlidir. Elə davada da öləsiyik. Biz cavan və cəsuruq. Rədd olsun polis, yaşasın Baiya xalqı!”

21

Prokopionun kandomblesindən neçə həftə sonra bir neçə nəfər terreyronun elə qabaqkı cah-calalının bərpa edildiyi Enjenyo Velyodan, “Ağ ev”dəki bayramdan maşınla qaçırdı. Sükan arxasında maşının sahibi, parazitologiya kafedrasının müdür əvəzi professor Fraqa Neto aylaşmışdı, onunla isə frey Timoteo – hollandiyalıları kimi uzun saqqallı və qırıq yanaqlı abbat, mülki geyimdə daha çox səyyar ticarətlə məşğul olan birisini xatırladırdı, – santeyro Migel və Pedro Arşanjo gedirdilər. Əvvəlcə monastırın qapısında saxlayıb abbatla vidalaşdılar, sonra Liseu küçəsindəki dükanın balaca otağında yaşayan Migeli apardılar. Almaniyada professor Fraqa Neto gecələr oyaq qalmağa və pivəyə yaman alışmışdı.

– Mestre Pedro, deyirəm, bəlkə, boğazımızı yaşlayaq, necə bilirsiniz? Boğazımızı quruyub, zeytun yağıyla hazırlanmış o xörək qıymat idi, amma yaman yanğı gətirir adama.

– Hə, pivə pis olmazdı...

Peresin terreyronun uzaq küncündə, kilsədən o yana, duz tibb fakültəsi ilə üzbəüzdəki barına girirlər. Pivədən bir neçə qurtum alan professor Fraqa Neto diləndi:

– Biz indi sizinlə parazitologiya kafedrasının pedeli və professoru deyilik, sadəcə, iki alim, iki dostuq. Gəlin bir qədər açıq danışaq və əgər istəyirsinizsə mənə “dostum”

dəyə mürciəti eləyin, bütün başqa dostlarınız kimi. İstəyirəm ki, bu gün mənə bəzi məsələləri aydınlaşdırasınız.

"Dost?" – Arşanjo düşündü. Professorla pedelin bir-birlərinə aşkar simpatiyaları vardı. Qətiyyətli və genişqəlblı, qaynar temperamentalı insan, alovlu şəbəbbüskar Fraqa Neto Pedro Arşanjoda mülahizələrinin yetkinliyini, təcübəsini, yumşaq maneranın və həyat sevgisinin arxasında gizləmiş inamını, inadçılığını, qətiyyəti qiymətləndirirdi. Pedel məgər professorun dostu ola bilər? Arşanjo özünü professor Silva Virajanın dostu sayırdı. On beş ildən artıq – az bir müddət deyildi – bu alimin atalıq qayğısını hiss etmişdi, hərçənd ki yaşları arasındakı fərq o qədər də böyük deyildi. Bütün bu illər ərzində alim onun fəaliyyətini istiqamətləndirirdi, onu müdafiə edir, ona dayaq tutur, daim köməyini göstərirdi. Arşanjo fakültəyə ayaq basan kimi, müdafiəsində "Baiyanın xalq adətlərində afrikan təsiri" kitabından bir hissəni sitat gətirmiş, həmin vaxtdan etibarən də Arşanjo ilə yaxınlaşan, tez-tez həvəslə söhbətləşdikləri Fraqa Netoya da dost münasibəti bəsləyirdi. "Möcüzələr dükanı"na neçə dəfələrlə gəlmişdi, hərçənd ki orda səli-küylü, rəqs və mahnılı məclislər daha olmurdu – ora indi ciddi və çiçəklənən bir mətbəəyə çevrilmişdi, axşamlar bu mətbəənin sahibləri və onların hörmətli qonaqları ordan-burdan söhbətləşmək üçün toplanırdılar. Bəli, o, əlbəttə ki, Silva Virajanın da dostuydu, Fraqa Netonun da, amma bu dostluq onu Lidioya, Budiana, Valdeleyra, Aussaya, Mane Limaya və Migelə bağlayan dostluqdan deyildi: bunların hamısı bərabər səviyyəli adamlar idilər, onlar isə – bir pillə yuxarıda qərar tutmuşdular. Mestre Pedro bu pillələrlə yuxarı qalxmağı qətiyyən istəmirdi, hətta yuxarının özündən ona dost əli uzatsalar belə. Bu, mayor Damian de Souza-dır, bir ayağını həmin pilləkənin aşağı pilləsinə, o birisini isə yuxarı pilləsinə qoyub, müvazinətini də əla saxlayır. Bəs Tadeu? Nəşə çoxdandır bir xəbər yoxdur ondan. Mestre Pedro pivi içir. Professor Fraqa tabeliyində çalışan bu insanı gözləriylə öyrənir: onun baxışlarında, bürünc rəngli sifətinin incə cizgilərində nə gizlənir? O, nə barədə düşündür, həyatı necə qavrayır, görəsən? Fraqa Neto "Möcüzələr dükanı"na getmişdi ki, öz təbircinə desək, xalqqa, "zəhmətkeş kütlələrə" təmas yaratsın. Onun Avropadan, öz elmi tədqiqatların-

dan, siyasi cərəyanlardan, fəhlə hərəkətindən necə danışmasını diqqətlə dinləyən Pedro Arşanjo birdən özünü qoca, keçmişin adamı kimi hiss etmişdi, professor onun üçün naməlum, təzə olan bir dildə, yeni dünyadan danışdı, elə bir dünyadan ki, orada hətta ən cüzi şeylər belə onları bir-birindən fərqləndirmək iqtidarında olmayacaqdı...

– Hə, belədir də, dostum, – professor Arşanjonun fikirlərinin zəncirini qıraraq diləndi. – Mən bir şeyi aydınlaşdırı bilmirəm özüm üçün və bu məsələ mənə heç rahatlıq vermir. Sizdən də ələ bu barədə soruşmaq istəyirəm.

– Nə məsələdir elə? Soruşun, bacarsam, cavab verərəm.

– Mən bilmək istəyirdim, necə olur ki, siz, bir alim, bəli, bəli, məhz alim, adamın diplomu olmayanda nə olar ki... Yaxşı, uzun sözün qısa, hər şeyi öz adı ilə çağırmaq lazımdır. Mən soruşmaq istəyirəm ki, kandombleyə necə inana bilərsiniz? Fraqa Neto öz stakanını başına çəkib, bir də süzdü. – İnanırsınız axı, düz demirəm? Əgər inanmasaydınız, orada lazım olan şeyləri: oxumaq, oynamaq, sifəti şəkiləndəşklə salmaq, nə bilim, əlini öpdürmək-filan olmazdı, yəqin. Mübahisə eləmirəm, bütün bunlar çox maraqlıdır, bizim abbat da bu gün ağzının lap suyunu axıdırdı ləzzətdən, amma mestre Pedro, razılaşın ki, bütün bunlar ibtidai insanın qalan şeylərdir – cəhəlat, barbarlıq, bütpərəstlik, sivilizasiyanın başlanğıcı... Bu necə ola bilər axı?

Pedro Arşanjo bir qədər susdu, boş stakanını bir kənara çəkib ispandan kaşasa istədi:

– Mən içəndən verin, özünü bilirsiniz... Hörmətli professor, mən dəyə bilərdim ki, oxumaq, rəqs eləmək xoşuma gəlir. Məsələn, frey Timoteu baxmaqdan xoşlanır, mən isə həmin şeyləri eləməkdən xoşlanıram. Bununla qane olarsınız, yəqin...

– Yox, siz özünüz də gözəl bilirsiniz ki, mən başqa şey maraqlanırdım. Mən bilmək istəyirəm ki, siz öz elmi şüurunuzu kandombledə iştirakınızla necə bəndirirsiniz? Mənə bax bu sualın cavabı lazımdır. Sizə bəlli olduğu kimi, mən materialistəm və hərdən insan naturasının ziddiyyətləri qarşısında lap dalana dirənirəm. Məsələn, lap elə sizin bu ziddiyyətli davranışınız qarşısında heyran qalmışam. İcinizdə, sanki, iki adam var: biri kitab yazır, o birisi terreyroda rəqs eləyir.

İspan bir qədəh kaşasa gətirdi, Pedro Arşanjo qədəhi çəkdi başına: bu tutduğunu buraxmayan oğlan sualların ən çətininə, tapmacaların ən əsasına cavab axtarır, toxunulmaz sirin açılmasını istəyir.

– Həmin o kitab oxuyan, söhbət eləməyi xoşlayan, indi bu dəqiqə professor Fraqa Neto ilə birlikdə nələr barədəsə mülahizə yürüdən Pedro Arşanjo Ojuoba ilə kahin Pulkeriyanın əlini öpən, – iki müxtəlif adamdır və siz, professor, bəlkə də, fikirləşirsiniz ki, onların biri ağdəlidir, o birisi zənci. Yox, professor, burada səhvə yol verirsiniz – hər ikisi bir adamdır. İkisinin də calağıdır, mulatdır, amma bir adamdır, iki yox.

Onun səsinə yad bir təntənə vardı, səsi səlis və daha sərt çıxdı, sanki, hər bir sözün vücudun lap dərinliklərindən, düz ürəkəndən gəldiyi duyulurdu.

– Mestre Pedro, bəs bu iki başımaş ziddiyyəti bir arada necə təsəvvür edirsiniz, eyni zamanda həm o, həm də bu necə ola bilərsiniz?

– Mən metisəm, vücudumda nələrsə ağdandır, nələrsə qaradan, mən eyni zamanda həm ağam, həm də qaradərili. Mən kandombledə anadan olmuşam, orışlər arasında böyümüşəm və hələ yeniyetmə olarkən terreyroda yüksək vəzifə tutmuşam. Bilirsiniz Ojuoba nədir? Mən Şanqonun gözləriyəm, hörmətli professor. Mənim yüksək vəzifəm və yüksək məsuliyyətim var. – Masanın üstünü döyəcəyləyərək, ofisiyanti çağırırdı: – Senyor professora pivə, mənə də bir qədəh kaşasa... İnanıram, yoxsa yox? Sizə elə bir şey deyim ki, hələ özümədən başqa heç kimə deməmişəm və əgər siz mənim bu sözlərimi kiməsə söyləsəniz, onlardan imtina etməli olacağam.

– Narahat olmayın.

– Uzun illər boyu mən öz orışalanıma inanırdım, lap frey Timoteo öz müqəddəslərinə – Məsiha, Pak anaya – inanmış kimi. O zamanlar mən bütün biliklərimi küçədən alırdım. Sonra digər mənbələr aramağa başladım, yeni dəyərlər kəşf etdim və inamımı itirdim. Siz materialistsiniz, professor. Sitat gətirdiyiniz müəllifləri oxumamışam, amma mən də elə sizin qədər materialistəm. Bəlkə də, lap sizdən artıq, nə bilmək olar?

– Məndən artıq? Niyə belə düşünürsünüz?

– Çünki sizin qədər mən də bilirəm: görünən hər bir şey materiyaadır, lakin bununla yanaşı, mən həm də bəzi elə şeyləri bilirəm ki, adamı dahşət bürüyür, özümə yer tapa bilmirəm. Savadım qoruya bilmir mənə bu bildiklərimdən.

– Hə, nə olsun ki?

– Mənim üçün təməl təşkil edən, üzərində dayandığım nə varsa, hamısı qəflətən sadə bir tapmacaya döndü. İlahilərin göylərdən enməsi möcüzəsi – adi trans vəziyyətdən başqa bir şey deyil, tibb fakültəsinin birinci kurs tələbəsinin təhlil edə bilərək anladığı sadə hadisə. Mənim üçün, professor, yalnız materiya mövcuddur. Lakin mən buna görə kandombledən imtina etmirəm, Ojuoba rütbəsinə bir kənara qoymuram, verdiyim vədə, üzərimə düşən bütün vəzifələrə sadiq qalıram. Sizdən fərqli olaraq, qorxmuram ki, mənim materializmə bundan xələl gələr, ətrafdakıların gözündən düşərəm.

– Yox, elə deyil. Sadəcə, mən ardıcılıam, siz isə yox! – Fraqa Neto bir az coşdu. – Əgər siz daha inanmırsınızsa, onda bu komediyanın nə mənası var? Əhəmiyyəti nədir?

– Əhəmiyyəti budur. Əvvəla, bayaq dediyim kimi, mən oxumağı da sevirəm, oynamağı da, bayramları da sevirəm, ələxtüsüs də – kandombleni, ən başlıcası isə – biz mübarizə aparırıq, inadlı, sərt bir mübarizə. Məgər siz görmürsünüz ki, biz zənci və mulatların əlində qalmış yeganə, özümüza məxsus olan, vücudumuzdan ayırmaq mümkün olmayan, bizim simamızı müəyyənləşdirən şeylərin üzərinə necə qəddarlıqla hücumu keçirir? Hələ lap bu yaxınlarda, komissar Pedritonun zamanında Baiyanın azad vətəndaşı kandombleyə gedərkən özünü təhlükəyə məruz qoyurdu, azadlığı ilə, hətta bəzən həyatı ilə risk edirdi. Siz bunu bilirsiniz, mən danışmışam. Nə qədər insanın öldüyündən xəbəriniz var? Bilirsinizmi bu müharibənin sakitləşməsinin səbəblərini? Yox, müharibə bitməyib, yalnız sakitləşib. Komissar Pedritonun başını götürüb burdan qaçmasının səbəbi sizə məlumdurmu?

– Mən bu hadisəni dəfələrlə eşitmişəm, ağlasığan bir şey də deyil, siz də, guya, orada baş qəhrəmansınız.

– Siz elə düşünürsünüz ki, mən öz fikirlərimi Gonbul Pedritoya, elə indi sizə danışdığım kimi açıqlasaydım, nəyəyə nail olardım? Əgər mən öz materialist dünyagörüşümü elan eləyib, kandombleyə getməkdən daşınsaydım, desəydim

ki, bütün bunlar uşaq oyun-oyuncağıdır, ibtidai qorxunun təzahürləridir, bisavadiq və yoxsulluqdan doğur, kimə kömək eləmiş olardım? Mən, hörmətli professor, Pedritoğa və onun başkasənlər bandasına kömək göstərmiş olardım, xalqın əlindən bayramlarının alınmasına xidmət eləmiş olardım. Bax buna görə də mən kandombleyə getməyə üstünlük verirəm, özü də atabake sədəllər altında rəqs etməyi, mahnı oxumağı, həqiqətən də, yaman xoşlayıram.

– Amma bu yolu seçməklə, mestre Pedro, siz axı yeni cəmiyyətin qurulmasına kömək etmirsiniz, dünyanın dayışmasına yardım göstərmirsiniz!

– Siz elə düşünürsünüz? Mən isə əminəm ki, orış xalqın var-yoxudur, kapoeira, samba, afoşə, atabake, berimbau – bunların hamısı xalqa məxsusdur. Siz isə, professor, özünüzdən dar ortodoksal dünyagörüşünüzlə xalqın malını məhv etmək istəyirsiniz, bağışlayın, amma lap komissar Pedrito kimi. Mənə isə materializmə mane olmur. O ki qaldı dünyanın yenidən qurulmasına, mən inanıram ona, professor və belə düşünürəm ki, onun üçün də müəyyən işlər görmüşəm. – Pedro Arşanjo baxışlarıyla İsus Terreyrosunu nəzərdən keçirdi. – Bax, İsus Terreyrosundayıq, Baiyada hər şey qarışıb bir-birinə, senyor professor. Burada İsa Məsih kilsəsi də var, Oşala Terreyrosu da, İsus Terreyrosu da. Mənim elə öz içimdə müxtəlif irqlər qarışıb: mən mulatam, mən braziliyalıyam. Sabah sizin dediklərinizin, tələb etdiklərinizin hamısı mütləq olacaq, biz bir yerdə dayanmamışıq. Elə bir gün gələcək ki, hər şey tamamilə qarışacaq: bu gün olan hər şey – səhri ayınlar və yoxsul xalqın özünü ifadə vasitələri, zənci və mulatların bayramları, yasaqlanmış musiqilər, qadağa qoyulan rəqslər, kandomble, samba, kapoeira – bütün bunlar birləşərək, Braziliya xalqının vahid bayramına çevriləcək, bu, bizim milli musiqimiz, bizim rəqsimiz, bizim qarabağdayı dərimiz, bizim güllüşümüz olacaq. Siz məni başa düşürsünüz?

– Bilmirəm, bəlkə də, siz haqlısınız, sizin mövqeyiniz üzərində düşünməliyəm mütləq.

– Sizə bir az da artığını deyim, professor. Mən elmi ədəbiyyatdan bilərəm ki, fəvqəltəbii məfhumlar yalandır, emosiyaların məhsuludur, şüurun yox, qorxudan doğan təzahürlərdir. Amma buna baxmayaraq Tadeu ağdəril bir qızla

ailə qurmaq istədiyini mənə söyləyəndə, mən qeyri-ixtiyari onun diplomalma mərasimi ərəfəsində baş kahin qadının fal açmasını xatırladım. Bu, mənim qanımdadır, professor. Mənim içimdə hələ o qədim insan sağdır, bunu istəsəm də belədir, istəməsəm də, – çox uzun müddət yaşamışam ibtidai dövrümü. İndi isə, professor, mənə deyən görüm, sizcə, elmi həyatla uzlaşdırmaq, kitablardan öyrəndiklərini hər gün, hər saat yaşadıqlarıyla uyğunlaşdırmaq asandır mı?

– Əgər ideyanı od-alovla, qılıncla həyata keçirmək istəyirsənsə, bu qılınclı sənin özünü yaralayacaq, od da səni yandıracaq, elə deyil, məgər? Siz bunu demək istəyirdiniz?

– Əgər mən öz həqiqətimi hamının eşidəcəyi bir tərzdə açıqlasaydım və desəydim ki, bütün bunlar uşaq oyuncağıdır, polisə kömək etmiş olardım və ictimai pilləkənlə yuxarı dırmanardım. Mənim sözlərimi yadda saxlayın, dostum, gün gələcək, orış teatrın səhnəsində rəqs edəcək. Mən isə yuxarı dırmanmaq istəmirəm, mən irəli gedirəm, əziz dostum! Ancaq irəli!

22

– Burda, Nilo Arqolo lap burnundan da yuxarı tullanıb, heyvan oğlu. Təsəvvür eləyin: öz sayıqlamasını, nə az-nə azacıq – düz parlament üçün nəzərdə tutur ki, müvafiq qanun qəbul etsinlər. Qanun da yox ha, qanunlar toplusu, aza qane olmaq fikrində deyil! – Professor Fraqa Neto əlindəki kitabçanı qəzəb içində yelləyirdi. – Heç Birləşmiş Ştatlarda da belə bir qeyri-insani layihə gəlməyib ağllarına. Bu həyula irqçiliyin dayağı olan cənub ştatlarının ən mürdar qanunlarını da vurub keçir. Əsl şədevrdir, bir oxuyun da bunu!

Fraqa Neto tez coşmağıyla fərqlənirdi, daim hansı yaxşı ideyadansa həvəsləndə, bu və ya başqa səbəbdən əsibiləşəndə, fakültə dəhlizində və yaxud terreyrodakı ağacların altında öz ətrafına mikro-mitinglər toplayardı. Beş ildən artıq bir müddət ərzində ona hər cür sualla müraciət eləyən tələbələr arasında geniş populyarlıq qazanmışdı, təxminən baş kuratoruna çevrilmişdi onların.

– Bu Arqola təhlükəli manyakdır, onun burnunu çoxdan ovmaq lazımdır!

Pedro Arşanjo məhkəmə tibbi professorunun Braziliyada irqi münasibətlər barədə özünün bütün ideyalarını sistemləşdirdiyi və vahid bir şəkəldə saldıqı kitabçanı oxudu.

Ari irqinin üstünlükləri, bütün qalanlarının, xüsusilə də ibtidai, yarımhəyvanı dövrünü yaşayan qalarının natamamlığı. Metisləşmə bir nömrəli təhlükədir, Braziliyanın tropik iqlimində yarımadamlar, küt və həyasız degeneratlar irqi qrupunu yaratmaq kimi təhlükənin daşıyıcısıdır, qarayarıdır, taundır. Bizim bütün geriliyimiz başqa şeydən deyil, məhz irqlərin qarışmasından qaynaqlanır. Zəncilərdən, heç olmasa, ağır fiziki işlərdə istifadə etmək olardı, onlar öküz kimi güclüdürlər. Tənəblər, əxlaqsız mulatlar isə heç buna da yaramırlar. Onlar Braziliyanın ictimai mənzərəsini korlayır, xalqın ruhunu çürüdür, inkışaf naminə, "millətin irəliyə hərəkəti" naminə irəliyə atılan bütün ciddi addımların qarşısında maneə kimi çıxış edirlər. Professor on altıncı əsrin qarışıq əndərabədi üslubunda cəlməyə aldıqı, yüksək pafoslu və sitatərlərdən bol-bol istifadə edilmiş yazısında diaqnoz qoyur, xəstəliyin gedişini, genişlənmə dərəcəsini işıqlandırır, resept yazıb qanunvericilərin əlinə skalpel, qayçı, maşa və əməliyyat planı da verirdi. Hazırlanaraq, qəbul edilməsi qanunvericilərin vətəndaşlıq borcu olan, tam irqi ayrı-seçkiliyə, seqreqasiyaya yönəlmis qanunlar toplusu vətəni "deqradasiya və degenerasiyaya" sürükləyən irqlərin qarışması uçurumunun kenarında saxlaya bilər. Zənci və metislərin statusunu müəyyənləşdirən belə bir qanunlar toplusu iki növ tədbiri özündə ehtiva edə bilər. Birincisi, zənci və metislərin bu məqsəd üçün məxsusi ayrılmış coğrafi regionlarda məskunlaşdırılaraq təcrid olunması; professor Nilo Arqolo bu nahiyyələrdə adlarını çəkirdi: Amazoniya, Mato Grosso və Qoyas. Kitabçaya əlavə olunmuş xəritələr onun "rəngbəndlər" üçün nəzərdə tutduqı torpaqların mahiyyəti barədə şübhə yeri qoymurdu. Düzdür, rayonların seçilməsi hələlik qətiləşdirilməmişdi, hələlik məqsəd daimi ələvə edilən rezervasiya tapılana kimi "etnik komponenti korlayan" "aşağı irqi" ölkə əhalisindən təcrid etmək idi. Professor bu məqsədlə hökumət tərəfindən Afrikada Braziliyanın qardaşlıq və qarışıq əhalisini yerləşdirmək üçün hər hansı torpaqların alınması variantını da istisna etmirdi. Təxminən Liberiya kimi bir şey, amma təbii ki, Amerika Birləşmiş

Ştatlarının bu məsələdə yol verdiyi səhvləri buraxmamaq şərti ilə. Zənci və mulatlar Braziliyadan sürgün olunmalıdırlar, hamısı birdən və əbədlilik. İcrasını ləngitmək mümkün olmayan ikinci tədbir isə ağlarla qalar arasında nikahın qadağan edilməsidir, özü də "qara" ifadəsi altında qanında bir damla belə Afrika qanışığı olan bütün insanlar nəzərdə tutulur. Yalnız tam və qəti qadağa irqlərin öldürücü qarışmasının qarşısını ala bilər. Qisası, "adaletsizcəsinə unudulmuş", naftalin iyi verən bir dillə yazılmış layihə və tezislər ilk baxışdan aşkar cəfəngiyat kimi qarşılandı. Amma buna baxmayaraq elə qəzetçilər, elə parlament üzvləri də tapıldı ki, bu tezisləri tam ciddi qəbul etdilər və 1934-cü ildə, Müəssislər Məclisinin çağırılması münasibətilə professor Arqolonun "Milli nəcət kodeksinin öyrənilməsinə giriş" başlığı altında dərc olunmuş həmin yazıların ortaya çıxardılar.

Pedro Arşanjo artıq çoxdan qəzəbinin başını buraxmırdı. Polkovnik Qomes onun kirvəsi Tadeunu rədd edəndən sonra heç bir hadisə məstə Arşanjoda belə emosiya tufanı yaratmamışdı. Komissar Pedritonun özbaşınalığın ilə mübarizə apararkən o, talanları, həbsləri, qətləri görür, qəlbi sızılarsa da, yetkin qocalıq astanasında olan yaşına uyğun təmkinini, nəzakətini saxlayırdı. Fəaliyyət göstərmək lazım olanda nəzakətli, əhatəli, hərəkətlərində qətiyyətli və dəqiq, məişətdə isə üzüyola və yumşaq, şən və həzırcaıvab, kefcil, qayğıkəs və mehriban – həmin dövrün Pedro Arşanjosu belə idi. Lakin Nilo Arqolonun kitabçası onu yaman özündən çıxardı, qəlbinin bir təsəlli tapması üçün möhkəm söyləşməyə başladı: "Qoca uşaq, idiot, başıboş heyvan, əclaf!" İçindəki qəzəbi qaynama həddindən hələ tam enməmiş, Zabelanın yanına getdi, qan heç yeriyə bilmirdi, yalnız təkarlı kreslosunda hərəkət eləyirdi və artıq yaman düşmüşdü. Pedro Arşanjo heç sona kimi də bilmədi ki, bu qadının neçə yaşı var. İyirmi beş il əvvəl onlar təzə tanış olanda bu qadın artıq kifayət qədər qoca, əldən düşmüş görünürdü, hiss olunurdu ki, çox qaynar, ölçü-biçisiz və uzun bir ömür yaşayıb... Daha on il Zabela eləcə də qaldı, elə ilk dəfə "Möcüzələr dükanı"nda göründüyü kimi, – hər şeylə maraqlanan, daim nəyəsə tələsən, sakitlik nə olduğunu bilməyən. Hər dəfə lap az qala cavan qız uşağı təsiri bağışlayırdı adama, sabiq şahzadə Rekonkavo və Paris eks-kraliçası o dərəcədə həyatsevər idi.

Axırda revmatizm sakitləşdirdi onu, həyat eşiqinə də, qaynarlığına da son qoydu. Ağrı gəmirirdi onu, ancaq iynələrlə sakitləşirdi. Xəstə həkimlərin arxasınca deyirdi, hərdən lap çoxsağar, ağlına da itirirdi ax qala. Amma yenə də təbə olmurdu xəstəliyə, küçə ilə obaş-bubaşa addımlayırdı ki, tonusunu saxlaya bilsin, bu müqaviməti ayaqları yeriməkdən həmişəlik imtina eləyəne kimi sürdü. Nə edəsən, axırda da məcbur oldu professor Silva Virajanın San-Pauludan göndərdiyi təkrərli kresloya otursun, professor onun vəziyyəti barədə Pedro Arşanjonun məktubundan xəbər tutmuşdu. Nə qədər dərdli olsa da, qrafinya acıdı qarıya çevrilmədi. Deyinməyi də şikayət deyil, nazın bir növü idi – diqqəti daha nəylə cəlb eləyə bilərdi özüne? Ömrünün son gününədək fikir aydınlığını və ruhi sakitliyini saxlamışdı. Yaşamaq istəyirdi hələ, amma qocalıq marazından qorxurdu – Tanrı göstərməsin, birdən “həminin lağ obyektinə çevrilən sərsəmləmiş qarıya dönərəm”. “Ögər başım xarab olsa, – Pedro Arşanjoya deyirdi, – fakültədən adamı tezöldürən zəhər tapın, verin içim, amma öz xəbərim olmasın”. Nəçə yaşı var, görəsən? Azından doxsan olar. Yanına hər hansı bir qonağın gəlişi onun üçün bayram idi, lakin Pedro Arşanjo kimi qonaq isə – iqiqat bayram idi, onunla saatlarla söhbət eləyə bilirdi, Tadeunun işlərini, Lunu soruşurdu – “bu abırsızlar heç məktub yazmırlar”. Düzdür ki, Qomeslər barışılar onlarla? Nə qədər ki Eufraziya sağ idi, hər şeydən xəbər tuturdum. O da ömrünü bağışladı qalanlara, indi ən maraqlı hadisələrdən də təsədüfən xəbər tuturam: Rioda yaşayan bir uzaq qohumum Baiyaya gəlmişdi, yolu burdan keçirdi, mənə baş çəkdi, Tanrı onu qorusun mərhəmətinə görə! Həmin bu qohum, siqorta agentı Juvensio da Araujo paytaxtda Qomesləri tam tərkibdə görmüşdü: Emiliya, polkovnik, Lu və Tadeu. Kopakabane ilə gəzişmişlər, əhvalına da əla imiş. Əylməz polkovnik Tadeunu özü təqdim eləmişdi qohumuma: “Mənim kürəkənim doktor Tadeu Kanoto, Rio-de-Janeyronun urbanizasiyası qrupunun mühəndisi”. Polkovnik kürəkəni ilə aşkar qürrələnirdi, qol-qola gedirdilər. Arşanjo onların barışması barədə xəbəri təsdiqlədi. Düzdür, bu barədə Tadeu ilə Lunun özündən eşitməmişdi, onlar artıq çoxdan məktub yazmırdılar. O, Birləşmiş Ştatlardan qayıtmış

Asterionu, Lunun qardaşını görmüşdü. O da cavan ailə barədə bildiklərinin hamısını həvəslə danışmışdı Arşanjoya, o cümlədən də polkovnikin kapitulyasiyasından söhbət açmışdı. O, qızının hamilə olduğunu bilən kimi cummuşdu Rioya. Amma təəssüf ki, uşağı saxlamaq mümkün olmamışdı – vaxtından qabaq doğuş. Amma qalan məsələlərdə – hər şey yaxşıdır, həyatda ümidlə baxılır. “Sizin, yaqın, xəbəriniz var, Tadeu əla karyera düzəldib özüne, yüksək səviyyəli şəhərsalma mütəxəssisidir, o hara, polkovnik Qomes hara”. Bu yerdə cavan oğlan bic-bic göz vurub, güldü; əla oğlan idi, öz kefi üçün yaşayırdı, iş-zad barədə heç düşünmürdü də. “Pedroya ələ gəlmir ki, Tadeu nankorluq edir?” – Zabela soruşdu. Nankorluq? Niyə, məktub yazmadığına görə? Onun işi başından aşır, vaxtı çatmır yazmağa. Elə onun özü də, Pedro Arşanjo da məktub yazmaq həvəskarı deyil. Zabela onun düz gözlərinin içinə baxdı: “Ay bicdir ha bu mulat – yüz il qala xəbər tutmazsan ki, içində nə düşünür”. Pedro Arşanjo ona bədii qiraət oxuyurdu, qan şeyrləri xatırlayırdı, şəhərdən xəbər tuturdu, Pedronun xətinə bir qədəh likör də içirdi. Həkimlərin ciddi qadağına heç tūpürmərdü də – bir qurtumdan nə olacaq ki?

Bu dəfə o, Zabelanın yanına gəlmişdi ki, iyirmi il ərzində öz əcdadları ilə qürrələnən, damarlarında bir damcı da zənci qanının axmadığını iddia eləyən Baiyanın məşhur ailələri barədə onun eşitdiyi materialları öz kitabına salmaq üçün icazə alsın. Ona professor Nilo Arqolonun kitabçasını göstərdi: “Zənci və metisləri Amazoniyaya, selvaya, çayların qovuşduğu rütubətli torpaqlara, Mato Grossonun bataqlıqlarına yollayaq, qoy qurd-quş yesin onları, bataqlıq qızdırmasından ölsünlər və heç kəs qalmasın, birdən sonra bütün bunlar barədə kimsə danışar...” – Zabela güldürdü, üzünü qırıdırıb, güldürdü – ağrı rahat gülməyə də imkan vermirdi. Pedro Arşanjo da güldü, qanı onun kefini, deyəsən, əməlli-başlı açmışdı.

– Nilo Arqolo soxulcandır, infuzoriyadır, in sale individ¹, əsl heyvandır ki, durub. Yazın kitabı, oğlum, ən gizlində qalan şeyləri belə acıb göstərin, tez, tez eləyin, mən də ölümqabağı, bir doyunca oxuyum də ces emmerdeurs².

¹ Murdar tip (*fran.*)

² Bu zibilin üstündə (*fran.*)

Pedro Arşanjo sərt iş rejiminə qayıtdı, Zabelanın sifarişini yerinə yetirməyə tələsirdi: "İstəyirəm bu kitabı əlimdə tutum və bir nüsxəsini də yollayım Nilo d'Avila Arqolo de Araujoya *avec une dedication*!". Amma gözləyə bilmədi, öldü. Huşu tam başında öldü, həmin axşam qarnı sancılanana kimi gülmüşdü, – *un fou rire, mon cher*² Arşanjo ona son kəşfindən danışdı: sən demə, Bomboşe adlı bir zənci həm Pedro Arşanjonun ulu babasıymış, "həm də bilirsiniz kimin? Professor Nilo Arqolo de Araujonun. O lya lya!".

Ertəsi gün şəhər təzədən qulluqçu onu yatağında, roko-ko üslubundakı örtüyün altında tapmışdı. Yuxuda keçinmişdi və qaynar ehtirasla dolu, parlaq, bayramsayağı, bütün uzun həyatı boyu onun yeganə sakit hərəkəti məhz bu idi – ölməsi idi. Bir ürəksızan, çişkinli, boz şəhərdə qupquru cəsədin yanına dəfn prosesinin əzəyli iştirakçıları toplaşdılar: yarısı Vitorianın malikanələrindən gəlmişdi, yarısı da Pelourinyo ilə Tabuanın döngələrindən. Araujo və Pinyonun ailə sərdəbəsinə tabutu Pedro Arşanjo və Lidio Korro, Qonsalveslər, Avila, Arqolo, Martins və Araujo ilə birgə aparırdılar.

Dəfndən qayıdan Pedro Arşanjo, yazı masasından aralanmırdı, Zabelanın son iradəsinə yerinə yetirməyə tələsirdi. Professor Nilo Arqolonun qanunvericilik təşəbbüsündən təxminən bir il sonra kiçik Lidio yazıçı iki nüsxə "Baiya ailələrində irqlərin qarışmasına dair qeydlər" kitabını ən ucuz kağızda çap edərək, birtəhər cildləməyə müvəffəq oldu. Pul çatmadı, çap maşınının təmiri bütün vəsaiti yedi, xahiş edib, nisyə götürdüləri qəzet kağızı ilə kifayətlənməli oldular, amma onun da pulunu vermək lazım idi. Özünün üçüncü kitabında Pedro Arşanjo irqlərin qarışmasının tarixçəsini izləyirdi və elə bir nəticəyə gəldi ki, bu, onun bütün gözədlərindən də artıq oldu: Baiyada zənci qanı ilə qarışmış birçə nəsil də yox idi, təbii ki, beş-on mühaciri çıxmaq şərti ilə, onlar hesabdən deyildilər. Təmiz ağ irq Baiyada, ümumiyyətlə, mövcud deyildi, hər bir nəslin damarlarında ya hindu, ya zənci, ya da onun hər ikisinin qanı axırdı. Karamuru³ gəmi qəzasından başlanan irqlərin qarışması prosesi

¹ İthafatla (fran.)

² Çox gülməlidir, mənim əzizim (fran.)

³ Karamuru – dəniz balığı

heç vaxt dayanmayıb və elə indi də hər yerdə, daha geniş vüsətlə baş verərək, Braziliya millətinin təməlini qoyur.

Metislərin yüksək intellektual potensialına həsr olunmuş fəsilə bir sıra nüfuzlu siyasi xadimlər, yazıçılar, rəssamlar, mühəndislər, hətta imperiya baronları, diplomatlar, yepiskoplar misal gətirilirdi: sən demə, mulatlar, əslində, Braziliya ziyalıların qaymağı imişlər. Kitab böyük bir siyahı ilə başa çatdı, məhz bu siyahı da tufan qopardı və müəllifin təqibinə səbəb oldu. Pedro Arşanjo tanınmış Baiya ailələrinin nəsil şəcərəsini tapıb çıxarmış, onların unudulmuş qollarını, o cümlədən qanışqı nikahları, kəbindən kənar əlaqələri və kəbinsiz uşaqları təkzibedilməz sübutlar əsasında bərpa etmişdi və budur, nəsil şəcərələrində ağlar, zəncilər, hindular, kolonistlər, qullar, sərbəst buraxılanlar, döyüşçülər və loğmanlar, ruhanilər və cadugərler – milləti ərsəyə gətirmiş kim vardısı, hamısı öz yerlərini tutmuşdu. Siyahıda Avila, Araujo, Arqolo soyadları – məhkəmə tibbi professoru, anadangəlmə cinayətkarlar olan zənci və metislərin barəsində ayrı-seçkiliyi və sürgününün dəstəkləyən, özünü ari irqin ən təmizqanlı nümayəndəsi sayan həmin o şəxsin əcdadları göstərilmişdi. Yeri gəlmişkən, bu kitab elə onun özünə də ithaf edilmişdi: "Aşağıdakı yazını zati-aliləri professor və ədəbiyyatçı həzrətləri, doktor Nilo d'Avila Oubitiko Arqolo de Araujoya, Braziliyada irqi problemin araşdırılması mövzusunda əsərlərinə əlavə olaraq, onun üçüncü nəslindən olan qardaşı Pedro Arşanjo Oubitiko Ojuoba ithaf edir".

Arşanjo bu hərəkətinin bütün nəticələrini heç təəvvürünə də gətirə bilməzdi. O, məhkəmə tibbi professoruna bütün yüz səksən səhifəlik kitab boyu qohum, qardaş deyə müraciət edirdi. Mənim qohumum, mənim qardaşım, nəslimizin ən tanınmış nümayəndəsi. Onların ulu babaları eyni adam imiş – Bomboşe Oubitiko, onun qanı həm pedelin, həm də professorun damarlarında axırdı. Sübut – nə qədər desən: tarixlər, adlar, təvəllüd şəhadətnamələri, məhəbbət məktubları və sairə və ilaxır. Qaradərili gözəl oğlan Oubitiko Baiyanın ilk əzəmətli kandomblələrinin iştirakçısı olmuşdu və Ayya Avila adlı bir ağdərilili qızı məhəbbətinin əsirinə çevirmişdi, "onlardan da, əziz qardaşım, yaşılqözlü mulat qızları doğulmuşdular". O ki qaldı Araujo soyadına, kitabın müəllifi Zabelanın sualını təkrar

eləyirdi: niyə professor həmişə Arqololardan danışır, Araujolardan yox? Qara Araujonu, misilsiz polkovnik Fortunato de Araujonu, istiqalət savaşınn qəhrəmanını, rekonkavolu mulatı, – şəkər qamışı fazendeyrolarının ən nəcibini, ağıllı, cəsur, savadlı bir şəxsiyyəti necə kölgədə qoymaq olar? Kitabda mestre Arşanjo bütün gizlinləri aşkara çıxardı və məşhur ailələr artıq öz nəvəllərinin hansı mənbələrdən qaynaqlandığını tam bildilər, yalnız fəsadı yox, həm də döngə-dalanları tanıdılar, tək-cə sarı buğdanı yox, həm də qara kömürü gördülər, kimin kimlə yatdığını öyrəndilər və dünyanın axırı yetişdi...

23

524

Tələbələr Pedro Arşanjonun müdafiəsi üçün mitinq təşkil etmişdilər, İsus Terreyrosunda ayrı-seçkiliyə və irqçiliyə qarşı alovlu nitqlər səslənirdi. Gələcək hüquqşünaslar və mühəndislərlə birləşən tələbə həkmlər professor Nilo d'Avila Arqolo de Araujonun, Nilo Oubitikonun simvolik dəfnini təşkil etdilər. Əsl uşaq tabutu tapdılar və dəfn mərasimi şəhərin küçələriylə irəliləməyə başladı, əllərində Pedro Arşanjonun müdafiəsi üçün transparantlar, şüarlar aparır, tinbaşı qısa mitinqlər keçirir, hər yerdə səs-küy, gülüş, canlı sözsöhbət yaradırdılar. Kampo Qrande meydanında polis mərasimi dağıtdı, tabutu atdılar, mənzil başına çatdırılmalıydılar, nəzərdə tutulmuşdu ki, onu İsus Terreyrosunun ortasında, uşaq vaxtından əlil arbasında hərəkət eləyən poliomiellit qurbanı, lakin alovlu nitab və fakültənin ürəyi, diplomat Paulo Tavaresin təbircə desək, "ən sərsəm professorun heyvani nifrətindən alışıb" simvolik tonqalda yandırınırlar. Pedro Arşanjo ayağını tibb fakültəsinin kandanından bayıra basanda onu alqışlarla, səs-küylə qarşılayıb, əhatəyə aldılar; həmin gün universitet şurası, az qala, otuz il ona sədaqətlə qulluq eləmiş adi bir pedeli tutduğu vəzifədən azad eləyərək, onun bu elm məbədinin ərazisinə bir də qədəm basmasını yasaqlamışdı. Şura bitəndən sonra bayıra çıxan Nilo Arqolonu dəhşətli bir fita basdılar. O, meydanla gedir, arxasınca isə qışqırıqlar səslənirdi: "Qottentot!", "Nilo Oubitiko!", "Adamıyeyə!". Onun polisə müraciət etmək-dən savayı çarəsi qalmamışdı. Osvaldo Fontes, Monteneqro

və bu ideyalar qarşıdurmasında rolu olan kim varda, hamısı hərə öz nifrət payını artıqlaması ilə aldı. Əvəzində Fraqa Neto heyran nidaları ilə qarşılandı və onu tribunanı əvəz eləyən həmin o yerə çıxardılar ki, desin: "Elmi nailiyyətləri şübhəsiz olan nümunəvi əməkdəşdən alınan ədalətsiz, biabırçı qıyas aktına qəti etirazımı bildirirəm; mən şüaranın iclasında da öz etirazımı bildirmişəm və bu etirazımı böyük qəzəb hissi ilə bir daha burada bəyan edirəm!" Həmin bu iclasın bəzi təfərrüatları da bəlli oldu. Professor İsayas Luna professor Arqoloya belə bir sualla müraciət eləmişdi: "Cənab professor, siz istəyirsiniz ki, sizə bir dəfə Savanrola adı qoymuş tələbənin haqlı olduğunu bütün Baiyaya göstərsiniz? Axı, əslində, Baiya Universitetinin tibb fakültəsində inkvizisiyanı təsis eləyən şəxs elə sizsiniz".

Qəzəbindən özünü unudan professor Arqolo az qalmışdı ki, yumruqlarını düyünləyib həmkarının üstünə cumsun. İclasın sonunda, səssizcədən qabaq, San-Pauludan professor Silva Virajanın məktubu oxunmuşdu, alim "professor Nilo Arqolonun ünvanına pedel Pedro Arşanjonun biabırçı təhqiri ilə əlaqədar fakültənin nüfuzunu qorumaq naminə" görülmək tədbirlərdən xəbər tutmuşdu. Silva Viraja yazırdı: "Gücünüzdən sui-istifadə edərək, bir pedeli ədalətsiz olaraq işdən çıxarmaq imkanınız daxilindədir. Lakin siz işi nifrəti təbliğ edən yalançı alimlərin, əhəmiyyətsiz piqmeylərin səyi nəticəsində murdarlanmış universitetimizin şöhrətini özünə qaytaracaq bir əsər yaratmış sadə, təvəzökar, istedadlı bir alimin adını tibb fakültəsinin tarixindən silib bilməyəcəksiniz".

Qalib və qovulmuş Pedro Arşanjo Pelourinyo ilə "Möcüzələr dükanı"na tərəf enirdi. Dükanda onu Lidio Korro və mülki geyimdə iki agent gözləyirdi!

– Siz həbs olunursunuz! – agentlərdən biri dedi.

– Həbs olunuram? Nəyə görə, mənim əzizlərim?

– Burda hər şey yazılıb: xuliqanlıq, şəxsiyyətin təhqir edilməsi, ictimai asayişin pozulması. Yeri, tərəpən görək.

– Kırva, heç cür xəbər verə bilmədim sənə, məni də buradan buraxmırdılar...

Pedro Arşanjo xəfiyyələrin konvoyu altında polis idarəsinə getdi, onu kameraya saldılar. Yönlü, Pelourinyonun tinində polis patrulu onlarla üz-üzə gəldi. Agentlər Pedro

525

Arşanjonu görən kimi, Lidio Korro vəkil Passarinyonu axtarmağa yüyürdü, lakin onu nə kontorunda, nə Ədalət sarayında, nə evində tapa bildi. Doktor Fraqa Netonun yanına cumdu, baş verənlər barədə onu məlumatlandırıb, yenidən vəkilin yanına yüyürdü və bu dəfə onu elə nahar edərkən tapdı. Doktor Passarinyo söz verdi ki, naharını bitirən kimi polissə gedəcək: "Bu nə sarsaq həbsdır, narahat olmayın, ikicə dəqiqəyə çıxaracağam onu". Vədinə tam şəkildə olmasa da, hər halda, əməl olədi. Polisdə vəkil Fraqa Neto ilə görüşdü. Lakin Arşanjo barədə verilmiş əmr çox ciddi idi, "bu qaradərili ni əməlli-başlı cəzalandırmaq lazımdır. Baxın, neçə ittiham irəli sürülüb". Şəhərə səs düşdü və budur, bir-birindən xəbərsiz insanlar polis idarəsinin qarşısındakı meydana toplaşırlar. Kişilər və qadınlar, mulatlar, ağlar, zəncilər, qocalar, cavanlar, Terensiya, Budian, mestre Migel, Valdeyoy, Mane Lima və Gonbul Fernanda, Aussa. Şəhər ətrafından yoxsullar gəlirdilər, get-gedə sayları artırdı, elə bil, ziyarət mərasimi idi lap. Təktək, cüt-cüt, üç-üç, hərdən lap ailə ilə, bəziləri körpə uşağıyla gəlirdi – bütün yollar meydana aparırdı həmin gün. İdarənin qarşısında əvvəl onlarca, az sonra yüzlərcə insan vardı, getdikcə də artırdı. İnsanlar bu xəbəri eşitdikləri yerdən birbaşa ora tərpənilirdilər: küçə və döngələrin labirintindən, emalatxanalardan, dükanlardan, meyxanalar və fahişəxanalardan – hər yerdən xalq meydana axışırdı. Kütələnin qabağına hərdən mayor Damian de Souza özünün ağ kostyumunda – Oşalanın oğlu necə geyinməlidir bəs, – hündür yaxalılı köynəyində və damağında siqar çıxır, odlualovlu, qəzəbli bir nitq söyləyirdi. Yeşiyin üstünə çıxıb, sükut tələb eləyərək, əlini qaldırır və bitib-tükənmək bilməyən alovlu nitqiylə ürəyini boşaldırdı. Sonra yenə əldəqayırma tribunasından yerə atılır, idarənin qapısına yaxınlaşır, içəri girib dəhlizlərdə yox olur və təzədən geri döndürdü. Həyəcan içində yenə yeşiyin üstünə dırmaşır və yenə danışdı. O, nitqinə hava təzəcə qaralmaqda iken başlamışdı, artıq gecə idi, amma nitqi hələ də davam eləyirdi: "Ojuoba hansı cinayəti eləyib, Pedro Arşanjonu nədə ittiham edirlər, kimi öldürüb o, kimi qəret eləyib, qanunu nədə pozub?" – "Hansı cinayəti törədib?" – deyə kütlə soruşurdu. İdarədə isə vəkil Passarinyo ilə professor Fraqa Neto komissarlarla, polis rəisi

ilə mübahisə edirdilər. "Qubernatorun tapşırığı olmadan heç bir şey etməmək mümkün deyil, – polis rəisi tutduğunu buraxmırdı, – həbs qərarını o verib, o da daşına bilər fikrindən. Qubernatorun da harada olduğunu bir kimsə bilmir, günortadan sonra evindən çıxandır, hara getdiyini heç kimə deməyib". Lidio Korro gecədən xeyli keçənə kimi şəhəri əldən-ayaqdan salıb xəbər getirirdi, qaydanda isə "Möcüzələr dükanı" artıq darmadağın edilmişdi, heç polis-lər də yox idi: çıxıb getmişdilər. Zorakılığa qarşı etiraz edən mayor Damian de Souza yeşiyin üstündən qəzəbli sözlər səpələyir və çıxışının hər birini eyni tələblə başlayıb, eyni tələblə bitirirdi: "Ömründə bir dəfə belə yalan söyləməmiş, öz müdrikliyini heç kəsə qarşı işlətməmiş bir insana azadlıq tələb edirik! Hamıya mərhəmət öyrədən bir insana azadlıq! Azadlıq!"

Artıq gecə də çoxdan düşüb, insan axını isə səngimək bilmir, meydan durmadan dolmaqdadır. Uzaqlardan əllərində fənər, çıraq, çoxdan unudulmuş ciğırlardan keçib gələnələr də var. Sısqa işıqlar xalqın əlindəki meydana dolayırdı. Kimsə mahnı oxumağa başladı. Səsinə səslər qoşuldu, ağızdan-ağıza keçdi mahnı, göylərə ucaldı, həbsxana divarlarını dəlib keçdi. Yüzlərcə səs – bir səs kimi, qəlbin ən mübhəm küncünə yetişən dost nəğməsi. Arşanjo gülümsünür, o məmnundur: maraqlı gün idi. Yorulmuşdu: asan keçməmişdi bu gün. Yüzlərcə səs – bir səs kimi, bir şirin məhəbbət tərənası kimi... Mahnının layla çaldığı Pedro Arşanjo yuxuya gedir...

FAUSTO PENYA İSTEDAD VƏ UĞUR BARƏDƏ FƏLSƏFİ DÜŞÜNCƏLƏRİNİ BÖLÜŞÜR VƏ SONRA DA OXUCU İLƏ VİDALAŞIR – VAXTDIR DAHA

Hamı bilir ki, talant və savad öz-özlüyündə nə incə söz sənətində, nə elmdə tam qələbəyə, uğura təminat vermir. Cavan bir şəxsin şöhrət uğrunda mübarizəsi ağır olur, çox tikanlı yollardan keçir bunun namına. Çoxdan işlənməmiş ifadədir? Təbii ki. Mənim qəlbim kədər içindədir və yalnız onun qeydinə qalırım ki, fikirlərimi aydın ifadə edəm, tam – tərəq, zıncırovlu sözlər ardınca düşmürəm. Bir tikə alqış,

qəzet və jurnal, kitab səhifələrində adımı görmək üçün, uğurun bu xırda tör-töküntüsü naminə vicdanını satmalı, ikiüzü olmalı, düşündüyünü deməməli, susmalısən – bir sözlə, əclafılığına ödəməlisən şöhrətin bahasını. Ödəyirlər axı, sən necə ödəməyəsən? Mənim hamkarlarımı, sosioloq və şairlər, antropoloq və ədəbiyyatçılar, etnoloq və təncidçilər arasında bir nəfər də tanıyıram ki, tələb olunan qiyməti verməkdən qızırqalansın. Ən aşkar yaramazlar hamıdan çox qışırırlar, ədalət, təmizlik tələb edirlər, təbii ki, başqalarından. Özlərini günah işlətməyin nə olduğunu bilməyən bir adam, mərhəmətin dayağı kimi göstərir, “vicdan” və “qürur” kəlmələri dillərindən düşür: onlar öz yaxınları üçün qorxu və əmansız hakimdirlər. Ecəzkar bir həyasızlıq! Bu həyasızlıq da özünü doğruldur: elə adamlar peyda olur ki, belələrini ciddi qəbul eləyir. Bizim sənaye inqilabları, elektronika, ulduzlara uçuş və daş cəngəlliklər dövründə əgər sən çapalamaq əvəzinə ağzının suyunu axıdırsansa, əgər sənə həyasızlığın və sırtqlığın kifayət etmirsə, sənə əzəclər. Tapdalaşdır öldürəcəklər. Canını qurtara bilməyəcəksən. Bu arada bir görkəmli ədəbiyyatçının acı etirafını dinlədim sərsəm ideyaları bundan ibarət idi ki, guya, indiki cavanların əlində bir yığın parlaq imkanlar və bunun sübutu da “Gənclər gücü” hərəkatıdır, cavanların hərəkatı. Bu güc, həqiqətən də, var, bunu dana bilmərəm, mən də özümü bu cərəyanın kiçik bir parçası kimi hiss edirəm. Mənim vücudumun hardasa lap dərinliklərində bir “qıyamçı” mürgüləyir, rədd edilmiş, radikal, üsyankar və nə vaxt lazım gəlsə, mən onu bu gen dünyaya çıxara bilərəm (indi bu, çox riskli işdir, bir çox səbəblərdən təhlükəlidir və bu səbəbləri sadalamağa ehtiyac yoxdur, onların hamısı, necə deyirlər, göz önündədir). Cavan adamlar öz inqilablarını elan eləyiblər, dünya onlarındır, bəli, bunun hamısı həqiqətdir, amma cavanlıq da keçir axı, çörək pulunu haradansa çıxarmalısan. Siz iddia edirsiniz ki, bunun üçün imkan həddindən ziyadədir, qələbəni hər kəs qazana bilər? Yox bir! Günəş altında rahat bir yer üçün, lap qoy bu yer birçə qarış olsun, nələrlə etməmişəm, nə qədər gücüm var, asırgəməmişəm, belim бүкү - lənədək çalışmışam. Lap dombalaq da aşmışam yeri gələndə, nə tələb olunubsa, alver etmədən ödəmişəm, axırı nə

oldu? Xatırlanası birçə şey var, Pedro Arşanjo barədə dəhi Levensonun sifarişi ilə tədqiqatım, mənim vizit kartım. Qalan şeylərin hamısı avara şeylərdir, xırda-xuruşdur. “Gənclərin poeziyası” rubrikasında bir kiçik sütun, mənim poetik istedadım barədə bir neçə tərif; onlar da qarşılıqlı idi, əli yuyar, əl də üzü – bəlkə, lap televiziyanın axşam verilişlərində əsas proqramlardan kənarda bir neçə dəqiqə ayırdılar mənə. Daha nə? İldazio Taveyanın tərtib etdiyi, Rioda dövlət nəşriyyatının buraxdığı “Baiyanın gənc bossası!” antologiyasında üç şeir. Mən orada üç şeirlə təmsil olunmuşam, Ana Mercedes – beş ilə, hədəftir! Mənim gərgin əmək hesabına, güclü rəqəbat şəraitində qazandıqlarım ancaq bunlardan ibarətdir. Yazmağa təzə başlamış iki-üç cavan şairəni yoldan çıxara bilməmişəm, amma heç onlarda da bir səmimiyyət görmədim. Bir sözlə, mən miskin, rəzil bir vəziyyətdəyəm, çap etmirlər məni. Həyat böyük və gözəl şeylər arasından yalnız Ana Mercedesə məhəbbətimi bağışlayıb mənə, təmiz qızıl külçəsini, onu da qışqancılıqla birtəhər elədim. Amma mənim aktivləşən kitab mağazasının və nəşriyyatın sahibi, ticarət və sənaye tuzu senyor Dmeval Şavesin, nəhayət ki, imzaladığı müqaviləni də əlavə etmək lazımdır. O, öz üzərinə öhdəlik götürüb ki, Pedro Arşanjo barədə araşdırmalarımı iki min nüsxə tirajla çap edəcək və mənə müəllif qonoranı kimi kitabın satış qiymətindən on faiz ödəyəcək, ilin hər rübündə bir dəfə hesabat təqdim edərək pulumu verəcək. Əgər sözünə tam daqiq əməl eləsə, bu heç də pis deyil. Müqavilənin nəşirin Ajuda küçəsindəki kitab mağazasının üstündəki kabinetində imzaladığı həmin o tarixi gün, kitabələr və telefon aparatları ilə mühasirəyə alınmış mesenatım çox nəzakətli idi mənimlə, odur ki onun səxavətinə də inandım. O, mənim yanımda Emanuel Araujonun bir qavurünü aldı və tələb olunan məbləği alver etmədən ortaya qoydu, ağzına gələn qiyməti demiş, şanslı bir özündənrazının qabağına, belələrinə taleyin sevimliyi deyirlər, adətən. Nəşir mənə söylədi ki, şəkil, estamp, qavür, eskiz kolleksiyası toplayır və Morro do İpiranqa – Mil-yonçular təpəsində ikimartəbəlidən üçmərtəbəliyə yenidən çevirdiyi evini bu əsərlərlə bəzəyəcək: mesenatın səkkiz uşağı vardı, əgər Tanrı ona yenə güc və ruh yüksəkliyi bəxş

¹ Bossa – braziliya rəqs və mahnı ritmi

eləsə, övladlarının sayını on beşə çatdırmaq niyyətində idi. Bu qədər bədxərcliyi görəndə, ürəklənib, iki xahişlə müraciət etdim ona. Əvvəla, öz on faizim hesabına kiçik bir avans istədim ondan. Hələ ömrüm boyu belə ani metamorfoza görməmişdim: nəşirin səmimiyyət və qayğıkeşlikdən canlanan açıq, gen təbəssümlü sifəti peşmançılıq və kədərdən əyildi, özü də mən həmin o "avans" kəlməsini dilimə gətirən kimi. "Bu yalnız prinsip söhbətidir" deyərək, vəziyyəti mənim üçün aydınlaşdırdı: "Biz müqavilə imzalamışıq və tərəflərin vəzifə və məsuliyyətlərini bənd-bənd müəyyənləşdirmişik. Bir indicə imzaladığımız xüsusi paraqrafların tələbinə fikir verməyib, onları necə poza bilərik? Əgər bircə bəndi pozsaq, müqavilə bir sənəd kimi əhəmiyyətini, mahiyyətini, mənasını itirəcək. Bu yalnız prinsip məsələsidir". Hansı prinsipləri deyirdi, bax bunu heç anlaya bilmədim. Görünür, söhbət çox möhkəm prinsiplərdən gedirdi, çünki nə qədər dəlil gətirsəm belə, bir xeyri olmadı, nəşirin mövqeyi yumşalmadı, rədd cavabı qəti idi: "Nə istəyirsiniz, baş üstə, amma prinsiplərə hörmət etmək şərti ilə". Bu anlaşılmazlıq başa çatdı kimi nəşirin sifəti yenə təbəssümdən parladı, o, məşhur qravür ustası Kalazans Neto ilə arvadı Auto Rozanı səmimi qəbul elədi, gətirdikləri qravürü mənə göstərərək rəyimi soruşdu. Onun üç qravür xoşuna gəlirdi, seçimini heç cür dəqiqləşdirə bilmirdi. Görünür, bu gününü qravürlərə həsr eləmişdi. Uzun təəddüdlərdən sonra seçim edildi, hesablaşma aparıldı – bu rəssam tayfası pulu elə yerindəcə alır, özü də onların arvadları eləyirlər bunu, elə qiyməti də onlar qoyurlar, aldatmaq mümkün deyil. Ər-arvad çıxıb getdi, mən isə ikinci hücumuma keçdim, bilirsiniz axı, tərsəm yaman. Ona, keşiş qabağında oturubmuşam kimi, etiraf elədim ki, həyatda ən böyük arzum kitab mağazalarının vitrinlərində üzərində indiyədək çox əziyyətlər çəkmiş bu yazıq bədənizin adı yazılan kiçik bir seçilmiş şeirlər toplusu görməkdir. Bu şeirlər isə nəşr edilməyə, çapını təntənə ilə qeyd etməyə, avtoqraf almaq istəyən oxucularla görüşlər keçirməyə, həqiqətən, layiqdir. Bunu mən belə düşünürəm, bunu Rio-de-Janeyronun, San-Paulunun aparıcı gənc tənqidçiləri deyir. Mənim bəməmdə yazılan bir xeyli fikirlər var, onların üçü, ya da dördü "Ədəbi həyat" rubrikasında dərc olunub, qalanları isə Ana Mercedeslə

Rioya səfərlərim zamanı ya restoran masasının arxasında, ya da bar piştaxtasının üstündə yazılıb. Həmin o günlərin necə həsrətini çəkirəm, ilahi, əsl bayram idi. Bu cür rəylər mənə cənubun istənilən nəşrinə müraciət etmək imkanı verir, lakin Dmeval Şaves Pedro Arşanjo barədə kitabın nəşrini öz boynuna çəkdiyindən, mən də qət elədim ki, bir dostluq və səmimiyyət nümunəsi kimi paytaxtın ədəbi dairələrində şübhəsiz avtoritet sayılan Enrikiyo Pereyranın "supersosial səslənən şeirlər" adlandırdığı şeirlərimin çapını ona etibar eləyim. Kitabı həm tənqidçilər, həm də oxucular arasında böyük uğur gözləyir. Lakin səniyor Dmeval Şaves skeptik münasibətdə idi. O, tənqidçilərin yox, oxucuların marağına şübhə ilə yanaşdı. Heç dəqiq yox, mümkün marağa belə inanmaq istəmədi. Lakin ona göstərdiyim şərəfə görə təşəkkürünü bildirərək, dostyana həssaslıqdan məmnun qaldığını söylədi. Qərribə işdir: bütün şeirlər ona xüsusi simpatiya bəsləyirlər – elə ki bir əlli səhifə şeir yığıldı, onun yanına yüyürüb ilk nəşrin hüququnu bağışlamaq istəyirlər. Qonorar fikrindən vaz keçib, şeirlərimi ona pulsuz təklif elədim. Yenə yığa durmadı. Amma bir siçanyolu qoydu mənim üçün. Dedi ki, bu məsələnin müzakirəsinə bir də qayıdır, əgər mən Riodakı əlaqələrimdən istifadə eləyib, Milli kitab nəşri institutundan şeir toplusunu beş yüz, minimum üç yüz nüsxəsinə alacaq olan barədə öhdəlik məktubu götərə bilsəm. Onda tiraj səkkiz yüz, altı yüz nüsxə təşkil edə bilər.

Pis fikir deyildi, gərək bir cəhd eləyəydim, Rioda tanışlar tapıb dollarımı nahar, şam, viski və kokteylə nahaq yerə xərcləməmişdim ki. Nə bilmək olar, bəlkə, mən elə bu yaxınlarda oxucuların qabağına bir də çıxacaqdım, özü də quruca bir sosioloq kimi yox, yeni dövrün üsyankar şairi kimi, "Gənclərin poeziyası"nın simasını müəyyənləşdirən bir söz ustası kimi. Bəlkə, bu da istisna deyil, kitabların dalbadal nəşr elətdirən qalib ədəbiyyatçıya Ana Mercedes də meyil göstərə bilərdi və onun yanar ürəyində sevgi duyğuları bir də alışırdı. Sevgilimi estrada müğənniləri və bəstəkarlarla, digər gənc şairlərlə bölüşəcəyimin belə əhəmiyyəti yox idi mənim üçün, lap qoy bütün dünya ilə yatıb mənim başıma buynuz qoysun, fərqi yoxdur, onsuz da həmişə mənim arzulanımdadır, onun bədənini görməyəndə ilhamıma da azar dayır, elə bil. Mestre Arşanjodan

aynırlam, onu elə həbsxanada qoyuram, daha sonrasını düşməyəcəyəm, mənası yoxdur. Onun ömrünün son on beş ili, əgər kulinariya barədə kitabını saymasaq, müsbət mənada nə verib ki? Tətillər, fəhlə komitələri, ehtiyac, yoxsulluq. Doktor Zezinyo Pinto məni inandırır ki, dahi adamların mənavi təmizliyini qorumaq, onların səhvlərini, zəif cəhətlərini, yoldan azmaqlarını və sair çatışmazlıqlarını, əgər bütün bunlar əslində olubsa da, gizlətməliyik. Axı baiyalı korifeyin ömrünün ağır dönəmlərini, həyatının kədərli çağlarını indi, onun obrazının, nəhayət ki, şan-şöhrət tapmasından sonra yada salmaq nəyə lazımdır? Bəs bu obrazın özü necədir, görəsən? Vəcdanla desəm, mən heç özüm də bilmirəm. Pedro Arşanjonun yüzillik yubileyi münasibətlə keçirilən dəbdəbəli tədbirlərdə o qədər səs-küy vardı, növbənin təriflərdən ibarət rəsmi söz fəvvarəsi o qədər parlaq idi ki, Arşanjonun həqiqi cizgilərini seçmək mümkün deyildi: Arşanyo idi bu, yoxsa əzəmətli nəhəng? Elə dünən bizim işgüzar prefekt Arşanjonun adını bir küçəyə qoydu və budur, bələdiyyə şurasının çox bisavad bir deputatı öz nitqində "Baiya xalqının adət və mərasimləri" kitabını biznes mühitinin öncəgörmələri kimi təqdim elədi. Heç prefekt də, əlindəki bütün səlahiyyətlərə baxmayaraq, hər şeyi öz yerinə qoyub, Arşanjoya həqiqi, zəhmət və yoxsulluq içində yaşadığı həyatını qaytara bilmədi. Adamı heyran qoyan görün nədir: Arşanjonun kitabları, onun mübarizəsi haqqında heç kəs danışmır. Məqalələrin və məruzələrin, reklam elanlarının və plakatların müəllifləri onun adından, əslində, onun özünə heç bir dəxli olmayan insanlara: siyasi xadimlərə, sənaye bosslarına, yüksəkçinli hərbiçilərə mədhiyyə demək üçün istifadə eləyirlər. Mən hətta eşitmişəm ki, Pedro Arşanjonun adının əbədiləşdirilməsinə yönələn tədbirlərin birində – görkəmli baiyalının adını daşıyan Liberdade kollecinin bələdiyyə orqanlarının, hərbi qarnizon və kilsə nümayəndələrinin iştirakı ilə açılış mərasimində rəsmi məruzəçi, mədəniyyət məsələləri üzrə məmur doktor Saul Novais irqçilərin bərabərliyi, onların qanşması, birləşməsi və bu qəbildən olan təhlükəli məsələlərə, əslində, yubileyin həyat və fəaliyyətinin mənasını təşkil edən hər nə varsa, hamısına toxunmağın arzu edilməz olduğu barədə xəbərdarlıq aldığından, çox fikirləşməyərək, düşdü-yü vəziyyətdən

gözlənilməz bir şəkildə çıxıb: o, mestre Pedro Arşanjonun adını məruzədən tamam çıxarıb. Doktor Novaisin parlaq çıxışı braziliyalıların ən nəcib vətənpərvərlik duyğularına himn kimi səslənirdi və çıxışın qəhrəmanı tamam başqa, böyük Arşanjo idi: "Baiyanı tərk edib silahdan yapışmışdı ki, qürbətə, Paraqvarda vətəninin şərəf və əzəmətini qorusun". Natiq qəhrəmanlıq, cəsurluq, komandirlərin əmrinə sözsüz riayət – bir sözlə, Antonio Arşanjoya kapral rütbəsi gətirmiş bütün ali keyfiyyətlərdən söz açdı və hərbi bülletende onun döyüş meydanında həlak olması barədə xəbəri xatırladı: Antonio Arşanjo öz oğlu və bütün gələcək nəsillər üçün layiqli nümunə idi. Fərasətli məruzəçi şanlı qəhrəmanın övladı Pedro Arşanjonu bax beləcə xatırladı həmin çıxışda. Yaxşı çıxdı aradan, oyunbaz, nə deyə bilirsən. Yaxşı, onda mənim özümü oda atmağımın nə mənası var axı? Qoca və əldən düşmüş Pedro Arşanjonun Pelourinyo ilə ayaqlarını zorla çəkkə-çəkkə, özünün fahişəxanadakı son sığınacağına necə yollanmasını niyə yazım ki? Rəsmi difirablarda gözlər önündə monumental bir obraz canlanır: demək olar ki, təmiz qanlı ağdəril, tibb fakültəsinin elmi əməkdaşı, üzüyola və sakit, əynində əsgər mundiri olan Pedro Arşanjo, Braziliyanın şöhrəti! Odur ki mən də Pedro Arşanjonu həbsxanada qoyub sizinlə vidalaşıram.

SUAL VƏ CAVAB BARƏDƏ

1

– Təzədən başlayaq, – mestre Lidio Korro dedi, – bərxana açanaq. İş bu yerə çatsa, müştərinin üzünü qabaqkı kimi qırxa bilər, görəsən? Qabaqkı əllər deyil daha, çevikliyi yoxdur, vərdişlərini də itirib. Amma "möcüzə" çəkməkdə elə əvvəlki kimi möhkəm, inamlı və bacarıqlıdır. Görünür, onun əsl istedadı elə "möcüzələr" yaratmaqdır; daha gəlirli mətbəə işinə üstünlük versə də, özünün ilkin peşəsi və həvəsini heç vaxt unutmurdu. Vaxtın azlığından sifarişlərin bir çoxundan imtina eləyirdi, lakin konkret möcüzə özünün qəribəliyi və ya əzəməti ilə onun təxəyyülünü coşduranda, davam gətirə bilmirdi; məsələn: "Bonfimili xilaskarın Baiya

buxtasından çıxarkən alışımsı ingilis transatlantik laynerində - ki altı yüz səmişinin nicatı naminə göstərdiyi möcüzə". Onlar altı yüz nəfər idilər, hamısı da protestant, aralarında cəmi bir bayalı vardı, o da həmin o dəhşətli dəqiqələrdə nəzərlərini təpəyə dikib dua elədi: "Bizi xilas elə, nicat ver, ulu Tanrımız!" Niyət elədi ki, salamat çıxsın, kilsə üçün möcüzə çəkdirəcək, Oşalaya da ya quzu, ya çəpisi qurban edəcək, elə həmin dəqiqə böyük bir dalğa dənizdən qalxıb gəminin üstünü örtüdü və misli görünməmiş yangını söndürdü.

Pedro Arşanjonun işdən çıxarıldığı və həbs olunduğu gün ("Zəncini tutdular, senyor!" - bu xəbəri professor Nilo Arqoloya polis rəisinin əmrini yerinə yetirmiş xəfiyyə çatdırırmışdı), polis naryadının hücumundan sonra "Möcüzələr dükanı"ndan, mətbəədən heç nə qalmamışdı. Lidionun köməkçisi polis idarəsinə xəbərə yüyürmüşdü, gözləri az qala qorxudan hədəqəsindən çıxırdı: polislər mətbəəyə hücum eləyib dəzğahları qırıdılar, murattib şeykilərinı darmadağın elədilər, kitabın qalan nüsxələrini çap etmək üçün kreditə götürülmüş kağızı məhv elədilər... - "bizə ən azı beş yüz nüsxə də lazımdır, hamı almaq istəyir, oxumaq istəyir kitabı". Şriftləri, kitabları nəfəsə doldurdular. Əmr vardı ki, kitabın bütün tirajı müsadirə edilsin deyə, elə birdəfəlik Pedro Arşanjonun kitabxanasını da apardılar, yalnız o kitablar qaldı ki, gündəlik oxumaq üçün mäsarsadə saxlayırdı: Hevlok, Oliveyra Martins, Freyzer, Ellis, Aleksandr Duma, Kouto de Maqalyaens, Frans Boas, Pina Rodrigues, Nitsşe, Lombrozo, Kastro Aves və neçə-neçə başqa kitablar, onlarca cild, filosoqlar, publisistlər, yazıçılar, şairlər, "Kapital" əsərinin ispan dilinə qısa tərcüməsi və "Müqəddəs Kiprian haqqında kitab". Kitabları bütün rütbələrdən olan polislər daşıyır və bir-birinin ardınca kitab mağazalarında peyda olurdular. Arşanjo onların bəzilərinı Boyfantidən pulla geri almağa müvəffəq oldu: "Sizə elə aldığım qiymətə də figlo mio!", qaytarıram, bir quruş da qazanc istəmirəm". Kitabın isə qırx doqquz nüsxəsini aparmışdılar, qalanını mestre Korro universitetlərə, kitabxanalara, redaksiyalara göndərmişdi və bundan başqa, professor və tənqidçilərə də kitab mağazaları vasitəsilə bir xeyli nüsxə yetişmişdi, odur ki kitabların hamısı, professor Fraqa Netonun Silva Virajaya məktubunda yazdığı kimi,

¹ Mənim balam (ital.)

"Savanarola Arqolo de Araujonun xahişi əsasında polis idarəsində qalanan inkvizisiya tonqalında yandırılan"ların içində deyildi. Bir neçə nüsxəni polis agentləri gizlicə, üçqat bahasına satdılar və hər bir polis zabiti öz rəislərindən nümunə götürüb, özü üçün bir nüsxə qapazladı, rəisləri kimi onlar da boş vaxtlarında rəngbəreng əcdadlarının maraqlı tarixçəsini öyrənmək istəyirdilər. "Cənab qubernator üçün də bir nüsxə saxlamaq yaddan çıxmasın ha!" Xirtdəyə kimi borca düşən və mətbəəni bərpa etmək üçün heç bir çarə tapmayan mestre Lidio qınc çap maşınlarını və salamat qalmış şriftləri az qala metal qırıntısı qiymətinə satdı ki, heç olmasa, azacıq pul əldə eləsin, yaman ehtiyac vardı. Ən azgın kreditorları sakitləşdirəndən sonra ürəyində başına gələnlərlə əlaqədar heç bir acı təəssüfdən söz gedə bilməzdi, çünki bütün bu itkilərin əvəzində Arşanjo kirvə özüəndərazı və rəzil professorların, bu özüni tərifləyən əlmi zibillərin, sallaqquqlaq iribuynuzluların, bostan müqəvaləninın tovuzquşu lələklərini birca-birca yolmuşdu artıq! Onları lümlüt eləyib, camaatın qabağına çıxarmışdı, elə buna görə də polis komissarlarının, xəfiyyələrin, polis başqıncılarının arxasında gizlənməli olmuşdular ki, ayıbları görünməsin. Amma şəhər doyuncu güldü onlara. İki möhkəm mulat, şən, həyatsevər kirvələr. Mestre Lidio Korro "möcüzələr" çəkir, mestre Pedro Arşanjo uşaqlara qrammatika, riyaziyyat öyrədir, onlardan dördünə isə fransız dili dərsi deyir. Düzdür, Lidio özüni fərlı hiss eləmir, artıq altmış doqquz yaşı var. Bir az çox yeriyən kimi ayaqları şişir, ürəyi tab gətirmir, zəifləyib. Doktor David Araujo ona sakitlik və ciddi pəhriz məsləhət görüb; heç bir dende, kokos, istiot-filan olmasın, içki də ki tam qadağandır. Doktor, yaqın, fikirləşir ki, Lidio şamını tamam söndürüb və artıq qadınlara maraqlanmır. Ay doktor, nəyi var itirmiş, qun-dağ altında döyülmüş, əsgər çəkmələri altında tapdınmış və hər şeyi təzədən başlayan bir adama dendeni və kaşasını necə qadağan etmək olar? O ki qaldı qadınlara, onlar bəzi cavan oğlanlara baxanda mənə üstünlük verirlər. Əgər inanmırsınızsa, bu ətrafda kimdən istəyirsiniz, soruşun. Pedro Arşanjo isə səkkiz yaş cavandırdı ondan, səhhatindən şikayəti yoxdur. Tanım, möhkəm bədəni var, yemək-ıçməklə arası sazdır və bir sevgiliyə də kifayətlənən deyil. Düzdür, uşaqlara dərslər demək o qədər də ürəyindən deyil, hövsələsi daralıb,

həm də qızıdan qiymətli, tez uçub gedən vaxtını qrammatika-yə sərf etməyə heyfi gəlir. Pedro Arşanjo, elə qabaqlar olduğu kimi, hər şeydən çox insanlarla söhbət etməyi xoşlayır – evlərdə, dükanlarda, məclislərdə. Müqəddəslərin fiqurlarını düzəldən Migelin emalatxanasında oturmağı xoşlayırdı. Mayor Damian de Souza-nı axtaran bütün əzilmişlər və incidilmişlər də bura axışırdılar. Günortaya kimi orda oturub kiçik qara dəftərcəsinə nələrisə yazırdı, gələnlər onu mayorun kitabı sayırdılar.

O, orış barədə, quldarlıq dövrü barədə Pulkeriya və Aninyanın dilindən ağsaçlı babalarından eşitdikləri müxtəlif əhvalatları dinləməyi xoşlayır, "Afrika zarafatçıları" afoşesinin məşqlərinə baxmağı sevirdi. Afoşeyə rəhbərliyi Aninya ananın təklifiylə qəbul etmişdi, sonra da Qantois kandomblesinin baş kahini Bibiano Kupim bu məşhur tamaşanın bayrağını göyə qaldırıb, onu yenidən küçəyə çıxardı; mestre Budianın, ya da Valdeyoyun kapoeyra məktəblərində musiqiçilərin skamyasında oturmaqdan ləzzət alırdı, xoşlayırdı ki, berimbauda çalıb oxusun:

Necə yaşayırsan, Kamunjere?
Salamatmısan sən, Kamunjere?
Şadam görüşümüzə, Kamunjere,
Xəbər alım bir də mən, Kamunjere,
Salamatmısan sən, Kamunjere?

Terreyroda da "müqəddəs ana"-sının yanında oturub oxumağı, qadın kahinlərə, iavalara xeyir-dua verməyi xoşlayırdı:

Kukuru, kukuru, Tibitire la vodi la tibitire.

Kefi kök də olsa, bəd də olsa, insan oxuyursa, deməli, sağdır hələ. Elə deyil, Ojuoba ata? Xeyir-dua verin, vaxtdır, gedim, qapını sonuncu çıxan bağlayacağam. Mestre Lidio sifarişçi axtarır, səs yayıb ki, "möcüzə" çəkməyə təzədən başlayıb, belə mestre olmayıb, olmayacaq da. Mestre Arşanjo isə şagirdlərinin və dərslərinin sayını azaldır, bütün vaxtını küçədə keçirir: biriylə söhbətləşir, başqasıyla gülür, sorğusuala tutur, "hə, dostum, dilini qıfılama, danış nəsə, tapmaca soruş". Qulaq asır, danışır, əla söhbətləri var, o qədər cürbəcür əhvalatlar bilir, hadisələrin kələfini elə bacarıqla

dolaşdırır ki, lap axıra kimi necə bitəcəyindən baş çıxara bilmirsən. Hec yeniyyətə çağlarında da belə acgöz, səbirsiz olmamışdı həyata qarşı. Vaxt azalmışdı, günlər daha tez-tez sayırışır, həftələr, aylar dördnala çapırdı. Onsuz da vaxt çatmır, hələ gəl onu dərslərə də sərf elə. Bonfanti kulinariya kitabını sifariş eləyəndə Pedro Arşanjonun əlinə bəhanə düşdü, sonuncu şagirdlərindən də imtina elədi. Özünü tam azad hiss etdi, nə cədvəl vardı, nə qrafik. Özü öz başının ağasındı, onun bütün vaxtı küçəyə, camaata məxsusdur.

Pedro Arşanjo mestre Lidionun "möcüzə"-nin eskizini hazırlamasına, kütləvi səhnələri canlandırmaq üçün rəngləri seçməsinə tamaşa eləyir. Kök, qırx yaşlı qadın dona Violeta tramvayın relsləri üzərində, düz tramvayın qabağında uzanıb, ayağı sinib, paltarı cılıb, budundan qan axır, baxışları isə Bonfim xilaskarının təsvirinə zillənib; baxışları ilə yalvarır. Bu faciəli əhvalatın özü – qadının yıxılması, qucağında ölüm gətirən tramvay, yalvarış dolu baxışlar – tablounun az bir qismidir. Qalan, təxminən üçdəiki hissəsi isə – tramvayın gözəl salonu, sənişinlər, vaqon bələdçisi və konduktor polis nəfəri ilə baş vermiş bu hadisəni mütakirə edirlər, elə oradaca bir küçük əl-ayaq altında dolaşır. Rəssam hər bir fiqurun üzərində məxsusi işləyir: budur uzun lopa bıqları olan kişi, bu da ağdənilmiş uşağın əlindən tutmuş qoca zənci, bu da sanpaltarlı qadın, bu isə kürən küçük. Birdən mestre Lidio nəzərlərini şəkildən ayırıb, Arşanjonun üzünə baxır:

– Eşitmisən, kirmə, Tadeu gəlib, burada, Baiyadadır.

– Tadeu gəlib? Nə vaxt?

– Nə vaxt gəldiyini bilmirəm, yaqın, bu günlərdə gələr. Bu səhər eşitdim, Terensiyanın dükanında. Damian onu küçədə görüb, deyirmiş ki, Avropaya gedir. Lunun valideyn-lərigildə qalır...

– Öz qayınatasıgildə, mənim əzizim. Məgər o, polkovnikin kürəkəni deyil?

– Amma bura gəlməyib...

– Gələcək, gəlməyib nəyləyəcək ki... Təzə gəlib də, hələ o qədər işi var ki, dostlar, qohumlar.

– Qohumlar? Bəs biz?

– Sən hardan ona qohum oldun? Bəlkə, ona görə qohumsan ki, sənə "əmi" deyirdi? Sənin bütün şagirdlərin sənə elə "əmi" deyir də, dostum.

– Sən də qohum deyilsən?

– Mən hamının qohumuyam və heç kəsin qohumu deyiləm. Mən kimin üçüncü uşaq düzəltməm də, heç vaxt yanımda saxlamamışam onları, əzizim. Hirsələnmə, Tadeu vaxt tapıb bura da gələr. Sağollaşmağa.

Lidio yenidən gözlerini şəkə zillədi. Arşanjonun səsi sakit, demək olar ki, tamamilə hissiyatsız çıxdı. Bu atalıq məhəbbəti, dünyanın ən güclü məhəbbəti hardadır, görəsən?

– Adını çək, qulağını bur! – Pedro Arşanjo gülür; Lidio Korro qapıya tərəf çönür. Dükanın qapısında Tadeu durub: səliqəli, gözəl kostyum, biçimli bıqlar, saman şlyapa, hündür yaxalıqlı köynək, ayaqlarında getra, dirmaqlarında manikür, sədəf başlıqlı əsa – qisası, əsl baron.

– Mən elə bu gün eşitdim başınıza gələnləri. Onsuz da gəlib hər ikinizə baş çəkəcəkdim, məcbur oldum lap tələsim. Həqiqətdir bu? Heç tirajı da bitirə bilmədiniz, hə?

– Əvəzində ürəyin istəyən kefi elədik, – Arşanjo aydınlaşdırdı. – Kirvə Lidio ilə mən belə hesab edirik ki, riskinə dəyər.

Tadeu yaxınlaşıb, kirvəsinin əlindən öpdü. Mütəəssir olmuş Lidio onu bağrına basdı:

– Sən əsl lorda oxşayırsan!

– Mənim vəziyyətimdə əməlli-başlı geyinmək lazımdır.

Pedro Arşanjo qarşısında dayanmış cənabı mehriban baxışlarla süzdü. Tadeunun artıq otuz beş yaşı vardı, Doroteya onu terreyroya getirib Arşanjoya verəndə isə yaşı on dörd idi: “Elə durub-oturub, oxumaqdan, yazmaqdan, hesabdən danışır, mən neynirəm savadı, amma mane də ola bilmərəm, qoy oğlan öz yolunu getsin”. “Bax indi mən də taleyinə mane ola, yolunu dəyişə, zamanı saxlaya, onu yuxarılara buraxmaya bilmərəm, belə-belə işlər, kirvə Lidio, mənim əzizim. Tadeu Kanoto öz yolunu gedir, əgər gözü yuxarıdarsa, mütləq ən üst pilləyə çatacaq, biz isə, dostum, bu işdə ona kömək olmuşuq. Bura bax, Doroteya, sənin oğlun dağa dırmanır, çox uzaqlara qalxacaq”.

– Deyin görüm, mən sizə necə kömək eləyə bilərəm? Mənim özümün müəyyən vəsaitim var, toplamışam ki, Lu Avropada təzə bir dərman var, onu yoxlasın... Sizin xəbəriniz var da, elədir? Mən dövlətdən təqaüd almışam, Fransada şəhərsalma kursu keçmək üçün. Lu da mənimlə gedir.

Səfərimiz bir ilə yaxın çəkəcək. Qayıdanda şefin yerinə keçə – çayəm, o istefaya gedir. Bu artıq, demək olar ki, həll olunmuş işdir.

– Biz haradan bilək, sən ki məktub yazmırdın, – Lidio donquldandı.

– Vaxt haradaydı məktuba? Bütün günü qaçaqaqçadayam, mənim tabeliyimdə iki mühəndis qrupu var, axşamlar da qonaq getməlisən, qonaq qəbul etməlisən, Lu ilə mən hər yerdə olmalıyıq, əşi cəhənnəmdir. – Amma ahəngindən bəlliydi ki, həmin bu cəhənnəmdən ötrü sinov gedir. – Hə, mənim pulum var. İstəyirdim onu Lunun müalicəsinə xərcləyim, uşağımız olsun. Üçüncü uşaqdır ki, vaxtından qabaq düşür, heç cür saxlaya bilmirik.

– Pullarını saxla, Tadeu, Lunu müalicə elə, bizə heç nə lazım deyil. Biz mətbəəni ləğv etmək qərarına gəlmişik, əziyyəti çoxdur, gəliri yox, Lidio yaman əziyyət çəkirdi, sağlamlığı gedirdi əlindən. Bizim üçün belə yaxşıdır: kirvə yenə “möcüzə” çəkir, bura bax, gör nə gözəl şəkildir. Mən də vaxtım olanda dərs deyirəm, bütün ömrüm boyu, onsuz da elə bununla məşğul olmuşam, indi də bir italyalı mənə kitab sifariş eləyib, yavaş-yavaş yazıram. Bizə pul lazım deyil, sənin daha çox ehtiyacın var, Avropa səfəri zərəfat gəlməsin sənə.

Tadeu ayaq üstə durmuşdu, əsası ilə döşəmənin çürük taxtalarını taqıldadırdı.

Hər üçü birdən susdu, daha danışmağa sözləri yox idi. Nəhayət, Tadeu dedi:

– Mən Zabelaya görə səmimi təəssüflənirəm. Polkovnik Qomes danışdı ki, o, çox əziyyət çəkdi öləndə.

– Yox, elə deyil. Düzdür, ağrıları bərk idi, yatağa düşmüşdü, amma son saatına kimi gümrəh, mətin qaldı.

– Lap yaxşı. Getmək vaxtıdır. Siz heç təsəvvür eləyə bilməzsiniz ki, hələ nə qədər yera baş çəkəməliyəm! Lu tapşırı ki, onun əvəzinə bura gələ bilmədiyi üçün sizdən üzr istəyim. Biz onunla gedəcəyimiz yerləri bölüşmüşük, yoxsa çatdırmaq olmaz. Siz çoxlu salamlar göndərdi.

Tadeu qucaqlaşandan və ona yaxşı yol arzulandan sonra çıxıb gedəndə Arşanjo onun arxasınca çıxdı və küçədə çatdı ona.

– Mənə də görüm, siz təsadüfən Finlandiyadan keçməyəcəksiniz?

– Finlandiyadan? Yox, ordan yox. Oralıq bir işim yoxdur. Doqquz ay Fransada, şəhərsalma kursu, sonra İngiltərə, Almaniya, İspaniya, Portuqaliya ilə qısa tanışlıq, a vol d'oiseau¹, Zabela demiş. – Tadeu gülümsündü, yoluna davam etməmişdən bir az ləngidi. – Siz niyə məhz Finlandiyanı soruşdunuz?

– Elə-belə.

– Onda mən getdim.

– Əlvida, Tadeu Kanoto.

Qapının ağzında dayanan Arşanjo ilə Lidio görüldülər ki, Tadeu küçə yuxarı necə gedir, addımlarını necə inamla atır, çəliyni yellədir, əsl cənab idi, barmağında da üzüyü. Səliqəli, mühüm və uzaq bir şəxs, doktor Tadeu Kanoto. Bu dəfə onlar həmişəlik vidalaşdılar. Lidio özünü birtəhər hiss edib, işinə davam elədi:

– O, tamam deyib...

“Bəs bizim mübarizənin mənası nədir, kirkə Lidio, mənim əziz dostum? Niyə biz, iki qoca burada bir çəpiksiz oturmuşuq? Niyə məni həbs elədilər, sənin isə mətbəəni dağıtdılar? Niyə? Ona görə ki, biz deyirdik: həminin oxumaq hüququ var, inkişaf etmək haqqı var. Kirkə, professor Osvaldo Fontes yadındadır, onun qəzetdəki məqaləsini deyirəm? Neqritoslarla mulatçıqlar fəkültəni zəbt eləyiblər, elə soxurlar özlərini, onları dayandırmaq, cilovlamaq, bu biabırçılığa son qoymaq lazımdır. Yadındadır bizim redaksiyaya göndərdiyimiz məktub? Ondan baş məqalə düzəltmişdilər, sonra da qəzeti evlərin divarlarına, terreyroya vururdular. Tadeu buradan getdi, onun yeri daha burda deyil, Vitoriya küçəsində, Qomeslərin evindədir, o indi doktor Tadeu Kanotodur”.

Budianın məktəbində isə kapoeyaçıqlar qul dövrünün məhnisini oxuyurdular:

Nə vaxt ki vardı pulum,
Sənyorlarla vururdum.
Sənyorayla yataqda
Qol-boyun da olurdum.
Belə-belə işlər, ay dostum,
Dostum, belə-belə işlər...

“Doktor Fraqa Neto deyir ki, ağ və qara yoxdur, varlı və yoxsul var. Nədən narazısan, kirkə? Bəlkə, sən istəyirsən ki, mulat savad alandan sonra da gəlib Tabuanda, bu miskin məhəllələrdə yaşasın? Buna görə elm öyrənirdi məgər? Doktor Tadeu Kanoto polkovnikin kürəkəni, torpaqlarının, mülkərinin varisidir, dövlət təqaüdcüsüdür, Avropaya sayahətə gedir. Yer üzündə nə ağlar var, nə qaralar; Vitoriya küçəsində pul adamı ağardır, burada isə yoxsulluq qaralır. Qismətdir də, kiminki nədirsə, odur, əzizim. Bu küçənin mulatlarının hər birisinin öz taleyi, öz yolu var. Bir qismi ayaqqabı geyib, qalstuk taxacaq, diplom alacaq. Digərləri isə burda, gürlə zindanın yanında qalacaq. Dostum, hər şeyin bir-birinə qanşdığı yerdə insanların qaralara, ağlara bölünməsi bitir, lap elə bizim özümüz kimi, kirkə. Bizimki asandır: sonuncu çıxan qapını da bağlayır. Əlvida, Tadeu Kanoto, sən dağa çıx. Finlandiyaya yolun düşsə, Skandinaviya kralı Oju Kekkoneni taparsan, o, sənin qardaşındır, salam söylə məndən. Ona de ki, sənin atan Pedro Arşanjo Ojuoba sağ-salamatdır, özü üçün yaşayır yavaş-yavaş, heç bir çətinliyi yoxdur.”

– Doktor Tadeu Kanoto, ey mənim əziz kirkəm, indi mühüm, varlı bir adamdır. Həyat yerində durmur, çərxiləyi də tərsinə çevirə bilməzsən heç vaxt. Gedək bir az gəzək, dostum. Bu gün harada bayram var, görəsən?

2

Üstündən heç bir həftə keçmədi, Pedro Arşanjo axşam - çağı qucağında kulinariya kitabının qrankaları Bonfantinin dükanından geri dönəndə gördü ki, Lidio Korro, kirkəsi, dostu, qardaşı, əkiz tayı ölüb. O oturmuşdu, başı hələ bitirmədiyi “möcüzə”nin üstünə düşmüşdü, şəkildəki relslərlə qan axırdı, əsl qan...

Rəngsaz “Möcüzələr dükanı”nın qabağındakı hərfləri rəngləyirdi, “Möcüzələr dükanı” daha yox idi. Küçə ilə üzü-əşəgi tənha bir qoca gədirdi, ahəstə-ahəstə.

3

Vaqon bələdçilərinin, konduktorların, nəzarətçilərin və nəqliyyat şirkətinin digər əməkdaşlarının başladığı tətıl

¹ Quş uçuşundan (fran.)

sonra da törəmə müəssisələrə keçdi: elektrik və telefon şirkətlərinə. Mestre Pedro isə həmin dövrlərdə Pelourinyo, Kar-mo, Passo, Tabuan, Bayşa dos Sapateyros məhəlləsiylə aşağı-yuxarı gedərək işıqpulu qəbzlərini paylayırdı. Bu işi şirkətin hüquq məsləhətçisi vəkil Passariyonyonun zəmanəti ilə tapmışdı. Ağır iş idi, maaşı da az, amma müəllimlikdənə belə işlərə daha çox üstünlük verirdi. Evdən-evə, mağazadan-mağazaya, dükandan-dükana gəzib hesabları paylayırdı. Hal-əhval tutur, bir xəbər eşidir, özü nəse danışır, nəyisə müzə-kirə ələyir, bir qurtum kaşasa vururdu. Keçmiş "Möcüzələr dükanı"nda bir türk mağaza açmış xırdavat-zad satırdı. Elektrik şirkətinin işçiləri tətilə o dəqiqə qoşulmasalar da, Pedro Arşanjo tətil eləmiş vəqon bələdçilərinin və konduktorların həmkarları təşkilatının bir iclasını da buraxmırdı, ətrafındakı adamların hamısını işgüzarlığı, həvəsiylə heyran qoyurdu, heç bir cavan cəldlikdə, zərəklikdə bir qoca kişi ilə yanaşı bil-məzdi, çünki o, bütün bunları əmrə əsasən, vəzifəsi olduğu üçün, kiminsə tapşırğını yerinə yetirmək üçün eləməirdi. O yalnız ədalətli saydığı şeyləri ələyirdi və böyük məmnuniyyətə, bir canıyanlıqla ələyirdi. İşdən qovulduğu altı il ərzində ilk dəfə ayağını tibb fakültəsinə basdı. Keçmiş tələ-bələr təhsillərini başa vurmuşdular, təzələrini tanımırdı, cavanlar da onu tanımırdılar. Amma müəllimlərdən bəziləri addımlarını ləngidirdilər, bəziləri salam da verirdi. Pedro Arşanjo Fraqa Netonu gözləyirdi. Professor tələbələrin əhatəsində göründü, nə barədəsə canlı söhbət ələyirdilər.

– Professor... Arşanjo! Neçə ildir, ay aman...Lazımam sizə? – Və tələbələrə sarı çöndü: – Bilirsiniz ya kimdir?

Gənclər tanımadıqları şəxs maraqla baxdılar: mulat, köhnə dəbli, amma təmiz kostyumda bir kasıb kişi, ayaqqabılarını par-par yanana kimi parıldadıb. Səliqəli geyinmək adət qocalıq və yoxsulluğun hücumlarına heç cür təbə olmurdu.

– Bu, məşhur Pedro Arşanjodur. Otuz il fakültəmizdə pedel işləyib, bəyialıların adət-ənənəsinin, folklorunun nadir bilicisidir, antropoloqdur, çox ciddi elmi əsərləri var. İşdən ona görə çıxarılmışdı ki, professor Nilo Arqolonun irqçi kitabçasına bir cavab olaraq, sübut ələyirdi: bizlərin, yəni bəyialıların hamısı mulatdır. Görünməmiş qalmaqla idi...

– Eşitmmişik. Həmin o monstrelə buna görə istefaya getmişdi, hə?

– Tamamilə doğrudur. Tələbələr ona irqçi sayıqlama-larını bağışlamadılar. Ona təzə ad da qoymuşdular... Nə idi, Arşanjo?

– Oubitiko.

– Niyə?

– Bu, professorun soyadlarından biri idi, amma heç vaxt söyləməzdi bu adı. Ulu babası, zənci Bomboşədən qalmışdı bu ad, həmin o Bomboşə təsadüfən mənim də ulu babam çıxmışdı...

– Hə, hə, "qardaşım professor Arqolo", – Fraqa Neto xatırladı. – Cənablar, bağışlayın, sizi tərk etməliyəm, biz Arşanjo ilə çoxdan görüşməmişik, söhbət eləməliyəm.

Professorla sabiq pedel Peresin yanına getdilər, elə həmişəki yerlərində, barın piştaxtası önündə oturdular.

– Nə içəcəksiniz? – Fraqa Neto soruşdu.

– Bir qurtum içərəm, həmişəkəndən. Təbii ki, əgər sizin də meyliniz varsa...

– Yox, yox, mənə qəti olmaz, spirtli içki heç dilimə də dəyməməlidir, çox təəssüf ki, hətta pivə belə. Qara ciyərim yaman gündədir... Mən tonik içərəm.

Professor oğrun-oğrun Arşanjonu süzür: düşüb yaman. Qocalıb, əvvəlki şüxluğunu itirib. Görəsən, çoxmu çatacaq hövsələsi səliqəli geyinməyə, ayaqqabılarını təmizləməyə? Professor Arşanjonu, demək olar ki, altı ildə görmürdü, düz frey Timoteonun dəfnindən bəri. Onlar abbatın dəfnində, monastırda bir yerdəydilər. Sonra Fraqa Neto "Möcüzələr dükanı"na baş çəkmişdi ki, sonuncu kitabdan, əgər qalıbsa, bir nüsxə də götürsün, amma heç "Dükən"ın özü yox idi artıq. Orda bir türk görmüşdü. "Pedro Arşanjo? Onun daimi ünvanı yoxdur. Hərdən gəlir buralara, lazımdırsa, bir məktub qoya bilərsiniz onun üçün..." Fraqa Neto daha onu axtarmadı. İndi isə bu barın piştaxtası arxasında öz-özünə fikirləşirdi: qoca Arşanjo yaman düşüb ha.

– Professor, mən sizin yanınıza nəqliyyat şirkətindəki tətilə əlaqədar gəlmişəm.

– Tətil? Ümumi tətildir yənə? Bütün nəqliyyat dayanıb? Tramvay, kater, funikulyor – heç nə işləmir? Əladır ki!

– Əlbəttə, əladır! Düz ələyirlər, professor, heç o maaşa da yaşamaq olar? Əgər elektrik və telefon şirkətləri qoşul-sa, mütləq udanıq biz.

– Biz? Sizə nə dəxli var bunun?

– Hə, siz axı bilmirsiniz. Mən də orada işləyirəm...

– Nəqliyyatda?

– Yox, elektrikdə, nə fərqi var ki? Bu, bir trestdir də, professor, özünü deyirdiniz ki.

– Hə, düzdür, trestlər, korporasiyalar, – Fraqa Neto güldü.

– Mən tətillilərlə həmrəylik komitəsinin üzvüyəm və sizin yanınıza gəlmişəm ki...

– Pul lazımdır?

– Yox, senyor. Daha doğrusu, pul da lazımdır, amma bununla başqa komitə məşğuldur, maliyyə işlərinə baxan. Əgər pul barədə kömək etmək istəyirsinizsə, onlardan birinə deyərdim, sizə müraciət edərlər. Mən başqa məsələ üzərində düşündürdüm: bizim komitəyə baş çəkmə bilməzdiniz? Bizdə uşaqlar iyirmi dörd saat növbə çəkirlər, gecə-gündüz iclas edəyirik, çoxları gəlir həmrəyliyi bildirməyə, bizim barədə qəzetlərdə yazırlar, bu, çox mühüm məsələdir. Hüquq fakültəsinin professorları gəlmişdilər, bələdiyyə üzvləri, jurnalistlər, yazıçılar, o qədər yaxşı adamlar gəlirlər ki. Tələbələrə heç demirəm, dəstə-dəstə axışılar, qurtarmaq bilmir gələnlər. Mən də fikirləşdim ki, axı sizin də ideyalar...

– Mənim ideyalarım... Yaxşı eləmisiniz məni yada salmaqda, mən elə əvvəlki adamam. Zəhmətkeşlər üçün tətillər gərəkli deyirdi, bu, onların silahıdır. Amma heç cür gələ bilmərdim ora. Siz eşitməmisiniz? Mən kafedra müdiri vəzifəsinə müsabiqədə iştirak edəcəyəm...

– Bəs professor Viraja? O, axı sağdır hələ, bu günlərdə qəzetdə oxumuşam onun barəsində.

– Professor Silva Viraja istefaya çıxdı, bura, başqa birinin tutduğu vəzifəyə qayıtmaq istəmədi, özü də görün nə vaxtdan heç mühazirə də oxumur. Mən əlimdən gələni elədim ki, fikrini dəyişəm, amma bir şey çıxmadı. Mənim iki rəqibim var, Arşanjo. Biri əməlli-başlı güclüdür – Resfidəki kafedranın privat-dosenti. İkincisi yerlidir, girib-çıxan, hər tərəfdən dəstəyi olan zirək adamdır. Əməllicə qırqın düşəcək, mestre Arşanjo. Mən keçməliyəm elə bilirəm, amma əleyhimə bir kampaniya başlayıblar ki, gəl görəsən, məni nədə desən günahlandırılar, xüsusilə də sizin xatırladığınız həmin o ideyalar. Mən əgər sizin komitədə birçə dəfə

görünsəm, kafedradakı vəzifədən vəz keçməliyəm, əziz dostum... Başa düşürsünüz vəziyyəti?

Arşanjo razılıq əlaməti olaraq başını tərpətdi, professor sözüne davam edirdi:

– Mən axı siyasətçi deyiləm. Mənim öz məsləkim var, heç bir siyasi mübarizə də aparmıram. Bəlkə də, aparmaq lazım idi bu mübarizəni, amma, mənim hörmətli dostum Arşanjo, vəzifəsinə və rütbəsinə mübarizəyə qurban verməyə çoxunun cürəti çatmaz. Ciddi qınamayın məni.

– Bəli, əlbəttə ki, pedel vəzifəsi ilə kafedra müdiri bir tuta bilməzsən. Hər yerin öz qiyməti var. Odur ki mən sizi qınayasam deyiləm, professor. Maliyyə komitəsindəki yoldaşlara deyərdim, sizə baş çəkərlər.

– Ən yaxşısı, axşam evə gəlsinlər qoy.

Arşanjo ayağa qalxdı, Fraqa Neto də durub pulqabısını çıxartdı ki, hesabı ödəsin.

– Sizin elektrik şirkətində vəzifəniz nədir?

– Hesabları paylayıram.

Bir az utanan kimi olmuş professor səsinə içinə salıb soruşdu:

– Bəlkə, mən sizə kömək eləyə bilərəm, Arşanjo? Bunu qəbul eləyin məndən, rica edirəm... – və pulqabısından iri bir əsginas çıxarıb ona uzatdı.

– Xətrimə dəyməyin, professor. Bu pulları da tətillilərə verəcəyiniz məbləğə əlavə edərsiniz. Sizə müsabiqədə uğurlar arzulayıram. Əgər mənə fakültəyə gəlmək qadağan edilməseydi, mütləq gəlib sizi müdafiə edərdim.

Fraqa Neto onu baxışlarıyla ötürdü: ipə-sapa yatmaz qocadır, lənət şeytana! Nəse bir həyəcan vardı içində, maşınına sarı qətiyyətsiz addım atdı. "Tərs oğlu tərs, hesab daşıyır bu yaşında. Müsabiqə isə müsabiqədir də, kafedradır, balaca iş deyil ki..."

Dosent yerinə Avropadan yenidən gəlmiş namizəd özünü marksist elan eləyə bilirdi, onda aləm qanşardı, yəqin. Amma kafedra müdiri vəzifəsi uğrunda iki namizədlə eyni zamanda – onların biri savadlı və bilikli idi, ikincisinin isə birbaşa nazirlikdə adamı vardı – mübarizə aparın tıbb fakültəsi professoru tətillər komitəsinə ayaq basa bilməzdi, təbii ki, əgər müsabiqədə uduzmaq, karyerasını məhv etmək istəmirdisə. "Bu, kafedranı bir kanara tullamaqdır, hörmətli

Arşanjo. Siz özünüzdə dediniz ki, professor pedel deyil. Pedel kasıbdır, amma qüruru var. Professor varlıdır, bəs onun vüqarı hani, hani düzgünlüyü? Yəni yalnız pedel düzgün, qürurlu ola bilər?" Fraqa Neto addımlarını tezləşdirir, az qala, qaçır.

- Arşanjo, Arşanjo! Dayanın!
- Bəli, professor...
- Sizin bu komitə... Saat neçədə deyirsiniz gəlməliyəm?
- Nə vaxt istəsəniz, elə lap indi... Bir yerdə gedərik, mənəm əzizim.

Professor Fraqa Neto kafedranı itirmədi, müsabiqədə isə həm eruditi, həm də zirəyi darmadağın ələyib uddu. Pedro Arşanjo isə vəzifəsini itirdi, bu qoca tətillə can yandıranların komitənin işinə cəlb edilməsi ilə kifayətlənmədi. Təbliğatçı oldu: inandırır, sübut ələyirdi, elektrik şirkətinin, onun ardınca da telefon şirkətinin tətillə qoşulmasının səbəblərindən birinə çevrildi. Sözü bir yere qoymuşdular, əməlli-başlı tətillə idilər, qələbə də qaldılar, rəhbərlik də heç kəsi işdən qovmadı, hələlik. Təməzləmə əməliyyatı təxminən bir aydan sonra başlandı. İşdən çıxarılan birincilər sırasında Pedro Arşanjo da vardı. O, Pelourinyo ilə gülə-gülə gedirdi. İşsiz. Hə, Zabela, chomeur¹...

4

Sarsaq vəzifələrin sırası getdikcə daha tez-tez əvəz ələyirdi bir-birini, maaş isə azala-azala gedirdi. Bu yaşda iş tapmaq onszu da asan bir şey deyil, bir gəl iş cədvəlinə riayət etməyən, hər şeyi yarımcıq qoyan, gec gəlib-tez gedən, hərdən başı yollüstü kiminləsə söhbətə qanışdığından heç gəlməyən dözülməz qoca ola. Xətrini nə qədər çox istəsən belə, bu cür işçini saxlamaq olmur iş başında. Səhər qəzetlərindən birinin redaksiyasında ştatdankənar korrektor işləyirdi: işə gah biri gəlmir, gah o birisi, qocanın isə hər şeydən başı çıxır, qrammatikada da, orfoqrafiyada da güclüdür. Hələ səhər tezdən, qəzet çıxamıyşdan, sarapatel və bir qədər qəşasani qabağına qoyub ölkədəki, bütün dünyadakı son hadisələrdən danışdı dostlarına: Migelə, mayora, Budiana, ya da Mane Limaya. Dünya qanışib bir-birinə: gah

¹ İşsiz (fran.)

bir yerdə qiyamət qopur, gah – başqa yerdə. Faşistlər Sav çarçasını taxtdan salıblar, Həbəşistanda zənciləri qırırlar, ah, Sabina dos Anjos, sənin kralını həbs düşərgəsinə atıblar! Yəhudi talanları davam edir, ari irqin üstünlüyü barədə nəzəriyyə artıq dövlət doktrinası elan olunub, təbiiylə guruldur, dünya müharibəsi qətiyyənlə uzaqda deyil. Brazilyada da yaxşı bir şey yoxdur. Təzə dövlətdir də, ağzını açmağa imkan vermirlər, həbsxanalar ağzına kimi doludur. Bir müddət keçdi, qocanı nəinki işdən çıxardılar, hətta adını qəzet əməkdaşlarının "qara siyahı"na da saldılar. Güman etməyə əsas vardı ki, qoca Pedro Arşanjo siyasi quluzorlulardan biri, polkovnik Karvalyonun Hitlerə təriflər yağdıran məqaləsini bilərəkdən təhrif eləmişdi. Qəzetlərə mətbuat və təbliğat departamentinə səhifədə xüsusi yer ayrılması tapşırığı ilə birgə göndərdiyi mətnə təhrif və səhvlərdən salamat yer yox idi. Dövlət senzoru qəzetin redaktoruna – onlar həm də möhkəm dost idilər – deyirdi ki. "Hitlerin təsin" ifadəsi yerinə "Hitlerin əsiri" getməsinin təsadüf olması inanmaq olardı, deyərdin ki, linotipçi bir düymənin yerinə başqaq basıb da. Lakin "bəşəriyyətin xilaskarı" əvəzinə, "bəşəriyyətin miraskarı"nı görəndə artıq təsadüfə inanmırsan. Onda ola ki, düz iki yerdə "Hitler" əvəzinə "Götler" getsin. Tənnin üzü bizə tərəf imiş ki, Rioda bu ifadəni heç bilmirlər, sırf Baiya söyüşüdür. Amma nə olsun? Paytaxtda bir səs-küy qalxdı ki, gəl görəsən, mən də, baş senzör kimi, qəzetin bütün tirajının müsadirəsi və çapının səkkiz gün dayandırılması barədə qərar çıxararı oldum, yoxsa daha pis ola bilərdi. Redaksiyalardakı senzorlara da tapşırılmışdı ki, təhqiqat aparsınlar bu hadisə ətrafında, günahkarlar cəzalandırılsın. Senzorlar isə bir söz deyə bilmədilər – həmin axşam məqaləni redaktə, korrektə edənləri tap görüm, necə tapırsan! Həmi bir nəfər kimi boynundan atırdı, heç kim heç nə bilmir, vəssalam. Korrektorları hərdənbir əvəz ələyən qocadan isə heç kəs heç nə xəbər almadı, çünki qəzetin sahibi çapının müvəqqəti dayandırılmasından dəyən maddi ziyanı əsəbiləşsə belə, diktaturanın əlindən lap çox yanıqlıydı, qocanın da adını təhqiqatə cəlb edilənlərin siyahısından özü öz əliylə pozmuşdu, əvəzində onun adını "qara siyahı"na salmışdı: "Əgər bu qoca qrankalan bundan sonra da təhrih eləsə, axırda hamımızı damlayacaqlar!" "Ay səni, qoca!"

– bunu da linotipçilər deyirdilər. Qəzetin həmin o sayı görünməmiş qiymətə satıldı.

“Əgər o, sadəcə olaraq, işləməsəydi, bu hələ dərdin yansı idi, – Pedro Arşanjo Ədalət sarayının dəftərxanasına, sənədlərin surətini çıxarmaq üçün işə götürən notarius Kazuza Pivide mayor Damian de Souzaya izah edirdi. – Belə burasındadır ki, o, başqalarına da işləməyə imkan vermir: o gələnin kimi hamı alındı na var bir kənara atır, başlayır ona qulaq asmağa, bu qocanın da çinədini ağzına kimi əhvalatlarla doludur, bir-birindən maraqlı, seu mayor. Mən özüm də birdən ayılıram ki, əl saxlayıb ona qulaq asıram”. Gimnaziyada nəzarətçi kimi isə Pedro Arşanjo düz bir sutka işlədi: ona elə gəlmişdi ki, internatdakı uşaqlar – məhbusdurlar, ailədən də qoparılıblar, küçədən də, sərt nizam-intizamın qurbanları, daim ac və azadlıq həsrətiylə yanib-yaxıllan məhbus. Özünün ilk və son növbətçiliyində o, oğlanlarla improvizə olunmuş ədəbi-musiqili gecə təşkil eləmişdi: şeirlər və kavakinyo. Onlar düz səhərə kimi oxuyacaqdılar, əgər təcili olaraq evdən çağırılmış gimnaziya direktoru “bu dəhşətli biabırçılığa” son qoymasaydı. Pedro Arşanjo mehmanxanada qapıçılıq edərkən, öz postunu tez-tez buraxıb gedirdi, tək onu kimsə harasa dəvət edəydi. “Olimpiya” kinoteatrında biletiçi işləyəndə isə bazar günü səhər seanslarına bütün zənci uşaqlarını pulsuz buraxırdı. Tikintidə nəzarətçi olanda da fəhlələri söhbətə tutub əmək məhsuldarlığını aşağı salırdı, – o, nəzarət üçün yaranmamışdı, ondan briqadir də alınmadı, nəzarətçi də. Nəyinə lazımdır fəhlənin ki, beş-on qəpik alıb, ağasının mənfəəti üçün öz belini qırsın? Qoca ciddi gündəlik rejimə heç vaxt riayət eləmirdi, hətta öz tədqiqat işlərini aparanda belə, daha çox özünün daxili ritminə qulaq asırdı, nə saata baxırdı, nə də təqvimə. Kostyumu sürtülmüşdü, köynəyi tikişindən sökülürdü, ayaqqabıları abırdan düşmüşdü. Cəmi bir kostyum, üç köynək, iki tuman, iki cüt də corab – özünü necə formada saxlayasan? Amma, hər halda, pintliliklə, kirpəslə heç arası yox idi, qarderobunda nə vardısı, özü yuyurdu, yirmi ildir yanından ötüb-keçdiyi treyrolu ayaqqabı təmizləyən Kardeal isə onun ayaqqabılarını pulsuz, özü də lap güzgü kimi parıldadırdı: “Atacan, yaxın gələn, təmizləyim...” Lakin Pedro Arşanjo ruhdan düşmüşdü, bütün

günü gəzirdi. Budur, “Dante Aligyeri” dükanında Bonfanti ilə dalaşır: “Kulinar kitabının pulları qaldır, ay Kalabra quldu-ru?” – “Yaxşı, tutalım mən qulduram, bəs kalabralı niyə, *io sono toscano, Dio merda!*”¹. Elə söhbətləşə-söhbətləşə, bir də görürsən, gün günortaya çatdı, üzünə axşama getdi, gah Migelin dükanında, gah Pelourinyodakı bir emalatxanada, gah Qızıllı Bazarın, Merkado Modelonun köşkündə, gah da müqəddəs Varvara kilsəsinin qabağında.

Hər yerdə yeməyə dəvət edirlər, onun kimi masa yoldaşı var məgər? Arşanjo Terensiyanın mizi arxasında daimi qonaqdır, indi Terensiyanı mətbəxdə qardaşı qızı, altı uşaq anası, iyirmi beş yaşlı gözəl Nair əvəz edir. Uşaqlarının böyüyü Terensiyanın nəvəsidir, Nair onu bibisi oğlundan qazanıb, oğlan o qədər axmaq deyildi ki, bu gözəllikdə mirvari gilasını kiməsə versin, qalan uşaqların isə hərsi bir kişidən idi, nə rəng desən vardı, ağdan tutmuş qaraya kimi: Nair irqçi deyildi və vaxtını da boş keçirmirdi.

– Belə şey olar?! Kişi görən kimi özünü itirir... – başı ağappaq olmuş Terensiya gözlerini həmsöhbətinə dikib şikayətlənirdi. – Səndəki qürur yoxdur onda, kirvə.

– Məndəki qürur? Nədən danışsan?

Cavabı Pedro Arşanjo qadının kədərli baxışlarında oxudu: onun bircə kəlmə sözünü, eyhamını, xahişini neçə il gözləmişdi. “Yox, əzizim, qürur deyil bunun günahkarı, hörmətdir. Məgər mənə az söhbət eləmişəm çəp Souza-dan? Danışanda səsinde qəzəb vardı, ürəyində ümid. Mən sənəin çöhrəyini yemişəm, oğluna savad vermişəm, tək yatdığın yatağına hörmət eləmişəm, elə düşündürdüm ki...” – “Sən bu qədər ağılısan, kirvə, sən axı Şanqonun gözüsən, necə görmədin içimdəkiləri? İndi gecdir, çox gecdir, qocalmışıq artıq”. – “Yəni, doğrudan, qocalmışıq, kirvə? Bəs Nairin sonbeşiyindən əvvəlki, bax, o, gonbul kimdəndir? Onun hələ iki yaşı tamam olmayıb, atası isə, kirvəcan, bax sənəinlə üzbəüz oturub indi...” Pedro Arşanjo kapoeyra məktəblərinə baş çəkirdi, Budianla və Valdeyoyla danışdı, “Afrika zərəfatçıları” afoşesinə gedirdi, kandombledə olurdu, gecə meyxanalan “Yeddi qapı” və “Çəhrayı su”ya dəyirdi. Birilə söhbət edir, başqasından nəse eşidib dəftərinə yazır, öz əhvalatları ilə adamı ya gülməyə, ya da ağlamağa məcbur

¹ Mən toskanaliyam, lənət şeytana (*ital.*)

edir və yenə də öz yolunu tutub gedirdi – Pedro Arşanjo ömrünün son illərini beləcə yaşadı. Daim tələsən, daim xalq içində, daim tənha.

Tənhalıq dönmədi Lidio Korronun ölümü ilə başladı. Tez gəlmədi özünə, bütün enerjisini, bütün həyat eşqini köməyə çağırırdı. Tədricən bütün əhvalatlarının sevimli qəhrəmanı olan kirvəsini yaddaşında canlandırmağa bildi. Pedro Arşanjo nə etmişdisə, nəyə nail olmuşdusa, hamısı Lidionun köməyi, Lidionun dəstəyi ilə mümkün olmuşdu. Qardaş, əkiz qardaş idilər və yalnız ölüm ayırdı onları: "Bir dəfə, çox-çox illər qabaq, Lidio kirvə ilə lənsən bayramına getdik, yolumuz qısa deyildi, Qomeyyaya gedirdik, o vaxtlar da komissar Pedritonun əmri ilə dəyənəklər müqəddəslərin qullarını hey cırpırdı ha. Lidio kirvə..." Pulkeriya ana Arşanjonun imkansızlığını və ehtiyacını görərək və terreyronun bütün işlərində ona necə yardım etdiyini yadına salıb, indiki qayğılarının da bir hissəsini öz üzərinə götürməsinə təklif elədi, amma bu dəfə müəyyən qədər pulun müqabilində. Ona lazım idi ki, kimsə sekta üzvlərindən aylıq pul yığsın, torpağa, "müqəddəs qızların" nın ailələri, qohumları yaşayan daxmalara görə icarə haqqını toplasın. Ona bir inanılmaz adam lazım idi ki, bütün haqq-hesabı aparsın, özünün qəti vaxtı yox idi. Pulu da az verəcəkdə ona, heç olmasa, tramvayda gedib-gəlməyə çatardı da. Tramvay pulunu hələ tətilər vaxtından vermirdi, daha doğrusu, almırdırlar ondan. Yeməyi də bəs eləyir, hamı qonaq çağırır, hələ seçmək də lazım olur. "Mən sənin tapşığını yerinə yetirəcəyəm, Pulkeriya ana, bir Ojuoba kimi, sənin bir dostun kimi, amma bir şərtlə: mənə pul lazım deyil, xətrinə dəymə, ana". Öz içində isə fikirləşdi: "Əgər mən hələ də möcüzəyə inansaydım, sirrimi açmasaydım, onda elə bu inamın özünə görə müqəddəsə pul qəbul edə bilərdim. İndi isə – yox, Pulkeriya ana, mən bunu sədaqətli bir dost kimi edəcəyəm. Din qardaşına pul verə bilərsən, dost isə yox, dostluğun əvəzi pul deyil, başqa açmasıdır, özün yaxşı bilirsən!" Və budur, Pedro Arşanjo ömrünün sonuna kimi hər ay sekta üzvlərindən, Pulkeriyanın terreyrosunun uşaqlarından üzlük pulu, burada yaşayanlardan kirayə haqqı yığır, bütün hesab-kitabı səlhiyələ aparır və cibində hardansa beş-on dənə xırd pul peyda olanda da çıxıb atırdı orşın daxlına, Şanqonun sinisinə, Eşunun mehrabına. Bir dəfə

neca oldusa, düz bir həftə yoxa çıxdı, dostları yaman nigaran qaldılar. Axtardılar, axtardılar, qoca yoxdur ki yoxdur, kim bilir harada yaşayır o? Dənizə mənzərəsi olan, otuz il sərasər yaşadığı mansardadan kəçəndən sonra daimi bir yeri yox idi, hər ay təzə bir yerə köçürdü, quş kimi azad yaşayırdı. Həyəət ki, Ester tapdı onu, Yuxarı Masieldəki fahişəxanayı saxlayan, hörmətli qadın və Ojuoba Arşanjonun keçmiş iavosu yanında. Nə vaxtlarsa, hələ lap uşaq olanda, kafələrin birində ofisiant işləyirdi, həm də kandombledə iştirakı vardı. Qoca Maje Bassan artıq zorla yeriyirdi deyər, Ojuoba ona iavonun gəmisini etibarlı limana salmaqda kömək eləyirdi. Esterin müqəddəsə ithaf günü yetişəndə öz əlinə çox da güvən-məyən Maje Bassan ülgücü Ojuobaya vermişdi...

Murdar iyli bir daxma, nə çarpayı var, nə döşək, birca dənə köhnə, dəşik-dəşik yorğan, bir də ki içi kitabla dolu yeşik – belə yoxsulluğu ilk dəfəydi gördükdü Ester – Arşanjo qızdırma içində uzanıb, amma deyir ki, boş şeydir, azacıq soyuq dəyib, vəssalam. Həkim onun ciyərlərində sətəlcəm tapdı, iynə-dərman yazdı, ləngimədən xəstəxanaya aparmaqlarını tövsiyə elədi. "Xəstəxanaya – heç vaxt!" – Arşanjo etiraz elədi, onun ayağı da dəyməyəcək xəstəxanaya. Yoxsul üçün xəstəxana gözgöbəsi ölümdür. Həkim çiyinlərini çəkdi: "Onda, heç olmasa, elə bir yerə aparın ki, şəraiti babat olsun, bu rütubətdə yaşamaq olmaz, burada heç şıovullar da davam gətirməz". Esterin obyektində kiçik bir otaq vardı, bufetçi üçün ayırmışdılar, müştərilərə pivə, vermut, konyak verirdi, qayda-qanuna nəzarət eləyirdi, lazım gələndə qızlara qahmar qıxdı. Bu mühüm və rəngarəng vəzifələri Qarışq Mario adlı bir mulat yerinə yetirirdi. Lakin o, nümunəvi bir ata kimi öz evində, arvad-uşağının yanında gecələyirdi deyər, otağı boş qalırdı. Fahişəxana, təbii ki, Ojuoba ata üçün o qədər də uyğun yer deyildi, amma daha nə etmək olardı ki, Esterin başqa çıxış yolu yox idi, tərs qoca xəstəxana adını eşidəndə daş atıb, başını tuturdu. Beləliklə, ömrünün sonunu elə həmin kiçik otaqda keçirəsi oldu, həyatından da çox razı idi. Bir işdən başqasına keçə-keçə – əslində heç birinə iş demək olmazdı onların – Pedro Arşanjo yetmiş yaşına yetişdi, heç bir tənəyə-filan da olmadı; ömrünün yetmiş birinci ilində müharibə başladı və elə həmin bu müharibə də onun əsas qayğısına çevrildi, bütün

günlərini, saatlarını, dəqiqələrini ona həsr eləyirdi. Harda olsaydı – şəhərin istənilən hissəsində, evlərdə, bazarlarda və yarmarkalarda, dükan və emalatxanalarda, terreyro və küçələrdə – hər yerdə mübahisə edir, qızışırdı. İçində daşdığı və əməli olaraq həyata keçirdiyi nə vardısı, hamısı indi təhlükə altındaydı, dəhşətli təhlükə, ölüm təhlükəsi. O həm əsgər, həm general idi, o, ölkəsinin vətəndaşıydı, taktik idi, strateq idi, döyüşü başlayıb, davam etdirir, aparırdı. Hamı ruhdan düşüb, məğlubiyyətini etiraf eləyəndə o, mulatlardan, yəhudilərdən, zəncilərdən, ərəb və çinlilərdən ibarət qoşunun başında durub, faşist ordusunun qarşısını kəsdi: "İrəli, uşaqlar, meydan sulayan ölümün üzərinə, əclaf xəstəliyin üzərinə hücum!"

Hələ cavanlıqdan piyada yeriməkdə tayı-bərabəri olmayan Pedro Arşanjo nümayişçilərin arasında Kampo Qrandən Prasa da Seye qədər getdi, yəni müharibənin dördüncü ildönümü münasibətilə keçirilən bu nümayiş əzəmətli mitinqlə başa çatana qədər camaatla oldu. Altı dəşik ayaqqabıları ayağını sürtməsin deyə içinə karton kəsib qoymuşdu, indi artıq penceyindəki ləkələri də, şalvarındakı dəşikləri də gizlətməyə cəhd göstərmirdi. Antifaşistlər meydana minlərlə nümayişçi yığa bilmişdilər. Qəzetlərin birində iyirmi beş min yazırdılar, o birində otuz min. Tələbələr, fəhlələr, qulluqçular, ictimai-siyasi xadimlər, bütün təbəqələrin, bütün peşələrin nümayəndələri. Gizli Braziliya neftindən yanan məşəllərin işığında – bu neftin mövcudluğu rəsmən etiraf edilmirdi və hökumətlə bu barədə mübahisə açanların çoxu azadlığını itirdi – əzəmətli insan kütləsi həyacanlanır, xorla şüarlar qışqıraraq səs-küy salırdı, "Yaşasın!" və "Rədd olsun!" nidalarını minlərlə səs təkrarlayırdı. Mütəfiq dövlətlərin bayraqları, plakat və şüarlar, faşizmə qarşı mübarizə aparən dövlət başçılarının böyük portretləri. Dəstənin önündə həkimler korporasiyasının rəhbərləri Franklin Delano Ruzveltin portretini aparırdılar. Pedro Arşanjo nümayişçilərin arasında Fraqa Netonu tanıdı, o, başını dik tutub, kürən saqqalını bir çağın kimi qabağa verərək addımlayırdı. O, polis qadağına məhəl qoymayan ilk şəxsiyyətlər

arasında idi və aşkarda tələb edirdi ki, Braziliya qoşunları faşizmlə mübarizəyə yollansın. Bir qədər arxada Çorçill və Stalinin portretləri gedirdi – alqış nidaları altında – de Qoll, Varqas...¹ Dəstələrin üzərində iki şüar üzürdü. Birincisi Braziliyanın elan etdiyi, sırf simvolik xarakterli müharibənin realığı çevrilməsini tələb edirdi. İkincisi isə Rekonkavoda tapıldığı artıq heç kəsə şübhə doğurmayan Braziliya neft yataqlarının kəşfiyyatı və istismarına başlamaq üçün tədbirlər görülməsinə çağırırdı. İlk dəfə idi siyasi məbuslara amnistiya verilməsi də tələblər sırasında səslənirdi. O ki qaldı azadlığa, xalq onu mitinqlərə, nümayişlərə çıxmaqla özü qazanırdı. Yoxsul, qoca Arşanjo bir nümayiş də buraxmırdı, nətiqlərdən əla başı çıxardı, onların müharibə əleyhinə vahid cəbhədə çıxış etməsinə baxmayaraq, hər birinin siyasi xəttini dəqiq təyin edə bilirdi. San Pedro tərəfdə, Politeknik məktəbin qarşısında nümayişçilər qısa müddətə ayaq saxladılar, ikinci mərtəbənin pəncərəsindən kimsə alovlu bir nitq söylədi; nitq irqi nifrət üzərində qurulmuş totalitar faşist rejimini dəmğalayır, demokratiya və sosializmə təriflər yağdırdı. Onun ağzından çıxan hər ifadə alqış partlayışı qoparırdı. Qoca Arşanjo çətinlikdə skamyanın üstünə çıxıb nitqi gördü. Bu, onun sevimlilərindən biri, Politeknik məktəbin tələbəsi, zil, təmiz səsə, bələğətli çıxışa malik, əsl lider Fernando de Sant Ana idi. Elə Tadeu kimi anq, qarabuğdayı oğlan. Çox illər əvvəl, I Dünya müharibəsi başlananda, Tadeu Kanoto elə bu pəncərədən nitq söyləyərək, Braziliyanı alman militarizminə qarşı müharibədə iştiraka çağırırdı. Onu, Pedro Arşanjonu isə həmin müharibə o qədər də narahat etmirdi, amma Fransa və İngiltərəni müdafiə edəndə xəsislik də göstərmirdi. Tadeunun nitqində onu bu oğlanın parlaq zəkası, səlis danışığı, sübutların dəqiqliyi valeh edirdi. Bu günlərdə Arşanjo qəzetlərdə "görməli bəyali şəhərsalma mühəndisi" barədə bir tərifli yazı oxumuşdu, yazıda xəbər verilirdi ki, onu federal ərazinin prefekturasının ictimai işlər üzrə katibi təyin etmişdilər. Nəhayət ki, dünyaya gəlməyə başlayan nəvələrinin təربiyəsində iştirak etmək üçün Gomeslər Rio-de-Janeyroya köçmüşdülər. Ya Lunun Fransada müalicəsi kömək etmişdi, ya da anası dona Emiliyanın Baiyada Bonfim

¹ Varqas Jetilio – 1930-1945, 1950-1954-cü illərdə Braziliyanın prezidenti

xilaskanna etdiyi əhd. Hə, bu, başqa məsələ: indi qoca, natiqin – gənc metisin irqçılığı ifşa edən hər sözünü lap uşaq kimi içinə çəkirdi, – bu qaynar cavanlar artıq öz gələcəklərinin siluetini cızdılar. Pedro Arşanjo skamyadan düşür: o, bu müharibədə artıq çoxdan veterandır, gör neçə illərdir öz xəttini yürüdür və bütün ömrü bu cəbhə xəttinin ön sıralarında keçib. Kastro Alves meydanında yenə dayanırlar, kütlə Barrokinya, Montanya küçələrinə dolmağa macal tapmır, dəstənin quyruğu San-Bentoda qalır.

Quyruq oradan, demək olar ki, yoxuşun düz ortasına kimi uzanır. Ayaqları yorğunluqdan sızıldayan qoca mayoru gördü: o, Kastro Alvesin heykəlinin pyedestalinə çıxaraq, şəhadət barmağını göyə qaldırıb nəse deyirdi. Pedro Arşanjo yalnız alqışları eşidirdi, natiqin sözləri isə ona yetişmirdi. Buna heç etiyac da yox idi, o, yaxşı bilirdi ki, belə anlarda hansı sözlərdən istifadə eləyir, rəngarəng epitetlərinə, nidalarına bələd idi: “Ey xalq! Ey Baiya xalqı!” Bütün xalqın nümayəndəsi, yoxsulların ədalət keşikçisi, məhbusların ümidi, bədbəxtliyə düşər olanların havadan, bisavadların müəllimi, xalq vəkili, – budur onun balası Damian, pyedestalin pillələrinə qalxıb. Gün əylirdi, o, görünür, həyəcədən artıq neçə stəkan kaşasa vurmuşdu, amma fikri aydın, nitqi alovlu idi və hələ heç kəs heç vaxt onu sərxoş görməmişdi. Natiqlərdən hər biri bu və ya başqa təşkilatı, cəbhəni, həmkarları, sinfi, birliyi, təqibdə olan qeyri-leqal partiyayı təmsil edirdi. Mayor isə alçaq pyedestalin üstündə bütün xalqın adından danışdı, kütlədən də, demək olar ki, seçilmirdi. Nümayişçilərin sırası əzəmətli bir ilan kimi Çili küçəsinə buruldu, sarayın evyanından xalqa prezidentin nümayəndəsi əl elədi. Prefekturanın binasındakı pəncərədən nümayişçilərə professor Luis Rocio müraciət elədi: “Biz qələbə çalacağıq!” Qoca Luisi hələ tələbə ikən xatırlayırdı, onun irqçi professorun simvolik dəfnində iştirakı, Pedro Arşanjonun işdən qovulmasına etiraz olaraq terreyroda çıxışı gözlərinin qabağında idi. Bayraqlarla bəzənmiş tribunanın qurulduğu Prasa da Sedə yekun mitinqi keçirildi. Qoca, camaatın arasından birtəhər sivişib, irəliləyir, qabağa keçmək üçün icazə istəyirdi, onu tanıyanların hamısı yol verirdi. Budur, o artıq tribunaya yaxınlaşıb. Həkimlərin antifaşist cəbhəsi adından Yaşıl Burun adalarından bir mulat oğlan

danışır, ucaboy, qəşəng, güclü bəm səsi var; bu, doktor Divaldo Mirandadır. O, universiteti az əvvəl bitirib, qoca onu tanıdırmı, amma min doqquz yüz qırx üçüncü ilin həmin bu sentyabr günün çoxdan unudulan işləri bir-bir yada salır, keçmişin kölgələrini, kabuslarını dirildir. Tibb fakültəsinin professoru Arqolo de Araujo adlı birisinin qanun layihəsi irəli sürən kitabçasını yada salırdı. Layihə zənci və metislərin ölkənin ən ucqar rayonlarında təcrid olunmasını, onun ardınca da tropik hərarətə və bataqlıq qızdırmasına dözməklə bu insanların Afrikaya köçürülməsini nəzərdə tuturdu. Onda bu layihə tərəfdar toplamadı, gülüş və qəzəb doğurdu. Hitler hakimiyyətə gəlib, minillik irqçilik erasının başladığını elan eləyəndə həmin professor hələ sağ idi və bu hadisəyə “Tannın elçisi” məqaləsi adında bir sayıqlama ilə cavab vermişdi. Tannı onu zənci və yəhudiləri, ərəb və metisləri, murdar mulatları qırmaq üçün, bir zamanlar professorun təklif etdiyi soyqırımını qanun səviyyəsinə qaldırmağa göndərmişdi. Temperamentli və gözəl cavan natiqə ləzzətli tamaşa edən qoca otuz beş illik tarixi olan söhbəti yadına saldı. Pedro Arşanjo özünün ilk kitabını təzəcə nəşr etdirmişdi və professor Arqolo onu fakültənin dəhlizində saxladı. “Bu bədxassəli şişi, – professor metisləşməyə işarə edərək dedi, – kəsib atmaq lazımdır. Cərrahi müdaxilə yalnız kənarları dəhşətli bir tədbir kimi görünür, əslində isə o, qaçılmaz və səmərəlidir”. O vaxtlar elə bu natiq kimi sözün düzünü deyən və qətiyyətli olan Arşanjo gülüb soruşmuşdu: “Bizim hamımızı bir-bir kəsib atmağı deyirsiniz?” Məhkəmə tibbi kafedrası professorunun gözlərində fanatizmin sən işığı parlamışdı. O, özünün mərhəmət bilməyən, qeyri-insani hökmünü verirdi: “Hamını məhv etmək gərəkdir, dünya ari irqə, ali məxluqlara məxsus olmalıdır, qullar yalnız qara işlər üçün yararlıdır”. Dahi, rəhbər, Tann elçisi o kəs sayılacaq ki, bu dəhşətli ideyanı həyata keçirsin, bu yüksək məqsəd naminə müharibəyə qalxsın: dünyanı yəhudilərdən, ərəblərdən və sarılardan təmizləsin, Braziliyadan “millətimizi korlayan afrikan zirzibili”ni süpürüb çıxarsın. Professorun tələb və təklif etdikləri həyata keçirildi. Qoca Arşanjonun isə hamısı can atdığı, uğrunda mübarizə apardığı nə var-dısa, təhlükəyə məruz qalmışdı. Yenə eyni ideyaların, eyni prinsiplərin toqquşması. Artıq diskussiyada yox, döyüşdə,

əldə silah və sursat varkən. Qan sel kimi axır, legionlar məhv olur. Bəs əgər Hitler qələbə çalsaydı? Hitler və yaxud irqçiliyin başqa bir fanatiki? Hamını ölümə, qul olmağa məhkum edə bilərdimi? Professor təsdiq edirdi ki, şəksiz, edə bilərdi, yalnız lider lazım idi, bu vəzifəni öz üzərinə götürməyə hazır olan bir lider və dumanlı uzaqlardan, Almaniya'dan Hitler cavab verdi ona: "Oldu!" Yaxşı, bəs əgər udsaydı o, həqiqətən də, yansına ölüm, yansına da qul qisməti verib, xalqı məhv edə bilərdimi? Qoca elə bu sualın cavabını axtarır nətiqlərin çıxışlarında. Döyüşlərdə sınınmış inqilabçı Jokondo Dias Braziliya zəhmətkeşlərindən azad dünyanın əsgərlərinə salam göndərir və kütləyə "amnistiya" kəlməsini atır, bu sözü minlərlə səs təkrar edir və bu xor hələ səslənəcək, yalnız qələbə ərəfəsində kəsiləcək, o zaman ki məhbəslərin qapıları açılacaq. Nestor Duarte, hüquq professoru, yazıçı, boşuq səslə alovlu sözlər söyləyir, onları diktaturanın qandalları üzərinə səpər, demokratiya, azadlığın dirçəlməsini tələb eləyir: "Nasizm əleyhinə mübarizlər döyüşə demokratiya naminə gedirlər". Professor Saliye Yuxt yəhudilərdən danışır, onun hissiyyətli sifətində gettoların dəhşət möhürü var, səsinə – talanların əks-sədası. Həminin tanıdığı və hörmət elədiyi tribun, əla nətiq Edqard Mata mitingi Qonqora¹ üslubunda bitirir: "Hitler apokaliptik həyuləsi, iblisin bic övlədidir, mütləq məğlub olub öz kəşafət bataqlığında boğulacaq!" Kütlə qışqırıqlarla, alqışlarla cavab verir ona, sevinərək hərəkətə gəlir. İnsan dənizi kənarlardan sıxılır və küçələrə axmağa başlayır. Qoca da dirsəkləri ilə işləyərək, çıxışa san gedir, lakin o, öz sualına cavab tapa bilmədi: kimsə, Hitler və yaxud bir başqası, bu gün və yaxud sabah bizləri məhv edə bilərmidi? Qocanı basabasda yaman itələdilər oyan-buyana, cantaraq bir dənizçinin arxasına sığınıb, ağır nəfəs ala-ala ortadan çıxır, İsus Terreyrosuna tərəf gedir və elə buradaca qəfil ağrı sinəsini sıxır. Bu artıq birinci dəfə deyil. O, əlini uzadıb, Yepiskop sarayının divarından yapışmaq istəyir, əli çatmır, yığılır, əgər vaxtında özünü yetirib, onu tutan qız olmasaydı. Qoca özü-nə gəlir, ağrı geri çəkilib, indi bu ağrı – sinəsinin dərinliyində nazik bir bızdır, elə bil.

– Çox sağ ol!

¹ Qonqora Luis de – (1561-1627), orta əsrlər ispan şairi

– Sizə nə olub? Haranız ağrıyır, deyin, mən tibb fakültəsinin tələbəsiyəm. İstəyirsiniz sizi xəstəxanaya otürüm?

Xəstəxanadan qorxurdu, yoxsul üçün xəstəxana həzır tabutdur.

– Yox, elə bir şey yoxdur, adi tutmadır, havam çatmadı. Keçəcək, çox təşəkkür edirəm.

Pedro Arşanjo qolundan tutub ona dayaq duran qara-buğdayı qıza nursuz gözləriylə baxır. Tanış, məhrəm, əziz nəşə vardı bu gözəl simada. Bu, yaqın, Rozanın nəvəsiydi! Elə həmin zəriflik, ehtiras, istiqanlılıq, elə həmin həyəcanlandıırıcı cazibə.

– Siz Rozanın nəvəsiniz, Miminyanın qızı? – Yorgun, amma sevincək notlar.

– Haradan bilirsiniz?

Necə oxşayır və nə qədər fərqlidir, gör necə irq, necə xalq qanını qarşındır ki, dünyaya belə kamillik gəlsin. İpək kimi uzun saçlar, zərif dəri, mavi gözlər, tanım, qamətli, dolğun bədənin ağlasığmaz cazibədarlığı.

– Mən sizin nənənizlə dostluq edirdim, ananızın toyunda da olmuşam. Adınız nədir?

– Elə nənəm kimi, Roza. Roza Alkantara Lavin.

– Tibbi öyrənirsiniz?

– Üçüncü kürsüdəyəm.

– Elə bildirdim sizin nənəniz kimi bir gözəli daha heç vaxt görməyəcəyəm. Roza Alkantara Lavin... – O, qızın mavi gözlərinə baxdı, diqqətli və hər şeylə maraqlanan bir ifadəsi vardı, Lavinlərin mirası. Bəlkə, Alkantaranın? Dərisi qara-buğdayı, gözləri mavi. – Roza de Oşala Alkantara Lavin...

– De Oşala? Kimin adıdır bu?

– Nənənizin.

– Roza de Oşala... Əladır, mən elə bu cür də çağıra-çağam özümü... Bir dəstə tələbə onu çağırır:

– Roza! Roza! Roza, gedək!

– Gəldim, gəldim! – Roza cavab verir, Rozanın nəvəsi, həm ona çox bənzəyən, həm də tamam fərqli.

Nümayişçilər dağılışır, tramvaylara hücum çəkirlər, sönüklü fənarların dirəklərinə gəcə enir artıq. Qoca yorulub, lakin üzündə sevincək bir təbəssüm var. Qıza işə hansısa hissiyyəti deyir ki, köhnə pencəkli, şalvarı yamaqlı və cırıq ayaqqabılı əxsəq və çox güman ki, xəstə, ürəyi döyünməkdən

bezmış qoca, nəyləsə lap məhrəmdir ona, bəlkə də, elə qohumdurlar, nə bilmək olar? Nənin qohumlarından ona bir söz deməməyə çalışırdılar, Oşala nəslinin izi sirli bir zülmətdə itirdi, susurdular onlar barədə. "Əlvida, mənim qızım. Mən sanki Rozanı bir də gördüm". Birdən qız onun özü üçün anlaşılmaz olan hansısa hisslərə tabe olaraq, qocanın arıq, qara əlini ovcuna aldı və öpdü. Sonra da dostlarının yanına qaçdı və səsi-küylü dəstə mahnı oxuya-oxuya, sakitləşmiş küçəylə üzünəşığı tərpendi...

Qoca aramla İsus Terreyrosu ilə Yuxarı Masielə sən isti-qamət götürdü, Esterin obyektində şam zamanı yaxınlaşırdı. Əsi, lap nə boyda qoşun yıgsa belə, xalqı məhvə, qul olmağa məhkum eləməyi kimsə bacarardımı? Rozanı, onun nəvəsini öldürməyi, Gözəlliyi öldürməyi?.. "Xeyir-dua verin, atacan", – lap cavan, bu axşam özünün ilk müştərisini axtarmağa çıxmış bir qız rica edir. Qoca ayaqlarını çəkə-çəkə, alatoranda əyirir. Çətin sualdır, haradan tapsın cavabını?

6

"Son xəbərlər" in axırında – hərbi məlumatlar, afərin bu ruslara, əjdahadırlar. Maluf kaşasa qədəhini gətirir, nümayiş, mitinq müzakirə elədilər, özündənrazı ingilislərin igidliyini, amerikalıların Asiya sahillərində itib-batmış, kiçik adalara reydlərini, sovet qoşunlarının qəhrəmanlıqlarını. Ataulfo, bu zəhlətökən bədbin, inanmırdı ki, qələbə labüdü. "Nə bilmək olar! Hitlerin, bəd ayaqda, nəse bir gizli silahı var, yaqin, bütün dünyanı dağıda bilən bir silah".

– Bütün dünyanı dağıtmaq? Deməli, Hitler müharibəni udsə, ağdərilə olmayan, damarlarında ari qanı axmayanların hamısını qırıb-çata, qul eləyə bilər? Həyatı, azadlığı boğmaq, hamımızı öldürmək, ya da ondan da pis, qul etmək?

Mübahisə yaman qızıqdı: "Eləyə bilər, yoxsa yox, niyə eləyə bilməz? Elə eləyər ki!"

Dəmirçi söhbətin nöqtəsini qoydu:

– Hətta bütün insanların xalığı Tanrı belə, bütün insanları birdən öldürə bilməz, bir-bir öldürür və nə qədər çox öldürsə, bir o qədər də çox adam doğulur, böyüyüb boya-başa çatır. Biz doğulacağıq, böyüyəcəyik, qarışacağıq və heç bir it oğlu bizim qabağımızı ala bilməyəcək!

O, bufetin piştaxtasına lap Manuellə Qəlbigeniş Zenin yumruqları boyda olan ağır yumruğunu elə çırpdı ki, dibində kaşasa olan qədəhini aşdı. Çox yaxşı, qanacaqlı adam olan türk Maluf: adama birini də süzdürdü kaşasanın. Qoca Arşanjo, nəhayət ki, aldığı cavabı təkrar elədi: "Doğulacağıq, böyüyəcəyik, qarışacağıq və heç kim bunun qabağını ala bilməyəcək. Sən haqlısan, dostum, elədir ki var, heç kəs heç vaxt bizi məhv eləyə bilməyəcək. Heç kəs, azizim".

Axşam düşdü, Arşanjonun əlinin keyi keçməmişdi hələ, ağrısı isə sinəsinin harasında gizlənməmişdi. Sağollaşdı: "Sabahadək, mənim əzizlərim, adamın dostları olanda, bir qurtum kaşasası olanda, bir də bax belə inamı olanda yaşamaq gözəldir. Mən getdim. Sonuncu gedən bağlayacaq qapını".

Pedro Arşanjo qaranlıq küçələrlə yola düzəlir, son qüvvəsini yığib irəli gedir. Ağrı sinəsini yırtır. Divardan yapışır, yixilir. Ah, Roza de Oşala!

VƏTƏNİN ŞÖHRƏTİ BARƏDƏ

Çox möhtərəm doktor Zezinyo Pinto uğurlu seçim etmişdi, hər şeyi xırdalıklarına qədər hesablamışdı: Baiya Tarix və Coğrafiya İnstitutunun xudmani və normal dəbdəbəli akt zalı ağzına kimi dolu idi. Bu mötəbər məclisə göz gəzdirən tibb fakültəsinin dekanı qubernator əlahəzrətlərinə dedi: "Əgər indi institutun binasına bir bomba düşsəydi, Baiya öz ziyalıların bütün qaymağını itirərdi, birçə nəfər də qalmazdı". Həqiqətən də, Pedro Arşanjonun yüzillik yubileyinin bayram təntənəsinə bütün aristokratlar, Baiya cəmiyyətinin qaymaqları toplaşmışdı. Hamını buraya vətən – daş üçün fərəhli olan bir vəzifəni yerinə yetirmək istəyi gətirmişdi: vətənin şöhrətini daha da ucaltmaq. İnstitutun prezidenti təntənəli mərasimi açarkən, hələ qubernatora sədr kürsüsündə aylaşmayı ilə bağlı xahişini dilə gətirməmişdən, özündən müstəbəh kibarların bostanına kiçik bir daş atmaq kimi günahsız bir ləzzətdən kam almaq fürsətini özünə rəva bildi: "Burada ona görə toplaşmışıq ki, bizi əcdadlarımızın tam siyahısı ilə tanış edən bir şəxsin əzəmətli yüzilliyinin bir gününü təntənəli şəkildə qeyd edək". Özünün xeyli yaşı

olmasına və başının mühüm tarixi araşdırmalara qarışmasına baxmayaraq, prezident Maqayaens Neto tikanlı sözləri xoşlayırdı, ən gözəl Baiya ənənələrinə uyğun ruhda epigramlar yazırdı. Rəyasət heyətinin üzvləri öz yerlərini tutandan sonra qubermator sözü bayramın təşkilatçısı, "Jornal da Sidade" qəzetinin sahibi Zезinyo Pintoya verdi.

– Bu təntənələri təşkil eləyərkən qəzetimiz öz məramnaməsinin ən mühüm bir bəndini – gələcək nəsillərə yol göstərmiş görkəmli həmvətənlərimizin təbliğini və şöhrətləndirilməsini nəzərdə tutan bəndini – yerinə yetirir. İndi budur, "Jornal da Sidade"-nin döyüş şeyurlarının çağırışına cavab verən, tərəqqi və sənayeləşmə reysləri ilə irəliyə sürətli bir sıçrayış edən Baiya vətənimizin şöhrətini artıran, bütün dünya ictimaiyyətinin diqqətini özünə cəlb eləyən dahi Pedro Arşanjoya öz minnətdarlığından doğan borcunu qaytarır.

Sonra bu ağır marafondan keçib, sağ qaldığına və həbsə düşmədiyinə son dərəcə təəccüblənən professor Kalazans, Ceyms D. Levensonun yubiley komissiyasına məktubunun tərcüməsini oxudu. Nobel mükafatı laureatı təntənələrin təşkilı ideyasını alqışlayaraq, baiyalı korifeyin tərcümələr vasitəsilə bütün mədəni ölkələrin mali olmuş əsərlərinin təntənəsi barədə məlumat verirdi.

– Pedro Arşanjonun əsərlərinin populyarlaşması ona gətirib çıxardı ki, Braziliyanın irqi məsələnin həllinə özünə-məxsus töhfəsi, ən ali humanizm ideyalarının indiye kimi heç kəsə məlum olmayan təzahürü, indi artıq müxtəlif mötəbər elmi mərkəzlərin ən geniş tədqiqat mövzusunda çevrilmişdir.

Həkimlərin ədəbiyyat cəmiyyəti adından çıxış edən doktor Benito Maris, Pedro Arşanjo barədə, ilk növbədə, söz sərrafı, istər elm, istərsə də incə söz sənətində zirvələr fəth etmiş tibb korifeyləri ilə ünsiyyətdə formalaşdırdığı "incə və axarlı" dilin təmizliyi uğrunda mübarizə aparan bir şəxsiyyət kimi söhbət açdı. Tibb fakültəsinin dekani artıq çoxlarına tanış olan tezisi təkrarladı: "Pedro Arşanjo tibb fakültəsinin yetirməsi, bu böyük məktəbin müdavimidir, orada işləyib, yaradıcılıqla məşğul olub və məhz fakültə ona yaradıcılığı üçün şərait və münbit mühit yaradıb". Fəlsəfə fakültəsi adından heç kim çıxış etmədi: metisləşmə və

aparteid mövzusunda seminarın qadağan edilməsi ilə əlaqədar aldığı zərbədən hələ də özünə gələ bilməyən professor Azevedo lap bu yaxınlarda işıq üzü görəcək yeni kitabının Arşanjonun xatirəsinə onun töhfəsi olduğunu dəlil gətirməklə dəvəti rədd etmişdi. Kalazansa isə hərəkətinin səbəbini bu cür izah eləmişdi:

– Bir də gördün, mənim çıxışımın mətnini yoxlamaq, senzurdan keçirmək üçün istədilər.

– Kim istəyəcək? – deyə folklor tədqiqatları mərkəzinin katibi, siyasətin çox qaranlıq bir şey, ədəbi mühitə müdaxilənin isə çox adi norma olduğu həmin o dövəmdə qaçılmaz dərəcədə vacibliyi bəlli nüanslardan heç baş çıxarmayan Edelveys Veyra soruşdu. – Kimin müdaxiləsindən danışırınsınız?

– Xahiş edirəm, dona Edelveys, artıq sual verməyin, sözü sizə verdilər, gedin, çıxışınızı eləyin.

Tribunaya qalxan Edelveys Veyra, bu girdəsifət mulat qadın, rıqqətli çıxışında "Baiya folklorşünaslığının atası"na təşəkkür elədi, onun üçün ki, xalq adət-ənənələrinin böyük bir hissəsini gələcək nəsillərə çatdırmağa nail olub. Onun səsi yumşaq çıxırdı, dodaqlarında utancaq bir təbəssümü vardı – cazibədarlığın özüydü lap, minnətdarlıq və məhəbbət dolu çıxışını mərhum yubilyara müraciətlə tamamladı: "Xeyir-dua verin, Arşanjo ata!" Folklorun tədqiqatçısı olan, məzrləri və cıyırları "Baiya xalqının adət və mərasimləri" kitabının müəllifi tərəfindən müəyyən edilməş tarlanı becərən bu qadın rəsmi nətiqlərin pafoslu və boş nitiqlərdən sonra terreyroda dizini kahinin önündə qatlayan çalışqan iavo kimi göründü. Və zalda qafılətan Pedro Arşanjonun silueti tam dəqiqliyi ilə canlandı. Yalnız bircə dəqiqəliyə, çünki elə o dəqiqə tribunaya çox hörmətli akademik Batis-ta, gecenin əsas məruzəçisi qalxdı, Rio-de-Janeyrodan professor Ramos gəlməmişdi deyə (professor Azevedo ilə elə eyni səbəbdən). "Bizim nazlı bacılar!" – doktor Zезinyo Pinto onlardan söz düşəndə belə demişdi. Ona, siyasətdə üzü üzlər görmüş birisi kimi, belə düşünce tərzı uşaqlıq nümunəsi kimi gəlirdi. Hələlik məruzələr çox elə uzun deyildi, hər biri yarım saatdan çox olmazdı, nətiqlər professor Kalazansın məsləhətinə riayət edirdilər: "Hərəniz yarım saat, artıq üç saat eləyir, camaat bundan çox davam

gətirə bilməz". Lakin budur, tribunada hamının tanıdığı Batista göründü və təntənənin iştirakçıları ruhdan düşdülər bir az; "Jornal da Sidade"-nin və doktor Zезinyo Pintonun hörməti və bir də qubernatorun iştirakı olmasaydı, ya da gəlin sözün lap düzünü deyək, qorxu hissi olmasaydı, durub çıxış qapısına tərəf gedəcəkdilər.

Professor Batista burnu ilə küləyin səmtini dəqiq müəyyənləşdirənlərdəndir və danışdırlar ki, onun donoslarına əsasən, bir nəfəri təxribatçılıq fəaliyyətinə görə məhkum da eləmişdilər. Belə olan halda ümid eləyəsə bir şey qalmırdı daha: bu cür natiq reqlamenti necə desən pozaraq, ağılına gələni nə qədər desən, çərənbləyə bilərdi. Məruzənin bir hissəsi çoxdan yazılmışdı, hələ Levenson Baiyaya gələndə. Bu, qonağın şərfinə nəhər üçün hazırlanmış təbrik nitqi idi, lakin ekssentrik Nobel mükafatı laureatı nahardan imtina eləmişdi: onu görkəmli adamlarla ünsiyyətdən daha çox xalq adətləri və Ana Mercedesin gözəlliyi cəlb eləyirdi. Məhsuldar Batista köhnə girişə Pedro Arşanjo və bəzi ümumi problemlər barədə bir neçə söz əlavə etmişdi. Nəticədə "Jornal da Sidade"-nin redaktorunun səciyyəyləndirdiyi kimi, "elm və vətənpərvərliklə dolu monumental bir əsər" yaranmışdı. Monumental və qurtarmaq bilməyən. İlk öncə Batista Ceyms D. Levensona etiraz edərək anladı ki, elmdə və mədəniyyətdə yalnız bu qırıq deyil güclü: natiqin özü amerikalının xidmətlərini etiraf etsə də, bu barədə mübahisə də açə bilər. O, Ceyms D. Levensonun titullarına, onun kafedrasına, yüksək hörmətinə, iltifadəsi milli mənsubiyyətinə sayğısını bildirdi. Lakin daimi qıyamçılığını, tanınmış avtoritetlərə hörmətsizliyini, qadağaları asanca pozmaq meylini və bəzən görkəmli korifeyləri "islahedilməz şarlatən" adlandırmasını tənqid etdi. Sonra da Arşanjonun özü ilə də mübahisəyə qalxdı. Onun fikirlərinə əsasən, hamı tərəfindən qızgın rəğbətə qarşılanan yubilyarın təntənəli mərasimində çıxış edən natiqlər Pedro Arşanjonun folklor sahəsindəki tədqiqatlarından kənara çıxmamalıydılar, çünki məhz folklor sahəsindəki araşdırmaları "çoxlu qüsurlu baxmayaraq, perspektivdə müəyyən maraq doğurur və elmi dövryyəyə çıxarılabilir". Lakin Nilo Arqolo və Osvaldo Fontes kimi böyük alimlərin əsərlərini təhlil etməyə çalışan Arşanjo heç bir əsası olmayan ekssentrik qənaətlərə gəlir.

Natiq Pedro Arşanjodan çox danışmadı. Çıxışının böyük bir hissəsi "yeganə əsl ənənəyə, hər bir vachlə möhkəmləndirilməli ənənəyə – xristianlıq çərçivəsində Braziliya ailəsinin ənənələrinə" diframbalar yağdırmaqdan ibarət idi. "Professor Batista biz əz əvvəl ənənələr, ailə və mülkiyyətin mühafizəsi üzrə assosiasiyaların sədri seçilmişdi və elə bu səbəbdən özünü milli təhlükəsizliyə görə cavabdeh sayırdı. O, iti gözüylə dörd bir tərəfə baxaraq, vətənin və rejimin düşmənlərini tapırdı. Hətta federal hökumətin bəzi üzvlərini də təxribatçı elementlərlə gizli sövdələşmədə şübhəli sayırdı və deyirlər ki, bəziləri məhz onun donosuna görə... amma siz Allah, dona Edelveys, soruşmayın kim, hara, necə". Dünyada hər şey bitir əvvəl-axır, on ikinin yansına yaxın qəzəbli Batistanın da nitqi bitdi, zaldə qəbir sükutu vardı, camaat lap əldən düşmüşdü. Hamıda elə bir təəssürat vardı ki, həmin dəqiqələrdə Pedro Arşanjo zaldə olsaydı, natiq mütləq polisə xəbər yollayacaqdı. Qubernator, yüngülləşibmiş kimi, dərindən bir nəfəs alaraq, ayağa qalxdı ki, məclisi bağli elən ələsin:

– Daha söz istəyən olmadıq üçün...

– Mən söz istəyirəm!

Mayor Damian de Souza. O, həmişəki kimi, gecikmişdi, gözləri qıpırmızı idi, çünki Baiyada gün ərzində içilən kaşasanın xeyli bir qismini daxilinə qəbul eləmiş mayor zala imanlı xristian Batistanın həmin bu zəhlətökən moizəsinin lap əvvəlində girmişdi. Onun yanında hamiləliyinin son ayında olan, kasıb geyimli, belə mötəbər məclisdən aşkar çəkinən bir mulat qadın da vardı. Mayor içəri girən kimi qətiyyətlə kimsənin nazıyla oynamayıb, şair və sosioloq Fausto Penaya üzünü tutmuşdu: "Qulaq asın, şair! Yerinizi bu zavallı qadına verin, o, uşaq gözləyir, ayaq üstə dayana bilməz".

Şair qalxmışdı, onunla həmrəylik göstərən yanındakı ariq qız da ayağa durmuşdu – o, Fausto Penanın bu yaxınlarda "Gənclərin poeziyası" rubrikasında çıxış eləmiş sonuncu protejesiydi. "Ay qız, sən otur", – mayor mulat qızına demişdi. Özü isə ikinci boşalan yerə əyləşib nəzərlərini natiqə yönəldərək, elə həmin dəqiqə də yuxuya getmişdi. Bir də düz nitqin axırında, əl çalmaq səsinə oyanmışdı, düz vaxtında, söz almaq üçün əsl məqamında. Tribunaya qalxan Damian de Souza qabağındakı qazlı su stəkanına

kədərli bir nəzər saldı – çıxış eləyən adamın qabağına, görəsən, nə vaxt, heç olmasa, piva qoyacaqlar? – və Pedro Arşanjonun, bu xalq müəlliminin, o cümlədən elə onun özünün də müəlliminin, ona yazıb-oxumaq öyrədən, öz inadı bəhasına yüksələn əsl vətəndaşın, adı Ruy Barboza və Kastro Alves kimi dahilərlə birlikdə “Baiyanın dahi şöhrət üçlüyü”nü təşkil edən Pedro Arşanjonun əziz xatirəsinin yaddaş mərasiminə təşrif gətirən hökumət adamlarına, “istedadlar kəhkəşanı”na və bütün toplaşanlara müraciətlə danışdı. Batistanın qaranlıq eyham və təhdidlərlə bol küt və darıxdırıcı nitqindən sonra mayorun sırf baiyalıarsayaq patetik və rəngarəng çıxışı boğucu atmosferi yüngülləşdirərək, yeni alqışlar dalğası qopardı. Mayor dramatik bir jestlə əlini yuxarı qaldırmışdı:

564

– Bütün bunlar çox yaxşıdır, xanımlar və cənablar! Dekabr ayında mestre Arşanjonun şərəfinə keçirilmiş və Baiya ziyalılarının qaymağını toplamış təntənələr düzgündür, gözəldir, amma...

– Əgər indi onun ağzına yanan kibrit çöpü yaxınlaşırsan, alov püskürür, yəqin... – İnstitutun prezidenti qubernatora pıçıldadı, lakin sifətindən görünürdü ki, nəticə böyük simpatiyası var: mayor Damian de Souza'nın boğuc səsi və ağzından püskürən bərk araq qoxusu heç vaxt içki içməyən Batistanın qorxulu baxışlarından və ikiüzlü çıxışından min dəfə xoşagəlməli idi. Əllərini yenə göydə oynadan mayor çıxışının sonluğuna keçdi və onun səsinin ahəngində göz yaşları eşidildi:

– Neçə iclas, neçə nitq, Pedro Arşanjoya ünvanlanan nə qədər tərif... O, bütün bunlara layıqdır, bəlkə, bunlardan da artıqna layıqdır, – lakin medalın bir tərəzi üzü də var! Pedro Arşanjonun ailə üzvləri, onun varisləri, canı canından, qanı-qanından olan kəslər indi yoxsulluğun son həddində yaşayırlar, aclıqdan və soyuqdan ölürlər. Elə indi burada, mərhəmətli xanımlar və cənablar, bu bayram təmtərağını yaşayan zalda, Arşanjonun yaxın qohumu əzab çəkir, yeddi uşaq anası, səkkizincisinin yolunu gözləyən, dünyalarca sevdiyi əziz ərinin itkisinə ağlayan bir dul qadın, onun həkimə ehtiyacı var, xəstəxana lazımdır, pul lazımdır uşaqlarını yedirtməyə... Burada, Pedro Arşanjonun şərəfinə bayaqdan təriflər yağdırılan bu zalda... Qalxın ayağa, mənim qızım, qalxın,

qoy hamı sizi görsün, görün ölməz Pedro Arşanjonun, bizim şöhrət və ictimaiyyətimizin, Baiyanın, Braziliyanın şərəfi, vətənin şərəfi olan bir insanın yaxın qohumu hansı vəziyyətdədir!

Mulat qadın stulundan qalxdı və əllərini hara qoyacağını bilməyərək, key-key ətrafına döyükdü: yekə qarnı, köhnə, dabanları tapdınmış ayaqqabılar, nimdəs paltar – ehtiyacın son həddinin bir mücəssəməsi. Ona yaxşı baxa bilmək üçün, çoxları yerindən durdu.

– Xanımlar və cənablar, mən sizdən gözəl epitetlər istəmirəm, mənim istədiyim damarlarında Arşanjonun qanı axan bu bədbəxt qadına mərhəmət göstərməyinizdir!

Tribunadan düşən Damian şlyapasını əlinə alıb, zalda irəliləməyə başladı. Tribunadan başlayıb, sonuncu sırada qurtardı, heç kəs diqqətindən yayınmadı.

– Xristian mərhəmətinin məhz bu nümunəsi ilə biz öz iclasımızı da bitiririk, – deyər qubernator elan elədi.

Mayor isə şlyapasının içindəki bir yığın müxtəlif dəyərli əşyalarını utanan qadının ələyinə tökdü. Bu işini bitirib, Arno Melonun qoluna girdi:

– Qulaq as, mehriban dostum, pıvəyə qonaq etməzsən məni, boğazım lap quruyub, heç tabım yoxdur, cibdə də ki pul yox...

Onlar “Kişi söhbəti” banna getdilər. Ana Mercedes də onlarla. O, nəhayət ki, öz lövbərini populyarlaşdırma və reklam körfəzinə sallayaraq, Arno Melo ilə qol-qola gedirdi. Kontakt qurmaq üçün qiymətsiz bir əməkdaş idi, onun arqumentləri qəbəlində heç bir müştəri tab gətirə bilmirdi. Kükəddə Arno mayora müraciət elədi:

– İcazə verin onu öpüm, yoxsa düz üç saatdır dodaqlarının dadını duymamışam və o qədər gəvəzələmələrə qulaq asmışam ki, canım lap əldən gedir.

– Nuş olsun, əzizim, gözünün qurduğunu öldür, amma tez, özü də pıvəni unutma. Sonra isə, əgər istəsən, mən sizə Arşanjonun tez-tez olduğu babat bir ev də göstərəm.

Zal yavaş-yavaş boşalırdı. Bığları və saqqalı ağarmış, amma elə əvvəlki kimi mübariz və cəsur olan professor Fraza Neto Pedro Arşanjonun bədbəxt qohumuna yaxınlaşdı.

– Mən Arşanjo ilə dost idim, qızım, amma bilmirdim ki, onun ailəsi var. Siz kimin qızısınız və onunla qohumluğunuz necədir?

565

Hələ çaşqınlığı keçməmiş qadın əlindəki sadə çantasını bərk-bərk sıxmışdı, pulları içində idi – bu qədər pulu ömründə ilk dəfəydi göürüldü! – mulat qızı ona yaxınlaşmış qocaya baxdı:

– Senyor, mən bilmirəm. Seu Arşanjonu da tanımıram, heç bilmirəm ki, o kimdir, burda ilk dəfə eşitdim onun barəsində. Qalan məsələlər haqda isə ürəyiniz buz kimi olsun, hər şey dəqiqdir: ehtiyac, balaca uşaqlar, amma yeddi yox, dörd uşaqdır, ərim də ölməyib, atıb gedib, bir qəpik də pul qoymayıb... Nə etməliydim? Getdim mayorun yanına ki, kömək ələsin, "Triumf" barında tapdım onu, o da dedi ki, pulu yoxdur heç, amma gedək dedi, mən deyir bilirəm harda kömək ələyərlər sənə. Gətirdi məni burda...

Qadın gülümsünüb çıxışa sarı getdi, qarnı ona mane olsa belə, yançaqlarını ata-tata getdi və bir az da ləngərlı yerışı vardı, rəhmətlik Arşanjo kimi. Professor Fraqa Neto onun cavabında gülümsündü və başını tərpətdi. Zezinyo Pintonun ilkin ideyasından Batistanın ənənələr və mülkiyyətin mühafizəsi çıxışına kimi – "ay alçaqdır ha bu, özünü gözle ondan!" – yubiley təntənələrindəki hər şey ikiüzlülük və riyakarlığın aqlasıqmaz buketi idi. Yeganə həqiqət isə elə mayorun uydurması oldu – bu ac, hamilə mulat qadın, yoxsul, amma mərd, yalançı, yox – Arşanjonun əsl qohumu idi: bu, onun xalqıdır, bu, onun dünyasıdır. Yaddaşında sətirlər canlandı: "Xalq təxəyyülü yeganə tam həqiqət olan bir şeydir və heç bir hakimiyyət onu nə korlaya bilər, nə çürüdə".

"SEHRLİ VƏ REAL ÖLKƏDƏN..."

1969-cu ilin karnavalına "Tororo uşaqları" samba məktəbi böyük səs-küy doğuran və müxtəlif mükafatlar qazanan "Pedro Arşanjo dörd şəkildə" adlı kompozisiyasını təqdim elədi. Səkkiz həmkarı arasında müsabiqədə qələbə çalan Valdir Limanın musiqisinin sədalan altında məktəbin uşaqları şəhərin küçələrindən keçərək oxuyurdular:

İlhamlı nağılcıdır
Böyük Pedro Arşanjo.

Onun şöhrəti daim
Dünyada qədim-qaim!
Yaşadığı həyatı
Bu gün dördcə şəkildə
Karnavalda görərsiz.
Həyatda nə var-nə yox,
Burda baxıb bilərsiz!

Nəhayət ki, Ana Mercedes Roza de Oşala oldu və nə gözəllikdə, nə də şirinlikdə ondan geri qalmadı. Belbağı və məmədansız, krujevalı batist ətəklilikdə, adama çox şeylər vəd ələyən xumar-xumar baxışlarını dörd bir tərəfinə göndərərək, sanki, "məna yaxın düşə bilsən..." deyir. – Ana bütün şəhəri başdan elədi. Yuyumru, dolu yançaqları, oynaq beli və başqa gözəlliklərini kim arzulamazdı ki!.. O, rəqs ələyəndə, maskalı sarıxoşlar ayaqlarının altına sərilirdilər. Ana Mercedesin ətrafında ən yaxşı rəqqaslar Lidio Korronu, Budiani, Valdeleyru, Manuel de Praşedesi, Aussanı və Pako Munyosu canlandırırdılar. Xüsusi təchiz olunmuş arabada – alleqorik qrup "Baiya övladları" afoşesi: Səfir, Rəqqas, Zumbi və Dominqos Jorji Velyo, palmaresli zəncilər, imperiya əsgərləri – mübarizənin əvvəli... Qrup boğazını mahnı ilə yırtırdı, az qala:

Sehr dolu dünyadan
Bizim dahi atamız
Nələr gətirdisə, bil:
Uydurma-filan deyil!
Xalq içindən tapdığı
Hikmətlər toplusudu.
Bizim böyük Arşanjo
Düz-dünyaya bir daha
Şeirlə gözəlliyin
Vəhdətini tanıtdı.
Bütün dünyaya bir də
Vətəninə tanıtdı,
Vətəninə tanıtdı!

Kirsi, qar və kətan, Sübh Ulduzu paltarını geymiş Skandaviya gözəli, pastorilə başlılıq edirdi. Məktəbin yalnız

gözəllərin, ulduzların, şahzadələrin, ali təbəqədən olan xanımların qəbul edildiyi qadın şöbəsinin böyük bir qismini əhatə edən otuz-qırx qadın ehtiras doğuran pozalarda bütün arabanı tutan nəhəng çarpayıda uzanmışdılar. İrəlində, azacıq hündür səkidə mərasim başçısı əlində bütün bu alleqoriyanı, bu qədər qadının bir nəhəng çarpayıda toplanmasının səbəbini açan bir plakat tutmuşdu: "Pedro Arşanjo-nun şirin peşəsi". Qadınlar bir-birylə söhbət eləyə-eləyə, gülüşürdülər: saxladıqları, kirlələri, qızlar, ərli arvadlar, fahişələr; zənci, ağ, mulat, Sabina dos Anjos, Rozenda, Rozaliya, Rizoleta, fikirli Terensiya, Kele, Dede... Hər biri də, öz növbəsində, birbaşa çarpayıdan ortaya yarıcılpaq atılıb samba oynayırdı:

568

Eşq olsun, eşq olsun Braziliya mulatına,
Bizim çağdaşımıza eşq olsun! Eşq olsun!

Təbillər, şaqıldaqlar və zıncırovlarla kandomble keçir, kahinlər, iavolar və orışalar gedir. Prokopio polis agentlərinin dəhşətli rəqsinə qırmınc zərbələri alında qovrulur, başı tavana dirənən nəhəng zənci, Oqun, küçə ilə qorxudan şalvarını islatmış polis komissarı Gonbul Pedritonu qovur. Məğlubedilməz rəqs davam edir. Kapoeyra ustaları ağlasığmaz zərbələr endirirlər bir-birinə, Mane Lima və Gonbulça matçısı və tanqo oynayır. Əlində açıq çətir tutmuş, krujeva ətkilikli qarı keçir, bu, qrafinya İzabel Tereza Martine de Araujo i Pinyo, dostlar üçünsə, sadəcə, Zabeladır, Rekonkavo şahzadəsi, Paris yarıqaranlıqlarının xanımı kankan oynayaraq keçir. İblis buynuzlu, hər tərəfində alov dilləri kimi qırmızı kağız lentlər əsən Doroteya keçidin bitdiyini elan eləyib, kükürd tüstüsündə yox olur.

Gəlin onun gördüyü
əzəmətli işləri
bircə-bircə vəsf edək.
Vəsf edək insanların
yaşaması naminə
yaşadığı həyatı.

Bu gün burda baxarkən
Nələr gördünüzsə siz,
Onun həm yaşadığı,
həm də yaşatdığıdır.
O həm özü yaşadı,
Həm də qələm çalaraq,
Həyatın mənasını
Kitablarda yaşatdı!

Kapoeyraçılar, "Müqəddəsin qızları", iavolar, quzu otaran qızlar, orışalar, terno və afoşe iştirakçıları oxuyur, oynayır və ətrafa dağılıb, mestre Pedro Arşanjo Ojuobanın özünə yol verirlər:

Eşq olsun, eşq olsun, eşq olsun, eşq olsun!

Pedro Arşanjo Ojuoba rəqlə keçir, o tək deyil, o müxtəlifdir, o çoxtərəflidir: qoca, cavan kişi, yeniyetmə oğlan, gəzəyən, rəqqas, söhbətçil, içkibaz, qiyamçı, üsyankar, tətlic, nümayişçi, gitaracı, aşiq, alovlu sevgili, yazıçı, alim, cadugər. Özü də hamısı braziliyalı, hamısı baiyalı, hamısı yoxsul...

569

Zolaqlı Pişik və Göycə Qaranquş

povest

ZOLAQLI PİŞİK VƏ GÖYCƏ QARANQUŞ

(povest)

(Bir məhəbbətin tarixçəsi)

Zolaqlı Pişik və Göycə Qaranquşun tarixçəsini mən 1948-ci ildə arvadım və düz bir yaşı tamam olmuş oğlumla birgə Parisdə yaşayanda onun ad gününə hədiyyə olaraq yazmışam, ümid edirdim ki, nə vaxtsa oxuyacaq.

Sonra mətn uşağın oyuncaqları arasında it-bat oldu və yalnız 1976-cı ildə, köhnə şey-şüyləri eşələyəndə, Joau əlyazmasını tapıb onunla tanış oldu.

Mən bu tarixçəni heç vaxt nəşr etdirmək fikrində olmamışam. Lakin Joau Jorji əlyazmasını Karibeyə oxumağa verəndə bu böyük baiyalı rəssam həm aramızdakı dostluq münasibətindən, həm də ürəyi istədiyindən onun səhifələrinə gözəl illüstrasiyalar çəkdi, elə gözəl çəkmişdi ki, baxanı valeh edirdi. Nəticədə bu yazının çapından vaz keçməyə daha səbəb qalmadı: əgər mətnin özü çaplıq olmasa belə, Karibenin akvarelləri, heç şübhəsiz, buna layiq idi.

Mətn, mən onu düz otuz il qabaq Parisdə yazdığım kimi nəşr olunur. Ona əl dəyşəydim, görək tam dəyişəydim və onda bu yazı özünün yeganə dəyərini itirəcəkdi: bu tarixçə nə oxucu, nə də nəşir qarşısında heç bir öhdəlik olmadan, yalnız zövq almaq üçün qələmə alınmışdı.

London, avqust, 1976-cı il
J.A.

Bu nağıl oğlum Joan Jorjinin
ad gününə hədiyyədir.

Paris, 25 noyabr 1948-ci il.

İndi, 1976-cı ilin avqustunda, bu köhnə tarixçəni nəşr etdirəndə, mənim oğlum, tanıdığım ən gözəl insan Joau Jorjinin adına açdığım elə bu ithaf səhifəsinə kirməm Nikili,

ya da Niki çağınlan gözəl və ağıllı Nikolas Bayın, həmçinin nəvələrimin – Bruno, Mariana, Mariya Joao Pinokio Leyao və Sesilanın adlarını da əlavə etmək istəyirəm; onlar hələ oxumaq bilmirlər, amma mən bu kitabı qələmə alanda elə Joau da oxuya bilmirdi. Nəvələrimin və bir də onların nənəsinin, istədiyinə həmişə nail olan dona Zeliyanın adını da əlavə etmək istəyirəm.

Bundan savayı, bu nağılı daha bir şəxsə ithaf edirəm: şəxsən tanımadığım, amma qadın yox, kişi olduğunu güman elədiyim bir nəfərə; amma, ola bilsin ki, qadındır, dəqiq bilmirəm. Söhbət bir oxucumdan gedir, mənə lap çoxdan, bəlkə də, iyirmi il olar ki, hər iki-üç aydan bir müntəzəm olaraq, içərisində müxtəlif dərgilərdən kəsib yapışdırdığı, onun fikrincə mənə bir yazıçı kimi maraqlandıra biləcək yazılar olan albomlar göndərir. O, məktublarını müxtəlif adlarla imzalayır, müxtəlif sənətlərlə məşğul olduğunu yazırdı. Onun çoxsaylı təxəllüsələrindən biri – Jarbas Karvalyal idi, məşhur Karvalyal nəslinin nümayəndəsi.

Həmin oxucum, məndən başqa, digər pərəstişkarlar da qazanıb: Mirabeu Sampayo onun aşkar pərəstişkandır, o ki qaldı Joau Jorjiyə, o hələ lap uşaq yaşlarından bu yekə albomları maraqla oxuyub öyrənirdi.

Karibenin şəkilləri olan bu kitabı, mənim Braziliya və xaricdəki bütün oxucuları – harada yaşamalarından və hansı dildə danışmalarından asılı olmayaraq, – özündə təcəssüm etdirən naməlum dostuma ithaf edərək onların hamısına mənə bəslədikləri səmimi hörmətlərinə və yazıçı əməyimi qiymətləndirdiklərinə görə təşəkkür edirəm.

London, avqust, 1976

Dərd-qəm olmasa bir zaman,
Dünya tamam dəyişəcək,
Elə ki avara Pişik
Qaranquşla evlənəcək,
Qanadlanıb uçacaqlar,
Lap göylərə çatacaqlar.

(Seir və fikirlər Baiyanın Yeddi Darvaza bazarında qərar tutan
xalq şairi Estevan da Kuyaya məxsusdur)

Bu hadisə çoxdan, lap çoxdan, elə qədim zamanlarda baş verib ki, onda hələ heyvanlar danışır, itləri zəncir yerinə sosiskalarla bağlayırdılar, ürküklü dərzilər şahzadələrə evləndirirdilər, uşaqları isə leyklərək öz dimdiklərində gətirirdi.

İndi isə qızlar, oğlanlar doğulanda artıq dünyada hər şeyi bilirlər. Onlar hələ analarının bətnindəyərkən psixoa-nalizlə məşğul olur, özlərinə uyğun komplekslər seçirlər: qü-s-sə, tənhalıq, zorakılıq...

Bax elə həmin o qədim əyyamlarda bir məhəbbət əhvə-ləti baş vermişdi.

Bölmə I

ŞƏFƏQ

Şəfəq – bu tənbəllər padşahı düz qırx beş dəqiqə gecik-məklə yavaş-yavaş qalxırdı. O avara buludlar arasında lən-giyir, gözlərini lap zorlama açıır, axı yuxusu gəlir hələ, qoy-saydılar, yatdıqca yatardı! Əgər Qismət olsa və Şəfəq özü-nə varlı bir ər tapsa, lap saat on birə qədər yatardı – pən-cərələrə qalın pərdələr salardı, yatağa da ki qəhvə gətir-dərdi. Hə, yetmiş qızların yuxusu yaman şirin olur – Zaman departamentinin bu kiçik məmurunun həyatının tamam başqa tərəfindir bu yuxular. Amma təəssüf ki, hələlik o lap ertə durmalıdır yuxusundan, çünki qaranlıqı qovmaq üçün Gecənin yandırdığı ulduzları söndürməlidir. Gecə isə yaman qorxacaqdır, qaranlıqdan qorxur.

Şəfəq üfufə gedən uzun yol boyu yarıyuxulu, əsnəyə-əsnəyə hər bir ulduzu söndürür; hərdən olur ki, ulduzların bəzisini unudur. Onlar da məcbur qalıb, öz parıltılarını düz axşama kimi lap boş yerə səpəsi olurlar, yazıq ulduzlar! Sonra Şəfəq Günəşi oyadır (bu da nəhənglərə yarayan çox ağır bir işdir; onun kimi nərmənəzik qız üçün deyil). Gecə çıxıb gedəndə işaran közləri üfürüb alışdırmaq, ilk titrək alov dilimini yaratmaq, sonra da onu qoruyub gücləndir-mək, püskürən odə çevrilənə kimi böyütmək lazımdır.

Şəfəq elə beləcə, bütün vaxtını təkbəşinə Günəş yan-dırmağa sərf edəcəkdə, lakin, demək olar ki, həmişə Külək, bu tanınmış körükçü uçub gələrək, onun köməyinə yetişirdi.

Yalnız sarsaqlar iddia eləyərlər ki, guya, onlar həmişə təsa-düfən görüşürdülər: axı bu cür işlərdə təsadüfi bir şey olmadığını hamı çoxdan bilir. Əşi, Küləyin Şəfəqə gizli ehti-rasından xəbərdar olmayan vardı məgər? Gizlin? Əcəb giz-li-dir – külli-ələmə bəlli idi bu gizli. Küləyin ad-sanı şübhəli, ikibaşlı və həyasız şayiələrlə ləkələnirdi: cüvəllağıdır, ehtiyatlı olmaq lazımdır onunla. Tez-tez onun adı əməllərindən danışırıldı: gah bütün fənərləri, lampaları, çıraqları üfürüb söndürür ki, Gecəni qorxutsun, gah akasiya ağaclarından bütün yarpaqları yolub tökür, onları lümlüt qoyur – lap sarsaq, bayağı bir zarafat onun zövqünün pisliliyindən xəbər verir. Lakin nə qədər ağılasıqmaz görünə də, Gecə onun xiffətini eləyirdi, meşədəki akasiyalar – bu abırsızlar isə o hələ yaxınlaşanda ehtiraslarından əsim-əsim əsirdilər.

Amma Küləyin ən çox sevdiyi zarafat qadınların ətkiliyi altında gizlənib onu qəflətən qaldıraraq, qızlarını hamıya göstərmək idi. Keçmiş zamanların ələ fəndi daim gülüşə, çəpəki və acgöz baxışlarla, heyran nidalarla müşayiət olu-nardı. Niyə keçmiş zamanlar deyirəm, çünki indi Külək bu cür zarafatlarıyla o qədər də böyük uğur qazana bilmir. Əgər hər şey elə göz qabağına sərgilənirsə, daha nəyi qaldırıb, nəyi göstərəcəksən ki? Axı yasaqlanan meyvələr şirin olur həmişə. Kim bilir, bəlkə, gələcək nəsilər mitinqlərdə, nüma-yişlərdə yelbeyinlik və bayağılıqla mübarizə apararaq yeni-dən təvazö, abır-ismət tələb edəcəklər...

Yəqin, bir az dəliliyi də var bu Küləyin, onun çatışmaz-lıqlarına da göz yummamalıyıq. Lakin niyə onun şəksiz üstün-lüklərindən danışmıyıq ki? Şən, cəld, temperamentli rəq-qas, mərhəmətli və zərif, rastlaşdığı hər bir kəsə, – xüsusilə də əgər söhbət qızlardan, qadınlardan gedirsə, – kömək etməyə hazır olan birisi.

Belə erkən saatlarda soyuğun ucbatından Külək uzaq, dolaşq cığırlarda hərənir, dan yeri söküləndə isə Günəşin evinə yollanır ki, Şəfəqinə kömək eləsin. O, ciyərlərinin var gücüylə üfürür, közlər alışanda isə yüngül mehlərə imkan verir ki, yelpincləriylə alovu sönməyə qoymasınlar, özü isə başlayır başına gələn macəralardan, yer üzünü avara-sərgərdan dolanarkən gördüklərindən danışmağa: buludlar-dan xeyli uca, qarlı örtülü dağ zirvələrindən, ya da ki elə dərin, dıbsız daralardan ki, Şəfəq onların dibini heç vaxt görə bilməzdi.

Davakar və cəsur, çaparların padşahı, sərhəd nə olduğunu bilməyən, qitələrdən keçən, gizli xəzinələri açan Külək öz dinləyiciləri üçün həmişə düz bir boxça cürbəcür əhvalat gəzdirdirdi yanında.

Şəfəq isə maraqlı əhvalatların aşiqi idi, elə buna görə də Küləyin söhbətlərindən – gah gülmalı, gah qəmli, gah neçə hissəli roman kimi uzun – heç ayıla bilmir, işlərini görməyə daha da gecikirdi. İşə həvəsi olmayan Şəfəq bu əhvalatlara məmnuniyyətlə qulaq asar, sevinib-kədərlənər, hərdən də ən yaxşılarını, ən həyəcanlılarını dinləyəndə lap hönkürtü çəkib ağlayardı. Saatların işində dəhşətli qarışıqlıq yaradan da Şəfəq idi, yazıq saatlar öz kəfirlərinin, əqrəblərinin hərəkətini yavaşltmalı olurdular ki, Şəfəq nə qədər geciksə də, üfqiçdən qalxanda düz səhər saat beş olsun.

Saatların bəziləri artıq dəli olmuşdular və vaxtı heç düzgün göstərmirdilər: ya geriye qalır, ya da ki lap irəli yüyürüb, gecəyə gündüzü qaşdırırdılar. Başqaları isə biryolluq dayanır, daha işləmirdilər. Bütün dünyada tanınan (yer üzünün ən dəqiq məhsullarını istehsal edən) məşhur zavodun qül-ləsindəki ən məşhur zəngli saat – dəqiq zamanın bu Olimpiya çempionu – özünü elə öz əqrəblərindən asdı ki, Şəfəqin tənbəlliyindən və istehsal sürətinin aşağı düşməsindən bir daha qanı qaralmasın. Bu, nümunəvi özünəhormət və korporativ vətənpərvərlik hissəsinə malik İsveçrə saati idi.

Əşi, saatlar nədir ki, hələ xoruzlar da başını itirir, Günəşin qalxmasını bildiren məhəlləni yarımçıq saxlayası olurdular, çünki bir də aylırdılar ki, başı Küləyin söhbətlərinə qarışmış Şəfəq hələ heç onu da yuxudan qaldırmağa getməyib.

Bir dəfə necə oldusa, saatlar və xoruzlar özlərinin ümumi rəisi olan Qoca Zamana 8 bənd və 26 paragrafndan ibarət bir etiraznamə də təqdim elədilər, amma sərhədsiz və hüdudsuz məfhum olan Zaman onların etirazına heç məhəl qoymadı: bir saat gec, bir saat tez – əgər sən qarşıda əbədiyyət gözləyirsə, belə xırd bir şeyə görə dilxor olmağa dəyərdimi. Bu qarışıqlıq hətta müəyyən rəngarənglik də doğurur həyatda. Bundan savayı, heç Zaman da Şəfəqə olan marağını gizlətmirdi. Şən və bir az da yelbeyin, cavan və incə, qayda-qanun saymayan Şəfəq hərdən ona əbədiyyə-

tin darıxdıncılığını və xroniki bronxitini unuttururdu. Amma hər şeyə rəğmən, bu tənbəl artıq bütün mümkün hədləri aşmışdı: Külək özünün növbəti əhvalatını bir-iki epizoda qədər qısaltmaq istəyəndə Şəfəq tələb elədi ki, söhbətinə tam və bitkin bir şəkildə davam eləsin və yalnız Küləklə sağollaşandan sonra Günəşi yandırdı.

Əynində sübh nurundan, çöl çiçəkləriylə bəzənmiş pal-tan olan Şəfəq buludlardan aramla keçərək nəse düşündü, fikirləri dağıncıq idi; Küləyin dünən ona danışdığı əhvalatı xatırlayırdı. Xəyalpərvərcəsinə, bir az da utancaq tərzdə Küləyin həmin əhvalatı danışarkən keçirdiyi hissiyyatlar barədə fikirləşirdi. Ah, indi Şəfəq necə istərdi ki, bütün zəhlətökən vəzifələrini unutsun, sübh çəmənliyində uzanıb, sadəcə, xəyalə dalsın...

Niyə Külək danışmaq üçün məhz bu əhvalatı seçmişdi? Görəsən, onun danışdıqlarını özünə aid edə bilərdi, yoxsa heç bir gizli fikri olmadan, sadəcə, incəsənətə məhəbbətindən danışdı bütün bunları? Yox, Şəfəq onun hərəkətində nəse gizlin bir məna duyurdu, o, bu mənanı əvvəllər də, gah dostunun ehtiraslı baxışında, gah da ayrılıq demində köksünü dəridən ötürməsində sezmışdi.

Görəsən, söz-söhbətlər düzdürmü: Külək ona aşiq olubmu? Ona evlənmək təklifini edəcəkmi? Pis ideya deyil: Küləyə ərə getmək, hərçənd ki Şəfəq bir milyonçuya getməyə daha çox üstünlük verərdi. Amma Külək də ona ilduzları söndürməyə və Günəşi oyatmağa, şəhi qurutmağa və Şanagüllə çiçəyini açmağa – Şəfəq özünü tərsliyə qoyub, hamının acığına hər dəfə düz saat yanını tez açdı bu çiçəyi – kömək edərdi. Əgər Küləyə ərə getsə, əriylə dünyanı gəzərdi, ən uca dağ zirvələrinin üstündən ötərdi, xizəklə əbədi buzlaqlarda sürüşərdi, dalğalarla birlikdə yaşıltı qayaların üstündən keçərdi, yorulanda da gündüzlər zülmətin yatıb yuxusunu almaq üçün gizləndiyi yeraltı mağaralarda dincələrdi.

Bu yelbeyin və səbatsız, qartmış subay doğrudanmı evlilik barədə ciddi düşündür? Axı gör Küləyin şəxsən iştirakı olduğu məhəbbət əhvalatlarından, macərə və qalmaqallardan nə qədər danışmışdılar. Qaçışlar və təqiblər, qəzəbli və aldadılmış ərlər, qisas, intiqam andları. Şəfəq başını yelləyir: yox, Külək evlənmək barədə heç düşündürməz də, onun niyyə-

ti tamam başqadır, qabaqlar deyildiyi kimi, əxlaqsız fikirləri var. Amma yenə də arzulanmağa, xəyal dalmağa dəyər.

Öz düşüncələrinə qərq olmuş Şəfəq vaxtı tamam unudub, lap ləng irəliləyir. Saatların hamısı birlikdə intizar içində donub, xoruzların da, istisnasız olaraq, hamısının Günəşin oyanmasını xəbərnlən mahnılarından artıq boğazları tutulub, səsləri çıxmır daha, harda qaldı bu? Həmin gün xoruzların banından oyanan adamlar saatlarına baxanda gördülər ki, əqrəblər düz beşin üstündədir, elə bildilər Günəş yoxa çıxıb.

Erkən sübh çağının işığı Gecənin kül rənginə çalan qaz paltarının uzun ətəklərinə qarışdı. Bu nədir? Dünyanın axırı çatıb, bəlkə? Misli görünməmiş bir həyəcan başladı.

Sonra bu gecikməyə görə yuxarılara o qədər şikayət daxil oldu ki, Qoca Zaman Şəfəqi əməli-başlı danlamağı özünə borc bildi, lakin onu məsuliyyət hiss etməyə çağıraraq, əks təqdirdə başına gələcək balalardan danışanda üzündəki ciddi-təntənəli ifadəni saxlamağa səy göstərir, xəlvət planı varmış kimi, pırtlayıb çıxmaq istəyən bic təbəssümünü biglənində, dodaqlarının künclərində zorla gizlədə bilirdi.

Şəfəq hər şeyi boynuna aldı:

– Mənim atam, çox maraqlı bir əhvalata qulaq asırdım. Ona görə də düz bir saat itirdim.

– Əhvalat? – Qoca Zaman maraqlandı, o, həmişə əbədiyyət cansızlığını nə yollasa bəzəmək barədə düşündü, – danış mənə həmin əhvalatı, əyər, həqiqətən, maraqlı olsa, mən nəinki sənin günahından keçərəm, hətta bir mavi qızılqul də bağışlayaram sənə. Bu gül neçə yüz illər qabaq açıldı, indi daha rast gələ bilməzsən ona, dünyada hər şey pisə doğru dəyişir, mənim qızım, köhnə zamanlar keçdi artıq, təəssüf, çox təəssüf!

Şəfəq, sahibinin ayaqlarının yanında oturub paltarının qırışlarını hamarladı və eşitdiyi əhvalatı danışmağa başladı. Qoca axıra kimi qulaq asa bilməyib, yuxuya getdi, amma Şəfəq söhbətini saxlamadı, çünki onu danışarkən, elə bil, Küləyin mehriban səsinə bir də eşidir, bu sərgərdanın gözlərindəki yalvarış ifadəsini görürdü. Ah, Külək, sığınacağı olmayan didərgin, görəsən sən indi hardasan?

Dünyanın hansı tərəfində gəzirsən, ağacların paltarını soyundurur, buludları dağıdır, göydə şimşəkləri qovub bir

yərə toplayırsan ki, sonra da yaşıl çəmənliklərə çırpasan. Hardasan sən?

Şimşəklə Külək yaxındırlar, çox yaxındırlar bir-birlərinə, sərgərdanlıq dostlandırırlar. Dostdurlarmı yalnız? Bu qəfil fikir Şəfəqin simasını tutğunlaşdırır.

Mötərizədə

(Şəfəqin mavi qızılqulü almaq üçün Qoca-Zamana danışdığı əhvalat Zolaqlı Pişik və Göycə Qaranquş barədə idi. Şəfəqə isə bu əhvalatı Külək qəribə nidalar və köksötürmərlə nəql etmişdi.

Mən isə öz dostum, göl kənarındakı sakit və cansızıcı yerdə, mamırlı daşın üstündə yaşayan məşhur Qurbağa Kururudan eşitdiyimi çatdırıram sizə. Küləyin köhnə dostu, məşhur Qurbağa Kururu bu əhvalatı mənə danışmışdı ki, onun yelbeyinliyini bir daha isbat eləsin. O, uzunsürən xarici ezamiyyətlərini beynəlxalq münasibətlərin, sanskrit dilinin və yaxud iynə terapiyasının öyrənilməsi kimi faydalı və nəcib işlərə sərf etmək əvəzinə, bu cür boş-boş şeylərlə məşğul idi.

Qurbağa Kururu fəlsəfə doktoru, dilçilik professoru, pop-musiqi mütəxəssisi, milli və xarici akademiyların layiqli və hörmətli üzvü, ölü dillərin tanınmış bilicisi idi. Əgər həmin əhvalat sizə maraqlı gəlməsə, bu nə Küləyin, nə Şəfəqin, nə də ki, ələkxusus, alim Qurbağa Kururunun günahıdır. Sadəcə, çox az hadisə olur ki, insan onu danışanda öz ilkin cazibəsini saxlasın, burda da Küləyin musiqisi, poetikası itib).

YAZIN GƏLİŞİ

Əyninə işıqdan, rənglərdən və sevincdən don geymiş, ağacları yaşıla bürüyüb, çiçəklərin çatırlarını açan Bahar incə ətirlərin rəyihəsini dörd bir tərəfə saçsa-saçsa gələndə Zolaqlı Pişik dörd pəncəsinin dördüylə də birdən gərnəşib, qəzəbli, kifir və qonur gözlərini bərk-bərk sildi.

Bəli, kifir və qəzəbli – ümumi rəy bələydi. Düzdür, deyirdilər ki, Zolaqlı Pişiyin təkçə gözləri deyil, iri, san-qara zolaqlı,

güclü və cəld bədənə də qəzəb ifadə eləyirdi. Bu çox da cavan yox, orta yaşlarında olan bir pişik idi və aylı gecələrdə ağacların altında, yaxud kirəmitli damların üstündə gəzib, kinayəli və həyasız bir tərzdə özünün məhəbbət mahnılarını mırıldayırdı. Heç kəs onun zərif, romantik nəğmələr oxuduğunu təsəvvür edə bilmirdi. Bütün ətrafda Zolaqlı Pişik kimi xudbin və qeyri-səmimi ikinci bir məxluq yox idi. O, qonşularıyla dostluq eləmir və nadir hallarda bəzi yoldanötənlərin ona ünvanladığı, hörmətdən deyil, qorxu his-sindən qaynaqlanan salamlaşmalara, demək olar ki, heç vaxt cavab vermirdi. O yalnız bir-birinə sıxılmış dişləri arasından qəzəbli və istehzal təbəssümünü göndərirdi salamlaşanlara, sanki, dörd bir tərəfdə nə varsa, hamısı onu ancaq əsəbiləşdirirdi. Ətrafdakı gah sakit, gah da qaynar həyat isə, həqiqətən, heyrətamiz idi. Gözəl rayihələr yayan qonçələr açılaraq nur saçan çiçəklərə çevrilir, quşlar şən nəğmələrini oxuyaraq düz göylərə millənir, göyərçinlər məhəbbətlərindən quruldayırdılar, yumurtadan təzə çıxmış cücələr isə qürurlu kəkilli toyuğun çağırışına yüyürürdülər. Gölün şəffaf sularında çimən Qara Yaşılbaş qəşəng Ağ Ördəyin oyan-buyanına keçirdi, dincəlmək nə olduğunu bilməyən küçüklər yaşıl çəmənilkdə tullanıb-düşür, oynaqlaşırdılar. Lakin Zolaqlı Pişiyə yaxın gələn yox idi, hətta yanlarından ötəndə güllər də ləçəklərini qapayırdılar. Danışdırlar ki, o, bütün lələlərin bir könüldən-min könülə aşiq olduğu ağ Zənbəyi hər dəfə pəncəsinin zərbəsiylə vurub əzir.

Təbii ki, ortaya bir sübut qoyan da yox idi, amma Pişiyin pis xasiyyətini kim şübhə altına ala bilərdi ki?

Quşlar zolaqlı pişik belini görən kimi göyə qalxırdılar: şayiələr dolayırdı ki, Sabiyanın¹ balasını yuvasından oğurlamış vicdansız da elə o idi. Yazıq ana öz oğlunu yuvarın içində tapmayanda Meksika kaktusunun iri tikanı ilə sinəsini dişib, özünü öldürmüşdü. Həmin dəfn mərasimi çox kədərli keçmişdi. Zolaqlı Pişiyin arxasınca o qədər qarğışlar, nifrətlər yağdı ki...

Yenə sübut yox idi, amma ondan başqa kim eləyə bilərdi ki bunu? Onun özü heç, lap bir pişik balasının da göz-lərinin içinə baxmaq kifayətdir ki, orada gələcək qatili görəsən. Dəhşətli heyvanlardı!

¹ Sabiya – Braziliyada gözəl səsə oxuyan quş

Göyərçinlər də heç vaxt Pişik yaşayan yerin həndəvərində mazaqlaşmazdılar, onlar, demək olar, tam əmin idilər ki, göyərçin damındakı ən gözəl quşu elə o yeyib, həmin hadisədən sonra zavallı bir poçt göyərçini həyata marağını həmişəlik itirmişdi.

Bu dəfə də ortaya dəlil, sübut qoyan olmadı, amma Tutuquşu Həzrətlərinin dediyi kimi, belə bir əməli bu canı, kafər, qaniçəndən savayı kim törədə bilərdi ki? Ana toyuqlar öz qızılı balalarına cinayətkar pəncələrində neçə-neçə cücənin həyata əlvida söylədiyi (hələ yumurtalardan danışmırıq, onları da oğurlayırdı ki, murdar qanını doyursun) – bunu hamı deyirdi – bu Pişiklə üz-üzə gəlməkdən necə qorunmalı olduqlarını öyrətdirdilər. Bircə Qara Yaşılbaş çox elə qorxmurdu ondan, çünki ördəklər və yaşılbaşlar üçün bu qədər sevimli olan göllə bu bədheybət pişiyin heç arası yox idi.

Bir dəfə küçüklər Zolaqlı Pişiklə məzələnmək fikrinə düşmüşdülər. Amma o, küçüklərin üzünü cırmaqlamışdı, onlar isə təhqir olunaraq, tüklərini qabardıb, Pişiyin bütün ailəsini, nəslini, onuncu dönəmə kimi bütün yaxın və uzaq qohumlarını söymüşdülər. Murdar Pişik! Qəzəbli və xudbin məxluq! Səhərə yaxın otluğa uzanırdı ki, Günəş canını qızdırsın, amma elə ki gün üfqlərin arxasından boylandı, tez durub kölgəyə keçirdi nanəcib. Xeyli müddət bir əyri-üyrü gövdəsi olan Quyava¹ elə bilmişdi ki, Pişik onu sevir, başlamışdı parkın bütün sakinlərinin yanında qürrelənməyə. Beyninə bu fikir ona görə batmışdı ki, hərdən bir oynaq, həssas bədənli Pişik gəlib caynaqları ilə ağacın düyünlü gövdəsinin qabığını cırmaqlayırdı. Orijinallığı ilə seçilən Quyava müşkül və dedikcə məşhur şəxsiyyət sayılan Zolaqlı Pişiyin bu diqqətindən çox məmnun olmuşdu. Və plastik əməliyyat mütəxəssisi olan bir cərrah tapmışdı ki, gövdəsini örtən bütün düyün, fir və pöhrələrdən canını qurtararaq, Zolaqlı Pişiyin gözündə daha cazibədar görünsün.

O, hamar, təmiz gövdəsindən məmnun halda Pişiyin yolunu səbirsizliklə gözləyirdi. Lakin Pişik görəndə ki caynaqlarını bu qabıqsız, budaqsız gövdəyə sürüb itiləyə bilməyəcək, Quyavaya arxasını çevirdi və bir də həmin səmtə heç baxmadı.

¹ Quyava – tropik meyvə ağacı

Quyaya bir müddət park əhalisinin sarsaq zarafatlarının hədəfinə çevrildi. Hətta Jakeyrada¹ yaşayan Qoca Bayquşa da bu əhvalatı danışanda uğunub getmişdi özündən, az qala.

Axıradək dəqiq olmaq üçün deməliyə ki, Zolaqlı Pişik özünü elə göstərirdi, guya, park sakinlərinin ona necə münasibət bəslədiyindən heç xəbəri də yoxdur. Əgər bilir-disə də, buna əhəmiyyət vermirdi, amma çox ola bilərdi ki, ətrafdakıların onun barəsində nələr danışdığından, həqiqətən, heç xəbəri yoxdu, çünki Qoca Bayquşdan başqa heç kəsə danışmırdı. İxtiyar yaşda olduğundan fikirlərinə böyük önəm verilən Qoca Bayquş Pişiyin heç də pis olmadığını desə belə, kiməsə bunu ciddi qəbul eləmərdi: hamısı qulaq asıb başlarını yelləyir, lakin Bayquşa bəslədikləri hörmətə rəğmən, Zolaqlı Pişiklə ünsiyyətdən, elə qabaqkı kimi, vaz keçirdilər.

Elə bu minvalla yaşayırdı Pişik, ta Bahar gələne kimi. Parka özü ilə rənglərin və çalarların, rəyihə və melodiyaların dəli müxtəlifliyi – şən rənglər, məstedic qoxular, cingiltili melodiyalar – gətirdi Bahar. O, əsl sahibə kimi buralara qəfil girəndə Zolaqlı Pişik yatmışdı. Baharın varlığı o qədər aydın duyulur, qanı o dərəcədə coşdururdu ki, Pişik də yuxusundan ayıldı, qonur gözlərini açaraq gərnəşdi.

Bu səhnənin təsadüfi şahidinə çevrilən Qara Yaşılbaşın heyrdən az qaldı nitqi tutulsun, ona elə gəlmişdi ki, Zolaqlı Pişik... gülümsünür. Gözlərini Pişikdən çəkmədən, kiçik Ağ Ördəyi səslədi ki, gəlib bu möcüzəyə tamaşa ələsin:

– Sənə elə gəlmir ki, o gülümsünür?

– İlahi! Həqiqətən də, gülümsünür.

Belə bir şeyi o vaxtadək heç görməmişdilər. Zolaqlı Pişiyin vəhşi simasındakı təbəssümdən o dərəcədə heyrtlənmişdi ki, balaca Ağ Ördək hətta ürəyini tutdu. O yalnız dodaqlarıyla gülümsünmürdü, hər şeydən qəribəsi o idi ki, adətən, qəzəbli olan qonur gözləri də gülümsünürdü bu dəfə.

Birdən Pişik, lap cavan, yetkinlik yaşına çatmamış bir pişik balası kimi, yerdə yumalanmağa başladı, həm də miltıya bənzəyən səslər çıxara-çıxara oynayırdı özüyçün.

Çil Toyuq elə həmin dəm qızılı cücalərlə birlikdə düz onun yanından keçirdi, bu mənzərəni görən kimi qışqırıb

ürəyi getdi və balalarının qucağına yıxıldı. Harasa iş dalınca getmiş Xoruz Don Juan de Rod-Aylend baş verənləri görəndə yerində quruyub qaldı. Qeyd etmək lazımdır ki, Çil Toyuq onun hərəmxanasının ən sevimli toyuğu idi.

Elə bu səbəbdən də ona gömək elədi ki, ayağa dursun, özü isə davakarcasına, şeypur sədasını andıran bir səslə lap zildən banladı.

Elə həmin an Pişik otluqda son mayallağını vuraraq miyovuldu.

Aman, Allah! Bu, romantik bir miyovultu idi. Ola bilməz! Rod-Aylendli Don Juan elə çaşdı ki, çeçədi, Bahar parka gəlib ətrafa göz gəzdirəndə orada artıq mütləq sükut hakim idi. Zolaqlı Pişiyin gözənlilməz davranışına elə mat qalmışdılar ki, heç göyərçinlərin zərif quruluşması da qulağa dəymirdi.

– Mən düşünürəm ki, o, aqlını itirib, – deyər buralarda çoxdan həkim kimi ad çıxarmış Bağayarpağı öz diaqnozu-nu qoydu.

– O nəse təzə bir əclafliq planlaşdırır, – deyər Çil Toyuq qaçqıldadı, cücalərini və Rod-Aylendli Don Juanını götürüb tez ordan uzaqlaşdı.

Zolaqlı Pişik ayağa qalxdı, belini əyib, tüklərini qabartdı ki, günəşin həlim istisini canına daha çox hopdursun, dörd pəncəsi üstə dərtəndi, burnunun parələrini geniş açaraq, havadakı yeni qoxuları sinəsinə çəkdi, adətən, kifir və qəzəbli olan sifətindən dörd bir tərəfindəki canlı və cansızların hamısına ünvanladığı səmimi təbəssümünü də heç yığışdırmadı.

Bəli, o ayağa durub getdi və bununla da parkda böyük qaçış başladı: Qara Yaşılbaş özünün balaca Ağ Ördəyi ilə buz gölün dibinə baş vurdu, sonra da sualtı üzgüçülükdə bütün keçmiş rekordlarını vurub keçərək, bir də özünün və sevimli arvadının təhlükəsizlikdə olduğu qarşı sahilə suyun üzünə çıxdı.

Şişmiş yaşıl tumurcuqları elə göz önündəcə kölgəli yarpaqlara çevrilən ağacın budaqlarında oturmuş bütün göyərçinlər özlərinin məhəbbət qurultularını kəsib quşxanada gیلəndilər.

Küçüklər atılıb-düşməklərini dayandırdılar, özlərini elə göstərirdilər ki, guya, orda-burda gizlədikləri sür-sümüyü axarmaqla möhkəm məşğuldurlar. Açılmış qönçələr bir

¹ Jakeyra – çörək ağacı

anda öz ləçəklərini yenidən yığdı, artıq tamam açmış çox tələskən bir qızılgül isə nə qədər ləçəyi vardısı, hamısını tez yerə tökdü; ləçəklərindən yalnız biri göydə küləyin qucağında elə hey dövrə vururdu.

Təbii ki, bu qanışlıq yaman səs-küyə səbəb oldu və həmin səs-küy də Zolaqlı Pişiyin diqqətini çəkdi. O heç cür anlaya bilmirdi ki, Bahanın parka gəldiyi, ətrafın son dərəcə gözəl olduğu bir vaxtda niyə hamı harasa qaçmaqla məşğuldur. Axı indi nə şimşək çaxır, nə ağacların yarpağını yolan soyuq külək əsir, nə də höknürtü çəken yağış damılan döyəcəkdir. Axı Bahar özüylə həyat sevinci gətirdiyi bir vaxtda necə qaçıb haradasa gizlənmək olar? Bəlkə, bu, Zinqırovlu İlandır, sürünərək parka bir də gəlməyə cürət ələyib? Onu görmək üçün göz gəzdirdi. Əgər bu, həqiqətən, belədirsə, bu dəfə göstərəcək ona yumurta oğurlamağın, körpə quşları yuvalarından çıxarmağın, gəyərçin balalarını və cücələri öldürməyin dadını! Amma yox, İlan heç yerdə yox idi. Zolaqlı Pişik fikrə getdi və birdən başa düşdü ki, hamı onun minlətindən, təbəssümündən qorxaraq qaçıb.

Çox kədərli tapıntı idi. Əvvəlcə Zolaqlı Pişik qaşlarını çatdı, amma sonra yalnız quyruğunu yelləyib, ətrafda baş verənlərə tam biganəliyini nümayiş etlətdirdi. Ətrafdakıların fikrinə əhəmiyyət verməyən, qürurlu bir pişik idi. O hətta bir az qeyri-təbii tərzdə göz də vurdu Güənəşə və onun bu jesti neçə minilliklərdən bəri yaxınlıqda yaşayan nəhəng Daşı elə hey rətləndirdi ki, o, özünü unudub, kolluğa dığırlandı.

Zolaqlı Pişik cavan Bahanın rayihəsini içinə ciyər dolusu çəkdi. Özü şən, sevincək idi, gülmək istəyirdi, hara gəldi getmək istəyirdi və hətta... kiminləsə danışmaq, söhbət etmək keçirdi ürəyindən. Ətrafa bir də göz gəzdirdi, bir kim-səni görmədi. Hamı qaçmışdı. Yox, hamı yox. Ağacların birinin budağından ona Göycə Qaranquş baxırdı, özü də gülümsünərək baxırdı.

Uzaqdan Qaranquşun valideynləri dəhşətlə çıxıraraq balalarını yanlarına səs-ləyirdilər. Parkın bütün sakinləri öz yuvalarından boylanıb Zolaqlı Pişiyə gülümsünən Qaranquşa tamaşa ələyirdilər. Ətrafda isə yaz idi, şairlərin arzusu.

Yenə mötərizə içində Göycə Qaranquşun təqdimatı

(Bu şən və oyunbaz quş uçub keçəndə parkda erkək cinsindən, yetkinliyə çatmış birçə quş belə ona biganə qalmırdı. O hələ çox cavan idi, amma harada peyda olursalardı, parkın gənc sakinlərinin ürəyini para-para edirdi. Ona məhəbbət izhar ələyirdilər, şəninə poemalar qoşurdular. Məşhur müğənni Bülbül onun pəncərələri altında sere-nadalar oxuyurdu. O isə hamının üzünə gülümsünür, hamıyla dostluq ələyir, amma qəlbinə kimsəyə vermirdi.

O, qayğı nə olduğunu bilmirdi, parkdakı ağacların budaqlarını pınlı ilə gəzir, hər şeylə maraqlanırdı, söhbətçil, qəlbitəmiz idi. Ümumi rəyə əsasən, nə parkda, nə də ki bu ətrafda Göycə Qaranquş kimi gözəl və ürəyayatımlı bir qaranquş yox idi).

BAHARIN OĞLAN ÇAĞI

Yaz idi, şairlərin arzusu. Zolaqlı Pişik də nəşə bir məxsusi, çox yaxşı sözlər demək istəyirdi Göycə Qaranquşa. O, yerdə oturub, bığlarını səliqəyə saldı və çətinliklə dilləndi:

– Sən niyə o birilər kimi qaçmadın?

– Mən? Qaçmadım? Mən səndən qorxmuram axı, amma o birilər qorxaqdlar. Sən mənə tuta bilməzsən, sənin heç qanadların da yoxdur, özü də, ay pişik, sən daha çox sarsacaq, nəinki kifir.

– Mən kifirəm? – Zolaqlı Pişik elə dəhşətli bir qəhqə-həylə güldü ki, hətta nəhəng Qırmızı Səndəl kimi cəsur ağaclar da qorxudan tir-tir əsildilər.

– Onu təhqir elədi, mütləq öldürəcək, – qoca Dani-marka Doqu düşündü.

Tutuquşu Həzrətləri – ona görə "həzrət" idi ki, bir zaman-lar seminariyada oxuyanda, bir neçə dua, bir də latın dilin-də 2-3 ifadə öyrənmişdi və bu səbəbdən erudit şöhrət qazanmışdı – gözəlirini yumdu ki, indicə baş verəcək faciə-nin şahidinə çevrilməsin. O, bu hərəkətini iki səbəbdən elədi; əvvəla, işin məhkəməyə düşəcəyi təqdirdə şahid qismində çıxış etmək istəmədi (axı hamı bilir: məhkəmə

uzun zırlıtdır, çünki həqiqəti söyləyib sonradan Zolaqlı Pişiyin qəzabını şər atdığına görə cinayət məsuliyyətini, bir neçə qapazı, sınımış dimdiyini və kim bilir daha nələri öz üzərində duymaq, yoxsa yalan deyib, cinayətə şərik olmaq və cəhənnəm alovunda əbədi yanmaq ehtimalı arasında seçim etməli olacaqdı.

Çətin vəziyyətdəydi, ən yaxşısı heç baxmamaq olardı. Elə beləcə də elədi və Qaranquşun ruhunun əbədi sakitlik tapması üçün duasını söyləyib, öz vicdanı ilə tam barışığa nail oldu.

Qaranquşun özü isə fikirləşdi ki, bir az ağ elədi, deyəsən və bu tərəddüdlərin yükü altında bir az da uca budağa qonub olmazın naz-qəmzə ilə lələklərini təmizləməyə başladı.

Zolaqlı Pişik hələ də gülümsünürdü, hərçənd ki özünü təhqir olunmuş hesab edirdi. Amma ona görə yox ki Qaranquş da onun barəsində, parkın digər sakinləri kimi, düşünə bilirdi, o səbəbdən ki, ona kifir demişdilər. O isə özünü həm gözəl, həm də zərif pişik sayırdı.

– Səncə, mən kifirəm? Doğrudan, elə düşünürsən?

– Eybəcərsən! – Qaranquş uzaqdan təsdiq elədi.

– İnanmıram. Ancaq kor deyə bilər mənim kifir olduğumu.

– Həm kifirsən, həm də özündənrazı!

Lakin bu yerdə söhbət yarımçıq kəsildi: övlad məhəbbəti Pişik sarıdan qorxuya üstün gəldi – Qaranquşun valideynləri uçub özlərini yetirdilər, danlaya-danlaya, söyə-söyə balalarını götürüb apardılar. Amma Qaranquş da uçarkən Pişiyə qışırmağa macal tapdı: “Hələlik, senyor Dəhsət!”

Bax Zolaqlı Pişiklə Göycə Qaranquşun əhvalatı belə balaca axmaq bir söhbətdən başladı. Əslində, bu əhvalat, ən azı, Qaranquş üçün xeyli öncədən başlanmışdı və birinci bölmədə mən Qaranquşun Zolaqlı Pişiklə ilk görüşünə kimi necə yaşadığından söhbət açmalıydım, lakin ənənəvi, klassik təhkiyənin gözəl qanunlarına məhəl qoymayaraq, bunu etmədiyim üçün mənə yalnız hekayətimin yarımçıq kəsərək, keçmiş bir də qayıtmaq qalır. Əlbəttə, etiraf edirəm ki, bu, hekayət söyləməyin heç də ən uşurlu üsulu deyil. Lakin bunu mənim unutqanlığımın, yəni gəlişi ilə əlaqədar pişiklərdə və şairlərdə başlanan hiss-həyəcanın ayağına yazə bilərsiniz.

Yox, yaxşısı budur, mən iddia eləyim ki, bunu bilərəkdən belə etdim və bu yolla təhkiyənin forma və quruluşunda inqilabi bir çevriliş yaradıb, rəsmi ədəbi tənqidin və mütəxəssis-filoloqlar ordusunun razılığını təmin etmiş oldum.

GERİ QALMASI SƏBƏBİNDƏN ÖZ YERİNİ İTİRMİŞ BİRİNCİ BÖLMƏ

Bu gözəllikdə Göycə Qaranquş bir az da dəlisov idi. Yaxşısı budur, gəlin erköyün deyək ona. Qaranquş hələ Həzrət Tutuquşunun ilahiyyatdan mühazirə oxuduğu Quş universitetinə getsə də və çox cavan olsa da, hörmətli valideynləri ona axşamlar öz pərəstişkarları ilə gəzməyə icazə vermişdilər və o artıq özünü kifayət qədər böyük sayaraq parkın bütün sakinləriylə – güllər və ağaclar, toyuqlar və ördəklər, itlər və daşlar, göyərçinlər və göllərlə dostluğundan qürrelənirdi. O, özünə qeyri-ixtiyari olaraq ətrafındakılara tələtin elədiyi hissələrin hesabətini qətiyyərlə vermədən, hamı ilə çox səmimi, mehribancasına davranırdı.

Xeyirxahlığını şişirdib dağ başına qoymaq üçün dəridən-qabıqdan çıxan və seminariyada aldığı təhsilə görə elə ruhani kimi bir zad sayılan Həzrət Tutuquşunun özü də, hətta dərslərində belə, Qaranquşa şəhəvət dolu nəzərlərlə baxırdı.

Bütün heyranlıq və sitayişlərə baxmayaraq, Qaranquşun həyatında nəsə bir sirr vardı – birinci bölmənin məhz bu yerdə təqdim olunmasının da səbəbi budur, çünki bu sirr, heç şübhəsiz, elə Zolaqlı Pişiyin özü idi. Bu qürurlu və qaradinnəz varlıq Qaranquşu yaman həyəcanlandırdı. Tez-tez göz qoyurdu ona, ya yuxuda olanda, ya da ki qalın çəmənlikdə günün altında uzanıb canını qızdıranda.

Bir ağacın budaqları arasında gizlənib, saatlarla tamaşa eləyirdi ona, düşünərdi ki, görəsən, niyə bu eybəcər heç kəsə dostluq eləmir. Təbii ki, ətrafındakıların onun barəsində dediklərini də çox eşitmişdi, lakin cəhərayı burnunu və iri bıqlarını görəndə (heç kəs başa düşmürdü ki, niyə məhz burnunu və bıqlarını, onun barəsində deyilənlərin həqiqət olmasına qəfil bir şübhə yaranmışdı onda. Qaranquşlar belədirlər də, nə edəsən. Onların həqiqəti dərk etməsinə nail olmaq üçün tərəddüddən savayı və ondan sadə, həm

də etibarlı bir üsul yoxdur. Qaranquşlar çox tərsdirlər və yalnız öz hissiyyatlarının hökmünə qulaq asırlar.

Zolaqlı Pişik Göyçə Qaranquşun sakit və şəffaf həyatında yeganə sir idi. Hərdən Bülböldən öyrəndiyi gözəl nəğmələrdən birini oxumağa başlayır və sevimli küncünə yollanan Zolaqlı Pişiyin iri bədənini görən kimi (hərdən onun gəlişini lap qabaqcadan da duyurdu) səsinə kəsirdi. Və astaca ardınca düşüb, onu izləyirdi. Bir axşam isə lap qızıqıb, Pişiyin belinə yuxarıdan quru budaqlar atmağa başladı. Pişik yatırdı, Qaranquş isə jakeyranın sıx yarpaqları arasında yaxşıca gizlənərək, atdığı budaqlar hədəfə dəyəndə uğunub gedirdi.

Zolaqlı Pişik bir gözünü açıb, ətrafına baxdı. Amma elə o dəqiqədə Küləyin növbəti sarsaq oyunu olduğunu düşüncə, gözünü yumdu. O, çoxdan dərk eləmişdi ki, küləyi pəncən ilə vurmaq üçün onun ardınca üyüyməyin heç mənası yoxdur. Ən yaxşısı ona imkan verməkdir ki, ürəyi istəyən qədər oynasın. Amma onun budəfəki şitliyi əməlli-başlı uzanırdı və Pişik çıxıb getmək qərarına gəlirdi. Qəzəbli Pişiklə zarafatından həyəcanlanmış Qaranquş da pırıldayıb uçdu. Elə həmin gün Qaranquşla Buynuzsuz İləyin arasında əlamətdar bir söhbət oldu. Mən bu məqamda nəhaq yerə Buynuzsuz İləyi xüsusi vurğulamıram, məsələ burasındadır ki, söhbət parkın ən diqqətləliyinə sahiblərindən biri barədə gedir. Onun da təxminən elə Qoca Bayquş qədər hörməti vardı bu yerlərdə.

Söhbət astagəl, çox müdrik və bir az da əhəmiyyətli personadən gedir; xarakterindəki bu cəhətlər onun malik olduğu titullarla əlaqədər idi. O, Argentina cinsli bir öküzdən törəyirdi, adı da Raşel Pusiyo idi. Bundan savayı, onun kinli xasiyyəti və daimi olmayan yumor hissi də vardı. Xoşuna gələnlərin hamısı ilə çox salam-kalamlı idi: məsələn, ördəklərin ailəsi ilə səmimi dostluq münasibətindəydi, amma sevmədiklərinə qarşı kobud və sərt olurdu: Ət Milçayı ilə, itlərlə və təbii ki, Zolaqlı Pişiklə. Çünki özü çox əhəmiyyətli bir şəxsiyyət, demək olar ki, xarici olduğu halda, pişik kimi fəsiləsinin bir cır nümayəndəsini görəndə, nədənsə, özünü yaman təhqir olunmuş sayırdı.

Qeyd etmək lazımdır ki, Buynuzsuz İlək ehtiyatlı olmasına baxmayaraq, kinayəyə meyilli idi. Bir dəfə, təbii ki, azacıq süd oğurlamaq ümidiylə mal-qara həyatına gələn Zolaqlı

Pişiklə rastlaşmışdılar. Buynuzsuz İlək ona yarıkinayəli-yanalçaldıcı bir tərzdə, qarışıq ispan-portuqal dilində demişdi: – Un tipo tan chiquito y ya¹ biğli.

Pişik isə aşkar və bağışlanmaz bir hörmətsizliklə bu qədər mühüm bir personaya həyasız tərzdə cavab vermişdi:

– Bu boyda xaladır, məmədanını taxmayıb!

İlək onu yaxşıca şillaqlamaq istədi, amma Pişik ürəyində tikanlı-tikanlı gülərək, çıxıb getmişdi artıq. Parkda hamı belə hesab elədi ki, İlək dəhşətli dərəcədə təhqir olunub, və həmin axşam ailələriylə bir yerdə ona baş çəkib, həmrəyliklərini nümayiş etdirirdilər. Buynuzsuz İlək isə toxtamaq bilmir, hönkürtüylə ağlayırdı.

Bu məclisin ürəyi Tutuquşu Həzrətləri idi, yamanca vurmuşdu və seminariyanın mətbəxində öyrəndiyi lətifələrlə həminin başını qatırdı. Hətta Buynuzsuz İlək belə ağlamasını saxlayaraq gülümsündü, düzdür, sonra təzədən ağladı, amma daha əvvəlki kimi acı-acı yox.

Qaranquş İləyə həmin axşam necə əyləndiyindən danışanda İlək təəssüfləndi ki, Qaranquşun əlinə quru ağac parçalarının yerinə babat bir dəş keçməyib; belədə bu murdar Pişikdən birdəfəlik can qurtarmaq olardı.

Lakin Qaranquş bu qanlı qisas planından dəhşətə gələrək, deyəndə ki budaqlar Pişiklə söhbətə başlamağa bəhanə kimi atırmış, İləyin təəccübünün hədd-hüdudu yox idi:

– Hablar com el gato? Piensas, loquita, en hacerlo, doğrudan? Por dios, no seans tonta!²

İspan dilini bilməsi təkcə cəmiyyətdə ona mövqə qazandırmırdı, həm də onu əməlli-başlı yorurdu. Özü də neçə yorurdu! Elə bu səbəbdən də sözüne portuqal dilində davam elədi.

– Məgər sən bilmirsən ki, o, Pişikdir, murdar Pişik, heç vaxt heç bir Qaranquş öz ailəsinin heysiyyətinə toxunmadan nəinki onunla hər hansı bir əlaqə saxlaya bilməz, hətta salam belə verə bilməz? Məgər sənın xəbərin yoxdur ki, belə pişiklərin, – istər zolaqlı olsun, istərsə də başqa rəngdə, nə fərqi var ki... – caynaqlarında nə qədər qohumun həlak olub?

O, nəsihətlərini verməkdə idi.

¹ Bapbalaca boyu var, di gəl ki...

² Pişiklə danışmaq? Ay sarsaq, nə etdiyini anlayırsan? Lap axmaqsan!

– Yoxsa sən, axmaq Qaranquş, qədimlərdən mövcud olan, əsrlərin sınağından çıxmış qanunları pozaraq dostlarını təhqir etmək, valideynlərinə dərd-qəm gətirmək istəyirsən?

– Axı o, mənə heç bir şey eləməyib...

– O, pişikdir, hələ üstəlik, zolaqlı!

– Nə olsun ki pişikdir, nə olsun ki zolaqlıdır?! Bizim hamımız kimi, onun da ürəyi var.

– Ürək? – Buynuzsuz İnak elə böyüdü ki, sanki onu atmilçəyi sancdı. – Sənə kim deyib ki, onun ürəyi var? Kim?

– Mən fikirləşdim ki...

– Sən onun ürəyini görmüsən? Dillən!

– Görməyinə gör...

– Bəs belə oldu!..

590

O hələ çox danışdı, lap çox. Pişik barəsində dolaşan bütün söz-söhbətləri bir də xatırladı, onu təhqir elədiyini yada saldı, gözləri yenə yaşadı. Və yenə də məsləhətlər, xəbərdarlıqlar... Məsləhət vermək Buynuzsuz İnayin ən sevimli peşələrindən biri idi. Gözəl davranış qaydaları, təmiz mənafeqqat qanunları və bu kimi boş-boş şeyləri dəqiq bilmək onun ən güclü tərəfi idi. O, cavan, hələ ələ getməmiş qaranquşun özünü necə aparmalı olduğundan danışdı – nəyi etmək olar, nəyi isə qətiyyətlənməz. Belə çıxırdı ki, icazə verilməyən ən başlıca şey pişiklərlə, xüsusilə də Zolaqlı Pişiklə danışmaq idi. Qaranquş ona nümunəvi şagird kimi qulaq asdı və kədərli idi. O, Zolaqlı Pişiklə qətiyyətlə danışa bilməz, onsuz da elə bu barədə düşünməklə artıq yaramaz bir iş görüb. İnak, yəqin ki, düz deyirdi, onun gör nə qədər təcrübəsi, necə əzəmətli, nəcib görkəmi var. Lakin inadçı Qaranquş heç cür başa düşə bilmədi ki, Pişiklə söhbət etməklə hansı günahı işlədə bilər.

Hər necə olursa-olsun, o and içdi ki, bir də heç vaxt Zolaqlı Pişiyin sarı-qara belinin üstündə quru budaqlarla oynamayacaq və onunla söhbət etmək barədə düşünməyəcək. Lakin qaranquşların andları nəyə yərayar ki, xüsusilə də istiqanlı və macəraaxıran, təhlükəni sevən cavan qaranquşların. Mən hətta şübhələnmirəm ki, o elə bu andı içəndə artıq bilirdi ki, mütləq pozacaq onu. O elə əvvəlki kimi izləyirdi Pişiyi, düzdür, daha quru budaqlarla oynamırdı, amma vay, vay! Qətiyyətlə verdiyi sözə görə yox, Pişiyin ona acığı tuta biləcəyindən.

Bax parka Bahar qədəm basan saata kimi, o beləcə yaşayırdı.

Birinci bölməmiz elə bu yerdə bitir, biz isə öz təhkiyəmizə müdaxilə etməmiş səhvin ucbatından və ya, daha yaxşısı, dəbdə olan ədəbi fənddən istifadə etdiyimizə görə hekayətimizin yarıncıq qalmış yerinə qayıdacağıq.

BAHARIN SONU

Qaranquşun valideynləri öz qızını o ki var danlamaq istəyirdilər. Amma öz qəhrəmanlıqlarından, övladlarının nicatı naminə Zolaqlı Pişiklə mərd-mərdənə üz-üzə durmalarından o dərəcədə həyəcanlanmışdılar ki, çox elə mərəkə açmadılar və Qaranquş-ata Qaranquş-anaya dedi:

– Biz qızımızı sevirik və onu xilas elədik.

Qaranquş-ana isə cavab verdi:

– Biz yaxşı valideynlik, biz öz qızımızı qoruduq.

Onlar bir-birlərinə qarşılıqlı heyranlıqlarını gizlətmədən baxırdılar. Valideynləri bu azgün düşməyə yaxınlaşmağı Qaranquşa qəti qadağan elədilər.

Əgər cavan qaranquşun andlarının heç bir mənası yoxdursa, onda, yəqin, qəti qadağalar da yalnız izafi marağın oyanmasına səbəb olar. Amma ona görə yox ki Göycə həmin o qaranquşlardan idi ki, birçə kəlmə: “Bunu bir də eləmə!” deməklə məsələ həll oluna. O, zərif, sözbəxan idi, öz valideynlərini də çox sevirdi. Çox təbii, nəzakətli və xeyirxah qaranquş idi. Onu nəşə yaxşı, nəcib bir şeyə inandıranda həmişə razılaşdırdı, lakin Pişiklə yaxşı münasibət saxlamağın günah, yaxud cinayət olmasını heç kəs və heç vaxt qəbul elətdirə bilməzdi ona.

Bu səbəbdən də qəşəng başını balıq kimi istifadə elədiyi qızılgül ləçəyinin üstünə qoyub, yarıncıq qalmış söhbəti sabah bir də davam etdirəcəyini qərara aldı:

– O, gözəl deyil, amma suyuşındır, – deyər yuxuya gedə-gedə öz-özünə piçildadı.

O ki qaldı Zolaqlı Pişiyə, elə o da yazın ilk gecəsi başını balığına qoyub, Göycə Qaranquş barədə fikirləşirdi. Amma yox, onun balığı yox idi axı: bu pişik qəzəbli və kifir olması ilə yanaşı, həm də lap kilsə sığanı kimi kasıb idi və başını balığa

yox, elə öz pəncələrinin üstünə qoyurdu yatanda. Lakin Pişik rahatlığının olmamasından heç əziyyət çəkmirdi, çünki rahatlıq nə olduğunu, ümumiyyətlə, bilmirdi. Ona azlıq eləyən isə başqa şeylər idi: məhəbbət, zəriflik və hərdən də... sosiska.

Həmin gün evə gec qayıtdı.

Düz axşama kimi getdiyi səmtin fərqiə varmadan, parkda gəzirdi, caynaqları ilə ağacların gövdəsini cırmaqlayır, qərribə melodiyalar miyovuldayır və lap yeniyetmə çaqları kimi, kirəmitli damların üstü ilə səyahətə çıxmaq istəyirdi.

Torpağın valehedici qoxusu onun burnunu qıcıqlandırır, iri bığları həyəcan içində tərpənirdi. Özünü o qədər cavan hiss eləyirdi ki, hətta itlərlə də oynamağa hazır idi. O, yaqin ki, mütləq oynayırdı, əgər küçüklər qorxub qaçmasaydılar. İçində baş qaldırmış bu qərribə arzusu həmişəki adi danxmaq və biganəlik vəziyyətindən o qədər fərqliydi ki, öz-özünə piçildirdi: "Mən xəstələnmişəm".

Sonra da pəncəsiylə alına toxunub yekunlaşdırdı:

– Mənim möhkəm qızdırmam var.

Sonra, artıq gecə düşəndə, nəhayət ki, köhnə məxmər cindirinin üstünə uzandı – onun yatacağı elə bundan ibarət idi – bir çiçəyə baxdı və onun tən ortasında lap güzgü kimi Qaranquşun iri gözlərini gördü.

Qızdırmadan sayıqlaya-sayıqlaya, gölə tərəf endi ki, sərin su içsin, ləpələrin sayınmasında da üzünə gülümsəyən Qaranquşu gördü. Onu hər yarpaqda, hər şəh damlasında, batan günəşin hər şüasında, yaxınlaşan gecənin hər kölgəsində tanıyırdı. Bədirlənmiş ayın işığında da gülmüş paltar geyinmiş Qaranquşu gördü və öz kədərli nəğməsini ona miyovuladı. Yalnız gecədə xeyli keçəndən sonra, nəhayət ki, yuxuya gedə bildi. Yuxu görürdü – neçə ildə ilk dəfə – və bu yuxu da Göycə Qaranquş barədə idi. Yəni həminin qəddar saydığı Zolaqlı Pişik, doğrudan, aşıq olmuşdu?

İndi o da, Qaranquş da yatıb, oyaq qalan yalnız Qoca Bayquşdur, mənə də imkan verin bir az fəlsəfədən dəm vurum. Bu hüquq hər yerdə, istənilən nəğilənin boyuna biçilib, mən də mütləq ondan istifadə etməliyəm, heç olmasa ona görə ki, qoyulmuş qaydaları pozmayım.

Mən demək istəyirəm ki, dünyada elə adamlar var, ilk baxışdan vurulmağa inanmırlar, başqaları isə, əksinə, iddia eləyirlər ki, yeganə əsl məhəbbət elə ilk baxışdan olur.

Həm bunların, həm də onların dəlilləri sağlam məntiqdən xali deyil. Məsələ burasındadır ki, məhəbbət insanların qəlbində daim mürgüləyir, amma günlərin birində oyanaraq çiçəkləyir, istər bahar olsun, istər qışın lap oğlan çağı. Düzdür, bəhərdə bu daha tez-tez baş verir, lakin bu tamam başqa məsələdir, onu burada müzakirə etməyək. Budur, qəflətən başqa bir məxluqun təsadüfi baxışından, ürəyimizdəki məhəbbət oyanır və biz sanki, ilk dəfə tanış oluruq bu hisslə, elə buna görə də ona ilk baxışdan məhəbbət deyirik.

Bax Zolaqlı Pişiyin də Göycə Qaranquşa məhəbbəti məhz belə bir məhəbbət idi. Amma gözləməyin ki, mən Qaranquşun kiçik, lakin mərd ürəyində nələr baş verdiyini sizə izah edəçəyəm. Mən o qədər də sarsaq deyiləm ki, qadın qəlbinin sirlərinə beləd olduğumu iddia eləyim, o ki qalmış söhbət qaranquşdan gedə.

Bu qəbildən olan fikirlər həmin gecə Zolaqlı Pişiyi qətiyyənlə narahat eləmədi. Düzünə qalsa, o hələ özünü aşıq olmuş saymırdı da. Belə bir fikir, ümumiyyətlə, onun ağına gəlməmişdi. Cavanlıqda o, hər həftə ehtirasla aşıq olurdu, əsasən, çərşənbə axşamları baş verirdi bu, artıq cümə gününə isə bu hissələri soyuyurdu, çünki tənbəl pişik idi, şənbəni, bazarı, bir də bazar ertəsi istirahət üçün saxlayırdı. Vaxtilə saysız-hesabsız, bütün rəng və çalarlardan olan diş pişiyin, bir boz dovşanın və bir cavan tülkünün qəlbinə çilik-çilik eləmişdi. Amma bütün bunlar o qədər çoxdan olmuşdu ki, artıq nə onların adlarını xatırlayırdı, nə də qalan – təfərrüatı. Bayaq dediyim kimi, o, öz küncündə tənha yaşayırdı, günəş şüaları altında dincəlir, ya yüngül mehin nəvazişindən, ya da yay axşamının sərinindən ləzzət alırdı.

İndi isə budur, Bahar gəldi və onun rahatlığını pozdu. Ertəsi gün yuyunarkən o, Qaranquş barədə düşüncəyə və bütün gecə onu təqib eləmiş yuxu düşdü yadına: yuxuda onunla Göycə gözəllik və eybəcərlik barədə söhbət edirdilər. O gülümsündü: "Dünən xəstələnmişdim, başqa bir şey yoxdur", qərara aldı ki, Qaranquş barədə bir də düşünməsin. Öz sevimli guşasına yollandı ki, köhnə məxmər parçasının üstünə uzanıb, günün altında sümüklərini qızdırırsın. Parkda həyat yenə öz adi ritminə düşdü.

Zolaqlı Pişik isə lap dartinıb uzanmışdı ki, yaz günəşinin şüaları onun bütün bədənini qucaqlaya bilsin. Amma nə qədər qərribə olsa da, bu dəfə o, gözlərini yummadı, hərçənd ki yaxşı bilirdi: gözlər örtülü olanda günəşin ləzzəti və mehin sərinliyi daha yaxşı duyulur. Lakin buna baxmayaraq Bahannın gəlişinin ikinci günü gözlərini lap geniş açmışdı, hələ üstəlik, baxışları həmin ərəfədə Göycə Qaranquşun qonduğu ağaca zillənmişdi.

Pişik başa düşəndə ki hara baxır, qəzəbindən az qala quduzlaşdı. Gözlərini ağacdən çəkərək, sakitcə fit çala-çala diqqətini tamam başqa şeylərin üzərində cəmləşdirməyə çalışdı. O, bir-birinin ardınca yüyürən küçüklərə göz qoydu (bu sarsaqlar başqa nəyə yararır ki?), yarpaqlamış ağaclara, hətta səhər duasını oxuyan Tutuquşuya da baxdı. Tutuquşu bir qanadını sinəsinə sıxıb, gözlərini süzdürürdü. Pişik onun sifətindəki mistik-tərkidünya ifadəsini görəndə özünü saxlaya bilməyib, dilini göstərdi. Bu ikibaşlı və dəhşətli jestdən (bəlkə, ağzının suyu axdığından dodaqlarını yalayır?) qorxmış Tutuquşu duasını yanmıçıq kəsdi və Pişiyi salamladı:

– Hər vaxtınız xeyir, çox möhtərəm doktor Zolaqlı Pişik. Səhhətiniz necədir? İlahiyə şükür, yaxşıdır, yəqin?

Pişik onu cavaba layiq görmədi. Gözləri yenə dünən Qaranquşun əyləşdiyi ağaca zillənmişdi. Və nə qədər ki o, Qaranquşu görmək ümidiylə gözlərini ağaca zilləyib, mən də sizə Pişiyin həmin jestinin mənasını izah eləyim. Məsələ burasında idi ki, Pişik ikiüzlüləri sevmirdi, Tutuquşu isə ikiüzlülüyn bariz mücəssəməsiydi.

Parkın bütün sakinlərini özünün bəz barmagı kimi tanıyan Bayquş bir dəfə Pişiyə danışdı ki, mestre Tutuquşu din-darlıq pərdəsi altında gizlənərək, əlinə fürsət düşən kimi kefindən qalxmır. O, yaramaz təkliflərini kiçik Ağ Ördəyə də, Çil Toyuğa da, katexizis¹ öyrətdiyi bir göyərçinə də eləmişdi. Hətta Bayquşun özünə də, – yetərincə yaşlı olmasına qətiyyən məhəl qoymayaraq, – eləmişdi, abırsız şeylər pıçıldayırdı qulağına. Bəs bu Tutuqöyün məsələsi? Hə, bax bu barədə danışmağa dəyər.

Günlərin birində Poçt Göyərçininin qərribə bir oğlu oldu: insan dilində danışan göyərçin. Axı Poçt Göyərçini (yeri gəlmişkən, o, düz-əməlli ağıl ilə heç fərqlənmirdi) daim

uzunmüddətli ezamiyyətlərdə olur, bütün parka məktub daşıyırdı. Rəsmiyyətə qalanda oğul onunkı idi, amma Bayquş deyirdi ki, burada nəse qaranlıq bir məsələ var. Axı parkda, Tutuquşudan başqa, kim adam dilində danışdı ki? İtlər bu dili anlayır, lakin danışa bilmirdilər. Bundan başqa, ər ezamiyyətdə olanda Tutuquşu “mənavi kömək göstərmək” bəhanəsi ilə diş göyərçinin yanından heç çıxmırdı. Xoşbəxtlikdən, Poçt Göyərçininin yumşaq xasiyyəti vardı.

Tutuquşunun sərgüzəştlərinin Zolaqlı Pişiyə qətiyyən aidiyyəti yox idi. O heç çoxarvadlı və əslində, müsəlman olan, hərəmxanasına gündə bir cavan toyuq gətirən Xoruzun (parkın bütün erkək əhalisi gizlində ona qibtə edirdi) məhəbbət macəraları barədə dolaşan dedi-qodularda da heç iştirak eləməirdi.

Göyərçinlər əqidəcə təkarvadlı idilər, Qara Yaşılbaş isə şəraitin yoxluğundan təkarvadlı olmuşdu, parkda cəmi bir ördək vardı və onların hər ikisi özünü elə göstərirdi ki, guya, Xoruzun mənaviyyətəş hərəkətlərindən çox əsəbiləşir. Buy-nuzuz İnak də onun davranışını qınayaraq, başını yelləyirdi. Yalnız Zolaqlı Pişik buna heç əhəmiyyət vermirdi. Onun çoxarvadlılara əsla nifrəti yox idi. Amma ikiüzlülərin, Tutuquşu kimi riyakarların əleyhinə idi. Elə bu səbəbdən də Pişik ona dilini göstərmişdi – təhqiramiz və qınağa layiq olan bir jest.

Sizə bu təfərrüat xəbər verməklə fikirləşirdim ki, bu müddətdə Qaranquş da gəlib pişiklə üzbəüz ağacın üstünə qonar. Amma o nankor gəlib çıxmırdı. Biz parka dönəndə artıq dostumuz Zolaqlı Pişiyi qoyub getdiyimiz kimi yox, tamam başqa əhvali-ruhiyyədə görəcəyik. O, qayğısız görkəmini və daxili yüngüllüyünü itirmişdi artıq, iri biglən isə kədərli, iradəsiz bir tərzdə sallanmışdı.

(Söhbət Zolaqlı Pişikdən gedirsə, bu, çox təhlükəli bir göstərici idi. Biglən onun əhvali-ruhiyyəsinin barometri idi əslində).

O yenə, bəlkə də, artıq neçənci dəfə ağaca baxdı, lakin Qaranquşu bu dəfə də görmədi. Və bu əsnada ağacın yerə sərilmiş kölgəsi iməkləyərək, onun iri bədənini tamam örtüdü. Qonur gözləri tutunlaşdı. Bəs ürəyi niyə belə ağrıyır? Axı Bahardır ətrafda.

Birdən ayağa qalxdı. Nə üçün? Bunu heç özü də izah eləyə bilməzdi. Bəlkə, günəşə baxmaq üçün? O ayağa

¹ Katexizis – xristianların sual-cavab şəklində olan şəriət kitabı

qalxdı və getdi, amma heç özü də bilmirdi ki, hara gedir. Birdən anladı ki, ayaqları – yəni daha sözlünə baxmırdı onun? – onu gətirib, düz Qaranquşun ailəsi yaşayan ağacın (deməliyəm ki, bu ağac parkın əks tərəfindəki küncdə bitmişdi) altına çıxardı. Qaranquşun valideynləri yem axtarmağa uçmuşdular. Qaranquş isə onu hələ uzaqdan görmüşdü, indi də gülümsünərək yolunu gözləyirdi. Zolaqlı Pişik ağacın altında dayanıb Qaranquşa baxdı. Yalnız burda başa düşdü ki, heç özünün də xəbəri olmadan hara gəlirmiş bayaqdan. Özündən çıxdı – mən burada nə edirəm? – və qərara aldı ki, elə bu dəqiqə çıxıb getsin (ay zəhrimar! Pəncələri, elə bil, qurğuşundan idi). Qaranquş isə cingiltili səsiylə civildədi:

– Niyə mənimlə salamlamırsınız, ey pis tərbiyə almış senyor?

– Salam, Göycə... – Pişik zorla eşdiləcək bir tərzdə dedi.

– Bağışlayın, amma senyorita Göycə.

Lakin bu məqamda onun sifətinə elə bədbəxt bir ifadə qondu ki (o kədərənəndə daha da kifir olurdu), Qaranquş yumşaldı:

– Yaxşı, eyib etməz, məni Göycə adlandırı bilərsən, ağər belə daha çox xoşuna gəlsə, mən isə səni... Bədhəybət çağıracağam.

– Mən axı sənə demişəm ki, bədhəybət deyiləm.

– Bəli də! Nə qədər özündənrazısan sən! Sən mənə dünən gördüyündən də kifir gəlirsən indi. Sənin yanında mənim xaç anam Bayquş xalis gözəldir.

“Əşi, mənim axı burada nə işim var? – Zolaqlı Pişik fikirləşirdi, – bu cavan, yetkinlik yaşına yenincə çatmış Qaranquş mənə lazımı hörmətlə yanaşmır (yəni o istayırdı ki, Qaranquş ona hörmət bəsləsin?), təhqir eləyir, eybəcər adlandır. Belə cavan Qaranquşa necə inanasan axı...”

Yəni bu şagird, Tutuquşunun şagirdi elə güman eləyir ki, onunla – ciddi və təcrübəli, özünü bu parkın digər sakinlərindən ağıllı və savadlı sayan, nə deyirlərsə–desinlər, hətta qəşəng sayan bir pişiklə belə danışmağa haqqı var?”

Qərara aldı ki, çıxıb getsin, bir də heç vaxt bu acidil Qaranquşla danışmasın (ah, onun ayaqları qurğuşun kimi – lap, elə bil, hərsinə neçə ton qurğuşun bağlayıblar). O, qifillənmiş dilini zorla tərpədir: “Hələlik...”

– Bura bax, incidin? Sən kifir olmağından da çox özündənrazısan ki:

(Mən axı niyə burada dayanmışam?). İndi artıq təkcə ayaqları deyildi sözlünə baxmayan, Pişik ciddi və acıqlı görkəmini saxlamaq istəsə də, dodaqları qəflətən gen təbəssümdən yayıldı. Sanki, sözü bir yerə qoyub, Zolaqlı Pişiyin əleyhinə nəşə qurğu qururdular.

Qaranquş – cavanlığı dörd bir tərəfi özünə valeh eləmiş bu gözəl əyalət qızı isə ara vermədən nəşə cükküldəyirdi:

– Getmə, lazım deyil. Mən sənə bir də bədhəybət deməyəcəyəm. Bundan sonra sənə ancaq gözəl deyəcəyəm.

– Lazım deyil mənə.

– Bəs onda necə çağırım səni?

– Pişik de.

– Pişik olmaz.

– Niyə?

– Mənə icazə vermirlər pişiklə danışmağa. Pişiklər qaranquşların düşmənidir.

– Bunu sənə kim deyib?!

– Düz deyiblər, bilirəm.

Pişik elə bədbəxt bir görkəm aldı ki, daha ondan da bədbəxtini heç yanda görə bilməzdin. Sevinməyi xoşlayan, qüssəyə heç tabı olmayan Göycə Qaranquş onda dedi:

– Biz düşmənlər deyilik, eləmi?

– Əlbəttə!

– Deməli, söhbət eləyə bilərsiniz. – Amma elə o dəqiqə də əlavə elədi: – Atam bura uçuş, sən get. Bir azdan gavalı ağacının üstünə qonacağam, ora gəl, söhbət eləyək, bədhəybət...

Pişik güldü və yaxınlıqdakı sıx kolluğa girdi.

Nədənsə, yenə kefi düzəlmişdi. Kolların arasından ustalıqla keçir, Qaranquşla söhbətini xatırlayıv və musiqini andıran səsinə, sanki, bir də eşidirdi. Ona pişiklə danışmaq olmaz. Pişiklərin hamısı pisdirdi, bəziləri isə hətta qaranquşları yeyəndə cinayət başında yaxalanıblar, bu, həqiqət idi. Amma Göycə Qaranquş kimi incə, gözəl məxluqu yemək üçün gərək nə dərəcədə alçaq olasan, heç ona qıymaq olar?

O, çiçəklənmiş gavalı ağacının altında oturdu, tezliklə havada fantastik və gözəl bir yaz rəqsi ifa edərək Qaranquş da uçub gəldi. Uzaqdan onu baxışlarıyla izləyən Bülbül

bütün parka yayılan məhəbbət nəğməsini oxudu, Qaranquş lap aşağıdakı, düz Pişiyin yanındakı budağa qonanda o sevindiyyindən əl çaldı. Onlar bayaq yanımcıq qalmış söhbətlərini davam etdirdilər, amma mən həmin mükaliməni sizə təqdim etmək niyyətində deyiləm. Onların bütün söhbətləri bir-birinə bənzəyirdi (bütün məhəbbət söhbətləri kimi), bir az köhnə, bir az dərindən idi, elə dünyanın özü kimi. Bircə onu deyim ki, onlar bütün Bahanı söhbətləşdilər, heç mövzu kasadlığı da olmadı. Onlar hər gün nəse yeni bir kəşf eləyə-eləyə, bir-birlərini lap yaxından tanıdılar.

Lakin onlar təkcə söhbət eləmirdilər. Bir yerdə – Pişik yaşıl otun üstüylə qaçır, Qaranquş isə mavi səma ilə uçurdu – parkda gəzir, xəlvət, gözəl guşələr tapırdılar, rənglərin yeni-yeni çalarlarını, küləyin zərifiyyətinin yeni-yeni nüanslarını kəşf edirdilər və onları əhatə edən dünya sevinclə dolurdu, əvvəllər görmədiklərini indi görməyə başlamışdılar. Çünki, əziz oxucum, inandırım səni, hərdən görən gözlər də kor olur həyatda, hər şey ürəkdən asılıdır. Yaxşı da, dillər olmayın, bəlkə, elə sizə qətiyyəni aidiyyəti yoxdur bu sözlərin.

Günlərin birində Pişik Qaranquşdan soruşdu:

– Dünəndən bu günə nə dəyişib səndə? Bu gün dünənkindən də, səni yuxularımda gördüyüm həmin o gecələrdəkindən də gözəlsən.

– Yuxularından danış mənə. Mən öz yuxularımla danışmayacağam, çünki həmişə elə eyni iyrənc məxlucu – səni görürəm...

Onlar gülüşdülər. Qəzəbli pişiyin boğuc gülüşü və Qaranquşun gümüşü qəhqəhəsi şəffaf fəzada bir səse döndü Baharda, bax belə olur.

YAY

Bu, çox qısa bölmədir: yay özünün yanar günəşi və ulduz dolu gecələriylə yaman tez keçdi. Xoşbəxtlik həmişə tez keçir.

Ah, zaman – sən nə qəliz şeysən. Hə vaxt ki onun azacıq ayaq saxlamasını, yüyürməməsini, tələsməməsini arzulayıraq, başlayır lap uçmağa, hətta saati da qabaqlayır. Amma nə vaxt ki onun fikirdən də tez getməyini istəyirik,

qara günlər yaşadığımız üçün əziyyət çəkirik, vaxt elə ölə-ölə irəliləyir ki, elə bil, lap öz dəfinə gedir. Bu yay Pişik və Qaranquş üçün yaman qısa oldu. Yay uzun-uzadı gəzmələriylə, ağacların kölgəsində söhbətləriylə, təbəssümləri və incə pıçıldlarıylə, ürəksiz, lakin alovlu baxışlarıylə və hətta... küsüşmələriylə doldurdular. Bilmirəm onlar sözün əsl mənasında küsürdülər, yoxsa yox, lakin hərdən Qaranquşun gözüne Pişik yaman kədərli, bığları sallanmış, gözləri həmişəkindən daha qonur dəyişirdi. Səbəb həmişə eyni olurdu: Qaranquş Bülbülə harasa gedirdi, onunla söhbət eləyir, nəgmə dərsləri alırdı – Bülbül müəllim idi. Qaranquş Zolaqlı Pişiyin davranışının mənasını, onun qüssəsinin, ısrarla susmasının səbəblərini anlamırdı. Axı onlar hələ bir-birinə bircə sevgi sözü belə deməmişdilər, digər tərəfdən isə Qaranquş Bülbülə qardaşı kimi münasibət bəsləyirdi. Bir dəfə dərs həmişəkindən uzun çəkəndə – Pişiyin isə bığları sallanıb lap yerə çatanda, – Qaranquş ondan kədərini səbəbini birbaşa soruşdu.

– Əgər mən Pişik olmasaydım, səndən xahiş eləyərdim ki, mənim arvadım olasan... – deyə Zolaqlı Pişik dilləndi.

Qaranquş gecənin sükutunu öz cavabı ilə pozmadı. Nə olmuşdu, məgər gözlənilməz idi onun üçün? – İnanmıram, çünki artıq Zolaqlı Pişik üçün kim olduğunu gözəl duymuşdu.

Bəlkə, incimişdi? – Buna heç inanmıram, bu sözlər onun da ürəyindən xəbər verirdi axı. Yox, sadəcə, qorxdu. Axı o, Pişik idi, pişiklər isə qaranquşların başmaz düşmənidirlər.

O, Pişiyin lap yanı ilə uçur, sol qanadıyla ona toxunurdu və Pişik Qaranquşun balaca ürəyinin necə çırpınmasını duyurdu.

Budur, o, yenə yüksəklərə qalxdı, uzaqdan ona bir nəzər saldı.

Bu, yayın son günü idi.

YENƏ MÖTƏRİZƏDƏ: DƏDİ-QODULAR

(Buynuzsuz İnaşın Tutuquşunun qulağına pıçıldadıqları: "Harada görünüb axı, harada görünüb ki, quşlar fəsiləsindən olan Qaranquş pişikimlərin nümayəndəsi Pişiklə

mehribançılıq eləsin? Harada görünüb, harada görünüb axı belə bir şey?

Tutuquşu da Buynuzsuz İnayin qulağına pıçıldadı: "Harada görünüb belə bir şey ki, aman Allah, Qaranquş Pişiklə xəlvətə çəkilsin; ey Müqəddəs ana, bunu hamı söyləyir, amma mən inanmıram, inanmaq istəmirəm. Tanrımıza eşq olsun, amma onlar, bəlkə... Müqəddəs ana özü hifz eləsin, bəlkə, evlənmək istəyirlər? İlahi, özün saxla, yazığın gəlsin, lənət şeytana! Amin".

Göyərçin də arvadına pıçıldadı: "Harada görünüb ki, Qaranquş, gözəl Qaranquş, erköyün Qaranquş Pişiklə gəzsin? Axı qanun qanundur: göyərçinlə, yaşılbaş, ördəklə, quş quşla, pişik pişiklə olmalıdır.

Harada görünüb ki, Qaranquş Pişiyə ələ getmək istəsin?"

Arvadı da ərinə pıçıldadı: "Dünyanın axındır, yaqın, gər hər şey nə qədər dəyişib. Heç bir qanuna hörmət qalmayıb daha".

İt də öz rəfiqəsinin qulağına bunları pıçıldadı: "Yazıq Qaranquş, Pişiklə dostluq eləyir, heç ağılına da gəlmir ki, o birisi ancaq rahat məqam gözləyir onu yeməyə". Rəfiqəsi başını yelləyərək cavab verirdi: "Pişik yaman qəzəblidir, o, Qaranquşu yemək istəyir".

Yaşılbaş da Ördəyinə deyirdi: "Mən divanə Qaranquşun hərəkətlərini pisləyirəm. Bu həm təhlükəli, həm də məna-viyyatsız hərəkətdir. O, Pişiklə elə danışır, sanki, Pişik ömür-billah pişik olmayıb. Amma bu, Zolaqlı Pişikdir axı, anadan gəlmə qatildir". Ördək də Yaşılbaşla cavab verirdi: "Ördək yaşılbaşla, göyərçinlə, xoruz toyuqla, qaranquş qaranquşla, pişik pişiklə".

Ağaclar da Küləyə pıçıldayırdılar: "Axı harada görünüb, harada görünüb belə bir şey, harada görünüb?

Güllər də utancaq-utancaq torpağın qulağına pıçıldayırdılar: "Qaranquşa olmaz, ələ getmək olmaz, pişiyə ələ getmək olmaz" və bir ağzdan uzada-uzada deyirdilər: "Bu, dəhşətli günahdır!"

Qaranquşun atası bu söz-söhbəti eşitdi, bunları Qaranquşun anası da eşitdi. Qaranquşun atası onun anasına acıqlı-acıqlı belə dedi: "Bizim çox pis qızımız var, o, Zolaqlı Pişiklə gəzir".

Qaranquşun anası isə cavab verdi: "Bizim qızımız yaman sarsaqdır, gərək onu tez ələ verək".

– Ərə? Kimə verəcəksən axı? – ata soruşdu.

– Bülbülə, o artıq özü təklif eləyib.

Bütün park bu seçimi bəyəndi: "Əsl Qaranquşa layiq namizəd bax budur. Bülbül nəcib və gözəl idi, özü də quşlar fəsiləsindən, odur ki Qaranquş ona ələ gedə bilərdi. Birçə Zolaqlı Pişiyə ələ getməyirdi: qaranquşla pişik – axı bu, harada görünüb?" Və Tutuquşu dedi: "Üç dəfə amin!"

PAYIZ

Ertəsi gün payız gəldi, ağacları soyundurmağa. Külək yaman üşüdü və canını qızdırmaq üçün parkın ciğirləriylə səş-küy qopara-qopara, elə hey yüyürdü. Payız öz ardınca quyruğunu da getirdi – bir yığın bulud və göy üzünü onlarla kül rənginə boyadı. Və təbii ki, bizim həssas və savadlı oxucumuz başa düşür ki, mövsümün əvəz olunması ilə əlaqədar parkda simasını dəyişməyən bir quş da qalmadı. Park əhalisinin Zolaqlı Pişiyə münasibəti də gözgörəsi dərəcədə dəyişdi. Demək olmaz ki, ona nifrət eləməyirdilər daha və yaxud keçmiş incikliklərini unudub, bağışlamışdılar onu. Yox, elə deyildi, amma, sadəcə olaraq, daha qorxmurdular ondan, çünki Pişiyin davranışı da Qaranquşun evlənmək niyyəti barədə ağızdan-ağıza dolaşan, ehtiyatlı pıçılıtlardan əsl səş-küyə çevrilmiş şayiələri təsdiq eləyirdi. Gəlin yadıma sala q ki, əvvəllər Pişiyin adicə gözlərini açması hamının necə tir-tir titrəməsinə səbəb olurdu. Bəs indi niyə qorxmurdular ondan və Qaranquşla gəzməsini çəkinmədən, açıq-aşkar müzakirə eləyirdilər?

Məsələ burasındadır ki. Pişik bütün baharı və yayı sakit, xoşbəxt yaşamışdı. O daha canlıların heç birini təhdid etmir, pəncəsiylə gülləri vurub qırmır, kimsə yaxınlaşanda tükrlərini qabartmır, itləri qorxutmur və təhqir eləməirdi. O, qəflətən ədəb-ərkanlı və salam-kalamlı olmuşdu, parkın bütün sakinləriylə birinci salamlayırdı, özü də kim? – "hər vaxtınız xeyir" deyərək, ona ehtiyatla mürciat eləyənlərin hamısını həmişə cavabsız qoyan Zolaqlı Pişik.

Hətta risk eləyib belə bir iddia irəli sürürəm ki, bu zaman ərzində onun ürəyində yaxşı, nəcib hisslər cücərmişdi. Bu cəsarətli ehtimal parka Zıncırovlu İlan gələndə başqaları kimi qaçıb canını qurtarmaq fikrində olmayan Pişiyin igid davranışı ilə təsdiqlənir (bu, sübutların ən parlağıdır, lakin yeganə sübut deyil).

Beləliklə, Zıncırovlu İlan parka gəldi, nə qədər canlı varsa hamısı gizləndi, hətta daim öz cəsarətliliyi ilə qürrələnen Danimarka Doğu da.

Təkcə Zolaqlı Pişik qaçmadı. İlanın üstünə atılıb, onun ölümçül sıçrayışından yayınaraq, təpəsinə elə qapazlar endirdi ki, İlan arxasına baxmadan qaçdı və bir də parka gəlmədi. Lakin Pişiyin bu igidliyini təkcə Qaranquş layiqincə qiymətləndirdi. Qalanları isə iddia eləyirdilər ki, Zolaqlı Pişik bu hərəkətini yalnız başqalarından seçilmək, özünü cəsarətli göstərmək üçün eləyib. Buynuzsuz İnek hətta təəssüflənmişdi ki, İlanın zərbəsi niyə dəqiq olmadı. Tutuquşu isə Pişiyin hərəkətini "primitiv gözdən pərdə asmaq" adlandırdı. Beləliklə, Pişik elə əvvəlki kimi pis, yaramaz bir məxluq sayılırdı. Lakin onun qeyri-adi davranışını müzakirə edən park sakinləri bu qənaətə gəldilər ki, Pişik daha təhlükəli deyil. Görünür, qocalırdı, gücdən düşürdü və ona görə də özünü göstərmək istəyirdi. Tutuquşunun – bu qərəzli məxluqun içində isə bir ümid baş qaldırdı ki, bəlkə, Pişiklə yaxından dostlaşsın və ondan öz düşmənlərinin, məsələn, onun arxasınca pis danışanların əleyhinə istifadə eləsin. Zolaqlı Pişik Tutuquşuya birtəhər dözüldü (necə də olsa, o ikiüzlü Qaranquşun müəllimi idi axı), amma onu çox yaxına da buraxmaq fikrində deyildi. Onda Pişiyin bu davranışından özünü təhqir olunmuş sayan Tutuquşu onun son nəcib hərəkətlərini izah eləyən şeylər buraxdı dövrüyyəyə: guya, Pişik nəse bir sağalmaz xəstəliyə yoluxub və ölümün astanasında olduğundan öz günahlarını yumağa çalışır.

Lakin bütün park əhlinin davranışını anadangəlmə qəlbəqaralığ nümunəsi kimi qiymətləndirmək lazım deyil: Pişiyin adı lap çoxdan pis çıxmışdı və bu ad artıq onun boyuna biçilmişdi. Məgər həyatına daxil olmuş Qaranquşun onu bu dərəcədə dəyişə biləcəyi heç onların ağına sığmırdı? Məgər onlar dərk edə bilərdilərimi ki, qaba görkəmli, pırla-

şıq tüklü Zolaqlı Pişiyin köksü altında necə zərif, necə incə bir qəlb döyünür?

O qədər incə ki, Payızın ilk, hələ lap yenidən doğulmuş günü Zolaqlı Pişiyi qeyri-adi bir məşğuliyyət üstündə yaxaladı: o, şeir yazırdı. Üstünə qalın yun yorğan atıb (Pişik yaman üşüyürdü), barmaqlarıyla hecaları sayır, milli mükəfat laureatı və akademik, tanınmış qrammatika alimi Qanş-qayeyanın tərtib etdiyi böyük lüğətdən qafiyələr axtarırdı. Bəli, Pişik hətta bir sonet də yazmışdı. Qabaqlar belə axmaq işlərdən həmişə kənar gəzən Zolaqlı Pişiyin bu yeganə ədəbi əsərinin bir surəti məndədir. Bu soneti mənə təsəvvür eləmək mümkün olan ən pis poeziya nümunəsi kimi, boş vaxtlarını ədəbi tənqiddə sərf eləyən Qurbanı Kururu vermişdi. Başqa sözlə desək, Qurbanı Kururu Zolaqlı Pişiyin bu qısa şerində dəhşətli bir plagiat tapmışdı. Bu sahədə tanınmış avtoritet olan Qurbanı Kururunun dediklərini heç kəs şübhə altına almır, amma sonetin məziyyətləri barədə, Zolaqlı Pişiyə qarşı irəli sürülmüş plagiat ittihamı barədə oxucunun özü nəticə çıxarsın deyə, aşağıda həmin şeri sizə təqdim edəcəyəm.

Lakin mən bunu əhvalatımın əsas qismində edə bilmərəm, çünki yazdığım nə şeir, nə də murdar plagiat toplusu deyil, bu, Küləyin Şəfəqə, Şəfəqin isə mavi qızılgülü almaq üçün Qoca Zamana danışdığı əhvalatdır. Elə buna görə də mən yenidən mötərizə açıram, amma bu dəfə poetik mötərizədir açdığım. Birçə xahişim var: Zolaqlı Pişiyə çox tələbkar yanaşmayın. Oxucum, heç bir ədəbi istedad və təcürbəsi olmadan Pişiyi ilham lirasının simlərində gəzişməyə məcbur eləyən o nəcib istək barədə düşün.

Həmin o səhər Zolaqlı Pişiyi soyuqdan yalnız yorğan deyildi qoruyan, onu məhəbbəti də isidirdi.

Poeziya yalnız şeirlərdə yaşamır, hərdən elə qəlblərdə də yuva qurur, məhəbbəti isə həmişə sözlə ifadə etmək olur.

*Poetik mötərizə**(Nakam məhəbbətin soneti)*

Mənim hökmdarım Göycə Qaranquşə

Ah, ah, Göycə Qaranquş,
 Göycə Qaranquş, ah, ah!
 Qaranquş qanad çalıb
 Uzaqlara uçdu, bax!
 Mənim isə həyatım
 Qəm və kədərdir ancaq.
 Nə mahnı oxuyuram;
 Nə sonet yazıram mən,
 Nə də qanad açaraq,
 Uzaqlara gedirəm.
 Qaranquşu sevirəm,
 Çox sevirəm mən onu.
 Evlənmək istəyirəm,
 Eşqimin olsun sonu.
 Qaranquşsa istəmir,
 Neyləyim bəs mən onu?
 Zavallı bir kişiyəm,
 Mən Zolaqlı Pişiyəm...
 Ah, Zolaqlı Pişiyəm!
 Zolaqlı Pişik)

Oxucunun bitkin bir nəticə hasil etmək imkanı olsun deyə, mən daha bir mötərizə açırım, bu dəfə – tənqidi.

Ola bilər ki, nəql etdiyim hekayətin müəllifə avaraçılıq etmək imkanı yaradan – kim bilir yatmağa sərf eləyir həmin bu vaxtı, ya da lap kiməsə aşiq olmağa və eyni zamanda həm şöhrət qazandıran, həm də pul gətirən müxtəlif əlavələr üzündən tez-tez yarımqıç kəsilməsi, onun içində cürbəcür bölmələrin əlavə edilməsi oxucuya qəribə gəlir, amma sizin xırda şriftlər ucbatından və ya hekayətin mənasızlığından əsəbiləşərək, özünüzdən çıxmaq dərəcəsinə çatanda, akademik, tanınmış tənqidçi, sosiologiya professoru Qurbağa Kururunun dərin mənalı fikirlərinin lap məqamıdır.

Mestre, söz sizindir.

Tənqidi mötərizələr

*Müəllifin universitet professoru
 Qurbağa Kururudan aldığı məktub.*

(Müzakirə edilən ədəbi əsər mövzu cəhətdən çox kasıbdır və eyni zamanda forma baxımından da bir çox qüsurlara malikdir. Əsərin dili ədəbi normalardan uzaqdır; qrammatik konstruksiyalar keçmiş yüksək poetik kanonlana qətiyyətin uyğun deyil; son dərəcə zəruri olan misra ölçüləri tez-tez pozulur ki, bu da yolverilməz bir qüsurdur; müəllifin hərdən istifadə etdiyi qafiyə strukturu son dərəcə kasaddır. Qətiyyətin bağışlanılmaz cinayət faktı isə yuxanda adı çəkilən sonetin ilk dörd misrasının vulqar bir karnaval mahnısından plagiat edilməsidir, həmin mahnının mətni də burada təqdim olunur:

“Qara böcək yayıb,
 Qara böcək yoyu,
 Qara böcək qanad çalıb
 Uzaqlara uçdu...”

Qulaqlarından tutub bir oğru kimi ictimai fikrin müzakirəsinə çıxardığım plagiatçı yalnız köçürməklə kifayətlənmir, həm də qara kütlənin aşağı ayaqlı şeirlərini təqlid edir.

Əgər bizim “müəllifin” əqli imkanları çox kasadırsa, poetik yaradıcılığın dəqiq qanunlarına heç cür uyğunlaşa bilmərsə, qoy onda, heç olmasa, Homer, Dante, Virgili, Milton, ya da Bazilio de Magelyans kimi görkəmli müəlliflərdən köçürsün.

Qurbağa Kururu, professor)

PAYIZIN DAVAMI

Zolaqlı Pişiyin sonetinin tənqid, müzakirə və qiymətləndirilməsini başa çatdırıb, öz əhvalatımıza qayıdaq, amma bu heç də o demək deyil ki, soneti elə həmin dəqiqə unu dacağıq. Axı mən ondan sitatı boş-boşuna gətirməmişəm,

ona görə bu sonetə xüsusi yer ayırdım ki, sonrakı hadisələrə onun birbaşa bağlılığı var.

Bir məsələ olmuşdu: yayın son günü, Qaranquşla Pişik arasında şahidinə çevrildiyimiz həmin o səhnədən sonra, Pişiyin Bayquşla uzunsürən bir söhbəti olmuşdu. Artıq dediyim kimi, parkın bütün sakinlərindən yalnız Bayquş Zolaqlı Pişiyi layiqincə qiymətləndirir və ona hörmət eləyirdi.

Həmin axşam Qaranquş daha qayıtmadı. Pişik anlamağa çalışdı ki, o, indi hansı hissələr keçirir, kiçik üreyini didib-parçalayan hansı tərəddüdlərdir.

Tənhalıq və kədər qoynunda qalan Pişik Qoca Bayquşla məsləhətləşmək qərarına gəlir.

O, özünün qocalıq mərgüsündən təzəcə ayrılaraq, göz-lərini öz sadıq dostu Gecənin pişvazına açmışdı. Pişik jakeyranın budağı altında, düz Bayquşun yanında əyləşdi və əvvəlcə mətləbə qətiyyənlə daxil olmayan müxtəlif şeylərdən danışdı. Lakin Qoca Bayquş, Pişiyin gəlişinin məqsədini elə o dəqiqə başa düşdü. O, Zolaqlı Pişiklə çox səmi-mi idi və nəinki onun barəsində dolaşan dedi-qoduları bir-cə-bircə danışdı (bu söhbətlər Pişiyin az qala ağlına aldı əlin-dən), həm də bütün bunlar barədə öz düşüncələrini bölüşdü:

“Mənim əziz dostum, bu, qətiyyənlə baş tutan məsələ deyil. Axı sən haradan ağlına gəlir ki, Qaranquş səni bir-ər kimi qəbul eləyə bilər? Belə bir şey heç vaxt baş ver-məyib axı. Lap o, səni sevsə belə. Axı kim deyir ki, o, səni sev-ir? – həttə sevsə belə, heç vaxt ərə gəlməzdi sənə. Dünya belə qurulub da: pişiklərlə ailə qurmaq qaranquşlara qadağandır. Bu qadağa qanundan da güclüdür, o artıq lap çoxdan qaranquşların üreyində dərin köklər buraxıb. Sən deyirsən ki, guya, o, səni sevir və hər şey sənə istəyindən asılıdır. Bəlkə də, sən deyən kimidir, lakin qaranquşların qanunu, hər halda, bu hissdən güclüdür, çünki bu qanun onun içində ən ulu əcdadlarından, ilk qaranquşdan üzü bu yana yaşayır və bu qanunu pozmaq üçün inqilab baş ver-məlidir... – o, başını tərpədən, sözünü yekunlaşdırdı. – Amma əla olardı, balaca, laaap balaca bir inqilab baş ver-səydi. Bizə yaman lazımdır bu inqilab”.

Zolaqlı Pişik bir söz demədi. Nə Qaranquşu necə sev-di-yindən danışdı, nə uzun, yuxusuz gecələrdə, məxmər cin-

dinin üstündə uzanıb, onun yaxınlığı, zərif bədəninin hərə-ti barədə düşünməsindən...

O tamam unutmuşdu ki, qaranquşlar həmişə ağaclar-dakı yuvalarında, pişiklər isə köhnə cır-cındırın üstündə, pəncələrini başları altına qoyub yatırlar. Pişik Bayquşla vidalaşdı, ona heç bir söz demədən getdi. Eva döndəndən sonra isə özünün məşhur sonetini yazdı. O, bütün gecəsini və ertəsi günün səhərini bu işə sərf elədi. Bütün bu əziyyətlərin bəhrəsi bizim artıq qiymətini müəyyənləşdirdiyimiz həmin o əsər oldu.

Lakin heç nəyə əhəmiyyət verməyən Zolaqlı Pişik pay-zın elə ilk günü Qaranquşla yenə görüşdü. Qaranquş çox ciddi görünürdü, qətiyyənlə gülümsünüb-eləməirdi, sanki, bütün həyat eşqini – özünün əsas gözəlliyini birdən itirmişdi.

Heç Zolaqlı Pişik də dərdini, qüssəsini gizlətməyə çalış-mırdı. Bayquşun sözləri onu düz qəlbindən vurmuş, üreyini yaralamışdı. Bax beləcə, sükut içində, Baharda və Yayda gəzdiqləri yerləri birgə dolaşdılar. Hərdən onlardan hansı birisə mənasız, rabitəsiz bir söz deyirdi və hər ikisinin gör-kəmi elə idi, sanki aralarında baş verəcək çox ağır, amma vacib bir söhbətdən qaçmaq istəyirdilər.

Budur, ayrılıq dəmi yetişdi. Pişik sonetini Qaranquşa təqdim elədi. O isə düz göyə milləndi, amma elə hey arxaya boylanır, boylanırdı, sanki, sonuncu dəfə bir də baxmaq istəyirdi ona. Gözlərində iki damla yaş görünürdü.

Ertəsi gün – ah, bu, Payızın ən uzun günü idi – Qaran-quş göyə dəymədi. Pişik əvvəlcə onların yaşadığı ağacın ətrafında dolaşdı, lakin görə bilmədi onu. Axşam isə park-dakı köhnə dedi-qoduları xatırladı və əvvəlcə Qara Yaşıl-başla haqq-hesabı çürütdü, sonra Tutuquşunu bərk qor-xudub az qala o dünyalıq elədi (həmin an Tutuquşu axşam duasını oxuyurdu, onun ardınca Danimarka Doqunun üz-gözünü cırmaqladı, quşxanadan yumurtaları oğurladı, amma yemədi, çölə atdı – qəddarlığa bax bir! Zolaqlı Pişiyin dəhşətli kabusu yenə parkın sakini oldu və uçandan edilən qeybətlər təzədən qorxaq piçitilərə çevrildi. Üstün-dən daha bir gün ötəndən sonra Poçt Göyərçini ona bir məktub gətirdi (aman Allah, haradan özündə güc tapdı ki, bu məktuba əlini vursun?). Pişik məktubu o qədər oxudu ki, axırda sözbəsöz əzbərlədi. Kədərli məktub idi, Göycə

Qaranquşun son və qəti qərarı belə idi: "Qaranquş Pişiya ərə gedə bilməz".

O yazırdı ki, daha görüşməməlidirlər, lakin Zolaqlı Pişiklə keçirdiyi anlar onun ömrünün yeganə xoşbəxt çağlarıdır və məktubunu bu sözlərlə bitirirdi: "Həmişə sənin olan Göycə".

O and içmişdi ki, daha görüşməyəcək Pişiklə. Amma mən əvvəllər də demişdim, indi bir də təkrar eləyirəm ki, qaranquşların andı əhəmiyyətsiz bir şeydir. Odur ki onlar yenə də parkda gəzir, Baharda və Yayda kəşf elədikləri xəlvət guşələrə baş çəkirdilər. Amma indi artıq bir-birləri ilə demək olar ki, danışmırdılar, sanki aralarında gözəgörünməz bir divar durmuşdu. Onlar bu Payızın boz rəngə boyanmış, ağacların öz yarpaqlarını və göylərin maviliyini itirdiyi günlərini bax beləcə başa vurdular.

Artıq parkda yenə hamı Pişikdən gen gəzdirdiyi üçün (tənha yaşayır, bir kimsəylə söhbət eləməirdi) onun xəbəri yox idi ki, Qaranquşun evində altı dərzi-hörümçək gəlinə cehiz toxumaqla məşğuldur. Bülbüllə Qaranquşun nikah mərasimi dekabrın əvvəlinə təyin olunmuşdu. Payızın son günü, yağışlı və dumanlı, soyuqdan ulayan küləklə dolu həmin o gün Qaranquş Baharda və Yayda sevdikləri yerləri bir də gəzmək istədi. O, qeyri-adi dərəcədə səs-küylü və söhbətçil, incə və naz-qəmzəli idi, sanki, onu Zolaqlı Pişikdən ayıran divarı birdən uçurmuşdu, aralarındakı uçurum da elə bil, yox idi daha. O, yenə əvvəlki, Baharda və Yayda olduğu kimi, bir az ərköyün Qaranquşa çevrilmişdi və Zolaqlı Pişik ona tamaşa eləməkdən doymurdu. Onlar düz gecə düşənə qədər gəzdilər. Birdən Qaranquş dedi ki, Bülbüllə ərə gedir, çünki, ah!.. çünki qaranquş pişiklə ailə qura bilməz. Bu sözləri deyəndə o, Pişiyin lap yanı ilə uçur, sol qanadı ilə da həmişəki kimi ona toxunurdu – belə nəvaziş göstərirdi adətən, amma bu dəfə Pişik onun balaca qəlbinin çırpıntılarını eşitmirdi, çox zəif vururdu ürəyi. Qaranquş arxasına baxmadan uçub getdi.

QIŞ

Bu bölmə qəmli olmalıdır, çünki Qışın əvvəli Zolaqlı Pişik üçün də qəm-qüssə çağı oldu.

Amma kədərli şeylərdən, Zolaqlı Pişiyin bütün dünyaya bəslədiyi qəzəbdən (park sakinlərinin öz qonşularına yazdığı məktublardan bəlli olmuşdu onun bu qəzəbi) söhbət açmağın heç bir mənası yoxdur. Bu xəbərlər hətta Zınqırovlı İlanın çox uzaqda yerləşən yuvasına da çatdı və o, qorxusundan tir-tir əsməyə başladı. Hamı Zolaqlı Pişiyin qəzəbindən danışdı, onun tənhalığından söz açan isə heç yox idi.

Zolaqlı Pişik heç kəsə bir kəlmə də deməmişdi. Belə mütləq tənhalıq Qızılqütlü həyəcanlandırdı və o, öz yeni sevgilisini Jasminə dedi:

– Yazıq! O qədər tənhadır ki, bütün yer üzündə heç kəsi yoxdur.

Lakin Qızılqütlü səhv etmişdi. Əksinə, onun bütöv bir dünyası vardı: xatirələr dünyası, şirin arzular dünyası, keçmiş sevinclər dünyası. Yox, o, xoşbəxt deyildi, əzab çəkirdi. Əzab çəkirdi, amma ümidini də üzməmişdi hələ, keçmiş ilə yaşayır, məhəbbətinin ona verdiklərini xatırlayırdı. Lakin xoşbəxtlik yalnız xatirələrlə yaşaya bilməz, ona mütləq ümid də lazımdır, gələcəyə ümid.

Budur, dekabrın ortası yetişdi, mülayim qış günəşi buludsuz səmada parlayanda Bülbüllə Qaranquşun toyu oldu. Böyük bayram idi, özünün zəngin yeməkləri, cürbəcür şimiləri və şampən şərəbləri ilə. Mülki nikah mərasimi gəlinin evində baş tutdu. Xoruz hakim idi; yaxşı arvadın keyfiyyətlərindən və öhdəsinə düşən vəzifələrdən atəşin bir nitq söylədi, xüsusilə də arvadın öz ərinə sədaqətini vurğuladı. Ərin arvada sədaqətindən isə birçün kəlmə də danışmadı. Xoruz rıyakar deyildi, amma müsəlman idi və hamı bilirdi ki, özünün bütöv bir həyəmxanası var. Kilsə mərasimi isə Portağal ağacında – parkın ən gözəl qülləsində oldu.

Müqəddəs ata Urubu uzaq monastırdan məxsusi olaraq bu mərasimə gəlmişdi ki, dini ayinləri icra eləsin. Tutuquşu cübbəçi idi və həmin gecə az qala canını tapşırana kimi vurdu. Urubunun moizəsi həyəcanlandırdı: idi: Qaranquşun

anası hönkürtü ilə ağlayırdı. Toy korteji qülləni tərk eləyəndə Qaranquş öz küncündə tək-tənha oturmuş Pişiyi gördü. Bilmirəm buna necə nail oldu, amma birdən uçuşun istiqamətini dəyişərək, Zolaqlı Pişiyin pəncəsinə gül çələngindən bir ləçək atdı. Qırmızı gül ləçəyi onun pəncəsinə qan damlası kimi düşdü.

Bu əhvalat xoşbəxt sonluqla bitsin deyə, mənim vəzi-fəm Göycə Qaranquşun şərəfinə həmin bayramı təsvir elə-məkdir. Hətta, ola bilsin, Tutuquşunun o axşam qonaqları ayləndirmək üçün danışdığı bütün lətifələri də bir-bir xatırlatmalıyam. Bayramda parkın bütün sakinləri iştirak edirdilər, təbii ki, Pişikdən savayı. Şəfəq Qoca Zamana bu məclisi bütün xırdalıqları ilə təsvir etmişdi: qonaqların paltarları, yeməklər, zəlin bəzəyi. Amma bütün bunları elə oxucunun özü də təsəvvüründə canlandıra bilər, öz zövqünə uyğun şəkildə. Bircə onu deyim ki, toyda quş orkestri vardı və onun cingiltili təranələri həmin vaxt son dərəcə bədbəxt olan Zolaqlı Pişiyin qulağına yetişirdi.

Artıq onun nə keçmişi vardı, nə gələcəyi, nə arzusu, nə istəyi, nə sevgisi. Ulduzsuz gecə, Qaranquşun toy gecəsi. Yalnız ürəyinin yanında al rəngli gül ləçəyi – qan damlası...

ÜLDUZSUZ GECƏ

Musiqi onun qəlbini ağrıdır. Evlənenlər üçün toy marşı – Zolaqlı Pişik üçün dəfn zəngləri. O, qırmızı gül ləçəyini pəncəsindən buraxmayaraq, qış parkını sonuncu dəfə göz-dən keçirdi və aramla əbədi sükunətin onu gözlədiyi yerə yollandı.

Pişik nə parkda, nə çöldə heç kəsin əlaqə saxlamadığı Zinqirovlu llanın yaşadığı o uzaq məkana yaxşı bələd idi. Dar cığırılar Pişiyi birbaşa həyatın bitdiyi yerə aparırdı.

O, Qaranquşun evinin yanından keçəndə toyu tərk elə-yən səbəbkarları gördü. Qaranquş da onu gördü və o dəqi-qə anladı, yox, duydu, onun HARA getdiyini ürəyi ilə duydu.

Birdən Pişiyin pəncəsində tutduğu qırmızı ləçəyin üstün-nə göydən nəşə düşdü. Qan kimi qırmızı gül ləçəyinin üstün-də Göycə Qaranquşun göz yaşı ulduz kimi parıldaıyır və

Zolaqlı Pişiyin həmin o ulduzsuz gecə tənha getdiyi yolu işıqlandırır...

Şəfəqin Küləkdən eşitdiyi və Qoca Zamana danışdığı, əvəzində isə vəd olunmuş qızılgülü aldığı həmin əhvalat bur-da başa çatır. Hərdən yaz aylarında Şəfəq həmin o qədim mavi gülü parlaq paltarına sancır və onda dan yeri də həmi-şəkindən fərqli, mavi rənglə sökülür...

Amin (Tutuquşu əhvalata yekun vurdu).

Piranyansda möcüzə

hekayə

PIRANYANSDA MÖCÜZƏ

(hekayə)

Bu möcüzə San-Fransisko çayının sahilində yerləşən Piranyans şəhərində səş-küylü bazar günü, cəmiyyətin ən müxtəlif təbəqələrindən olan şahidlərin (hələ Lampianla vuruşmuş varlı polkovnik Jardi Ramalyudan tutmuş öz torpaqlarının qarğıdalısını və manioka ununu satmaq üçün yarmarkaya ucqarlardan gəlmiş kasıb kəndlilərə kimi) gözləri qabağında baş vermişdi. Şahidlər arasında bir tanınmış qonaq da vardı – həmin günlər onu şəhərdə bütün mümkün dəbdəbə ilə qonaq edirdilər – məşhur bir yazıçının dul qadını dona Eloiza Ramos. Bu senyoranın həqiqət-pərəstliyi həmişə bölli olduğundan, tək onun şahidliyi kifayətdir ki, baş verənlərin gerçəkliyinə şübhə ilə yanaşmayasan. Bu hadisənin qəhrəmanları nəgməkər, şair və qadın qəlblərinin fatehi (o hər üç peşəsində ustalığın zirvəsinə yetişmişdi) Ubaldo Kapadosio və cəsur adamlarıyla həmişə fərqlənmiş Alaçoasanın birinci igidi, başkəsəni sayılan kapitan Lindolfo Ezekiel olmuşdular. Hansı qoşunların kapitanı olduğu indiyədək məlum deyil, amma bu rütbəsinə insanları o dünyaya göndərməyi ilə qazanmışdı, çünki muzdlu qatil idi (pulu da, şöhrəti də bu yolla qazanmışdı). Bundan başqa, o, Sabonun da əri idi və bu vəzifə ondan güc və qətiyyət tələb edirdi ki, öz xəzinəsini kənar təsirlərdən qorusun, çünki Sabo, düzünü desək, nə ərinin sənətindən, nə üzündəki qəzəbli ifadədən, nə də ölüməşən silahından qorxmurdu və öz ehtiraslı təbəssümlərini sağa-sola paylayırdı. San-Fransiskonun hər iki sahilinin yaşı on dördədən yuxarı olan bütün kişi əhalisi – subaylar və evlilər, nişanlılar və boşanmışlar – Sabonu arzulayırdı. Lakin ərinin qəzəbini və revolversinin gülləsini sinəsiylə qarşılamağa yalnız Sabonun özü hazır idi – çoxsaylı aşıqları isə yalnız dərinədən ah çəkib, qəlblərini və şalvarlarının qabağını bərk-bərk qıfıllayaraq gözlərini gizlədirdilər. Təkcə Ubaldo Kapadosio istisna oldu. Ona görə yox ki qeyri-adi cəsarət sahibi, qorxu-ürkü bilməz bir igid idi, o, sadəcə, yerli şərəitə və vəziyyətə qətiyyənlə bələd deyildi. O, bu şəhərdə yad idi, yarmarkaya öz

əsərlərini (sonuncu əsəri “Kabusla yaşayan kübar qadının hekayəti” nə tələbat vardı və layiqincə qiymətləndirilirdi) satmaq üçün gəlmişdi, qarmonikanın müşayiəti altında öz nəgmələrini oxuduğu bayrama da təsadüfən düşmüşdü, ağır iş günündən sonra qarabığdayı qadının sinəsi üstə dincəldiyi həmin o yatağa da. Amma əynində qadın gecəköynəyi, daha dəqiqini desək, Sabonun çəhrayı, qısa köynəyi qatillə üz-üzə gələsi oldu. Şair Ubaldo Kapadosio neçə-neçə qadının ürəyini çilik-çilik eləmiş gözəl bir kişi idi – ucaboy, qamətli, güclü, bürünc rəngli, qıvrım telli, gen təbəssümlü və dildən pərgar: nitqini dəqiq sözlər, təmtəraqlı ifadələrlə bəzəyir və qədəm basdığı hər yerdə səmimi söhbət başlanırdı. Ubaldonun öz çamadani, gitarası və qarmonikasıyla gəzib-dolaşdığı Baiya və Serjipe sertanasında onu hamı tanıyır və sevirdi. Dalınca lap uzaqlardan gəlirdilər ki, xaç suyuna çəkmə mərasiminə, toya, nişana, yasa dəvət eləsinlər: ailə quranların şərəfinə sağlıq deməyi, meyitin yanında gecə keşiyi çəkərkən hətta mərhumun özünü də güldürə, yaxud ağılada bilən maraqlı əhvalatlar danışmağı onun kimi bacaran yox idi. Bu, qətiyyənlə şişirtmə deyil – belə bir hadisə, həqiqətən, baş vermişdi, indiyədək bunu təsdiq eləyən canlı şahidlər var. Mən yalnız ikicə ad çəkəcəyəm: rəssam Kalazans Netu¹ və şair Florisvaldo Matos. Onların hər ikisi öz gözləriylə görmüşdü ki, Ubaldo Kapadosionun Mara-qojipədə peyda olan balına barədə danışdığı hadisəni eşidəndə tabutun içində uzanmış mərhum Aristobulu Neqritudi necə qəhqəhə çəkib. Hələ rəssam Karibe də oradaymış, amma bu islaholunmaz gopçuya qətiyyənlə inanmaq olmaz. O danışdı ki, Neqritudi nəinki gülmüşdü, hətta Kapadosionun həmin hekayətinə bir ədəbsiz ştrix də əlavə etmişdi. Lakin məsələdən xəbərdar insanlar deyirlər ki, bütün bunlar şübhəli reputasiyaya malik Karibenin öz uydurmasıdır, çünki Aristobulu bütün şöhrətpərəstliyinə baxmayaraq, heç vaxt başqasının danışdıqlarına müdaxilə etməzdi. Çox ədəbli mərhum imiş. Amma şənliklərdə Kapadosioya bərabər ikinci bir şəxs dəqiq yox idi: əlində qarmonika, bir qurtum kaşasa ilə yumşaldılmış xırıltılı səslər, yalvarıcı başışlar – onun qabağında durmaq olardı? Tənha və ərli qadınlar, məşuqə və nişanlılar, heç cür ovuna bilməyən bütöv

¹ Kalazans Netu – Braziliyanın tanınmış qrafika rəssamı

dullar ordusu ona baxıb köks ötürür, əbədi sevgi andı içirdilər. Kapadosio, qəlbigeniş bir insan kimi, belə hesab edirdi ki, dulları ovundurmaq onun müqəddəs borcudur. Söz yox ki, köksötürmələr dərin, andlar odlı idi, amma hərdən təhdidlər, qisas vədləri də olurdu. Amma şair, elə-belə adam deyildi, geri çəkilməklə heç arası yox idi. Təbiədən avara olan Kapadosio, buna baxmayaraq, ev, ailə qurmuşdu – daha doğrusu, evlər və ailələr – həm Baiyada, həm də Serjipedə. Həm şair olasan, həm də gözəl, təsəvvür eləyirsəniz də? Onlarca qadın, hamısı da sadıq, vəfalı. Heç biri ilə də əlaqəsini kəsmirdi (təkcə Brauliyadan başqa, ah, Brauliyə, aman, ilahim...), heç kəsin xətrinə dəymirdi, heç kəsi atmırdı. Onlar özləri atırdılar onu, nankorlar, hələ o biri qadınların mövcudluğundan xəbər tutanda qara-qışqırıq da salırdılar, aldanmaqdan danışırdılar, guya, evindən həftələr, aylarla aralı düşən sərgərdan şair ailəsinə sədaqətini qoruya bilərmiş. Kapadosio qadından birçə dəfə də öz təşəbbüsü ilə ayrılmamışdı, növbəti sevgilisi isə onu atanda elə bir kədərə qərq olurdu ki, elə bil, həyatındakı yeganə qadını itirirdi.

Qadınları çox idi, lakin onların hər biri yeganə, təkrar olunmaz idi, bunu dərk etməyənlər məhəbbətin qəribəliklərindən xəbərsiz olanlardır. Niyə xəyanət edirdilər ona, bu başmaz eqoizm kimə lazımdır, onsuz da yataqda hər məhəbbətini artırqlaması ilə təmin etməyə Ubaldə Kapadosionun həm gücü, həm qətiyyəti, həm də fantaziyası çatırdı. Hələ nə qədər də artıq qalırdı! Lakin qadınların bəziləri buna alışıb, onunla həmişəlik qalırdılar. Elə bu səbəbdən də otuz iki yaşı olarkən Pıranyansdakı möcüzə baş verəndə Ubaldə Kapadosio öz kitablarını satmaqla, qarmonika və gitarasıyla, xırıltılı səsi və şeirləriylə üç ailə saxlayırdı; özü də şeirlərinin zəif, yoxsa güclü olmasının elə bir əhəmiyyəti yox idi, ən əsası odur ki poeziya onun üç arvadını (hamısı da qanunlu), üçü götürülmə olan doqquz uşağını yedirdirdi. Uşaqlar iki ailədə tərbiyə olunurdular, üçüncü ailədə isə hələ varis yox idi. Sonuncu rəfiqəsi Rozeklər ona çox baha başa gəlirdi, bal aylan yenica bitmişdi, hələ heç uşağa qalmağa macal da tapmamış və qadın yaman bədxərclik edirdi, zəncirbənd, qolbaq, üzük, pal-paltar üçün lap ürəyi gedirdi. Əvəzində necə nəvəşləri vardı – həm bal idi, həm istiot. Kapa-

dosionun istedad və uşaq sandan kasadlığı yox idi – düz doqquz danəsi vardı, onların da, bayaq dediyim kimi, yalnız altısı şəxsən özüünkü idi: üçü Romildadan, üçü də Valdelisidən. Üçünü isə övladlığa götürmüşdü. Ən böyüyü mulat qızı Romildanın yanında gəlmişdi; anası sehrli gitaranın, tənha və qəmli nəğməkənni arxasınca düşərək, Arakajulu alverçi ərinə atmışdı. Ona görə tənha və qəmli deyirəm ki, kişi bir qadına dəlicəsinə aşiq olanda, yalnız onun bərsində düşünəndə, sevgisi ürəyində tikana çevriləndə, gecələri və gündüzləri başqa qadınla keçirsə belə, yenə də təkdir, çünki yalnız sevdiyi qadın onun qəmini, kədərinə qova bilər, rəfiqəsinə, təsəllisinə çevrilə bilər.

Ubaldəni ayaqlarının altında görən Romulda əriyib hayıl-mayıl oldu, şey-şüyünü yığırdı və xəbərdarlıq elədi: "Sənə görə ərimi atıram, amma oğlumu ata bilmərəm, ondan ayrılmayacağam". "O, mənim də oğlum olacaq", – deyə Kapadosio titrək səslə, əlini sinəsinin üstünə qoyub and içdi. Uşaqların sayı bir yox, üç, dörd olsaydı belə, yenə razılaşıcaqdı, çünki yaman istəyirdi Romuldani öz yatağında görmə, dölşərlərini, budlarını sığallasın. "Oğlunu da gətir, qardaşın oğlunu da, istəyirsən lap bütün ailəni gətir!" Adı Dante olan ikinci uşağı isə Kapadosio və Valdelisi anasının ölümündən sonra, körpə hələ altı aylıq olanda övladlığa götürmüşdülər, onda uşaq ağır dizenteriyaya tutulmuşdu, az qalmışdı ölə. Uşağın atası məşhur davakar və əyyaş Bernardo Sabensa uşağının, özü də xəstə uşağının qayğısını çəkməyə heç həvəs göstərmirdi. O ki qaldı qanrınluluğuna görə Mişovul çağırılan üçüncüsünə, Valdelisi və Kapadosio onun nə valideynlərini tanıyırdılar, nə yaşını, nə də adını bilirdilər – uşağı sertanada tapmışdılar; tifil aclığını toxtatmaq üçün yol qırağında gil yeyirdi. Mişovulun üz cizgilərinə və vərdişlərinə göz qoyandan sonra – açıq-san saçlar, mavi gözlər, əli çatan hər şeydən yazışan zirək barmaqlar, – Valdelisi, bal əldəqayırma psixoloq belə nəticəyə gəlmişdi ki, uşağın atası ya fazendeyrodur, ya da vəkil, bir sözlə, əsil-nəcabətli bir adamdır. Qarabuğdayı dərisinin rəngi isə, çox güman ki, anasından qalan miras idi. Detallarla maraqlananlar üçün əlavə edim ki, Ubaldə və gözəl Romildanın iqamətgahı Serjiye ştatının Laqarto şəhərində, Valdelisi-Kapadosio ailəsininki isə Baiyanın Amarqozo

şəhərinin Baraunas döngəsində yerləşirdi. Elə orada, Baiya ştatının Jekie şəhərinin kənarında isə gənc Rozekler xiffətini tək-tənha çəkməyirdəydi. Ubaldo Kapadosio hər üçünə əlvida deyib, daha doğrusu, həmişəlik əlvida mərhumlara deyirlər, biz isə belə deyək: hər üçü ilə sağollaşıb, insan ömrünün çox ucuz tutulduğu, əvəzində poeziyaya yüksək qiymət verilən, yaxşı tanınaraq pul qazana biləcəyi və əgər ürəklidirsə, qəşəng bir qarabuğdayı qadının yatağını qızdıracağı məşhur Alaqaos ştatını fəth etməyə getdi.

Alaqaos sertasasına səyahəti ələ keçdi: bayramlar, yarmarkalar, ad günləri və hətta Arapirakda kilsə təntənələri. Ubaldo Kapadosiya içində yazılarının olduğu çamadan, qammonika və gitarası, pul qazana-qazana, ürəkləri odlaya-odlaya şəhərdən-şəhərə keçirdi. Nəhayət, San-Fransisko çayına yetişdi, bir xeyli onun sahililəy irəliləyib, özünün memarlığı, ətrafının gözəl mənzərəsi, həmçinin bir zamanlar Lampianın bandasının hücumunu dəf etməklə şücaətləri o dövrün şairlərinin yaradıcılığına düşmüş sakinləri olan məşhur Piranyans şəhərinə gəlib çıxdı. Qısa, Piranyans əhalisinin öz şəhəriylə fəxr etməsi üçün əsasları vardı. Siz bu əsasların sırasına keçilməz qala divarlarının arxasında yaşayan, bayaq adını çəkdiyimiz kapitan Lindolfo Ezekielin və onun qanuni arvadı, yenə haqqında bayaq yüngülvarı söhbət açdığım, lakin təbii ki, bədəninin gözəlliyinə, rəqs eləyən yerinə, ətli budlarına (yançaqları lap qiymətli idi), zənəxdanına, bu şeytan balasını bir az da gözəlləşdirmək üçün dişləyib qızartdığı, "gəl, gəl al məni, istəyirəm, çox istəyirəm, ah, kəş imkanım olaydı!" və bundan daha ehtiraslı sözlər deməyə qadir dodaqlarına görə qat-qat artıq diqqətə layiq olan Sabonu əlavə eləyə bilərsiniz. Sabo qadın deyildi, Piranyansın kişiləri üçün şeytan sınağı idi. Amma onun çağırışlarına kimin cürəti çatardı ki, cavab versin? Piranyans əsl kişilərin, həminin saydığı igidlərin şəhəri idi, amma Lindolfo Ezekiel onların sayını axır vaxtlar yaman azaltmışdı, bəzilərini varlıların göstərişinə əsasən güllələyirdi ki, pul alıb, özü də babat dolansın, naz-qəmzəli arvadını da təmin edə bilsin, digər bir qismini isə Sabonun ləkəsiz şərəf və namusuna toxunmaq niyyətində şübhəli bildiyindən, öz təşəbbüsüylə məccanı öldürürdü. Axı qışqanc, lakin ədalətli ərin düşüncəsinə görə, Sabo göyərçin kimi təmiz, sadəli

və ziyansız bir məxluq idi. Nəgməkar Ubaldo Kapadosio qadınların ucbatından dəfələrlə çətin vəziyyətə düşmüşdü. O, pəncərələrdən tullanırdı, hasarlardan asırdı, divarlara dırmaşırdı, meşələrdə gizlənirdi, imdad diləyərkən yad evlərə soxulur, Paraquasu çayına baş vururdu; bir dəfə ona düz beş addımlıqdan atəş də açmışdılar, lakin onun müqəddəsi Şanqo intiqam almaq istəyən həmin o kişinin atıcılığı üzrə çempion olmasına baxmayaraq, şairi xilas etmişdi – güllə yan keçmişdi. Piranyansa çatan kimi Kapadosio Sabonun yatağına girdi, həmin o yatağa ki, padre ilə hakimlərin yanında da mərasimlərdən sonra həm də Lindolfo Ezekielə məxsus idi. Kapadosio həmin yatağa girəndə Lindolfo təbii ki, evdə yox idi: bir deputatdan sifariş alıb, Alaqaosanın ucqar bir nahiyyəsinə getmişdi: qurbanı orada yaşayırdı. "Yolun açıq olsun!" – Sabo dedi, amma yazıq arvadından nigarən qaldığından yaman tələsməli olurdur.

Amma bizim trubaduru ölüm təhlükəsindən xəbərdar eləyənlər də olmuşdu, məsələn, Ubaldonun qaldığı pansionun sahibi və eyni zamanda poeziya həvəskarı ona demişdi: dostum, ən yaxşısı buradan qaçıb canını qurtarmaqdır, Lindolfo Ezekielin şəxsi hesabında məşhurlaşanaqədər o dünyaya göndərdiklərini saymasaq, otuzdan artıq meyit var. Ubaldo inanmamışdı: bu alaqaosalılar həddindən ziyadə vətənpərvərdir, özlərində gözəgəlimli nə varsa hamısını şışirdirlər, bir də ki belə bir qadına görə riskə getməyə dəyər.

Kapadosionun şəhərin alatoranında Sabonun evinə girərək düz günortaya kimi orada qalmasını çoxdan görmüşdü, gözəlgə isə doymaq bilmirdi, yenə, yenə istəyirdi, bizim şair isə bu acgözlüyü görüb özünün bütün bacığını ortaya qoymaq niyyətində idi: yalnız gücünü və hərətini deyil, peşəkar fahişələrdən – onların arasında hətta bir fransız xanımı da vardı – öyrəndiyi bütün nadir fəndləri də göstərmək istəyirdi. Heç kəs bilmədi ki, Lindolfo Ezekiel niyə fikrini dəyişərək, Piranyansa səh-küylü bazar günü yarmarkasının lap qızgın çağında qayıtmışdı, düz o daqiqədə ki, əldən düşmüş sevgililər qarşısındakı aynlıq dəminin artıq yaxın olmasından qüssələnərək, ehtirasla sonuncu dəfə sarılmışdılar birbirinə. Əlində revolyeri olan quldur, nəfəsi hirsindən kəsilə-kəsilə qaçaraq nəriləyirdi ki, bəs alçağı xədim eləyəcək,

sonra da bazar meydanında güllələyəcək. Onun arxasınca isə eşitdikləri təhdiddən həyəcanlanmış bazar avaraları dabanbasma yüyürürdülər və bütün bunlar Məsihin çarmıxa çəkilməsi şəbihini yaman xatırladırdı. Lindolfo qapını çəkib taybatay açan kimi, Sabo başa düşdü ki, bu dəqiqə nələr baş verəcək:

– Gələn ərimdir, – deyərək astaca güldü.

İllər uzununu formalaşmış vərdişinə əsasən, Ubaldo ilk öncə aybını örtməyə bir şey axtardı – eksqibisionist deyildi, camaat içində həmişə normal geyimdə görünməyə üstünlük verirdi. Qarışıqlıqda əlinə Sabonun qısa, çəhrayı köynəyi keçdi, fərqi nə varmayıb, tez başını soxdu onun içinə. Kapadosio pəhləvan cüssəli bir kişi idi deyə, köynək göbəyinə zorla çatdı. Lakin şər-şəbədə qoşanların danışdığı kimi, lüt deyildi o. Ubaldo pəncərədən atlanda buynuzlu ev sahibi əlində revolveri otağa soxulmuşdu artıq. Sabo – hadisənin məlum qurbanı, və namuslu arvad hər şeyi şairin üstünə yıxdı: guya, onun aqlını əlindən alıb namusuna toxunmaq istəyirmişlər, o isə qəhrəmancasına müqavimət göstərmiş və elə bu səbəbdən də indi qisas tələb əlayırdı.

– Narahat olma, mənim məhəbbətim, mən o nəcinsin əvvəlcə xayalarını üzəcək, sonra da it kimi güllələyəcəyəm, sakit ol, mənim gözəlim, sənin namusunu qanla təmizləyəcəyəm.

Bazar meydanı ilə onlar aşağıdakı qaydada qaçırdılar: irəlidə – bədəninin üst yarısı qadın köynəyi ilə örtülmüş, bütün var-yoxu tamam açıq, axtalanmağa məhkum edilmiş hacatı isə oyan-buyana yellənən şair Ubaldo Kapadosio; onun ardınca da altdan geyinib, üstə qıfıllanmış, əlində tapançası və erkək donuzları axtalamaq üçün uzun, iti bıçağı olan kapitan. Lap arxada isə tamaşa arzusu ilə alışb-yanan bir sürü adam.

Kef məclislərində keçən gecədən sonra çox yorulmuş Kapadosio tempdən düşməyə başlamışdı, qatıl və bıçaq anbaan ona daha çox yaxınlaşırdı. İndicə bu soyuq, polad tiyə... u – u – u!

Qəflətən onların yollarının üstündə quş bazarı peyda oldu – içi cürbəcür quşlarla dolu saysız-hesabsız, bir-birinin üstünə qalaqlanmış qəfəslər. Qorxunun qamçıladdığı Ubaldo Kapadosio elə qaçdığı sürətlə də qarşısında peyda olmuş

bu qəfəs divanna çırpıldı və onlarca, yüzlərcə quş qırılmış qəfəslərdən azadlığa çıxıb göyə milləndi. Sayı bilinməyən bütün bu quşlar – göyərçinlər və qaratomyuqlar, sarıköynəklər və kardinal ördəkləri, bülbüllər və kuiublar – bir yerə toplaşdı, Ubaldo Kapadosionun köynəyinin qollarından, atəklərindən yapışaraq onu göyə qaldırdılar. Dəstənin önündə on iki arara tutuquşusu uçur, buludların arasından yol açaraq, poeziya kimi yüngül nəğməkarı da özləriylə aparırdılar. Lindolfo Ezeqiel ilə yarmarkanın tən ortasında, durduğu yerdəcə donub qalmışdı. Elə indiyəcən də oradadır – ölkənin bütün şimal-şərqində ən iri, ən şaxəli buy-nuza çevrilərək yerində durub.

Fərasətli ustalar bu buynuzun qol-budağından daraqlar, üzükler, kaşasa stəkanlar və bir çox başqa şeylər düzəlirdilər.

Bələliklə, muzdlu qatıl və quldur da cəmiyyətə xeyir gətirməyə başladı. O ki qaldı Saboya, qadın Jardi Ramalyunun, həmin o təqibin və möcüzənin şəxsən şahidi olan bir polkovnikin hamiliyini qəbul eləyib elə öz şəhərində qaldı.

Quşlar isə Ubaldo Kapadosionu bütün var-yoxu ilə birlikdə Alaqaas üzərindən keçirdilər. Serjiye ştatının sərhəmindən ötəndən sonra isə qadın monastırında yerə endirildilər. Rəhibə qadınlar isə şairə qucaqlarını açdılar və ona birçə dəne də sual vermədilər.

Jorji Amadu

seçilmiş əsərləri

MÜNDƏRİCAT

Amadunun Baiyası 5

Qum dəryasının kapitanları
(roman) 13

Möcüzələr dükanı
(roman) 233

Zolaqlı Pişik və Göycə Qaranquş
(povest) 571

Piranyansda möcüzə
(hekayə) 613

Jorji
Amadu

MÜASİR DÜNYA ƏDƏBİYYATI

Jorji Amadu. Seçilmiş əsərləri.

Çapa imzalanmışdır 29.09.2009. Format 60×84 1/16. Ofset çap üsulu.
Fiziki çap vərəqi 39. Sifariş 200. Tiraj 7000.

"Şərq-Qərb" ASC-də çap olunmuşdur
Bakı, Aşıq Ələsgər küçəsi, 17
Tel.: (+994 12) 474-75-62
Faks: (+994 12) 470-18-49
e-mail: sharq.qarb@gmail.com

№ 263852

Amadu

JORJİ AMADU

MÜASİR DÜNYA ƏDƏBİYYATI

Məşhur Braziliya yazıçısı Jorji Amadu (1912-2001) siyasi fəaliyyətinə görə dövlətlərlə vətəninin hüddudlarından çıxarılmış, 1952-ci ildən isə həyatını tamamilə ədəbiyyata həsr etmişdir.

J. Amadu Baiya ştatı sakinlərinin obrazını yaradan "Qum deryasının kapitanları" (1937), "Ucsuz-bucaqsız torpaqlar" (1942) romanları ilə yaradıcılığa başlamışdır. Sonradan yazıçı "magik realizm" yönümlü "Qabriela, darçın və qızılğıl" (1958), "Gecə keşisləri" (1964), "Dona Flor və onun iki əri" (1966), "Döyüşməkdən yorulan Tereza Batista" (1972), "Pusqu" (1984) romanları ilə XX əsr Latın Amerikası ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri kimi tanınmışdır.